D. CÆCILII CYPRIANI CARTHAGINIENSIS EPISCOPI; TOTIVS AFRICÆ

Primatis ac gloriosissimi Martyris Opera.

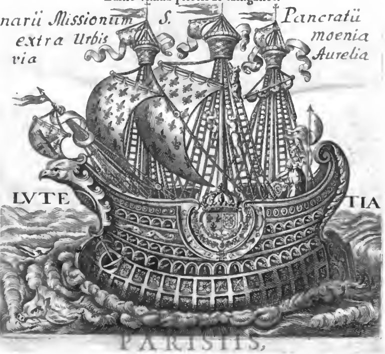
Iam denuò quàm accuratissimè recognita, collatione facta Editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelij ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissimâ, certóque ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primùm distincta.

Adnotationes Iacobi Pamelii S. Th. L. Eccles. Brugiensis Canonici, toti operi sparsim interiectæ; quibus tum Castigationum ratio & Lectionum varietas obiter indicatur, tum quidquid ad Antiquitatem Ecclesiasticam pertinet, paucis explicatur.

Ab eodem accens adiecta D. Cypriani Vita è scriptis ipsius collecta, & Scripturarum citatarum Index locupletissimus desideratus hactenùs.

Indicem operum D. Cypriani iuxta priores editiones, reperiet lector post Vitam Auctoris.

Editio vltima prioribus castigatior.

M. DC. XLIII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

AMPLISS. PRÆSVLI D. N. VIGLIO ZVICHEMO FRISIO, S. BAVONIS

Apud Gandauenſes præpoſito, Cæſaris antea Caroli V. nunc Hiſpaniarum Regis Catholici Philippi Conſilij Priuati Præſidi, ac Illuſtriſſimi Ordinis aurei velleris Cancellario; S. P.

QVANTO *ſemper fuerit in pretio & auctoritate, Clariſſ. Domine Præſes ac Præſul ampliſſime, D. ille Cyprianus, iam inde à primis Eccleſiæ efflorescentis incunabulis, nihil attinet commemorare: quippe quòd iam olim lippis (quod aiunt) & tonſoribus peruulgatum ſit. Teſtatiſſimum id reddunt luculentiſſ. de tanto viro veterum Patrum Elogia, quæ partim in Prolegomenis noſtris, & vita auctoris, partim in Adnotationibus citata reperire eſt. Dinotum dico Pontij, Gregorij Nazianzeni, Hilarij, Ambroſij, Prudentij: Auguſtini, Fulgentij, Maximi. Iſidori, Petri Chryſologi, Bedæ, Hrabani: item Euſebij, Freculphi, Joannis Zonaræ, Nicephori, & aliorum. Ipſe quoque Cyprianus ſeipſum ſatis commendatum reddit, quum (vt Diui Hieronymi verbis vtar) puriſſimi fontis inſtar dulcis incedat & placidus: ingenio etiam (quod recte Lactantius) ſit facili, copioſo, ſuaui, & (quæ ſermonis maxima virtus eſt) aperto: vt diſcernere nequeas, vtrumne ornatior in eloquendo, an facilior, in explicando, an potentior in perſuadendo fuerit. Vſque adeo vt non poſſim non illis adſentiri, qui inter Orthodoxos Patres Latinos, primas illi eloquentiæ partes tribuunt: præſertim conſentientibus Diuo Gelaſio Papa in Concilio Romano, & Caſſiodoro Inſtitutionum diuinarum cap. 19. Me certè ita tranſuorſum rapuit huius ſanctiſſ. viri facundia & pietas, vt vbi primum iam iactis Theologiæ fundamentis in manus venit, mirum in modum ipſius perpetuò lectione delectatus ſim. Verum malè me habebat, tum quod tam pauca exſtarent ſcriptorum ipſius monumenta, tum quod ea ipſa mendis ſcatere deprehenderem. Animum etiam non tam angebat, quàm diſcruciabat, quod quum cæterorum Eccleſiaſticorum veterum pleraque proſtarent, huius non modo Lucubrationes nobis eripuiſſet tam vaſta rei litterariæ clades, ſed & titulos ipſos ob ſuam ipſorum celebritatem inuidiſſet Antiquitas. Sic enim in Catalogo ſcriptorum D. Hieronymus: Huius ingenij ſuperfluum eſt indicem texere, cum ſole clariora ſint eius opera. Spe tamen nonnulla ductus, in vetuſtiſſ. Belgij noſtri Bibliothecis reperiri poſſe aliquid non editum hactenus, aut ſaltem caſtigatius; iam ante annos plus minus octo ſtatueram, ſi non auctiorem, certe emendatiorem aliquando D. Cyprianum in lucem emittere. Verum ſtudijs Theologicis conficiundis tum occupatior, profectione deinde in Gallias præpeditus, ab inſtituto deſtiti, donec eodem penè tempore prodierunt, Romana Pauli Ma-*

nutij viri eruditiss. & Guilielmi Morelij Parisiensis editiones. Quod vbi primum intellexi, statim Antuerpia euocaui, vt inter se vtramque conferre liceret. Ego verò id cùm cœpissem, prima quidem fronte deprehendi, haud pœnitendam ab ipsorum vtroque nauatam operam; in progressu tamen didici, non frustra me laboraturum, si ex vtraque illa editione, tertiam quandam conflarem, & denuo ab vmbilico (quod aiunt) D. Cyprianum recognoscerem. Quod vti studiosorum cum fructu maiori fieret, ex tota Belgica quos delitescere alicubi sciebam Manuscriptos codices continuo accersiui, atque vna excusos quotquot haberi poterant, etiam illos qui ante Erasmi recognitionem essent editi; quorum Catalogum sub finem Prolegomenon Lector curiosus reperiet. Interea ne quid postmodum foret in mora, diligenter perlectis omnibus in vniuersum ipsius operibus, inuestigare cœpi legitimum illum iuxta quem scripta sunt ordinem, de quo in præfatiunculis trium Tomorum latius. Ne autem tadij nimium adferret illa exemplarium inter se collatio, si nihil vna adnotarem quod Theologorum & Antiquariorum studia promoueret; visum fuit operæpretium, eadem opera Antiquitates Ecclesiasticas seriò in hoc nostro Auctore animaduertere, & deinde explicandarum illarum gratia (exemplo Rhenani in Tertullianum) Adnotationes adijcere. Seriò itaque tandem opus adgressus, anni vnius spatio Deo fauente ad calcem vsque tantum non perduxi. Iámque erat in votis, vt primo quoque tempore prælo committeretur, quum sub Pascha Anni 1566. motus illi Belgici incrudescere cœperunt, atque adeo Catholicis omnibus animos adimere. Ita factum, vt Typographorum nemo meos hos labores ad sequiannum, ex quo primum T. C. sunt exhibiti & inscripti, aggredi ausus fuerit. At nunc veluti postliminio in lucem caput effert & ad te redit, Præposite digniss. noster Cyprianus; & quidem non minus oportuno, quàm ante biennium, tempore. Quum enim reducendis ad mentem sectariis, qui ve ab illis, prô dolor, seducti sunt, pharmacum aptius aliunde depromi nequeat quàm ex Apotheca Antiquitatis Ecclesiasticæ; si quis profecto veterum Patrum, iste vel maxime, non vnius modi, sed omnis generis suppeditare poterit Exempli gratia. Si de Romani Pontificis Primatu sit controuersia, abunde satisfecerint Epistola LV. quæ est 7. ad Cornelium, & Liber de vnitate Ecclesiæ; vbi tum Primatum Petro datum & super illo ædificatam à Christo Ecclesiam adserit, tum Petri Cathedram principalem Ecclesiam dicit, & non aliunde hæreses oboriri & schismata, quàm inde quod vni in Ecclesia vice Christi iudici non obtemperetur. Si de Sanctorum in cœlis cum Christo iam regnantium inuocatione dubitetur, statim Epistola occurret LVII. quæ est postrema ad Cornelium: vbi, si quis ipsorum prior hinc excederet, rogat vt apud misericordiam patris non cesset oratio illud item Epiphonema libri de Disciplina & habitu virginum: Tantum mementote tunc nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari. Si de Martyrum festis: narrat Auctor Epistola XXXIV. quæ est de Celerino Lectore ordinato, Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebrari. Si de suffragijs defunctorum disceptet quispiam plus satis illa probat Epistola LXVII. ad Furnitanos, quum prohibet pro dormitione Victoris sacrificium offerri, quod contra Concilij Decretum Geminium Faustinum Presbyterum tutorem ausus esset constituere. Si de Purgatorio, testabitur Epistola LII. ad Antonianum, quosdam ad veniam stare, missos in carcerem non exire inde donec soluant nouissimum quadrantem, pro peccatis longo dolore cruciatos emundari & purgari diu igne; alios contra, statim à Domino coronari. Si de confessione sacramentali, quam auricularem nuncupant, incidat disputatio laudat eos Auctor libro de Lapsis, qui vel hoc ipsum quod cogitauerunt, apud sacerdotes Dei, dolentes & simplici-

ter

ter confitentur, ac ita Exomologesin conscientiæ faciunt. Si de augustissimo Eucharistiæ sacrificio, latiss. est de illo Tractatus Epistola integra ad Cæcilium numero LXIII. vt omittam, quod libro de Oratione Dominica verba illa Præfationis Missæ commemoret: Sursum corda, Habemus ad Dominum. Jam si contra Caluinistas agendum sit, toties inculcat Corpus & sanguinem Domini, vt nemo frequentius; præsertim verò Epistola ad Cæcilium & libro de Lapsis. Si aduersus Anabaptistas, suffecerit vel vnica Epistola LIX. ad Fidum, de baptizandis infantibus. Si denique cum nouis Trinitariorum monstris conflictandum, tela subministrabit Epistola LXXXIII. ad Iubaianum, & dictus Liber de Oratione Dominica, sub finem. In summa nihil ferè est hodie de Religione controuersum, quod non sua D. Cyprianus auctoritate explicatum reddat; & omni ambiguitate detersa, Antiquitati Ecclesiasticæ consonum demonstret: verum ne prolixiores simus; pauca hæc in medium adduxisse sufficiat, cætera ex Indice vtroque & Adnotationibus nostris petat Lector diligens. Porro quantum vigiliarum, laborum, molestiarũ mihi deuorandum fuerit, tum in accersendis exemplaribus, tum in euoluendis non modo codicibus variis, sed & Auctoribus tam profanis quàm Ecclesiasticis, nolo commemorare; sat enim superque dictæ Adnotationes id, vel me tacente, in publicũ produnt. Vtinã, vtinam tantum frugis afferre queant lucubrationes hæ nostræ; atque summis semper votis exoptaui, quippe qui haud alio instituto Deum tester me hactenus hoc saxum voluere, quã vt Thelogis, vt Antiquitatis studiosis, vt omnibus denique qui Christiano censentur nomine, aliquid conferre posset hæc opella nostra. Quam si gratam postmodum intellexero, non grauabor, Deo auspice, idipsum in Tertulliano aliquando adtentare, iuxta quod à me postulare cœperunt viri quidam eruditi; nisi (quod malim) me præuertat Ioannes Harrisius Anglus Thomæ Moro quondam à Secretis, sicuti ego illum in D. Cypriano anteuerti: Qui pro sua humanitate (vt obiter insinuẽ qui aliquid mihi opis cõtulerunt) in aliquot locis, vnde me extricare vix poterã; variis quibusdã sui exemplaris Lectionibus, haud parũ me iuuit; neq; minus, vir vtriusq; linguæ peritissimus Ioãnes Clemens Medicus, etiã Anglus. Optimã item mihi nauârũt operã, communicatis patris sui viri eruditiss. castigationibus, & coniecturis, Antonius & Valerius Cauchij Iurecõsulti Vltraiectini fratres, publica functione dignissimi. Præ cæteris quoque ingenuè fateor acceptã me referre debere D. Cypriani castigationẽ, ac locupletationẽ dictis Morello & Manutio; huic verò maxime, vt cuius exẽplar longè repererim emendatius. Non omnino tamen nihil à me præstitũ, immo (præter 700. & eo amplius locos restitutos in sola scripturarũ citatione marginali) ab innumeris insuper mendis perpurgatum nunc prodire Auctorẽ, æquus Lector censebit; ita vt sperem (si citra inuidiã dicere liceat) nulla posthac eius recognitione opus fore. Quare etiã apud dictũ Manutiũ & illustrissimũ Cardinalẽ Borromæũ, cuius auspicijs illius prodiit editio, confido non malam me gratiã initurum, si benignè mentem meam perpendere non fuerint grauati, sibique persuadeant, dum subinde Manutij mentionẽ facio, nõ me ipsius operã reprehendere, sed significare velle duntaxat, non omnia ita exactè ab illo restituta, vt etiam hîc locũ habeat illud Prouerbij: Posterioribus semper melioribus, quo ipso T. C. dum primũ illi hocce opus inscripsi, suis ad me litteris calcar addidit. Præsertim quum proprio cerebro à me tributum sit nihil, sed omnia ex auctoritate Ms. librorum eorumque vetustissimorum, & vnius iã olim excusi, inter quos de nomine merito recẽsendus venit, Abbatiæ Cãbronẽsis codex, cæteris multo castigatior. Recẽs verò præterea adieci ex ipso, D. Cypr. Vitã, ne eius, & scripturarũ citatarũ indicẽ locupletissimum desideratum hactenus, ordine quoque, mea quidẽ sententia, tẽporum habita ratione, legitimo, nunc primum in tres Tomos integrũ opus distinxi. Argu-

menta denique noua repoſui, pro frigidiuſculis illis G. Remboldi, viſitatis hactenus, atq; vna cenſuras noſtras multis in locis; idque ex ipſo Cypriano potiſſimum: vt praeteream dictas Annotationes, quas toti operi interieci. Quae, ſi cuiquam prolixiores videantur, maxime vero in libro, Quòd idola Dij non ſint, & in Concilio Carthaginienſi, meminerit ille, quod ſupra etiam dixi, non ſolis Theologis laborem hunc noſtrum deſudare. Et certè, tum grata Antiquitatis commemoratio, tum hiſtoriarum varia explicatio, tum etiam locorum aliquot ex alijs Auctoribus & ſacris & profanis, vbi occaſio ſe offert, reſtitutio, Lectori beneuolo taedium adiment.

Caeterū, non vna me ratio permouit, cur, pro more antiquitus obſeruato, ſub tuae C. patrocinio hoc quicquid eſt Lucubrationū publicauerim. Et imprimis, quum mihi deligēdus eſſet vir magni nominis quiſpiā, cuius auctoritate à Zoilorum calumnijs labor hic noſter vindicaretur; quis huic cauſae Patronus aptior illo dari queat, qui fidem Catholicam ſua aduocatione, cōſilio, fauore, proximis hiſce annis, in tam cruēta illa animorū diſſenſione tot ſectarum colluuione, ita ſtrenue tutatus eſt, vt perpetuā laudem apud poſteros omnes promeruerit. Deinde, quis non ſtudioſorum ſuas illi dedicet operas; qui non modo ingenij acumine, dicendi facundia, linguarum peritia, eruditionis praeſtantia caeteros longè antecelluit, ſed inſuper etiam eruditorum omnium Maecenatem ſe praebet. Quod abunde teſtatur, & in Duacenſi noua Academia, & apud Louanienſes, nouarum Praelectionum in litteris humanioribus, Mathematicis, Medicina, Iuriſprudentia, Theologia, inſtitutio, & dotatio, haud ita pridem facta; ſuaſu quidem T. C. auſpicijs verò inuictiſſ. Principum Caroli V. Imperatoris Auguſti, & Philippi Hiſpaniarum Regis. Praeſertim verò recens erectio Collegij illius inſignis in dicta Academia Louanienſi, tuis priuatis ſumptibus procurata, in quo Friſij tui, olim bellica fortitudine celebratiſſimi, ad humanitatem omnem, ad bonas litteras, ad Eccleſiarum denique miniſteria probè formentur, & ita tandem nonſolum T. C. tanquam primo Inſtitutori, ſed & toti Patriae ornamento ſint. Verùm de his hactenus, ne Panagyricon potius quàm praefationem conſcribere videar. Illud certè potiſſimum huius T. C. inſcriptionis cauſam dedit, quod, quum me & matrē chariſſ. cum liberis ſuis omnibus iam olim deuinctiſſ. tuae humanitati fateri neceſſe ſit, primum hunc ſtudiorum meorum foetum alteri oblatum non docuerit, quàm illi quē Parentis loco perpetuo veneratus ſum. Neque profectò id immeritò. Veteris enim neceſſitudinis non oblita T. C. quae illi cum Patre meo piae memoriae C. V. Adolpho Pamelio interceſſerat, dum vna vterque Carolo V. Caeſari eſſetis à ſecretis cōſilijs, in eam curā ſemper incubuit, vti familiam noſtram, quantum fieri poſſet promoueret & eueheret. Quare meritò ἀχαριστίας nota in me torqueatur, ſi non gratitudinis aliquod ſymbolum ponam. Accedit ad haec, tanta illa tui in hunc Auctorē animi propenſio, quam dictis ſuis litteris plus ſatis T. C. inſinuauit, opere quoque commonſtrauit, dum Epiſtolam Ioannis de la Haye Theologi Canonici Tornacenſis ad me deſtinauit, de repertis apud Rothnacēſes D. Cypriani reliquiis, quam ideo & Prolegomenis noſtris adieci, vt ſibi poſthac congratuletur Belgium, de tanto apud ſe etiamnum adſeruato theſauro, quem plerię; à ſectarijs Lugduni concrematum metuebamus, vnà cū ſacro D. Irenaei corpore. Quod reſtat, Maecenas optime, munus hoc non leuidenſe, Diuum inquam Cyprianum Martyrem illum celebratiſſimum laeto quaeſo alacrique vultu ſuſcipito, meaſque in illum Adnotationes aduerſus inuidorum morſus, tuo patrocinio defendito, mei interim meorumque ſicut hactenus haud immemor. Deus Optimus Max. T. C. diu nobis ſeruet incolumem. Brugis Flandrorum, ipſis Kalend. Iunijs, Anno à Chriſto nato 1568.

T. C. deditiſſ. clien.
Iacobus Pamelius

SVFFRIDI PETRI LEOVARDIENSIS FRISII EPIGRAMMA IN DIVVM CYPRIANVM, OPERA ET INDVSTRIA

Doctiſſimi Iacobi Pamelii in integrum reſtitutum.

Ἠὼς μὲν ῥοδοδάκτυλος
Ἐκλάμπουσα τὸν ἥλιον,
Καὶ λευκώλενος ἑσπερὶς
Μήνην τὴν περικαλλέα
Ἀγγέλλει σαφὰ τοῖς βροτοῖς.
Τῶν δὲ γραψαμένων πάλαι
Ἀνδρῶν εὐσεβέων καλὰ
Οὕτως γ' ἱερὰ βιβλία
Ἐγχαριθέντα, τὸν οὐρανοῦ
Καὶ γαίης μέγαν ἔξοχον
Κτίστην, καὶ πατέρ' ἄμβροτον
Ἀνθρώποις ἐπιδείκνυσι.
Καὶ γὰρ καὶ τὰ πεπραγμένα
Τῷ χριστῷ τε φερεσβίῳ,
Καὶ πάντεσσιν ἀποστόλοις,
Καὶ τοῖς πατράσιν ἁγίοις,
Γινώσκειν παρέχει σαφῶς.
Καὶ δὴ καὶ παρέχει σαφῶς
Γινώσκειν τίνα πρότερα,
Καὶ τοι γνήσια πίστεως
Στοιχεῖ' ἡμετέρας πέλει.
Αἰεὶ γὰρ τὰ παλαιότερα
Πρέχει τοῖσι νεωτέροις
Ταῖς πρώταις, ἰδὲ κυρίαις
Ἀρχαῖς οὕνεκα γειτνιᾷ.
Εἰ γοῦν ἤθεος, ἤδ' ἔθους,
Καὶ τῆς πίστιος εἵνεκα
Τῶν δ' ἐκκλησία γλύχεται,
Ἐς ὄντως τάδε βιβλία
Πολλῶν ἄξια σπουδέων
Καὶ τῆς φροντίδος εἰκότως
Τὴν πλείστην χάριν οἰστέον
Σοὶ, ὦ ἐλλογιμώτατε
Ἰάκωβε Παμήλιε,
Ἀνδρῶν φέρτατε Βρυγίων,
Δίας φωσφόρε Φλανδρείας,
Ὃς νυκτὸς τε καὶ ἡμέρας
Ἱδρώσας, τὸν ἐν ἁγίοις
Ἡμῶν Κυπριανὸν πόνοις
Εὐβούλοις τε καὶ ἔμφροσιν
Ἕλκεις εἰς φάος ἐκ σκότους,
Ἑλκυσθέντα τε μυρίων
Λαμπρύνεις ἀπὸ σφαλμάτων.
Καὶ γὰρ μὴν ὅδε πάντοθεν
Δύσμορφος, ῥυπαρὸς τέως,
Ἀμβρύνει τὸ παρὸν καλῶς
Εὐειδὴς τε, καὶ ἀγλαὸς
Πάντως ἐκ σέθεν τέλων.
Καὶ δέχ' ὃς τὸ πάλαι πολὺ
Δοξῶν τῶν καθαρωτάτων
Κάρποις ἔβρυεν ἀφθόνοις,
Ὡσαύτως πάλιν ἄνθεσι,
Καὶ νῦν ἀτρεκέως γέμει
Ὡς σῶν χειροφίλοις ἐὰν
Τοῖς πᾶσ' ὠφελιμώτατος.

ADOLPHI MEKERCI BRVGENS. I. C. IN EVNDEM CYPRIANVM.

HActenus in varias partes distractus, & omni
Ordine turbato sparsus in orbe fuit
Cæcilius Christi præco, Martyrque fidelis,
Qui vetus à casta Cypride nomen habet.
Is nunc in classes digestus, & omnia scitè
Compositus, vultu splendidiore nitet.
Hîc etenim cernis quonam ordine Epistola quæuis,
Et quo sit scriptus tempore quisque Liber.
Menda vides explosa procul, tenebrásque remotas.
Omnia sunt ipso lucidiora die.
Præstitit hoc indefessi pia cura Pameli.
Voluentis priscos nocte diúque Patres.
I nunc, & rebus seriem quidquam addere lucis,
Ordinis & ratio quòd sit habenda, nega.

PROLEGOMENA

PROLEGOMENA IN D. CYPRIANVM.

VITA BEATISSIMI MARTYRIS CYPRIANI, per Pontium eius Diaconum.

DE *hac vita D. Hieronymus ita ſcribit in Catalogo Virorum illuſtrium : Pontius* Diaconus *Cypriani , vſque ad diem paſſionis eius cum ipſo exilium ſuſtinens , egregium volumen vitæ & paſſionis Cypriani reliquit.*

CYPRIANVS Religioſus Antiſtes, ac teſtis Dei glorioſus, tametſi multa conſcripſit, per quæ memoria digni nominis ſuperuiuat ; etſi eloquentiæ eius ac Dei gratiæ larga fœcunditas ita ſe copia & vbertate ſermonis extendit, vt vſque in finem mundi fortaſſe non taceat : tamen, quia operibus eius ac meritis etiam hæc prærogatiua debetur, vt exemplum ſuum in litteras dirigatur, placuit ſummatim pauca conſcribere : non quod aliquem gentilium lateat tanti viri vita, ſed vt ad poſteros quoque noſtros incomparabile & grande documentum in immortalem memoriam porrigatur. Certè durum erat, vt (cùm maiores noſtri plebeis & cathecumenis martyrium conſecutis , tantum honoris pro martyrij ipſius veneratione dederint , vt de paſſionibus eorum multa , aut , propè dixerim , penè cuncta conſcripſerint , vt ad noſtram quoque notitiam , qui nondum nati fuimus , peruenirent) Cypriani, tanti Sacerdotis , & tanti Martyris , paſſio prætcriretur , qui & ſine martyrio habuit quæ doceret ; & quæ dum vixit geſſerit , non paterent : quæ quidem tanta , atque tam magna, & mira ſunt, vt magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me eſſe confitear ad proferendum dignè pro meritorum honore ſermonem, nec poſſe ſic proſequi facta tam grandia, vt, quanta ſunt, tanta videantur : niſi quod numeroſitas gloriarum ſibimet ipſa ſufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, ſi fieri poteſt, totum deſideratis audire, concupiſcentes ardore flagranti vel facta eius cognoſcere, etſi interim viua verba tacuerunt. In qua parte ſi dixero nos opibus facundiæ defici, minus dico, facundia enim ipſa deficit digna facultate, quæ deſiderium veſtrum pleno ſpiritu ſatiet. Ita vtrimque grauiter vrgemur: ille nos virtutibus ſuis onerat, vos nos precibus fatigatis. Vnde igitur incipiam ; vnde exordium bonorum eius agrediar, niſi à principio fidei, & natiuitate cœleſti ? ſiquidem hominis Dei facta non debent aliunde numerari, niſi ex quo Deo natus eſt. Fuerint licet ſtudia, & bonæ artes deuotum pectus imbuerint : tamen illa prætereo, nondum enim ad vtilitatem, niſi ſæculi, pertinebant, poſtquam & ſacras litteras didicit, & mundi nube diſcuſſa in lucem ſapientiæ ſpiritalis emerſit, ſi quibus eius interfui, ſi qua de antiquioribus eius operibus comperi, dicam : hanc tamen petens veniam, vt quidquid minus dixero (minus enim dicam neceſſe eſt) ignorantiæ meæ potius, quàm illius gloriæ derogetur. Inter fidei ſuæ prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quàm ſi continentiam tueretur : tunc enim poſſe idoneum fieri pectus, & ſenſum ad plenam veri capacitatem peruenire, ſi concupiſcentiam carnis robuſto atque integro ſan-

stimoniæ * vigore calcaret. Quis vnquam tanti miraculi meminit? Nondum secunda natiuitas nouum hominem splendore toto diuinæ lucis oculauerat, & iam veteres ac pristinas tenebras sola lucis paratura vincebat. Deinde quod maius est, cum de lectione diuina quædam iam non pro conditione nouitatis, sed pro fidei festinatione didicisset, statim rapuit quod inuenit promerendo Domino profuturum. Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul iunxit, vt & ambitionem sæculi sperneret, qua perniciosius nihil est, & misericordiam, quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata seruasse se dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, penè ante cœpit perfectus esse, quàm disceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? Quis de antiquissimis in fide senibus, quorum mentes & aures per plurimos annos diuina verba pulsauerant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forsitan crederetur, supergressus vetustatis ætatem, gloriosis & admirandis operibus, perpetrauit? Nemo metit statim vt seuit. Nemo vindemiam de nouellis scrobibus expressit. Nemo adhuc vnquam de nouiter plantatis arbusculis matura poma quæsiuit. In illo omnia * incredibilia cucurrerunt. Præuenit, si potest dici (res enim fidem non capit) præuenit, inquam, * tritura sementem, vindemia palmitem, poma radicem. Aiunt Apostoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne stupore gentilitatis nondum fundatis sensibus adhærente; aliquid in Deum nouitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto solus exemplo, plus fide posse, quàm tempore promoueri. Sed etsi in Apostolorum Actis eunuchus ille describitur, quia toto corde crediderat, à Philippo statim tinctus; non est similis comparatio. Ille enim & Iudæus erat, & de templo Domini veniens Prophetam legebat Isaiam & sperabat in Christo, etsi nondum eum venisse crediderat. Hic de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortasse perfecerint. Mora denique circa gratiam Dei nulla: nulla dilatio. Parum dixi: Presbyterium, & sacerdotium statim * accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebeius, multa quæ iam Presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla iustorum, imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc fuerat vsitatus, vt si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri, propter quę facta Deo placuisset. Si Iob, Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Iob ante fecisset: vt dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium prouocemus. Contemptis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, vt nec pietatis temporalia damna sentiret. Nonillum penuria non dolor fregit. Non vxoris suadela deflexit: non proprij corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata deuotio; nullo diaboli tentantis impetu cessit, quominus Dominum suum, fide grata, etiam inter aduersa benediceret. Domus eius patuit cuicunque venienti. Nulla vidua reuersa est sinu vacuo: nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo baiulo vectus est: nullus nudus auxilio, de potentioris manu non illo tutore protectus est. Hæc debent facere (dicebat) qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. Erat sane illi etiam de nobis contubernium viri iusti, & laudabilis memoriæ Cæcilij, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ diuinitatis à sæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni obseruantia diligebat, obsequenti veneratione suscipiens, non iam vt amicum * animæ coæqualem, sed tanquam nouæ vitæ parentem. Denique, ille demulsus eius obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito prouocatus est, vt de sæculo excedens: * arcessitione iam proxima, commendaret illi coniugem ac liberos suos, & quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis hæredem. Longum est ire per singula: * sancta eius facta onerosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse: quod iudicio Dei & plebis fauore, ad officium sacerdotij, & Episcopatus gratum adhuc neophytus, & vt putabatur, nouellus, electus est. Quamuis in primis fidei suæ adhuc diebus & rudi vitæ spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret; vt etsi nondum officij, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotij totam fiduciam polliceretur. Non prætereibo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem eius & honorem totus

Marginal notes: * rigore. — Matt. 19. — Osee. 6. — * incredibilia. — * messis — 1. Tim. 3. — Act. 8. — * emeruit. — Iob. 1. — * coæqualis secta. — * accersione. — * cuncta.

totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit; antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, vt dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quod tunc ardore plebs æstuans fluctuabat; spirituali desiderio concupiscens (vt exitus docuit) non tantùm Episcopum: sed in eo quem tunc latentem diuinitatis præsagio taliter flagitabar, futurum etiam Martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita charitas circuibat. Potuisset fortasse tunc illi Apostolicum illud euenire, quod voluit, vt per fenestram deponererur; si cum Apostolo eriam ordinationis honore similaret. Erat videre cæteros omnes * suspensos anxio spiritu expectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Inuitus dico, sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, * etiam vt vinceret. Quibus tamen quanta lenitate, quàm patienter, quàm beneuolenter indulsit, quàm clementer ignouit, amicissimos eos postmodum & inter necessarios computans mirantibus multis? Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosæ mentis obliuio? Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? * quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore eius lucebat, vt * confunderet intuentium mentes. Grauis vultus & lætus: nec seueritas tristis, nec comitas nimia, sed admixta vtrinque temperies; vt esset ambigere, vereri plus an diligi mereretur: nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar à vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflauerat: nec tamen prorsus affectata penuria sordiderat: quia & hoc vestitus genus à iactantia minus non est, quàm ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes Episcopus faceret cathecumenus diligebat? Viderint pietatis Antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina: seu quos sacramenti religio communis, ad obsequium exhibendæ dilectionis arctauit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit. Statim denique pro talibus meritis etiam Proscriptionis gloriam consecutus est: Nec enim aliud oportebat, quam vt eum, qui intra secretam conscientiæ latebram, religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrata gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrij circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad Leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum; & nisi imminens ruina ope tam fœcundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrij dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos vnitatem, filios Dei pacem, & Euangelicæ precis legem? per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis, quæ nobis ingerunt vincererur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quo magis est, fidei paruioris consolatentur spe futurorum? Vnde sic misericordiam, vnde patientiam disceremus? quis liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem dulcedine remedij salutaris inhiberet? Quis martyres tantos exhortatione diuini sermonis erigeret? Quis denique tot Confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cœlestis animaret? Benè, benè tunc, & verè * spiritaliter contigit, quod vir tam necessarius, tam multis, & tam bonis rebus à martyrij consummatione dilatus est. Vulris scire secessum illum non fuisse formidinem? Vt nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est: quam passionem vtique ex more vitaret, si & ante vitasset. Fuit verò formido illa, sed iusta, formido quæ Dominum timeret offendere: formido, quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides diuinis admonirionibus mancipata, credidit se nisi Domino latebram tunc * iubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. Puto denique etiam nunc aliqua de dilationis vtilitate differenda, tametsi iamdudum pauca perstrinximus: per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta, sequitur vt probemus; secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed sicuti est, verè fuisse diuinum. Vastauerat Dei populum persecutionis infestæ, insolens, atque acerba grassatio, & quia omnes decipere vna fraude non poterat artifex hostis: quacunque miles incautus prodiderat latus nudum, dispari generi sæuiendi, singulos diuersa strage deiecerat. Debebat esse qui posset saucios homines & varia expugnantis inimici arte iaculatos, adhibita me-

Act. 9.

* *suspenso & anxio.*

* *vt &.*

* *censura quā sobria.*

* *educaret.*

* *Dei prouidentia.*

* *suggerenti.*

diuinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim, vel fouere. Seruatus est vir, ingenij preter cætera etiam spiritaliter temperati; qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium, librato limite gubernaret. Nonne hæc, oro, consilia diuina sunt? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant esse fortuitò ista contingere. Ecclesia illis clara voce respondet, dicens: Ego sine Dei nutu necessarios reseruari non admitto. Percurramus tamen cætera si videtur. Erupit postmodum lues dira, & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos à sua quemque sede abrupto impetu rapiens, continuatas per ordinem domos vulgi trementis inuasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium; exponere suos impie: quasi cum * illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Iacebant interim tota ciuitate, non tota corpora, sed cadauera plurimorum: & misericordiam in se transeuntium, contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo respexit aliud, præter quàm lucra crudelia. Nemo similis euentus recordatione trepidauit. Nemo fecit alteri quod sibi fieri voluit. Quid inter hæc egerit Christi & Dei Pontifex, qui pontifices mundi huius tantò plus pietate, quantò religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco vno plebem de misericordiæ bonis instruit; & docens diuinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subiungit non esse mirabile si nostros tantùm debito charitatis obsequio foueremus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano, vel ethnico fecerit; qui malum bono vincens, & diuinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium se salute, sicuti Dominus monet, & hortatur, orarit. Oriri facit Deus iugiter solem suum, & pluuias subinde nutriendis seminibus impertit; exhibens cuncta ista non suis non tantùm, sed etiam alienis: & qui se Dei filium esse profitetur, cur non exemplum patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris, & quò renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed * probare potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis. Multa alia & quidem magna prætereo; quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari. De quibus hoc tantùm dixisse satis est. Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim * crederent. Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem diuitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inueniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo Patri, & iudici Christo, & iam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quàm de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, & ignoscat iterum, & frequenter ignoscat: aut, vt verius dixerim; meritò concedat, tametsi ante Christum plurimum licuit, plus aliquid licuisse post Christum: cuius temporibus plenitudo debetur. Necatos ille à rege & proiectos sui tantùm generis colligebat. His tam bonis & tam piis actibus superuenit exilium. Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, vt melioribus peiora restituat. Et, vt quid Sacerdos Dei Proconsule interrogante responderit taceam, sunt acta quæ referant. Excluditur interim è ciuitate, ille qui fecerat boni aliquid pro ciuitatis salute; ille qui laborauerat, ne viuentium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille, inquam, qui excubiis pietatis inuigilans (proh nefas) ingrata bonitate prouiderat ne omnibus terram ciuitatis faciem relinquentibus multos, exules, deserta respublica, ac destituta patria sentiret. Sed videtit sæculum, cui inter pœnas exilium computatur: * Nobis patria minus cara, & commune nomen est, qui parentes ipsos, si contra Dominum suaserint, abhorremus. Illis extra ciuitatem suam viuere grauis pœna est. Christiano, totus hic mundus, vna domus est. Vnde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus, exilium non potest computare. Adde quod Deo integrè seruiens, etiam propria in ciuitate peregrinus est. Dum enim se carnalibus desideriis continentia Sancti Spiritus abstinet, conuersationis prioris hominis exponens; etiam inter ciues suos, aut propè dixerim, inter parietes ipsos, vitæ terrestris alienus est. Accedit, quod & si hæc talia pœna possent videri; in huiusmodi tamen causis atque sententiis, quas ob approbandæ virtutis experimenta perpetimur, non est pœna, qua gloria est. Sed esto sanè nobis pœna exilium. Illis vltimum crimen, & pessimum nefas etiam ipsorum conscientia testis adscribat,

Marginal notes: * illo. — Matt. 5. — * probare debere potius, &c. æmulationem. — * crederent sint. — Gal. 6. — Tobiæ 1. — * Illis patria minus cara, & totus affectus est in parentes, nos & parentes. — 1. Pet. 2.

bat, qui possunt innocentibus irrogare quod putant pœnam. Nolo nunc describere loci gratiam; & deliciarum omnium paraturam interim transeo. Fingamus locum illum situ sordidum, squalidum visu, non salubres aquas habentem, non amœnitatem viroris, non viciniam littoris; * sed rupes vastas silvarum, inter inhospitas fauces desertæ admodum solitudinis auia mundi parte summotum. Posset, licet talis locus, habere nomen exilij, quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si hominum ministeria deficerent, vel alites, vt Heliæ, vel vt Danieli Angeli ministrarent? Absit, vt credat aliquis, cuilibet minimo, dummodo in confessione nominis constituto, aliquid defuturum. Tantum abest vt Dei Pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus institerat, horum omnium opibus indigeret. Iam nunc quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus. Prouisum esse diuinitus etiam pro animo tanti viri, apricum & competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, & quidquid apponi eis ante promissum est, qui regnum & iustitiam Dei quærunt. Atque vt omittam frequentiam visitantium fratrum, & ipsorum inde ciuium charitatem, quæ repræsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus; admirabilem visitationem Dei non prætcribo: qua Antistitem suum sic in exilio esse voluit de secutura passione securum, vt imminentis martyrij pleniore fiducia, non exulem tantummodo Curubi, sed & martyrem possideret. Eo enim die quo primum in exilij loco mansimus, (nam & me inter domesticos comites dignatio charitatis eius delegerat exulem voluntariam, quod vtinam & in passione licuisset.) Apparuit nihi, inquit, nondum somni quiete sopito, iuuenis vltra modum hominis enormis, qui cùm me quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum Proconsulis admoueri. Is vt in me respexit, adnotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non sciebam, nihil enim de me solita interrogatione quæsierat: sed enim iuuenis, qui à tergo eius stabat, admodum curiosus legit quidquid fuerat adnotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstrauit, quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa & complanata ad spathæ modum, ictum solitæ animaduersionis imitatus; quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. cœpi, Rogare, & petere continuò, vt dilatio mihi vel vnius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula cœperat nescio quid adnotare. Sensi tamen de vultus serenitate, iudicis mentem, quasi iusta petitione commotam. Sed & ille iuuenis, qui iamdudum de passionis indicio gestu potius, quàm sermone prodiderat; clandestino identidem nutu, concessam dilationem, quæ in crastinum petebatur, contortis post inuicem digitis, significare properauit. Ego quamuis non esset lecta sententia, & si de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam, vt reliquiæ formidinis, cor exultans, adhuc * toto pauore pulsarent. Quid hac reuelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt omnia, quæcunque postmodum subsecuta sunt. Nihil Dei verbis imminutum: nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini cùm de passionis sententia cogitaretur: postulans, vt res suas de illo, quem impetrauerat, ordinaret. Hic dies vnus significabat annum, quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam vt manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatum est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, & si * non annum in diuinis litteris legimus, promissioni tamen futurorum, debitum illud tempus accipimus. Vnde nihil interest; si sub diei significatione solus annus ostensus est; quia illud plenius debet esse quod maius est. Quod vero nutu potius, & non sermone explanatum est, repræsentationi temporis seruabatur sermonis expressio. Solet enim tunc verbis quodcunque proferri, quotiens quidquid profertur impletur. Nam & verè nemo cognouit quare hoc ei ostensum fuisset, nisi postquam eodem die quo id viderat, coronatus est. Medio nihilominus tempore imminens passio pro certo ab omnibus sciebatur: Passionis tamen dies certus ab eisdem omnibus quasi ignorantibus, tacebatur. Sane & in scripturis tale aliquid inuenio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per Angelum filio, quia non crediderat obmutuit; ita vt filij nomen, scripturus potius quàm relaturus, nutu tabulas postularet. Meritò & hic, vbi Dei nuncius passionem Antistitis imminentem nutu potius expressit. & fidem admouit & sacerdotem muniuit. Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum & de voluntaris dispositione veniebat. Quæ vero res illi, aut quæ voluntas ordinanda, nisi Ecclesiastici status? Su-

Marginal notes: 3. Reg. 19. Dan. 3. — * Sed vasta rupe silvarum inter inhospitas cautes al. sed rupes vastas. & silvarum. — Matt. 6. — * multa trepidatione. — * alibi deest non. — Luc. 1.

prema idcirco accepta dilatio est, vt quicquid circa pauperum fouendorum curam supremo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto propter nihil aliud, immo vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis, qui eiecerant, & qui occisuti erant, admissa est; vt præsens præsentes pauperes, nouissimæ dispensationis extremis, & vt plenius dixerim, totis sumptibus teleuaret. Ordinatis ergo tam piè rebus & sic voluntare disposita; proximabat dies crastinus. Iam de Xisto bono & pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo Martyre, ab vrbe nuncius venerat. Sperabatur iam iámque carnifex veniens, qui deuota sanctissimæ * victimæ colla percuteret: & sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione motiendi, vt corona singulis posset ascribi. Conueniebant interim plures egregij & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi: qui propter amicitiam eius antiquam, secessum subinde suaderent: & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant. Ille verò iam mundum suspensa ad cœlum mente neglexerat; nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tunc etiam quod à plurimis & fidelibus petebatur, si & diuino imperio iuberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est: quia iam sæculo tumescente & de fiducia Principum infestationem nominis anhelante: ille seruos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus dominicis instruebat, & ad calcandas passiones huius temporis, contemplatione superuenturæ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, vt optaret sic sibi passionis vota contingere, vt dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis; cùm ecce Proconsulis iussu ad hortos eius (ad hortos inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in vsus pauperum vendidisset, nisi inuidiam de persecutione vetaret) cum militibus suis princeps repente subitauit; immò, ut verius dixerim, subitasse se, credidit. Vnde enim posset tanquam improuiso impetu mens semper parata subitari? Processit ergo iam certus expungi, quod diu fuerat retardatum; processit animo sublimi, & erecto, hilaritatem præferens vultu & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum ad domum principis à prætorio reuertebatur; cùm subito per Carthaginem totam sparsus rumor * increbuit: productum esse iam Thascium, quem præter celebrem * gloriosa opinione notitiam etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non nouerat. Concurrebant vndipue versus omnes ad spectaculum, nobis pro deuotione fidei gloriosum, gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen & in domo principis constitutum vna nocte continuit custodia delicata; ita vt conuiuæ eius & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita nec per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei diuina tunc bonitas verè digno vt Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit à prætorio reuertendi ad principem. Et volunt hoc scilicet quidam de suo, tunc Proconsulem noluisse. Absit vt in rebus diuinitus gestis segnitiem siue fastidium Proconsulis conquerar. Absit vt malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam: vt de tam beatissimo Martyre ructus hominis iudicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio diuina prædixerat, verè crastinus esse debebat. Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille diuinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, numquam prorsum valeret: dies de conscientia futuri Martyris lætus; & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro Sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi, & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui eius infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadij. Benè verò, & quasi de industria factum, vt & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam iustitiæ consummato agone currebat. Sed vbi ad prætorium ventum est, nondum procedente Proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet (sedile autem erat fortuito linteo tectum, vt & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesserariis quondam Christianus res suas obtulit; quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare: qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quàm vt proficiscentis ad Deum Martyris sudores iam sanguineos possideret. Cui ille respondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente contempserat. Quid plura? subito Proconsuli nunciatus est; producitur, admouetur, interroga-

* passioni.

* increbuit.

* gloriosa opinionis.

terrogatur de suo nomine, se esse respondit; & hactenus verba. Legit itaque de tabula iam sententiam iudex, quam nuper in visione non legerat: sententiam spiritalem non temere dicendam; sententiam Episcopo tali, & tali teste condignam; sententiam gloriosam; in qua dictus est sectæ suæ signifer, & inimicus deorum, & qui suis futurus esset ipse documento, & quod sanguine eius inciperet disciplina sanciri: Nihil hac sententia plenius, nihil verius, omnia quippe, quę dicta sunt, licet à gentili dicta, diuina sunt. Nec mirum vtique: cùm soleant de Passione Pontifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferendo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis, prior in Prouincia, martyrij primitias dedicauit. Sanciri etiã cœpit eius sanguine disciplina: sed martyrum qui doctorem suum imitatione glorię consimilis æmulati, ipsi quoque disciplina exempli sui proprio cruore sanxerint. Et cùm exiret prætorij fores, ibat comes militum turba, & ne quid in passione deesset, centuriones, & tribuni latus texerant: ipse autem locus * ęqualis est vbi pari contigit, vt arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum prębeat. Sed per enormitatem spatij longioris visu denegato per confusam nimis turbam, personę fauentes in ramos arborum repserant; nec vel hoc illi negaretur vt ad Zachei similitudinem de arboribus videretur. Sed iam ligatis per manus suas oculis moram carnificis vrgere tentabat, cuius munus est ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat; donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem, clarificationis hora matura, centurionis manum concesso desuper vigore firmatam, permissis tandem viribus expediret. O beatum Ecclesiæ populum, qui Episcopo suo tali, & oculis pariter & sensibus, & quod est amplius publicata voce compassus est; & sicut ipso tractante semper audierat, Deo iudice coronatus est. Quamuis enim non potuerit euenire, quod optabant vota communia, vt consortio paris glorię simul plebs tota pateretur: quicumque sub Christi spectatoris oculis, & sub auribus sacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti sui testem legationis quodam modo literas ad Deum misit. Sic consummata passione perfectum est, vt Cyprianus, qui bonorũ omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primus imbueret: quia & talis esse post Apostolos prior cœperat. Ex quo enim Carthagini Episcopatus ordo numeratur, nunquam aliquis, quamuis ex bonis, & sacerdotibus ad passionem venisse memoratur; licet semper Deo mancipata deuotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur: Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam Domino consummante profecit: vt in ciuitate ipsa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotij cœlestis insignia glorioso cruore decoraret. Quid hoc loco faciam, inter gaudium passionis, & remanendi dolorem? in partes diuisus animus; & angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo, quod non comes fuerim? sed illius victoria triumphanda est. De victoria triumphabo? sed doleo, quòd comes non sim. Verum vobis tamen & simpliciter confitendum est quod & vos scitis, in hac me fuisse sententia. Multum, ac nimis multum de gloria eius exulto; plus tamen doleo, quod remansi.

Ioan. 11. *Luc. 19.* * *in aequali.*

ACTVS PASSIONIS D. CYPRIANI, CVIVS IPSE

Pontius meminit iuxta editiones Manutij & Morelij.

TEMPORE Valeriani & Gallieni, cum gloriosum nomen Christi à gentilibus exosum, intentione maxima conaretur auferri, & esset persecutio apud vrbem Romam: beatissimus Cornelius Pontificatum prædictæ vrbis summis virtutibus præditus tunc regebat; comprehensusque à Præside & diuturnis tormentis afflictus gladio finiuit temporalem vitam, percepturus à Deo sine fine perpetuam. Sed cùm hoc odium fuisset etiam in Libycis terminis irrogatum; multi Christianorum populi malentes transitoriam vitam amittere, & illa quæ à Deo promissa sunt adipisci, diuersis tormentis afflicti consummabantur. Ferunt etiam tunc à Pręside clibanum calcis accensum; & in ore illius prunas cum thure exhibitas, & Pręsidem dicere Christianis: Eligite è duobus vnum, aut thura super his carbonibus offerre Ioui, aut in calcem demergimini Tunc recenti viri fide armati, se ictu rapidissimo, Christum Dei filium Deum fatentes, iecerunt in ignem, & inter vapores calcis puluerei sunt demersi; quos sibi Christus consecrauit. In his autem diebus cùm talia gererentur, beatus Antistes Cyprianus

Meminit etiam horũ martyrij Prudentius in Passione Cypriani & à Passi-

dis vocantur martyres Missæ candidæ. Quo etiam nomine celebratur ipsorum festũ in Martyrologus 24. Augusti. Ad quam dem Beda hæc ipsa verba recenset.

Carthaginiensem regebat Ecclesiam. Qui comprehensus à gentilibus sedente Paterno Proconsule in ciuitate, iniquis tribunalibus præsentatur. Cui Paternus ait: Nobilium Imperatorum ad me scripta venerunt: vt hi qui dijs cæremonias execrantur immolare, ad sacrificandum compellantur inuiti. Exquisiui de nomine tuo; quid respondes? Sanctus Cyprianus respondit: Nullos Deos noui, nisi vnum & verum, qui fecit cœlum & terram, & quæ in eis sunt, huic Deo nos Christiani deseruimus; hunc deprecamur diebus ac noctibus & pro salute populi, & pro statu Imperatorum vestrorum. Proconsul dicit: Ergo in hac voluntate perseueras, vt non sacrifices? Sanctus Cyprianus respondit: Bona voluntas quę Deum nouit mutari non potest. Proconsul dixit: Iussum est etiam vt & Presbyteros requiram: volo ergo scire per te, qui sunt Presbyteri, qui in hac ciuitate consistunt. Sanctus Cyprianus respondit: Legibus vestris bene atque vtiliter censuistis, nos delatores non esse. Itaque eos exhibere non possumus. Sed nec ipsi se vltro offerunt, cùm hoc scriptura sancta prohibeat. A te enim quæsiti, inuenientur. Proconsul dixit: Iussum est, vt nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur. Quod qui facere deprehensus fuerit, capite plectatur. Sanctus Cyprianus respondit: Fac quod tibi pęceptum est. Et post hęc ductus est in exilium beatus Martyr per pręceptum Aspasij Proconsulis in ciuitatem Curubitanam. Post dies autem multos regressus de exilio, habitat in hortis suis. Cúmq; ibidem moraretur, venerunt ad eum duo principes ex officio Proconsulis Galerij Maximi, & leuantes eum in curriculum suum duxerunt ad Proconsulem in locum, vbi pro reparanda sanitate degebat. Et collectus ab Adstatore officij secessit in hospitium eius in vicum, qui dicebatur Saturni, & habitabat ibi. Conuenit autem ad eum omnis populus fratrum. Quod cùm comperisset beatissimus Martyr, pręcepit custodiri puellas, quæ aduenerant audire verbum Dei; quoniam ante ostium principis manebant ob amorem Martyris gloriosi. Mane autem facto oblatus est Beatus Cyprianus Proconsuli. Quem intuitus ait: Tu es Thascius Cyprianus, qui te * Papam sacrilegę mentis hominibus prębuisti? Iusserunt te sacratissimi Imperatores sacrificare. Consule tibi ne pereas. Sanctus Martyr respondit; Ego sum Cyprianus: Christianus sum, & diis sacrificare non potero: tu vero quod tibi præceptum est fac. In te enim tam iusta, nulla * consultatio est. Tunc iratus Proconsul dixit; Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos tibi nefarię conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris religionibus constituisti, nec te pij sacratissimíque Imperatores ad consensum cęremoniarum suarum reuocare potuerunt. Et ideò cum sis nequissimi criminis auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: Sanguine tuo sancientur disciplinę. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Sanctus Cyprianus hęc audiens dixit. Gratias ago Deo omnipotenti, qui mea vinculis huius corporis dignatur absoluere. Et cùm duceretur: populus fratrum plangens & eiulans dicebat: Et nos cum eodem decollemur. Perductus autem gloriosus Martyr, exuit se lacernum birrum, quem indutus erat: complicans, & posuit ad genua sua. Dehinc tunicam tulit, & Diaconibus tradidit. Et stans in linea, expectabat spiculatorem: cui & * viginti aureos dare pręcipit. Fratres vero flentes, linteamina & oraria ante cum ponebant: ne sanctus cruor defluens absorberetur à terra. Ligatis quoque manicis ad ceruicem à * Tulliano Presbytero ipse sibi manu propria oculos texit: & sic gladio percussus, occubuit. Hucusque corpus propter gentilium curiositatem, cum magna turba populi in proximo collocatum est. Sed ne à gentilibus tolleretur, nocte adueniente, ex eodem loco vbi positum fuerat, sublatum est: & inde cum cereis & scolaribus in area cuiusdam Candidi procuratoris, cum magno triumpho sepultum est. Tale martyrium beatus Cyprianus Carthaginiensis Episcopus expleuit pro nomine Domini nostri Iesu Christi: cui est gloria in sęcula sęculorum, Amen. Curubitana ciuitas dicitur, vbi in exilium fuit. Vicus vbi in domo principis officiorum habitauit, dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam. Atrium quoque Proconsulis dicitur Sauciolum. Locus in quo decollatus est, vocatur Sexti. Sepultus est in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ sunt in via * Appellensi iuxta piscinas. Passus est XVIII. Kalend. Octobris Galerius Maximus Proconsul, post dies paucos discessit è sæculo.

D. Aug. infra Apparitores nuncupat.

* papatem.

* consulta.

* viginti quinque

* Iliano.

* Mappal.

PASSIO BEATI CYPRIANI IVXTA VETERES Manuscriptos varios Codices.

Quum

D. Cypr. Paſsio iuxta Ms. Vet. Cod.

QVum non modo editione Morelij duobus in locis variè deſcriptus reperiatur hic Paſſionis actus, ſed & à Volphango Lazio latius editus cum Abdia de Vitis Apoſtolorum, & in Manuſcripto Guilhelmitarum Brugenſium quodam codice, putaui operæpretium, ſeorſum à præcedenti hunc etiam publicare, præſertim quum quæ ex Actu Paſſionis infra citantur à Diuo Auguſtino & Paulo Diacono, magis cum hoc quàm cum illo conueniant. In hoc item, non in alio, reperitur illud, quod citat idem Auguſt. lib. de 2. ſeu potius 1. contra Epiſtolam Gaudentij cap. 25. in hæc verba: His ſacris litteris eruditus B. Cyprianus, in Confeſſione dixit: Diſciplinam prohibere, ne quis ſe offerat.

IMPERATORE Valeriano quartum, & Gallieno tertium conſulibus, tertio Kalendarum Septembrium, Carthagine in ſecretario, Paternus Proconſul Cypriano Epiſcopo dixit: Sacratiſſimi Imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati ſunt, quibus pręceperunt, eos qui Romanã religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoſcere. Exquiſiui ergo de nomine tuo: quid mihi reſpondes? Cyprianus Epiſcopus dixit: Chriſtianus ſum, & Epiſcopus. Nullos alios Deos noui, niſi vnum & verum Deum, qui fecit cœlum & terram, mare & quæ in eis ſunt omnia. Huic Deo nos Chriſtiani deſeruimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis, & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipſorum Imperatorum. Paternus Proconſul dixit: In hac ergo voluntate perſeueras? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Bona voluntas, quæ Deum nouit, immutari non poteſt. Paternus Proconſul dixit: Poteris ergo ſecundum pręceptum Valeriani & Gallieni, exul ad vrbem Curubitanam proficiſci? Cyprianus Epiſcopus dixit: Proficiſcor. Paternus Proconſul dixit: Non ſolum de Epiſcopis, verumetiam de Preſbyteris mihi ſcribere dignati ſunt. Volo ergo ſcire ex te, qui ſint Preſbyteri, qui in hac ciuitate conſiſtunt. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Legibus veſtris bene atque vtiliter cenſuiſtis, delatores nos non eſſe. Itaque detegi & deferri à me non poſſunt, in ciuitatibus autem ſuis inuenientur. Paternus Proconſul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cum diſciplina prohibeat, vt quis ſe vltro non offerat, & tuæ quoque cenſurę hoc diſpliceat: nec offerre ſeipſi poſſunt, ſed à te exquiſiti inuenientur. Paternus Proconſul dixit, A me inuenientur. Et adiecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam ſalubre præceptum non obſeruauerit, capite plectetur. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Tunc Paternus Proconſul iuſſit beatum Cyprianum Epiſcopum in exilium deportari. Cúmque diu ibidem moraretur, ſucceſſit Aſpaſio Paterno proconſuli Galerius Maximus Proconſul, qui Sanctum Cyprianum Epiſcopum ab exilio reuocatum ſibi iuſſit præſentari. Cúmque Cyprianus ſanctus Martyr, electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio pręcepto Aſpaſij Paterni tunc Proconſulis datus fuerat, regreſſus eſſet, ex ſacro pręſcripto in hortis ſuis manebat: Inde quotidie ſperabat veniri ad ſe, ſicut illi oſtenſum fuerat. Et cum illic demoraretur, repente Idibus Septembris Tuſco & Baſſo conſulibus, venerunt ad eum principes duo: vnus ſtator officij Galerij Maximi Proconſulis, qui Aſpaſio Paterno ſucceſſerat, & alius equiſtrator à cuſtodiis eiuſdem officij, qui & in curriculum eum leuauerunt, in medióq; poſuerunt, & in Sexti perduxerunt. Vbi idem Galerius Maximus Proconſul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia ſeceſſerat. Et ita idem Galerius Maximus proconſul, in aliam diem Cyprianum ſibi reſeruari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus ad principem & ſtatorem eiuſdem officij Galerij Maximi Proconſulis clariſſimi viri ſeceſſit. Et in hoſpitio eius, cum eo in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam & Salariam manſit. Illuc vniuerſus populus fratrum conuenit. Et cum hoc ſanctus Cyprianus comperiſſet, cuſtodiri puellas præcepit, quoniam omnes in vico ante ianuam hoſpitij principis manſerant. Et ita altera die, octaua decima Kalendarum Octobrium, mane, multa turba conuenit ad Sexti, ſecundum pręceptum Galerij Maximi Proconſulis. Et ita idem Galerius Maximus Proconſul eadem die Cyprianum ſibi offerri præcepit, in atrio Sauciolo ſedenti. Cúmq; oblatus fuiſſet, Galerius Maximus Proconſul Cypriano Epiſcopo dixit: Tu es Thaſcius Cyprianus? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Ego ſum. Galerius

Maximus Proconſul dixit: Tu Papam te ſacrilegæ mentis hominibus præbuiſti? Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Ego. Galerius Maximus Proconſul dixit: Iuſſerunt te ſacratiſſimi Imperatores ceremoniari. Cyprianus Epiſcopus dixit: Non facio. Galerius Maximus ait: Conſule tibi. Cyprianus Epiſcopus reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt: in re tam iuſta, nulla eſt conſultatio. Galerius Maximus collocutus cum conſilio, ſententiam vix ægrè dixit verbis huiuſmodi: Diu ſacrilega mente vixiſti, & plurimos nefariç tibi conſpirationis homines aggregaſti, & inimicum te diis Romanis & ſacris legibus conſtituiſti, nec te pij & ſacratiſſimi Principes Valerianus & Gallienus Auguſti, & Valerianus nobiliſſimus Cæſar, ad * ſectam ceremoniarum ſuarum reuocare potuerunt. Et ideo cùm ſis nequiſſimorum criminum auctor, & ſignifer deprehenſus; eris ipſe documento his, quos ſcelere tuo tecum aggregaſti, ſanguine tuo ſancietur diſciplina. Et his dictis decretum ex tabella recitauit: Thaſcium Cyprianum gladio animaduerti placet. Cyprianus Epiſcopus dixit: Deo gratias. Poſt hanc vero ſententiam turba fratrum dicebat: Et nos cum ipſo decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus eſt, & multa turba eum proſecuta eſt. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus eſt, & ibi ſe lacerno birro expoliauit, & genu in terram flexit, & in orationem ſe Domino proſtrauit. Et cùm ſe dalmatica expoliaſſet, & Diaconibus tradidiſſet, in linea ſtetit, & cœpit ſpiculatorem ſuſtinere. Cùm veniſſet autem ſpiculator, iuſſit ſuis, vt eidem ſpiculatori XXV. aureos darent. Linteamina verò & manualia à fratribus ante eum mittebantur. Poſtea verò Beatus Cyprianus manu ſua oculos ſibi texit. Qui cùm lacinias manuales ligare ſibi non potuiſſet, Iulianus Preſbyter, & Iulianus Subdiaconus ei ligauerunt. Et ita beatus Cyprianus paſſus eſt. Eiúſque corpus propter gentilium curioſitatem in proximo poſitum eſt cum cæreis & ſcholaribus, in areis Macrobij Candidi procuratoris, quæ ſunt in via Mappalienſi iuxta piſcinas, cum voto & triumpho magno. Poſt paucos autem dies Galerius Maximus Proconſul deceſſit. Paſſus eſt autem beatiſſimus Cyprianus Martyr die octaua decima Kalendarum Octobrium, ſub Valeriano & Gallieno Imperatoribus: regnante verò Domino noſtro Ieſu Chriſto, cui eſt honor & gloria in ſæcula ſæculorum, Amen.

* Conſenſu.

VITA BEATI CÆCILII CYPRIANI PER Diuum Hieronymum.

Deſcripta eſt ex Catalogo Virorum illuſtrium.

CYPRIANVS Afer primum glorioſè Rhetoricam docuit: exinde, ſuadente Preſbytero Cęcilio, à quo & cognomentum ſortitus eſt, Chriſtianus factus, omnem ſubſtantiam ſuam pauperibus erogauit: ac poſt non multum temporis, electus in Preſbyterum, etiam Epiſcopus Carthaginienſis conſtitutus eſt. Huius ingenij ſuperfluum eſt indicem texere, cum ſole clariora ſint eius opera. Paſſus eſt ſub Valeriano & Gallieno Principibus, perſecutione octaua, eodem die, quo Romæ Cornelius, ſed non eodem anno.

SERMO DIVI AVGVSTINI, DE SANCTO Cypriano Martyre.

Recenſet hunc Poſsidius in Indiculo operum eius inter tractatus 4. de Natali *Cypriani, & denuo à me caſtigatus eſt, ad editiones Pariſienſem, Lypſii, & Ioannis Vlimmerij.*

SERMONEM à nobis debitum, auribus & cordibus veſtris exigit tam grata & religioſa ſolemnitas, qua paſſionem beati Martyris celebramus. Triſtis proculdubio tunc Eccleſia fuit, & non damno cadentis, ſed deſiderio recedentis, ſemper cupiens videre præſentem tam bonum rectorem atq; doctorem: ſed quos afflixerat ſollicitudo certaminis, conſolata eſt corona victoris. Et nunc, non ſolum ſine vlla triſtitia, verumetiam cum ingenti lætitia, cuncta quæ tunc geſta ſunt, legendo recolimus, diéq; iſto nobis gaudere conceſſum eſt, non timere. Neq; enim formidamus terribiliter venientem, ſed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque vniuerſam illam fideliſſimi, & fortiſſimi, & glorioſiſſimi Martyris paſſionem cum exultatione recordari

præteritam,

præscitam, quam tunc fratres sustinuere futuram. Primo igitur quod pro fide confessionis Christi in exilium Curubim missus est; non sancto Cypriano aliquid nocitum, *Mat. 28.* sed multum illi præstitum ciuitati. Quò enim ipse mitteretur; vbi ille non esset, propter cuius testimonium mittebatur? Christus ergo qui ait: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi, in omni loco membrum suum excipiebat, quocunque furor inimici pellebat. O stulta infidelitas persequentis? Si quæris exilium quo Christianus iubeatur ire; prius si potes, inueni vnde Christus cogatur exire. De patria sua in alienam te arbitraris excludere hominem Dei, in Christo nusquam exulem, in carne vbique peregrinum? Sed iam commemorare & considerare delectat, post illud, quod Cyprianus non senserat, sed inimicus putabat exilium, quid ex ordine passionis ipsum consecutum sit. Cùm enim Cyprianus sanctus Martyr electus à Deo, de ciuitate Curubitana, in qua exilio præcepto Aspasij Paterni Proconsulis missus fuerat, regrederetur, in hortis suis manebat. Et inde quotidie sperabat venire ad se, sicut ostensum erat illi Quid iam fremeret persecutoris impetus, aduersus cor semper paratum, accedente etiam Domini reuelatione firmatum? Quando enim desereret patientem, qui non est passus præoccupari nescientem? Iam ergo quod ad eum passioni exhibendum duo missi sunt, qui eum etiam secum in curriculum leuauerunt, in medióque posuerunt; & hoc diuinæ admonitionis fuit, vt gaudens recoleret, ad eius se corpus pertinere, qui inter iniquos reputatus est. Christus namque inter duos latrones ligno suspensus, ad exemplum patientiæ præbebatur: Cyprianus autem inter duos apparitores ad passionem curru portatus, Christi * vestigio sequebatur. Quid ** vestigia.* illud, quod cùm in aliom diem dilatus apud custodes esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans, pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit; quanta intentione considerandum, quanta laude prædicandum, quanto præconio commendandum est? Vicina corporis morte, non moriebatur in animo pastoris vigilantia pastoralis; & cura tuendi dominici gregis, vsque ad extremum vitę huius diem mente sobria tenebatur. Nec excutiebat ab animo diligentiam fidelissimi dispensatoris, manus * iam ** tam.* proxima cruenti carnificis. Ita se Martyrem cogitabat futurum, vt esse non obliuisceretur Episcopum; magis curans, quam rationem pastorum Principi de commissis sibi ouibus redderet, quam quid infideli Proconsuli de fide propria responderet. Amabat quippe *Ioan. 21.* eum qui Petro dixerat: Amas me: Pasce oues meas. Et pascebat oues eius, pro quibus sanguinem fundere, illum imitans, properabat. Custodiri puellas præcepit, sciens se non solum habere simplicem Dominum, sed etiam versipellem aduersarium. Itaque aduersus leonem aperte frementem, in confessione vitile pectus armabat, aduersus insidiantem lupum gregi, sexum fœmineum muniebat. Ita verè sibi consulit, qui Deum iudicem cogitat; *2. Cor. 5.* apud quem causam gestæ huius vitæ, atque ab illo sibi muneris iniuncti quisque dicturus est. Vbi omnis homo recepit, sicut testatur Apostolus, quæ per corpus gessit, siue in bonum, siue in malum. Ita sibi consulit, qui ex fide viuens, & satagens ne ab extremo præoccuperur die, extremum computat omnem diem, & sic Deo placitos mores perducit vsque ad extremum diem. Ita sibi beatus Cyprianus Episcopus misericordissimus, & Martyr fidelissimus consulebat: & non sicut eum lingua subdola diaboli per os possessi à se impij iudicis monere videbatur, dicens: Consule tibi. Cùm enim eius immobilem mentem videret, quando ei dixit: Iusserunt te principes cæremoniari. Respondit que ille, non facio: adiecit & ait: Consule tibi, ipsa est lingua subdola diaboli, & si non huius qui nesciebat quid loqueretur, illius tamen qui per eum loquebatur. Loquebatur enim Proconsul non tam secundum principes homines, quorum iussa sibimet iniuncta iactabat, quàm secundum principes potestatis aëris, de quo Apostolus dicit: *Eph. 5.* Qui operatur in filios diffidentiæ. quem per huius quoque linguam operari Cyprianus nouerat, quod ipse non nouerat. Nouerat, inquam, Cyprianus, cùm à Proconsule audiret, Consule tibi; quod caro & sanguis dicebat stolidè, hoc diabolum dicere subdolè: atque intuebatur in vno corpore duos, istum oculis, illum fide. Nolebat eum iste mori: nolebat ille coronari. Proinde circa istum placidus, circa illum cautus, huic apertè respondebat, & illum occultè vincebat. Fac, inquit, quod tibi præceptum est. In re tam iusta nulla est consultatio. Dixerat quippe ille: Consule tibi. Ad hoc responsum est: In re tam iusta nulla est consultatio. Consulit enim, qui consilium vel impertit, vel quærit. Sed Proconsul non à Cypriano consilium accipere volebat, sed eum potius vt à se acciperet admonebat. At ille: In re, inquit, tam iusta, nulla est consultatio. Non adhuc

consulo, quia non adhuc dubito. Abstulit enim mihi dubitationem ipsa iustitia. Iustus autem vt securus moriatur in carne, certus viuit in fide. Præcesserant Cyprianum multi Martyres, quos flagrantibus exhortationibus suis ad vincendum diabolum accenderat: & erat vtique iustum, vt quos veridicus loquendo præmiserat, patiendo intrepidus sequeretur. Ergo in re tam iusta, nulla est consultatio. Quid ad hæc dicamus? quid ad hæc exultemus tanta conceptione gaudiorum? In quid erumpat cor nostrum, & os nostrum, nisi in ipsam venerabilis Martyris vltimam vocem? Cùm enim Galerius Maximus decretum ex libello recitasset: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet; respondit ille: Deo gratias. Habentes igitur de re tanta memoriam præsentis loci, festiuitatem solemnissimi diei, propositionem saluberrimi exempli; omnibus medullis nostris & nos dicamus; Deo gratias.

PASSIO BEATI CYPRIANI EPISCOPI CARTHAGINIENSIS per Paulum Diaconum edita.

De paulo Diacono ita scribit Sigebertus in Chronico: Anno Domini 807. Carolus Imperator per manum Pauli Diaconi sui, decerpens optima quæque de scriptis Catholicorum Patrum, lectiones vnicuique festiuitati conuenientes, per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit. Quare rectè hæc passio antea Pontio perperam inscripta, Paulo Diacono adscripta est à Manutio & Morelio.

TEMPORIBUS Valeriani iniquissimi Imperatoris, fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir, nomine Cyprianus, qui primo quidem Rhetoricam docuit: deinde à quodam Presbytero, nomine Cæcilio, conuersus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est Cæcilius: qui omne culmen gestiens assequi Christianæ religionis, perfectionem (quam Christus consulenti iuueni de vita æterna deprompserat (secutus, omnem substantiam suam pauperibus erogauit; vt nudum mater ecclesia susciperet, quem nudum mater carnea terræ ediderat, veraciter perspiciens; non posse perfectè in inenarrabili Dei sapientia Philosophari, terrenis cupiditatibus innixum. Namque ita Dei ineffabili sapientiæ contemplandæ se tradidit, vt toto orbe prope notissima, sole clarius extent eius innumera volumina, quæ in Euangelijs & alijs voluminibus optimè perorauit: chronicam quoque valde vtilem composuit, & exhortatorias ad multos sanctorum Epistolas, in quibus ardorem fidei velut bonus demonstrauit athleta. Post multum verò temporis, vt non abdita maneret lucerna sub modio, sed vt luceret instar stellæ spiritalis solis, posita est super candelabrum; vt præsentes & secuturi agnoscerent, non debere doloribus momentaneis cedere: quibus perpetua beatitudo fixa maneret. Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginiensis, ante eum in quoddam secretarium adductus est, cui ita dixit: Sacratissimi Imperatores Gallienus & Valerianus ad me litteras dirigere dignati sunt; in quibus sanxerunt, vt omnes homines, deos quos Romani adorant, debeant adorare; & qui contempserint hoc præceptum, gladio feriantur. Audiui vero, quod tu deorum cultum pro nihilo ducas: vnde hortor vt consulas tibi, & deos honores. Cyprianus respondit: Christianus ego sum, nullos alios deos noui, nisi vnum & verum Deum, qui creauit cœlum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt. Huic Deo Christiani seruimus, hunc noctéque diéque deprecamur pro omnibus, etiam pro Imperatoribus. Paternus Proconsul dixit: Si in hac voluntate perseueraueris, pessima morte peribis. Sanctus Cyprianus Episcopus respondit: Bona voluntas est, quæ Deum timet; & ideo non potest immutari. Paternus Proconsul dixit: Quia in hac voluntate permanes, secundum præcepta Principum exilio deputandus es. Sanctus Cyprianus respondit: Exul non erit, qui Deum in mente habebit: quoniam Domini est terra & plenitudo eius. Paternus Proconsul dixit ad eum: Antequam proficiscaris, dic vbi sint Presbyteri, qui in hac ciuitate esse dicuntur, vel similes tui. Sanctus Cyprianus respondit: Bene atque viriliter legibus vestris sanxistis, nullos delatores fore debere; idcirco à me prodi non debent, sed à vobis inueniantur; quia & hoc censuistis, vt nullus se vltro offerret. Proconsul dixit: Ego à te eum tormentis eos exquiram. Sanctus Dei respondit: Per me non prodentur. Proconsul dixit: Præceptum Principum est, ne qui Christiani

Matth. 19.

Matt. 5.

Psal. 23.

ſtiani conciliabula faciant, vel cœmeteria ingrediantur, & ſi quis hoc violauerit, gladiò animaduertatur. Sanctus Dei reſpondit: Fac quod tibi præceptum eſt. Cùm ergo videret animum eius immutabilem in religione diuina, fecit eum in ciuitate Curubitana exulari, vbi aliquandiu exemplo boni operis multis profuit, nemini obfuit. Cúmque ibi Domino in ſanctitate deſeruiret, mortuus eſt Paternus Proconſul. Et ipſe de exilio regreſſus, in quodam hortulo commanebat. Cúmque de eo perlatum eſſet ad Galerium Maximum, qui Paterno ſucceſſerat, miſit duos miniſtros, & iuſſit eum ad ſe adduci. Qui cùm veniſſet ad eum, leuauerunt eum in curru ſuo, & ad Galerium Maximum perduxerunt. Qui cùm vidiſſet eum, ait: Tu es Thaſcius Cyprianus? Sanctus Cyprianus reſpondit: Ego. Galerius Proconſul dixit: Tu es quem Chriſtiani Papam ſuum nominant? Sanctus Dei reſpondit: Ego. Proconſul dixit: Iuſſerunt tibi Principes noſtri adorare deos. Sanctus Dei reſpondit: Non faciam. Proconſul dixit: Melius facies ſi ſaluti tuę conſulas, & deos non contemnas. Sanctus Dei reſpondit: Salus mea & virtus mea Chriſtus Dominus eſt, cui ſine fine ſeruire deſidero. Proconſul dixit: Vicem tuam doleo, & vellem conſulere tibi. Sanctus Cyprianus reſpondit: Conſultum mihi melius non eſſe quęro, quàm vt Deum meum adorans, ad ipſum tota mentis auiditate feſtinem: quoniam non ſunt condignę paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Iratus Galerius Proconſul, ait: Diu ſacrilega mente vixiſti, & nefariæ conſpirationis homines aggregaſti tibi, & inimicum te dijs & ſacris religionibus eorum præbuiſti, & non æquiſſimis conſilijs Principum aſcenſum vnquam præbuiſti; ſed ſemper auctor iniqui nominis & ſignifer extitiſti, & propterea cæteris quos ſceleri tuo aggregaſti, exemplum eris, & in ſanguine tuo diſcent diſciplinam. Tunc ergo dictauit ſententiam, dicens: Thaſcium Cyprianum dijs libamina offerre renuentem, gladio animaduerti placet. Cúmque duceretur ad decollandum, ſequebatur eum multitudo populi, & alij clamabant: Moriamur ſimul cum ſancto Epiſcopo. Et cùm perueniſſet in locum qui dicitur* Sextus, quarto ab vrbe milliario, expoliauit ſe birro, & tradidit carnificibus, Dalmaticam verò tradidit Diaconis, & ſtetit in linteis, expectans ſpiculatorem. Et dum ille appropinquaſſet, iuſſit ſuis illi dare viginti aureos. Cúmque proſtrauiſſet ſe ſe in terram, orauit cum lacrymis, & à fratribus linteamina offerebantur, vnde oculos ſibi tergebat. Et cùm ſurrexiſſet ab oratione, ſententia ex tabella recitata eſt, ita: Thaſcius Cyprianus gladio feriatur. Et ſtatim reſpondit ſanctus Dei: Amen. Et ceruicem obtulit gladio, temporalemque vitam finiuit, recepturus à Deo ſine fine perpetuam. Sic ergo Beatus Cyprianus ſubſecutus eſt fide glorioſa ſanctum Cornelium, eodem martyrij genere, eodem paſſionis die, licet non eodem anno, deuicto diabolo, triumphator migrauit ad cœlum. Et ſicut ſcriptum eſt: Quo modo in vita ſua dilexerunt ſe, ita & in morte non ſunt ſeparati. Ambo fide clari, ambo conſtantia inuicti, ambo martyrio glorioſi. Nos ergo fratres, oremus Omnipotentē Deum, pro sereniſſimo Imperatore Carolo: quatenus qui beatum Cornelium Papam & martyrem de Romanis partibus ob munimen ſui, cunctorúmque fidelium ſibi proximari fecit, ac nos de tam magno patrono honorauit: per ſuffragia huius incliti Martyris beatitudine perennis vitæ ſibi conceſſa, Sanctorum omnium, quos venerabiliter excoluit, conſortia adipiſci mereamur perpetuo obtinenda: præſtante Domino noſtro Ieſu Chriſto, qui cum Patre viuit & regnat Deus in vnitate Spiritus ſancti, per omnia ſæcula ſæculorum. Amen.

Rom. 8.

* Sexti.

AVRELII PRVDENTII PASSIO SANCTI CYPRIANI EPISCOPI.

Punica terra tulit quo ſplendeat omne quicquid vſquam eſt,
Inde domo Cyprianum: ſed decus orbis & magiſtrum.
Eſt proprius patriæ Martyr, ſed amore & ore noſter:
Incubat in Lybia ſanguis, ſed vbique lingua pollet,
Sola ſuperſtes agit: de corpore ſola obire neſcit,
Dum genus eſſe hominum Chriſtus ſinet, & vigere mundum,
Dum liber vllus erit, dum ſcrinia ſacra litterarum

Te leget omnis amans Christum, tua Cypriane discet,
Spiritus ille Dei qui fluxerat auctor in Prophetas
Fontibus eloquij te cælitus actus irrigauit.
O niue candidius linguæ genus! ó nouum saporem!
Vt liquor ambrosius cor mitigat, irrigat palatum,
Sedem animæ penetrat; mentem fouet & pererrat artus;
Sic Deus interius sentitur, & inditur medullis.
Vnde bonum subitum terris dederis, pater, reuela.
Deerat Apostolicis scriptis opulentus exsecutor.
Eligitur locuples facundia quæ doceret orbem,
Quæque voluminibus Pauli famulata disputaret.
Quo mage cruda hominum præcordia perpolita nossent,
Siue timoris opus, seu mystica, vel profunda Christi.
Vnus erat iuuenum doctissimus artibus sinistris.
Fraude pudicitiam perfringere, nil sacrum putare.
Sæpe etiam magicum cantamen inire per sepulchra,
Quo geniale tori ius solueret æstuante nupta.
Luxuriæ rabiem tanta cohibet repente Christus.
Discutit & tenebras de pectore pellit, & furorem.
Implet amore sui, dat credere, dat pudere facti.
Iamque figura alia est quam quæ fuit oris, & nitoris.
Exuitur tenui vultus cute, transit in seueram
Defluа cæsaries compescitur ad breues capillos:
Ipse modesta loqui, spem quærere, regulam tenere.
Viuere iustitiæ Christi, penetrare dogma nostrum.
His igitur meritis dignissimus vsque episcopale
Prouehitur solium doctor, capit & sedile summum.
Valerianus opum Princeps erat atque Gallienus,
Constituere simul pœnam capitis Deum fatenti,
Millia terrigenum spurcissima iusserant sacrari,
Contra animas populi doctor Cyprianus incitabat,
Ne quis ab egregiæ virtutis honore discreparet.
Neu fide pretium quis sumere degener timeret:
Esse leuem cruciatum si modò conferas futura
Quæ Deus ipse viris intermina fortibus spopondit.
Merce doloris emi spem luminis, & diem perennem:
Omne malum volucri cum tempore transuolare cursim.
Nil graue quid peragi finis facit, & quiete donat.
Se fore principium pulchræ necis, & ducem cruoris,
Seque caput gladio summittere, sanguinem dicare.
Qui sociare animam Christo velit, vt comes sequatur.
His vbi corda virum Christo calefacta præparauit,
Ducitur ante alios Proconsule perfurente, vinctus.
Antra latent Tyriæ Carthaginis altius reposta
Conscia tartareæ caliginis abdicata soli:
Clausus in his specubus sanctus Cyprianus, & cathena

Nexus

Nexus vtramque manum, nomen patris inuocat supremi:
Omnipotens genitor Christi Deus, & creator orbis,
Christe parens hominis, quem diligis, & vetas perire,
Ille ergo, vipereis quem tu bonus oblitum venenis
Criminibus varius tinctum miseratus abluisti,
Iamque tuum fieri mandas; fio Cyprianus alter.
Et nouus ex veteri, nec iam reus, aut nocens, vt ante,
Si luteum facili charismate corpus expiasti:
Visse libens tenebris ergastula cæca dissipatis.
Eripe corporeo de carcere vinculisque mundi
Hanc animam, liceat fuso tibi sanguine immolari,
Ne qua ferum reprimat clementia iudicem tyranni,
Neu sciat inuidia mitescere, gloriam negare:
Da quoque ne quis iners si de grege quem tuum regebam
Ne cadat impatiens pœnæ, titubet ne quis tuorum,
Incolumem vt numerum reddam tibi, debitumque soluam.
Vocibus his Dominum permouerat influebat inde
Spiritus in populum Carthaginis auctor acrioris
Ingenij, stimulis vt pectora subditis calerent
Ad decus egregium discrimine sanguinis petendum.
Non trepidare docens, nec cedere, nec dolore vinci,
Laudis amore rapi, Christum sapere, & fidem tueri.
Fama refert, foueam campi in medio patere iussam,
Calce vaporifera summos prope margines refertam;
Saxa recocta vomunt ignem, niueusque puluis ardet,
Vrere tacta potens, & mortifer ex odore fletus.
Adpositam memorant aram fouea stetisse summa.
Lege sub hac, salis aut micam, iecur & suis litarent
Christicolæ, aut media sponte irruerent in ima fossa.
Prosiluêre alacres cursu rapido simul trecenti,
Gurgite puluereo mersos liquor aridus vorauit,
Præcipitémque globum fundo tenus implicauit imo.
Corpora candor habet, candor vehit ad superna mentes,
Candida massa dehinc dici meruit per omne seclum.
Lætior interea iam Thascius ob diem suorum,
Sistitur indomiti proconsulis eminus furori.
Dogmatis, atque loci iussus genus, Christianus, inquit,
Seruo salutiferi mysteria consecrata Christi.
Ille sub hæc, Satis est iam criminis, ipse confitetur
Thascius ipse Iouis fulmen negat, expedite ferrum,
Carnificis gladio pœnam luat hostis Idolorum.
Ille Deo meritas grates agit, & canit triumphans.
Fleuit obire virum mœsta Africa, quo docente facta est,
Cultor, eloquio cuius sibi docta gloriatur;
Mox tumulum lacrymans struxit, cineresque consecrauit.
Desine flere bonum tantum, tenet ille regna cœli;

Nec minus inuolitat terris, nec ab hoc recedit orbe.
Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat.
Nec Lybiæ populos tantum regit, exit vsque in ortum
Solis, & vsque obitum Gallos fouet; imbuit Britannos,
Præsidet Hesperiæ, Christum serit vltimis Hiberis.
Denique doctor humi est, idem quoque Martyr in supernis,
Instruit hic homines, illic pia dona dat patronus.

BEATI AGOBARDI EPISCOPI LVGDVNENSIS LII. CARMEN, DE TRANSLATIS LVGDVNVM reliquijs Sanctorum Martyrum, Cypriani, Sperati, & Pantaleonis.

Hvius translationis meminerunt Venerab. Beda in Martyrologio ad 16. Kalend. Augusti, ac Ado Viennensis in Chronico, vbi etiam Leidradi & Agobardi Episcoporum meminit. Paucis verò eam ipsam in hæc verba recenset Sigebertus: Anno Domini 802. Legati Imperatoris Caroli, ab Aaron Ammira venientes; inter cetera munera, corpora etiam Cypriani Carthaginiensis Episcopi & Martyris, & Sperati primi Scillitanorum Martyrum, & caput Pantaleonis Martyris in Franciam adferunt. De Scillitanis verò Martyribus scripsit etiam D. Augustinus sermonem vnum teste Possidio, qui non exstat. Porro carmen hoc Morelio acceptum debeo.

Rector magnificus, piúsque Princeps
Augusto Carolus docere fultus,
Sceptrum nobile Francicum regebat,
Subiectos populos piè gubernans;
Lectos æquora iusserat secare,
Eorûmque ducem viros adire,
Dum pacem colit ac studet quieti,
Et famam cupit eleuare regni,
Ac iam propitio sibi tonante,
Post multos nimiæ viæ labores
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines?
Qua Carthago graui iacens ruina
Deflet præteritæ decus iuuentæ:
Quondam diues opum, corusca bello,
Florens concilijs, fidéque pollens
At nunc Barbaricis subacta frenis,
Et prisco penitus honore nuda,
Vix vitam tenuem gemendo ducit,
Curis anxia, seruiens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt veranda templi
Cernunt vt tua Cypriane Martyr
Seruaret loculus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum tuentes,
Poscunt auxilium Dei perennis,
Pro quo, sancte, caput tibi recisum est.
Et mox aditus precanda flexis
Pandunt sarcophagum, certántque sacros
Artus stringere linteis paratis,
Committuntque sacro corpus locello
Sperati quoque Martyris beati,
Nec non Pantaleonis ossa raptim
Tollunt, cuncta simul ligántque pannis,
Ac tantas loculis gazas recondunt.
Conscendunt celeres ratem paratam,
Nec feri metuunt pericla ponti?
Portantes Domino pios alumnos,
Quorum cuncta preces tremunt profunda,
Egressis Arelas opima, portu
Occurrit placido, sinuque læto
Fessos accipit, ac fouet benignè,
Gaudentes reditu solóque nato.
Illic eximias opes ouanti
Deponunt animo, stupente portu
Terrenis solitos patere fluctus,
Cœlestes subito tulisse gazas.

Quod

Quod mox comperit optimus sacerdos
Lugduni placidam tenens cathedram,
Sollerti studij calore flagrans;
Intentusque sacris rebus vbique
Leidradus, prece supplici serenum
Regem postulat, impetrátque raptim.
Vt rite sacra Martyrum piorum
Nostris manibus ossa conderentur.
Et nunc ad placidam Ioannis aram,
Qui Christum vitrea respersit vnda,
Dignis cultibus & honore claro,
Florens inclite Cypriane dormis.
Sed quæso vigiles, vigilque nostris
Intendas precibus; fiasque nobis
Clemens & validus Deo patronus:
Soluas crimina, conferasque vota.
Sit quæso memor illa lingua nostri,
Quæ confessa Dei perenne verbum,
Ceruicem gladio dedit secandam:
Sed Christum cecinit, silere nescit.
Hanc Christus iugiter benignus audit;
Vel sacro populos stilo excitantem,
Hæresésve prauas dolosque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantum:
Hanc & pro populo & patrono nostro
Semper quæsumus audiat rogantem,
Pastorem foueat, gregem propaget,
Det munus fidei, decus salutis.
O doctor sacer, ô beate Martyr;
Serua Pontificem pius Agobardum,
Qui nomen, meritum, tuumque festum
Dictis extulit, & honore compsit.
O triplex honor; ô triforme culmen;
O tres magnifici, pijque testes,
Sit nobis triplici, ô fauens precatu;
Pollens vnica Trinitas per æuum.

DE EARVNDEM D. CYPRIANI RELIQVIARVM Translatione ad ecclesiam Rothnaecensem Epistola Ioannis de la Haye Theologi, Canonici Tornacensis, ad Ampliss. Præsidem Dominum Vigilium Zvvichemum Frisium.

QVEMADMODVM gloriatur Cicero nobilissimam Græciæ Ciuitatem Syracusas, acutissimi ciuis sui Archimedis monumentum ignorasse: donec ab homine Arpinate & peregrino illud didicisset: sic tanti, tâmque celebris hospitis (Cyprianum dico) perpetua sane ignorantia Tornacum laborasset: nisi vestræ monitionis classico, tanquam reuelatione quadam solemni, & plane θεοπνεύστα, nobis innotuisset. Bruxella enim non ita pridem reuersus, percunctari cœpi, num aliquando D. Cypriani corpus quiescere Rothnaei in Tornacensi territorio, audiissent, qui eo aliquando fuissent profecti. Illi plane ignorare affirmauerunt; celebre quidem illuc esse D. Hermetis & Cornelij nomen, sed de Cypriano nihil. Ideo à non multo tempore me accinxi itineri; &, satis prolixo sermone habito cum Canonicis, illi me deduxerunt ad gazophylacium templi. Ibique oculis meis exposuerunt feretrum cupreum deauratum Apostolorum imaginibus intetstinctum, in tres veluti distinctum capsulas laminis tribus deauratis, quod opus antiquissimum iudicarunt adhibiti aurifices; cuius longitudo quinque fere pedes æquat; in cuius margine tales inscribuntur versus.

Duplex vita tenet cœlos, hic ossa tenentur,
Sufficit ad titulum, Celestinum capit aula,
Ossa sigillauit hic operosa manus,
Gaudent in cœlis Cornelius & Cyprianus.
Vita Celestini gladio fuerat data fini,
Cornelius gladij suscepit acumine funus;
Cum quo bis deni gladio cæduntur & vnus,
Carnificisque manu sic passus erat Cyprianus.
Hic Celestinum sanctos locat & Cyprianus.
Hic est dæmonium pellens, morbumque caducum,
Hæc breuis arca, patres coniungit Apostolicos tres.

Et certe Ludouicus Pius, fundatot fuit Rothnaecensis Ecclesiæ; cuius filij Caroli tempore, reliquiæ D. Cypriani ad Monasterium nouum (quod dicunt esse Endense iuxta Aquisgranum) Lugduno fuerunt delatæ. Cuius Monasterij Abbas aliquando fuit Do-

minus temporalis totius territorij Rothnaeenſis, quod vendidit poſtea Guidoni Comiti Flandriæ; ex quo Abbate, tales ſe ſuſcepiſſe reliquias, profitentur. Curaui bona fide exſcribendum quod in Archiuis & antiquis codicibus deſcriptum habebatur. Quæ omnia bona fide exſcripta, manu ſecretarij Capituli D. V. deſtino. Cui dignas rependere grates haud opis ſit noſtræ: cuius indicio contigerit, me ſacrum tanti Martyris corpus venerari præſentem, cuius viſendi gratia Carthaginem lubens petrexiſſem.

In Archiuis verò hæc leguntur.

Deſcripta ſunt hæc ad verbum ex Adonis Martyrologio, ex quo etiam quædam caſtigaui.

Poſt multa curricula annorum, glorioſiſſimo Karolo Francis Imperante, contigit legationem Francorum ferentes illuſtres ac ſapientia circunſpectos legatos, tranſitum per Africam feciſſe. Hi cum Carthaginem dirutam, & loca venerabilia ſanctorum Martyrum, reuertentes à Rege Perſarum Aaron, qui excepta India totum pene tenebat Orientem, vidiſſent; facile ſibi conciliato Principe, ac fauorem re tali præſtante, pro magno munere rogauerunt, vt oſſa beati Cypriani eis ferenda permitteret. Quod ille non magni ducens, continuò poſtulata conceſſit; vtque Imperatori, cuius gratiam omnium Regum qui in toto orbe terrarum erant ac principum amicitiæ præponeret, ipſi ea ferrent, libenter aſſenſit. Cúmque venerabiles Legati, ingentia dona, Martyrum ſcilicet reliquias, ferentes; & beati Sperati Martyris membra, qui vnus fuit de illis 1200. Martyribus præclariſſimis Scillithanis, caput etiam glorioſi Martyris Panthaleonis, ſecum cum beatis oſſibus Cypriani habentes, reuerterentur; proſperis vſi velis, tandem peruenerunt Arelatem: ibique ſacrorum membra Martyrum ſignata interim relinquẽtes, legationem ſuam glorioſo Imperatori renunciare, multo iam exacto tempore, feſtinauerunt: & vt animum Regis de legatione ſtrenuè peracta reconciliarent: inter alia de Sanctorum reliquijs ab Africa deportatis animum eius attollunt. Vnde ille plurimum lætus, eas tam diu apud Arelatem digna veneratione reſeruari iuſſit, donec ipſe magno aliquo opere in regno ſuo templum conderet, vbi tam pretioſum pignus ingenti cultu & ornatu reponeret. Sed emergentibus cauſis, dum opus tardius conſtruitur, occaſionem nactus Leuidradus venerabilis Lugdunenſis Epiſcopus, glorioſum Imperatorem rogauit, quatenus ad ſuam ciuitatem deferre beata Martyrum oſſa ei liceret. Annuit Imperator, ſed & idem ocius opus ſuum perfecit. Cum honore ergo in ciuitatem Lugduni deportata ſunt, ibique in maiori Eccleſia beati Ioannis Baptiſtæ ac S. Stephani Martyris aliquanto tempore ſunt cuſtodita, & ad defenſionem ciuium, Deo id miſericorditer operante retenta. Imperatore verò iam votum ſuum de ædificatione templi non longe alias transferente, ſanctus Epiſcopus beatiſſimas reliquias glorioſorum Martyrum poſt venerabile & ſacrum altare decentiſſima ſepultura recõdidit, ac poſteris ciuibus ſuis profuturum honorabiliter commendauit. (Sed poſt, interpoſito tempore, glorioſo Carolo regnante Ludouici filij Imperatoris filio, reliquiȩ iterum beati Cypriani ad Monaſterium nouum, quod idem Rex auguſto opere conſtruxit in Compendio palatio, Deo iubente tranſlatæ ſunt. Referuntur autem cum beato Cypriano paſſi, Creſcentianus, Victor, Roſula & Generalis.

Hucuſque Ado.

DE DIVI CYPRIANI SCRIPTIS IOANNIS Trithemij teſtimonium.

CYPRIANVS Eccleſiæ Carthaginenſis in Africa Epiſcopus, vir doctus atque ſanctiſſimus, multis annis Rhetoricam glorioſè docuit, & in omni literatura ſæculari doctor magnificus fuit. Deinde perſuadente Preſbytero Cæcilio, à quo ſortitus eſt cognomen: ad fidem Chriſti conuerſus, omnem ſubſtantiam ſuam pauperibus erogauit. Ac non multò poſt in Preſbyterum electus, etiam Epiſcopus ordinatus eſt. Qui cùm in diuinis ſcripturis ſtudioſus eſſet: ad ædificationem fidelium multa vtiliter edidit, & ſubiecta volumina Latino ſermone conſcripſit: videlicet: De gratia Dei ad Donatum, contra Demetrianum, De pietate & eleemoſyna, De laude martyrij, de Zelo & liuore, De bono patientiæ, De mortalitate, De virginitate, De Lapſis, De Sacramento calicis, De Vnitate fidei, De oratione Dominica, De vanitate idolorum, De vita clericorum, De duobus montibus, Ad Antonianum de Nouato. De Iudæis ad Quirinum, libros duos. Ad Cornelium Papam Epiſtolas octo. De aleatoribus. Ad Iubaianum. Epiſtolarum ad diuerſos librum vnum. Sed & alia multa compoſuiſſe dicitur,

quæ

quæ ad manus nostras non venerunt. Libellus de duodecim Abusionibus sæculi, Cypriano à plerisque adscriptus, phrasin eius non redolet. Passus est tandem sub Valeriano, eo die quo Cornelius Romæ, sed non eodem ann. videlicet ann. Domini CCXXVIII. Indictione XII. XVIII. Kal Octobris.

VITA D. CYPRIANI CARTHAGINIENSIS, EX IPSIVS SCRIPTIS

Collecta, per Iacobum Pamelium.

MIRABVNTVR fat scio plerique, quidam ταυτολογίας, alij temeritatis fortassis arguent, quòd post tot sanctorum veterum Elogia, velut anser (quod aiunt) inter olores, D. Cypriani vitam denuo describendam susceperim. Verum aduertant, quæso, illi, non nouo me exemplo id facere; quippe quum ante me id aduentarint, de D. Ambrosio post Paulinum Presbyterum Io. Costerius; de D. Chrysostomo post Palladium & Theodorum Erasmus Roterodamus; idem denique post alios complures, & post eum longe eruditiss Theologus Marianus Victorius de D. Hieronymo. Spero itaque & me non ingratam studiosis operam nauaturum, si de D. Cypriano, tum, quæ ab alijs compendij gratiâ prætermissa sunt, ex ipsius scriptis suppleam, tum, quæ cum historiæ veritate minus consentire videntur, pro viribus in concordiam redigam; vt ita tandem illius ætatis Africana historia, obscura hactenus, magis innotescat. Priusquam tamen institutum adgrediar, ne quis nominum post hac hallucinetur affinitate, paucis demonstrandum venit, plures fuisse Cyprianos, qui in numerum diuorum relati sint: atq; adeo alium esse hunc nostrum Cyprianum Carthaginiensem, à D. Cypriano qui Nicomediæ cum Iustina Martyrium passus est, item à D. Cypriano Vnizibirensi in Africa Antistite martyre; vt præterea D. Cyprianum Pictauiensem martyrem, cuius festum à Pictauis celebratur 13. Iulij, & D. Cyprianum Abbatem Petragoricum, cuius meminerunt in Martyrologijs Beda & Vsuardus 9. Decemb. Quod vt compendio perstringam, verum esse quod dixi de duobus postremis, nemo est qui dubitet: de Vnizibirensi etiam Cypriano satis id constat, quippe qui longo post rempore (iuxta quod recensent Victor Vticensis libro 2. de persecut. Vandal. & Beda in Martyrolog. ad 12. Octobris) passus sit, cum quatuor millibus non gentis septuaginta sex alijs, sub Hunericho Rege Arriano. Atqui de altero illo Cypriano cum Iustina passo, haud exigua est controuersia, quibusdam magni nominis Auctoribus pro eodem vtrumque reputantibus. Verùm esto Aloysij Lippomani sententiæ non assentiri non possum, quod ille à nostro Cypriano prorsum diuersus sit; vtpote qui sub alio Imperatore, in alia prouincia, in alia ciuitate, sub alio iudice, cum alia passionis comite, & alio die martyrij coronam adeptus sit. Noster enim Cyprianus, sub Imperatoribus Valeriano & Gallieno, in Africa, Carthagini, sub iudice Galerio Maximo, Comitibus Crescentiano & alijs tribus, XVIII. Kalend. Octobreis passus est. Alter sub Imperatore siue Claudio siue Diocletiano, in Bithynia, Nicomediæ, sub iudice Eutholmio, cum Iustina virgine, VI. Kalend. Octobries. Huius quoque reliquiæ Romam statim delatæ sunt, illius longo post tempore adseruatæ in Africa. Quicumque autem tandem possint oboriri scrupuli, vt non me patiar diuelli ab hac nostra sententia, facit Auctoritas Ecclesiæ, quæ varijs diebus iam prænotatis, vtriusque festum iam olim celebrat. Manifestum id euadit, ex Bedæ, Adonis, Vsuardi, Vvandelberti, & Romano Martyrologijs: ac veteri Ms. Sacramentorum libro Bibliothecæ D. Bauonis Gandensis, in quo reperire est alias atque alias de illis, Collectas & Præfationes Ecclesiasticas. Nobis etiam consentiunt M. Marullus, Raphaël Volaterranus, S. Antoninus, Vincentius Bellouacensis & Hermannus Contractus. Astipulantur quoque DD. Augustinus ac Hieronymus, & Lactantius; dum Oratorem siue Rhetorem, non verò Magum, nostrum Cyprianum fuisse testantur, neque Iustinæ virginis vel verbo mentionem iniiciunt: immo verò è contrario, non à virgine, sed à Presbytero Cæcylio conuersum tradunt. Adde, quod si magus fuisset, non diceret D. Pontius, bonis illum artibus ante Christianismum imbutum fuisse: neq; ipse Cyprianus Epist. ad Donatum, vbi suam narrat conuersionem & vsque adeo in dæmones inuehitur, id reticuisset. Verùm de hoc plus satis. Vnum hoc hîc adhuc præfandum duxi, nostro huic Martyri, præter Cypriani nomen, fuisse etiam prænomen Thascij, id-

que ethnicis notum magis, vti patet ex passione ipsius per Pontium & Prudentium. Qui quum constanter legant. Thascius, non. Titius, aut: Thacius, seu: Statius, prorsus illud legere oportet apud D. Augustinum, Paulum Diaconum, ac Adonem, præsertim quum ipse Auctor se Thascium nuncupet Epist. ad Florentium Pupianum. Rem ipsam aggrediamur. Qui linguas itaque infantium facis disertas Deus, túque sanctissime Christi Martyr Cypriane (vt cum Diuo Nazianzeno loquar) ex alto propitius nos respice, & nostrum sermonem ac vitam dirige.

Epist. 69. Tom. 2. CYPRIANVS, qui & Thascius vel ipso teste, Epist. iam dicta, Carthagini natus est ciuitate Africæ primaria, de qua infra ad Concilium Carthaginiense latissime. Parentum suorum nusquam meminit; at D. Gregorius Nazianzenus diuitiis clarum fuisse scribit, potentia conspicuum, genere cognitum; immo senatorij ordinis illi nobilitatem adscribit. Quorum illud, quod ad diuitias adtinet, ex hortis aliisque bonis ab ipso distractis satis constat. Institutio fuit liberalis; & bonis artibus ac studiis (D. Pontio teste) pectus eius à tenera adolescentia imbutum est. In tantam etiam venit gloriam eloquentiæ (inquit D. Hieronymus) vt Oratoriam quoque publicè doceret Carthagini. *Epist. 1.* Quo tempore fuisse illi se sodalem indiuiduum, significat sua ad ipsum Epistola Donatus: Credo (inquit) te retinere sanctissime, Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus sensus, vna cogitatio, indiuidua lectio. Caussarum verò patronum etiam aliquandiu fuisse, mihi fit verisimile ex Epistola ipsius ad eundem Donatum, vbi verbis vtitur foro tantum non propriis. Procul igitur abest vt Magus fuerit, quum etiam apud ethnicos omni functione tales excluderentur; præsertim & Lactantio adfirmante Institut. diuin. libr. 4. cap. 1. magnam illum sibi gloriam (non ex Magia) sed ex artis Oratoriæ professione quæsiuisse. Græcę autem linguæ æquè atque Latinæ peritissimum fuisse ex eo probatur, quod postea Christianus factus, peculiari penè sibi soli scripturarum & potissimum Psalmorum vtatur versione; vt certo mihi persuadeam, de ipso inter cæteros verissimum esse illud Diui Augustini, quod vnusquisque ex Græco propriam sibi interpretationem scripturarum commentatus sit; atque hinc factum, vt sua ætate tot essent, támque variæ editiones Latinæ: vt præteream quod subinde græcis vtatur vocibus; & in hoc quoque Tertullianum imitetur, quod citet Euangelia, κτ̀ Matthæum, & sic de cæteris.

Lib. Tribus Test. ad ad Quirinum. Atque hæc de ipsius institutione ante baptismum. Inter ipsa fidei suæ prima rudimenta, postquam & sacras litteras didicit; statim quod sibi profuturum putabat inde arripuit. Ita factum, vt & continentiam tueretur, & distractis rebus suis omnem substantiam in pauperes erogaret; idque teste Pontio, adhuc Cathecumenus; vt ante penè cœperit perfectus esse, quàm disceret. Catechistam habuit, qui & illum ad agnitionem veræ fidei traduxit, Cæcilium (non Cæcilianum, vti male habent exemplaria Pontij) Presbyterum; à quo & Cæcilij prænomen sortitus est; cuius ipse quoque meminit Cyprianus dicta ad Florentium Epistola. Collegam verò illi in baptismo fuisse Donatum illum de quo supra: tum Donatus ipse, tum Cyprianus apertius significat sua ad illum Epistola: *Epist. 69. Epist. 1. & 2.* Scis ipse (inquit) & pariter mecum recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. In qua epistola ita stilum suum exercet; tali vtitur adparatu verborum pompáque sermonis, quali postea nunquam. Quod consulto fecisse illum putat D. Augustinus libro 4. de Doctrina Christiana, cap. 14. vt sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ sanitas ab ista redundantia reuocarit, & ad eloquentiam grauiorem modestiorémque restrinxerit: qualis & in aliis eius scriptis secure amatur, religiose ad petitur, sed difficile impletur. In quibus suis scriptis omnibus, quam perpetuo Tertullianum imitetur, sæpissimè commonstrauimus: vnum hoc loco ea de re sufficeret D. Hieronymi testimonium: Vidi ego (inquit Catalog. script. ecclesiast.) quendam Paulum, Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani iam grandis ætatis Notarium, cùm ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret, referréque sibi solitum: numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione vnam diem præterisse; ac sibi crebro dicere solitum: Da magistrum, Tertullianum significans. Verum hæc de stilo ipsius sufficiant. Adhuc Neophytus Cyprianus per omnia Ecclesiastica munia ad presbyterium promotus est. In quo qui se gesserit, longum esset inquit Pontius, ire per singula: ad probationem bonorum operum hoc satis esse arbitror, quod mox ad officium sacerdotij & Episcopatus gradum electus sit. Quam initus verò, quum iam ea de causa se subduxisset, quanta flagitatione, quanta vi ad Episcopatum

copatum raptus sit, latius prosequitur Pontius; eo ipso profecto dignus magis, quod se indignum existimaret. Atque id est quod ad plebem suam scribens de se dicit. Sacerdori quem tanto amore & ardore fecistis. Et de eadem sua ordinatione loquitur in hæc verba Epistola ad Cornelium 7. de Fortunato & Felicissimo: Quando Episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi vniuersi suffragio deligitur. Vbi etiam satis insinuat, quendam Donatum fuisse suum in Episcopatu proximum Decessorem; non verò Agrippinum illum, qui primus hæreticos rebaptizandos censuit. Quanquam enim Epistola ad Quintum, hunc bonæ memoriæ virum dicat; addit tamen: cum cæteris coepiscopis suis qui illo tempore, &c. quum alioqui dicere debuisset: nostro tempore; & ad Ianuarium, sententiam illam iampridem ab Antecessoribus suis statutam dicit, ad Iubaianum verò, multos iam annos & longam ætatem intercessisse, ex quo sub Agrippino Episcopi plurimi hoc statuerint. Nuncupat quidem D. Augustinus lib. 2. contra Donatistas cap. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem, sed non proximum; & lib. 3. cap. 12. verbis infra citatis, nobiscum sentire se satis ostēdit. Pro nobis etiam facit, quod dicta ad Cornelium Epist. meminerit Cyprianus Concilij Lambesitani iam antea celebrati, in quo condemnatus fuerit Priuatus hæreticus; quod ego post illud Agrippini Concilium conuenisse censeo. Et eo quoque posterius videtur, illud sub Antecessore Cypriani celebratum Concilium, cuius meminit Epistola ad Furnitanos, quo statutum narrat, ne quis excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, pro eo defuncto non oraretur.

Epist. 40. Epist. 55. Epist. 71. Epist. 70. Epist. 73. Epist. 55. Epist. 66.

Porro de tempore quo optatus est ad Episcopatum Cyprianus, difficultatis est plurimum. Etsi enim Epistola ad plebem de quinque Presbyteris, in secessu biennium se transegisse significet, & dicta Epistola ad Cornelium iamtum quadriennio se dicat in Episcopatu probatum; hos tamen quatuor annos conciliare cum annis Consulum, Decij Imperatoris, & Pontificis Cornelij, hoc opus hic labor est. Vsque adeo vt Oedipo quopiam coniectore sit opus, neque videam quo pacto ex hoc Labyrintho extricare me queam; atque adeo etiam iacere mallem, nisi pollicitis standum foret. Ego certè, ex eo quod eam Epistolam scriptam constet, anno quinto Episcopatus Cypriani, instante immo iam cœpta, persecutione quæ sub Gallo & Volusiano facta est, qua paulo post in exilium missus, & postea etiam passus est Cornelius; ita colligere mihi posse videor: hos quatuor annos, vt anno à Christo nato ducentesimo quadragesimo nono, in Episcopum delectus & ordinatus fuerit Cyprianus. Verum dissoluendi veniunt nodi duo, vti est in prouerbio, plane Gordii, tum de biennio quo in secessu fuit Cyprianus, tum de tempore ordinationis Cornelij in Episcopatum Romanum. Quod enim ad illud attinet, quum non nisi post cædem Philipporum Cæsarum exordium suum cœperit septima illa sub Decio Imperatore Christianorum persecutio, qua Fabianus Romanus Pontifex passus est; difficile est inuenire biennium integrum; præsertim, quod vix duobus annis videatur imperasse Decius, & tamen post Pascha ex secessu rediisse Cyprianum constet, iam occiso tyranno & pace Ecclesiis reddita. Hic si dicamus anno 250. passum Fabianum, nihil erit scrupuli, sed obstat calculus annorum 14. qui ipsi tribuuntur. quare si hunc numerum saluum velimus, cum plerisque historicis diuinandum erit, statim à Philipporum clade secessisse Cyprianum, paulo plus dimidia anni parte ante obitum Fabiani, quod si sub Pascha anni 250. contigisse dicamus, inde ad Pascha vsque anni 252. duo anni computantur. Quam coniecturam nostram probabilem facit, quod dicto anno 250. in fastis Romanorum Consulum ponatur initium Imperij Decij, & tamen inter Philippos & Decium intermedius à quibusdam ponatur Imper. Cæs. Mapinus P. F. Augustus; qui paulo post interfectus sit, item quod satis insinuet Marianus Scotus, occisos Philippos Mense Ianuario, dum Imperasse eos dicit Kalend. vsque Februarias. Pro eadem facit, quod scribit Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium Antiochenum apud Euseb. Eccl. hist. libr. 6. cap. 31. Alexandriæ anno integro ante edicta principalia persecutionem hanc septimam sumpsisse exordium, ministro quodam Dæmonum superstitiosum vulgus agitante. Videtur ergo & Carthagini plebs persecutionem cœpisse iam ante edicta Dicij, præsertim, cum Cyprianus non vno in loco plebis se ad Leonem postulantis, Imperatorij verò decreti (vti postea Epistolis ad Antonianum & Successum) nusquam in secessu meminerit. Maior est scrupulus de initio Pontificatus Cornelij, ob locos quosdam Cypriani prima sibi inuicem facie contrarios, vt omittam iam olim receptam historicorum sententiam, quod non diu vacauerit

Epist. 40. Epist. 55. Lib. de Lapsis. Epist. 15. & 55. Epist. 52. & 82.

Epist.31. sedes Romana inter Fabianum & Cornelium; & quotundam quod sub Decio vterque passus sit: contra tamen, disertis verbis indicat Clerus Romanus Epistola 2. ad Cyprianum, diu, immo anno integro tum vacasse Pontificatum; dum & nondum sibi Episcopum post excessum Fabiani constitutum scribit, & paulo ante gratias illi agit, de missis ad confessores Romanos litteris, quibus felicitates illorum condignis laudibus prosecutus fuerat. Atqui illæ ad confessores litteræ, præsertim priores, prorsus conuincunt, per annum in carcere illos fuisse: & vero non nisi post mortem Fabiani coniectos illos in vincula, testatur in illius vita Damasus. Huius verba sunt: Post passionem verò Fabiani, Moyses & Maximus Presbyteri, & Nicostratus Diaconus, comprehensi sunt & in carcerem missi. Ipsius verò Cypriani: Eant nunc Magisttatus & Con-
Epist.16. sules siue Proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Vbi etiam hybetno tempore comprehensos illos insinuans, prorsus cum Damaso consentit. Iam verò De-
Epist.52. cio superuixisse Cornelium, adserit Cyprianus Epist. ad Antonianum: Qualis (inquit) firmitas fidei? Sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, quum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur. Et paulo post: Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est
Epist.41. & 42. quicquid pati potuit; & tyrannum armis & bello postmodum victum, ipse prior sacerdotio suo vicit. Cui tamen rursum aduersari videtur Epistolis duabus primis ad Cornelium, vbi conuentus Episcoporum meminit, qui videtur fieri non potuisse ante pacem datam, atque adeo neque ante cædem Decij; & tum primum nihilominus electionem Cornelij pro legitima agnoscit, repudiata Nouatiani electione schismatica. Quid hic dicam, quo me vertam, quo pacto me extricem non video; præsertim quum duas ordinationes mense Decembri à Cornelio factas commemoret Damasus, & si dictam sententiam amplectamur de 14. annis Fabiani & anno integro vacationis; vix vno anno potuerit Pontifex esse Cornelius, aut saltem non duobus Decembribus. Perplexum etiam me magis reddit, quod incertum sit, quo anni tempore Pontificatum inierit Cornelius, etiam apud Onuphrium doctissimum illum Chronographum. Nam quem in Epitome Romanorum Pontificum XIIII. Kalendas Aprileis, in Chronico non ita pridem edito IIII. Idus Iulias creatum dicit; & aliter rursum Christianus Massæus Chronic. lib. 9. delectum scribit XXVII. Ianuatij. Ego equidem, vero non absimile existimabam, electum quidem anno 251. Cornelium Mense Iulio, & non ordinatum nisi anno sequenti. Sed obstat, tum quod Moyses Confessor paulopost Martyr, & Nouatianus ipse, subscripserint adhuc dictæ Cleri Romani Epistolæ,
Epist.52. teste Cypriano Epistola ad Antonianum, ita vt non nisi anno integro post Fabiani decessum, potuerit schisma Nouatiani contingere; tum quod non diceretur sedisse Romæ in sacerdotali cathedra ante ordinationem, vt prætercam, quod eo ipso loco satis insinuetur, iam prius & delectum & ordinatum fuisse. Quare non video aliud effugium quàm vt dicamus 13. duntaxat annos in Pontificatu vixisse Fabianum, & passum anno 250. iam occisis, illis ipsis diebus, Philippis Imperatoribus; quo etiam anno Cyprianus post Pascha secesserit. Atque ita anno euoluto & vno atque altero Mense, anno 251. creatum Cornelium, ac mox ab ordinatione ipsius, confessores Romanos à Nouato seductos, vbi primum carcere prodierunt schisma excitasse, ac Noua-
Epist.ead. tianum Episcopum fecisse. Atque adeo sedisse Romæ Cornelium anno fere integro vsque ad Decij tyranni cædem, quum multo (inquit Cyprianus) patientius & tolerabilius audiret leuari aduersum se æmulum Principem, quàm constitui Romæ æmulum sacerdotem. Neque tamen antea, omnium Episcoporum Africę suffragiis pro le-
Epist.41. gitima habitam ipsius ordinationem, quam pace iam data, anno 252. in Concilio I. de Lapsis paulo post Pascha; iuxta quod indicat Cyprianus Epistola ad ipsum prima. Anno verò 253. sub Imperatoribus Gallo & Volusiano passum Cornelium, imperante cum illis adhuc Q. Herennio Hetrusco Decio senioris Decij filio. Nam eo anno demum interfectum illum testantur Fasti Consulares; Decium verò illum qui paulo post patrem; interfectus est, nuncupant C. Valentem Hostilianum Mess. Quinctum, ipsius Decij non filium, sed generum; cui vxor fuerit Herennia Hetruscilla Imperatoris Decij filia, quemadmodum ex antiquis numismatis comprobat Onuphrius. Quam sententiam si sequamur; & conciliabuntur Historici, quorum alij sub Gallo & Volusiano, alij sub

Decio

Decio paſſum Cornelium ſcribunt, & cæteri etiam ſcrupuli eximentur. Neque verò etiam neceſſe erit ad illud confugere, quod ſupra coniecimus, vt ante mortem Fabiani Cyprianus ſeceſſerit. Obſtat tantummodo, communis chronographorum ſententia, quod quatuordecim annis ſederit in Pontificia ſede Fabianus. At contra, nobiſcum ſentit Euſebius in Chronicis, non modo iuxta excuſſa exemplaria (ne forte quis mendum ſubeſſe ſuſpicetur) ſed & iuxta Ms. codices Bibliothecarum D. Victoris & D. Genouefes apud Lutetiam Pariſiorum. Neque multum diſſentit Marianus Scotus, qui etſi ex Martyrologiis alleget annos 14. prius tamen tredecim duntaxat annos Fabiano attribuit. Martinus item Polonus non amplius quàm tredecim annos & aliquot menſes enumerat. Per me interim licet vnicuique hic in ſuo ſenſu abundare, dũmodo dictos locos Cypriani inter ſe & cum aliis Hiſtoriis in concordiam valeat redigere, immo verò pergratum fuerit, ſi quis aliud quid adinuenerit quod probetur magis, quippe qui hæc tam latè ea ſolum de cauſa tractauerim, vt aliis anſam pręberem veritatis diligentius iouestigandæ.

Anno igitur (vt ad inſtitutum redeat oratio) à Chriſto nato 249. in Epiſcopum delectus eſt Cyprianus, Imperatoribus Cæſaribus M. Iulio Philippo Auguſt. III. & M. Iulio Aug. F. Philippo Aug. II. Conſulibus, qui fuit 13. Fabiani Pontificis, & Milleſimus ab vrbe condita; quod ex Ludis ſæcularibus dicto Conſulatu celebratis teſtatum faciunt nummi veteres. Epiſcopatum autem geſſit toto decennio & aliquot menſibus, ad 18. vſque Kalend. Octobreis anni 259. In quo adminiſtrando quæ illi pietas, qui vigor, quanta ſenſu, quanta miſericordia, quanta ſanctitas, ex ſequentibus manifeſtum euadet. Principio adhuc pace Eccleſię perdurante, in eam curam totus incubit, vt Diſciplinam diuinitus traditam reſtitueret, quam (vel ipſo teſte) pax longa corruperat: atque hoc eſt quod de ſe dicit: In quiete ſeruiens diſciplinæ. Quæ eius verba à priori me ſententia reuocarunt, quam in Adnotationibus meis infrà reperiri eſt; vt etſi primo loco inter cæteros tractatus, non tamen (quod ibi cenſebam) à Presbytero adhuc, ſed iam Epiſcopo, librum de Diſciplina & habitu Virginum hoc primo Epiſcopatus anno conſcriptum putem.

Lib. de Lapſis.
Epiſt. 55.
Tom. 2.

Anno verò 250. Conſulibus Fuluio Æmiliano & Vettio Aquilino, non multis elapſis in Epiſcopatu menſibus (vnde fit vt ſtatim id contigiſſe dicat Pontius) iam paſſo Fabiano & in carcerem Romæ coniectis Moyſe, Maximo, Nicoſtrato, Celerino, Rufino, Vrbano confeſſoribus; pro meritis talibus Proſcriptionis gloriam promeruit Cyprianus; Proſcriptus adplicito & adiuncto Epiſcopatus nomine. Publicè enim lectum fuiſſe teſtatur ipſe Epiſtola ad Pupianum: Si quis tenet vel poſſidet de bonis Cæcilij Cypriani Epiſcopi Chriſtianorum; vt (inquit) etiam qui non credebant Deo Epiſcopum conſtituenti, vel diabolo crederent Epiſcopum profitenti. Mox deinde, quum hæc plebi ethnicæ non ſufficerent, ſed (vti ad Clerum Romanum ſcribit) turbationis impetu primo, clamore violento ad Leonem eum populus repetitis ſuffragiis flagitaret, non tam ſuam ſalutem quàm quietem publicam cogitans, ſeceſſit, ne per inuerecundam præſentiam ſuam, ſeditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Ante tamen ſeceſſum, aliquod confeſſionis pro Chriſto ſpecimen ab illo editum, colligi videtur ex verbis illis Epiſtolæ ſepe dictæ ad Cornelium: In Circo, in Amphitheatro diuinę dignationis teſtimonio honoratus. Quo verò ſeceſſerit, reperiri non licuit; at ſeceſſiſſe cum illo Victorem Diaconum fit veriſimile ex Epiſtola ipſius 1. ad Clerum, fortaſſis eum ipſum, qui poſtea cum illo paſſus eſt. Illud conſtat, ægre tuliſſe illius ſeceſſum Romanos Preſbyteros ſede iam vacante; quod id teſtentur tum ipſorum ad Clerum Carthaginienſem litteræ, tum ad ipſos Cypriani purgatoria Epiſtola. Immo & Carthagini non defuiſſe, qui ſeceſſum calumniarentur patet, tum ex Pontio, qui multis verborũ ambagibus illum excuſat, tum ex frequentibus ad ſuum Clerum & plebem Cypriani litteris, quibus quod latebram teneret ſe purgat. Duas verò potiſſimum ſui ſeceſſus cauſas adfert. Priorem, quod ex diuino mandato id fecerit. Hinc eſt illud Epiſtolæ ad Clerum de Preſbyteris qui Lapſis temere paſſam dabant: Audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui vt ſecederent iuſſit; cui ſimilia reperire eſt in vita ipſius per Pontium. Alteram, ne præſentia ſui gentilium inuidiam prouocaret; præſertim quum aliorum Preſbyterorum non eſſet tam inuidioſa pręſentia. In hoc ſeceſſu, etſi abſens corpore (verbis eius vti pergo) nec ſpiritu tamen nec actu nec monitis defuit, quo minus; ſecundum Domini pręcepta, fratribus, in quibus poſſet, ſua mediocritate conſuleret. Et quid egerit, loquuntur

Epiſt. 55.
Epiſt. 69.
Epiſt. 15.
Epiſt. 55.
Epiſt. 6.
Epiſt. 3. & 15.
Epiſt. 10.
Epiſt. 35. & 8.
Epiſt. 15.

imprimis Epistolæ numero 13. quarum exemplaria ad Clerum Romanum misit; quarum pleraſque, ne hic ſim æquo prolixior, ſuo ordine quo Epiſtola 15. commemorantur, ab Epiſtola tertia ad illam vſque reperiet lector. Deinde omnes illæ, quę prima *Epiſt. 6. 7.37.& 40* Epiſtolarum claſſe continentur, ſummam ipſius vigilantiam abundè produnt; præſertim conſtitutis qui ſua vice fungerentur, tum Tertullo Presbytero, poſtea Epiſcopo, & Rogatiano ſeniore poſtmodum Martyre, tum Britio & Numidico Presbyteris. Eodem *Tom. 3.* ſeceſſus tempore, quem ad biennium perduraſſe docet dicta ad Clerum Epiſtola 5. de Presbyteris conſcriptos exiſtimo libros eius de Spectaculis, de Diſciplina & Bono pudicitiæ, & de Laude Martyrij.

Epiſt. 52. Epiſt. 15. Atqui abſentis Cypriani animum angebat haud parum, Lapſorum (quos ſacrificatos & libellaticos vocat) impudentia, qui, quum initio Decianę perſecutionis ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis conſcientiam polluiſſent, exambibant (inquit) ad Martyres paſſim, Confeſſores quoque importuna deprecatione corrumpebant, vt ſine diſcrimine vel examine ſingulorum darentur libellorum millia. Immo verò Presbyterorum quorundam temeritas qui ſiue prece ſiue pretio conducti, pacem temerè Lapſis dabant, citra Epiſcopi conſcientiam. Huc pertinent *Epiſt. 10. 11. 12.* Epiſtolę illę tres, ad Clerum, ad Martyres, ad plebem, de Lapſis qui pacem petierant, cum plurimis ſequentibus. In quibus ita ſuam hac de re definit ſententiam, vt ante exactam pœnitentiam, ante exomologeſin factam, ante manum ab Epiſcopo & Clero impoſitam, ad communionem non admittantur Lapſi, neque nomen eorum in Eccleſia *Epiſt. 15.* recitetur. Ita tamen, vt iis qui in infirmitate deprehenſi eſſent, & pœnitentes communicationem deſiderarent, ſubueniretur: Cæterorum vero cauſę vſque in pacem Eccleſię differrentur, quamuis Libello accepto à Martyribus: & tum primum Lapſorum *Epiſt. 26. ac 30.* tractaretur ratio, collatione conſiliorum facta, cum Presbyteris, Diaconis, ac Laïcis ſtantibus, id eſt, iis qui in fide perſtiterant. Quod ipſum etiam definierunt Clerus Romanus, ac Moyſes & Maximus, cæterique Confeſſores, vti ex ipſorum Epiſtolis con*Epiſt. 52.* ſtat; & cum illis etiam Nouatianus, Cypriano teſte ad Antonianum, contra tamen quam poſtea ſenſit, vti infra latius. Immo vero anno ſecundo ſeceſſus Cypriani, anno (inquam) 251. ſede Fabiani adhuc vacante, celebrata Romæ Synodus de Lapſis idip*Epiſt. 31.* ſum cenſuit; facit eius mentionem Clerus Romanus Epiſtola 2. ad Cyprianum. Atque hęc prima fuit Eccleſiæ de Lapſis ſententia, quę poſtea tamen legitima ex cauſa bis immutata eſt. Ad cuius intellectum maiorem, tribus, quod aiunt, verbis indican*Epiſt. 52.* dum eſt, quid diſcrepent libelli Lapſorum à libellis Martyrum, ne quis nominum affinitate falſus, Cyprianum ſecus, quàm ſenſit, intelligat. Libelli igitur Lapſorum, quos Proconſuli offerebant, vt euaderent ſupplicia, hæc reperitur, Epiſtola ad Antonianum, formula: Ego prius legeram & Epiſcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum idolis, nec ſimulachra ſeruum Dei adorare debere, & idcirco ne hoc facerem quod non licebat, quum occaſio libelli fuiſſent oblata (quem nec ipſum acciperem niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad Magiſtratum veni, vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Cui ſimilia videre eſt libro de Lapſis. Libelli *Tom. 2.* autem Martyrum exemplar non inueni diſertis verbis expreſſum in Cypriano, ſed ſpecimen quoddam præbet Epiſtola illa breuis à Luciano nomine Confeſſorum omnium *Epiſt. 17.* conſcripta ſeu conficta potius, in hęc verba. Scias nos vniuerſis, de quibus apud te ratio conſtiterit quid poſt commiſſum egerint, dediſſe pacem, & hanc formam per te & aliis Epiſcopis volumus innoteſcere. Quod, vt fiat clarius, iam olim, etiam ætate Tertulliani (vti conſtat ex libro eius ad Martyres) vetus erat conſuetudo vt Lapſi ad carceres commeantes pacem à Martyribus peterent, priuſquam pro Chriſto mortem capeſſerent. Illi viciſſim petentium deſideria ponderantes, merita quoque ſingulorum & delictorum genera expendentes, pacem quibuſdam concedebant, eámque libello à ſe ſubſcripto ſignatam ad Epiſcopum deſtinabant; qui diligentiùs examinatis ſingulorum deſideriis, exomologeſi, & manus impoſitione pręuia, ad communionem eos admittebat. Quæ certè pax non aliud fuiſſe videtur, quàm pœnitentiæ per Epiſcopos impoſitæ relaxatio, atque adeo indulgentiarum genus quoddam. Acceſſit abſentis *Epiſt. 6.* Cypriani animo tabeſcenti dolor maior, acceſſit alia perſecutio, & alia tentatio, quod infeſta tempeſtas (rurſum verbis eius vtor) quæ plebem maxima ex parte proſtrauerat, etiam Cleri portionem ſua ſtrage perſtringeret; quod nempe non modo ex Cle-

re

ro quam plurimi Christi fidem desererent tormentorum metu, sed etiam semel Christum confessi confessores, gloriam suam vita improba commacularent. Quod quidam etiam Presbyteri plusculum sibi auctoritatis arrogare præsumerent, atque adeo schismatis fomenta quædam ministrarent. Hi quum initio inter se ὡς διὰ παντὸς dissentirent, postea tamen vnum schisma fecerunt. Erant enim quinque numero, qui, vt iam diximus, temerè nimis pacem & communionem Lapsis concederent. Alii quidam, & inter hos Nouatus & Fortunatus, omnem omnino pacis spem illis præcludebant. Quum vero & ad horum scripta rescribere differret Cyprianus, & certi aliud præterea nollet de Lapsis ante pacem Ecclesiæ datam statuere; criminibus in eum conuenientibus, ex vtraque sibi mutuo repugnante, conflata est vna factio. Atque hoc est, quod Epistola quadam de quinque scribit Presbyteris, qui se Felicissimi factioni coniunxerant. Eandem enim Felicissimi fuisse quę Nouati erat, manifestum fit, tum ex eo quod illum signiferum seditionis & ducem factionis nuncupet Cyprianus, tum quod de Nouato in hæc verba scribat ad Cornelium: Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordię & schismatis incendium seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione, ad euertendas fratrum mentes, alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est, qui Felicissimum satellitem suum, Diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit. Vbi & hæc de illo adiicit: Spoliati ab illo populi, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ; has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. Vterus vxoris (adlegebantur enim tunc etiam coniugati in Presbyterorum ordinem) calce perussus. Hanc conscientiam criminum iampridem timebat, propter hanc se non de Presbyterio tantum excitari, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat; & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos caussa eius ageretur, nisi persecutio ante venisset. Similia facinora narrat alibi Felicissimi: Ad rapinas (inquit) & fraudes eius, quas dilucida veritate cognouimus, etiam adulterii crimen accessit. Neque vero sanctiores fuisse quinque illos Presbyteros, patet ex epistola ad Cornelium sæpe citata, vbi plerosque illorum, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia nouem Episcoporum (en conuentum Africæ Cypriano absente) condemnatos dicit. Erant hi, Felix, Iouinus, Maximus, Repostus, & Fortunatus; quorum iste postea à veteri hæretico Priuato & aliis quatuor Carthagini Pseudepiscopus constitutus fuit. Haud parum interim commendanda venit Cypriani etiam adhuc delitescentis vigilantia, qui Caldonio & aliis Episcopis scripserit, vt Felicissimum & complices excommunicarent, idque in hæc verba: Quum Felicissimus comminatus sit, non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent; accipiat sententiam quam prior dixit, vt Abstentum se à nobis sciat. Quod ipsum se fecisse Episcopi rescripserunt: Abstinuimus, inquit, communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum, &c. quæ verba ea de caussa huc adduxi, quòd veterem contineant excommunicationis formulam, quali tamen etiamnum vtimur. Ad plebem vero insuper scripsit Cyprianus, vti diligenter sibi cauerent à lupis illis Ouile Dominicum infestantibus, vt ab eorum contagione discederent, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitarent. Seruatus est itaque ad hoc à Domino Cyprianus in secessu, vt ipse postmodum martyrio destinatus, prius ad Dominum complures sua exhortatione Martyres præmitteret, qui alioqui incentiuo tubæ cœlestis destituti, à fide excidissent. Huc pertinent, tum dictus liber de Laude Martyrii, tum Epistolæ ipsius ad Romanos ac Africanos Martyres. Seruatus est deinde (inquit Pontius) vir iste ingenii præter cętera etiam spiritaliter temperati, qui inter resultantes schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium librato tramite gubernaret. Postquam enim hęc flagitia à factione Nouati & Felicissimi in Africa designata sunt, dicto anno 251. Imper. Cęsar. Cn. Messio Traiano Decio Aug. II. & Annæo Maximo Grato consulibus, ipse Nouatus (inquit Cyprianus Epistola ad Cornelium sexta) cum sua tempestate Romam quoque ad euertendam ecclesiam nauigans, similia illic & paria molitus est; à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis bene sibi cohęrentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Et planè, quoniam magnitudine sua Carthaginem Roma debeat pręcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit. Quam historiam vt latius paulò prosequamur;

Epist. 40.
Epist. 38. & 55.
Epist. 49.
Epist. 38.
Epist. 55.
Epist. 38. & 39.
Epist. 40.
Tom. 3.
Epist. 9, 16. & 25.
Epist. 49.

Epist. 52. creatus fuit hoc tempore Romanus Pontifex Cornelius Castini filius. Non tamen ad Episcopatum, inquit alibi Cyprianus, subito peruenit, sed per omnia officia Ecclesiastica promotus, ad Sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec inuasit; sed quietus & modestus, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. Et factus est Episcopus à plurimis collegis qui tunc in vrbe Roma aderant, de Dei & Christi iudicio, de clericorum penè omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; quum nemo ante se factus esset, quum Fabiani locus, id est, quum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis adhuc vacaret: contra tamen, Romam quum venisset Nouatus, similitudine quadam sanctitatis, continuo in suas partes pertraxit Nouatianum Presbyterum, deinde & Confessores quosdam primos in clero, è carcere prodeuntes, de quibus supra, Maximum, Nicostratum, Sidonium, Vrbanum & Machatium; Moyse iam defuncto, & Celerino (vti Epistolis de illo perspicuum fit) iam pridem in Africam profecto. Et paulopost, gliscente, inquit Cyprianus, in peius recrudescente discordia, Nouatus Nouatianum Episcopum Romæ constituit; & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit. Quæ ordinatio Nouatiani quanta vi facta sit, latissimè prosequitur Cornelius epistola ad Fabium Antiochenum, apud Eusebium Eccles. histor. lib. 6. cap. 33. & Nicephorum lib. 5. cap. 3. ac. 5.

Epist. 16. & 34.

Epist. 42.

Anno Domini 252. dicto Imperatore Decio & Q. Herennio Etrusco (pro quo quidam perperam olim scripserunt Rustico) Decio Cæsare illius filio, consulibus; statim post Pascha, iuxta quod prædixerat è secessu redit Cyprianus; iam occisis fraude Galli per Barbaros Gotthos Decio patre & eius genero, & pace Ecclesiis reddita. Starim vero conciliando dicto Ecclesiæ schismati omnem nauauit operam. Et imprimis (vti constat ex epistola 2. ad Cornelium) litteras dedit, quibus Romanum clerum ad concordiam hortatus est. Deinde concilium Africæ Carthagini indixit, ex quo mox Romam missi sunt Caldonius & Fortunatus Episcopi, qui præsentia sua & consilio eniterentur quantum possent, & elaborarent, vt ad catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent. Neque tamen econtrario suis partibus deerant Schismatici: verum destinati sunt ad hanc Synodum à Nouatiano (quod habet epistola 1. ad Cornelium) Maximus Presbyter, Augendus Diaconus, Machæus quidam, & Longinus; qui ordinationem Nouatiani Africani significarent, & libellum famosum aduersus Cornelium secum adferrent. Hi cum in statione inuidiosis conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent, vt crimina quæ se adferre ac probare dicebant, publicè & à plebe recognoscerentur; non est passus Cyprianus. Quin potius certiores reddi qui illuc plurimi conuenerant Episcopi, ex reditu Stephani & Pompei collegarum, de legitima electione & ordinatione Cornelij; ipsos statim à communicatione sua cohibendos censuerunt. Atque vna iterato illic abstenti sunt (teste alibi Cypriano) quinque illi Presbyteri factionis Felicissimi. Inter ea vero quæ Cornelio obiiciebantur, fuit calumnia illa, cuius meminit Epistola ad Antonianum, quod Trophimo cuidam & aliis thurificatis, hoc est qui idolis thus immolauerant, communicasset. Atque adeo constat, simili in Cornelium vsos illos calumnia, quali postea in Cæcilianum Donatistæ. Et certè (vt obiter id hîc quoque dicam) hinc Καθαροὺς se nuncuparunt, quod immundis, ita lapsos vocabant, non communicarent, quum tamen ipsi nihil minus quàm puri fuerint; ad quod cognomen alludere mihi videtur Cyprianus Epistola ad Magnum: Et nomina, inquit, adulterata fingentes. In hoc ipso autem concilio (iam ante edito per Cyprianum libro de Lapsis) scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum tale, ipso teste, de ratione lapsorum salubri moderatione libratum est, vt examinatis causis & voluntatibus & necessitatibus singulorum, Libellatici tanquam qui minus deliquissent admitterentur; sacrificati vero diu pœnitentiam agerent, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Consensit in hanc ipsam sententiam paulopost & Cornelius, habito Romæ concilio, quod loco citato Eusebius celeberrimum fuisse dicit, Episcoporum nempe 60. Presbyterorum totidem, cum Diaconis pluribus. Vbi tum Nouatianus cum factione Nouati & Felicissimi ab Ecclesia pulsus est, tum Lapsorum ratio (eodem Eusebio teste) pertractata, vt constare videatur, non duo tunc Romæ concilia,

Epist. 40.

Epist. 41.

Epist. 42.

Epist. 55.

Epist. 52.

Epist. 76.

Tom. 2.

Epist. 52. 54. & 56.

sed vnum idémque fuisse, quod & lapsis & contra Nouatianum indictum fuerit. Huius quoque Romanę Synodi Decretum fuisse puto, cuius in hęc verba epistola ad Hispanos Cyprianus meminit: Iampridem etiam Cornelius Collega noster decreuit, Episcopos lapsos ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione tamen Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Quod etiam in omnibus Africanis Conciliis ea de re factis statutum fuisse, eo ipso loco Cyprianus significat, & eiusdem etiam fit mentio Epistola ad Epictetum. Interea vero non otiosa fuit Cypriani pia sollicitudo ad Schisma componendum, sed & aureum illum librum de vnitate Ecclesiæ ac librum de Oratione Dominica huius rei gratia coscripsit; & vna cum secunda sua ad Cornelium Epistola, qua ordinationem eius comprobauit, ad confessores quoque à Nouato seductos litteras dedit adhortatorias, vt ad vnitatem redirent. Quas ipsas litteras magna ex parte reditus eorum causam fuisse, vel ex eo videtur consentaneum, quod paulopost ad mentem & Ecclesiam redierint Maximus, Vrbanus, Sidonius & Machatius. Cuius rei historiam, quo pacto recepti sunt, latius prosequitur Cornelius, in Epistola ad Cyprianum, quę hactenus huic perperam inscripta est, & Epistola dicta ad Fabium Antiocheum. Solus ex ipsorum consortio non rediit Nicostratus Diaconus, quippe qui Ecclesiasticis pecuniis sacrilega, inquit Cyprianus, fraude subtractis, & viduarum ac pupillorum depositis denegatis, cõscientia rapinarum & criminum ab vrbe fugerit. Rediit enim Nouatus Romæ Ecclesia eiectus, in Africam, vna cum illo, ac eum Euaristo, Primo, & Dionysio, vt denuo nouam illic Tragœdiã excitaret; quod & fecisse ex Eusebii Chronico, fit perspicuum, qui scribit à Nouato in Africa constitutum Episcopum Nicostratum, & ex ipso etiam Cypriano, dum de Nicostrato: Quomodo, inquit, adsumit sibi regendæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam? Neque vero his omnibus contentus Cyprianus, etiam hoc præstitit schismatis soluendi causa, vt singulos in Italiam nauigantes hortaretur, vti Ecclesię Catholicæ radicem & matricem agnoscerent: & ad singulos collegas qui adhuc hæsitabant, de legitima Cornelii electione litteras daret: inter quas vel præcipua est illa ad Antonianum. Immo & ad Nouatianum, quod spes veniæ lapsis non sit deneganda, scripto libro latè prosecutus est. Dum hæc in Africa geruntur, celebrata est & Synodus Antiochena contra Nouatianum, Eusebio teste Eccles. hist. lib. 6. cap. vltimo, cui Dionysius Alexandrinus, Helenus Tharsi Ciciliæ, Firmilianus Cappadociæ, Theotecus Palestinæ, & Fabius Antiochiæ Episcopi interfuere. Quorum Dionysius strenuam etiam nauauit operam pro Ecclesiæ vnitate, scriptis tum ad ipsum Nouatianum, tum ad Confessores & ad Cornelium litteris. Alia item Concilia id temporis celebrata aduersus Nouatianum, per Italiam & alias Prouincias, testatur disertis verbis Eusebius dict. lib. ca. 33. Atqui Nouatiani quæ fuerit de pœnitentia hæresis, ne hic sim prolixior, reperiet lector Epistola ad Antonianum, & latiùs in Adnotationibus. quod chrisma quoque Nouatiani contempserint, demonstrauimus Epistola ad Stephanum. Quod denique secundas damnarint nuptias, nullum quidem est in Cypriano iudicium, sed vno id ore adtestantur Epiphanius, Philastrius, August. & Thodoretus, libris de hæresibus. Nouatiano etiam adtribuit D. Hieronymus (præter Epistolas quarum meminit Epistola ad Paulum Concordiensem) Catal. scripr. Eccles. librum de Trinitate, quasi Epitomen operis Tertulliani, quod plerique nescientes Cypriani olim existimabant; quo quędam contineri, iis fauentia qui Spiritum sanctum blasphemabant, tradit Rufinus Apologia in Diuum Hieronymum.

Epist. 68. — Tom. 2. — Epist. 43. & 44. — Epist. 46. — Epist. 48. & 49. — Epist. 45. — Epist. 52. — Tom. 3. — Epist. 52. — Epist. 71.

Porrò Anno Domini 253. Imperat. Cęs. C. Vibio Treboniano Gallo August. II. & Imper. Cęsare C. Vibio Augusti filio Volusiano August. Consulibus, celebrata est Carthagini secunda de Lapsis Synodus, Idibus maiis; idque iam instante altera persecutione. Imperator enim Gallus, quum regnum suum (inquit Dionys. Alexandr. apud Euseb. lib. 7. cap. 1.) floreret initio, & cuncta ei ex sententia succederent; sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant, persecutus, & prosperitatem fugauit & pacem. In hoc Concilio factum est Episcoporum Africę nouum de lapsis decretum, quod ipsum Cornelio Pontifici suis litteris in hæc verba indicarunt. Placuit nobis sancto spiritu suggerente, & Domino per visiones multas & manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænunciatur & ostenditur, colligere intra castra militem Christi; & examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere; quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. In eodem Concilio (teste Cypriano) quum priuatus vetus hæreticus causam agere se velle

Epist. 54. — Epist. 55.

diceret, nec admissus esset; Fortunatum statim Carthagini Pseudepiscopum fecit, vna cum quinque illis Presbyteris Felicissimi, de quibus supra; atque adeo (vti loquuntur etiam post Cyprianum Optatus & D. Augustinus) altare contra altare constituit. Hi quinque soli numero cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis, non veriti sunt iactitare 25. Episcopos Fortunati ordinationi interfuisse. Quo in mendacio postea quam detecti sunt in Africa atque confusi, Romam quoque cum mendaciorum suorū merce nauigarunt, & ad Petri Cathedram, inquit, atque ad Ecclesiam principalem vnde vnitas sacerdotalis exorta est à Schismaticis literas ferre ausi sunt. Quæ quidem multis in Cyprianum erant referta calumniis; verum vel hoc vno ipsius sanctitas testata est, quod iis ipsis diebus quibus hæc scripsit, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem in circo denuo postulatus fuerit; hac tamen persecutione Dei protectus auxilio. Immò velut imperterritus Christi miles, non est veritus Demetrianum Proconsulem scripto libro increpare durius; & latius comprobare, quod bella illa quibus Decii interfecti sunt, & quæ imperantibus Gallo & Volusiano perdurarunt, ac lues illa quæ totum tunc orbem peruagata est per annos 15. non Christianis, sed ethnicis siue gentilibus (vti ipse loquitur) imputanda veniant, eo quod Christo bellum indicerent. Quæ pestis quum occasionem dederit conscribendis libris de Mortalitate ac opere & Eleemosynis; satis constat, hac temporum serie illos à Cypriano editos. In ipsa vero tam vasta corporum clade, quantum operæ impenderit, tum in eleemosynis colligendis, tum in ministerio necessario etiam ethnicis impendendo, late tractat Pontius. Et verò etiam in omnes pauperes miram ipsius largitionem, testatam facit Epistola ad Episcopos Numidas, qua cum misit in redemptionem captiuorum sestertiorum decem millia; quod hoc ferè eodem contigisse tempore, ex eo fit verisimile, quod à Barbaris illos in captiuitatem abductos scribit. A Gothis enim siue Schytis hoc factum est, contra quos Decius in bellum profectus est; aut ab illis, qui paulo post per Bosphorum (teste Ioan. Zonara) in Pontum Euxinum irruperunt. Fortassis & tum temporis, vt suos ab idololatria dehortaretur, librum scripsit: quod idola dii non sunt: in quo aut ipsum imitatur ad verbum, qui eadem ætate iuxta Freculphum vixit, Minutius Felix in Octauio, aut si ipsum is præcesserit (vti volunt alii) Minutium imitatus est Cyprianus. Porrò neque cessasse eum à solita exhortatione ad Martyrium, tum liber inscriptus de exhortatione Martyrum ad Fortunatum: tum ad Thibaritanos, & Cornelium iam in exilio constitutum, Epistolæ satis comprobant. Nam tum primum Cornelius, & Centumcellas missus est in exilium, & non ita diu postea 18. Kalendas Septembris passus est, postquam duos sedisset annos & menses aliquot. De qua Cornelii passione, & quod illius occasionem quandam dederit Cypriani Epistola, de qua modo diximus, videat lector Damasum in Pontifical. & Adonem in Martyrologio: quæ quum & inscribatur & tractet de confessione Cornelii, plane censeo legi debere apud Damasum de sua confessione, pro eo quod est, confirmatione: & ex Damaso restituendus Ado, vt legatur: per Celerinum Lectorem: vbi est: de Celerino Lectore. Cornelio autem eodem anno, mense vel Octobri vel Nouembri (nam hic etiam variant scriptores & ipse Onuphrius) Lucius successit Porphyrii filius, Romanus, qui & statim ab ordinatione sua in exilium, eadem Galli & Volusiani persecutione, missus est. Atque hoc est quod Epistola ad Lucium, quæ exstat, scribit Cyprianus. Nuper quidem tibi, frater charissime, gratulati sumus, quum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione, confessorem pariter & Sacerdotem constituit diuina dignatio. Alludens ad Epistolam priorem quæ desideratur, qua illi se de exilio pro Christi nomine gratulatus fuerat.

Tom. 2. | Epist. 60. | Tom. 2. | Epist. 56. & 57. | Epist. 58.

Anno Domini 254. Volusiano Cæsare & M. Valerio Maximo Consulibus, Lucius ab exilio reuersus est. Gallo enim & Volusiano Imperatoribus fraude Æmiliani interfectis, & ipso deinde Æmiliano post tres menses extincto, initio Imperii Valeriani & Gallieni cessauit aliquantulum persecutio. Huius reditum quum intellexisset Cyprianus, dicta Epistola concelebrat: quam conscriptam constat in Concilio quodam, eo quod etiam collegarum nomen sit additum in Epistolæ inscriptione. Et certe illud ipsum fuisse Concilium Episcoporum 66. de baptizandis infantibus, è quo scripta est ad Fidum epistola; mihi fit verisimile, tum ex eo quod scripta sit illa post vtramque Synodum de Lapsis, tum quod vtriusque Epistolæ ἐπιγραφὴ satis inter se conueniat, & alibi similis vix dum reperiatur; quippe quum vna sit: Cyprianus & collegæ, altera: Cyprianus

Epist. 59.

nus cum collegis. Ipse verò Lucius Pontifex etiam Synodum quampiam celebrasse videtur contra Nouatianos, & de Lapsis; nam dandam esse pacem (teste Cypriano) censuit, & pœnitentia acta, fructum communicationis & pacis negandum non esse, litteris signauit; at desideratur hoc ipsius decretum. An vero hoc temporum tractu: an postea, scripta sit Epistola Cypriani ad Assuritanos de Fortunatiano ipsorum Episcopo, non perinde certum est, quare etiam illam in variarum classem reiecimus. Inter quas (vt hoc obiter dicam) si quæ aliæ, lectu profectò sunt dignissimæ Epistolæ ad Pomponium de virginibus, & ad Cæcilium de sacramento calicis. Forte eadem ætate conscripti sunt libri illi tres testimoniorum ad Quirinum. quandoquidem tunc plusculum illi otij fuerit. Præter quos scripturarum veluti locos communes, nullum in scripturas commentarium edidit. Cùm enim totus esset (inquit ad Paulam D. Hieron.) in exercitatione virtutum, occupatus persecutionum angustiis, de scripturis sanctis nequaquam disseruit. Quare fallitur Paulus Diaconus, dum in Euangelia optimè illum perorasse scribit; atque eiusdem est momenti, quod adfert de ipsius Chronica. Hoc tamen diffiteri nemo queat, qui indicem scripturarum ab illo citatarum inspexerit: quod etsi ex instituto illas non explicauerit, innumeros tamen locos velut aliud agens elucidauerit. Verùm ad historiæ seriem reuertamur.

Epist. 67. *Epist. 61. & 63.* *Tom. 2.*

Anno Domini 255. Imperatoribus Cæsaribus P. Licinio Valeriano Aug. II. & P. Licinio Gallieno Aug. Consulibus, martyrij palmam promeruit Lucius Pontifex, 4. nonas Martias, postquam duas mense Decembri ordinationes celebrasset, & annum vnum sedisset cum aliquot mensibus. Neque verò multo post mense Aprili successor illi creatus est Iulius Stephanus Iulij filius etiam Romanus: antea ipsius Archidiaconus, cui & thesaurum Ecclesiæ (teste Damaso) moriens concrediderat. Huius pontificatus initio, quum Martianus Arelatensis Episcopus ad Nouatiani schisma & hæresim defecisset: Cyprianus certior factus per Faustinum Lugdunensem Episcopum, statim Stephano scripsit, vt Martianum ab Ecclesia eiiceret, & alium Episcopum in ipsius locum substitueret. Eodem verò anno celebratam existimo post Pascha Synodum illam Africæ Episcoporum 37. aduersus Basilidem Asturicensem & Martialem Emeritensem in Hispaniis Episcopos lapsos: in qua (Cypriano teste qui illi præfuit) pronunciatum est, iuxta Decretum Cornelij in Concilio Romano, de quo suprà, ab omni honore sacerdotali prohibendos illos esse; atque adeo comprobata est electio Felicis & Sabini in ipsorum locum. Tunc etiam celebrata Concilia illa Orientalium de rebaptizandis hæreticis, ex eo mihi colligere videor, quod paulo post scripserit Stephanus ad Firmilianum, Helenum & cæteros, qui illis interfuerant, communicaturum se illis, quandiu in ea sententia persisterent. Horum alterum apud Symnada, alterum apud Iconium Phrygiæ oppida, commemorat Dionysius Alexandrinus Epistola ad Fabium apud Nicephorum. De quorum hoc in hęc verba Firmilianus ad Cyprianum: Planè (inquit) quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui, etsi, nouos Prophetas recipiunt & κατὰ φρύγας appellantur, eosdē tamen Patrem & filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio, diligentissimè tractauimus & confirmauimus, repudiandum esse omne omninu baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad quod conuenisse idem testatur, ex Galatia, Cilicia & propinquis regionibus Episcopos; Aug. verò numero 50. fuisse dicit lib. 3. contra Cresconium Gramm. c. 3. Et fortassis eodem anno, bis enim in anno quando necessitas Ecclesiæ requirebat, vsitata fuerunt olim concilia inter Pascha nempe & Pentecosten, & mense Septembri vel Octobri, celebratum est primum Africanum eadē de re concilium, Episcoporum Africę dūtaxat, quos constat fuisse 32. ex inscriptione epist. ad Ianuarium & cæteros Numidas Episcopos, qui quæstionem Cypriano mouerant. Nisi quis malit, anno sequenti, & hoc & alia duo Africana celebrata dicere. Neque enim magnoperè refert, modò mihi concedatur, tria omnino in Africa fuisse sub Cypriano de rebaptizandis hæreticis Concilia, & non nisi sub Stephano contigisse hanc tragœdiam. Quorum illum, tum ex D. Aug. constat lib. 3. de bapt. contra Donatist. cap. 10. tum ex Epistola Cypriani ad Iubaianum, & Initio Concilij Carthaginiensis. Hoc verò comprobatur ex D. Hieron. contra Lucifer. Augustino compluribus in locis, & Vincentio Lirinensi in libello aduersus profanas hæresum nouitates qui constanter Stephani mentionem faciunt hac de re scribentes, & nusquam Cornelii. Item ex Nicephoro, qui lib. 6. c. 7. Dionysium Alexandrinum primam de hoc baptismo Epistolam ad Stephanum scripsisse tradit; quam haud dubiè ad Cornelium scripsisset, si sub eo cœpisset hæc contro-

Epist. 67. *Epist. 68.* *Epist. 75.* *Epist. 70.* *Epist. 73.* *Rom. 2.* *Epist. 16. & 72.*

uersia. Conuincit etiam hoc ipsum Epist. Cypriani 2. ad Stephanum, qua primum cum illo communicat & confert tanquam rem nouam suam & collegarum hac de re in vtroque Concilio sententiam. Scripsit autem statim post primam Synodum eiusdem argumenti Epist. Cyprianus ad Quintum Mauritaniæ Episcopum. Fuit interim quæstio non tam de rebaptizandis quàm de baptizandis hæreticis; quippe quum ipsorum baptisma non haberet pro legitimo Cyprianus; alioqui certè, ab Anabaptismo prorsus alienum se commonstrat; Epist. supradicta ad Cæcilium, vbi negat baptismum iterari posse. Quem etiam ita abominatur D. August. vt disputet, satius ne sit non baptizari, quàm rebaptizari, lib. 2. de baptis. contra Donat. cap. 24. Neque verò vlla de Lapsis baptizandis (in quo hallucinatur Nicephorus) fuit disceptatio, quum iam antea illi in Catholica baptizati forent.

Epist. 17. *Epist. 63.*

Anno Domini 256. Imperatoribus Cæsaribus Valeriano III. & Gallieno II. Consulibus, celebratum est secundum Episcoporum Africæ & Numidiæ Concilium; in quo non modo baptizandos esse qui ex hæresi reuertebantur decretum est, sed & illud, ne Episcopi aut Presbyteri ab iisdem redeuntes, alia conditione recipiantur, quàm vt communicent laici, id est in ordine laicorum. Exstat hæc vtraque definitio, dicta ad Stephanum Epistola: quo magis miror dicere D. Augustin. lib. 6. de bapt. cap. 15. nihil continere de baptismo Epistolam Cypriani ad Stephanum; vidisse adeo illum suspicor Epistolam primam ad Stephanum dumtaxat, de qua supra. Ex Epistola autem ad Iubaianum, Episcopos 71. huic Synodo interfuisse constat. Quæ ipsa Epistola scripta est accepto responso à Stephano. Quod quidem hodie desideratur; verum multa inde citantur, tum hac ad Iubaianum, tum ad Pompeium Cypriani, & ad Cyprianum Firmiliani Cappadociæ Episcopi Ep. stolis; quæ tres ex proposito aduersus eam Stephani Epistolam conscriptæ sunt. Nisi malit quis, binas eadem de re scripsisse litteras Stephanum. Cui fauere videtur, quod aliquandiu post Epistolam ad Iubaianum scriptæ videantur dictæ ad Pompeium & Firmiliani Epistolæ, immo & post Carthaginiense Concilium tertium: Quod hic ipso anno celebratum constat Carthagini, Calendis Septembris, Episcoporum numero 87. ex Africa, Numidia, & Mauritania, quorum omnium etiamnum exstant sententiæ. Atqui vt ad Stephanum recurrat oratio, ex verbis his ipsius. Si quis ergo à quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innouetur, nisi quod traditum est, vt manus imponatur; constat vrsisse illum, non tam scripturas, quàm traditionem Ecclesiæ contrariam, eámque Apostolicam. Quæ enim (inquit D. Augustinus lib. 2. de Baptis. c. 8. verba illa pertractans) per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportet, etiamsi in litteris eorum non reperiantur. Quare rectè Vincentius Lirinensis: Primus (inquit) omnium Agrippinus Carthaginiensis Episcopus, contra diuinum canonem, contra vniuersalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem atque instituta maiorum rebaptizandum esse censebat. Neque tamen etiam ab Agrippino ad Cyprianum vsque, in vsu fuisse dictum Decretum, pulchrè argumentatur hoc pacto D. Augustin. lib. 3. de Baptis. c. 12. Cæterum (inquit) si permanebat ab Agrippino vsque ad Cyprianum consuetudo baptizandi ab hæreticis venientes, vt quid facta sunt à Cypriano hac de re Concilia? Vt quid Iubaiano dicit, non se rem nouam facere aut repentinam; sed ab Agrippino institutam? Cur enim Iubajanus de nouitate turbaretur, si ab Agrippino vsque ad Cyprianum hoc tenebat Ecclesia? Cur denique tot eius collegæ in Concilio dixerunt; rationem & veritatem consuetudini præponendam, ac non potius dixerunt, eos qui aliud facere vellent, & contra veritatem & consuetudinem facere? Antea certè ante Agrippinum, vsitatam fuisse de non rebaptizandis hæreticis consuetudinem etiam in Africa, satis ostenditur (inquit idem Aug. lib. 2. de Baptis. ca. 9.) ex ipsius B. Cypriani verbis in eadem ad Iubaianum Epistola. Ait enim. Sed dicit aliquis: quid ergo fiet de iis, qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Vbi certè quid fieri soleret, etsi fieri non vellet, satis ostendit. Firmilianus quidem dicta sua Epistola dicit, consuetudini Romanorum opponere se contrariam suorum consuetudinem. Verum ipse caussę suę seruiebat, & plusculum profectò sibi sapere videbatur. Licebit enim & aduersus illum cum Aug. arguere: Si consuetudo talis fuit in Oriente; quod opus fuit, huius rei gratia, nouum in Iconio indici Concilium? Quocirca non cōtentus Stephanus, sua illa definitione, traditionis veritatem proponere, etiam Firmilianum & Collegas Orientales communicatione sua abstinuit, quandiu in suo instituto

Epist. 72. *Epist. 67.* *Epist. 73.* *Epist. 74. & 75.* *Tom. 1.* *Epist. 75.*

stituto persistetent. Quod ipsum & fecisse illum de Cypriano ac coëpiscopis, indicare videntur D. August. lib. 5. de Baptis. c. 25. & Firmilianus in Epistolæ suæ calce. Ipse è contrario Cyprianus, quantumuis ad Pompeium duriusculè quædam in Stephanum irritatus profuderit; ab Ecclesia tamen se separare noluit, & cum ipso etiam Stephano concordiam & pacem noluit labefactare. Atque hoc est quod Epistola ad Iubaianum scribit: Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, concordia sacerdotij. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ conscripsimus. Vbi paucis occasionem indicat scripti dicti libelli; qua ipsa de caussa, vt suos collegas à liuore & inuidia in Stephanum alienos redderet, librum etiam de zelo & liuore in lucem edidit. Atqui quis (inquit Lirinensis) totius huius negotij exitus? quis vtique, nisi vsitatus & solitus? Retenta est antiquitas, explosa nouitas. Quid? ipsius Africani Concilij quæ vites? Donante Deo nullæ; sed vniuersa, tanquam somnnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. Et, ô rerum mira conuersio, auctores eiusdem opinionis Catholici; consectatores verò, hæretici iudicantur. Nondum enim (inquit August. lib. 2. de bapt. c. 7.) erat diligenter illa baptismi quæstio pertractata, sed saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia. Quam tamen consuetudinem, nisi ante prior Agrippinus & nonnulli per Africam coepiscopi etiam per Concilij sententias differere tentauissent, non auderet Cyprianus saltem ratiocinari aduersus eam; sed in tam obscura quæstione turbatus, & vbique intuens vniuersalem robustámque consuetudinem, coarctaret se potius, & prece, & testatione mentis in Deum, vt quod postea plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret & doceret. Quum enim se eorum se dicat sententiam dicti Concilij; hac attestatione satis ostendit, multo magis se fuisse commemoraturum, si quod de hac re transmarinum vel vniuersale Concilium factum esset. Postea verò, dum inter multos ex vtraque parte tractatur & quæritur, non solum inuenta est veritas, sed etiam ad plenarii Concilij auctoritatem robúrque deducta; post Cypriani quidem passionem: sed antequam (inquit) nos nati essemus: & fortasse etiam factum est (ait idem August. lib. 2. cap. 4.) vt veritati patefactæ cesserit, sed nescimus. Neque enim omnia quæ in illo tempore inter Episcopos gesta sunt, memoriæ litterisque mandare potuerunt, aut omnia quæ mandata sunt, nouimus. Cui similia in Cypriani excusationem habet idem August. Epist. 48. ad Vincentium Donatistam in hæc verba: Correxisse illum sententiam, non inuenitur: non incongruenter tamen de tali viro existimandum est quod correxerit, & fortasse suppressum est ab eis, qui hoc errore nimium delectati sunt, & tanto velut patrocinio carere noluerunt. Aut igitur hoc non sensit omnino, aut hoc postea correxit in regula veritatis, aut hunc quasi næuum sui candidissimi pectoris cooperuit vbere charitatis, dum & vnitatem Ecclesiæ toto orbe crescentis copiosissimè defendit, & perseuerantissimè retinuit vinculum pacis. Accessit etiam huc, quòd tanquam sacramentum fructuosissimum, si quid in eo fuerat emendandum, purgauit pater falce passionis. Hæc ille, de Cypriani correctione adhuc suspensam retinens sententiam. D. Hieron. etiam Dial. contra Lucifer. Episcopos quidem, qui cum Cypriano rebaptizandos hæreticos statuerant, ad antiquam consuetudinem reuolutos, nouum scribit emisisse decretum, sed de Cypriano tacet. Verum Dionysius Alexandrinus, verbis infra citatis in præfatiuncula ad Concilium Carthaginiense, videtur retractationem quandam etiam ipsi Cypriano ascribere, quum ad Stephanum scribens, cui ille superuixit, omnes vbique Antistites cum ipso sentire adserit. Et certè Ven. Beda libello 8. Quæst. quæst. 5. disertis verbis Cypriani Palinodiam adserit: Cyprianus (inquit) cum suis coëpiscopis qui erant in Africa, rebaptizandos esse hæreticos contra morem Ecclesiæ statuit, sed quia in suo sensu, qui sibi rectus videbatur, bonis abundare operibus studuit, mox corrigi meruit, atque ad vniuersalem sanctæ Ecclesiæ normam spiritualium virorum institutione reduci. Neque verò obstare potest huic sententiæ quod D. Gelasius apud Gratianum Dist. 15. Romana Ecclesia, inter Apocrypha numeret librum de Pœnitentia Cypriani, quandoquidem neque nos vtamur illius libri testimonio, & Antoninus in summa Historiali, de Cypriano apud Nicomediam passo conscriptum illum tradat. Cuius generis enumerat etiam philacteria quædam titulo orationis Cypriani, quæ multos characteres & nomina Dæmonum continebant. Vt interim sit de Cypriano, certè non solum Afri iuxta quod modo diximus, sed & Orientales illi Episcopi qui Iconii & Synnadæ conuenerant, suum rescidêre decretum. Cuius rei locuples testis est D. etiam Aug. li. 3. contra Donat. c. 1. 2.

Epist. 74. — Epist. 73. — Tom. 1. — Tom. 2.

& 3. Postea vero & Plenario siue œcumenico Concilio (quod Nicenum esse Epist. ad Iubaian. comprobauimus) Stephani sententia confirmata est, & inde in hunc vsq; diem ad nos per manus tradita. Soli olim Donatistæ, & Hilarius quidam, non (vti opinatur Ioan. Langus in Nicephorum) Pictauiensis Episcopus, sed Romanus Diaconus, denuo hanc camerinam mouerunt. At illos totis libris 7. de baptismo Augustinus, hunc verò Hieronym. egregiè refutat Dialogo contra Lucifer. Quorum vterque disertis verbis dictam nostram de Concilio Niceno confirmat sententiam. August. quidem, dum lib. 2. c. 7. plenarium illud siue vniuersæ Ecclesiæ Concilium, antequam natus esset, celebratum dicit, quod de Niceno verissimum est. Hieronym. verò in hæc verba: Synodus (inquit) Nicena omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis; vbi alludit ad 19. Canonem.

Anno Domini 257. M. Valerio Maximo, & M. Acilio Glabrione Consulibus, celebratum coniicio illud Africæ Concilium, è quo scripta est Epist. ad Furnitanos; eo quod Geminius ille victor Episcopus, quem illic defunctum constat, Synodo Carthaginiensi anno præcedenti interfuerit. Ex quo etiam scripta videtur illa ad Rogatianum Episcopum Epist. de superbo Diacono, ob simile vtriusque exordium. Si autem viuo adhuc Stephano (quod indicare videtur loco supra citato Dion. Alexan.) suam sententiam retractarint Orientales & Afri Episcopi; oportet vt conuenerint duo Concilia hoc anno aut sequenti, alterum in Oriente, alterum in Africa; in quibus priori contrarium Decretum ediderint. Nam altero horum annorum passum constat B. Stephanum Pontificem, variant enim historici. Onuphrius quidem in Chronico, in hunc annum passionem illius reiicit, quem si sequamur, sedit ille duntaxat annos duos & menses aliquot; quod sentit quoque Eusebius & in chronico & in Eccles. hist. Verum, quum Marianus Scotus & Martinus Polonus 4. Ado, Rhegino, & Platina 7. illi annos adtribuant; magis placet eiusdem Onuphrii in Epitome Pontificum prior sententia, de tribus annis. Quippe quæ confirmetur his verbis Damasi: Fuit temporibus Valeriani & Gallieni (ita enim lego, pro: Gallicani) & Maximi (cui adiiciendum censeo: ac Glabrionis) vsque ad Valerianum quartò & Gallienum tertiò consules. Cum igitur Consules hi in sequentem annum inciderint, necesse est tres annos Stephano tribuamus, & apud eundem Damasum legere oportebit 3. pro eo quod 7. est enim facilis error in numerorum notis. Atque adeo etiam Xisto Pontifici non annum integrum & menses 10. aut 11. cum aliquot diebus contribuere licebit, sed dumtaxat menses 11. dies 13. qui computantur ab XI. Cal. Sept. quo die creatum scribit Onuphrius in dicta Epitome, vsque ad VIII. Idus August. Tusco & Basso Consulibus. Quod ipsum confirmari videtur ex Eusebio, apud quem in vtroque libro legitur sedisse Sixtus, annos XI. si ibi legamus menses vndecim. Sed quum hæc omnia meris coniecturis nitantur, liceat & hic vnicuique sequi quod volet; modo tamen in hoc mihi & Onuphrio consentiat, quod passus sit Xistus Papa ante Cyprianum dictis Consulibus. Pro mea interim illud facit sententia, quod Firmilianus Epist. sua dicat 22. fere annos intercessisse ad id vsque temporis ab initio persecutionis sub Maximinio, qui inueniri iusto calculo nequeunt, nisi adnumerentur Stephano anni tres; præsertim quum illo adhuc viuo, scripta sit illa Epistola.

Epist. 66.
Epist. 65.
Epist. 57.

Anno Domini, mea quidem sententia, 258. Imperat. Cæsaribus, Valeriano IV. & Gallieno III. Consulibus; passus est Stephanus Martyrium IV. Nonas Augusti, quod latissimè describitur ab Adone in Martyrologio; & paucis interiectis diebus, creatus est Pontifex Xistus eius nominis secundus, Philosophi filius, Atheniensis, Græcus. Et deinde 3. Calend. Septembres, Cyprianus Christum publicè professus, proculdubio hoc anno, à Proconsule Aspasio Paterno Curubin in exilium relegatus est. Qui Proconsul an idem sit cum Ouinio Paterno, qui aliquot post annis Consulatum Romæ gessit, aliorum permitto disquisitioni. Curubis vero oppidum est, mari Lybico, Peninsulæ in morem circundatum, haud procul à Pentapoli; locus apricus & amœnus, teste Pontio Diacono, qui Cyprianum spontaneus exul comitatus est. Huc quum venisset Cyprianus, mox ex visione quadam (qualique frequentissimè vtebatur, & plurimum tribuebat) dicit, se intra annum ipso die Martyrij corona decoratum iri, quo primum illic hospitio exceptus fuerat. Neque vero etiam in exilio ociosum fuisse Cyprianum, testantur inde ad Martyres conscriptæ litteræ, quos ad extremum vsque vitæ diem non destitit ad mortem pro Christo obeundam adhortari. Inter has exstat insignis illa Epistola ad Nemesianum, Lucium & alios Episcopos ad metalla damnatos. Quibus adeo

Act. pas.
Epist. 77.
Epist. 78.
79. & 80.
Epist. 81.

deo etiam, etsi in exilio constiturus, subsidium vitæ misit; vti ex tribus illorum responsis constat. Item illa ad Rogatianum Iuniorem in carcere constitutum, de Martyrio Rogatiani senioris. An vero hoc anno, an sequenti passi sint 300. illi Massæ candidæ Martyres, de quibus in actu passionis Cypriani Pontius ac Prudentius, & Martyrologia ad 2. Augusti, non satis constat; sub Valeriano tamen & Gallieno passos vno ore testantur omnes; ita dictos, quod in clibanum calcis ardentis demersi fuerint.

Anno denique 259. M. Aurelio Memmio Tusco, & Pomponio Basso Consulibus (Tuscum enim nuncupant Damasus, Camodorus, Fasti Græci, Marianus Scotus, Gregorius Alexander, Christianus Massæus, Ioan. Cuspinianus, & Ms. tres codices in Actu passionis Cypriani; quum Fuscum soli appellent Trebellius Pollio, Fl. Vospiscus, Onuphrius, ac Hubertus Goltsius) decreta est à Cæsaribus veluti noua quædam & acerba magis quam antea, persecutio; de qua ita scribit Epi. ad Successum Cyprianus: Rescripsit Valerianus ad Senatum, vt Episcopi & Presbyteri & Diaconi in continenti animaduertantur; Senatores verò & egregij viri, & equites Romani, dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus Christiani esse perseuerauerint, capite quoque mulctentur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum, quas ad præsides prouinciarum de nobis fecit; quas litteras quotidie speramus venire. Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis octauo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti in vrbe; vt si qui sibi oblati fuerint, animaduertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Hactenus ille. Constat autem hinc, paulo ante passionem Cypriani passum Romæ Xistum Pontificem; quæ quum contigerit Tusco & Basso Consulibus, ipso anno obiisse Xistum dicamus, necesse est; præsertim cum dictæ Cypriani Epistolæ meminerint Martyrologia Bedæ, Adonis & Vsuardi, ac Marianus Scotus; qui etiam disertis verbis adserit, martyrio coronatum Xistum dictis Consulibus. Cum Xisto verò passos scribunt tum B. Quartum, tum Felicissimum & Agapitum Diaconos, ac Ianuarium, Magnum, Vincentium (seu potius, iuxta Platinam, Innocentium) & Stephanum Subdiaconos. Quem etiam post triduum IV. Idus Augusti secutus est D. Laurentius ipsius Archidiaconus, cui thesauros Ecclesiæ asseruandos tradiderat. Deinde etiam altero elapso triduo Hipolytus cum aliis 19. Atque hoc est quod superioribus verbis scribit Cyprianus, quotidie Romæ Præfectos persecutioni institisse. Atqui Cyprianus, quum iam ab exilio reuocatus, per hos dies ex sacro rescripto (ita vocabant edictum Imperatorium) in hortis suis moraretur; & nunciaretur, missos esse Lictores qui illum Vticam perducerent; secessisse iusta de caussa scribit ad aliquot dies; quod congrueret, Episcopum in ea ciuitate in qua Ecclesiæ Dominicę pręest, Dominum confiteri. In qua etiam Epistola suos monet, ne se vltro tradant, dicens disciplinam Dominicam id prohibere; quod ipsum denuo ab illo repetitum in passione, citat D. August. lib. 1. contra Epist. Gaudentij, qui perperam secundus inscribitur. Exspectabat igitur Cyprianus in abdito secessu Proconsulis aduentum, quum, repente superuenerunt Idibus Septembris duo Magistri officij siue Adpatitores, qui eum ad Galerium Maximum, nouum Proconsulem fortassis eundem, qui Valerius Maximus nuncupatus, bis iam antea Romæ Consulatum gesserat) pertraherent. A quo dilatus in crastinum, Deo ita destinante, vt interea de rebus Ecclesiæ disponeret, postridie XVIII. Calendas Octobreis ad Prætorium perductus est. Vbi à Proconsule hanc excepit sententiam: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet. Atque inde eductus in locum qui dicebatur Sexti, eam orationem pronunciasse creditur, quæ titulum habet: in die passionis eius: ac ita capite plexus Martyrium subiit, & vitam hanc caducam cum sempiterna commutauit. Primus (inquit Pontius) qui sacerdotales coronas in Africa suo sanguine imbuerit. Passos vero cum illo testantur Martyrologia, Victorem Diaconum, Crescentianum, Rosulam, ac Generalem. Atqui corpus ipsius cum cereis sepultum est in areis Macrobij Candidi Procuratoris, quæ sunt iuxta piscinas in via Appellensi, seu potius Mappaliensi. Testatur enim Victor Vticensis lib. 1. dirutas à Vandalis duas egregias Ecclesias S. Martyris Cypriani, vnam vbi sanguinem fudit, aliam vbi eius sepultum est corpus, qui locus dicitur Mappalia. Cætera quæ in hac passione contigerunt, latissimè prosequitur Pontius, Actus passionis vterque, D. quoque August. & Paulus Diaconus; quare ad illos Lectorem remitto. E quibus plus satis constat. Passum Cyprianum, vti iam diximus, sub Valeriano & Gallieno

Epist. 82. | Epist. 83. | In Act. Pass.

Imperatoribus; quod ipsum etiam testantur Eusebius in histor. & chronico, Hierony. catal. script. Beda in chronico, Haymo de Christ. rerum memoria, Freculphus historiæ Ecclesiasticæ, Gregorius Turonensis in Francorum Annalibus, Marianus item Scotus, Nicephorus, Martinus Polonus, Hermannus Contractus, Vincentius Bellouacensis, Antoninus, & I. Philippus Bergomas Historici. Verum de Xisto non item, quem & Martyrologia & complures (quemadmodum etiam de Cypriano sentiunt Gregorius Nazianzenus, Symeon Metaphrastes, Ioannes Zonara, & alij quidam) sub Decio passum volunt; cuius etiam Decretalis Epistola scripta legitur Valeriano & Decio consulibus. Huius discrepantiæ conciliandæ gratia, Marianus anno post hunc secundo, quo in fastis ponuntur Cornelius sæcularis II. & D. Iunius Donatus Consules, ponit Decium Cæsarem & Valerianum; sed quum ipsemet fateatur, passum Xistum Tusco & Basso Conss. non satis constat sibi. Martinus Polonus dicit à Valeriano & Gallieno creatum quendam Decium in Cesarem, qui non fuerit Imperator, & Decius Iunior dictus sit (fortassis alludens ad dictum D. Iunium) ac sub hoc passum scribit D. Laurentium. Et hanc ipsam sententiam citat Antonius; verum placet illi magis Vincentij sententia, vt Gallienus Imperator, etiam Decius cognominatus sit. Ego verò, quandoquidem cum Ethnicis scriptoribus illa minus conueniant, probarim maximè alteram illam, quam etiam recenset Marianus, & ad quam alludunt Martyrologia sententiam; vt Decij ac Valeriani persecutio pro vna reputetur, atque adeo 16. aut plures recenseantur anni persecutionis Decianæ. Præsertim quum & D. Hieron. quantumuis alibi duas has persecutiones distinctas faciat; in vita tamen Pauli Eremitæ sub initium, Decium & Valerianum persequutores simul iungat. Confirmatur verò ex eo hæc sententia, quod statim ab initio imperij sui Decius, illum ipsum Valerianum qui postmodum Imperator extitit, Censorem Romæ constituit; atque adeo sit verisimile vnam ab vtroque persecutionem indictam fuisse. quod ipsum disertis verbis habet Ioan. Zonara Annal. Tom. 2. Decius (inquit) imperij amplitudine considerata, vt quidam aiunt, Valerianum collegam adsciuit; & vterque alterum cohortatus, persecutionem atrocissimam contra Christianos instituerunt. Porro (vt illud, ad historiæ Africanæ cognitionem maiorem, adiiciam) ex eo quod Optatus Mileuitanus lib. 1. contra Petilianum, Episcopos Carthaginienses enumerat Cyprianum, & Lucianum, qui Cæcilianum præcesserint, videtur Cypriano in Episcopatu successisse Lucianus. Operæ pretium verò visum est adiicere, quanto illum honore Lybies post obitum coluerint. De hoc enim Procopius apud Nicephorum lib. 17. c. 12. Cyprianum (inquit) virum sanctum maximè omnium colunt Carthaginienses, eique templum magnificum pro vrbis mœnibus ad litus maris statuerunt. Atque præter multos alios cultus quos ei exhibent; festum quoque anniuersarium diem celebrant, quem Cypriana nominant. Et eodem, quo festum eum conuentum, nomine, tempestatem quandam procellosam appellare solent nautæ; quandoquidem in id tempus incidere solet. Hoc templum Vandali sub Honorico Rege Catholicis Christianis per vim ademptum euertêre, eiectis inde cum magna contumelia sacerdotibus; & deinceps id, vtpote Arrianis commodum, restaurarunt. Quum autem vicem eam dolerent atque deplorarent Lybies, persæpe Cyprianum ferunt, in somnis quibusdam apparentem dixisse: Christianos minimè de se sollicitos esse debere, ipsum enim se tempore suo vindicem atque vltorem fore. Eam rem (inquit) quum illi renuntiaretur, Iustinianus Imperator vt auspicatum omen accepit. Et prædictio hæc oracularis, in Bellisarj tempora recte incidit, quo duce Carthago, Romano imperio subiecta est, nonagesimo quinto anno postquam templum id à Christianis est redemptum. Eo bello Vandali omninò sunt expugnati, & Arrianorum opinio ex Lybia eiecta, Christiani autem templa sua recuperarunt, iuxta Cypriani Martyris prædictionem. Hactenus ille. Idipsum testantur tum 4. D. Augustini tractatus de natali Cypriani, quorum meminit Possidius in Indiculo, & sermo habitus ad Mensam Cypriani de conductis in vineam; tum quod dicit ille Epistol. 120. se Psalmum 72. exposuisse, nocte qua illucescebat Beatis. Cypriani solemnitas. Alibi autem etiam illius diem festum iam olim celebratum, vt recentiores omittam & Martyrologia, in oriente, id perspicuum faciunt D. D. Nazianzenus & Symeon Metaphrastes suis in illum Encomiis; in Occidente vero D. Prudentius hymno γ. περὶ στεφάνων, & Maximus ac Petrus Chrysologus sermonibus de illo editis. Cæterum quæ de translatione S. Cypriani inter Prolegomena collocauimus, sua auctoritate Ado

Viennensis

Vicooenſis in ſuo Chronico ſub anno Chriſti 804. Et Ado Treuirenſis Archiepiſco-pus in ſuo Martyrologio 16. Kalend. Auguſti confirmarunt. Primum itaque anno Domi-ni 802. Legati Caroli Magni Imperatoris, reuerſi ab Aaron Ammira Perſarum Rege, ſecum adtulerunt in Gallias D. Cypriani reliquias, ſub Leidrado Lugdunenſi Epiſco-po, cuius ſucceſſor fuit Agabordus à quo carmen illud conſcriptum eſt. Iode Carolus Ludouici Pii filius Caroli Magni nepos, ad Monaſterium nouum illas tranſtulit. Ab eius denique Monaſterii Abbate tum temporis Domino eius territorii, Rothnacenſes noſtri illas ipſas D. Cypriani reliquias accepiſſe ſe gloriantur: Situs eſt is locus, medio fere inter Tonacum & veteres Neruios, quos Aldenardanos dicimus itinere, Colle-giata Eccleſia inſignis. Gratuletur itaque ſibi de tanto theſauro Belgium, nec minus quàm olim Africa feſtis laudibus tantum Martyrem proſequatur. Quod reſtat; ſi quid minus eruditum, minus concinnum, expolitum minus dixerim, humani fragilitati ingenii adſcribendum Lector meminerit: ſi quid contrà, quo ad vitæ pietatem ac eruditionem promoueri queat, in hoc noſtro ſcripto atque adeo hoc opere repererit; non nobis, ſed Deo Opt. Max. acceptum referat. Cui laus & benedictio, & gratia-rum actio in ſæcula ſæculorum. Amen.

INDEX OPERVM OMNIVM

CYPRIANI IVXTA HVIVS EDITIONIS ordinem, cum adiectis ad epistolas alterius editionis Notis, & Asterisco ad ea quæ recens sunt edita.

TOMVS PRIMVS EPISTOLAS CONTINENS NVMERO LXXXIII.

Epistolæ statim à Baptismo D. Cypriani conscriptæ.

INDEX.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Cornelij & Lucij.

Epistolæ miscellanea in pace Ecclesiæ variis temporibus conscriptæ.

Epistolæ scriptæ sub Pontificatu Stephani, & de baptizandis hæreticis.

Epistolæ in exilio conscriptæ, & sub finem vitæ.

INDEX.

TOMVS SECVNDVS, LIBROS CONTINENS ET TRACTATVS VARIOS.

TOMVS TERTIVS OPERA CYPRIANO ADSCRIPTA CONTINENS.

INDEX

INDEX OPERVM D. CYPRIANI

IVXTA VVLGATAM ET MANVTII editionem, cum adiectis ad Epistolas nostræ editionis notis in margine.

EPISTOLÆ LIBRI PRIMI.

Epistolæ libri Secundi.

Epistolæ libri tertij.

INDEX

LIBRI ET TRACTATVS.

Christum

OPERA ADSCRIPTA CYPRIANO

INDICVLVS CODICVM TVM EXCVSORVM tum Ms. quibus sum vsus in hac D. Cypriani recognitione, cum præmissa Notula qua citari solent.

Afflig.	Codex Abbatiæ Afflígmiensis haud procul Bruxella, Manuscriptus.
Angli.	Codex Anglicus Ms. Io. Clementis, qui ad me quasdam inde castigationes misit.
Aug.	Libri 7. D. Augustini de baptismo contra Donatistas. excusi & Ms.
Bland.	Codex Abbatiæ Blandiniensis apud Gandenses quæ D. Petri nuncupatur Ms. nunc à sectariis concrematus.
Camb.	Codex Ms. Abbatiæ Cambronensis in Hannonia, omnium optimus.
Carr.	Fragmentum quoddam Lud. Carrionis, quo quædam Cypriani opuscula continentur.
Cauch.	Excusus codex, cum castigationibus ad marginẽ. Io. Cauchij Vltraiectini, ex Ms. varijs codicibus.
Co. Ms.	Codex D. Pantaleonis apud Coloniam.
Col. ex.	Editio Colon. apud Hieronem Alopecium anno 1520.
Coster.	Castigationes Ioanis Costery, ad marginem adscripta codicis Cauchy.
Dun.	Codex Ms. Abbatiæ Dunensis in Flandria, ex incendio sectariorum superstes.
Erasm.	Editiones omnes ex castigatione Erasmi circa annum 1520.
Froben.	Editiones Frobenii, & præsertim anni 1549.
Grau.	Editio Henrici Grauii, Coloniæ excusa anno 1549. in officina Quintiliana.
Gryph.	Editio Lugdunensis apud Sebast. Gryphium anni 1549. in forma 8.
Harris.	Codex Ms. Ioan Harrisij Angli, ex quo castigationes haud pænitendas ad me misit.
Hiero.	Hieron operum triplex editio, vnde castigatum est Rufini Symbolum.
Manut.	Editio Romana apud Paulum Manutium, cæteris omnibus multo castigatior, & Epistolarum libro 5. auctior. anni 1563.
March.	Codex Ms. Abbatiæ Marchinensis, haud procul à Duacensi Academia.
Morel.	Editio Guilielmi Morelii apud Lutetiam Parisiorum anni 1564. auctior præ cæteris & egregiè etiam recognita
Paris.	Editio Parisiensis apud Arnulphũ Lãgelier anni 1541.
Remb.	Editio vetus, ante Erasmi recognitionem Parisiis excusa, apud Guilielmum Remboldum, qui primus Epistolas in libros distinxit.
Torn.	Codex Ms. Abbatiæ D. Nicolai extra muros. Tornacenses
Vet. edi.	Editio omnium vetustissima, sine nomine Typographi aut Oppidi, quantum appares excusa statim post inuentam artem Typographicam, multo Erasmi editione castigatior.
Vulg.	Vulgata editiones omnes præter Manutii & Morelii.

INDEX SCRIPTVRARVM
TOTO OPERE CITATARVM
locupletiſſimus.

QVum in veterum operibus ſoleant plerique non aliud quàm Scripturarum toto opere explicatarum Indicem texere, idque etiam verbis immutatis, ita vt quæ plerumque citantur iuxta editionem 70. Interpretum; ipſi deſcribant iuxta vulgatam D. Hieronymi editionem (quam rectè viderint alij) conſilio eruditiſſ. quorundam Theologorum, & verbo tenus ipſum Cyprianum ſecutus ſum, & quidquid apud illum citatur, in hunc indicem contexui, addito tamen illis ſcripturis aſteriſco, quæ aut ab Auctore, aut à me in Adnotationibus explicantur. Ita habebit ſtudioſus Lector veterem Pſalmorum tranſlationem, ac in alijs editionem 70. puram putam, ex qua collatione cum cæteris veteribus facta, caſtigari poſſit, quæ hodie illius titulum præfert, & ne per ſingula vagari neceſſe ſit, (quod quam moleſtum ſit, ipſe multotiens experientia didici) ſcripturæ locos explicatos haud difficile deprehendes: Primus autem Numerus indicat paginam, & littera: A, columnam primam, littera: B, ſecundam.

EX GENESI.

tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ. 347. a

12* Benedicentur in illo omnes gentes. 146. a

14* Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum, fuit autē sacerdos Dei summi & benedixit Abraham, 146. b 464. a

15* Credidit Abraham Deo & deputatum est ei ad iustitiam 146. b. 305. b 381. a

17* Circumcidetur ex vobis octauo die, &c. 137. b. 410 b

19* Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem de cœlo à Domino. 380 a

Vxor Loth retro respexit 24. b

21 Et tentauit Deus Abraham & dixit ad illum, Accipe filium tuum vni-um quem diligis Isaac, & vade in terram altam imponens illum ibi in holocaustum, hostia, in vnum ex montibus in quo tibi dixero. 297. b. 315. b. 77 a

Et vocauit Abraham Angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quiequam. Nunc enim cognoui, &c. 355. a 378 b

24* Non accipias vxorem filio meo de semine Chanaam. 184. b

25* Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt. & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. pag. 146 b. 491 b

Esau primatus perdidit. 188. a 318. a

27* Et benedixit Isaac Iacob: Ecce odor filij mei sicut odor agri pleni quē benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cœli, & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini, & olei, & seruient tibi gentes. & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filij patris tui, & qui te maledixerit, erit maledictus, & qui te benedixerit erit benedictus. 347. a

Iacob fugientem persecutus est Esau. 114. b

28* Lapidem posuit Iacob ad caput suum, pag. 358. a

Rachel mandragoras concupiscit. 443 a

31* Et dixit mihi Angelus Domini in somnis Ego sum Deus, quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. 351 a

35* Dixit autem Deus ad Iacob: Exsurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, & fac illic altare illi Deo, qui tibi apparuit cum fugeret a facie Esau fratris tui ibidem. b

37* Ecce somniator venit. Nunc ergo venite occidamus eum. 71 a

Et vendiderunt Ioseph fratres eius. pag. 315. b

38 Thamar cooperuit se pallio, & adornauit; & cum aspexisset eam Iudas, visum est ei meretricem esse 381. b

48* Vt vidit autem Ioseph, quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; Et apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Ioseph ad patrem suum Non sic pater. Hic est primogenitus meus, superpone dexteram tuam super caput eius Ille autem noluit & dixit: Scio fili mi scio, & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater eius iunior maior illo erit, & semen eius erit in multitudinem gentium 347. b

*49 Iuda te laudabunt fratres tui, manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui, catulus leonis Iuda, de frutice fili mi ascendisti, recubās obdormiuisti sicut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, quo adusque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. Deligans ad vitam pullum suum, & ad Helicem pullum asinæ suæ. Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quam lac. 147. a 347. b. 548. b

EX EXODO.

Exod. 1. Qvantoque eos deprimebant, tanto plures fiebant & inualescebant magis pagina 33 a

Et apparuit ei Angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus ardet et igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: *3 Transiens videbo hoc grande visum, cur itaque non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre, vocauit eum Dominus Deus de rubo dicens; Moyses Moyses. Qui dixit: Quid est? Quid est? Et dixit: Ne accesseris huc nisi solueris calciamentū de pedibus tuis; Locus enim in quo stas, terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Iacob. 319. a. 388. a

Quis dedit os homini, & quis fecit mutum os, quis surdum & quis videntem & cœcum, nonne ego Dominus Deus tuus Et nunc perge, & ego *4 aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris 335. a

Digitus Dei est hic 485. a

*8 Orate pro me Dominum, quia peccaui, pag. 436 b

*9 Accipiat sibi singuli ouem per domos tribuum, ouem sine vitio, perfectum, masculum, anni *12 culum erit vobis. Ab agnis & a hœdis accipietis & occident illum omne vulgus synagogæ, filiorum Israel ad Vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis, & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & asyma eum picridibus edent. Non ederis ab eis crudam neque coctam in aqua nisi assatam igni, caput eum pedibus & interaneis nihil derelinquetis ex his in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane igni cremenrur Sicautem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & caligę vestræ in pedibus vestris, & ederis eum festinantes & baeula vestra in manibus vestris; Pascha est enim Domini,

D. Cyprian. e ii

EX LEVITICO.

EX NVMERIS.

EX DEVTERONOMIO.

catum, ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis, & facies donum quod locutus es ore tuo. 379 b

24 Non morientur patres pro filijs.

25 Deponet calciamentum de pede eius pag. 359 a

27 Et scribes super lapidem, omnem legem hanc manifestè nimis. 358 a

28 Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. 147. b

Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte & non credes vitæ tuæ. 359. b. 547. a

30 In nouissimis diebus circuncidet Deus cor tuum. & cor seminis tui ad Dominum Deum amandum. 344 b

Ecce dedi ante faciem tuam vitam & mortem bonum & malum: elegi vitam tibi, vt viuas. 383. a

32 Cum diuideret excelsus gentes, statuit terminos gentium, secundum numerum Angelorum Dei 144.

Sacrificauerunt dæmonijs & non Deo. 330. a 343 a

De vineis Sodomorum vitis eorum & palmes eorum de Gomorrha: Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis 148 a

Mihi vindictam & ego retribuam. 282. a 388 b

Videte, videte quia ego sum Deus, & non est Deus præter me Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis 320 b

33 Qui dicunt patri & matri: Non nouit te, & filios suos non agnouerunt. hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. 266. a. 307. b. 329. b

EX IESV NAVE.

Iosue. 1. NOn recedet liber legis huius ab ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. pag. 191. a

2 Patrem tuum & matrem tuam & fratres tuos & totam domum patris tui colliges ad teipsam in domum tuam & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras reus sibi erit. 109. b 255. b

5 Et dixit dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assideus circumcide secundo filios Israel. 344. b

Et factum est cum esset Iesus in Iericho, circumspexit oculis & vidit hominem stantem ante faciem suam, & frameam habentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? ille autem dixit: Ego sum dux virtutis domini, nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, terra sancta est 359 a

ĝ. contentem.

Tribui autem Leui non dedit possessionem. 360. a

24 Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum. Et ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quę dicta sunt à Domino quanta locutus est ad vos hodie, & erit vobis in testimonium in nouissimo dierũ, quando recesseritis à Deo vestro. 338 a

EX IVDICVM LIB.

Iudi. 2. ET fecerunt filij Israel malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium, quæ circa illos sunt, & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum & seruierunt Baal Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino, & seruierunt Baal & dijs alienigenarum & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. 343 a

EX REGNORVM LIBRO I.

Reg. 1. LOquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus 265. a

2 Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus 372. b 437. a

Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute 373. b

Sterilis peperit septem, &c. 347. a

Quoniam erigit a terra pauperem, & à stercquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi 437. a

Si derelinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo? 461.

Eos qui clarificant me, clarificabo: & qui spernit me, spernetur. 176. b

Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus, & erit qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane vno. 346 a

6 Posuerunt arcam super lapidem magnum. 338. a

7 Lapidem statuit Samuël, & appellauit eum Abennezer, id est lapis auxiliator. 358 a

8 Non te spreuerunt, sed me. 115. b. 158. a

16 Homo videt in facie, Deus autem in corde. 98. a 244. b

17 Lapis, quo frontem Goliæ percussit Dauid 358. a

EX REGNORVM II.

ANte arcam Dauid saltauit. 413. b

Reg. 6. 7 Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade & dic seruo meo Dauid. Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum, sed erit cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius, hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius in sæcula,

&

& ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in sæcula in conspectu meo. 345. b

EX REGNORVM III.

3. Reg. 6. ET auerterunt vxores alienigenæ cor eius post deos suos. 385. a

Et excitauit Dominus Sathanam ipsi Salomoni. 169 a

Achias Propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem, quam elegi, vt ponam nomen meum illic. 256. a

A tribu Iuda & Beniamin scissæ sunt decem tribus. 109 b

12. Et indignatus est Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos a facie sua, quia dissipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi Regem Hieroboam filium Nabat 1 0 a

13. Homo Dei ad Hieroboam missus 09. b

17. Helia, pastus à coruis, 169. b. 406.a

Hæc dicit Dominus: Fidelia fratris non deficiet, & capsaces olei non diminuetur, vsque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram. 308.a 7 a

19. Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filij Israël, altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. 343. a

EX REGNORVM IV.

2. AVriga Israël Helias 411. b

Duplex Heliæ spiritus 487.

4. Infans resoscitatus ab Helisæo 118 a

Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus, vnusquisque in peccato suo morietur. 102 a

24. Venit Nabochodonosor Rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manu eius. 270 a

EX PARALIPOMENON I.

1. Para. 15. NAbba, æra, tympana, tibias, citharas, choros. 414. b

EX PARALIPOMENON II.

2. Para. 15. DOminus vobiscum est, dum estis cum ipso, si dereliqueritis eum, derelinquet vos. 331. b. 379 a

24. Et dixit eis Zacharias: Hæc dicit Dominus Deus: Dereliquistis vias Domini, & ipse derelinquet vos. 120 b.

26. Ozias lepra percussus. 258. b. 467. b

EX ESDRÆ I.

1. Esd. 10. SAtis non fit Deo cum vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque quos ex illis procreauerant, reliquissent. 385. a

EX ESDRÆ II.

2. Esd. DEsciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos, vt reuerterentur ad te. 343 b.

EX ESDRÆ III.

3. Esd. VEritas manet & inualescit in æternum: & viuit & obtinet in sæcula sæculorum, & c. 395. a. 531. a

EX TOBIA.

Tobiæ 2. ET dixi Tobiæ filio meo: Vade & adhuc quemcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo, eum adhuc manducabit pariter meum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias. 273. a

Vbi sunt iustitiæ tuæ, ecce quæ pateris. 297 a. 374 b

4. Omnibus diebus vitæ tuæ, fili Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius, & iustitiā fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate erit respectus operum tuorum. Et substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo [a pprox.] communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quoniam eleemosyna a morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo, 100. a. 303. b. 308. b.

6. Vxorem accipe ex semine parentum tuorum & noli sumere alienam mulierem, quæ non est de tribo parentum tuorum. 385. b.

12. Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est 172. a 168 a

Bona est oratio cum ieiunio & eleemosina. 272. a. 304. a

Quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata. 304.

Nam cum orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in cōspectum claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & condidisti b mortuos, missus sum tentare te. Misit me Deus curare te & Sarram norum tuam. Ego enim sum Raphael vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. 372. a 297 a

b mortuū.

Ego in terra captiuitatis meæ confiteor illi, & ostendo virtutem eius in natione peccatrice. 334. b

Ante

Ante Luciferum genui te. 146.b. 346. a

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. 146. 356. a

De torrente in via bibet. 463 b

110 Initium sapientiæ timor Domini 378.b

111 Disponet sermones suos in iudicio. 551. a

Distribuit dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. 372. a

113 Idola gentium argentum & aurum opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident; aures habent, & non audiunt, neque enim est spiritus in ore eorum, Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis. 330.b. 434 a

114 Obscurabitur super terram in die lux 548.a

Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo 217.b

115 Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius. 26. b 217.b. 221 a. 36 a

117 Non metuam quid faciat mihi homo Dominus mihi auxiliator est. 332.a

Bonum est confidere in Dominum, quam fidere in homine, bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principibus. 471. a

Emendans emendauit me Dominus.

Labis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. b. 357 b

O Domine salua igitur. O Domine dirige igitur. 358 a

Benedictus est qui venit in nomine Domini.

118 353. b

Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde exquirunt eum. 337. a 378. a

Lucerna est pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. 523 b

Confige clauis de metu tuo carnes meas. 359. b

Errauí velut ouis quæ periit. 438.a

125 Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulabant, & plorabant, mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione portantes gremia sua. 336. a

131 Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem & non reprobauit eam: de fructu ventris tui ponam super thronum meum 356. a

132 Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. 198 b

134 Idola gentium argentum & aurum, &c. sicut supra, pag. 319 b

136 Cantate nobis Cantica de Canticis Syon. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? 495.b

138 Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur. 244. b

Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus 527.b

140 Adleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. 150. 361.b

Oleum peccatoris non vngat caput meum. 175.b.

EX PAROEMIIS SALOMONIS.

*Prou. Quoniam quidem vocabam & non obaudiebatis, & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis: itaque & ego vestræ perditioni superridebo.

Gratulabor ergo aduersum vos, cum aduenerit vobis interitus, & cum aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cum aduenerit vobis pressura, & expugnatio, Erit enim, cum me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient; oderunt enim sapientiam Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere: Spreuerunt enim meas correptiones: ideoque edent vitæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. 516.a

*2 Prudentiam fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. 517.

*3 Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus corripit. 217 b. 388. a

Ne dixeris: Abi & reuertere. cras ego dabo, cum possis continuo bene facere: non enim scis quid contingat sequenti die. 370 a

*4 Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. 387.b

*6 Ne declinabis in dexteram, neque in sinistram. 522.a

Pretium meretricis tantum est vnius panis, mulier autem pretiosas animas capit. 518.b

Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta, autem sua non comburat? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? &c. 517.b

*8 Dominus condidit me Initium viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus, fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo, cum pararet cœlum, aderam illi, & cum secerneret suam sedem, cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cœlo, quando fortia faciebat fundamenta, terræ eram penes illum disponens; ego eram cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto. 312. a

*9 Sapientia ædificauit sibi domum & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam, & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Qui est insipiens decliner ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis, Derelinquite stulti-

EX ECCLESIASTE.

EX CANTICIS.

EX SAPIENTIA.

IN

Sap. 1. IN simplicitate cordis quærite illum. 382. b.

Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum 100 a.

2 Circumueniamos iustum, quoniam insuauis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat, factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum. quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viis nostris, quasi ab immundicijs, & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ futura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hęc cogitauerunt & errauerunt, excæcauit enim illos malitia ipsorum & nescierunt sacramenta Dei. 491 a. 554. a

Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terratum, imitantur autem illum qui sunt ex parte eius. 212. a

3 Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos & inuenit illos dignos se Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnauit Dominus eorum in perpetuum. 222. a. 336. b. 377. a. 415. a. 427. b

Disciplinam qui abijcit, infœlix est. 142. b 227. b

In locis impiorum gemunt iusti, in illorum autem perditionem, abundabunt iniusti. 374 b.

4 Melius est esse sine filijs cum claritate. Immortalitas est enim in memoria illius; quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cùm præsens est imitantur illam, & desiderant eam cum se abduxerint; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prę-lium vincens 551. a

Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius, placita enim erat Deo anima illius. 300. a 381. b

Propter hoc properauit educere eum de medio iniquitatis. 300 a

5 Tunc stabant iusti in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum, videntes turbabuntur timore horribili & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, & in similitudinem improperij. Nos insensati æstimabamus vitam illorum insaniam, & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est. Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis (transierunt omnia illa tanquam vmbra. 230. a. 336. b 377 a

6 Iudicium durissimum in his, qui præsunt, fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. 388. b

Qui enim custodierint Iustè iusta iustificabuntur. 523. b.

9 Quis enim hominum poterit scire consilium Dei, aut quis poterit interrogare quid velit Deus, &c. 513. a

Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem. 522. a.

13 Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut girum stellarum, aut nimiam aquam, aut Solem, aut Lunam rectores orbis terrarum deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc estimauerunt, sciant quanto iis Dominus sit speciosior; aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hęc constituit fortia fortior est illis. 319. b 384. b

15 Omnia idola nationum existimauerunt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere eum sit enim mortalis mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem nunquam. 329. b. 384. a

16 Panem de cœlo, 384. &c. 467. a

EX ECCLESIASTICO.

Eccl. 1. INitium sapientiæ metuere Deum. 378. b

2 Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & prepara animam tuam ad tentationem. 297. a. 426. a

In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam: quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines autem receptibiles in camino humiliationis. 296 b. 317. b

Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est: permansit in mandatis illius, & derelictus est, aut inuocauit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata omnibus inquirentibus se in veritate. 439. a

3 Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris 381. b. 383. a

Amans periculum in illo peribit. 534. a

Sicut aqua extinguit ignem, fic eleemosyna extinguit peccatum. 303. b. 371. b

4 Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro

EX ESAIA.

iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus dicit Dominus, etsi fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo etsi fuerint quasi coccinum, vt lanam inalbabo. Et si volueritis & audieritis me, bona terræ cdetis. Si autem nolueritis, & oon audieritis me, gladius vos consomet. Os enim Domini locutum est ista. 438.b. 385.b. 389.a

2 Et erit in nouissimis diebus manifestus mons Domini, & domus Dei super vertices môtium, & exaltabitur super colles, & venient super illum ómnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Syon enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem, & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum; & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare. 198.b. 345.b. 358.b. 496 a

atempo-ribos.

Venite ambulemus in lumine Domini. Dimisit enim populum suum domum Israel, 344.

Completa est, &c.

Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo & humiliatus est vir, & non laxabo illis. 156. a. 239. b. 281. b. 330.a

Dies enim Domini Sabaoth super omnem liciosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum. 115.a. 289.a.

3 Ecce dominator Dominus Sabaoth auferet à Iuda & Hierusalem valentem & validum, valentiam panis & valentiam aquæ. 348.a

Dominus abstulit ab Hierusalem virturem panis & aquæ, fortem, gigantem hominem, & bellatorem, iudicem, Prophetam, destinatorem & senem laudabilem, consiliatorem & peritum architectum, & prudentem adiotorem.

Væ animæ ipsorum, quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. 346.a

Qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant. 57. a. 241.b. 389 a

Ipse Dominus in iudicium veniet, cum senioribus & principibus populi. 547.a

Exaltatæ sunt filiæ Syon, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum, trahentes tunicas & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum, & ornamenta earum, & crines, & cincinnos, & lunulas, & discriminalia, & armillas, & bottonatum, & dextralia, & anulos, & inaures, serica cons texta cum auro & hiacyntho. Et erit pro odore suauitatis puluis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis caluitium habebis, 230. b

4 Septem mulieres apprehendent hominem vnum. 334. b

5 Et expectaui vt faceret vuas, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. 547. a

Vinea Domini Sabaoth, domus Israel est. 149.a

Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, vt auferant proximo suo aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? 385.a

Væ qui arguti estis in semetipsis. 383.a

Et in his omnibus non sunt conuersi, igitur extollet signum in gentes quæ longæ sunt, & attrahet illos à summo terræ. Et ecce cito leniter venient, non esurient, neque sitient. 348.a

Visio Isaiæ 441.a. b

6 Vade & dic populo isti: Aure audietis & non intelligetis, & videntes videbitis & non videbitis. Incrassauit enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos. 343.b. 424.a. 434. a

7 Si non credideritis non intelligetis. 344.b. 382 b. 540. b

Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo, in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: audite ergo domus Dauid: Non pusillum vobis est tamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem, Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum: Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel. Butyrum & mel mandocabit; priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. 26. b. 355. a. 542. a

8 Vos noluistis aquam Syloa, quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin, quapropter induco vobis Regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. 570. a

Tunc manifesti erunt, qui signant legem ne discant. Et dicit: Expecto Deum qui auertit faciem suam a domo, Iacob, & fidens ero in illum 345. a

9 Terra Zabolon & terra Nephtalim via maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trans Iordanem gentium populus ambulans in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos. 347.b. 348.a

Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius, & vocatum est nomen eius Magnæ cogitationis nomen. 360.a. 447.b 449 b

10 Verbum consummans & breuians in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ, b. 351. a. 538 b

11 Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. 355. b. 474 b

Et erit in die illa radix Iesse, qui surgit imperare omnibus gentibus: in illum gentes spera-

Nolite

* Nolite ergo priora meminiſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ non orientur, & cognoſceris, & faciam in deſerto viam & flumina in loco inaquoſo, adaquare faciam genus meũ electum, plebem meam quam acquiſiui vt virtutes meas exponeret. 147. a, 345. a

* Ego ſum, ego ſum, qui deleo facinora tua, & non commemorabo te, tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua prius, vt iuſtificeris. 339. a

45* Sic dicit Dominus Chriſto meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant eum gentes. Et fortitudinem regum diſrumpam; aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur. 347. b.

* Sicut dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata eſt Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te tranſgredientur, & tui erunt ſerui, & poſt te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non eſt Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non ſciebamus, Deus Iſrael ſaluator. Confundentur & reuerebuntur omnes, qui aduerſantur tibi, & cadent in confuſionem. 353. b

48* Si ſitierint per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis, ſindetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea 147. b. 345. a

50* Non ſum contumax, neque contradico, dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non auerti à fœditate ſputorum, & fuit Deus auxiliator meus pag. 21. a. 356. b

52* Reuelauit Dominus brachium ſuum, illum ſanctum, in conſpectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipſa ſuprema terræ ſalutem à Deo. 353. a

* Diſcedite, diſcedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio eius, mundamini qui fertis vaſa domini. 140. a 381. b 490. a

* Quibus non eſt nunciatum de eo, videbunt, & qui non audierunt, intelligent. 345. a. 547. b

53* Domine quis credidit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt? Annunciauimus coram ipſo ſicut pueri, ſicut radix in terra ſitienti. Non eſt figura eius neque claritas, & vidimus illum, & non habuit figuram neque ſpeciem, ſed figura eius ſine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga poſitus, & ſciens ferre imbecillitatem: quia auerſa eſt facies eius, inhonoratus eſt, & non eſt computatus. Hic peccata noſtra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum eſſe in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipſe autem vulneratus eſt propter facinora noſtra, & infirmatus eſt propter peccata noſtra. Doctrina pacis noſtræ ſuper illum, & liuore eius ſanati ſumus. Omnes ſicut oues errauimus, homo à via ſua errauit, & Deus tradidit illum pro peccatis noſtris, & ipſe propterea quod vexatus eſt, non aperuit os ſuum. 356. a. 547. a 353. a

* Sicut ouis ad victimam ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum: in humilitate iudicium eius ſublatum eſt, natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniam auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & ipſos diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neque inſidias ore ſuo, propterea ipſe conſequetur multos, & fortium diuidet ſpolia: propterea quod tradita eſt ad mortem anima eius, & inter facinoroſos deputatus eſt. Et ipſe peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus eſt. 21. a. 319. b. 257. a

54* Iucundare ſterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filij deſertæ, magis quam eius quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac menſoras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam, & in ſiniſtram tuam extendere, & ſemen tuum gentes poſſidebit, & ciuitates deſertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces, neque reuerearis, quam maledicta es, quoniam confuſionem æternam obliuiſceris. 346. b

55 Ad tempus in modico derelinquam te, in miſerationibus magnis congregabo te. 468. b

Qui ſititis, vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite ſine pecunia. 387. b

Ecce teſtem manifeſtaui illum nationibus, principem & imperantem gentibus. Gentes quæ non nouerunt te inuocabunt te, & populi qui ignorabant te, ad te confugient. 347. b

57 Quærite Dominum, & cum inueneritis, inuocate eum. Cùm autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias ſuas, & vir facinoroſus cogitationes ſuas, & reuertatur ad Dominum, & miſericordiam conſequetur, quia in multum remittet peccata veſtra. 475. a

Videte quomodo iuſtus perit, & nemo intelligit: & viri iuſti tolluntur, & nemo recognoſcit, à facie enim iniuſtitiæ ſublatus eſt iuſtus, & erit in pace ſepultura eius. 357. b

Super quem aperuiſtis os veſtrum, & aduerſus quem relaxaſtis linguas veſtras? 547. a

Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia, ſuper hæc non indignabor? dicit Dominus. 118. a. 156 a. 430 a

Non in æternum indignabor vobis, neque ſemper non defendam vos 426. a

Propter peccatum modicè contriſtaui eum, & percuſſi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contriſtatus eſt, & abiit triſtis in viis ſuis. Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem ſuper pacem 436. a

58 Exclama in fortitudine & noli peccare: ſicut tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ peccata ipſorum, & domui Iacob facinora eorum. 304. a

Me de die in diem quærunt, & cognoſcere vias concupiſcunt, quaſi plebs quæ iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei non deſeruerit. Poſtulant

nunc me iudicium iuſtum, & appropinquare
Deo concupiſcunt, dicentes. Quid, quia ieiu-
nauimus & non vidiſti, humiliauimus animas
noſtras, & non cognouiſti? In diebus enim ie-
iunij inueniuntur voluntates veſtræ: aut enim
ſubiectos vobis ſubpungitis, aut ad iudicia & li-
tes ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis? vt
quid mihi ieiunatis vt hodie vox veſtra audia-
tur in clamore? Non hoc ieiunium ego elegi,
niſi humiliet homo animam ſuam. Etſi contor-
ſeris quaſi circulum, collum tuum & ſaccum &
cinerem ſubſtraueris, nec ſi vocabitur ieiunium
acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Do-
minus. 371 a

Sed ſolue omnem nodum iniuſtitiæ, reſolue
ſuffocationes impotentium commerciorum.
Dimitte quaſſatos in requiem, & omnem con-
ſignationem iniuſtam diſſipa. Frange eſurienti
panem tuum, & egenos ſine tecto indue in do-
mum tuam. Si videris nudum veſti, & dome-
ſticos ſeminis tui non deſpicies, tunc erum-
pet temporaneum lumen tuum & veſtimenta
tua cito orientur, & præibit ante te iuſtitia &
claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabit
& Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris,
dicet: Ecce adſum. 272. a 371. a 304. a 386. b

59* Nunquid non valet manus Domini vt ſal-
uos faciat? aut grauabit aurem vt non exau-
diat? Sed peccata veſtra inter vos & Deum ſe-
parant, & propter delicta veſtra auertit faciem
ſuam à vobis ne miſereatur. 243. b. 280. b. 352. b.
381. b

* Manus enim veſtræ iniquitatæ ſunt ſanguine,
& digiti veſtri in peccatis. Labia autem veſtra
locuta ſunt facinus. Et lingua in veſtra iniuſti-
tiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque
eſt iudicium verum. Fident in vanis, & lo-
quuntur inania, qui parturiunt dolorem & pa-
riunt facinus. 353. a. 382. b

61* Spiritus Domini ſuper me propter quod vn-
xit me, bene nunciare pauperibus miſit me,
curare contribulatos corde, prædicare captiuis
remiſſionem, & cæcis viſum, vocare annum
Domini acceptabilem & diem retributionis.
315. b. 541. a

63* Quis eſt iſte qui venit de Edom, rubor veſti-
mentorum eius ex Boſor? Quare rubicunda
ſunt veſtimenta tua, & indumenta tua velut à
calcatione torcularis pleni, & percalcati? 147. a
548. a

Torcular calcaui ſolus, filiæ Sion, 548. a

* Non ſenior neque angelus, ſed ipſe dominus
liberabit illos, quia diliget eos & parcet eis, &
ipſe redimet eos. pag. 354. b

Manifeſtus factus ſum eis, qui me non quæ-
runt; inuentus ſum ab eis, qui me non interro-
gabant. Dixi. Ecce adſum genti quæ non inuo-
cauit nomen meum. 348. a

* Expandi manus meas tota die ad plebem
contumacem, & contradicentem mihi; qui
ambulant vias non bonas, ſed poſt peccata ſua.
344. 359. b

* Ecce qui ſeruiunt mihi, manducabunt; vos
autem eſurietis. Ecce qui mihi ſeruiunt, bibent;
vos autem ſitietis: ecce qui mihi ſeruiunt iu-
cundabuntur, vos autem confundemini. Vos
interficiet dominus. Eis autem qui ſeruiunt mi-
hi nomen nominabitur nouum, quod benedi-
cetur in terra. 348 a

*66 Dicit dominus Deus, Cœlum mihi thronus.
& terra ſuppedaneum pedum meorum, quam
mihi ſedem ædificabitis, aut quis locus ad re-
quiem mihi? Omnia enim iſta fecit manus mea,
& ſunt omnia mea iſta. 353. a. 374. b

* Et ſuper quem aſpiciam alium, niſi ſuper hu-
milem & quietum, & trementem ſermones
meos. 21. a 42. a

Ecce enim dominus ſicut ignis veniet, & ſi-
cut procella currus eius, retribuere in ira vindi-
ctam. In igne enim domini iudicabuntur, & in
gladio eius vulnerabuntur. 319. a

* Venio colligere omnes gentes & linguas, &
venient & videbunt claritatem meam, & di-
mittam ſuper eos ſignum, & mittam ex eis con-
ſeruatos in gentes quæ longæ ſunt, quæ non
audierunt nomen meum, neque viderunt glo-
riam meam, & renunciabunt claritatem meam
in gentes 348 a

EX HIEREMIA.

Hier. 1. PRiuſquam te formarem in vtero noui te:
& priuſquam exires de vulua ſanctificaui te,
& prophetam in gentibus poſui te. 250. a. 327. b

* Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & ef-
foderunt ſibi lacus detritos, qui non potuerunt
aquam portare 175 a 216. 343. b

* Sine cauſa percuſſi filios veſtros, diſciplinam
non exceperunt. 279 b. 180 b

Et mœchata eſt in lignum & lapidem, & in
his omnibus non eſt reuerſa ad me. 150. b

Et dabo vobis paſtores ſecundum cor meum,
& paſcent oues paſcentes cum diſciplina 136. b.
141. a. 228 a 345, b. 386. b

Renouate inter vos nouitatem, & ne ſemina-
ueritis in ſpinis, circumcidite vos Deo veſtro, &
circuncidite præputium cordis veſtri ne exeat
ſicut ignis ira mea, & exurat, & non ſit qui ex-
tinguat. 344 b 531 b

*5 Verberaſti eos, nec doluerunt: flagellaſti eos
nec voluerunt credere, nec accipere diſcipli-
nam. 279. b

*6 Et dixi: Audite vocem tubæ. Et dixerunt:
Non audiemus. Propter hoc audient gentes,
& qui paſcent pecora in eis. 347. b

*7 Noli orare pro populo hoc, & noli poſtulare
pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam
in tempore quo inuocabunt me, in tempore af-
flictionis ſuæ 242. 320. a

*8 Hæc dicit Dominus: Nunquid qui cadit,
non ſurget, aut qui auertitur non conuertetur;
389. a

Cognouit tempus ſuum turtur & hirundo,
rutis, paſſeres cuſtodierunt tempora introitus
ſui, populus autem meus non cognouit iudi-
cium Domini: Quomodo dicetis, ſapientes ſu-
mus, & lex Domini nobiſcum eſt? In caſſum fa-
cta eſt metatura falſa, ſcribæ confuſi, ſapientes
trepidauerunt, & capti ſunt, quia verbum do-
mini reprobauerunt. 343. b

Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, ne-
que glorietur fortis in fortitudine ſua, neque
glorie-

glorietur diues in diuitiis, ſed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & noſſe, quoniam ego ſum Dominus, qui facio miſericordiam & iudicium & iuſtitiam ſuper terram: quoniam in hiſeſt voluntas mea, dicit Dominus. 374. b

10 Hæc dicit Dominus: Secundum viam gentilium ne ambulaueritis, 380. b

11* Domine ſignifica mihi & cognoſcam, tunc vidi meditationes eorum. Ego ſum agnus ſine malitia perductus ſum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum, dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. 359. a. 548. a

12 Facta eſt hæreditas mea mihi ſicut leo in ſylua. Dedit ſuper me vocem ſuam, propterea exoſus ſum eam. Et propter hoc dereliqui domum meam. 347. b

15* Exterrita eſt quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit ſol ei cum adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt & maledicta, reliquos eorum in gladio dabo in conſpectu inimicorum eorum. 360. b

* Vt quid, qui contriſtant me, præualent. Plaga mea ſolida eſt, vnde ſanabor? Dum fit, facta eſt mihi quaſi aqua mendax non habens fidem, 283. b

16* Et auferam de ciuitatibus Iuda & de quadriuiis Hieruſalem vocem lætantium, & vocem gaudentium, vocem ſponſi, & vocem ſponſæ. 359. a

17* Maledictus homo qui ſpem habet in homine. 242. a. 275. a

* Benedictus homo qui fidit in Domino & erit in Deo ſpes eius. 374. a

* Et homo eſt, & quis cognoſcet cum? 355. b

* Et veni in domum figuli, &c. 599. a

20* Ecce ſermo Dei factus eſt eis in maledictum, & non volunt illum. 343. b

23 Nolite audite ſermones pſeudoprophetarum, quoniam viſiones cordis eorum fruſtrantur eos. Loquuntur, ſed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus ſuis: Omnis qui ambular in errorem cordis ſui, non venient ſuper eum mala. 76. b. 256. a

In nouiſſimis diebus cognoſcetis ea. 344. a

Non locutus ſum ad eos, & ipſi prophetauerunt. Si ſtetiſſent in ſubſtantia mea & audiſſent verba mea, & ſi docuiſſent populum meum; conuertiſſem eos à malis cogitationibus eorum. 256. a

* Ego Deus approximans & non Deus de longinquo. Si abſconditus fuerit homo in abſconditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? dicit Dominus. 264. b 383. a. 545. a

* Quid eſt paleis ad triticum? Propter hoc ecce ego ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea, vnuſquiſque à proximo ſuo, & ſeducunt populum meum in mendaciis & in erroribus ſuis. 150. b

25* Nolite ambulare poſt deos alienos vt ſeruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum, ad diſperdendos vos; & nō audiſtis me. 279. a. 330. b. 243. b. 490 a

30* In die illa coꝛtribulabo iugum à vertice illorum, & vincula eorum diſrumpam & non operabuntur Domino Deo, & Dauid Regem ſuſcitabo ipſis. 345. b

31* Audite verbum Domini gentes, & nunciate inſulis quæ longæ ſunt, dicite: Qui diſpergit Iſraël congregabit illum, & cuſtodiet ſicut paſtor gregem ſuum; qui eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortioris illius. 346. a

* Nouum faciet Dominus ſuper terram. Mulier circundabit virum. Opus ſuum faciet, & peregrinum opus eius ab eo. 448. a

* Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & conſummabo domui Iſraël & domui Iuda teſtamentum nouum. Non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, quia non manſerunt in teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus, quia hoc teſtamentum, quod diſponam domui Iſraël poſt dies illos, dicit Dominus: Dans leges meas, in ſenſum illorum ſcribam illas, & ero illis in Deum, & ipſi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnuſquiſque fratrem ſuum, dicentes: Dignoſce Dominum, quia omnes ſcient me à minimo vſque ad maximum eorum; quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. 345. a. b

35 Miſi ad vos ſeruos meos prophetas, ante lucem mittebam, (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus veſtris) dicens: Conuertatur vnuſquiſque à via ſua mala, & à nequiſſimis affectationibus veſtris; & habitabitis in terra iſta, quam dedi vobis & patribus veſtris à ſeculo & vſque in ſæcula. 343 b

48* Maledictus qui facit opera Dei negligenter. 380. b

EX THRENIS.

HIERE MIÆ.

Thren. 3. Bonum eſt viro cum portauerit iugum graue in iuuentute ſua; ſedebit ſingulariter & ſilebit, quoniam tulit ſuper ſe iugum graue. 520. b

* Mortificauerunt in lacu vitam ſuam, & poſuerunt lapidem ſuper me. 548. a

*4 Spiritus vultus noſtri Chriſtus Dominus, comprehenſus eſt in corruptionibus noſtris; in quo diximus, ſub vmbra eius viuemus in gentibus. 547. b

*5 Dorſum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meam non auerti a confuſione ſputorum. 547. b

EX EPISTOLA

HIEREMIÆ.

In ſenſu debet tibi adorari Deus. pag. 265. a

EX BARVCH.

Bar. 3. Hic Deus noſter & non deputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam diſciplinæ, & dedit eam Iacob puero ſuo, & Iſraël dilecto ſuo, in terris eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt. 353. b. 545. b

EX EZECHIELE.

EX DANIELE.

aurum: & facta sunt minuta quasi palea aur pulvis in area æstate, & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapsis qui percussit imaginem, factus est mons magnus, & impleuit totam terram 358. a

3* Responderunt autem Sidrach, Misac, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis Rex liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia dijs tuis non seruimus & imaginem auream, quam statuisti, non adoramus. 129. a. b 136. a. 167. b. 223. b. 375 a. 217. a 334. a

Stans Azarias precatus est aperuit os suum & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. 245. b. 425. b

4* Tunc illi tres quasi ex vno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum 165. b

Propterea Rex consilium meum placeat, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. 304. b

Vidi thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba; thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens, flumen igeis prodibat ante eum: millia milium ieruiebant ei, & millia milium assistebant ei, ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. 438. a

Videbam in visu noctε, & ecce in nubibus cœli, quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei obtulerunt eum, & data est, ei potestas regia & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas seruiens eis, & potestas eius æterna quæ non auferetur, & regnum eius non corrumpetur. 360 b 551. a b

*9 Domine Deus magnus & fortis & metuendus qui seruas testamentum tuum & miserationes tuas iis qui te diligunt & conseruant imperia tua: peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi sumus ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum prophetarum, qui locuti sunt in nomine tuo super reges nostros & omnes gentes & omnem terram. Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. 246. a

12* Quia tunc resurgent qui sunt in terræ puluere, hi quidem in vitam eternam, hi autem in opprobrium & confusionem æternam, 554 a. 557. a

Muni sermones & signa librum, vsque ad tempus consummationis quoad discant multi, & impleatur agnino; quoniam cum fuerint dispersi cognoscent omnia hæc. 344. a

13* Duo presbyteri Susannam pudicam corrumpere conati sunt. 76. b 419. b. 527 a

14* Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, dixit: Nihil colo nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. 129. b 136. a. 142 b. 241. a. 167. b 314. b 415 b

Transtulit Abacuc Angelus in Babylonem. 461. b

Prandium Danieli allatum est ab Abacuc. 269 a. 306. a

EX OSEEA.

Osee 2. Vocabo non populum meum, populum meum, & non dilectam, dilectam: Erit enim quo loco dicetur, non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui. 346. b

4 Audite sermonem Domini filii Israel, quia iudicium est Domini aduersus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram. Sed execratio & mendacium, & cædes, & furtum, & adulterium diffusum est super terram. Sanguinem sanguini supermiscent. Iccirco terra lugebit cum vniuersis incolis suis, cum bestiis, cum serpentibus terræ, cum volucribus cœli, & deficient pisces maris, & nemo iudicet, nemo reuincat. 280. a. 382. a

*6 Diluculo vigilabunt ad me, dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum nostrum. 272. b

Viuificabit nos post biduum, die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius, 360. b 550. a

Misericordiam volo magis quam sacrificium & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. 371. b

*8 Sibimetipsis constituerunt Regem, & non per me. 216. a. 166. a

*9 Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea, contaminabuntur. 116. a 165. b 211. a

*11 Non faciam iuxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Effraim, quoniam Deus ego sum; & non homo in te sanctus, & non introibo in ciuitatem, post Deum ibo. 354 a

EX IOELE.

Ioel. 2. Canite tuba in Syon, sanctificate ieiunium: & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, corrigite paruulos lactantes; procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. 308. b

Conuertimini ad me ex toto corde vestro, in ieiunio, in ploratione, & planctu: & discindite corda vestra, & non vestimenta, & conuertamini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & pius, & patiens, & miserator, multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. 100. a. 245. a. 247. b 314. a. 435. b

EX AMOS.

Amos. 4. ET pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam: Pars vna compluetur, & pars super quam non pluero arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa nec satiabuntur. Et non conuertimini ad me dicit Dominus 279 a *5

*8 Quærite Deum & viuet anima vestra. 283. b

Et erit in die illo dicit Dominus, occidet sol meridie & obtenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos vestros in luctū, & omnia cantica vestra in lamentationem 360. a. 495. b. 548. a

EX MICHEA.

Mich. 4. QVoniam de Syon lex proficiſcetur, & ſermo Domini de Hieruſalem, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet, & deteget validas nationes. 345.a

5 Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, vt conſtituaris in millibus Iuda, ex te mihi procedet vt ſit princeps apud Iſraël; & proceſſiones eius à principio à diebus ſeculi. 356.a.461.a

7 Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam ſi cecidi & exſurgam, & ſi in tenebris ambulauero, Dominus lumen eſt mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vſque dum iuſtificet cauſam meam, & faciat iudicium & iuſtitiam, & producat me ad lucem. Videbo iuſtitiam illius, & videbit me inimica mea, & conperiet ſe confuſione 436.b

EX NAHVM.

Nah. 1. NOn Iudicat bis in idipſum Deus. pagina 476.a

EX ABACVC.

Abac. 2. IVſtus ex fide mea viuet. 382.a.344.a

Ille vero qui præſumit & contumax eſt vir ſui iactans, nihil omnino proficiet qui dilatauit tanquam infernus animam ſuam. 164.a.115.a

3 Domine audiui auditum tuum & timui. 474.b.& ſeq.

Domine conſideraui opera tua & expaui. 448.b

Texit cœlos virtus eius, & laudis eius plena eſt terra, & ſplendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erũt. Et illic conſtabilita eſt virtus gloriæ eius, & conſtituit dilectionẽ validam: ante faciem ſuam ibit verbum, & procedet in campos ſecundum greſſus ſuos. 362.a 476.a

Ficus non afferet fructum, & non erunt naſcentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, & campi non præſtabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præſepibus boues. Ego autem in domino exultabo, & gaudebo in Deo ſalutari meo. 282. a

EX SOPHONIA.

Soph. 1. DEfectione deficiat à facie terræ, dicit dominus. Deficiat homo, & pecudes deficiant, volucres cœli & piſces maris: & auferam iniquos à facie terræ. 382. b

Ædificabunt domos, & non inhabitabunt: & inſtituent vineas, & non bibent vinum earum, quia propè eſt dies domini 382.a

Metuite à facie domini Dei, quoniam propè

3 eſt dies eius: quia apparauit dominus ſacrificium ſuum, ſanctificauit electos ſuos. 359. b

Columba non exaudit vocem. 434 b

Expecta me dicit dominus, in die reſurrectionis meæ in teſtimonium, quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam ſuper eos iram meam. 318.b. 389.a

EX AGGÆO.

Agg. 1. HÆc dicit dominus Deus omnipotens. Eo quod domus mea deſerta eſt, vos autem ſectamini vnuſquiſque in domum ſuam: Propterea abſtinebit cœlum à rore, & terra ſubſtrahet procreationes ſuas, & inducam gladium ſuper terram, & ſuper frumentum & ſuper vinum, & ſuper oleum, & ſuper homines, & ſuper pecora, & ſuper omnes labores manuum eorum. 479 a

EX ZACHARIA.

Zach. 3. ET oſtendit mihi Dominus Ieſum ſacerdotem illum magnum, ſtantem ante faciem Angeli domini, & diabolus ſtabat ad dexteram eius aduerſarius. Et Ieſus erat indutus veſtimenta ſordida, & ſtabat ante faciem ipſius angeli, & reſpondit & ait ad eos qui ſtabant ante faciem eius, dicens: Auferte veſtimenta ſordida ab eo, & dixit ad eum: Ecce abſtuli iniquitates tuas, & induite eum poderem, & imponite cidarin mundam ſuper caput eius 356. b

4 Ecce ego adduco puerum meum, oriens nomen eſt ei, quoniam lapis quem dedi ante faciem Ieſu, ſuper lapidem ipſum vnum ſeptem oculi ſunt. 357. b

9 Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iuſtus & ſaluans, mitis, ſedens ſuper aſinum indomitum 361. b

Et tranſibunt per mare anguſtum, & percutient in mari fluctus, & areſacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis iniuria Aſſyriorum, ſceptrum Ægypti auferetur: confortabo eos in Domino Deo ipſorum, & in nomine eius gloriabuntur dicit Dominus. 354 a

Si bonum eſt in conſpectu veſtro, date mercedem meam aut abnuite. 547. a

Ecce ego ſuſcito paſtorem in terra, qui quod auerſum eſt non viſitabit, & carnes electorum manducabit, & talos eorum torquebit. 417. b

Et intuebuntur in eum, in quem transfixerunt. 119. b

12 In illa die non erit lux, ſed frigus & pruina erit in vno die, & dies ille notus Deo, & neque dies neque nox, & ad veſperam erit lux 548. a. b

EX MALACHIA.

Malac. 1. IAcob dilexi, Eſau autem odio habui. 495. a Non eſt mihi voluntas in vobis, dicit Dominus, & ſacrificium acceptum non habebo ex manibus veſtris. Quoniam à ſolis ortu vſque in occaſum clarificatum eſt nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incenſi offeruntur nomini meo, & ſacrificium mundum; quoniam magnum eſt nomen meum apud gentes dicit Dominus. 346. a. 469 a

Rex magnus ſum ego dicit dominus, & nomen meum illuſtre eſt apud gentes. 361. b

2 Et nunc præceptum hoc ad vos eſt ô ſacerdotes: Si non audieritis & ſi non poſueritis in corde veſtro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus: immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionibus veſtris. 119. a 194. b

Teſtamentum

Testamentum meum fuit cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem vt timeret me, à facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit io ore eius, iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens ambulauit nobiscum, & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem inqoitent ab ore eius, quoniam angelus omnipotentis est. 353. b

Nonne vnus Deus coodidit nos? nonne pater vnus est omnium nostrum, quid vtique dereliquistis vnosquisque fratrem suum. 373. a

Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israël & in Hierusalē, quoniam prophanauit Iudas sancta Domini, in quibus dilexit & affectauit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficierur in tabernaculis Iacob. 343. a

Ecce venit Dominus omnipotens & quis sustinebit diem aduentus eius? aut quis sustinebit aspectum eius? quia ipse ingreditur sicut ignis conflatorij, & sicut spuma lauantium & sedebit conflans & expurgans sicut aurum & argentum: & emundabit filios Leui. 394. b. 551. a

Ecce dies Domini venit ardens velut clibanos eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula: & soccendet illos adueniens dies, dicit Dominus. 282. a. 319. a. 361 b

Vobis autem, qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ, & in alis eius curatio eius. 272. b

EX MACHABÆORVM LIB. I.

Mathathias interficit eum, qui ad aram sacrificaturus accesserat. 331. a

Abraham nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam? 377. a

Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. 583. b

Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in stercora erit, & in vermes. Hodie extolletur & cras non inuenietur, quoniam cōuersus est in terram suam, & cogitatio eius periit. 55. a. 114. a. 373. b

EX MACHABÆORVM LIB. II.

PRæmitti malo in infernum, quàm patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignom est fingere, vt multi adolescentium arbitrantEleazarum nonaginta annutum transisse ad vitam alienigenatum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ per me seducantur, & odium ad maculā senectuti meæ acquiram. Quamobrem fortiter vita excedens, senectute dignus apparebo: adolescētibus autem exemplum fortè relinquam, vt prompto animo ac fortiter prò grauibus & sanctis legibus honestę morti succedant. 336. a. 519. b. 510. a

Domine qui sanctam habes scientiam, manifestum est quia cū possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans, animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior. 336. a

Septem fratrum, matrisque martyria latissimè prosequitur. Ad Fortunatum capite vndecimo. 314. & sequentibus, fit etiam mentio. 119. b

Iustum & subditum Deo esse, & mortalem non paria Deo sentire. 373. b.

EX MATTHÆO.

GAbriel Angelus ad Ioseph: Ioseph fili David, ne timueris assumere Mariam vxorem tuam. Qood enim ex illa natum fuerit de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen eius Iesum, hic enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum. 354. b

Et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. ibid.

Et cum natus esset Iesus in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum. Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus cum muneribus adorare illum. 356. a. 361. b

A bimatu & infra. 119. b

Potens est Deus excitare de lapidibus filios Abrahæ. 146. b

Iam quidem securis ad radicem arboris posita est 419. b

Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur. 272. a. 283. a. 305. b. 379. b

Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam: qui venit autem post me, fortior me est, cuius non sum idoneus calciamēta portare, ipse vos baptizat in Spiritu & igni. 345. a

Qoia venier Dominus ferens palam in manu sua, & mundabit aream suam 94. a

Paleas autem, &c 433. b

Sic enim decet nos implere omnem iustitiam. 456. a

Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite. 149. b. 345. a. 455 b

Tunc ductus est Iesus io desertum à spiritu. 314. a. 458. a

Et constituit eum super pinnaculum templi. 314. a. 460 a

Beati pauperes spiritu.

Beati mites, quoniam ipsi hæreditabont terram. 373. ab 374. a

Beati plangentes quoniam ipsi consolabuntur. 100. a 374. a

Beati esurientes & sitientes iustitiam, quoniā ipsi saturabuntur. 147. b 371. b. 372. a

Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. 372. a

Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. 87. a. 386. b

Beati pacifici, qnoniam ipsi filii Dei vocabuntur. 260. b. 373. a

Beati qui persequutionem passi fuerint propter iustitiam: qnoniam ipsorum est regnum cœlorum. 55. a. 377. a

Sic enim persequuti sunt prophetas, qui ante vos fuetunt patres eorum. 53. a

Vos estis sal terræ. Quod si sal infatuatum

Eſtote

Estote prudendes sicut serpentes, & simplices sicut colombæ. 253. a 257. a

Ante Reges & Præsides stabitis. 53. a

Cum autem tradiderunt vos, nolite cogitare quid luquamini, dabitur enim vubis in illa hora quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vubis 56. b. 110. b. 1 9 b. 317 b, 131. a. 377. a

Et tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium 114 b

* Qui sustinuerit vsque in finem, hic saluus erit. 53 a 19 72 a 228. a 259 a 316 a, 331. a

Cum persequentur vos in ciuitate ista, fugite ad aliam.

Si patrem familias Beelzebub dixerunt, quantu magis domesticos eius? . 80. b

Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere Magis autem metuite eum. qui potest animam & corpus occidere in gehennam. 130. a 222. b 331. b. 377 a

Nonne duo passeres asse væneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? 116 a 171. a

* Quicunque in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo 29. a b. 72 a 77 425 a

* Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est, & coram angelis eius. 62. b. 118. a. 331 b. 377 a 435. a

* Inimici hominis domestici eius 114. b

* Qui diligit patrem, aut matrem super me, non est me dignus, & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus; & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus. 33 a; 117 b 331 b. 378 a

* Qui amauerit animam suam perdet illam; qui autem oderit illam, inueniet eam. 419. b

* Qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ, in nomine discipuli, amen dico vobis, non peribit merces eius. 371. a

11 * Tu es qui venturus es, an alium exspectamus? 548 a

Inter prophetas non surrexit maior Ioanne Baptista. 188 a

* Regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. 448 b

* Omnes Prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt. 341. a

Solus pater scit filium, patremque nouit filius, & c. 455. b

* Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam Tollite iugum meum super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum & sarcina mea leuis. 389. a 141. b

12 * Qui non est mecum aduersus me est, & qui mecum non colligit, spargit. 354. b 387. a. 499. b. 400. b

13 * 8 Quicunque dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi, qui autem dixerit aduersus Spiritum sanctum, non remittetur illi, neque in hoc sæculo, neque in futuro. 376. a. b

* Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit Bonus homo de bono thesauro, emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam 113. a

Dico autem vobis, quia omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicii. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

Progenies nequam & adultera signum quærit, signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim Ionas fuit in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus. 360 b

Et dabont fructus, aliud centenarium, aliud sexagesimum, aliud tricesimum. 211. b, 217. a. 218. b. 232. a

Multi prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis & non audierunt. 361. a

Parabola de zizaniis 93. b. 101 b

Simile est regnum cœlorum, de fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus 305 a. 542. b

* Simile est regnum cœloru homini negotiatori quærenti bonas margaritas: Vbi autem inuenit preciosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit & emit illam. 305 a 372. a

14 * Modicæ fidei quare dubitasti? 381. b

* Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur 156. b

* Omnis plantatio quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur 91. b. 156 b

* Cæci sunt duces cæcorum, cæcus autem cæcum ducens, simul in foueam cadent. 77. b. 258. b

16 * Ego tibi dico Petre, quia tu es Petrus & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claues regni cælorum. Et quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. 55. b. 183. b. 116 b. 184. b 201. b 254 a 334. b. 368. a

* Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc seculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit. 427 a

Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam commutationem dabit homo pro anima tua? ibidem.

17 * Transfiguratio Domini. 480 a

* Hic est filius meus dilectissimos, & c. sicut supra. 149. b

Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, transi hinc illo, & transibit & nihil impossibile erit vobis.

18 * Væ huic mundo à scandalis, veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit, pagina. 52. b

* Si autem & ecclesiam contempserit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus 111. b. 108 b

Quæcunque ligaueritis in terris, erunt ligata & in cœlis, & quæcunque solueritis, & c sicut supra. 109. b

* Dico autem vobis, quoniam si duobus ex

& abibunt

& abibunt isti in ambustionem æternam, iosti autem in vitam æternam. 140.b.309.b.315 b

26* Quid vultis mihi date & ego vobis eum tradam? 140.b.461 b

* Calicem sub die passionis accipiens benedixit & dedit discipulis suis, dicens: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim saogois noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis, vsq; in diem illum quo vobiscum bibam noonm vioum in regno patris mei. 148.a

Pater si fieri potest, transeat à me calix iste; veruntamen non quod egn volo, sed quod tu. 378.a

Venit Iodas ad Iesom, & dixit ei: Aue Rabbi. Et osculatus est eum. 546.a

* Veruntamen dieo vobis, amodo videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei. 549.a

27* Judas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribos dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum. 357.a. 546.a

A sexta aotem hora tenebræ factæ suat super totam terram vsque ad horam nonam.

* monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resorrexerunt, & apparuerunt multis, & ingressi sont sanctam ciuitatem. 149 a

28* Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. 51 a 150.b. 161 b. 361.

* Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque *a* dixi vobis 48 b 51.a 86.a.193.a

a præcepi,

* Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummatinnem sæculi. 222.a

EX MARCO.

Marc.1. IPse fuit secedens in solitudinem, & adorans, 171.a

2*

3* Omnia peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ, qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati. 29.b.179.a

4* Vobis datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibns.

In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. 379.

7* Reiicitis mandatum Dei, vt traditinnem vestram statuatis. 77.a.149.b.165.b 193.b. 259.a. 564 b

8* Qui me confusus fuerit, confundetur eum filius homiois. 149 b. 245.a

9* Vermis eorum non morietur, & ignis oon extinguetur, & erunt ad visionem vniuersæ carni 184.a

10* Nemo est qoi relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aot vxorem, aot filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. 128.b.241.a. 337.a 377. b

11* Omnia quæcunque oratis & petitis, credite quis accipietis, & erunt vobis. Omnia possibilia sunt credenti. 382.a

Et cum steteritis ad orandum, remittite si quid babetis aduersus aliequem, vt & pater vester qui in cœlis est, dimittat vnbis peccata vestra 257.a.269 b 379 a

*12 Si autem vos non remiseritis. neque pater vester qui io cœlis est, remittet vobis. 269 b

* Audi Israel, Dominos Deus tuus Deus vnns est. Et diliges Dominum Deum tuum, & c. sicut supra, 157 b

*13 Non relinquetur in templo labis super lapidem qui noo dissolaatur. 346 a

Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Vus autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. 185.b.201.a 257 b.258.a

Hoc est corpus meum. 494.a

*14 Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem, spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. 270 b

Post triduum aliud excitabitur sine manibus. 346.a

Ite in nomine men, manum impnnite, dæmonia expellite. 400.b

EX LVCA.

**Luc.1.* REplebitur Spiritu sancto adhuc in vtern matris suæ. 188.a.211.b

* Ne timeas Maria, inuenisti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in vtero & parie a filium, & vocabis nomen eius Iesum Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula. & regni eius non erit finis. 355. b. 356 b. 542 b 551 b

* Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Quapropter qui nascetur ex te sanctus vocabitoi filius Dei 155.b

* Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domioi mei ad me? 354 b.356 a

* Benedictus Dominos Deus Israel, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitauit nobis cornu salutis in domo Dauid pueri sui. 354.b

*2 Ne timueritis Ecce enim adnuntio vobis, quoniam natus est vobis hodie saluator qui est Christus Iesns, in ciuitate Dauid. 355.a

* Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace Quia viderunt oculi mei salutare tuum 295 b. 384 b

* Non recedebat de templo, ieiuniis & orationibus seruiens nocte ac die 275. a

*4 Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. 261.a

*5 Qoid cogitatis nequam in cordibus vestris? 264.b

*6 Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in nratione Dei. 24.a.171.a

* Beati eritis cum vos oderint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis. 128.b. 241 a

* Estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri. 98.a

Penite

Ponite in cordibus vestris, non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cuinon poterunt resistere aduersarii vestri. 217. b 307 a.333.a.b

Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meum. 380 b

Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei. 196.b

Hæc est caro mea. Hic est sanguis meus. Hoc facite in meam commemorationem. 464.a

Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit. 475.a

Dixit Dominus ad Petrum: Ecce Sathanas postulauit vt vexaret vos quomodo triticum; ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. 24 a 271.a

23 Erat autem hora quasi sexta. 172.b

Hodie mecum eris in paradiso. 187.b. 468 a. 475 b

24 Isti sunt sermones quos locutus sum ad vos cum adhuc essem vobiscum, quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & Prophetis & Psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum vt intelligerent scripturas, & dixit illis: Quia sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes. 344.a

EX IOANNE.

Ioan. 1. IN principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo, hic erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. 352. b. 354. a

Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit 344. b

In sua propria venit & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt, dedit eis potestatem vt filij Dei fierent, his qui credunt in nomine eius. 265. b. 343. a

Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.

Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis, ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere 359. a

Ecce agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi. 357. b. 451 a

Aqua vinum facta. 143 a

2 Et cum fecisset flagellum de funiculis, &c. 454. a

Domum patris mei, domum fecistis negotiationis. 388 a

Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, &c. 494. b

3 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. 180. a. 187. a. 343. b

Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu, spiritus est 345. a. 379. b

Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam. 360. a.

Qui non crediderit iam iudicatus est, quia non credidit in nomine vnigeniti filii Dei hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt tenebras quam lucem. 344. a. 380. b

Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est: Amicus autem sponsi est qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi 359. a

Nemo potest quicquam accipere nisi datum fuerit illi de cœlo. 375. a

Qui credit in filium habet vitam æternam. Qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eum. 361. a

4 Omnis qui biberit ex hac aqua sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam dedero non sitiet in æternum. 147. b

Inter hæc venerunt discipuli eius & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: quid quæris aut quid loqueris cum ea? 527. b

5 Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid deterius tibi contingat. 20, b. 101. b. 128. 379. a

Nihil pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem, &c. 362. a. 380. a. 382 b

Si testimonium dixero de me, testimonium meum non est verum, alius est enim qui testis est de me. 171. a

Scrutamini scripturas in quibus putatis vos vitam habere, &c. 346. b

Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cum alius venerit in suo, ipsum recipietis. 355. b. 551 a

6 Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

Ego sum panis vitæ, qui venerit ad me, non esuriet: & qui in me crediderit, non sitiet vnquam. 348. a

Non descendi de cœlo, vt faciam voluntatem meam, sed eius qui misit me 219 b. 267. b. 378 a

Ego sum panis vitæ qui de cœlo descendi. Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita. 268. b

Nisi ederitis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. 348. a. 379. a. 463 a

Nemo potest venire ad me, nisi datum illi fuerit à patre 186. b

Dixit Iesus ad Apostolos: Nunquid & vos vultis abire? Respondit Petrus: Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes; & nos credimus & cognouimus quoniam tu es filius Dei viui. 116. b. 172. b

Odit me sæculum, quia & ego illud, quia mala

Sicut

Sicut me miſit pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixiſſet, inſpirauit & ait illis: Accipite ſpiritum ſanctum. Si cuius remiſeritis peccata, remittentur illi, ſi cuius retenueritis, retenebuntur. 183. b. 10. . b. 111 a 254 a

Dixit Dominus ad Thomam: Inijce huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis. Reſpondit autem Thomas & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dixit illi Ieſus, quia vidiſti me credidiſti: felices qui non viderunt & crediderunt 354. a

Dixit Simoni Ieſus: Diligis me? Reſpondit: Diligo. Ait illi: Paſce oues meas. 14. b. 354 a

EX ACTIBVS APOSTOLORVM

Nemo poteſt cognoſcere tempus, ante tempora quæ pater poſuit in ſua poteſtate. 389 b 541.

Et erant perſeuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus. & Maria quæ fuit mater Ieſu & fratribus eius. 260 b 265 b

Surrexit Petrus in medio diſcentium. Fuit autem turba in vno. 166. a

Et factus eſt ſubito de cælo ſonus quaſi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum in quo erant ſedentes. Et viſæ ſunt illis linguæ diuiſæ, quaſi ignis, & qui inſedit in vnumquemque illorum; & impleti ſunt omnes Spiritu ſancto. 188 a

Et locuti ſunt varijs linguis. pag. 487. b. 538. b

Cum ſit hora diei tertia. 172. a

Exaltatus ergo dextera Dei effudit hoc donum quod vos auditis, & videtis. 550 a

Pœnitemini, & baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Domini Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus ſancti. Vobis enim eſt promiſſio, & filijs veſtris, & omnibus deinceps, quoſcumque admonuerit Dominus Deus noſter. pag. 183 b

Ad horam orationis nonam.

Argentum quidem & aurum non eſt mihi, quod autem habeo hoc tibi do. In nomine Ieſu Chriſti Nazareni, ſurge & ambula, & apprehenſa manu eius dextera, excitauit eum. 230. a. 385. a

principes populi & ſeniores Iſraël audite: Ecce nos hodie interrogamur a vobis ſuper benefacto hominis infirmi, in quo iſte ſaluatus eſt. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Iſraël, quia in nomine Ieſu Chriſti Nazareni, quem vos crucifixiſtis, quem Deus ſuſcitauit à mortuis in illo iſte conſpectu veſtro ſanus adſtat, alio autem nullo. Hic eſt lapis qui contemptus eſt à vobis ædificantibus, qui factus eſt in caput anguli. Non enim eſt nomen aliud ſub cælo datum hominibus, in quo oporteat ſaluari vos. 358. a

Turba autem eorum qui crediderant, anima & mente vna agebant, nec fuit inter illos vllum diſcrimen, nec quicquam ſuum iudicabant ex bonis quæ eis erant, ſed fuerunt illis omnia communia 23 b 260. b. 110 a 175. a

Cur impleuit Sathanas cor tuum mentiri te Spiritui ſancto, eſſet fundus in tua poteſtate, non omnibus mentitus eſt, ſed Deo.

Et conuocantes illi duodecim totam plebem diſcipulorum & dixerunt illis. 166. a

Et elegerunt ſeptem diaconos. 159 a

Domine ne ſtatuas illis hoc peccatum. pag. 317. a

Tunc imponebant manus ſuper illos, & accipiebant Spiritum ſanctum. 18: b

Pecunia tua tecum ſit in perditione, quia exiſtimaſti gratiam Dei per pecuniam poſſideri. 390 b 461 b

Ait Eunuchus: Ecce aqua, quid eſt quod me impedit baptizari. Tunc dixit Philippus: Si credis ex toto corde, tuo licet, pagina 382. b

Tabitha exſurge in nomine Ieſu Chriſti, pag. 304. b

Cornelius Centurio fuit faciens multas eleemoſynas in plebem & ſemper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti aſtitit Angelus teſtimonium reddens ſui operis & dicens: Corneli orationes tuæ & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt ad memoriam coram Deo 171 a

Petrus aſcendit in ſuperiora, vt oraret circa horam ſextam. ibid b

Dominus dixit mihi neminem communem dicendum & immundum. 157.

Quem vnxit pater Spiritu ſancto miſſo de cœlis. 541. a

Et iuſſit eos baptizari. 180. a

Vobis primum oportebat indicari verbum Dei: ſed quia repuliſtis illud, nec vos dignos æternæ vitæ iudicaſtis, ecce conuertimus nos ad gentes: Sic enim dixit per ſcripturas Deminus: ecce lumen poſui te inter gentes, ita vt ſis in ſaluationem vſque ad fines terræ 148 a

Viſum eſt ſancto Spiritui & nobis, nullam vobis imponere ſarcinam, quam iſta quæ ex neceſſitate ſunt, abſtinete vos ab idololatriis, & ſanguinis effuſione, & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, alijs ne feceritis. 390 a

Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gratias agebant Deo. Audiebant autem eos vincti 377. a

In quo ſumus, viuimus & mouemur. 422. b 458 b

Baptizati prius bapt'ſmo Ioannis, baptizati ſunt in nomine Domini Ieſu 188. a. 200 b

Ieſum noui & Paulum ſcio, & c. 474 a.

Beatus Paulus cum ei dictum eſſet, Sic inſilis in ſacerdotem Dei maledicendi? Neſciebam (inquit) fratres, quia pontifex eſt. Scriptum eſt enim: Principem populi tui non maledices 115. b. 158. b. 171. b

EX PAVLI EPISTOLA AD ROMANOS.

Fides veſtra prædicatur in vniuerſo mundo. 60 a. 118. a

Et coluerunt & ſeruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in

Sipro-

Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illũ perdere propter quem Christus mortuus est. Bonũ est non mãducare carnem: neque bibere vinum, neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. 521.a.

Non est regnum Dei esca, & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto. 584.

16 Rogo vos fratres, diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. 531.b

* Soli sapienti Deo. 542.a

EX EPISTOLA I. AD CORINTHIOS.

OBsecro vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia. 555 b. 387.a

* Nunquid in nomine Pauli baptizati estis? 48. b. 454.b

Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia, ne euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur: virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nonne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum, Dei virtutem, & Dei sapientiam. 352. 386 a. 546.b

2* Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. 131.b. 443.

3* Et ego quidem fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus quasi infantibus in Christo. Lac vobis potum dedi, non *a* escam, dum adhuc enim pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. Vbi enim in vobis *b* æmulatio & contentio, & dissensiones, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? 325.a 373.b. 437 b

a cibum. *b zelus.*

* Saluus erit, sic tamen quasi per ignem. 100.a

* Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis. 140.a. 379.a

* Nemo se decipiat. Si quis putat sapientiam se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt *c* sit sapiens. Sapiens enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et: Cognouit Deus cogitationes sapientium quoniam stultæ sunt. 313.b. 386.a

c fiat.

4* Quid enim habes quod non acceperis? Si autem acceperis, quid gloriaris quasi non acceperis? 373.

Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 98. b 516.b *

Non in sermone est verbum Dei, sed in virtute 387. b *

*5 Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis. 231.b 376 a

Si quis frater, fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, siue iniustus nominatus fuerit, cum eiusmodi quidem nec cibum capere. 489. b *

*6 Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Iam quidem totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus? an nescitis quoniam iniusti regnum Dei non consequentur? 38..b

Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum adpetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis, in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. 115. a. 226. b 385.b *

Omnia licent, sed non omnia expediunt, &c. 230. a. 387.b *

Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicatricis? Absit. An nescitis, quia qui conglutinatur fornicatrici, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in carne vna. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. 385 a *

Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. 101. b. 385 a. 418.b. *

*7 Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. 278.a. 266.b 375.a. 385.b

Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat, similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir, similiter & vir potestatem sui corporis non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem nisi ex consensione ad tempus vt vacetis orationi, vt iterum reuertimini ad id ipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram: hoc dico secundùm veniam, non secundùm imperium; volo autem omnes homines esse, sicut & me. 380.a

Vnusquisque proprium donum habet à Deo alius sic, alius autem sic. *

Quod si non se continent, nubant. Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed Dominus vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari *

re, resurgit io virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. 384. a

* Oportet enim corruptiuum istod induere incorruptiooem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem, Vbi est mors aculeus tuus? vbi est mors contentio tua 296 b. 384 b 526.a

* Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo, qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes.

* Qoomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui in cœlis est. 133 b. 268. a 125. a. 355 a. 575. a

* Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immotabimur, in momeoto, in ictu oculi, in nouissima tuba Canet enim tuba & mortui resurgent; incorrupti, & nos immotabimur. 555. a

Virtus peccati lex. 527. b

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS II.

2. Cor. 2. * ALiis odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam. 465 b

3* Obtusi sunt sensus eorum vsqoe ad hunc diem, hoc eodem velamento io lectione veteris testamenti manente. quod non reuelatur; quia io Christo euacuatur: & vsqoe in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur velamentum. 344. a

5* Omnes nos manifestari oportet ante tribonal Christi, vt reportet vnusquisq; sui corporis propria, secundum quæ egit siue bona siue mala. 361. a. 383. a. 551. a

6* Nem nidaotes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum. 532. a

In omnibus commendantes quasi Dei ministros, in susteotatione multa, in pressuris, in tentationibus, in tribulationibos, in angustiis, in plagis, in custodiis, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, io laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu saocto, in charitate, non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris 516. a

* Nolite iugum docere cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ, & iniquitati? Aut quæ est comouunicatio luci ad tenebras? 185. b 385. a

8* Si volontas prompta est secundom quodcunque habuerit acceptabile est, oon secundũ quod non habuerit neque sit aliis refrigerium, vobis aotem pressura 373. a

* Vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundaotia vestræ inopiæ sit supplemeotum, vt sit æqoalitas sicot scriptum est: Qui multom habuit, ooo abundauit, & qui modicum non indiguit. 372. b

9* Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat io benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisqoe autem sicut corde proposuit; non quasi ex tristitia, vel ex necessitate, hilatem enim datorem diligit Deus, sicut scriptum est; Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in æternum. 372. b

Qui administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit. Et multiplicabit seminatiooem vestram, & augebit iocrementa frogum iustitiæ vestræ, vt io omnibus locupletemini: Administratio huius officii non tantum suppleuit ea quæ sanctis desunt, sed & abundauit per multam gratiarum actiooem in Deum. 305. b. 372. b *

Non enim audemos nos comparare aot conferre quibusdam qui seipsos commeodant, sed ipsi in oobis ipsis nosmetipsos commendantes, &c 526. a *10

Despondi vos vni viro virginem castam adsignare Christo. 202. a *11

Transfigurat se velut angelum lucis. 254. a *

Scio hominem raptum vsque in tertium cœlum. 317. b *12

Datus est mihi stimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, qui me colaphizet vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui vt discederet à me & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur 297. b 374 b 450. a *

Timeo ne forte veniens ad vos lugeam multos, ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibos & libidinibus. 102. b *

EX EPISTOLA AD GALATAS

Galat. 1. MIror quod sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium; quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi. Sed licet nos aut Angelos de cœlo aliud adnunciet præterquam quod adnunciauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus & nunc iterum dico: Si quis aliquid vobis adnunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit 48 b. 148. a

Si hominibus placere vellẽ Christ seruus non essem 115. b, 144. a 149. b 228 b. 230. b 383. a *

Reprehensio Petri à Paulo 177. b

Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, filii sunt Abrahæ. Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat geotes Deus, prænunciauit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti suot cum fideli Abraham. 147. a. 344. b *3

Factus pro nobis maledictum. 477 a

Quotquot io Christo baptizati estis, Christum induistis 140. a. 193 b. 102 a

At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere 355. a *4

Quæ autem sursum est Hierusalem libera est, quæ est mater omnium oostrum. 549. a *

Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis & accusatis inuicem, videte ne consummamini ab inuicem. 21 b. 373. *5

Caro concupiscit aduersus spiritum, & spi-

ritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersatur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, impudicitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissentiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. 168. a

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis suis. 229. a. 383. a

In contemplatione habentes vnusquisque ne & vos tentemini. Alter alterius onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. 99. a 375. a

Onera vestra sustinete inuicem & sic adimplebitis legem Christi.

Deus non deridetur 166 b. 145. a

Ergo cum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus 310. a 316. b

Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo 229. a 376. b

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

Ephes. 2. Qui simul consuscitauit nos simulque sedere fecit in cœlestibus. 149 b. 5. 6. b

Et cum venisset adnunciauit vobis pacem his qui longe, & pacem iis qui prope quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. 161.

Vt possitis comprehendere quæ sit latitudo. 477 b 544. b

Obsecro vos ego vinctus in Domino, digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia sustinentes inuicem in dilectione, satisagentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. 101 a. 204 b. 155. b. 317 a

Vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. 204. b. 114 b

Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis. 76. b. 86. a. 195 b. 104. a. 254 b. 142. a

Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. 474. a. 476. b. 550 b

Exponite priores conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur, secundum concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sanctitate & veritate 376. a

Irascimini & nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram. 374 b

Nolite locum dare diabolo. 142. b 514. b

Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. 81 b 376. b

Nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in diem redemptionis.

Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferatur a vobis 317. a. 374 b

Stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, non nominetur quidem in vobis. Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. 101 b 381. b

Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite ergo esse participes eorum. 77. a. 157. a. 260. a 419 b

Vt filii lucis ambulate. Fructus enim luminis est in omni bonitate & iustitia & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo. 133 a. b

Vir caput est mulieris. 418. b

Christus dilexit Ecclesiam & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ in verbo vitæ 194 a. 209 a

Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carne vna, Sacramentum istud magnum est: Ego autem dico in Christum & Ecclesiam 9. a

Filii obedientes estote parentibus vestris, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt bene sit tibi, vt sis longæuus super terram 506 a

Et vos parentes nolite in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite illos in disciplina & correptione Domini ibid.

Serui obedite dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei ibid.

Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cœlis, & exceptio personarum non est in illo ibid.

Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi harum tenebrarũ, aduersus spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Propter hoc induite tota arma Dei, vt possitis resistere in die nequissimo, vt cum omnia perfeceritis stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelii, induentes, loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelii pacis in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita iacula nequissimi extinguere, & galeam salutis assumere, & gladium spiritus qui est verbum Dei 530 b. 389 a

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

Phil. 1. Veruntamen omni modo siue per accusationem, siue per veritatem, Christus adnuntietur. 185. a. 201 b

Mihi viuere Christus est, mori lucrum. 196. b

Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse æqualẽ Deo, sed semetipsũ exinani-

exinaniuit formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis 356. b. 381. a. 447. b. 545. a

Deus exaltauit illum & donauit illi nomen quod est super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & infernorum. 319. a. 544. a

Omnia autem pro dilectione facientes sine murmurationibus, & reputationibus, vt sitis sine querela, & immaculati filij Dei. 376. b

Luceta sicut luminaria in mundo. 21. a. 379. a

Omnes sua quærunt & non quæ sunt Christi. 375 b.

Videte canes, videte malos operarios. 433. a

Quorum finis interitus est, quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est, vnde & saluatorem expectamus, dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. 217. a. 300. a. 375. b. 459. a. 556. a

4* Saturatus sum recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt odorem suauitatis, sacrificium acceptum, & beneplacitum Deo. 272.

Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. 534. a

EX EPISTOLA AD COLLOSSENSES.

Col.* QVi est imago Dei inuisibilis & primogenitus totius creaturæ. 352. a

Quia per ipsum creata sunt omnia visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. 540. a

Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens. 352. a

2* Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. 99. b. 313. b.

Circumcisi estis, circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. 344. b

Delens quod aduersus nos erat chirographum, & affigens illud cruci suæ traduxit, principatus siue potestates, triumphans eos in semetipso. 544. a

Si mortui estis cum Christo ab elemētis mundi; quid tanquam viuentes in mundo vana sectamini? 375. b. 429. b. 551. b. 556. b

3* Si consurrexistis cum Christo quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens, quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. 214. a. 375. b

Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, exponentes fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam quæ est idolorum seruitus, propter

* sunt.

D. Cyprian.

quæ venit ira Dei. 301. b. 512. a

Vbi non est Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & fœmina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. 522. a.

4* Instate orationi, vigilantes in ea. 272. b. 24. a. 390. a

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. I.

1. Thes. 4. HÆc est voluntas Dei vt abstineatis vos à fornicatione. 418. b

Non circumuenire in negotio fratrem suum; quia vltor est Deus de his omnibus. pagina 387 a

Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo, &c. 356. a. 299. b. 384 a 51. a

5* Dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interitus. 387. b

EX EPISTOLA AD THESSALONICENSES. II.

2. Thes. 2. NE quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis qui aduersatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Et tunc reuelabitur inimicus quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus, secundum opera Satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. 551. a

Dilectum veritatis non receperunt vt salui fierent, ac propterea mittet illis Deus operationem erroris: vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. 118. b. 246 a.

3* Præcipimus autem vobis in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè & non secundum traditionem, quam acceperunt à nobis. 121. b. 260. a. 381. b

Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. 19. a 386. a 531. a

EX EPISTOLA AD TIMOTEUM PRIMA.

1. Tim. 1. FInis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta. 529. b

Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitimè vtatur 527. b

h

1 Qui primo fui blaſphemos & perſecutor & iniurioſus, ſed miſericordiam merui quia ignorans feci. 184.b

2 Sint mulieres veſtræ cum verecundia & pudicitia componentes ſe, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veſte pretioſa ſed vt decet mulieres promittentes caſtitatem per bonam conuerſationem. 219. b. 381.a

Mulier in ſilentio diſcat in omni ſubiectione. Docere autem mulierem non permitto neque præpoſitam eſſe viro, ſed eſſe in ſilentio. Adam enim primus formatus eſt, deinde Eua; & Adam ſeductus non eſt, mulier autem ſeducta eſt. 382.a

3 Oportet autem eum & teſtimonium habere bonum ab his qui foris ſunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. 531.a

4 In nouiſſimis temporibus, &c. 166. b

Nemo iuuentutem tuam deſpiciat. 158. b

Forma eſto fidelibus in ſermone, in conuerſatione & charitate, in fide & caſtitate. 510.a

5 Viduas honora quæ verè viduæ ſunt. 387.b

Quæ autem delicta eſt vidua, viuens mortua eſt. 386.

Si quis autem ſuorum & maxime domeſticorum non agit curam, fidem denegat & eſt infideli deterior. 386.b

Iuniores autem viduas præteri. Cùm enim indelicatæ fuerint in Chriſto, nubere volunt, habentes iudicium quoniam primam fidem reprobauerunt.

Aduerſus maiores natu accuſationem ne receperis. 586.b

Peccantes coram omnibus corripe vt & cæteri metum habeant. ibidem.

Quorumdam hominum peccata manifeſta ſunt præcedentia ad iudicium, quoſdam autem & ſubſequuntur. 531.b

6 Si quis aliter docet & non acquieſcit ſanis verbis Domini noſtri Ieſu Chriſti & doctrinæ eius, ſtupore elatus eſt. Diſcedite ab huiuſmodi. 77. a. 195.b

Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec quid auferre poſſumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti ſumus. 269. b. 384.b

Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & muſcipulam, & deſideria multa, & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide & inſeruerunt ſe doloribus multis. 240. b. 269. b. 306. a. 385. b

EX EPISTOLA AD TIMOTHEVM II.

1. Tim. 1. O Timothee fili, commendatum ſerua, noli ſpernere donum quod in te eſt per impoſitionem manuum ſeniorum, & cæter. 439. b

2 Nemo militans Deo, obligat ſe moleſtiis ſæcularibus, vt poſſit placere ei cui ſe probauit 160. b

Sed ſi certauerit quis, non coronabitur, niſi legitime pugnauerit. 332. a. 375. b

Si enim commorimur & conuiuemus; ſi tolleramus, & conregnabimus; ſi negamus, & ipſe negabit nos. 331. a

Noli verbis contendere, nihil enim vtile eſt, niſi in ſubuerſionem audientium. Solicite cura teipſum probabilem, &c. Stulta autem & inania eloquia deuita, multum enim proficiunt ad impietatem. 531. b

Sermo eorum velut cancer ſerpit. 75. b. 121. a 185. b. 146 b. 256. a. 387. b

In domo autem magna non ſolum ſunt vaſa aurea & argentea, ſed & lignea & fictilia, & quędam quidem honorata, quædam autem inhonorata, 93. b. 101. b. 216. b

Stultas autem & ineruditas quæſtiones deuita ſciens quia lites generant. 583. a

Seruum Domini non oportet litigare, ſed mitem eſſe ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modeſtia corripientem eos, qui reſiſtunt veritati: ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ſecundum eius voluntatem. 195. a. 529. a

In nouiſſimis diebus aderunt tempora moleſta, & erunt homines ſui placentes, ſuperbi, tumidi, cupidi, blaſphemi, parentibus inobedientes, ingrati, impij, ſine affectu, ſine fœdere, delatores, incontinentes, immites, bonū non amantes, proditores, procaces, ſtupore inflati, voluptates magis quàm Deum diligentes, habẽtes deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes, hos deuita. Ex his ſunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis, ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes, & quomodo Iannes & Mambres reſtiterunt Moyſi, ſic & hi reſiſtunt veritati homines corrupti ſenſu, reprobi circa fidem. Sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit. 116.a 238. a. 419 a

Omnis ſcriptura diuinitus inſpirata vtilis eſt ad docendum 351. a

4 Erit tempus quando ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ſecundum ſua deſideria coacervabunt ſibi magiſtros prurientes in audiendo, ſcalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. 386.

Ego iam delibor, & tempus inſtat meæ aſſumptionis. Bonum agonem certaui, curſum perfeci, fidem ſeruaui, iam ſuper eſt mihi corona iuſtiti, quam mihi reddet Dominus in illa die iuſtus iudex: non ſolum autem mihi ſed omnibus qui dilexerint aduentum eius. 27. a. 378. a

EX EPISTOLA AD TITVM.

A N te tempora ſæcularia. 443. b

Tit. 1. Epiſcopum oportet eſſe ſine crimine tanquam Dei diſpenſatorem. 166. b

Omnia

* Omnia munda mundis. 138 a
2* Tu autem loquere quæ conueniunt sanæ doctrinæ, maiores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in charitate, in patientia sinceros. 511. a
* Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur nihil habens in nobis dicere mali. Omnibus fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus. 520. a
3* De nullo male loqui nec litigiosus, pagin. 359 b
* Saluabit nos per lauacrum regenerationis. 194. a
* Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi & peccat, & est a semetipso damnatus. 110 a. 183.a. 193.a. 199 b. 209.a. 158.b. 387.a

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Heb. 1.* QVia per ipsum sæcula instituit, & per ipsum constituit vniuersorum hæredem. 140 a
2* Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passiones consummari 549 a
4* Viuus est sermo Dei & efficax, ancipiti gladio penetrabilior, vsque ad diuisionem spiritus & animæ attingens, &c 456. a
* Maior à Minore non benedicetur. 455. a
7* Vna oblatione, &c. 451. a
10* Fides substantia rerum sperandarum. 481. a
11* Credere enim primo omnium accedentem oportet ad Dominum quia est, & credentibus in se remunerator fit 539. b
12* Fructum pacatissimum exercitatis in iustitia dabit. 449. a
13* Qui eduxit de terra pastorem magnum ouium, 550. a

EX EPISTOLA IACOBI.

Iacob. 4.* DOminus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. 437. a

EX EPISTOLA PETRI I.

1. Pet. 1.* SIcut hospites & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, vt dum detrectant de nobis, quasi de malignis, opera vestra aspicientes magnificent Deum. 21. a. 176. a
* Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius; qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius: qui cum malediceretur, non remaledicebat, cum pateretur non comminabatur, &c. 15. a. 324. b. 381. b
3* Sit in muliere non exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis. 229. b. 381. a

* Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo. 361 a
* In hoc enim & mortuis prædicatum est vt suscitentur. 361. a. 549. a
* In arca Noë pauci, id est, octo animæ saluæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos facier baptisma. 195. b. 201. b. 208. a. 209. a
* Qui est in dextera Dei sedens in cœlis. 540. a
* Chariss. Nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam nouum vobis cõtingat, sed quotiescunque communicatis Christi passionibus per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomẽ in vobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphemator, secundũ nos autem honoratur. 128. b. 332. b
* Nec quisquam vestrum tanquam fur aut homicida patiatur: aut tanquã maleficus, aut curas alienas agens, sed tanquam Christianus. 381 a
* Sobrij estote & vigilate, quia aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuicit, aliquem deuorare quærens. 351. a

EX EPISTOLA PETRI II.

2. Pet. 2. IN conuiuiis suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, capientes animas infirmas. 528. b

EX EPISTOLA IOANNIS I.

1. Ioan. 1. SI dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. 269. b. 383. a
* Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. 169. b. 304. a
2* Filioli mei hæc scribo vobis, ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris 99 a. 264. a
In hoc intelligimus quia cognouimus eum: si præcepta eius custodiamus. Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat, mendax est & veritas in illo non est 51. a
* Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. 128. a. 229. b. 315 a
* Qui dicit se esse in luce & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat & non scit quò eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius. 325. b. 373. b
* Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo, quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi, & mundus transibit & concupiscentia eius. 229. 167. b. 300. b. 376. a
* Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in

D. Cyprian. h ij

Et

* Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio ſeniorum agnum ſtantem quaſi occiſum, habentem cornua ſeptem, & oculus ſeptem. qui ſunt ſeptem ſpiritus Dei miſſi per orbem terræ Et venit & accepit librum de dextera Dei ſedentis in throno. Et cùm accepiſſet librum, quatuor animalia & viginti quatuor ſeniores proſtrauerunt ſe ante agnum, habentes ſinguli citharas & pateras aureas plenas odoramentis ſupplicationum, quæ ſunt orationes ſanctorum, & cantauerunt canticum nouum, dicentes: Dignus es domine accipere librũ & aperire ſigncula eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos ſanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & feciſti nos regnum Deo noſtro, ſacerdoteſque feciſti & regnabunt ſuper terram 3.7 b

6* Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus. & qui ſedebat ſuper eum vocabatur fidelis & verus æquum iuſtumque iudicans, & præliabatur, eratque coopertus veſte conſperſa ſanguine, & dicitur nomen eius, ſermo Dei 352. b

* Et cùm aperuiſſet quintum ſigillum, vidi ſub ara Dei; animas occiſorum propter verbum Dei & martyrium ſuum, & clamauerunt magna voce, dicentes: Quouſque domine ſanctus & verus non iudicas, & vindicas ſanguinem noſtrum de his qui in terris inhabitant. Et datæ ſunt eis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictum eſt eis vt requieſcerent breui adhuc tempore, donec impleretur numerus conſeruorum & fratrum eorum, quique poſtea occidentur exemplo ipſorum 248 b 377. b

* Et cùm aperuiſſet ſigillum ſextum, ecce terræ motus factus eſt magnus, & factus eſt ſol niger, vt ſaccus cilicinus, & luna tota ſanguinea facta eſt, & ſtellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus a vento magno agitata mittit groſſos ſuos, & cœlum receſſit vt liber cum inuoluitur, & omnis mons & inſulæ de locis ſuis motæ ſunt, & reges terræ & maximi quique, & tribuni & diuites, & fortes, & omnis ſeruus & liber abſconderunt ſe in ſpelunculis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite ſuper nos & abſcondite nos à conſpectu patris ſedentis ſuper thronum & ab ira agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit ſtare: 438 a

7* Poſt hæc vidi turbam magnam quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni genre, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, ſtantes in conſpectu throni, & in conſpectu agni, & erant amicti ſtolas albas &, palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo noſtro ſedenti ſuper thronum, & agno. Et reſpondit vnus ex ſenioribus dicens mihi: Hi qui amicti ſunt ſtolas albas, qui ſunt, & vnde venerunt? Et dixi ei: Domine mi tu ſcis. Et ait mihi: Hi ſunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauarunt ſtolas ſuas, & candidas eas fecerunt in ſanguine agni. Ideo ſunt in conſpectu throni Dei, & ſeruiunt ei a diebus ac b noctibus in templo eius. Et is qui ſedet in throno, inhabitat ſuper eos, neque eſurient neque ſitient vnquam, ſed neque ſol ſuper eos cadet, nullum vnquam æſtum patientur, quoniam agnus qui in medio throni eſt, reget eos. Et deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum. 336. b. 377. b

a dio
b nocte

*14 Et vidi, & ecce agnum ſtantem in monte Sion & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius, & nomen patris eius ſcriptum in frontibus ſuis. 360. a

* Hi ſunt, qui cum mulieribus ſe non coinquinauerunt, virgines enim permanſerunt. hi ſunt qui ſequuntur agnum quocunque ierit. 558. b. 453. b

* Et vidi alium angelum volantem in medio cælo habentem Euangelium æternum, vt adnunciaret ſuper omnem terram, & ſuper omnes nationes & tribus, & linguas, & populos, dicentem voce magna. Metuite potius Deum & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius, & adorate eum; fecit cœlum & terram, & mare & omnia quæ in eis ſunt. 320. a

* Si quis dorat beſtiam & imaginem eius & accipit notam in fronte ſua & manu, bibet & ipſe de viuo iræ Dei mixto in poculo iræ eius: & punietur igne & ſulphure ſub oculis ſanctorum angelorum, & ſub oculis agni, & fumus de tormentis eorum aſcendet in ſæcula ſæculorum nec habebunt requiem die ac nocte, quicunque adorant beſtiam & imaginem eius. 130. a. 156. a 330. b

*16 Beati erunt qui vigilabunt, & ſeruabunt veſtimenta ſua ne nudi ambulent, & videant turpitudinem ſuam.

*17 Et venit vnus ex ſeptem angelis habentibus phialas, & aggreſſus eſt me dicens: Veni oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ, ſedentis ſuper aquas multas, cum qua fornicati ſunt reges terræ. Et duxi me in ſpiritu. Et vidi mulierem ſedentem ſuper beſtiam, & mulier illa amicta erat pallium purpureum & coccineum, & adornata erat auro & lapidibus pretioſis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu ſua plenum exectationum, & immunditiæ & fornicationis totius terræ 230. b. 380 b. 381 a

* Aquæ quas vidiſti ſuper quas ſedet meretrix illa, populi ſunt, & turbæ, & gentes, & regna. 149. a. 434. a

*18 Et audiui aliam vocem de cœlo dicentem: Exi de ea populus meus, ne particeps ſis delictorum eius, & ne perſtringaris plagis eius: quoniam delicta eius vſque ad cœlum peruenerunt, & meminit dominus Deus iniquitatum eius Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miſcuit, duplum remixtum eſt ei, & in quantum ſe clarificauit, & deliciarum habuit, in tantum datus eſt ei cruciatus & luctus: quoniam in corde ſuo dicit: Regina ſum, & vidua eſſe non poſſum nec luctum viſura ſum, propterea vna hora plagæ eius aduenient, mors, luctus & fames, & igni cremabitur, quoniam fortis eſt dominus Deus qui eam iudicabit, & flebunt & plangent ſe in ea reges terræ, qui cum ea fornicati ſunt, & in delictis conuerſati ſunt 240. a. 380. b

* Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ charitatem, quoniam venerunt nuptiæ agni, & vxor eius ſe præparauit. 359. a

FINIS INDICIS SCRIPTVRARVM.

INDEX IN TRES D. CYPRIANI OPERUM TOMOS.

A.

B.

ange-

D.

I.

quod

Pascha

Simplicitas

T

V

INDEX

INDEX RERVM AC VOCVM IN ADNOTATIONIBVS EXPLICATARVM.

A

B

Index rerum ac vocum

Dionysius

E

F

G

Lucii

S

T

FINIS.

IACOBO PAMELIO
THEOLOGO, DE CYPRIANO AB EO RESTITVTO.
LVDOVICVS CARRION I. C.

DVM veterum in lucem reuocas sacrata, Pameli,
Scripta patrum, squalore diu quæ pressa, situque
Obruta: nec radios solis neque tela diei
Pertulerant, ignota inhonoráque nomina vitæ:
Aut alios, quorum virtutem posthuma sæcla
Concelebrant, primi è tenebris extollere lumen
Qui potuere olim, ingenio fœliciter ornas;
Dignus es inter eos, quis dis vitámque, decúsque
Immortali æuo, summa cum pace, fruaris.
His non difficile est rationem reddere dictis.
Primo, quod pulchrum est magnis in rebus agendis
Noctes atque dies niti perstante labore:
Tum porrò, quia si, vt natura petit ratióque,
Dicendum est, scriptis antistant sacra prophanis,
Disiuncta à nostris studiis, semotáque longè.
Quisnam etenim, qui non diuina vi rationis
Præditus, ingenium ad cœlestia sidera tollat,
Priscorum scripta illustrabit: & abdita sacris
Sensa voluminibus sapiens rimabitur aptè?
At tu, quem natura suis virtutibus auxit,
Atque auctum variis ornauit diuitiis amplè
Dotibus ingenij: perge illustrare, Pameli,
Cæcilium, fidei Romanæ martyra: Pœnus
Quem sacra narrantem stupuit, quémque æmula Romæ
Carthago, vix ferre valens est mira loquentem.
Sic tibi Roma, caput fidei, quæ conscia nunquam
Erroris, debebit opus seriéque vetusta
Exornatum, & labe carens; sic Pœnica tellus
Ipsa suum ciuem renouato cernet amictu
Fulgentem, & positis pulchro de corpore tandem
Exuuiis, niuea nunc rursum veste nitentem.

DIVI CÆCILII
CYPRIANI
CARTHAGINENSIS
Epiſcopi, totius Africæ Primatis, & glorioſiſſimi Martyris.

OPERVM
TOMVS PRIMVS

Continens Epiſtolas, nunc primùm, habita temporum ratione, in ſuas claſſes diſtributas, ac ſuis Adnotationibus & Argumentis illuſtratas, numero LXXXIII.

A

IACOBI PAMELII AD LEctorem Prefatio, de legitimo Epistolarum ordine.

ORDO quid in re quaque valeat, quantúmque ornamenti & decoris addat: abundè testatum facit confusum illud Chaos, rudis (inquam) indigestáque mundi moles, paulò post à summo rerum opifice Deo ita formata, ita in ordinem concinnum redactis omnibus condecorata, vt ab ornatu κόσμον Græci illam nuncupent. In oratione quoque, & quouis scripti genere, quantum momenti habeat, quidve lucis adferat, tradunt Rhetores. Atqui si quo alio in Auctore, certè in Cyprian. requisitum illum, nemo dubitabit opinor (in Epistolis præsertim) qui summis, quod aiunt, labris illarum gustum aliquem fecerit; vtpote quàm iam olim deprehenderim, ita ex se mutuo illas dependere, vt pleraque sine aliis intelligi nequeant. Quum primum itaque Morelli editionem videre contigit, spe ducebar, iam votis meis satisfactum iri, qui existimarem hominem eruditum ordinem non temerè immutasse, nisi temporum habita ratione. Verum vbi deprehendi ab illo perturbata potius omnia quàm in ordinem digesta (quod considerabit facilè qui meas has Epistolarum classes cum illis conferet) ipse ego tentare cœpi, num certum illum quem desiderabam ordinem adinuenire liceret. Cœptis autem meis ita Deus Optimus Maximus annuit, vt viri docti complures quibus illa communicare visum fuit, datis ad me litteris, calculis suis non approbarint modò, sed & multum lucis D. Cypriano accessurum nostra hac opera professi sint, inter quos honoris ergo de nomine appellandum censui Reuerend. Ruremundensem Episc. Dn. Guiliem. Lindanum. Neque nouo in exemplo primus ego hac tempestate tentaui, sed in Epist. Cicer. ad Atticum idipsum præstitit vir circa controuersiam doctiss. Paulus Manutius Aldi filius: quem adeò non dubito ipsum hoc in Cypriano suo facturum fuisse, si laboribus illis quotidianis typographicis occupatissimo fuisset integrum. Neque etiam est quod me ab instituto remoretur illorum sententia, qui ea de causa veterem illam per Libros distinctionem retinendam censent, quod eo ordine à Neotericis scriptoribus citetur passim D. Cyprianus. Illis enim satis consultum puto per indicem editionis illius, quem nostræ huius catalogo subtexui; ad quem recurrere licebit, si quando iuxta illam citatus reperiatur. Quam tamen tumultuaria ea fuerit, colligere erit haud difficile, ex notis illius ad marginem nostrò adiectis indici. Si exemplum quis petat, occurret imprimis Epist. ad Cornelium prorsus inuersus ordo, vtpote inter quas, quæ primo collocabantur loco postremo

ſcriptas hiſtoriæ fides perſpicuum faciat: deinde non minus præpoſterus, Epiſt. de baptizandis hæreticis, etiam apud Morellum. Si quem viciſſim in ipſo ſtatim limine editionis noſtræ offendat Epiſt. Donati, inter Epiſt. D. Cypr. primo loco poſita, reſpondeo imitatum me hac in re D. Ambr. & Auguſtini, imò ipſius Ciceronis & dictorum ad Atticum & familiarium Epiſt. centones; in quibus id ferè vſurpatum reperio, vt ſuis reſponſis præfigantur, ad quas reſpondetur, litteræ. Et certè in ipſo quoque hoc Auctore, iuxta vulgatos codices interiectam habes Epiſt. Cleri Romani lib. 2. iuxta Manutium, Cornelij duas, & Lucij vnam lib. 3. apud Morellum, denique eas omnes quæ à me ſuis quibuſque locis interſeruntur, excepta illa Donati, quam nunc primum in lucem emitto. Porro quid vtilitatis præter lucem illam conferat noſtra hæc digeſtio, adnotationes noſtræ indicant, in quibus de ſingularum quoque Epiſt. ordine latius. De ordinis itaque ratione vbi paucis hic aliquid dixero, finem imponam. Vniuerſum Epiſt. corpus in ſex claſſes, numero tamen non interpolato, diſtinxi. Prima vnicam continet D. Cypr. Epiſt. cum præfixa dicta Donati Epiſt. quas ſtatim à baptiſmo ab illis conſcriptas, nemo eſt doctiorum qui dubitet. Secunda claſſis earum eſt, quę toto biennio in ſeceſſu Auctoris emiſſæ ſunt. Quarum duas priores (quæ ſunt ipſo illo ſeceſſu & obitu Fabiani Papæ) ſequuntur Epiſt. x. tredecim illarum numero, quarum exempla Romam miſiſſe ſe teſtatur Epiſt. xv. Ratione eadem Epiſtolæ xxiij. ſex pręcedentes pręfixi, xxix. alias duas, quippe quarum in illis fit mentio. Atque his reſponſa Cleri Romani duo ordine optimo ſubiunxi. De cæteris eiuſdem claſſis, ſuo loco plura. Tertia, Epiſtolas complectitur plures ſub Pontificatu Cornelij, & vnam ſub Lucij Pontificatu datas. Quas inter, Cypriani ſunt Epiſtolæ ad Cornelium octo, quarum meminerunt Euſebius & D. Hieron. ac ad eumdem Synodi Carthag. vna, ipſius verò Cornelij ad Cyp. duæ, falſo antea Cyp. aſcriptæ, de quarum & reliquarum ordine, ſuis quibuſque locis reddita eſt ratio. In quartam reiecimus Epiſt. variat planè [illegible] *, de quibus tamen quo tempore ſcriptæ ſint, certi nihil colligere licuit. Quintam occupant, quas ſub Pontificatu Stephani ſcriptas aut Epiſtola conuincit aut titulus, & de baptizandis hæreticis aliquot. Nam ſub Stephano primum contigiſſe eam controuerſiam, tum in adnotationibus, tum in vita Auctoris latiùs à me comprobatum eſt. Et inter has primo loco ſcriptas ad Ianuarium & ad Quintum litteras, quæ ſequuntur ad Stephanum & ad Iubaianum, diſertis verbis indicant, quibus ritè ſubiectas illas ad Pompeium & Firmilianum, argumentum earumdem perſpicuum facit. Poſtrema denique claſſis aliquot in exilio, ac duas ſub finem vitæ Cypriani conſcriptas habet. E quibus illa Lucij, non Papæ, ſed Epiſcopi Africæ, perperam hactenus Cypriano ad Lucium Papam inſcripta eſt. Habes hîc paucis, benigne Lector, ordinis noſtri rationem, quam legitimam tibi viſam iri confido, ſin ſecus, in magnis vel voluiſſe ſat eſt. Vale igitur, & labores hos noſtros boni conſule.*

D. CÆCILII

D. CÆCILII CYPRIANI

EPISTOLÆ, NVNC PRIMVM, HABITA

Temporum ratione, in ſuas claſſes diſtributæ, ac ſuis adnotationibus & argumentis illuſtratæ, numero LXXXIII.

Epiſtolæ ſtatim à baptiſmo Cypriani conſcriptæ.

DONATI AD Cyprianum.

EPISTOLA I.

Ita breuis eſt hæc Epiſtola exhortatoria, vt argumento non egeat.

DONATVS CYPRIANO.

CREDO te retinere, ſanctiſſime Cypriane, quæ nobis fuerit apud Oratores garrulitas, vnus ſenſus, vna cogitatio, indiuidua lectio. quare non & in diuina lectione ita animis roboramur? Aut non ea ſemper nobis fuit cogitatio, vt ſimul crederemus?

ADNOTATIONES. in Epiſtolam Donati ad Cyprianum.

Epiſtolion hoc nunc primum è codice Cambronenſi in lucem damus. Videtur fragmentum duntaxat. Nam titulus in manuſcripto libro erat iſte : Admonitio Donati ad Cyprianum. *Hoc vnum verò hic obſeruandum venit, fuiſſe Donatum vti antea in Oratoria, ita & in baptiſmo Cypriani collegam. Fortaſsis ipſus eſt ille Donatus à Cibaliana, id eſt, Cibalianæ ciuitatis Epiſcopus, qui infra in ſynodo Carthaginienſi de baptizandis hæreticis ſuam quoque ſententiam dixit, cuius etiam nomine cum reliquis Africæ Epiſcopis dictata ſunt Epiſtolæ lii. ad Cornelium, et lxx. ad Ianuarium, ad reliquos Epiſcopos Numidas.*

CYPRIANI I AD DONATUM de gratia Dei.

EPISTOLA II.

ARG. *Promiſerat Donato Cyprianus, ſermonem ſe cum illo habiturum de rebus diuinis. Iam promiſsi admonitus ſatisfacit, ac multis gratiam* D. Cyprian. *Dei per baptiſmum collatam commendans, quantum ſit mutatus ab illo ſignificat, & ad oculum demonſtratis mundi erroribus, ad contemptum eius, ad aſsiduam denique lectionem & orationem adhortatur.*

CÆCILIVS CYPRIANVS Donato Salutem.

BENE admones, Donate chariſſime. nam & promiſiſſe me memini, & reddendi tẽpeſtiuum prorſus hoc tempus eſt, quo,* Indulgente vindemia, ſolutus animus in quietem ᵃ ſolemnes ac ſtatas anni fatigantis inducias ſortitur, locus etiam cum die conuenit, & mulcendis ſenſibus ac fouendis ad lenes auras blandientis autumni, hortorum facies amœna conſentit. Hic iucundum ſermonibus diem ducere, & ᵇ ſtudentibus fabulis in diuina præcepta conſcientiam pectoris erudire: ac ne colloquium noſtrum arbiter profanus impediat, aut clamor intemperans familiæ ſtrepentis obtundat, petamus hanc ſedem: dant ſeceſſum vicina ſecreta, vbi dum erratici palmitum lapſus nexibus pendulis per arundines baiulas repunt, vitream porticum frondea tecta fecerunt. Benè hîc ſtudia in aures damus, & dum in arbores & in vites, quas videmus oblectante proſpectu, oculos amœnamus, ᶜ animũ ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. Quamquam tibi ſola nunc gratia, ſola cura ſermonis eſt: contemptis voluptariæ viſionis illecebris in me oculus tuus fixus eſt: tam ore, quàm mente totus auditor es, & hoc amore, quo diligis. Cæterum quale, vel quantum eſt, quod in pectus tuum veniat

Lib. 1. c. 2.

* Induitis vindemus

ex nobis? Exilis ingenij angusta mediocritas tenues admodum fruges patit, nullis ad copiam fœcundi cespitis culmis ingrauescit: aggrediar tamen facultate, qua valeo; nam & materia dicendi facit mecum. ' In iudiciis, in concione, pro rostris opulenta facundia volubili ambitione iactetur: cum de domino Deo vox est; vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititut ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta, sed fortia; nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad diuinam indulgẽtiam prædicandam rudi veritate simplicia: ' accipe, quod sentitur antequam discitur; nec per moras temporum longa agnitione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis hauritur. ' Ergo cùm in tenebris atque in nocte cæca iacerem, cúmque in salo iactantis sæculi nutabundus ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi diuina indulgentia pollicebatur, vt quis renasci denuo posset; vtque in nouam vitam ' lauacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat, exponeret; corporis licet manente compage, ' hominem animo ac mẽte mutaret. " Quî possibilis, aiebam est tanta conuersio: vt repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel vsurpatum diu senio vetustatis inoleuit? alta hæc, & profunda penitus radice sederunt. Quando parsimoniam discit, qui epularibus cœnis & largis dapibus assueuit? & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus & honoribus, priuatus & inglorius esse non potest. hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse eùm solus est: tenacius semper illecebris assuetum, necesse est, vt solebat, vinolentia inuitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. Hæc egomet sæpe mecum: nam vt ipse quamplurimis " vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem: sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti iam propriis ac vernaculis adfauebam. " Sed postquam vndæ genitalis auxilio superioris æui labe detersa, in expiatum pectus ac purum, desuper lumen infudit, postquam cælitus spiritu hausto in nouum me hominem natiuitas secunda reparauit: mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa: facultatem dare quod prius difficile videbatur: geri posse, quod impossibile putabatur, vt esset agnoscere terrenum fuisse, quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viueret: Dei esse cœpisse, quod iam spiritus sanctus animaret. " Scis ipse profectò, & mecum pariter recognoscis, quid detraxerit nobis, quidve contulerit " mors ista criminum, vita virtutum. " Scis ipse, nec prædico, in proprias laudes odiosa iactatio est: quamuis non iactatum possit esse, sed gratum quicquid non virtuti hominis ascribitur, sed de Dei munere prædicatur, vt iam non peccare esse cœperit fidei, quod ante peccatum est, fuerit erroris humani. " Dei est, inquam, Dei omne quod possumus: indè viuimus, indè pollemus, indè sumpto & vigore concepto, hîc adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. " Sit tantum timor innocentiæ custos, vt dominus qui in mentes nostras indulgentię cœlestis allapsu clementer influxit, inanimi oblectantis hospitio iusta operatione teneatur, ne accepta securitas iudiligentiam pariat, & vetus denuò hostis obrepat. Cæterùm si tu innocentiæ, si iustitiæ viam teneas, si illapsa firmitate vestigij tui incedas, si in Deum viribus totis, ac toto corde suspensus, hoc sis tantum quod esse cœpisti: tantum tibi ad licentiam datur, quantum gratiæ spiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est in capessendo munere cœlesti, mensura vlla vel modus est, profluens largiter spiritus nullis finibus premitur, nec coërcentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur: manat iugiter, exuberat affluenter. nostrum tantum sitiat pectus & pateat: quantum illud fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde iam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sinceta, " in medelam dolentium vulnerum posse venenorum virus extinguere: animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis ubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem: " immundos & erraticos spiritus qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere, vt recedant, duris verberibus vrgere, conflictantes,

tes, eiulantes, gementes, incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur: " Occulta plaga, & pœna manifesta: ita quod esse iam cœpimus, acceptus spiritus licentia sua potitur; quod nec dum corpus ac membra mutuauimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cæcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est? non tantum ipsum esse subtractum perniciosis contactibus mundi, vt qui expiatus & purus nulla incursantis inimici * labe capiatur; sed adhuc maiorem, & fortiorem viribus fieri, vt in omnem aduersarii grassantis exercitum imperioso iure dominetur? Atque vt illustrius veritate patefacta diuini * muneris indicia clarescant, lucem tibi ad cognitionem dabo, malorum blandientium caligine abstersa, opertas sæculi tenebras reuelabo. Paulisper te crede subduci in montis ardui verticem celsiorem, speculare inde rerum infra te iacentium facies; & oculis in diuersa porrectis, ipse à terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Iam sæculi & ipse misereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus, maiore lætitia quod euaseris, gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castrorum bella vbique diuisa: madet orbis mutuo sanguine, & " homicidium cùm admittunt singuli crimen est, virtus vocatur cùm publicè geritur: impunitatem sceleribus acquirit non innocentiæ ratio, sed sæuitiæ magnitudo. Iam si ad vrbes ipsas oculos tuos atque ora conuertas, celebritatem offendes omni solitudine tristiorem. " Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, " & aruinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, " vt saginatus in pœnam carius pereat. Homo occiditur in hominis voluptatem, & vt quis possit occidere, peritia est, vsus est, ars est: scelus non tantùm geritur, " sed & docetur, quid potest inhumanius, quid acerbius dici? disciplina est, vt perimere quis possit: & gloria est, quod perimit. Quid illud, oro te, quale est, vbi " se feris obiiciunt, quos nemo damnauit? ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa, viuentes iuuenes in vltroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur: pugnant ad bestias, non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in cauea est, & soror præsto est. " Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, vt mœroribus suis mater intersit; hoc proh dolor! mater redimit; & in tam impiis spectaculis, támque diris & funestis esse se non putant oculis parricidas. " Conuerte hinc vultus ad diuersa spectaculi non minus pœnitenda contagia: in theatris quoque conspicies, quod tibi & dolori sit, & pudori. " Cothurnus est tragicus prisca facinora carmine recensere: de patricidis & incestis horror antiquus, expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne sæculis transeuntibus exolescat, quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis auditu, fieri posse, qood factum est: numquam æui senio delicta moriuntur, numquam temporibus crimen obruitur, numquã scelus obliuione sepelitur. exempla fiunt, quæ esse iam facinora destiterunt. " Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio, vel quid domi gesserit recognoscere, vel quid gerere possit audire. Adulterium discitur, dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectacolo reuertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ * alimenta vitiorum, histrionicis gestis inquinari? videre contra fœdus * iúsque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? Euirantur mares, honor omnis & vigor sexus eneruati corporis dedecore mollitur, plúsque illic placet quisquis virum in fœminam magis fregerit, * in laudem crescit ex crimine, & peritior quo turpior iudicatur. Spectatur hic proh nefas & libēter. " Quid nō possit suadere qui talis est? Mouet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem: nec deest probri blãdientis auctoritas, vt auditu molliore pernicies hominibus obrepat. " Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem illum suum, non magis regno, quàm vitiis principem, in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus ardentem, nunc in plumas oloris albescere, nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris auibus prosilire. Quære iam nunc an possit esse, qui spectat, integer vel pudicus. " Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta. " O si possis in illa sublimi specula constitutus oculos tuos inserere secretis, recludere cubiculorum

* luc.

* numinis

* incitamenta.

* legémque.

* & laudem consequitur.

obductas fores, & ad conſcientiam luminum penetralia occulta reſerare: aſpicias ab impudicis geri, quod nec poſſit aſpicere frons pudica. Videas, quod crimen ſit & videre: " videas quod vitiorum furore dementes geſſiſſe ſe negant, & gerere feſtinant. libidinibus inſanis in viros viri proruunt. " Fiunt quæ nec illis ipſis poſſunt placere, qui faciunt. Mentior niſi alios qui talis eſt, increpat; turpes turpis infamat, & euaſiſſe ſe conſcium credit, quaſi conſcientiam ſuam non poſſe effugere ſatis non ſit. Iidem in publico accuſatores, in occulto rei, in ſemetipſos cenſores pariter, & nocentes, damnant foris, quod intus operantur, admittunt libenter, quod cum admiſerint, criminantur." audacia prorſus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur huiuſmodi ore illo polluto quicquid iam voce delinquitur, minus eſt. " Sed tibi poſt inſidioſas vias, poſt diſpenſas orbe toto multiplices pugnas, poſt ſpectacula vel cruenta, vel turpia, poſt libidinum probra, vel lupanaribus proſtituta, vel domeſticis parietibus obſepta, quorum quo ſecretior culpa, maior audacia eſt; forum fortaſſe videatur immune, quod ab iniuriis laceſſentibus liberum, nullis malorum contactibus polluatur, illuc aciem tuam flecte. plura illic quæ deteſteris inuenies, magis oculos tuos inde diuertes. " Inciſæ ſint licet leges duodecim tabulis, & publice ære præfixo iura præſcripta ſint, inter leges ipſas delinquitur, inter iura peccatur, innocentia nec illic vbi defenditur, reſeruatur. Sæuit inuicem diſcordantium rabies, & inter togas pace rupta forum litibus mugit inſanum, haſta illic & gladius, & carnifex præſto eſt, vngula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus vnum ſupplicia plura quàm membra ſunt. Quis inter hæc verò ſubueniat? Patronus? ſed præuaricatur & decipit. Iudex? ſed ſententiam vendit. qui ſedet crimina vindicaturus, admittit, & vt reos innocens pereat, fit nocens iudex. Flagrant vbique delicta, & paſſim multiformi genere peccandi, per improbas mentes nocens virus operatur. " Hic teſtamentum ſubiicit: " ille falſum capitali fraude conſcribit: hic arcentur hæreditatibus liberi: illic bonis donantur alieni. Inimicus inſimulat, calumniator impugnat, teſtis infamat, vtrobique graſſatur in mendacium criminum proſtitutæ vocis venalis audacia, cùm interim nocentes, nec cum innocentibus pereunt. Nullus de legibus metus eſt: " de quæſtore, de iudice pauor nullus: quod poteſt redimi, non timetur: eſſe iam inter nocentes innoxium crimen eſt: malos quiſquis non imitatur, offendit. Conſenſere iura peccatis, & cœpit licitum eſſe quod publicum eſt. Quis illic rerum pudor, quæ eſſe poſſit integritas, vbi qui damnant improbos deſunt, ſoli tibi qui damnentur occurrunt. " Sed ne nos videamur eligere fortaſſe peiora, & ſtudio deſtruendi, per ea oculos tuos ducere, quorum triſtis atque auerſandus aſpectus ora & vultus conſcientiæ melioris offendat: iam tibi illa quæ ignorantia ſæcularis bona opinatur, oſtendam, illic etiam fugienda conſpicies. Quos honores putas eſſe? quos faſces? quam affluentiam in diuitiis? quam potentiam in caſtris? in magiſtratu purpuræ ſpeciem? in principatu licentiæ poteſtatem? Malorum blandientium virus occultum eſt, & arridentis nequitiæ facies quidem læta, ſed calamitatis abſtruſæ illecebroſa fallacia; inſtar quoddam veneni, vbi in lethales ſuſcos dulcedine aſperſa calliditate fallendi ſapore medicato, poculum videtur eſſe quod ſumitur: " vbi epotaueris, pernicies hauſta graſſatur. Quippe illum vides, qui amictu clariore conſpicuus fulgere ſibi videtur in purpura, quibus hoc ſordibus emit, vt fulgeat? quos arrogantium faſtus prius pertulit? quas ſuperbas fores matutinus ſalutator obſedit? " quot tumentium contumelioſa veſtigia in clientium cuneis antè præceſſit, vt ipſum etiam ſalutatum comes poſtmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, ſed poteſtati? neque enim coli moribus meruit ille, ſed faſcibus. Horum denique videas exitus turpes, cum " anceps temporum, palpator abſceſſit, cum priuati latus nudum deſertor aſſecla fœdauit, tunc laceratæ domus plagæ conſcientiam feriunt, " tunc rei familiaris exhauſtæ damna noſcuntur, quibus redemptus fauor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæſita eſt. Stulta prorſus & vana iactura, " fruſtrantis ſpectaculi voluptate id parare voluiſſe, quod nec populus acciperet; & perderet magiſtratus. " Sed & quos diuites opinaris continuantes ſaltibus ſaltus, & de confinio pauperibus excluſis infinita ac ſine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus, & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres

geſtes, vel defeſſæ ſtrues; hos etiam inter diuitias ſuas trepidos cogitationis incertę ſollicitudo diſcruciat, ne prædo vaſtet, ne percuſſor infeſtet, ne inimica cuiuſque locupletioris inuidia calumnioſis litibus inquietet. 50 Non cibus ſecuro, ſomnúſve contingit, ſuſpirat ille in conuiuio, bibat licet gemmas, & cum epulis marcidum corpus torus mollior alto ſinu condiderit, vigilat in pluma, nec intelligit miſer ſpecioſa ſibi eſſe ſupplicia, auro ſe alligatum teneri, & poſſideri magis, quàm poſſidere 51 diuitias atque opes. O deteſtabilis cæcitas mentium, & cupiditatis inſanæ profunda caligo! Cùm exonerare ſe poſſit & leuare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes indelargitio eſt, cum indigẽtibus nulla partitio, & pecuniam ſuam dicunt, quam velut alienam domi clauſam ſollicito labore cuſtodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non ſibi denique impertiunt, poſſident ad hoc tantum, ne poſſidere alteri liceat. O nominum quanta diuerſitas! bona appellant, ex quibus nullus illis, niſi ad res malas vius eſt. An tu vel illos putas tutos, illos ſaltem inter honorum infulas & opes largas ſtabili firmitate ſecuros, quos regalis aulę ſplendore fulgentes armorum excubantium tutela circumſtat? Maior illis quàm cæteris metus eſt: tam ille timere cogitur, quàm timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore ſublimitas, ſit licet ſatellitum manu ſeptus, & clauſum ac protectum latus numeroſo ſtipatore tueatur. Quàm ſecuros non ſinit eſſe ſubiectos, tam neceſſe eſt non ſit & ipſe ſecurus. Ante ipſos terret poteſtas ſua, quos facit eſſe terribiles. Arridet, vt ſæuiat: blanditur, vt fallat: illicit, vt occidat: extollit, vt deprimat. Fœnore quodam nocendi quàm fuerit amplior ſumma dignitatis & bonorum, tam maior exigitur vſura pœnarũ. 52 Vna igitur placida & fida tranquillitas: vna ſolida, & firma & perpetua ſecuritas, ſi quis ab his inquietantis ſæculi turbinibus extractus, ſalutaris portus ſtatione fundatus, ad cælum oculos tollat à terris, & ad Domini munus admiſſus, ac Deo ſuo mente iam proximus quicquid apud cæteros in rebus humanis ſublime ac magnum videtur, intra ſuam iacere conſcientiam glorietur. Nihil appetere iam, nihil deſiderare de ſæculo poteſt, qui ſæculo maior eſt. Quàm ſtabilis, quàm inconcuſſa tutela eſt, quàm perennibus bonis affluens cœleſte præſidium, implicantis mundi laqueis ſolui, in lucem immortalitatis æternę de terrena fæce purgari. 53 Viderit quæ in nos prius infeſtantis inimici pernicies inſidioſa graſſata ſit! Plus amare compellimur, quod futuri ſumus: dum & ſcire conceditur, & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis, aut ambitu, aut manu opus eſt, vt hominis ſumma vel dignitas vel poteſtas elaborata mole pariatur: 54 ſed gratuitum de Deo munus, & facile eſt. Vt ſponte ſol radiat, dies illuminat, fons rigat, imber irrorat; ita ſe ſpiritus cœleſtis infundit. Poſtquàm auctorem ſuum cœlum intuens anima cognouit, ſolo altior, & hac omni terrena poteſtate ſublimior, id eſſe incipit, quod ſe eſſe credit. Tu tantùm quem iam ſpiritalibus caſtris cæleſtis militia ſignauit, tene incorruptam, tene ſobriam religioſis virtutibus diſciplinam. Sit tibi vel oratio aſſidua, vel lectio: nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum: ille te præceptis ſuis inſtruat, ille diſponat: quem ille diuitem fecerit, nemo pauperem faciet. Penuria eſſe nulla iam poterit, cùm ſemel pectus cæleſtis ſagina ſaturauerit. Iam tibi auro diſtincta laquearia, & pretioſi marmoris cruſtis veſtita domicilia ſordebunt; cùm ſcieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc eſſe potiorem, quam Dominus inſedit templi vice, in qua Spiritus ſanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ, illuminemus luce iuſtitiæ. Non hæc vnquam procumbet in lapſum ſenio vetuſtatis; nec pigmento parietis, aut auro exoleſcente fœdabitur. Caduca ſunt quęcumque fucata ſunt, nec fiduciam præbent poſſidentibus ſtabilem, quæ poſſeſſionis non habent veritatem. Hæc manet cultu iugiter viuido, honore integro, ſplendore diuturno, aboleri non poteſt, non extingui, poteſt tantùm in melius corpore redeunte formari. Hæc interim breuibus, Donate chariſſime: nam etſi facilem de bonitate patientiam, mentem in Deum ſolidam, fidem tutam ſalutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum eſt, quàm quod in Deo gratum eſt; moderari tamen dicenda debemus ſimul iuncti, & ſæpius colloquuturi. Et quoniam feriata nunc quies, ac tempus eſt otioſum, quicquid inclinato iam ſole in veſperam diei ſupereſt, ducamus hanc diem læti, nec ſit vel hora conuiuii gratiæ cæleſtis immunis 55. ſonet Pſalmos

conuiuium ſobrium, & vt tibi tenax memoria eſt, vox canora; aggredere hoc munus ex more, magis chariſſimos paſces, ſi ſit nobis ſpiritalis auditio, prolectet aures religioſa dulcedo:

ADNOTATIONES IN Epiſtolam II.

AD Donatum de gratia Dei] titulum hunc è vita Cypriani per Pontium mutuatus eſt Antoninus, ac poſt eum Trithemius. Sic enim ille, ubi operum Cypriani quaſi aliud agens catalogum recenſet, Finge (inquit) tunc illum Martyrii dignatione tranſlatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis oſtenderet? Quod quum non dubitemus de hoc opere dictum, etiam nos illum titulum præ reliquis amplexi ſumus. Camb. codex, Dun. & Marchienenſis ita inſcribunt: Ad Donatum de erroribus mundi & contemptu eius. Affligmenſis & alii: Liber Cypriani ad Donatum. Verum titulus primus magis placet. Ex hac autem Epiſtola citauit D. Auguſt. ſplendidæ ac iucundæ dictionis exemplum, lib. de doctrina Christiana 4. c. 14. In populo graui (inquit) nec illa ſuauitas orationis delectabilis eſt, qua non quidem iniqua dicuntur, ſed exigua & fragilia bona ſpumeo verborum ambitu ornantur; qualis nec magna atque ſtabilia decenter, & grauiter ornarentur. Eſt tale aliquid in Epiſtola B. Cypriani, quod ideo puto vel accidiſſe vel conſultò factum eſſe, vt ſciretur à poſteris, quam linguam doctrina Chriſtiana ſanitas ab iſta redundantia reuocauerit, & ad eloquentiam grauiorem modeſtiòremque reſtrinxerit, qualis in eius conſequentibus litteris ſecure amatur, religioſe appetitur, difficile impletur. Ait ergo quodam in loco: Petamus hanc ſedem, &c. Non dicuntur iſta niſi mirabiliter affluentiſſima fœcunditate facundiæ, ſed profuſionis nimia grauitate diſplicent qui verò hæc amant, profectò eos qui non ita dicunt, ſed caſtigatius eloquuntur, non poſſe ita loqui exiſtimant, non iudicio iſta vitare. Quapropter iſte vir ſanctus, & poſſe ſe oſtendit ſic dicere, quia dixit alicubi, & nolle quoniam poſt modum nuſquam. Hæc ille: quæ prolixius huc adduximus, eò quòd de toto agant dicendi genere, quo vtitur Cyprianus. Porrò quam Epiſtolam ille vocat, alicubi Liber inſcribitur. Si colloquium quis dixerit hanc Epiſtolam cum præcedenti, fortaſſis is verò non aberrarit, quanquam tamen præcipuas partes ſolus ferè Cyprianus agat. facit huc quod dicit: locus cum die conuenit, & paulò poſt: Petamus hanc ſedem, &c. ac illud ſub finem: Quicquid inclinante iam ſole in veſperum diei ſuperest, ducamus hanc diem læti, &c. Quæ verba Epiſtolaris ſtylo non congruunt, vtpote quum abſentibus mitti Epiſtolas, ipſa nominis ἐτυμολογία ſignificet. Accedit, quod quum in Epiſtolarum Epigraphis nomen ſuum, ac eius ad quem ſcribit præmittere ſoleat Cyprianus, veteres codices tum manuſcripti, tum excuſi nihil hîc eiuſmodi præmittunt. Nos tamen Epiſtolæ nomen & inſcriptionem retinuimus, tum Auguſtin. tum quoſdam codices ſecuti, quo id toti Operi præfigi poſſit, quod ante omnia Auctorem conſcripſiſſe nemo dubitat, quod fieri non poſſit ſi inter Opuſcula in ſecundum Tomum reiiceretur.

2. Solemnes ac ſtatas.] Sic Manutius, Eraſmus, Rembold. ac reliqui excuſi codices poſteriores emitt: Manuſcripti verò ac Morellii cum veteri excuſo. ſtatutas: Affl ig. ac alii duo (ratas ſtatáſque.) eleganter prima ſtatæ. Sic etiam Plinius lib. 18 Nat. hiſt. Statos ſiderum curſus, & Cic. Tuſcu. 1. ſtatum & ſolemne ſacrificium dixit.

3. Studentibus fabulis] id eſt, ſeriis (inquit Morellus) ſic Græcè dicunt σπουδάζοντων μῦθον Elegans locus qui ſcholaſticam adhuc redolet eloquentiam.

4. Animum ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. Vulgo, animam: pro quo vt animum reponerem, monuit lectio cod. Affliḡ. & aliorum duorum: animus ſimul & auditus inſtruitur, & paſcitur obtutus. Sic paulo poſt pro eo quod habent plerique: culminibus, è veteri excuſo ac manuſcriptis Dunenſi & Marchienenſi, culmis reſtituimus. Vtrumque certe etiam ante me ita caſtigaſſe Grauium poſtea comperi.

5. In iudiciis, in concione pro roſtris] Sic optime locum hunc reſtituit Manut. Vulgo: in iudicii contentione alii: in iudiciis, concione, ſeu contentione; neutri rectè. Roſtra Titus Liuius forum fuiſſe teſtatur Romæ ante curiam Hoſtiliam, in quo erat pulpitum ornatum ex Roſtris nauium Antiatum (ita nauium appellabatur pars illa è prora exporrecta, quam Græci ἔμβολον vocant) ex quo loco concionari ſolebant. Vnde quæ fieri ſolent è pulpitis conciones pro Roſtris fieri dicebantur. Quæ de re ſic etiam Plin. lib. 16. c. 4. Antea Roſtra nauium tribunali præfixa, fori decus erant.

6. Accipe quod ſentitur antequam dicitur.] Sic Tertul. lib. de Baptiſmo: illi non credentes quia non intelligentes. Nos porro quantula fide ſumus, tantulo & intellectu poſſumus æſtimare, &c. Niſi enim credideritis (inquit Iſaias) non intelligetis. Quem locum dum tractant veteres, conſtanter docent fide opus eſſe, non ſenſu, ad verum diuinarum intellectum, quippe quæ omnem ſenſum exuperent. Quod autem hic dicit gratiam maturantem, hoc eſt, maturè ſuccurentem, è Tert. mutuatus eſt, qui lib. de Pœn. de Deo loquens: quum rurſus (inquit) ad ſuam miſericordiam maturauiſſet. E quo vt alia pleráque vocem quoque indulgentiæ ſumpſit, qua tum paulò ante, tum ſæpe alias, pro gratia vtitur. Sic enim ille lib. de Reſurrect. carnis: Si non omnem lacrymæ imbrem indulgentia diuina ſiccaret: & alibi frequenter.

7. Ergo cùm in tenebris atque in nocte cæca iacerem] inſignis locus de baptiſmi variis effectis, quæ ſingula elegantiſſime ac verbis ad rem accommodatiſſimis explicat.

8. Lauacro aquæ ſalutaris animatus) Ita Tertul. loc. cit. Primis aquis præceptum eſt animas proferre, primus liquor quod viueret edidit, ne mirum ſit in baptiſmo, ſi aquæ animare nouerunt. Quod autem hic lauacrum aquæ ſalutaris; ipſa vndam genitalem nuncupat lib. de diſcipl. & hab. Virg lauacrum vitale, & Epiſt. 43. baptiſmum ſanctificationis. D. Paulus baptiſmum lauacrum vocat regenerationis & renouationis tit. 3. Lauacrum aquæ mundans in verbo vitæ Eph. 5. Sic D. Petrus ſaluos faciens baptiſma 1. 3. Ezech. quoque Propheta de baptiſmo loquens, c. 36. Effundam ſuper vos [inquit] aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris: & Zach. c. 13. In die illa erit fons patens domus Dauid in ablutionem peccatoris & menſtruatæ. Ita & Tertul. quod alibi lauacrum, l. de Baptiſ. ſacramentum aquæ nuncupat Greg. quoque Nazianz. Orat. de Baptiſ. ſacrum lauacrum. Similes baptiſmi periphraſes complures reperire eſt in ſcriptis veterum: quippe qui pro expreſſo Dei verbo agnoſcerent aquæ neceſſitatem in baptiſmo, quam tamen negare quidam non verentur. Hæreſis eſt iam olim damnata in

Seleucianis

Selucianus & Hermianus teste Aug. ad Quod vult. ante etiam ab Ire. notata aduersus hæreses lib. 1, c. 18 ac à Tert. de baptis. quem librum ex professo contra illum conscripsit, vbi Caianam hæresim nuncupat factione Quintillæ exsuscitatam, quo magis mirandum in Caluino, quod suis Institut. hanc velut. ab inferis reuocare non sit veritus.

9 hominem animo hac mente mutaret] *Sic Mannitius, Morellus, Cambron. ac vetus excusus codex pro eo quod quidam habent excusi, non tam significanter*: homo animum ac mentem mutaret..

10 Qui possibilis, aiebam, est tanta conuersio] *Sic manusc. cod. Afflig. Dun. & Marchi. ac alii duo veteres.* Cambr. Cui possibilis. *Cauchius.* Quam impossibilis, *non male. Morel. ac reliqui omnes*: Quin impossibilis, *quod minus placet. Suo autem hîc experimento Auctor explicat quod priùs dixit: Accipe quod sentitur antequam discitur, idque comprobat exemplis desumptis ex vi consuetudinis, quæ vbi semel inualuerit, altera natura est.*

11 vitæ prioris erroribus implicitus] *Sic hunc locum restitui ex Affli. cod. neque verò* implicatus, *ita Latine dicitur. Ante me vero Manu. ac Morel. pro* horroribus, *reposuerunt*, erroribus, *rectissimè. nam correspondent Ms. omnes. Paulopost, pro* fauebam, *quod habet. Manut. ac Ms. non malè Morel. ac excusi*: adfauebam.

12 Sed postquam vnde genitalis auxilio) *En baptismum quid operetur: Superioris, inquit, aui labes illa detergitur, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infundit, cælestis spiritu hausto in nouum hominem reparet natiuitas secunda, facultatem dat geri vt possit, quod impossibile putabatur. Eleganter profectò expressit quæ vulgo baptismi effecta vocamus: peccati originalis expiationem, conscientiæ puritatem, illuminationem mentis, sancti inhabitationem, renouationem, generationem, benè operandi denique facultatem.*

13 Scis ipse profectò & mecum pariter recognoscis] *Hinc confirmatur quod Epistola præcedenti quoque adnotauimus, fuisse Donatum Cypriano in baptismo collegam.*

14 mors criminum vita virtutum) *Locum hunc tar- mine sic expressit Paulinus epist. 12. ad Seuerum.*

> *Culpa perit, sed vita redit, vetus interit Adam;*
> *Et nouus æternis nascitur imperiis.*

Sensit autem Cyprianus non modo nobis in baptismo remitti peccata, verum & iustitiam infundi quæ virtutes in se continet omnes. Sensit & illud, non radere crimina (vt cum Augustino loquar) baptismum, sed auferre: neque enim alioqui rectè mors criminum aut mors peccati (vti vocat Basilius) appellari possit. Quod expressius de disciplina & habitu Virg. significat, dum ab omni face contagionis antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit. Huc pertinent quæ supra ex Ezech. & D. Paulo adduximus. Sic & Dionys. Areop. Eccles. Hierarch. c. 2. baptismo beatam vitam sanctè perfici, omnisque simul vitii expiationem fieri astruit. Similis locus est apud Greg. Nazian. Ho. in sacrum baptismum. Ipsa quidem (inquit) baptismatis aqua, non mundi vt olim cataclysmum seu mundationem, sed vniuscuiusque criminis habet purgationem, καὶ παντελῆ ῥίψιν τῶν ἀπὸ κακίας ἐπισυνελθόντων συγχωσμάτων ἐμολυσμάτων. *atque integram & omnino perfectam contagionum inquinationúmque ab improbitate contractarum eiectionem, &c. E. D. Chrys. simile quid adfert D. Augustin. lib. 2. contra Iulianum, Valeant itaque qui baptismum negant hominem perficere (quod* τελεῖν *dixit Areop.) & sanctificare, quive peccatum originale non remitti plenè, audent asserere. Hæresis est iam olim, teste Damasc., damnata in Massil.*

15 Scis ipse nec prædico: in propias laudes odiosa iactatio est] *Ita rectè locum hunc restituerunt Manut. ac Mor. nam consentiunt Ms. cod. Priùs pessima distinctione locus corruptus erat, sic enim legebatur.* Scis ipse nec. prædico in propias laudes. Otiosa iactatio est. *Quod autem subiungit, docet proprias laudes nonnunquam vsurpandas non esse, vbi nempe Deo, non virtuti nostræ totum ascribitur. Qua de re vide* Ep. D. Aug. 64. ad Aurel.

16 Dei est inquam (Dei omne quod possumus) *Persistit in commendanda gratia Dei, quippe quod potissimum, vt priùs diximus, huius* Epistolæ *sit argumentum. Alludere autem videtur ad illud Paulinum, Act. 17. In ipso viuimus, mouemur, & sumus, &c.*

17 Vt Dominus qui in mentes nostras, &c.] *Locum hunc ita castigauimus è codice Cam. cui postea deprehendi consentire Marib. & Dunen. codices, corruptis. enim in omnibus excusis habebatur*: quod in mentes nostras, &c.) *Codex autem Afflig. pro* influxit *habet* illuxit, *& pro* indiligentiam *legit* negligentiam. si illapsa firmitate vestigij tui incedas) *Hanc emendationem cod. Afflig. & prædicti Marc. & Dun. acceptam habemus. Omnes alii codices* si iustitiæ viam teneas illapsa firmitate vestigii tui, si, &c. *Morel.* vestigiis tuis, *neutri rectè.*

18 in medelam dolentium vulnerum posse) *Corruptiss. hic legebatur*: in medela adolescentium, *pro quo* Morel. adolentium. *Nos vero è codice Cambr. locum restituimus. Accedunt quam proxime Afflig. ac alii manuscripti: vetus etiam excusus ac Colon. qui legunt* in medelam dolentium: *omittunt vero* vulnerum, *quo magis miror vnde Rembolt, quem secutus est* Eras. *corruptam illam lectionem desumpserit. videtur autem Cyprianus hoc loco ad gratiarum varietatem illam alludere, de qua D. Paulus 1.* Cor. 12. *Et quosdam quidem posuit Deus in* Ecclesia, *primum Apostolos, secundo Prophetas, tertio Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, &c.*

19 immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint) *Cod. Afflig. Dun. &* Marib. immerserant *non male. Locus de virtute* Exorcistarum *in domonas. Cui simile est illud ad Demetrianum: O si audire eos velles & videre quando à nobis adiurantur, & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obsessis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium confitentur, &c. Imitatus vtrobique* Tertulliani *locum lib. ad* Scapulam. *Infra quoque* Epistola *lxxvi. ad Magnum, mire hanc* Exorcistarum *potestatem exaggerat: ad quem locum latiorem hac de re tractationem distulimus, ne hic prolixiores simus.*

20 Occulta plaga & pœna manifesta) *Sic manusc. codic. omnes ac* Morel. *veteres quoque excusi duo. Nescio quis paruam illam distinctionem introduxerit.* Nec videtur occulta plaga, sed pœna manifesta. *Addiderat etiam ille paulo post,* sed: *superflue.* opertas sæculi tenebras] *Sic Hen. Gran. reliqui omnes* operti, *minus rectè.*

21 Homicidium cùm admittuntur singuli, crimen est) *Vti rectè adnotauit* Manut. *ex proximis meis verbis*

satis apparet, loqui Cyprianum de bello iniusto. Et certè armorum & præliorum vsus nedum prohibetur veteri lege, sed & præcipitur: quod è Numerorum, Iosue, Iudicum, Regum, Paralipomenon, ac Machabeorum *libris manifestum fit. Literis* Euangelicis *quoque non improbatur. Sic enim (inquit D. Aug* Epist. 50. ad Marcel. *Com.) Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius militibus in* Euangelio *consilium salutis petentibus diceretur, vt abiicerent arma seque militia omnino subtraherent. Dictum est autem. Neminem concusseritis, nulli calumniam feceritis, sufficiat vobis stipendium vestrum. Vide plura in hanc sententiam. Ep. 205. ad Bonifacium, contra Faustum* M*anichæum lib. 22. c. 74. & 75. serm. quoque 19. de verbis Domini: quibus locis ex professo hanc materiam tractat. Ipse etiam Cyprianus non obscurè cuius sententia sit indicat lib. de exhor.* Mar. *c. 9. vbi quum locis aliquot è Deut. ac* Machab. *lib. desumptis docuisset idololatras olim interfici iussos: Quod si (inquit) ante aduentum Christi circa* D*eum colendum & idola spernendà hæc præcepta seruata sunt, quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt, &c. Atqui prius allegârat ex Deuter. locum, quo iubetur ciuitas percuti in ore gladii, quod bellicum esse nemo ignorat. Hæc paulò prolixius ad* Eras. *hoc loco adnotatiunculas, quibus satis insinuat nullum belli genus sibi licitum videri.* Quod *alibi vsque adeo non veretur palam profiteri, vt Adn. in Luc c. 3. ac præ. in* Enchir. *mili.* Christiani, Euang. *ac Apost. literis aduersari D. Aug. dicat, qui bellis patrocinetur. Nos contra Aug. credere malumus quàm* E*ras. potissimum quum Ambro. quem pro se allegat, ipsi aduersetur. Vide Offic. lib. 1. c. 27. ac. 36. Chris. quoque ac* Theod. *in 1.* Tim. *c. 2.*

22 Paratur gladiatorius lusus] *Gladiatorum plura erant genera. Inter hos erant* Rhetiarii, Secutores, *Mirmillones, Hoplomachi,* Thraces, *quorum magistri Lanista vocabantur, qui è mancipiis familiam alentes, aliquot subinde paria in spectaculum producebant: vt innocentes, publicæ voluptatis (inquit Tert. l. de* Spect.*) hostiæ fierent. interdictus est postea à Constantino ludus gladiatorius Romæ L. vnica. C. de gladiatoribus.*

23 & aruinæ toris membrorum, moles robusta pinguescit] *Sic Manut.* Morel. *ac vetusti codices omnes tam excusi, quam manuscripti nescio quid* Eras. *monuerit, vt reponeret,* & aruina assidui nidoris, *quod habent omnes recentiores excusi.* Explicat *autem quod dixit cibis fortioribus.* Toros *enim appellamus pulpam carnis musculosam, vt sunt partes membrorum neruosa callosaque.* Hinc *Verg. Luxuriátque toris animosum pectus. Aruina vero durum illud pingue esse vult.* Seru. *quod inter cutem est. Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exercitiorum necessitatem astringebantur athletæ, vt sic vires corporis sibi maiores compararent. Cuiusmodi vitam Aristoteles* ἀναγκοφαγίαν *vocat. Similis est apud* Tertul. *locus ad* Martyr. *& D.* Hieron. *in 6. c. Amos Prophetæ.*

24 vt saginatus in pœnam cariùs pereat] *Aptè cariùs perire dicit, neque enim sine magnis impensis illi ad gladiatoriam nutriebantur, quare magis placet lectio hæc quam vulgata:* charius.

25 sed & docetur) *Sic Cod. Cambr. ac Grau.* Morel. sed & dicitur, *quod minus placet. Et eodem cod. ac Grau. restituimus etiam illud:* sed & perimit. *pro eo quod habebant omnes,* perimir.

26 feris se obiiciunt quos nemo damnauit) *Sic & Tert. ad* Martyr. *certe ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & cicatricibus formosiores sibi videntur. Nos verò è cod. Can. quod deerat* iuuenes, *adiecimus: pro* viuentes, *quidam furentes legunt, non male.*

27 Et spectaculi licet pretium larg. mune. ap. amplif. vt met. suis mat. intersit: hoc, proh dolor mater redimit] *Locum hunc antea cùm distinctione peruersa, tum adiectione coniunctionis, & corruptissimum, ita è Cod. Camb. restituimus.* E *quo etiam illud &* funestis, *adiecimus, pro eo quod in excusis habebatur,* sceleribus; *quod loco submouimus, fidem* MI. Co. Manu. *&* Morel. *secuti. Porro ad intellectum loci huius facit quod habet Tert. de Spectaculis.* Munus *dictum est ab Officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se, veteres arbitrabantur. Itaque quos parauerant, armis quibus tunc & qualiter poterant eruditos tantum vt occidere discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabantur, ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo.* Sed *& paulatim promotis ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem: quia ferrarum voluptati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viuentium, quæsturas dico & magistratus, & flaminia, & sacerdotia.*

28 Conuerte hinc oculos ad diuersa spectaculi, &c.] *Ita Co. Camp. pro eo quod habent excusi omnes* diuerii, *Aflig. ac alii duo,* à diuersis spectaculis, *male. De spectaculorum autem variis generibus erit dicendi locus amplior libro de* Spectaculis.

29 Cothurnus est Tragicus] *Cothurn Tragic. pro ipsa Tragœdia vsurpat, erat autem calciamenti quoddam genus quo Tragœdi vtebantur: non humile vt plerique existimant, sed subere sublematum, quo grandiores apparerent.* Quod *non obscure indicat Tert. de* Spect. *cum dicit: Sic & Tragœdos Cothurnis extulit. Iuuenalis quoque hoc versu: breuiorque videtur*

Virgine Pigmæa nullis adiuta Cothurnis.

Maxime autem hic placet Manut. *lectio:* prisca facinora carmine recensere. *Pro quo Cam. Cod* prisco carmine. *Afflig. & alii duo:* prisca carminum facinora.

30 Tum delectat in mimis] *Sic recte* Manutius *ac Cambr. Codic. cæteri* Tunc] *Facit autem transitum ad aliud spectaculi genus* Mimicum, *quod in scænis exerceri solet, quas non absurde vocat Tertull. de* Spectacu. *consistorium impudicitiæ. Porro à* μιμεῖσθαι *quod est imitari, Mimi dicuntur. Nam histrio tantum agit, Mimi vero quod scribunt, hoc agendo imitantur. Epistola autem lxi. ad* Eucratium *iisdem fere quibus hic verbis vtitur. Porro illud.*

31 Quid non possit) ex *Manut. ac Cambr. Cod. mutauimus, pro eo quod erat:* quid non potest.

32 Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Iouem] *De his Deorum portentis alias erit dicendi locus, lib. de Idolorum vanitate, & contra Demetrianum; quare ad sequentia pergamus.*

33 Deos suos quos venerantur, imitantur, fiunt miseris & religiosa delicta] *Videtur imitatus his verbis ac præced. de imbre aureo, illud Terentiani Cherea in* Eunucho,

Virgo in conclaui sedet
Suspectans tabulam quandam pictam, ibi inerat pictura hæc, Iouem. *Quo pacto Danæ misisse aiunt quandam in gremio imbrem aureum.* Egomet *quoque id spectare cœpi, & quia consimilem luserat.* Iam *olim ille ludũ, impendio*

pendio magis animus gaudebat mihi, Deum sese in hominem conuertisse, atque per alienas regulas venisse elam per implnnimm, fuenm factnm mulieri. Ad quem Deum? qui templa cœli summa sonitu conentit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud vero ita feci, at lubens.

34 O si possis] Ita locum hunc emendauimus ex 4. codic. manuscriptis. Consentit & Grauius: cæteri excusi omnes interponunt: & superflue.

35 Videas quòd vitiorum furore dementes gessisse se negant, &c.] Sic Manut. ac Morellus cum Ms. hactenus lectum: gementes, minus recte. Non mirum verò, factum negare solitos, cùm lege Scantinia Pædicatis grauis supplicio afficerentur.

36 Fiunt quæ nec illis ipsis possunt placere.] Sic ex varia huius loci lectione locum hunc restituimus. Manut. cum aliis quibusdam habebat: quæ nec illis; Morel. & aliquot manus. nec ipsi, Frobenij exemplar & cæteri excusi: quæ nec illis, nec ipsis. Si paulo post è cod. Cambr. locum hiulcum suppleuimus hoc pacto: quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.

37 Audacia prorsus cum vitiis faciens] Erasmus pro eo quod habebatur in excusis: conuiciis faciens; coniecit legendum, pro conuitiis faciens, rectius Manut. ac Morellus: cum vitiis, consentiunt & manuscript. codices.

38 Sed tibi post insidiosas vias, &c.] Ad fori mala sermonem conuertit, idque verbis aptissimis ac ipsi foro, tantum non propriis, ita vt vel hinc manifestum faciat Oratoriam se exercuisse; fortassis & in foro aliquando causarum patronum egit.

39 Incisæ sint licet leges xij. tabulis, & publicè ære præfixo iura præscripta] Nos locum hunc antea corruptissimum restituimus è cod. Cambr. Afflig. Dun. & Marchin. Antea legebatur: publico ære præfixo, iura præscripta. Porro de legibus xii. tabularum ita Pomponius Iure consultus in Ench. D. de Orig. Iur. l. 2. §. Exactis. Postea (inquit) placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, quas in tabulis æreis (sic enim castigatius legitur quàm eburneis, præscriptas pro rostris composuerunt, vt possent leges apertius percipi; datumque est eis ius in eo anno in ciuitate summum, vti leges corrigerent, & si opus esset, interpretarentur, neque prouocatio ab eis sicut à reliquis Magistratibus fieret. Qui & ipsi animaduerterunt aliquid deesse istis primis legibus, ideoque sequenti anno alias duas tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellata sunt leges xii. tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuisse decem viris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt. Refert autem dictarum legum & decem virorum institutionem Liuius in annum ab vrbe condita CCCI. apud quem plura videre est nobis ad loci huius intellectum: hæc sufficere visa sunt. Curiosus lector videat quid has de re te scripserit Iacobus Reynardus Iurecons. Brug. in suo ad dictas leges commentario.

40 Hic testamentum subiicit] Phrasin hanc (vti multa alia hoc loco) à Iureconsultis mutuatus est Cyprianus, L. qui testamentum, L. Paulus, D. ad legem Corn. de fals. Atqui subiicere testamentum dicunt Vlpia. ac Paulus eadem significatione qua dixit Antoninus Imperator, subiecti partus crimen; L. 1. Cod. eod. titulo, pro supposito partu. Quod aduocasse visum fuit operæpretium, ne quis aliquando auctoritate fortassis motus Ms. cod. veram lectionem mutet, vti in illis factum reperimus, Cambr. enim cod. subigit. Vetus excusus & alii quidam M. subducit, habent; quorum posterius phrasis ignaris fortè aptius videri queat.

41. Ille falsum capitali fraude conscribit] Capitalem fraudem admittere (inquit Vlp. L. cum autem. § Excipitur D. de Ædilit. edict.) est tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit. Veteres enim fraudem pro pœna ponere solebant. Est ergo hic phrasis iurisconsf. E quibus etiam hoc didici, illud: Capitali fraude] etiam, ad illum referendum qui testamentum subiicit. L. qui test. L. Paulus supra citatis. Porro capitales siue capitis pœnas illi definiunt, mortem, deportationem in insulam, siue ciuitatis amissionem, ac ad metalla damnationem siue seruitutem, L. rei capitalis L. capitalium. D. de pœnis. Quod animaduersione dignum iudicaui, ne miretur quis capitalem fraudem falsariis testamentorum adscribere Cyprianum; quum pœna falsi iuxta legem Corneliam in seruis quidem sit vltimum supplicium, at in aliis deportatio & omnium bonorum publicatio duntaxat, L. 1. §. pœna D. ad L. Cornel. de falsis. Sed hæc hactenus, ne videamur falcem in messem (quod aiunt) alienam immittere. Nouè autem dictum est à Cypriano: in mendacium criminum, pro eo quod dicere licuisset, in mendacem criminis insimulationem, aut in falsum de crimine testimonium; quanquam aliquid eo loco desiderari videatur.

42 De quæstore, de iudice pauor nullus] Quum excusi tum veteres tum recentiores omnes ac Ms. codices hanc habeant lectionem, miror quare legat Gryphius ac eum sequuti Manut. ac Morel. de quæstore, Apud Romanos & alibi non quæstores solummodo dicti ærarii præfecti, sed & qui capitalibus rebus præessent, quos quæstores Parricidii nuncupat lex vna xii. tabularum. cuius rei locuples testis est Pomponius L. 2. §. & quia D. de Orig. iuris. Nobis certe illa magis placet.

43 Sed ne nos videamur] Recensitis sæculi malis, quæ nemo non sanæ mentis merito detestetur, ad bona quæ fortuita vocant stilum conuertit, ac vere bona illa nuncupari non posse multis deducit, quippe quæ miseros potius faciant quam beatos. Nos obiter adnotata varietate lectionum; lens quod aiunt, brachio pertransibimus. Porro hoc loco adnotante Morel. se nusquam reperisse in Ms. cod. particulam, ne, quam tamen habent nostri manuscripti & vetus excusus: quare retinere eam maluimus.

44 Vbi epotaueris, pernicies hausta grassatur] Ita locum hunc restituit Grauius, quam proxime vero accedit Cambr. cod. Alii Ms. c. epotatum est, non male. Alii rursum vbi epotauimus, aut vbi epotandum est, neutrum placet. Sic paulo prius cod. Colon. ad marg. adnotauit variam hanc lectionem: in magistratu purpuram, speciem principatus, licentiam potestatum, verum magis placet vulgata lectio.

45 Quot tumentium contumeliosa vestigia in clientium cuneis ante præcessit) Sic veteres excusi duo, rectius mea quidem sententia, quam cæteri tum expressi cum Ms. qui, stipatus, interferunt. Illud vero salutatum, habet Manut. Morel. cod. Cambr. & veteres excusi, pro quo Erasmus salutandum, non recte, Imitatus est autem Tertullianum libro de Pœnitentia: Sed enim, inquit, illos qui ambitu obeunt capessendi Magistratus, neque pudet neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verum & contumeliis omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant, quæ non atria nocturnis & crudis salutationib. occupant, &c.

46 Auceps temporum palpator) Id legit Manut. Morel. ac. Camb. cod. pro quo Ms. Afflig. ac. excusi

nitatem, & hortantes eos stare in fide, & paratos esse debere ire cum Domino: sed & ascendentes ad hoc quod compellebantur, reuocauimus. Ecclesia ista fortis in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, siue quòd essent insignes personæ, siue apprehensi timore hominum reuertuntur: quos quidem separatos à nobis non derelinquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare: ne si relicti fuerint à nobis, peiores efficiantur. Videtis ergo fratres, quoniã & vos hoc facere debetis, vt etiam illi qui ceciderunt, hortatu vestro [7] corrigentes animos eorum, si adprehensi fuerint iteratò, confiteantur, vt possint priorem errorem corrigere. Et alia quę incumbunt vobis, etiam ipsa subdidimus, [8] vt (si, qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, vtique subueniri ei debet.) [9] Siue viduæ, siue Clydomeni, qui se exhibere non possunt, siue hi qui in carceribus sunt, siue exclusi à sedibus suis, vtique habere debent qui eis ministrent. Sed & catechumeni adprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, vt eis subueniatur. [10] & quod maximum est, corpora Martyrum aut cæterorum si non sepeliantur, grãde periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cuiuscunque ergo vestrum quacunque occasione effectum fuerit hoc opus, certi sumus eum bonum seruum ęstimari, vt qui in minimo fidelis fuit, constituatur super decem ciuitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, vt omnes nos in his operibus inueniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis, & Presbyteri & tota Ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui inuocant nomen Domini. Sed & nos petimus mutua voce, memores sitis nostri. Sciatis autem [11] Bassianum peruenisse ad vos, & petimus vos, qui habetis zelum Dei, harum literarum exemplum ad quoscunque poteritis, transmittere per idoneas occasiones, vel vestras, faciatis, siue nuncium mittatis, vt stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos, charissimi, benè valere.

Luc. 19.

ADNOTATIONES IN Epistolam VIII.

1 *Epistolam hanc Morello soli acceptam debemus neque enim apud Manut. aut in Ms cod. reperitur. Vnde fit*

vt mendas quibus scatet repurgare non licuerit. Fit autem huius Epistolæ disertis verbis mentio apud Cyprianum Epistola ad Clerum Romanum, quam habes infra xv. Cum (inquit) vestra scripta legissem; quæ ad Clerum nostrum per Clementium Hypodiaconum nuper feceratis, vt iis qui post lapsum infirmitate adprehensi essent, & pœnitentes communionem desiderarent, subueniretur. Quæ quum ad verbum penè hinc desumpta sint, titulum Morelli *immutare non sum veritus, potissimum cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere, vt pro eo quod erat* Cleri Romani, *substitutum sit à quopiam* Celerini. *Accedebat quod satis constet, non ab vno aliquo, sed à pluribus, neque ad vnum Lucianum qui Presbyter non fuit, sed ad plures* Presbyteros *conscriptam.*

2 Didicimus secessisse] *De secessu D. Cypriani vide vitam ipsius à Pontio & à nobis conscriptam, infra quoque plura ad Epistolam xv. vbi se de illo excusat apud Clerum Romanum, ac videtur ad hanc Epistolam respicere.*

3 Papam Cyprianum] *Papa nomen priscis temporibus accommodatum fuisse alijs Episcopis quàm Romanis, satis constat, tum ex hac Epistola ac aliis infra Cleri Romani ac Confessorum ad Cyprianum, tum ex* Epistolis *D. Ambrosii, Hieronymi & Augustini. Romani verò Episcopi postea quasi proprium factum, iam inde ab ætate Iustiniani Imperatoris, manifestum fit ναρ. διατ. ρλα. περὶ τῆς ἐκκλησίας κτλ. vbi ipsum nuncupat, τὸν ἁγιώτατον τοῦ πρεσβυτέρας ῥώμης πάπαν. Sic illum etiam appellat Constantinus Constantis filius Imperator in diualibus Syn. sextæ, ult. πάππας quod Patrem significet, nemo est qui ignoret. Latini Euphoniæ gratia videntur prætermisisse alterum π. fuit autem id etiam apud Ethnicos honoris nomen, si Arriano credimus, qui Bithynos eo vocabulo Iouem vocare solitos scribit: certè etiam testis est Herodotus à Scythis Iouem Pappæum nominari.*

4 A Clementio subdiacono] *Et si Morellus hic* Crementio *legat, magis tamen placet hæc lectio, tum quod epistola sequenti ita legatur non à* Manut. *duntaxat, sed à* Morello, *& in veteri excuso codice similiter, Epistola quoque xv. vbi huius Epistolæ meminit Cyprianus, Clementium vocat* M *anutius.*

5 Quod vtique rectè fecerit] *Locus hic ad illa verba vsque* Noluimus ergo fratres, *ita corruptus est, vt sine auxilio codicis manuscripti restitui nequeat. imo quid sibi velit ita obscurum est, vt tacere malim, quàm coniecturas meas in medium proferre. Hoc vnum dico. Videre mihi non probare Clerum Romanum, secessum Cypriani; eo quod persona insignis esset cui animarum cura incumberet. infra Epistola xv. dicemus quid in sui excusationem adferat Cyprianus, quid etiam pro eodem Pontius scripserit.*

6 Et cùm incumbat nobis qui videmur præpositi esse] *Videtur alludere ad prærogatiuam. Sedis Romanæ, ad quam pertinet Ecclesiarum omnium sollicitudo, de qua latiùs infra. Loca Scripturæ hic allegata sunt Ezech. 34. Ioan. 10. & vltimo.*

7 Corrigentes animos eorum) *Animos eorum, pro animos suos.*

8 Vt si qui in hanc tentationem inciderunt, cœperint adprehendi infirmitate, & agant pœnit. facti sui, & desiderent communionem) *Hæc ad verbum ferè expressit Cyprianus vti initio diximus, Epistola sæpe citata: Volunt autem, si infirmitas*

lapſos apprehenderit, communionem illis pace data non denegari, de quo latim ibi, ac Epiſtola XXXI*, quæ prorſus eiuſdem eſt Argumenti.*

6 Siue viduæ ſint, ſiue Clydomeni] *Hic nouam periodum neceſſario conſtituimus. Nam ad curam pauperum iſtud, non ad lapſos pertinet. Porrò quum* κλυδωνιζόμενοι *ſiue* κλυδονιζόμενοι *fluctuãtes ſignificet, quæ ſignificatio huic loco minus congruit, exiſtimo legendum,* κλινόμενοι *vt ſin eiuſdem ſignificationis cum voce* κλινικοὶ*, qua vtitur Cyprianus pro lecto affixis, Epiſtola ad* Magnum. *Solent enim primi illi Chriſtiani nonnas quaſdam ſuæ farinæ voces à* Græcis *mutuari, quæ non reperiuntur apud* Ethnicos. Et *de ægrotis pauperibus hic ſermonem eſſe colligitur, ex verbis adiunctis:* quiſe exhibere non poſſunt.]

10 Et qood maximum eſt, corpora Martyrum] *Locus inſignis de ſepultura defunctorum, quorum corpora ſi non ſepeliantur, grande dicunt imminere periculum iis, quibus hoc opus incumbit. Certè opus meritorium eſſe ſepulturam, ſatis conſtat. Tob. 12. vbi Angelus Tobiam ab eo opere commendat.* Quantam *etiam ſepulturæ curam habuerint* Patriarchæ; *videre eſt* Gen. 46 *&* 50. *Commendat & mulierem Dominus ab effuſo vnguento in ſepulturam ſuam,* Matth. 26. *Qui plura huc pertinentia deſideras, legat Aug. l. de cura pro mortuis. Cæremonias verò vel ab ipſis Eccleſiæ cunabulis in ſepultura mortuorum vſitatas, pulchrè deſcribit* Dion. *Areopag. ſub finem Hier. Eccleſ. ac Clemens Romanus Conſtit. Apoſtol. l. 6. cap. 30. ac lib. 8. cap. 47. 48. 49. ac 50. Quibus locis illas ipſas orationes reperire eſt, quibus etiam nunc Eccleſia vtitur.*

11 Baſſianom] *Huius fit etiam mentio, Epiſtola quæ eſt infra* XXII *Salutamus, inquit, cum ſuis Saturum Baſſianum & vniuerſum Clerum. Videtur itaque fuiſſe quiſpiam è Clero Romano.*

CYPRIANI AD CLERVM Romanum de dormitione Epiſcopi Vrbici.

EPISTOLA IV.

ARG. *Epiſtola hæc familiaris eſt, quare argumento non indiget, potiſſimum quum ex titulo ipſo id ſatis colligi queat. Deſideratur autem Epiſtola cleri Romani ad quam reſpondet Cyprianus.*

CYPRIANVS [1] PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ conſiſtentibus fratribus S.

Lib. 3. Epiſt. 21.

CVM [2] de exceſſu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus eſſet, fratres chariſſimi, & opinio dubia nutaret: accepi à vobis litteras ad me miſſas [3] Clementium Hypodiaconum, quibus pleniſſimè de glorioſo eius exitu inſtrueret: & exultauit ſatis, quod pro integritate adminiſtrationis eius conſummatio quoque honeſta proceſſerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor, quòd eius memoriam tam celebri & illuſtri teſtimonio proſequamini: vt per vos innoteſceret nobis, quòd & vobis eſſet circa Præſiſiti memoriã glorioſum, & nobis quoq; fidei ac virtutis præberet exemplum. [4] Nam quantum pernicioſa res eſt ad ſequentium lapſum ruina Præpoſiti, in tantum contra vtile eſt, & ſalutare, cùm ſe Epiſcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. [5] Legi etiam alias litteras, in quibus nec qui ſcripſerint, nec ad quos ſcriptum ſit, ſignificanter expreſſum eſt. Et quoniam me in iiſdem litteris & ſcriptura, & ſenſus, & chartæ ipſę quoque mouerunt, ne quid ex vero vel ſubtractum ſit vel immutatum; eamdem ad vos Epiſtolam authenticam remiſi, vt recognoſcatis an ipſa ſit quam Clementio Hypodiacono perferendam dediſtis: perquam etenim graue eſt, ſi [6] Epiſtolæ clericę veritas mendacio aliquo & fraude corrupta ſit. Hoc igitur vt ſcire poſſimus, & [7] ſcriptura, & ſubſcriptio an veſtra ſit, recognoſcite; & nobis quid ſit in vero reſcribite. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam IV.

1 PReſbyteris & Diaconibus] *Sic Manutius ac vetuſti Cod. omnes tam excuſi quam Manuſcripti, non hic dumtaxat, ſed vbique in omnibus Epiſtolis, quæ ad Clerum aut Romanum aut Carthaginienſem conſcriptæ ſunt. In quibuſdam etiam hæc lectio retenta eſt ab Eraſmo, vti in Frobeniana, Aleopetia ac Pariſienſi editionibus. Morellus verò, Gryphius ac* Grauius *in ædit Colonienſi repoſuerunt:* Diaconis. *Nobis magis placet germana auctoris lectio, quare illam vbique retinuimus. Porrò de auctoritate Cleri Romani, & de Presbyterorum ac Diaconorum præeminentia in Clero, infra alicubi latius.*

2 Cùm de exceſſu boni viri collegæ mei) *Quum in ſeceſſu D. Cypriani ſcriptum veriſimile ſit, vel ex eo quod per Clementium Hypodiaconum, cuius mentio fit* Epiſtola *præcedenti, allatæ fuerint, ad quas reſpondet, litteræ, de obitu Fabiani Romani Pontificis agere illum non dubito.* Martyrium *ille paſſus eſt ſtatim ſub initio perſequutionis Decianæ, cùm Cyprianus in tempeſtate, vt alibi ait, proſcriptus, paulo poſt ſeceſſit, qua de re plura in vita auctoris ſupradiximus. Porro non eſt quod offendat quempiam, quod Papam Romanum Cyprianus ſuum collegam vocet, cum hic, tum infra ſæpiùs, in* Epiſtolis *ad Cornelium, Lucium ac* Stephanum *Pontifices Romanos. Imprimis enim vtebantur veteres illi Epiſcopi eo dicendi genere quod eſſet magis comitatis, lenitatis, beneuolentiæ, quàm prophanæ dominationis. Deinde ſi ex nominibus ratiocinandum ſit de dignitate cuiuſpiam, eodem argumento dicendum erit negare Cyprianum* Epiſcopos *eſſe quos fratres tantum appellare ſolet, ad Epiſcopos ſcribens. Fratris enim nomen ad Chriſtianos omnes pertinere manifeſtum eſt ex Euangelis & Paulinis* Epiſtolis. *Collegæ denique dicuntur, non illi*

dumtaxat

duntaxat qui eiusdem potestatis sunt, ut duo Consules, Duo Tribuni, sed & qui eiusdem sunt collegij. Vnde & Presbyteri Episcoporum Collega dicuntur a Concilio Carthaginensi IV. Can. xxv. atqui quanto sint Episcopis inferiores Presbyteri, infra demonstrabimus. Potest ergo quis collega esse suo superioris, non ea tamen ratione qua ille superior est. Hinc in Concilio Africano, Aurelij Carthaginensis Episcopi collega dicuntur omnes Episcopi, consacerdotes ac coëpiscopi, cap. xxi. xxii ac xxxi. Et tamen tanta fuit Carthaginensis Episcopi praeminentia: ut nihil illo inconsulto cateris Episcopis ac Primatibus Numidia ac Mauritania agere liceret, cap. xx. eiusdem Concilij. Plura huc pertinentia videre est apud Remundum Rufum in Molineum pro Pontifice Maximo, è quo hac & alia complura habere nos ingenue fatemur. Opus est dignum quod omnium versetur in manibus. Caterum excessum pro morte accipit Cyprianus, imitatus Tertull. contra Valent. Sic etiam Clerus Roma. infra Epistola xxxi.

3. Per Clementium Hypodiaconum) *Excusi omnes, excepto veteri illo quem non vidit erasmus, habebant* Clementium: *suspicor Remboldum pro Clementio id substituisse, quippe quod magis vulgo notum esset Confirmatur hinc Manutij lectio de qua Epistola praecedenti. Porro quod addit hic Manutius* Diaconi, *superfluum est, neque id habent vlli alij codices.*

4 Nam quantum perniciosa est ad sequentium lapsum ruina Præpositi] *Similis prorsus locus est epistola praecedenti. Quem autem hic Prapositum, mox Episcopum dicit. Vox est a Tertulliano etiam vsitata libro ad Martyres, Cypriano autem familiaris. Vt videre est Epistola vii. xi. xiii. xv. xxiii. xxvii. Atqui Prapositi nomen militaris officij fuisse sub Imperat. adnotauit Rhenanus. Vnde & in libro, qui Notitia Occidentis inscribitur, Prapositos Thesaurorum legimus, prapositos Argentariorum, Bastagarum, Rei priuata, Militum & Equitum. Christiani vero veteres, Episcopis potissimum id applicauerunt. Sic & vetus interpres Hebr. vlt. Obedite Prapositis vestris, &c.*

5 Legi etiam alias litteras] *Si quid diuinare liceat, existimo esse Epistolam praecedentem, cuius hic fit mentio, de qua nec qui scripserint, nec ad quos scripta sit constet, vtpote qua nullam inscriptionem contineat Vt reliqua omnes* [nec qui scripserint] *Sic Manutius & Afflig. Dun. & Marthin.* qui scripserit; *cateri omnes excusi.* quis scripserit 6. *Quemadmodum autem hic Epistolam clericam, ita alibi ordinationem clericam dicit. phrasis est Cypriano frequentissima, de qua alibi latius.*

7 Et scriptura & scriptione] *Sic Manut. ac Morel. catero tam Manuscripto quam excusi:* & scripturam & scriptionem,] *non male.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum & quiete plebis.

EPISTOLA V.

ARG. *Hortatur Clerum suum D. Cyprianus iam in secessu constitutus, vt vice sua ritè fungantur, neue quid aut constitutis in carcere, aut cateris pauperibus desit. Deinde vt plebem in quiete contineant, ne si glomeratim ad Martyres in carcere visitandos concurrant, tandem id illis interdicatur.*

D. Cyprian.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus charissimis S.

Salvo vos incolumis per Dei gratiam fratres charissimi, lętus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognouerim. [1] Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio; peto vos pro fide, & religione vestra, fungamini illic & vestris partibus, & meis, vt nihil vel ad disciplinam, vel ad diligentiam, desit.[2] Quantum autem ad sumptus suggerendos siue illis, qui gloriosa voce Deum confessi, in carcere sunt constituti; siue iis qui pauperes, & indigentes laborant & tamen in Domino perseuerant; peto nihil desit: cũ summa omnis, quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter eiusmodi casus: vt haberent plures, vnde ad necessitates, & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem solertia & sollicitudo vestra non desinat: & si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conueniendum, & visitandum confessores bonos, quos illustrauit iam gloriosis initiis diuina dignatio; tamen cautè hoc, & non glomeratim, nec per multitudinem simul iunctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso inuidia concitetur, & introeundi aditus denegetur, & dũ insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo & prouidete, vt cum temperamento hoc agi tutiùs possit: [3] ita vt Presbyteri quoque, qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis Diaconis per vices alternent: quia & mutatio personarum, & vicissitudo conuenientium minuit inuidiam. Circa omnia enim mites & humiles, vt seruis Dei congruit temporibus seruire & quieti prospicere, & plebi prouidere debemus. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper bene valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam salutate. [5] Salutant vos Victor Diaconus, & qui mecum sunt. Valete.

Lib. 3 Epist. 1.

ADNOTATIONES IN Epistolam v.

1 *Epistolam hanc Manutio & Morello acceptam debemus & reperitur in Ms. Harrisi codice. Fit ad verbum ferè eius mentio Epistola proxima. Ego vero non dubito esse vnam ex xiii. illis, quarum infra mentionem facit Epistola xv. atque hanc cum sequenti & 3. qua desideratur, esse illas in quibus Clero consilium dedisse se astruit.*

2 Et quoniam mihi intereſſe nunc non permittit loci conditio] *Vel ex hoc loco manifeſtum eſt quod diximus, in ſeceſſu ſcriptam.*

3 Quantum autem ad ſumptus ſuggerendos] *Penes Epiſcopos ſuprema erat cura pauperum : illis enim bona Eccleſiæ & pauperum concredita, non obſcure colligitur ex Actibus Apoſtolorum. Vbi legimus, ad pedes Apoſtolorum poſita agrorum pretia. Clemens etiam Conſtitutionum Apoſtolicarum lib. 2. cap. 29 Illorum quæ occaſione pauperum offeruntur diſpenſationem, Epiſcopis à Deo commiſſam docet cap. 39. Oeconomum illum vocat ac diſpenſatorem rerum Eccleſiaſticarum, quod denuo repetit lib. 3. cap. 3. Curam etiam Orphanorum Epiſcopi eſſe docet lib. 4. cap. 2. & 3. Quanquam tamen diſtributio bonorum fieret per Presbyteros & Diaconos, vti conſtat ex Canone Apoſtolorum 41. Volumus, inquiunt, Epiſcopum rerum Eccleſiaſticarum poteſtatem habere. Nempe ſi pretioſa hominum animæ ſunt eius fidei commiſſæ, multo magis decens eſt de pecuniis mandare, vt omnia ſecundum eius poteſtatem diſtribuantur indigentibus per Presbyteros ac Diaconos, &c. Eadem præcipit 10. Antiochena Synodi Canon. ac Cyrillus in Epiſtola ad Domn. quæ verba huc eo adduximus, quod exiſtimem poſſe ex illis intelligi quod hic dicit Cyprianus, legi autem,* poſſint, *Horſii codex pro eo quod alii,* poſſent.

4 Ita vt Preſbyteri quoque qui illic apud confeſſores offerunt] *Locus hic requirere videbatur tractatum de officio offerendi Presbyteris proprio; verùm ne prolixitate Epiſtolam excedant Scholia, ad aliam opportunitatem illum differimus. Hoc vnum hic animaduerte, ſingulos Presbyteros cum ſingulis Diaconis offerre aliquando ſolitos.*

5 Salutat vos Victor Diaconus, & qui mecum ſunt] *Qui cum illo ſoceſſerint non perinde conſtat. Victorem verò hunc Diaconum Cypriani, illum ipſum eſſe exiſtimo, quem poſtea cum Cypriano paſſum conſtat ex Martyrologiis, vnà cum Creſcentiano, Roſula, ac Generali.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum ac confeſſorum.

EPISTOLA VI.

ARG. *Euſdem pene argumenti eſt cum præcedenti, præterquam quod Confeſſores quoque ſui officij vult admoneri à Clero, vt humilitati dent operam, & Presbyteris ac Diaconis morem gerant: obiter etiam ſeceſſus ſui cauſam reddit. Eſt autem etiam hæc è numero Epiſtolarum xiij. de quibus infra Epiſtola xv.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS ac Diaconibus fratribus S.

Lib. 3. Epiſt. 10.

OPTAVERAM [1] quidem fratres chariſſimi, vt vniuerſum Clerum noſtrum integrum & incolumem meis litteris ſalutarem: ſed quoniam infeſta tempeſtas, quæ plebem noſtram ex maxima parte proſtrauit, [2] hunc quoque addidit noſtris doloribus cumulum, vt etiam Cleri portionem ſua ſtrage perſtringeret: oramus Dominum, vt vos ſaltem, [3] quos & in fide, & in virtute ſtare cognouimus, tutos quoque in poſterum per diuinam miſericordiam ſalutemus. 4 Et quamquam cauſa compelleret, vt ipſe ad vos properare & venire deberem: primò cupiditate & deſiderio veſtri, quæ res in votis meis ſumma eſt, tum deinde vt ea quæ circa Eccleſiæ gubernacula, vtilitas communis expoſcit, tractare ſimul & plurimorum conſilio examinata limare poſſemus: tamen potiùs viſū eſt adhuc interim latebrā & quietē tenere, reſpectu vtilitatum aliarū, quæ ad pacem omnium noſtrum pertinent & ſalutem, quarum vobis [5] à Tertullo fratre noſtro chariſſimo ratio reddetur: qui pro cætera ſua cura, quam impensè diuinis operibus impertit, etiam huius conſilij auctor fuit, vt cautus & moderatus exiſterem, [6] nec me in conſpectum publicum, & maximè eius loci, vbi totiens flagitatus & quæſitus fuiſſem, temerè committerem. Fretus ergo & dilectione & religione veſtra, quam ſatis noui, his litteris & hortor & mando: vt vos quorum minimè illic inuidioſa & non adeo periculoſa præſentia eſt, vice mea fungamini circa gerenda ea, quæ adminiſtratio religioſa depoſcit. Habeatur interim quantum poteſt & quo modo poteſt pauperum cura, [7] ſed qui tamen inconcuſſa fide ſtantes gregem Chriſti non reliquerunt: vt his ad tolerandam penuriam ſumptus per veſtram diligentiam ſuggeratur, ne quod circa* fidem tempeſtas non fecit, circa laborantes neceſſitas faciat. Cōfeſſoribus etiam glorioſis impertiatur cura propenſior. Et quamquam ſciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione ſuſceptos: tamen ſi qui ſunt, qui vel veſtitu, vel ſumptu indigeant, [8] ſicut etiam pridem vobis ſcripſeram, cùm ad huc eſſent in carcere conſtituti, ſubminiſtrentur eis quæcumque ſunt neceſſaria, [9] modo vt ſciant ex vobis & inſtruantur & diſcant, quia ſecundum ſcripturarum magiſterium Eccleſiaſtica diſciplina depoſcat; humiles & modeſtos & quietos eſſe debere, vt honorem ſui nominis ſeruent, vt qui glorioſi voce fuerint, ſint & moribus glorioſi. faciant ſe dignos, vt in omnibus Dominum promerentes, ad cœleſtem coronam laudis ſuę cōſummatione perueniant: plus enim ſupereſt, quā quod tranſactū videtur, [1] cōſcriptum ſit, Ante mortem ne laudes hominem quemquam. Et iterum: Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo

* *fidentes.*

Eccleſ. 11.

Apoc. 2.

& dabo tibi coronam vitæ. Et Dominus quoque dicat: Qui tolerauerit vſque ad finem, hic ſaluabitur. *Mat. 10.* Imitentur Dominum, qui ſub ipſo tempore paſſionis non ſuperbior, ſed humilior fuit. Tunc enim Apoſtolorum ſuorum pedes lauit dicens: *Ioan. 13.* Si ego laui pedes veſtros magiſter & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt ſicut ego feci, & vos faciatis aliis. [9] Item Pauli Apoſtoli documenta ſectentur; qui poſt carcerem ſæpe repetitum, poſt flagella, poſt beſtias, circa omnia mitis & humilis perſeuerauit, nec poſt tertium cælum & paradiſum quidquã ſibi inſolenter aſſumpſit, dicens. *2. Theſſ. 3.* Neque gratis panem manducauimus ab aliquo, ſed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem veſtrûm grauaremus. Hæc ſingula oro vos inſinuare fratribus noſtris. Et quia is exaltabitur, qui ſe humiliauerit; *Luc. 14.* nunc eſt vt magis inſidiantem aduerſarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipſo quod victus eſt, ſuperantem ſuperare conatur. Dominus faciat, [10] vt & ego iterum illos maturè videre [11] & ſalutari exhortatione componere mentes eorum ad ſeruandam gloriam ſuam poſſim. Doleo enim quando audio quoſdam improbe & inſolenter diſcurrere ad ineptias, vel ad diſcordias vacare: Chriſti membra & iam Chriſtum confeſſa, per concubitus illicitos inquinare; [12] nec à Diaconis aut Preſbyteris regi poſſe, ſed id agere, vt per paucorum prauos & malos mores, multorum & bonorum confeſſorum gloria honeſta maculetur: quos vereri debent, ne ipſorum teſtimonio & iudicio condemnati, ab eorum ſocietate priuentur. Is enim demum confeſſor illuſtris & verus eſt, de quo poſtmodum non erubeſcit Eccleſiia, ſed gloriatur. Ad id verò quod ſcripſerunt mihi compresbyteri noſtri [13] Donatus & Fortunatus, Nouatus & Gordius, ſolus reſcribere nihil potui: quando à primordio Epiſcopatus mei ſtatuerim, nihil ſine conſilio veſtro, & ſine conſenſu plebis meæ, priuata ſententia gerere: ſed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel geſta ſunt, vel gerenda, ſicut honor mutuus poſcit, in commune tractabimus. [14] Opto vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi, ſemper bene valere, & mei meminiſſe: fraternitatem, quæ vobiſcum eſt, multum à me ſalutare: & vt noſtri meminerit, admonete. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam VI.

1 Optaueram quidem fratres chariſſimi, vt vniuerſum Clerum) *κλῆρος Græce, ſors Latine dicitur (inquit D. Hieron. ad Nepotianum) Propterea ergo vocantur Clerici, vel quia de ſorte Domini ſunt, vel quia ipſe Dominus ſors, id eſt pars Clericorum eſt.*

2 hunc quoque addidit noſtris doloribus cumulum] *Sic Manutius Ms. cod. duo. ac vetus excuſus. Cæteri cum Morello* hinc, *male.*

3 quos & in fide & in virtute] *Ita Manutius omittens vocem* conſtantia, *quam Morellus & alii hic adiiciunt hoc pacto,* quos in conſtantia, & fidei virtute: *Afflig. & alii duo cod. illam etiam prætermittunt.*

4 Et quamquam cauſa compelleret.] *Hic obiter ſeceſſus ſui cauſam indicat, pacem nempe ac ſalutem omnium ſubditorum, quod expreſſius dicit Epiſt. 35. ne præſentia (inquit) noſtri inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & ſimus auctores rumpendæ pacis qui magis quieti omnium conſulere debemus. Porro rectius legunt hoc loco;* limare. *Manut. ac Morellus, quam cæteri Ms. & excuſi* delimare, *præſertim quum infra Epiſtola 28. voce prima vtatur Cyprianus, & alibi frequenter. Illud vero,* omnium noſtrum, *è codice Afflig. ſubſtituimus, pro eo quod omnes excuſi habebant:* noſtrorum.

5 à Tertullo fratre noſtro chariſſimo] *Tertulli huius fit mentio etiam infra Epiſt. 27. è qua ſatis conſtat, fuiſſe illum è præcipuis Carthaginenſium Presbyteris vnum: quippe qui omnium eorum quæ Carthagini fiebant, certiorem reddere ſoleret D. Cyprianum. Fuiſſe autem poſtea ad Epiſcopatum promotum, ſatis conſtat ex Epiſtola ad Pomponium, quam ſcripſit Cyprianus, Victor, Sedatus, ac Tertullus, cum Presbyteris qui præſentes aderant.*

6 nec me in conſpectum publicum, & maximè eius loci] *Prius habebatur dumtaxat:* nec meiis locis. *addita ſunt cætera a Manutio ac Morello è Ms. codicibus. Porro de flagitatione iſta, infra Epiſtola 15.*

7 ſed qui tamen inconcuſſa fide ſtantes] *Simile illud Epiſtolæ præcedentis, iis qui pauperes & indigentes laborant, & tamen in Domino perſeuerant. Vult autem eos præferri pauperes, ſi opum non ſit tanta largitas vt omnibus ſubueniatur, qui in fide conſtantes perſeuerant. Ita D. Hieronym. quæ q. 1. ad Hebidiam: & hæc dicimus, non quod in pauperes Iudæos ſiue gentiles & omnino cuiuſlibet gentis pauperes prohibeamus faciendam eleemoſynam; ſed quod Chriſtianos & credentes pauperes incredulis præferamus, & inter ipſos Chriſtianos ſit multa diuerſitas, vtrum peccator, an ſanctus ſit. Vnde & Apoſtolus paſſim in omnes miſericordiam probans, infert (Gal. 6.) maxime in domeſticos fidei: domeſticus fidei eſt qui eadem tibi religione coniungitur, quem à conſortio fraternitatis peccata non ſeparant, &c.*

8 ſicut etiam pridem vobis ſcripſeram] *Notat Epiſtolam præcedentem, vbi iiſdem pene verbis: ſiue qui (inquit) glorioſa voce Dominum confeſſi in carcere ſunt conſtituti, &c.*

9 modò vt ſciant ex vobis & inſtruantur, & diſcant quia] *Sic hunc locum antea vix intellectum reſtituimus partim ex Manutio, partim ex Afflig. codice, antea enim ita legebatur,* vt ſciant ex nobis & inſtruantur & diſcant quid.

10 cum ſcriptum ſit: Ante mortem ne laudes] *Eccleſiaſtici libri teſtimonio vtitur, tamquam Scriptura Ca-*

Christianis omnibus congruat, secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit, nisi humilem & quietum, & trementem sermones suos; tum magis hoc obseruare & implere confessores oportet, qui exemplum facti estis cæteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeant prouocari. Nam sicut Iudæi à Deo alienati sunt propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus: ita contra Deo chari sunt, per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur; sicut scriptum est Domino præmonente & dicente: Luceat lumen vestrũ coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est. Et Paulus Apostolus dicit. Lucete sicut luminaria in mundo. Et Petrus similiter hortatur: Sicut hospites, inquit, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem habentes inter gentiles bonam, vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum. Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta, tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & seruat; sed quosdam audio inficere numerum vestrum, & laudem præcipui nominis praua sua conuersatione destruere: quos etiam vos ipsi, vtpote amatores, & conseruatores laudis vestræ, obiurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quando alius aliquis temulentus & lasciuiens demoratur? alius in eam patriam, vnde extorris factus est regreditur, vt deprehensus non iam quasi Christianus, sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos, & tumere audio; cùm scriptum sit: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. Dominus noster sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente sine voce, sic non aperuit os suum. Non sum, inquit, contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum. Et quisquam per ipsum nunc, atque in ipso viuens, extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit, & mandatorum quæ nobis vel per se, vel per Apostolos suos tradidit? Quod si non est maior Domino suo seruus; qui Dominum sequuntur humiles & quieti, & taciturni vestigia eius imitentur. Quanto quisque inferior fuerit, sublimior fiat dicẽte Domino: Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus. Quid deinde illud? quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognouimus: Non deesse, qui Dei templa, & post confessionem sanctificata, & illustrata prius membra turpi & infami concubitu suo maculent, cubilia cum fœminis promiscua iungentes: quando & si stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipsum grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascantur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cùm, pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: Diliges proximum tuum tamquam te. Si autem mordetis & incusatis inuicem, videte ne consumamini ad inuicem. Conuiciis etiam & maledictis, quæso vos abstinere: quia neque maledici regnum Dei consequuntur, & lingua, quæ Christum confessa est, incolumis & pura cum suo honore seruanda est. Nam qui pacifica, & bona, & iusta secundum præceptum Christi loquitur, Christum quotidie confitetur. Sæculo renunciaueramus cùm baptizati sumus: sed nunc verè renunciauimus sæculo, quando tentati, & probati à Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore eius stamus & viuimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino: vt cùm pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit, noui & penè mutati ad Ecclesiam reuertamur, & excipiant nos siue fratres nostri, siue gentiles, circa omnia correctos, atque in melius reformatos, & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc admirentur in moribus disciplinam. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

Mat. 5. Philip. 2. 1. Pet. 2. Rom. 11. Esai. 53. Esai. 50. Ioan. 15. Galat. 5. 1. Cor. 6.

ADNOTATIONES IN Epistolam VIII.

ROGATIANO PRESBYTERO] *Frequens Rogatiani senioris huius apud Cyprianum fit mentio: satis autem patet ex Epistolis 27. & 40. fuisse illum præfectum reliquo Clero; ac veluti vicarium absentis Cypriani; quippe apud quem quantitatem propriam reliquerit (vt verbis eius vtar) in pauperes & peregrinos erogandam, & cuius diligentiam in administratione Ecclesiastica mirum in modum commendet. Porro Martyrij eius pro nomine Christi; eo tempore quo sub finem vitæ Cyprianus in exilium missus est, ipse*

mentio infra Epiſtola 81. ad Rogatianum iuniorem. Celebratur hoc Rogatiani & Feliciſſimi Martyrium in Eccleſia, ad 7. Calendas Nouembris; vti ex Beda Martyrologio patet, qui ipſa eius Epiſtolæ verba allegat.

2 Et iampridem vobis, &c. litteras miſeram] Quæ ſint hæ litteræ non ſatis conſtat. Ego quidem prima facie (quod aiunt) exiſtimabam eſſe illas ad Martyres & confeſſores quæ hanc ſecundo loco ſubſequuntur, præſertim cum congratulatio, quam exultantibus verbis ſe in illis feciſſe hic dixit, videretur verbis illis comprehendi: Exulto lætus & gratulor, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, cognita fide & virtute veſtra. Verum obſtant verba illa, quæ mox ibi ſubiungit: gloria & nuper quidem cum confeſſione perſtante ſuſcepta pœna eſt, quæ confeſſores Chriſti fecit extorres; vnde patet illas poſtea conſcriptas. Perſuaſum itaque habeo deſiderari illas quarum hic mentionem facit, eſſe vero eas quarum Epiſtola dicta 15. meminit, in quibus confeſſoribus adhortatio non deſuit.

3 Congratularet] Miror cur vulgatam lectionem congratularet non ſequuti ſunt Manut. ac Morellus, cum reperiatur etiam in Ms. & excuſis veteribus, pro eo autem quod eſt non aliud] Camb. codex legit: quid aliud, haud male.

4 quod adeptus es poſſe ſeruare] Ita recte Manut. Morel. & ante illos Coſterius, & Camb. ac Afflig. Ms. codices, pro eo quod erat: adeptum eſt.

5 Dominus hoc magiſterio ſuo] Deſiderabatur in Eraſmicis editionibus omnibus particula: ſuo: idque ex errato codicis Remboldi quantum ſuſpicor. Nam vetus excuſus & Ms. codices id habent, & ſecundum illorum fidem adiecta eſt a Grauio, Morello & Manutio.

6 qui neminem alium reſpicit, niſi humilem & quietum] Alludit ad locum Iſa. vlt. ſecutus 70. qui habent τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, id eſt humilem & quietum ſiue taciturnum, vt ipſe infra interpretatur, pro eo quod editio noſtra ex Hebræo: Pauperculum & contritum corde, eiſdem verbis citat eamdem ſcripturam infra Epiſtola 18.

7 tum magis] Codex Affliginienſis ſic legit optime, pro eo quod erat: tamen. Morellus vero & Cambron. tunc.

8 Lucete ſicut luminaria] Locus eſt Philip. 2. vox Græca φαίνεσθε ambigua eſt ad imperandi modum, quo hic Cyprianus vtitur, & Ambroſ. in comment. & ad indicandi, quo Vulgatus interpres.

9 ſed quoſdam audio] Similia habes Epiſtola tum præcedente tum ſequenti, ita vt vel hinc appareat eodem fere tempore conſcriptas. Meminit etiam infra eorumdem vitiorum lib. de vnitate Eccleſiæ.

10 alius in eam patriam vnde extorris factus eſt regreditur, &c.] Vides expreſſis verbis in extorres obiurgationem tendere, alludit autem ad illud 1 Petr. 2. Quæ eſt enim gloria, ſi peccantes & colaphizati ſuffertis, vtpote ſignificans, illos, qui iniuſti ab exilio reuerſi eſſent, iam occidi, non vt Chriſtianos, ſed vt nocentes.

11 Inflari aliquos audio & tumere] Ni ita legerent veteres excuſi & Ms. Afflig. codices minus placeret hæc Manut. & Morel lectio, quàm vulgata: & non timere: certe hanc retinet Cambr. codex.

12 Dominus noſter ſicut ouis ad victimam ductus eſt] Hæc partim ex c. 53. partim ex 50. Eſaiæ deſcripta ſunt iuxta editionem 70.

13 & illuſtrata prius membra] Hæc Coſterio & Afflig. cod. fatetur me acceptũ debere, pro quo Manut. & Morel. plus, non recte, forte errore ſcripturæ qui facile contingere poteſt in tanta litterarum affinitate. Similis eſt locus Epiſtola præcedenti. Chriſti membra etiam Chriſtum confeſſa per concubitus illicitos inquinari. Porro illuſtrata membra dicere exiſtimo baptizata, ſolent enim Dion. Areop. & alii veteres, baptiſmum nuncupare illuſtrationis ſacramentum.

14 Si autem mordetis & incuſatis inuicem] Diuerſam hanc lectionem à textu Græco, qui hodie extat, reperire eſt etiam in Commentario qui Ambroſio inſcribitur, qui pro eo quod Græce eſt κατεσθίετε, id eſt comeditis, legit increpatis, Cyprianus vero hoc loco incuſatis. Nec minus illud ab exemplaribus Græcis diſcordat, neque maledici regnum Dei conſequuntur, pro eo quod Græce eſt κληρονομήσουσι.

15 Sæculo renunciaueramus cùm baptizati ſumus] Placet hæc Manut. & Morel. lectio, quum conſentiant Afflig. Dun. & March. Ms. & excuſi veteres duo, cæteri: renunciauimus. Sic paulo poſt quoque teſte Manut. renunciauimus, pro eo quod alii habent renunciauimus. Porro ex his locis confutari poſſit error eorum, qui renunciationem ſiue abrenunciationem, quæ in baptiſmo Diabolo renunciamus, nouitiam dicere non verentur; quum hic diſertis verbis illius fiat mentio, & rurſum Epiſtola 54. & lib. de habitu Virg. Huc pertinet illud etiam Tertulliani de Corona militis: Aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto prius in Eccleſia, ſub Antiſtitis manu conteſtamur, nos renunciare diabolo & pompæ & Angelis eius, & illud lib. de ſpect. vbi contra pompam diaboli iurare nos dicit. Eodem illud Dionyſ. Areopagita vtrique vetuſtioris & Græci: Deinde (inquit Eccleſ. Hier. c. 2.) occidentem verſus conuerſum manus illuc obiectas habentem atque protendentem, inſufflare illum ter in Sathanam iubet, inſuper & τὰ τῆς ἀποταγῆς (id eſt quæ ſunt abrenunciationis) profiteri, eique ter abrenunciationis ſolemnibus verbis propoſitis, cum toties illud conceptis verbis pronunciauit, ad orientem transfert, &c. Quam etiam in paruulorum baptiſmo obſeruatam, eiuſdem Libri capit. vlt. docet. ipſam etiam abrenunciationis formulam etiamnum vſitatam, reperire eſt in Conſtitutionibus Apoſtolicis Clementis lib. 7. cap. 4. Hanc nempe. Abrenuncio Sathanæ & operibus eius, pompis, cultui, Angelis, & machinationibus eius. Neque vero eſt quod obiicias quis vocis, abrenuncio, barbariem. Et ſi enim non diffitear apud Ethnicos ſcriptores claſſicos Abrenunciationis mentionem nuſquam fieri, certe eo nomine vtitur Ambroſius in 2. cap. ad Coloſſ. & de Sacram. cap. 2. Renunciationis autem nomen (quo vtuntur Tertull. DD. Cyprianus, Hieronym. Ambr. alibi, & Auguſtinus) Quintiliano lib. 10. in eadem ſignificatione vſitatum eſt qua vox ἀποτάσσεσθαι Baſilio lib. de Spiritu. Cyrillo in Catecheſibus, & dictis, Dionyſio & Clementi Romano, nempe pro extremum Vale dicere. Mutuati autem mihi videntur hanc locutionis formulam tum Græci tum Latini Patres, non ex formulis iureconſultorum, vt exiſtimant quidam, ſed potius ex illo Lucæ decimoquarto, c. ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσι, quod tranſtulit vetus interpres: omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ poſſidet.

AD CLE-

AD CLERVM ET PLEBEM de deprecando Deo pro peccatis.

EPISTOLA VIII.

ARG. *Eiusdem penè est argumenti cum duabus præcedentibus, præterquam quod hic ad preces exhortetur assiduas.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus salutem.

Epist. 4. Lib. 4.

QVANQVAM sciam, fratres charissimi, pro timore, quem singuli debemus Deo, vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incûbere, admoneo tamê etiam ipse religiosam sollicitudinem vestram, vt ad placandum atque exorandû Dominum non voce sola, sed & ieiuniis, & lacrymis, & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum, pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte populata est, & adhuc vsque populatur secundum peccata nostra venisse, dum viam Domini non tenemus, nec data nobis ad salutem cælestia mandata seruamus. Fecit Dominus noster voluntatem patris, & nos non facimus Domini voluntatem; patrimonio & lucro studentes, superbiam sectantes, æmulationi & dissentioni vacantes, simplicitatis & fidei negligentes, sæculo verbis solis & non factis renunciantes, vnusquisque sibi placentes, & omnibus displicentes. Vapulamus itaque vt meremur, cùm scriptum sit: Seruus autem ille qui cognoscit voluntatem Domini sui, & non paruerit voluntati eius, vapulabit multis. Quas autem plagas, quæ verbera non meremur: quando nec confessores qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ timida & inuerecunda iactatio; tormenta venerunt, & tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis, tormenta quæ ad coronam non facilè dimittant, sed tamdiu torqueant, quamdiu deijciant; nisi si aliquis diuina dignatione subtractus inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam non termino supplicij, sed velocitate moriendi. Hæc patimur delicto & merito nostro, sicut

Luc. 12.

præmonuit diuina censura, dicens: Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustificationes meas prophanauerint & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur & flagella sentimus, qui Deo nec bonis factis placemus, nec pro peccatis satisfacimus. Rogemus de intimo corde & de tota mente misericordiam Dei, quia & ipse addidit dicens: Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Petamus & accipiemus: & si in accipiendo mora & tarditas fuerit, quoniam grauiter offendimus, pulsemus; quia & pulsanti aperitur, si modo pulsent ostium preces, & gemitus, & lacrymæ nostræ, quibus insistere & immorari oportet, & si sit vnanimis oratio. Nam quod magis suasit & compulit, vt has ad vos litteras scriberem, scire debetis (sicut Dominus ostendere & reuelare dignatus est) dictum esse in visione: Petite & impetrabitis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, vt pro quibusdam personis designatis sibi peterent. In petendo autem fuisse dissonas voces, & dispares voluntates: & vehementer hoc displicuisse illi qui dixerat: Petite & impetrabitis, quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio vna & simplex & iuncta concordia; cùm scriptum sit: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Et in Actis Apostolorum legamus: Turba autem eorum qui crediderant, anima, ac mente vna agebant: & Dominus sua voce mandauerit, dicens: Hoc est mandatum meum, vt diligàtis inuicem. Et iterum: Dico autem vobis, quoniam si duo ex vobis conuenerītis in terra, de omni re quam cunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cælis est. Quod si duo vnanimes tantum possunt, quid si vnanimitas apud omnes esset? Quid si secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, vniuersis fratribus conueniret? Iampridem de diuina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus. Imo verò nec venissent fratribus hæc mala, si in vnum fraternitas fuisset animata. Nam & illud ostensum est, quod sederet paterfamilias sedente sibi ad dexteram iuuene, qui iuuenis anxius & cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mœsto vultu sedebat. Alius verò in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, vt

Psal 88.

Ioan. 16.

Psal. 67.

Act. 4.

Ioan. 15.

Mat. 18.

circumstantem populum caperet, minabatur: &cùm minaretur, quid hoc esset, ille qui vidit, dictum est ei: Iuuenem qui ad dexteram sie sederet, contristari & dolere quod præcepta sua non obseruarentur: illum verò in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio vt à patrefamilias potestatem sumeret sæuiendi. Hoc prius longe ostensum est, quàm tempestas vastitatis huius oritetur. Et vidimus impletum quod fuerat ostensum, vt dum Domini præcepta contemnimus, dum datæ legis mandata salutaria non tenemus, facultatem nocendi inimicus acciperet; minus armatos, & ad repugnandum minus cautos iactu telis operiret. Oremus instanter, & assiduis precibus ingemiscamus. Nam & hoc nobis non olim per visionem, fratres charissimi, exprobratum sciatis quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus; & Deus vtique qui quem corripit diligit, quando corripit, ad hoc corripit vt emendet, ad hoc emendat, vt seruet. Excutiamus itaque & abrumpamus somni vincula, & instanter ac vigilanter oremus: sicut Paulus Apostolus præcipit dicens: Instate orationi vigilantes in ea. Nam & Apostoli orare diebus ac noctibus non destiterunt, & Dominus quoque ipse disciplinæ magister, & exempli nostri via, frequenter & vigilanter orauit, sicut in Euangelio legimus: Exiit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei: & vtique quod orabat, orabat ille pro nobis, cùm peccator ipse non esset, sed nostra peccata portaret. Adeo autem pro nobis ille deprecabatur, vt legamus alio loco: Dixit autem Dominus ad Petrum: Ecce Satanas postulauit vt vos vexaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. quod si pro nobis ac pro delictis nostris ille & laborat, & vigilat & precatur, quanto nos magis insistere precibus & orare, & primo ipsum Dominum rogare, tum deinde per ipsum Deo patri satisfacere debemus. Habemus aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Iesum Christum Dominum & Deum nostrum, si modò nos in præteritum peccasse pæniteat, & confitentes atque intelligentes delicta nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cætero nos ambulare in viis eius, & præcepta eius metuere spondeamus. Patet nos & corrigit & tuetur, stantes tamen in fide & in pressuris atque in angustiis & Christo eius firmiter adhærentes, sicut scriptum est: Quis nos separabit à dilectione Christi; pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Nihil horum potest separare credentes, nihil potest auellere corpori eius & sanguini cohærentes. Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris nostri: excuti nos Deus voluit & probari sicut suos semper probauit: nec tamen in probationibus eius aliquando auxilium credentibus defuit. Denique ad minimum famulum suum, & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione eius indignum: tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est. Sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco, & sobrio potu, diuinis dignationibus admonemur; scilicet ne vigore cælesti sublime iam pectus illecebra sæcularis eneruet, vel ne largioribus epulis mens grauata minus ad preces orationis euigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus vnusquisque vestrum & instrui & regi possit. Nec ipsi vtique apud vos hanc Epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur, eius est qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos à Domino nostro sciant, nec à fide qua in eum semel credidimus præsentis pressuræ conflictatione deficiãt. Delicta sua singuli recognoscentes, vel modo conuersationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens, & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Denique vxor Lot, quæ liberata contra præceptum retro respexit, quod euaserat perdidit. Attendamus non posteriora, quo diabolus reuocat, sed priora, quo Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Vnusquisque oret Deum non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut dominus orare nos docuit, vbi non singulis priuatam precem mandauit, sed oratione communi & concordi prece pro omnibus iussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis inuicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsenti tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit, præcessit disciplina, sequetur & venia.

Coloss. 4. Luc. 6. Luc. 22. Rom. 8. Luc. 9. Gen. 9. Mat. 6.

venia. nos tantum fine ceſſatione poſcendi, & cum fide accipiendi ſimplices & vnanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, ſicut deprecari oportet eos, qui ſint poſiti inter plangentium ruinas, & timentium reliquias, inter numeroſam languentium ſtragem, & exiguam ſtantium paucitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris noſtris & periculis ſubueniri, ¹⁸ impleri quæ famulis ſuis Dominus dignatur oſtendere redintegrationem Eccleſiæ ſuæ, ſecuritatem ſalutis noſtræ, poſt pluuias ſerenitatem, poſt tenebras lucem, poſt procellas & turbines placidam lenitatem. Pia paternæ dilectionis auxilia, diuinæ Maieſtatis ſolita magnalia, quibus & perſequentium blaſphemia retundatur, & lapſorum pœnitentia reformetur, & fortis & ſtabilis perſeuerantium fiducia glorietur. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam VIII.

1. *Huius Epiſtolæ diſertis verbis fit etiam mentio Epiſtola xv. nec vniuerſa fraternitatis ad deprecandam Dei miſericordiam allocutio & perſuaſio noſtra defuit. Atque adeo videtur mihi hac eſſe inſcriptio Germana,* CYPRIANVS PRESBYTERIS ET DIACONIBVS ET PLEBI VNIVERSÆ, FRATRIBVS SALVTEM &c. *mutare tamen non ſum auſus, quod illius lectionis nullum extat veſtigium in veteribus codicibus. D. Auguſt lib. 4. de baptiſ. contra Donatiſtas, c. 2. citat hanc Epiſtolam titulo eodem quem præfiximus.*

2. Quamquam ſciam) *Ita recte Manut. Cambr. codex & vetus excuſus, omnes ſecuti exemplar* Rembold: *vitioſum:* ſentiam.

3. Admoneo tamen etiam ipſe) *Ha poſtrema qua voces adiecta ſunt à Grauio, Manut. & Morello, conſenſit Camb. cod.*

4. Inuerecunda iactatio.) *Camb. cod.* iactantia; *Verum magis placet vulgata lectio. Vtitur enim eadem voce ſupra Epiſtola 2. Odioſa iactatio.*

5. Tormenta venerunt, & tormenta ſine fine tortoris) *Hinc patet quo tempore ſcripta ſit hæc Epiſt. Nempe poſtquàm tormenta venerunt, quomodo etiam Epiſtola ſequens. Atqui particulam:* ſi, *omittit Camb. cod. vbi legitur:* niſi ſi, *nos eam retinuimus eo quod ſit phraſis Cypriani*

6. Nec pro peccatis ſatisfacimus) *Pulcher de ſatisfactione locus tum hic in Epiſtola exordio, tum Ep. ſequenti.*

7. Petamus & accipiemus) *Alludit ad locum Ioan. 19. Petite & accipietis, &c. Orationem vnanimem commendans multis verbis ad finem pene Epiſtolæ vſque. Pro eo autem quod habet Manu. & quo veteres* accipiendi) *malim retinere quod in excuſis cæteris habebatur:* in accipiendo.

8. Sicut Dominus oſtendere & reuelare dignatus eſt) *Ita Ms. & excuſi omnes excepto Manut. qui habet:* dignatur, *minus recte. Quum autem per reuelationem ſiue viſiones quatuor, ſuos ad preces hortetur, non ſunt audiendi qui fabularum loco omnes viſiones exiſtimant. Certe & alias viſiones nocturnas commemorat tum Epiſtola xxxiii. de Celerino. Ep. xl. & lxii.*

9. Nam & hoc vobis non olim) *Hanc veterum excuſorum codicum lectionem reſtituerunt Manut. & Morellus, pro quo Eraſmica editiones omnes:* iam olim) *cui tamen conſentit Camb. codex.*

10. Ecce Satanas poſtulauit, vt vos vexaret) *Significantius noſter interpres ita vertit.* Ecce Satanas expetiuit vos, vt cribaret, *ita enim Græce* ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι *Videtur itaque etiam hic vſus alio exemplari D. Cyprianus.*

11 Et laborat, & vigilat & precatur) *Grauius legendum cenſet* & laborabat & vigilabat & precabatur) *Idem paulo poſt variam lectionem adnotauit:* precatorem, *pro eo quod habetur:* deprecatorem. *Pulcherrimus locus pro tribus pœnitentia partibus, contritione, confeſſione & ſatisfactione*

12. Et Chriſto eius) *Sic legendum cenſeo pro eo quod erat:* licet Chriſto eius.

13. Exploratio pectoris noſtri) *Ita Coſterius pro eo quod erat:* peccati noſtri. *Vetus verò excuſus:* corporis noſtri. *Paulo poſt particulam* adhuc *quæ deſiderabatur, adiecerunt Manut. & Morel.*

14. Apud conſcientiam meam) *Phraſis Cyp. frequentiſſima ſic alibi:* conſcientiam meam latere non debuit.

15. Nec ipſi vtique *Magis placet hæc vulgata lectio quàm illa Camb. codicis & Manut.* denique, *eo quod paulo ante illa voce vſus ſit auctor.*

16 Nemo enim retroattendens & ſuperponens manum ſuam ad aratrum, aptus eſt regno Dei) *Videtur mihi hoc loco tranſpoſitio quam Metatheſin vocant, nam præcedere debet illud:* & ſuperponens, &c. *iuxta exemplaria tam Græca quam Latina. Expreſſit autem commode voces Græcas* ἐπιβαλὼν & εὔθετος *dum vertit:* ſuperponens & aptus.

17 orantes pro omnibus iuſſit orare orantes, *ſuperfluum videtur, nec vero eam vocem habet Cambr. codex.*

18. Impleri quæ) *Ita reſtituere conati ſunt hunc locum & Manut. & Morellus. Grauius vero hoc pacto:* iam pleriſque, *quomodo etiam vetus excuſus, neutrum diſplicet, antea corruptè habebatur:* in pleriſque.

AD MARTYRES ET CONfeſſores de Mappalico.

EPISTOLA IX.

ARG. *Martyres Africæ Cyprianus miris modis à conſtantia commendans, inuitat ad perſeuerantiam, exemplo Mappalici eorum collegæ.*

CYPRIANVS 1 MARTYRIbus & Confessoribus, Iesu Christi Domini nostri in Deo patre perpetuam S.

Lib. 1. Epist. 6.

EXVLTO 2 lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater Ecclesia gloriatur, 5 gloriata & nuper quidem, cum confessione perstante suscepta pœna est, quę Confessores Christi fecit extorres; confessio tamen pręsens, 6 quanto in passione fortior, tantò clarior & maior in honore est. Creuit pugna, creuit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem prouocati; fortes & stabiles 7 ad maximi certaminis prælium prompta deuotione prodiistis. Ex quibus quosdam iam comperi coronatos, quosdam verò ad coronam victorię proximos, vniuersos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos; sicut esse oportet in diuinis castris milites Christi: vt incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta deuincant, quia maior est qui in nobis est, quàm qui est in hoc mundo. Nec plus ad deiiciendum potest terrena* pœna quàm ad erigendum tutela diuina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda cæteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie, donec acies succumberet victa. Quibus ergo vos laudibus prædicem, fortissimi fratres, robur pectoris vestri, & perseuerantiam fidei quo præconio vocis exornem? Tolerastis vsque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. 9 Finem dolorum, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. Laniena grauior ad hoc diu perseuerauit, non vt stantem fidem deiiceret, sed vt homines Dei ad Dominum velociùs mitteret. Vidit admirans pręsentium multitudo 9 cæleste certamen, 10 certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi; stetisse seruos eius voce libera, mente incorrupta, virtute diuina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei credentes armatos. Steterunt torti torquentibus fortiores; & 11 pulsantes ac laniantes vngulas, pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæuiens diu plaga repetita, quamuis rupta compage viscerum, torquerentur in seruis Dei iam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis, qui incendium persecutionis extinguere, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento, ac deuotione militis eius acceptum, sicut scriptum est in Psalmis, 12 Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius: pretiosa mors hæc est, quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis; quæ accepit coronam de consummatione virtutis. Quàm lętus illic Christus fuit, quàm libens in talibus seruis suis & pugnauit & vicit protector fidei, 13 dans credentibus tantum, quantum se credit capere, qui sumit: certamini suo adfuit, præliatores atque assertores sui nominis erexit, corroborauit, animauit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in nobis. Cùm vos inquit, tradiderint, nolite cogitare quid luquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Documentum rei præsens præsens præbuit. Vox plena Spiritu sancto de Martyris ore prorupit, cum 14 Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit, Dominus impleuit. Agon cœlestis exhibitus, & Dei seruus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem Propheta Esaias ante prædixit, dicens: Non pusillum vobis certamen cum hominibus, 15 quoniam Deus pręstat agonem. Et vt ostenderet quis hic agon futurus esset, addidit, dicens: 16 Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium, & vocabit nomen eius Emmanuel. Hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Apostolus Paulus, in quo oportet nos currere, & 17 ad coronam glorię peruenire. Nescitis, inquit, quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis. 18 Omnis enim qui agonizat in omnibus continens est, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos

1. Ioan. 4.

Psal. 115.

Mat. 10.

Esai. 7

1. Cor. 9.

nos autem incorruptam. Item suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait: 19 Ego iam delibor, & tẽpus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certaui, cursum perfeci, fidem seruaui. Iam superest mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. Hunc igitur agonem per Prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per Apostolos gestum, Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit, nec fefellit in promisso suo vox fidelis: pugnam quam spopondit, exhibuit; & palmam, quam meruit, accepit. 20 Istum nunc beatissimum Martyrem & alios participes eiusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, vt cæteri quoque sectemini, & opto pariter, & exhortor; vt quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul iunxit, iungat etiam consummatio virtutis, & corona cœlestis; vt lacrymas matris Ecclesiæ 21 quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergeatis; & cæterorum quoque stantium firmitatem vestri exẽpli prouocatione solidetis. Si vos acies vocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: Qui non sic est, vt seruos suos tantum spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. 22 Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax superuenerit, vobis tamen manet voluntas integra, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor qui ante vos tormenta perpessi victo & calcato sæculo ad Dominum glorioso itinere venerũt: 25 Dominus scrutator est renis, & cordis: arcana perspicit & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui iudicaturus est. Ergo vtraque res, fratres charissimi, sublimis est pariter & illustris. illa securior ad Dominum victoriæ consummatione properare: hæc lætior, accepto post gloriam commeatu, in Ecclesiæ laude florere. 24 O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat; quam temporibus nostris glo- riosus Martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in Martyrum cruore purpurea. Floribus eius nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad vtriusque honoris amplissimam dignitatem. 25 vt accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cœlestibus castris & pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Domino bene valere, & nostri meminisse. Valete,

D. Cyprian.

ADNOTATIONES in Epistolam IX.

1. *Huius Epistolæ mentionem facit Cyprianus disertis verbis Epistola ad Clerum Romanum quæ est infra xv. Postea vero* (inquit) *quàm & tormenta venerunt, siue iam tortis fratribus siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborandos & confortandos eos sermo noster penetrauit. Nulli ergo dubium quin in secessu sit scripta.* Imitatur *autem eum hic: tum in* Epistolis *aliis exhortatoriis ad* Martyres *aut Confessores*, Tertulliani *librum ad* Martyres.
2. Martyribus & Confessoribus] *Martyrum nomen hodie dumtaxat illis attribuitur qui mortem pro Christo perpessi sunt. Olim vero & potissimum ætate Cypriani, etiam illis quia confessione nominis Christi nulla tormentorum atrocitate abduci poterant; quos eleganter Tertullianus loco citato designatos Martyres nuncupat; alibi etiam simpliciter Martyres dicit. Confessorum nomen etiam hodie alio est in vsu quam olim, quippe quod attribuamus etiam illis qui nihil pro nomine Christi perpessi, sed sola vita sanctitate Christum cõfessi sunt. Porro quibus sit illud olim attributum, non perinde constat. Rhenanus synonimum esse existimat cum* Martyre *Confessoris nomen.* Ego *vero si quid in re incerta diuinare licet, etiam distincta fuisse nomina existimo.* Facit *hoc quod quum alibi ad Confessores, alibi ad* Martyres *scribat Cyprianus, hic &* Martyribus *& Confessoribus Epistolam inscribat, & pluribus in locis de distinctis loquatur: quemadmodum Epistola sequenti honorem* Martyrum, *Confessorum pudorem, & apertius Epistola ad Antonianum* Presbyterum (*inquit*) *Moyse tunc adhuc Confessore, nunc autem & Martyre, & Epistola 7. dum Confessionem vocis a passione corporis distinguit. & 81. vbi confessionem distinguit a testimonio passionis. In* Synodo *quoque Carthaginensi quæ est Tom. 1. quidam Confessorum, alii Martyrum titulo honorantur. Atqui ipse Cyprianus quid inter se differant obscure subindicat verbis modo citatis ex Epistola xv. dum scripsisse se dicit siue iam tortis fratribus, id est mea quidem sententia,* Martyribus, *siue adhuc vt torquerentur inclusis, id est Confessoribus: ad vtrosque enim eo ordine hanc Epistolam inscribit. Confirmatur quod dico infra Epistolis xxx & xxxvii. vt suo loco admonuimus: Quamquam tamen interdum vtrumque nomen confundat. Exepli gratia dum Aurelium, Celerinum, & Numidium, quãuis tormenta passos, Confessores nuncupat.*
3. Iesu Christi Domini nostri in Deo patre [*Ita Manut. Veteres verò excusi. duo:* In Christo Domino nostro & in Deo patre, *Cæteri tam Ms. quam excusi emittunt illud:* in Deo Patre.

4. Exulto lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres] *Vsitatum Cypriano Martyrum elogium, alibi etiam fortissimos nuncupat. Tertulliano vero magis vsitatum*: benedicti.

5. Gloriata & nuper quidem cum confessione perstante] *Miror quod Morellus hic prætermiserit* gloriata, *ni forte imitatus sic veteres excusos, cæteri certè omnes id habent, & rectè. Manutio verò illud acceptum debemus*: perstante, *pro eo quod erat*: prçstantè, *consentit etiam Camb. codex.*

6. Quanto in passione, fortior, tanto clarior] *Manut. quidem & Camb. codex habent*: quantum & tantum: *sed magis placet hæc vulgata & Morelli lectio.*

7. Ad maximi certaminis prælium] *Sic Manutius, Morellus, Camb. codex & veteres excusi duo. Vnde miror quis primus*, pretium, *substituerit, quod habent Erasmici omnes. Eiusdem farina est illud quod Erasmus paulo post reposuit*: qui præest, *pro eo quod habebant veteres excusi & Ms. omnes*: qui est.

8. Finem dolorum) *Magis placet hæc lectio quam reperi in veteribus excusis, quàm vulgata*: Finem doloribus; *pro laniena, quod legit Manut. & Cambr. codex; Morellus & cæteri excusi habent*: quæstio. *Sic etiam vbi Manut. & Cambr. habent*: admirans, *Morellus & reliqui*: admitata.

9. Cœleste certamen Dei, spiritale certamen, prælium Christi] *Plus habet energiæ vulgata hæc lectio ex veteribus excusis: quàm ea quam reposuerunt Manut. aut Morellus: quorum ille* cœleste.

10. Certamen Dei, certamen spiritale, prælium Christi] *Camb. autem codex hoc pacto*: cœleste certamen Dei in spiritali prælio Christi] *minus rectè.*

11. Pulsantes & laniantes vngulas *Quale tormenti genus fuerint vngula, infra latius Tom. 2. de lapsis, vbi omnia ferè tormentorum genera paucis enumerat.*

12. Spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente] Manut. *hanc lectionem confirmat Cambronensis codex. Nam in Morelli & aliis editionibus, verba his aliquot desiderantur. Paulo post pro eo quod vulgo legitur*, quæ emit immortalitatem, & c. quæ accepit, *Camb. codex. habet*: quæ eximit mortalitatem, & qoę accipit *non malè: de meritis & præmio virtutis, insignis locus.*

13. Dans credentibus tantum &] *præposuerunt particulam*, & *Rom.* Mann. & Morellus *sed non reperriens in nostris* Ms. & *sensum reddit obscuriorem.*

14. Mappalicus beatissimus) *Fit* Mappalici *huius mentio infra Epistola xxi. & xxii. inter cæteros* Martyres, *quorum iam defunctorum nomine, non est veritus pacem lapsis dare* Lucianus. *Passus est cum collegis iuxta* Martyrologia *Beda, Adonis & Vsuardi, xv. Calendas Maias, quorum Ado, de Martyrio illius & sociorum, huius Epistola verba quædam allegat.*

15. Quoniam Deus præstat agonem) *Locus est Isaia 7. verum alia habuisse videtur exemplaria D. Cyprianus, quam aut D. Hieronymus, aut editio 70. qua hodie extat, etiam apud D. Chrysostomum. D. Hieronymus vertit: quia molesti estis & Deo meo. Septuaginta* καὶ τῷ κυρίῳ παρέχεται ἀγῶνα *hoc est & qua ratione etiam Domino exhibetis agonem? Cyprianus legisse videtur*: κύριος παρέχει ἀγῶνα.

16. Ecce virgo in vtero accipiet & pariet filium] *Etiam hic recedit ab editione 70. neque enim illi aliud habent quàm* ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱόν. *magis autem hæc locutio ad 70. accedit quam retinet* Manut. *quàm illa* Mor. & *veterum excusorum* concipiet, *quæ videtur superflua, nisi omittatur illud*: in vtero *quid enim aliud est*, in vtero accipere: *quam concipere? Ex eisdem restituendum iudicauimus.* vocabis, *pro eo quod erat*: vocabitis, *ni maluimus legere quod Camb.* vocabitur.

17. Ad coronam gloriæ] *Manut & Morellus pro hoc*: gloriam coronæ, *verum illam lectionem retinent Ms. codices, vt accedat ad verba Apostoli. Porro rectè omissa est à* Manutio & Camb. *cod. particula*, omnes. *Neque enim eam habet Apostolus.*

18 Omnis enim qui agonizat) *Sic vetus excusus: alii omnes* agonizatur, *quod minus placet è explicatius noster interpres: qui in agone contendit. In Manut. codice librariis istud omissum erat.*

19. Ego enim iam delibor) *Retinere maluimus hanc lectionem cum interprete Latino, & omnibus exemplaribus tam Ms. quàm quod* Manut. *habet*: libor: *Iterum autem à textu Græco, qui hodie exstat, variat diuus Cyprianus, vtpote qui* ἀναλήψεως; *id est assumptionis legit, pro eo quod nunc Græcè est*, ἀναλύσεως. *Placet autem quod præ reliquis adiecit* Manut. ille iustus iudex, *quo exprimitur articulus Græcus. Nec displicet illud*, dilexerint, *pro eo quod erat prius*: dixerint.

20. Istum. nunc beatissimum Martyrem] *Sic rectè restitutus est hic locus à* Manut. *Consentit Camb. cod & Ado in Martyrologio. Qui autem fuerint collegæ Mappalici in congressione pro Christo, recenset Lucianus, ipse quoque vnus ex illis, Epistola ad Clerum infra xxii. Saluta (inquit) Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum* Martyrum, *quorum nomina subiicio, Bassi in petrario*, Mappalici in *quæstione (eadem voce vtitur quæ hic* Cyprianus: in quęstione victores) *Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herenis*, Credulæ, Herenæ, *Donati*, Firmi, *Venti, Fructi, Iuliæ*, Martialis, & *Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt, & c. ex* Epistola *quoque eadem & xxi. videtur illi etiam collega Saturninus.*

21. Quæ plangit ruinas] *Rectè sic* Manut. & *Cam. codex pro eo quod erat*: plangat. *Vbi verò est*: tergatis, Morellus, *Camb. codex & vetus excusus*: tergeatis, *vtrumque* Latine *dicitur.*

22. Quod si ante diem certaminis vestri] *Æquiparat* Martyrio *promptam ad* Martyrium *voluntatem, etiam, si martyrium nonsequatur. Similis locus est Epistola ad Lucium Pontificem Romanum, quæ est infra lviii. Porro illud* Nec contristetur) *pro eo quod erat*; ne, *Morello acceptum debemus, consentit etiam Cambr. codex.*

23. Dominus scrutator est renis & cordis: arcana perspicit] *Magis placet hic* Manut. *distinctio, quam vulgata; vt præcedentis posterius sit expositio. Alludit autem ad Sap. 1. Superflue autem paulò post adiecta erat particula*: nostrum, *quam omisit* Manut. & *consentit codex.*

O beatam Ecclesiam nostram] *Hinc sumptum est Responsorium quoddam Ecclesiasticum, è quo & ex Cambronensi codice satis patet vera lectio* Manutii: floribus eius, *pro eo quod prius erat*: enim, *corruptissimè.*

25. Vt accipiant coronas] *Sic* Morel. *quam reliqui rectius,*

qui rectius, in quibus: vt, *desiderabatur. Illud autem*: vel de opere candidas vel de passione purpureas, *Manut. debemus acceptum, consentit Cam. codex & antiquiss. alius quem vidit Morel. Praeterea autem quod Manut. habet & nos secuti sumus*: miles coronetur, *alii habebant*: milites coronantur.

AD CLERVM DE PRESBYteris qui temerè pacem lapsis dederant, nec dum sedata persecutione, & citra conscientiam Episcoporum.

EPISTOLA X.

Argumentum huius Epistolæ habes infra in hæc verba Epistola xv. *Presbyteris* (inquit) *& Diaconibus non defuit Sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, Salutem.

Lib. 3. Epist. 14.

DIV patientiam meā tenui, fratres charissimi, quasi verecūdum silentiū nostrum proficeret ad quietē. Sed cùm quorumdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem Martyrum, & Confessorū pudorem, plebis vniuersæ tranquillitatem turbare conetur; tacere vltrà non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini, quando aliqui de Presbyteris, nec Euangelij, nec loci sui memores, sed neque futurum Domini iudicium neque nunc sibi præpositum Episcopum cogitantes, quod nunquam omninò sub antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? atque vtinam non ' prostrata fratrum nostrorum salute sibi omnia vindicarent? Contumelias Episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulaui semper & pertuli: sed dissimulandi nunc locus non est; quando decipiatur fraternitas nostra à quibusdam vestrûm, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. ' Summum enim delictum esse quod persecutio committi coëgit, sciunt ipsi etiam qui commiserunt; cum dixerit dominus & iudex noster: ' Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego illum negabo, & iterum dixerit: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemauerit Spiritum sanctum, non habet remissam, ' sed reus est æterni peccati. Item beatus Apostolus ' dixerit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensę Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit miseros; ' vt qui possunt agentes pœnitentiam veram, Deo patri misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur, vt magis pereant: & qui erigere se possent, plus cadant. ' Nam cùm in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundum disciplinę ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem Episcopi & Cleri ius communicationis accipiant; ' nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseuerante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, ' & offertur nomen eorum, & " nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab Episcopo & Clero imposita, Eucharistia illis datur, cùm scriptū sit: " Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Sed nunc illi rei non sunt", qui minus Scripturæ legem nouerunt. Erunt autem rei, qui præsunt, & hæc fratribus non suggerunt, vt instructi à præpositis faciant omnia cum Dei timore, & cum data ab eo & præscripta obseruatione. Exponunt deinde inuidiæ beatos Martyres, & " gloriosos seruos Dei cū Dei sacerdote cōmittunt, vt (cùm illi " memores loci nostri ad me litteras direxerint, & petierint tunc desideria sua examinari, & pacem dari, " quando ipsa antè mater nostra Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, " & nos diuina protectio reduces ad Ecclesiam suam fecerit) hi sublato honore, quem nobis beati Martyres cum Confessoribus seruant, contemptâ Domini lege & obseruatione, quam iidem Martyres & Confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum penè Martyrum excessum, communicent cum lapsis & offerant, & Eucharistiam tradant: quando etiam si Martyres per ca-

Mat. 10. Mat. 12. 1. Cor. 10. 1. Cor. 11.

lorem gloriæ ſcripturam minus contemplantes contra legem Domini plus aliquid cuperent, à Preſbyteris & Diaconis ſuggerenribus admoneri deberent, ſicut ſemper in præteritum factum eſt. Caſtigare nos itaque diuina cenſura nec noctibus deſinit, nec diebus: [12] præter nocturnas enim viſiones, per dies quoque impletur apud nos Spiritu ſancto puerorum innocens ætas, quæ in extaſi videt oculis, & audit, & loquitur ea quibus nos Dominus monere & inſtruere dignatur. Exaudietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, [13] qui vt ſecederem iuſſit. Interim temerarii & incauti tumidi quidem inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant; ſcientes quoniam ſi vltra in iisdem perſeuerauerint, vtar ea admonitione, qua me vti Dominus iubet; [14] vt interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos, & apud Confeſſores ipſos; & apud plebem vniuerſam cauſam ſuam; cùm Domino permittente, in ſinum matris Ecclesiæ [15] recolligi cœperimus. De hoc ad Martyres & Confeſſores [16] & ad plebem litteras feci, quas vtraſque vobis legi mandaui. Opto vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi in Domino ſemper benè valere, & noſtri meminiſſe Valete.

ADNOTATIONES in Epiſtolam x.

1 Proſtrata fratrum noſtrorum ſalute] *Ita excuſi & Ms. codices omnes, ſolus Manut.* contra fratrum noſtrotum ſalutem. *Porro pro eo quod habent Manut. Morel. & Cambro. codex* : decipiatur, *Afflig. & cateri excuſi* : decipitur.

2 Summum enim delictum eſſe] *Hoc infra quoque tractatur libro de lapſis.*

3 Qui me confeſſus fuerit] *Sic cambr. codex & Manut. cateri excuſi, Dun. & March. Afflig. & Caudus* : qui in me confeſſus fuerit. *& rurſum*, confitebor ego in illo *Quomodo ſi legatur, Hebraiſmus eſt, quem reperire eſt & in Gracis exemplaribus. Priorem verò lectionem habet vetus interpres & alibi Cyprianus. Poſteriorem habet Cyprianus infra* Epiſtola *xxxvi.*

4 Sed reus eſt æterni peccati] *Ita conſtanter codices omnes tam excuſi quam* Ms. *Comprobatur autem lectio vulgati interpretis, pro qua vertit* Eraſm. æterni iudicii, *ſecutus codices Gracos quos viderat; varie tamen legi in exemplaribus* Gracis. *ſatis conſtat ex Roberto Stephano, cuius quædã exẽplaria habent* ἁμαρτίας, *quomodo & D.* Hieronymo *aſcriptus commentarius, & Beda. Quod autem dixit aternum peccatum ſiue delictum, D.* Matthaus *explicatiùs dicit, quod neque hic remitti queat, neque in futuro.*

5 Dixerit) *Sic rectè Cambr. codex,* Manut. *& Morel. pro eo quod erat* : dixit, *tum hic tum paulopoſt.*

6 Vt qui poſſent agentes pœnitentiam veram Deo Patri, &c. *Locum hunc antea corruptiſſimum ſic reſtituimus partim ex Afflig. partim ex veteri excuſo codice.*

7 Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam &c.) *Habes hic pœnitentia partes; ſatisfactionem, qua olim pramittebatur ante exomologeſin, exomologeſin ipſam, & manus impoſitionem, ſiue abſolutionem* Epiſcopi *& Cleri; de quibus infra latiùs.*

8 Nunc crudo tempore, perſecutione adhuc perſeuerante] *Morellus aliter & fortaſſis rectiùs* : nunc crudo tempore perſecutionis; *Verum mutare noluimus, quod ad vulgatam lectionem magis accedant* Ms. *codices, qui habent* : nunc rudi tempore, perſecutione, &c.

9 Et offertur nomen eorum] *Hanc lectionem habent codices* Ms. *Afflig. March. & Dunen. veteres quoque excuſi duo, nec diſſentit Cambr. qui habet* : & offeruntur nomina eorum. Q*uare non placet Man. & Morelli lectio, praſertim cum ſimile ſit illud* Epiſtola *ad Furnitanos, nominari in ſacerdotum prece. Atqui alludit ad veteris* Ecclesia *conſuetudinem, qua, tum eorum pro quibus offerebatur, tum omnium qui in communione Ecclesia perſiſtebant apiſcoporum tam viuorum quàm defunctorum nomina: è ſacris tabulis quæ,* δίπτυχα καὶ πτύχα *vocabantur, recitari ſolent in Miſſa ſacrificio. Erant autem tabula dua, quarum vni viuorum, alteri defunctorum nomina inſcribantur. Huc pertinet illud Dionyſii Areopag.* Eccleſiaſt. *Hierarch. c. 3. Et cùm ſe mutuo omnes ſalutauerint, myſtica ſacrarum tabularum recitatio fit, Græce enim eſt:* ἱερῶν πτυχῶν. *Quod adnotatu dignum, ob verſionem Perionii, qui vertit myſtica ſanctorum recitatio fit, aut quod deſideraretur* πτυχῶν *in eius exemplari, aut quod putaret Dion loqui duntaxat, de ſanctorum recitatione qua in* Miſſa *fieri conſueuit. Item qua de D.* Chryſoſt. *nomine obliterato & rurſum relato in ſacra* δίπτυχα *ſcribuntur à Theodoreto, Nicephoro, & aliis. eodem pertinet quod Innocentius 1.* Epiſt. *ad Decentium & Engubinum, offerentium nomina inter ſacra myſteria recitari vult. In ipſo nempe Canone* Miſſa *non ante, quod etiam in* Miſſa Chryſoſt. *factum eſt. vbi non ſub principium duntaxat (vti apud Dionyſium Areopagitam, & in* Miſſa *Iacobi) ſed circa conſecrationem Eucharistia quoque repetitur dicta nominum recitatio. Permanſit autem huius rei veſtigium in Canone noſtro, vbi legitur iuxta quoſdam* Ms. *codices* : Memento *Domine famulorum famularumque tuarum nomina* : Et *rurſum pro defunctis iuxta* Micrologum *noſtrum* : *memento etiam eorum nomina, &c.* Elegan*ter ergo dixit Cyprianus offerri nomen eorum, pro recitari in oblatione diuini officii.*

10 Nondum pœnitentia acta, nondum exomologeſi facta] *Hanc veram eſſe lectionem potius quam illam* : exomologeſi finita, *ſatis patet ex* Epiſtola *ſequenti, vbi iiſdem pene verbis : ante actam, inquit, pœnitentiam, ante exomologenſin factam. Ita etiam legunt Afflig. Dun.* Marchin. *& veteres excuſi codices vna cum* Mannt. *&* Morello. *Locus autem hic requirebat vt tractaretur, quid exomologeſis Cypriano, & ante eum* Tertul. *Verùm ne Epiſtolam prolixitate excedant ſcholia, differendum cenſuimus in lib. de lapſis, obiter tamen aliquid dictum* Epiſtola 14.

11 Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne] *Tandem pene verbis locum hunc 1. Cor.*

11. explicat

11 *explicat* Epi*ſtola ſequenti. Docet autem vtrobique, indignè illum edere panem & bibere calicem Domini, qui ad Eucharistiam accedit, exomologeſi nondum facta, quam requirit ante eucharistiæ ſuſceptionem, & alibi ſæpiſſime, & præſertim de lapſis; quo loco de hoc latius.*

12 qui minus ſcripturæ legem nouerunt] *Sic Cambr. codex & excuſi omnes, quæ lectio magis placet quàm Manutii:* tenent, *pro quo Afflig. & Dun. habent*, tenuerunt, *ſed nec hoc placet.*

13 glorioſos ſeruos Dei cum Dei ſacerdote committunt] *Phraſis eſt Tertulliano frequens, committuntur autem propriè gladiatores dum certamen ineunt. Eadem Phraſi dixit Iuuenalis alicubi, committit Victor. Quare non placet hoc loco lectio Cambr. codicis* : componunt.

14 memores loci noſtri] *Ita Cambr. codex. Manut. & Morellus, cæteri cum Afflig. & Dun.* legis noſtræ, *prius magis placet.*

15 quando ipſa mater noſtra Eccleſia] *Lectionem hanc Manus. debemus acceptam, etſi enim Dun. & Afflig. codices legant* : quando, *pro* : cum, (*Phraſis Cypriano vſitatiſſima*) *deſideratur in vtriſque vox* : Eccleſia.

16 & nos diuina protectio reduces] *Mendoſiſſime prius erat in excuſis omnibus* : vos, *irrepſerat autem ex errore typographico codicis* Remboldi: *Nam vetus excuſus & Ms. omnes habent* : nos, *Patet autem hinc quoque in ſeceſſu ſcriptam hanc* Epiſtolam. *Porro illud*: in præteritum] *è Ms. codicibus & veteri excuſo emendatum eſt, pro eo quod erat*, in præteritis.

17 Præter nocturnas enim viſiones] *Alludit ad illas, de quibus ſupra epiſt. 8. hic vero mirum quod narrat de puerorum prophetiis. Atqui rectè nunc legitur iuxta* Ms. *cod.* vidit oculis, *pro eo quod erat*: in oculis.

18 qui vt ſecederem iuſſit interim Temerarij & incauti] *coniecturam hanc de vera huius loci lectione meam confirmarunt* Manut. & Morellus. Refragantur *tamen* Ms. & *vetus excuſus cod. quorum Afflig. & Dun.* qui vt ſederem iuſſit interim morati. et incauti) *Cambr. vero* : qui vt ſederem iuſſit interim, &c. *è* Ms. *quoque codicibus repoſuerunt* Manut. & Morel. timeant, *pro eo quod erat*, timent. *Porro illud*: qua me vti Dominus iubet, *Cambr. habet & Manut. cum* Morel. *Afflig. cum cæteris*, quam Dominus iubet.

19 vt interim prohibeantur offerre) *En ſuſpenſionem quam vocamus à Diuinis antiquitus vſitatam.*

20 recolligi cœperimus) *Quanquam hoc loco Afflig. & Dun. codices. Manut. quoque & Morellus legant*: colligi, *quia tamen Epiſtola proxima vocem*, recolligi, *retinent omnes, ego hic quoque illam retinere malui, præſertim quum Camb. codex illam habeat.*

21 & ad plebem litteras feci) *Ex eodem cod. Camb. & Epiſtola ſequenti hæc lectio confirmatur pro eo quod prius erat*: & apud plebem. *habes autem has Epiſtolas huic ſubiunctas.*

AD MARTYRES ET CONfeſſores qui lapſis petierant pacem pari.

Epiſtolam XI.

Argumentum huius Epiſtolæ habes infra Epiſtola XV. in hæc verba. *Cùm comperiſſem eos qui ſacrilegis contactibus manus ſuas atque ora maculaſſent, vel nefandis libellis nihilominus conſcientiam polluiſſent, exambire ad Martyres paſſim, & Cõfeſſores quoq; importuna & gratioſa deprecatione corrũpere, vt ſine diſcrimine & examine ſingulorum darentur libellorum millia cõtra Euangelij legem, litteras feci, quibus Martyres & Confeſſores conſilio meo quantum poſſem ad Dominica præcepta reuocarem.*

CYPRIANVS MARTYRIBVS & Confeſſoribus chariſſimis fratribus Salutem.

Lib. 3. epiſt. 15.

SOLLICITVDO loci noſtri, & timor Domini compellit, fortiſſimi ac beatiſſimi martyres, admonere vos litteris noſtris, vt à quibus tam deuotè & fortiter ſeruatur fides Domino, ab iiſdem lex quoque & diſciplina Domini reſeruetur. Nam cum omnes milites Chriſti cuſtodire oporteat præcepta Imperatoris ſui, tum vos magis præceptis eius obtemperare plus conuenit, qui exemplum cæteris facti eſtis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem Preſbyteros & Diaconos, qui illic præſentes ſunt, monere vos & inſtruere pleniſſime circa Euangelij legem, ſicut in præteritum ſemper ſub anteceſſoribus noſtris factum eſt, vt Diaconi ad carcerem cõmeantes Martyrum deſideria conſiliis ſuis & ſcripturarum præceptis gubernarent: ſed nunc cum maximo animi dolore cognoſco, non tantùm illic vobis non ſuggeri diuina præcepta, ſed adhuc potiùs impediri, vt ea quæ à vobis ipſis & circa Deum cautè, & circa ſacerdotem Dei honorificè fiunt, à quibuſdam Preſbyteris reſoluantur, qui nec timorem Dei, nec Epiſcopi honorem cogitantes,[1] cùm vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari deſideria veſtra[2] & quibuſdam lapſis pacem dari poſtulaſtis, cum perſecutione finita conuenire in vnum cum Clero & recolligi cœperimus. Illi contra Euangelij legem, contra veſtrã quoque honorificam petitionem ante actam pœnitentiam, ante exomologeſin grauiſſimi atque extremi delicti factam, ante manum ab Epiſcopo & Clero in pœnitentiam impoſitam, offerre lapſis pacem &

Eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus profanare audeant, cùm scriptum sit: *1. Cor. 11.* Qui ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus viuificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere, & vel properanres, vel ignorantes instruere, ne qui ouium pastores esse debent, lanij *Matt. 7.* fiant. [4] Ea enim concedere, quæ in perniciem vertant, decipere est: nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant, quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra Episcopo seruent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus [5] expectent. Antè, à Domino pacem mater prior sumat, tunc secundum vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortissimi & charissimi fratres, impudentia vos quorumdam premi, & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus, vt Euangelij memores: & [6] considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint, quàm solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicitè & cautè petentum desideria ponderetis, vtpotè amici Domini, & cum illo postmodum iudicaturi inspiciatis & actum, & opera, & merita singulorum: ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abruptè & indignè vel à vobis promissum, vel à nobis factum fuerit, apud gentiles quoque bis Ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, [7] & vt in nobis Domini mandata incorrupta & inuiolata permaneant, admonemur: quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco, quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad Ecclesiæ disciplinam diuina censura. hoc autem totum potest fieri, si ea quæ à vobis petuntur, ne facilè tribuantur, religiosa contemplatione moderemini: intelligentes, & [8] comprimentes eos, qui personas accipientes, in beneficiis vestris, aut gratificantur, illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. [9] De hoc & ad Clerum & ad plebem litteras feci, quas vtrasque vobis legi mandaui. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare deberis, vt nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis: [10] audio enim quibusdam sic libellos fieri vt dicatur: Communicet ille cum suis. quod numquam omninò à Martyribus factum est, [11] vt incerta & cæca petitio inuidiam nobis postmodum cumulet: latè enim patet quando dicitur: Ille cum suis: & possunt nobis viceni, & triceni, & ampliùs offerri, qui propinqui & affines, & liberti ac domestici esse asseuerentur eius, qui accipit libellum, & ideo peto vt eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim libello, & sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fratres fortissimi ac dilectissimi, in Domino semper benè valere, & nostris meminisse. Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XI.

1 fortissimi ac beatissimi Martyres] *Qui fuerint hi Martyres ad quos scribit hanc Epistolam Cyprianus; insinuatur infra Epistola 23. ad Clerum Romanum, nempe Saturninus, Aurelius, Lucianus, & alii quidam.*

2 cùm vos ad me litteras direxeritis] *Facit harum litterarum mentionem Epistolis præcedenti & sequenti, & rursum Epistola ad Florentium Pupianum. Quæ si exstarent, liceret, ex illis colligere, qua forma vsi fuerint in libellis suis quibus pacem lapsis dabant. Exstat quidem similis argumenti Epistola infrà 17. sed non satisfacit, & nimis temerarie à Luciano Martyrum nomine conscripta est.*

3 & quibusdam lapsis pacem dari] *Huius consuetudinis, qua cum lapsi pacem à Martyribus postulabant, tum ad preces illorum à Martyribus ea dabatur, meminit etiam Tertull. his verbis libro ad Martyres: Pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, à Martyribus in carcere exorare consueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere & fouere & custodire debetis, vt si forte & aliis præstare possitis. Porro pax hæc non aliud videtur fuisse quam relaxatio satisfactionis per Episcopum pœnitentibus impositæ, atque ad Ecclesiæ communionem ante expletum præscriptæ pœnitentiæ tempus admissio. Atque adeo qui pacem hanc indultam à Martyribus penitius considerarit, mirum ni hinc potiùs confirmationem indulgentiarum Ecclesiasticarum petendam censeat, quàm recentiorum illarum vsum ad tempora primum referat D. Gregorii. Quin potius altius adhuc repetendam censeo Indulgentiarum originem. Nam quid aliud D. Paulus, dum Corinthio illi incestuoso ad preces sanctorum iustam satisfactionis pœnam mitigat, adeoque aliquid condonat; quid aliud (inquam) quam indulgentiam quandam concedit? Cui autem (inquit 2. Cor. 2.) aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, si quid donaui, propter vos in persona Christi. Id enim innuit (si quid Theodoreto creditur) Corinthios, per beatos viros Timotheum & Titum, pro eo qui peccarat rogasse. Cui similiter Theophilactus; Vt enim (inquit) ille non existimet sibi remissam noxam, qui satis confusus sit & sufficienter.*

sufficienter pœnitentia ductus, ostendit Paulus, tantum hunc Corinthium pœnitendo, quantum h rum gratia & donatione veniam accipere posse, Quo loco adnotanda venit vox venia siue dimissionis vt alii vertunt, imo & vox Græca: κεχάρισμαι quæ condonare cul- *pam significat, atque adeo non aliud mihi videtur quàm indulgentia: Si his scripturis adiciatur etiam illud Coloss. 1. Adimplee ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, non videbitur absurdum, quod de thesauro indulgentiarum & meritis, non Christi modo, sed & sanctorum, tradunt recentiores.*

4. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant, decipere est] *Cyprianus hic non vsum, sed abusum potius notat, & formam litterarum præposteram. Nam quid de potestate* Martyrum *in danda pace sentiat, non obscure significat* Epistola *infra 14. vbi fatetur: qui libellum à Martyribus acceperunt, auxilio eorum apud Dominum adiuuari in delictis suis posse. Quod vero reprehendat Cyprianus vt semel dicam, ex Epistola hac, præcedenti, & sequenti, aliud colligere est. Vrget enim quod cùm* Martyres *datis ad se litteris petissent prius desideria sua examinari à Cypriano tanquam Episcopo, & tum demum pacem dari, cùm* Ecclesia *pacem accepisset. Presbyteri siue importunitate precum, siue pretio conducti, ante litteras* Episcopo *communicatas, ante pacem Ecclesiæ, ante reditum* Episcopi*, ante ipsum pene excessum* Martyrum*, ante exomologesin factam, ante manum ab Episcopo impositam, pacem dabant.* E *quibus verbis patet, requisitam etiam tum exomologesin & manus impositionem: atque adeo obseruatum iam tum eundem indulgentiarum modum, qui hodie: præterquàm, quod per Episcopos fiebat, quod nunc fere solus facit Romanus Pontifex, & quod Episcopo fiebat illa exomologesis, aut Presbyteris ab Episcopo ad eam rem deputatis, quæ hodie committitur cuius sacerdoti quem placuerit eligere.*

5 Expectent. Ante à Domino pacem prior mater sumat) *Sic restituendus mihi visus fuit hic locus ex varia cod. lectione. Excusi enim & Camb. habebant*, Ante est vt à Domino, *Affiig. & Dun.* expectantes vt à Domino, *Manut. vero*: Ante Domini pacem.

6. Considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri Martyres concesserint] *hinc patet non ætate duntaxat Cypriani, sed iam ante vsitatam fuisse hanc pacem* Martyrum*: Monet autem Martyres, vt non facilè cuiuis illam indulgeant, sed priùs cautè & sollicite (ita enim legunt Ms. codices) petentium desideria ponderent, merita quoque singulorum, & delictorum genera cogitent. Non igitur præcidit illis dictam potestatem lapsis pacem concedendi, sed modum potius præscribit, quem vt rite seruarent, ante dixit: in more fuisse, vt Diaconi in carcerem commeantes* Martyrum *desideria suis consiliis gubernarent.*

7. Et vtio nobis Domini mandata] *Illud* in nobis] *prætermissum à* Manut. *rursus in locum suum restituimus, præsertim cum Cambr. codex id habeat. Sic etiam illud:* ne facilè tribuantur, *& si omissum à* Manut. *& Affiig. Dun. & Cauchii codicibus; quia hîc loco non male quadrat, & in Cambronensi codice legitur, reponere in locum suum maluimus.*

8 Comprimentes eos, qui personas accipientes in beneficiis vestris, aut gratificantur, aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur] *Ita recte emendatus est hic locus a* Manut. *&* Morelle*, antea vix intellectus, Pro*: negotiationis, *legunt Affiig. Dun. & Cauchii codices* contagionis, *non male.*

6 de hoc ad Clerum & ad plebem litteras fieri] *Harum illa præcedunt, hæ subsequuntur.*

10. Audio enim quibusdam sic libellos fieri] *Lectionem hanc veterem, quam habebant veteres excusi, & Ms. Affiig. & Dun. restituerunt hoc loco Manutius & Morel. solus Cambr. habet vti reliqui excusi:* quosdam sic libello inseri. *Porro reprehendit: hic illos Martyrum libellos, quibus nominatim non designabantur illi, quibus pax indulgebatur. Vult autem vt id posthac fiat, vtque illos duntaxat pace dignos existiment, quorum pœnitentia iam satisfactioni proxima est.*

11 vt incerta & cæca petitio] *Hanc Manutius & Morel. lectionem veram existimo. Habebant veteres excusi quemadmodum & Ms. Affiig. & Dun.* incerta & certa. *Eras. reposuit*: cæca petitio, *quomodo & Camb. codex.*

AD PLEBEM DE RESCRIPTO MARTYRUM AC IIS QUI PACEM PETEBAN

EPISTOLA XI.

Argumentum huius quoque Epistolæ habet sæpe dicta Epistola 15. *Plebi quoque* (inquit) *ipsi, quantum potuimus, animum composuimus, & vt in Ecclesiast. disciplinæ seruarentur instruximus.*

CYPRIANVS FRATRIBVS in plebe consistentibus, S.

INGEMISCERE vos & dolere ruinas fratrum nostrorum ex me scio, fratres charissimi, qui & ipse vobiscum pro singulis ingemisco pariter & doleo; & patior, ac sentio, quod beatus Apostolus dixit: Quis infirmatur, inquit, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Et iterum posuit in Epistola sua dicens: Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra: & si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Compatior ego & condoleo de fratribus nostris, qui lapsi & persecutionis infestatione prostrati partem nostrorum viscerum secum trahentes, acrem dolorem nobis suis vulneribus intulerunt, quibus potens est diuina misericordia medelam dare: properandum tamen non puto, nec incautè aliquid & festinanter gerendum; ne, dum temerè pax vsurpatur, diuinæ indignationis offensa grauiùs prouocetur. Fecerunt ad nos de quibusdam beati Martyres litteras petentes examinari desideria sua cum pace no-

Lib. 3. Epist. 16.

1. Cor. 11.

1. Cor. 12.

bis omnibus à Domino prius data, ad Ecclesiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur ſingula præſentibus & iudicantibus vobis. ⁴ audio tamen quoſdam de Presbyteris nec Euangelis memores, nec quid ad nos Martyres ſcripſerint cogitantes, nec Epiſcopo honorem ſacerdotij ſui & cathedræ reſeruantes, iam cum lapſis communicare cœpiſſe, & offerre pro illis, & Euchariſtiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem peruenire. Nam cum in minoribus delictis, quæ non in Dominum committuntur, pœnitentia agatur iuſto tempore, & exomologeſis fiat inſpecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis poſſit, niſi priùs illi ab Epiſcopo & Clero manus fuerit impoſita, quanto magis in his grauiſſimis & extremis delictis cautè omnia & moderatè ſecundum diſciplinam Domini obſeruari oportet? ⁵ Quod quidem noſtros Presbyteri & Diaconi monere debuerant, vt commendatas ſibi oues fouerent, & diuino magiſterio ad viam deprecandæ ſalutis inſtruerent. Ego plebis noſtræ & quietem noui pariter & timorem, qui in ſatisfactione Dei & deprecatione vigilarent, ⁶ niſi illos quidam de Presbyteris gratificantes decepiſſent. Vel vos itaque ſingulos regite, & conſilio ac moderatione veſtra & ſecundum diuina præcepta lapſorum animos temperate: ⁷ nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. nemo nauem ſuam quaſſatam & perforatam fluctibus priuſquam diligenter refecerit in altum denuò committat, nemo tunicam ſciſſam accipere & induere properet, niſi eam & ab artifice perito ſartam viderit, & à fullone curatam receperit. Audiant quæſo patienter conſilium noſtrum, expectẽt regreſſionem noſtram, vt cum ad vos per Dei miſericordiam venerimus, ⁸ conuocati coëpiſcopi plures, ſecundum Domini diſciplinam & Confeſſorum præſentiam, ⁹ beatorum Martyrum litteras, & deſideria examinare poſſimus. ¹⁰ De hoc & ad Clerum, & ad Martyres, & Confeſſores litteras feci, quas vtraſque legi vobis mandaui. Opto vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi, in Domino ſemper benè valere, & noſtri meminiſſe. Valete.

ADNOTATIONES IN epiſtolam XII.

1 Fratres chariſſimi, qui & ipſe vobiſcum pro ſingulis ingemiſco] *Hæc verba deſiderabantur in excuſis & Ms. omnibus quæ videre licuit, adiecta ſunt autem à Manutio & Morello, & rectè. Nam locus alioqui erat mutilus.*

2. Actem dolorem) *Sic Ms. Afflig. & Dun. at excuſi omnes, excepto Manut. qui repoſuit:* parem: *paulò poſt autem non malè Manut.*

3. Properandum tamen non puto, nec incautè aliquid) *pro eo quod erat prius:* dum tamen non putent, properè nec incautè, *quomodo tamen legunt etiam Ms. ſeditet Manutio etiam acceptum debemus vocem* tunc, *quæ paulo poſt inſeritur.*

4. Audio tamen quoſdam de Presbyteris, &c.] *Eiſdem pene verbis vtitur, quibus ſupra Epiſt. 10. Pro eo autem quod plerique codices habent:* peruenire, *habent Ms. cod. Afflig. & Dun. & viens quoque excuſus* peruenire, *non malè.*

5. Quod quidem noſtros] *Hanc lectionem nos primi reſtituimus ex cod. Afflig. & Dun. & Cauchii.*

6. Niſi illos quidam de Presbyteris) *Mutauerant hanc lectionem Manut. & Morel. legentes:* præpoſitis. *verum non rectè, quum conſtet ex Epiſt. duabus præcedentibus loqui Cyprian. de Presbyteris, Præpoſiti vero nomen ſolis Epiſcopis tribuatur à Cypriano, vti adnotatur in Epiſt. 3. & 4.*

7 Nemo adhuc importuno tempore) *Elegantes Metaphora, quibus docet à ſimili perſecutionis tempore lapſis pacem dandam non eſſe.*

8. Conuocati coëpiſcopi plures] *Hanc lectionem Ms. & excuſorum codicum omnium retinere malui, quam reponere nouum Manut. aut Morelli: quorum ille,* conuocatis Epiſcopis pluribus, *hic,* conuocatis Epiſcopis plures. *Præſertim quum Phraſes ſimiles reperire ſit in Cypr. frequentiſſime, quemadmodum Epiſt. poſt hanc ſecunda, vt Epiſcopi in vnum conuenientes, &c. poſſimus & Epiſt. 15. & cùm Præpoſitis plures conuenire in vnum ſæperimus.*

9. Et veſtram quoque ſententiam] *Sic Manut. & Morel. ſed Ms. codicum quos vidi nullus: id legit. Neque vero vſpiam apud Cypr. tantum auctoritatis plebi tributum reperio, vt ſententiam illi de ſe permittat. Quare prætermittere malui, quam alicui erroris occaſionem dare.*

10. De hoc ad Clerum, & ad Martyres, & Confeſſores] *Hanc veram lectionem habeo ex codice Afflig. neque enim ad Martyres & ad Confeſſores duæ diuerſæ ſunt Epiſtolæ, ſed vna ad vtroſque. Fecerant autem hæc verba vt ordinem Epiſtolarum harum citum retinuerim, qui ante erat in excuſis codicibus; quamquam tamen veriſimilis ſiat, aut prius, aut ſaltem vna miſſam Epiſtolam ad Martyres.*

AD CLERVM DE LAPSIS & cathecumenis, ne vacui communione exeant.

EPISTOLA XIII.

Huius etiam & ſequentis Epiſtolæ Argumentum habes infra, Epiſt. 15. *Poſtmodum vero* (inquit) *cum quidam de lapſis, ſiue ſua ſponte ſiue aliquo incitatore, audaci flagitatione prorumperent, vt pacem ſibi à martyribus & Confeſſoribus promiſſam extorquere violento impetu*

impetu niterentur; de hoc etiam bis ad Clerum litteras feci, & leges eis mandaui: Vt ad illorum violentiam interim quoquo modo mitigandam, si qui libello à Martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à martyribus promissa ad Dominum reuerterentur, &c.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S

Miror vos, fratres charissimi, id multas Epistolas meas, quas ad vos frequenter misi, nihil rescripsisse; cùm fraternitatis nostræ vel vtilitas vel necessitas sic vtique gubernetur, si à vobis instructi rerum gerendarum consiliũ limare possimus. (Lib. 3. Epist. 18.) Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondũ esse, & iam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & grauibus infestat, occurrendũ puto fratribus nostris; vt qui libellos à Martyribus acceperunt, 1 & prærogatiua eorũ apud Deum adiuuari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata præsentia nostra apud Presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & vrgere exitus cœperit, 2 apud Diaconum quoque, exomologesin facere delicti sui possint, vt manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres litteris ad nos factis desiderauerunt. Cæteram quoque partem plebis quæ lapsa est, præsentia vestra fouete: & vt à fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate; neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini, qui mites & humiles, & pœnitentiam verè agentes 3 in bonis operibus perseuerauerint, quo minus illis quoque diuino remedio consulatur. 4 Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti, & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit; implorantibus diuinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, 5 & vt nostri meminerit admonete, & rogate. Valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XIII.

1. Et prærogatiua eorum apud Deum adiuuari possunt] *Rectè sic Morellus, pro quo Manut. cod. mendosè:* adiuuare. *Sunt autem recens addita hæc verba his duobus: nam neque in cæteris excusis neque in Ms. reperire potui, esse tamen ipsa Cypriani verba sit verisimile, nam in eamdem sententiam Epistola sequenti: qui (inquit) libellum à Martyribus acceperunt & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt. Quem vtrumque locum qui legerit, quantum tribuat Cyprianus Martyrum libellis pro lapsis facile perspiciet.*

2 Apud Diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, &c.] *Et si alii plerique auctores videantur vocem exomologeseos accipere pro omni confessione peccatorum siue priuata, siue publica, vt Græcis sit* ἐξομολόγησις *quod Latinis confessio, sunt tamen qui existimant accipi apud Cyprianum pro publica, sicut latius loco suo lib. de Lapsis tractaturi sumus. Quod si verum sit, nihil hic mirum, quod permittat apud Diaconum peccatorum exomologesin fieri, & manum ab illo imponi, vt non sit aliud hæc manus impositio, quàm à pœnis satisfactoriis absolutio, quæ cur Diaconis concedi non possit, non video; præsertim quum etiam hodie vsitata sit Archidiaconorum ab excommunicatione absolutio, etiam si in solo Diaconatus ordine constituti sint. Nec mirum quum constet è lib. 8. constit. Apostolicarum Clementis, auctoritatem excommunicandi habuisse Diaconos, absente Presbytero. Habuerunt igitur illo absente etiam absoluendi ab excommunicatione potestatem, nam eiusdem est absoluere cuius excommunicare, fortassis quum Episcopus absens & Presbyteri multi carceribus inclusi essent, ex priuilegio quodam Diaconis in necessitate permissa est pœnitentium reconciliatio, sicuti à D. Gregorio Presbyteris aliquando concessam legimus Sacramenti confirmationis administrationem, quæ solis aliqui Episcopis competit. Hæc paucis, ne quis hinc calumniæ occasionem sumat contra Ecclesiæ Hierarchicum ordinem, quo solis Presbyteris ex consecratione permittitur à peccatis absoluere; neque enim aliis adaptatur illud Christi: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt; & disertis verbis Ambrosius lib. 1. de pœnitentia: ius (inquit) ligandi & soluendi solis sacerdotibus est permissum, ad quos (vti alibi dicit) ab Apostolis transmissum est; qualia habent & D. Hieron. & D. Hilar. in illud Mat. Quodcumque ligaueris super terram, erit ligatum & in cœlis.*

3. In bonis operibus perseuerarent] *Hanc emendationem pro eo quod erat antea:* opinionibus, *Morello quoque & Manut. acceptam debemus.*

4 Audientibus etiam si qui fuerint periculo præuenti) *Quos Græci* κατηχουμένους ἀπὸ τοῦ κατηχεῖν, *Latini veteres, vti Tertull. & alii eius ætatis, Audientes appellabant, ab audiendo: de illis itaque tum hic tum infra* Epistola *24. loquitur Cyprianus. Cathecumeni autem dicebantur adulti, qui tantisper dum baptismum expectabant in fide erudiebantur, donec mysteriis fidei iam instructi, sub Pascha in competentium ordinem allegerentur. Dicebantur autem competentes, quod simul baptismum omnes peterent, vti sermone quodam explicat D. Augustinus, cuius extant complures sermones ad competentes. Quid enim aliud (inquit) competentes, quam simul petentes?*

5 & vt nostri meminerit] *Sic Manut. vetus excusus. Gryph. & Colon. codices ad marginem, Ms verò tres & cæteri excusi,* meminerint.

AD CLERVM DE IIS QVI ad pacem festinabant.

EPISTOLA XIV.

ARG. huius Epistolæ habes Epistolæ præcedenti, superflua itaque foret repetitio. Desiderantur autem litteræ ab quas respondet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus S.

Egi litteras vestras, fratres charissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris, vt temeraria festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant: vt cùm in vnum per eius misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum Ecclesiasticam disciplinam tractare possimus: maxime cùm scriptum sit: Meméto vnde cecideris & age pœnitentiam. ² Pœnitentiam autem ille agit, qui diuinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans, obsequiis suis & operibus iustis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter vrgere; & desiderastis in hac re formam à me vobis dari; ³ satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ab vos factis credo, vt qui libellum à Martyribus acceperunt, & auxilio eorum adiuuari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cæperint, exomologesi facta, & manu eis à vobis in pœnitentiam imposita, cum pace à Martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Cæteri verò qui nullo libello à Martyribus accepto inuriam faciunt; quoniam non paucorum nec Ecclesiæ vnius, aut vnius prouinciæ, sed totius orbis hæc causa est: 4 expectent ante de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & disciplinæ 5 & vitæ ipsi omnium nostrum conuenit: vt Episcopi plures in vnum 6 conuenientes 7 præsente & stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilij communis religione possimus. Cæterùm quàm irreligiosum est, & ipsis quoque festinantibus perniciosum, vt cùm extorres facti, & patria pulsi, ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis Confessores ipsos præuenire, & ante ad Ecclesiam introire festinent. Qui si nimiū properant, habent in sua potestate quod postulant, ¹ tempore ipso sibi plus quàm postulant largiēte. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur; si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor præualet: qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem vniuersam meo nomine salutate, & vt nostri memores sint admonete. Valete.

Lib. 3. Epist. 18.

Apoc. 18.

ADNOTATIONES IN epistolam XIV.

1 Memento excideris] *His legunt Ms. Afflig. Dun. & Marchinensis codices*: cecideris, *quemadmodum etiam Morel. Et si autem Græcè ἐκπεπτώκας. quod excidere, non cadere significat, tamen infra Epistola 28. & 52. ita legitur hic locus.*

2 Pœnitentiam autem agit) *Descriptio est satisfactionis potius, quæ pars est pœnitentiæ quàm ipsius pœnitentiæ vt sit Synecdoche. est etiam insignis locus de meritis operum. Verum de vtroque plura infrà, partim lib. de Lapsis, partim de Opere & Eleemosynis.*

3 satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo [*Hanc lectionem, vti apparet, emendatiorem habent. & Morelius. Cæteri omnes tum Ms. tum excusi*: sciatis plenè scripsisse me, &c. credo vt qui, &c.

4 expectent ante de Domini protectione [*Ita vesse Morellus. Nam*: ante, *omissum erat à Manut. quod tamen habent excusi & Ms. omnes. Desiderabatur autem in aliis codicibus particula*: de, *Cypriano visitatissima.*

5 & vitæ ipsi omnium nostrum conuenit, vt Episcopi plures in vnum conuenientes] *Error librariorum editione Rembolds, remansit hactenus in Erasmicis excusis omnibus, . omissa erant ibi aliquot verba vnde locus factus est mutilus. Vera autem hæc lectio reperitur in Ms. codicibus quatuor, adnotata quidem partim ad marginem ab Erasmo qui rectè diuinabat legendum;* conuenit, *sed qui destitutus codicibus Ms [quantumcumque de illis se iactet] reliquum quod desiderabatur supplere non potuit. Quod ante me quidem fecere partim Manut. & Morellus, sed non placet quod ipsi legunt.*

6 cum Clero conuenientes]*pro eo quod Ms. habent*: plures in vnum conuenientes, *vbi è contraria non displicet vox* Præpositi, *i. quam habet loco vocis*, Episcopi.

7 Præsente & stantium plebe] *Epistola Cleri Romani ad Cyprianum infra 31 vbi citantur verba hæc Cypriani*: pariter astantibus Laicis, *coniecceram hoc loco legendum*: presente & astante plebe, *atque adeo Epistola ad Antonianum, quæ est infra 54. castigandum modo prædicto duxeram, quod ibi habetur*: pariter & stantibus laicis *Verum dum postea similes phrases reperi, Epistola nempe* 27 & in omnibus stantibus. & 30. preces stantium, *deprehendi non obscure, appellari eos qui adhuc in fide persisterent, vti è contrario lapsos qui ceciderant. Nihil itaque hic immutauimus, potiss. quum Ms. codices*

tres

tres iam dictis hanc quoque lectionem habeant, imo, & infra locum illum Epist. xxx. castigauimus.

8 Tempore ipso sibi plusquàm postulent, largiente) *Verba hæc quamquam desiderentur in excusis & Ms. rectè tamen inserta sunt hoc loco à Manutio & Morello. Ex epistola dicta ad Antonianum vbi ad verbum citatur hic locus.*

AD CLERVM ROMANVM de præcedentium Epistolarum exemplis Romamè suo secessu missis.

EPISTOLA XV.

Argumentum huius Epistolæ non obscurè indicat Cyprianus Epistola infra xxiij. ad Clerum Romanum: *Post factas (inquit) ad vos litteras quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, &c. Neque enim aliud quàm secessus sui & eorum quæ in illo gessit rationem reddit, missis Romam in sui purgationem, quas ad suos scripserat Epistolarum exemplis, imò ijsdem, quibus illic, verbis vtitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ consistentibus.

Lib. 3. Epist. 5.

QVONIAM [1] comperi, fratres charissimi, minus simpliciter & minus fideliter vobis renunciari, quæ hîc à nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri, & disciplinæ, & diligentiæ ratio redderetur. [2] Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statim turbarionis impetu primo, [3] Cùm me clamore violento frequenter populus flagitasset, non tam meam salutem; quàm quietem fratrum publicam cogitans, interim secessi, ne per inuerecundam præsentiam nostra seditio, quæ cœperat, plus prouocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui; quo minus secundum Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem, mea mediocritate consulerem, [4] & quid egerim, loquuntur vobis Epistolæ, pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos transmisi. In quibus nec Clero consilium [6] nec Confessoribus exhortatio, [7] nec extorribus quando oportuit obiurgatio, [8] nec vniuersæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio, & persuasio nostra defuit: quantum secundum legem fidei, & timorem Dei, DOMINO suggerente, nostra mediocritas potuit eniti, [9] posteaquàm verò & tormenta venerunt, siue iam tutius fratribus nostris, siue adhuc vt torquerentur inclusis, ad corroborandos, & confortandos eos noster sermo penetrauit. [10] Item cum comperissem, eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent; exambire ad Martyres passim, Confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere, vt sine vllo discrimine, atque examine singulorum [11] darentur quotidie libellorum millia contra Euangelij legem; litteras feci quibus Martyres & Confessores consilio meo quantum possem ad Dominica præcepta reuocarem. Item Presbyteris & Diaconibus non defuit sacerdotij vigor, vt quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare iam cœperant, comprimerentur [12], intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus animum composuimus, & vt Ecclesiastica disciplina seruaretur, instruximus. [13] Postmodum verò cum quidam de lapsis, siue sua sponte, siue aliquo incitatore, audaci flagitatione, proruerunt, vt pacem sibi à Martyribus & Confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur: de hoc etiam bis ad Clerum literas feci, & lege ei mandaui, vt ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandum, si qui libello à Martyribus accepto de sęculo excederant, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi à Martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temerè constitui; sed cùm videretur & honor Martyribus habendus, & eorum qui omnia turbare cupiebant, impetus comprimendus, [14] & pręterea vestra scripta legissem, quæ de hoc ad Clerum nostrum per Clementium; Hypodiaconum nuper feceratis, vt iis, qui post lapsum infirmitate apprehensi essent, & pœnitentes communicationem desiderarent, subueniretur; standum putaui & cum vestra sententia, ne actus noster quiadunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. [15] Planè cęterorum causas quamuis libello à Martyribus accepto differri mandaui, & in nostram præsentiam reseruari: vt cùm, pa-

ce à Domino nobis data, plures Præpoſiti conuenire in vnum cœperimus, communicato etiam vobiſcum conſilio diſponere ſingula & 16 reformare poſſimus. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam xv.

1 Quoniam comperi, fratres char. minus ſimpliciter, &c.) *Videtur alludere ad Epiſtolam tertiam, in qua conqueri videtur Clerus Romanus de ſeceſſu Cypriani. Excuſat ſe autem primum de ſeceſſu, deinde de iis, quæ in ſeceſſu non otioſè à ſe geſta ſunt, rationem reddit.*

2 Nam ſicut Domini mandata inſtruunt) *Mandata Domini, quæ ſecedere iubent in perſecutione, quædam habes infra de Lapſis. Eodem pertinet illud Matth. 10. Cum autem perſequentur vos in ciuitate iſta, fugite in aliam: quam ſcripturam & alias omnes quæ huc pertinere videbantur, pulchre tractatas habes in Athanaſio, Apologia de fuga ſua in perſecutione. Quæ quando Epiſcopis & animarum Paſtoribus ſit licita, exactè tractatur à D. Auguſtino Epiſtola 180. ad Honoratum. Tunc nempe quando ibi aut plebs Chriſti non fuerit cui miniſtretur: aut etiam ſi fuerit poteſt impleri per alios neceſſarium miniſterium, quibus non eſt eadem cauſa fugiendi. ſicut fugit (inquit) Athanaſius Alexandrinus Epiſcopus, cum eum ſpecialiter apprehendere Conſtantius cuperet Imperator, nequaquam à cæteris miniſtris deſerta plebe Catholica, quæ in Alexandria commanebat.*

3 Cùm me clamore violentu frequenter populus flagitaſſet) *De flagitatione iſta & ſimilibus, quæ poſtea denuo contigerunt, ſupra Epiſtola vi. & infra latius Cyprianus Epiſtola lv. in hæc verba: Toties (inquit) ad Leonem petitus, in amphitheatro Dominica dignationis teſtimonio honoratus. His ipſis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob ſacrificia quæ de edicto propoſito populus celebrare iubebatur, clamore popularium ad Leonem denuo poſtulatus in circo. Quare mirari ſatis hic nequeo Eraſmum notaſſe hoc loco ad marginem illud: Populus deſignabat Epiſcopum. Quod quam verum ſit, infra ſuo loco dicemus ad Epiſtolam 68. quæ eſt ad Clerum & plebem in Hiſpania conſiſtentes.*

4 Et quid egerim loquuntur vobis Epiſtolæ, &c. numero tredecim) *Quæ ſint hæ tredecim Epiſtolæ dum ſerio perquiro, haud dici queat, quantum laboris à me huic rei impenſum fuerit, nec tamen pœnitet, quum ex iis 10. hactenus numero reperiſſe me, certo mihi perſuadeam: quas habes uti ſignificauimus hactenus præmiſſas, è quo numero fortaſſis & illa eſt quam ſupra habes numero iii. de dormitione Epiſcopi Vrbis. Præſertim autem difficultatem mouebat, quod in Ms. codicibus quatuor Marchis, Dunenſi, Affiig. & Cauchii exemplar: 13. Epiſtolarum quarum ſit mentio, deſcriptum reperiatur, quarum tamen neque omnes, neque ſola ſupra à me in hunc ordinem digeſta ſunt. Verum quum in ipſo limine impingat quiſquis ille fuit qui in ordinem illas redegit, non exiſtimaui ſacrilegum à Ms. codicibus hac in re aliquantulum diſſentire. Quomodo enim quaſo Epiſtola in ſeceſſu prima eſſe queat illa, cuius initium: Quamquam ſciam vos litteris meis frequenter admonitos, &c. Omitto quod & alia quædam illis inſerta ſint, quas conſtat longo poſt ſcriptas tempore, quum iam à ſeceſſu demum rediiſſet. Exempli gratia, ad Fortunatum & cæteros de iis qui per tormenta ſuperantur, quæ meminit Synodi Africanæ de lapſis, atqui illa celebrata eſt in pace Eccleſiæ ſub Pontificatu Cornelii. Malui itaque fateri, quòd duæ aut tres ex hoc numero deſiderentur, quam falsò quampiam Epiſtolam illis aggregare.*

5 In quibus nec Clero conſilium meum] *Duas habet huiuſce Argumenti ſupra.*

6 Nec Confeſſoribus exhortatio.] *Harum nullam extare exiſtimo, ſed deſiderari hactenus, loqui enim videtur prorſus de Confeſſoribus Africanis, ad quos nulla exſtant Epiſtolæ, niſi quæ ſub finem vitæ in exilio ſunt ſcriptæ.*

7 Nec extorribus quando oportuit obiurgatio] *Hanc habes ſupra vii. numero ad Rogatianum, quippe quæ extorrium mentionem diſertis verbis faciat: Porro:* quando *legunt Ms. ad vnum omnes, non* quæ *vt antea habebatur.*

8 Nec vniuerſæ fraternitati, &c.] *Hæc ſupra eſt num. viii. Rectius autem hic:* eniti, *legunt Manut. & Merellus quam cæteri:* niti.

6 Poſteaquam verò & tormenta venerunt, &c.] *Hæc eſt num. ix. Sic autem legunt Manut. & Morellus. cæteri:* poſtea verò quàm.

10 Item eum comperiſſem, &c.] *Epiſtolas 3. de Lapſis: qui libellis acceptis à Martyribus, pacem importune petebant, habes ſupra: x. xi. xii.*

11 Darentur quotidie libellorum millia, contra legem Euangelii] *Vel hinc etiam apparet, non tam taxaſſe Cyprianum libellos Martyrum, quam illorum immenſam copiam, ſine vllo (vt inquit) diſcrimine atque examine ſingulorum. Porrò hic loquitur de libellis Martyrum de Lapſis, paulo autem priùs de libellis quot Iudices offerebant quidam ne ſacrificarent, de quibus infra latius Epiſt. xxxi.*

12 Intercedentibus vobis plebi quoque in quantum potuimus animum compoſuimus) *Hoc pacto hunc locum caſtigandum cenſuit Manut. Lectio vetus, quam etiam habent Ms. codices, ita habebat:* intercedentibus nobis plebi ipſi quoque quantum potuimus compoſuimus, *verum prior eſt dilucidior.*

13 Poſtmodum verò, quum quidam de lapſis] *Loquitur de Epiſtolis xiii. & xiv. ... autem dictum,* quoque genere, *pro,* quoque modo.

14 Et prætere a veſtra ſcripta legiſſem quæ de hoc, &c. *Tum verba Epiſtolæ ... tum portitoris nomen certo mihi perſuadent, ... Cyprianum de Epiſtola illa Cleri Romani, quæ eſt ſupra num 3. ad Clerum Carthaginienſem.*

15 Planè cæterorum cauſas] *Rectam hanc diſtinctionem habes in Ms. 5. codicibus, alludit autem ad verba Epiſtolæ præcedentis.*

16 Reformare poſſimus] *Sic Ms. codices Affiig. Dunenſis & Marchi. Manut. quoque & Morellus. Quare magis placet, præſertim quum eadem voce infra vtatur Epiſtola vigeſima ad Caldonium, & alibi frequentiſſime. Eſt autem vox & Quintiliano vſitata, pro in meliorem formam redigere. Hinc reformatio morum, in Conciliis vſitata phraſis.*

AD

AD MOYSEN ET MAXIMUM Presbyteros, & cæteros Confessores Romanos de eorum confessione.

EPISTOLA XVI.

Argumentum huius Epistolæ habes infra Epistola xxxj. vbi Clerus Romanus: *In quo loco (inquiunt) maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus, quòd illorũ carceris tenebras litteris illuminasti, quòd ad illos venisti quomodo introire potuisti, quòd illorum animos sua fide & confessione robustos tuis alloquutionibus litterisque recreasti: quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus, accendisti ad multò ardentiorem cœlestis gloriæ cupiditatem: quod pronos impulisti, quod vt credimus & optamus victores futuros viribus tui sermonis animasti: Vt quanquam hoc totum de fide confitentium & diuina indulgentia venire videatur, tamen in Martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur.*

CYPRIANVS [1] MOYSI ET Maximo Presbyteris & cæteris Confessoribus fratribus S.

Lib. 2. Epist. 4.

ET cunctos vos pariter & singulos repræsentauit affectibus nostris, fratres charissimi, [2] Celerinus adueniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, [3] & gloriosis congressibus Dei miles; vniuersos vos in illo veniente conspeximus; & cùm charitatem circa me vestram dulciter ac sæpè loqueretur, in eius sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo, quando à vobis per tales talia perferuntur: vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, [4] diuinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus: honori nos vestro charitas vestra indiuidua connectit, separari dilectionem spiritus non sinit: vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, [5] & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum in secessu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus vestris [6] plenam à Domino fauentiam postulamus, sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas: plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui sperantes iam sola cœlestia, & tantum diuina meditantes, ad fastigia celsiora mora ipsa passionis ascenditis; longóque temporum ductu glorias vestras non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima, & vna confessio, vos totiens confitemini, quotiens rogati, vt de carcere recedatis: [7] carcerem fide, & virtute præeligitis: tot vestræ laudes, quot dies; quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur: atqui manens semper in pœnis, congreditur cum dolore, nec vincitur; quotidie coronatur. [8] Eant nunc Magistratus & Consules siue Proconsules, [9] annuæ dignitatis insignibus [10] & duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est: & iam reuertentis anni volubilem circulum victricis glorię diuturnitate trãsgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens, sed vobis idem qui solem fecit, & lunam, [11] maius in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens, [12] horribiles cęteris atque funestas [13] pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit. Per vicissitudines mensium [14] transmeauit tempus hybernum; sed & vos inclusi tempora hyemis, persecutionis hyeme pensastis, [15] Successit hyemi verna temperies rosis lęta, & floribus coronata; sed vobis rosæ & flores de paradisi deliciis aderant, & caput vestrum serta cœlestia coronabant Æstas ecce Messium fertilitate fœcunda est, & area frugibus plena est; sed vos qui gloriam seminastis, frugem gloriæ metitis, [16] atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis ipsi, vt tritici grana purgata & frumenta pretiosa, iam purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda temporis gratia spiritalis, vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus vua calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & iam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [17] torcular vestrum carcere torquente sentitis. Vini vice sanguinem funditis, ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud seruos Dei annus euoluitur. [18] Sic spiritalibus meritis, & cœlestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes, iam de sæculo recesserunt,

confeſtóque itinere virtutis ac fidei '' ad complexum & oſculum domini, Domino ipſo gaudente venerunt. Sed & veſtra non minor gloria, qui adhuc in certamine conſtituti, & comitum glorias ſecuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcuſſa fide ſtabiles, quotidie ſpectaculum Deo veſtris virtutibus exhibetis. Quo longior veſtra pugna, hoc corona ſublimior. Agon vnus, ſed multiplici prœliorum numeroſitate congeſtus. Famem vincitis, & ſitim ſpernitis, & ſqualorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. '' Pœna illic ſubigitur, cruciatus obteritur, nec mors metuitur, ſed optatur; quę ſcilicet immortalitatis præmio vincitur, vt vitæ æternitate, qui vicerit, honoretur. Qui nunc in vobis animus, quã ſublime, quam capax pectus; vbi talia & tanta voluuntur; Vbi non niſi Dei præcepta & Chriſti præmia cogitantur, voluntas eſt illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis poſitis, vita iam viuitur non præſentis ſæculi, ſed futuri. Nunc eſt, fratres chariſſimi; vt memores mei ſitis, vt inter magnas atque diuinas cogitationes veſtras, nos quoque animo ac mente voluatis, ſimque in precibus & orationibus veſtris, cum vox illa purificatione confeſſionis illuſtris, & iugi honoris ſui tenore laudabilis, ad Dei aures penetrat, & aperto ſibi cœlo, '' de his ſubacti mundi partibus ad ſuperna tranſmiſſa, impetrat de Domini bonitate quod poſtulat. Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare mereamini, qui ſic Domini mandata ſeruaſtis? qui Euangelicam diſciplinam ſincero fidei vigore tenuiſtis, qui incorrupto honore virtutis, cum præceptis Domini, & cum Apoſtolis eius fortiter ſtantes, nutantem multorum fidem Martyrij veſtri veritate ſolidaſtis? Verè Euangelij teſtes, & verè Martyres Chriſti radicibus eius innixi, ſuper petram robuſta mole fundati, diſciplinam cum virtute iunxiſtis, ad timorem Dei cæteros prouocaſtis, '' martyria veſtra exempla feciſtis. Opto vos, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, ſemper benè valere, & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES in Epiſtolam XVI.

1. MOYSI ET MAXIMO, *&c.*] *Horum Confeſſorum frequens eſt infra apud Cyprianum mentio, ſcribit ad eoſdem Epiſtolam xxv. De his ita Damaſus in vita D. Fabiani Pontificis; Poſt paſſionem vero eius Moyſes & Maximus Presbyteri & Niceſtratus Diaconus comprehenſi ſunt, & in carcerem miſſi. Euſeb. lib. 6. hiſt. Eccl. c. 24. illis annumerat ex Dionyſio Alexandrino Vrbanum, Sidonium, & Celerinum; quorum Maximum & Vrbanum ſecundo confeſſos, Sidonium vero & Celerinum omnia tormentorum genera ſuperaſſe affirmat. Patet autem ex Epiſtola infra xxxi. adnumeratum etiam illis Ruffinum quendam. Porrò ex his Moyſes paulò poſt Martyrium paſſus eſt, ſubſcripſit tamen adhuc Epiſtola Cleri Romani ad Cyprianum de Lapſis, quæ eſt infra xxxi. vbi patet ex Epiſtola lii. ad Antonianum. Quid de aliis actum, latius infra ad Epiſtolam xliii.*

2 Celerinus] *De Celerino habes infra Epiſtolam xxxiii.*

3 Et glorioſis congreſſibus] Sic *Manut. codices Camb. & Aſſlig. ad marginem, & vetus excuſus, pro eo quod corrupte legebatur* congreſſoribus. *Morel. & Aſſlig. in contextu:* congreſſionibus, *non malè.*

4 Diuinæ dignationis hortamenta.] *Si Ms. & hactenus impreſſi codices excepto Aldino, quo cum Cambr. & alio quodam:* ornamenta, *legit, minus rectè. Porrò dignationis vocem Cyprianus ex Tertulliano mutuatus eſt. Pro eo autem quod hic habent excuſi omnes;* Inhæremus, *legunt Ms.* adhæremus; *conſentiunt vero illi cum Manut. ac Morel. dum:* includit, *legunt, pro eo quod antea erat,* concludit.

5 Et quando in ſacrificiis, &c.] *Locus hic requirere videbatur tractatum de ſacrificio Dominico: verùm cùm nuſquam fere non illius mentionem facit Cyprianus, tum potiſſimum Epiſtola infra lxiii. de Sacramento Calicis ad Cæcilium, quò lectorem remittimus.*

6 plenam à Domino fauentiam] *Ita Ms. Camb. & Aſſlig. Excuſi vero omnes,* Domini fauentiam: fauentia, *vero pro fauore, nota vox Nonio Marcello ex Attio, Paulopoſt:* ſpirantes, *legit Manut. Ms. vero & cæteri excuſi omnes:* ſperantes. *Rectius vero habent: excuſi:* mora ipſa paſſionis, *quàm aut Camb.* hora ipſa *aut Aſſlig.* ad horam ipſam.

7 Carcerem fide & virtute præeligitis] *Morel. legit,* fidei & virtutis, *verum vulgatam lectionem retinent Ms.*

8 Erant tunc Magiſtratus & Conſules ſiue Proconſules] *Quum in aliis Prouinciis Prætores ferè conſtituti ſint à Romanis, in Africa Proconſules erant, vnde & Proconſularis appellatur à Plinio, & aliis. Iudiciorum proconſulis etiam meminit Tertullianus ad Martyres, & Pontius in vita D. Cypriani.*

9 Annuæ dignitatis inſignibus] *Pulchra alluſio ad annuam Conſulum dignitatem, quam vnius anni volaticum gaudium nuncupat. Tertullianus lib. de pœnitentia ſub finem. Hæc iniri ferè ſolet Calendis Ianuariis. Poſtea tamen ſæpè Idibus Martiis initum Conſulatum teſtis eſt Liuius, imo ſub Cæſarib. nonnunquam idibus Iuniis & aliis anni temporibus: quemadmodum manifeſtum fit è Faſtis Conſularibus, quos ſumma diligentia auſpicus Generoſi viri Marci Laurini nunc primum reſtituit Hubertus Golzius. Solent enim illi pro arbitrio bis & ter aliquando in anno Conſules nouos creare.*

10 Et duodecim faſcibus glorientur] *Quos faſces vocat Cyprianus tum hic tum epiſtola ad Donatum Tertullianus de pœnitentia, & contra Valentin. virgas nuncupat: dum ambitum Conſulatus, virgarum & ſecurium petitionem dicit. Lictores enim 12. Conſulem præibant, qui duodecim virgarum faſces & totidem ſecures illis*

ad terrorem preferrent. Proconsulib. postea is ipse honor additus est, ut statores ac lictores haberent, quod patet vel ex Cicerone Epistolarum familiarium lib. 2. ubi quum Proconsul esset & Imperator, C. Calio Quæstori ita scribit: Quæ cum essent incerta, existimaui tamen esse faciendum, ut ad testatores meos & lictores cum litteris mitterem. Quamquam tamen in ea sint plerique sententia, & sex duntaxat fasces Proconsulibus permissi sint; quare quod hic de 12. fascibus Cyprianus dicit ad Consules referendum.

11 maius in carcere lumen fuit] *Sic Manut. Morellus, Rembold. & Ms. codices. Vetus vero excusus &* Gravius : fuit, *quam lectionem ad marginem adnotatam ab Erasmo in editionibus Frobeniana, Alopeciana, ac Gryphii, intextum inseruit Parisiensis codex, hoc pacto:* lumen fudit, fuitque in corde] *nimis liberè. Porrò pro eo quod initio huius periodi legimus:* illuminabat, *legit Costerius.* illuminat.

12 horribiles cæteris] *Ita Manut. Morellus, ac Cambr. codex: Afflig. verò cum excusis aliis:* carceris, *minus rectè.*

13 pœnalis loci tenebras] *Quod hic pœnalem locum, infra receptaculum pœnale dicit, ita & supra. Epist. 11. ad Donatum pœnales cumulos dixit. Phrasis est mutuata à Tertulliano de habitu muliebre, ubi* pœnali opere *legitur. Sic & D. Hieronym. ad Innocentium de muliere septies percussa; pœnalem carceris horrorem dixit.*

14 transmeauit tempus hibernum] *Locum hunc nos primi ex Cambr. codice restituimus. Desiderabatur dictio:* tempus; & pensastis, *posuimus, fidem Ms. cod. & Manut. cum Morello secuti, erat prius:* pensabatis.

15 Successit hiemi verna temperies] *Coniecturam hanc nostram confirmatam reperi per Ms. codices & Manut. ac Morellum, consentit etiam vetus excusus & Gravium paulopost, maluimus retinere vocem:* aderant, *eo quod sequatur:* & coronabant, *quam quod habet Morellus:* adhærent, *minus rectè: Est enim Cypriano familiare ut præteritis imperfectis pro præteritis perfectis vtatur.*

16 atque in area Domini constituti] *Alludit ad locum Matth. 7. & negatores fidei paleis, frumentis vero* Martyres *comparat, imitatus etiam hic* Tertullianum *de fuga in persecutione. Ad illud autem Matth. conuenientius legit* Morellus, purgati, *alii omnes tam* Ms. *quàm excusi:* probati, *Quod vero Cambr. codex:* computetis, *legit, minus placet.*

17 torcular vestrum] *etiam hunc locum restituimus è cod. Ms. & veteri excuso, alii omnes:* nostrum, *corrupte.*

18 Sic spiritalibus meritis & cœlestibus præmiis] *Locus de meritis & præmiis bonorum operum.*

19 ad complexum & osculum Domini, &c.] *Quod hic ad complexum & osculum Domini venire, paulo post aperto sibi cœlo ad superna transmitti dicit. Similiter* Rom. *Confessores infra* Epist. 26. *Quid gloriosius (inquiunt) quid ve felicius, &c. quàm relicto mundo cœlum petisse? quàm desertis hominibus inter Angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectum Dei iam se liberum sistere? quàm cœleste regnum sine ulla cunctatione retinere? Similia habet Cyprianus* Epistolis *ad Antonianum & Tybaritanos.* Loci *insignes contra Anabaptistarum & Armeniorum errorem, qui animas* Martyrum *sub ara dormire credunt usque ad extremum iudicii diem. Certe si ea foret D. Pauli sententia, frustra desideraret Philip. 2. dissolui & esse cum Christo, & rursum 2. Cor. 5. Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis, & paulo post: bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore & præsentes esse ad Dominum. Quæ loca ita in hanc sententiam interpretatur Chrysost. ut mirari nequeam illorum impudentiam, qui illi errorem hunc impingere non sunt veriti. Aperta est eadem de re D. Augustini sententia in Psalmum 109. D. Ambrosii in Lucæ cap. 22 & Cyrilli in caput Ioan. 19 Damnatus est quoque in Armenis error ille à Concilio Florentino.*

20 Pœna illic subigitur] *Hoc è* Ms. *codicibus substituimus, pro eo quod erat:* subiicitur, *magis autem placet illud;* obteritur, *quàm quod habet* Morellus : subteritur, *neque à nobis dissentiunt* Ms. *codices. Paulo prius pro eo quod legimus:* vestris virtutibus, *retinet Afflig. codex lectionem pristinam:* de vestris virtutibus, *non alienam à Phrasi Cyprianica.*

21 de his subacti mundi partibus] *Manut. & Ms. codices. Morellus omittit particulam:* his, *vulgo:* subactis, *non rectè. Corruptissimè etiam prius habebatur paulò post:* seruatis, *pro quo* Ms. *cod. & vetus excusus:* seruastis, *legunt, quomodo* Manutius *&* Morellus.

22 Martyria vestra exempla fecistis] *Camb. codex* Martyres ad vestra exempla fecistis, *non Male: Porrò conclusionem Epistolæ non habent Ms. codices.*

CONFESSORVM VNIVERsorum ad Cyprianum de pace lapsis data.

EPISTOLA XVII.

Argumentum huius recitat ipse Cyprianus Epistola infra xxiij. *Postquam vero (inquit) ad eos litteras misi, vt quasi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuersorum confessorum nomine idem Lucianus Epistolam scripsit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei, & mandatum Domini & Euangelii sanctitas & disciplinæ firmitas solueretur. Scripsit enim omnium nomine: vniuersis eos pacem dedisse, & hanc formam aliis Episcopis innotescere, cuius Epistolæ exemplum ad vos transmisi. Est autem recens edita hæc Epistola à Manutio & Morello.*

VNIVERSI CONFESSORES Cypriano Papæ salutem.

SCias nos vniuersis, de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem: & hanc formam per te & aliis Episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis Martyribus pacem habere. Præsente de Clero, & Exorcista, & Lectore Lucianus scripsit.

ADNOTATIONES IN Epistolam XVII.

1. CYPRIANO PAPÆ *ſic Morellus*, *Manutius vero*: PAPATI, *neutra diſplicet lectio: quod enim Latinè*, PAPA, *Gracè vt ſupra diximus* πάππας

2 de quibus apud te ratio conſtiterit] *Particulam* de, *adiecimus ex Epiſtola ſequenti, in qua horum verborum mentio fit. Morelius*: quorum *ex ea demprobatur lectio Man*, voluimos, *pro quo habet Morellus*: volumus.

3 Præſeute de Clero & Exorciſta & Lectore) *Magis placet hac Morelli quam Manut. lectio, qui habet mendoſe*: Presbyter de Clero & Exorciſta & Lector. *E contrario magis placet*: ſcripſit, *quam quod habet Morellus* ſcripſi.

CYPRIANVS AD CLERVM de præcedenti & duabus ſequentibus Epiſtolis.

EPISTOLA XVIII.

ARG. *quoque huius Epiſtolæ eſt in Epiſtola infra xxiij. Apud nos etiam, inquit, quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in noſtram ſententiam differebantur; per hanc Epiſtolam (Luciani nempe, nomine Confeſſorum) velut quibuſdam facibus accenſi, plus exardeſcere & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum noſtrum litteras fecerim, exemplum vobis miſi.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

DOMINVS loquitur & dicit: Super quem reſpiciam, niſi ſuper humilem, & quietum, & trementem ſermones meos? Hoc cum debeamus omnes eſſe, tum magis huiuſmodi illi eſſe debent quibus laborandum eſt, vt poſt graue lapſum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum poſſint. Legi autem & vniuerſorum Confeſſorũ litteras, quas voluerũt per me collegis omnibus innoteſcere, & ad eos pacẽ à ſe datam peruenire, [2] de quibus apud nos ratio conſtiterit, quid poſt commiſſum egerint. Quæ res cùm omnium noſtrum conſilium & ſententiam ſpectet, præiu dicare ego, [3] & ſoli mihi rem communem vindicare non audeo. [4] & ideò inſtetur interim Epiſtolis, quas ad vos proximè feceram: quarum exemplum collegis quoque multis iam miſi; qui reſcripſerunt placere ſibi quod ſtatuimus, [5] nec ab eo recedendum eſſe, donec pace nobis à Dominò reddita, in vnum conuenire, & ſingulorum cauſas examinare poſſimus. [6] Sed & quid mihi Caldonius collega meus ſcripſerit, quid que ego ei reſcripſerim, vt ſciretis; vtriuſque Epiſtolæ exemplum litteris meis iunxi: quod totum peto fratribus noſtris legaris, vt magis ac magis [7] ad pœnitentiam componantur, nec delicto priori adiiciant adhuc aliud delictum, dum nec nobis nec Euangelio volunt ſeruire, nec ſecundum vniuerſorum Confeſſorum litteras cauſas ſuas examinari permittunt. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper bene valere, & noſtri meminiſſe. Fraternitatem vniuerſam ſalutate. Valete.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XVIII.

1 tum magis huiuſmodi eſſe debent] *Particulas duas*, tum magis, *adiecere recens Manut. & Morellus, qua deſiderata hactenus obſcurum reddebant ſenſum. Mendoſe autem pro*: huiuſmodi, *legit Manut.* modo.

2 de quibus apud nos ratio conſtiterit) *Ita recte locum hunc reſtituimus, tum ex 4. Ms. & veteri excuſo codicibus, tum ex Epiſtola precedente, cuius verba hic citantur, nam antea particula*, dum, *interpoſita à Remboldo, ita contextum inuertit, vt intelligi nequiret.*

3 & ſoli mihi) *Hanc tanquam veram huius loci lectionem codicibus Ms. Afflig. Dum. Marchin. & Cauchii acceptam debemus. Antea erat*: ſolum, *pro quo repoſuit Manut.* ſolus; *ſed minus placet.*

4 Et ideo inſtetur interim Epiſtolis, quas ad vos proximè feceram] *E codicibus Ms. (nam conſentiunt & noſtri) adiecerunt Manut. & Morellus vocem* interim, *qua deſiderabatur; ſicut etiam pronomen illud* vos, *quod tamen hodie non reperitur in Ms. Placet autem magis lectio*: reſcripſerunt, *vt hic Morel. quam quod cæteri habent*: perſcripſerunt.

5 nec ab eo recedendum eſſe] *Etiam huius loci caſtigationem debemus illis, qui antea erat corruptiſſimus, vt huius Epiſtola cætera pleraque. legebatur enim*: nec ad vos.

6 Sed & quid mihi Caldonius collega meus] *Epiſtolam hanc cum reſponſo Cypriani hic adnexam habes.*

7 ad pœnitentiam componantur) *Hanc communem lectionem confirmatam reperio in codicibus Ms. quare non placet quod habent Manut. & Morellus* patientiam.

8 dum nec nobis nec Euangelio) *Elegans eſt hac congeminatio, quam habent Manut. & Morellus; magis etiam placet*: examinari, *quod habent ipſi, quam*, examinare, *vti Ms. & excuſi cæteri.*

9 Valete) *Conſtanter hanc concluſiunculam habent Ms. codices 4. quare adiecimus illam contextui.*

CALDONII AD CYPRIANUM & Compreſbyteros, de iis qui ſacrificarent, ſiue de Lapſis.

EPISTOLA

EPISTOLA XIX.

ARG. *Quum lapsorum quidam noua vrgente persequutione Christum confessi essent, atque adeo antequam in exilium proficiscerentur pacem peterent, consulit Cyprianum Caldonius, an pax illis danda foret.*

CYPRIANO ET COMpresbyteris[1] Carthagini consistentibus, Caldonius[2] S.

Lib. 5. Epist. 15.

NECESSITAS temporum facit, vt nō temerè pacem demus.[3] Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui posteaquàm sacrificauerunt, iterato tentati, extorres sunt facti: videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo[4] Felix, qui Presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognoui eundem Felicem)[5] & Victoria coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones quas nunc fiscus tenet.[6] Sed &, seu per se, seu per eosdem mulier nomine Bona; quæ tracta est à marito ad sacrificandum,[7] quæ conscientia; non commissi, sed quia tenentes manus eius ipsi sacrificabant, sic ipsa cœpit dicere cōtra: Non feci, vos fecistis; sic & ipsa extorris facta est. Cùm ergo vniuersi pacem peterent, dicentes: Recuperauimus fidem, quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publicè sumus confessi: quamvis mihi videantur debere pacem accipere;[8] tamen ad consultum vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere, si quid ergo ex communi consilio placuerit, scribite mihi. Salutate nostros, vos nostri. Opto vos feliciſſimos benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XIX.

1 CARTHAGINI CONSISTENTIBVS] *Sic rectè Manut. pro eo quod vitiose Morellus* CHARISSIMIS CONSTITVENTIBVS. *Primi autem & soli hi duo, hanc Epistolam in lucem dederunt.*

2 CALDONIVS] *apud Morellum & alios excusos appellatur* CALIDONIVS, *verum constanter tum Epistola præcedenti, tum sequenti:* CALDONIVS *legunt Ms. codices March. Afflig. Bland. & Dunensis, Manut. quoque tum hic, tum Epistolis iam dictis, & Epistola 23. in qua huius & sequentis Epistola disertis verbis meminit. D. etiam August. lib. 4. de baptis. contra Donat. ita legit, Epistolam citans infra 70. Fuit autem vnus Episcoporum*

D. Cyptian.

Africæ, vti constat ex Epistolis iam citatis, & Epistola 54. sed quo loco, reperire hactenus non potui, præsertim quum Synodo Africana de baptizandis hæreticis non interfuerit, ante vt suspicor, defunctus.

3 Sed oportebat vobis scribere, quoniam ij qui, &c.] *Hanc veram esse huius loci Lectionem coniecio ex lectione Morelli, qui alterum:* quoniam, *omisit, superfluè enim bis id repetitum, textum obscurabat.*

4 Felix qui Presbyterium subministrabat sub Decimo] *Subministrare Presbyterium non aliud mihi videtur quàm quod hodie dicimus vicarium Presbyteri agere, nisi fortè:* administrabat, *legendum sit.* proximus mihi vicinus: plenius cognoui eumdem Felicem, *Locum hunc hoc pacto restitui, partim ex Manut. & partim ex Morello.*

5 & Victoria coniunx eius, & Lucius, fideles, extorres facti reliquerunt possessiones) *Vera hæc lectio Morelli est. Manut. habebat omnia in accusatiuo casu cum infinitiuo:* reliquisse se, *corrupte. Porro non mirum quod hic habes de Victoria coniuge Felicis, quum ea ætate ob penuriam allegerentur coniugati in* Presbyterorum *ordinem; at quod Presbyteri coniuges duxerent, nusquam legere est apud veteres.*

6 Sed & seu per se, seu per eosdem mulier nomine Buna] *Etiam hæc lectio Morelli est castigatior & auctior quàm Manut. apud quem erat Solœcismus iste:* mulierem nomine Buna exturris facta est.

7 Quæ conscientia; non commissi, sed quia tenentes m. e. i. s. sic ipsa cœpit dicere contra: non feci) *Emendatior longe est hæc lectio Morelli, quam Manut. qui habet:* quæ conscientiam non commisit, sed tenentes, &c. cœpit. dicere contra non feci.

8 Quamvis mihi videantur debere pacem accipere; tamen) *Hic e contrario magis placet Manut. hæc lectio, quàm Morelli:* quamvis mihi videatur vt debeant pacem accipere, sed.

CYPRIANI AD CALDOnium responsum.

EPISTOLA XX.

ARG. *Nihil peculiare agit hæc Epistola Cyprianus, quàm quod Caldonij sententiæ accedit, iis nempe lapsis pacem negandam non esse, qui vera pœnitentia & Christi nominis confessione illam meruerint, atque adeo sibi reddiderint.*

CYPRIANVS CALDONIO fratri, Salutem.

Lib. 3. Epist. 20.

ACCEPIMVS litteras tuas, frater chariſſime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis Dominicis peritus cautè omnia & consultè geras. Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & Dominicæ confessionis gloria reddiderunt, sermonibus suis iustificati, quibus se antè damnauerāt,

Cùm ergo abluerint omne delictum, & maculam primam assistente sibi Domino posteriore virtute deleuerint, iacere vltra sub diabolo quasi prostrari non debent; qui extorres facti, & bonis suis omnibus spoliari erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. Atque vtinam sic & cæteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur. Quos nunc vrgentes, & pacem temerè atque importunè extorquentes, quomodo disposuerimus, vt scires; 3 librum tibi cum Epistolis numero quinque misi: quas ad Clerum, & ad plebem, & ad Martyres quoque & Confessores feci, quæ Epistolę iam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum Catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros, quos poteris, transmitte, vt apud omnes vnus actus, & vna consensio secundum Domini præcepta teneatur. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam xx.

1 Rectè autem sensisti circa impertiendam fratribus nobis pacem] *Sic Ms codices 4. supradicti. Manut. quoque & Morellus ante habebatur*: impertitam, *sed male.*

2 Maculam primam] *Communis hæc lectio omnium excusorum, confirmatur dictis Ms. codicibus, quare magis placet quam Manut.* pristinam.

3 Librum tibi cum Epistolis numero quinque misi] *Libri nomine mihi intelligere videtur, aut librum quo descripti continebantur libelli Martyrum, aut quod magis probatur, librum de Lapsis quem habes infra tomo 2. Epistola autem quinque quas misit, sunt eæ quas habes supra numero 10. 11. 12. 13. & 14. Porro quod habet sub finem Manut.* transmitte, *magis placet, quàm quod cæteri omnes:* transmittes.

CELERINI AD LVCIANVM pro Numeria & Candida.

EPISTOLA XXI.

Argumentum huius & sequentis Epistolæ habes istud sæpe dicta Epistola 23. *Exempla quoque, (inquit) Epistolæ Celerini boni & robusti Confessoris, quam ad Lucianum eundem Confessorem scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis, vt sciretis & laborem circa omnia, & diligentiam nostram, & veritatem ipsam disceretis: Celerinus Confessor quam sit moderatus, & cautus, & humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus: Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis (vt dixi) minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus. Nam cùm Dominus dixerit: In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti gentes tingui, & in baptismo peccata dimitti: hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum: sicut in litteris eiusdem Luciani ad Celerinum factis animaduertetis, &c.*

1 CELERINVS LVCIANO, Salutem.

HÆc cùm tibi scriberem, Domine frater, gaudens & tristis eram: gaudens eo quòd audierim, te pro nomine Domini nostri Iesu Christi Saluatoris nostri tentum, & illius nomen penes magistratus huiusmodi confessum; tristis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi, nunquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modò duplex mihi tristitia incubuit, quod cùm Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum sciebas: de salute tua, vel quid penes te agatur, mihi non significaueris. Et hoc solet contingere seruis Dei, maximè eis qui in confessione Christi sunt constituti: scio enim quoniam vnusquisque iam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronam cœlestem sperat. Ego enim dixi, fortasse oblitum re esse mihi scribere. 2 Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicat, si fuero dignus Celerinus audire: tamen cùm essem & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoraui, charitatem pristinam eorùm penes me meósque nunc esse. Peto tamen, charissime, à Domino, vt 3 si non ante cruore illo sancto laueris pro nomine Domini nostri Iesu Christi, quàm litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te, cuius nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non viderimus, 4 in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur. Per te sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tribulatione constitutum scias, & ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte, Deus solus scit. Et ideo peto vt annuas desiderio meo, & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione Christo. sacrificauit enim & exacerbauit

& exacerbauit Dominum nostrum, quod nobis manifestū videtur. Pro cuius factis ego [5] in lætitia Paschæ flens die ac nocte; in cilicio & cinere lacrymabundus dies exegi, & exigo vsque in hodiernum, donec auxilium domini nostri Iesu Christi, & pietas per te vel per eos Dominos meos qui coronati fuerint, à quibus postulaturus es vt veniam habeant nefanda naufragia; memor sum enim charitatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas sorores nostras, quas & tu benè nosti, id est Numeriam & Candidam; pro quarum peccatis quæ nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum illarum pœnitentiam & opera, quæ penes collegas nostros fecerunt extorres, qui à vobis venerunt, à quibus ipsis de operibus eorum audies iam, pro eis vobis Martyribus suis petentibus indulturum credo. [6] Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem! suscipe vota tua quæ semper desiderasti, vel in terra dormiens; optasti pro nomine illius in carcere mitti, quod nunc tibi contingit, sicut scriptum est: Det tibi Dominus secundum cor tuum: & nunc super ipsos factus Antistes Dei, recognouit idem minister. Rogo itaque, Domine, & peto per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cæteris collegis tuis fratribus tuis, meis Dominis referas & ab eis petas, [7] vt quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris Numeriæ & Candidæ, tale peccatum remittant. [8] Nam ipsam Etecusam semper appellaui, testis est nobis Deus, quia pro se dona numerauit, ne sacrificaret: sed tantum ascendisse videtur vsq; ad. Triafasta, & inde descendisse. Hanc ergo non sacrificasse ego scio. Quarum iam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse, donec episcopus constituatur. Sed quatenus per vestras sanctas orationes & petitiones, in quas nos fidimus, quoniam estis amici, sed & testes Christi, quod omnia indulgeatis. Peto ergo, Domine charissime Luciane, memor sis mei, & petitioni meæ annuas. sic Christus coronam illam sanctam, quam tibi non tantum in confessione, sed in sanctimonia tradidit, in qua semper cucurristi, exemplum sanctorum, semper & testis fuisti: vt omnibus dominis meis fratribus tuis Confessoribus referas de hoc facto, vt à vobis auxilium recipiant. Nam hoc, domine frater, scire debes; me non solum hoc pro eis petere, sed [9] Statium & Seuerianum & omnes Confessores, qui indeh uc à vobis venerunt, ad quos ipsæ in portum descenderunt, & in vrbem leuauerunt; quod sexaginta quinque ministrauerunt, & vsque in hodiernum in omnibus fouerunt. Sunt enim penes illas omnes. Plus autem grauare cor illud sanctum tuum non debui, cùm sciam te prona voluntate operari: [10] Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita, qui lætantur confessione tua florida, sed & omnes fratres. & [11] Saturninus, qui & ipse luctatus est cum diabolo, qui & Christi nomen est fortiter confessus, qui & ibi in pœna vngularum fortiter est confessus, qui & hic nimis rogat & petit. Salutant te fratres tui Calphurnius, & Maria, & omnes sancti fratres. Nam hoc scire debes, me & dominis meis fratribus tuis scripsisse, quas peto illis eas legere digneris.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXI.

1 Celerimus Luciano] *Celerini Confessoris & supra fuit facta mentio Epistola 16. ad Confessores Rom. & infra latius Epistola 34. Lucianus autem qualis fuerit describitur Epistola 23. cum verbis in argumento citatis, tum istis sub initium Epistolæ: Frater noster (inquit) Lucianus & ipse vnus ex Confessoribus, fide quidem calidus, & virtute robustus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperitis iam pridem se vulgi auctorem constituens, vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur, &c. habes eiusdem stultitiam nomine vniuersorum Confessorum Epistolam supra numero 17.*

2 Nam vt tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus, audire] *Hyperbaton est ita perplexum, vt quid sibi velit non intelligam. Quando quidem autem nulli nobis hic codices Ms. suffragantur, & solus Morelius hanc cum sequente nobis in lucem emiserit: dabis veniam lector, si vtramque minus accuratè castigatam reperias.*

3 si non antè cruore illo sancto lauêris] *Quum post cruoris pro Christo effusionem rescribere non licuisset Luciano, nulli dubium esse debet, quin hic prætermissa sit aliqua casu negandi particula, non: ego itaque illam interserere non sum veritus.*

4 in futuro tamen nos coronati à Christo complectemur] *Locus erat hic eratl andi de mutua post hanc vitam notitia, verum differre hunc tractatum maluimus ad librum de Mortalitate, vbi ipse Cyprianus eandem confirmat.*

5 in lætitia Paschæ] *Sic haud dubiè legendum, pro eo quod erat, in lætitia Paschæ. est etiam hic Hyperbaton, ob omissas, quantum quidem mihi apparet, quasdam dictiunculas, quales sunt & in sequentibus, sed quibus sine Ms. codice mederi nequeo.*

6. Audiui enim te floridiorum ministerium percepisse] *videtur floridiores seu floridos (nam illa lectio mihi placeret magis) intelligere ipsos Martyres, vel post quorum martyria floribus vernis & sertis è flo-*

ribus contextis comparare soleat, vti videre est supra Epistola 9. & 16. quomodo & sub finem Epistolæ confeßionem eius floridam dicit.

7 vt quicumque vestrum prior coronatus fuerit isti sororibus nostris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant] *Hic videre est quales porrigi soleant Martyribus preces pro lapsis, deinde pacem quæ ab eis dari solet, non fuisse duntaxat pœnæ per pœnitentiales canones impositæ relaxationem, sed & veram peccatorum remißionem, atque adeo à culpa & pœna vt loquimur absolutionem. habes præterea in hac Epistola bis repetitam indulgentiæ vocem, vt nemini posthac dubitare liceat libellos illos Martyrum non aliud fuisse quam indulgentias quasdam; sic etiam infra Epistola 26. 30. Romani quoque indulgentiæ voce vtuntur.*

8 Nam ipsam Etecusam semper appellaui] *Videtur nomen fuisse fœminæ cuiuspiam. Porro Transacta locus videtur fuisse in quo sacrificatur. Vide autem hic verum vsum libellaticorum, qui nempe pro se dona numerabant, ne sacrificarent, de quo latius infra Epistola 32. ad Antonianum.*

9 præceperunt eas Præpositi tantisper sic esse donec Episcopus constituatur] *Vt supra diximus Epistola 3. Cyprianus Præpositi nomen solis tribuit Episcopis. Hic vero etiam aliis Ecclesiæ præfectis sede vacante tribuitur.*

10 Statim & Seuerianum] *Nomina Martyrum sunt siue Confessorum atque adeo malim legi,* Statim aut Statium, *nisi certe* Stacteum, *legendum sit. nam Stactes Martyris cuiusdam Romani festum celebratur in Martyrologio 4. Calendas Octobris; neque enim vero est absimile, Romæ scriptam hanc Epistolam, quum ex Epistola supra 18. constet Celerinum ibi suam primam confeßionem fecisse.*

11 Salutant te Macarius cum sororibus suis Cornelia & Emerita] *Pro* Temerita, *non sum veritus substituere &* Emerita, *tum quod Emeritæ nomen in Africa & alibi non ignotum fuerit, tum ob variam lectionem epistolæ sequentis, in qua sub finem hæc sunt verba: Et maris collecta* merita, *sed mendosè, vt suo loco dicemus.*

12 Saturninus qui & ipse luctatus est cum diabolo] *Plures fuere Saturnini tum Confessores, tum Martyres, tum Episcopi in Africa ætate Cypriani, atque adeo diuinare quisnam iste fuerit superuacuum foret. Certè & Saturnini Presbyteri, & aliorum quorundam in Africa Martyrum fit mentio in Martyrologiis, pridie Idus Februarii.*

LVCIANI AD CELERINVM de pace omnibus lapsis data.

EPISTOLA XXII.

Argumentum huius Epistolæ habes ad Epistolam præcedentem.

LVCIANVS CELERINO Domino, si dignus fuero vocari Collega in Christo, S.

ACCEPI litteras tuas, Domine frater dilectissime, in quibus me tantum grauasti, vt perpetua grauatione tanto gaudio penè exciderim, vt litteras quas & ego optabam, post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exultaui, qui scribens mihi dicis. Si dignus fuero frater nominari tuus; hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, nos tantum confessus detetruisti, vocibus illis & verbis deficis, quibus scio quasi amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi, in qua tenoris viuacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, charissime, iam inter Martyres demputande, voluisti nos litteris tuis grauare, in quibus significasti de sororibus nostris: pro quibus vtinam fieri posset, vt sine tanto scelere commisso memoraremus facere. non profecto tantis lacrymis incumberemus, vt nunc. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cùm benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocauit me, & dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico, vt si quis post arcessitionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo: sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est, vniuersi litteras ex compacto vniuersis pacem dimisimus. Videas ergo frater, quod tam placuit mihi quod Paulus præcepit, quàm vniuersis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cùm iussimus, secundum præceptum Imperatoris fame & siti & necari & reclusi sumus in duabus cellis, ita vt nos afficerent fame & siti, & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intollerabilis erat, quàm nemo portare posset, sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo frater charissime, saluta Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum & cæterorum Martyrum, quorum nomina subiicio, Bassi in peierario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli à quæstione, Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Iuliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt (quorum & nos socios futuros intra dies audietis. iam enim iterato reclusi sumus, sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi. Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis

accepimus

accepimus & aquam ad mensuram) & ideo frater peto, vt sicut hic cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, [8] exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem; non tantum hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei vniuersi: vos salutate Confessores Domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; [9] inter quos & Saturninus cum comitibus suis, sed & collega meus, [10] & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Ianuaria, Datiua, Donata. Salutamus cum suis [11] Saturum, Bassianum & vniuersum Clerum, Vranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & vniuersos; quorum nomina non scripsi, quia iam lassus eram, ideo ignoscere debent. Opto vos benè valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ, Ianuaria & Sophia, quas vobis commendo.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXII.

1 Nam tu Deo volente ipsum anguem maiorem metatorem Antichristi, &c.] *Desunt hic etiam verba aliquot quæ contextum explanent, vtpote: sed & vicisti, aut simile quid. Porrò; metator, dicitur Vegetio, qui præcedens castris locum dirigit, ita dictus quia metitur siue metatur, vt veteri voce vtar, loca in quibus tentoria figant milites. Hinc castra metari. Eleganter itaque Tyrannum & persecutorem Christianorum, fortassis ipsum Imperatorem Decium, metatorem vocat Antichristi, tanquam qui locum & hospitium illi paret. Sic infra Epist. 81. ad Rogatianum, metatorem ipsorum vocat seniorem Rogatianum, qui martyrio ipsos antecesserat. Sic & Tertullianus contra Marcionem lib. 1. vocat tempus metatorem initii & finis: qua voce metari etiam alibi familiariter vtitur.*

2 Scire debuisti quid circa nos actum sit] *Ita proculdubio legendum, non:* quod, *vti antea habebatur.*

3 Cum benedictus martyr Paulus] *Vtitur hic quoque Lucianus phrasi Tertullianica, qua benedictos martyres vocare solet, libro præsertim ad Martyres. Vides autem hic, modum quidem libellos Martyrum conscribendi, verum modum illum, quo sine vllo discrimine omnibus pax dabatur à Luciano, Pauli Martyris iam defuncti nomine; quem merito Cyprianus non probat, imo reprehendit. Porro Paulum hunc insignem aliquem Martyrem fuisse necesse est, vtpote cuius nomine potissimum libelli concederentur. De quibus tamen, quam non discretè sint concessi, latius patet infra Epistolis sequentibus 27. 28. 29. 30.*

4 Post accessitionem meam] *Accessitio siue accersitio pro morte, familiaris vox est etiam Cypriano, vti patet infra tom. 2. sub finem libri de exhor. Mart. ad Fortunatum.*

5 Quæ secundum Pauli præceptum, & cæterorum martyrum] *Hyperbaton longissimum, sed quod non dubitem per Ms. codices si reperiri queant in compendium redigi posse.*

6 Bassi in peierario] *Quid peierarium valeat nescio, nisi fortè locum tormentorum, in quo multi fideles iam peierarint. Porro an omnes hi Martyres eodem die passi sint, non ita constat. Fit mihi verisimile quod non. Bassi enim Martyris & aliorum fit mentio in Martyrologiis ad 16. Cal. Mapallici & sociorum ad 15. Calend. Maias. Fortunionis vero & aliorum quorundam 3. Cal. Martij.*

7 Fortunæ Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, &c.] *Passos hos omnes eodem quidem mense nempe Februario, sed non eodem die, fit mihi verisimile ex Martyrologio quodam Ms. Bibliothecæ Gulielmitarum Brugensium, in quo ad diuersos dies illius mensis, Martyrum in Africa fit mentio, quorum quidam hic recensentur. Sic enim ad 3. Idus Februarii: In Africa Victoris, Felicis, Ianuarii, Zotici, Herenei ad 8. Cal. Martii, in Africa Victorini, Palatini, Pauli, Donati, Fortuna, & aliorum 29. ad 5. vero Cal. Martii (quod etiam habet Bedam Martyrologio) in Africa Donati, Iusti, Herena, Pisonis, Nestoris, Casta, & aliorum 51. Martyrum. Videntur autem mihi collecta hæc nomina è diuersis Martyrologiis, vti occurrebant, hinc factum vt quædam nomina denuo repetantur. Ego etiam ex illis nomina illa* Fortunæ, Herenei, & Herenæ. *restitui, pro quibus antea legebatur apud Morellum Fortunata Herennii & Herodæ. Facilis fuit error ex litterarum similitudine.*

8 exposita causa apud Episcopum, & facta exomologesi habeant pacē] *Vides hic a Luciano quātumuis indiscrete, tamen obseruatum illud quod toties in Presbyteris reprehendit Cyprianus, vt causa cognitio apud Episcopum & exomologesis prætermitterentur, antequā pax daretur, etiam ad preces Martyrum.*

9 Inter quos & Saturninus cum comitibus suis] *Sic restituendum hunc locum existimaui ex Epistola præcedenti.*

10 & Macharius, Cornelia, & Emerita, Calphurnius & Maria] *Sic hunc locum corruptissimum restitui partim ex Epistola præcedenti, partim ex Martyrologiis. Nam Macharii & aliorum 10. Africa Martyrum festum celebratur 6. Idus Aprilis. Corneliæ etiam eiusdam in Africa pridie Calend. Aprilis. habebatur autem prius,* & maris collecta merita Calphurnium: & Maria.

11 Saturum Bassianum, & vniuersum clerum] *De Clero loquitur Romano, non de Carthaginensi, quum Celerinus primùm Romæ Christum confessus sit, postea vero Carthaginem venerit, vti patet ex* Epistolis *supra 16. & infra 24. & fit Bassiani mentio supra quoque Epistola 3.*

CYPRIANI AD CLERVM Romanum de sex Epistolis præcedentibus & Luciani inuerecundia.

EPISTOLA XXIII.

ARG. *Quum, vti è præcedentibus Epistolis constat, mira inuerecundia Lucianus Pauli & aliorum Confessorum siue Martyrum nomine, passim lapsis omnibus sine discrimine & sine*

examine libellos concederet, atque adeo lapſi pacem à Cypriano extorquere niterentur; conqueritur de illorum importunitate apud Clerum Romanum, & in dictorum confirmationem, Epiſtolarum præcedentium exempla tranſmittit. Cæterum recens eſt edita hæc Epiſtola à Manut. & Morello, reperitur etiam in Ms. Harriſii codice.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus Romæ conſiſtentibus frattibus, Salutem.

Lib. 3. Epiſt. 4.

POST factas ad vos litteras, fratres chariſſimi, quibus actus noſter expoſitus, & diſciplinæ ac diligentiæ quantulacunque tatio declarata eſt, aliud acceſſit, quod nec ipſum latere vos debuit. Nam fratet noſter Lucianus & ipſe vnus de Confeſſoribus, fidem quidem calidus & virtute robuſtus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus eſt imperiti iampridem ſe vulgi auctorem conſtituens, vt manu eius ſcripti libelli gregatum multis nomine Pauli darentur; cum Mappalicus Martyr cautus & verecundus, legis ac diſciplinæ memor nullas contra Euangelium litteras fecerit, ſed tantum domeſtica pietate commotus matri ſuæ & ſorori, quæ lapſæ fuerant, mandauerit pacem dari: Saturninus quoque poſt tormenta adhuc in carcere conſtitutus, nullas eiuſmodi litteras emiſerit. Lucianus verò non tantum Paulo adhuc in carcere poſito nomine illius libellos manu ſua ſcriptos paſſim dedit, ſed & poſt eius exceſſum eadem facere ſub eius nomine perſeuerauit, dicens hoc ſibi ab illo mandatum; neſciens Domino magis quàm conſeruo obtemperandum. Aurelij quoque adoleſcentis tormenta perpeſſi nomine libelli multi dati ſunt, eiuſdem Luciani manu ſcripti, quod litteras ille non noſſet. Cui rei vt aliquatenus poſſet obſiſti, litteras ad eos feci, quas ad vos ſub Epiſtola priore tranſmiſi; quibus petere & ſuadere non deſtiti, vt Dominicæ legis, & Euangelij ratio teneretur, poſtquam verò ad eos litteras miſi, vt quaſi moderatius aliquid & temperatius fieret, vniuerſorum Confeſſorum nomine idem Lucianus Epiſtolam ſcripſit, qua pene omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini, & Euangelij ſanctitas, & firmitas ſolueretur. Scripſit enim omnium nomine, vniuerſis eos pacem dediſſe, & hanc formam per me aliis Epiſcopis Innoteſcere velle: cuius Epiſtolæ exemplum ad vos tranſmiſi. Additum eſt planè: de quibus ratio conſtiterit, quid poſt commiſſum egerint. Quæ res maiorem nobis conflat inuidiam, vt nos cùm ſingulorum cauſas audire, & excutere cœperimus, videamur multis negare, quod ſe nunc omnes iactant à Martyribus, & Confeſſoribus accepiſſe. Denique huius ſeditionis origo iam cœpit: nam in prouincia noſtra per aliquot ciuitates in Præpoſitos impetus multitudinum factus eſt, & pacem quam ſemel cuncti à Martyribus & Confeſſoribus datam clamitabant, confeſtim ſibi repræſentari coëgerunt; territis & ſubactis præpoſitis ſuis, qui ad reſiſtendum minus virtute animi, & robore fidei præualebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix à nobis in præteritum regebantur, & in noſtram præſentiam differebantur, per hanc Epiſtolam, velut quibuſdam facibus accenſi, plus exardeſcere, & pacem ſibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad Clerum noſtrum litteras fecerim, exemplum vobis miſi: ſed & quid mihi Caldonius collega pro integritate & fide ſua ſcripſerit, quidve ego ei reſcripſerim, vtrumque ad vos legendum tranſmiſi. Exempla quoque Epiſtolæ Celerini boni & robuſti Confeſſoris, quam ad Lucianum eundem Confeſſorem ſcripſerit: item quid Lucianus ei reſcripſerit, miſi vobis; vt ſciretis & laborem circa omnia & diligentiam noſtram, & veritatem ipſam diſceretis: Celerinus confeſſor, quàm ſit moderatus & cautus, & humilitate ac timore ſectæ noſtræ verecundus. Lucianus verò circa intelligentiam Dominicæ lectionis, vt dixi, minus peritus, & circa inuidiam verecundiæ noſtræ relinquendam facilitate ſua moleſtus. Nam cum Dominus dixerit, In nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti gentes tingi, & in baptiſmo præterita peccata dimitti: hic præcepti & legis ignarus, mandat pacem dari & peccata dimitti in Pauli nomine, & hoc ſibi dicit ab illo eſſe mandatum, ſicut in litteris eiuſdem Luciani ad Celerinum factis animaduerteris. Quibus minimè conſiderauit, quod non Martyres Euangelium faciant: ſed per Euangelium Martyres fiant: quando & Paulus Apoſtolus, quẽ Dominus vas electionis ſuæ dixit, poſuerit in Epiſtola ſua, dicens: Miror quòd ſic tam citeo demutamini, ab eo qui vos vocauit in gratiam, ad aliud Euangelium, quod non eſt aliud: niſi

Mat. 28.

Gal. 1.

nisi si sunt aliqui, qui vos turbant, & volunt conuertere Euangelium Christi: sed licet nos, aut Angelus de cœlo aliud adnunciet, prȩterquàm adnunciauimus vobis, anathema sit: sicut prędiximus, & nūc iterum dico, si quis vobis adnunciauerit prȩterquàm quod accepistis, anathema sit. Opportunè verò superuenerunt " litterȩ vestrȩ, quas accepi ad Clerum factas, " item quas beati Confessores Moyses & Maximus, Nicostratus & cȩteri Saturnino, & Aurelio, & cȩteris miserunt, in quibus Euangelij plenus vigor & disciplina robusta legis Dominicȩ continentur: laborantes hic nos, & contra inuidię impetum " totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adiuuit, vt diuinitus cōpendium fieret: & priusquàm venirent ad vos litterę: quas vobis proximè misi, declararetis nobis, quod secundum Euangelij legem stet nobiscum fortiter atque vnanimiter etiam vestra sententia. Opto vos, fratres, semper benè valere.

ADNOTATIONES. in Epistolam XXIII.

1 Post factas ad vos litteras] *Epistola xv. mentionem facere Cyprianum, nemo dubitare potest, qui illius Epistolæ hæc verba perlegit: Necessarium duxi has ad vos litteras quibus actus nostri, & disciplina & diligentiæ ratio redderetur.*

2 vt manu eius scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darent.] *Vide hac de re Epistolam præcedentem & sequentes aliquot:* gregatim, *autem rectè habet* Manut. *pro eo quod habet* Morellus: congregatis.

3 matri suæ & sorori quæ lapsæ fuerant] *Desiderabatur apud Manut.* & Sorori, *quod ex Morello adiecimus.*

4 Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus] *Harrisij codex:* Saturnius, *Quod verò idem sit iste, cuius meminit in sua Epistola ante hanc 2. Celerinus, & quem resalutari iussit Lucianus, fit mihi verisimile, eo quod Celerinus dicat eum eodem loco quo Lucianus in pœna vngularum Christum confessum. imò fit mihi verisimile ex hoc pœnarum genere, passum fuisse Saturninum cum Mappalico, quippe cuius pœna fit mentio Epistola ix. de* Mappalico.

5 dicens hoc sibi illo mandatum] *Verba ipsa mandati, habes recitata à Luciano Epistola præcedenti.*

6 Aurelij quoque adolescentis, &c. quod litteras ille non nosset) *Vel ex his verbis satis patet, alium fuisse hunc Aurelium adolescentem, ab illo cuius infra fit mentio Epistola xxxiii. & xxxiiii. neque etiam lector ordinatus fuisse à Cypriano, qui litteras non nosset.*

7 Cui rei vt aliquatenus posset obsisti) *Sic* Manut. *Harrisij cod.* aliquantum, *Morellus:* aliquantulum: *prius malè.*

8 litteras ad eos feci, quas ad vos sub Epistola priore transmisi) *Insinuare mihi videtur Epistolam, xi. ad Martyres, quarum exemplar cum Epistola xv. Clero Romano misit. Atque adeo verior est hæc lectio quàm illa Morelli:* litteras ad vos feci, quas ad eos. *places etiam magis hæc Manut.* Postquam vero ad eos litteras misi, *quàm illa Morelli*, post quas litteras vniuersorum Confessorum nomine Lucianus Epistolam scripsit, *habes hanc supra numer. xvii.*

9 & firmitas solueretur] *Videtur mihi desiderari:* disciplinæ, *aut simile quidpiam.*

10 & hanc formam aliis innotescere] *Coniicit Harrisius adiiciendum:* velle, *eo quod in dicta Epistola legatur:* innotescere volumus, *& rectè.*

11 de quibus ratio constiterit] *Sic legendum, supra quoque adnotauimus ex Epistola xviii. sunt autem verba Epistola xvii.*

12 impetus multitudinem] *Sic* Manut. *Morellus:* per multitudinem: *Porro pro eo quod apud vtrumque:* in sententiam nostram differebantur, *puto legendum:* præsentiam.

13 De quibus quales ad Clerum nostrum litteras fecerim, &c] *intellige Epistolas xviii. xix. xx. xxi. xxii.*

14 sectæ nostræ] *Secta nomine in bonam partem frequenter vtitur Tertullianus, pro confessione Christiana; vti videre est libris de Fuga in persequutione, de Pallio, & Apologetico contra gentes. Quem pro more suo imitatur Cyprianus tum hic, tum Epistola xxxiiii. de Celerino, & præfat. lib. 1. testimonium ad Quirinum. Sic etiam Actor. 26. αἵρεσιν in bonam partem accepisse Apostolum, testis est Beda Retractatione sua in Acta, pro quo ibidem:* sectam, *non male vertit noster interpres.*

15 facilitate sua molestus] *Ita prorsus legendum censeo, pro eo quod erat* modestus.

16 præcepti & legis ignarus mandat] *Rectè hoc pacto Morellus; cod.* Manut. *corruptè:* prȩcipit vt legis ignarus & mandat.

17 pacem dari & peccata dimitti.] *Vti Epistola xxii. adnotauimus. hinc etiam patet; pacem illam veram fuisse peccatorum dimissionem. Neque verò simpliciter hic improbat libellos nomine Martyrum datos, vtpote quibus dixit credere se adiuuari posse lapsos apud Dominum Epistola xiiii. sed quod peccata dimitti videbantur in Pauli Martyris nomine, quæ in solo Christi nomine dimitti possunt; atque adeo vti iam sæpè diximus, improbat pacem datam ante exomologesin, ante manum ab Episcopo aut Presbyteris impositam. Applicari solent enim indulgentia nomine Martyrum data ab ipsis duntaxat Episcopis, non ab ipsis Martyribus; quod quum non fieret, toties reprehendit Cyprianus.*

18 Miror quòd sic tam cito demutamini] *Sic constanter* Man. *&* Morel. *eodem modo alibi legunt D. Ambros. & Aug. & vel ipso Erasmo teste* Tertullianus: *quare non est quod vsque adeo calumnietur nostrum interpretem, præsertim quum ad ἔμφασιν maiorem vtramque τοῦ οὕτως significationem expresserit, nam significat οὕτως sic, & adeò.*

19 ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium] *Ita etiam Tertullianus aduersus* Marcionem *lib. 5. vbi compendio quodam, Epistolam totam ad Galatas explicat, & certè omissa ab his particula:* Christi, *sensum reddit dilucidiorem, vti & particula,* ad, *pro eo quod vulgo est:* in, *neque vero infrequens est, vt εἰς quod Græce est, pro:* ad, *ponatur. Porrò Latinè dixit adnunciare, quod Græce est* Euangelizare,

CYPRIANVS MOYSI ET Maximo Presbyteris, & cæteris Confessoribus dilectissimis fratribus, Salutem.

Lib. 4. Epist. 3.

GLORIAM fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, iampridem de opinione cognoueram, lætatus satis & plurimum gratulatus; quod vos confessione sui nominis parauerit ad coronam Domini nostri præcipua [2] dignatio. [3] Vos enim primores & duces nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa mouistis, vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis. vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hîc per tormenta [4] consummari martyria, sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum Martyribus in honore communis est. [5] Coronas vestra manu fertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa, & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor, quem de Epistolæ vestræ vigore perspeximus, quam modo ad collegas vestros [6] in confessione vobiscum Domino copulatos, sollicita admonitione misistis; vt Euangelii sancta præcepta, & tradita nobis semel mandata vitalia, forti & stabili obseruatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus: Stare firmo gradu; [7] & in hac acie, qui Euangelium conantur irrumpere, & præceptis Domini subruendis manus impias inferentes, fidei robore submouere; præbuisse antè initia virtutum, nunc & morum magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens Apostolos mandat, & dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. [8] Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis. Et Ioannes Apostolus mandati memor in Epistola sua postmodum * ponit: In hôc, inquit, intelligimus quia cognouimus eum, si præcepta eius custodiamus: Qui dicit quoniam cognouit eum, & mandata eius non seruat, mendax est: & veritas in illo non est. Hæc præcepta cùm custodienda suggeritis, diuina & cœlestia mandata seruatis. Hoc est esse Confessorem Domini, hoc est esse Martyrem Christi, seruare vocis suæ inuiolatam circa omnia & solidam firmitatem; [9] nec propter Dominum Martyrem fieri, & præcepta Domini destruere conari: [1] vti aduersus illum dignatione, quam tibi dederit: armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est, Christum confiteri velle, & Euangelium Christi negare. [10] Lætor igitur ex vobis, fortissimi ac fidelissimi fratres, & quantum gratulor Martyribus istic honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob Dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit: honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustrauit tanta felicitas, vt ætate nostra videre contingeret probatos seruos Dei, & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper benè valere, & nostri meminisse.

Mat. 28.

1. Ioan. 2.

* dicit.

ADNOTATIONES. in Epistolam xxv.

1 MOYSI ET MAXIMO] *De his supra latiùs Epistola xvi. quæ eiusdem penè Argumenti est, ad eosdem scripta.*

2 dignatio] *vox Tertul. & Cypriano frequens, habes eandem sub* Epistolæ *finem,* Epistola *quoque sequenti.*

3 Vos enim primores & duces] *Sic infra:* Epistola *xxxiiii. de Celerino: hic ad temporis nostri prælium primus, fuisse autem illum vnum ex his confessoribus, satis patet* Epistola *iam dicta.*

4 consummari martyria] *Vulgata hæc lectio magis placet, quàm illa Manut. & Cambr. codicis:* consummare.

5 Coronas vestra manu fertas] *Sic Manut. & Morel., pro eo quod mendosè legebatur,* vestras.

6 in Confessione vobiscum Domini copulatos] *Sic Manut. & Morel. Cæteri, Cambr. & cæteri excusi.* Domino. *Porro significare mihi videtur litteras Moysis, Maximi & Nicostrati ad Saturnium & Aurelium, de quibus supra Epistola xxiii.*

7 & in hac acie qui Euangelium conantur irrumpere] *Veram hanc esse lectionem coniicio ex codice Cambron. in quo legitur:* & in hac acie Euangelium conantur irrumpere. *Vbi desiderari particulam,* qui, *manifestum videtur. Manut. & Morel. sic habent:* quæ Euangelium conatur, irrumpere, *pro quo antea mendosè:* coronatur.

8 Ite ergo & docete omnes gentes, tingentes eos] *Latinè dixit quod Græcè dicimus βαπτίζοντες. non hîc modo, sed & Epistola supra xxiii. & infra lxxii.*

ad Catilium sic & alibi iunctos nominat quos baptizatos dicimus. Retinuit autem vtrobique solœcismum Græcorum exemplarium, quem habet vulgata editio Latina, docete omnes gentes tingentes eos, *Et rursum:* docentes eos. *Quod aduertant quæso, qui statim vbi solœcismum fere repererint in editione vulgata, vitiosam corruptamve calumniantur.*

9 mandata seruatis] *Sic Camb. codex. Cauchius Manut. & Morel. vulgatis vero:* seruastis, *corrupte.*

10 nec propter Dominum Martyrem fieri] *Magis arridet hac vulgata lectio quam Manut. & Cambr.* per Dominum.

11 vti aduersus illum dignatione] *Ita vulgati codices Cambr. vero* : & aduersus illam dignationem, *sed prius malo.*

12 Lætor igitur, &c. *Etiam hic longe diuersa est Cambron. cod. lectio, sed obscurior, hac nempe* : Igitur ex vobis fortissimi & dilectissimi fratres, gratulor tanquam Martyribus honoratis, congratulor pariter & vobis ob Dominicæ disciplinæ coronam, & cui triumphum gloriæ tantum accepisse contigit, dignationem.

AD CYPRIANVM MOYSIS & Maximi & cæterorum rescriptum.

EPISTOLA XXVI.

Argumentum huius Epistolæ recitat infra Epistola xxxi. Clerus Romanus ad Cyprianum. Quanquam (inquiunt) Confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit & ad certamen Euangelicum sua fides in confessione gloriosa iam semel coronauit litteras habeas conspirantes cum litteris nostris; quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reiecerunt. fit eiusdem mentio infra Epistola xxxii. Ediderunt hanc recens Manutius & Morellus, reperitur quoque in Angelico Io Clementis codice.

CYPRIANO PAPÆ MOYSES, & Maximus Presbyteri, & Nicostratus, & Rufinus 1 Diaconi, & cæteri Confessores, qui cum eis sunt, S.

INter varios & multiplices, frater, dolores nobis constitutis propter præsentes multorum per totum penè orbem ruinas; hoc præcipuum nobis solatium superuenit, quod acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Vnde intelligere iam possumus gratiam diuinę prouidentię, forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vinculis carceris reseruare voluisse, nisi vt instructi & robustius animati litteris tuis, voto proniore ad coronam destinatam possemus peruenire. Illuxerunt enim nobis litterę tuæ, vt in tempestate quadam serenitas, & in turbido mari exoptata tranquillitas, & in laboribus requies; vt in periculis & doloribus sanitas; vt in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitiente perbibimus, & voto esuriente suscepimus; vt ad certamen inimici, ex illis nos satis pastos, & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua charitate mercedem; & huius tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est: non minus laude condignus, qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus est, qui monuit, quàm qui dimicauit: nisi quoniam nonnunquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum, qui instituit, quàm ad eum, qui se docibilem discipulum subministrauit. hic enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur (iterum dicimus) frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maximè quòd & gloriosas Martyrum non dicam mortes, sed immortalitates, gloriosis & condignis laudibus prosequutus es: tales enim excessus talibus vocibus personandi fuerunt, vt quæ referebantur, sic dicerentur qualiter facta sunt: ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodammodo, cœlum illos petentes, prosecuti sumus; & inter angelos ac potestates dominationésque cœlestes constitutos, contemplati sumus: sed & Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum perhibentem auribus nostris quodammodo sensimus. Hoc est ergo quod & nobis animum in dies singulos erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis intendit. Quid enim gloriosius, quidve felicius vlli hominum poterit ex diuina dignatione contingere, quàm inter ipsos carnifices interitum confiteri Dominum Deum? quam inter sæuientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormenta etiam extorto, excruciato, & excarnificato

excarnificato corpore Christum Dei Filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri? quàm relicto mundo cœlum petiisse? quàm desertis hominibus inter Angelos stare? quàm impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei iam se liberum sistere? quàm cœleste regnum sine vlla cunctatione retinere? quàm collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse? quàm iudicis sui diuina dignatione iudicem factum fuisse? quàm immaculatam conscientiam de confessione nominis reportasse? quàm humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse? quàm veritatem voce publica contestatum fuisse? quàm ipsam, quę ab omnibus metuatur, moriẽdo mortem subegisse? quàm per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse? quàm omnibus sæuitię instrumentis excarnificatum & extortum, ipsis tormentis tormenta superasse? quàm omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse? quàm sanguinem suum profluentem non horruisse? quàm supplicia sua post fidem amare cœpisse? quàm detrimẽtum vitæ suæ putare non exisse? Ad hoc enim prælium quasi quadam tuba Euangelij sui nos excitat Dominus, dicendo: * Qui plus diligit patrem aut matrem, quàm me, non est me dignus, & qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. Et iterum; Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam; ipsorum enim est regnum cœlorum. Beati eritis cùm vos persecuti fuerint & oderint: gaudete, & exultate; sic enim & Prophetas persecuti sunt, qui antè vos fuerint, * patres eorum. Et iterum: Quoniam ante reges & potestates stabitis; & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. Et: Vincenti dabo sedere super thronum meum, sicut & ego vici; & sedi super thronum patris mei. Sed & Apostolus: quis nos separabit à charitate Christi? pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, * æstimati sumus velut oues victimæ, * sed in iis omnibus superuincimus * pro eo, qui nos dilexit. Hæc, & huiusmodi cùm in Euangelio collata perlegimus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem, dominicis vocibus, suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis iam non tantum non perhorrescimus, sed

Mat. 10. Mat. 5. Mat. 10. Apoc. 3. Rom. 8. Psal. 43.

prouocamus, & inimicos Dei iam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus: & nefarias contra veritatem leges subegimus: & si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fudisse parati sumus. * Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet, quæ nobis officit, quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cœlum differt, quę gloriosum Dei conspectum inhibet. In huiusmodi enim certamine, & in huiusmodi, vbi decertat fides, prælio, mora martyres non distulisse; vera clementia est. Pete ergò, Cypriane charissime, vt nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque vberiùs, atque propensiùs & armet, & illustret, & viribus potentiæ firmet, ac roboret: vtque quasi optimus Imperator milites suos, quos vsque adhuc in castris carceris exercuit, & probauit, producat iam ad propositi certaminis campum: porrigat nobis arma diuina, illa tela, quæ nesciunt vinci, loricam iustitiæ, quæ nunquam solet rumpi, clypeum fidei, qui non potest perforari, & gladium Spiritus, qui non consueuit vulnerari: cui enim magis hæc, vt pro nobis petat, mandare debemus, * quam tam glorioso Episcopo, vt hostiæ destinati petant auxilium de sacerdote? Ecce aliud gaudium nostrum, quod in officio Episcopatus tui, * licet interim à fratribus pro temporis conditione distractus es, tamen non defuisti: quod litteris confessores frequenter corrobotasti, quod etiam sumptus necessarios de tuis laboribus iustis præbuisti, quod omnibus te præsentem quodammodo exhibuisti: quod in nulla officij tui parte quasi aliquis desertor claudicasti. Sed quod nos ad maiorem lætitiam * robustius prouocauit, tacere non possumus, quin omni vocis nostræ testimonio prosequamur. * Animaduertimus enim, te congruente censura, & eos dignè obiurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem à Presbyteris per absentiam tuam festinata & præcipiti cupiditate extorsissent, & illos qui sine respectu Euangelij sanctum Domini canibus, & margaritas porcis profana facilitate donassent, cùm grande delictum, & per totum penè orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, vt ipse scribis, cautè moderatéque tractari, consultis omnibus Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, Confessoribus, & ipsis stantibus Laicis, vt in tuis litteris & ipse testaris, ne dum volumus importunè ruinis

Ephes. 6. Matt. 7.

subuenire, alias maiores ruinas videamur parare. Vbi enim diuinus metus relinquitur; si tam facilè peccantibus venia præstetur? [14] fouendi sunt sanè ipsorum animi, & ad maturitatis suæ tempus nutriendi: & de scripturis sanctis, quam ingens, & supra omnia peccatum commiserint, instruendi. Nec hoc animentur, quia multi sunt: sed hoc ipso magis reprimantur, quia non pauci sunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens valere consueuit, sed pudor, sed modestia, sed patientia, sed disciplina, sed humilitas, atque subiectio: sed alienum de se expectasse iudicium; sed alienam de suo substinuisse sententiam. Hoc est, quod pœnitentiam probat: hoc est, quod impresso vulneri inducit cicatricem, hoc est, quod deiectæ mentis ruinas erigit & attollit: quod ardentem [15] delictorum æstuantium * vaporem restringit & finit. Non ea, quæ sanorum sunt corporum, medicus ægris dabit: ne [16] importunis cibis tempestatem valetudinis sæuientis non reprimat, sed accendat: scilicet, ne quod potuisset maturius ieiunio attenuante sanari, videatur per impatientiam, [17] longius pasta cruditate produci. [18] Eluendæ sunt igitur impio sacrificio manus inquinatæ, operibus bonis: & nefario cibo ora misera polluta, [19] pœnitentiæ sunt verè sermonibus expianda, & in secretis cordis fidelis nouellandus, & consecrandus est animus: crebri pœnitentium gemitus audiantur: & iterum fideles ex oculis lacrymæ profundantur: vt illi ipsi oculi, qui malè simulachra conspexerunt, quæ * inlicita commiserant, satisfacientibus Deo fletibus deleant. [20] Non est patientia nisi in morbis necessaria, luctantur cum suo dolore qui languent: & ita demum sperant sanitatem, si tolerantia superarint dolorem. infidelis enim cicatrix, quam citò festinans medicus induxit: & ad quemlibet casum medela rescinditur, si non fideliter de ipsa tarditate remedia præstentur. Citò rursus in incendium flamma reuocatur, nisi totius ignis etiam vsque ad extremam scintillam materia [21] restinguatur, vt meritò huiusmodi homines sciant sibi etiam de ipsa mora magis consuli, & fideliora necessariis dilationibus remedia præstari. Cæterum vbi erit quod custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum confitentur: si sine periculo fidei sunt, qui negauerunt: vbi quod in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt, qui confessionem Dei non retinuerunt? vbi quod detenti Martyres gloriosas animas suas ponunt: si qui dereliquerunt fidem, periculorum & delictorum suorum non sentiunt magnitudinem? quod si nimiam impatientiam præ se ferunt, & [22] intolerabili festinatione communicationem exposcunt, frustra querula ista, & inuidiosa, ac nihil aduersus veritatem valentia iactant petulanti, & infreni ore conuicia: quandoquidem licuerit illis suo iure retinere, quod nunc sua sponte quæsita necessitate coguntur postulare: fides enim quæ potuit Christum confiteri, potuit & à Christo in communicatione retineri. Optamus te, beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper benè valere, & nostri meminisse.

* morbum.

* illicitè.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVI.

1 DIACONI] *Vox hæc adiecta est à Manutio, & rectè, quantum colligere est ex Damaso in vita Fabiani, qui Nicostratum Diaconum dicit.*

2 instructi & robustius animati] *Sic Morellus, pro quo Manutius:* instructius, *male. Paulo post vbi vterque habet:* quadam, *censeo legendum*, quædam. satis pastos & saginatos] *Hic melius Manut. quàm Morellus qui habet*: pasti & saginati.

3 qui docuit, quàm qui & fecit: non minus honorandus, qui monuit, quàm qui dimicauit] *Veram hanc huius loci lectionem ex præcedentibus verbis colligere non est difficile.* Non minus coronæ mercede condignus est, qui hortatus est, quàm qui & passus est. *Locus insignis de operum mercede. Porro illud:* dimicauit, *ex Morello habemus, pro eo quod habet Manutius:* exoptauit, *pessime. Contra rectius habet iste:* cæterum dicimus, *quam Morellus:* dicemus, *Quomodo & illud Manutii:* in dies singulos, *magis probatur, quàm Morelli istud:* in dies, *& rursum illud post aliquot literas:* non exisse, *pro eo quod Morellus:* non vixisse, *sed male.*

4 qui plus diligit patrem, &c.] *Interseruit hoc loco Manut. hæc quoque verba:* & qui plus diligit animam suam quam me, non est me dignus, *sed omissa sunt à Morello, & rectè, vt quæ neque in Latinis neque in Græcis reperiantur codicibus; ne fortè pro eo quod est:* filium vel filiam, *isti:* animam, *legant; quod quum non probetur, omittendum existimaui.*

5 patres eorum] *Oratio consarcinata ex Matthæi & Lucæ Euangeliis. Nam verba hæc:* sic enim faciebant Prophetis patres eorum, *Lucæ sunt: & apud Matthæum verò sunt ista:* Sic enim persecuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. *Colligere hinc licet modum concordiæ Euangelicæ, ita vt etiam singula singulorum Euangelistarum verba seruentur: quem ita exactè tradidit & seruauit Reuerendissimus in Christo pater Dnus Cornelius Iansenius electus Gandensis, vt omnibus palmam præripuerit.*

6 æstimati sumus sicut oues victimæ] *Sic Manut.*

&

& rectè, nam eodem modo citatur hic locus D. Pauli à Cypriano infra com. 2. de exhortatione martyrij, & cursum test. lib. 3. c. 16. præterquàm quod ibi: deputati, *legitur. Eleganter autẽ expressa est in hac translatione. vox Hebræa, pro qua septuaginta* προβατα σφαγῆς, *id est, oues occisionis, siue occisioni destinata.*

7 Sed superuincimus] *Ita Manutius, eodem modo citatur & infra hic locus lib. test. 3. à Cypriano, & à D. Aug. lib. 22. de ciuitate Dei, cap. 23. ac de doctrina Christiana lib. 4. c. 20. qua voce significantius transfertur vox Græca* ὑπερνικῶμεν *quam voce :* superamus, *quam habet Morellus, & infra Cyprianus de exhortatione martyrij.*

8 Pro eo dilexit nos.] *Manut. quoque est hæc lectio, pro qua vulgatam habet Morel.* propter eum.

9 Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam iudicet.) *Pro,* dementiam, *tam hîc tum paulopost Morellus :* clementiam, *legit, corruptissimè. Error contigit ex affinitate c l. & d. Porro paulo post pro :* vt quasi, *quod habet Manutius, Morellus :* vtque quasi, *legit quod malo.*

10 Quam tam glorioso Episcopo) *Tum illud adiectum est à Morello, qui etiam pro :* destinati, *legit* destinatæ, *neutra lectio displicet.*

11 Licet interim à fratribus distractus) *Etiam hîc:* interim, *desiderabatur apud Manut. additum à Morello. Porro alludit procul dubio ad Epistolam 15. vtpote è qua multa hîc ad verbum fere.*

12 Robustiùs prouocauit] *Sic rectè Manutius, pro quo Morellus :* prouocasti, *male.*

13 Animaduertimus enim, &c] *Alludit ad Epistolas aliquot præcedentes de lapsis, quamquam illam Epistolam è qua verba Cypriani citantur, tum hic tum infra Epist. 31. & 52. extare existimem.*

14 Fouendi sunt sanè] *Rectè sic Morellus, pro quo mendosè Manutius :* fouentibus, *paulo etiam ante vbi Manut. habet :* relinquetur, *rectiùs Morellus :* relinquitur. *contra autem omissa erat paulopost à Morello vox :* valere.

15 Delictorum æstuantium vaporem] *Sic Manut. Morellus,* morbum.

16 Importunis cibis.] *Ita Manut. Morellus,* importunitatibus, *corrupte.*

17. Longiùs pasta cruditate] *Magis hæc placet Morelli lectio, quam illa :* passiua cruditate ; *quum prior elegantiam quandam redoleat, posterior barbarismum, qui illa ætate à Romanis erat quàm alienissimus.*

18 Eluendæ sunt igitur impio sacrificio, &c.] *Elegans locus de satisfactionis modo, iuxta illud ad Romanos 6. Sicut exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem.*

19 Veræ pœnitentiæ] *Sic Manut. Morel.* patientiæ, *non rectè, paulopost hic :* illicitè, *ille* inlicita, *vtrumque male.*

20 Non est patientia nisi in morbis necessaria) *Sic legendum censeo ex varia huius loci lectione, Manut. enim :* Non est impatientia in morbis, *Morel.* Non est pœnitentia nisi in morbis.

21 Restinguatur) *Rectè ita Morel. alter :* rescinditur, *male.*

22 Intolerabili festinatione] *Sic Manut. Morel.* intolerabilem festinationem, *pessime, qui etiam vitiose legit* querela, *pro :* querula.

CYPRIANI AD LAPSOS, qui ipsi de vsurpata Pace per Paulum Martyrem data scripserant.

EPISTOLA XXVII.

Argumentum huius Epistolæ infrà habes Epistola 29. Litteras (inquit) ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant, Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quorum exemplum ad vos transmisi, legetis; simul quid & ego eis breuiter rescripserim. Desideratur autem Lapsorum Epistola ad quos rescribit.

CYPRIANVS LAPSIS.

DOMINVS noster, cuius præcepta metuere & obseruare debemus, Episcopi honorem, & Ecclesiæ suæ rationem disponens in Euangelio loquitur, & dicit Petro:[1] Ego tibi dico, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claues regni cœlorum, & quæ ligaueris super terram, erunt ligata & in cælis, & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Inde per temporum & successionum vices, Episcoporum ordinatio, & Ecclesiæ ratio decurrit, vt Ecclesia super Episcopos constituatur: & omnis actus Ecclesiæ per eosdem Præpositos gubernetur. Cùm hoc itaque diuina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate[2] sic mihi scribere voluisse;[3] quando Ecclesia in Episcopo, & Clero,[4] & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim, nec Domini misericordia & potestas eius inuicta patiatur, vt Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus; cùm scriptum sit, Deus non est mortuorum, sed viuorum. Omnes quidem viuificari optamus, & vt in statum pristinum restituantur, precibus nostris & gemitibus oramus. si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse, & si apud illos, atque in illis est Ecclesia, quid superest, quàm vt ipsi rogentur à nobis, vt nos ad Ecclesiam dignentur admittere? summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec

Lib. 5. Epist. 6.

Mat. 16.

Mat. 22.

Eccleſiæ nomine litteras facere, cum ſe magis ſciant Eccleſię ſcribere. Scripſerũt autem mihi nuper quidam de lapſis humiles, & mites, & trementes, & metuentes Deum, & qui in Eccleſia ſemper glorioſè, & granditer operati ſunt; [6] & opus ſuum Domino imputauerunt, ſcientes illum dixiſſe: Et cum hęc omnia feceritis, dicite: Serui ſuperuacui ſumus; quod debuimus facere, fecimus. Quæ illi cogitantes & quamvis libello à Martyribus accepto, vt tamen à Domino ſatisfactio ſua admitti poſſit, orantes ſcripſerunt mihi, ſe delictũ ſuum cognoſcere, & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temerè, aut importunè properare, ſed expectare præſentiam noſtram; dicentes pacem quoque ipſam, ſi eam nobis pręſentibus acceperint, dulciorem ſibi futuram. quibus quantum gratulatus ſum, Dominus teſtis: qui dignatus eſt oſtendere quid eiuſmodi & tales ſerui de eius benignitate mereantur. [7] Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud ſcripſiſſe vos legerim, peto diſcernatis deſideria veſtra, & quicumque eſtis qui has litteras nunc miſiſtis, nomina veſtra libello ſubiiciatis, & libellum cum ſingulorum nominibus ad me tranſmittatis, ante eſt enim ſcire quibus [8] reſcribere habeam: tunc ad ſingula quæ ſcripſiſtis pro loci, & actus noſtri mediocritate reſcribam. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere & ſecundum Domini diſciplinam quietè & tranquillè agere. Valete.

Luc. 17.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXVII.

1 CYPRIANVS LAPSIS.] *Hanc Epiſtola epigraphen habet Manutius. Morellus verò nullam habet, qui tamen hanc Epiſtolam non Cypriano, ſed Celerino inſcribit, verum falſo, vt argumentum ex Epiſtola 29. ſumptum manifeſtum facit. Ab vtroque ipſorum nunc primum edita eſt.*

2 Ego dico tibi quia tu es Petrus] *Locum hunc Mat. quem hic omnibus Epiſcopis accommodat, infra Epiſtola 55. ad Cornelium, & alibi frequenter Petro ſoli attribuit, vbi de hac ſcriptura latius.*

3 Sic mihi ſcribere voluiſſe.] *Ita rectè Morellus, alter male:* mihi ſcribere noluiſſe) *neque enim conqueritur, ad ſe non ſcriptum à lapſis, ſed nimis temerè ab illis ſcriptum.*

4 Quando Eccleſia] *Sic Morellus, Manutius vero.* cùm, *prius magis placet ob phraſin Cypriani, qui:* quando, *pro:* cùm, *vti ſolet.*

5 Et in omnibus ſtantibus) *Eleganter qui in fide perſtiterant,* ſtantes *vocat, eadem metaphora qua lapſos, qui fidem negarant. Confirmatur autem hanc lectio communis Epiſtola præcedentis qua habet:* & ipſis ſtantibus Laicis) *habes ſimilem phraſim infra Epiſt. 30. & 31. ſupra quoque Epiſt. 14.*

6 Et opus ſuum Domino imputauerunt] *Etiam hæc Morelli lectio verior eſt, quàm Manut. qui hoc loco interiicit:* nunquam, *laudat enim illorum humilitatem qui ſemper granditer in Eccleſia operati ſunt, & tamen opus ſuum non ſibi, ſed Domino imputauerunt.* qui potens eſt] *Sic Manut. Morellus:* qui dignatus eſt, *hoc magis placet.*

7 Quas litteras cum nuper acceperim] *Deſiderantur tam hæ litteræ lapſorum quàm illa ad quas reſpondet; quaſi exſtarent, iam libelli Martyrum forma nobis nota foret.*

8 Reſcribere habeam.] *Sic quidem Manut. Morellus vero:* debeã, *neutra lectio diſplicet, quanquam tamen priori phraſi vtatur Cypr. Epiſt. 47. & ad Cæcilium.*

AD CLERVM DE GAIO Diddenſi, ac aliis qui lapſis communicabant.

EPISTOLA XXVIII.

Argumentum huius Epiſtolæ ſatis conuenit cum præcedenti, puto eam eſſe, de qua in ſequenti Epiſtola loquitur. Laudat enim Clerum ſuum, quod Caium Diddenſem Presbyterum, & Diaconum eius, qui lapſis temerè communicabant, communione mouiſſent, & vt de aliis quibuſdam idipſum fiat, hortatur. Porrò præter Manut. & Morel. qui primi hanc ediderunt, reperitur etiam hæc Epiſtola in Ms. Harriſii cod.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

INTEGRE & cum diſciplina feciſtis, fratres chariſſimi, quod conſilio collegarum meorum qui præſentes erant, Gaio Diddenſi Presbytero, & Diacono eius cenſuiſtis non communicandum: qui communicando cum lapſis, & offerendo oblationes eorum in prauis erroribus ſuis frequenter deprehenſi, & ſemel, atque iterum, ſecundum quod mihi ſcripſiſtis, à collegis meis moniti ne hoc facerent, in præſumptione, & audacia ſua pertinaciter perſtiterunt, decipientes quoſdam fratres ex plebe noſtra; quibus nos omni humilitate conſultum cupimus, & quorum ſaluti non adulatione compoſita, ſed ſincera fide, proſpicimus; vt vera pœnitentia, & gemitu & dolore plena Dominum deprecentur, quia ſcriptum eſt; Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & iterum loquitur ſcriptura diuina: ſic dicit Dominus. [1] cùm conuerſus gemueris, tunc ſaluaberis, & ſcies vbi fueris: ingemiſcere autem & agere pœnitentiam quo modo poſſunt; quorum [2] gemitibus

Lib. 5. Epiſt. 3.

Apoc. 2.

Ezec. 18. & 33.

mitibus & lacrymis intercedunt quidam de Presbyteris, vt communicandum cum illis temerè existiment? nescientes quia scriptum est; qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, [4] & semitam pedum vestrorum turbant. Meritò salubria nostra & vera cōsilia nihil pomouent, dum blanditiis & palparionibus perniciosis salutaris veritas impeditur; & patitur lapsorum saucia, & ægra mens, quod corporaliter quoque ægri, & infirmi sæpè patiuntur; vt dum salubres cibos & vtiles potus, quasi amaros & abhorrētes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suauia videntur esse, appetunt, perniciem sibi, & mortem [5] per inaudientiam & intemperantiam prouocent: nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes, à consiliis melioribus ne recedaris: legite verò has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentes fuerint, aut superuenerint, vt vnanimes, & concordes ad fouenda, & sananda lapsorum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissimè de omnibus, cùm conuenire in vnum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus, & præceps siue de nostris Presbyteris vel Diaconibus, siue de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, [6] à communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in vnum permittente Domino, conuenerimus. Desiderastis quoque vt de [7] Philumemo, & Fortunato Hypodiaconis, & Fauorino Acolutho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur, rescribā. cui rei [8] non potui me solum iudicem dare, cùm multi adhuc de Clero absentes sint, [9] nec locum suum vel serò repetendum putauerunt, & hęc singulorum tractanda sit, [10] & limanda plenius ratio, non tantùm cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa vniuersa: expensa enim modetatione libranda, & pronunciandā res est, quę in posterum circa ministros Ecclesiæ constituat exemplum. [11] Interim se a diuisione mensurna tantum contineant, non quasi à Ministerio Ecclesiastico priuati esse videantur, sed vt integris omnibus ad nostram præsentiam differantur. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere. Fraternitatem vniuersam salutate & valete.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXVIII.

1 Gaio Diddensi Presbytero] *Si quid in re incerta diuinare licet, fit mihi verisimile,* Diddam, *pagum quempiam fuisse in Carthaginensi diœcesi, & Gaium huic fuisse illius loci Presbyterum, id est, quem nunc vocamus Pastorem siue Curatum, idque quia Diaconi illius mentionem facit. Neque vero phrasis veteribus inusitata est. Harr. cod. legit:* Glacodidensi, *qui paulo post habet* comprehensi, *pro:* deprehensi, *&* corrupta, *pro:* composita.

2 Cùm conuersus gemueris, tunc saluaberis] *Hæc verba non male diuinauit* Manutius *sumpta ex* Ezechielis *partim 18. partim 33. cap. quæ totidem penè verbis citat D. Hieronym.* Epistolis ad Sabinianum *& ad Rusticum. Citatur etiam non dissimiliter ab Auctoribus librorum de vera & falsa pœnitentia, ac de conflictu vitiorum & virtutum, illud:* In quacunque die peccator *conuersus ingemuerit (siue conuersus fuerit) saluus erit, (siue vita viuet.) Non reperitur tamen hæc lectio in editione aut Vulgata aut* Septuaginta. *Accedit magis ad verba Prophetæ Tertull. lib. de pœnitentia, vbi sic hunc locum citat:* pœnitere, & saluaberis.

3 gemitibus intercedunt] *Phrasis Cypriano vsitatissima, vt patet infra epist. 38. 40. 55 63. quæ intercedere cum datiuo, accipit pro impedire siue inhibere, in quo significatu etiam* G*ellius ea voce vtitur: Ne sibi (inquit) intercedamus, quo minus suapte potestate vti liceat. Erat autem intercessio apud Romanos propriè* T*ribunorum, quibus ius erat intercedendi, vtpote qui crearentur non iuri, inquit Gellius, indicendo, sed intercessionibus faciendis, vt iniuria quæ coram fieret arceretur, & vt vim fieri vetaret. Intercedere dicebantur etiam* T*ribuni Senatuscons. dum obstabant, ne fierent. Imitatus est autem Cyprianus etiam in hac phrasi* T*ertull. lib. 2. contra Marcionem, & alibi frequenter.*

4 & semitam] *Hoc ex Harr. cod. nam infra etiam sic vbique loquitur: erat antea,* semitas.

5 per inaudientiam] *Nouè dictum, ita tamen habet tum Manut. tum* M*orellus.* siue de nostris] *Harr. cod.* vestris.

6 à communicatione nostra arceatis) *Arcere à communicatione dixit, quod hodie excommunicare dicimus, vide infra de huius periphrasibus diuersis epistolam 38.*

7 Philumeno & Fortunato Hypodiaconis & Fauorino Acolutho) *Harr. cod. & hic & in titulo:* Philemone. *De officio autem Hypodiaconi supra Epist. 24. De Acoluthi officio infra dicemus Epist. 55 An autem idem sit* Fortunatus *de quo hic & infra Epist. 30. nescio.*

8 non potuit me solum iudicem dare) *Sic Manut. Morel. vero:* non potui (F. non putauit) me solum debere sententiam dare. *Confirmatur autem hæc mea coniectura cod. Harr. qui legit:* non puto, *& consentit etiam mecum in eo quod sequitur.*

9 nec locum suum vel sero repetendum) *Sic ex Manut. &* M*orelli lectione restitui hunc locum. Morellus habet:* nec locum suum vel fortè repetendum. *Manutius vero:* nec hoc solùm vel serò repetendum. *Fortassis autem non male legeretur hoc pacto:* nec solum suum.

10 & limanda plenius ratio) *Supra eodem verbo vtitur Epistola 6. & infra frequenter.* T*ertull. quoque*

frequentissime. Porro Morel. hic loco non habet vocem: ratio, *sed ita legit:* & hæc cognitio singulorum, &c.

11 Interim se à diuisione mensurna tantum contineant] *Hu & loci antea corruptissimi hanc restitutionem acceptam debeo prorsus dicto D. Ioannis Harrisio Angli cod. Ms. antea enim legebatur:* à diuisione (*seu:* dictione) mensurantium, *& confirmat eandem quod habet Manut. infra Epistola* 34. & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur, *vbi de hac phrasi latius. Ego, cùm de essent Ms. cod. censueram legendum:* mensurnantium, *sicut Epistola infra* 65. *sportulantes fratres dixit. Verum illa genuina est lectio.*

AD CLERVM ROMANVM de iisdem lapsis, qui sibi pacem à Paulo Martyre datam vindicabant.

EPISTOLA XXIX.

Argumenti esse eiusdem cum duabus præcedentibus ex prædicta inscriptione satis apparet.

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus Romæ consistentibus, fratribus, S.

Lib. 2. Epist. 4.

ET [1] dilectio communis & ratio exposcit, fratres charissimi, nihil eò scientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, vt sit nobis circa vtilitatem Ecclesiasticæ administrationis commune consilium: nam postea quàm ad vos litteras feci, quas misi per Saturum Lectorem, & Optatum Hypodiaconum fratres nostros, de quorumdam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt; pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quòd dicant Paulum omnibus pacem dedisse, [2] sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos trãsmisi, legetis. Simul quid & ego eis breuiter interim rescripserim; [3] sed & quales postea ad Clerum litteras fecerim; vt scire possetis; huius quoque rei exemplus vobis misi. quod si vltra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuerit, nec consiliis salutaribus obtemperauit, agemus ea quæ secundum Euangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXIX.

1 Et dilectio communis, & ratio exposcit, &c.] *Dignum elogium Cleri Romani, quale quid habes supra quoque Epistola* 15. *dum dixit, Necessarium se duxisse actus sui ac disciplina & diligentia rationem apud illos agere, quod repetit Epistola quoque* 23. *Colligere itaque vel hinc licet, quanto iam olim in honore sit habita Romana Sedes, vtpote quæ à tanto viro toties consuleretur, sed infra alibi paulo de hac auctoritate latius.*

2 Nam posteaquam ad vos litteras feci] *Habes hanc epistolam supra num.* 23.

3 sicut in litteris eorum] *Desiderantur hæ vti prius quoque diximus, rescriptum vero cuius meminit, habes epistola* 27.

4 Sed & quales postea ad Clerum litteras fecerim] *Hanc epistol. illam esse quæ præcedit, suspicor.*

AD CYPRIANI CLERI Romani responsum.

EPISTOLA XXX.

ARG. *Compluribus Epistolis & nominatim præcedenti (ni fallor) quibus quid negotij sibi Lapsi facesserent indicauerat Cyprianus, hac Epistola respondet Clerus Romanus, & sententiam illius per omnia confirmat. Ediderunt autem etiam hanc recens Manutius ac Morellus, & reperitur in dicto Harrisij codice.*

CYPRIANO PAPÆ, PRESBYTERI & Diacones, Romæ consistentes, S.

Lib. 3. Epist. 13.

CVM [1] perlegissemus, frater, litteras tuas quas per Fortunatum Hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi, & duplici mœrore confusi, quòd neque tibi requies vlla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur; & lapsorum fratrum immoderata petulantia [2] vsque ad periculosam verborum temeritatem producta deuotaretur: Sed quamquam nos atque animum nostrum ista, quæ diximus, grauiter adfligerent; tamen mœroris nostri tam grauem sarcinam, vigor tuus, & secundum Euangelicam disciplinam adhibita seueritas temperat: dum & quorumdam improbitatem iustè coërcet, & hortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendit. Quos quidem satis mirati sumus ad hoc vsque prosilire voluisse, vt tam vrgenter, & tam immaturo, atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine, atque delicto, pacem sibi non tam peterent, quàm vindicarent, immò iam & in cælis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt, quod tenent? si autem non habere illos probatur, hoc ipso quod petunt, cur non iudicium eorum sustinent, à quibus petendam pacem, quàm vtique non habent, putauerunt? [3] Quòd si aliundè prærogatiuam communicationis habere se credunt, cum Euangelio illam conferre

conferre conentur, vt ita demùm firmiter valeat, si ab Euangelica lege non dissonat. Cæterum quo pacto Euangelicam poterit præstare communicationem, quod contra Euangelicam decretũ videtur veritatem? Nam cùm omnis prærogatiua ita demum ad indulgentiæ priuilegium spectet; si ab eo qui sociari quærit non discrepet, qui à Deo, cui sociari quærit, discrepat, necesse est indulgentiam & priuilegium societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur: nam si aliud quidem Euangelium, aliud autem Martyres dicunt posuisse decretum; collidentes contra Euangelium Martyres, vtrobique periclitabuntur. Nam & Euangelii fracta iam & iacens videbitur esse maiestas: si potuit alterius decreti nouitate superari: & de Martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta; si non illam de Euangelii conseruatione inuenientur consecuti, vnde martires fiunt: vt meritò nulli magis sit competens nihil contra euangeliũ decernere, quàm qui Martyris nomen ex Euangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si Martyres non propter aliud martyres fiunt, nisi vt non sacrificantes, teneant Ecclesiæ usque ad effusionem sanguinis sui pacem: ne cruciatus dolore superati perdendo pacem, perdant salutem: quo pacto salutem, quam si sacrificassent, se habituros non putauerunt, illis existiment donandam, qui sacrificasse dicantur: cùm legem hanc debeant in aliis tenere, quam ipsi videbantur sibi anteposuisse: In quo negotio, hoc ipsum, quod pro se ipsis facere putauerunt, animaduertimus contra seipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem Martyres putauerunt, cur ipsi non dederunt? cur illos ad Episcopum vt ipsi dicunt, remittendos censuerunt: Is enim qui iubet fieri, potest vtique facere, quod fieri iubet. Sed vt intelligimus, immò vt res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi Martyres vtrobique adhibendum putauerunt temperamentum & pudoris & veritatis. Nam & quia à multis vrgebantur, dum ad Episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ ne vlterius inquietarentur consulendum putauerunt: & dum illis non ipsi communicant, Euangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam indicauerunt. Tu tamen, frater, nunquam pro tua charitate desistas lapsorum animos temperare, & errantibus veritatis præstare medicinam: licet animus ægrorum, medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorum nuper hoc vulnus; & adhuc in tumorem plaga consurgens: & idcirco certi sumus, quod spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fideles se dilatos esse medicinam, si tamen desint, qui illos arment ad periculum proprium, & in peruersum instruentes pro salutaribus dilationũ remediis, exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. neque enim credimus sine instinctu quorumdam, ausuros fuisse omnes tam petulanter sibi pacem vindicare. Nouimus Carthaginiensis Ecclesiæ fidem, nouimus institutionem, nouimus humilitatem: vnde etiam mirati sumus, quod quædam in te per Epistolam iniecta durius notaremus: cùm amorem vestrum mutuum, & charitatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos inuicem sæpè comperissemus. Tempus est igitur vt agant delicti pænitentiam, vt probent lapsus sui dolorem, vt ostendant verecundiam, vt monstrent humilitatem, vt exhibeant modestiam: vt de submissione prouocent in se Dei clementiam, & de honore debito in Dei sacerdotem, eliciant in se diuinam misericordiam. Quanto meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adiutæ fuissent, quoniam & faciliùs impetratur, quod petitur, quando is pro quo petitur, condignus est, vt quod petitur, impetretur. Quod autem pertinet ad Priuatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, qui rem nobis sollicitam nunciare voluisti, omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cuius per varias quasque prouincias membra digesta sunt, excubare: sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit: nam cùm antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Priuati, & furto ac fraudulenter litteras à nobis elicere curaret, nec quis esset, latuit, nec litteras, quas volebat, accepit. Optamus te in Domino benè valere.

ADNOTATIONES in Epistolam xxx.

1 Cum perlegissemus, frater, litteras tuas) *Quæ sit hæc Epistola, non certò constat, 24. an 29. ob argumenta tamen vicinitatem præcedentem esse suspicor. Porro Fortunatus iste hypodiaconus alius videtur ab illo, cuius supra Epistola 28. fit mentio. Vt pote cum ille de quo ibi, lapsus fuerit, itaque adeo ab omni ministerio Ecclesiastico suspensus.*

2 vſque ad periculoſam verborum temeritatem] *Omiſſa erat apud Manut. caſu quepiam vox :* verborum, *quam ex Morel. adiecimus.*

3 pacem non tam peterent quàm vendicarent] *Ex hoc loco & ſimilibus verbis ſub finem, confirmatur mea quam dixi coniectura de Epiſtola præcedenti.*

4 Quod ſi alicundè prærogatiuam communicationis] *Sic rectè Morel., pro quo altera lectio :* communicationem, *locus eſt ſimilis in Epiſtolis ſupra* 10. *&* 11.

5 ad indulgentiæ priuilegium] *Vides hic bis vſitatam, Christiane lector, vocem* indulgentiæ ; *in eadem prorſus ſignificatione, qua nunc vtimur ; habes eandem ſupra bis repetitam Epiſtola* 21. *& ſequenti quoque Epiſtola.*

6 qui adeo cui ſociari quærit, diſcrepat] *Vocem* qui, *hoc loco non temere adiecimus, alioquin enim nullo modo conſtabat ſenſus. Conſentit etiam* Ms. Harriſii *cod.*

7 vſque ad effuſionem ſanguinis ſui) *Certè vel hinc confirmatur coniectura noſtra quam habes ſupra Epiſtola 9. de differentia Martyrum & Confeſſorum : nempe Martyres dici ſolitos eos, qui ad ſanguinis vſque effuſionem Chriſtum confeſſi eſſent, etiam ſi nondum pro Chriſto mortem perpeſſi forent.*

8 cur illos ad Epiſcopum remittendos cenſuerunt) *Vides* Martyres *non ipſoſmet pacem dare, ſed ad* Epiſcopos *remittere ſolere, atque hoc eſt quod iam toties repetiimus: Citra conſcientiam Epiſcoporum datos libellos vituperari à Cypriano.*

9 in Dei ſacerdotem] *Sacerdotis nomen olim in primitiua Eccleſia, ſolis attribuebatur Epiſcopis : vti latius alibi.*

10 impetretur) *Sic rectè* Morel. *alter :* impleretur, *peſſime porro pro eo quod habet* Manut. pertineat, Mor. *legit* adtineat, *magis placet, vt legatur* pertinet.

11 Priuatum Lambeſitanum) *Fit huius mentio* Epiſt. 55. *vbi ſatis indicatur, vexillarium Priuati eius hic meminit, fuiſſe Feliciſſimum. de vtroque plura ibi dicturi ſumus.*

12 qui rem nobis ſollicitam) *Interſerit hic Mor.* vocem: tanquam, *ſed ſuperfluè, quantum mihi quidem videtur, niſi fortè plura adhuc verba deſiderentur.*

CLERI ROMANI ALIVD eadem de re reſcriptum.

Epistola xxxi.

Argumentum. Quod paucis Epiſtola præcedenti, nunc latius & ſolidè tractat Clerus Romanus, reſpondens alteri quoque Epiſtolæ Cypriani, è qua verba aliquot citat, quæ exſtare non putatur. obiter etiam gratias agit Cypriano pro miſſis litteris ad Martyres & Confeſſores Romanos. Scripta eſt autem vti & præcedentes Cleri Romani, vacante ſede poſt mortem Fabiani.

CYPRIANVS PAPÆ PREſbyteri & Diaconi Romæ conſiſtentes, S.

QVANQVAM [1] bene ſibi conſcius animus, & Euangelicæ diſciplinæ vigore ſubnixus, & verus ſibi in decretis cœleſtibus teſtis effectus ſoleat ſolo Deo iudice eſſe contentus, nec alterius aut laudes petere, aut accuſationes pertimeſcere: tamen geminata ſunt laude condigni, qui cum conſcientiam ſciant Deo ſoli debere ſe iudici, actus tamen ſuos deſiderant etiam ab ipſis ſuis fratribus comprobati. [2] Quod te, frater Cypriane, facere non mirum eſt, qui pro tua verecundia & ingenita induſtria, conſiliorum tuorum nos non tam iudices voluiſti, quàm participes inueniri; vt in tuis rebus geſtis laudem tecum, dum illas probamus, inueniremus; [3] & tuorum conſiliorum bonorum cohæredes, quia & affirmatores eſſe poſſimus. Idem enim omnes * credimur operati, in quo * deprehendimur eadem omnes cenſuræ & diſciplinæ conſenſione ſociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum, aut in bellis perſecutionis tam neceſſarium, quàm debitam ſeueritatem diuini vigoris tenere? quam qui remiſerit, inſtabili rerum curſu [4] erret ſemper neceſſe eſt, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempeſtatibus diſſipetur, & quaſi extorto de manibus conſiliorum gubernaculo, nauim Eccleſiaſticæ ſalutis illidat in ſcopulos, vt appareat non aliter ſaluti Eccleſiaſticæ conſuli poſſe, niſi ſi qui & contra ipſam faciunt, quaſi quidam aduerſi fluctus repellantur, & diſciplinæ ipſius ſemper cuſtodita ratio, quaſi ſalutare aliquod gubernaculum in tempeſtate ſeruetur. Nec hoc nobis nunc nuper conſilium cogitatum eſt, nec hæc apud nos aduerſus improbos modo ſuperuenerunt repentina ſubſidia, ſed [5] antiqua hæc apud nos ſeueritas, antiqua fides, diſciplina legitur antiqua; quoniam nec tantas de nobis laudes Apoſtolus protuliſſet dicendo : Quia fides veſtra prædicatur in toto mundo, niſi iam exinde vigor iſte radices fidei de temporibus illis mutuatus fuiſſet, quarum laudum & gloriæ degenerem fuiſſe, maximum crimen eſt. Minus eſt enim dedecoris nunquam ad præconium laudis acceſſiſſe, quàm de faſtigio laudis ruiſſe. Minus eſt criminis honoratum bono teſtimonio

Lib. 2. *Epiſt.* 7.

* crederemur.

* deprehenderemur.

monio non fuisse, quàm honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est, sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude iacuisse, quàm exhæredem fidei factum laudes proprias perdidisse: ea enim quæ in alicuius gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore seruentur, in inuidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falsò dicere superiores nostræ litteræ probauerunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus, aduersus eos, qui se ipsos infideles illicita nefariorum Libellorum professione prodiderant, quasi euasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quàm si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur. Sed etiam aduersus illos qui acta fecissent, licet præsentes cùm fierent non affuissent, cùm præsentiam suam vtique vt sic scriberentur mandando fecissent. Non est enim immunis à scelere, qui vt fieret imperauit, nec est alienus à crimine, cuius consensu, licet non à se admissum crimen, tamen publicè legitur; & cùm totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum; qui fallaces in excusatione præstigias quærit, negauit, & qui vult videri propositis aduersus Euangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso iam paruit, quod videri paruisse se voluit. Nec non etiam contra illos quoque, qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis antè mentibus propriis, vnde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta; fidem nostram consensumque monstrauimus. Absit enim ab Ecclesia Romana vigorem suum tam profana facilitate dimittere, & neruos seueritatis euersa fide, maiestate dissoluere; vt eum adhuc non tantùm iaceant, sed & cadant euersorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum vtique non profutura præstentur, & noua per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, vt miseris ad euersionem maiorem eripiatur & pœnitentia. Vbi enim poterit indulgentiæ medicina procedere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis? si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed si dicere verum volumus, occidere. Quanquam Confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit, & ad certamen Euangelicum sua fides in confessione iam gloriosa semel coronauit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris, quibus seueritatem Euangelicæ disciplinæ protulerunt, & illicitas petitiones ab Ecclesiæ pudore reuocarunt. Nisi hoc fecissent, disciplinæ Euangelicæ ruina non facilè sarciretur, præsertim cùm nulli magis tam congruens esset tenorem Euangeliei vigoris illibatum, dignitatémque seruare, quàm qui se excruciandos & excarnificandos pro Euangelio furentibus tradidissent, ne martyrij honorem merito perderent, si in occasione martyrij præuaricatores Euangelij esse voluissent: nam qui quod habet, non custodit in eo ex quo illud possidet, dum id ex quo possidet, violat, violat illud quod possidebat. In quo loco maximas tibi atque vberes gratias referre debemus & reddimus; quod illorum carceris tenebras litteris tuis illuminasti; quod ad illos venisti, quo modo introire potuisti, quod illorum animos, sua fide & confessione robustos, tuis allocutionibus litterisque recreasti; quòd felicitates eorum condignis laudibus prosecutus accendisti ad multò ardentiorem cælestis gloriæ cupiditatem; quod pronos impulisti, quòd, vt credimus & optamus, victores futuros viribus tui sermonis animasti: vt quanquam hoc totum de fide confitentium & de diuina indulgentia venire videatur, tamen in martyrio suo tibi ex aliquo debitores facti esse videantur. Sed vt ad id, vnde digressus sermo videbatur esse, tursus reuertatur, quales litteras in Siciliam quoque miserimus, subiectas habebis. Quanquam nobis differendæ huius rei necessitas maior incumbat, quibus, post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est Episcopus propter rerum & temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, & eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate & consilio habere rationem. Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti prius: Ecclesiæ pacem sustinendam, deinde, sic collatione consiliorum cum Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Confessoribus, pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem. Perquàm enim nobis & inuidiosum & onerosum videtur, non permultos examinare,

quod per multos commiſſum videatur fuiſſe, " & vnum ſententiam dicere, cùm tam grande crimen per multos diffuſum notetur exiſſe; quoniam nec firmum decretum poteſt eſſe, quod non plurimorum videbitur habuiſſe conſenſum. Aſpice totum orbem penè vaſtatum,& vbique iacere deiectorum reliquias, " & ruinas,& ideircotam grande expeti conſilium, quàm latè propagatum videtur eſſe delictum. Non ſit minor medicina,quàm vulnus eſt: non ſint minora remedia quàm funera: vt quo modo qui ruerunt, ob hoc ruerunt, quod cæca temeritate nimis incauti fuerunt; ita qui hoc diſponere nituntur, omni conſiliorum moderamine vtantur, ne quid non vt oportet factum tanquam irritum ab omnibus iudicetur. Vno igitur eodémque conſilio, iiſdem precibus & fletibus tam nos, qui vſque adhuc videmur temporis iſtius ruinas ſubterfugiſſe, quàm illi qui in has temporis videntur clades incidiſſe, diuinam maieſtatem deprecantes pacem Eccleſiaſtico nomine poſtulemus: mutuis votis nos inuicem foueamus, cuſtodiamus, armemus: oremus pro lapſis, vt erigantur; oremus pro ſtantibus, vt non ad ruinas vſque tententur: oremus,vt qui cecidiſſe referuntur, delicti ſui magnitudinem agnoſcentes, intelligant non momentaneam neque præproperam deſiderare medicinam: oremus " vt effectus indulgentiæ lapſorum ſubſequatur & pœnitentiam, vt intellecto ſuo crimine velint nobis interim præſtare patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent Eccleſiæ ſtatum; ne interiorem nobis perſecutionem ipſi incendiſſe videantur, & accedat ad criminum cumulum, quod etiam inquieti fuerunt. Maximè enim illis congruit verecundia, quorum in delictis damnatur mens inuerecunda. Pulſent ſanè fores, ſed non vtique confringant. Adeant ad limen Eccleſiæ, ſed non vtique tranſiliant. Caſtrorum cæleſtium excubent portis, ſed armati modeſtia, qua intelligant ſe deſertores fuiſſe. Reſumant precum ſuarum tubam, ſed qua non bellicum clangant. Arment ſe quidem modeſtię telis,& quem negando mortis metu fidei dimiſerant, clypeum reſumant; ſed vt contra hoſtem diabolum vel nunc armati, non contra Eccleſiam, quæ illorum dolet caſus, armatos eſſe ſe credant. Multum illis proficiet petitio modeſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſaria, patientia non otioſa. Mittant legatos pro ſuis doloribus lacrymas; aduocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commiſſi criminis & pudorem. Imò ſi dedecoris admiſſi magnitudinem perhorreſcunt, ſi pectoris & conſcientiæ ſuæ lethalem plagam & ſinuoſi vulneris altos receſſus verè medica manu tractant, erubeſcant & petere; niſi quia maioris eſt rurſum & periculi & pudoris, auxilium pacis non petiiſſe. Sed hoc totum in ſacramento, ſed in ipſius poſtulationis lege temporis facto temperamento, ſed poſtulatione demiſſa, ſed prece ſubdita; quoniam & qui petitur flecti debet, non incitari, & ſicut reſpici debet diuina clementia, ſic reſpici debet & diuina cenſura, & ſicut ſcriptum eſt: Donaui tibi omne debitum, quia me rogaſti: *Mat. 18.* ſic ſcriptum eſt: Qui me negauerit coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo,& coram angelis eius. *Mat. 10.* Deus enim vt eſt indulgens, ita eſt præceptorum ſuorum exactor, & quidem diligens, " & ſicut ad conuiuium vocat, ſic habitum nuptiarum non habentem ligatis manibus & pedibus extra ſanctorum cœtum foras iactat. Parauit cœlum, ſed parauit & tartarum. Parauit refrigeria, ſed parauit etiam æterna ſupplicia. Parauit inacceſſibilem lucem, ſed parauit etiam perpetuæ noctis vaſtam æternámque caliginem. Cuius temperamenti moderamen nos hîc tenere quærentes, diu & quidem multi, " & quidem cum quibuſdam Epiſcopis vicinis nobis & appropinquantibus, & quos ex aliis prouinciis longè poſitis perſecutionis iſtius ardor eiecerat, " ante conſtitutionem Epiſcopi nihil innouandum putauimus, ſed lapſorum curam mediocriter temperandam eſſe credimus; vt interim dum Epiſcopus dari à Deo nobis ſuſtinetur, " in ſuſpenſo eorum qui moras poſſunt dilationis ſuſtinere, cauſa teneatur: eorum autem quorum vitæ ſuæ finem vrgens exitus dilationem non poteſt ferre, acta pœnitentia & profeſſa frequenter ſuorum deteſtatione factorum; ſi lacrymis, ſi gemitibus, ſi fletibus dolentis ac verè pœnitentis animi ſigna prodiderint, cùm ſpes viuendi ſecundùm hominem nulla ſubſtiterit, ita demùm cautè & ſollicitè ſubueniri, Deo ipſo ſciente quid de talibus faciat, & qualiter iudicij ſui examinet pondera, nobis tamen anxiè curantibus, vt nec pronam noſtram improbi homines laudent facilitatem, nec verè

pœnitentes

pœnitentes accuſent noſtram quaſi duram crudelitatem. Optamus te, beatiſſime ac glorioſiſſime Papa, in Domino ſemper benè valere, 34 & noſtri meminiſſe.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXXI.

1 Quanquam benè ſibi conſcius animus, &c. ſoleat ſolo Deo iudice] Rectè ſic Morel. & ante eum Frobeniana & Colonienſis editio, nam in cæteris excuſis interiiciebatur: ſe, verùm ſuperfluè.

2 Quod te frater Cypriane, facere non mirum eſt] Alludunt ad Epiſtolas à Cypriano ad ſe Miſſas, neque verò vnam, ſed plures, vt vel ex ipſo contextu deprehendere eſt.

3 & tuorum conſiliorum bonorum Deerat: bonorum] in excuſis, recens autem adiectum eſt à Manut. & Morel.

4 erret ſemper] Etiam hoc loco recens acceſſit vox: ſemper, Elegans metaphora qua diſciplinam Eccleſiaſticam gubernaculo nauis comparat.

5 antiqua apud nos ſeueritas] Deſiderata haſtenus hæc verba Manut. debemus accepta. Commendant autem auctoritatem Romanæ Eccleſiæ, ab antiquitate & fidei conſtantia, à qua eandem Eccleſiam Romanam commendant ſupra Epiſtola 3. & vel inde comprobatur cenſura noſtra, quam eo loco reperire eſt

6 ſuperiores noſtræ litteræ] Extat quidem præcedens Cleri Romani ad Cyprianum Epiſtola, exſtat & alia Cleri Romani ad Clerum Carthaginienſem ſupra numero tertii: verum de neutra earum loqui videtur, quippe quum nulla vtrobique aut libellaticorum aut ſacrificatorum fiat mentio.

7 qui ſeipſos infideles illicita nefariorum libellorum profeſſione prodiderunt] Libellorum formam quorum hic ſit mentio, habes infra Epiſtola lii. ad Antonianum, talem: Ego prius legeram, & Epiſcopo tractante cognoueram, non ſacrificandum idolis, nec ſimulachra ſeruum Dei adorare debere; & idcirco ne hoc facerem quod licebat, tum occaſio libelli fuiſſet oblata (quem nec ipſum acciperem, niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad Magiſtratum veni; vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aram diaboli me venire non poſſe; Dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Hoc eſt ergo quod volunt, non minus excuſari tales, quamſi ad nefarias aras acceſſiſſent: quod ſimilibus pene verbis inculcat etiam Cyprianus lib. de lapſis. E quo loco intelliges hic locum poterit paulo intricatior, & quantum quidem mihi videtur corruptum, quem tamen caſtigare nequiui, deſtitutus Ms. exemplaribus. Porro rectè Manut. & Morel. prodiderant, pro: prodiderunt.

8 quaſi hoc euaſuri] Sic excuſi omnes, excepto vetusti, qui omittit: hoc, quod vnde aduerterit primus Rembold. neſcio, certo Coſterius adnotauit in Ms. non reperiri.

9 quo non minus] Obſcure dictum, ſi legatur: quum ſenſus erit facilis: nihil tamen mutare in contextu volui.

18 Sed etiam aduerſus illos qui acta feciſſent] Si ſic legeretur: Sed &, clarus foret contextus, Porro pro: acta, alii: accepta, corruptiſſime.

D. Cyprian.

11 qui vt fieret imperauit] Rectè meo iudicio diuinauit ſic legendum Coſterius, pro eo quod vbique erat: imperauit, quippe quum ſenſus alioqui non conſtet, & prius legit: mandando, præſertim ſi legamus: fieret, vt Manut. & Morel. pro eo quod prius erat: faceret.

12 præſtigias quærit] Ita locum hunc reſtituit optime H. Grauius, & poſt eum Manut. ac Morel. pro eo quod prius vbique legebatur: quæri, non dubium quin vitio operarum.

13 & qui vult videri propoſuit aduerſus Euangelium vel edictis vel legibus ſatisfeciſſe; hoc ipſo iam paruit, quod videri paruiſſe ſe voluit) Locus hic antea prorſus mutilus rectè ita reſtitutus eſt à Manut. & Morello: Habebatur duntaxat & corruptiſſimè: & qui vult videri paruiſſe, negaſſe voluit. Porro inter leges & edicta hoc intereſt. Leges erant aut populi in libera ciuitate rogante magiſtratu, aut Regum aut Principum aut Imperatorum iuſſa: vnde legis nomen obtinuerunt leges duodecim tabularum, Senatuſconſulta, plebiſcita, legitimæ actiones, interpretationes prudentum, & alia id genus. Edicta vero erant Prætorum, Ædilium, & aliorum inferiorum magiſtratuum: quanquam tamen nonnunquam Edicta etiam ſuperioribus attribuantur.

14 Nec non contra illos quoque) Mira congeminatio. Agunt autem de iis qui ſacrificarant idolis, quos infra Epiſtola lii. ad Antonianum ſacrificatos vocat Cyprianus.

15 & neruos ſeueritatis] Hunc locum feliciter prima ſic reſtituit Margareta Thomæ Mori filia, vt teſtatur Coſterius Commentariolo in Vincentium Lirinenſem. Antea erat: niſi vos corruptiſſime: error natus negligentia operarum, nam & Gratianus illud legit diſtinct. 50. c. Abſit.

16 non profutura præſtentur] Hanc caſtigationem Morel. & Manut. acceptam debemus, pro eo quod erat: teſtentur, peſſime. Vbi enim indulgentiæ poterit medicina proficere. Rurſum voce: indulgentiæ, in eadem ſignificatione haud dubie qua Epiſtola præcedenti vtuntur Romani, ſic & infra hic eadem Epiſtola: indulgentia lapſorum, dicit.

17 operi vulnus] Hanc meam huius loci caſtigationem confirmatam reperi à Manut. & Morello pro eo quod legebatur: perit vulnus, quemadmodum & in Tomis Conciliorum confirmatam etiam illam reperi, qua cenſebam legendum: obducere, pro: conducere.

18 Quanquam confeſſorum quoque] Habes Epiſtolam hanc ſupra numero xxvi. Porro illud: perderent. recte repoſuit Manut. pro eo quod legebatur: perdidiſſent.

19 Nam qui quod habet, non cuſtodit in eo] Locus obſcurus Morel. omittit: in eo, ſed nec ita ſatisfacit. litteris tuis. intelligunt Epiſtolas Cypriani ad Confeſſores Romanos, quas habes ſupra numero xvi. & xiv.

20 vt quanquam] Hic quoque confirmatam reperi coniecturam meam à Manut. & Morel.

21 quales litteras in Sicilia miſerimus] Deſiderantur iſta littera.

22 Quanquam nobis differendæ huius rei] Antea habebatur: differentiæ, pro eo quod iam olim legendum cenſui. differendæ, habent etiam Manut. & Morellus.

23 quibus poſt exceſſum nobiliſſimæ memo-

tiæ viri Fabiani nondum est Episcopus] *Scripta est igitur hæc Epistola Sede vacante post mortem Fabiani Pontificis, atque adeo verisimile duximus, Epistolam supra 4. de excessu Episcopi Vrbici, de Fabiano intelligendum. Constat hinc quoque aliquandiu vacasse Pontificatum inter Fabianum & Cornelium, idque (quemadmodum loquuntur) propter rerum & temporum difficultates, rerum quidem ob turbas à Nouatiano concitatas, temporum autem ob feruorem persecutionis Decianæ.*

24 Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat] *Habes hic bis: Epistola verba citata & infra Epistola lii. ad Antonianum.*

25 Ecclesiæ pacem sustinendam] *Quum verba hæc Cypriani nusquam in Epistolis superioribus reperire sit, verisimile fit, non extare eam ex qua verba hæc citantur tum hic tum supra quoque Epistola xxvi. Sustinere autem pro expectare, nouè dicitur, qua tamen voce sub finem etiam vtuntur & supra quoque Cyp. Porrò consilium hoc suum sequutus Cyprianus, non nisi iam pace data de lapsis scripsit, vt infra ad eum tractatum latius.*

26 pariter ac stantibus laicis] *Ita castigandum hunc locum patet, tum ex Epistola dicta ad Antonianum, & aliis locis de quibus supra Epistola xxvii. tum ex ipsa hac Epistola infra, vbi dicitur:* Oremus pro lapsis, &c. oremus pro stantibus; *hactenus habebatur:* astantibus. *Adnotandum autem venit, quod dicit:* collatione consiliorum facta, *neque quis fortassis laicis aliam auctoritatem quam illis debeatur, attribuat. Neque enim in Conciliis sententiam dicere laicis vnquam permissum legimus. Immo vel ex ipso Cypriano constat, solis Episcopis id vsitatum, tum ex Epistola infra Concilii Africani de lapsis, vbi nulla laicorum mentio, tum ex Synodo Carthaginensi, De Baptismo Hæreticorum, vbi nonnisi Episcoporum sententia recensentur. Vnde rectè Basilius imperator in* 8. Synodo: *De vobis autem laicis (inquit) tam qui in dignitatibus quam qui absolute versamini, quid amplius dicam, non habeo, quàm quòd nullo modo vobis licet de Ecclesiasticis causis sermonem mouere, neque penitus resistere integritati Ecclesiæ & vniuersali Synodo aduersari; & cætera quæ longum foret recensere. Quod vsque adeo verum agnouerunt Imperatores, vt rarissime Conciliis, & iis non nisi Oecumenicis interfuerint, & vbi interfuerunt, non subscripserunt, aut vbi subscripserunt, post omnes Episcopos id fecerint; vel ipso Basilio Imperatore teste, qui dum in dicta octaua Synodo rogaretur vt primus subscriberet, respondisse in hæc verba legitur:* Tranquillissimum *Imperium nostrum, sequutum præcedentes & Iustissimos Imperatores, Constantinum videlicet magnum, Theodosium,* M*artianum & cæteros, vult subscribere post subscriptionem omnium* Deo *amabilium episcoporum.* Q*uinimo etiam ipsa Imperatorum subscriptiones consensum potius quam iudicium aut sententiam sonant, vti illa Constantini in Synodo Nicena:* Legimus *& consensimus, & non dissimiles Basilii Constantini, & Leonis dicta octaua* Synodo. *Qui plura huc pertinentia desiderat, legat Antibrentium* Reuerendiss. *Card.* H*osii, & eiusdem confessionem Polonicam quibus libris nescio an vnquam aliquid prodierit exactum magis.*

27 & vnum sententiam dicere] *Ita hunc locum restituëram ex coniectura & lectione* Morelli, *qui habet:* in vnum, *postea autem in Tom. Conciliorum confirmatam reperi: Prius erat:* vnam, *corrupte.*

28 & ruinas] *Adiectum est hoc recens à* Manut. *&* Morel. *qui etiam reposuerunt:* dilectum, *pro eo quod erat:* malum, *placet etiam* Manut. *lectio paulopost:* ne quid non vt oportet factum, *pro quo habebatur:* ne quid non oportet factum.

29 vt effectus indulgentiæ, lapsorum subsequatur pœnitentiam] *Sic hactenus excusi. Et vult prius præmitti pœnitentiam, vt sequatur effectus indulgentiæ: pro quo* Manut. *&* Mor. subsequatur & pœnitentia, *sed quid sibi illa lectione velint non intelligo.*

30 & sicut ad conuiuium vocat] *Sic* Manut. *rectius quam cæteri:* ad conuiuia, *alludit enim ad parabolam Euangelicam de conuiuio nuptiali* Matt. 22. *Locus insignis contra exaggerantes misericordiam Dei, nulla facta mentione iustitiæ.*

31 Et quidem cum Episcopis quibusdam] *Videtur fuisse Romæ celebrata,* Sede *adhuc vacante, Synodus quædam de lapsis: & notatu dignum est, quod dum de ea loquuntur, nonnisi* Episcoporum *meminerint.*

32 ante constitutionem Episcopi nihil innouandum] *Similis exstat titulus libro Decretalium 3. Ne sede vacante aliquid innouetur, ad eum itaque & ad commentarios Canonistarum, quos vocant, lectorem remitto.*

33 in suspenso] *Etiam hic castigationem meam pro eo quod erat:* in suspendio, *reperi apud* Manut. *&* Mor. eorum autem quorum *Hyperbaton est, imo solœcismus hoc loco, nisi legatur (vti legendum existimo:)* iis autem, &c. subueniatur: Deo ipso, *nolui tamen iuxta coniecturam nostram quicquam immutare, donec fortè contingat exemplar aliquod* Ms.

34 & nostri meminisse] *Hæc ex* Morel. *adiecimus, in cæteris desiderabatur.*

CYPRIANI AD CLERVM suum de missis Romam, & acceptis inde litteris.

EPISTOLA LXXII.

ARG. *ex ipsa Epistola inscriptione satis manifestum est.*

CYPRIANVS 1 PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, S.

QVALES 2 litteras ad Clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, 3 quid etiam Moyses & Maximus Presbyteri & Nicostratus & Rufinus Diaconi, & cæteri cum eis Confessores in custodia constituti, 4 æquè ad litteras meas rescripserint, vt scire possetis, fratres charissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra, vt scripta nostra, & illorum rescripta 5 fratribus nostris innotescant. Sed etsi qui de peregrinis Episcopi collegæ mei, vel Presbyteri, vel Diacones

præsentes

præſentes fuerint, vel ſuperuenerint, hæc omnia de vobis audiant: & ſi exempla Epiſtolarum tranſcribere, [7] & ad ſuos perferre voluerint, facultatem tranſcriptionis accipiant. [8] Quamuis & Saturo Lectori fratri noſtro mandauerim, vt ſingulis deſiderantibus deſcribendi faciat poteſtatem, vt in Eccleſiarum ſtatu quoquo modo interim componendo ſeruetur ab omnibus vna fidei conſenſio. De cęteris verò quę agenda erunt, ſicut & collegis meis plurimis ſcripſi, pleniùs [10] conſilio communi tractabimus, quando conuenire in vnum, permittente Domino, cœperimus. O pro vos, fratres chariſſimi ac deſideratiſſimi, ſemper benè valere. fraternitatem ſalutate. Valete.

Lib. 3. Epiſt. 17.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXXII.

1 Preſbyteris & diaconibus fratribus] *Hoc pacto legunt tum Ms. Afflig. March. Dun. tum Cauchius & Manut. Peßime itaque interiectum reperitur in cæteris excuſis.* Romæ conſiſtentibus. *nam ex ipſo contextu ſatis conſtat, non ad Romanum, ſed Carthaginenſem Clerum has litteras dirigi.*

2 Quaels litteras ad Clerum Romę agentem fecerim] *Vel ipſum, hoc exordium confirmat noſtram lectionem, ſi enim ad Romanos ſcriberet, ita potius loqueretur:* Quales litteras ad vos fecerim, *habes autem has ſupra nu. xv. xxiiii. & xxix.*

3 quidque illi mihi reſcripſerint] *Epiſtolis nempe duabus præcedentibus.*

4 quid etiam Moyſes & maximus Preſbyteri] *Recte Ms. codices omnes adiiciunt* Maximus, *quod deſiderabatur in excuſis.*

5 æquead litteras meas reſcripſerint] *hoc etiam recte Manut. pro eo quod erat.* quæ, *habes Epiſtolas Cypriani ad Confeſſores num. xvi. & xxv. reſponſum vero Confeſſorum ſupra num. xxvi.*

6 fratribus noſtris innoteſcant] noſtris, *non* veſtris, *(vti erat ante) legunt conſtanter Ms. Afflig. Dun. & March. Manut. quoque & Morel. Verum:* innoteſcatis, *legunt. Ms. prior lectio magis Latina eſt.*

7 & ad ſuos perferre voluerint] *Hanc caſtigationem meam confirmatam repers in dictis Ms. codicibus, Manut. quoque & Morel. antea habebatur:* ad vos, *peßime.*

8 Quamuis & Saturo Lectori] *habes eiuſdem mentionem ſupra* Epiſtola *xxiiii. Vocatur autem tum Saturus tum Satyrus.*

9 vna fidei conſenſio] *vulgata hæc lectio reperitur etiam in Ms. cod. quare non placet Manut. lectio:* vna & fida conſenſio.

10 conſilio communi] *Error typographicus Remboldi remanſit hactenus in excuſis Eraſmicis omnibus, omiſerat ille forte fortuna vocem:* communi, *quam tamen habes in veteri excuſo & Ms. omnibus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Aurelio Lectore ordinato, D. Cyprian.

EPISTOLA XXXIII.

ARG. *Clero & plebi renuntiat Cyprianus, Aurelium Confeſſorem à ſe Lectorem ordinatum; obiter virtutis illius & animi conſtantiam commendans, quibus etiam vlteriorem gradum in Eccleſia merebatur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS: & Diaconibus. Item Plebi vniuerſæ ſalutem.

IN [1] ordinationibus Clericis, fratres chariſſimi, ſolemus vos ante conſulere, & mores ac merita ſingulorum communi cōſilio ponderare: ſed expectanda non ſunt teſtimonia humana, cùm præcedunt diuina ſuffragia: [2] Aurelius frater noſter, illuſtris adoleſcēs, à Domino iam probatus, [3] & à Deo vocatus eſt, in annis adhuc nouellus, ſed in virtutis ac fidei laude prouectus: minor in ætatis ſuæ indole, ſed maior in honore, [4] gemino hîc agone certauit: bis confeſſus, & bis confeſſionis ſuæ victoria glorioſus: & quando vicit in curſu factus extorris, & cùm denuò certamine fortiore pugnauit, triumphator & victor in prælio paſſionis: quotiens aduerſarius prouocare ſeruos Dei voluit, totiens promptiſſimus ac fortiſſimus miles & pugnauit & vicit. Parum fuerat ſub oculis ante paucorum quando extorris fiebat, congreſſum fuiſſe: & meruit & in foro congredi clariore virtute, vt poſt magiſtratus etiam Proconſulem vinceret, & poſt exilium tormenta ſuperaret. Nec inuenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum: quòd honore virtutis inſignis eſt, an quòd pudoris admiratione laudabilis? ita & dignitate excelſus eſt, & humilitate ſubmiſſus, vt appareat illum diuinitus reſeruatum, qui ad Eccleſiaſticam diſciplinam cęteris eſſet exemplo, quomodo ſerui Dei in confeſſione virtutibus vincerent, poſt confeſſionem moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis vlteriores gradus & incrementa maiora, non de annis ſuis, ſed de meritis æſtimandus: ſed interim placuit [5] vt ab officio lectionis inciperet. Quia & nihil magis congruit voci, quæ Dominum glorioſa prędicatione confeſſa eſt, quàm celebrandis diuinis lectionibus perſonare: poſt verba ſublimia

quæ Chriſti martyrium prolocuta ſunt, Euangelium Chriſti legere, vnde Martyres fiunt: ⁶ ad pulpitum, poſt cataſtam venire: illic fuiſſe conſpicuum gentilium multitudini, hic à fratribus conſpici: illic auditum eſſe cum miraculo circumſtantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectiſſimi, à me & à collegis qui præſentes aderant, ordinatum ſciatis; quod vos ſcio & libenter amplecti, & optare tales in Eccleſia noſtra quamplurimos ordinari. Et quoniam ſemper gaudium properat, nec poteſt moras ferre lætitia, ⁷ Dominico legit. Interim nobis hoc die auſpicatus eſt, dum dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter inſiſtite, & preces noſtras veſtris precibus adiuuate, vt Domini miſericordia fauens nobis, citò plebi ſuæ & ſacerdotem reddat incolumem, & Martyrem cum Sacerdote Lectorem. Opto vos, fratres chariſſimi, in Deo Patre & Chriſto Ieſu ſemper benè valere.

ADNOTATIONES
in Epiſtolam XXXIII.

1 In ordinationibus Clericis, &c.) *Locus hic requirebat tractatum de more in ordinationibus Clericorum olim obſeruato, quo (vti alicubi Leo Papa I.) Vota ciuium, teſtimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum, in ordinationibus conſiderari ſolent. Verum ob Epiſtolæ breuitatem maluimus differre in Epiſtolam lxviii. ad Clerum & populum Hiſpaniarum. Hic hic duntaxat dicimus, diligenter expendenda verba Cypriani,* conſulere & mores ac merita ſingulorum communi conſilio conſiderare, *quibus manifeſtum fit, non aliud velle ipſum, quam quod olim tum in Epiſcopis & Presbyteris, tum in Diaconibus requirebat Apoſtolus* 1. Tim. 2. *Teſtimonium nempe bonum, etiam ab illis qui foris ſunt. Qui mos vſque adeo non in vniuerſum ſublatus eſt, vt etiamnum ante ordinationem conſulatur populus, num quid impedimenti ſciat, cur ab ordinibus repelli quis debeat. Porrò quum ſupra alicubi adnotauerimus phraſim Cypriani, qua* Clerum, *adiectiuè ſumere ſolet: maxime placet hæc lectio* Man. in ordinationibus Clericis, *præſertim quum infra hac eadem epiſt.* ordinationis Clericæ, *meminerit* Mor. Clericorum, *Ms. vero Camb. & cæteri excuſi:* in ordinandis Clericis.

2 Aurelius frater noſter] *Fit huius eiuſdem mentio Epiſtola ſequenti. Supra alterius Martyris Aurelii qui litteras non noſſet, facta eſt mentio Epiſtola xvii.*

3 & à Deo vocatus eſt, in annis) *Sic Camb. codex antea erat:* & Deo charus, & in annis.

4 gemino hic agone) *Antiquus quidem liber Mor.* geminum agonem, vt poſt magiſtratus etiam proconſulem vinceret *Sic Camb. codex, ſignificantius multo quam cæteri, qui:* &c, *legunt. Porro etſi magiſtratus commune ſit nomen omnibus Reipub. Præfectis, atque adeo & Proconſulibus, ſolet Cyprianus pro minoribus duntaxat honoribus ea voce abuti. Sic ſupra Epiſtola xvi. Erant nunc magiſtratus, & conſules ſiue proconſules.*

5 vt ab officio lectionis incipiat] *Lectoris officium eſſe dicit Epiſtola ſequenti: vt loci altioris celſitate ſubnixus, & plebi vniuerſæ pro honoris ſui claritate conſpicuus legat præcepta & Euangelium Domini. Quam verò vetus ſit, ex locis Anacleti, Ignatii, Dionyſii, Areopagitæ & Canonibus Apoſtolorum ſupra citatis Epiſtola xxiii. colligere non eſt difficile. Quæ vero etiamnum ſeruantur ceremoniæ in ordinatione Lectoris, deſumpta ſunt ad verbum è Concilio 4. Carthaginenſi cap. 8. vbi ita legitur: Lector cùm ordinatur, faciat de illo verbum Epiſcopus ad plebem, indicans eius fidem ac vitam atque ingenium. Poſt hæc ſpectante plebe tradat ei codicem de quo lecturus eſt, dicens ad eum: Accipe & eſto Lector verbi Dei, habiturus ſi fideliter & vtiliter impleueris officium, partem, cum eis qui verbum Dei miniſtrauerunt. E quo eodem Concilio deſumptæ ſunt etiam formæ ordinationis Pſalmiſtæ & Oſtiarii. Porro preces in Lectoris ordinatione iam olim vſitatas, habes in Conſt. Clem. lib. 8. cap. 28.*

6 ad pulpitum, poſt cataſtam venire) *Pulpitum ſuggeſtum vocat vnde lectiones recitari ſolent coram populo. Cataſta vero propriè locus erat editior, in quo ſerui venales exponebantur,* ἀπὸ τοῦ καταστάσαι, *id eſt, ab exponendo dictus. Ad quam ſignificationem proxime accedit Cyprianus, dum cataſtam (quantum quidem mihi videtur) intelligit locum eminentiorem, in quo de Martyribus ſumebatur ſupplicium, quo & alludere videtur* Romanus Martyr. *apud Pruden. ſic exclamans, Audite cuncti, clamo longè ac prædico, emitto vocem de Cataſta celſior. Confirmat hanc meam ſententiam vox Græca* τὰ βάθρα, *quam huic ſynonymam viri docti quidam adnotarunt. Deinde & illud quod hodièque in Hiſpanis, locus in quo ſerui venum exponuntur (vt ex relatione fide dignorum comperi) ſimilis ſit locis illis editioribus, in quibus fontes plectuntur, quæ in Gallis paſſim reperire eſt, & lingua patria:* la gehenne, *nuncupantur. Confirmat eandem alluſio Cataſta ad pulpitum qua vtitur Cyprianus. Neque vero me latet altera huius vocis acceptio, apud Prudentium, pro ipſis tortorum inſtrumentis, dum Hymno* 1. περὶ στεφάνων *dicit: Verborum poſt vim crepitantum, poſt cataſtas igneas: verum non video qui illa loco præſenti quadrare queat. Multo adhuc minus illa, qua cataſtam compedes ligneas quidam dicunt, quibus ſeruorum pedes conſtringebantur.*

7 Dominico legit] *Diem Dominicum haud dubie intelligit, cuius inſtitutionem factam iam inde ab Apoſtolorum temporibus D. Ioan. Apocalyp. teſtatum facit: Fui inquit, in ſpiritu Dominica die, quem vocat D. Paul. 1. Cor. 16. Vnam Sabbati more Iudæorum, quomodo etiam ab Euangeliſtis, nunc vna, nunc prima Sabbati vocatur, id eſt, (vt interpretantur veteres) prima poſt Sabbatum. Quo die quum reſurrexiſſe Chriſtum, ex Euangeliis conſtet, recte ne quid commune haberent cum Iudæis, mutarunt diem Sabbati in diem Dominicum Apoſtoli. huc pertinet illud Clementis Conſt. Apoſt. l. 2. c. 63. die Dominico diligentius conuenire laudem Deo laturi, qui per Ieſum cuncta condidit, & illum ad nos miſit, & à mortuis excitauit. Nam quam excuſationem afferre poteſt Deo, qui in hoc die non conuenit ad audiendum ſalutarem de reſurrectione ſermonem, in quo tres orationes ſtantes concipimus, in memoriam illius qui tertio die reſurrexit. Prophetarum lectio habetur, Euangelii prædicatio, & ſacrificii oblatio, atque ſacrificii diſpenſatio: Quæ verba prolixius citauimus,*

quod iis contineatur modus celebrandi diei Dominici, idem qui etiamnum celebratur, similia Iust. Martyr Apolog. 2. ad Anto. Pium.

8 Interim nobis.] *Sic Manut. quod magis placet quam quod antea erat* : vobis.

9 dum dedicat lectionem] *Phrasis Tertull. vsitata li. 1. contra Marcionem, de Resurrectione carnis, de Pœnitentia & de Monogamia; qua dedicandi voce pro incipere seu initiari vtitur, quomodo etiam hic Cyprianus.*

AD CLERVM ET PLEBEM de Celerino Lectore ordinato

EPISTOLA XXXIV.

ARG. *Pen. eiusdem est cum præcedenti, præterquam quam quod multis commendet Celerini in confessione fidei constantiam vtramque autem in secessu scriptam, ipse contextus circonstantiæ satis indicant.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus, & Plebi vniuersæ, fratribus, salutem.

Lib. 4. Epist. 5.

AGNOSCENDA 1 & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia diuina, quibus Ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, 2 commeatum dando bonis Confessoribus suis & Martyribus gloriosis; vt qui sublimiter Christum confessi essent, Clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarêt. Exultate itaque & gaudete nobiscum lectis litteris nostris, quibus ego & collegę mei, qui præsentes aderant, referimus ad vos, 3 Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum, Clero nostro nô humana suffragatione, sed diuina dignatione coniunctum. 4 Qui cùm consentire dubitaret Ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est, negaret. Nobis suadentibus; cui plus licuit, & coëgit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore Ecclesiastico esse, quem sic Dominus honorauit cælestis gloriæ dignitate. 5 Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia feruentia 6 cum ipso infestationis principe & auctore congressus; dû inexpugnabili firmitate certaminis sui aduersarium vincit, vincendi cęteris viam fecit; non breui compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis lôgę colluctationis miraculo triumphator. Per decem & nouem dies custodia carceris septus, 7 in neruo ac ferro fuit. sed positus in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis, ac sitis diuturnitate contabuit; sed animam fide & virtute viuentem nutrimentis spiritalibus Deus pauit. Iacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus maior, iacens stantibus celsior, 8 vincientibus firmior vinctꝰ, sublimior iudicātibus iudicatus; & quāuis ligati neruo pedes essent, calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa; eminent & apparent 9 in neruis hominis, membris longa tabe consumptis, expressā vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus eius ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest, 10 vt quis quod audit, & videat. In seruo Dei victoria gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut nouus est in Celerino charissimo nostro titulus gloriarum: per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus, ac propinquis suis honore consimili diuinæ dignationnis æquatur. Auia eius Celerina iam pridem Martyrio coronata est. item patruus eius & auunculus 11 Laurentinus & Ignatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas à Domino & coronas illustri passione meruerunt. 12 Sacrificia pro eis semper, vt meministis offerimus, 13 quoties Martyrû passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse, nec minor poterat, quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei prouocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est, 14 esse Patricium, quanto maioris laudis & honoris est, fieri in cœlesti prędicatione generosum; Non inuenio quem beatiorem magis dicam; vtrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. ita æqualiter apud eos recurrit & commeat diuina dignatio, vt & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & huius gloriam sublimitas generis illuminet. 15 Hinc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo eius ipsius; qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quàm 16 super pulpitum; id est, super tri-

bunal Eccleſiæ oportebat imponi, vt loci altioris celſitate ſubnixus, & plebi vniuerſæ pro honoris ſui claritate conſpicuus, legat [7] præcepta & Euangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter ſequitur? vox Dominum confeſſa in his quotidie, quæ Dominus locutus eſt, audiatur? [8] Viderit an ſit vlterior gradus ad quem profici In Eccleſia poſſit. Nihil eſt in quo magis Confeſſor fratribus proſit, quàm vt dum Euāgelica lectio de ore eius auditur, Lectoris fidem quiſquis audierit, imitetur. [10] Iungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo & diuini honoris ſocietate cōiunctus eſt, cum quo omnibus virtutis & laudis inſignibus copulatus eſt, pares ambo, & vterque conſimiles, in quantum gloria ſublimes, in tantum verecundia humiles, quantum diuina dignatione promoti, tantum ſua quiete & trāquillitate ſummiſſi, & virtutum pariter & morum ſingulis exempla præbentes, & congreſſioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus ſeruis lætatur Dominus. In eiuſmodi Confeſſoribus gloriatur, [11] quorum ſecta & conuerſatio ſic proficit ad præconium gloriæ, vt magiſterium cæteris præbeat diſciplinæ. Ad hoc eos Chriſtus eſſe hîc in Eccleſia diu voluit, ad hoc de media morte ſubtractos, quadam dixerim reſurrectione circa eos facta, incolumes reſeruauit; vt dum nihil in honore ſublimius, nihil in humilitate ſubmiſſius à fratribus cernitur, hos eoſdem fraternitas ſectata comitetur. Hos tamen lectores interim conſtitutos ſciatis, quia oportebat lucernam ſuper candelabrum poni, vnde omnibus luceat, & glorioſos vultus in loco altiore conſtitui, vbi ab omni populo circumſtante conſpecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Cæterum [12] Presbyterii honorem deſignaſſe nos illis iam ſciatis, [13] vt & ſportulis iiſdem cum Presbyteris honorentur, [14] & diuiſiones menſurnas æquatis quantitatibus partiantur, ſeſſuri nobiſcum prouectis & corroboratis annis ſuis, quamuis in nullo minor poſſit videri ætatis indole, qui cōſummauit ętatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres chariſſimi & deſideratiſſimi, ſemper benè valere.

Eccl. 26. Mat. 5.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XXIV.

1 Agnoſcenda & amplectenda ſunt] *hoc pacto codex Cambr. qui ſolus hanc & præcedentem epiſtolam, complectebatur inter Ms. Manut. quoque & Morel. pro quo antea erat:* complectenda.

2 commeatum dando bonis Confeſſoribus ſuis] *Rectè Manut. & Morel.* bonis, *pro eo quod ob vicinitatem litterarum irrepſerat in textum:* nobis; *Commeatum autem sum hic tum ſupra epiſtola 9. & infra epiſtola ad Antonianum, pro liberatione accipit Cyprianus imitatus Tertulliani phraſin lib. de pœnitentia. Qua vtitur etiam D. Ambr. ora. funeb. Satyr. fratris. Metaphora à militibus ſumpta, quibus dum venia datur vt poſſint ad tempus abeſſe à Caſtris vel negotiorum vel valetudinis gratia, commeatus dari dicitur. Libro tamen de mortalitate in alia ſignificatione hac voce vti videtur.*

3 Celerinum fratrem noſtrum] *Facta eſt etiam ſupra Celerini mentio epiſtolis 16. 21. & 23. è quibus locis, & iis qua latius in laudem ipſius hîc proferuntur (vti & ex hiſtoria Euſebii) hac licet colligere. Fuiſſe Celerinum, ſiue Africanus fuerit, ſiue Romanus, vnum ex iis, qui ſtatim à Paſſione Fabiani Pontificis perſecutionis impetu primo, cum Myſe & Maximo, Nicoſtrato, Rufino, Vrbano, & Sidonio, Romæ in carcerem rapti ſunt, qui præter cæteros, omnia tormentorum genera ſuperarit. Poſtmodum autem perſecutione ad breuiſſimum tempus aliquantulum remiſſa, rediit in Africam: atque inuitus ſed viſione nocturna admonitus, ordinatus fuit in Lectorem. Poſtea vero etiam in Diaconum, ſi Martyrologiis Bedæ, Adonis & Vſuardi creditur, quorum Beda & Ado verba etiam ipſa huius epiſtolæ interſerunt. Feſtum eius celebratur ad 3 Nonas Februa. atque vna ſanctorum Martyrum Celerinæ eius auiæ, Laurentini & Ignatii quorum in hac epiſtola fit mentio.*

4 qui cum conſentire dubitaret Eccleſiæ, ipſius admonitu] *Subaudi diuina dignationis. Quæ modo ſi diſtinguamus, vti & facit Camb. codex, ſenſus erat clarior? quum alioqui ſit intricatiſſimus*

5 Hic ad temporis noſtri prælium primus] *ſimiliter prorſus ſupra epiſtola 15. vos, inquit, primores & duces ad noſtri temporis prælium facti.*

6 cum ipſo infeſtationis principe & auctore] *Quantum coniicere licet Decium imperatorem intelligit qui primus ea ætate perſequutionis auctor fuit.*

7 in neruo ac ferro fuit] *Neruus vinculi genus eſt quo pedes aut ceruices impediuntur. Hinc illud Catonis: fures priuatorum furtorum, in neruo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura. Plautus quoque in Aulularia, vinculorum genera enumerat. Neruos cathenas, numellas, pedicas, boyas, hinc viſitata phraſis ſcripturæ: mitti in neruum 2. Para. 16. Iob. 13. & 33. ac Hierem. 22.*

8 vincientibus firmior vinctus *Antiquus quidam codex Morelli legit:* vincentibus firmior victus, *non male.*

9 In neruis hominis] *Elegans tranſitus à neruo vinculi genere, ad neruos humanos, quare hæc verba rectè denuo adiecta ſunt a Manut. & Morel. præſertim quum reperiantur in excuſis duobus veteribus.*

10 vt quis quod audit & videat] *Sic veteres excuſi & Manut. pro eo quod vitioſe cæteri:* quiſquis.

11 Laurentinus & Ignatius] *Sic legunt Martyrologia ſupradicta, & duo Ms. quæ ſunt apud Guilielmitas Brugenſes, quare reiiciendum hic nomen Laurentii quod vulgo legitur, & reponendum:* Laurentinus, *vti fecerunt Manut. & Morellus. Retinendum vero, cum excuſis & Ms. Cambron. Ignatii nomen, quum nuſquam præterquam apud Manut. & Morellum:* Egnatius, *legatur.*

12 sacrificia pro eis semper vt meministis offerimus] Quid hic pro eis, Martyribus nempe hoc infra epist. 37. ob commemorationes eorum dicit. Nihil itaque obstat huic loco, quod alicubi dicit D. August. Iniuriam facit Martyri qui orat pro Martyre. Neque enim ignorabat superfluum id fore Cyprianus, qui non vno in loco (quemadmodum supra epist. 16. diximus) docet, Christi Martyres statim gaudiis supernis perfrui, quod & hoc ipso loco satis indicat cùm dicit, Martyres istos palmas & coronas commeruisse. Pro Martyribus igitur sacrificia offerre, Cypriano idem est, quod pro commemoratione eorum, non ad delictorum expiationem. Sunt qui hoc interpretentur ad gratiarum actionem: sed non placet, tu ob verba Cypriani modo citata, tum quod eodem modo interpretetur Cyrillus Hierosolymitanus in suis catechesibus, verba illa Missæ Græcorum: Etiam offerimus tibi pro omnibus qui à sæculo tibi placuerunt sanctis, &c. Atque hoc sacrificium (inquit) tibi offerimus, vt memores simus, primùm eorum qui dormierunt, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, vt Deus orationibus, & intercessionibus eorum, nostram deprecationem suscipiat: Deinde vt in memoria habeamus sanctos Patres qui dormierunt, atque Episcopos, & deinde omnes qui nos præcesserunt, magnam vtilitatem credentes accessuram eorum animabus, pro quibus offertur ex oratione sancti & tremendi sacrificii. Atque & commemorationis vox tum D. August. tract. 84. in Ioannem. tum hodieque in canone Missæ vsitata, magis confirmat priorem sententiam.

13 quoties Martyrum passiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus] Ex his verbis facilè est deprehendere lapsum Rhenani, qui existimat ex his memoriis Martyrum postea exortos dies Martyrum festos; quum potius è contrario hinc liqueat, tum demum celebratam Martyrum commemorationem, quum dies eorum passionis anniuersarii celebrarentur. Constat igitur ex hoc loco, iam ætate Cypriani celebrata non duntaxat festa illa solennia Natiuitatis, Epiphaniæ siue Theophaniæ, Paschæ, Ascensionis, & Pentecostes (quæ iam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis celebrata neminem existimo negare posse) verum & Apostolorum & Martyrum, si qui pro Christo mortem perpessi essent. Id ipsum confirmat, quod præcipit epistola infra 37. Cyprianus, dies adnotari quibus excederunt Martyres, idque vt commemorationes eorum inter Martyrum memorias, & oblationes ac sacrificia ob commemorationes eorum celebraret. Neque vero etiam ante diuum Cyprianum id inusitatum fuisse manifestum fit ex Origene: qui hom. quadam in illud Matthæi, vox in Rama: Bene, inquit, & secundum voluntatem Dei Innocentium memoriam sancti Patres celebrari mandarunt sempiternam in Ecclesiis, velut pro Domino morientium, velut pro Iudæis & gentibus credituris, velut etiam pro ipsis parentibus. Origene vetustior Tertul. de corona militis. Oblationes, inquit, pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Quod quam sinistrè detorqueat Rhenanus ad dies natalitios Ethnicorum, nemo ignorare meritò debeat, qui natalitia Martyrum, pro die passionis eorum apud veteres vsurpata repererit. Vt enim omittam Iurisperitos, qui natalem diem, de die tam quo quis natus est quam quo decessit, accipiunt, vt præteream D. Aug. Prudentium, Paulinum, Nolanum & alios illius sæculi patres, certe Concil. Laodic. can. 51. & 52. disertis verbis Natalitia Martyrum in Quadragesima celebrari vetat. Et vt adhuc altius huius vocis originem repetamus, vtitur Smyrnensis Ecclesia apud Eusebium lib. 4. hist. Eccles. cap. 15. dum diem mortis Diui Polycarpi discipuli Diui Ioannis Euangelistæ τὴν γενέθλιον ἡμέραν nuncupant, pro quo diem passionis vertit παραφραστικῶς Rufinus: Quo in loco (inquiunt) etiam nunc præstante Domino solennes agimus celebresque conuentus, maxime quidem in die passionis eius, sed & quum eorum memorias qui prius passi fuerant, celebramus, vt sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur. Quem locum eo lubentiùs citauimus, quod inde manifestum fit, solennes conuentus in natalitiis Martyrum vsitatos, iam inde ab Apostolorum temporibus. Atque adeo rectè Patres Concilii Gangrensis ante annos amplius quam mille ducentos anathemate damnant canon. 20. Eustachium & suis complices, qui τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων, id est, collectas quæ per Basilicas Martyrum fiebant, vel etiam quæ ibidem celebrabantur oblationes memoriasque ipsorum, spernendas duxerint. Si quis adhuc viciniùs Apostolorum ætati requirat testimonium, legat cap. 39. lib. 8. Apostol. Const. Clementis, vbi festorum tum Apostolorum tum D. Stephani & aliorum Martyrum fit mentio. D. Virginis festorum eadem est ratio, vtpote quam non minore celebritate colendam oportuit quam ipsos Apostolos: neque dubito, quin vetustissimam quoque illorum quorundam originem reperiet alicubi diligens Lector. Certe Dormitionis siue Adsumptionis festum, celebratum constat, iam ab ætate D. Hieronym. & Aug. festum etiam quod hodie Purificationis olim teste Beda ὑπαπαντή dicebatur, celebrat Homilia de luminibus siue secunda Epiphaniis D. Gregorius Nazianzenus. In vsu erant etiam tempore Sergii primi Pontificis præter iam dicta Annunciationis & Natiuitatis Mariæ festa, teste Micrologo: quo etiam festum inuentionis crucis Eusebio Papa ascribit Petro 32. Sed hæc hactenus.

14 esse Patricium] Patricii, teste Liuio, propriè dicebantur, primorum Senatorum à Romulo creatorum posteri; ad hos alludit Cyprianus. Erat tamen (vel Cicerone teste ad Brutum) etiam Patricius magistratus, quem ita describit Cassiodorus Senator libro Variarum sexto, vt præfectura prætorio fuerit dignior.

15 huncad nos, &c. venientem] Romæ venisse Celerinum constat ex Epistola supra 16 porro quale miraculum contigerit in illius confessione non potui deprehendere. Videtur ad illud alludere supra epist. 23. Lucianus, dum ab illo victum dicit maiorem anguem metatorem Antichristi.

16 super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ] Alludit ad similitudinem vtriusque. erat enim tribunal locus excelsus, è quo ius tribubus reddebatur.

17 præcepta & Euangelium Domini] Sic Ms. Manut. quoque & Morellus, cæteri excusi: præcepta Euangelij Domini.

18 Viderit an sit vlterior gradus] Phrasis Cyprianica, de qua supra epistola 2. sub finem.

19 Iungendus in lectione Aurelio fuerat] Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat: in oratione, nam & consentit Camb. codex. Patet autem hinc, prius fuisse ordinatum Aurelium, atque adeo scriptam hanc prius epistolam præcedentem.

20 quorum secta] Rursum hic secta in bonam partem accipitur, vide supra epist. 23. de media morte. Sic Camb. 2. codex & vetus excusus, Manut. & Morel. male igitur prius legebatur: nocte.

21 Presbyterij honorem] Hoc loco Presbyterium accipit pro ipso ordine, alibi vero pro congregatione Presbyterorum, de hac re plura epist. sequenti & infra 47.

22 vt & sportulis iisdem cum Presbyteris honorentur] Quid sportulæ, infra dicemus epist. 66. ad Clerum & Plebem Furnitanorum, vbi sportulantes fratres dicit.

23 & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur] *Sic Manut. pro eo quod omnes excusi & plerique Ms.* diuisiones mensuræ, *& rectius meo quidem iudicio. Nam mensurnum Latinè dici aduertunt iam olim Priscianus (vti me primus admonuit Lud. Carrion. I.C. cognatus meus) lib. 2. mensis, inquit, mensurnus facit, sic enim Cicero posuit pro menstruo in primo Rhetoricorum. Pars quadam æternitatis, cum alicuius annui mensurni, diurni, nocturni, & vespertini certa significatione. Quare rectè etiam à Calepino, contra quàm ab aliis, ita citatur hic Ciceronis locus : præsertim quum & Ms. quidam sic legant. Quare etiam non placet quod habet Ms. Anglicus Io. Clementis cod.* diuisiones menstruas.

AD EOSDEM DE NVMIDICO ordinato Presbytero.

EPISTOLA XXXV.

ARG. *Nunciat Clero & Plebi, Numidicum à se ordinatum Presbyterum, paucis dignitatem illius commendans.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ, charissimis ac desideratissimis fratribus, S.

Lib. 4. Epist. 10.

NVNCIANDVM [1] vobis fuit, fratres charissimi, quòd pertineat & ad communem lætitiam, & ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & [2] instructos sciatis dignatione diuina, vt [3] Numidicus [4] Presbyter ascribatur presbyterorum Carthaginiensium numero, & nobiscum sedeat in Clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo [5] copiosum Martyrum numerum lapidibus & flammis necatum antè se misit: quique vxorem adhærentem lateri suo, concrematam simul cum cæteris (vel conseruatam dixerim) lætus aspexi. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadauer patris inquireret, semianimis inuentus, & extractus, & refocillatus à comitibus; quos ipse præmiserat, remansit inuitus, sed remanendi, vt videmus, hæc fuit causa, vt eum Clero nostro Dominus adiungeret, & desolatam [6] per lapsum quorundam [7] Presbyterij nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. [8] Et promouebitur quidem, cùm Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suę, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, vt cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini eiusmodi ornamenta complura, vt redintegrato Ecclesię suę robore, tam mites & humiles faciat in consessus nostri honore florere. [10] Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXV.

1 Nunciandum vobis fuit] *Particula* : fuit, *errore quodam omissa in editione Remboldi, desiderata est hactenus; quare rectè restitutum est in suum locum à Manut. & Morel. vtpote quam habent non Ms. modo, sed & vetus excusus codex.*

2 instructos sciatis dignatione diuina] *Sic epistola præcedenti, diuinæ dignationis admonitu suscepisse dicit Celerinum Lectoris officium, epistola quoque 33. præcessisse ordinationem Aurelii suffragia diuina. Hinc collige, non prophanas, sed sacras iam olim habitas ordinationes Clericorum, non modo Hypodiaconorum, Diaconorum, Presbyterorum, sed & Lectorum; vsque adeo vt ferè signa quæpiam diuinitus ante ordinationem illorum contingerent.*

3 Numidicus] *Huius quoque fit mentio infra epistola 38. 39. & 40. Fuit enim vnus Vicariorum D. Cypriani.*

4 Presby:er adscribatur Presbyterorum Carthaginiensium numero] *Sic excusi omnes Ms. Cambr. & Afflig. codices non male* : Presbyterij Carthaginiensis. *Presbyterorum autem ordinem fuisse ipsa Apostolorum ætate; etiam distinctum ab Apostolorum & Episcoporum ordine, ex scripturis perspicuum est. Quid enim aliud sibi vult D. Paulus ad Titum 1. dum per singulas ciuitates Presbyteros mandat constitui, quod idipsum quoque D. Paulum & Barnabam fecisse per singulas Ecclesias patet Act. 13. Quæ si minus satisfaciant, vtpote quæ de Episcopis quidam intelligant: quid dicent ad illud Act. 15. Statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalem; & rursum paulo post (vbi Latinè expressit vocem Gra.am interpres) suscepti sunt ab Ecclesia & Apostolis & senioribus. & iterum : Conueneruntque Apostoli & seniores &, Tunc placuit Apostolis & Senioribus. Quid ad illud Pauli. 1. Tim. 5. Qui benè præsunt Presbyteri, duplici honore digni sunt. Probatur idipsum multis Canon. Apostolorum, præsertim autem 2, 30. 33. & 38. qui expressam continent inter Episcopum & Presbyterum distinctionem. Ignatius etiam epistolis ad Trallianos, ad Magnesianos, & Philadelphienses, rursum epistola Dionysii Areopagitæ ad Demophilum, & Clementis Rom. Constit. Apostolicis, præsertim c. 31. lib. 2. vbi eadem ferè verba reperire est, quæ apud D. Ignatium, & lib 8. 24. 1. Quo loco, & similiter Concil. 4. Carthagin. c. 3. ordinationem habes Presbyteri eandem pene, quæ etiamnum obseruatur in Eccles. Item Anacleti Papæ epist. 2. vbi Presbyt. non tam ab ætate quàm sapientia senes nuncupatos exēplis docet, & Episc. in locum Aaronis & Moysis, Presbyt. verò in locū 70. Seniorum (qui Græcè πρεσβύτεροι appellantur) successisse.*

cessisse. Zepherinus etiam ordinationis Presbyteri & Diaconi meminit.

5 copiosum Martyrum numerum] *Sic Ms. & excusi omnes, pro quo reposuit Manut.* gloriosum, *sed minus arridet.*

6 per lapsum] *Hic rursum negligentia Remboldi omissa fuerunt hæ voculæ in omnibus editionib. Erasmicis, nam vetus codex & Ms. omnes, illas habent.*

7 Presbyterii nostri] *Presbyterium hoc loco accipit pro collegio Presbyterorum. epist. vero præcedenti pro ipsorum officio.*

8 Et promouebitur quidem] *Intelligit promotionem ad Episcopatum, ad quem tamen an Numidicus postea promotus sit nescio, certe nulla eius fit mentio in Synodo Africana. Patet autem ex hoc loco, scriptam hanc Epistolam in secessu Cypriani.*

9 ornamenta complora] *Sic Manut. & Morellus pro eo quod cæteri omnes tam Ms. quam excusi:* compleri, *prius magis placet.*

10 Opto vos, charissimi ac desideratissimi, semper benè valere] *Etiam ex hac clausula quæ desiderabatur in vulgatis codicibus, manifestum fit, sequutum Erasmum per omnia, exemplar atque adeo & errores Typographicos Remboldi. Nam tum excusus vetus tum Ms. omnes hanc habent. Manut. quidem paulò aliter,* Opto vos, fratres charissimi, in Domino permanere, *sed prior lectio est Ms. codicum, & frequentius à Cypriano vsitata; quare illam malo.*

AD CLERVM DE CVRA pauperum & peregrinorum.

EPISTOLA XXXVI.

ARG. *Titulus plus satis indicat. Non autem à principio secessus scriptam hanc Epistolam verisimile fit, ex eo quod nonam vti loquitur portionem mittat, qua subueniatur pauperibus; imo eodem pene tempore scriptam, quo Epistola 40. nempe sub finem secessus, ex iisdem pene vtriusque Epistolæ verbis colligitur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS, & Diaconibus fratribus charissimis, salutem.

Lib. 3. Epist. 14.

SALVTO vos, fratres charissimi, per Dei gratiam incolumis, optans citò ad vos venire, vt desiderio tam meo quàm vestro & omnium fratrum satisfiat. [1] Oportet nos tamen paci communi consulere, & interdum quamuis cum tædio animi nostri deesse vobis, ne præsentia nostri inuidiam & violentiam gentilium prouocet; & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si antè dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. [2] Vbi enim mihi aut melius possit esse, aut lętius quàm illic, vbi me Deus & credere voluit & crescere? Viduarum, & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis: sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint: sumptus suggeratis [3] de quantitate mea propria, quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi: quæ quantitas ne fortè iam vniuersa erogata sit, misi eidem per Naricum Acoluthum aliam portionem, vt largiùs & promptiùs circa laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXVI.

1 Oportet nos tamen paci communi consulere] *En legitimam absentiæ Episc. causam, de qua supra plura. epist. 6. & 15. habes eandem eisdem pene verbis infra epist. 40.*

2 vbi enim mihi aut melius possit esse aut lætius, &c.] *Manut. & Morel. hiatum, qui reperitur in omnibus tum Ms. tum excusis quos reperire licuit, quisque pro virili supplere conati sunt. Ille quidem hoc pacto:* quam illic vbi me Dominus esse decreuit, *hic autem & mea sententia rectius:* quàm illic vbi me Deus & credere voluit & crescere.

3 De quantitate mea propria) *Diuidebantur olim bona Ecclesiæ in partes 4. quarum vna erat Episcopo, aut duæ si mauis: nam illi concredebatur pars pauperum. An de illa quantitate hic loquatur, an alio quopiam suo patrimonio, dicemus infra ad epistolam vltimam.* Misi eidem per Naricum Acoluthum) *de officio Acoluthi infra epistola 55. Narici non fit alibi mentio. Rogatiani vero Presbyteri supra facta est mentio ad epistolam 7.*

AD CLERVM VT CONFESSORIBUS in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur.

EPISTOLA XXXVII.

ARG. *Hortatur Clerum suum, vt omnis humanitas & cura adhibeatur circa Confessores, tum viuos, tum in carcere defunctos; vt dies mortis eorum diligenter adnotentur ad celebrandam quotannis eorum memoriam, denique vt pauperum etiam non obliuiscantur.*

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus fratribus, salutem.

Lib. 3. Epist. 6.

QVANQVAM ¹ sciam vos, fratres charissimi, litteris meis frequẽter admonitos esse, vt gloriosa voce Dominum confessis, & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur: tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curã desit iis, quibus ad gloriã nihil deest. ² Atque vtinam loci & gradus mei cõditio permitteret, vt ipse nunc præsens esse possem: promptus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. sed ³ officium meum vestra diligẽtia repræsentet, faciat omnia quæ fieri oportet circa eos, quos in talibus meritis fidei ac virtutis illustrauit diuina dignatio. ⁴ Corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilãtia, & cura propensior. neq; enim virtus cotũ aut honor minor est, quo minus ipsi quoq; inter beatos Martyres aggregentur. Quod in illis est, tolerauerunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. ⁵ Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo cõfitebor coram Patre meo, dicit Dominus, Confessi sunt. Qui tolerauerit vsque ad finem hic saluus erit, dicit Dominus. Tolerauerunt, & ad finem vsque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt. Et iterum scriptum est: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Vsque ad mortem fideles, & stabiles, & inexpugnabiles perseuerauerunt. Cùm voluntati & confessioni nostræ in carcere & vinculis ⁶ accedit & moriendi terminus, consummata Martyris gloria est. ⁷ Denique & dies eorum quibus excedunt annotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare possimus: quamquam ⁸ Tertullus fidelissimus & deuotissimus frater noster ⁹ pro cætera sollicitudine, & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit & scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, ¹⁰ quæ citò vobiscum Domino protegente celebrabimus. ¹¹ Pauperibus quoque, vt sæpè iam scripsi, cura ac diligentia vestra non desit, iis tamen, qui in fide stantes, & nobiscum fortiter militantes, Christi castra non reliquerunt: quibus quidem nunc maior à nobis & dilectio & cura præstanda est, quod nec paupertate adacti, nec persecutionis tempestate prostrati: cum Domino fideliter seruiunt, cæteris quoque pauperibus exemplum fidei præbuerunt. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere, & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate. ¹² Valete.

Matt. 10.

Luc. 12.

Matt. 10.

Apoc. 2.

ADNOTATIONES IN Epistolam, XXXVII.

1 Quanquam sciam vos, fratres chariss. litteris meis frequenter admonitos] *Ipsum hoc huius Epistolæ exordium (vt supra quoque adnotauimus ad* Epistol. 15.) *satis arguit, non sub initium, sed sub finem potius secessus conscriptam, nempè post frequentes eadem de re litteras, quas habes supra 5. 6. & præcedentem.*

2 atque vtinam loci & gradus conditio permitteret] *Locum, secessum haud dubiè intelligit, gradus verò nomine quantum quidem mihi videtur, Episcopatum, vtpote quum solus pene quæreretur ad supplicium Episcopus.*

3 officium meum vestra diligentia repræsentet] Sic Ms. *Afflig. Dun. & Marchin. Cauchius quoque,* Manut. *& Morellus, pro eo quod erat:* præsentet, *minus rectè. Nam repræsentare pro referre vsurpat quoque* Cyprianus *infra lib. de bono patientiæ, ac Epistola ad Lucium Papam, & Tertull. de patientia.* Eadem *significatione dixit alicubi Horatius. Virtutem ne repræsentet moresque Catonis.*

4 corporibus etiam omnium, &c.] *Sedulo hortatur ad impendendam curam corporibus* Confessorum, *qui in carcere decesserant, non secus atque* Martyrum. E *quo loco imprimis confirmatur mea sententia de differentia Confessorum & Martyrum, vt* Martyres *non dicantur Cypriano propriè, nisi passi sunt, vti habes supra* Epist. *9. Colligitur deinde, peculiarem quandam curam adhibitam corporibus defunctorum Martyrum, vt nempe honorificè magis sepelirentur quàm cæteri fideles, hinc Act. 7. legitur de D. Stephano. Sepelierunt eum viri timorati, & fecerunt planctum magnum super eum. Quod quomodo gestum sit, videre est apud Lucianum Presbyterum, lib. de inuentione reliquiarum eius, quem misit vnà cum ipsis reliquiis in Africam Auitus Presbyter per Orosium compresbyterum vel ipso D. August. teste, de Ciuitate Dei. Confirmant morem hunc Smyrnenses de D. Polycarpi passione* Epist. *supra ex* Eusebio *citata; cuius corpus exustum ab infidelibus, ne pro more (vt verbis eorum vtar) à Christianis conditum venerationi foret, & tamen ossa ipsa iam ambusta preciosissimis gemmis chariora, & omni auro probabiliora collecta ab ipsis, ex more sunt condita: Quale quid habes etiam in* Epistola *Diui Cornelii Pontificis ad cunctos fideles de translatione corporum sanctorum Petri & Pauli à Catacumbis* Condebantur *autem pretioso quopiam operta velamine, in vasculis etiam nonnunquam aureis, vti patet ex D. Hieron. contra Vigil. de reliquiis D. Andreæ, Lucæ, & Timothei, translatis à Constantino, Constantinopolim,*

stantinopolim, *& beati Samuelis è Iudæa in Thraciam per Arcadium. Ita autem condita reliquia in veneratione erant fidelibus, & etiam osculis honorabantur. Quod quum tanquam idololatricum calumnietur Vigilantius: honoramus (inquit Epistola ad Riparium) reliquias* Martyrum, *vt Deum cuius sunt* Martyres *adoremus. Honoramus seruos, vt honor seruorum redundet ad Dominum. Sed hac hactenus, ne prolixitate nimia molestiores simus. Reliquias enim Martyrum contemnere, hæresis est vetus, tum Vigilantii, tum Eustachii; damnata iam olim à Synodo* Gangrensi *in Oriente, à D. Hieron. & Carolo* Magno *contra Felicem quendam celebrata Synodo in Occidente. Si quis plura huc pertinentia desideret, legat* Ionam *Aurelianensem, non ita nuper à nobis castigatum de cultu imaginum.*

5 Qui in me confessus fuerit coram hominibus, &c.] *Locum hunc reddunt obscurum verba illa excusorum codicum:* sicut scriptum est, *quæ non reperiuntur in* Ms. *codicibus Afflig. Dun. Marchin. atque adeo illa consulto omisimus, vtpote sine quibus sensus constet. Porro verba illa in* Matthæo *citata:* in me, *&:* in illo, *de verbo ad verbum translata sunt è textu Græco,* ἐν ἐμοὶ ἐν ἑαυτῷ, *quæ reperire est etiam apud D. Chrysostomum, est autem Hebraismus.*

6 accedit & moriendi terminus] *Ita* Ms. *tres, è quibus particulam:* &, *adiecimus. Vetus vero excus. etiam legit:* accedit, *pro quo hactenus erat: accidit, vitio typographi Remboldi.*

7 Denique & dies eorum quibus excedunt adnotate] *Morem hunc iam inde in Ecclesia seruatum non dubito, ex quo Romæ constituti sunt Notarii, qui gesta Martyrum describerent, quod* Clemens *Romano ascribit Damasus, alii Fabiano. Certè lib. de Coron. milit.* Tertull. *Fastos* Ecclesiæ *opponit municipalibus solemnitatibus gentilium. Porro hinc suam originem postea sumpserunt* Martyrologia *quæ vocantur. Quorum primus auctor fuit* Eusebius, *cuius Martyrologium vertit in Latinum D. Hier. attestante Beda sub initium Retract. in Acta Apostolorum.* Illos *imitati sunt idem Beda, Ado Treuirensis, & Florus quidam: è quibus omnibus iussu Caroli* Magni *suum congessit Martyrologium Vsuardus, quod hodieque in omnibus pene Ecclesiis legitur, apud* Græcos *vero idipsum præstitit, sed prolixius* Symeon *Metaphrastes.*

8 Tertullus] *De hoc supra epistola vii.*

9 pro cætera sollicitudine & cura sua quam fratribus] Sic *Manut.* Ms *quoque tres & vetus excusus; præterquam quod legunt:* inter cætera, *quomodo hactenus excusi.*

10 quæ citò vobiscum, &c] *Vel hinc quoque patet, sub finem primum secessus scriptam hanc* Epistolam, *videtur enim spiritu quodam prophetico reditum suum vaticinari.*

11 Pauperibus quoque vt sępè iam scripsi] *Verba hæc ipsa reperire est supra Epistolis vi. & vii. Vnde manifestum fit illarum hic mentionem fieri atque adeo non posse hanc primo loco constitui inter illas 13.*

12 Valete] *Hoc recens adiecimus ex Ms. tribus codicibus.*

AD CALDONIVM HERCVlanum & cæteros de Abstinendo Felicissimo.

D. Cyprian.

EPITSOLA XXXVIII.

Argumentum titulus ipse satis indicat, desiderantur litteræ ad quas respondet, hæc vero Epistola recens est edita à Manut. & Morelio, fit autem eius mentio Epistola xlii.

CYPRIANVS CALDONIO, & Herculano Collegis; item Rogatiano & Numidico compresbyteris, S.

VEHEMENTER [1] contristatus sum, fratres clarissimi, acceptis litteris vestris, vt cũ mihi propositum semper & votũ sit vniuersam fraternitatem nostram incolumem continere, [2] & illibatum gregem, secundum quod caritas exigit, reseruare; nunc nuncietis [3] Felicissimũ multa improbè & insidiosè esse molitum; vt præter fraudes veteres, & rapinas, de quibus iam pridem multa cognoueram; nunc quoq; cum episcopo portionem plebis diuidere, id est, à pastore oues, 4 & filios à parente separare, & Christi membra dissipare tentauerit; Cúmque ego vos pro me vicarios miserim, vt expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum iuuaretis: simul etiam & ætates eorum, & conditiones, & merita discerneretis: vt iam nunc ego, cui cura incumbit, 6 omnes optimè nossem, & dignos quoque, & humiles, & mites ad Ecclesiasticæ administrationis officia promouerem: 7 illi intercesserit ne quis posset expungi, neve ea, quę desideraueram, possent diligenti examinatione discerni: comminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi accesserant, potentatu improbo & terrore violento, quod secum in monte non communicarent qui nobis obtemperare voluissent. Cùmque post hæc omnia, nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate & præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis, & seditionis principem temerario furore contestans (in quo quidem gratulor plurimos fratres 9 ab hac audacia recessisse, & vobis acquiescere maluisse, vt cum Ecclesia matre remanerent, & stipendia eius Episcopo dispensante perciperent: quod quidem & cæteros pro certo scio cum pace facturos, & cito ab errore temera-

Lib. 5. epist. 7.

G

tio receſſuros) interim cùm Feliciſſimus comminatus ſit, non communicaturos in monte ſecum, qui nobis obtemperaſſent, id eſt, qui nobis communicarent: accipiat ſententiam quam prior dixit; [10] vt abſtentum ſe à nobis ſciat; quãdo ad fraudes eius & rapinas, quas dilucida veritate cognouimus, [11] adulterij etiam crimen accedit: quod fratres noſtri graues viri deprehendiſſe ſe nunciauerunt, & probaturos ſe aſſeuerarunt. Quæ omnia tunc cognoſcemus, quando in vnum cum collegis pluribus permittente Deo conuenerimus. [12] Sed & Augendus, qui nec Epiſcopum, nec Eccleſiam cogitans, pariter ſe cum illius conſpiratione ſociauit, ſi vltra cum perſeuerauerit, ſententiam ferat, quam ille in ſe factioſus, & temerarius prouocauit. Sed & quiſquis ſe inſpirationi & factioni eius adiunxerit, ſciat ſe in Eccleſia nobiſcum non eſſe communicaturum: [13] qui ſponte maluit ab Eccleſia ſeparari. Has litteras meas fratribus noſtris legite, [14] & Carthaginem ad Clerum quoque tranſmittite, additis nominibus eorum, quicunque ſe Feliciſſimo iunxerunt. Opto vos, fratres clariſſimi, ſemper benè valete.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM XXXVIII.

1 Herculano] *Frequens eius infra fit mentio, in Epiſtolis Epiſcoporum Africæ nomine ſcriptis. Vide Epiſtolas lv. & lxx. vbi* Herculanus, *vocatur, non* Herculanius, *aut* Herculaneus, *iuxta omnes tam Ms. quàm excuſos codices.*

2 & illibatum gregem] *Sic Morelius, pro quo alter corruptè* & illi beatum.

3 Feliciſſimum] *Qualis hic fuerit, deſcribitur tum hac & duabus ſequentibus, tum xlii. & lv. Epiſtolis, vbi de illo latius.*

4 & filios à parente ſeparare] *Etiam magis placet Morelii lectio hæc, quam Manut.* à parente. *Loquitur enim de Epiſcopo vno, pluribus; qui etiam adiecit particulam:* tentauerit, *quæ deſiderabatur apud Manutium.*

5 vt expungeretis neceſſitates fratrum] *Eleganti Metaphora: expungere neceſſitates fratrum, dixit, præſtare ſiue exoluere eorum debita, vti paulopoſt quoque expungi pro abſolui debitis. Quam deductam adnotauit rectè Rhenanus ab eo, quod in libellis debita continentibus expungi ſolent eorum nomina, quibus iam ſatisfactum eſt. Eadem phraſi. De bono patientiæ tom. 2. Cypria. expuncta morte dixit. Tertullianus quoque ad Martyres. Expunctos contumelia* Martyres, *id eſt, abſolutos dixit, qui frequentiſſime etiam alibi illa vtitur, lib. nempe de patientia contra* Marc. *in lib. 3. 4. & 5. & de corona militis. Qui in eadem ſignificatione vtitur voce* diſpongere, *& ſimiliter eum imitatus Optatus Mileuitanus contra Parmen. lib. 3. Eadem ſignificatione dixit Plautus in Curcul. Miles pulchre centuriatus eſt, expuncto in manipulo; alludens ad morem illum quo punctis ſcribi ſolent militum nomina teſte Vegetio.*

6 omnes optimè noſſem, & dignos, &c. promouerem] *Rectè ſic Manutius pro quo mendoſe Morelius:* omnes opto me noſſe & promoueri.

7 ille interceſſerit] *Intercedere pro impedire vſitatiſſ. Cypriano, vide ſupra Epiſtolam xxviii.*

8 quod ſecum in monte non communicarent] *habebat ergo Feliciſſimus conuenticulum in monte quopiam Carthagini vicino.* Mos hæreticis *etiam hodie in vſu exiſtens. Quem autem hic dicit ducem, factionis & ſeditionis principem, ſupra* Epiſtola *xxx. Romani vexilliferum vocant: Priuati Lambeſitani, Cyp. infra.* Epiſtola *lv. ſigniferum ſeditionis.*

9 ab hac audacia] *Vel ex hoc loco patet, emendatius hic nactum exemplar* Morelium *quàm* Manut. *nam ſic habet:* habente audaciam, *Deinde omiſſo voculam:* matre, *& paulopoſt vocem:* temerario, *habet etiam eius exemplar minus rectè:* retraherent, *pro eo quod ille:* perciperent.

10 vt abſtentum ſe à nobis ſciat] *Peculiaris pene eſt Cypriano phraſis, quæ abſtentum pro excommunicato, & abſtinere pro excommunicare vſurpat, vti videre eſt Epiſtola infra lv. & alibi frequentiſſime. Quamquam tamen etiam alia periphraſi ſæpe id circumloquatur ſic: ſupra* Epiſtola *xxviii. arcere à communicatione & non communicare, vti etiam hic,* Epiſtola *xl. eiicere & de Eccleſia pellere, Epiſtola xli. à communicatione cohibere,* Epiſtola *xlvii. eiicere* Eccleſia *& excludere: Ad Antonianum à communicatione abſtinere, quomodo etiam Epiſtola ſequenti, lv. de Eccleſia pellere, condemnare, ſacerdotum voce damnare, eiicere, excludere, communicatione prohibere.*

11 adulterii etiam crimen accedat] *His verbis ſatis indicat, Adulterii crimen excommunicatione puniri ſolitum.*

12 Sed & Augendus] Excommunicatur *hic* Epiſtola *ſequenti. Fuit & quidam Augendus Diaconus miſſus in Africam legatus à Nouatiano, vti conſtat ex* Epiſtola *infra xli. quem eundem eſſe exiſtimo eo quod ipſe collega Feliciſſimi fuerit, qui & ipſe partes fouebat Nouatiani, vti patet infra Epiſtola xlvii.*

13 qui ſponte maluit ab Eccleſia ſeparari] *Explicat quod prius dixit de Feliciſſimo: accipiat ſententiam quam prior dixit & de Augendo: ſententiam ferat quam in ſe prouocauit. Atque hoc eſt quod Apoſtolus ad* Titum *3. hæreticum (inquit) hominem poſt vnam atque alteram correptionem deuita, ſciens quia ſubuerſus eſt huiuſmodi & proprio iudicio condemnatus; id eſt (interprete D. Hieronymo) ſuo arbitrio ab* Eccleſia *recedens; atque adeo ſeipſum damnans. Quia tamen nemo vitandus venit niſi antea publico iudicio* Eccleſiæ *condemnatus, vſitata fuit iam inde ab initio Eccleſiæ etiam hæreticorum excõmunicatio: nam D. Paulus Hymeneum & Alexandrum Tim. 1. tradidit Sathanæ, vt diſcerent non blaſphemare.*

14 & Carthaginem ad Clerum quoque mittite, &c.] *hoc faciunt* Epiſtola *ſequenti.*

CALDONII

CALDONII HERCVLANI & cæterorum ad Clerum Carthaginiensem, de abstento Felicissimo cum suis.

EPISTOLA XXXIX.

ARG. *Quod insferat illis Epistola præcedenti Cyprianus perficiunt Caldonius, Herculanus, & cæteri, ac Clero abstentum Felicissimum denunciant, additis eorum nominibus qui se illi iunxerant. Est autem vetus forma litterarum excommunicatoriarum.*

CALDONIVS CVM HERculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidio Presbyteris, Salutem.

ABSTINVIMVS [2] communicatione Felicissimum, & Augendum, 3 item Repostum de extorribus, 4 & Irenem Rutilorum, & Paulam sarcinatricem quod ex annotatione mea 5 scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus 6 Soliassum Budinarium.

Lib. 5. Epist. 16.

ADNOTATIONES IN Epistolam XXXIX.

1 CVM HERCVLANO ET VICTORE COLLEGIS] *Vel ex Epistola præcedenti, quæ non solum ad Caldonium & Herculanum scripta est, sed & ad Rogatianum & Numidicum, patet veriorem esse hanc lectionem quàm illam exemplaris Manutii:* Herculanus & Victor collegis, *quanquam tamen adhuc mutila sit inscriptio, si hoc pacto legatur. Ex eadem deprehenditur corrupta huius eiusdem lectio quæ habet:* Nouatiano: *pro* Rogatiano. *Porro victores Episcopos Africæ plures fuisse, patet infra ex Synodo* Carthaginensi *& epistolis lxiij. & lxx.*

2 Abstinuimus communicatione) *Quod D. Cyprianus, & ipsi quoque paulopost simpliciter abstinere dicunt, hoc hic* abstinere communicatione.

3 Item Repostum de extorribus] *Reposti huius fit mentio quoque infra Epistola lv. magis autem placet hæc lectio, quàm illa.* de extorrentibus, *tum hic, tum paulopost. Suspicor enim hunc vnum fuisse de illis extorribus quorum supra meminit* Epistola *vii. ad* Rogatianum *& cæterum Clerum.*

4 Irenem Rutilorum & Paulam sarcinatricem) *Duarum feminarum sunt hæc nomina, porro Rutilorum nomen patriæ esse videtur, aut certe cognomen familiæ.*

5 Scire debuistis) *Etiam hic emendatius Morelii exemplar quàm alterum quod habet:* debuisti, scribunt enim toti Clero. *Conicio autem legendum quoque* nostra, *meo, mea.*

6 Soliassum Budinarium] *Postremum hoc nisi cognomen sit, nescio quid significet.*

CYPRIANI AD PLEBEM de quinque Presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.

EPISTOLA XL.

ARG. *Quemadmodum Epistola ante hanc secunda Clero, sic nunc Plebi nuntiat Cyprianus, vitandum Felicissimum, cum suæ factionis quinque Presbyteris: qui tum lapsis sine discrimine pacem dabant, tum seditionem & schisma aduersum se concitarent, fit autem huius Epistolæ quoque mentio infra Epistola xlij. sub finem vero secessus scriptam, ipse contextus satis indicat.*

CYPRIANVS PLEBI VNIuersæ, Salutem.

QVANQVAM, fratres Charissimi, 1 Britius fidelissimus atque integerrimus Presbyter, itē Rogatianus, & Numidicus, Presbyteri, Confessores, & gloria diuinæ dignationis illustres, sed & Diaconi boni viri & Ecclesiasticę administrationi per omnia obsequia deuoti, 2 cum cæteris ministris plenā vobis pręsentię suę diligentiā præbeant, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mētes consiliis salubribus regere & reformare non desinant; tamen ego quantum possum admoneo, & quomodo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres charissimi. 3 Hoc enim quorundam Presbyterorum malignitas & perfidia perficit, ne ad vos antè diem Paschæ venire licuisset: dum coniurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatum meum, immo contra suffragium vestrum & Dei iudicium venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo reuocant. Et quidem de Dei prouidentia nobis hoc optātibus, immò & ignoscentibus, & tacentibus, pœnas quas meruerant pependerunt, 4 vt à nobis non eiecti vltro se eiicerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiam darent, secundum vestra diuina suffragia coniurati & scelerati de Ecclesia sponte se pellerent. 5 Nunc apparuit, Felicissimi factio vnde venisset, quibus radicibus & quib. viribus staret. Hi fomenta olim quibusdam Confessoribus &

Lib. 1. Epist. 8.

hortamenta tribuebant, ac concordarent cum Episcopo suo, nec Ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete iuxta præcepta Dominica continerent, ne confessionis suæ gloriam incorrupta & immaculata conuersatione seruarēt. Ac ne parum fuisset corrupisse quorumdam Confessorum mentes; ' & contra ' sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluisse; ' nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, vt ægros, & saucios, & ad capienda fortiora consilia per calamitatem ruinæ suę minus idoneos, & minus solidos, à medela vulneris sui auocent, & intermissis precibus, & orationibus, quibus Dominus longa & continua satisfactione placandus est, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis inuitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra insidias diaboli, & pro vestra salute solliciti contra mortiferam fallaciam diligentiùs excubate. Persecutio est hęc alia & alia tentatio, & quinque isti Presbyteri nihil aliud sunt quàm quinque primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, vt fidem nostram subruerent, vt gracilia fratrum corda ad lethales laqueos pręuaricatione veritatis auerterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus euersio, per quinque Presbyteros Felicissimo copulatos, ad ruinam salutis inducitur, vt non rogetur Deus, nec qui negauit Christum, eundem Christum quem negauerat, deprecetur; post culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per Episcopos & sacerdotes Domino satisfiat, sed relictis Domini sacerdotibus contra Euangelicam disciplinam noua traditio sacrilegę institutionis exsurgat; cúmque semel placuerit " tam nobis quàm Confessoribus & Clericis vrbicis, item vniuersis Episcopis vel in nostra Prouincia, vel trans mare constitutis, vt nihil innouetur circa lapsorum causam, nisi omnes in vnum conuenerimus, & collatis consiliis cum disciplina pariter & misericordia temperatam sententiam fixerimus; contra hoc consilium nostrum rebelletur, & omnis sacerdotalis auctoritas & potestas factiosis conspirationibus destruatur. Quas nunc pœnas patior, fratres charissimi, quod ipse ad vos in præsentiarum venire non possum, ipse singulos aggredi, ipse vos secundum Domini & Euangelij eius magisterium cohortari. " Non suffecerat exilium iam biennij, & à vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor iugis & gemitus, qui me solum sine vobis continua lamentatione discruciat? lachrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti, quem tanto amore & ardore fecistis, nec dum vos salutare, & nec dum complexibus vestris inhęrere contingat. " Accessit hic tabescenti animo nostro dolor maior, quod in tanta sollicitudine, ac necessitate excurrere ad vos ipse non possum, dum per minas & per insidias perfidorum cauemus, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oriatur; & cùm paci & tranquillitati Episcopus prouidere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse, & persecutionem denuó exacerbasse videatur. Hinc tamen, fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter & consulo, ne perniciosis vocibus temerè credatis, ne fallacibus verbis consensum facilè commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu sitim, venenum pro remedio, mortem pro salute sumatis. Ne ętas vos eorum nec auctoritas fallat; qui ad duorum Presbyterorum veterem nequitiam respondentes 13 sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt, sic & hi adulterinis doctrinis Ecclesię pudicitiam corrumpere, & veritatem Euangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus; Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Domini: Pax erit vobis. Pacem nunc offerunt, qui ipsi non habent pacem 14 In Ecclesiam lapsos reducere & reuocare promittunt, qui de Ecclesia recesserunt. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia, & cathedra vna super Petrum Domini voce fundata. 15 Aliud altare constitui, aut sacerdotium nouum fieri prçter vnum altare, & vnum sacerdotium, non potest. Quisquis alibi collegerit, spargit. Adulterum est, impium est, sacrilegum est, quodcunque humano furore instituitur, vt dispositio diuina violetur. 16 Procul ab huiusmodi hominum contagione discedite, & sermones eorum velut cancer & pestem fugiendo vitate, prǽmonente domino & dicente: Cęci sunt duces cęcorum: cęcus autem cæcum ducens, simul in foueā cadent. 17 Intercedunt precibus vestris, quas nobiscū diebus ac noctibus Deo funditis, vt eum iusta satisfactione placetis; intercedunt lacrymis vestris, quibus commissi delicti crimē abluitis:

Dan. 13.

Hier. 23.

Eph. 4.

2. Tim. 2.

Matt. 15.

abluitis: intercedunt paci, quàm verè & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: Et Propheta ille aut omnium somnians, ille qui locutus est vt errare faceret a Domino Deo tuo interficiatur. *Deut. 13.* Nemo vos, fratres, errare à Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab Euangelio Christi rapiat, nemo filios Ecclesiæ de Ecclesia tollat, pereant sibi soli, qui perire voluerunt, extra Ecclesiam soli remaneant, qui de Ecclesia recesserunt. Soli cum Episcopis non sint, qui contra Episcopos rebellarunt. Coniurationis suæ pœnas soli subeant, qui olim secundum vestra suffragia, nunc secundum Dei iudicia, sententiam coniurationis & malignitatis suæ subire meruerunt. *Marc. 7.* Monet nos Dominus in Euangelio suo dicens: " Reiicitis mandatum Dei vt traditionem vestram statuatis. Qui mandatum Dei reiiciunt, & traditionem suam statuere conantur, fortiter à vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis ruina vna, nemo volentes surgere sua circumuentione præcipitet, nemo iacentes pro quibus nos rogamus, vt Dei manu & brachio subleuentur, prosternat grauius & deprimat, nemo semianimes, & vt salutem suam pristinam recipiant, deprecantes, 20 ab omni spe salutis auertat, nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen extinguat. *1. Tim. 6.* Instruit Apostolus, dicens. Si quis aliter docet & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, " stupore elatus est; " discedendum ab huiusmodi. *Eph. 5.* Et iterum dicit ipse: Nemo vos decipiat inanibus verbis. propterea enim venit ira Dei " super filios contumaciæ: nolite ergo esse participes eorum, non est, quod decepti inanibus verbis, prauitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite à talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad Ecclesiam reuocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filiis eius oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces iungite, cum fletibus nostris vestras lacrymas copulate. Vitate lupos, qui oues à pastore secernunt: vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur vt fallat; blanditur, vt noceat; bona promittit, vt malum tribuat; vitam pollicetur, vt perimat. Lucent nunc quoque verba eius, & venena manifesta sunt: pacem pollicetur, ne peruenire possit ad pacem; salutem promittit; ne qui deliquit, veniat ad salutem. Ecclesiam spondet, quando id agat, vt qui illi credit, in totum ab Ecclesia pereat. 24 Nūc est, fratres dilectissimi, vt & qui statis fortiter perseueretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate seruetis 25 & si qui circumueniente aduersario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis; & vt vobis Dominus ignoscat, à sacerdotibus Domini non recedatis; cùm scriptum sit: *Deut. 7.* Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille. Persecutionis istius nouissima hæc est, 29 & extrema tentatio, quæ & ipsa citò Domino protegente transibit, 27 vt repræsentet vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus secundum arbitrium quoque vestrum, & omnium nostrûm commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt, disponere pariter & limare poterimus, si quis autē pœnitentiam agere, & Deo satisfacere detrectans, " ad Felicissimi & satellitum eius partes concesserit, & se hæreticæ factioni coniunxerit: sciat se postea ad Ecclesiam redire, & cum Episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres charissimi, semper bene valere, & circa Domini misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XL.

1 Biritius] *hoc pacto legunt Manuscripti codices quarto Affl.g. Dun. Marchin. & Cauchii, quare retinendam hanc censeo, præ illa Manutii & Morelii:* Virtius, *tum ob fidem Manuscriptit nostrorum codicum, tum quod magis accedat ad lectionem Vulgatam:* Brictius, *quæ substituta videtur a scholis quibusdam, quibus* Bictii, *nomen erat notius. Varietatem illam ortam existimo ex vicinitate litterarum v. & b. Porro tum Britium, tum Rogatianum & Numidicum, insinuat suum suppleſſe officium in absentia sua Cyprianus; & hic & epistolis 1. praeced. quod antea etiam de Tertullo adnotauimus, sed quem existimo, dum hanc scriberet Epistolam ad Episcopatum iam prouectum.*

2 cum cæteris ministris] *Sic Ms. codices. Afflig. Dun. March. vetus quoque excusum; Mendum itaque codicis Remboldi qui:* ministeriis, *legit remansit, hactenus in omnibus excusis.*

3 Hoc enim quorumdam Presbyterorum, &c.] *Postea quinque fuisse Presbyteros dicit, nomina eorum*

habes infra Epiſtola lv. quis ex hac Epiſtola conſtat vitæ Cypriani inſidiatos. Quæ autem fuerint ſacrilega eorum contra Cyprianum machinationes, perſpicuum fit dicta Epiſtola, quod nempe Fortunatum, quendam Pſeudoepiſcopum in locum eius ſubſtituerint.

4 vt à nobis non eiecti, vltro ſe eijcerent] Hoc proprium eſt Schiſmaticorum, atque in eo ab hæreſi ſchiſma differt. Schiſma enim ab Eccleſia (inquit D. Hieronymus in cap. 3. Epiſtolæ ad Titum) ſeparat. Hæreſis verò peruerſum dogma habet. Nec abſimiliter D. Auguſtinus hom. 11. ſuper. Matth. Schiſmaticos (inquit) non fides diuerſa facit, ſed communionis diſrupta ſocietas: ad quod quam proximè accedit infra Cypr. dum meminit ruptæ fraternitatis.

5 Nunc apparuit Feliciſſimi factio vnde veniſſet] Sic Manuſcripti Dunen. Affliginien. Manut. & Morel. pro eo quod erat apparet, Neque enim nouum Cypriano, abuti præterito pro præſenti, & præteritis imperfectis pro perfectis. Porro inſinuat Feliciſſimo (de quo Epiſtolis præced.) fomenta ſeditionis præſtita ab his quinque Presbyteris, corruptos etiam ab illis quoſdam Confeſſores qui ſe factioni illorum iunxerint.

6 & contra ſacerdotium Dei, portionem ruptæ fraternitatis, &c. Feliciter hoc pacto Manut. locum hunc reſtituit ante corruptiſſimum, legebatur enim antea.

7 & ſacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis] Sacerdotium autem hic pro Epiſcopatu accipit more ſuo, quomodo paulo poſt ſacerdotem ſe vocat.

8 nunc ſe ad lapſorum perniciem] Erant igitur illi iidem Presbyteri, de quibus ſupra conqueſtus eſt Epiſtola x. & aliquot ſequentibus. Porro: fortiora, pro: fortia, repoſuerunt Manut. & Morelius è Ms. codicibus, vt etiam illud: perſecutio, eſt hæc alia, & alia tentatio pro eo quod erat: perſecutio eſt hic atque alia tentatio.

9 quinque primores illi] Videtur mihi alludere ad viſionem quampiam, in qua apparuiſſe videntur cum magiſtratibus quinque primores, qui edictum contra Epiſcopos vnà publicarent. Copulari vero, vox eſt Cypriano etiam ſupra alicubi vſitata, & infra frequentiſſimè.

10 tam nobis quàm Confeſſoribus, & Clericis vrbicis, item vniuerſis Epiſcopis] Cypriani Epiſtolas hac de re habes ſupra x. & ſequentes complures, Confeſſorum vrbicorum Epiſt. num. xxvi. Cleri Romani iii. xxx. & xxvi. Caldonii Epiſcopi xix. Cæterorum vero Epiſcoporum deſiderantur. Patet autem vel hinc poſteriorem eſſe hanc illis omnibus.

11 non ſuffecerat exilium iam biennii] Quanquam ſatis conſtet ex vita Diui Cypriani per Pontium deſcripta, miſſum aliquando illum in exilium, quia tamen id primum ſub finem vitæ contigit, & vel ipſum huius Epiſtolæ Argumentum ſatis inſinuat, tempus quo ſcripta eſt præceſſiſſe Cornelii Pontificatum, cuius etiam meminerit infra Epiſtola ad Cornelium xlii. ſatis manifeſtum puto, de ſeceſſu ſuo loqui auctorem. Quod exilium vocat, vt magis animi ſui tædium apud plebem ſuam exaggeret, quod ex diutina abſentia contraxerat. biennij, autem repoſuerunt Manutius & Morelius, pro eo quod cæteri habent, biennio, ne aduenientibus nobis tumultus illic maior oboriatur] Eiſdem pene verbis vſus eſt ſupra Epiſtola xxxvi. ne præſentia noſtra inuidiam & violentiam gentilium prouocet, & ſimus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium conſulere debemus. Atque adeo vel hinc patet eodem pene vtramque tempore conſcriptam; nam alibi alias allegat abſentiæ cauſas.

12 Acceſſit hic] Antea erat: hinc, corruptè Manut. autem & Morelio conſentiunt Ms. codices.

13 Sicut illi Suſannam pudicam corrumpere & violare conati ſunt] Citat hic Suſannæ hiſtoriam ex Danielis cap. 13. infra quoque Epiſtola ad Thibaritanos, & lib. de orat. Dominica, ex eodem Beli hiſtoriam; quod aduocandum contra eos, qui vtramque reiicere audent tanquam apocripham. Verùm de hoc ibi latius.

14 in Eccleſiam] Rurſus hic errorem Remboldi ſecutus eſt Eraſmus legens: Eccleſia, nam in veteri excuſo & Ms. omnibus priori modo legitur.

14 & cathedra vna ſuper Petrum Domini voce fundata] Sic Manut. cæteri: ſuper petram, quomodo etiam Ms. quos vidi. Alibi certe frequentiſſimè: ſuper Petrum fundatam Eccleſiam, dicit Cyprianus; vti videre eſt latius infra Epiſtola lv. quare non mirum, ſi etiam hic ſic loquatur.

15 Aliud altare conſtitui, &c. Similiter alibi loquitur frequentiſ. phraſis etiam vſitata Optato Mileuitano contra Parmenianum. Vide autem de hac re latius libro de vnitate Eccleſiæ infr. tom. 2.

16 Procul ab huiuſmodi hominum contagione diſcedite] Vetat Schiſmaticorum & hæreticorum contubernium. Alludit autem ad illud Pauli 2. Tim. 3. & ſermo eorum vt cancer ſerpit. Adfert autem in confirmationem dicti ſui loca Apoſtoli 1. Tim. 6. & Epheſ. 5. Similia ſcripturæ loca habes 2. Tim. 3. ad Titum 3. 2. Ioan. 1. & Matth. 18.

17 intercedunt precibus veſtris] Clarius hoc dixit infra dicta Epiſtola lv. Intercedunt ne rogetur Deus, intercedunt ne exoretur precibus & ſatisfactionibus Chriſtus, hoc eſt impediunt, vti ſupra diximus Epiſtola xxiq.

18 ſecundum veſtra ſuffragia, nunc] Verba recens adiecta ſunt à Manutio & Morelio, in cæteris omnibus deſiderata.

19 Reiicitis mandatum Dei] Locus eſt Marc. 7. Quod autem Græcè eſt ἀθετεῖτε rectè vertit reiicitis. Pulchrè autem explicat tribus (quod aiunt) verbis locum hunc, non de quibuſuis traditionibus, ſed illis duntaxat quibus mandatum Dei reiicitur. Nam traditiones Eccleſiaſticas procul eſt vt reiiciat, quin potius (vti ſuis quibuſque locis adnotauimus) eas confirmet & obſeruet, quod de illis obſeruationibus, quas ſola traditione non ſcripta receptas tradit Tertullian. de coron. milit. comprobare, foret non difficile; infra etiam Epiſtola xlii. multis commendat traditionem vnitatis Eccleſiæ, verum latius hac de re infra Epiſtola ad Pompeium.

10 ab omni ſpe ſalutis auertat] Hinc collige fuiſſe quoque hos Presbyteros hæreſi Nouatiana, de qua infra latius Epiſtola ad Antonianum.

21 ſtupore elatus eſt] Græcè eſt apud Apoſtolum τετυφῶται: quare non malè diuinaſſe mihi videtur Eraſmus, dum ſuſpicatur ſic legendum, tumore elatus. quanquam tamen nihil immutare ſim auſus, eo quod Manuſcripti codices vulgatam lectionem retineant, præſertim quum infra Epiſtola 47. ſic loquatur: ſtupore ſuperbi tumoris inflatus, & alibi eodem modo hic locus citetur.

22 diſcedendum ab huiuſcemodi] Ita prorſus lego, eo quod ſic legatur infra Epiſtola 73. niſi forte malit quis: diſcedite, vt noua periodus ſit.

23 Super

23 super filios contumaciæ] *Accedit hac lectio magis ad vocem Græcam ἀπειθείας, quæ magis à suasione (teste D. Hieron.) quàm à fiducia deriuatur, vnde & ipse existimat vertendum de verbo ad verbum: insuasibilitatis, quod cum contumacia conuenit. Porro eodem modo quo hic Cyprianus, interpretatur etiam D. Hieronym. verba inania, quibus nempe blandiri videntur peccantibus, sed dum fiduciam falsam tribuunt, eos perimunt.* ne qui de'iquit, *Sic rectè Ms cod. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat corruptiss.* ne qui promisit.

24 Nunc est fratres) *Sic Ms. codices & Manutius cæteri excusi omnes:* nunc curandum est, *priori phrasi vtitur Cyprianus frequenter.*

25 Et si qui) *Sic locum hunc restitui ex vulgata lectione & Aldina: illa enim habebat.* & si, *Manut.* & qui, *Ms. codices accedunt quam proximè, dum legunt:* & si aliqui.

26 Etextrema) *Additum est hoc à* Manut. *videtur autem hic patem Ecclesiæ vaticinari; nam, vt prætereo interfuisse illum Concilio Episcoporum post Pascha, satis constat epistola infra 55.*

27 Vt repræsentet vobis) *Repræsentari hic accipit pro præsentem se offerre, alia significatione quam supra quemodo etiam Epistola ad Lucium.*

28 Ad felicissimi) *Sic Manutius & Morelius.* Manu*scripti vero & vetus excusus, ad Felicissimo, pro quo antea corruptissime Erasmus sequutus errorem, Remboldi* ad infelicissimi.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ SVB Pontificatu Cornelij & Lucij.

CYPRIANI AD CORNELIVM, quòd ordinationem Nouatiani non receperit,

EPITSOLA XLI.

AR G. *Acceptis Cyprianus ab vtraque parte tum Cornelij tum Nouatiani litteris, missos legatos, qui Nouatiani ordinationem in Pontificem Romanum notam facerent, communione sua, prospectis eorum dolis, statim repulit; nondum tamen Cornelij ordinationem litteris adprobauit. Verum postea aduentu Pompeij & Stephani collegarum suorum certior factus de legitima eius electione, his litteris nunciat Cornelio se ordinationem Nouatiani non recepisse. Facit autem disertis verbis huius Epistolæ mentionem Epistola sequenti. Vnde manifestum, primam hanc esse Epistolam quam ad Cornelium scripsit. Quo tempore autem scripta sit, an in secessu an post reditum; latius in vita ipsius.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

VENERVNT [1] ad nos, frater charissime, missi à Nouatiano Maximus presbyter & Augendus Diaconus & Machæus quidam, & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseueratione [2] Nouatianũ Episcopum factum cõperissemus, illicitę & contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis prauitate commoti, à communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus refutatis interim ac retusis, quæ obstinatè ac pertinaciter asserere tentabant. 7 Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant, expectauimus aduentum collegarum nostrorum 8 Caldonii & Fortunati (quos ad te nuper & coëpiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant, legatos miseramus, vt eis aduentantibus, & rei gestæ veritatem reportantibus, maiore auctoritate & elucidata per eos probatione, partis aduersæ improbitas frangeretur. [9] Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos istic nos manifesta secundum grauitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, vt nec necesse fuerit audiri vltra eos quià Nouatiano venerant missi. 10 Qui cùm in statione inuidiosis quoque conuiciis & clamoribus turbulentis proruerent, & flagirarent, vt crimina quæ se afferre ac probare dicebant publicè, à nobis, & à plebe cognoscerentur; grauitati nostræ negauimus conuenire, 11 vt collegæ nostri iam delecti & ordinati, & laudabili multorum sententia comprobati, ventilari vltra famam ore maledico & æmulantium voce pareremur. 12 Et quia, quibus refutati & cõpressi sunt, & illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in Epistolam congerere longum fuit; 13 ex Primitiuo compresbytero nostro plenissimè singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum furens audacia vnquam desisteret, hic quoque in schismaris partes Christi membra distrahere, & Catholicæ Ecclesiæ corpus vnum scindere ac laniare nituntur; vt ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam ciuitates discurrentes, obstinationis suæ, & erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, vt perniciosa dissen-

Lib. 3. Epist. 11.

ſione & concertatione depoſita impietatem eſſe ſciant, matrem deſerere: & agnoſcant atque intelligant, Epiſcopo ſemel facto, & ** collegarum ac plebis teſtimonio & iudicio comprobato, alium conſtitui nullo modo poſſe: proinde ſi pacificè ſibi, ac fideliter conſuluiſſe, ſe aſſertores Euangelij Chriſti eſſe confitentur, prius ad Eccleſiam reuertantur. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLI.

1 Venerunt ad nos, frater chariſſ.] *Quomodo fratrem hic appellet Romanum Pontificem, & alibi collegam, latiùs diximus ſupra Epiſtola 4. Loquitur autem de legatis ad ſe miſſis à Nouatiano, qui illius ordinationem ſibi ſignificarent. Fitque eorundem mentio Epiſtola Cornelij infra num. 46.*

2 à Nouatiano] *Erat hic Nouatianus Eccleſiæ Romanæ Presbyter & inter primores, vtpote qui (vti conſtat ex Epiſt. ad Antonianum) cum Moyſe & alijs ſubſcripſerit Epiſtolæ Cleri Romani, quam habes ſupra num. 31. Hic autem primum in Eccleſia ſchiſma concitauit. Nam Cornelio à maiori Cleri parte Epiſcopis compluribus præſentibus legitimè iam electo, ipſe factione Nouati Presbyteri Africani, in ſuas partes ſimulatione quadam ſanctitatis pertraxit confeſſores quoſdam etiam primos in Clero, Maximum, Nicoſtratum, Sydonium, Vrbanum, & Macharium, & tandem pſeudoepiſcopus factus eſt, vti ex Epiſtolis hac & aliquot ſequentibus perſpicuum fit; in quibus plura de illo, prout ſeſe offeret occaſio.*

3 Maximus Presbyter] *Quamquam infra ex Epiſtola 44. manifeſtum fit, Maximum confeſſorem Romanum Nouatiano conſenſiſſe; alium tamen eſſe hunc Maximum, ſatis patet infra Epiſt. 55 Vtpote quum iſte in Pſeudoepiſcopum ordinatus ſit; ille vero ſtatim ad mentem redierit. Fit autem huius legati etiam infra mentio Epiſt. 46.*

4 & Augendus Diaconus] *Vt Epiſtola 38. diximus, idem videtur iſte Augendus, cuius in illa & 39. Epiſt. fit mentio, vnà cum Feliciſſimo abſtentus à Cypriano & ſuis collegis.*

5 Machæus quidem] *Sic Ms. cod. Cambr. Afflig. Dun. March. & Cauchu, veteres quoque excuſi, & excuſi omnes infra Epiſtola 46. pro quo (quod habebat Remboldus) remanſit hactenus in excuſis omnibus:* Mecheus. *Manut verò & Morelius legunt:* Mattheus, *ſed prima lectio placet magis.*

6 Nouatianum Epiſcopum factum] *De ordinatione hac illicita Nouatiani in Epiſcopum Romanum (nam hoc peculiare habet Cyprianus vt Rom. Pontificem ſimpliciter Epiſcopum nominet, vt infra patet) ſic loquitur Cornelius Epiſtola ad Fabium Epiſcopum Antiochenum, citata ab Euſebio lib. 6. Eccleſ. hiſt. cap. 33. Cùm ſemper fratribus iurare ſit ſolitum (inquit) Epiſcopatum ſe omnino non cupere; ſubito & improuiſo velut nouum plaſma Epiſcopus apparuit, ſcilicet qui diſciplinam & ſtatuta Eccleſiaſtica vindicabat, etiam Epiſcopatum quem non à Deo acceperat præſumebat. Tribus namque Epiſcopis ſimpliciſſimis & omnium ignaris, de remota Italiæ parte adhibitis, imò potius ſubtili ab eo circumuentione deceptis, imaginariam magis quam legitimam extorquet ab his manus impoſitionem; Hactenus ille interprete Rufino. Nicephorus autem id clarius ſic explicat. Eis in conclaui concluſis, quidam ex eius ſodalitate, per animorum crapula & ebrietatis grauedinem vim afferunt, & imaginaria manuum impoſitione Epiſcopalem dignitatem homini conferre cogunt. Quum vterque tamen, & ſic etiam Socrates vicinitate nominum falſi, Nouatum illum vocant non rectè. Nam conſtat tum in Cypriano, Epiſtola potiſſimum 47: (vbi tam Nouati quam Nouatiani ſcelera recenſet) tum ex Cornelij Epiſtola prima in tomo Concil. non Nouatum ſed Nouatianum Romanum Epiſcopum factum. Quin quod ipſe Euſebius in Chronicis & Nouati & Nouatiani meminit in hæc verba: Nouatus Presbyter Cypriani Romam veniens, Nouatianum & cæteros Confeſſores ſibi ſociat, eo quòd Cornelius pœnitentes Apoſtatas recepiſſet, verbis deſumptis ex dicta Epiſtola Cornelij. Atque hinc fit veriſimile, mendoſe legi, tum apud Euſebium, tum apud Socratem, & Nicephorum Nouati nomen pro Nouatiani, præſertim quum Freculphus Epiſcopus Lexouienſis in Chronicis ſuis, Epiſtolam quam Dionyſium Alexandrinum ad Nouatum ſcripſiſſe aſſerit Euſebius, ad Nouatianum ſcriptam dicat, cum hac inſcriptione: Dionyſius Nouatiano fratri ſalutem. Sicut legunt etiam ante eum D. Hieronymus Catal. virorum illuſtrium, & Sophronius in Græca ſua illius tranſlatione. Quum igitur ea ætate ita legerint D. Hieronymus & Freculphus, ego ita quoque ſcriptum ab Euſebio non dubito.*

7 Nam ego & collegæ plurimi qui ad me conuenerant] *Sic Ms. codices, quare rurſus in locum ſuum reſtituimus:* nam, *omiſſum à Manut. Videtur autem hinc colligi ſcriptam hanc Epiſtolam poſt reditum Cypriani, vtpote quum conuentus Epiſcoporum meminerit, qui illis non permittebatur perſecutionis tempore.*

8 Caldonij & Fortunati] *Caldonij ſupra frequens fit mentio. Fortunatus autem quis fuerit, infra latius Epiſtola 53. fit vtriuſque etiam mentio epiſtola ſequente & 45.*

9 Superuenerunt verò Pompeius & Stephanus collegæ noſtri] *Vel hinc patet primam hanc eſſe Cypriani Epiſtolam ad Cornelium, nam huius meminit epiſtola ſequenti hæc verba:* Acceptis litteris, *tam tuis quàm collegarum, item aduenientibus bonis viris & nobis chariſſimis collegis noſtris, Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lætitia communi adſeuerata ſunt fortiter & probata; ſecundum quod diuinæ traditionis & Eccleſiaſticæ inſtitutionis ſanctitas ac pariter veritas exigebat, litteras noſtras ad te direximus. Porro de Pompeio infra Epiſtola ad illum ſcripta numero 67. Stephanus autem quo loco Epiſcopatum geſſerit, non poſſum reperire, nam Synodo Carthaginienſi non interfuit.*

10 qui cum in ſtatione] *Quod hic ſtationem Epiſt. ſequens (vbi idipſum repetit latius) cœtum ſiue conuentum dicit. Stationem autem (vti ex Tertull. colligere eſt lib. de coron. milit.) non quemlibet conuentum Eccleſiaſticum, ſed eum qui Dominico die fiebat, vocabant veteres, vnde dies ſtationum vocabatur Metaphora ſumpta à militibus, qui dum præſidium certo loci collocant, ſtationem facere dicuntur. Ita & Chriſtiani nunc in hac baſilica, nunc in alia, nonnunquam & apud Martyria, id eſt (vti rectè adnotauit Rhenanus) Martyrum ſepulchra diebus dominicis conueniebant, Deum ſtantes precabantur, Sacrificio intererant, & corpus Domini (teſte Tertull. lib. de orat.) accipiebant. Si quid denique difficultatis occurriſſet, in eo conuentu tractabatur. Vnde fiebat, vt (eodem teſte lib de ieiunio) nonnunquam ſtationes in veſperum vſque producerentur.*

tur. Porro Manut. hic recens adiecit particulam: in, *quæ tamen desideratur in Ms. nostris omnibus.*

11 vt collegæ nostri iam delecti & ordinati] *Electio & ordinatio Cornelij qui contigerit, vide infra epistolam ad Antonian.*

12 Et quia, quibus refutati sunt] *Pro hoc rursum errore Remboldi irrepserat:* & quia à quibus, *nam vetus excusus & Ms. Afflig. Marchin. Dun. hoc pacto legunt. Cambr. & Cauchii cod. legunt:* & quia à quibus, *sed minus placet.*

13 Primitiuo compresbytero nostro] *Per Primitiuum missam hanc epistolam insinuat, è quo plura coram intelligeret Cornelius. Fuisse autem Presbyterum Carthaginiensem, mihi fit verisimile, eo quod paulo post Roma vniuersus litteras Cornelii ad Cyprianum attulit, quibus respondet infra epist. 46.*

14 Collegarum ac plebis testimonio & iudicio] *Testimonium ad plebem, iudicium ad collegas referendum est; neque enim iudicium plebs tributum vspiam, docetur infra latiùs epist. 68.*

AD CORNELIVM DE ORdinatione eius à se comprobata & Felicissimo.

EPISTOLA XLII.

ARG. Excusat se Cyprianus, quòd indubitatam fidem non habuerit Ordinationi Cornelii, priusquam ad se peruenirent litteræ Collegarum Caldonij & Fortunati, quibus illa legitima fuisse comprobatur: idque ob contrariam Nouatianæ partis factionem. Obiter repetens: quòd illi statim in ipsis primordiis non adhæserit, sed potius Cornelio, vsque adeo vt criminationes contra hunc suscipere detrectarit.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, salutem.

Lib. 1. Epist. 10. QVOD seruis Dei & maximè sacerdotibus iustis & pacificis congruebat, frater charissime, [1] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum; vt non tantùm [2] persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur, quantum possent, & elaborarent, vt ad Catholicæ Ecclesiæ vnitatem scissi corporis membra componerent, & Christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diuersæ partis obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum radicis, & matris sinum, atque complexum recusauit; sed etiam gliscente & in peius recrudescente discordia Episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum diuinæ dispositionis & Catholicæ vnitatis, adulterum & contrarium caput extra Ecclesiam fecit; [3] acceptis litteris tam tuis, quàm collegarum nostrorum, item aduentantibus bonis viris, & nobis charissimis collegis nostris Pompeio & Stephano, à quibus hæc omnia nobis cum lętitia communi asseuerata sunt firmiter & probata, secundum quod diuinæ traditionis & Ecclesiasticę institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. 4 Sed & per prouinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandauimus. Quanquam mens nostra & propositum iam tunc fratribus & 5 plebi istic vniuersę manifestatum fuisset, quando litteris nuper 6 ab vtraque parte susceptis tuas litteras legimus, & Episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimauimus. Honoris etiam communis memores & grauitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea 7 quę ex diuerso 8 in librum ad nos transmissum congesta fuerant 9 acerbationibus criminosis respuimus; considerantes pariter & ponderantes, quod in tanto fratrum 10 religiosóque conuentu, considentibus Dei sacerdotibus & [altari] posito, nec legi debeant, nec audiri. Neque enim facilè promenda sunt, & incautè ac temerè publicanda, quæ discordioso stylo scripta audientibus scandalum moueant, & fratres longè positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo, vel libidini feruientes, & diuinæ legis ac sanctitatis immemores, iactitare interim gestiunt quę probare non possunt; & cùm innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci, & 11 falso rumore maculas inspergere. Certè quod prępositis & sacerdotibus congruit, danda opera est, vt talia, cùm à quibusdam scribuntur, per nos respuantur. Vbi enim erit quod discimus, ac docemus scriptum esse. 13 Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè? Item alibi: Os tuum abundauit malitia, & lingua tua complectebatur insidias: sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuę ponebas scandalum. Item quod Apostolus dicit: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus; Porrò hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorumdam calumniosa temeritate conscripta sunt 14 legi apud nos

Psal. 33. & 49.

Ephes. 4.

non patimur. Et idcirco, frater chariſſime, cùm ad me talia aduerſum te & compreſbyteros tecum confidentes ſcripta veniſſent Clero & plebi legi præcepi, quæ religioſam ſimplicitatem ſonabant, nec vllis "maledictorum & conuiciorum latratibus perſtrepebant. Quòd autem ſcripta collegarum noſtrorum qui illic ordinationi tuæ affuerant deſiderauimus;" non veteres mores obliti, nouum aliquid quærebamus;" nam ſatis erat, vt tu te Epiſcopum factum litteris nunciares, niſi eſſet ex diuerſo diſcrepans factio, quæ criminoſis & calumnioſis commentis ſuis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes, & corda confunderet. Cui rei ſopiendæ neceſſarium duximus, vt ſcribentium nobis inde collegarum noſtrorum firma & ſolida 18 auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & diſciplinæ tuæ condigna litterarum ſuarum teſtimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel nouitate, vel prauitate gaudentibus, omnem ambigendi & diſcrepandi ſcrupulum ſuſtulerũt; 19 & ſecundum cõſilium noſtrum ſalubri ratione libratæ in hoc fluctu æſtuantium fratrum mentes, ſynceré ac firmiter tuum ſacerdotium probauerũt. Hoc enim vel maximè frater & laboramus & laborare debemus; vt 20 vnitatem à Domino, & per Apoſtolos nobis ſucceſſoribus traditam, quantum poſſumus, obtinere curemus; & quòd in nobis eſt, palabundas & errantes oues, quas quorundam 21 peruicax factio, & hæretica tentatio à matre ſecernit, in Eccleſiã colligamus: 22 illis ſolis foris remanentibus, qui in obſtinatione ſua vel furore perſeuerauerint, & ad nos redire noluerint; diſcretionis & ſeparationis à ſe factæ & Eccleſiæ derelictæ ipſi rationem Domino reddituri. 23 Quantum verò hic ad Presbyterium quorundam, & Feliciſſimi cauſam pertinet, quid hîc actum ſit vt ſcire poſſes, 24 litteras ad te collegæ noſtri manu ſua ſubſcriptas miſerunt, qui auditis eis, quid ſenſerint, & quid pronunciauerint, ex eorum litteris diſces. Melius autem frater facies, ſi etiam 25 exempla litterarum, quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas noſtros proximè miſeram, quæ de eodem Feliciſſimo, & de Presbyterio eiuſdem 26 ad Clerũ iſtic noſtrum & ad plebem ſcripſeram, legi illic fratribus iubeas, quæ & ordinationem & rationem rei geſtæ loquantur, vt tam iſtic quàm illic circa omnia per nos fraternitas inſtruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque 27 per Mettium Hypodiaconum à me miſſum 28 & Necephorum Acoluthum tranſmiſi. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLII.

1 miſeramus nuper collegas noſtros] *Epiſtola præcedente huius quidem legationis meminit, hic vero cauſam exponit.*

2 perſuaſione litterarum noſtrarum] *Deſiderantur hæ Cypriani litteræ, quibus Romanum Clerum ad concordiam hortatus eſt.*

3 acceptis litteris tam tuis quàm collegarum] *Vtraque hæ litteræ hodie deſiderantur, quod autem ſubiungit de reſponſo ſuo, intelligit Epiſtolam præcedentem, nam iiſdem fere verbis vtitur.*

4 Sed & per prouinciam noſtram] *Prouinciam Carthaginienſem intelligit, de qua latius infra epiſt. 45. Litteræ autem quarum hic meminit etiam deſiderantur, præter vnicam Epiſtolam huius argumenti ad Antonianum.*

5 plebi iſtic vniuerſæ] *Phraſis Cypriano vſitatiſſ. quæ vſurpat:* iſtic, *pro:* hic, *iſtuc, pro huc, iſtinc, pro hinc; item illic pro iſtic, illuc pro iſtuc, illinc pro iſtinc. Videre eſt vtramque ſub finem huius epiſtolæ & epiſtola præcedenti, item 47. 49. 52. 54. 56. 58. & alibi vbique.*

6 ab vtraque parte] *Nempe à parte Cornelii & parte Nouatiani, habent enim pro more veteres, vt dum de ſchiſmate in Eccleſia ſermo eſt, partem vocent vtramque non Eccleſiam, quo vna eſt & ſcindi nequit, vbi autem iam deprehenſum eſt vtra Eccleſiæ Catholicæ adhæreat, hanc quidem Eccleſiam, alteram vero partem nuncupant. Sic Auguſtin. non uno in loco partis Donati meminit, & exſtat inter ſcripta eius, Pſalmus contra partem Donati. Ita etiam ante illum Optatus Mileuit. contra Parmen. frequenter. Porro deſiderantur etiam hæ tum Cornelii, partis Nouatiani litteræ.*

7 quæ ex diuerſo] *Codex Cambr. legit quidem hoc loco:* è diuerſo, *ſed paulopoſt rurſum:* ex diuerſo, *quare nihil mutandum duximus.*

8 in librum ad nos tranſmiſſum] *Sic Manut. & recte quidem, Ms. tamen codices omnes legunt vti excuſi cæteri:* in librum miſſum. *Loquitur autem de libello famoſo, quem ſecum adferentes legati partis Nouatiani, legi volebant in publico eccleſiæ conuentu, adeoque ſtatione publica (vti Epiſtola præcedenti dictum eſt) quod non permiſit Cyprianus.*

9 acerbationibus criminoſis] *Hoc paſſo Ms. codices Cambron. Affligen. Menb. Douen. & Cauchii, antea vbique erat:* acerbationibus, *corrupte, vtitur autem ſimplici voce:* acerbatio; *hodie magis nota eſt vox:* exacerbatio.

10 religioſóque conuentu] *Sic Ms. omnes, vetus quoque excuſus. Eraſmus vero quum in editione Remboldi incurta quadam mutilus eſſet locus, nec eſſet quod reſponderet illi dictioni:* religioſóque, *adiecit vocem:* cœtu, *non male quidem, ſed quam tamen non habent Ms. codices, interiecerat quoque Manutius vocem;*

nu[illegible]ro,

numero, *sed eorum consilio eum prætermisimus.*

11 considentibus Dei sacerdotibus & altari posito] *Videtur mihi alludere ad consuetudinem illam, qua in Synodis soli Episcopi considere consueuerunt. Nam sacerdotes non obscure per hoc capite solos Episcopos intelligit. Adiecit autem* altari posito, *quia in basilica quapiam vbi erectum erat altare, & circa altare, fiebant tum stationes, tum conuentus omnes Ecclesiastici, & ante tractationem negotiorum offerebatur sacrificium, & communicabant omnes. Nam lib. de orat. reprehendit eos Tertull. qui stationem soluebant statim accepto corpore Domini, vbi inter cætera: Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?*

12 falso rumore] *Etiam hinc patet, quàm parum præstiterit Erasmus in castigando Cypriano, sequutus hic merum errorem typographicum, quo legebatur apud Remboldum:* falsorum ore, *nam Ms. omnes, & vetus excusus nobiscum legunt.*

13 Contine linguam tuam] *Locus est Psalm. 33 citat etiam paulopost aliud ex Psal. 49. Vtrobique autem pro eo quod hodie legitur:* dolum, *seu;* dolos, *legit ipse* insidiose, *seu:* insidias, *sequutus veterem translationem qua in vsu erat ante D. Hieronym. ætatem, & edita est in lucem iam olim à Iac. Fabro. Quæ verò hodie exstat, castigata est à D. Hieron. ad Græca exemplaria, quanquam denuò librariorum vitio multa errata irrepserint, vti ex Psalterio iam recens castigato per reuerendiss. D. episcopum Ruremundensem D. Guill. Lindanum est deprehendere. Est autem hoc Psalterium quo hodie vtimur, quod Gallicum vocat D. Hieronym. Nam Romanum in vsu esse desiit præterquàm in Missa (qua enim vocemus, Introitus, Graduale; Communiones; ex illo desumpta sunt) & in Psalmo Venite exultemus, quomodo ad Matutinas legitur.*

14 legi apud nos non patimur] *Sic hactenus excusi omnes & Manuscripti Afflig. etiam. Dun. March. & Cauchii, solus Cambr. codex & Manut, omittunt negationem, sed non placet, præsertim quum paulò prius dixerit talia respuenda.*

15 maledictorum & conuitiorum] *Ita solus Manu. & rectè quidem, veruntamen Ms. codices omnes retinent vulgatam lectionem:* maledicorum.

16 non veteres mores obliti] *Sic Ms & excusi omnes, pro quo Manut.* veteris moris.

17 nam satis erat vt tu te Episcopum factum] *Magis placet hæc Manuscript. codicum lectio, quam vulgata;* factis, *Alludit autem hic morem veterem, quo solent Romani Episcopi omnibus per orbem Episcopis ordinationem suam nunciare, quod certe etiam ad præeminentiam illius pertinet.*

18 auctoritas pararetur] *Hoc pacto Dunen. March. & Cauchii. Manuscripti cod. Manutius quoque & Morelius, & rectius; quàm aut Afflig. cum Remboldo:* pateretur, *aut vetus excusus:* pateret, *aut vulgati typis* pareretur.

19 & secundum consilium nostrum salubri ratione libratæ in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes] *Locus antea corruptiss. in omnibus tum excusis tum Ms. qui nec solœcismo caret. Manut. quidem reposuit:* libratum, *pro:* liberatas, *sed nec hoc satisfacit, quare credo legendum;* libratæ, *præsertim quum Ms. Harrisii cod. legat:* libratas.

20 vnitatem à Domino & per Apostolos nobis successoribus traditam] *Quum nusquam apertè in scripturis vnitas ista Ecclesiæ sit expressa, rectè à Domino & per Apostolos traditam dicit, atque ad hanc eandem traditionem respexisse non dubito, dum sub initium huius Epistolæ; diuinæ traditionis & Ecclesiasticæ institutionis meminit. quare vel hinc probatur non reiici à Cypriano quin potius commendari traditiones non scriptas. Pulchrè autem Episcopos successores Apostolorum nuncupat.*

21 Peruicax factio & hæretica] *Quod Nouatiani sectatores non schismatici modo, sed & hæretici fuerint, docet latius infra epistola ad Antonianum.*

22 Illis solis foris remanentibus, qui in obstinatione sua vel furore perseuerarint] *Lectio hæc est Ms. Cambron. & Harrisii codicis, vulgata excusorum exempl. & Morelii. Pro qua Manut. cum Dan. Ms. cod. & Cauchio:* qui obstinatione sua vel furore supersederunt. *Verùm quum supersedere apud auctores Classicos non aliud, quam omittere significet, & sic foris non remansissent si obstinatione sua supersedissent, placet magis prior lectio, præsertim quum etiam in aliis Ms. codicibus variè lectum satis constet, vel ex lectione veterum duorum excusorum, qui vtramque in textum inseruerunt hoc pacto:* qui in obst. s. vel fur. supersederunt vel perseuerauerunt, *Nisi forte alicui magis arrideat Afflig & March. codicum hæc lectio,* quos obstinatione sua supersederunt vel furore; *vt supersedere pro obsidere acceperit Cyprianus, quanquam tamen nesciam an alicubi apud bonos auctores sic accipiatur.*

23 Quantum verò hic ad Presbyterium quorumdam] *Hic Presbyterium rursum pro Presbyterorum congregatione accipit, quinque nempe illorum de quibus supra epistola 40 qui erant factionis Felicissimi.*

24 Litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas] *Hæ desiderantur, fit tamen earundem mentio epistola 53 infra ad Cornelium.*

25 Exempla litterarum] *Sic Ms. & vetus excusus codex, Manut. quoque & Morel., hic loco, quis paulo post tamen legunt (excepto Cambr.)* exemplatis, *certe supra quoque epistola 15.* exempla, *dixit Cyprianus.*

26 Ad Clerum istic nostrum & ad plebem] *Ita Afflig. cod. & Manut. optime, nam epistolas de Felicissimo ad Clerum & ad plebem scripsit, habes vtramque supra 38. & 40. Antea corruptiss. legebatur:* ad clerum istic, non plebem, *Camb vero codex,* ad ecclesiam nostram & ad plebem, *Morelius:* ad Clerum istic, nec non ad plebem. *neuter male*

27 Per Mettium Hypodiaconum] *Sic Manut. cæteri Ms. & excusi omnes* Messium, *sic tamen verisimile Manut. lectionem optimam esse ex epistola sequente, vt ibi dicemus.*

28 Et Nicephorum Acoluthum] *Fit huius frequens apud Cyprianum mentio, epist. nempe 47. 48. & 49.*

AD EVNDEM QVOD AD Confessores à Nouatiano seductos litteras fecerit.

EPISTOLA XLVIII.

Argumentum epistolæ titulus satis indicat, constat autem ex nuntio, vnà missam hanc epistolam & sequentem cum præcedenti.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 1. Epiſt. 9.

ET religioſum vobis, & neceſſarium exiſtimaui, fratet chariſſime, ad Confeſſores, qui illic ſunt, & Nouatiani ac Nouati obſtinatione & prauitate ſeducti de Eccleſia receſſerunt, 1 litteras breues facere, quibus eos pro affectione mutua conuenirem, vt ad matrem ſuam, id eſt Eccleſiam Catholicam reuertantur. Quas litteras tibi 2 à Mettio Hypodiacono legi prius mandaui, ne quis aliud me ſcripſiſſe fingeret, quàm quod meis litteris continetur mandaui tamen eidem Mettio à me ad vos miſſo, vt de tuo arbitrio rem gerat, & ſi eaſdem litteras Confeſſoribus putaueris eſſe 3 reddendas, tunc 4 eas tradat. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLIII.

1 litteras breues facere,] *Habes has proxime ſubiunctas.*

2 E Mettio Hypodiacono] *Ita Manutius & Morel. nec procſus alienus eſt Cam. codex, qui hic legit :* à Meciopo Diacono, *& paulopoſt:* Meotio, *Tanta enim eſt vicinitas litterarum, vt conicere liceat, legendum potius:* Mettio Hypodiacono, *nam ſic ſcribunt litterarum Græcarum ignari. Eodem facit lectio codic. Ms. quo vſus eſt Cauchius:* Æthiopo Diacono, *valde enim ſunt ſimiles littera Æ & M. Cæteri tamen omnes tum Ms. tum excuſi habent.* Ethyppo Diacono, *verum addita littera M. facile inde conſtari poteſt:* Mettio Hypodiacono.

3 Reddendas] *Sic Ms. Cambron. Manut. quoque & Morelius, cæteri :* credendas.

4 Tunc eas tradat] *Legebatur 1* vt eas, *errore Remboldi, nam vetus excuſus & Ms. omnes conſtanter legunt :* tunc.

AD CONFESSORES ROMAnos, vt ad vnitatem redeant.

EPISTOLA XLIV.

ARG. *Confeſſores Romanos factione Nouatiani & Nouati ſeductos hortatur vt ad vnitatem redeant. Miſſa eſt autem hæc Epiſtola vna cum præcedenti; atque adeo rectè illi ſubiungitur.*

CYPRIANVS 1 MAXIMO & Nicoſtrato, & cæteris Confeſſoribus, Salutem.

Lib. 3. Epiſt. 2.

CVM 2 frequenter chariſſimi, cognoueritis ex litteris meis, quem & confeſſioni veſtræ honorem, & fraternitati connexæ dilectionem meo ſermone ſeruauerim : credatis quæſo & acquieſcatis his litteris meis quibus vobis & actui, ac laudibus veſtris & ſcribo, & ſimpliciter ac fideliter conſulo. Grauat enim me atque contriſtat & intolerabilis perculſi & penè proſtrati pectoris mœſtitia perſtringit, cùm vos illic comperiſſem contra Eccleſiaſticam diſpoſitionem, contra Euangelicam legem, contra inſtitutionis Catholicæ vnitatem, 3 alium Epiſcopum fieri cōſenſiſſe, id eſt, quod nec fas eſt, nec licet fieri, eccleſiam alteram inſtitui, Chriſti membra diſcerpi, Dominici gregis animum & corpus vnum diſciſſa æmulatione lacerari. Quod quæſo vt in vobis ſaltem illicitum illud fraternitatis noſtræ 4 diſcidium non perſeueret, ſed & confeſſionis veſtræ & diuinæ traditionis memores ad matrem reuertamini vnde prodiiſtis, vnde ad confeſſionis gloriam cum eiuſdem matris exultatione veniſtis. Nec putetis ſic vos Euangelium Chriſti aſſerere, dum voſmetipſos à Chriſti grege & ab eius pace & concordia ſeparatis; cùm magis militibus glorioſis, & bonis congruat intra domeſtica caſtra conſiſtere, & intus poſitos ea, quæ in commune tractanda ſunt, agere ac prouidere. Nam cùm vnanimitas & concordia noſtra ſcindi omninò non debeat, quia nos Eccleſia derelicta foras exire, & ad vos venire non poſſumus; vt vos magis ad Eccleſiam matrem, & ad noſtram fraternitatem reuertamini, quibus poſſumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos, fratres chariſſimi ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLIV.

1 MAXIMO ET NICOSTRATO] *Maximi ſupra frequens mentio, de quo & aliis Confeſſoribus ad quos ſcribitur hæc Epiſtola, latius àd Epiſtolam L. Nicoſtratus autem Diaconus erat Romanæ Eccleſiæ, qui cum reliquis non eſt reuerſus ex ſchiſmate, ſed poſtea ordinatus eſt à parte Nouatiani Pſeudoepiſcopus in Africa. Hoc eſt enim quod dicit Damaſus in vita Cornelii. Sub huius Epiſcopatu Nouatus Nouatianum extra Eccleſiam ordinauit, & in Africa Nicoſtratum, quod ipſum habet Cornelius Epiſtola prima in Tom. Concil. Plura vide de illo infra Epiſtola 47.*

2 Cum frequenter cognoueritis ex litteris meis] *Extant bina ſupra num. 16. & 25. ad Confeſſores iſtos littera, ad cæterum vero clerum Romanum quatuor 15. 23. 29.*

3 Alium Epiſcopum fieri conſenſiſſe] *Ms. cod. Camb. Afflig. Blan. Dun. Marb. & Cauchiſic legunt. Manut. quoque & Morelius. pro quo prius erat :* cenſuiſſe,

fuisse, *loquitur autem de Nouatiano.*

4 discidium] *Sic constanter Ms. cod. Manut. quoque & Morelius: quæ lectio vetus diligenter adnotanda est contra eos qui:* dissidium, *legunt per duplex ss. quum Ms. per sc. id legant, vt à discindendo dicatur; non à dissidendo. Eodem etiam modo scribitur apud Tertull. lib. de Præscript. aduersus hæret.*

5 ad matrem reuertamini] *Frequens est Cypriano hac & præcedentibus aliquot Epistolis, vt matrem Ecclesiam intelligat. Porro rectius Manutius & Morelius legunt:* reuertamini, *quàm cæteri omnes:* reuertimini.

AD CORNELIVM DE POlycarpo Hadrumetino.

EPISTOLA XLV.

ARG. *Epistola est purgatoria, qua se purgat, quid factum sit, vt interea dum Hadrumeti fuerit, non ad Cornelium sed ad Clerum Romanum litteræ inde à Polycarpi Clero fuerint factæ, quum tamen antea ipse Polycarpus ad Cornelium potius scripserit: constat autem ex ipso contextu, paulò post præcedentes, hanc esse conscriptam.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 4 Epist. 8.

LEGI [1] litteras tuas, frater charissime, quas per Primitiuum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te cöperi motum, quòd cum [2] de Hadrumetina Colonia Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquàm nos, ego & Liberalis in eundem locum venissemus, cœpissent illuc ad Presbyteros & Diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere, nulla id leuitate aut contumelia factum.[3] Sed cũ statuissemus collegæ complures, qui in vnum conueneramus, vt legatis ad vos coëpiscopis nostris [4] Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur, donec ad nos ijdem collegæ nostri rebus illis aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent. Presbyteri & Diaconi in Hadrumetino cõsistentes, Polycarpo coëpiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset[5] At vbi nos in præsentiam venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque quod & cæteri obseruare cœperunt, vt in nullo Ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen mentes nonnunquam & animos sermonibus suis turbant dum aliter quædam quàm se habet veritas, nunciant. Nos enim singulis nauigantibus, ne cum scandalo vllo nauigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse, vt 6 Ecclesiæ Catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. 7 Sed quoniam latius fusa est nostra prouincia, 8 habet etiam Numidiam, & Mauritanias duas sibi cohærentes, ne in vrbe schisma factum absentium animos incerta opinione confunderet, placuit vt per Episcopos, tetentâ à nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate maiore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino * istic positos litteræ fierent, (sicuti fiunt) vt te vniuersi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ vnitatem pariter & charitatem probarent firmiter ac tenerent. Quod diuinitus euenisse, & consilium nostrum prouidentet * processisse gaudemus. Sic enim nunc Episcopatus tui & veritas pariter & dignitas, apertissima luce & manifestissima, & firmissima comprobatione fundata est, vt ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione, ac testimoniis coëpiscoporum Pompeii, & Stephani, & [9] Caldonij, ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria, & ratio iusta, & gloriosa quoque innocentia ab omnibus noscetur. Quod vt simul cum cęteris collegis nostris stabiliter ac firmiter administremus, atque vt Catholicæ [10] Ecclesiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus, perficiet diuina dignatio; vt Dominus, qui sacerdotes sibi in Ecclesia sua eligere & constituere dignatur, electos quoque, & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernãtes inspirans; ac subministrans, & ad improborum contumaciam frænandam, vigorem, & ad lapsorum fouendam pœnitentiam, lenitatem. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

* insitâ prouincia.

* processisse.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLV.

1 Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Primitiuum] *Huius Primitiui supra facta est mentio Epistola xlj quæ per illum Romam missa fuit. Fit itaque verisimile, has litteras Cornelii, ad quas respondet, attulisse secum in reditu Primitiuum: atque adeo posterius scriptam hanc Epistolam.*

2 de Colonia Hadrumetina] *De situ Hadrumetinæ Coloniæ in Africa, latius infra in Synod. Cartha. vti & de Polycarpo Hadrumetino Episcopo, qui etiam interfuit illi Synodo Africanæ, cuius & nomine conscripta est Epistola* liiij. *vbi etiam Liberalis Episcopi fit mentio.*

3 Sed cum ſtatuiſſemus collegæ complures, qui in vnum conuenentamus] *Rurſum hinc patet Epiſtolas ad Cornelium ſcriptas poſt reditum Cypriani è ſeceſſu, atque adeo poſt Synodum illam cuius meminit infra Epiſtola liiii. Deſiderabatur autem vox :* Collegæ, *nunc recens addita à Manut. & Morelio.*

4 Caldooio] *Vel ex hoc loco confirmatur noſtra lectio, ſed ſupra Epiſt. xiv. confuſimus legendum vbique:* Caldonius, *non:* Calydonius; *nam in vtroque veteri exuſo & editionibus Eraſmi prioribus, Frobeniana nempe, Colonienſi vtraque & Pariſienſi, priori modo legitur.*

5 At vbi nos in præſentiam] *Sic rectè Manut. & Morelius, pro eo quod erat :* in præſenti.

6 Eccleſiæ Catholicæ radicem & matricem] *Romanam Eccleſiam haud dubie intelligit, quam digno elogio Eccleſiæ Catholicæ radicem & matricem dicit, vtpote quæ teſte D. Ireneo lib. 3. contra Hære. cap. 3. Maxima omnium eſt & antiquiſſima à glorioſiſſimis duobus Apoſtolis Petro & Paulo Romæ fundata & conſtituta. Ad quam (inquit) Eccleſiam propter potentiorem principalitatem, neceſſe eſt omnem conuenire Eccleſiam, hoc eſt, eos qui ſunt vndique fideles; in qua ſemper ab his qui ſunt vndique, conſeruata eſt ea quæ ab Apoſtolis eſt traditio. Plura hac de re Deo fauente, vbi de auctoritate Rom. Pontificis agemus infra alicubi.*

7 Sed quoniam latius fuſa eſt prouincia noſtra] *Per omnem Africam prouinciæ, ſex factæ ſunt (inquit Sextus Rufus) ipſa vbi Carthago eſt (de qua hic & ſupra Epiſtola xlii. Cyprianus) Proconſularis, Numidia Conſularis, Byzacena, Tripolis; & Mauritania duæ, Sitiphenſis ac Cæſarienſis. Quot autem erant prouinciæ, totidem erant in Africa Primates ſiue primæ ſedis Epiſcopi, vti patet in Concil. Carthag. 6. & 7. item Africano cap. lii. liii. lvii. xcii. Horum omnium primus erat Epiſcopus Carthaginenſis, vti patet ex dicto Concilio Africano) & apud illum ſumma erat poteſtas, in ordinationibus Epiſcoporum quos vellet per Africam. Vnde & Epiſtola 162. vocatur Carthago à D. Auguſt. Africæ caput. Carthaginienſis autem imperii (vti loquitur Saluſtius) terminus, erant ara Philenorum fratrum, quæ ſitæ poſt Syrtes; & ab ortu habebat Pentapolim Cyrenaicam, ab Occaſu Numidiam, ab Occidente Mediterraneo mari terminatur. In ea enim olim fuere Carthago, Vtica, Hippone Regia, & fluuius Bagrada. Hinc patet verum eſſe quod dixit Cyprianus: latius fuſam eſſe eam prouinciam, vnde & factum, vt quibuſdam minor Africa diceretur.*

8 Habet etiam Numidiam & Mauritanias duas cohærentes ſibi] *Numidia pars eſt Africæ inter Carthaginienſem & Tingitanam prouinciam, ſpatio quidem anguſtior (inquit Pomponius Mela) quam Mauritania, ſed magis culta. Mauritania autem extrema eſt pars Africæ verſus Gaditanum fretum & Occidentalem Oceanum, quæ in duas diſtinguitur, Sitiphenſem ſiue Tingitanam, & Cæſarienſem, ita dictas à primariis ciuitatibus Tingi & Cæſarea.*

6 Caldonii & Fortunati] *Quum mentionem faciat relationis & teſtimoniorum non modo Pompeii & Stephani, ſed etiam Caldonii & Fortunati, videntur iam reuerſi hi fuiſſe in Africam, priuſquam hanc ſcriberet Epiſtolam, atque adeo hanc Epiſtolam præcedentibus poſteriorem conſtat.*

10 Eccleſiæ pacem concordiæ vnanimitate teneamus] *Sic Manut. & Morel. pro quo antea :* Eccleſiæ concorditer vnanimitatem teneamus] *non malo : præſertim ſi pro :* vnanimitatem, *legat quis :* vnitatem, *Porro paulo poſt rurſum :* ſacerdotes, *epiſcopos nominat.*

11 gubernaotes inſpirans] *Antea erat corruptiſſ.* gubernanter, *debemus autem acceptam hanc caſtigationem Manutio & Morelio, nam deſiderabatur hæc Epiſtola in Ms. omnibus.*

CORNELII AD CYPRIANVM de Confeſſoribus ad vnitatem reuerſis.

Epistola lxvi.

Argumẽtum titulus ipſe indicat. Contigit autem hic Confeſſorum ad vnitatem reditus (vti ex Epiſtola xlix. conſtat) ſtatim poſt Nouati ex vrbe diſceſſum : atque adeo eodem momento ſcriptæ ſunt; hæc, & quam habes infra xlviij. falſo igitur hæc hactenus aſcripta eſt Cypriano.

1 CORNELIVS CYPRIANO fratri, Salutem.

QVANTAM ſollicitudinem, & anxietatem ſuſtinuimus de iis confeſſoribus, qui dolo, & malitia hominis callidi, & veteratoris fuerant circumuenti, & penè decepti, & ab Eccleſia alienati, tanta lætitia adfecti ſumus, & Deo omnipotenti, & Chriſto Domino noſtro 2 gratias egimus, cùm ij cognito ſuo errore, & intellecta hominis maligni, velut ſerpentis, aſtutia venenata, ad Eccleſiam, vnde exierant, ſicuti ipſi ex ſuo corde profitentur, ſimplici voluntate venerunt. Et primò quidem fratres noſtri probatę fidei, amantes pacem, vnitatem operantes, 3 tumorem illum horum mollitum iam adnunciabant, fides tamen non idonea, vt facilè nobis credere daretur, illos penitus eſſe mutatos. 4 Poſtea verò Vrbanus & Sidonius confeſſores ad Preſbyteros noſtros venerunt, affirmantes Maximum Confeſſorem, & Preſbyterum ſecum pariter cupere in Eccleſiam redire: ſed quoniam multa præceſſerant ab eis deſignata, quę tu quoque 5 à coëpiſcopis noſtris & litteris meis cognouiſti, vt non temerè eis fides haberetur, ex ipſorum ore, & confeſſione, iſta, quæ per legationem mandauerant, placuit audiri. Qui cùm veniſſent, & à Preſbyteris,

quæ

quę * gesserant, exigerentur, nouissimè quod per omnes Ecclesiæ 6 litteræ calumniis, & maledictis plenæ, eorum nomine frequentes missæ fuissent, & penè omnes Ecclesias perturbassent: circumuentos se esse affirmauerunt; nec qui in istis litteris inesset scisse: tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatica, & hæresis auctores fuisse; vt paterentur ei 8 manus quasi in Episcopum imponi. 9 Qui, cùm hæc, & cætera fuissent exprobrata, vt abolerentur & de memoria tollerentur, deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato " placuit contrahi Presbyterium. Adfuerunt etiam Episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, vt firmato consilio, quid circa personam eorum obseruari deberet, consensu omnium statueretur: Et vt motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri proferri, 11 quas & subiectas leges. His ita gestis in Presbyterium venerunt Maximus, Vrbanus, Sidonius, " & Macarius, & plerique fratres qui se eis adiunxerant, summis precibus desiderantes vt ea quæ ante fuerant gesta, in obliuionem cederent, nullàque eorū mentio haberetur; 13 proinde atque si nihil esset vel commissum, vel dictum, inuicem omnibus remissis, cor mundum & purum iam Deo exhiberent, sequentes Euangelicam vocem dicentem: beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, vt & ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes & palabundos iam diu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Vna vox erat omnium "gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrymis exprimentes; complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. 16 Et vt ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium Episcopum sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ, 17 electum à Deo omnipotente & Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur; nos imposturam passi sumus, circumuenti sumus perfidia, & loquacitate * captiosa, " Nam etsi videbamur quasi quandam communicationem cum schismatico " & hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit: nec enim ignoramus vnum Deum esse, vnum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, vnum Spiritum sanctum, 20 vnum Episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. Ista eorum professione non moueremur; vt quod apud potestatem sæculi erant confessi, in Ecclesia constituti comprobarent; Quapropter " Maximum Presbyterum locum suum ignoscere iussimus: cęteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reseruata. Hæc igitur, frater charissime, eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus, & Nicephorum Acoluthum descendere ad nauigandum festinantem, de statione ad vos statim dimisi; vt nulla procrastinatione habita velut pręsens in isto clero, & in isto populi cœtu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimo pro certo iam confidimus, cæteros quoque qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam breui reuersuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater charissime, & ad cęteras Ecclesias mittere, vt omnes sciant schismatici huius & hæretici dolum & pręuaricationem de die in diem euacuari. Benè vale, frater " charissime.

*gesta erant.

Matt. 5.

*fallaciosa.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLI.

1 Cornelius Cypriano] *Sic Cambr. è cod. & Manutio, quam lectionem certam facit initium Epistolæ xlix. & historia, imo & stylus huius Epistolæ.*

2 gratias egimus) *Manutius aliam longe hic habet lectionem, quam sit vulgata & Ms. Cambr. cod. erat prius* gratias agimus, cum eos cognito suo errore intelligimus (*Sic enim cambron. pro eo quod erat:* intelligimus) hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta (*siue vt habet Cambr.* astutiam fugientes venenatam) ad Ecclesiam, &c. *Neutra lectio displicet.*

3 tumorem illum horum mollitum] *Recte mea sententia sic castigauit hunc locum Manutius pro eo quod erat* tumorem, *siue:* timorem illorum, horum mollitiem.

4 Postea vero Vrbanus & Sidonius] *Omisit codex Camb. particulam:* quam, *non recte interpositam hactenus in excusis, & similiter* Manut. *Porro de his confessoribus latius Epist. L.*

5 à coëpiscopis nostris & litteris meis] *Quæ fuerint designata à Confessoribus non satis constat, quum litteræ hæ desiderentur, prȩterquam quod Schismati Nouatiani consensum præbuerint, quædam tamen hic recensentur in eorum publica confessione.*

6 litteræ calumniis & maledictis plenæ] *Fit eamdem mentio supra Epistola xli. & xlii.* Simili

autem de horum Confeſſorum ſatisfactione & confeſſione publica extat Euſebius lib. 6. cap. 33. ex Epiſtola Cornelij ad Fabium Antiochenum Epiſcopum.

7 commiſiſſe ſe quoque ſchiſmatica] *Ita Camb. codex & vetus excuſus, pro quo Manut.* ſchiſmati; *cæteri:* ſchiſmata, *ſed prior lectio placet.*

8 manus quaſi in Epiſcopum imponi] *Sic reſtitui hunc locum, ex varia lectione tum Manut. tum vulgatorum codicum.*

9 Qui, quum hæc & cætera fuiſſent exprobrata, vt abolerentur] *Hoc pacto Manut. & Morelius, accedit quàm proxime vetus excuſus:* cùm & cætera fuiſſent exprobrata, *Non male quoque Ms. Cambr.* Qui quum & cum cæteris fuiſſe exprobrarentur, vt abolerentur, *quomodo legendum non male diuinauerat Eraſmus: locus alioqui erat corruptus.*

10 placuit contrahi Preſbyterium] *Preſbyterium intelligit tum paulo poſt collegium ſiue* Senatum *(Vt loquitur D. Hieronym.* Epiſtola *ad Ruſticam) Cleri* Romani, *vtpote ſine quorum conſilio arduum nihil ſoleat agere Romanus Pontifex. Atque adeo tum hinc, tum ex* Epiſtolis *Cypriani ad Clerum* Romanum, *conſtat Preſbyteros & Diaconos Eccleſiæ Romanæ in eadem auctoritate iam olim fuiſſe, qua nunc pollent, eodem etiam munere functos quo nunc Cardinales, nempe vt eſſent conſiliarij & aſſeſſores Epiſcopi Romani. Quod plane perſpicuum fit ex verbis illis* Epiſtolæ *lv. ad Cornelium: florentiſſimo illic Clero ſecum præſidenti.* Erant *tamen illis Epiſcopi tum temporis ſuperiores. Porro etiam nomen Cardinalium veteribus non incognitum, ſatis inſinuat Syluester Papa eius nominis primus in Concil. Roma. can. 6. Diaconi (inquit) non ſint plures per parochiarum examina niſi duo, & Diaconi Cardinales* Romæ *ſeptem. Quare ſi quis Onuphrium Panuinium ſequens, Maximum & cæteros Confeſſores, de quibus hic texitur hiſtoria, Romanæ* Eccleſiæ *Cardinales fuiſſe dicat, non admodum à vero aberrarit. Quanta enim fuerit eorum auctoritas, vel hinc patet; quod ob eorum conſenſum in ordinationem Nouatiani, ſchiſma in Eccleſia contigerit. Verùm de iure electionis Pontificis Romani infra latiùs epiſtola lxi. Inſignia tamen eorum ſunt recentiora: vtpote illis addita primum circa annum Domini* M. CC. L. *ab* In*nocentio quarto, ſi quis plura huc pertinentia deſideret, videat Remundam Ruſum in* Molineum *pro Pontifice* Ma*ximo.*

11 quas & ſubiectas habes] *Deperierunt ſententiæ ſingulorum, quarum meminit; quæ ſi exſtarent, notior foret auctoritas Cleri* Romani *in dicendis ſententiis vna cum Epiſcopis.*

12 & Macarius] M*acarium adiecimus ex Epiſtolis ſequentibus tribus, nam conſtat illum vna cum aliis rediiſſe.*

13 proinde atque ſi nihil eſſet, &c.] *Pulchre reſtitutus eſt hic locus à* M*anutio & Morelio, antea corruptiſſimus; & certe etiam Cambr. codex: proinde, legit, in cæteris vitio ſcriptoris eſt mutilus.*

14 quoniam ipſi Deum videbunt] *Sic* Morelius *propius accedens ad textum Euangelicum, quam Manut. legens:* viderent, *illud autem:* dicentem, *recens adiecimus ex caſtigatione Coſterii.*

15 gratias Deo agentium gaudium, &c. exprimentem] *ſolœciſmus eſt, qualem non puto in ſcriptis D. Cypriani reperiri.*

16 Et vt ipſorum propria verba deſignem] *Cum ex tota rei geſtæ hiſtoria tum ex hoc potiſſimum loco patet* Cornelii *eſſe hanc epiſtolam non* Cypriani, *neque enim verba ipſa* Confeſſorum Cyprianus *recenſere poſſet, qui confeſſioni eorum non interfuerat.* Deſignare, *autem hic præſignificare; prius verò pro committere, accepit auctor.*

17 electum à Deo] R*ecte conicerat* Coſterius *ita legendam, pro eo quod erat:* erectum] *Nam conſentiunt* Camb. *cod. Manut. &* Morelius.

18 Nam etſi videbamur] *Non male ſic* Manu*tius, magna eſt enim litterarum vicinitas cum priori lectione:* amentes videbamur, *ſi initio addatur littera N.* Cambr. *tamen cod. legit:* nam amentes videbamur.

19 & hæretica] *Deſiderabatur hoc prius, adiectum recte à* Manutio, *nam tum prius tum paulo poſt & alibi ſæpe, non ſchiſma modo, ſed & hæreſis Nouato impingitur.*

20 vnum Epiſcopum in Catholica Eccleſia eſſe debere] *Rurſuris hic vnum* Epiſcopum *ſimpliciter pro* Romano *Epiſcopo acceptum vides, ſed de hoc latius lib de vnitate* Eccleſiæ.

21 Maximum Preſbyterum locum ſuum ignoſcere iuſſimus] *Reſtitutus eſt ergo* Maximus *in priſtinam dignitatem Preſbyteri Romanæ* Eccleſiæ, *tandem confeſſus denuo, & paſſus Martyrium ſub* Maximinia*no. Nam huius* Maximi *Preſbyteri exiſtimo fieri mentionem in* Martyrologiis *Bedæ & Adonis ad 13.* Calend. *Decembris. Porro etiam hinc colligitur eſſe* Cornelii, *non* Cypriani Epiſtolam, *neque enim quicquam auctoritatis habebat iſte in* Clerum *Romanum.*

22 Chariſſime] *Hoc tum hic, tum paulo poſt etiam recens adiectum eſt à Manut.*

CYPRIANI AD CORNELIVM, reſponſum congratulatorium de illorum reditu ex ſchiſmate.

EPISTOLA LXVII.

Argumentum ex titulo colligere eſt. Porrò vel hinc etiam colligitur, Epiſtolam præcedentem Cypriani non eſſe; neque enim ipſe duas eadem de re ad eundem ſcriberet Epiſtolas.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

ET egiſſe nos & agere, frater chariſſime, maximas gratias ſine ceſſatione profitemur Deo patri omnipotenti & Chriſto eius Domino & ¹ Deo noſtro ſalutari, quod ſic Eccleſia diuinitus protegatur, vt vnitas eius & ſanctitas, ² non iugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ prauitatis obſtinatione ³ vitietur. ⁴ Legimus enim litteras veſtras, & voti cõmunis ampliſſimũ gaudium exultantes

Lib. 2. Epiſt. 12.

exultanter excepimus: Maximum Presbyterum & Vrbanum Confessores cum Sidonio & Machatio ad Ecclesiam Catholicam regressos esse, id est errore deposito, & schismatico, imò hæretico furore deserto, vnitatis ac veritatis domicilium 5 fideli sanitate repetijsse; vt vnde ad gloriã processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, 6 nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem, qui victi robore, & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitẽtium dignitas 3 à desertoribus, & profugis recessisse, proditores fidei & Ecclesiæ Catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos reuertentes summo, vt scribit gaudio & clerus & plebs, & fraternitas omnis excepit, quoniam in Confessoribus gloriam suam conseruantibus & ad vnitatem reuertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. 7 Huius diei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate huoc nuncium commuois gratulationis exceperit; quid illic vbi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur; Cum enim Dominus in Euangelio suo dicat esse summum gaudium in cælo 8 super vno peccatore pœnitentiam agente; quanto maius est gaudium & in terris pariter & in cœlo, super Confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam cæteris exempli sui fide & probatione facientibus? 9 Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quòd sibi communicationem Cõfessorum sequi viderentur, quo errore sublato lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia Catholica vna esse, nec scindi, nec diuidi posse demonstrata est. Nec quisquam iam facilè poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra Ecclesiam detineri. 10 Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLVII.

1 Deo nostro salutari] *Sic cod. Ms. & excusi omnes, excepto* Cambron. *qui legit*; salutari, *non male. Forte legendum* Deo salutari nostro, *vt alludatur*

D. Cyprian.

ad illud Psal. 94. Iubilemus Deo salutari nostro.

2 non iugiter] *Ita* Ms. *& excusi omnes, præter Morelium & Cambr. cod. quorum ille*: non disiungatur, *hic* non negetur, *perinde est, quomodo legas.*

3 vitietur] *Sic quidem vulgati cum* Manut. *quibus satis accedit, quod habet Morelius*: violetur, *verum Ms.* *Camb. Afflig. Blandin. Dun.* March. *& Cauchij codices cum veteri excuso, legunt*: vitetur.

4 Legimus enim litteras vestras] *Indubie præcedentem* Epistolam *significat, quod paulo post satis indicat, vbi tantum vnu verba ipsa citantur.*

5 fideli sanitate] *Hæc est lectio* Ms. *cod, excepto solo Cambr. qui cum vulgatis legit*: fidei.

6 nec tentarent charitatis atque vnitatis fidem] *Quum sic legant* Ms. *Afflig. Blandin. Dun.* March. *& excusi cæteri omnes, non placet* Manutii *lectio*: nec tentarentur, &c. fide, *præsertim quum prior lectio clarior, vt tentare fidem pro explorare; aut si manus pro infesto animo aggredi illam accipiatur; nam vtrumque vox illa Ciceroni significat. Camb. legit*: nec teperent charitatis atque vnitatis fide.

7 Huius diei lætitiam] *Sic* Ms. *omnes, pro eo quod erat*: huius rei.

8 super vno peccatore] *Adiecimus*: vno, Ms. *cod. & veteri excuso, in cæteris desiderabatur. Legitur autem apud* Lucam *cap. 15. & infra Epistola lii.*

9 hic enim quosdam fratres nostros error induxerat] Eodem *pertinet quod Epistola præcedenti dixit Cornelius*: *Confidimus cæteros quoque, Qui in errore constituti sunt, in* Ecclesiam *breui reuersuros, cùm auctores suos viderint nobiscum agere. Erat autem inter cæteros in hoc errore Antonianus, vt patet infra* Epistola *lii.*

10 Opto te, frater charissime) *Clausulam hanc* Manut. *&* Morelio *debemus acceptam, nam alibi desiderabatur.*

CORNELII AD CYPRIAnum de factione Nouatiani cum suis.

EPISTOLA XLVIII.

ARG. *Parante iam reditum Nicephorò Acolutho qui Romam à Cypriano missus Epistolas supra positas xlij. & xliij. secum adtulerat, nunciat Cornelius Cypriano nouas quasdam Nouatianæ partis machinationes. Porrò fragmentum duntaxat hoc videtur, non integra Epistola.*

1 CORNELIVS CYPRIANO fratri, Salutem.

NE quid minus ad pœnam futuram huius scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei (3 cum Maximus; & Longinus, & Machæus inde fuissent expulsi) denuo resurrexit; & sicuti prioribus litteris tibi quas per Augendum confessorem

miſi, ſignificaui; 4 puto Nicoſtratum, & Nouatum, & Euariſtum, & Primum, & Dionyſium illò iam perueniſſe: Inuigiletur ergo, vt omnibus coëpiſcopis noſtris & fratribus innoteſcat; Nicoſtratum multorum criminum reum, & non ſolum patronæ ſuæ carnali, cuius rationes geſſit, fraudes & rapinas feciſſe, verum etiam, quòd eſt illi ad perpetuam pœnam reſeruatum, Eccleſiæ depoſita non modica abſtuliſſe, 5 Euariſtum verò auctorem ſchiſmatis fuiſſe, & ſucceſſorem plebi, cui ante præfuerat, 6 Zetum, in locum eius Epiſcopum eſſe conſtitutum. Maiora verò & grauiora hic deſignauit malitia & inexplebili prauitate ſua, quàm quæ illic apud ſuos ſemper exercuit, vt ſcias quales duces & protectores iſte ſchiſmaticus & hæreticus lateri ſuo ſemper iunctos habeat,

ADNOTATIONES IN Epiſtolam XLVIII.

1 CORNELIVS CYPRIANO] *Miratus ſum ſæpenumero, & vna mecum eruditi plerique; quum Euſebius in Chron. & D. Hieronym. in catalo. ſcript. illuſtr. Cypriano octo duntaxat Epiſtolas ad Cornelium aſcribant, quomodo iam extarent xi. numero. Gauiſus ſum itaque dum in cod. Cambr. hanc & ſupra xlvi. Epiſtolam, non Cypriano, ſed Cornelio aſcriptam reperi, & paulò poſt confirmatam hanc lectionem a* Manutio *qui prorſus legunt;* Cornelius Cypriano, *Confirmat hanc noſtram ſententiam, quod præter Cambr. cæteri* Ms. *cod. has duas* Epiſtolas *non habeant. Neque verò vllus reſtabit ſcrupulus, ſi exordium legatur Epiſtolæ ſequentis, in qua diſertis verbis: accepiſſe ſe a Cornelio vtraſque litteras per* Nicephorum *confitetur Cyprianus, quas per illum ſe miſiſſe teſtatur Cornelius. Porro quandoquidem Epiſtola infra li. v. ad Cornelium, non tam Cypriani ſit quam Synodi Africana, iam non plures quam octo Cypriani ad Cornelium reperientur Epiſtolæ.*

2 Ne quid minus, &c.] *Tum ex hoc tam abrupto Epiſtolæ exordio, tum ex Epiſtola ſequenti, in qua pleniſſime ſe à Cornelio inſtructum dicit Cyprianus de nouis* Nouati *&* *Nouatiani* Machinis; *patet fragmentum eſſe duntaxat hanc Epiſtolam*

3 cùm Maximus, &c.] *De horum expulſione habes ſupra Epiſtola xli. Facit autem pro dicta noſtra ſententia quod dicit, inde illos expulſos, Carthagine nempe,* per Augendum Confeſſorem. *Nemini dubium eſſe debet quin alius iſte Augendus ab illo, qui vna cum* Maximo, *Longino, &* Machæa *à Cypriano expulſus fuit, deſiderantur autem littera iſta Cornelii.*

4 puto Nicoſtratum] Recte *locum antea mutilum ſic reſtituit Manut. nam vocem,* puto, *reperire eſt & in Cambr. cod. Porro de Nicoſtrato, Nouato, & Euariſto latius* Epiſtola *ſequenti, eiuſdem factionis erant & Primus & Dionyſius, quorum hic meminit.*

5 Euariſtum verò auctorem ſchiſmatis fuiſſe] *Aut hoc modo legendum eſt, vti vulgati codices hactenus & Cambron. codex, aut ſi legamus:* cùm auctor ſchiſmatis fuiſſe, *legendum:* Euariſti, *vti Morelius. Verum prior lectio magis placet, vt tueatur hyperbaton. Camb. codex. legit:* coauctorem, *ſed prius malo.*

6 Zetum] *Sic* Manut. *& Morelius pro quo Camb. cod.* Zenum, *vtrumque deſideratur in excuſis hactenus* hic, &c. quàm illic, *Etiam hæc phraſis conducit non eſſe Cypriani hanc Epiſtolam porro malo legi:* apud ſuos: *quomodo etiam Cambr. cod, quàm:* apud vos, *vti ſolus Manut.*

CYPRIANI RESPONSVM ad Cornelium de Nouati ſceleribus.

EPITSOLA XLIX.

ARG. *Laudant Cornelium, quòd opportune illum admonuerit, vtpote quam poſtridie quàm veniſſet ad ſe nocens factio, litteras illius acceperit. Deinde multis deſcribit Nouati ſcelera, & Schiſma prius in Africa ab illo concitatum.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

ET cum diligentia & cum dilectione feciſti, frater chariſſime, 1 feſtinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum, qui nobis & de Confeſſoribus ingreſſis glorioſam lætitiam nunciaret, & aduerſus Nouatiani & Nouati nouas & pernicioſas ad impugnandam Chriſti Eccleſiam machinas 2 pleniſſimè inſtrueret. Nã cùm pridie iſtic veniſſet hæreticę prauitatis nocens factio ipſa iam perdita, & alios qui ſibi conſenſerint perditura, poſtero die Nicephorus cum veſtris litteris ſuperuenit. Quibus & didicimus, & docere atque inſtruere cæteros cœpimus, 3 Euariſtum de Epiſcopo iam nec laicum remanſiſſe, cathedræ & plebis extorrem, & de Eccleſia Chriſti exſulem, per alias longè prouincias oberrare, & ipſum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quoſdam ſui ſimiles paria naufragia concitare: 5 Nicoſtratum verò, Diaconio ſanctæ adminiſtrationis amiſſo, Eccleſiaſticis pecuniis ſacrilega fraude ſubtractis, & 6 viduarum ac pupillorum depoſitis denegatis, non tam in 7 Africam venire voluiſſe, quàm conſcientia rapinarum & criminum nefandorum illinc ab vrbe fugiſſe. Et nunc Eccleſiæ deſertor ac profugus, 8 quaſi, mutaſſe ſit hominem, mutare regionem, Confeſſorem ſe vltra iactat & prędicat, cum Chriſti Confeſſor nec dici, nec eſſe iam poſſit, qui Eccleſiam Chriſti

Lib. 2. Epiſt. 8.

Christi negauit. Nam cùm Paulus Apostolus dicat: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, 10 & erunt duo in carne vna Sacramentum istud magnum est, ego autem dico 11 in Christum & in Ecclesiam. Cum hoc, inquam, beatus Apostolus dicat & Christi pariter atque Ecclesiæ vnitatem indiuiduis nexibus cohærentem, tanta sua voce testetur, quo modo potest esse cum Christo, qui cum sponsa Christi atque in eius Ecclesia non est? " aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ Ecclesiæ curam, qui spoliauit & fraudauit Ecclesiam Christi? Nam de Nouato nihil inde ad nos fuerat nunciandum, cùm magis per nos vobis debeat Nouatus ostendi, rerum nouarum semper cupidus, auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflatus, 13 semper istic Episcopis malè cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus: curiosus semper vt prodat, ad hoc adulatur vt fallat, nunquam fidelis vt diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, hostis quietis, tranquillitatis aduersarius, pacis inimicus. 14 Denique Nouato illinc à vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni Confessores, qui de Ecclesia illo incitante discesserant, posteaquam ab vrbe ille discessit, ad Ecclesiam reuerterunt. Idem est Nouatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendiũ seminauit, qui quosdam istic ex fratribus ab Episcopo segregauit, qui in ipsa persecutione ad euertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum Diaconum nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit: & cum sua tempestate 15 Romam quoque ad euertendam Ecclesiam nauigans similia illic & paria molitus est, à Clero portionem plebis auellens, fraternitatis benè sibi cohærentis & se inuicem diligentis concordiam scindens. Planè quoniam pro magnitudine sua debeat Carthaginem Roma præcedere, illic maiora & grauiora commisit. Qui istic aduersus Ecclesiam Diaconum fecerat, illic Episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in Ecclesia Dei possunt, qui deificam & Ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conuersatione, nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduę, pecunię quoque Ecclesię denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in eius furore conspicimus. Pater etiam eius in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. 16 Vterus vxoris calce percussus, " & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificantium manus, cùm sic ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur, occisus est. Hanc conscientiam criminum iam pridem timebat, propter hoc se non 18 de Presbyterio excitari tantum, sed & communicatione prohiberi pro certo tenebat, & vrgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa eius ageretur, 19 nisi persecutio antè venisset. Quam iste voto quodam euadendæ, & lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit & miscuit; vt qui eiici de Ecclesia, & excludi habebat, iudicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet; quasi euasisse sit pœnam, prẹuenisse sententiam. Circa cęteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumuentos dolemus, vt veteratoris perniciosum latus fugiant, vt letales laqueos sollicitantis euadant, vt de qua ille pelli diuinitus meruit, Ecclesiam repetant. quos quidem Domino adiuuante, per eius misericordiam regredi posse confidimus, neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cùm Dominus in Euangelio suo dicat; Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. 20 Qui plantatus non est in præceptis Dei patris, & monitis solus poterit de Ecclesia ille discedere; solus Episcopis derelictis cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Cęteros verò nobiscum adunabit Dei patris misericordia, & Christi Domini nostri indulgentia, & nostra patientia. Opto te frater charissime, semper benè valere.

Ephes. 5.

Matth. 15.

ADNOTATIONES IN Epistolam XLIX.

1 Festinato ad nos mittendo Nicephorum Acoluthum] *Alludit ad ipsa verba Epistolæ Cornelij 46. quam cum hac constat simul missam.*

2 plenissime instrueret] *Quid quam breuissima sit præcedens Epistola, non potest dici illa plenissime instruxisse Cyprianus, quare fragmentum esse vel hinc patet.*

3 Hæreticæ prauitatis nocens factio] Nicostratum nempe, Nouatum, Euaristum, Primum, & Dionysium.

4 Euaristum de Episcopo iam nec laicum remansisse] Erat enim in locum eius substitutus Zetus quidam, qui tamen quo loco Episcopum egerit ex Cypriano scire non potui. Quod autem dicit nec laicum remansisse, explicat quum de Ecclesia Christi exulem per alias prouincias oberrare dicit.

5 Nicostratum vero Diacono sanctæ admioistrationis] Ab lauracu dignum, quod diaconum siue diaconatum, ut hodie vocamus, dicit sanctam administrationem. Verum de hoc latius epistola 65 Constat etiam hinc & epistola supra 20. Nicostratum non nisi diaconum fuisse Romanæ Ecclesiæ; qui tametsi confessor Christi, confessionis illius immemor, non tam seductus est à Nouato, quam conscientia rapinarum & fraudum Roma cum illo profugit. Vtpote Ecclesiasticis pecuniis apud se depositis secum ablatis, & viduarum opibus & pupillorum, immo patrona sua carnalis (vt Epistola præcedenti dictum est) fraude subtractis. Suspicor illi commissum fuisse Ecclesiæ Romanæ thesaurum, vti postea Stephano in Pontificatu Cornelij, & Laurentio in Pontificatu Sixti Pontificum, atque adeo fuisse Archidiaconum Romanæ Ecclesiæ. Quod confirmatur ex epistola supra 26. Vbi primo loco, post presbyteros, nomen illius Epistolæ confessorum præfigitur; & rursum ex Epistola 44. Vbi ipsum solum cum Maximo nominat Cyprianus, ad confessores scribens.

6 viduarum & pupillorum] Rursum error typographicus Rembold. remansit hactenus in excusis omnibus, ante Manut. & Morelium, nam vetus excusus illud legit, non populorum.

7 Africam] Quamuis Africa nonnunquam pro tertia orbis parte accipiatur, Romani tamen ea tertiarum spatia, quæ ab aris Philenorum fratrum in occasum quam longissime protenduntur Africam tantum vocabant. Sic dictam autem existimat Iosephus, ab Afro uno posterorum Abrahæ ex Cethura.

8 quasi mutasse sit hominem, mutasse regionem) Simile est Horatij vulgatum carmen: Cælum non animum mutant, qui trans mare currunt.

9 vltra iactat] Rectius sic Cambr. & Manut. quam antea vltro, Significat enim illum quum semel in numero confessorum fuerit, adhuc talem se iactare.

10 & erunt duo io caroem vnam] Sic Ms. & excusi hactenus omnes excepto Manut. qui habet: in carne vna, sed prior lectio magis placet, quod eodem modo legat Tertul. lib. 5. contra Marcionem, Ambros. quoque ascriptus commentar. & Græci omnes, cum apud Apostolum, tum Genes. 2.

11 in Christum & Ecclesiam) Ita etiam Ms. & excusi cod. omnes excepto Morelio, qui reposuit: io Christo & Ecclesia. quod quidem placeret magis, eo quod D. Hieron. & Ambr. August. & Græci quoque in commentar. sic legant; nisi priori modo legeret Tertul. loco iam dicto, quem per omnia imitatur Cyprianus.

12 Aut quomodo assumit sibi Ecclesiæ regendæ curam) Hinc confirmatur illud Eusebij quod Nicostratus in Africa Episcopus, & velut alter Pontifex summus à Nouato ordinatus fit. auaritiæ inexplebili rapacitate furibundus) Hæc lectio Cambr. cod. placet magis vulgata illa: aoaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus.

13 semper istic Episcopis male cogoitus] Quod hic Episcopos, mox sacerdotes: quod hic, male cognitus, mox damnatus, dicit. Constat autem hinc Nouatum in Africa tanquam hæreticum damnatum fuisse, fuisse etiam presbyterum Cypriani, id est, Carthaginensem à Cypriano ordinatum, tradunt Eusebius, & D. Hieron. cat. script. illust. Fortassis ille ipse est, cuius supra facta est mentio Epistola 6. qui cum Donato & Cordio de graui quopiam negotio ad Cyprianum scripserant, de quo tamen nihil definire voluit ante reditum è secessu. Et si quid diuinare licet in re incerta, hinc fortassis initia facta schismatis, quod optata impetrare nequiret. Fuisse enim per illum segregatos à Cypriano quinque presbyteros de quibus supra, colligi videtur ex sequentibus, nam & ipse Felicissimum, qui fuit illorum signifer & satelles, Diaconum constituit, Cypriano nec permittente nec sciente. Porro illud: hostis quietis, adiectum est recens à Manutio & Morelio, quod habet etiam Cambr. codex.

14 denique Nouato illinc à vobis recedente] Sic legunt Ms. Cambr. Afflig. March. Cauchis. Manutius quoque & Morelius, immo & textus ipse sic legendum conuincit. Nam significat recedente ab vrbe Nouato illotum ad vnitatem reuersos confessores, antea erat: nobis.

15 Romam] Sic Ms. Cauch. cod. & Dun. ad marg. pro quo antea erat: Romæ, sed non satis Latine dicitur: Romæ nauigans.

16 vterus vxoris calce percussus) Assumebantur tunc temporis ob aliorum paucitatem multi coniugati in Clerum: quare non mirum est, si vxoris Nouati meminit, quum presbyter esset.

17 & abortione properante) Sic constanter Ms. cod 4. Cauchij quoque Manutius & Morelius. Ante erat: partione.

18 de presbyterio excitari] Presbyterium vtro modo hic accipiatur, an pro presbyteri officio, an vero pro presbyterorum collegio, incertum est. Si priori modo excitari de presbyterio, videtur mihi idem esse, quod suspendi ab officio. Si posteriori modo, accipi mihi videtur, pro eo quod hodie dicimus, citari in presbyterio, maxime quum, de, pro: a, Cypriano sit frequens.

19 oisi persecutio ante venisset] Hinc colligi videtur, commissa fuisse hæc crimina à Nouato, iam antequam Cyprianus in persecutione secederet

20 Qui plantatus noo est in præceptis Dei) Ex cod. Cambr. adiecimus: in.

MAXIMI ET CÆTERORVM Confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.

Epistola I.

Argumento ob sui breuitatem non indiget hæc epistola. Mera autem fuit Remboldi imperitia, qui quum primus hanc in lucem ederet, non tamen suo loco ante Epistolam sequentem posuerit, nec hac in re minor Morelij oscitantia, præsertim cum cod. Ms. eum ordinem rite seruauerint,

CYPRIANO FRATRI

1 Maximus, Vrbanus, Sidonius & Macarius, S.

Certi

lib. 3. CERTI sumus, frater charissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere, nos habito consilio, vtilitatibus Ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermissis & iudicio Dei seruatis, cum Cornelio Episcopo nostro pariter & cum vniuerso Clero pacem fecisse, cum gaudio etiam vniuersæ Ecclesię, prona etiam omnium charitate. Hoc factum his litteris nostris scire certissimè debuisti. Oramus te, frater charissime, multis annis benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam I.

MAXIMVS, VRBANVS, SIDONIVS, ET MACARIVS] *De horum seductione & reditu ad vnitatem ecclesiæ ita Cornel. Epist. ad Fabium Antioch. Episc. apud Euseb. lib. 6. hist. Eccles. cap. 43. In quibus fuit (nempe è numero sociorum Nouatiani) Maximus quidam presbyter Romanæ Ecclesiæ, & Vrbanus qui secundo Confessores extiterant, sed & Sidonius & Celerinus (aut potius Macarius, nam Celerinum constat prius in Africam venisse ad Cyprianum & ab eo Lectorem ordinatum) qui valde Clari in Confessoribus habebantur eo quod omnium tormentorum genera superauerant. Sed isti cum diligentius perspexissent, agere eum cuncta fraudibus & dolis, mendaciis atque periuriis, & quia bonitatem ad hoc solum simularet vt deciperet ignorantes, relicto eo seu potius execrato, ad Ecclesiam cum magna satisfactione reuertuntur; & præsentibus Episcopis & Presbyteris, sed & laicis viris, primo quidem errorem suum, tum deinde illius fraudes ac fallacias confitentur. hactenus ille. Vnde satis manifestum fit, quales hi fuerint, & quam clari confessores; Certe quid postea de tribus posterioribus actum fit, non potui deprehendere. Maximum vero postea Martyrium passum supra diximus Epistola 48.*

CYPRIANI AD CONFESSORES DE REDITU EX SCHISMATE congratulatoria.

EPISTOLA LI.

ARG. *Gratulatur Confessoribus de reditu ad vnitatem, ad eorum laudem referens, quod antè in confessione gesserant.*

CYPRIANVS MAXIMO presbytero, item Vrbano, & Sidonio, & Macario fratribus, S.

lib. 3. Epist. 11. LECTIS litteris vestris, fratres charissimi, quas ad me de vestra regressione, & de Ecclesiastica pace, ac fraterna redintegratione fecistis, intantum me lętatum esse confiteor, inquantum fueram & antè lætatus, quando confessionis vestræ gloriam comperi, & militię vestræ cælestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. 2 Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est, vnam esse Ecclesiam confiteri, nec alieni erroris, vel potius prauitatis participem fieri; repetere eadem castra vnde prodistis; vnde ad gerendum prælium & aduersarium subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erāt de acie trophæa referenda, vnde ad aciem fuerant arma suscepta: ne quos ad gloriam Christus parasset, eosdem gloriosos Christi Ecclesia non haberet. Nunc vero & vos congruentem fidei vestrę tenorem, atque indiuiduæ charitatis & concordiæ legem dominicæ pace tenuistis, & exemplum cæteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis; vt Ecclesiæ veritas & Euangelici sacramenti vnitas, quæ à nobis tenebatur; vestro etiam consensu ac vinculo necteretur: nec Confessores Christi erroris duces fierent, qui virtutis & honoris auctores laudabiles extitissent. Viderint quantum vobis cæteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur: ego me & gratulari satis vobis, & plus cæteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & charitate confiteor. simpliciter enim quid in meo corde fuerit, debetis audire. Dolebam vehementer, & grauiter angebar, quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. 3 Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic resecat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesiæ laude & gratulatione venissent. 4 Nam etsi videntur in Ecclesia esse zizania non tamen impediri debet aut fides aut charitas nostra, vt quoniam zizania esse in Ecclesia cernimus, ipsi de Ecclesia recedamus. 5 Nobis tantummodo laborandum est vt frumentum esse possimus, *Matt. 13.* vt cùm cœperit frumentum Dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in Epistola sua dicit: In domo autem magna non *2. Tim. 2.* solum vasa sunt aurea, & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam verò inhonorata. Nos operam demus, & quantum possumus laboremus, vt vas aureum vel argenteum simus, cæterum 6 fictilia vasa confringere

Domino soli concessum est, cui & virga ferrea data est. Esse non potest maior Domino suo seruus. Nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit, [7] vndicare potest, vt putet aut [8] ad aream ventilandam & purgandam, palam ferre se iam posse, aut à frumento vniuersa zizania humano iudicio segregare. Superba est ista obstinatio, & sacrilega præsumptio, quam sibi furor prauus assumit. [9] Et dum dominium sibi semper quidam, plusquàm mitis iustitia deposcit, assumunt, de Ecclesia pereunt: & dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore cæcati, veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes, & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac misericordiam cogitantes diu multúmque tractatu inter nos habito iusta moderatione agenda librauimus. Quæ omnia penitus potestis inspicere [10] lectis libellis, quos hic nuper legeram, & ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram, vbi lapsis nec censura deest, quæ increpet; nec medicina, quæ sanet. [11] Sed & Catholicæ Ecclesię vnitatem, quantum potuit, expressit nostra mediocritas, quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum iam sic legitis, vt & probetis, & ametis si quidem quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis vnitate remeatis. Opto vos, fratres charissimi ac desideratissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam 11.

1 Lectis litteris vestris] *Habet hæc his præfixa*. Nam & hæc fidei] *Sic excusi hactenus omnes: manuscripti vero Afflig. Dun.* March. *&* *vetus excusus*: Nam & huius fidei.

2 Postea quam vos de carcere prodeuntes, &c.] *Videntur hinc seducti à Nouato & Nouatiano quum primum carcere sunt egreßi, quod contigisse videtur eodem tempore quo Cyprianus è secessu rediit. Ad annum autem integrum iam dudum ante, fuisse illos carcere inclusos, patet ex* Epistola *supra 16. Verum de hoc latius in vita Cypriani à scriptis eius collecta.*

3 Nam & si videntur in Ecclesia esse Zizania] *Quid sibi velit hoc loco Cyprianus, pulchre explicat D. Augustin. libro secundo contra Cresc. Grammat. capite trigesimo quarto vbi recitatis verbis huius loci. Vides (inquit) frater secundum scripturas Diuinas hoc præcepisse Cyprianum, etiam propter malos. Qui cum sint à bonis vita moribusque spiritaliter separati, corporaliter tamen in Ecclesia eis videntur esse permixti vsque in diem iudicii, quo etiam corporaliter debitas separabuntur ad pœnas. Non est* Ecclesia *deserenda tanquam frumenta propter paleam vel zizania, sicut nec domus magna propter vasa inhonorata. Vides, audis, sentis, capis, intelligis, quanto scelere, propter eos qui vobis siue recte siue cum falsimini displicent, separamini ab* Ecclesia *quæ toto orbe diffunditur? Et rursum cap. 37. Vos contagione malorum Afrorum perisse dicitis* Ecclesiam *de orbe terrarum, & in parte Donati eius reliquias remansisse, contra Cyprianum apertissimè sentientes, qui dicit: nec malorum permixtione bonos perire in* Ecclesia*, nec eosdem malos posse ante tempus iudicii Diuini à bonorum permixtione separari. Quæ verba prolixius citauimus, vt agnoscat inde lector, per zizania hoc loco, & rursum per vasa inhonorata & fictilia; non aliud intelligere Cyprianum, quam malos existentes in Ecclesia. Habet similia idem Diuus August. lib. contra Gaudentium secundo, qui adiectus est à Lipsio in editione* Frobeniana*, sed perperam, tertius contra Gaudentium inscribitur. Nam (vt hoc obiter dicamus) libri duo qui prius exstabant, non nisi vnus est, & primus liber; alter vero qui recens adiectus est, secundus est liber. Quod perspicuum est ex lib.* Retract. *2. cap. 9. vbi dicit se ambas* Gaudentii Epistolas *vno libro redarguisse, cui quum respondisset altero libro Gaudentius, se illud quicquid fuit sine rescripto relinquere noluisse, hinc factum esse; vt duo sui ad illum libri scripti essent.* Sed hæc hactenus. Si *quis August. non credat, ipsum Cyprianum legat infra* Epistola *ad Antonianum, vbi ipsissimis his verbis recitatis, suam sententiam multis verbis explicat.* Sinistre *igitur vtrumque hunc locum detorquet hoc loco in suis adnotatiunculis Erasmus ad hæreticos, cum tantum absit vt de illis loquatur, vt potius contra hæreticos & Schismaticos Nouatianos agat, qui se separabant ab* Ecclesia*, eo quod mali (lapsi nempe qui idolis sacrificarent) in* Ecclesiam *reciperentur. Verùm ob Epistolæ huius breuitatem, latiorem hac de re tractatum ad eam* Epistolam *differemus.*

5 nobis tantummodo] *Veram hanc lectionem* Manuscripti *& veteris excusi codicum, confirmat Diuus Augustinus loco citato contra Cresconium.* Pro *quo Remboldus nescio vnde substituerat:* imo, *sed* Erasmus *diuinauit legendum:* modo, *Alludit autem ad locum* Matth. 13.

6 fictilia vasa confringete] *Alludit ad illud Psal.* 2. Reges *eos in virga ferrea & tanquam vas figuli confringes.* Legit *autem vas* fictile, *paraphasticos pro vase figuli: Dicens autem hoc soli filio à patre tributum, docet verba illa Psalmi, esse patris ad filium.*

7 vindicare potest vt putet aut ad aream] *Pulchre sic restitutus hic locus à* Manutio*, pro quo alibi mendose legitur:* vindicare se putet, vt ad aream, *Antea eundem hunc locum castigarat Costerius, sed ille legit:* vindicatir, *pro eo quod habet Manut.* vindicare potest, *neutrum autem displicet.*

8 ad aream purgandam & ventilandam, palam ferre se iam posse] *Ita primus hunc locum restituit H.* Granius*, pro eo quod erat:* paleam. *Est autem pala instrumentum rusticum vulgo notum. Apud* Matthæum *cap. 5. (ad quem locum haud dubie alludit Cyprianus)* Græce est πτύον, *quod vetus interpres vertit ventilabrum, Tertull. vero lib. de fuga in persequut. Cyprianus hoc loco & infra Epistola ad Antonianum, D. August. quoque in Psal. 92. palam transtulerunt. Et castigandus ex hoc pacto etiam D. Hieronym. contra Lucifer. quum dicit, Nemo potest Christi palam sibi assumere, nemo ante iudicii diem de hominibus, iudicare, &c. quo loco hactenus legitur* Palmam, *quem errorem etiam aliorum*

rum Latinorum libros inuasisse dicit Grauius. D. tamen August. contra Creleon. ita legit: ad aream purgandam & ventilandam paleam, ventilabrum ferre se iam posse. *et certe probaretur mihi magis hac lectio, nisi epistola ad Anton. ita castigandi non esset locus; præsertim quum eum ipsum locum quemadmodum nos legat Diuus Augustinus libro 4. de baps. contra Donatist. Accedunt etiam Ms. cod. Afflig. Dun. & March. qui constanter legunt* palam, *nec vspiam vox:* ventilabrum, *interseritur.*

9 Et dum dominium sibi semper) *Etiam hanc castigationem H. Grauio acceptam debemus, pro eo quod erat:* Dominium. *corruptissime Manut. quidem (quantum arbitror sequutus D. Aug. loco iam dicto) vtrumque omittit, & si id fiat, constabit sensus; verum quum Ms. cod. Dunensis & Cauchis legant:* dominium *& cæteri Ms. alterum habeant, malui denuo in textum inserere.*

10 Lectis libellis] *Videtur hinc colligi, plures à Cypriano conscriptos libros de lapsis, atque adeo fortassis hinc comprobari possit auctoritas libri ad Nouatianum de lapsis.*

11 Sed & Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, &c.] *Ex hoc loco primus ego quod sciam, ante annos complures deprehendi, librum Cypriani qui hactenus inscribitur de Simplicitate Prælatorum, esse illum quem hic scripsisse dicit:* de vnitate Ecclesiæ Catholicæ: *verum de hoc plura suo loco.*

12 remeatis *ita Ms. tres & vulgati typis & rectius meo iudicio, quam Man. & Morel.* remeastis.

AD ANTONIANVM DE Cornelio & Nouatiano.

EPITSOLA LII.

ARG. *Quum Antonianus acceptis litteris à Nouatiano in partes illius animo propendere cœpisset, confirmat illum Cyprianus in priori sententia, vt nempe cum Cornelio, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare pergat. Quod vt persuadeat, totius tragediæ inter Cornelium & Nouatianum historiam texit, & Cornelium virum optimum & legitimè electum, Nouatianum verò multis sceleribus obnoxium illegitimam electionem vsurpasse docet: obiter etiam sub initium Epistolæ se excusans, de mutata quod ad lapsorum rationem attinet sententia, & sub finem in quo Nouatiana hæresis consistat explicans.*

CYPRIANVS ANTONIANO fratri, Salutem.

Lib. 4. Epist. 1.

ACCEPI primas litteras tuas, frater charissime, concordiam collegij sacerdotalis firmiter obtinentes, & Catholicæ Ecclesiæ cohærentes, quibus significasti cum Nouatiano te non communicare, sed sequi consilium nostrum, & cum Cornelio coepiscopo nostro vnũ tenere consensum. Scripsisti etiam, vt exemplum earundem litterarum 3 ad Cornelium collegam nostrum transmitterem, vt deposita omni sollicitudine iam sciret, te 4 secum, hoc est, cum Catholica Ecclesia communicare. Sed enim superuenerunt postmodum aliæ litteræ tuæ 5 per Quintum compresbyterum missæ, in quibus animaduerti animũ tuum Nouatiani litteris motum nutare cœpisse. nam cum & consilium & consensum tuum firmiter antè fixisses, desiderasti in his litteris, vt rescriberem tibi, quam heresim Nouatianus introduxisset, vel Cornelius, qua ratione 6 Trophimo & turificatis communicet, 7 Quod quidem si pro sollicitudine fidei anxiè curas, & rei dubiæ veritatem sollicitus exploras reprehendenda nõ est in timore diuino æstuantis animi sollicitudo suspensa. Quoniam tamen video, post primam sententiam Epistolæ tuæ, Nouatiani litteris postmodum te esse commotum, illud, frater charissime, primo in loco pono: graues viros, & 8 semel super petram solida stabilitate fundatos, non dico aura leui, sed nec vento aut turbine commoueri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibusdam ventorum incursantium flatibus, frequenter agitetur, & à proposito suo cum quadam leuitatis reprehensione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Nouatiani litteræ faciant; vt desiderasti, frater, rationem rei tibi breuiter exponam. 9 Et quidem primum, quoniam de meo quoque actu motus videris, mea apud te & persona, & causa purganda est, ne me aliquis existimet à proposito meo leuiter recessisse: & cum o Euangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum à disciplina, & censura priore flexisse; vt his, qui libellis conscientiam suam maculauerint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putauerim. Quod vtrumque non sine librata diu & ponderata ratione à me factum est. Nam cum acies adhuc inter manus esset, & prælium gloriosi certaminis in persecutione feruerer, toto hortatu c & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maximè lapsorum mentes classico quodam nostræ vocis animandę; vt pœnitentiæ viam non solum 11 precibus & lamentationibus sequerentur, sed (quoniam repetendi certaminis & reparandę salutis dabatur occasio) ad confessionis potius ardorem, & martyrij gloriam nostris increpiti vocibus

prouocarentur: Denique cùm de quibusdam ad me Presbyteri & Diaconi scripsissent, eos immoderatos esse, & ad communicationem accipiendam festinanter vrgere: rescribens eis "in Epistola mea quæ extat, & hoc addidi: Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quàm postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi verè & firmiter pœnitet, & fidei calor prævaler, qui differri non potest, potest coronari. De eo tamen quod statuendum esse circa causam lapsorum distuli; vt cùm quies & tranquillitas data esset, & Episcopis in vnum conuenire indulgentia diuina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione consilio, statueremus quid fieri oporteret, si quis vero ante consilium nostrum, & ante sententiam de omnium consilio statutam lapsis temerè cōmunicare voluisset, ipse à communicatione abstineretur." Quod etiam Romam ad Clerum tunc adhuc sine Episcopo agentem, & ad Confessores Maximum Presbyterum & cæteros in custodia constitutos, 14 nunc in Ecclesia eum Cornelio iunctos, plenissimè scripsi. 15 quod me scripsisse, de eorum rescriptis poteris noscere, nam in Epistola sua ita posuerunt: Quanquam nobis in tam ingenti negotio placeat, quod & tu ipse tractasti, prius esse Ecclesiæ pacem sustinendam; deinde sic collatione consiliorum cum Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, Confessoribus 16 pariter ac stantibus laïcis facta, lapsorum tractare rationem. Additum est etiam 17 Nouatiano tunc scribente, & quod scripserat sua voce recitante, & Presbytero Moyse, 18 tunc adhuc Confessore, nunc, iam Martyre subscribente, vt lapsis infirmis, & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam Ecclesiis omnibus & vniuersis fratribus perlatæ sunt. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, persecutione sopita, cùm data esset facultas in vnum conueniendi, 19 copiosus Episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in vnum conuenimus, & scripturis diu ex vtraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione librauimus, vt nec in totum spes communicationis & pacis 20 lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quod sibi Ecclesia cluderetur, secuti seculum gentiliter viuerent, nec tamen rursus censura Euangelica solueretur, vt ad communicationem temere prosilirent; sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter paterna clementia, & examinarentur causæ, & voluntates, & necessitates singulorum, 21 secundum quod libello continetur, quem ad te peruenisse confido, vbi singula placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens Episcoporum in Africa numerus videbatur, 22 etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum, 23 qui & ipse cum plurimis coepiscopis habito concilio, in eandem nobiscum sententiam pari grauitate & salubri moderatione consensit. 24 De quotibi necesse nunc fuit scribere, vt scias me nihil leuiter egisse, sed secundum quod litteris meis fuetam ante complexus, omnia ad commune consilii nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse; quando adhuc erat, vnde non tantum indulgentiam, sed & coronam 25 lapsus acciperet: postea tamen sicut collegii concordia, & colligendæ fraternitatis, ac medendi vulneris vtilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse, & saluti multorum prouidendum putasse, & nunc ab his non recedere, quæ semel in consilio nostro de communi collatione placuerunt, quamuis multa multorum vocibus ventilentur, & mendacia aduersus sacerdotes Dei, de Diaboli ore prolata, ad rumpendam Catholicæ vnitatis concordiam vbique iactentur. Sed te oportet vt bonum fratrem atque vnanimem consacerdotem, non quid maligni atque apostatæ dicant facilè suscipere: sed quid collegæ tui modesti & graues viri faciant, de vitæ & disciplinæ nostræ exploratione perpendere 26 Venio iam nunc, frater charissime, ad personam Cornelij collegæ nostri; vt Cornelium nobiscum verius noueris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui Episcopum fecit, & coepiscoporum testimonio, quorum numerus vniuersus per totum mundum concordi vnanimitate consensit. Nam, quod Cornelium charissimum nostrum Deo, & Christo & Ecclesiæ eius, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat; non iste ad Episcopatum subito peruenit, sed 27 per omnia Ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominum sæpè promeritus, ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus

gradibus ascendit. Tum deinde Episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, nec vt cæteri, quos arrogantię & superbiæ suæ tumor inflat, inuasit; sed quietus & modestus, & quales esse consueuerunt, qui ad hunc locum diuinitus eliguntur, 28 pro pudore virginalis conscientiæ suæ, & pro humilitate ingenitę sibi & custoditæ verecundiæ, non vt quidam vim facit, vt Episcopus fieret; sed ipse vim passus est, vt Episcopatum coactus exciperet. 29 Et factus est Episcopus à plurimis collegis nostris, qui tunc in vrbe Roma aderant qui ad nos litteras honorificas, & laudabiles, & testimonio suæ prędicationis illustres de eius ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius Episcopus de Dei & Christi eius iudicio, de Clericorum pene omnium testimonio, de plebis, quæ tunc affuit, suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio; cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret, quo occupato de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato; quisquis iam Episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat Ecclesiasticam ordinationem qui Ecclesiæ non tenet vnitatem, quisquis ille fuerit, multum de se licet iactans, & sibi plurimum vindicans, profanus est, alienus est, foris est. Et cum post primum secundus esse non possit, 30 quisquis post vnum qui solus esse debeat, factus est, non iam secundus ille, sed nullus est. Tum deinde post Episcopatum non exambitum, nec extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto Episcopatu suo virtus? quantum robur animi; qualis firmitas fidei? quod nos simplici corde & perspicere penitus, & laudare debemus: 31 sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda, atque infanda comminaretur, cum multo patientius & tolerabilius audiret leuari aduersus se æmulum principem, 32 quam constitui Romæ æmulum sacerdotem. Nonne hic, frater charissime, summo virtutis & fidei testimonio prædicandus est? nonne inter gloriosos Confessores & Martyres deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices, & tyranni ferocientis vltores, qui Cornelium aduersus edicta feralia resistentem, & minas, & cruciatus, & tormenta fidei vigore calcantem, 33 vel gladio inuaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera eius & membra laniarent? Et iam si maiestas Domini protegentis & bonitas sacerdotem, quem fieri voluit, factum quoque protexit: tamen Cornelius, quantum ad eius deuotionem pertinet & timorem, passus est quicquid pati potuit, & tyrannum, armis & bello postmodum victum, prior sacerdotio suo vicit. Quod autem quędam de illo inhonesta & maligna iactantur nolo mireris; cum scias hoc esse opus semper diaboli, vt seruos Dei mendacio laceret, & opinionibus falsis gloriosum nomen infamet; vt qui conscientiæ suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, & verissime comperisse nulla illum libelli, vt quidam iactant, labe maculatum esse, sed neque cum Episcopis, qui sacrificauerunt, communicationem sacrilegam miscuisse, sed eos demum, quorum causa audita & innocentia comprobata sit, coniunxisse nobiscum. Nam & de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est vt ad te pertulit rumor, & mendacium malignorum. Nam sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris, charissimus frater noster Cornelius 34 necessitati succubuit: 35 & quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, & satisfaciente, & pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, & fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate & satisfactione reuocante, auditæ sunt eius preces; & in Ecclesiam Domini non tam Trophimus quam maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est: qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. 36 Tractatu ergo illic cum collegis plurimis habito, susceptus est Trophimus; pro quo satisfaciebat fratrum reditus, & restituta multorum salus: sic tamen admissus est Trophimus, 37 vt laicus communicet; non secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis vsurpet. Sed & quod passim communicare sacrificatis Cornelium tibi nunciatus est, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Neque enim possunt laudare nos, qui recedunt: aut expectare debemus, vt placeamus illis, qui nobis displicentes, & contra Ecclesiam rebelles, solliciD. Cyprian. I

tandis de Ecclesia fratribus violenter insistunt. Quare & de Cornelio, & de nobis quæcunque iactantur, nec audias facilè neccredas, frater chariſſime. Si qui enim infirmitatibus occupantur, illis, ſicut placuit, in periculo ſubuenitur; poſtea quam tamen ſubuentum eſt, & periclitantibus pax data eſt, ſuffocari à nobis non poſſunt, aut opprimi, aut vi & manu noſtra in exitum mortis vrgeri, vt quoniam morientibus pax datur, neceſſe ſit mori eos, qui acceperint pacem: cùm magis in hoc iudicium diuinæ pietatis, & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pace teneantur. [42] Et iccirco ſi accepta pace commeatus à Deo datur, nemo hoc debet in ſacerdotib. criminari, cùm ſemel placuerit fratribus in periculo ſubueniri. [43] Nec tu exiſtimes, frater chariſſime, ſicut quibuſdam videtur, libellaticos cum ſacrificatis æquari oportere; quando inter ipſos etiam qui ſacrificauerint, & conditio frequenter & cauſa diuerſa ſit. Neque enim æquandi ſunt, ille qui ad ſacrificium nefandum ſtatim voluntate [44] proſiliuit; & qui reluctatus & congreſſus diu ad hoc funeſtum opus neceſſitate peruenit: ille qui & ſe & omnes ſuos prodidit: & qui ipſe pro cunctis ad diſcrimen accedens, vxorem, & liberos, & domum totam periculi ſui perfunctione protexit: ille qui inquilinos vel amicos ſuos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos qui extorres & profugi recedebant, in ſua tecta & hoſpitia recepit, oſtendens & offerens Domino multas [45] viuentes & incolumes animas, quæ pro vna ſaucia deprecentur. Cùm ergo inter ipſos qui ſacrificaueint, multa ſit diuerſitas: quæ inclementia eſt, & quàm acerba duritia libellaticos cum iis qui ſacrificauerint iungere? quando is cui libellus acceptus eſt, dicat: Ego prius legeram, & Epiſcopo tractante cognoueram non ſacrificandum idolis nec ſimulacra ſeruum Dei adorare debere: & iccirco ne hoc facerem, quod non licebat (cum occaſio libelli fuiſſet oblata, quem nec ipſum acciperem niſi oſtenſa fuiſſet occaſio) ad magiſtratum vel veni, vel alio eunte mandaui: Chriſtianum me eſſe, ſacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non poſſe, dare me ob hoc præmium, ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam iſte qui libello maculatus eſt, poſtea quam nobis admonentibus didicit, nec hoc ſe facere debuiſſe, & ſi manus pura ſit, & eos eius feralis cibi contagia nulla polluerint, conſcientiam tamen eius eſſe pollutam, flet auditis nobis, & lamentatur, & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine, quam errore deceptus, quod iam de cætero inſtructus, & paratus ſit, conteſtatur. [46] Quorum ſi pœnitentiam reſpuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conſcientię, ſtatim cum vxore, cum liberis quos incolumes reſeruauerant, in hæreſim vel ſchiſma 43 diabolo inuitante rapiuntur: & adſcribetur nobis in die iudicij, nec ouem ſauciam curaſſe, & propter vnam ſauciam multas integras perdidiſſe. Et cum Dominus relictis nonaginta nouem ſanis vnam errantem & laſſam quęſierit, & inuentam humeris ſuis ipſe portauerit; 44 nos non tantum non quęramus lapſos, ſed & venientes arceamus: & cum pſeudoprophetæ gregem Chriſti nunc vaſtare & lacerare non deſinant, occaſionem canibus & lupis demus, vt quos perſecutio infeſta non perdidit, eos nos duritia noſtra & inhumanitate perdamus. Et vbi erit, frater chariſſime, quod Apoſtolus dicit? Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis vt ſaluentur. Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti. Et iterum; Factus ſum infirmus infirmis, vt infirmos lucrarer. Et iterum Si patitur membrum vnum, compatiuntur & cætera membra: 45 & ſi lætatur vnum membrum, collætantur & cætera membra. Alia eſt Philoſophorum & Stoïcorum ratio, frater chariſſime, qui dicunt omnia peccata paria eſſe, & virum grauem non facile flecti oportere: inter Chriſtianos autem & Philoſophos plurimum diſtat. Et cum Apoſtolus dicat: 46 Videte ne quis vos deprędetur per philoſophiam & inanem fallaciam, vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, ſed de philoſophiæ durioris pręſumptione deſcendunt. De Moyſe autem legimus in ſcripturis dictum: Et fuit Moyſes homo lenis nimis. Et Dominus in Euangelio ſuo dicit: Eſtote miſericordes, ſicut & pater veſter miſertus eſt veſtri. Et iterum: 47 Non eſt opus ſanis medicus, ſed male habentibus. Quam poteſt exercere medicinam, qui dicit: ego ſolos ſanos curo; quibus medicus neceſſarius non eſt? Opem noſtram, medelam noſtram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos eſſe, ſed magis ſemianimes iacere eos, quos perſecutione funeſta ſauciatos

Luc. 15.
Matt. 18.
1. Cor. 4.
1. Cor. 1.
1. Cor. 12.
Coloſſ. 2.
Num. 12.
Luc. 6.
Mat. 9.

sauciatos videmus; qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & Confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis 48 quod pœnitentia sequente reualescat, 49 ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab Ecclesia durè & crudeliter segregatus, ad gentiles se vias & sæcularia opera conuertat, vel ad hæreticos & schismaticos reiectus ab Ecclesia trâseat." Vbi ersi occisus propter nomen postmodum fuerit extra Ecclesiam constitutus, & ab vnitate atque à charitate diuisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater charissime, examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, 51 sacrificatis in exitu subueniri, 52 quia exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis à nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prælium priùs venerit, corroboratus à nobis inuenietur armatus ad prælium: si verò ante prælium infirmitas vrserit, 53 cum solatio pacis & communicationis abscedit; neque enim præiudicamus Domino iudicaturo, quominus si pœnitentiam plenam & iustam peccatoris inuenerit, tunc ratum faciat quod à nobis fuerit hic statutum. Si vero nos aliquis pœnitentię simulatione deluserit; Deus qui non deridetur, & qui cor hominis intuetur, de his quæ nos minus perspeximus iudicet, & seruorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse, frater, debeamus, scriptum esse: Frater fratrem adiuuans exaltabitur. Et Apostolum quoque dixisse:" In contemplatione habentes vnusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in Epistola sua ponat: Et qui se putat stare, videat ne cadat. Et alio in loco dicat: Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Ioannes quoque Iesum Christum Dominum aduocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probat dicens: Filioli mei ista scribo vobis ne delinquatis, & si quis deliquerit, aduocatum habemus apud patrem 55 Iesum Christum iustum, & ipse est deprecatio pro delictis nostris. Et Paulus quoque Apostolus in Epistola sua posuit: 56 Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, multo magis nunc iustificati in sanguine illius, liberabimur per illum ab ira. Cuius pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo, nec duri, nec in fouendis fratribus inhumani esse debemus: sed dolere cum dolentibus, & cum flentibus flere, & eos quantum possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites & pertinaces ad eorum pœnitentiam refundendam: nec iterum soluti & faciles ad communicationem temerè laxandam. Iacet ecce saucius frater ab aduersario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulnerauit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat, quem redemit. Cui de duobus assistimus, 57 in cuius partibus stamus? vtrum ne diabolo faueamus vt perimat, & semianimem fratrem iacentem, sicut in Euangelio sacerdotes & Leuites præterimus? an verò vt sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit, & fecit imitantes, vulneratum de aduersarij faucibus rapimus, vt curatum Deo iudici reseruemus? 58 Nec putes, frater charissime, hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet verè fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseuerat integritas. Nam & mœchis à nobis pœnitentiæ tempus conceditur, & pax datur, non tamen idcirco virginitas in Ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ seruat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est, ad veniam stare, aliud ad gloriam peruenire: 59 aliud missum in carcerem non exire indè, donec soluat nouissimum quadrantem; aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari, & purgari diu igne; aliud peccata omnia passione purgasse; aliud denique 60 pendere in die iudicij ad sententiam Domini, aliud statim à Domino coronari. Et quidem apud antecessores nostros quidam de Episcopis istic in prouincia nostra 61 danda pacem mœchis non putauerunt, & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt; non tamen à coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut Catholicæ Ecclesiæ vnitatem vel duritiæ, vel censuræ suæ obstinatione ruperunt: vt quia apud alios adulteris pax

Marginalia: Gal. 6. / 1. Reg. 16. / Pro. 18. / Gal. 6. / 1. Cor. 10. / Rom. 14. / 1. Ioan. 2. / Rom. 5. / Luc. 10. / Matt. 5. / 1. Cor. 3.

dabatur, qui non dabat, de Eccleſia ſeparetur. " Manente concordiæ vinculo & perſeuerante Catholicæ Eccleſiæ indiuiduo ſacramento, actum ſuum diſponit & dirigit vnuſquiſque Epiſcopus, rationem propoſiti ſui Domino redditurus. " Miror autem quoſdam ſic obſtinatos eſſe vt dandam non putent lapſis pœnitentiam, aut pœnitentibus exiſtiment veniam denegandam, cum ſcriptum ſit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera. Quod vtique ei dicitur, quem conſtat cecidiſſe, & quem Dominus hortatur per opera rurſus exſurgere, quia ſcriptum eſt: Eleemoſyna à morte liberat; & non vtique ab illa morte, quam ſemel Chriſti ſanguis extinxit, & à qua nos ſalutaris baptiſmi, & redemptoris noſtri gratia liberauit, ſed ab ea, quæ per delicta poſtmodum ſerpit. Alio item loco pœnitentiæ tempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur: " Habeo, inquit, aduerſus te multa, quod vxorem tuam Iezabel, quæ ſe dicit prophetam, finis docere & ſeducere ſeruos meos, fornicari " & manducare de ſacrificiis, & dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret, " & pœnitere non vult à fornicatione. Ecce mitto eam in lectum & qui cum ea fornicati ſunt, in maximam tribulationem, niſi pœnitentiam geſſerint ab operibus ſuis. Quos vtique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, niſi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur. Et in Euangelio: Dico, inquit, vobis, ſic erit gaudium in cœlo " ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, quibus non eſt opus pœnitentia. Nam cùm ſcriptum ſit: Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuorum: vtique qui neminem vult perire, cupit peccatores pœnitentiam agere, & per pœnitentiam denuò ad vitam redire. Ideo & per Iohel Prophetam clamat & dicit: Et nunc dicit Dominus Deus: Reuertimini ad me ex toto corde veſtro, ſimul que & ieiunio, & fletu, & planctu, & diſcindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra, & reuertimini ad Dominum Deum veſtrum, quia miſericors & pius eſt, & patiens, & multæ miſerationis, & qui ſententiam flectat aduerſus malitias irrogatas. In Pſalmis etiam legimus cenſuram pariter & clementiam Dei comminantis ſimul atque parcentis; punientis vt corrigat, & cùm correxerit reſeruantis; Viſitabo, inquit, in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis Dominus quoque in Euangelio pietatem Dei patris oſtendens ait: Quis eſt ex vobis homo quem ſi petierit filius eius panem, lapidem " porriget illi? aut ſi piſcem poſtulauerit, ſerpentem illi porriget? Si ergo vos, cùm ſitis nequam ſcitis bona data dare filijs veſtris, quanto magis pater veſter cœleſtis dabit bona poſcentibus ſe? " Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largámque pietatem, quod ſi iſte in terris nequam pater offenſus grauiter à filio peccatore & malo, ſi tamen eundem poſtmodum viderit reformatum, & depoſitis prioris vitæ delictis ad ſobrios & bonos mores, & ad innocentiæ diſciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & ſuſceptum quem ante proiecerat cum voto paternæ exultationis amplectitur; quanto magis vnus ille & verus pater bonus, miſericors & pius, immo ipſa bonitas & miſericordia, & pietas lætatur in pœnitentia filiorum ſuorum, nec iram pœnitentibus, aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, ſed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Vnde Dominus in Euangelio beatos dicit plangentes, quia qui plangit, miſericordiam prouocat: qui peruicax & ſuperbus eſt, iram ſibi & pœnam iudicij venientis exaggerat. Et ideirco, frater chariſſime, " pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum ſuorum toto corde & manifeſta lamentationis ſuæ profeſſione teſtantes, prohibendos omninò cenſuimus à ſpe communicationis & pacis, ſi in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia, ſed mortis vrgentis admonitio compellit, nec dignus eſt in morte accipere ſolatium, qui ſe non cogitauit eſſe moriturum. " Quod verò ad Nouatiani perſonam pertinet, frater chariſſime, de quo deſideraſti tibi ſcribi quam hæreſim introduxiſſet; ſcias nos primo in loco " nec curioſos eſſe debere quid ille doceat, cùm foris doceat. Quiſquis ille eſt, & qualiſcunque eſt, Chriſtianus non eſt, qui in Chriſti Eccleſia non eſt. " Iactet ſe licet & philoſophiam vel eloquentiam ſuam ſuperbis vocibus prædicet: qui nec fraternam charitatem, nec Eccleſiaſticam vnitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amiſit. Niſi ſi Epiſcopus tibi videtur, qui Epiſcopo in Eccle-

ſia

Marginal notes: Apoc. 2. — Tob. 4. — Apoc. 2. — Luc. 15. — Sap. 1. — Iohel. 2. — Pſal. 88. — Matt. 7. — Matt. 5.

sia à sedecim coëpiscopis facto, adulter atque extraneus Episcopus fieri à desertoribus per ambitum nititur; & cum sit à Christo vna Ecclesia per totum mundum in multa membra diuisa, item 74 Episcopatus vnus, Episcoporum multorum concordi numerositate diffusus; ille post Dei traditionem, post connexam & vbique coniunctam Catholicæ Ecclesiæ vnitatem, humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas ciuitates nouos Apostolos suos mittat, vt quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumque iam pridem per omnes Prouincias & 75 per vrbes singulas ordinati sint Episcopi in ętate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos 76 creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem noui conatus obstinatione peragrare, aut Ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere; nesciens schismaticos semper inter initia feruere, incrementa vero habere non posse, augere quod illicite cœperint, sed statim cum praua sua æmulatione deficere, " Episcopatum autem tenere non posset, etiam si Episcopus prius factus, à coëpiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ vnitate descisceret; quando Apostolus admoneat, vt inuicem nosmetipsos sustineamus, ne ab vnitate quam Deus constituit, recedamus, & dicat: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis. Qui ergo nec vnitatem Spiritus, nec coniunctionem pacis obseruat, & se ab Ecclesiæ vinculo atque à sacerdotum collegio separat; Episcopi nec potestatem potest habere, nec honorem, qui Episcopatus nec vnitatem voluit tenere, nec pacem. " Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est, quanta humilitatis & lenitatis obliuio, arrogantiæ suæ quanta iactatio, vt quis aut audeat, aut facere se posse credat, quod nec Apostolis concessit Dominus, vt zizania à frumento putet se posse discernere, aut quasi ipsi palam ferre & aream purgare concessum sit, paleas conetur à tritico separare. Cumque Apostolus dicat: In domo autem magna non solum vasa aurea sunt & argentea, sed & lignea & fictilia; aurea & argentea vasa videatur eligere, lignea vero & fictilia contemnere, abiicere, damnare; quando non nisi die Domini vasa lignea diuini ardoris incendio concrementur, & fictilia ab eo

Ephe. 4.

Matt. 13.

2. Tim. 2.

cui data est ferrea virga, frangantur. Aut si se cordis & renis scrutatorem constituit & iudicem, per omnia æqualiter iudicet, & cum sciat scriptum esse, Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, 79 fraudatores & mœchos à latere atque à comitatu suo separet: quando multo & grauior, & peior sit mœchi quàm libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccauerit, hic existimans sibi satis esse quod non sacrificauerit, errore deceptus sit, ille matrimonij expugnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloacam & cœnosam voraginem vulgi, sanctificatum corpus & Dei templum detestabili colluuione violauerit; sicut Apostolus dicit: Omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est; qui autem mœchatur, in corpus suum peccat. Quibus tamen & ipsis pœnitentia conceditur, & lamentandi ac satisfaciendi spes relinquitur, secundum ipsum Apostolum dicentem: Timeo ne forte veniens ad vos, lugeam multos ex iis qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam de immunditiis quas fecerunt, & fornicationibus & libidinibus. Nec sibi in hoc noui hæretici blandiantur, quod se dicant idololatris non communicare; quando sint apud illos & adulteri & fraudatores, qui teneantur idololatriæ crimine, secundum Apostolum dicentem: " Hoc enim scitote intelligentes quia omnis fornicator aut immundus, aut fraudator, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. Et iterum: Mortificate itaque membra vestra quæ in terra sunt, " exponentes fornicationem, immunditiam, & concupiscentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt idolorum seruitus, propter quę venit ira Dei. Nam dum corpora nostra membra sint Christi, & singuli simus templum Dei, quisquis adulterio templum Dei violat, Deum violat; & qui in peccatis committendis voluntatem diaboli facit, dæmoni & idolis seruit. Neque enim mala facta de sancto Spiritu veniunt; sed de aduersarij instinctu; & de immundo spiritu natę concupiscentię contra Deum facere, & diabolo seruire compellunt. Ita fit, vt si peccato alterius inquinari alterum dicunt, & idololatriam delinquentis ad non delinquentem transire sua asseueratione contendunt; excusari secundum suam vocem non possint ab idololatrię crimine, cùm constet de Apostolica probatione mœ-

Psal. 2.

Ioan. 5.

1. Cor. 6.

2. Cor. 12.

Ephes. 5.

Coloss. 3.

chos & fraudatores, quibus illi communicant, idololatras esse. Nobis autem secundum fidem nostram, & diuinæ prædicationis datam formam competit ratio veritatis, vnumquemque in peccato suo ipsum teneri, " nec posse alterum pro altero reum fieri, cum Dominus præmoneat & dicat: Iustitia iusti super eum erit, & scelus scelerati super eum erit. Et iterum: Non morientur patres pro filijs, & filij non morientur pro patribus. Vnusquisque in peccato suo morietur. " Quod legentes scilicet & tenentes, neminem putamus à fructu satisfactionis & spe pacis arcendum; cum sciamus iuxta scripturarum diuinarum fidem, auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam pœnitentiam peccatores redigi, & veniam atque indulgentiam pœnitentibus non denegari. Atque ô frustrandæ fraternitatis irrisio! ô miserorum lamentantium caduca deceptio! ô hæreticæ institutionis inefficax & vana traditio! hortari ad satisfactionis pœnitentiam, & subtrahere de satisfactione medicinam; dicere fratribus nostris, plange & lacrimas funde, & diebus ac noctibus ingemisce, & pro abluendo & purgando delicto tuo largiter & frequenter operare, sed extra Ecclesiam post omnia ista morieris: quæcunque ad pacem pertinent, facies, sed nullam pacem, quam quæris, accipies. Quis non statim pereat? quis non ipsa desperatione deficiat? Quis non animum suum à proposito lamentationis auertat? Operari tu putas rusticum posse, si dixeris: agrum peritia omni rusticitatis exerce; culturis diligenter insiste: sed nullam messem metes, nullam vindemiam premes, nullos oliueti tui fructus capies, nulla de arboribus poma decerpes? " Vel si ei, cui dominium est, vsum nauium suadeas, dicas: Materiam de excellentibus syluis mercare frater; carinam præualidis & electis roboribus intexe, clauo, funibus, velis, vt fabricetur atque armetur nauis, operare: sed cùm hæc feceris, fructum " de actibus eius & cursibus non videbis? Præcludere est atque abscindere inter dolotis ac pœnitendi viam, vt cùm in scripturis Dominus Deus reuertentibus ad se & pœnitentibus blandiatur; nostra duritia & crudelitate dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod si inuenimus à pœnitentia agenda neminem debere prohiberi, & deprecantibus atque exorantibus Domini misericordiam, secundum quod ille misericors & pius est, " per sacerdotes eius pacem posse concedi; admittendus est plangentium gemitus, & pœnitentiæ fructus dolentibus non negandus. " Et quia apud inferos confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest: qui ex toto corde pœnituerint, & rogauerint, in Ecclesiam debent interim suscipi, & in ipsa Domino reseruari, qui ad Ecclesiam suam venturus, de illis vtique, quos in ea intus inuenerit, iudicabit. Apostatæ verò & desertores, vel aduersatij & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec spiritus, nec Ecclesiæ tenuerunt vnitatem. Hæc interim, frater charissime, pauca de multis quantum potui breuiter decucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem: & te magis ac magis collegij & corporis nostri societati coniungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas fuerit; plura in commune conferre, & vberius ac plenius, quę in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. " Opto te, frater charissime, semper benè valere.

Ezech. 18.

4. Reg. 14.

Luc. 17.

ADNOTATIONES IN Epistolam LII.

1 Antoniano] *Antonianus vnus erat Episcoporum Numidiæ ad quos scribitur Epistola infra Cypr. & Collegarum de baptizandis hæreticis.*

2 Accepi primas litteras tuas] *Sic Ms. cod. Affig. Manut. & Morel. pro eo quod erat prius:* accipimus, *& rectè; neque enim vsquam de se plurali numero loquitur Cyprianus. Desiderantur autem tum prima tum secunda Epistola Antoniani.*

3 ad Cornelium collegam nostrum] *Quomodo collegas suos vocet non vno in loco Cyprianus Romanos Pontifices, tractatum est à nobis supra Epistola 4. non est itaque quod cuipiam scrupulum iniiciat Erasmi ad hunc locum adnotatiuncula.*

4 secum, hoc est, cum Ecclesia Catholica communicare] *Certe vel hic locus confirmat Romani Pontificis auctoritatem; si enim verum sit, cum Ecclesia Catholica illum communicare, qui cum Cornelio Romano Papa communicat, erit igitur Ecclesia illa catholica cui præsidet Cornelius; atque hinc inde signum per quod discernatur Ecclesia Catholica ab hæreticorum conciliabulis est successio Romanorum Pontificum, verum de hoc latius Epistola ad Magnum.*

5 per quintum compresbyterum] *Fortassis is ipse Quintus est, ad quem postea factum episcopum in Mauritania, est Epistola infra lxxii.*

6 Trophimo & thurificatis] *Trophimus vnus erat lapsorum, & quos infra sacrificatos, hic thurificatos nuncupat. Patet autem hinc, præcipuam calumniam Nouatianam contra Cornelium fuisse, quod Trophimo & thurificatis communicasset.*

7 Quod

7 Quod quidem si pro sollicitudine fidei, &c.] *Colligitur hinc, non reprehendendam atque adeo nec hæreticam esse illam in fide dubitationem, quia rei veritas sollicitè exploratur, hoc est, quandiu res nondum diffinita est; vt hoc loco ob schisma inter Cornelium & Nouatianum, iusta erat dubitandi causa. Sic & D. August. epist. 162. inter hæreticos non esse deputandos dicit, qui aut ab hæreticis seducti) quos credentes hæreticis nuncupat, lib. de vtil. cre. ad Honoratum cap. 1.) aut à parentibus in errorem lapsis acceptam sententiam, nulla pertinaci animositate defendunt, quærunt autem cauta sollicitudine veritatem, corrigi parati quum inuenerint. At contra qui de semel manifestata fidei Catholicæ veritate, hoc est, de semel definitis fidei articulis pertinaciter dubitat, ab hæresi non excusatur. Dubius enim in fide infidelis est (inquit Gelas. Papa) & non solum anathematizantur in Syn. Ephesina generali, qui contradicunt definitis, per illud Concilium & alia præcedentia, sed omnes etiam illi qui fidem illorum patrum non confitentur. Quale quid habes etiam in diffinit. septima Synodi, actione vltima, de articulo hodie maxime controuerso, quare & verba subiicienda censuimus: Hæc est (inquiunt) fides Apostolorum, hæc est fides Patrum: hæc est fides Orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Credentes in vnum Deum in Trinitate laudatum venerandas imagines amplexamur. Qui secus agunt, anathemate percellantur, qui sic non sentiunt, ab Ecclesia depellantur. Eodem pertinet illud Theoph. in cap. 1. ad Romanos. Si fidem seruari hæsitando cœperimus, omnium procuÌdubio patiemur iacturam. Item illud D. Ambr. in Concilio Aquileiensi. Qui Arium non damnat, similis illi est, & hæreticus iure censendus. Imo & Imperat. Theodosius, Valentinianus & Gratianus cod de hæreticis. l. omnes, hæreticorum desinunt vocabulo contineri, & latis aduersus eos sanctionibus succumbere debere, qui vel leui argumento à iudicio Catholicæ religionis vel tramite detecti fuerint deuiare. Hæc paulo prolixius, propter eos qui non verentur de semel ab Ecclesia definitis suspensam perpetuo tenere sententiam, & (vt tum Elia Propheta loquar) claudicant in duas partes; qui certe si non pertinaciter dubitarent, Ecclesiæ Catholicæ partes cuius Dominus est Deus sequerentur potius, quam Synagogæ Baaliticæ.*

8 semel super petram solida stabilitate fundatos] *Alludit ad illud Euangelicum Matth. 7. Omnis ergo qui audit verba mea hæc & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram. Quare quum ibi non addatur:* robustam, *nec eam vocem habeat Afflig. Ms. cod. recte omissa est à Manut.*

9 Et quidem primum quoniam de meo quoque actu, &c.] *Quemadmodum satis constat ex libro & epistolis superioribus de lapsis, erat initio, persecutione adhuc feruente durior paulo erga lapsos Cyprianus, vtpote qui non nisi exacta pœnitentia ad pacem admittendos censeret, nisi forte ad preces Martyrum instante periculo mortis, idque non solum in sacrificatis, sed & in libellaticis obseruari volebat. Pace autem iam Ecclesiæ datâ quum primum conuenire licet, in Episcoporum Africæ Concilio nonnihil moderata est illa censura, & placuit illis (vti infra hac eadem epist la dicit) examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis vero in exitu subueniri. Culpabat itaque Cyprianum Antonianus, quod sententiam mutasset, ipse vero iustissimas mutati consilii rationes adducit; neque sibi soli, sed & Clero Romano primum, & deinde Episcopis compluribus placuisse hanc diffinitionem, imo vero & à Cornelio in Synodo Romana confirmatam. Atque hæc ad loci huius intellectum sufficiant.*

10 Euangelicum vigorem] *Sic Afflig. Ms. & Manut. pro eo quod cæteri:* Euangelij.

11 precibus & lamentationibus] *Ita recte locum hunc restituerunt Manut. & Morelius, antea enim interiecta particula:* sed, *sensum obscurabat. Apud eosdem confirmatam reperi coniecturam meam, qua legendum coniiceeram:* dabatur, *pro eo quod erat:* datur, *quod ex editione Remboldi irrepserat, nam vetus excusus & Afflig. cod. etiam priori modo legunt.*

12 in epistola mea quæ extat] *Habes hanc supra numero 14. vbi ex hoc loco suppleuimus quod deerat.*

13 quod etiam Romam ad Clerum, &c. & ad Confessores] *Recte ita Ms. cod. Afflig. & Manut. pro eo quod erat:* ad Romanum Clerum: *nam significat se Romam misisse & ad Clerum & ad Confessores litteras. Harum illæ desiderantur præter verba aliquot hic & epistola supra 31. allegata, hæ vero sunt supra num. 25.*

14 nunc in Ecclesia cum Cornelio iunctos] *Scripta est ergo hæc epistola post reditum Confessorum ad vnitatem, & vti paulopost constat, post primam Synodum Africæ & Synodum Romanam de lapsis, non vero post secundam, nam ibi denuo alia fuit facta de sacrificatis moderatio; atque adeo hinc patet, scriptam hanc post epistolam præcedentem, & ante epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, nam illa secunda fuit.*

15 Quod me rescripsisse, de eorum rescriptis] *Rescripta, habes supra epist. 26. & 31. Ex eo autem quod prius epistolam cuius meminit extare dixit, huius vero, epistola verba ex rescriptis citat, videntur illæ litteræ Cypriani, iam tum fuisse deperdita.*

16 pariter ac stantibus laicis] *Ita hæc Cypriani phrasi supra epistola 14. paulo ante citata.*

17 Nouatiano tunc scribente] *Erat igitur Nouatianus vnus ex præcipuis Presbyteris Romanis.*

18 Tunc adhuc confessore, nunc iam martyre] *Certe si vspiam alibi, hic aperte distinguit inter Confessorem & Martyrem; in quo verò differant, supra late epist. 9. Adnotauit autem Cauchius Diuum Pacianum hunc locum citantem, non habere particulam:* adhuc, *& similiter apud illum paulopost desiderari vocem:* omnibus.

19 copiosus Episcoporum numerus] *Loquitur de Synodo Africana contra Nouatum de lapsis, quam contigisse post pascha initio pacis, fit verisimile ex epistola supra 40. & epistola ad Cornelium num. 55.*

20 Lapsis denegaretur, &c. Ecclesia clauderetur] *Sic ex manuscriptis cod. Afflig. hunc locum restituimus, nam antea priori loco erat:* clauderetur, *& posteriori:* abdicaretur.

21 secundum quod libello continetur] *Vtinam extaret hic libellus placitorum Synodi Africanæ de lapsis.*

22 etiam Romam hac de rescripsimus ad Cornelium] *Prima facie existimabam intelligere Cyprianum Epistolam Synodi Africanæ ad Cornelium, quæ sequitur. num. 54. Verum ex verbis huius Epistolæ iam dictis:* sed traheretur, *diu pœnitentia, &c. aliisque infra positis, collatis cum statuto prioris Synodi cu-*

us ibi meminerunt, certò deprehendi illam poſteriùs ſcriptam, hanc vero, cuius hic meminit deſiderari.

23 qui & ipſe cum plurimis Epiſcopis habitn Concilio] *Huius Concilii Romani & Africani & aliorum quorundam in hac verba meminit Euſebius lib. 6. hiſtor.* Eccleſ. *cap. 33. Ob Nouati hereſim Concilium ſacerdotale celeberrimum in Vrbe Roma congregatum eſt, Epiſcoporum 60 numero, Presbiterorum quoque totidem, cum Diaconibus pluribus. Praterea etiam per ſingulas quáſque Prouincias de hac re magna deliberatione habita decretis ſignificatur, quod facto eſſet opus. Statuit ergo, Nouatum quidem cum his qui eum mentis elatione tumidum ſequerentur, quique ad inhumanam iſtam & nihil fraternitatis ſeruantem ſententiam declinarent, alienum eſſe ab Eccleſia, eos vero qui lapſi in certamine fuerant, fraterna miſeratione curandos, & fomentis pœnitentiæ medicandos.* Scribit *& de hac Cornelius Vrbis Roma Epiſcopus ad Eccleſiam Antiochenam, ſcribens Fabio eius Epiſcopo, quid etiam Italis, Afris, caeteriſque Occidentalibus viſum ſit. hactenus ille.*

24 De qoo tibi neceſſe nunc fuit ſcribere] *Sic Afflig. cod.* Manut. &c, *ante eum Coſterius, pro eo quod habebatur corruptiſſ.* tuoc.

25 Lapſus acciperet] *Ita primum reſtituit hunc locum Grauius, conſentiunt Afflıgenses. Manut. &* M*orel, cod. antea erat :* lapſis, *peßime, qui paulo poſt etiam rectius legunt :* collegæ tui, *quam vulgati :* collegæ noſtri.

26 Venio iam nonc, &c. ad perſonam Cornelij] *Latißime hic tractat de vita & promotione Cornelii ad ſummum Pontificatum.*

27 per omnia officiá Eccleſiaſtica promotus] *Plura ergo erant officia* Eccleſiaſtica *iam ætate Cypriani, de quibus paulo latiùs infra epiſtola ad Cornelium contra hæreticos.*

28 prn pudote virginalis conſcientiæ] *Fuit ergo virgo non maritus* Cornelius, *qualem fuiſſe & Cyprianum ex vita eius conſtat, qui etiam quemadmodum Cornelius ad* E*piſcopatum raptus eſt.*

29 Et factus eſt Epiſcopus à pluribns collegis noſtris] *Infra Epiſcopos qui ordinationi Cornelii interfuerant, ſedecim fuiſſe dicit, inter quos (vti patet ex* Epiſtol. *ſupra 42.) fuerunt ex Africa, Caldonius, Fortunatus, Pompeius ; &* Stephanus. *Apparet autem ex hoc loco, Epiſcopum ſiue Papam* R*omanum ea ætate fieri ſolere, à ſacerdotum Collegio, id eſt, ab* Epiſcopis, *de Clericorum teſtimonio, & plebis ſuffragio.* Sape *enim variatus eſt mos eligendo Romani Pontificis. Primus D. Petrus ſuos ſucceſſores deſignauit Linum, Cletum, & Clementem ; Anacletus & cateri vſque ad ſecundum ſchiſma inter Damaſum & Vrcifinum* Cleri *& populi ſuffragiis creati ſunt, & ab* Epiſcopi*s ſi qui forte præſentes eſſent, vt ex hoc loco colligere eſt. Tum autem in electione Damaſi interponi cœpit Imperator. auctoritas.* E*t primum quidem in ſchiſmate duntaxat, ad ſedandos tumultus, vti à Valentiniano res compoſita eſt inter Damaſum & Vrcifinum, ab Honorio inter Boniſacium & Eulalium, & à Theodorico rege inter Symmachum & Laurentium. Deinde etiam extra ſchiſma ; ne forte tumultus contingeret.* I*mo eo res paulatim deuenit, vt ſine illorum aſſenſu conſecrationem ſuſcipere non auderent. Durauit hic mos ad* I*mperator. Conſtantinum 3. Vſque, qui ſanctitate Benedicti 2. permotus, permiſit liberam vti antea poteſtatem ſoli Clero & populo Romano eligendi & deſignandi pontificis. Poſtea Adrianus Papa conuocata ad hoc Synodo Lateran.* E*piſcoporum 153. (quod antea nulli imperatori conceſſum fuit) etiam eligendi Pontificis ius, ob pulſos Italia Longobardos Carolo* Magno *conceſſit.* I*lli tamen iuri filius eius paulo poſt renunciauit, vt patet 63. diſtinct. apud Grat. cap.* L*udouicus. Sic libera denuo fuit Romanis electio & conſecratio* P*apa per multum temporis, vſque ad Leonem 8. Qui quum ab Othone primo vi, & armis in ſede Apoſtolica collocatus eſſet, denuo à Clero & plebe ad Imperator. ius omne eligendi Pontificis tranſtulit. Hoc priuilegio vſi ſunt ſucceſſores Othonis, imo abuſi potius, ad Henric.* 4. *vſque. Quare iuſtißimis de cauſis iterum reuocatum eſt id ius ad* R*omanos à Gregorio 7. etiam paulo ante Pontificatum, occaſione ſumpta à ſchiſmate illo inter Benedictum,* S*iluſtrum & Ioannem, ſub Henrico Imperatore 3. Nam Stephanus 9. Nicolaus 2. & Alexander ſecundus ſine aſſenſu Imperatoris creati ſunt. Quod quum iterum ſurreptitie per inſidias impetraſſet à Paſchali 2. Henricus 5. per ipſum Paſchalem denuo reuocatum eſt in Synodo Lateran. Poſtremo ad ſolos Cardinales ius eligendi Pontificis delatum eſt, quod quo tempore cœperit non perinde conſtat, nam & ſi à Nicolao 2. tale quoddam ſtatutum promulgatum ſit, poſtea tamen adhuc aliquoties interceſſerunt populi & Cleri* R*omani ſuffragia. Porro conſtitutiones de electione in conclaui celebranda, edita ſunt in Concil. Lugdun. à Greg. 10. hac partim ex Onuphrio Panuino, & Platina, partim ex hierarch. Alberti Piggii.*

30 qoiſquis poſt vnom qoi ſolus eſſe debeat] *Hic rurſum confirmatur noſtra ſententia, qua ſupra diximus, Vnum Epiſcopum peculiariter nuncupari à Cypriano Romanum Pontificem.*

13 ſediſſe iottepidnm Romæ, &c.] *Hinc collige, non ſtatim vti quidam exiſtimant ab electione Cornelium in exilium miſſum, ſed diu reſediſſe Roma intrepidum, imo vſque ad mortem Decii. Facit pro hac ſententia, quod paulopoſt dicit : & tyrannum armis & bello poſtmodum victum, prior ſacerdotio ſuo vicit. Nam in bello periit Decius, occiſus à Barbaris, & ipſi perſecutionem 7 in Chriſtianos indixit. Atq; adeo veriſimilius eſt. paſſum Cornelium ſub Gallo 2. & Voluſiano conſul. Imperante adhuc. Q. Herennio Hetruſco Decio Aug. Decii filio : atque hinc factum, vt ſub Decio à quibuſdam paßus dicatur. Verum de hoc in vita Cypriani latius.*

23 quam conſtitui Romæ æmulum ſacerdotem] *Sic primi hunc locum reſtituimus ex cod. Afflıgimen. pro eo quod erat ante :* Deo ſacerdotem. S*ignificat enim Cornelium patientius tolerare æmulum Principem, quàm Nouatianum æmulum ſacerdotem ; quem nuſquam Cyprianus Deo ſacerdotem nominat, ſed potius pſeudoepiſcopum.*

33 vel gladio, &c.] *Varia tormentorum genera quibus Chriſtiani afficiebantur, gladius, crux, ignis, vngulæ ; nam his membra, vti loquitur, & viſcera laniebantur.*

34 neceſſitati ſuccuboit] *Etiam hunc locum ita caſtigauı ex* M*s. cod. Afflig. pro eo quod erat :* neceſſitate.

35 & quoniam cum Tropbimo pars maxima plebis abſceſſerat] *Legitimam adfert recipiendi in gratiam Trophimi cauſam, quod cum illo magna pars plebis illum prius ſequuta, ad Eccleſiam redierit.*

36 tractatu ergo illic) *Sic rectè* M*s. Manut. &* M*orel. pro eo quod erat :* illius.

37 vt laicus cnmmunicet) *Eadem phraſi infra*

epiſtola

Epistola ad Hispanos : si vel Laico (inquit) communicare contingeret, & epistola ad Stephanum secunda : eos quoque hac conditione recipe, vt communicent Laici. Sic & Cornelius Papa epist. ad Fabium Antioch. ab Eusebio citata de Episcopis loquens, qui Nouatianum ordinauerunt : Vnum eorum (inquit) ad Laicam communicationem recepimus. Eiusdem communicationis fit mentio Concil. can. 1. & Agath. 33. Quid autem significet, explicat canon. 4. Concil. To. 1. Subdiacono loquens : Abstineat, inquit, biennio, postea inter Laicos reconciliatus per pœnitentiam communicet. Laicum igitur communicare, non aliud est veteribus, quam inter Laicos communicare. Orabant autem & communicabant illi extra cancellos, per ministerium Archidiaconi, hoc est, extra chorum vt hodie loquimur. Quod Diuus Ambrosius manifestum facit, dum Theodosium Imperatorem post oblatum munus ad altare, intra cancellos harentem, per Diaconum interrogari iussit, numquid vellet quod istic hareret. Dicenti se nihil aliud velle, quam vt diuina mysteria peragi videret : Ea (inquit ille) istinc tibi videre non licet. Habent in Dei templo sacerdotes, habent & Laici locum suum. Consistebant autem masculi ad meridiem (Micrologo teste) & fœminæ ad Aquilonem, & cancellis proximi teste Dionys. Areopag. tanquam Clero viciniores astabant Monachi. Introitus vero virorum custodiebant Ostiarii, Diaconissa introitus fœminarum, vti constat ex Const. Apostol. lib. 2. cap. 16.

38 Et idcirco si accepta pace commeatus à Deo datur] Rursum hic commeatum pro liberatione à morte accipit Cyprianus. De qua phrasi vide supra epistol. 34.

39 Nec tu existimes, &c. libellaticos cum sacrificatis] Hic explicat quid differant libellatici, id est, qui libellos offerebant vt supplicia euaderent, & sacrificatis qui sacrificia idolis immolabant. Locus mire faciens ad intellectum alterum locorum tum epistolis tum libro de lapsis, vtpote quo ipsa libellorum forma continetur

40 prosiliuit] Sic Ms. & vetus excusus Manut. & Morelius, pro eo quod erat : prosiluit.

41 viuentes & incolumes animas] Sic etiam illis excepto veteri & cateris excusis, qui legunt, saluatas & incolumes.

42 quorum si pœnitentiam respuamus] Pulchre hinc ad finem vsque dedarit, ad pœnitentiam admittendos Lapsos, contra Nouatiani hæresim, ad quam videbatur propendere. Antonianus.

43 diabolo inultaote rapiuntur] Ita illi quoque, pro eo quod erat : rapiantur.

44 nos nontantùm nunc] Sic recte Ms. cod. Manut. & Morel. pro eo quod erat : intantum, Ante illos, etiam sic castigarat Costerius.

45 & si lætatur vnum membrum] Discrepat hic Cyprianus & supra quoque epist. 12. (vbi iisdem verbis hanc scripturam citat) à textu tum Græco tum Latino. Quomodo etiam paulo post in illo Luc. 6. estote misericordes, sicut & pater vester misertus est vestri ; quod tamen legunt Ms. Afflig. cod. & Manut.

46 Videte ne quis vos deprædetur] Eodem modo citat hanc scripturam infra tom. 1. de bono patientiæ, sic & Ambros. in commentar. Hieronymus quoque in Osee Prophetam, & epistolam ad Galat. Græce etiam est συλαγωγῶν, id est, qui in prædam abducat. Tertull. tamen ad vulgatum interpretem magis accedit lib. de præscriptionat aduersum hæret. legens : ne quis sit circumueniens vos ; & Aug. lib. de Mor. Eccl. Cathol. c. 21. & Ser. de kal. Ianu. à Beda citato, legit cum illo : ne quis vos decipiat.

47 opus] necessarium.

48 quod pœnitentia sequante reualescat] Ita excusi omnes & placet magis quam illa lectio Afflig. cod. & Costerii : recalescat.

49 ad finem & virtutem de pœnitentia robur armatur] Sic eleganter Ms. Afflig. & Manut. cum Morelio, pro eo quod erat : ad fidem ac virtutem pœniteotiæ robur armetur.

50 vbi etsi occisus propter uomen postmodum fuerit] Sic recte Manut. Nam phrasin esse Cypriani confessio nominis, & propter nomen pati, satis patet ex epistola infra 54. & 57. quam mutuatus est à Tertull. lib. de resurrect. carnis, quare nihil opus est addita voce : Christi, quam habebant antea excusi, aut : Domini, quam habet Afflig. codex Porro Martyrem neminem esse extra Ecclesiam, denuo repetit in huius Epistola calce, item Epistolis duabus modo citatis & ad Iubaianum, libro etiam de vnitate Eccles. & de Orat. Dominica, vbi in confirmationem allegat illud 1. Corinth. 13. Si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Quod toties inculcasse videtur, spiritu quodam prophetico. Nam, si Socrati & post eum Nicephoro habenda fides, Nouatianus (si legendum haud dubie pro eo quod est : Nouatus,) sub Valeriano martyrium passus est. Similia Diuus Augustinus contra Donatistas ; qui se de martyrio iactabant, epistolis 61. ad Dulcitium, & 167. ad Festum, lib. 1. contra epistolam Parm. cap. 7. contra Cres. Gram. libro 3. capite 47. & in Psalm. 34. & 68. Serm. quoque 15. de verbis Apostoli, D. Hieronym. in cap. 1. ad Gall. & in Epistolam ad Philemonem, D. etiam Chrysost. orat. 1. contra & Iud. & Optatus Mileuitanus contra Parm. lib. 3. Loci notandi, contra Anabaptistas & alios hæret. qui dum de eis supplicium sumitur martyres se iactant.

51 Sactificatis in exitu subuenit] Pro vera hac lectione substitutum fuit a Remboldo : subuenire, quod remansit in excusis. Ex hoc loco autem colligere est ; scriptam hanc epistolam ante Epistolam ab hac secundam, quia ibi statutum significatur, vt non solum in exitu, sed quicunque pœnitentiam essent, sacrificatis omnibus, pax daretur.

52 quia exomologesis apud inferos non est] Videtur alludere ad illud Psalmi : In inferno autem quis confitebitur tibi ?

53 cum solatio pacis] Recte sic legendum censuerant Costerius, Manut. & Morelius ; nam antea corruptiss. legebatur : consolatio.

54 in contemplatiooe habentes, ne & vos tentemini] Sic Manusc. Affligmen. Costerius, Manut. & Morelius ; pro eo quod prius erat : habere, Porro videtur exemplar Cypriani non habuisse solœcismum illum, qui reperitur etiam in Græco exemplari : huiusmodo instruite, considerans ne & tu tenteris. Quomodo tamen vsque adeo legit Diuus Hieronymus, vt hinc colligat, Paulum vere dixisse se sermone imperitum. Legit etiam Cyprianus : Alterutrum, pro eo quod noster : Alter alterius. quod Latinius expressit Tertull. contra Marcion. lib. 5. Onera vestra inuicem sustinete, quomodo etiam Ambr. in comment. & Aug. serm. 15. de verbis Apostoli.

55 Ieſum Chriſtum iuſtum] *Sic excuſi omnes Afflig. habet* : Ieſum Chriſtum ſuffragatorem, *ſed non placet, quum in Epiſtola 1. Ioannis & Græco & Latine prior ſit lectio. Pro eo autem quod legit Cyprianus* : deprecatio, *rectius ex Græco vertit noſter interpres* : propitiatio, *nam hæc ſonat vox* ἱλασμὸς.

56 Si cum adhuc peccatores eſſemus Chriſtus] *Omittitur hic à Cypriano, quod etiam in Græcis exemplaribus hodie deſideratur, illud : ſecundum tempus D. Hieron. tamen exemplar id habuiſſe videtur, nam addit quæſt. 7. ad Algaſ.* opportuno tempore.

57 in cuius partibus] *Ita Afflig. cod. & Manut. cæteri* : in cuius parte.

58 Nec putes fratres] *Reſpondet ad Nouatianorum argumentum quo dicebant, martyria non fore tum frequentia, ſi lapſis pax daretur. Illud autem* : verè fidentium, *habet recte Afflig. cod. Manut. & Morelius, pro eo quod erat antea* : veri.

59 Aliud miſſum in carcerem non exire inde, &c.] *Eadem ſunt Cypriano* : ad veniam ſtare, *miſſum in carcerem non exire inde donec ſoluat nouiſſimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatum emendari, & purgari diu igne. Eadem etiam è contrario ad gloriam peruenire, ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem & peccata omnia paſſione purgaſſe. Per quæ diſtinguit haud dubiè ſtatum lapſorum poſt hanc vitam qui nondum pœnitentiam compleuerant, à ſtatu Martyrum. Atque adeo mire facit hic locus ad confirmandam Eccleſiæ traditionem de purgatorio, quod etiam ante me animaduertit Reuerendiſſ. Guadixenſis Epiſcopus Martinus Pereſius Ayala. Alludit autem ad ſcripturas Matth. 5. & 1. Cor. 3. Illam eodem modo interpretantur D. Hieronym. in Matth. & Ambr. in Lucam. cap. 12. Hanc vero Origenes hom. 6. in Exod. & 8. in Leuit. Ambr. Theodor. & Oecum. in comment. Auguſt. Enchir. cap. 69. in Pſalm. 36. & 21. de ciuitate Dei cap. 26. Paulinus Nolanus paraphraſi Pſalm. 1. & Epiſtola ad Seuerum, ac Gregorius lib. dial. 4. cap. 7. Vt autem de nomine non contendamus, ſuffragia defunctorum quæ in ſacrificiis & precibus Eccleſiaſticis fiunt, iam inde ab ætate Apoſtolorum, indicant eſſe locum quempiam, in quo puniantur. Alioqui enim fruſtra oratio fieret, vt à pœnis ſoluantur. Non tamen tam recens eſt purgatorij nomen ſiue purgatoriarum pœnarum, vt meminerunt D. Auguſt. Enchir. cap. cit. de ciuitate Dei lib. 20. cap. 25. & 21. cap. Gregorius loco citato, in 3 Pſalm. pœnit. & alibi frequenter, & Beda in Pſalm. 37. & ſerm. quodam Ms. in illud Ioannis 1. Ioannes perhibet teſtimonium de ipſo. Ignis etiam purgantis, præter Cyprianum hoc loco & alios ſupra allegatos, meminerunt etiam D. Hieronym. in fin. comment. in Iſaiā. Ambr. in Pſal. 118. ſerm. 10. Maximus in Diadochum, de perfectione ſpir. cap. 100. Damaſ. de iis qui dormierunt. Euſtratius Conſtantinop. lib. de operatione animæ poſt mortem, & Gennadius ſcholarius lib. de purgatorio contra Græcos : vbi multas veterum Græcorum ſententias allegat.*

60 pendere in die iudicij ad ſententiam iudicis] *Locus hic de die particularis iudicii vniuſcuiuſque intelligendus videtur, de quo D. Auguſt. Epiſt. ad Heſychium dicit, diem mortis vniuſcuiuſque, illi diem eſſe iudicij. Idque ſatis colligitur ex oppoſito : ſtatim à Domino coronare. Si enim ad Diem iudicii vſque differenda eſſet corona Martyrum ; non ſtatim coronari, non ſtatim fidei ac virtutis mercedem accipere dicerentur.*

61 dandam pacem mœchis non putauerunt] *Quod hic narrat de quibuſdam Epiſcopis, qui mœchis pacem negabant, ſub finem huius Epiſtolæ impugnat : docens neminem excludendum à pœnitentia. Hoc autem loco exempli adfert, vt doceat ; ſicut illi qui in ea erant ſententia quum plerique aliis in contraria eſſent, non tamen propterea ab Eccleſia receſſerunt : ita nec recedendum fuiſſe ab Eccleſia Nouatiano, ſi quid ille nouum ſaperet, quod aliis non probaretur. Allegat autem alicubi hunc locum D. Aug.*

62 manente concordiæ vinculo, &c.] *Similia habes infra ſub finem* Epiſtolarum *ad Iubaianum & ad Magnum vbi quid ſibi velit latius tractabimus.*

63 Miror autem quoſdam ſic obſtinatos eſſe] *Hic proprius cum aduerſario Nouatiano incipit confligere ſcripturas accumulans, vt doceat non denegandam Lapſis pœnitentiam.*

64 Habeo aduerſum te multa] *Planè contrariam habet lectionem hic Cypr. lectioni enim Græcæ tum Latinæ, quæ hodie extat, quæ habet* : pauca.

65 & manducare de ſacrificijs] *Hoc ex Afflig. cod. ſubſtituimus, pro eo quod antea vbique legebatur* : ſacrificio, *eſt enim Græce* : εἰδωλόθυτα.

66 Et pœnitere non vult.] *Hoc etiam pro eo quod erat* : noluit, *Nam Græce &* Latine *ſic legitur. Recte autem quod Græce eſt* : εἰς θλῖψιν μεγάλην, *vertit* : *in tribulationem magnam.*

67 ſuper vno peccatore pœnitentiam agente] *Sic* Manut. & Morelius *conformiter Græco & Latino* Lucæ *textui, Afflig. tamen codex legit vti excuſi hactenus* : ſuper vnum peccatorem ; *verum quia legit* : ſuper nonaginta nouem iuſtis, *non placuit illa caſuum variatio, præſertim quum ſupra* Epiſt. 49. *priori modo legant excuſi & Ms. codices.*

68 porriget ei] *Quum viderem hic variari lectionem excuſorum codicum* : porrigat, *à lectione Afflig. codex* : porrigit, *putaui ſubſtituendam veram lectionem* : porriget, Græce *enim eſt tum Matth. 7. tum Lucæ 11.* ἐπιδώσει.

69 Comparat hic Dominus] *Mendum Remboldi inuaſerat omnes excuſos, nam ſic Ms. & veteri excuſus.*

70 pœnitentiam non agentes, &c.] *Durior paulo fuit D. Cyprianus erga eos, qui ſolum in articulo mortis pœnitentiam & pacem petebant, idque tempore ſic poſtulante, vtpote in tanta lapſorum copia ; licuit autem ei hic in ſuo ſenſu abundare, quum res nondum diffinita eſſet.* Certe *poſtea Leo Papa* Epiſtola 89. & *Celeſtinus 1.* Epiſtol. ad Gall. *Epiſcopis contrarium definiunt, nempe ad pacem recipiendos etiam eos, qui infirmitate vrgente pœnitentiam poſtularent.*

71 Quod verò ad Nouatiani perſonam] *Hic reſpondet ad alteram Antoniani quæſtionem, quâ petebat doceri, quam hæreſim introduxiſſet Nouatianus, primum autem ſchiſmaticum, poſtea ſub epiſtolæ finem etiam hæreticum fuiſſe docet.*

72 nec curioſos eſſe debere quid ille doceat] *Locus adnotandus contra quorundam curioſitatem in legendis hæreticorum libris, aut ſcrutandis eorum ſententiis.*

73 iactet ſe licet] *Vox* : licet, *omiſſa à Remboldo, deſideratur etiam in Eraſmic. omnibus. Certe Afflig. & veteres excuſi eam habent, quare recte reſtituta à* Manut. & *Morelio.*

74 Epiſcopatus vnus, &c.] *Locus rurſum inſignis*

gnis pro Episcopatu Romano, similem habes libro de vnitate Ecclesiæ, vbi latius hac de re.

75 per vrbes singulas ordinati sint Episcopi] Vetus mos, vt singulis ciuitatibus singuli præficerentur Episcopi, præsertim autem obseruatus in Africa.

76 creare alios pseudoepiscopos audeat] De pseudoepiscopis à Nouatiano & factione illius ordinatis, Vide plura epist. 55. Vnde constat eos eò dementiæ venisse, vt etiam Carthagini Fortunatum quendam pseudoepiscopum contra Cyprianum constituerent.

77 Episcopatum autem tenere non posset] Simile quid habet epistola ad Hispanos, & eodem pertinet, quod alibi eius sententia videatur, vt haretici Presbyteri non vere offerant diuinum sacrificium. Sunt autem etiam hæc ex illis quibus tum licebat illi in suo sensu abundare, & confinia sunt errori illi de baptizandis hæreticis; quare quum res nondum diffinita esset, neminem turbare debent huiusmodi sententiæ. Certe Aug. libris 7. de Baptismo contra Donatistas, omnia argumenta Cypr. exacte dissoluit.

78 Tum deinde quantus arrogantiæ tumor est] Similia habes epist. præcedenti, vbi loci vtriusque verum intellectum ex D. August. ostendimus, & de loci huius restitutione, vtque legendum sit non: paleam, sed: palam aliquid diximus. Quia tamen tum Erasmus hoc loco, tum plerique aduersariorum; Matt. loco de zizaniis, posse conuinci existimant, quod mortis supplicio hæretici affici non debeant, aliquid de huius loci intellectu hic dicendum. Imprimis zizania (inquit Christus) filii sunt nequam, loquitur igitur generatim de omnibus malis, & sic interpretatur vtroque loco Cyprianus, locis quoque dictis Aug. primarium etiam illum sensum agnoscit D. Hieron. in comment. Eradicationem vero, pro electione ab Ecclesia accipiunt. Origen. hom. 21. in Iosue, D. Hieron. loco cit. & D. Aug. initio lib. 3. contra Parm. lib. de fide & operibus & contra aduers. Legis & Prophet. Deinde etiam si de hæreticis & de morte intelligatur iuxta Græcorum sententiam, & August. quibusdam in locis; non simpliciter prohibet illos eradicari Dominus; sed tum quando periculum est ne eradicetur simul & triticum, quod significant verba illa. Non, ne forte colligentes zizania, eradicetis simul & triticum. Alioqui enim si simpliciter intelligetur interdicta omnis eradicatio siue per mortem, siue per Ecclesiæ censuram; non licebit iudicibus Laicis in maleficos animaduertere, non licebit Ecclesiasticis iudicibus excommunicare quempiam. Quemadmodum igitur cùm metus ille non subest, id est, (vt cum Augustin. loquar) quando ita cuiusquam crimen notum est omnibus, & omnibus execrabile, vt vel nullos prorsus vel non tantos habeat defensores per quos possit schisma contingere, non dormire debet seueritas disciplinæ in excommunicatione; quemadmodum etiam vbi seditionis periculum non est, recte in maleficos animaduertunt magistratus: Ita non video quod obstet, cur quando publice constat de cuiusdam hæresi quando periculum non est, ne de Catholicis sumatur supplicium, immo potius è contrario periculum est, ne triticum degeneret in zizania, id est, ne Catholici seducantur ab hæreticis: cur (inquam) de illis sumi non possit extremum supplicium. Idque, non aut tumultu populari à plebe (de quali animaduersione intelligendi venit Iustinus Martyr epistola ad Zenam & Serenum, & alii quidam veteres quos pro se citant aduersarii, præsertim qui vixerunt sub Cæsaribus Ethnicis) aut à iudicibus Ecclesiasticis, aut per accusationem seu postulationem Episcoporum (de quali iudicio in causa Priscilliani loquuntur haud dubie Ambros. epist. 27, & Seuerus Sulpitius hist. sacræ lib. 2.) sed legitimos & sæculares magistratus, quomodo ipsum de eodem Priscilliano sumptum supplicium à Maximo, comprobauit Synodus Burdegalensis D. Hieronym. ad Ctesiphontem contra Pelag. & Leo Papa epistola 93. Narrat etiam Epiphan. & Cyrillus Hierosolym. in Cathagenien. supplicium sumptum de Mane primo auctore hæreseos Manichæorum; quem per Regem Persarum excoriatum scribunt, & de Messalianis, qui ob id se Martyrianos appellabant. Optatus quoque Mileuitanus lib. 3. contra Parm. factis Moysi Phinees & Eliæ, comparat factum Martani cuiusdam: qui Marculum & Donatu Donatistas occiderat. Eodem pertinet Dioscori Alexandrini vox illa in Synodo Calched. quâ flammis dignos clamabat hæreticos. Immo (vt Bernardum hom. 66. in Cant. & alios breuitatis gratia præteream) ipse D. Augustin. quid nobiscum senserit significat. cap. 7. lib. 1 contra litt. Parmeniani: Quinetiam (inquit) audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est, ad supplicium duci iusserit, &c. Respondet autem: Quid enim non isti iuste patiuntur, &c. & merito criminum & ordine potestatum? Prius enim probent se non esse hæreticos, vel schismaticos, tum demum de indignis pœnis suis liuidam emittant vocem, &c. Et tamen quid tale patiuntur quale faciunt? Nam si sanguis exit de carne mortali, &c. et paulopost: sed quorsum ista dicuntur, numquidnam etiam si obtineant non pertinere ad Imperatorem aduersus eos aliquid statuere, qui praua in religione sectantur, propterea si interfecerit eos, quos punierit, Martyres erunt? Et apertius tractatu 11. in Ioan. Mirantur (inquit) quia commouentur potestates Christianæ aduersus detestandos dissipatores Ecclesiæ. Si non ergo mouerentur, & quomodo redderent rationem de imperio suo, &c. Vbi, cum probasset quod dixerat, exemplo Nabuchodonosor, tandem concludit dicens: Videtis qualia faciunt & qualia patiuntur. Occidunt animas, affliguntur in corpore, sempiternas mortes faciunt, & temporales se perpeti conqueruntur. Habes veram D. Augustin. sententiam. Nam quæ illi pro se ex illo citare solent, aut sunt scripta ante epist. 48. & 50. atque adeo retractata, aut certe scripta ante leges latas ab Imperatoribus de mortis supplicio. De quibus quo tempore primum latæ & de aliis variis pœnarum generibus, aliisque huc pertinentibus pulchre tractat Dom. Claudius de Sainctes Parisiensis Theologus lib. duobus, ad edicta & de Methodo contra sectas veterum Principum, ad quos lectorem remittimus

79 fraudatores & mechos à latere, &c.] Donatum, Felicissimum, Nicostratum, & Euaristum intelligit, quorum sceleribus referta sunt, super epistola 4. & 47.

80 Hoc enim scitote intelligentes] Confirmat hic lectionem vulgatam Cypriani, quomodo etiam in eo quod sequitur: quod est idololatria. Videntur itaque legisse ipsi ἴςε pro eo quod hodie est in Græcis ἴςε, &: ὅ ἐςιν εἰδωλολατρεία pro eo quod nunc legitur ὅς ἐςιν εἰδωλολάτρης. Vicinitas litterarum, variæ lectionis ansam præbuit. Porro recte vertit: fraudator, pro eo quod Græce est πλεονέκτης.

81 exponentes fornicationem] Hic reperitur vox: exponentes, quæ tamen nec in Græcis nec in Latinis Apostoli extat exemplaribus, omittitur autem vox: libidem, pro qua Græce est: πάθος, legitur etiam: quę sunt, pro eo quod textus vterque quæ est,

82 nec posse alterum pro altero reum fieri] *Non dubium quin hic loquatur Cyprianus iuxta sensum scripturarum quas citat; quibus cùm contrariari videatur illud Exod. 20. Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem, rectè vtraque scripturæ loca non vno in loco ita concordat D. Augustin. vt Ezech. & Deuteron. siue lib. Regum loci, intelligantur de iis qui non imitantur patrum iniquitatem, Exodi vero, de his qui illam sequuntur: quod & illud ibi adiectum satis indicat; eorum qui oderunt me.*

83 quod legentes scilicet & tenentes, &c.] *Hic demonstrat in quo hæresis Nouatiani consistat, non quidem quod pœnitentiam subtrahebat, sed fructum satisfactionis, siue vt supra dixi, fructum pœnitentiæ, vtpote qui soleret dicere fratribus: Plange & lacrymas funde, & pro purgando & abluendo peccato largiter & frequenter operare; sed tamen pacem quam quæris non accipies. Quia tamen (vti paulopost inquit Cyprianus) dum fructus pœnitentiæ intercipitur, pœnitentia ipsa tollitur; hinc est, quod Nouatianis imputare solent veteres sublationem pœnitentiæ, quum potius absolutionem sacerdotalem tollerent, docentes, soli Dei iudicio relinquendos pœnitentes, nec à Presbytero absolui posse impugnat autem similitudinibus vsque aptissimis hanc absurdam illorum sententiam.*

84 Vel si ei cui dominium est] *Sic rectè Afflig. cod. & Costerius, pro eo quod erat:* &, *quod sensum plane obscurabat.*

85 de actibus eius] *Notanda venit hæc lectio Cypriani, vt hinc constet, veram eius esse lectionem:* in actibus Apostolorum, *non* in actis.

86 per sacerdotes eius pacem posse concedi] *Vbi sacerdotibus hæc potestas data sit ostenditur his verbis Epistolæ 54. Cum permisisset (inquit) ipse qui legem dedit, vt ligata in terris, etiam ligata essent in cælis, solui autem possent illic, quæ hic prius in Ecclesia soluerentur. Cui similis est locus apud Hilarium in cap Matt. 26. Ambr. lib. 1. de pœnit. cap. 2. & 7. ac in vlt. cap. Lucæ D. Aug. quæst. 33. super* Numer. *& in Psalm. 101. conc. 2. D. Hiero. quæst. 9. ad Hedibiam, & Chrys. tam frequenter, & præsertim libris de sacerdotio, vt facilè lectori eius loci sint obuii. hæc contra eorum sententiam, qui docent non vere remitti peccata per sacerdotes, sed remissa ostendi; faciunt autem pro nobis etiam illa quæ infra dicemus Epistola 54. sub finem.*

87 Et quia apud inferos confessio non est] *Interposita particula:* dum, *à* Remboldo, *interturbabat sensum.*

88 Opto te, frater charissime] *Clausula hæc omissa casu quodam à* Remboldo, *desiderabatur; nam habet vetus excusus, quare rectè denuo adiicitur.*

AD FORTVNATVM ET alios collegas, de iis qui per tormenta superantur.

EPISTOLA LIII.

ARG. *Consultus Cyprianus à collegis num admittendi essent ad communionem lapsi quidam per tormenta superati; respondet: quia triennio iam pœnitentiam egissent, sibi quidem videri admittendos esse; sed quum post Paschæ solennia Concilium Episcoporum apud se futurum esset, se cum illis rem tractaturum. Atqui ex triennio & Concilio quorum meminit, patet scriptam esse hanc Epistolam, eodem ferè tempore quo præcedentem.*

CYPRIANO FORTVNATO, Ahimnio, Optato, Priuatiano, Donatulo & Felici, fratribus, Salutem.

SCRIPSISTIS mihi, fratres charissimi, quod cùm in Capsensi ciuitate propter ordinationem Episcopi essetis, pertulerit ad vos Superius frater & collega noster: Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerant, & nomen Domini confessi, violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant: postmodum cum apud Proconsulem pœnis grauibus excruciarentur, vi tormentorum subactos esse, & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant diutinis cruciatibus excidisse: nec tamen post hunc grauem lapsum non voluntate, sed necessitate susceptum, à pœnitentia agenda per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem iam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam, quos constat stetisse in acie, nomen confessos esse: violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis, tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse: vt quod in nouissima infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione releuetur: & sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere eis & veniæ locum claudere, atque eos à paterna pietate, & à nostra communicatione priuare: quibus existimamus ad deprecandam clementiam Domini posse sufficere, quod triennio iugiter ac dolenter, vt scribitis, cum summa pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certè non puto incautè & temerè his pacem committi: quos videmus militiæ suæ fortitudine nec prius pugnæ defuisse, & si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare.

Lib. 5. Epist. 23.

reparare. 8 Nam cùm in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis periculo subueniri & pacem dari; debent vtique in accipienda pace præcedere, quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prælio congressos & vulneratos, per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maximè cùm cupientibus mori non permitteretur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent, quamdiu non fidem, quæ inuicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis, vt cum pluribus collegis de hoc ipso plenissimè tractem, & res tanta exigit maius & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes ferè inter Paschę prima solemnia apud se cum fratribus demorantur; quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint, 9 & ad me venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, vt de eo quod consuluistis figatur apud nos, & rescribatur vobis firma sententia, multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LIII.

1 Fortunato, Ahymnio] *Legendam esse aut hoc pacto aut* Aymnio, *satis patet ex Synod. Africana & Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchy cod. quare neque* Aymno, *legendum, vt hactenus excusi, nec* Ahymnô, *vt* Manut. *Appellatur in Syn. ab Ausuagga.* Fortunatus *vero à Tuccabori.*

2 Optato, Priuatiano, Donatulo& Felici] *Optati nulla alibi mentio, Priuatianus autem in Syn. cognominatur à Sufetula & fit eius mentio Epistola seq. Donatulus à Capse, Felices plures fuerunt. Quia autem Capse siue Capsa (vt hodie vocatur) in Numidia, suspicor & cæteros fuisse Episcopos Numidas.*

3 in Capsensi ciuitate] *Quum vti iam dixit in Synodo Capso appelletur hæc ciuitas, magis & Manut. & Morel. lectio, quàm aut vulgata;* Capsente, *aut Ms. cod.* Capense, *præsertim quum illi conformiter in Synodo:* Capse, *legant, Episcopum vero cuius fit mentio, Donatulum fuisse verisimile est.*

4 Superius frater & collega] *Sic recte restituit hunc locum Manut. pro eo quod erat:* nuper, *nam Ms. tres & Cauchius habent:* super, *& Angl. cod. sicut Manutius.*

5 Ninum, Clementianum, Florum] *Nomina sunt eorum qui tormentis superati erant.*

6 per hoc triennium] *Quum biennio in secessu fuerit Cyprianus atque adeo anno integro post reditum eius hæc conscripta sit Epistola, patet scriptam anno secundo Cornelii, atque adeo eodem fere tempore cum præcedenti.*

7 nomen confessos esse] *ita cod. Angl iuxta phrasin Cypriani, de qua Epistola præcedenti, quare non placuit quod alii adiiciunt:* Domini.

8 Nam cum in concilio placuerit] *Etiam istud idipsum quod diximus paulo ante confirmat, fit etiam eiusdem Concilii Epistola præcedenti mentio.*

9 & ad me venire cœperint] *Si quid diuinare in re incerta liceat, fit mihi verisimile, occasione huius consultationis indictam Synodum, cuius Epistola est quæ proxime sequitur. Certe ante illam scriptam hanc constat, quum duntaxat hic prioris concilii fiat mentio, scriptam etiam hinc patet, paulo ante Pascha.*

AD CORNELIVM SYNODI Africanæ de Pace lapsis danda.

EPISTOLA LIIII.

ARG. Quum prius statuissent Africani Episcopi in concil. quodam, vt lapsi non nisi diu Pœnitentia acta admitterentur ad Pacem, nisi forte periculum infirmitatis vrgeret: iam instante noua persequutione statuerunt, omnibus qui pœnitentiam egissent pacem dandam, vt fortiores essent ad passionis prælium. Id Episcoporum statutum, totius Synodi nomine, nunciat Cornelio Papæ Cyprianus, atque adeo non tam ipsius Cypriani quam Synodi Africanæ est hæc Epistola.

CYPRIANVS, 1 LIBERALIS, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, &c. Cornelio fratri, S.

STATVERAMVS 2 quidem iam pridem, frater chariss. me, participato inuicem nobiscum consilio, vt qui in persecutionis infestatione supplantati ab aduersario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerent, diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis vrgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas & diuina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, & dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, vt de sæculo recedentes sine communicatione, & pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit ipse, qui legem dedit, 3 vt ligata in terris etiam in cœlis ligata essent; solui autem possent illic, quæ hic priùs in Ecclesia soluerentur. 4 Sed enim cùm videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, & 5 crebris atque assiduis ostensionibus admoneamur, vt ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati & parati simus;

Lib. 1. Epist. 3.

Matt. 18.

plebem etiam nobis de diuina dignatione commiſſam exhortationibus noſtris paremus, & omnes omninò milites Chriſti, qui arma deſiderant, & prælium flagitant, intra caſtra Domini colligamus: 6 neceſſitate cogente, cenſuimus, eis qui de Eccleſia Domini non receſſerunt, ſed pœnitentiam agere & lamentari, ac Dominum deprecari à primo lapſus ſui die non deſtiterunt, pacem dandam eſſe; & eos ad prælium, quod imminet, armari & inſtrui oportere. 6 Obtemperandum eſt namque oſtenſionibus, atque admonitionibus iuſtis, vt à paſtoribus oues in periculo non deſerantur, ſed grex omnis in vnum congregetur, & exercitus Domini ad certamẽ militię cœleſtis armetur. Meritò enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, vt infirmis in exitu ſubueniretur, quamdiu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, & ſubuenire ſero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, ſed fortibus pax neceſſaria eſt, nec morientibus, ſed viuentibus communicatio à nobis danda eſt, vt quos excitamus & hortamur ad prælium, non inermes & nudos relinquamus, ſed 7 protectione ſanguinis, & corporis Chriſti muniamus: & 8 cùm ad hoc fiat Euchariſtia, vt poſſit accipientibus eſſe tutela, quos tutos eſſe contra aduerſarium volumus, munimento dominicæ ſaturitatis armemus. Nam quo modo docemus aut prouocamus eos in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus? aut quo modo ad martyrij poculum idoneos facimus, 9 ſi non eos prius ad bibendum in Eccleſia poculum Domini iure communicationis admittimus? Intereſſe debet, frater chariſſime, inter eos 10 qui vel apoſtatauerunt, & ad ſeculum cui renunciauerant reuerſi, gentiliter viuunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra Eccleſiam parricidalia quotidie arma ſuſcipiunt: & inter eos qui ab Eccleſiæ limine non recedentes & implorantes iugiter ac dolenter diuina & paterna ſolatia, nunc ſe ad pugnam paratos eſſe, & pro domini ſui nomine, ac pro ſua ſalute ſtare fortiter, & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus, ſed vigilantibus damus: pacem non deliciis, ſed armis damus: pacem non ad quietem, ſed ad aciem damus. 11 Si ſecundum quod eos audimus, & optamus & credimus fortiter ſteterint, & aduerſarium nobiſcum in congreſſione proſtrauerint; non pœnitet pacem conceſſiſſe tam fortibus, immo Epiſcopatus noſtri honor grandis & gloria eſt, pacem dediſſe Martyribus, vt ſacerdotes 12. qui ſacrificia Dei quotidie celebramus, hoſtias Deo & victimas præparemus. Si autem (quod Dominus auertat à fratribus noſtris) aliquis lapſorum fefellerit, vt pacem ſubdolè petat, & impendentis prælij tempore communicationem non præliaturus accipiat, ſeipſum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronunciat. Nos inquantum nobis & videre & iudicare conceditur, faciem ſingulorum videmus; cor ſcrutari, & mentem perſpicere non poſſumus. De his iudicat occultorum ſcrutator & cognitor 13 cito venturus, & de arcanis cordis atque abditis iudicaturus. 14 obeſſe autem mali bonis non debent, ſed magis mali à bonis adiuuari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda eſt, quia ſunt quidam negaturi; cùm propter hoc pax danda ſit omnibus militaturis, ne per ignorantiam noſtram ille incipiat prẹteriri, 15 qui habet in prẹlio coronari. 16 Nec quiſquam dicat, qui martyrium tollit, ſanguine ſuo baptizatur: nec pax illi ab Epiſcopo neceſſaria eſt, habituro gloriæ ſuæ pacem, & accepturo maiorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus eſſe non poteſt ad martyrium, qui ab Eccleſia non armatur ad prælium: & mens deficit, quam non recepta Euchariſtia erigit, & accendit. Dominus enim in Euangelio ſuo dicit: Cùm autẽ vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quod loquamini; non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri qui loquitur in vobis. Quando autem dicat; in traditis atque in confeſſione nominis conſtitutis ſpiritum patris loqui; quo modo poteſt ad confeſſionem paratus aut idoneus inueniri, qui non prius pace accepta receperit ſpiritum patris, qui corroborans ſeruos ſuos ipſe loquitur & confitetur in nobis? 17 Tum deinde ſi relictis omnibus rebus ſuis fugerit, & in latebris atque in ſolitudine conſtitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in languore deceſſerit: nonne nobis imputabitur quod tam bonus miles, qui omnia ſua dereliquit, & contempta domo, & parentibus, ac liberis, ſequi Dominũ ſuum maluit, ſine pace & ſine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia ſegnis, vel duritia

Matt. 10.

Matt. 14.

duritia crudelis afcribetur in die iudicij; quòd paftores creditas & commiffas nobis oues nec curare in pace, nec in acie voluerimus armare? nonne ingeretur nobis à Domino, quòd per Prophetam fuum clamat & dicit: Ecce lac confumitis, lanis vos tegitis, & quod craffum eft interficitis, & oues meas non pafcitis; quod infirmatũ eft non confortaftis, & quod malè habuit non corroboraftis, & quod contribulatum eft non confolari eftis, & quod errabat non reuocaftis, & quod periit non inquififtis, & quod forte fuit, confeciftis labore: & difperfæ funt oues meæ, eo quod non funt paftores, & factæ funt in comefturam omnibus beftiis agri; & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego fuper paftores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pafcant oues meas, 18 & iam non pafcēt eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pafcam eas cum iudicio. Ne igitur ore noftro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis, quàm diuinæ & paternæ pietatis opponimus, oues nobis commiffæ à Domino repofcantur; 16 placuit nobis, fancto Spiritu fuggerente, & Domino per vifiones multas & manifeftas admonente, quia hoftis nobis imminere prænunciatur & oftenditur, colligere intra caftra milites Chrifti, &, examinatis fingulorum caufis, pacem lapfis dare, immo pugnaturis arma fuggerere: 20 quod credimus vobis quoque paternę mifericordiæ contemplatione placiturum. 21 Quod fi de collegis aliquis extiterit, qui vrgente certamine pacem fratribus & fororibus non putat dandam, reddet ille rationē in die iudicij Domino vel importunæ cenfuræ, vel inhumanæ duritiæ fuæ. Nos, quod fidei, & charitati, & follicitudini congruebat, quæ erant in confcientia noftra protulimus; diem certaminis appropinquaffe, hoftem violētum cito contra nos exfurgere: pugnam non talem qualis fuit, fed grauiorem multo & acriorem venire, hoc nobis diuinitus frequenter oftenditur; de hoc nos prouidentia & mifericordia Domini fæpius admonent, de cuius ope & pietate qui in eum confidimus, poffumus effe fecuri: quia qui in pace militibus fuis futuram prænunciat pugnam, dabit militantibus in congreffione victoriam. 22 Optamus te, frater charif. fime, femper benè valere.

D. Cyprian.

Eze. 34.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LIIII.

Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Iunius, Marrutius) *Horum omnium etiam infra fit mentio in Epigraphe Epiftola Cypriani ac cæpifcoporum ad Epifcopos Numidas de baptizandis hæreticis: Cæcilij verò & Nicomedis etiam in epiftola ad clerum & plebes Hifpaniarum. Porro de Liberali & Marrutio nulla alibi eft mentio. De Caldonio fupra frequenter. Nicomedes in Synodo Carthaginen. nuncupatur à Segermis Cæcilius à Bilta, Iunius à Neapoli. Porro etfi hic Manufcriptus Affliginien. Mach. & Dunen. cum excufo veteri & Remboldo legant:* Iulius & Marutius, *placet magis Cambron. cod. & vulgata excuforum lectio:* Iunius, *eo quod fic appellatur in Synodo, &* Marrutius, *placet magis* Menutio.

Felix, Succeffus, Fauftinus, Fortunatus, Victor,) *Horum etiam Epiftola dicta de bapt. hæret. fit mentio, excepto Fauftino, cuius nomen alibi non reperio, ni forte legendum fit pro* Fauftinus, Fauftus, *nam Faufti in Synodo & in Epiftola ad Hifpan. fit mentio. Vbi etiam Succeffi, Fortunati, & Victoris nomina habentur. Porrò fex Epifcopi nomine Felices recenfentur in Synodo, è quibus duo fuerunt Numidæ, ad quos fcribitur Epiftola infra lxx. primus vero in Syno. eft Felix à Bagai. Succeffus cognominatur ab Abir. Germaniciana, & ad illum fcribitur Epiftola penultima Fortunatus vero à Tuccabori, & ad illum fcribitur ni fallor, Epiftola lvi. & liber de exhortatione Martyrij, nifi forte ad alterum illum Fortunatum fcripta fit, cuius paulo poft fit mentio. Victores vero tres dicunt fententiam in Synodo, fufpicor hunc effe Victorem à Gor.*

Saturninus, alius Saturninus, Rogatianus) *Sic Cambr. cod. & excufi Erafmus. Manut. & Morel. Ms. vero alii tres, vetus excufus, Remboldus omittunt:* Rogationum: *fed quum in vtraque Epiftola citata legatur ille & in Syn. Carthag. ad illum quoque fit epiftola infra de fuperbo Diacono, magis placet prior lectio. Saturnini autem duo primi in Synodo, cognominantur a Victoriana & à Tucca.*

Tertullus, Lucianus) *Hos duos adiicere recens* Manut. *& Morelius; pro vtroque autem horum habent Manufcripti Mach. Blandin. Afflig. Dunen. & vetus excufus cum Remboldo:* Aurelius. *Verùm quum in ipfis illis cod. vbi poftea alterius Aurelii fit mentio non ponitur:* Alius, *nec id legat Cambr. cod. nec cæteri excufi, nolui adiicere: Præfertim quum immediate fequatur:* Saturninus, *vbi alii habent:* alius Saturninus, *eft enim magna litterarum vicinitas, inter* alius, & Aurelius. *De Tertullo autem fupra alicubi lactum, fit eiufdem mentio Epiftola fæpe dicta de bapt. hæret. & Luciani quoque, qui cognominatur in Synodo à Rucumma.*

Sattius, Secundinus,) *Defiderantur etiam ifti in tribus illis Manufcriptis Veteri excufo, & apud Remboldum, fed reperiuntur in cod. Cambronen. & excufis cæteris omnibus, quare retinenda duximus hæc omnia: præfertim quum vtriufque etiam fiat mentio Epiftola ad Hifpan. & Sattij quoque in Epiftola de Baptiz. Cognominatur etiam in Synod. Sattius à Sicilliba & Secundi-*

nus à Cediat.

Alius Saturninus Eutyches] *Hos habent Ms. & excusi omnes. Saturninus autem tertius in Synodo vocatur ab Autinis; & tres quoque Saturnini sunt in Epigraphe Epistola de bapt. hæret. illa verò duo duntaxat. Eutychis vero nulla vspiam mentio.*

Amplius alius Satúrninus, Aurelius Priscus] *Sic Manut. & Morelius, alibi vbique desideratur: Amplius; pro quo quidem Ms. tres, vetus excusus, & Remboldus legunt:* Iambus, *sed quia postea Iambi fit mentio non præmissa voce:* alius, *& vnus duntaxat Iambus numeratur in Synodo, minus placet; quanquam tamen nec Ampli nomen vspiam repetatur, atque adeo fortaßis etiam sit superfluum. Aurelii vero duo scribunt Epistolam ad Hisp. & in Syn. sententiam dicunt; quorum primus cognominatur ab Vtica: Prisci autem nulla alibi est mentio neque quarti Saturnini.*

Herculanus, Victoricus, Quintus, Honoratus, *Herculani fit mentio infra Epistola lxx. de bapt. hæret. & supra Epistolis xxxviii. & xxxix. Victorici Epistola lxviii. ad Hispan. qui in Synod. appellatur à Thabraca. Quinti & Honorati vtrobique, quorum ille in Synod. ab Aggia, hic vero cognominatur à Tucca, habes etiam ad Quintum Epistolam infra lxxii.*

Manthsneus, Hortensianus, Verianus Iambus,] Manthsneus *legunt plerique excusi & Ms. solus Cambronen.* Mantheneus. *Hortensianus cuius quoque fit mentio Epistola lxx. vocatur in Synod. à Laribus.* Verianus, *legunt Manuscripti ad vnum omnes pro eo quod erat in excusis:* Geranius, *pro quo Manut.* Veranius, *sed quod non placet, Iambus cuius etiam fit mentio Epistola lxviii. vocatur in Syn. à Germaniciana.*

Donatus, Pomponius, Policarpus, Demetrius,] *De Donato vide supra Epistolam I. Ad Pomponium est infra* Epistola *de virginibus, & fit eius mentio vtráque* Epistola *supradicta. Polucarpi fit mentio supra* Epistola *xlv. & infra lxx. quare miror quomodo irrepserit in textum* Polij Marcus: *quum priori modo legant Manuscripti omnes, vetus excusus &* Remboldus, Demetrij *autem nusquam fit mentio, præterquam* Epistola *lxviii.*

Alius Donatus, Priuatianus, Fortunatus,] *Alterius Donati fit quoque mentio* Epistola *lxviii. nescio vero quis fuerit:* Priuatianus, *cognominatur in Synodo à Suffetula, Fortunati autem secundi nulla alibi fit mentio.*

Rogatus & Munnulus, *Rogati nulla alibi mentio. Munnulus legunt* Ms. *tres & Cauchii vetus quoque excusus, &* Remboldus. *Cambron. vero codex:* Munnollus, *quare magis placet hæc lectio, quam aut* Monnullus, *sicut vulgati, aut:* Monnullus, *sicut* Manut. *aut* Montulus, *sicut legit Morel præsertim quum in* Ms. *cod. in* Synodo *legatur,* Munnulus, *à Girba.*

2 Statueramus quidem iam pridem] *Quantum coniicere libet fuit hoc statutum in* Synodo *Africana post Pascha, statim à reditu Cypriani è suo secessu. Quale quid etiam statutum legitur in* Synodo *Romana habita à Cornelio, vt testatur* Eusebius.

3 vt ligata in terris, etiam in cælis ligata essent] *Alludit ad illud* Matth. 18. *Amen dico vobis, quæcunque ligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo; & quæcumque solueritis super terram erunt soluta & in cælo, præterquam quod ipse legat:* in cælis, *vbi hodie & Græce & Latine habetur* in cælo.

4 Sed enim cùm videamus] *Sic Cambr. cod. &* Manut. *in cæteris desideratur* enim. *Patet autem hinc, scriptam esse hanc* Epistolam *instante secunda persecutione, atque adeo ante* Epistolam *lv. quæ scripta est iam incœpta persequutione, vtpote in qua dicit, se ad leonem denuo postulatum à populo.*

5 crebris & assiduis ostensionibus] *Similes ostensiones habuit Cyprianus de pace futura in suo secessu, vti supra in Epistolis ibi scriptis frequens est.*

6 necessitate cogente censuimus] *Hinc patet, recte pro tempore & personis mutari statuta conciliorum priorum per posteriora præsertim prouincialium.*

6 Obtemperandum namque est] *Error* Remboldi *qui legit:* obtemperantis, *remansit in vulgatis omnibus. Nam* Ms. 5. *nostri & Cauchii, vetus quoque excusus hoc pacto legit, quare recte etiam sic* Manut. & Morel.

7 protectione corporis & sanguinis Domini, &c.] *Similis prorsus est locus Epistola ad Thibaritanos, vnde constat eodem fere tempore scriptam, frequenter etiam corporis & sanguinis Domini meminit Cyprianus, vti ex indice constat; quæ omnia loca, confirmant Catholicam de veritate corporis & sanguinis Domini in* Eucharistia *sententiam. Atque adeo hac de re tractandi locus hic opportunus foret: verum ne sim prolixior, lectorem remitto ad Classes Auctorum Ioannis* Garetii, *qui optimam Catholicis omnibus nauauit operam.*

8 cum ad hoc fiat Eucharistia] *Notatu digna veterum phrasis qua fieri siue facere Eucharistiam dicebant, verum de ea latius* Epistola *ad Cæcil. de sacramento calicis.*

9 Si non eos prius ad bibendum poculum Domini iure communicationis admittimus] *Nullam ex hoc loco colligi posse necessitatem communicandi sub vtraque specie, pulchre deducit insignis Theologus D. Ioannes Hesselius in suo tractatu de communione sub altera specie, ad quem lectorem remittimus: pluribus ea de re acturi in* Epistola *iam dicta ad Cæcilium, & libro de orat. Dominica.*

10 qui vel apostatauerunt, & ad sæculum cui renuntiauerant, &c.] *Apostatare pro deficere à religione, deriuatum à Græca voce* ἀποςατέω, *veteribus vsitatum fuit, hinc dictus fuit Apostata Iulianus imperator. De renunciatione autem sæculi quæ fit in Baptismo, vide supra* Epistolam 7.

11 Si secundum quod eos audiuimus & optamus & credimus] *Sic Morelius, cæteri omnes non aliud quam:* audimus, *aut* audiuimus.

12 qui sacrificia Dei quotidie celebramus] *Mos erat apud veteres, vt quotidie sacrificia celebrarent Episcopi, nam & alibi simile quid habet. De sacrificiis autem latius dicta* Epistola *ad Cæcilium.*

13 citò venturus] *Hoc tum Apostolis tum Cypriano & aliis veteribus vsitatißimum, vt iudicium extremum instare sua quisque ætate existimaret; præsertim adhuc vigentibus illis primorum Imperatorum persequutionibus.*

14 Obesse autem mali bonis non debent] *Locus hic requirebat de commixtione bonorum & malorum in* Ecclesia *tractatum, sed plura hac de re* Epistola *ad*

Antonianum

Antonianum & lib. de vnitate Ecclesiæ Catholicæ.

15 qui habet in prælio coronari) De hac phrasi Cyprianus supra alibi, mutuata est autem à Græcis.

16 Nec quisquam dicat ; Qui martyrium tollit] Sic Ms omnes & vetus excusus ; Manutius quoque & Morelius, pro quo prius Remboldus & eum sequutus Erasmus : tulit, Videtur alludere hac phrasi ad illud Saluatoris nostri : Qui non tollit crucem suam, &c. Mirum est autem, quid sibi hic velint huius Synodi patres & ipse cum illis Cyprianus, dum dicere videntur, nondum reconciliatis ab Ecclesia non sufficere Martyrium ad salutem, quum tamen Cyprianus Epistola infra ad Iubaianum disertis verbis fateatur, Cathecumenis ante baptismum sufficere Martyrium ad salutem, vocans illum baptismum sanguinis. Videtur enim eadem vtrorumque ratio, neque enim magis Cathecumeni ante baptismum (qua ratione hic potissimum vtitur) acceperunt Spiritum sanctum, quam lapsi ante pacem datam. Imprimis autem, non tam negant baptizari suo sanguine Martyrem nondum baptizatum (de qua sententia latius infra Epistola ad Iubaianum) quam quod inde necessaria consequentia deduci non posse velint, pacem accipere lapsos per Martyrium. Et forteassis dubitandi illis causa fuit criminis enormitas, vtpote sacrificio idolis immolati ; quod non vno in loco summum criminum omnium crimen esse, è scripturis deducit Cyprianus. Deinde non tam apertam habebant scripturam de Martyrio lapsorum, atque de martyrio Cathecumenorum, aut eorum qui ad fidem primam accedebant. Pro priori enim sententia citat Cyprianus latronis exemplum in cruce : & Diuus Augustinus tum illud ipsum, tum Cornelii Centurionis & Martyrum innocentium, Pro posteriori sententia nescio an scriptura à quopiam allegata reperiatur. Atque adeo consultius existimabant si pacem acciperent, tum ob dictam incertitudinem, tum vt recepta Eucharistia (vt loquuntur) vires eorum erigerentur & accenderentur ad Martyrium : nos hoc suo facto instruentes, vt in dubiis tutiorem semper sententiam sequamur. Quandoquidem tamen eadem videtur ratio vtrorumque, eadem vtrobique causa est Martyrii, idem fidei feruor, ego certe atque lapsos Martyrio posse pacem consequi in articulo necessitatis atque Cathecumenos arbitror : præsertim, quum vt mox dicemus etiam extra martyrium, veram ad Deum cordis conuersionem & veram pœnitentiam in necessitate, vicem absolutionis obtinere, doctores doceant scholastici, & Patrum quidam, imo & ipse Cyprianus.

17 Tum deinde si relictis omnibus] Sic Manut. solus & recte, cæteri : Tunc. Habes similes locos apud Leonem epistola 99. ad Episcopum Foroliuiensem, D. August. Epistola 180 ad Honoratum, & D. Greg Nazianzen. sub finem orat. de Baptismo. Faciunt autem magnopere hi loci, ad confirmandam necessitatem confessionis. Si enim vsque adeo necessaria sit reconciliatio pœnitentis per sacerdotem, vt tanti viri non sint securi de salute illorum, qui quantumuis pœnitentes sine absolutione sacramentali ex hac vita decedant, profecto ad salutem necessariam esse illam iudicarunt. Quod vsque adeo persuasum veteribus fuit, vt tum Cyprianus, tum Clerus Romanus hoc semper Epistolis suis inculcarint, vt decedentibus ex hac vita pax daretur, etiam nondum exacta pœnitentia : quemadmodum supra videre est in Epistolis de Lapsis, præsertim autem iij. xiij. xiiij. xv. xvj. & xxxj. Eandem necessitatem comprobat Fabiani illud Martyris & Pontificis Epistola 2. Decretal. Illi qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait : Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequuntur, ad emendationem compellendi sunt, quia in barathrum delabuntur, nisi eis sacerdotali auctoritate subuentum fuerit. Eodem etiam pertinent verba quæ habentur initio huius Epistolæ, & quæ diximus Epistola ad Antonianum. Colligitur etiam hinc, improbabilem esse eorum sententiam, qui solam contritionem sufficere plerumque existimant ad remissionem peccatorum ; si id enim verum esset, non tantopere inculcaretur à prædictis patribus necessitas absolutionis siue reconciliationis. Verum enimuero etsi ordinaria non sit peccatorum remissio in decedentibus sine confessione, quod dictis locis volunt Patres, non tamen sic esse alligatam Dei potentiam visibilibus sacramentis, vt non aliquando etiam inuisibiliter sine sacramentis operetur, idque in necessitate ; satis colligitur, ex iis quæ paulo ante diximus de Cathecumenis sine baptismo morientibus, in quibus non solum baptismum suppleri per martyrium, sed & per plenam (vt loquuntur illi) cordis ad Deum conuersionem, disertis verbis docent D. D. Ambrosi. orat. funeb. de obitu Valent. Imperat. Augustin. lib. 4. de Bapt. contra Don. cap. 22. Bernardus Epistola ad Hugonem de sancto Victore, ipse quoque Hugo lib. de sacram. part. 6. cap. 7. Eadem est enim (inquit, idem D. Aug. cap. vlt. lib. 1. de adult. coniug.) reconciliationis causa quæ Baptismatis, si forte pœnitentem finiendæ vitæ periculum præoccupauerit, cui simile quid habet etiam cap. vlt. lib. de natura boni contra Manich. Haymo quoque in 3 cap. Epistol. ad Rom. Et D. Bernardus in dicta Epist. immo ipse Cyprianus, qui Epistola ad Thybaritanos, illis qui in solitudinibus positi in persecutione mortui fuerint, etiam sine absolutione sacramentali, non salutem modo, sed & Martyrii coronam promittit. Quando igitur sacramenta Baptismi aut pœnitentiæ excludit, non contemptus sed necessitas, non desperandum de illis ; qui sine sacramentis illis hinc decedunt.

18 & iam non pascent eas] Sic Cambr. & excusi Erasmici omnes, desiderantur verò hæc verba in Ms. tribus, veteri excuso & apud Romboldum, quare & ego prætermisissem, nisi tale quid legere D. etiam Hieron. in versione 72. pro eo quod Hebræi habent : & non pascent amplius semetipsos, immo & Cyprianus eadem verba legit infra Epistola lxvij.

19 placuit nobis Spiritu sancto suggerente] Verba non nunc solum, sed olim vsitata in Conciliis, immo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis : nam Act. 15 dicitur : placuit Spiritui sancto & nobis, &c.

20 quod credimus vobis quoque, &c. placiturum] Multum facit hic locus pro confirmatione Pontificiæ dignitatis, nam quodammodo confirmari petunt suam a Cornelio sententiam.

21 Quod si de collegis, &c. Videtur alludere ad illos qui Nouatiani partes tuebantur, verum de his latius Epistola ad Anton.

22 Optamus te] Hanc clausulam recens adiecerant Manut. & Morel. in cæteris desideratur.

AD CORNELIVM DE
Fortunato & Felicissimo, siue
contra hæreticos.

EPISTOLA LV.

Argumentum. Imprimis monet Cornelium Cyprianus hac Epistola, vt Felicissimi & Fortunati contra se calumnias non audiat, nec minus eorum terreatur, sed forti sit animo, sicuti Dei sacerdotem contra hæreticos decet, vt pote qui pro more hæreticis vsitato hæresim suam & schismata inceperint ex contemptu vnius in Ecclesia Episcopi; obiter etiam indicans vnde oriri soleant hæreses & schismata, vt merito à Morelio inscribatur contra hæreticos.

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

LEGI [1] litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum misisti, & dilectionis fraternæ, & Ecclesiasticæ disciplinæ, & sacerdotalis censuræ satis plenas: quibus significasti, [2] Feliciffimum hostem Christi, non nouum, sed iam pridem ob crimina sua plurima & grauissima abstentum, & non tantum mea, sed plurimorum [3] coëpiscoporum sententia condemnatum, [4] reiectum à te illic esse, & cum venisset stipatus caterua & factione desperatorum, vigore pleno, [5] quo Episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse: de qua iam pridem cum sui similibus, Dei maiestate, & Christi Domini & iudicis nostri seueritate, depulsus est, ne schismatis [6] & dissidii auctor, ne pecuniæ commissę sibi fraudator, ne stuprator virginum ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor, vltra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam, præsentiæ suę dedecore, & impudica atq; incesta contagione violaret. [7] Sed enim lecta alia tua Epistola, frater, quam primis litteris subiunxisti, satis miratus sum: cùm animaduertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cùm te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes, quòd si litteras quas attulerant non accepisses, publicè eas recitarent, & multa turpia ac probrosa, & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater charissime, vt nequissimorum timeatur audacia, & quod mali iure, atque ęquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant: actum est de Episcopatus vigore, & de [8] Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate, nec Christiani vltra aut durare, aut esse iam possumus, si ad hoc ventum est, vt perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles, [9] & Iudæi minantur, & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes [10] diabolus * obsedit, venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur; non tamen iccirco cedendum est, quia minantur, aut ideò aduersarius & inimicus maior est Christo, quia tantum sibi vindicat, & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater charissime, fidei robur immobile; & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus, atque impetus oblatrantium fluctuum, velut petræ obiacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest vnde Episcopo aut terror aut periculum veniat; qui terroribus & periculis viuit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Nec enim solas gentilium vel Iudæorum minas cogitare & spectare debemus, cùm videamus, ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo, quem inter Apostolos ipse delegerat, proditum: inter initia quoque mundi Abel iustum non nisi frater occiderit; & Iacob fugientem persequutus sit frater infestus: & Ioseph puer venierit vendentibus fratribus: [11] in Euangelio etiam legamus, esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento vnanimitatis fuerint, ipsos inuicem tradituros. Nihil interest quis tradat, aut sæuiat, cùm Deus tradi permittat quos disponit coronari. [12] neque enim nobis ignominia est pati à fratribus, quod passus est Christus: nec illis gloria est facere, quod fecerit Iudas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana iactatio illic absenti minari, cùm hic me habeant in potestate præsentem? Conuicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus: fustes, & lapides, & gladios, quos [13] verbis parricidalibus iactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales: necare tamen non possunt, nisi eis Dominus 14 necare permiserit. Et cùm nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio, & verbis, & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater charissime, relinquenda est Ecclesiastica disciplina, aut sacerdotalis soluenda censura, quoniam conuicijs infestamur, aut terroribus quatimur; quando 15 occurrat & moneat scriptura diuina dicens: Ille verò qui præsumit & contumax est, vir sui iactans, 16 nihil omninò perficiet,

Lib. 1. Epist. 3.

* obsidet

Ioan. 18. & Mat. 26

Gen. 4.

Gen. 37.

Mat. 10.

perficiet, qui dilatauit" tanquam infernus animam suam. Et iterum: Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius " in stercora erit & in vermes. " Hodie extolletur, & cras non inuenietur, quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius " periit. Et iterum: Vidi impium exaltatum, & extolli super cedros Libani, & transiui, & ecce non fuit, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Exaltatio, & inflatio, & arrogans, ac superba iactatio, non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de Antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus, & dicit: Tu autem dixisti in animo tuo: In cœlum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam: Sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo. Et addidit dicens: Tu vero ad inferos descẽdens in fundamenta terræ, & qui videbunt te, mirabuntur super te. Vnde & parem talibus pœnam scriptura diuina loco alio comminatur & dicit: Dies enim Domini Sabaoth super omnem iniuriosum & superbum, & super omnem elatum & excelsum. Dei ore itaque ac de verbis suis vnusquisque statim proditur, & vtrum Christum in corde suo, an verò Antichristum habeat: loquendo detegitur: secundum quod Dominus in Euangelio suo dicit: Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui, cùm sitis nequam? de abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro " emittit bona & nequam homo de nequam thesauro emittit nequam. Vnde & diues ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cùm in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os eius & lingua pœnas dat; quia plus scilicet lingua sua & ore peccauerat. Nam cùm scriptum sit: Neque maledici regnum Dei consequentur; & iterum Dominus in Euangelio suo dicat: Qui dixerit fratri suo, fatue, & qui dixerit racha, " reus erit in gehenna ignis; quo modo possunt censuram Domini vltoris euadere, qui talia ingerunt non solum fratribus sed & sacerdotibus; quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur vt quisquis sacerdoti eius & ad tempus hic iudicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur Dominus Deus, dicens: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit, timebit; & non agent impiè etiam nunc. Item ad Samuelem, cùm à Iudæis sperneretur, Deus dicit: non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et Dominus quoque in Euangelio: Qui audit vos, inquit, me audit, " & eum qui me misit: & qui reiicit vos, me reiicit: qui me reiicit, reiicit eum qui me misit. Et cum leprosum mundasset: Vade, inquit, & demonstra te sacerdoti. Et cùm postea tempore passionis alapam accepisset à seruo sacerdotis, cúmque ei dixisset: Sic respondes pontifici? aduersus pontificem Dominus contumeliosè nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens: Si malè, inquit, locutus sum, exprobra de malo: si autem benè, quid me cædis? Item in Act. Apostolorum. Postmodum beatus Apostolus Paulus cùm ei dictum esset: " Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? quamvis Domino iam crucifixo, sacrilegi, & impij, & cruenti illi esse cœpissent; nec iam quidquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent: tamen ipsum quamuis inane nomen & vmbram quandam sacerdotis 25 cogitans Paulus: Nesciebam, inquir, fratres, quia Pontifex est, scriptum est enim: 26 Principem populi tui non maledices. Cùm hæc tanta ac talia, & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de diuina dignatione firmatur; quales putas esse eos, qui sacerdotum hostes & contra Ecclesiam Catholicam rebelles, nec præmonentis Domini comminatione, nec futuri iudicij vltione terrentur? 27 Neque enim aliunde hæreses obortæ sunt, aut nata sunt schismata, 28 quàm inde, quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec vnus in ecclesia ad tempus sacerdos, & ad tempus iudex vice Christi cogitatur. Cui si secundum magisteria diuina obtemperaret fraternitas vniuersa; nemo aduersum sacerdotum collegium quidquam moueret; nemo post diuinum iudicium, post populi suffragium; post Coepiscoporum consensum iudicem se iam non Episcopi, sed Dei faceret; nemo discidio vnitatis, Christi Ecclesiam scinderet; nemo sibi placens ac tumens seorsum foris hæresim nouam conderet, nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis, vt putet sine Dei iudicio fieri sacerdotem cùm

Abac. 1. 1. Mach. 2. Psalm. 36. Esai. 14. Esai. 2. Matth. 12. Luc. 16. 1. Cor. 6. Matt. 5. Deut. 17. 1. Reg. 8. Luc. 10. Matt. 8. Ioan. 18. Act. 23.

Mat. 10.

dominus in Euangelio ſuo dicat: Nónne
duo paſſeres aſſe væneunt, & neuter eo-
rum cadit in terram ſine patris voluntate?
Cùm ille nec minima fieri ſine voluntate
Dei dicat: exiſtimat aliquis ſumma & ma-
gna, aut non ſciente, aut non permittente
Deo, in Eccleſia Dei fieri, & ſacerdotes,
id eſt, diſpenſatores eius, non de eius ſen-
tentia ordinari? Hoc eſt fidem non habe-
re, qua viuimus, hoc eſt Deo honorem
non dare, cuius nutu & arbitrio regi, &
gubernari omnia ſcimus & credimus. Pla-
nè Epiſcopi non de voluntate Dei fiunt;
" qui extra Eccleſiam fiunt, ſed contra
diſpoſitionem & traditionem Euangelij
fiunt: ſicut ipſe Dominus in duodecim
Prophetis ponit & dicit: " Sibimetipſis

Oſee 8.

regem conſtituerunt, & non per me. Et

Oſee 9.

iterum: Sacrificia eorum tanquam panis

Eſa. 30.

luctus; omnes qui manducant ea, conta-
minabuntur. Et per Eſaiam quoque Spi-
ritus ſanctus clamat & dicit: Væ vobis filij
deſertores, hæc dicit Dominus; habuiſtis
conſilium & non per me, & feciſtis con-
uentionem non per ſpiritum meum, adii-
cere peccata ſuper peccata. " Cæterum
(dico enim prouocatus, dico dolens, dico
compulſus) quando Epiſcopus in locum
defuncti ſubſtituitur, quando populi vni-
uerſi ſuffragio in pace deligitur, quando
Dei auxilio in perſequutione protegitur;
collegis omnibus fideliter iunctus, " plebi
ſuæ in Epiſcopatu quadriennio iam pro-
batus, in quiete ſeruiēs diſciplinæ, in tem-
peſtate proſcriptus, applicito & adiuncto
Epiſcopatus ſui nomine, toties ad leonem
petitus, in circo, in amphitheatro domi-
nicæ dignationis teſtimonio honoratus:
his ipſis etiam diebus, quibus has ad te lit-
teras feci, ob ſacrificia, quæ edicto propo-
ſito celebrare populus iubebatur, clamore
popularium ad leonem denuò poſtulatus
in circo: cum talis, frater chariſſime, " à
quibuſdam deſperatis & perditis, & extra
Eccleſiam conſtitutis impugnari videtur,
apparet quis impugnet. Non ſcilicet Chri-
ſtus, qui ſacerdotes aut conſtituit aut pro-
tegit, ſed ille, qui Chriſti aduerſarius, &
Eccleſiæ eius inimicus, ad hoc Eccleſiæ
præpoſitum ſua infeſtatione perſequitur,
vt gubernatore ſublato, atrocius atque
violentius circa Eccleſiæ naufragia graſ-
ſetur. Nec quenquam fidelem & Euange-
lij memorem, atque Apoſtoli præmonen-

2. Tim. 3.

tis mandata retinentem, mouere debet,
frater chariſſime, " ſi quidam in extremis
temporibus ſuperbi, & contumaces & ſa-
cerdotum Dei hoſtes, aut de Eccleſia re-
cedunt, aut contra Eccleſiam faciunt
quando tales nunc futuros & nominus, &
Apoſtoli eius ante prædixerint. Nec præ-
poſitum ſeruum deſeri à quibuſdam mire-
tur aliquis; quando ipſum Dominum ma-
gnalia & mirabilia ſumma facientem, &
virtutes Dei patris factorum ſuorum teſti-
monio comprobantem, diſcipuli ſui reli-
querint. Et tamen ille non increpuit rece-
dentes, aut grauiter comminatus eſt, ſed
magis conuerſus ad Apoſtolos ſuos dixit:
Nunquid & vos vultis ire? ſeruans ſcilicet
legem, qua homo libertati ſuæ relictus,

Matt. 16.
Ioan. 6.

& in arbitrio proprio conſtitutus, ſibimet
ipſe vel mortem appetit, vt ſalutem. " Pe-
trus tamen, ſuper quem ædificata ab eo-
dem Domino fuerat Eccleſia, vnus pro
omnibus loquens, & Eccleſiæ voce re-
ſpondens, ait: " Domine ad quem ibimus?
verba vitæ æternæ habes, " & nos credi-
mus & cognouimus, quoniam tu es filius
Dei viui: Significans ſcilicet & oſtendens,
eos qui à Chriſto receſſerint, culpa ſua pe-
rire, Eccleſiam tamen quæ in Chriſtum
credat, & quæ ſemel id quod cognouerit
teneat, 38 nunquam ab eo omnino diſce-
dere; & eos eſſe Eccleſiam, qui in domo
Dei permanent: Plantationem verò plan-
tatam à Deo patre non eſſe, quos videmus
non frumenti ſtabilitate ſolidari, ſed tan-
quam paleas diſſipantis inimici ſpiritu ven-
tilari, de quibus & Ioannes in Epiſtola ſua

1. Ioan. 2.

dicit: Ex nobis exierunt, ſed non fuerunt

Rom. 3.

ex nobis, ſi enim fuiſſent ex nobis, 39 man-
ſiſſent vtique nobiſcum. Item Paulus mo-
net nos, cùm mali de Eccleſia pereunt,
non moueri, nec recedentibus perfidis
40 fidem minui: Quid enim, inquit, ſi ex-
ciderunt à fide quidam eorum, nunquid
infidelitas illorum 41 fidem Dei euacua-
uit? abſit: 42 eſt enim Deus verax, omnis
autem homo mendax. 43 Quod ad nos at-
tinet, conſcientiæ noſtræ conuenit, frater
chariſſime, dare operam, ne quis culpa no-
ſtra de Eccleſia pereat: ſi autem quis vltro
& crimine ſuo perierit, & pœnitentiam
agere, atque ad Eccleſiam redire nolue-
rit, nos in die iudicij inculpatos futuros,
qui conſulimus ſanitati, illos ſolos in pœ-
nis remanſuros, qui noluerint conſilij no-
ſtri ſalubritate ſanari. Nec mouere nos de-
bent conuitia perditorum, quo minus à
via recta, & à certa regula non recedamus,
quando & Apoſtolus inſtruat dicens: Si
hominibus placerem, Chriſti ſeruus non

Galat. 1.

eſſem. Intereſt vtrum quis homines pro-

mereri

mereri, an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. " si verò id enitimur, & elaboramus vt possimus Deo placere; & conuicia & maledicta debemus humana contemnere. " Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo, à paucis & inueteratis hæreticis constituto, non statim scripsi, frater charissime, non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna aut metuenda perferri maximè quando & Fortunati nomen iam satis nosses, qui est vnus ex quinque Presbyteris iam pridem de Ecclesia profugis, & sententia coepiscoporum nostrorum, multorum & grauissimorum virorum, nuper abstentis " qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt: " item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur: qui non tantum ab iis istic abstentus, sed abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem; & pro certo 48 hærere memoriæ, & disciplinæ tuæ scirem: necessarium non putaui, celeriter & vrgenter hæreticorum tibi ineptias nunciandas. Neque enim ad Catholicæ Ecclesiæ maiestatem pariter, ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. 49 Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum, nuper ad nos à Nouatiano legatum missum, atque à nostra communicatione reiectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram; quando hæc omnia contemnantur à nobis, & 50 miserim tibi proximè nomina Episcoporum istic constitutorum, qui integri & sani in Ecclesia Catholica fratribus præsunt. Quod vtique ideo de omnium nostrorum consilio placuit scribere, vt erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri, quibus scribere, & litteras mutuo à quibus vos 51 accipere oportet: si quis autem præter hos, quos Epistola nostra complexi sumus, scribere vobis audetet, sciretis eum vel sacrificio, vel libello esse maculatum, vel vnum de hæreticis peruersum scilicet & profanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis 52 & clerici; per Felicianum Acoluthum, quem 53 cum Perseo collega nostro miseras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi, sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis Epistolis à nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præuentus est. 54 Ita enim semper scelera festinant, quasi contra innocentiam festinatione præualeant. Per Felicianum autem significaui tibi, frater, venisse Carthaginem 55 Priuatum veterem hæreticum, in Lambesitana colonia, ante multos fere annos ob multa & grauia delicta nonaginta Episcoporum sententia condemnatum, 56 Antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet, Fabiani & Donati litteris seuerissimè notatum: qui cùm causam suam apud nos 57 in concilio, quod habuimus Idibus Maiis quæ proximè fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. 58 Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi, pseudoepiscopum olim constituerat. Sed & Iouinus & Maximus comites " cum Priuato hęretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia 60 nouem Episcoporum collegarum nostrorum condemnati, 61 & iterato quoque à pluribus nobis, in concilio anno priore abstenti. Cum his autem quatuor iunctus est 62 & Repostus 63 Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione deiecit. Hi quinque cum paucis vel 64 Sacrificatis, vel malè sibi consciis. Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt, vt criminibus in vnum conuenientibus talis esset scilicet rector; quales illi qui reguntur. Hinc iam & cætera mendacia, frater charissime, potes noscere, quę illic homines desperati, & perditi ventilauerunt, vt cùm de sacrificatis vel de hæreticis amplius quàm quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint, & Fortunatum sibi dementiæ suę socium constituerint: illi tamen quasi filij diaboli, & mendacio pleni, ausi sunt, vt scribis, 65 iactitare vigintiquinque Episcopos affuisse: quod mendacium & istic prius apud fratres nostros iactitabant, dicentes viginti-quinque Episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi Episcopum facerent; quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis conuenientibus naufragis & à nobis abstentis, detecti sunt, atque confusi; Romam 66 cum mendaciorum suorum merce nauigauerunt, quasi veritas post eos

nauigate non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione conuinceret. Atque hęc est, fratet, [67] vera dementia, non cogitare, nec scire, quod mendacia non diu fallant; noctem tamdiu esse quamdiu illucescat dies, clarificata autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Denique si nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falso nominarent: tanta apud eos etiam malorum penuria est, vt ad illos nec de sacrificatis, nec de hæreticis viginti quinque colligi possint. Et tamen ad decipiendas aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur; quasi, etsi vetus esset hic numerus, aut ab hæreticis Ecclesia, aut [68] ab iniustis iustitia vincatur. Nec me oportet, frater charissime, paria nunc cum illis facere, & ea, quæ commiserunt atque hucusque committunt meo sermone decurrere; cùm considerandum sit nobis, quid proferre & scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quàm pudor loqui: & ne videar prouocatus maledicta potius, quàm crimina & peccata congerere. *69* Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis: coniurationes, & adulteria, & varia delictorum genera prætereo: vnum illud (in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est) de eorum facinore non puto esse reticendum; quod à primo statim persequutionis die, cùm recentia delinquentium facinora feruerent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum 70 atque ora fumarent, communicare cum lapsis & [71] pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterũt. Clamat Deus: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Et Dominus in Euangelio dicit: Qui me negauerit, negabo illum. Et alio loco indignatio & ira diuina non tacet, dicens: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia: super hæc non indignabor? dicit Dominus: Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari seipse testatur. Intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur. [72] Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus [73] Concilio frequenter acto non consensione tantum nostra, sed & comminatione decreuimus, vt pœnitentiam fratres agerent, vt pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret: & illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarij, de Ecclesia recedentes, & contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (vt opus suum diaboli malitia 74 consumment) ne vulneratos diuina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpant, ne Deo indignanti satisfiat; Christum Dominum suum, qui 75 Christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quærat, ne ad Ecclesiam qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus & lamentationibus iustis delicta redimantur, ne vulne[ra] lacrymis abluantur. Pax vera falsæ pacis mendacio tollitur, salutaris sinus matris nouerca intercedente præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus, & gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, vt linguis, atque ore, quo 76 in Capitolio ante deliquerant, sacerdotibus conuicium faciant; confessores, & virgines, & iustos quosque fidei laude præcipuos atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis & maledicis vocibus 77 prosequãtur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia, & humilitas, & pudor cæditur, quàm 78 illorum ipsorum spes & vita laceratur. 79 Neque enim qui audit, sed qui facit conuicium, miser est; nec qui à fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est, & cùm nocentes innocentibus iniuriam faciunt, illi patiuntur iniuriam, qui facere se credunt. Denique hinc illis 80 percussa mens, & hebes animus, & sensus alienus est. Ita est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: 81 Et dedit illis Deus Spiritum transpunctionis; ne reuertantur scilicet, & curentur & deprecationibus & satisfactionibus iustis 82 post peccata sanentur. Paulus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: 83 Dilectum veritatis non habuerunt vt salui fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, 84 sed sibi placent in iniustitia. Primus felicitatis gradus est, non delinquere secundus, delicta cognoscere. Illic currit innocentia integra & illibata quę seruet, hic succedit medela quę sanet: quod vtrumque isti offenso Deo perdiderunt & vt amissa sit gratia, quæ de baptismi sanctificatione percipitur, & non subueniat pœnitentia, per quã culpa curatur. 85 An putas, frater, leuia esse aduersus Deum facinora,

Exod. 22. Mat. 10. Esai. 57.

Esai. 19. Rom. 11. Esai. 6. 2. Thess. 2.

facinora, patua & modica delicta, quod per illos non rogatur maiestas indignantis Dei? quod non timetur ira & ignis, & dies Domini? quod imminente Antichristo, exarmatur fides militãtis populi, dum tollitur vigor & timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent; sacerdotibus labor maior incumbit in asserenda, & procuranda Dei maiestate, ne quid videamur in hac parte negligere; cùm admoneat Dominus & dicat: Et nunc præceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes: Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus; Immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram." Honor ergo datur Deo, quando sic Dei maiestas & censura contemnitur, vt cùm se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, & cum pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur à sacrilegis atque dicatur; ne ita cogitetur Dei, ne timeatur iudicium Domini, ne pulsetur ad Ecclesiam Christi: sed sublata pœnitẽtia, nec vlla exomologesi criminis facta, despectis Episcopis atque calcatis, " pax à presbyteris verbis fallacibus prædicetur; & ne lapsi surgant, " aut foris positi ad Ecclesiam redeant, communicatio non communicãtibus offeratur? Quibus etiam satis non fuit ab Euangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis & pœnitentiæ sustulisse, fraudibus inuolutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni & sensu & fructu pœnitentiæ remouisse: " nisi foris sibi extra Ecclesiam & contra Ecclesiam constituissent conuenticulum perditæ factionis, cùm malè sibi consciorum & Deum rogare ac satisfacere nolentium caterua conflueret." Post ista adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, nauigare audent, & ad Petri cathedram atque ad Ecclesiam principalem, vnde vnitas sacerdotalis exorta est, à schismaticis & profanis litteras ferre, nec cogitare " eos esse Romanos (quorum fides, Apostolo prædicante, laudata est) ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscoporum contra Episcopos factum nunciandi? aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseuerant: aut si displicet & recedunt, sciunt quò reuertantur." Nam cùm statutum sit omnibus nobis, & æquũ

Malac. 2.

Rom. 1.

sit pariter ac iustum, vt vniuscuiusque causa illic audiatur, vbi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat vnusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet vtique eos quibus præsumus non circumcursare, nec Episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam, vbi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas Episcoporum in Africa constitutorum, qui iam de illis iudicauerunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis vinctam iudicii sui nuper grauitate damnarunt. Iam causa eorum cognita est: iam de eis dicta sententia est, nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi leuitate reprehendi," cùm Dominus doceat & dicat: Sit sermo vester, est est, non non. Si eorum, qui de illis priore anno iudicauerunt, numerus cum Presbyteris & Diaconis computetur, plures tunc affuerunt iudicio & cognitioni, quàm sunt iidem isti, qui cum Fortunato nunc videntur esse coniuncti. Scire enim debes, frater charissime, cum posteaquàm pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, iam penè ab omnibus esse desertum. Namque ij quibus in præteritum " præstigia obtendebantur, & dabantur verba fallacia, quòd simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquàm viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant: nobis tamen, à quibus ratio Domino reddenda est, anxiè ponderantibus, & sollicitè examinantibus, qui recipi & admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinatè & firmiter renituntur; vt recipi omninò non possint, cum scandalo, & periculo plurimorum." Neque enim sic putamina quædam colligenda sunt, vt quæ integra & sana sunt, vulnerentur; nec vtilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas & contactas oues gregi admiscet, vt gregem totum mali cohærentis" afflictatione contaminet." O si posses, frater charissime, istic interesse nobiscum, cùm praui isti & peruersi de schismate reuertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, vt animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque

Mat. 5.

vt gaudent & lætantur, cùm tolerabiles & minus culpabiles redeunt: ita contra fremunt & reluctantur, quoties inemendabiles, & proterui, & vel adulteriis, vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad Ecclesiam remeant, vt bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, vt tales patiantur admitti: & iustior factus est fraternitatis dolor, ex eo quòd vnus atque alius, obtinente plebe, & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt, quàm prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ seruare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant. De istis verò quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo nauigauerunt, legati à Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quàm est ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quàm est eius peccatorum multiplex conscientia, quàm execrabilis vita, quàm turpis, vt etsi in Ecclesia essent, eiici tales de Ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere, sed foris per prouinciam circumueniendis fratribus, & spoliandis peterrant: & omnibus iam satis noti, atque vndique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos nauigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi, cùm sint acerbissima & grauissima crimina, quæ eis à fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum: " nec Ecclesia istic cuiquam clauditur, nec Episcopus alicui denegatur; patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in Ecclesiam regredi, opto vniuersos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio & voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis penè ipse delinquo: amplector prompta & plena dilectione eum pœnitentia reuertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes: Si qui autem sunt, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus, & satisfactionibus, sed terroribus facere: pro certo habeant, contra tales " clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi inuicta & fortia, & nomino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Euangelium tenens, & Christi præcepta custodiens occidi potest, non potest vinci. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei, qui cùm terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est; clamans & identidem dicens, quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: Hæc dicit Dominus: Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos. Neque enim, quia pauci temerarij & improbi, cœlestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes à sancto Spiritu deseruntur, ideo & nos diuinæ traditionis immemores esse debemus, vt maiora esse furentium scelera, quàm sacerdotum iudicia censeamus; aut existimemus plus ad impugnandum posse humana conamina, quàm quod ad protegendum præualet diuina tutela. An ad hoc, frater charissime, deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, & plebis intus positæ fidelis atque incorrupti maiestas, & sacerdotalis quoque auctoritas ac potestas, vt iudicare velle se dicant de Ecclesiæ præpositis extra Ecclesiam constituti? de Christiano hæretici? de sano saucij? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quàm vt Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus sacerdotibus, 100 ac Domini altare remouentibus in Cleri nostri sacrum venerandúmque consessum, simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Nouatiano declamandi aduersum nos atque incrépandi largior & plenior materia præstetur; 101 si ij qui sacrificauerunt, & Christum publicè negauerunt, non tantum rogari, & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari! Si pacem postulant, arma deponant: si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia a Dei sacerdotibus non timentur: neque enim & Antichristus cùm venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur; aut armis eius & violentiæ ceditur, quia resistentes peremptum se esse profitetur. Armant nos hæretici, dum nos putant sua comminatione terreri, 102 nec in pace nos deiiciunt, sed magis eriguntur & accendunt, dum ipsam pacem persecutione peiorem fratribus faciunt. Et optamus

Matt. 23. 3. Par. 24. Ide

mus quidam ne quod loquuntur furore, impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum, quem prouocare illi & exacerbare non desinunt, vt eorum corda mitescant, vt furore deposito ad sanitatem mentis redeant, "3 vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant; & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quàm ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis particidalibus crudeliter perseuerauerint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic iacens & abiectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis inualidus; qui non contra hostes & impugnatores Dei diuinitus erigatur, cuius non humilitas & infirmitas vigore & robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut à quo aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. "4 Illorum flenda & lamentanda cōcisio est, quos sic diabolus excæcat; vt æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi iam propinquantis aduentum conentur imitari. Et quanquam sciam, frater charissime, pro mutua dilectione quam debemus, & exhibemus inuicem nobis, "5 florentissimo illic Clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc & admoneo & peto, vt quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, vt hac Epistola mea lecta, "6 si quod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. "7 Declinent autem de cætero fortiter, & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, quorum sermo vt cancer serpit: sicut Apostolus dicit. Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et iterum: "8 Hæreticum hominem post vnam correptionem euita, sciens quia "9 peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. Et per Salomonem loquitur Spiritus sanctus: Peruersus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignē condit. item denuo monet dicens: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. "10 Quod,

1. Tim. 2. 1. Cor. 15. Tit. 3. Prou. 16. Eccle. 28. Prou. 17.

quanquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet prouidētia monitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse, nec decipi, tantumque apud illos præualere magisteria & præcepta diuina, quantus illis in Deum timor est; tamen ex abundanti vel sollicitudo nostra, vel charitas scribere ad vos ista persuasit, vt nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis conuiuia vel colloquia misceantur, simusque ab eis tam separati, quam sunt illi de Ecclesia profugi, quia scriptum est, Si autem & Ecclesiam contempserit, sit tibi tanquam ethnicus & publicanus: & beatus Apostolus non monet tantum, sed & iubet à talibus vt recedatur. Præcipimus, inquit, vobis in nomine Domini Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse: cui cum Christo non est, qui aduersarius Christi est, qui vnitati & paci eius inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur: Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

Matt. 18. 2. Thes. 3.

ADNOTATIONES IN Epistolam. LV.

1 Legi litteras tuas, frater charissime, quas per Saturum fratrem nostrum Acoluthum] *Saturi in lectorem ordinati fit supra mentio Epistola XXIV. quare non places hoc loco Manutii lectio:* Saturnum *Acolythum verò postea ordinatum, hine perspicuum fit: atque adeo prius etiam* Exorcistam. *Nam proximum Hypodiaconatus gradum fuisse Acolythi, patet ex Synodo* Rom. *Syluestri can. 7. Vbi Episcopo obsequi iubetur Presbyter, Diaconus Presbytero, Diacono Hypodiaconus, huic verò Acolythus, Acolytho Exorcista, eius Lector. Quale quid habet & Nicolaus 1. ad* Michaelem Imperat. *Et vtroque vetustior Cornelius* Epistola *sæpe citata ad Fabium Antioch. Nesciebat (inquit de Nouatiano loquens) in* Ecclesia *vnum* Episcopum *esse debere, Vbi videbas esse Presbyteros* 46. *Diaconos* 7. *Subdiaconos* 7. *Acoluthos* 42. *Exorcistas cum Lectoribus & Ostiariis* 52. *Similia etiam* Caius *Papa eius nominis primus; Vbi gradus enumerat quibus ad* Episcopatum *conscenditur.* Psalmistæ *siue Cantoris meminerunt Ignatius ad Antioch. & canon. Apostol.* 42. *Omnium autem horum officia describuntur à* Synodo 4. *Carthagin. cui D. Augustin. interfuit. Hæc paulo prolixius, propter eos qui* 7. *dictos ordines Ecclesiasticos, tanquam recentes calumniantur. Porro rectiùsne inscribatur Acolythus an Acoluthus, nescio. Certe* Ms. *cod. omnes & dicti veteres, Syn. quoque Carthag.* Græcum exemplar, *priori modo legunt, idque* ἀπὸ τοῦ κωλύειν. *quod est prohibere, vt dicatur non prohibitus, sed solutus & liber, & tus iam initiatu*

L

sacris se miscere liceat, utpote qui Hypodiacono urceolum vacuum administret ad vinum suppeditandum. Alii qui Acoluthum legunt, interpretantur ἀπὸ τοῦ ἀκολουθεῖν, id est à sequendo, ut sit quasi pedissequus & minister superiorum ordinum.

2 Felicissimum] Ineptissimam adnotat inusculam Remboldi miror Erasmum qui ex illo ad verbum plerasque marginales adnotationes descripsit, suis exemplaribus adtexuisse, hanc nempe: Nouatianum intellige. fuisse enim hunc non Nouatianum, sed Nouati satellitem, supra satis patet Epistola xlvii. & infra hac ipsa Epistola.

3 coëpiscoporum sententia condemnatum] Habes hanc Felicissimi excommunicationem supra Epistola xxxix.

4 reiectum à te illic esse] Sic Ms. 4. Camb. Afflig. Dun. & March. & præterea nihil hic adiiciunt, quare recte sunt omissa à Manut. verba illa: & à te illic essa ab Ecclesia prohibitum, præsertim quum paulo post sequatur: de Ecclesia pulsum esse.

5 quo Episcopos agere oportet] Sic Manut. quantum colligo coniectura sumpta ex Ms. quibusdam cod. Nam Afflig. Dun. & March. legunt: Episcopo, cæteri tamen omnes: Episcopum.

6 & dissidii auctor] Sic supra Cornelius Epistola 46. Euaristum, & 48. Confessores schismatis auctores dixit. Accipiunt autem auctorem his locis, non pro eo qui primus schisma fecit, is enim fuit Nouatus, sed aut pro propugnatore, ut hoc loco & Epistola 46. aut pro approbatore, ut Epistola 48 Nam utramque significationem habet Liuius: Legis inuentor inquit, Volero, Lectorum collega eius auctor, & alibi. Multique erant, qui melius consultum dicerent, quod legum ab eis latarum Patres auctores fuissent. Porro vanam esse ac futilem illam differentiam inter Author & Auctor; Ms. cod. & veteres inscriptiones tum numismatum tum marmorum, satis arguunt.

7 Sed enim lecta alia tua Epistola) Neque hæc Epistola neque alia cuius initio & hic rursum meminit, exstat. Quales autem litteras Felicissimus cum suis secum attulerit, habet infra eadem hac Epistola.

8 Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac diuina potestate) Insigni elogio Episcopatus vigorem describit tum hic tum infra, ubi scripturis aliquot idipsum confirmat, quarum illa maxime ad institutum pertinet: Qui vos audit, me audit, & eum qui me misit, & qui reiicit vos, me reiicit; qui me reiicit, reiicit eum qui me misit. Eodem pertinent scriptura: Sicut misit me Pater, & ego mitto vos: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta sunt, Ioannis 20. Quod si non audierit te, dic Ecclesiæ; si autem non audierit; sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus. Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo; & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo. Matth. 16. Et: Attendite vobis & uniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo. Act. 20. Item illud, ad Hebræos; Obedite præpositis vestris & subiacete eis, ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri. Quibus scriptura locis tam disertis verbis diuina Apostolorum & successorum Episcoporum potestas Ecclesiæ gubernandæ comprobatur, ut pluribus opus non sit quare à cæteris similibus supersedeo.

9 & Iudæi minantur & hæretici) Minis & maledicentia hæreticorum omnium veterum, tam sunt referta historia Ecclesiastica, Eusebii, Rufini, Socratis, Sozomeni, Theodoreti, Victoris, & Nicephori, ut nemo iure admirari debeat, qui hodie quoque illa in usu illis esse viderit.

10 diabolus obsedit] Sic Manut. & Cambr. cod. cæteri: obsidet, utramuis eligat licet.

11 Euangelio etiam legamus] Recte sic idem Camb. cod. & Manut. pro eo quod erat: legimus.

12 Neque enim nobis] Particula: enim, reperitur in Ms. Affligmien. & March. quare recte adiecta est à Manutio.

13 verbis parricidalibus] Rectius sic Manut. cum veteribus Ms. & exc. quam Morel. & alii quidam: patricidialibus, quod semel adnotasse sufficiat.

14 necare permiserit] Etiam hic adiectum est ex Ms. codicibus: necare.

15 eum occurrat & moneat) Utrumque habet Camb. cod. & Manut. cæteri tantum: moneat, aut: occurrat.

16 non perficiet) Recte primus hoc pacto hunc locum restituit H. Grauius, pro eo quod erat proficiet, nam consentiunt Ms. Afflig. Bland. Dun. & March. Græcè quoque apud 70. legitur, μὴ περάνῃ & D. Hieron. legit iuxta eosdem, non adducet ad finem. Locus est non Isa. 5. sed Abac. 2.

17 tanquam infernus) Sic Camb. cod. & D. Hieron. in utraque versione, cæteri: infernus, non satis Latine, quod monuit Manut. ut reponeret: inferi, sed nostra lectio germana est, utpote quam reperire sit etiam infra epistola ad Stephanum de Martiano Arelat.

18 in stercora erit & in vermes) Sic Ms. & excusi plerique, solus Cambronen ut stercora & ut vermis prior lectio reperitur etiam in Græcis exemplaribus, quare magis placet. Est autem locus ex lib. Mach. 1. cap. 3. de cuius libri auctoritate latius infra in libris Testim. ad Quirinum.

19 hodie extolletur) Sic etiam rectius H. Grauius, Manut. & Morel. quam cæteri: extollitur, nam Græce est, ἀπαρθήσεται.

20 periit) Etiam hoc recte reposuit Grauius, pro eo quod erat: peribit, nam & Græcè legitur: ἀπώλετο, & Bibliis Latinis legitur: periit.

21 emittit bona] Sic Camb. codex & Manut. & recte, nam Græce est τὰ ἀγαθά, cæteri: bonum.

22 reus erit in gehenna ignis] Sic Manut. & Ms. Dun. & March. quomodo etiam erat in Afflig. cod. sed postea est obliterata particula: in, Cambr. vero & excusi cæteri: gehennæ ignis, Græce est, εἰς γέενναν τοῦ πυρὸς quod ad verbum quidem sonat: in gehennam, sed rectius vertitur: ad gehennam, Græcorum tamen commentaritu Latinum versi. habent, aut, gehennæ aut: gehenna ignis.

23 & eum qui me misit) Sic manuscr. & excusi Videtur igitur codex Cypriani plus habuisse, quàm hodierna exemplaria aut Græca aut Latina, in quibus verba hæc non reperiuntur. Porro recte vertit iterum: reiicit pro eo quod Græcè est ἀθετεῖ sicut & Hieron. alicubi: reprobat.

24 Sic insilis in sacerdotem Dei) Hanc veram esse huiusloci lectionem, non illam: sic insimulas, manifestum fit ex Epistolis infra ad Rogatianum Episcopum, & ad Florentium Pupianum, ubi omnes etiam excusi sic legunt, sicut etiam hoc loco Ms. omnes.

25 cogitans Paulus: Nesciebam (inquit) Sic Ms. Afflig. Dun. March. & Cauchii solus Cambron. pro: Paulus, habet: expsuit: Prior igitur lectio verior est, præsertim

præsertim quum reperiatur in excusis veteribus.

26 Principem populi tui non maledices] Hanc lectionem ex dictis Epistolis etiam huc transtuli; nam vbique tum hic tum ibi Ms. & excusi veteres legunt hoc pacto, excepto solo Cambr. qui habet lectionem vulgatam: Principi plebi tuæ, ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς, quod interpres noster vetus priori modo in Actis Apostolorum.

27 Neque enim aliunde obortæ sunt hæreses, &c. Similes locos habes infra dictis Epistolis ad Rogatianum Episcopum & Florentium Papianum, libris item de vnitate Ecclesiæ, ac de zelo & liuore. Et si autem aliis illis locis de se & Episcopis omnibus loqui videatur, quod nempe omnes hæreses initium suum habuerint ex contemptu episcoporum, id est, ex ipso schismate: certè tum hoc loco, cum præsertim initio libri de vnitate Ecclesiæ, de Romano Episcopo solo loquitur. Qui vel vnicus locus (vt sibi latius) ita confirmat Episcopi seu Pontificis Romani primatum, vt non possit magis. Circumstantia textus hoc loco, quæ arguunt de Romano loqui & summo Pontifice, sunt imprimis testimonia præmissa ex Deuteronomio, libro primo Regum, Euangelium Ioannis, & Act. Apostolorum, quæ non nisi in summos Pontifices Iudæorum quadrare nemini dubium est, atque adeo aptius ad summum Pontificem Romanum referuntur. Deinde quod loquatur de iudice qui vice Christi fungitur: Item quod loquatur de vno sacerdote seu vno Episcopo in Ecclesia, quam appellationem cum ex Epistola Cornelii supra xlviii. tum ex aliis eius Epistolis, & libro de vnitate Ecclesiæ Cyprianum satis constat non solere vsurpare, nisi de summo Pontifice. Facit pro eodem quod dicit: nemo aduersum sacerdotum collegium aliquid moueret; nam si de solo loqueretur, non statim qui illi non obtemperaret, aliquid moueret aduersus reliquos Episcopos. Eodem spectare videtur, quod pagina sequenti de Sereno Præposito loquutus mox Diui Petri super quem Christus ædificauit Ecclesiam mentionem inijcit. Eodem pertinet quod Diuus Hieronymus contra Luciferianos, salutem Ecclesiæ pendere dicit à summi sacerdotis dignitate. Cui si (inquit) non exors quædam & ab omnibus eminens detur potestas: tot in Ecclesiis fient schismata quot sacerdotes. Experientia certè ipsa nos docet, hæreses solere ex schismate, id est, separatione voluntaria ab Ecclesia, atque adeo ab Ecclesiæ capite (Romano inquam Pontifice) initium sumere. Exempla huius rei apud Cyprianum habes de Nouatianis, apud Augustinum de Donatistis. Vnde ad hos Epistola 154. Diuus Augustinus: Neque enim vobis obiicimus, nisi schismatis crimen, quam etiam hæresim malè perseuerando fecistis, & ad Cresc. Grammat. lib. 2. cap. 7. Inter schisma (inquit) & hæresim eam distinctionem magis adprobo, quæ dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diuersitate dissensio: hæresis autem schisma inueteratum: A quo non dissentit Diuus Hieronymus, exponens illud ad Titum tertio, qui est à semetipso damnatus: Hæretici (inquit) in semetipsos sententiam ferunt, sue arbitrio de Ecclesia recedentes, quæ recessio propria conscientia videtur esse damnatio. Et paulò post: Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, vt rectè ab Ecclesia recessisse videatur. Plura reperies exempla, qui singularum hæreseon initia & prima seminaria perspexeris.

28 quam inde] Sic typis vulgati omnes, Ms. verò Afflig. Dun. & March. excusi quoque veteres: nisi inde. Accedit ad priorem lect. propius Camb. qui habet quam dum.

29 Sed qui extra Ecclesiam fiunt] Sic Ms. & vetus excusus, Remboldus verò cum Erasmicis omnibus omisit sed

30 Sibimetipsis regem constituerunt] Sic Ms. vbicumque locus hic à Cypriano citatur, & vetus excusus, Hieron. tamen in comment. in Osee, videtur legisse. Ipsi sibi regem constituerunt.

31 Cæterum (dico enim prouocatos) Sic Menutius sequutus Ms. cod. nam. March. Dun. & Afflig. omittunt particulam: dico, ante parenthesin: quam tamen habent Cambron. & cæteri excusi omnes. Porrò de legitima electione Episcopi latius infra Epistola ad Clerum & plebem Hispaniarum.

32 Plebi suæ in Episcopatu quadriennio iam probatus) Qui sequentia penitius perpenderit, non dubito quin mihi assentietur, hæc de se humilitatis gratia in tertia persona dicere Cyprianum, præsertim ex eo quod dicit: in tempestate proscriptus, applicito & adiuncto Episcopatus nomine. Nam infra dicta Epistola ad Flor. Pup. formam proscriptionis talem his verbis explicat. Persecutio me proscriptionis onere depressit, cum publicè legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani Episcopi Christianorum proscribatur. Idipsum commonet quod dicit. Hic ipsis diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ de edicto proposito celebrare populus iubebatur, clamore popularium ad Leonem, denuo postulatus in circo. Quomodo enim scire posset Cyprianus, quid Romæ actum sit, si de Cornelio hæc intelligamus, illo ipso tempore, quo hanc scribebat epistolam: Neque verò est quod quem moueat mentio hic facta tum Circi tum Amphitheatri: nam ex Epistola ad Donatum suprà satis constat, fuisse non Romæ duntaxat, sed & Carthagini cum Circum tum Amphitheatrum: quod ex libris quoque de spectaculis tum Tertull. tum Cypriani perspicuum fit. Porrò ex hac periodo colligi videtur, Cyprianum aliquandiu Episcopatu functum ante proscriptionem, vtpote cum in quiete dicat se seruisse disciplina antea quoque in pace dilectum & in persequutione prouectum. Verùm de his omnibus latius in vita auctoris. Colligere etiam mihi hinc videor, scriptam hanc Epistolam iam instante secunda persequutione, ea nempe qua Cornelius in carcerem coniectus est.

33 A quibusdam desperatis & perditis & extra Ecclesiam constitutis impugnari) Est hæc communis lectio Ms. & excusorum. Cambronen. verò longe alia, nempe ista: à fratribus quos Dominus desperatos & perditos & extra Ecclesiam constitutos non protegit impugnari] neutra displicet.

34 Si quidam in extremis temporibus, &c.] Alludit ad illud 2. ad Timot. 3. In nouissimis temporibus instabunt tempora periculosa, & erunt homines elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes. Postremum videtur intelligere cum dicit: contumaces sacerdotum hostes, vtpote qui sint parentes spirituales. Est autem insignis locus ad consolationem fidelium, aduersus hæreseon multiplicationem.

35 Petrus tamen super quem ædificata est ab ipso Domino Ecclesia] Iisdem pene verbis vtitur infra sæpe dicta Epistola ad Flor. Pup. Item ad Iubaianum & ad Quintum, & rursum libris de Hab. Virginum de vnitate Ecclesiæ, ac de bono pudicitiæ, haud dubiè explicans locum illum Matth. 16. Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, &c. Neque vero noua est hæc huius loci expositio, sed quam habet etiam ipse antiquior Tertullia. lib.

de præscript. hæreticorum, & de pudicitia, ac Origen. in sexto capit. ad Roma. & hom. 3. in Exodum, & alii quoque veteres plerique. Hilarius nempe super Matth. Ambros. serm. 47. Hieronym. lib. 1. contra Iouinianum, contra Pelagian. libr. 1. super Matth. Epistola ad Marcellam, & in Isa. 2. & 16. cap. Chrysost. hom. 55. in Matt. Cyril. lib. 2. in Ioan. cap. 12. Epiph. in libro Ancoratus, & Leo Papa 1. Epistola 67. Quæ loca prolixius citauimus, ob Erasmi in Epistolam ad Floren. Pupi adnotatiunculam: dum dicit: Non semel Cyprianus facit Ecclesiæ fundamentum Petrum, nisi forte nomine Petri senserit populum, hoc profitentem, quod Petrus fuerat. Tanquam absurdius sit, Petrum Ecclesiæ esse fundamentum, quam ipsum populum, siue Christianos omnes vt loquitur Adnotat. in Matth. Quam expositionem si admittamus, erit igitur cuiuis quoque Christiano potestas soluendi & ligandi peccata: Quod quam sit absurdum, neutrunt Catholici omnes. Hoc igitur potius est detorquere scripturam, quam si ad Petrum cum veteribus tot Græcis & Latinis referatur, atque adeo Origene ipse, quem tamen pro sua sententia citat Erasmus: Nihil enim obstat, cur Petrus petra siue fundamentum Ecclesiæ dici possit. Nam etiamsi petra est (inquit Basilius libr. de Pœnitent.) non vt Christus petra est, sed vt Petrus petra est. Christus enim reuera petra est immobilis & inconcussa. Petrus vero propter hanc petram. Largitur enim Deus suas dignitates non euacuans se, sed habens dat. Lux est, Vos estis (inquit) lux mundi. Sacerdos est, sacerdotem facit. Petra est, petram facit. Similia Ambros. in cap. 9. Lucæ, & Paulinus Epistola 4. ad Seuerum. Neque vero est quod sibi blandiatur ille, de D. August. sententia. Quamquam enim ille & tract. vlt. in Ioannem, & sermo. 13. de verb. Domini, Petram Christum interpretetur, fatetur tamen ipse lib. Retract. 1. cap. 21. se etiam de Petro locum illum explicuisse lib. contra Epistolam Donati, & tandem subiungit: harum autem duarum sententiam, quæ sit probabilior, eligat lector. Cæterum probabiliorem esse constat, quam tot veteres sequuntur.

36 Domine ad quem ibimus? Verba vitæ æternæ habes] Ita Cambr. cod. & excusi hactenus omnes, excepto Manutio, qui sequutus Ms. cod. legit: ad quem imus? Verbum vitæ æternæ habes, nam sic Afflig. Dun. & March. Verum malui veterem lectionem retinere, quod Græcè sic sit apud Ioannem 6. πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα ῥήματα, & sic legunt etiam commentarii omnes, tum Græci tum Latini.

37 & nos credimus] Etiam hic maluimus vulgatam lectionem retinere, quam reponere, cum Manutio: credidimus, eo quod præsens sequantur Ms. omnes & veterum tum Græcorum tum Latinorum commentarii.

38 numquam ab eo omnino discedere] Illud omnino, adiectum est recens à Manut. & Morelio, reperitur etiam in Ms. Locus de constantia Ecclesiæ in fide, de qua paulo post latius, vbi eandem Romanæ ascribit Ecclesiæ.

39 mansissent vtique nobiscum] Particulam vtique omiserat Manut. Quia tamen eam legunt Ms. & excusi omnes excepto solo Cambr. malui denuo inserere in contextum, præsertim cum in omnibus Græcis exemplaribus legatur addita particula ἂν 1. Ioan. 2. & alibi frequenter sic vtitur.

40 fidem minui] Sic Ms. & excusi omnes, solus Cambr. fidem minus teneri, non male

41 fidem Dei euacuauit] Et si Græca exemplaria & commentaria in Epistolam ad Romanos hodie legant καταργήσει, in futuro. & quædam Latina exemplaria: euacuabit, quomodo legit Manutius; malui tamen sequi Ms. codicum fidem, qui constanter priori legunt modo, & hic & supra sæpius quemadmodum & August. & Latinorum veterum plerique. Videtur noster interpres legisse κατήργησε.

42 est enim Deus verax] Ita constanter Ms. & excusi omnes. quod adnotandum venit ob lectionem nostri interpretis; quum contra legant Græci omnes γινέσθω, pro quo & D. Hieronymus in Epistolam ad Titum. Fiat, verus; legunt tamen priori modo etiam commentariis inscripti D. D. Ambr. & Hieron. in omnes Pauli Epistolas, & Beda in comment. ex Augustino desumptis.

43 Quod ad nos attinet] Locum hunc citans Gratianus dist. 47. c. quod ad nos. perperam Cornelio ad Cyprianum attribuit, quare legendum potius apud illum, Cyprianus Cornelio.

44 Si verò id enitimur & elaboramus] Sic March. Dun. Afflig. & Cauchii, antea erat: illud nitimur & laboramus.

45 Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo] Fuit Fortunatus iste vnus quinque illorum Presbyterorum, vt ex sequentibus constat, electus ab eis in pseudoepiscopum, idque quantum colligere est in locum Cypriani.

46 qui super hac re priori anno ad te litteras fecerunt] Facit earundem litterarum mentionem supra Epistola xlvi. Constat autem hinc, secundo Cornelii anno scriptam hanc Epistolam, atque adeo etiam toto anno Cornelium Romæ resedisse ante exilium, verum de his latius in vita Cypriani.

47 item Felicissimum signiferum seditionis] Latius huius supra facta est mentio. Vocatur autem tum vexillifer Priuati, tum satelles Nouati. E quibus appellationibus colligitur, fuisse eandem tum quinque Presbyterorum tum Nouati factionem, aut saltem quum principio diuersæ essent, postea sibi inuicem coniunctas. Porro repetit quod prius dixit, Felicissimum abstentum fuisse etiam à Cornelio.

48 hætere memoriæ] Error Remboldi denuo hic, erroris fuit causa in excusis vulgatis. Nam, habere, Erasmus mendum subodoratus, maluit legere: haberem, sed nec hoc satisfaciebat.

49 Nam & pars Nouatiani Maximum Presbyterum] Hic Maximus vti constat ex Epistolis supra xlvi. & xlvii. missus fuerat legatus ad Cyprianum à parte Nouatiani, atque adeo alius est à Confessore Romano: factus fuit verò & ipse Pseudoepiscopus, antea vnus illorum quinque Presbyterorum, vt mox dicetur.

50 miserim tibi proximè nomina Episcoporum] Epistola Cypriani qua transmisit nomina Episcoporum hodie desideratur, nisi fortè intelligas Epistolam præcedentem Synodi Africanæ, quam colligo antea scriptam, ex eo quod paulo prius, hanc scriptam anno secundo Cornelii, satis indicarit.

51 accipere oporteret] Et hic error codicis Remboldi mansit in excusis omnibus etiam Manutii. Nam vetus excusus & Ms. omnes hoc pacto, pro quo reposuerat ille: oportet.

52 & Clerici, per Felicianum Acoluthum] Hactenus interposita erant hoc loco verba: sed &, quæ quidam habent etiam Ms. codice March Afflig. & Dun. Verum omittuntur à Cambronensi codice, à Manutio & Morelio. Si priori legatur modo, duarum Epistolarum,

fi

si posteriori, vnius duntaxat fit mentio, etiam desiderata hactenus. Et certe huic fauet illud, quod dicit: praueniens Felicianum à Pelicissimo; si enim pes alium prius scripsisset, non est verisimile quod vtrumque praueniss et Pelicissimus. Videtur autem Pelicianus fuisse Romanus Acoluthus, vtpote quem dicit ad se à Cornelio missum.

53 cum Perseo collega nostro] *Sic hactenus excusi omnes, Ms. verò 3. & Cauchij:* Perse, *Cambr.* Presa, *aut (sicuti legendum est)* Persa. *Fuisse videtur Episcopus quispiam Italus.*

54 Ita enim semper] *Desiderabatur in excusis:* semper, *adiectum ex Ms. codicibus.*

55 Prioatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia] *Veram hanc esse huius loci lectionem patet, tum ex excusis veteribus, tum ex* Epistola xxii. *supra, vbi Priuati Lambesitani fit mentio in editionibus tam* Manutius *quàm* Morelij; *cum præsertim ex* Syn. *Carthag. vbi sententiam dicit inter cæteros Episcopos Ianuarius à* Lambese. *Nec obstat lectio* Ms. *cod. Marsh. Dun. Afflig. & Cauchic:* Labesitana, *quum iidem in Synodo* Carthag. *legant* Lambese, *quare puto etiam his ita legisse. Primus Erasmus:* Pambesitana, *ad quod alludit Cambr. legens* Bambesitana, *sed neutrum placet, facilis fuit error ob vicinitatem litterarum L. B. P. Porro adnotatu digna Synodus* Lambesitana *nonaginta* Episcoporum, *qui Priuatum condemnarunt.*

56 Antecessorum etiam nostrorum, &c. Fabiani & Donati] *Quum dicat:* nostrorom, *satis colligitur eum loqui de Fabiano* Cornelij *& Donato suo antecessore. De quibus latius in vita* Cypriani. Recte *autem vocat Priuatum veterem hæreticum, vt qui iamdudum hæreseos damnatus esset.*

57 in concilio qood habuimus Idibus Maiis] *Ex eo quod prius dixit, anno priore ad* Cornelium *datas litteras à Synodo quadam Episcoporum; consequitur hanc Synodum non primam fuisse, sed celebratam anno secundo à reditu* Cypriani. *Atque adeo confirmatur quod prius dixi, Epistolam Synodi Africanæ præcedentem, ante hanc esse conscriptam. Nam existimo esse illam cuius hic meminit, celebratam Idibus* Maiis *anno Cornelij secundo, de prima enim* Synodo *mox loquitur. Constat autem tum hinc, tum* Epistola *supra* xxxix. *celebrari solere concilia* Episcoporum *in Africa post Pascha, quale quid ordinatum fuit* Canon. *Apost. 37. quibus in anno vult conuocari* Synodos; *semel quarta Pentecostes hebdomada, & iterum 12. Hyperberetæi, id est,* Octobris *Pentecoste vero veteribus vocabatur tempus illud quod est inter Pascha & Pentecostes, quod patet ex Can. 2.* Synod. *Antioch. quem citat* Zonara *in Comment. qui conciliis celebrandis quartam hebdomadam post Pascha definit & tempus Autumni.*

58 Venerat cum illo & Felix quidam] Recitat *nomina quinque illorum presbyterorum, quorum toties meminit: Erant autem Pelix, Iouinus, Maximus, Fortunatus; & Repostus, quibus accessit iam antea* Felicissimus *ipsorum signifer & Priuatus antiquus hæreticus.*

59 cum Prioato hæretico] *Sic* Cambron. *cod. & Erasmici excusi omnes. Etsi autem* Manusc. *3. reliqui & Cauchij; vetus etiam excusus & Remboldus legant:* Probatio, *prior lectio hinc mihi probatur magis, quod paulo post sequatur: Hi quinque; atqui si Probatium addamus, erunt six.*

60 nouem Episcoporum] *Vocem:* Episcoporum: *adiecimus recens ex cod. Cambr. antea vbique desideratam.*

61 & iterato quoque à pluribus, &c. abstenti] *Vides hinc iam tum vsitatam iteratam excommunicationem, habet etiam alibi, si bene memini, locum similem.*

61 & Repostus]. Repostus *solus legit* Manut. *quantum suspicor ex* Epistola *sumptum supra* xxxix. *vbi cum Felicissimo abstentus denunciatur.* Repostus *quidam, haud dubie idem cum isto alij* Ms. *& excusi omnes legunt:* Repositus, *non male, excepto Camb. codic. & Grauio, qui:* Præpositus, *legunt, sed mendose.*

63 Saturnicensis] *Sic* Ms. *4. nostri & Cauchij, veteres quoque & recentiores excusi plerique, Cambr. vero & Erasmici ad margi.* Quoturnicensis, *pro quo Gryph.* Saturnicensis, *Manut. vero* Sutunuzensis. *Adnotatas etiam reperi in Tom.* Concil. *tres alias lectiones;* Sucronensis, Suburnensis, Iuburnensis, *desumptas (quantum coniicio) ex oppidis Hispaniarum apud Melam Pomponium. Fortassis autem non male legatur:* Tuburbensis, *nam infra in* Synodo *Carthag. sententiam dicit Sedatus à* Tuburbo. Communem *tamen lectionem retinere præ aliis malui.*

64 Sacrificatis] *Pro hac vera auctoris lectione vsitatè qua denuo paulo post vtitur, & quam habent Ms. cod. legebat Remboldus:* Sacrificantibus, *quod remansit hactenus in excusis.*

95 iactitare] *Etiam hic error Remboldi in Erasmicis cod. mansit, nam vetus excusus &* Ms. *omnes legunt,* iactitare *non* iactare.

66 cum mendaciorum suorum merce] Elegans *metaphora, quare miror repositum à solo Morelio:* mercede, *ni forte error sit typographicus.*

67 vera dementia] *Sic Cambr. codex &* Manut. *recte, pro eo quod habent cæteri:* verè.

68 ab iniustis] R*ursum defectus cod. Remboldi remansit in excusis, nam vetus excusus &* M*s. omnes legunt:* ab.

69 Taceo itaqoe] *Placa de his suprà Epist. xxxviii. xl. xlvi. & xlvii.*

70 atque ora fumarent] R*emboldus hic denuo alteri lectionis occasionem dedit, nam cum ille vitio operarum legerent:* fumerent. *Erasmus sensui magis conuenire putauit:* maderent; *verum germanam nostram lectionem confirmant* M*s. omnes & vetus excusus.*

71 pœnitentiæ agendæ intercedere] *De phrasi hac* Cypriani *vide Epist. xl. vbi iisdem pene vtitur verbis.*

72 Nos in ipso persecutionis tempore] *Varias hac de re litteras in persequutione scriptas habes supra inter illas quæ in secessu scripta sunt.*

73 Concilio frequenter acto] *Quum hinc constet plura de lapsis concilia ante hanc Epistolam celebrata; etiam hinc confirmatur, quod Synodus quæ Epistolam præcedentem scripsit hanc præcesserit. Pro eo autem quod nos legimus:* acto, *habent* March. *Dun & Afflig. cod.* accito, *non male*

74 consumment] *Vti in reliquis plerisque non possum non laudare illorum studium qui sequuntur Orthographiam repertam in inscriptionibus* Marmorum *veteribus, ita hoc loco non placet quod quidam:* consument, *legunt. Nam quid erit si ita legatur differentiæ inter consument deriuatum à consumere, ab eo quod deriuatum volunt à consumare. Certe* Manuscr. *omnes duplicem hic legunt:* consummetur, *sed vulgata lectio placet magis.*

75 Christianus esse vel erubuit vel timuit) *Prius ad libellaticos, posterius ad sacrificatos referendum.*

76 in Capitollo] *Capitolium accipit pro omni loco in quo sacrificare cogebantur Christiani, alludens ad Romanum Capitolium.*

77 prosequatur] *Coniecturam hanc Costerij confirmat* Camb. *codex &* Man. *pro eo quod cæteri:* prosequuntur, *minus recte.*

78 illorum ipsorum] *Sic* Ms. 4. *Cauch. vet. excusus, Rembol.* Manut. *&* Morel. *vnde reposuerit Erasmus:* lapsorum, *quod minime huic loco conuenit.*

79 Neque enim qui audit] *Hoc tractat late Chrysost. ho. inscripta. Quod nemo læditur nisi à seipso.*

80 percussa mens] *Sic* Manut. *& vetus excusus pro quo Remboldus:* pertusa, *quod remansit hactenus in excusis.*

81 Et dedit illis spiritum transpunctionis] *Græce est apud Apostolum* Rom. 1. κατανύξεως *quod vertit interpres noster compunctionis.* Ex *Hebræo autem vertit Hier. Isaia 29. soporis, vbi vocem eandem habent 70. atque adeo ad locum illum respexisse videtur Apostolus. illud vero:* ne reuertantur & curentur, *sumptum est ex 6 cap.* Esaiæ.

82 post peccata sanentur] *Vocem:* post, *reperire est in 4.* Ms. *& Cauch. quare eam contextui inseruimus, accipitur pro* postea.

83 Dilectum veritatis] *Sic vetus excusus &* Ms. *omnes pro quo Remboldus errore typographico:* Delectum. *Quod cum contextui Apostolico non conueniret, maluit Erasmus reponere:* Dilectionem, *iuxta quod Græce est* ἀγάπην, *pro quo vetus interpres: charitatem. verum genuina Cypriani est prior lectio. Nam & Theophil. etsi* dilectionem *legit, de Christo tamen interpretatur, cui certe expositioni optime conuenit hæc lectio.*

84 sed sibi placent in iniustitia] *Recte vertit quod Græce est* ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ *quare etiam recte nunc addita est præpositio* in, *ex* Ms. *cod.*

85 An putas, frater, leuia esse aduersus Deum] *Sic* Ms. *nostri, Manut. quoque & Morelius, pro eo quod erat:* apud Deum.

86 Honor ergo datur Deo] *Sic* Ms. *tres & excusi omnes, Camb. vero:* honor ergo non datur Deo; *quomodo si legatur, erit abitione longum hyperbaton, quod interrogandi nota finitur.*

87 pax à Presbyteris) *Sic* Ms. *omnes, excusi vulgati:* à non veris Presbyteris.

88 aut foris positi) *Vox* positi, *omissa casu quodam in edit. Rembold. desiderata fuit ante Manut. habent vero eam* Ms. *omnes & vetus excusus.*

89 nisi foris sibi, &c. constituissent conuenticulum) *Hunc locum antea corruptum sic restitui ex cod. Camb. nam omissa erat vox* nisi, *sine qua sensus non constabat, vt tamen aliquis sensus appareret, legebatur;* constituisse.

90 Post ista, &c. ad Petri Cathedram atque Ecclesiam principalem) *eodem modo infra Epistola ad Antonia. Locum Fabiani locum Petri & Cathedram eius nuncupat. Iudicio igitur Cypriani Rom. Pontif. Petri in Cathedra sacerdotali atque adeo in potestate Ecclesiastica successor est, item Ecclesia Romana principalis est, & vt supra dixit, Epistola xlv. matrix omnium Ecclesiarum, vtpote ad quam (quemadmodum ibi ex Irenæo diximus.) referri, & à qua definiri soleant caussæ fidei grauiores. Testantur vtrumque etiam sanctissimi Pontifices* Martyres *Anacletus Epistola* [illegible]. *Euaristus Epistola ad Africanos Episcopos. Alexander Epistola ad orthodoxos omnes; Sixtus 1. Eleutherius ad Eccles.* Gallicanas *Pius 1. ad omnes* Ecclesias. *Victor ad Theophilum Zepherinus ad Episcopos* Siciliæ, *Lucius* Epistola *ad Episcopos* Galliæ. *& Hisp.* Sixtus 2. Marcell. 1. *ad Episcopos Antioch. prouinc. Eusebius ad omnes Episcopos Camp. & Tuscia, &* Melchiades *ad Hispan. Episcopos. Qui fere omnes suam sententiam confirmant dicto illo ad Petrum:* Super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam. *Ne autem suspecti fortassis à maleuolis habeantur illi, tanquam iudices in causa propria (quanquam in* Martyres *talis suspicio incidere merito non debeat) id ipsum loco citato Irenæus. Tertullian. lib. de præscript. hæreticorum; etiam Ambros. de excessu fratris sui* Satyri. *cap. 7. & serm. 47. Hieron. Epistola ad Damas. & lib. 1. Apolog. contra Rufinum. Cyrillus loco citato à D. Thoma contra errores* Græcorum, *August.* Epistola 106. *& 162. tract. 56. in Ioan. lib. 2. contra Pelagium &* Celest. *contra Donat. lib. 2. cap. 11. Concilia item generalia Nicen. can. 18. & 19. citatis à Iulio in Epist. ad* Syn. *Antiochenum. Concil. Calched. loco à D. Thoma citat. (eraso autem ab hæreticis teste* Greg. *lib. 5. epist. 14. item act. 12. & 3. Con. Const. in sententia contra Anthymum hæreticum.* Syn. 6. *act. 4. in professione fidei comprobata ab omnibus Concilii patribus, act. 8. 13. & 14. Synod. 7. act. 2. Synodus etiam 8. Can. 2. Concilia denique Later. sub Innoc. 3. Florent. & Trident. Sed hæc hactenus.*

91 Eos esse Romanos, &c. ad quos perfidia habere non possit accessum] *Elegans locus in eius rei confirmationem, quod* Ecclesia *siue* Cathedra *Romana in fide errare non possit. Adfert autem in confirmationem, laudem fidei illorum ex Paulo. Similiter Hieron. Apolo. 3. contra Rufin. Scito (inquit) Romanam fidem Apostolica voce laudatam, huiusmodi præstigias non recipere, etiamsi Angelus aliter annunciet, quàm semel prædicatum est, Pauli auctoritate munitam, non posse mutari. Similia habes etiam in Epistola ad Pammach. & Oceanum, sic & Irenæus de hac Ecclesia loquens:* In qua semper *(inquit)* Conseruata est ea quæ ab Apostolis est traditio. Sic *& Lucius Papa 1. ad quem Cypriani extat Epistola: hæc sancta & Apostolica mater omnium Ecclesiarum Christi Ecclesia, per omnipotentis Dei gratiam, à tramite Apostolicæ traditionis nunquam errasse probatur, nec hæreticorum nouitatibus deprauata succubuit, sed vt in exordio normam fidei Apostolicæ percepit ab auctoribus suis Apostolorum Christi principibus, illibata fine tenus manet, secundum ipsius Domini nostri diuinam pollicitationem, qui Discipulorum suorum principi in suis fatus est euangeliis: Petre (inquit) ecce Satanas expetiuit te vt cribraret sicut triticum. Ego autem pro te rogaui Petre, vt non deficiat fides tua: & tu conuersus confirma fratres tuos. Eadem Felix Papa ad Benignum, & Marcus ad Athanasium cæterósque Ægypti Episcopos, & similia quibus præcessit Eusebius Epistola supra citata, item Tarraconensis Ecclesia ad Beatum Hilarium Pontificem. Eodem pertinent reconciliationis formula, quas post schisma miserunt. Ioannes Constant. Patriarchæ successor Achatii ætate Iustini Imperator. ad Hormisdam Papam, & Eulalius Carthaginensis cum cæteris Africæ Episcopis ad Bonifacium Pontificem. Vsque adeo autem fides Romana semper fides Catholica est habita, vt & Gratianus Imperator edictum fecerit, vt cuncti subditi eam fidem & religionem retinerent, quam vertex Apostolorum Petrus & cum Damasus Romanus Episcopus custodiret. Edictum habes, & in Ecclesiastica historia & in cod. Iustiniani tit. de summa Trinit. Habes etiam conformem Patrum de hac re sententiam locis supra citatis. Argumentorum*

verò solutionem quæ ab aduersariis adferuntur in contrarium, & plura huc pertinentia, vide apud Albertum Pighium Ecclesiastica hierarchia lib. 4. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & Melchiorem Canum. lib. 6. locorum Theologicorum.

92 Nam cum statutum sit omnibus nobis] Qui verba Cypriani contuleris cum verbis epist. 3. Fabiani Pontificis, non dubitabit, quin ad statutum illud hic alludat Cyprianus. Verba Fabiani sunt ista: Peregrina iudicia salua in omnibus Apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus: quia indignum est, ab externis vt iudicetur, qui prouinciales & à se electos debet habere iudices: nisi fuerit appellatum. Vnde oportet, si aliquis Episcoporum super certis accusetur criminibus, vt ab omnibus audiatur qui sunt in prouincia Episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quàm in suo foro audiri. Et paulo post: Quæ semper vbi causa agatur, vbi crimen admittitur. Quæ posteriora verba quid aliud sonant, quam quod hic dicit Cyprianus, vniuscuiusque causa illic audiatur vbi crimen est admissum. Reuocat igitur Cornelio in memoriam statutum sui prædecessoris, modeste petens, vt id ab illo obseruetur in causa Fortunati & complicum, vt nempe illic causa illorum agatur, vbi habere accusatores & testes sui criminis possint, vtpote quibus acerbissima & grauissima crimina à fratribus (vti loquitur) ingererentur. Et si enim quoddam iudicium de illis habitum esset quo excommunicati erant illi, adhuc tamen noua quædam illis intentata fuisse, ex iam dictis verbis satis patet. Neque vero appellationis ab illis interiecta vlla fit mentio: & non aliud videntur illi egisse apud Cornelium quam nuntiasse Fortunatum Episcopum factum, & accusasse Cyprianum de criminibus quibusdam, falsas quasdam in comprobationem dictorum litteras secum adferentes. Quæ omnia procul abest vt infirment; quin potius confirmant Romani Pontificis potestatem.

93 Cùm Dominus doceat & dicat] Sic Cambr. cod. Manut. & Morelius, cæteri duntaxat: Dominus dicat.

94 Præstigia obtendebantur] Sic Ms. tres & vetus, ac cæteri plerique excusi. Camb. vero cod. Mor. & Gryphius: præstigiæ, vtrumque Latine dicitur.

95 Neque enim sic putamina] Sic Camb. cod. Manut. vero, cæteri Ms. & Morelius: puttamina, vt accipiatur pro putredinibus, sicut infra alicubi.

96 Afflictatione contaminet] Sic excusi & Ms. omnes, excepto Manut. & Cambr. cod. qui habent: afflictione, verum prior lectio magis placet, præsertim quum eadem voce vtatur. Cic. lib. 4. Tuscul. quæst.

97 O si posses] Præmittebantur hoc loco in vulgatis excusis hæc verba: Non attendas numerum illorum: Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filii impii, sicut loquutus est Dominus per Prophetam dicens. Fili ne iocunderis in filiis si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis; verum desiderantur in Ms. omnibus. Quare etiam recte prætermissa sunt à Manut. præsertim quum nihil hoc loco ad institutum facere videantur.

98 Nec Ecclesia istic cuiquam clauditur] Ita ex varia lectione hunc locum restitui; nam istic, desideratur in Ms. & : cuiquam, in illis reperitur, pro quo vulgati excusi habent: istic aliqui.

99 Clausam stare Ecclesiam Domini] Rursum hic error contigit ex edit. Rembold. qui omiserat vocem: clausam, quam habent omnes Ms. & vetus excusus.

100 Ac Domini altare remouentibus) Sic Ms. omnes, vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius, excepto Cambr. qui habet vulgatam Erasmi lectionem: de Domini altari se remouentibus, vtraque lectio bona.

101 Si ij qui sacrificauerunt] Ita recte Manut. pro eo quod erat: mihi, recte etiam ex Ms. cod. adiecit: rogari, desideratum prius.

102 Nec in facie nos deiiciunt) Sic Ms. March. Dun. Afflig. Bland. & Cauchy cod. pro quo Camb. & excusi omnes: in pace, mihi neutra satisfacit, quanquam illa Ms. magis arrideat.

103 Vt pectora operta delictorum tenebris pœnitentiæ) Sic Manut. Morelius verò: vt pectora a delictorum tenebris soluta pœnitentiæ, Ms. & excusi cæteri: vt peccatores à delictorum tenebris pœnitentiam, ad quam magis accedit Manut. atque adeo eius lectio placet.

104 Illorum flenda & lamentanda concisio est] Sic Ms. March. Dun. & Afflig. vetus excusus & Rembold. pro quo primus Erasmus & Camb. cod. conditio. Verum prior lectio magis placet: vt alludat ad illud Philip. 3. videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

105 Florentissimo illic clero tecum præsidenti] Valde facit hic locus ad confirmandam auctoritatem Cleri Romani, iam olim eandem quæ nunc est, de quo supra latius Epistola Cornelii ad Cyprianum de Confess. regressis.

106 Si quod illic contagium) Sic Ms. omnes, Manut. & Morelius antea erat: illi.

107 Declinet autem de cætero) Insignis locus quomodo vitandi hæretici, allegatis ad hoc scripturis compluribus, qualem habes etiam supra epist. 40.

108 Hæreticum hominem post vnam correptionem euita) Sic Ms. March. Afflig. Bland. Dun. & Cauchii, vetus quoque excusus & Manut. Cambr. vero Morelius & Erasmus adiiciunt: & secundam, verum quum Tertull. lib. de præscript. Hæret. non aliud legat, quam: post primam correptionem, puto priorem lectionem esse Cypriani. Sic enim etiam comment. Ambr. ascriptus. Videtur etiam ex Tertull. desumpsisse illud: à semetipso damnatus, ad quod accedit vox Græca αὐτοκατάκριτος, & certè etiam D. Hieron. sic legit in comment. huius Epistolæ.

109 Peruersus, &c. portat perditionem & in labiis suis ignem condit] Sic Cambr. cod. & vetus cum cæteris excusis omnibus. Ms. verò 4. alii, & Cauchii: portat peruersa, perditionis suæ ignem condens, videat lector, cui lectioni magis congruat textus Græcus.

110 Quod quanquam] Recte sic Camb. cod. in cæteris desiderabatur: Quod, Pro: monitam, autem quod habent Ms. Manut. & Morel. vetus excusus cum cæteris habet: munitam, neutra lectio displicet.

AD THIBARITANOS, DE exhortatione Martyrij.

EPISTOLA LVI.

ARG. *Iam instante secunda persecutione, immo ex parte cœpta; hortatur plebem Thibari-*

tanam Cyprian. ad Martyrium, atque adeo satis constat eodem fere tempore cum duabus præcedentibus conscriptam.

CYPRIANVS PLEBI THIBARI consistenti, Salutem.

Lib. 4. Epist. 6.

COGITAVERAM quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret: secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, & quantulacunque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic fraternitatem vestram corroborare. Sed quoniam sic rebus vrgentibus detinemur, vt longe istinc excurrere, & diu à plebe, cui de diuina indulgentia præsumus, abesse non detur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius, & amplius & admoneamur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scite enim debetis & pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, & occasum sæculi atque Antichristi tempus appropinquasse; vt parati omnes ad prælium stemus: nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ, & coronam confessionis dominicæ cogitemus; nec putamus talia esse, quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierunt. Grauior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta, & virtute robusta parare se debent milites Christi; considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. Hoc est enim velle cum Christo inueniri, id quod Christus & docuit, & fecit imitari: secundum Ioannem Apostolorum dicentem: Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit & ipse ambulare. Item beatus Apostolus Paulus exhortatur & docet dicens: Sumus filij. Si autem filij Dei, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi, si quidem compatiamur vt & commagnificemur. Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, vt nemo quidquam de sæculo iam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & viuit in æternum, & viuificat seruos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod iampridem Dominus noster prænunciauit, & docuit aduenire:

1. Ioan. 2. Rom. 8.

dicens: Veniet hora, vt omnis, qui vos occiderit, putet se obsequium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cum venerit hora eorum, memores sitis quia ego dixi vobis. Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari, & pressuris angentibus frequenter vrgeri quando hæc futura in nouissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit: Potrus quoque Apostolus eius docuerit: ideo persecutiones fieri, vt probemur, & vt dilectioni Dei, iustorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus, copulemur: posuit enim in Epistola sua, dicens: Charissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, quia ad tentationem vestram fit, nec excidatis tanquam nouum vobis contingat, sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, vt & in reuelatione facta claritatis eius gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit. Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autem nos Apostoli ea quæ de præceptis dominicis & cœlestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corroborante nos, & dicente: Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut sorores, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat, septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Et iterum: Beati, inquit, eritis, cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam, propter filium hominis; gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa in cœlis. Gaudere nos & exultare voluit in persecutionibus Dominus, quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur milites Dei, tunc Martyribus patent cœli. Neque enim sic nomen militiæ dedimus, vt pacem tantummodo cogitare, & detrectare, & recusare militiam debeamus quando in ipsa militia primus ambulauerit Dominus, humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, vt quod fieri docuit, prior faceret, & quod pati hortatur, prior pro nobis ipse pateretur. Si ante oculos, fratres dilectissimi, quod

Ioan. 16. 1. Pet. 4. Mar. 10. Luc. 18. Luc. 6.

quod qui omne iudicium à patre solus accepit, & qui venturus est & iudicaturus; iam iudicij sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit, prænuncians & contestans: confessurum se coram patre suo confitentes, & negaturum negantes. Si mortem possemus euadere, "meritò mortem timeremus. Porrò autem cùm mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de diuina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum prælio immortalitatis; nec vereamur occidi, quos constet quando occidimur, coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cùm populum nostrũ fugari conspexerit metu persecutionis & spargi, conturbetur, quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes Episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non possunt, 13 quibus occidere non licet, sed occidi necesse est. Vbiounque in illis diebus vnusquisque fratrum fuerit à grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moueatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. Solus non est, cui Christus in fuga comes est. Solus non est, qui templum Dei seruans, vbicumque fuerit, sine Deo non est. 14 Et si fugientem in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera inuaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti nauigatione properantem tempestas; ac procella submerserit. 15 Spectat militem suum Christus vbicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit, quod 16 daturum se in persecutione promisit. Nec minor est martyrij gloria, non publicè & inter multos periisse; cum pereundi causa sit propter Christum perire sufficit ad testimonium Martyrij sui, testis ille qui probat Martyres & coronat; 17 imitemur, fratres dilectissimi, Abel iustum, qui initiauit martyria dum propter iustitiam primus occiditur. Imitemur Abraham Dei amicum, qui non est cunctatus vt filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide deuotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate territi, nec captiuitate fracti Iudæa deuicta & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam, quam Nabuchodonozor rex fecerat, iussi, & minis regis & flammis fortiores extiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc verba testantes: Nabuchodonozor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos seruimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos: 18 & si non; notum sit tibi quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Credebant se illi secundùm fidem posse euadere, sed addiderunt; & si non; vt sciret rex illos propter Deum quem colebãt & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei, credere & scire quòd Deus à morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere, nec cedere; vt 19 probari fortiùs fides possit. Erupit per os eorum Spiritus Sancti incorruptus & inuictus vigor, vt appareant vera esse, quæ in Euangelio suo ab Dominus dixit: Cùm autem vos 21 apprehenderint, nolite cogitare quid loquamini, dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Dixit, quid loqui & respondere possimus, dari nobis in illa hora diuinitus & offerri, nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cùm à confitentibus non discedit, neq; diuiditur, ipse in nobis & loquitur, & coronatur. 22 Sic & Daniel cùm compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem * plena fidei libertate prorupit, dicens: Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. Quid in Machabæis beatorum Martyrum grauia tormenta, & multiformes septem fratrũ pœnæ, & confortans liberos suos mater in pœnis, & moriens ipsa quoque cum liberis? nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur; & nos ad martyrij triumphum suis passionibus adhortantur? Quid Prophetæ quos ad præscientiam futurorum Spiritus Sanctus animauit? Quid Apostoli quos Dominus elegit?" Nonne qui iusti occiduntur propter iustitiam, mori nos quoque docuerunt? Christi natiuitas à Martyriis infantium statim cœpit, vt ob nomen eius à bimatu & infra qui fuerant, necarentur. Ætas necdum habilis ad pugnam, idonea extitit ad coronam; vt appareret innocentes esse, qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen eius occisa est. Ostensum est neminem esse à periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerũt. 24 Quando ergo gratuis causa sit hominis Christiani, seruum

Marginalia: Matt.10. — Gen.4. — Gen.22. — Dan.3. — Matt.10. — * plena fide & libertate. — Dan.14. — 2. Mach.7. — Matt.2.

pati nolle, cùm priot paſſus ſit Dominus: & pro peccatis noſtris nos pati nolle, cùm peccatum ſuum proprium non habens paſſus ſit ille pro nobis? Filius Dei paſſus eſt, vt nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vulr, vt eſſe Dei filius perſeueret: Si odio ſæculi laboramus, odium ſæculi ſuſtinuit prior Chriſtus. Si contumelias in hoc mundo, ſi fugam, ſi tormenta toleramus, grauiora expertus eſt mundi factor, & Dominus, qui & admonet, dicens: Si ſæculum, inquit, vos odit, memẽtote 15 quia me priorem vobis odit. Si de ſæculo eſſetis, ſæculum quod ſuum eſſet amaret. Sed quia de ſęculo non eſtis, & ego elegi vos de ſęculo, propterea odit vos ſęculum. Mementote ſermonis quem dixi vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo: Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur. Dominus & Deus noſter quidquit docuit, & fecit, vt diſcipulus excuſatus eſſe non poſſit, qui diſcit & non facit? " Neque aliquis ex vobis, fratres dilectiſſimi, futuræ perſecutionis metu, aut Antichriſti imminentis aduentu ſic terreatur; vt non Euangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cœleſtibus ad omnia inueniatur armatus. Venit Antichriſtus, ſed & superuenit Chriſtus. Graſſatur & ſæuit inimicus, ſed ſtatim ſequitur Dominus paſſiones noſtras & vulnera vindicaturus. Iraſcitur aduerſarius & minatur, ſed eſt qui poſſit de eius manibus liberare. Ille metuẽdus eſt, cuius * iram nemo poterit euadere, ipſo præmonente & dicente: Ne timueritis eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere. Magis autem metuite eum qui poteſt 27 & corpus & animam occidere in gehẽnam. Et iterum: Qui amat animam ſuam, perdet illam; & qui odit animam ſuam in iſto ſæculo, in vitam æternam conſeruabit illam. Et in Apocalypſi inſtruit & præmonet, dicens: Si quis adorat beſtiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte ſua & in manu, bibet & ipſe de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & ſulphure ſub oculis ſanctorum angelorum, & ſub oculis agni, & fumus de tormentis eorum aſcendet in ſęcula ſęculorum, nec habebũt requiem die ac nocte, quicunque adorant beſtiam & imaginem eius. Ad agonem ſæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris ſui, ſi illis ſpectante populo, & imperatore præſente contigerit coronari. Ecce agon ſublimis & magnus, & coronæ cæleſtis præmio glorioſus, vt ſpectet nos certantes Deus: & ſuper eos quos filios facere dignatus eſt, oculos ſuos pandens certaminis noſtri 28 ſpectaculo perfruitur. Prælìantes nos & fidei congreſſione pugnantes ſpectat Deus, ſpectant angeli eius, ſpectat & Chriſtus. Quanta eſt gloriæ dignitas, quanta felicitas præſente Deo congredi, & Chriſto iudice coronari? Armemur, fratres dilectiſſimi, viribus totis & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute deuota. Ad aciem quæ nobis indicitur, Dei caſtra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper ſtetit. Armentur & lapſi, vt & lapſus recipiat quod amiſit. Integros honor, lapſos dolor ad prędium prouocet. 29 Armat nos & pręparat Apoſtolus dicens: Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus poteſtates & principes huius mundi harum tenebrarum, aduerſus ſpiritus nequitiæ in cæleſtibus. 30 Propter quod induite tota arma Dei, vt poſſitis reſiſtere in die nequiſſimo: vt cùm omnia perfeceritis, ſtetis accincti lumbos veſtros in veritate, induti loricam iuſtitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelij pacis, aſſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia ignita iacula nequiſſimi extinguere, & galeam ſalutis, & gladium ſpiritus qui eſt ſermo Dei. Hæc arma ſumamus, his nos tutamentis ſpiritalibus & cæleſtibus muniamus, vt in die nequiſſimo reſiſtere diaboli minis & repugnare poſſimus. Induamus loricam iuſtitiæ, vt contra inimici iacula munirum ſit pectus & tutum. Calciati ſint Euangelico magiſterio & armati pedes; vt cùm ſerpens calcari à nobis & obrineri cœperit, mordere & ſupplantare non poſſit. Portemus fortiter ſcutum fidei, quo protegente quidquid iaculatur inimicus, poſſit extingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis galeam ſalutarem, vt muniantur aures, ne audiant edicta feralia: muniantur oculi, ne videant deteſtanda ſimulachra: 31 muniatur frons, vt ſignum Dei incolume ſeruetur: muniatur os, vt Dominum ſuum Chriſtum victrix lingua fateatur. 32 Armemus & dexteram gladio ſpiritali, vt ſacrificia funeſta fortiter reſpuat, & euchariſtiæ memor, quæ Domini corpus accepit, ipſum complectatur, poſtea à Domino ſumptura præmium cæleſtium coronarum. O dies ille qualis & quantus aduenict, fratres dilectiſſimi, cùm cœperit populum ſuum Dominus recenſere, & di-

uinæ

Ioan. 15.

* iudiciũ.

Matt. 10.

Ioan. 12.

Apoc. 14.

Ephes. 4.

uinæ cognitionis examine ſingulorum merita recognoſcere, mittere in gehennam nocentes, & perſecutores noſtros flammæ pœnalis perpetuo ardore damnare, nobis vero mercedem fidei & deuotionis exoluere. Quæ erit gloria, & quanta lætitia, admitti, vt Deum videas; honorari, vt cum Chriſto Domino Deo tuo ſalutis ac lucis æternæ gaudiũ capias? Abraham, & Iſaac, & Iacob, & Patriarchas omnes, & Prophetas, & Apoſtolos, & Martyres ſalutare? cum iuſtis & Dei amicis in regno cœlorum datæ immortalitatis voluptate gaudere; ſumere illic quod nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit; maiora enim nos accipere, quàm quod hic aut operamur, aut patimur, Apoſtolus prædicat, dicens: Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad ſuperuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Cùm reuelatio illa venerit, cùm claritas ſuper nos Dei fulſerit, tam beati erimus, & læti, dignatione Domini honorati; quàm rei remanebunt, & miſeri, qui Dei deſertores, aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, vt eos neceſſe ſit cum ipſo ſimul extinguibili igne torqueri. Hæc, fratres dilectiſſimi, hæreant cordibus veſtris. hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere, & cogitatione ſemper ac ſenſibus voluere iniquorum ſupplicia, & præmia ac merita iuſtorum: quid neganti-bus Dominus comminetur ad pœnam, quid contra confitentibus promittat ad gloriam. Si hęc cogitantibus ac meditantibus * nobis ſuperuenerit perſecutionis dies, miles Chriſti, præceptis eius & monitis eruditus, non expaueſcit ad pugnam, ſed paratus eſt ad coronam. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

1 Cor. 2. Rom. 8. * Tobit.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LVI.

1 PLEBI THIBARI conſiſtenti] *Quum ſoleat ad maiores ciuitates ſcribens tum Clero tum plebi Epiſtolam inſcribere, mirum eſt quòd ſoli plebi hanc Epiſtolam ſcribat, præſertim quum inter Epiſcopos Africæ Vincentii Thibaritani fiat mentio.*

2 & quantulacunque mediocritate exhortationis noſtræ præ ens] *Sic Veteres excuſi, Remboldus & Morelius. Ms. vero Colon. & Afflig.* quantulumcumque mediocritas noſtra præualeter; *vtraque lectio bona. Porrò ex Ms. Cambr. & Afflig. recens adiecimus:* veſtram.

3 Amplius & admoneamur] *Etiam hic ex illis adiecimus vocem:* amplius.

4 Antichriſti tempus appropioquaſſe] *Sic excuſi & Ms. Colon. Ms. vero cæteri:* appropinquare, *ſed prius malo, ob id quod præcedit:* cœpiſſe, *Antichriſtum autem vocat tyrannum perſecutorem more ſcripturæ, quæ Antichriſtos vocat præcurſores Antichriſti.*

5 Conſiderantes iccirco ſe quotidie calicem ſanguinis bibere] *Supra eadem pene verba habes Epiſtola 54. ſatis igitur manifeſtum fit ex vtroque hoc loco, tum eodem tempore vtramque conſcriptam, tum communicaſſe pleramque plebem ſub vtraque ſpecie tempore Cypriani, & cauſa videtur fuiſſe, vt per ſumptionem ſanguinis magis animaretur, ad ſanguinis effuſionem pro Chriſto.*

6 De ſæculo iam moriente] *Sic vulgati typi omnes, Ms. colon. & Afflig. ad marginem. Idem tamen & Cambr. legunt:* moriturus, *verum prius placet, ob antitheſin illam:* ſed ſequatur Chriſtum qui viuit in æternum.

7 Veniet hora] *Sic Cambr. cod. & excuſi omnes, Afflig. vero:* venit; *certe vox Græca* ἔρχεται *ambigua eſt ad vtrumque. Porro obſequium ſubſtituimus ex vtroque Ms. cod. pro eo quod erat:* officium.

8 Nolite mirari ardorem accidentem vobis, &c] *Neque Cypr. neque interpres Pauli commode verterunt* Græcam vocem: ξενίζεσθαι; *neque eſt vocabulum Latinum quod correſpondeat; Galli dicerent:* ne trouuez eſtrange, ξένον *enim, rem peregrinam & extraneam ſignificat. Illud autem,* nec excidatis, *(quod videtur accipere aut ea ſignificatione qua alibi dixit Apoſtolus: ſiue excidimus Deo, aut pro obſtupeſcere) & illud;* per omnia, *plus habet Cyprianus, quàm vel Græci vel Latini cod. Deinde mirum eſt, quomodo legat:* maieſtatis & virtutis Dei nomen, *niſi forte legerit:* ὄνομα *pro eo quod Græce hodie legitur:* πνεῦμα, *id eſt ſpiritus, habet etiam verba illa quæ ſunt in Græcis hodie Exemplaribus.* Quod quidem ſecundum illos blaſphematur, ſecundum autem nos honoratur; *legit è contrario:* virtutis; *quod deſideratur in Græcis, habetur autem in Latinis. Quare rectè adnotauit in ſuis noui teſtamenti Caſtig. Nicolaus Zegerus, exemplaria videri hic ſemper variaſſe. Quod vſque adeo verum eſt, vt aliam longe etiam lectionem habeat Tertull. in Scorpiaco contra Gnoſticos, hanc ſcilicet: Dilecti ne expaueſcatis vſtionem quæ agitur in vobis in tentationem, quaſi noua accidat vobis, etenim ſecundum quod communicatis paſſionibus Chriſti, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis epulantes. Si dedecoramini in nomine Chriſti, beati eſtis, quoniam gloria & Dei ſpiritus requieſcet in vobis, dum ne quis veſtrum patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni ſpeculator.*

9 Nemo eſt qui relinquat domum, &c. aut fratres, aut ſorores] *Illud:* aut ſorores, *legit cum excuſis Eraſmicis omnibus Afflig. cod. quare denuo in locum ſuum repoſuimus, & ſi omiſſum à Manutio. Nam, quod etiam alibi adnotauimus, pro more habet Cyprianus, vt diuerſorum Euangeliſtarum verba velut vnius recitet. Citat itaque hunc locum potiſſimum ex Marco, partim etiam ex Luca. Porro malim quidem cum Grauio legi,* centies, *pro eo quod eſt:* ſepties, *ſed quum hoc legant hic etiam Ms. tres & alibi vbique Ms. omnes, non auſus ſum immutare.*

10 & ſeparauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini veſtro] *Adnotatu digna hæc lectio*

tum excuſorum tum Ms. codicum, vtpote quæ non diſcrepet à Græcis aut Latinis exemplaribus, niſi tranſpoſitione verborum; neque enim eſt aliud: maledicere, quam, exprobrare, neque: expellere, quam: eiicere: & certe apertior mihi videtur phraſis, exprobrare nomen cuiuſquam ſine maledicere nomini cuiquam, quam eiicere nomen.

11 & qood pati hortatur] Magis placet hæc Ms. & excuſ. vulgatorum lectio, quam illa Remboldi, Manut. & Morelii: qui, vetus autem excuſus legit: quæ, non male.

12 merito mortem timeremus] Hæc ex Ms. nos iam primum, pro eo quod erat: mori.

13 quibus occidero non licet, ſed occidi neceſſe eſt] Similis eſt locus epiſtola ſequen. vbi quid ſibi velit latius. Hoc hic tantum dicimus, non licuiſſe plebi occidere, vtpote cum ſoli hoc liceat legitimo magiſtratui; atque adeo fugiendum illi potius ſuadet tum hic tum lib. de lapſis Cyprianus.

14 Et ſi fugientem in ſulitudine, &c.] Vel hinc patet non dubitaſſe de ſalute illius Cyprianum, qui profugiens in ſolitudine, aut à latronibus feriſve occiſus aut fame & ſiti mortuus, vel in mari tempeſtate ſubmerſus fuerit, etiamſi ſine viatico, ſine abſolutione Presbyteri hinc decederet, quid quod Martyribus æquet. Loquebantur igitur Epiſcopi Africani, epiſtola 54. non de omnibus qui forte poſt baptiſmum peccaſſent, ſed de iis tantum qui grauiora crimina commiſerant & quibus indici ſolet publica pœnitentia. Verum de hac re ibi latius.

15 Spectat militem ſuum Chriſtus] Sic recte ante me hunc locum caſtigarat Coſterius, nam correſpondent Ms. cod. Legebatur prius: expectat.

16 daturum ſe in perſequutione] Ita Ms. Afflig. & Camb. cod. pleriſque etiam excuſi ad marginem. placet igitur magis hæc lectio, quam aut vulgata: ſurrectio, ne, aut Manut. & Morel. reſurrectione. Nam ſi ſic legatur, contradicet ſibi ipſi Cyprianus qui hic dicat, daturum demum in reſurrectione præmium Martyrii Deum, quod prius & alibi frequentiſſime ſtatim datum iri dixit.

17 imitemur, fratres dilectiſſimi, Abel iuſtom] Quum prius eos animauerit ſpe præmiorum & beatitudinis à Chriſto promiſſæ iis qui martyrium pro illo ſubierent, nunc exemplo Abel, Abrahæ, trium puerorum, Danielis, Machabæorum, Prophetarum, Apoſtolorum, Martyrum, Innocentium, & Chriſti, ad martyrium illos hortatur.

18 & ſi noo, notum ſit tibi] Remboldus parentheſi hæc verba includens, legit: etſi, plane textum obſcurant; recte igitur vet. excuſ. & Ms. hoc pacto diſtinxerunt Manut. & Morel. Clarius autem habet noſter interpres. Quod ſi nolueris, magis etiam placet lectio Manuſc. adoramus, quam vulgata: adorabimus, quia præmittitur: colimus, præſertim cum alibi ſic legat Cyprianus.

19 Probari fortius] Sic Manut. & Ms. Cæteri: potius, prius malo.

20 Dominus dixit: Cum autem] Hanc veram eſſe lectionem colligere eſt ex Afflig. codic. vulgata autem: edixit dicens: cum, videtur orta ex varietate lectionum. Quum enim alii haberent: dicit, (quemodo Cambr.) & fortaßis in margine, vtrumque irrepſit in textum: dixit dicens, ne autem ſuperflua foret repetitio, aliquis adiecit, e, & legit: edixit, Certe nuſquam alibi ſic loquitur Cyprianus.

21 apprehenderint] Quum ſupra epiſtola 9. & alibi iuxta Græcum & Latinum Matt. legat: tradiderint, mirum eſt quod hic: apprehenderint, legant tum excuſ. tum Ms. cod.

22 Sic & Daniel] Hanc eandem hiſtoriam Belis habes citatam in lib. de orat. Dominica. vbi de illius auctoritate Canonica.

23 Nonne qui iuſti occiduntur] Ex Ms. cod. ſic recte hunc locum reſtituemus, vt referatur tum ad Prophetas tum ad Apoſtolos. Quod autem antea erat: cum, ita ſenſum obſcurabat, vt videretur de aliis loqui quam prædictis. Porro de Apoſtolorum Martyriis nemo eſt qui dubitet. Inter Prophetas autem non omnes quidem ſunt Martyrium paſſi (vt ex Epiph. de vita & obitu Prophetarum conſtat) ſed duntaxat, Iſaias ſub Manaſſe Rege ſerra in duas partes ſectus. Hieremias apud Taphnas in Ægypto obrutus lapidibus. Ezech. occiſus à duce populi Iſraelitici in Chaldæa, dum eum de Idololatria reprehenderet. Amos fuſte occiſus à filio Amaſiæ ſacerdotis Bethel. Micheas præcipitatus à Ioram filio Achab, & Ioannes Baptiſta capite plexus iuſſu Herodis in carcere.

24 quam ergo grauis cauſa] Ita primus hunc locum caſtigauit Coſterius, pro eo quod erat: vero, Conſentiunt Ms. cod. iuxta autem cod. Ms. fidem, quum ſuperfluo bis repeteretur, priori loco vocem: ille, ſubmouimus.

25 quia me priorem vobis odit] Hanc lectionem Camb. cod. malui ſequi, eo quod indifferens ſit ad vtrumque ſenſum qui ex Græco textu hauriri poteſt, vbi eſt ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν quod verti poteſt, aut, priuſquam vos, ad quod accedit vulgata huius loci lectio; aut: me primo, vel priorem veſtrum, quomodo hic legit. Afflig. cod. Ex vtroque etiam Ms. ſubſtituere licebat: odiuit; ſed: odit, quod eſſet elegantius immutare nolui. Manut. legit odiit, tum hic tum alibi. Porrò pro eo quod erat: ſermones, Ms. habent: verbi, ſed perinde eſt, vtrum legatur.

26 Neque aliquis ex vobis, &c.] Quum prius & præmiis & exemplis eos ad Martyrium ſit exhortatus, nunc ne timore ſuccumbant armat ad prælium, ſub finem denuo magnitudine præmiorum animos accendens.

27 & corpus & animam occidere] Expreßit ad verbum quod Græce eſt ἀπολέσαι.

28 Spectaculo perfruitur] Sic Ms. cod. excuſi vero perfruatur, neutri male. Ita & paulopoſt, vbi excuſi habent: præſide, legunt illi: præſente, Pro eo etiam quod excuſi vulgati & Ms. habent: ne, vetus excuſus & Remboldus legunt: nec.

29 Armat nos & præparat Apoſtolus dicens] Ita Ms. & excuſ. recentiores; Manutius vero, Remboldus & vetus excuſus: Armari autem & parari nos, Beatus Apoſtolus docet dicens, prior lectio placet magis.

30 Propter qood induite vos tota arma Dei] Hoc pacto vetus & cæteri excuſi; Manuſcripti & Manut. omittunt; tota, ſed prior lectio magis placet, per illam enim exprimitur clarius quod Græce eſt πανοπλίαν præſertim quum & D. Hieron. dicat vertendum hic fuiſſe: Vniuerſa arma.

31 Muniatur froos, vt ſignum Dei incolume ſeruetur] Alludit haud dubie ad ſignum crucis quod in baptiſmo frontibus infigitur, præſertim quum alicubi dicat: ſignaculo dominico conſummari qui in Eccleſia baptizantur. Euiſdem ritus meminit etiam. Baſil. lib. de

ſpiritu

Spiritu sancto & Tertul. lib. de resurrectione carnis. Chrysost. lib. contra gentiles , Cyrillus Hierosf. Catech. 4. & Hieronym. in Epistola ad Heliodorum. Quod cur in fronte fiat quæ sedes est verecundiæ ex August. rationem reddit Micrologus *noster cap. 9. vt eliminata omni verecundia, non erubescamus* Euangelium *Christi. Non solum autem in baptismo, sed ad omnem progressum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina & ad cubilia, frontem signare cruce solitos veteres Christianos, locuples testis est Tertull. lib. de coro. milit. ad quem locum etiam alludit. D. Hieronym. Epistola ad Eustoch. de custod. virgin. Plura vide apud* Iu*stinum Mart. Apol. ad Anton. Pium & Reuerendiss. Ruremundensem Episcopum Dn. Guilielmum* Lindanum *in sua Panoplia.*

32 Armemus & dexteram, &c. quæ Domini corpus accepit, &c.] *Alludit ad veterem alterum Ecclesiæ ritum, quo sumebatur in manu Eucharistia, de quo latius lib. de lapsis: Confirmat etiam veritatem corporis Christi in* Eucharistia, *& merita bonorum operum. Castigauimus autem hunc locum partim ex* Ma*nuscriptis partim ex veteri excuso, ad quem proximè quidem accedebat* Manutius, *sed omiserat vocem:* postea. *& reposuerat:* accipit, *quum rectius legatur*, accepit.

33 Abraham & Isaac & Iacob, &c. & Martyres salutate] *Insinuat futuram mutuam notitiam in vita futura, sed latius hac de re lib. de mortalitate.*

34 cum claritas Dei super nos fulserit] *Sic recte* M*anut. &* M*orel. ex* M*s. cod. pro eo quod erat:* charitas.

35 tam beati erimus, &c. quam remanebunt] *Elegantur sic quoque castigauit* Manutius *hunc locum, antea corruptiss. cui consentiunt Colon. & Affligniens. cod. Cambron. vero vtrobique legit:* quam, *etiam non male.*

AD CORNELIVM IN EXILIO de eius confessione.

EPISTOLA LVII.

ARG. *Laudat Cyprianus in Cornelio & Plebe eius Confessionem nominis Christi ad exilium vsque, hortaturque ad constantiam, & mutuas pro inuicem orationes, tum ob instantem certaminis diem in hac vita; tum post obitum. Meminit autem huius Epistolæ Damasus in vita Cornelij, vtpote propter quam calumnia facta, occasionem necis sumpserit Tyrannus. Atque adeo quum sub finem vitæ Cornelii scripta sit, rectè primo, sed postremo loco inter Cypriani ad illum Epistolas collocasse me æquus lector iudicabit.*

CYPRIANVS CORNELIO fratri, Salutem.

Lib. 1. Ep. 1.

COGNOVIMVS, frater charissime, fidei, ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus; vt in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cùm nobis & Ecclesia vna sit & mens iuncta, & indiuidua concordia; quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus; tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio vbique lętetur? Exprimi satis non potest, quãta istic exultatio fuerit, & quanta lętitia; cùm de vobis prospera & fortia comperissemus: ducem te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum confessione creuisse; vt dum pręcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid prius pręedicare in vobis debeamus, vtrum ne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic Episcopi præcedentis publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est. 2 Claruit, fratres charissimi, fides, quam de vobis beatus Apostolus prædicauit. Hanc laudem virtutis, & roboris firmitatem iam tunc in spiritu præuidebat, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, 3 filios prouocabat. Dum sic vnanimes, dum fortes estis, magna cæteris fratribus vnanimitatis & fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere; plebem sacerdotibus in periculo iungi; in persecutione fratres à fratribus non separari; concordiam simul iunctam vinci omninò non posse; 4 quicquid simul petitur à cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat aduersarius terrore violento Christi castra turbare: sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis inuenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei seruos: & velut tyrones, & rudes, quasi minus paratos, & minus cautos, solito suo more concutere. Vnum primo aggressus, vt lupus ouem secernere à grege, vt accipiter columbam ab agmine volantium separare tentauerat: nam cui non est aduersus omnes satis virium, circumuenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore, intel-

Rom. 1.

lexit milites Christi vigilare iam sobrios, & armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse; & hoc ipso inuictos esse, quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, 5 cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat; sed promptè & animas & sanguinem tradere; vt cùm tanta in sæculo malitia & sæuitia grassetur, à malis & sæuis velociùs recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi, Ecclesiæ suæ gaudium; ad pugnam, quam tentauerat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando occurrerit properanter, & venerit quisquis audiuit. Quot illic lapsi, gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores: 7 vt appareat nuper subitatos esse, & nouæ atque insuetæ rei pauore trepidasse: rediisse ad se postmodum, fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec iam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. 8 Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime? vtrumne iam deponit errorem? an verò (qui dementium mos est) ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem? & quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania: nec vulnus suũ miser curat, sed adhuc grauius & se, & suos vulnerat? in pernicieṁ fratrum lingua sua perstrepens, & facũdiæ venenatę iacula contorquens, magis durus sæcularis philosophię prauitate, 9 quam Philosophiæ dominicæ lenitate pacificus: desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, 10 interfector pœnitentię, doctor superbiæ, veritatis corruptor. 11 perditor charitatis? Agnoscit ne iam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia & domus Christi? qui sint Dei serui, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos iam subegit, aut gestit euertere, quos iam suos fecit. Inimicus & hostis Ecclesiæ quos alienauit ab Ecclesia & foras duxit, vt captiuos & vinctos contemnit, & prǽterit: eos pergit lacessere, in quibus Christum cernit habitare. Quanquam & si aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in 12 confessione nominis blandiatur, cùm constet si occisi eiusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidię, nec in domo Dei inter vnanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica & diuina domo, furore discordię, recessisse. Hortamur planè quantum possumus, frater charissime, pro charitate mutua, qua nobis inuicem cohæremus, vt (quoniam prouidentia Domini monentis instruimur, & diuinæ misericordiæ consilijs salubribus admonemur, appropinquare iam certaminis & agonis nostri diem) 13 ieiuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus. Incumbamus gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris: hæc sunt enim nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt, hęc sunt munimenta spiritalia, & tela diuina, quæ protegunt: memores nostri inuicem simus, concordes atque vnanimes, vtrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua charitate releuemus. 14 & si quis istinc nostrûm prior diuinę dignationis celeritate præcesserit, perseueret apud Dominũ nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LVII.

1 de frattum confessione creuisse] *Ita rectè Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri Ms. & excusi*: consensione.

2 claruit, fratres charissimi] *Sic Ms. & excusi omnes, quare non placet quod reposuit solus Manut.* frater chariss. *Est enim prosopopœia ad Romanos Confessores omnes, quos à fide commendat.*

3 filios prouocabat] *Hoc pacto Afflig. Dun. Mar. Bland. Cambty cod. Ms. excusi verò*: prouocat, *minus rectè. Patres autem vocat Romanos quos commendabat Apostolus; filiis eorum posteros.*

4 quicquid simul petitur à cunctis] *Vnanimis orationis quàm sit efficax, hinc probatur, de qua latius lib. de orat. Dominica.*

5 cùm occidere innocentibus nec nocentem liceat] *Similis fuit locus Epistola præced. Neque verò mirum cuiquam videri debet, Cyprianum in ea fuisse sententia, vt potius fugiendum esse indicaret Christianis, quàm vt se tuerentur contra principis persecutoris impetum, quum apud illos nullus esset legitimus magistratus, cui solus permissus est gladius; atque adeo patientia opus foret & soli Deo committenda vindicta: Quod satis insinuat Tom. 2. contra Demetrianum, cùm hanc patientia causam reddit; quia (inquit) patientes facit de secutura vltione securitas, qua ceres suas & fidentes, quod inulentum non remaneat quodcunque patiuntur. præsertim cùm scriptum sit: mihi vindictam & ego retribuam.*

sed tota simul castra prodisse] *Sic Afflig. & alii tres, Cambri quoque Ms. cod. vetus excusus & Remboldus,*

belâns, quare leo femouimus : semel, *quod folus habebat cum excusis Camb. cod. Ex Ms. autem recte Manut.* illic, *pro eo quod erat* : illi.

7 vt appareat nuper subitatos esse] *habet quidem Camb. cod.* dubitasse, *verum cum cæteri Ms. & excusi omnes legant* : subitatos esse, *nolui temere quid immutare; præsertim quum velut explicans quod dicit subiungat:* & nouæ atque insolitæ rei pauore trepidasse. *Noua igitur vox est, subitatos esse, pro subito oppressos esse; vt sit id quod vnica voce Teuthonica efferimus* veraffchen: *Vtitur eadem voce bis térve Pontius in vita Cypr. Similiter Latinus interpres veteris alicubi:* à subitatione insperatæ salutis.

8 Quid ad hæc Nouatianus, frater charissime] *Insultat Nouatiano, quasi dicat, frustra illum calumnias spargere de tali viro, qui tam constanter Christum confessus sit. Porro illud* : charissime, *habent Ms. & excusi omnes, præterquam Erasmi cod. qui nescio qua de causa vbique fere eam vocem sustulit.*

9 quam Philosophiæ dominicæ leuitate] *Ita constanter Ms. & excusi omnes, præter Manut. & Morelium, qui reposuerunt* : sophiæ; *quantum arbitror ad vitandum, κακοφωνίαν.*

10 interfector pœnitentiæ] *Intellectum huius habes super Epistola ad Anton.*

11 perditor charitatis] *Quum sic legant vetus excusus March. Dun. & Cauchii Manusc. cod. & etiam Remboldus; videtur mihi hæc verior lectio, quam illa Afflig. & excusorum recentiorum cod.* proditor; *præsertim quum priori voce vtatur etiam Cic. in Pison. & Orat. pro Plancio.*

12 confessione nominis] *Quid sit nominis confessio, item de pseudomartyribus hæreticis supra dicta Epistola ad Anton. abunde diximus.*

13 ieiuniis, vigilijs, orationibus] *De tribus his Christiani hominis exercitiis, quæ nostra ætatis suggillare non verentur Aristarchi, latior se campus offert lib. de opere & Eleemosynis.*

14 Et si quis hinc nostrum prior, &c.] *Patet ex hoc loco Cyprianum sensisse & credidisse. Sanctos etiam defunctos pro viuis orare, quod ipsum, sed paulo obscurius iudicat tom. 2. l. de mortalit cum dicit de futura vita agens: Frequens nos illic turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra incolumitate sollicita. Similia habent Cornelius Papa Epistola Decret. 2. Origenes Hom. 3. in Cantica & 3. in Gen. D. Potamiena apud Eusebium lib. 6. Hist. Eccles. cap. 5. & his vetustior D. Petrus Anacletus Petri discipulus Epistola Decret. 3. Imo ipse D. Petrus tum verbis citatis à D. Clemente Epistola ad Iac. fratrem Domini, tum Epistola sua Canonica 2. cap. (iuxta expositionem Græcorum quorundam narrante Oecumenio) cum dicit: Dabo autem operam & frequenter, habere vos post obitum meum vt horum memoriam faciatis. Satis enim ex hoc ipso loco colligitur, iam tum inuocationem quoque Sanctorum in vsu fuisse, imo infra. Tom. 2. lib. Disc. & hab. Virg. preces sanctarum virginum post hanc vitam implorat, dicens: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter, tantum tunc mementote nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Quod de honore post hanc vitam intelligi, satis indicant praeced. verba: maiore & meliore parte præceditis, & illud: peruenite feliciter. Quare calumniari perspicuum est illos, qui ante diui Greg. ætatem illam vsitatam in Ecclesia negant, præsertim quum eam reperire sit etiam apud Syn. 7. Can. 7. & sextam in fine; Vict. Afric. 3. de persequ. Vandal. D. Fulgentium ser.*

D. Cyprian.

de laud. Mariæ in partu saluat. Petrum Chrysologum hom. 7. Teod. de Græc. affect. lib. 8. Leonem magnum ser. 2. & 6. de ieiu. & Octauis Apostolorum; Cæsarium in hom. in Litaniis, D. August. lib. 7. de baptis. cap. 2. serm. de natali Cypriani serm. 27. de verbis Apostoli, lib. 22. de ciuitate Dei cap. 8. & alibi frequenter, Virgil. Trident. in vita Diui Sisinnii Paulinum de sancto Claro ad Seuerum, in Paneg. pueri Celsi, & Car. de sancto Felice, Hieronym. de Laudibus Paulæ & in vita Hylarionis. Prud. frequentiss. Ambros. lib. 1. de viduis & orat. funeb. Satyri fratris. Gregor. Nazianz. hom. in Basil. & Cyprian. Basil. serm. de 40. Martyr. & in Mammetem martyrem, Chrysost. in Missa hom. 49. Genes. 5. in Matth. 1. in Epistolam ad Philipens. & 66. ad populum Antiochen. Nellaium in Theodo. Martyrem, & Ephrem serm. de martyr. Imo & ante annum 300. (quantumuis id neget Montanus) vsitata fuit illa ab Hylario in Psalm. 24. Athanas. orat. de virg. deipara. Diuo Antonio Epistola ad Arsenoitas; virgine Iustina apud Nazian. orat. in Cyprian. Auctore lib. de card. operibus Christi serm. de Epiphan. infra Tom. 5. Diuo Stephano Papa Epistola 2. Cyprian. verb. supra cit. Origen. in vltimum cap. lib. Iob. & in lamento, & D. Irenæo lib. 5. contra hæres. vbi Mariam virginem, Euæ virginis dicit aduocatam. quemadmodum & Ephrem Syrus ille iam dictus: esto (inquit in Threno Mariam alloquens) nostra conciliatrix & aduocata in hora induis, libera nos à futuro igne, & tenebris, tu namque es spes apud Deum Christianorum. Quæ verba notata digna, ob illos qui calumniantur Canticum illud Ecclesiæ in laudem D. virg.: Salue Regina misericordiæ, &c. Neque vero Mariam duntaxat, sed & alios sanctos appellare solent veteres, modo aduocatos (sicut D. Maximus in Nazar. & Celsum) modo Patronos, vt Ambr. lib. 10. in Luc. cap. 21. D. Aug. de cura pro mort. cap. 4. Prudentius Hymn. 1. & 2. περὶ στεφάνων, Paulinus Paneg. 3. in Felicem, & Epistola 13. ad Seuerum, & Anton. Episcopi Epistola ad Arcad. imperat) modo protectores (velut Chrys. hom 66. ad pop. Antioch.) modo etiam mediatores, quemadmodum Cyrillus lib. 12. Thesau. cap. 10. & Bern. serm. vlt. de Assumpt. D Virg. Quæ omnes appellationes mire confirmant ritum in vocatione supradictum. Quin qui altius adhuc petendum censeat, reperiet hæc verba apud D. Iacobum in sua Liturg. quam Syn. 6. pro tali agnoscit can. 32. Commemorationem agamus sanctissimæ, immaculatæ, gloriosissimæ, benedictæ, dominæ nostræ, matris Dei & semper virginis Mariæ, ac omnium sanctorum & iustorum, vt precibus atque intercessionibus eorum omnes misericordiam consequamur. Quid enim quæso aliud est, Sanctorum commemorationem agere, vt eorum intercessionibus misericordiam consequamur; quàm sanctos inuocare, vt pro nobis intercedant ad misericordiam consequendam?

AD LVCIVM PAPAM Romanum reuersum ab exilio.

EPISTOLA LVIII.

ARG. *Gratulatur Lucio Cyprianus cum collegis de reditu ab exilio, docens dilatam martyrii gloriam non minuere. Deinde indicans di-*

fraternitati præbet exemplum virtutis & fidei, præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LVIII.

1 Et nuper quidem, &c.] *Epiſtola prior ad Luciam, cuius meminit, deſideratur.*

2 confeſſorem pariter & ſacerdotem] *Confirmat hoc Damaſi ſententiam, qui dicit ſtatim ab ordinatione miſſum Lucium Papam in exilium.*

3 In Confeſſoribus Chriſti dilata martyria] *Similem locum habes ſupra Epiſtola ix. & ad Tybaritanos. Confirmatur autem etiam hinc diſtinctio noſtra, quam ibidem habes inter Martyres & Confeſſores.*

4 repentina perſequutio] *Eo quod repentinam vocat perſequutionem qua paſſus eſt Cornelius, confirmatur quod ſupra diximus, paſſum illum ſub Gallo & Voluſiano; vtpote quos conſtet non toto anno imperium tenuiſſe, & quibus mortuis perſequutio ceſſauit ad aliquantum temporis. Rurſus autem Epiſcopum vnum Papam Romanum nuncupat.*

5 ad confundendos hæreticos] *Nouatianos intelligit. Epiſtola enim præced. mentionem de illis iniiciens, iiſdem verbis vtitur.*

6 De aduentus veſtri gaudio cognoſcere illic] *Hanc diſtinctionem habeo ex Ms. Afflig. & Camb. codicibus & Veterenenſi; Romboldi praua diſtinctio textum plane obſcurauerat.*

7 fide obſequia charitatis expromimus] *Sic Manuſcr. Manut. & Morelius, pro eo quod erat;* exprimimus.

8 Nam victima quæ fraternitati præbet exemplum] *Quod hic laudat & futurum prædicit, nempe ſacerdotem martyrium pati coram ſua fraternitate, vſque adeò imitatus eſt Cypr. (vti patet in Epiſt. vltima) vt delituerit ad tempus ne apud Vticam ſed potius Carthagini pateretur.*

EPISTOLÆ MISCELLANÆ in pace Eccleſiæ varijs temporibus conſcriptæ.

AD FIDVM DE INFANTIbus baptizandis.

EPISTOLA LIX.

ARG. *Huius Epiſtolæ præcipuum paucis indicat D. Auguſtinus Epiſtola xxviij. ad Hieronymum: Beatus Cyprianus (inquit) non aliquod decretum condens nouum, ſed Eccleſiæ fidem firmiſſimam ſeruans, ad corrigendum eos, qui putabant ante octauum diem natiuitatis non eſſe paruulum baptizandum: mox natum ritè baptizari poſſe, cum ſuis quibuſdam coëpiſcopis cenſuit. Obiter tamen ſub principium pacem Victori cuidam, quamuis contra Decreta Synodorum de lapſis datam, non reuocat, ſed Therapio Epiſcopo ne deinceps id faciat interdicit. E quo loco ſatis conſtat ſcriptam hanc Epiſtolam poſt vtramque Synodum de Lapſis (quarum ſupra mentio Epiſtola liij.) verum an paulò poſt, an longo poſt tempore incertum eſt; in pace tamen ſcriptam contextus indicat.*

CYPRIANVS ET CÆTERI collegæ qui in concilio affuerant numero lxvi.[1] Fido fratri ſalutem.

LEGIMVS litteras tuas, frater chariſſime, quibus ſignificaſti [2] de Victore quodam Presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egiſſet, & Domino Deo, in quem deliquerat, ſatisfeciſſet, temerè Therapius collega noſter immaturo tempore & præpropera feſtinatione pacem dederit Quæ res nos ſatis mouit, receſſum eſſe a decreti noſtri auctoritate, vt ante legitimum, & plenum tempus ſatisfactionis, & ſine petitu & conſcientia plebis, nulla infirmitate vrgente, ac neceſſitate cogente pax ei concederetur: ſed librato apud nos diu conſilio, ſatis fuit obiurgare Therapium collegam noſtrum, quòd temerè hoc fecerit, & inſtruxiſſe, ne quid tale de cætero faciat. Pacem tamen quomodocumque à ſacerdote Dei ſemel, datam non putauimus auferendam, ac per hoc Victori [4] communicationem ſibi conceſſam vſurpare permiſimus. [5] Quantum verò ad cauſam infantium pertinet, quos dixiſti [6] intra ſecundum vel tertium diem, quo nati ſint, conſtitutos baptizari non oportere, & conſiderandum eſſe legem circuncisionis antiquæ, vt intra octauum diem eum qui natus eſt baptizandum & ſacrificandum non putares; longe aliud in concilio noſtro omnibus viſum eſt. In hoc enim quod tu putabas eſſe faciendum, nemo conſenſit, ſed vniuerſi potius iudicauimus nulli hominum nato miſericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cùm Dominus in Euangelio ſuo dicat: Filius hominis non venit animas hominum perdere, ſed ſaluare; quantum in nobis eſt, ſi fieri poteſt, nulla anima perdenda eſt. Quid enim ei deeſt, qui ſemel in vtero, Dei manibus formatus eſt? Nobis enim atque oculis noſtris ſecundum dierum ſæcularium curſum, accipere, qui nati ſunt, incre-

Lib. 3. Epiſt. 8.

Gen. 17.

Luc. 9.

mentum videntur: cæterum quæcunque à Deo fiũt, Dei factoris maiestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes siue infantes, siue maiores natu, vnam diuini muneris æqualitatem; declarat nobis diuinæ scripturę fides, Helisæus super infantem 7 Sunamitis viduæ filium qui mortuus iacebat, ita se Deum deprecans superstrauit, vt capiti caput, & faciei facies applicaretur, & superfusi Hælisæi membra singulis paruuli membris & pedes pedibus iungerentur. Quæ res si secundum natiuitatis nostrę & corporis qualitatem cogitetur, adulto & prouecto infans non posset æquari. nec cohærere & sufficere possent parua membra maioribus. Sed illic qualitas diuina & spiritalis exprimitur, quod pares atque æquales sint omnes homines, quando à Deo semel facti sunt; & possit 8 ætas nostra in incrementis corporum, secundum sęculum, non secundum Deum habere discrimen: nisi si & gratia ipsa, quę baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor, vel maior tribuitur; cum Spiritus sanctus non de mensura, sed de pietate atque indulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cùm se omnibus ad cœlestis gratiæ consecutionẽ æqualitate librata præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti, mundum non esse dixisti, quod vnusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus " ad cœlestem gratiam dandam, impedimento esse oportere, scriptum est enim: Omnia munda sunt mundis. Nec aliquis nostrûm id debet horrere, quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans à partu nouus est, non ita est tamen, vt quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari; quando in osculo infantis vnusquisque nostrûm pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens nato quodammodo exosculamus, quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod Iudaica circumcisione carnali octauus dies obseruabatur; sacramentum est in vmbra atque in imagine ante prę missum, sed veniente Christo veritate completum. Nam quia octauus dies, " id est, post Sabbatum primus dies futurus erat, quo Dominus resurgeret & nos viuificaret, & circumcisionem nobis spiritalem darer: hic dies octauus, id est, post Sabbatum primus & dominicus præcessit in imagine, quæ imago cessauit superueniente postmodum veritate, & data nobis spiritali circumcisione. Propter quod neminem putamus à gratia consequenda impediendum esse ea lege, quæ iam statuta est, nec spiritalem circũcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittẽdum esse ad gratiam Christi; quãdo & Petrus 13 in Actibus Apostolorum loquatur, & dicat: Dominus mihi dixit neminem communem dicendum & immundum." Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ possent; magis adultos, & prouectos, & maiores natu possent impedire peccata grauiora. Porrò autem si etiam 15 grauissimis delictoribus & in Deum multum ante peccãtibus, cum postea crediderint, 16 remissa peccatorum datur & à baptismo atque à gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccauit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima natiuitate contraxit? qui ad rémissam peccatorum accipiendum hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata. Et iceirco, frater charissime, hæc fuit in concilio nostra sententia à baptismo atque à gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa vniuersos obseruandum sit, atque tetinendum: 17 tum magis circa infantes ipsos & recens natos obseruandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac de diuina misericordia plus merentur, quod in primo statim natiuitatis suę ottu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quàm deprecantur. Optamus te, frater charissime, semper bene valere.

4. Reg. 4. — Galat. 2. — 2. Tit. 1. — Gen. 17. — Act. 10.

ADNOTATIONES IN Epistolam LIX.

1 Fido Fratri) *Quo in loco fuerit Episcopus Fidus, reperire non potui, verisimile tamen est fuisse vicinum Episcopatui Therapij, qui in Synodo cognominatur à Bulla, si extarent litteræ Fidi, posset fortassis ex illis certius quid colligi. Porrò lxvi. Episcopos duntaxat huic Concilio interfuisse, non lxvij. (vti habebat Man.) patet ex August. contra Epist. Pelag. li. 4 cap. 8.*

2 De Victore quodam Presbytero) *Quanquam cum Manut. & Morelio etiam Cambron. codex legat:* quondam, *placet tamen magis vulgata excus. & aliorum Ms lectio prior, eo quod satis constat ex sequentibus adhuc vixisse Victorem Presbyterum cùm hæc scriberet.*

3 à

3 à decreti nostri auctoritate] *Alludit ad Decretum Epist. 54 quo statutum erat, vt omnino infirmitate vrgente aut necessitate persequutionis cogente pax lapsis daretur.*

4 communicationem sibi concessam] *Ita Ms. Affl. Dun. Marc. Angl. Blandin. Cambr. & Cauchij. Manut. quoque & Morel. cateri excusi*: traditam.

5 Quantum verò ad causam infantum pertinet] *Locus insignis de baptismo paruulorum contra Anabaptistas, cuius meminit etiam tom. 2. lib. de Lapsis. Eundem agnoscunt D. Cyrillus Hierosolym. Catechesi mystag. 1. Greg. Naz. Orat. 3. in sanctum lauacrum; Chrys. hom. ad Neophitos, hom. 9. in Gen. & in psalm. 14. ac Ambros. in Lucam. Eundem D. August. ab vniuersa Ecclesia obseruatum fuisse testatur frequenter, præsertim autem Epist. 28. iam dicta & lib. 3. de peccat. merit. & remiss. cap. 6. 7. 8. 9. vbi totam fere hanc citat Epistolam, quomodo etiam lib. 4. contra duas epistolas Pelag. cap. 8. & lib. 2. contra Iulian. cap. 3. confirmat eundem Baptismum hac sententia Cypriani & Collegarum D. Hieronym. sub finem libri 3. dialog. contra Pelagianos. Immo Concil. Mileuit. can. 2. anathemate eum damnat, qui negat baptizandos paruulos recentes ab vteris matrum. Ante vero D. Cyprianum eiusdem mentionem disertis verbis reperire est apud Origenem in Leui. hom. 8. in Luc. & in Epist. ad Roman. cap. 6 Tertull. lib. de anima. Irenæum contra hære. lib. 2. cap. 39. Iustinum Martyr. quæst. 56. Clementem Romanum lib. 6. Constit. Apostol. cap. 11. & Dionys. Areop. vltim cap. Eccles. Hierarchia. Qui Dion. ad traditionem Apostolorum eum refert, ad quam eundem etiam refert Origen. in Epist. ad Roma. & D. August. lib. de Gen. ad litt. cap. 23. & libro 4. de baptis. contra Donat. cap. 24.*

6 intra secundum vel tertium diem quo nati sunt] *Etsi elegantior sit lectio Cambr. ac Angl. cod. & Manutii*: quam nati sunt, *quia tamen priorem reperire est in aliis Ms. & excusis omnibus atque adeo apud Aug. magis illa placet.*

7 Sunamitis viduæ filium] *Ex Aug. cod. recens adiecimus*: Sunamitis *in cæteris desideratur.*

8 ætas nostra in incrementis, &c. habere discrimen] *Sic cod. Affl. March. Dun. & Manut. Cauchius verò, Remboldus, Froben. & Col. excu.* ætatis nostræ haberi discrimen, *vtrique non malè, cæteri excusi corrupte*, ætatis nostræ habere. *Morelius verò, vetus excusus & Cambr. cod. primam habent, sed omittunt*: in. *illud autem nisi* si, *rectè legitur; est enim Cypriano vsitatiss. vt alicubi diximus.*

9 præbeat patrem] *Et si magis placeat lectio Costerii*: parem, *quia tamen omnes Ms. & excu. legunt*: patrem, *nihil ausus sum immutare.*

10 ad cœlestem gratiam] *Sic Ms. omnes Manut. & Morelius; vulgati*: gloriam, *corruptè.*

11 id est, post Sabbatum primus] *Ita Ms. vetus excusi Manut. quoque & Morelius, pro eo quod mendose habebat Remboldus*: idem, *quare rectè ad marginem priorem lectionem adnotauit Erasmus. Morel. vero* idem quod, *legit cum Granio, sed prior lectio germana est. Porro de die Dominico, quem post Sabbatum primum rectè nuncupat, Euangelistas imitatus; vide supra Epistolam 33.*

12 ea lege quæ iam statuta est] *Sic excusi omnes Manuscripti vero cuncti*: à lege, *vox autem*: homioem, *omissa à Manutio reperitur in Manuscriptis & excus. aliis omnibus excepto Cambr. & Angl. quare eam iterum adiecimus.*

13 In Actibus Apostolorum] *Hoc pacto Manuscripti & excusi omnes præter solum Manut. qui reposuit* Actis. *Verùm priorem lectionem genuinam esse constat ex Epistola ad Antonian. sub finem, vbi sic loquitur: de actibus eius, loquens de Nouatiano, alibi etiam frequenter actus sui mentionem facit, quare retinenda vbique prior lectio.*

14 Cæterùm si homines impedire aliquid ad] *Hunc locum iam pridem sic castigatum ex D. Augustin. & consentiunt* Ms. *omnes, cum veter. excuso Remboldi verò errore factum est, vt legeretur*: aliud ad.

15 Grauissimis delictoribus] *Delictor pro peccator vox est Cypriano peculiaris, qui etiam, non (vti communiter) pro minori, sed potius pro maiori peccato frequenter abutitur voce*: delictum. *Pro eo autem quod* Ms. *& excusi omnes habent*: multum ante, *reperitur apud D. Hieron. & Aug. duobus in locis*: multo ante; *verum communem lectionem retinuimus, eo quod ita etiam legat Aug. contra duas Epistolas Pelag.*

16 Remissa peccatorum] *Etiam hæc* Ms. *& excus. cod. lectio cum hic tum paulopost magis placet, quam quod legunt D. Hieron. & Aug.* remissio, *nam prior vox Cyprian. magis familiaris est, ex Tertulliano mutuata, lib. 3. contra Marcionem.*

17 Tum magis) *Particulam*: tum, *omissam à Manutio, rursum in locum suum restituimus, habent enim eam Ms. & excusi cæteri, & elegans est phrasis*: cum, tum, *Solus vetus excusus habet*, tamen, *sed minus rectè.*

AD EPISCOPOS NVMIDAS de redemptione fratrum ex captiuitate Barbarorum.

EPISTOLA LX.

ARG. *Deplorata sub initium captiuitate fratrum Cyprianus sibi per Episcopos Numidas nuntiata: mittere se dicit sestertiorum centum millia, adscriptis nominibus singulorum tum fratrum & sororum, tum collegarum, qui aliquid contribuerant. Verisimile est autem factam hanc captiuitatem ab illis Barbaris, contra quos Decius in bellum profectus, interfectus est. Primi autem recens ediderunt hanc Epistolam Manutius & Morelius.*

CYPRIANVS IANVARIO, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus, S.

CVM maximo animi nostri gemitu, & non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres charissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine, de fratrum nostrorum & sororum captiuitate fecistis. Quis enim non doleat in eiusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? cum loquatur Apostolus Paulus, & dicat: Si

Lib. 5. Epist. 8.

I. Cor. 12. patitur vnum membrum, compatiuntur & cætera membra; si lætatur membrum vnum, collætantur & cætera membra. Et 2. Cor. 11. alio loco: Quis infirmatur, inquit, & non ego infirmor? Quare nunc & nobis captiuitas fratrum nostra captiuitas computanda est: periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est: cùm sit scilicet adunationis nostræ corpus vnum, & non tantum dilectio, sed & religio instigare nos debeat, & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cùm denuò Apostolus I. Cor. 3. Paulus dicat: Nescitis quia templum Dei estis; & spiritus Dei habitat in vobis? etiam si charitas nos minus adigeret ad opem fratribus ferendam considerandum tamen hoc in loco fuit, Dei templa esse, quæ capta sunt; nec pati nos longa cessatione, & neglecto dolore debere, vt diu Dei templa captiua sint, sed quibus possumus viribus elaborare, & velociter gerere, vt Christum iudicem, & Dominum & Deum Galat. 3. nostrum promereamur obsequiis nostris. Nam cùm dicat Paulus Apostolus: Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis; in captiuis fratribus nostris contemplandus est Christus, & redimendus de periculo captiuitatis, qui nos redimit de periculo mortis: vt qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse, qui manet & habitat in nobis, de Barbarorum manibus exuatur; & redimatur nummaria quantitate, qui nos cruce redemit, & sanguine: qui iccirco hæc fieri interim patitur, vt fides nostra tentetur, an faciat vnusquisque pro altero, quod pro se fieri vellet, si apud Barbaros teneretur ipse captiuus. Quis enim non humanitatis memor, & mutuæ dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, vxorem suam illic captiuam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? quantus verò communis omnibus nobis mœror est, & cruciatus de periculo virginum, quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed & pudoris iactura plangenda est, nec tam vincula barbarorum, quàm lenonum, & lupanarium stupra deflenda sunt; 3 ne membra Christo dicata, & in æternum continentiæ honore pudica virtute deuota, insultantium libidine, & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans; & dolenter examinans, promptè omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidē secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Matt. 25. Nam cùm Dominus in Euangelio suo dicat; Infirmus fui, & visitastis me: quanto nunc quoque cum maiore operis nostri mercede dicturus: Captiuus fui, & redemistis me? Et cùm denuò dicat; In carcere fui venistis ad me; quanto plus est cū cœperit dicere: In carcere captiuitatis fui, & clausus, & vinctus apud Barbaros iacui; & de carcere illo seruitutis liberastis me, cum iudicii dies venerit præmium de domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis, & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis: vt offerretis nobis agros vberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus; qui de hac cælesti, & salutari operatione proueniunt. 5 Misimus autem sestertia centum millia nummûm, quæ istic in Ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, 6 Cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, & fratres nostros Domini maiestate protectos ab eiusmodi periculis incolumes reseruari. si tamen ad explorandam nostri animi charitatem, & examinandam nostri pectoris fidem, tale aliquid acciderit, nolite cunctari nunciate hæc nobis litteris vestris; pro certo habentes, Ecclesiam nostram & fraternitatem istic vniuersam ne hæc vltra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter, & largiter subsidia præstare. Vt autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, vt semper operentur, in mentem habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis 7 in sacrificiis & precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum; sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi cùm præsentes essent, & suo, & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter 8 quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significaui, & misi: quorum omnium secundum quod fides & charitas exigunt, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTA.

ADNOTATIONES IN Epistolam LX.

1 IANVARIO, MAXIMO, PROCVLO, VICTORI, MODIANO, NEMESIANO, NAMPVLO, HONORATO,] *Ad eosdem & alios quosdam scribitur, infra quoque epist. 67. quos Numidas Episcopos fuisse constat ex epist. ad Stephanum secunda. Quum autem plures fuerint Ianuarij, Victores, Honorati: in Synodo Carthaginiensi, incertum est qui sint illi quorum hic fit mentio. Maximi vero, Proculi, Mediani, & Nampuli ibi non fit mentio, Nemesianus à Tubunis cognominatur.*

2 Deum nostrum promereamur) *Rursum locus de meritis.*

3 ne membra Christo dicata *Similem de sanctis virginibus phrasin habes tum epistola ad Pomponium, tum lib. de Discipl. & hab. Virgin. vbi illam explicatam reperies.*

4 vt offerretis nobis agros vberes) *Elegans metaphora, qua vberibus agris captiuos, seminibus Eleemosynas, messi cœleste præmium comparat.*

5 Misimus autem sestertia centum millia nummûm] *Ita & Manut. & Morelius: ego vero aut existimo legendum duntaxat* sestertia centum, *vt illud:* millia nummûm, *adiunctum explicationis gratia, ex margine in textum irrepserit, aut quod malim:* sestertium centum millia nummûm. *Quum enim recte adnotauerit lib. de Asse Budæus (& eam eius sententiam Ciceronis auctoritate confirmet Dion. Lambinus in Horatium) sestertia valere mille sestertios, atque adeo centum sestertia valere centum millia sestertium nummûm, excresceret summa illa prior ad duo millia myriadum aureorum. Quæ quandoquidem immodica videatur, & posterior illa ad Gallicam monetam redacta valeat duo millia & semis aureorum solarium, ego certe pro ea ætate satis magnam fuisse hanc existimo. Atque hæc hoc loco sufficiant, donec ex cod. Ms. certius aliquid liceat adferre, probabile tamen fit quod dico, eo quod sola hac nota Hs. scribi solebat olim hæc dictio, atque adeo inscitia Librariorum scriptum videatur:* sestertia, *pro:* sestertium.

6 Cleri & plebis] *Videtur hinc Clerus aliquid proprii habuisse, ex quo suam portionem contribueret, nisi forte Clerum contribuisse dicit, quod ipse Cleri nomine ex ea parte quæ eos contingebat id miserit, sicut enim alicubi diximus, in quatuor partes thesauri Ecclesiæ distribuebantur, quarum vna erat Episcopi, vna templi, vna pauperum, & quarta Cleri.*

8 quantitatem propriam nostram) *Simile quid habes supra epist. 36. Existimo enim vtrobique loqui de ea portione quæ Episcopi erat.*

AD EVCHRATIVM DE histrione.

EPISTOLA LXI.

ARG. *Histrionem si in turpi artificio perstat, communicare prohibet in Ecclesia. Neque vero excusari debere, quod ipse histrionicam non exerceat, quandiu illam alios docet: aut ob rei familiaris inopiam, quum Ecclesiæ sumptibus illi alimenta præstari possint, atque adeo si Ecclesiæ Euchratii bona non sufficiant, Carthaginem monet vt veniat.*

CYPRIANVS EVCHRATIO fratri, Salutem.

PRo dilectione tua, & verecundia mutua consulendum me existimasti, frater charissime, quid mihi videatur de histrione quodam, qui apud vos constitutus in eiusdem adhuc artis suæ dedecore perseuerat, & magister & doctor non erudiendorum, sed perdendorum puerorum, id quod male didicit, cæteris quoque insinuat; an talis debeat communicare nobiscum. Puto nec maiestati diuinæ, nec Euangelicæ disciplinæ congruere, vt pudor & honor Ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem, & maledicti eiusmodi iudicentur; quanto maioris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & gestus quoque turpes, & molles, & muliebres, magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quis, quam si à theatro ipse cessauerit, cum tamen hoc cæteros doceat. Non potest enim videri cessasse, qui vicarios substituit, & qui pro se vno plures succidaneos suggerit: contra institutionem Dei; erudiens & docens quemadmodum masculus frangatur in fœminam, & sexus arte mutetur, & diabolo diuinum plasma maculanti per corrupti atque eneruati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit: potest inter cæteros, qui alimentis Ecclesiæ sustinentur, huius quoque necessitas adiuuari; si tamen contentus sit frugalioribus, sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum, vt à peccatis cesset, quando hoc non nobis, sed sibi præstet: cæterum quantum vult inde quærat. Qualis quæstus est qui de conuiuio Abraham, Isaac, & Iacob homines rapit, & male ac perniciose in sæculo saginatos, ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit? Et ideo quantum potes, eum ab hac prauitate, & dedecore ad viam innocentiæ atque ad spem vitæ suæ reuoca; vt sit contentus Ecclesiæ sumptibus parcioribus quidem sed salutaribus quod si illic Ecclesia non sufficit vt laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod

Lib. 1. Epist. 10.

Deut. 22.

Matt. 8.

ſibi ad victum atque ad veſtitum neceſſarium fuerit accipere, nec alios extra Eccleſiam mortalia docere, ſed ipſe ſalutaria in Eccleſia diſcere. Opto te, fili chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXI.

1 EVCHRATIO) Euchrario *legunt recentiores excuſi omnes, Ms. vero Aſſig. March. Dun. Cambr. Bland. & Cauchiꝰ* Eugratio; *verus excu. & Remboldus* Euagrio, *verum quum infra tom. 2. (etiam iuxta Ms. cod.) ſententiam dicat in Syno. Carthag.* Euchratius, *à Thenis prima lectio optima eſt, præſertim cum ſic etiam legat cod. Angl.*

2 Pro dilectione tua & verecundia] *Sic Ms. & excuſi omnes, excepto cod. Cauchii, qui legit:* & reuerentia, *non male, vt etiam illi peculiare eſt quod habent* de hiſtrione & mago illo.

3 an talis debeat communicare nobiſcum. Puto] *Etiam hic diuerſam ab illis lectionem, habet; hanc nempe:* an talibus facta communio cum cæteris Chriſtianis debeat dari, aut nobiſcum communicare. Puto. *Cuius auctoritate (quoniam reliquorum videtur ſuperflua repetitio) verba illa:* quod ego, *quæ ſuperflua videbantur, omittere non ſum veritus.*

4 Nam cum in lege prohibeantur] *Alludit ad verba illa Deutero. 22. Non induetur mulier veſte virili, nec vir vtetur veſte feminea. Abominabilis enim apud Deum eſt qui hoc facit.*

5. plures ſuccidaneos] *Quod prius vicarios Succedaneos dicit, ſiue* Succidaneos, *vt legit* Mann. *(Nam vtrunque recte legitur) neſcio autem an apud alium auctorem aliter quàm adiectiue ſumatur hæc vox.*

6 quemadmodum maſculus, &c.] *Similia habes epiſtola ſupra 2. quæ eſt ad Donatum, præſtat autem de obſcœnis iſtis tacere quàm loqui.*

7 ſed innocentibus cibis] *Cibos innocentes vocat qui non crimine aliquo conquiruntur, ſed vita innocentia.*

8 de conuiuio Abraham, Iſaac, & Iacob] *Alludit ad verba illa Saluatoris Matt. 8. Multi recumbent cum Abraham, Iſaac & Iacob in regno cælorum.* Re*cte autem legunt Mann.* Morel. *Cauchius & Ms. cod.* rapit, *pro eo quod erat* rapuit.

AD POMPONIVM DE virginibus.

EPISTOLA LXII.

ARG. *Cyprianus cum collegis aliquot Pomponio collegæ reſpondet: virgines quæ ſtatum continenter & firmiter tenere decreuerant, repertas tamen poſtea in eodem lecto cum maſculis, ſi virgines adhuc repertæ fuerint, communione recepta admittendas ad Eccleſiam; ſin ſecus, cum non mariti, ſed Chriſti ſint adulteræ, ad plenam pœnitentiam cogendas; quæ vero obſtinatæ perſeuerant, de Eccleſia eiiciendas, obiter interuciens diſciplinæ genus, quò contineri poſſint in officio virgines, & quædam de excommunicandi poteſtatem in Eccleſia.*

CYPRIANVS, [1] CÆCILIVS, Victor, [2] Sedatus, Tertullus, cum Presbyteris qui præſentes aderant, [3] Pomponio fratri, Salutem.

Legimus litteras tuas, frater chariſſime, quas per Paconium fratrẽ noſtrum miſiſti, poſtulans & deſiderans, vt tibi reſcriberemus; quid nobis de iis virginibus videatur, quæ cum ſemel ſtatum ſuum continenter & firmiter tenere decreuerint, detectæ ſint poſtea in eodem lecto pariter manſiſſe cum maſculis. Ex quibus vnum Diaconum eſſe dicis; plane eaſdem quæ ſecum viris dormiſſe confeſſæ ſint, aſſeuerare ſe integras eſſe. Circa quam rem, quoniam conſilium noſtrum deſideraſti, ſcias nos ab Euangelicis & Apoſtolicis traditionibus non recedere, quo minus fratribus & ſororibus noſtris conſtanter & fortiter conſulatur, & per omnes vtilitatis & ſalutis vias Eccleſiaſtica diſciplina ſeruetur; cum Dominus loquatur & dicat: Et dabo vobis paſtores ſecundum cor meum, & paſcent vos paſcentes cum diſciplina: & iterum ſcriptum ſit: Diſciplinam qui abiicit, infelix eſt: & in Pſalmo quoque Spiritus ſanctus admoneat & inſtruat, dicens: Continete diſciplinam, ne forte iraſcatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarſerit cito ira eius ſuper vos. Primo igitur in loco, frater chariſſime, & præpoſitis, & plebi nihil aliud elaborandum eſt, quam vt qui Deum timemus, cum omni obſeruatione diſciplinæ diuina præcepta teneamus; nec patiamur errare fratres noſtros, & pro arbitrio & fructu ſuo viuere, ſed ad vitam ſingulis fideliter conſulere; nec pati virgines cum maſculis habitare, non dico ſimul dormire, ſed nec ſimul viuere; quando & ſexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia frænari à nobis & regi debeat, ne diabolo inſidianti & ſæuire cupienti, ad nocendum detur occaſio, quando & Apoſtolus dicat; Nolite locum dare diabolo. Liberanda eſt vigilanter de periculoſis locis nauis, ne inter ſcopulos & ſaxa frangatur. 6 Exuenda eſt velociter de incendio ſarcina, priuſquam flammis ſuperuenientibus concremetur. Nemo diu tutus eſt, periculo proximus. Nec euadere diabolum ſeruus Dei poterit, qui ſe diaboli laqueis implicauit. Intercedendum eſt cito talibus, vt ſeparentur dum adhuc ſeparari

Lib. 1. Epiſt. 11.

Hier. 3.

Sap. 3.

Pſal. 2.

Epheſ. 4.

innocentes

innocentes possunt, quia diuidi postmodum 7 nostra intercessione non poterunt, postea quam conscientia grauissima cohæserint. Denique quam graues multorum ruinas hinc fieri videmus, & per huiusmodi illicitas & periculosas coniunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus. 8 Quod si ex fide se Christo dicauerunt? pudice, & caste sine vlla fabula perseuerent, ita fortes & stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseuerare nolunt, vel non possunt; 9 melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cum scriptum sit: Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, ne fratrem scandalizem. Nec aliqua putet se posse hac excusatione defendi, quod inspici, & probari possit, an virgo sit: cum & manus obstetricū & oculi sæpe fallantur. Et si incorrupta inuenta fuerit virgo ea parte sui, qua mulier potest esse; potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse, quę corrumpi potest, & tamen inspici non potest. Certe ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio & osculatio, & coniacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? Si superueniens maritus sponsam suam iacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit? & per zeli dolorem 10 fortassis & gladium in manum sumit? 11 Quid? Christus Dominus, & iudex noster, cum virginem suam sibi dicatam, & sanctitati suæ destinatam iacere cum altero cernit, quam indignatur & irascitur? & quas pœnas 12 incestis eiusmodi coniunctionibus comminatur? Cuius vt gladium spiritalem, & venturum iudicii diem vnusquisque fratrum possit euadere, omni consilio prouidere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multo magis Præpositos, & Diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum cæteris de conuersatione & moribus suis præbeant. Quo modo enim possunt integritati & continentiæ præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ, & vitiorum magisteria procedere? Et iccirco consulte & cum vigore fecisti, frater charissime, 13 abstinēdo Diaconum, qui cum virgine sæpe mansit, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consuerunt. Quod si pœnitentiam huius illiciti concubitus sui egerint, & à se inuicem recesserint, 14 inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inuentæ fuerint, accepta communicatione ad Ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, si ad eosdem masculos post modum reuersæ fuerint, aut si cum eisdem in vna domo & sub eodem tecto simul habitauerint, grauiore censura eiiciantur, nec in Ecclesiam postmodum facile recipiantur. Si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est, & ideo æstimato iusto tempore, postea exomologesi facta ad Ecclesiam redeat. Quod si obstinatè perseuerant, nec se ab inuicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione nunquam à nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum cæteris ad ruinam dilectis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem, si Episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint cum in Deuteron. Dominus Deus dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem quicunque fuerit, in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impiè etiā nunc. Interfici Deus iussit sacerdotibus suis non obtemperantes, iudicibus à se ad tempus constitutis non obedientes; & tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat: nunc autem quia circumcisio spiritalis esse ad fideles seruos Dei cœpit, 15 spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de Ecclesia eiiciuntur. Neque enim viuere foris possunt, cùm domus Dei vna sit, & nemini salus esse, nisi in Ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant salubribus præceptis, testatur scriptura diuina quæ dicit: Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter. Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant, da operam, frater charissime, vt quantum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas, & singulis ad salutem suam consulas. Arcta & angusta, est via per quam ingredimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cùm peruenimus ad gloriam. 16 Qui se semel castrauerunt propter regnum cœlorum, Deo per omnia placeant, nec sacerdotes Dei 17 aut Ecclesiam Domini contemnendo, scandalo se fratribus offerant. 18 Et si ad præsens à nobis contristari vi-

1. Cor. 8. *Deut. 17.* *Prou. 15. 4.* *Matt. 7.* *Matt. 19.*

dentur, nos tamen in ſalubri perſuaſione maneamus, ſcientes & Apoſtolum dixiſſe: Ergo ego inimicus factus vobis ſum, verũ dicens vobis? Quod ſi obtemperauerint nobis, lucrati ſumus fratres, & eos ad ſalutem pariter & dignitatem noſtro ſermone formauimus ſi autem quidam de peruerſis obtẽperare noluerint, ſequamur eumdem Apoſtolum dicentem: Si hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem: ſi quibuſdam ſuadere non poſſumus vt eos Chriſto placere faciamus, nos certè, quod noſtrum eſt, Chriſto Domino & Deo noſtro, præcepta eius ſeruando, placeamus. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXII.

1 CÆCILIVS VICTOR] *De Cæcilio Victore, & Tertullo, vide ſupra epiſtolam 54. nam etiam illam cum illis ſcripſit Cyprianus.*

2 SEDATVS] *ita Manut. & Morelius pro eo quod cæteri tam excuſi quam Ms.* SEDVLIVS; *pro quibus facit quod* Sedulii *nuſquam mentio fiat, Sedatus autem in Synodo cognominatur à Tuburbo, & eiuſdem fiat mentio dicta epiſtola & infra 70.*

3 POMPONIO FRATRI] *Etiam hic cum cæteris dictam epiſtolam ſcripſit, & in Synodo cognominatur à Dionyſiana.*

4 Legimus litteras tuas quas per Paconium] *Deſiderantur hæ Pomponii litteræ, Paconii etiam nulla alibi fit mentio.*

5 Eccleſiaſtica diſciplina ſeruetur] *Idem fere eſt exordium libri de diſciplina & habitu virginum tom. 2. vbi eaſdem etiam ſcripturas in confirmationem adfert: quo loco de hac voce latius.*

6 Exuenda eſt velociter] *Rectè quidem mea ſententia cenſecit Coſterus ſeu Lipſius legendum hic* Eruenda eſt, *noluit tamen contextum immutare, eo quod prius illud legant Ms. & exc. cod. omnes.*

7 Noſtra interceſſione] *Interceſſionem accipit eo modo quo paulo prius intercedere, nempe pro impedimento, de vtroque vide ſupra epiſtolam 28.*

8 Quod ſi ex fide ſe Chriſto dicauerint] *Similibus verbis vtitur dicto libro de diſc. & habitu virg.* vt quæ ſe Chriſto dicauerint, & à carnali concupiſcentia recedentes tam carne quàm mente Deo deuouerint. *Ita vt ſatis manifeſtum fiat, loqui Cyprianum de virginibus quæ votum continentiæ emiſerant, quod quam vetuſtum ſit, imo & ab Apoſtolorum ætate in Eccleſia vſitatum, Deo fauente ibi demonſtrabimus. Alludere autem mihi videtur ad locum Pauli de fide prima, quam irritam feciſſe dicit quaſdam viduas. 1. tom. 4.*

9 Melius eſt nubant quàm in ignem delictis ſuis cadant] *Ita Manut. & Ms. omnes cæteri excuſi:* deliciis, *vtramuis eligat lector. Alludit autem ad illud Pauli, 1. Cor. 7.* Melius eſt nubere quàm vri. *Atqui loqui Cyprianum de iis virginibus quæ ſimplex (vti loquuntur) votum caſtitatis emiſerant, non de velatis quarum votum erat ſolemne, multa ſunt tum hic tum dicto libro in contextu, quæ conuincere videantur. Atque imprimis quod dicit: quod ſi ſe Chriſto dicauerint, vtpote quum velatæ ab Epiſcopis conſecrari ſoleant, non à ſeipſis tantum Deo dicari. Deinde, quod virgines de quibus loquitur, cum maſculis cohabitabant, quod Balneas promiſcuas, quod nuptias adire illis liberum erat, quod quædam earum diuites fuerint: quod certo habitu non vterentur, vſque adeo vt ornatum earum ſuperfluum taxare oportuerit Cyprianum. Quæ omnia in virgines velatas non competunt. Nam quod illæ habitu ab aliis diſcernerentur, patet ex Can. vlt. Concil. Carthagin. 4. cui D. Aug. interfuit, vbi coniugia viduarum vetantur, quæ ſe deuouerint Domino, & veſte Laicali (ita loquuntur Patres) abiecta, ſub teſtimonio Epiſcopi & Eccleſiæ religioſo habitu apparuerint. Eodem pertinet quod Innocent. Papa eius nominis primus epiſt. 2. virginibus velatis & non velatis aliam atque aliam pœnitentiam iniungat, ſi nupſerint. Eodem quæ habet lib. tertio de virginibus Ambr. & eiuſdem illud ad virginem lapſam capite quinto Hoc Apoſtoli dictum, de verbis ſupra dictis loquitur ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Eodem illud D. Hieron. ad Sabinianum Diaconum. Moris eſt, vt tam virgo quam vidua, quæ ſe Deo vouerint, & ſæculo renunciantes omnes delicias ſæculi conculcarint, crinem Monaſteriorum matribus offerant deſecandum, capite poſtea ligato & velato. Itidem quod de Iphigenia Æthiopum Regis filia à D. Matthæo Apoſtolo velata, ſcribit Abdias. Rurſus quæ habent, ad Monachum quendam B. Ephrem, & Dion. Areop. capite ſexto Eccleſiaſt. hierar. vbi mutationis veſtimentorum & tonſuræ disertis verbis meminit. Immo & conſecrationis. Quam etiam in virginibus quibuſdam agnoſcunt DD. Ignatius epiſt. ad Antioch. Sother Pontifex epiſt. 2. Tertul. libro de caſtitate, Sylueſter Pontifex in Concil. Ro. can. 10. Hieron. lib. 1. contra Iouin. de laudibus Aſellæ ad Marcellam, & ad Demetriadem, Photius & Theophil. ex Chryſ. in illud Apoſtoli: Si nupſerit virgo, non peccat. & Leo Pontifex epiſt. 9. Quin etiam illas communem vitam ducere ſolitas in Monaſteriis & ſimul cohabitare, diſertis oſtendit verbis D. Aug. cap. 45. de ſanct. virg. & in regula ſanctimonialium, quam germanam illius eſſe conſtat ex Poſſidii indiculo. Item D. Hieron. de vitando ſuſpecto contubernio (vbi etiam diſtinguit inter virgines quæ in ædibus parentum, & alias quæ in monaſteriis degebant, & prioribus tam ibi quàm epiſtola ad Demetrian. nuptias concedit) & in Epitaphio Paulæ. Eodem faciunt quæ habet D. Baſilius in regula, & Philo Iudæus lib. de Terapeutis, quem non de Eſſeis Iudæis, ſed teſſeis Chriſtianis loqui, multis argumentis pulchre deducit Dn. Matth. Galenus, Theol. profeſſor apud Duacenſes in Originibus Monaſticis. Sed hæc extra ſcopum: ad rem redeamus. Si Cyprianus igitur virginibus nondum velatis indulgentia quadam tanquam minus malum permiſit nuptias, nemini mirum videri debet, quum illarum ſi nupſerint nullis Canonibus matrimonia ſeparentur, ſed tantum pœnitentia imponatur. Vti videre eſt Syn. Antioch. can. 19. can. D. Baſilii 56. Syn. Calch. can. 16. Syn. 6. 44. & Conc. Valent. can. 2. Neque verò quicquam obſtat, quod Deo dicatas illas virgines nuncupet, nam ſeipſas illæ Chriſto dicauerant, quanquam ab Epiſcopo non conſecratæ nec velatæ vt ſupra diximus. Atqui ſi cum Franciſco Turriano, & Reuerendiſſ. Cardinali Hoſio dicamus, nec de illis virginibus loqui Cyprianum, non erit improbabile: præſertim ſi iuxta cod. Ms. nouam incipiamus periodum ad verba illa, Si perſeuerare nolunt, &c. vt hic ſit ſenſus: Quod ſi*

ſi

se ex fide Christo dicauerunt pudicè & castè sine ulla fabula perseuerant. Sin vero perseuerare nolunt aut non possint, non se Christo dicent, sed potius nubant quàm vt in ignem delictis suis cadant: Hæc paulo latius tum ob hanc adnotatiunculam Erasmi ad marginem: Virginibus sacris permittit nubere, tum ob alia illius loca plurima, vbi Monachorum & Sanctimonialium dicta instituta, recentiora facit ætate D. D. Augustin. & Hieronym. quo factum est, vt vetustiorum duntaxat Patrum testimoniis vsus fuerim.

10 Fortassis & gladium in manum sumit] *Alludit ad veteres leges Romanas, quibus permittitur marito adulterum & vxorem in adulterio repertos interficere. Quemadmodum etiam D. Hieronym. dicta Epistola ad Sabinian. Non timuisti, inquit, in illa domo adulterium facere, in qua sine Iudice læsus vir se poterat vlcisci, vide tit. ad legem Iul. de adulteriis L. Marito.*

11 Quid? Christus Dominus] *Rectè hic locus ita restitutus est à Man. pro eo quod erat:* Quia Christus.

12 Incestis eiusmodi coniunctionibus] *Quemadmodum hic incestas coniunctiones, harum virginum dicit, sic paulopost vocat eas Christi adulteras, & similiter sæpe dicto lib. de disc. & hab. virg. vbi Deo fauente latius quid sibi velit hoc loquendi genere.*

13 Abstinendo Diaconum] *Non placet hæc adnotatio Erasmi marginalis:* abstinere, *pro* amouere, *siue quod alibi dicit inter phrases Cyprian. familiares, pro separare. Neque enim significat separare aut amouere simpliciter, sed separare à communione, vti supra diximus Epistola xxviii. de quo paulo post plura.*

14 Inspiciantur interim virgines ab obstetricibus] *Hunc morem inspiciendarum virginum an corrupta essent nec ne, à Cypriano hic vsitatum putant quidam obseruatum etiam (teste Clemente Alexand. Strom. lib. 7.) in D. Virgine Maria. Sed improbauit postea Ambr.* Epistola lxiv. *ad Syagrium in sacris virginibus, tum ob contumeliam qua illa inspectione illis infligebatur; tum quod incertissima foret, præsertim quum medicina veritatis doctoribus id sententia esset, non satis liquide comprehendi inspectionis fidem.*

15 Spiritali gladio superbi & contumaces necantur] *Locus insignis de excommunicandi potestate in Ecclesia. Cuius varias periphrases ex Cypriano habes supra dicta Epistola xxxviii. Constat autem hinc in primis ad excommunicationem requiri contumaciam. Deinde non externam duntaxat pœnam esse, sed spiritalem, atque adeo formidandam; vtpote qua ab Ecclesia eiicias, extra quam docet nemini salutem esse posse tum hic tum alibi frequenter. Prius illud quemadmodum & ipsa excommunicatio extra controuersiam est; posterius negent aduersarii: Verum idipsum constanter astruunt & alii veteres tam Græci quam Latini, dum ex illo* Matth. 18. Si *Ecclesiam non audierit, &c. quæcunque alligaueritis, &c. in cœlo ligari docent, quo ligatur siue excommunicatur ab Ecclesia. Item quum dicunt hoc vinculum ad animam ipsam pertingere, vti D. D. Augustin.* Epistola 75. *ad Auxilium, &* Chrys. *lib. 3. de sacerd. capite 5. ac ho. 5. de verbo* Isaiæ: *Vidi Dominum: Rursum quum illud Apostoli, tradere hominem* Sathanæ, *non modo de corporali traditione interpretantur, sed & de separatione à Christi corpore, atque adeo spiritali traditione in dominatum Sathanæ. Quo modo inter* Græcos *Origenes hom. 5. in Iudic. Theodorus,* Chrys. *Theophil. Theodoretus Oecumenius in comment. inter Latinos vero D. D. Hilarius in illud* Psal. *118. Ne tradas me nocentibus me,*

Ambro. *l. 1. de pœnit. ca. 14. & Hier. in ca. 17* Ezech. *Cuius separationis à corpore Christi etiam meminerunt Cyprianus infra de Orat. Dominica & D. Aug. quam sæpissime præsertim Epistola 51. contra Donat. & contra aduers. leg. & prophet. ca. 17. Iterum quum dicunt eos rabide dæmonum ore discerpi, sicut D. D. Anthemi Papa* Epistola ad Episcopos *Hisp. & Hieron. ad Heliodorum, vbi hunc locum imitatus videtur. Item quum dicunt omni gratia muniminque exui excommunicatum, quemadmodum loquuntur D. D. Chrys. &* Euthymius *in comment. Leo Pontifex* Epist. 67. *& D. Ambr. in priorem ad Tim.* Aut *quum excommunicatos, à regno Dei extorres dicunt, sicuti* Clemens Epistola 1. *ad* Iac. *fratrem Domini, aut à Deo alienatos vt* Chrysost. *in cap. 9. ad Rom. Quum etiam hanc censuram diuinam nuncupant & futuri iudicij præiudicium, vti Tertul.* Apologet. *c. 3. Quæ pœna quum & spiritales & grauissima sint, bardum esse oportet & stipitem, omnisque humanitatis expertem qui illas non metuat.*

16 Qui se semel castrauerunt propter regnum cælorum] *Alludit haud dubie ad locum* Matth. 19. *Loquitur autem de Diacono & virginibus. Patet igitur iam ætate Cyprian. etiam Diaconis annexam fuisse continentiam, de quo ne prolixiores simus aliquando fortassis latius.* Exstant *eadem de re libri aliquot insignes Dn. Claudii* Espencei *Parisini Theologi.*

17 Aut Ecclesiam Dei contemnendo] *Sic Ms.* Afflig. *Bland. Marcb. & Dun. ex quibus locum castigamus.* Antea *erat:* contemnentes, *minus recte.*

18 Et si ad præseos à nobis contristari videntur] *Alludit denuo ad* Apostoli *verba, illa nempe 2. Cor. 3.* Et si contristaui vos in Epistola, &c. *Quomodo etiam paulopost ad illa verba Christi* Matt. 18. *Si audierit te, lucratus eris fratrem tuum: quanquam tamen solus sit* Manut. *legat. Nam cæteri cum excusi tum* Ms *hoc pacto:* Quod si obtemperauerint nobis gratissimum est. Sratores eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formauimus, vt eos Christo placere faciamus, *Excusi interiecerunt particulam:* vere, *sed superfluo; neque eam habent* Ms. *sed.*

AD CÆCILIVM DE SAcramento Domini calicis:

EPISTOLA LXIII.

Argumentum summarium huius quoque Epistolæ videre est apud D. August. idque lib. 4. de Doctrin. Christ. cap. 21. B. Cyprianus) inquit) submisso dicendi genere vtitur in eo libro vbi de sacramento calicis disputat. Soluitur quippe ibi quæstio, de qua (nam sic legendum ibi censeo) quæritur, vtrum calix Dominicus aquam solam, an eam vino mixtam debeat habere, &c. Agit igitur hic contra Aquarios Cyprianus, docens hac occasione multis Patrum & Prophetarum actis & testimoniis præfiguratum fuisse, verum corporis & sanguinis Domini sacrificium. Est autem liber potius quam Epistola, sed quia hactenus Epistolæ nomine excusus est, nos etiam inter Epistolas collo-

camus. Quemadmodum autem de duabus præcedentibus, ita nec de hac colligi certò potest, quo tempore conscripta sit. Porrò Coloniensis D. Pantaleonis codex habet hunc huius Epistolæ Titulum: de Sacramento Corporis & Sanguinis Domini.

CYPRIANVS CÆCILIO fratri, Salutem.

Lib. 2. Epist. 3.

QVANQVAM sciam, frater charissime, Episcopos plurimos, Ecclesiis Dominicis in toto mundo diuina dignatione præpositos, Euangelicæ veritatis ac Dominicæ traditionis tenere rationem, nec ab eo quod Christus magister & præcepit, & gessit, humana & nouella institutione decedere: tamen quoniam quidam vel ignoranter, vel simpliciter ² in calice Dominico sanctificando, & plebi ministrando; non hoc faciunt, quod Iesus Christus, Dominus & Deus noster, ³ sacrificij huius auctor & doctor fecit & docuit; religiosum pariter ac necessarium duxi de hoc ad vos litteras facere, vt ⁴ si quis isto errore adhuc teneatur, veritatis luce perspecta ad radicem atque originem traditionis Dominicæ reuertatur. ⁵ Nec hoc nos putes, frater charissime, nostra & humana mente conscribere, aut vltronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili & verecunda moderatione teneamus; sed quando aliquid Deo inspirante & mandante præcipitur, necesse est domino seruus fidelis obtemperet; excusatus apud omnes, quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod iubetur. ⁶ Admonitos autem nos scias, vt in calice offerendo Dominica traditio seruetur, neque aliud fiat à nobis, quàm quod pro nobis Dominus prior fecerit: Vt calix qui in commemorationem eius offertur, ⁷ mixtus vino offeratur. Nam cum dicat Christus: Ego sum vitis vera; sanguis Christi, non aqua est vtique, sed vinum. Nec potest videri sanguis eius, quo redempti & viuificati sumus, esse in calice; quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicatur. Inuenimus enim & in Genesi circa sacramentum Noe hoc idem præcurrisse, & figuram Dominicę passionis illic extitisse, quod vinum bibit; quod inebriatus est; quod in domo sua nudatus est; quod fuit recumbens nudis & patentibus femoribus; quod nuditas illa patris ⁸ à medio filio denotata est, & foras nunciata: à duobus vero maiore, minore contecta; & cætera quæ necesse non est exequi; cum satis sit hoc solum complecti, quod Noe typum futuræ veritatis ostendens, non aquam, sed ⁹ vinum biberit, & sic imaginem Dominicæ passionis expresserit. ¹⁰ Item in sacerdote Melchisedech sacrificij Dominici sacramentum præfiguratū videmus, secundum quod scriptura diuina testatur & dicit; Et Melchisedech rex Salem protulit panem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret; declarat in Psalmis Spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens: " Ante Luciferum genui te: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Qui ordo vtique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens: quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. ¹¹ Nam quis magis sacerdos Dei summi, quam Dominus noster Iesus Christus, qui sacrificiū Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, " panem & vinum, suum scilicet corpus, & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa precedens, ad nostrum populum pertinebat. " Nam si Abraham Deo credidit, & deputatum est ei ad iustitiam: vtique quisquis Deo credit, & fide viuit, iustus inuenitur, & iam pridem in Abraham fideli benedictus & iustificatus ostenditur, sicut beatus Apostolus Paulus probat: dicens: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam " Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus prenunciauit Abrahæ, quia benedicētur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham: vnde in Euangelio inuenimus de lapidibus excitari, id est, de gētibus colligi filios Abrahę. Et cum Zacheum laudaret Dominus respondit & dixit: Salus hodie domui huic facta est: quia & hic filius est Abrahæ. Vt ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset ritè celebrari, præcedit antè imago ¹⁵ sacrificij Christi in pane & vino scilicet constituta, quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est plenitudo, veritatem præfiguratæ imaginis adimpleuit.

Ioan. 15. Gen. 9. Gen. 14. Psal. 109. Gen. 15. Gal. 3. Gen. 12. Matt. 3. Luc. 19.

pleuit. Sed & per Salomonem Spiritus ſanctus typū Dominici ſacrificij ante præmonſtrat immolatæ hoſtiæ & panis & vini, ſed & altaris & Apoſtolorum faciens mentionem: Sapientia, inquit, ædificauit ſibi domum, & ſubdidit columnas ſeptem. Mactauit ſuas hoſtias, 16 miſcuit in cratera vinum ſuum, & parauit menſam ſuam. Et miſit ſeruos ſuos, conuocans cum excelſa prædicatione ad crateram, dicens: 17 Qui eſt inſipiens declinet ad me, & egentibus ſenſu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinū quod miſcui vobis. Vinum mixtum declarat, id eſt, calicem Domini aqua & vino mixtū 18 prophetica voce prænunciat; vt appareat in paſſione Dominica id eſſe geſtum quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Iudæ hoc idem ſignificatur, vbi & illic Christi figura exprimitur, quod à fratribus ſuis laudari & adorari haberet, 19 quod inimicorum dorſa, cedentium atque fugientium: manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit, conpreſſurus fuiſſet; quodque ipſe ſit leo de tribu Iuda, & recubet dormiens in paſſione, & ſurgat, & ſit ipſe ſpes gentium, quibus ſcriptura diuina adiungit, & dicit: Lauabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum ſuum. Quando autem ſanguis vuæ dicitur, quid aliud quam 20 vinum calicis Dominici, ſanguis oſtenditur? Nec non & apud Eſaiam hoc idem Spiritus ſanctus de Domini paſſione teſtatur, dicens: Quare rubicunda ſunt veſtimenta tua, & indumenta tua velut à calcatione torcularis pleni & percalcati? Nunquid rubicunda veſtimenta aqua poteſt facere? aut in torculari aqua eſt, quæ pedibus calcatur, vel prælo exprimitur? Vini vtique mentio eſt, & ideò ponitur, vt Domini ſanguis vino intelligatur; & quod in calice Dominico poſtea manifeſtatum eſt, prophetis annunciantibus prędiceretur. Torcularis, quoque calcatio & preſſura taxatur: quia quomodo ad potandum vinum veniri non poteſt, 21 niſi botrus calcetur ante, & prematur: ſic nec nos ſanguinem Christi poſſemus bibere, niſi Christus calcatus prius fuiſſet & preſſus, & calicem 22 prior biberet, quam credentibus propinaret. 23 Quotienſcúmque autem aqua ſola in ſcripturis ſanctis nominatur, baptiſma prædicatur, vt apud Eſaiam ſignificari videmus. Nolite, inquit, priora meminiſſe, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio noua, quæ nunc orientur, & cognoſcetis, & faciam in deſerto viam, & flumina in loco inaquoſo; adaquare genus meum electum, plebem meam quam acquiſiui, vt virtutes meas exponeret. Prænuntiauit illic per Prophetam Deus, quod apud gentes in locis, quę inaquoſa prius fuiſſent; flumina poſtmodum redundarent: & electum genus Dei, id eſt, per regenerationem baptiſmi filios Dei factos, adaquarent. 24 Item denuò pręcinitur, & ante prædicitur, Iudęos, ſi ſitierint, & Christum quæſierint, apud nos eſſe potaturos, id eſt, baptiſmi gratiā conſecuturos. Si ſitierint, inquit, 25 per deſerta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Quod in Euangelio adimpletur, quando Christus qui eſt petra, finditur ictu lanceæ in paſſione: qui & admonens quid per Prophetam ſit ante prædictum, clamat & dicit: Si quis ſitit, veniat & bibat. Qui credit in me, ſicut ſcriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Atque vt magis poſſet eſſe manifeſtum, quia non de calice, ſed de baptiſmo illic loquitur Dominus, addidit ſcriptura, dicens: Hoc autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant, qui in eum credebant. 26 Per baptiſma enim Spiritus ſanctus accipitur, & ſic à baptizatis, & Spiritum ſanctum conſecutis ad bibendum calicem Domini peruenitur. Neminem autem moueat, quod cùm de Baptiſmo loquatur ſcriptura diuina, ſitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in Euangelio dicat: Beati eſurientes & ſitientes iuſtitiam; quia quod auida & ſitienti cupiditate ſuſcipitur; plenius & vberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur, dicens: Omnis qui biberit ex aqua iſta, ſitiet iterum: qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non ſitiet in æternum. Quo & ipſum baptiſma ſalutaris aquæ ſignificatur, 27 quod ſemel ſcilicet ſumitur, nec rurſus iteratur: cæterum calix Domini in Eccleſia ſemper & ſititur & bibitur. 28 Nec argumentis pluſimis opus eſt, frater chariſſime, vt probemus appellatione aquæ baptiſma ſignificatum ſemper eſſe, & ſic nos intelligere debere; quando Dominus adueniens Baptiſmi & Calicis manifeſtauerit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in Baptiſmo dari, calicem verò docuerit exemplo magiſterij ſui, vi-

Marginal notes: Prou. 9. — Gen. 49. — Eſai. 63. — Eſa. 43. — Eſa. 48. — Ioan. 7. — Matt. 5. — Ioan. 4.

ni & aquæ coniunctioni misceri. " Calicem etenim sub die passionis accipiens, benedixit, & dedit discipulis suis dicens: Bibite ex hoc omnes: " hic est enim sanguis noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam à modo ex ista creatura vitis, vsque in diem illum, quo vobiscum bibam nouum vinum in regno patris mei. Qua in parte inuenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse, quod sanguinem suum dixit. Vnde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium Dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quo modo autem de creatura vitis nouum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque Apostolus Paulus à Domino electus & missus, & prædicator veritatis Euangelicæ constitutus, hæc eadem in Epistola sua ponit, dicens: Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, " & gratias agens fregit, & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem post quàm cœnatum est accepit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumq; biberitis in meam commemorationem: quotiescunque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat. Quod si & à Domino præcipitur, & ab Apostolo eius hoc idem confirmatur & traditur, vt quotienscunque biberimus in commemorationem Domini, hoc faciamus, quod fecit & Dominus; " inuenimus non obseruari à nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit, nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes à diuino magisterio non recedamus. Ab Euangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse, & eadem quæ magister docuit & fecit, discipulos quoque obseruare & facere debere, constantius & fortius alio in loco beatus Apostolus docet, dicens: Miror quo sic tam cito demutamini ab eo qui vos vocauit ad gratiam, ad aliud Euangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos turbant, & volunt " conuertere Euangelium Christi.

Matt. 26. *1. Cor. 11.* *Gal. 1.*

Sed licet nos aut Angelus de cœlo aliter annunciet, præterquam quod annuntiauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis annunciauerit præterquam quod accepistis, anathema sit. Cùm ergo neque ipse Apostolus, neque Angelus de cœlo annunciare possit aliter aut docere, præterquam quod semel Christus docuit, & Apostoli eius annunciauerunt; miror satis vnde hoc vsurpatum sit, vt contra Euangelicam & Apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in Dominico calice, quæ sola Chisti sanguinem non possit exprimere. Cuius rei sacramentum nec in Psalmis tacet Spiritus sanctus, faciens mentionem dominici calicis, & dicens: " Calix tuus inebrians quàm peroptimus: calix autem qui inebriat, vtique vino mixtus est, neque enim aqua inebriare quenquam potest. Sic autem calix Dominicus inebriat, vt & Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas Dominici calicis & sanguinis non est talis, qualis ebrietas vini secularis, cum diceret Spiritus sanctus in psalmo: Calix tuus inebrians: addidit, quàm peroptimus, quod scilicet calix Dominicus sic bibentes inebriet, vt sobrios faciat, vt mentes ad spiritalem sapientiam redigat, " vt à sapore isto seculari ad intellectum Dei vnusquisque resipiscat: & quemadmodum vino isto communi mens soluitur, & anima relaxatur, & tristitia omnis exponitur: ita epoto sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat obliuio conuersationis pristinæ secularis, & mœstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, diuinæ indulgentiæ lætitia resoluatur, quod tunc demum potest letificare in Ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur Dominicam teneat veritatem. Quàm verò peruersum est, quamque contrarium, vt cùm Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus: cùm sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat, vt in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia apud Iudæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum: vinea enim Domini sabaoth domus erat Israel: Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere, & in locum quem Iudæi perdiderant, nos postmodum merito fidei peruenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & Ecclesiæ, Iudæis cessantibus

Psal. 22. *Gen. 9.* *Ioan. 2.* *Esa. 1.*

tibus, plebs magis gentium conflueret, & conueniret, ostendit. Aquas namque populos significare; in Apocalypsis scriptura diuina declarat dicens: Aquę quas vidisti super quas sedet meretrix illa, populi, & turbæ, " & gentes ethnicorum sunt & linguæ. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat; videmus in aqua populum intelligi, in vino verò ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & credentium plebs ei, In quem credidit, copulatur & coniungitur. Quæ copulatio & coniunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini, vt commixtio illa non possit ab inuicem separari. Vnde Ecclesiam, id est, plebem in Ecclesia constitutam fideliter & firmiter in eo quod credidit, perseuerantem, nulla res separare poterit à Christo, quominus hæreat semper & maneat " indiuidua dilectio, " Sic autem in sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quo modo nec vinum solum potest, nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis: si verò aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo: quando autem vtrunque miscetur, & adunatione confusa sibi inuicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & cœleste perficitur; " Sic verò, calix Domini non est aqua sola, aut vinum solum, nisi vtrumque sibi misceatur, quo modo nec corpus Domini potest esse farina sola, aut aqua sola, nisi vtrumque adunatum fuerit & copulatum, & panis vnius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, vt quemadmodum grana multa in vnum collecta, & commolita, & commixta, panem vnum faciunt: sic in Christo qui est panis cœlestis, vnum sciamus esse corpus, cui coniunctus sit noster numerus & adunatus. " Non est ergo, frater charissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorumdam consuetudinem si qui in præteritum in calice Dominico aquam solam offerendam putauerint: quærendum est enim, ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulerit; non nisi Christus sequendus est, vtique id nos obaudire & facere oportet, quod Christus fecit, & quod faciendum esse mandauit; quando ipse in Euangelio dicat: Si feceritis quod mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos. Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cœlo contestatur, dicens: " Hic est filius meus dilectissimus in quo bene sensi, ipsum audire. Quare si solus Christus audiendus est, non debemus attendere, " quid alius ante nos faciendum putauerit, sed quid, qui ante omnes est, Christus, prior fecerit. Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem; cum per Isaiam prophetam Deus loquatur & dicat: Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. Et iterum Dominus in Euangelio hoc idem repetat dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Sed & alio in loco ponit & dicit: Qui soluerit vnum ex mandatis istis minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cœlorum. Quod si nec minima de mandatis dominicis licet soluere: quantò magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum Dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia, fas non est infringere, aut in aliud, quàm quod diuinitus institutum sit, humanâ traditione mutare? Nam si Iesus Christus, dominus & Deus noster, ipse est summus sacerdos Dei patris: " & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemorationem præcepit: vtique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit, imitatur: " & sacrificium verum & plenum tunc offert in Ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. Cæterum omnis religionis & veritatis disciplina subuertitur, nisi id quod spiritaliter præcipitur, & fideliter reseruetur. " nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & à passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari: dum in oblationibus discit de sanguine eius & cruore confundi. Porro autem Dominus in Euangelio dicit: " Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis. Et Apostolus quoque loquitur dicens: Si hominibus placerem, Christi seruus non essem. Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur, quod etsi mane aqua sola offerri videtur, " tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicē offerimus: Sed cum cœnamus, ad conuiuium

Apoc. 17. Ioan. 15. Matt. 17. Esa. 29. Mar. 7. Mat. 5. Mar. 8. Gal. 1.

nostrum plebem conuocare non possumus, vt sacramenti veritatem fraternitate omni præsente celebremus. At enim non mane, sed post cœnam mixtum calicem obtulit Dominus. " Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus, vt sic mixtum calicem frequentandis Dominicis offeramus? " Christum offerre oportebat circa vesperam diei, vt hora ipsa sacrificij ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israël ad vesperam. Et iterum in Psalmis: " Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus facimus (" passio est enim Domini, sacrificium quod offerimus) nihil aliud quam quod ille fecit, facere debemus. Scriptura enim dicit: Quotiescunque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annunciabitis quoadusque veniat. Quotiescunque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis eius offerimus, id quod constat Dominum fecisse, faciamus. " Et viderit, frater charissime, si quis de antecessoribus nostris, vel ignoranter, vel simpliciter non hoc obseruauit & tenuit, quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit; potest simplicitati eius de indulgentia Domini " venia concedi, nobis vero non poterit ignosci qui nunc à Domino admoniti & instructi sumus, vt calicem Dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, afferamus. Et de hoc quoque ad collegas nostros litteras dirigamus, vt vbique lex Euangelica & traditio dominica seruetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit, non recedatur. Quæ vltra iam contemnere, & in errore pristino perseuerare, quid aliud est quam incurrere in obiurgationē Domini increpantis in Psalmo & dicentis: Ad quid exponis iustificationes meas; & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Si videbas furem, " concurrebas ei, & inter mœchos particulam tuam ponebas. Exponere enim iustificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus; quid aliud est, quam sermones eius abiicere, & disciplinam Dominicam contemnere, nec terrena, sed spiritalia furta & adulteria committere; " dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adulterat præcepta diuina? Sicut apud Hieremiam scriptum est: Quid est, inquit, paleis ad triticum? propter hoc ecce ego ad Prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea vnusquisque à proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis, & in erroribus suis. Item apud eūdem alio loco. " Et mœchata est, inquit, in lignum & lapidem; & in his omnibus nō est reuersa ad me. Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat: cauere sollicite & timide, ac religiose obseruare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Christi sumus, non inuenio quem magis sequi quam Deum & Christum debeamus: quando ipse in Euangelio maxime dicat: Ego sum lumen sæculi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta eius obseruare debemus: quia & ipse in alio loco mittens Apostolos, dixit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, " tingentes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis. Quare si in lumine Christi ambulare volumus, à præceptis & monitis eius non recedamus: agētes gratias, quod dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter errauimus. Et quia iam secundus eius aduentus nobis appropinquat: magis ac magis benigna eius & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori: & ipsi loco atque officio sacerdotii nostri, frater charissime, in Dominico calice miscendo, & offerendo custodire traditionis Dominicæ veritatem: & quod prius apud quosdam videtur erratum, Domino monente corrigere; vt cum in claritate sua & maiestate cœlesti venire cœperit, inueniat nos tenere quod monuit, obseruare quod docuit, facere quod fecit. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES in Epistolam LXIII.

1 Cæcilio Fratri] *Fuit hic episcoporum vnus, qui & præcedentem & lxv. Epistolas cum Cypriano scripsit, vbi plura de illo.*

2 in calice Dominico sanctificando & plebi ministrando

ministrando] *Frustra hinc quidam suam hæresim confirmare nituntur de necessitate communionis sub utraque specie. Imprimis enim non tam urget ministerium calicis quam oblationem & sanctificationem, ut pote qua duo sæpissime repetat, illius autem hic & semel adhuc duntaxat sub finem quasi illud agens meminerit. Deinde non aliud dicit, quam si quando calix aut offeratur aut sanctificetur aut plebi ministretur, vinum tunc offerri debere iuxta Christi institutionem, non aquam. Id enim vel ex argumento supradicta satis colligitur. Usque adeo ut aliud hinc haberi nequeat, quam quod calix plebi ministrabatur eo tempore. Neque enim materias Sacramentorum à Christo definitas immutari posse, etiam alij patres inculcant. Atqui de modo utendi hoc Sacramento nihil Christum definiuisse, locuples testis est D. Augustin. Epistola 119. ad Ianuarium. Neque enim (inquit) præcepit Christus, quo deinceps ordine sumeretur hoc Sacramentum; ut Apostolis, per quos Ecclesias dispositurus erat, reseruaret hunc locum. Nam si hoc illo monuisset ut post alios cibos semper acciperetur, credo quod eum morem nemo variasset. Immo & ipse Cyprianus hac ipsa Epistola sub finem dum disertis verbis rationem reddit, cur mane & ieiuni sacrificium offeramus, quum Christus vesperi & post cœnam id fecerit. Nam si per omnia fieri vellet Cyprianus idipsum, quod Christus fecit; etiam post cœnam offerre nos oportebat sacrificium. Et quod ad institutum propius pertinet, si omnibus vellet calicem ministrari debere ex Christi institutione; numquam ipse permisisset in sua ipsius Ecclesia communionem sub altera specie. Narrat autem ipse exempla huius communionis duo infra libro de Lapsis, tum de muliere qua corpus Dominicum in arca recondiderat, tum de quodam lapso qui quum de sacrificio à sacerdote celebrato partem cum cæteris ausus esset latenter accipere, cinerem se ferre apertis manibus inuenit. Alludens haud dubie ad morem illum veteris Ecclesiæ, quo in manus acceptam Eucharistiam liberum erat aut statim sumere, aut domum reportare, & sumptionem differre in aliud tempus opportunum; usque adeo ut accepto corpore (iuxta Tertull. lib. de Orat.) stationem liceret soluere, atque adeo calicis sumptionem prætermittere. Neque verò aut ex Sacramenti huius institutione aut ex alio Scriptura loco necessitatem illam colligi posse; satis superque iam pridem docuit Theologorum illud nostri sæculi decus D. Ruardus Tapperus Louaniensis Cancella. præceptor quondam meus. in explic. Artic. Louan. Immo procul abest, ut illa inde colligi posset, ut è contrario non tam subtiliter quàm verè, exemplum communionis Laicorum sub altera specie, inde eliciant, Domini Alphonsus de Castro & Iacobus Payua Lusitanus Theologi, utpote quum Christus Apostolis adhuc laicis suum corpus tradiderit, sanguinem vero non nisi iam sacerdotij dignitate ornatis, per verba illa (de quibus paulo post latius) hoc facite in meam commemorationem. Certe Hesichius in Leuit. cap. 9. D. August. lib. 3. de consensu Euang. cap. 15. serm. de fer. 2. & 3. Paschæ, & epist. 59. ad Pauli. Theophilact. Euthymius Beda, & Strabus in comment. Auctor etiam operis imperfect. in Matth. cap. 17. & Innoc. 3. de sacrif. alta. lib. 6. cap. 7. & 9. fractionem panis in Emmaunte Luc 24. de Sacramento hoc interpretantur; ubi tamen solam speciem panis à Christo porrectam satis constat. His adde, quod si à Christo præcepta foret utraque species, nunquam tolerasset Ecclesia quæ columna est (teste Apostolo) & firmamentum veritatis, alteram speciem. Iam verò ex antiquitatis Ecclesiastica monumentis perspicuum est; non modo à 400. abhinc aut 500. quibus magis frequentari sæpit, sed & primis illis Mille annis hanc in usu fuisse: idque non in priuatis duntaxat, sed & in publicis conuentibus, Quod collectis iam ad eam rem testimoniis comprobare erat animus, sed ne contextu excedat commentarius, malui id in aliud differre tempus, editurus propediem Deo fauente, ut me quispiam anteuertat, librum hac de re peculiarem.*

3 sacrificiis huius auctor & doctor] *Quum alibi frequenter sacrificij Ecclesia meminerit, tum hac Epistola vel maximè. Atque optimo ordine, imprimis Christum eius auctorem & doctorem fuisse dicit, postea locis Euangelistarum, & Apostoli Pauli id comprobans. Quod & ante illud docuerunt D. Iranæus lib. 4. aduersus hæreses cap. 32. & 34. Dion. Areopag. Eccles. hierarch. cap. 3. Clemens Romanus constit. Apost. lib. 6. c. 23. & Apostolorum canon. 3.*

4 si quis in istó errore adhuc teneatur] *Sic ex veteri excuso locum hunc castigauimus, consentiunt Ms. Colon. Grauius & Costerius, quanquam cæteri Ms. legant:* tenebatur, *quomodo excusi.*

5 Ne hoc nos putes, frater chariss. nostra & humana mente conscribere] *Ex eodem Ms. Colon. etiam istum, nam omissa a Remboldo particula:* nos, *sensum obscurabat, quam tamen habet Colonien. & Afflig. cod. Pro quo Manut. & Cambron. cod.* nec nos potes, frater chariss. nostra & humana conscribere: *sed prius placet magis Colon. vero pro:* mente, *legit:* ratione.

6 Admonitos autem nos scias] *Ita Ms. At excusi omnes, quare mendose legitur apud D. Augustin. loco citato:* Admonitos autem vos sciatis, *præsertim cùm uti nos etiam legat H. Rabanus noster lib. de disciplin. Christ. Hernaldum Episcopum; ubi locum hunc Cypriani prolixius citat.*

7 mixtus vino] *Quod dicit:* mixtus vino, *non autem:* mixtus, aqua, *& rursum:* quando vinum desiit calici, *non:* quando aqua desiit calici, *confirmat D. Aug. & post eum H. Rabani sententiam, de argumento huius* Epistolæ. *Meminit autem etiam hæresis Aquariorum D. Chrysost. hom. 83. in* Matth. *dicens ideo Christum post resurrectionem vini usum, non aqua, ut perniciosam hæresim confutaret, qui aqua in mysteriis utuntur. Sic August. etiam hæresi 64. & eum sequutus H.* Rabanus *libro citato. Attribuit autem illam* Epiphanius *hære. 46. sectatoribus Tatiani. Porro* prędicarot; *legit Colon. cod. Ms. pro* prædicetur.

8 à medio filio denotata est] *Sic Afflig. & hactenus excusi omnes, pro quo H. Rabanus, Camb. Colon. & Costeri cod.* denudata est; *sed prius magis placet, eo quod præcedit:* noditas.

9 Item in sacerdote Melchisedech] *Colon. cod. legit* sacerdotio.

10 Ante luciferum genui te] Sic Ms. *vetus excus. Remboldus & Costerius.* Manut. *&* Morel. *& iam olim H. Rabanus; alij legunt:* generaui te.

11 Nam quis magis] *Huius loco irrepserat ex Remboldi cod.* qui magis, *latius autem deducit, sacrificium Melchisedech, figuram fuisse nostri sacrificij; de quo qui plura petit, videat comment. Patrum in Psalm. 109. & Epistolam ad Hebr. quod eleganti etiam carmine expressit alicubi Prudentius; immo multa Rabbinorum testimonia adfert hac de re Petrus* Galatinus *lib. 10. cap. 4. & 5.*

12 Panem & vinum; suum scilicet corpus &

sanguinem) Locus insignis pro veritate corporis & sanguinis Domini, quales quidem reperiuntur etiam supra epistolis 54. & 56. infra quoque libro de Lapsis complures, verum nullus hoc apertior & iis qui in hac epistola sequuntur. De eadem luculenta extant testimonia, (præter Auctores à Garetio citatos) apud Clement. Roman. in constitut. Apostolicis, Origen. hom. 13. in Exodum, Cyrillum Hierosol. Catech. Mystag. 3. & 4. Tertull. sub finem lib. de Orat. Macar Ægypt. hom. 47. Gregor. Nisse. lib. de bapt. Hieronym. in Osea cap. 11. Theodor. in Cantic. cap. 1. August. de peccat. merit. & remiss. lib. 1. cap. 26. Cassiodorum nostrum cap. penult. Instit. diuin. script. Eutichium Patriarcham Constantino. & H. Rabanum lib. citato, ac de institut. cleric. lib. 1. cap. 31. In scriptis quoque contra Valdenses Ebrardi Bratunensis, Bernardi Abbatis Fontis calidi, & Ermengardi.

13 Nam si Abraham Deu credidit] Alludit haud dubie ad locum Genesis 15. quem pulchre explicat de fide viua, veluti concordiam quandam insinuans inter Apostolum Paulum cap. 3. ad Galat. & Epistola Iacob. cap. 2.

14 Cugnuscitis ergu] Sic etiam D. Hieronym. & Ambros. in comment. vox Græca γινώσκετε, anceps est, & verti potest aut hoc pacto, aut: cognuscite, sicut habet vulgatus interpres: quanquam tamen priori modo legant etiam 4. exemplaria Latina. Illud autem: benedicti sunt, correspondet voci Græcæ εὐμο-λόγονται. Porrò illud quod præcedit: benedicetur in illo, miror quod & Græcè & Latinè cum Gene. 12. cum Galat. 3. legatur: in te.

15 Sacrificij Christi) Vocem: Christi, recens adiecimus ex cod. Cambron. & Colon. quam habebat etiam Costerii codex.

16 Miscuit in cratera vinum suum] Ita Manut. & Morelius. Afflig. verò cum excusis cæteris: in cratere, Cambr. & Colon. in crateram, Eligat lector quod velit. Latinè enim & crater & cratera dicitur. Sic etiam paulo post variant codices.

17 Qui est insipiens) Ita Afflig. cod. & excusi omnes. Cambron. vero & Colon. Quis est insipiens? & rectius, ita enim infra quoque Cyprian. de exhort. mart cap. 11.

18 Prophetica voce prænunciat) Sic Colen. Ms. cod. pro eo quod alii: denunciat. Sicut etiam paulo post & rectius: prædiceretur, pro: prædicaretur.

19 Quod inimicurum dursa cedentium atque fugientium manibus quibus) Praua distinctio apud Remboldum quæ remansit hactenus in excusis ita hunc locum obscurabat, vt contra scriptura quam explicat sensum Manut. & Merel. coacti fuerint reponere: cædentium, per diphthongum, vt aliquo modo sensus constare videretur. Legunt 70. Manus tua super dorsum inimicorum tuorum. Quod explicans Cyprianus, præfiguratum dicit, quod Christus compressurus esset dorsa inimicorum cedentium atque fugientium, manibus, id est (vt explicat D. Ambr. de benedict. Patriarch. cap. 4. factis operibusque, quibus crucem pertulit & mortem vicit. Qui sensus iuxta nostram distinctionem apertissimus est, & certe vetus excusus & Ms. sine diphthongo legunt cedentium.

20 Vinum calicis Dominici, sanguis ustenditur) Ita recte & Cambr. Colen. cod. ac Manut. pro eo quod cæteri: vinum calicis Dominici sanguinis, vt sit similis phrasis illi quæ supra est, panem & vinum, id est, carnem & sanguinem.

21 nisi botrus calcetur ante & prematur] Adnotat Morelius, vetus quosdam legere: nisi butrus calcesetriatur & prematur, verum nostri Ms. vulgatam lectionem habent.

22 prior biberet quem cedentibus prupinaret] Hunc locum ita restituimus ex tribus Manuscriptis Antea in omnibus excusis erat: in quu prupinaret, minus recte. Ortus error ex vitio Remboldi, qui, quum vetus excusus mendose legeret: in quem, aliud mendum reposuit.

23 Quutiescunque autem aqua sola, &c.] Prime scripturis comprobaust, sanguinem Domini in scripturis per vinum denotari: nunc per aquam, non hoc sacramentum, sed baptismi præfiguratum docet.

24 Item denuù præciuitur] Etiam hoc ex Ms. & veteri excuso, pro eo quod excusi cæteri legunt: præcanitur.

25 per deserta adducet illus, aquam de petra producet illis] Hanc quoque lectionem cod. vet. excus. & Ms. Colon. accepta debeo, nam veram esse eam conuincit quod Græcè est apud 70. ἐν τῇ ἐρήμῳ ἄξει αὐτοὺς, ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. Pro quo Remboldus: adducet illis aquam, de petra producet illis, quod remansit in excusis, & reperitur etiam in Afflig. & Cambron. codicibus; sed præterquam quod Græce ita legatur, accedit etiam magis ad textum Hebraum prior lectio. Cambro. autem cod. pro: findetur, habet: scinderur, non male: vtrumque enim significat vox Græca χισθήσεται.

26 Per baptisma enim. &c.] Hoc vult hoc loco Cyprianus, non nisi baptizatis calicem Domini Administrandum. Quod ipsum inculcat. D. Iustinus Martyr, Apolog. ad Antonin. Recte autem legunt Manutius & Morel. cum Ms. Colon. paulo post: suscipitur, pro eo quod legebatur vitiose: suscipitur.

27 quud semel scilicet sumitur, &c.] Distingait inter Sacramenta Baptismi & Eucharistia, quod illud iterari non possit, hoc vero possit semper accipi, imitatus Tertull. lib. de Bapt. Cur autem neque baptismi neque Ordinis Sacramenta iterari possint; rationem reddit D. August. lib. contra Epistolam Parm. cap. 23. quod characterem consecratione quadam imprimant indelebilem ad instar militum, in quibus militia character non reperitur.

28 Nec argumentis plurimis] Quod hactenus figuris veteris testamenti & scripturis, nunc per ipsam Christi institutionem, vini in sacrificio necessitatem deducit vtitur autem superlatiuo pro comparatiuo: plurimis, nempe, pro, pluribus.

29 Calicem etenim sub die passiunis accipiens]. Quod supra non semel admonuimus solitum facere, Cyprianus etiam in verbis institutionis hoc loco facit: vt diuersorum Euangelistarum verba simul iungat. Quare non est quod calumnientur quidam verba Canonis Missæ, quæ similiter ab Ecclesia in vnum collecta sunt. Idque non nuper factum, sed ab ipsis Apostolis, hoc arguit, quod in liturgiis Græcis Clementis, Iacobi, Basilii, Chrysost. pene ad verbum recitetur Institutio sacrificii, vti apud Latinos. Immo & in illis reperiantur quædam verba quæ apud Euangel. non exstant, æque atque in Latino Canone; & quemadmodum in canone Latino sunt plura verba quam apud Græcos; ita & apud illos plura quam in nostro canone. Quæ tamen & ex aliis Euangelistarum locis comprobari posse, pulchre deducit Innocent. Epistola ad Archiepiscopum Lugdunensem, quæ extat lib. 3. Decretal. de celeb. Miss. c. 3. & lib. 4.

lib. 4. de sacrific. alta. cap. 4. Quare recte docent D. Basil. lib. de Spiritu sancto, cap. 27. ac dictis locis, Innocent. & Radulphus Decanus Tungrensis vlt. cap. lib. de canonum obseruantiis, Inuocationis siue consecrationis verba, esse ex doctrina non scripta, sed tamen à Christo & Apostolis nobis tradita.

30 hic est enim sanguis noui Testamenti] *Sustulit Manutius & Morelius cum veteri excuso & Manuscriptis pro eo quod irrepserat ex Remboldi cod.* hoc est enim, *nam priori modo legunt Euangelista omnes, & ita ex Græco interpretati sunt hactenus interpretes omnes in Græcorum liturgiis & commentariis, Perionius quoque & Gelenius in Iustini Martyris Apolo. iam dicta ad Antoninum. pro quo male ibi vertit Ioan. Langus,* hoc est, *quantum apparet vt absurdam illam, immo perniciosam verborum Christi suam expositionem palliaret. Adnotandum autem hic illud quod particulam,* enim *legerit etiam Cyprianus. Porro pro eo quod Ms. omnes & excusi legunt:* effundetur, *adnotauit variam lectionem Costerius* effunditur.

31 quo vobiscum bibam nouum vinum in regno] *Ad maiorem Emphasin videtur mihi vertisse* vinum, *pro eo quod ex Græco vertit vulgatus interpres* illud, *Quare magis placet hæc lectio; vtpote quum eam habeat etiam Afflig. cod. quam Manut. aut Morelii qui omittunt vocem* vinum, *& tamen non addiderunt* illud, *idque eo magis quod postea id repetat. Vertit etiam:* creaturam, *quod Græce est* γέννημα.

32 & gratias agens fregit] *Hanc Cambr. cod. lectionem sequi maluimus, eo quod conformis sit & Græco & Latino Apostoli textui, ad quam accedit quam proxime etiam Afflig. cod. qui habet* gratias egit, fregit. *Confirmat autem lectionem illam vulgati interpretis Cyprianus:* quod pro vobis tradetur, *Vt immerito Erasmus an deprauata sit dubitet.*

33 inuenimus non obseruari à nobis] *Ita Ms. vetus excusus & Rombold. cod. pro eo quod cæteri omnes excusi* inuenimur, *non recte. Forte legendum* inuenitur. *Illud autem* Domini, *quod paulo post adiecimus, habent Cambr. ac Colon. cod. & Grauius. Atque vel ex hoc loco patet vera Cypriani sententia, non quidem quod bibere calicem necesse sit, sed vt quotiescunque quod bibere calicem, id quod Dominus fecit, faciamus, & calicem Domini (vt verbis eius vtar) pari ratione misceamus. Quo pertinent & illa verba, quæ non multo post habet, si quod bibitur, Dominicam teneat veritatem.*

34 conuertere Euangelium Christi] *Cambr. quidem & Affligin. cod. legunt* euertere, *sed Græca vox* μεταστρέψαι *magis priori lectioni congruit. Quo pacto legitur etiam supra Epistola 23. & hic à cod. Colon. & constanter, etiam apud Ambros. Hieronym. & August.*

35 Calix tuus inebrians, quam peroptimus] *Hanc esse lectionem Cypriani genuinam tum hic, tum paulo post, quam habet vetus excusus, verisimile fit: quod dictio Græca* ὡς εἶ *non possit commode verti:* perquam, *Remboldus primus legit* perquam optimus, *Cambr. quidem cod. habet* præclarus, *quomodo vulgo legitur, & secundo loco etiam Afflig. sed habet adnotatam priorem lectionem ad marginem & priori loco legit* quàm optimus.

36 vt à sapore isto sæculari] *Hanc veterem meam coniecturam, ob id quod sequitur* resipiscat, *confirmatam reperi Afflig. ac Colon. cod. à Grauio & Costerio. Camb. tamen vti excusi hactenus habent* sapore.

37 & gentes ethnicorum sunt] *Per verbum* ethnicorum, *quod in Apocalypsi non habetur interpretatus vocabulum* gentes.

38 indiuidua dilectio] *Aut hoc pacto haud dubie legendum quomodo Ms. vterque, quomodo, veteres excusi* in indiuidua dilectione.

39 Sic autem in sanctificando calice Domini] *Quam, tum Cyprianus hac Epistola iam tertio, tum D. Greg. Nyssenus Orat. Catechetica de diuin. Sacramentis, & alicubi Theodoretus sanctificationem nuncupat, D. Basilius & alicubi Theodoretus* ἐπίκλησιν, *id est, inuocationem. Euangelista Marcus & alii:* εὐλογίαν, *id est, benedictionem: Irenæus nunc vocationem & verbum Dei, nunc* εὐχαριστίας, *id est, gratiarum actionem, quomodo etiam cæteri Euangelistæ ac D. Paulus & Iustinus Martyr locis citatis; Tertull. lib. contra Marcionem gratiarum actiones; D. Ambro. lib. 4. de sacrament. D. Aug. epist. 59. vti nos hodie, consecrationem dicunt. In qua signi crucis vsum vetustum esse, inprimis probat ipsum sanctificationis nomen apud Apostolum, 1. Timoth. 4. cum dicit. Sanctificatur enim per verbum & orationem, quam Chrys. cum cæteris Græcis in comment. & D. Aug. lib. 2. de peccat. merit. & remiss. cap. 26. per signum crucis fieri palam astruunt. Deinde (vt omittamus Canonem Missæ,) sicut in cæteris sic & in hoc Sacramento signum crucis adhiberi, testantur disertis verbis Chrys. hom. 55. in Matth. & hom. quod Christus sit Deus, & D. Aug. ser. 181. Immo iste tract. 118. in Ioan. Nisi (inquit) signum hoc crucis adhibeatur siue frontibus credentium, siue ipsi aquæ qua regenerantur, siue oleo quo Chrismate vnguntur, siue sacrificio quo aluntur nihil eorum rite perficitur.*

40 Sic vero calix Domini non est aqua sola, neque vinum solum] *Hinc verisimiles videtur eorum sententia, qui admixtionem aquæ ita necessariam volunt, vt sine illa irrita sit calicis Dominici consecratio, eo quod dicat: Si non posse neque vinum solum neque aquam solam offerri; sicut neque farina sola neque aqua sola corpus Domini esse potest. Verum alii magis vrgeri dicunt necessitatem vini quàm aquæ, vtpote quod potissimum sit huius Epistolæ argumentum. Nobis sufficiat, quod præcepti Ecclesiastici necessitate ad vtrunque teneamur, & quod ab ipsis Ecclesiæ primitiuæ incunabulis vino semper aqua admixta sit, vt enim omittamus Canones complures quos reperire est De consecr. dist. 2. & D. D. August. Ambros. Chrysostomi, Hieronymi loca; Irenæus solet mixtum calicem hunc appellare: Iustinus Martyr loco citato* κρᾶμα *nuncupat; quod Plutarcho vinum est aqua mixtum. Expresse etiam definiuit Alexander 5. à Petro Pontifex in Concilio Romano Epistola ad omnes orthodoxos: In sacramentorum oblationibus, quæ inter Missarum solemnia Domino offeruntur, repulsis opinionibus superstitionum, panem tantum & vinum aqua permixtum in sacrificio offerendum. Non enim debet (inquit) vt à Patribus accepimus & ipsa ratio docet, in calice Domini aut vinum solum aut aqua sola offerri, sed vtrumque permixtum, quia vtrumque ex latere eius in sua passione profluxisse legitur. Quæ verba aduocarit digna quod se referat ad Patres antiquiores. Immo liturgia Basilii & Iacobi expresse testantur, Christum vinum aqua mixtum obtulisse. Quæ verba tanti fecerunt Patres in 6. Synod. vt hinc colligentes hunc morem diuinitus traditum, Armeniorum errorem damnent can. 32. qui aquam vino non admiscebant, quem eundem in illis etiam culpauit Theophil. lib. cap. 5. Ioan.*

41 Non est ergo, frater charissime, &c.] Miror quid Erasmo hic in mentem venerit, dum Ambrosium hoc fecisse, (namque aquam obtulisse adnotauit in margine,) quum nusquam tale quid habeat, immo de Sacram. lib. 4. & lib. 5. cap. 1. causam adferat cur aqua vino miscenda sit: Nisi forte quod in Lucam de Sacramento aquæ dicit baptismum intelligens, ille de hoc Sacramento intellexerit. Illud autem: putauerint, habemus ex cod. Camb. pro eo quod cæteris: putauerunt.

42 Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi] Pro dilectissimus, habet Cambr. cod. dilectus, & pro: bene sensi, Afflig. legit: bene complacui. Verum quandoquidem prius illud legat Colon. cod. & lib. 3. testimon. prior reperiatur lectio, nihil immutauimus. Præsertim quum etiam D. August. serm. 63. de verbis Domini legat: bene sensi, & Græcam vocem magis explicet: dilectissimus, utpote pro qua alibi frequenter vertat interpres vulgatus: charissimus: & quod adnotat D. Hieronym. in Epistolam ad Philip. eam plus aliquid significare quam dilectus, nempe dilectione dignum. Immò ipsa huius loci phrasis, hæc nempe ἀγαπητὸς ὑὸς, ἀγαπητὴ θυγάτηρ, apud Hesiodum, filium unicum & filiam unicam sonat.

43 quid alius ante nos] Sic Ms. tres cæteri omnes: aliquis.

44 & sacrificium Deo patri seipsum primus obtulit] Sic Ms. cod. Manut. & Morelius, in cæteris desideratur: seipsum, obtulisse verò Christum seipsum sacrificium incruentum in cœna, testantur etiam in cap. 5. ad Hebræos Theophilactus, Photius, & Oecumenius.

45 & sacrificium verum & plenum tunc offert] Insignis locus ad comprobandum quod altaris sacrificium sit veri nominis sacrificium: Quod quid dicatur, item qua ratione, vti & de testimoniis Patrum eodem pertinentibus, tam late tractat Du. Anton. Demochares Parisiensis Theologus lib. quatuor quos inscripsit de Sacrificio propitiatorio, ut superuacaneum fuerit prolixius hic quicquam dicere: Vnum hoc hic præterea adnotatu dignum, quod in verbis illis Christi: hoc facite, facere interpretatur hic Cyprianus offerre: Quale quid habent etiam Damasc. libro quarto de orthod. fid. cap. 14. Chrysostom. hom. de prodit. Iuda. Victor Antioch. in cap. 14 Lucæ, & illis omnibus antiquior Dion. Areopag. cap. 3. Eccles. Hierarch. in hæc verba: Itaque religiose & ut Pontificem decet, post sacras diuinorum operum laudes, de sacrificio quod ipsius dignitatem superaret se purgat, dum primo ad eum clamat: Tu dixisti, hoc facite in meam commemorationem, &c. Recte ergo his verbis institutum creditur noui testamenti sacerdotium. Plura vide hac spectantia in nostris Latinorum Liturgiis integro tomo primo.

45 nisi in sacrificiis matutinis] Absurdam hic eorum improbat consuetudinem, qui mane aquam solam offerebant ne vinum redolerent; vinum vero tunc solum quum post cœnam fiebat sacrificium. Improbat autem vtrumque. Consuetudo tamen post cœnam offerendi, quum adhuc vsque ad D. August. tempora quibusdam in locis perduraret (utpote quæ adhuc teste Socrate, obseruabatur ab Ægyptiis Alexandriæ vicinis & in Thebaide) sublata est per Concil. Carthaginien. 3. can. 29. excepto vno die anniuersario Cœnæ Domini. Verum postea etiam illa promissio antiquata est per Concil. Tarraconense in Hispaniis; in Oriente vero primo quidem per Laodic. Concil. canon. 5. deinde rursum in 6. Synodo vniuersali cap. 9. Iam tum tamen fuisse Ecclesiæ vniuersalem consuetudinem contrariam, inducat ipse D. August. his verbis epist. 118. Liquide apparet (inquit) quando primum acceperant discipuli corpus & sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos. Nunquid tamen propterea calumniandum est vniuersæ Ecclesiæ, quod à ieiunis semper accipitur. Et certe ante Cypriani ætatem obseruatam illam, patet ex illo Tertullian. lib. 2. ad vxorem: Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes? Item quod ante lucanis cœtus (vt cum Tertull. loquar) fieri, soleant in primitiua Ecclesia (vel ipso Plinio teste lib. 10. epistola ad Traianum) & postea denuo conuenire ad promiscuos cibos. Confirmant id ipsum verba D. Matth. apud Abdiam libro septimo histor. Apost. Immo dicta epistola D. August. ex verbis illis. 1. Cor. 11. Cætera cum venero disponam, colligit in Ecclesia Corinthiorum institutum ab Apostolo hunc morem; ob abusum illorum qui mensis suis Cœnam Dominicam miscebant. Post D. Cypriani ætatem meminere eiusdem consuetudinis, Greg. Nazianz. Orat. in sanctum lauacrum; Epiph. sub finem lib. 3. de moribus primitiuæ Ecclesiæ, Chrysost. hom. 27. in 1 ad Cor. cap. 11. Isido. lib. de diuinis officiis, Beda in cap. 22. Lucæ, Paschas. cap. 19. lib. de corpore Domini, & latissime VValafridus Strabus, de reb. Eccles. cap. 19.

47 Qui confusus me fuerit, confundetur eum] Etsi Ms. vetus excusus & Remboldus legant confundet eum: magis tamen placet hæc vulgata lectio, tum quod eadem vtatur D. Aug. contra Adimantum, tum quòd verba Græca ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, nullo modo verti possunt confundet eum, & quod antiqui cod. Latini & aureus ille cuius meminit Erasmus, priori modo legant, tum denique quod non minus sit absurda lectio confundetur eum, quam: confusus me fuerit, & quod tam hic quam paulo ante & lib. de Lapsis: confundi, accipit pro erubescere. Neque verò nouum est vt Cyprianus Græcismis vtatur vulgati interpretis. Certe eadem verba Lucæ nono interpretatus est vetus interpres erubescet eum, quod magis Latine dicitur, nam erubescere cum accusatiuo etiam Ciceroni vsitatum est, qui in Salustium, Erubescere ora dixit. Atque superflue hab. hæc vetus excusus Colon. & Cambr. cod. coram hominibus, nam neque in Latinis neque in Græcis exemplaribus id legitur, neque id habet Afflig. cod. aut alii excusi.

48 tamen eum ad cœnandum venimus] Hinc colligitur bis in die solere quosdam offerre, semel manè & semel vesperi. Quod adhuc suo tempore, in vsu fuisse quibusdam in die Cœnæ Domini testis est August. dicta Epistola. Immo durasse videtur ea illius diei consuetudo ad tempora vsque Honorii 3. per quem sublata est ea. Te referente, de celeb. Miss. Et etiam aliis diebus liberum id fuisse aliquando tradit VValafridus Strabus dicti libro capite 21. Idque non sine auctoritate, quum iuxta Thelesphori Papæ decretum Nocte Natalis Dominici tres Missæ celebrentur, & id Romæ etiam in aliquorum sanctorum festis vsitatum foret. Qui in quod fidelium relatione virorum in suam peruenisse notitiam dicit, Leonem Papam 7. vel 8. Missas sæpe vno die celebrasse; contra vero D. Bonifacium Archiepiscopum & Martyrem semel duntaxat per diem. Quod tamen postea ad necessitatem restrinxerunt Pontifices, vt patet ex Gratiano de consecrat. distinct. 2. cap. Sufficit, titulo Alexandri Papæ; vbi sufficere dicit vnam Missam, nisi forte necesse sit vnam pro defunctis, alteram diurnam celebrare: modo tamen lucri aut adulationis gratia id non fiat. Quale quid etiam

habet

habet Innoc. 3. de celebrat. Missarum cap. Consuluisti. Certe hodie ne hinc auaritia capietur occasio, non nisi iustissimis & necessariis causis id permittitur, praeterquam in Natali Domini.

49 Nunquid ergo Dominicum post cœnam celebrare debemus] Dominicum celebrare, & Dominica frequentare, tum hic lib. de Oper. & Eleemosinis, phrasi peculiari Cyprianus accipit, pro eo quod prius dixit offerre, & sacrificium offerre libro de Lapsis, supra epistola 54. & infra 68. & alibi sacrificia diuina offerre & celebrare, item sacrificare: Quod ipsum Tertull. lib. de fuga & persecut. colligere; & Dominica solemnia siue Dominicum conuiuium celebrare dicit D. August. in breui. collat. contra Donatistas collectam & Dominicum agere, & Epistola saepe citata: Offerre, offerre & offerre Christo, Epistola quoque 59. Sacramenta celebrare; D. Hylarius diuina mysteriorum Sacramenta celebrare, & Sacri conuiuii celebrare mysteria; D. Ambr. ad Gratianum de fide: Diuina sacrificia celebrare & epist 33. Missam facere, quomodo etiam D. Leo epist. 80. & 58. & post illos, scriptores Latini plerique ac nos hodie. Graeci autem Socrates & Zozomenus in Eccles. histo. συνάγειν, συνάξεις ποιεῖν συνάγογας ποιεῖν, συνάξεις ἐπιτέλειν ἐκκλησιάζειν, pro quibus in historia tripartita vertit Epiphanius, Missas facere. collectas celebrare, collectas agere, Missas celebrare, solemnia celebrare. Alii autem προσφέρειν, vti Ignatium Epistola ad Smyrnenses, Concil. Neoce. can. nono: & Nicen. canon. 8. aut ποιεῖν τὰς προσφορὰς, vti Eusebius lib. 6. Eccles. hist. cap. 43. & Niceph. lib. 6. cap. 3. aut προσφέρειν θυσίας. Vt Iustinus Martyr. Dialog. in Iudaeos seu θυσίαν ἀναίμακτον vt Nazianzen. de funere Basilii, & alicubi Basilius ac Chrysostom. θυσίας προσκομίζειν καὶ δοχὴν ἐπιτελεῖν, vt Ignatius dicta Epistola, aut quod communius est λειτουργεῖν, de quo vti & de Missa & λειτουργία ac aliis ipsius appellationibus alibi fortassis latius, ne hic prolixiores simus. Praecedentia autem Synonima eo huc adduximus, quod illorum pleráque mire confirment Catholicorum de sacrificio sententiam.

50 Christum offerre oportebat circa vesperam diei] Rationem reddit cur Christus vespere, nos verò mane offeramus, vt ille vesperam mundi insinuaret, nos verò resurrectionem Domini in memoriam reducamus. Quam repetit Isidorus de Diuinis offic. cap. 8. D. August. vero aliam reddit loco saepe citato, vt vltimum hoc mysterium discipulorum cordibus infigeret, Christianus autem Druthmarus ad cap. 26. Matth. istam, vt iam vesperam esse ostenderet, id est, finem caeremoniarum legis, atque adeo etiam post cœnam typicam, vt prius finiret testamentum vetus, quàm nouum inciperet.

51 Et occident illum omne vulgus synagogae] Afflig. cod. interserit vitulom, sed corrupte, quum de agno loquatur.

52 Eleuatio manuom mearum] Sic Afflig. cod. & excusi plerique, placet autem magis lectio vete. excus. Colon. Cambr. cod. ad Manut. Adleuatio, nam etsi prior voci Graecè ἔπαρσις magis conueniat, & Hieron. ex Hebraeo sic verterit, alibi tamen frequenter hanc habet Cyprianus.

53 passio enim Domini est sacrificium quod offerimos] Simile est, quod Chrysost. Theoph. & Oecum. verba illa: quod pro vobis frangitur, ita interpretantur, vt etiam in sacrificio Missae Christum pati & frangi & immutari dicant. Quo respexit etiam D. Ambr. lib. 4. de sacra. cap. vlt. dum dicit? Si quotiescunque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum effunditur, debeo illum semper accipere, vt semper mihi peccata remittantur, & quod D. Hieron. ad Damasum de filio prodigo: Christus (inquit) quotidie fidelibus immolatur. Atqui ex his patrum loquendi formulis, tum colligere licet valere hoc sacrificium etiam ad remissionem peccatorum, tum idem esse cum illo quod Christus in cruce obtulit. Atque adeo falso nos suggillant aduersarij, quod illi sacrificio contumeliam facimus.

54 Et viderit, frater charissime] Ita Cambron. & Colon. cod. vet. excusus, Remboldus, & Manut. pro quo alii & ideò, non satis vt arbitror intelligentes hanc Cypriani phrasin, de qua supra epist. 2.

55 venia concedi] Quum satis constet qui aquam consecrat non conficere sanguinem Domini; haec venia ita intelligenda est: vt simplicitate quadam aut ignorantia apud Deum excusari potuerint qui ita obtulerant; sic tamen vt irrita foret consecratio.

56 concurrebas ei] Sic vetus excusus, & Manut. in caeteris excusis desiderabatur, ei. Ad verbum autem ita vertit quod Graecè est συνέτρεχες αὐτῷ, quare & magis placet; quam aut illa Affligensis. currebas cum eo, aut illa Cambr. & Colon. simul currebas cum eo] Praesertim cùm infra epistola 68. priori modo legat etiam Cambr. codex & D. Aug. lib. 2. contra Cresc. Grammaticum cap. 29.

57 dum quis de Euangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta & corrumpit] Colon. cod. legit, dum quis de Euangelica veritate furatur Dominica verba & facta corrumpit, eligat lector quod velit.

58 Et mœchata est in lignum & lapidem] Omissa à Remboldo Praepositio in, quam habebat vetus excusus; quare denuò adiecimus. Afflig. vero cum D. Hieron. legit cum ligno & lapide.

59 tingentes eos] Sic etiam supra epist. 3. & 25. quare non placet lectio cod. Afflig. baptizantes, Recte autem reposuerunt ex Ms. Manut. & Morel. paulo post docentes, pro eo quod erat docere.

AD EPICTETVM ET PLEbem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum Episcopo.

EPISTOLA LXIV.

ARG. *Monet Epictetum & plebem Assuritanorum, vt Fortunatianum quondam Episcopum, sed lapsum, ad Episcopatum redire non permittant, tum aliis de causis, tum quod statutum esset, ne Episcopi lapsi ad priorem gradum admitterentur. Quod quum à Cornelio fuisse statutum dicat infra Epistola ad Hispanos 68. patet quidem scriptam hanc epistolam post mortem Cornelii, sed quando, non satis constat, nisi quod ex simili cum duobus sequentibus epistola exordio, eodem pené tempore cum illis conscriptam sit verisimile.*

CYPRIANVS I EPICTETO fratri & plebi [a] aſſuras conſiſtenti, S.

Lib. 1. Epiſt. 7.

GRAVITER & dolenter motus ſum, fratres chariſſimi, quod cognouerim, Fortunarianum quondam apud vos Epiſcopum, poſt grauem lapſum ruinæ ſuæ, pro integro nunc agere velle, & Epiſcopatum ſibi vindicare cœpiſſe: quæ res contriſtauit me, primo propter ipſum, qui miſer, vel diaboli tenebris in totum excæcatus, vel quorundam ſacrilega perſuaſione deceptus (cum debeat ſatis facere, & ad Dominum exorandum, diebus ac noctibus, lacrymis & orationibus, & precibus incumbere (audet ſibi adhuc ſacerdotium quod prodidit, vindicare; quaſi poſt aras diaboli accedere ad altare Dei fas ſit; aut non maiorem in ſe iram & indignationem Domini in die iudicij prouocet; qui cum fidei, & virtutis dux fratribus eſſe non potuerit, perfidiæ, & audaciæ, & temeritatis magiſter exiſtat; & qui non docuit fratres in prælio fortiter ſtare, doceat eos, qui victi & proſtrati ſunt, nec rogare. Cum Dominus dicat: Illis fudiſtis libamina, & illis impoſuiſtis ſacrificia, ſuper hæc non indignabor? dicit Dominus. Et alio loco: Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli. [4] Item Dominus denuo loquitur & dicit: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus eſt homo, & humiliatus eſt vir, & non laxabo illis. In Apocalypſi quoque legimus iram Domini comminantis & dicentis: Si quis adorat beſtiam & imaginem eius, [5] & accipit notam in fronte ſua & in manu, bibet & ipſe de vino iræ Dei, mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & ſulphure ſub oculis ſanctorum Angelorum, & ſub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in ſæcula ſæculorum aſcendet; nec habebunt requiem die ac nocte, [6] qui adorant beſtiam & imaginem eius. Cum ergo hæc tormenta, hæc ſupplicia [7] in die iudicij Dominus comminetur iis, qui diabolo obtemperant, & idolis ſacrificant: quo modo ſe putat poſſe agere pro Dei ſacerdote, qui obtemperauit & ſeruiuit diaboli ſacerdotibus? aut quo modo putat manum ſuam transferri poſſe [8] ad Dei ſacrificium & precem Domini, quæ captiua fuerit ſacrilegio & crimini? quando in ſcripturis diuinis Deus ad ſacrificium prohibeat accedere ſacerdotes etiam in leuiori crimine conſtitutos, & in Leuitico dicat: Homo in quo fuerit vitium & macula, non accedet offerre dona Deo. Item In Exodo: Et ſacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum ſanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus. & iterum: [9] Et qui accedunt miniſtrare ad altare Sancti, non adducent in ſe delictum, ne moriantur. Qui ergo grauia in ſe delicta adduxerunt, id eſt, qui idolis ſacrificando ſacrilega ſacrificia fecerunt, ſacerdotium Dei ſibi vindicare non poſſunt, nec vllam in conſpectu eius precem pro fratribus facere; quando in Euangelio ſcriptum ſit: Deus peccatorem non audit, ſed ſi quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Quamvis ſic quorundam pectora tenebrarum ingruentium profunda caligo cæcauerit, vt de præceptis ſalubribus nihil lucis admittant [10] ſed ſemel à recto limite veri itineris auerſi, per præceps & abruptum criminum ſuorum nocte atque errore rapiantur. Nec mirum, ſi conſilia noſtra aut Domini præcepta nunc abnuunt, qui Dominum negauerunt. Stipes & oblationes in lucra deſiderant, quibus prius inſatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, [11] quarum crapulam nuper ſuperſtite in dies cruditate ructabant; nunc manifeſtiſſime comprobantes, nec ante ſe religioni, ſed ventri potius & quæſtui profana cupiditate ſeruiſſe. [12] Vnde & ipſam veniſſe perſpicimus, & credimus de Dei exploratione cenſuram, ne apud altare conſiſtere & contrectare vlterius perſeuerarent, pudorem inceſti, fidem perfidi, religionem profani, diuina terreni, ſancta ſacrilegi. Quod ne tales ad altaris impiamenta, & contagia fratrum denuo redeant, omnibus viribus excubandum eſt omni vigore nitendum, vt quantum poſſumus ab hac eos ſui ſceleris audacia retundamus; ne adhuc agere pro ſacerdote conentur, qui ad mortis extrema deiecti; vltra lapſos laicos [13] ruinæ maioris pondere proruerunt. Si vero apud inſanos furor inſanabilis perſeuerauerit, & recedente Spiritu ſancto, quæ cœpit cœcitas in ſua nocte permanſerit; conſilium nobis erit ſingulos fratres ab eorum fallacia ſeparare, & ne quis in laqueos erroris incurrat, ab eorum contagione ſecernere; [14] quando nec oblatio ſanctificari illic poſſit, vbi Spiritus ſanctus non ſit, nec cuiquam Dominus per eius orationes & preces proſit, qui Dominum ipſe violauit.

Marginal references: Eſa. 57. Exod. 22. Eſa. 2. Apoc. 14. Leuit. 21. Exod. 19. Ioan. 9.

lauit. Quod si Fortunatianus aut immemor criminis sui per diaboli cæcitatem, aut minister & seruus diaboli factus ad decipiendam fraternitatem in hoc suo furore permanserit: vos quantum potestis elaborate, & in hac caligine diaboli sequentis fratrum mentes ab errore reuocate, ne alienę dementiæ facilè consentiant, ne se desperatorum delictis participes faciant, sed teneãt integræ salutis suæ tenorem, & integritatis conseruatę à se & custoditæ perpetuum vigorem. Lapsi verò magnitudinem delicti sui cognoscentes à deprecando Domino non recedant, nec Ecclesiam Catholicam (quæ vna & sola est à Domino constituta) derelinquant; sed satisfactionibus immorantes, & Domini misericordiam deprecantes ad Ecclesiam pulsent, "ut recipi illuc possint, vbi fuerunt, & ad Christum redeant, à quo recesserunt. Nec audiant eos qui se fallaci & mortali circumuentione decipiunt, cùm scriptum sit: Nemo vos decipiat inanibus verbis; propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ: Nolite ergo esse participes eorum. Ergo contumaces, & Deum non timentes, & ab Ecclesia in totum recedentes, nemo comitetur. Quod si quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit: sibi imputabit cùm iudicij dies venerit. Quo modo enim deprecari in die illo Dominum poterit, qui & ante hoc Christum, & nunc quoque Ecclesiam Christi negauit: & Episcopis sanis & integris & viuentibus non obtemperans, comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXIIII.

1. Epicteto] *Fuisse hunc Episcopum Assuritanum verisimile est, quandoquidem autem in Synodo sententiam dixit alius Assuritanus* Episcopus *Victor nomine, aut defunctus fuit Epictetus ante* Synodum, *aut Victori successit, sed prius sit mihi magis verisimile.*

2 Assuras] Sic Ms. *Afflig.* March. *Dun. Bland. vetus quoque excusus & Manut.* Remboldus *verò cum cæteris excusis hoc loco, quomodo etiam Camb. cod. & Manut. in Synodo*: Assuris.

3 Fortunatianum quondam apud vos Episcopum] *Fuerat quidem Fortunatianus illorum Episcopus, sed quod lapsus esset, iam Episcopatu priuatus, fuisse autem eum & factionis Nouatiani ex sequentibus constat.*

4 Item Dominus denuo loquitur & dicit] Ita Ms. *& excusi hactenus, quod & placet magis, quàm quod habent* Manut. *&* Morel. loquatur & dicat. *Eadem est ratio de eo quod sequitur*: legimus, *pro quo habent*: legamus. *Alioquin enim nimis longum fores hyperbaton.*

5 & accipit notam in fronte sua) *Sic est & Manut. & Morel. pro eo quod prius legebatur: Vitio cod. Rembold.* accipiet, *Pro quo* Ms. *quidem & vetus excusus legunt*: accipiens, *sine consunctione*: &; *sed prius magis placet, eo quod sic legas etiam supra* Epistola *ad* Th.baritanos.

6 qui adorant] *Hæc* Ms. *cod. lectio magis placet eo quod etiam sic supra legatur; prius erat*: adorauerunt.

7 in die iudicii] *Etiam hæc lectio est Ms. cod. & vet. excus. &* Remboldi, *quare non placet quod Erasmus legit*: in die iræ, *similis fuit alicubi locus supra.*

8 ad Dei sacrificium & precem Domini] *Egregia Missa periphrasis.*

9 Et qui accedunt ministrare ad altare sancti] *Ita* Ms. *vetus excusus,* Remboldus, Manut. *&* Morelius *pro quo* Erasmus sanctum, *sed non placet, quum priori modo legatur etiam infra epistola* lxviii. Reperire *autem non potui quem scripturæ locum citet.*

10 sed semel à recto limite] Ex Ms. *cod.* 4. *& altero Cauchii, adiecimus recens particulam*: sed, *qui etiam constanter legunt*, semel, *pro eo quod irrepserat ex cod. Remboldi*: simul, *Ex quo etiam ortum illud*: rapiuntur, *pro eo quod* Ms. *& vetus excusus habent*: rapiantur.

11 quarum crapulam nuper] *Illud*: nuper, *quum reperiatur in Ms. omnibus, excu. vet. & apud Remboldum, miror quo casu omissum sit.*

12 Vnde & ipsam venisse, &c. censuram] *Alludit ad Censuram Cornelii* Papæ, *qua interdictum fuit, ne Episcopi lapsi vlterius in episcopatu perseuerarent. de qua lectius infra Epistola lxviii.*

13 ruinæ maioris pondere] *Hoc pacto constanter Ms. & veteres excusi, pro quo Erasmus*: ruinę suæ, *sed non placet: simile est illud quod paulo post legis ipse*: profunda cęcitas, *pro eo quod cæteri omnes*: quæ cœpit cæcitas.

14 quando oblatio sanctificari non possit, vbi Spiritus sanctus non est] *Argumentum hoc quo etiam vtitur infra frequenter de baptizandis hæreticis, dissoluet Aug. præsertim in Ioannem in tract. 5. & lib. 6. & 7. contra Donatistas.*

15 vt recipi illuc possint] *Sic Ms. cod. pro eo quod cæteri habent*: illic.

AD ROGATIANVM EPIScopum de Superbo Diacono.

EPISTOLA LXV.

ARG. *Rogatianum Episcopum monet Cyprianus, vt Diaconi superbiam qui illum contumeliis exacerbauerat coerceat, & audaciæ suæ pœnitentiam agere cogat; ea occasione denuò repetens, quæcunque de sacerdotali siue Episcopali potestate supradicta sunt Epistola lv. Quo autem tempore scripta sit, non satis constat, nisi quod in eadem Synodo scriptam cum sequenti, mutuum vtriusque Epistolæ simile persuadeat.*

CYPRIANUS ROGATIANO, fratri, Salutem.

[Lib. 3. Epist. 9]

GRAVITER & dolenter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant, frater chariſſime, lectis litteris tuis, quibus de Diacono tuo conqueſtus es, quod immemor ſacerdotalis loci tui, & officij ac miniſterij ſui oblitus, cõtumelijs & iniuriis ſuis te exacerbauerit. Et tu quidẽ honorificè circa nos & pro ſolita tua humilitate feciſti, vt malles de eo nobis conqueri, cùm pro Epiſcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes poteſtatem, qua poſſes de illo ſtatim vindicari; certus quòd collegæ tui omnes gratum haberemus quodcunque circa Diaconum tuum contumelioſum ſacerdotali poteſtate feciſſes, habens circa huiuſmodi homines præcepta diuina, cum Dominus Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicunque fecerit in ſuperbia, vt non exaudiat ſacerdotem aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit, timebit: & non agent impiè etiam nunc. [Deut. 17] Et vt ſciamus hãc Dei vocem cum vera & ſumma maieſtate proceſſiſſe ad honorandos ac vindicandos ſacerdotes ſuos, cùm aduerſus Aaron ſacerdotem tres de miniſtris, Chore, & Dathan, & Abiron auſi ſunt ſuperbiſſe, & ceruicem ſuam extollere, & ſacerdoti præpoſito ſe adæquare, hiatu terræ abſorpti ac deuorati, pœnas ſtatim ſacrilegæ audaciæ perſoluerunt. [Num. 16] Nec ſoli illi, ſed & cæteri ducenti quinquaginta, qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente à Domino igne conſumpti ſunt; 7 vt probaretur, ſacerdotes Dei ab eo qui ſacerdotes facit vindicari. 8 In libro quoque Regum, cùm Samuel ſacerdos à Iudæorũ populo ob ſenectutem, ſicut tu modo, contemneretur, exclamauit iratus Dominus, & dixit: Non te ſpreuerunt, ſed me ſpreuerunt. [1. Reg. 8] Et vt hoc vlciſceretur excitauit eis Saül Regem, qui eos iniuriis grauibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas ſuperbum populum calcaret & premeret, vt contemptus ſacerdos de ſuperbo populo vltione diuina vindicaretur. Sed & Salomon in Spiritu ſancto conſtitutus teſtatur & docet, quæ ſit ſacerdotalis auctoritas & poteſtas dicens: Ex tota anima tua time Deum, & ſacerdotes eius ſanctifica. [Eccleſ. 7] Et iterum, Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica ſacerdotes eius. Quorum præceptorum memor beatus Apoſtolus Paulus, ſecundum quod 10 in Actibus Apoſtolorum legimus, cùm ei diceretur: Sic inſilis in ſacerdotem Dei maledicendo? [Act. 23] Reſpondit & dixit: Neſciebam, fratres, quia Pontifex eſt: ſcriptum eſt enim: 11 Principem populi tui non maledices. [Exod. 26] Dominus etiam noſter ipſe Ieſus Chriſtus Rex & iudex & Deus noſter vſque ad paſſionis diem ſeruauit honorem Pontificibus & ſacerdotibus, quamuis illi nec timorem Dei, nec agnitionem Chriſti ſeruaſſent. Nam cùm leproſũ emundaſſet, dixit illi: Vade & monſtra te ſacerdoti, & offer donum. [Mat. 8] Humilitate ea qua nos quoque eſſe humiles docuit, ſacerdotem adhuc appellabat quem ſciebat eſſe ſacrilegum. Item ſub ictu paſſionis cũ alapam accepiſſet, & ei diceretur, ſic reſpondes Pontifici? nihil ille contumelioſè locutus eſt in perſonam Pontificis, ſed magis, 12 innocentiam ſuam tuitus eſt dicens; Si malè locutus ſum, exprobra de malo; Si autem benè quid me cædis? [Ioan. 18] Quę omnia, ab eo ideò facta ſunt humiliter atque patienter, vt nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim ſacerdotes veros legitimè & plenè honorari, dum circa falſos ſacerdotes ipſe talis exſtitit. Meminiſſe autem Diaconi debent, quoniam 13 Apoſtolos, id eſt, Epiſcopos & prępoſitos Dominus elegit: 14 Diaconos autem poſt aſcenſum Domini in cœlos Apoſtoli ſibi conſtituerunt Epiſcopatus ſui & Eccleſię miniſtros. [Act. 6] Quod ſi nos aliquid audere contra Deum poſſumus, qui Epiſcopos facit; 15 poſſunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt. Et ideo oportet Diaconum, de quo ſcribis agere, audaciæ ſuę pœnitentiam, & honorem ſacerdotis agnoſcere, & Epiſcopo prępoſito ſuo plena humilitate ſatisfacere. 16 Hæc ſunt enim initia hæreticorum, & ortus atque conatus ſchiſmaticorum malè cogitantium, vt ſibi placeant, vt prępoſitum ſuperbo tumore contemnant. Sic de Eccleſia receditur, ſic altare profanum foris collocatur, ſic contra pacem Chriſti & ordinationem atque vnitatem Dei rebellatur. Quod ſi vltra te contumeliis ſuis exacerbauerit & prouocauerit; fungeris circa eum poteſtate honoris tui, vt eum vel 17 deponas vel abſtineas. Nam ſi Apoſtolus Paulus ad Timotheum ſcribens dixit: Iuuentutem tuam nemo deſpiciat, quanto magis tibi à collegis tuis dicendum eſt, Senectu-[1. Tim. 4]

tem

tem tuam nemo despiciat? Et quoniam scripsisti quendam cum eodem Diacono tuo se miscuisse, & superbiæ eius atque audaciæ participem esse; hunc quoque & si qui alij tales extiterint, & contra sacerdotem Dei fecerint, vel coërcere poteris, vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus, vt peccasse se potius intelligant, & satisfaciant; & nos propositum nostrum tenere patiantur, magis enim optamus & cupimus 18 contumelias & iniurias singulorum clementi patientia vincere, quàm sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXV.

1 Rogatiano] *Cognominatur iste in Synodo à Nona & supra quoque illius mentio facta Epistol. lxii.* & Officii] *Rectè hoc adiecerunt Manutius & Morelius.*

2 gratum haberemus] *Sic Ms. Afflig. Dun. Marchin. Bland. & Cambr. vetus excusus, Remboldus, Manut. & Morelius: pro quo tanquam elegantius Erasmus reposuit:* ratum.

3 Et homo quicunque fecerit] *Ita legendum tum ex Ms. tum ex Epistolis supra xl. lv. & lxii. satis constat, non autem:* fuerit, *vt habent vulgati typi, excepto Manut. & Morelio.*

4 & summa maiestate] *Superstuo habebant excusi omnes adiectam particulam:* eius, *nam desideratur in Ms.*

5 ausi sunt superbisse] *Quum sic legant cæteri Ms. & excusi omnes, & alibi etiam (ni fallor) Cyprianus; non placet quod habet Manutius:* superbi esse.

6 sacerdoti præposito] *Coniungit duas has voces hoc loco quas paulo post separatim episcopo attribuit, quomodo etiam alibi frequenter.*

7 vt probaretur] *Hunc locum sic castigauimus, ex 4. Ms. & veteri excuso, pro eo quod Remboldus reposuerat:* probarentur, *non rectè.*

8 In libro quoque Regnorum] *Etiam his Remboldus primus legit:* Regum, *Nam priori modo legunt Ms. & vetus excusus, quare rectè etiam sic Manut. & Morelius.*

9 Sed & Salomon] *Notatu dignum quod Salomoni librum Eclesiastices attribuit, verùm de hoc latius in libris testimoniorum.*

10 in Actibus Apostolorum] *Supra Epistola ad Antonianum ostendimus, veram hanc esse Cypriani lectionem, non:* Actis.

11 principem populi tui] *Veram & hanc esse lectionem supra ostendimus epistolà lx.*

12 innocentiam suam tuitus est] *Elegantius quidem est quod habet Manutius:* tutatus est, *sed cæteri manuscripti & excusi omnes legunt:* tuitus, *quare magis placet; præsertim quum eadem voce vtatur Quintilian. Declamatione in cæci defensionem.*

13 Apostolos, id est, Episcopos & præpositos Dominus eligit] *De electione Apostolorum à Christo, loco Euangelistarum cuiuis sunt obuia. Matth. 10. Mar. 3. Luc. 6. Quod vero iisdem attributum sit nomen Episcopi, patet Act. 1. vbi D. Petrus illud Psal. Episcopatum eius accipiat alter, de Iuda Apostolatu interpretatur. Atque adeo & Apostolorum successores rectè Episcopos nuncupat tum alibi tum hic Cyprianus. Porrò* Ἐπίσκοπος *Græcè, sonat Latinè inspectorem, speculatorem, curatorem. Quod quum primum prophani muneris esset nomen, ad Ecclesiasticam dignitatem translatum est. Apud Iudæos enim (Ariano teste libr. 8.) Episcoporum munus erat, quid in vnaquaque regione fieret, ad regem aut magistratus referre. Apud Athenienses etiam, qui ad ius dicendum præsidebant, quos Romani Prætores solent nuncupare* ἐπίσκοποι *dicebantur. Immo & apud Romanos initio (nam postea ad vilioria minora translatum non ignoro) tale quid significasse id nomen, indicat Cicero his verbis lib. 7. Epistolarum ad Attic. Vult me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat Episcopum, ad quem delectus & negotia summa referantur. Et Numam Pompilium regem Romanor. vocat Plutarchus virginum sacrarum Episcopum. Translatum autem ad Ecclesiæ præfectos, commune quidem fuit aliquandiu etiam Presbyteris aliis inferioribus, ob communem curam rerum Ecclesiasticarum, vti docet D. Hieronymus Epistola ad Euagrium ex cap. 1. Epistola ad Philipens. & Act. 20. Veruntamen, etiam ab ipsis ecclesiæ incunabulis fuisse quosdam peculiari nomine Episcopos, qui cæteris præessent Presbyteris, satis indicat Apostolus dum præcipit Timotheo aduersus Presbyterum accusationem non recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus: nam hinc patet Presbyterorum iudicem fuisse Timotheum. Et idipsum testatur disertis verbis Ignatius Epistola ad Trallia. Quid est enim Episcopus, nisi omnem principatum & potestatem omnium illorum tenens? &c. & rursum Epistolis ad Magnesianos & Smyrnenses, dum Episcopos Christo Iesu, Presbyteros Apostolis comparat. Eodem pertinet illud Can. Apostolorum 40. Presbyteri & Diaconi præter Episcopum nihil agere pertentent. Similia habet Clemens Rom. in constitut. Apostolorum non vno in loco, præsertim lib. 2. cap. 10. & 35. (ad quem loc. videtur respexisse dicto loco ad Trall. Ignatius, dum Apostolicarum traditionum meminit) & Dionys. Areopa. Ecclesi. hierar. 1. cap. Immo ipse eadem Epistola Hieronym. Alexandriæ à Marco Euangelista ad Heraclem & Dionysium vsque, à Presbyteris vnum electum dicit, in excelsiori gradu collocatum, quem Episcopum nominabant: & Aaronis Episcopos, filios eius Presbyteros comparat. Epistolis quoque ad Oceanum, Episcopum dignitatis, Presbyteris ætatis nomina dicit. Omitto quòd ordinati semper fuerint Presbyteri ab Episcopis, quod mire confirmat Episcoporum supra ipsos præeminentiam. Sufficiat nobis, quod inter Ærii hæreses recenseant Epiphanius, August. Theodore. quod diceret eundem esse Episcopum & Presbyterum. Si quis tamen curiosior plura hinc spectantia desideret, legat lib. 3. Demochares de sacrificio.*

14 Diaconos autem, &c. Episcopatus sui & Ecclesiæ ministros] *Insignis locus contra eos qui Diaconos nihil aliud esse volunt quam mensarum ministros; quum vocet eos Cyprianus Episcopatus & Ecclesiæ ministros. Neque verò primus hoc dicit Cyprianus sed id imprimis vel ex ipsis Actis Apostolorum constat. Vbi etsi quidem illa occasione instituti vt mensis ministrarent: statim tamen à sua ordinatione & prædicasse loquuntur, & baptizasse, & miracula edidisse. Act. 6. 7. & 8. Deinde ex eo quod tanta cura probari eos vult 1. Tim. 3. Apostolus; quod facturus fuisse non videtur, si profanum duntaxat esset eorum ministerium.*

Et apertius Ignatius Epiſtola dicta ad Trallianes. Oportet (inquit) & Diaconis qui in miniſterium ſunt IESV CHRISTI *omni modo placere. Non enim cibi & potus ſeruitores ſunt, ſed miniſtri Eccleſiæ Dei. Quid enim ſunt Diaconi niſi imitatores Chriſti, miniſtrantes Epiſcopo, ſicut Chriſtus patri, & operantes illi operationem mundam & immaculatam? Quomodo ſanctus Stephanus beatiſsimo Iacobo, & Timotheus & Linus Paulo, & Anacletus & Clemens Petro. Similia habet D. Polycarpus Epiſtola ad Philipp. D. quoque Dionyſius Areopag. ſcribit* Eccleſ. *Hier. cap. 3. ſacroſanctis altaribus imponi ſolere per Diaconos ſanctum panem & benedictionis Calicem. D. etiam Clemens Rom. Conſtitut. Apoſtolic. lib. 2. cap. 4. diaconos vocat* Epiſcopi *auditum, oculum, os, cor, & animam; & cap. 61. in conuentu Eccleſiæ* Epiſcopo *vult aſsiſtere Presbyteros & Diaconos; per Diaconum Euangelia recitari, Diaconum curare debere quo quiſque loco ſedeat, Diaconorum alios oblationi Euchariſtiæ debere eſſe intentos miniſtrantes corpori Domini, alios quietem turbis imperare: Diaconum Pontifici aſsiſtentem exclamare debere: Ne quis contra aliquem, ne quis in hypocriſi, Diaconum vna cum Pontifice orare debere. Quæ eadem fere Diaconi ſacra officia reperire eſt, etiam in Liturgiis D.* Iacobi, *Baſilii, & Chryſoſtomi.* Imm*o ex illis liturgiis, Cyprian. infra lib. de Lapſis, & verbis D. Laurentii ad Sixtum Papam apud Ambroſ. lib. de Offic. 1. cap. 41. perſpicuum fit; per Diaconum adminiſtrari ſolere calicem Dominicum. Ipſe poſtremo D. Hieron. ipſa illa dicta Epiſtola vbi Diaconos vocat ex vehementia quadam menſarum & viduarum miniſtros, comparat Diaconos Leuitis veteris teſtamenti, epiſtola quoque ad Sabinianum Diaconum. Stare ſolere ipſum ad altare, &. Euangelium lectitare in Eccleſia fatetur. Quare recte etiam ſupra Cyprianus, Diaconum ſacram adminiſtrationem vocat, Epiſtola ad Cornelium de Nouati ſceleribus.*

15 poſſunt & contra nos audere Diaconi, à quibus fiunt] *Ita recte Manut. interſerunt quidem Manuſcripti cod. particulam:* hi, *ſed quæ ſenſum obſcurat. Primus* R*emboldus habuit corruptam lectionem:* à quibus Diaconi fiunt.

16 Hæc ſunt enim initia hæreticorum] *Vide ſupra* Epiſtolam *lv.*

17 deponas vel abſtineas] *Depoſitionis pœnam in Clericos, diuerſis de cauſis, iam olim in Eccleſia vſitatam manifeſtum fit ex Canon. tum Apoſtolorum, tum veterum Conciliorum, vbi frequentiſsima eſt huius mentio.*

18 contumelias & iniurias) *Sic Affliginien. & Marchia cod.* manu*ſ. &* Morelius, *pro eo quod cæteri excuſi:* iniuriam.

AD CLERVM ET PLEBEM Furnitanorum de Victore, qui Fauſtinum Presbyterum tutorem nominauit.

EPITSOLA LXVI.

ARG. Cum contra Concilii Epiſcoporum ſtatutum Geminius Victor teſtamento tutorem ſiue curatorem ſuum nominaſſet Geminium Fauſtinum Presbyterum, prohibet pro illo offerri, aut ſacrificium pro dormitione illius celebrari: obiter exemplo Leuiticæ tribus deducens Clericos moleſtiis ſæcularibus immiſcere ſe non debere. Quum autem Geminius quidam à Furnis Synodo Carthag. interfuerit, conicio ſcriptam in poſteriori Synodo hanc Epiſtolam, atque adeo & duas præcedentes. Verùm quia non prorſus certæ ſunt hæ coniecturæ noſtræ, malui in hanc claſſem variarum hanc redigere.

CYPRIANVS PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi Furnis conſiſtentibus, Salutem.

GRAVITER [1] commoti ſumus ego & collegæ mei qui præſentes aderant, & compresbyteri noſtri [2] qui nobis aſſidebant fratres chariſſimi, cùm cognouiſſemus quod [3] Geminius Victor, frater noſter, de ſæculo excedens, Geminium Fauſtinum Presbyterum tutorem teſtamento ſuo nominauerit, cùm iam pridē in concilio Epiſcoporum ſtatutum ſit, [4] ne quis de Clericis, & Dei miniſtris tutorem vel curatorem teſtamento ſuo conſtituat; quando ſinguli diuino ſacerdotio honorati, & [5] in Clerico miniſterio conſtituti, non niſi altari & ſacrificiis deſeruire, & precibus atq; orationibus vacare debeāt. Scriptum eſt enim: [6] Nemo militās Deo obligat ſe moleſtiis ſecularibus, [7] vt poſſit placere ei cui ſe probauit. Quod cùm de omnibus dictū ſit; quanto magis moleſtiis & laqueis ſecularibus obligari non debent, qui diuinis rebus & ſpiritalibus occupati, ab Eccleſia recedere, & ad terrenos & ſæculares actus vocare nō poſſunt? Cuius ordinationis & religionis formā Leuitę prius in lege tenuerūt, vt cū terram diuiderēt, & poſſeſſiones partirentur vndecim tribus, [8] Leuitica tribus, quæ templo, & altari, & miniſterijs diuinis vacabat, nihil de illa diuiſionis portione perciperet; ſed aliis terrā colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimētum ſuum ab vndecim tribubus de fructibus qui naſcebantur, decimas reciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & diſpoſitione diuina; vt qui operationibus diuinis inſiſtebant, in nulla re auocarentur, nec

Lib. 1. Epiſt. 9.

1. Tim. 2.

Ioſue 13.

nec cogitare, aut agere sæcularia cogerentur. Quę nunc ratio & forma in Clero tenetur; vt qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promouentur, in nullo ab administratione diuina auocentur, [9] nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, sed [10] in honore sportulantium fratrum, [11] tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificijs non recedant, [12] sed die, ac nocte cœlestibus rebus, & spiritalibus seruiant. Quod Episcopi antecessores nostri religiosè considerantes, & salubriter prouidentes, censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam Clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, [13] nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur [14] nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes & ministros voluit auocare. Et ideo Victor cùm contra formam nuper in concilio à sacerdotibus datam, Geminium Faustinum Presbyterum [15] ausus sit tutorem constituere, [16] non est quod pro dormitione eius apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine eius In Ecclesia frequentetur, vt sacerdotum decretum religiosè & necessariè factũ seruetur à nobis: simul & cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes & ministros Dei, altari eius, & Ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias deuocet. Obseruari enim de cætero poterit, ne vltra hoc fiat circa personam Clericorum, si quod nunc factum est, fuerit vindicatum. Opto vos fratres charissimi, semper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXVI.

1 Grauiter commoti sumus] *Etiam hanc in Synodo quapiam scriptam, verba hæc commonstrant, sed vti conijcere est post Synodum Carthaginiensem.*

2 Qui oobis assidebant] *Sic excusi & Ms. excepto Cambr. qui habet:* nobiscum, *non male colligitur autem rursum ex hoc loco; Presbyteros olim assidere solere in Synodis.*

3 Geminius Victor] *Geminius prænomen est vtriusque, atque adeo fit verisimile ex eadem vtrumque fuisse familia: Verisimile est autem esse eundem hunc Geminium Episcopum Furnitanorum, qui Synodo Carthaginiensi interfuit, præsertim quum non ad Episcopum; sed ad Clerum scribat: sed tamen scrupulum inijcit, quod solum fratrem nominet. Nam etsi in inscriptione epistolarum ita Episcopos vocet, quando tamen de iis loquitur aut collegas aut coëpiscopos nuncupat. Quare non prorsus certa est coniectura nostra.*

4 Ne quis de clericis & Dei ministris] *Ita Manuscripti Afflig. Bland. Dun. March. & excusi omnes, solus Cambron.* de Ecclesiæ Dei ministris. *Hoc autem Concilii statutum, ne quis Clericum tutorem, vel curatorem testamento constituat, denuò reuocatum est per Concilium Chalcedo. Canon. 3. exceptis tutelis miserabilium personarum & legitimis tutelis, ad quas per leges compelli poterant, sed & hæ legibus postea liberati sunt Episcopi & Presbyteri, Diaconi, Subdiaconi, & Monachi Constitut. Iustin. Imperat. L. Generaliter cod. de Episcopis & Clericis, quam Leoni Augusto perperam Gratianus ascribit 16. quæst. 1. cap.* Generaliter *Hodie itaque nemo illorum ad legitimas tutelas tenetur, multo minus ad testamentarias aut datiuas, permittuntur tamen iure & lege cognationis ad tutelam vocatis, modo non sint Episcopi aut Monachi, Authentica de sanctiss. Episcopis § Deo amabiles, si tamen intra 4. menses ex quo vocati sunt, apud competentem Iudicem scripto declarent, se talem administrationem propria voluntate suscepisse.*

5 Io Clerico ministerio] *Sic rectius Manuscr. Affliginen. Dun. March. Cauchio & Minut. quam aut excusi cæteri; & Cambr. cod.* clericali, *vnde Gratianus 21 quæst. 3. cap. Cyprianus:* Clericorum, *nam phrasin illam esse auctoris supra diximus, & paulopost omnes legunt:* ordinatione clerica.

6 Nemo militans Deo obligat se molestijs] *Nisi tam constanter hanc Manut. lectionem haberent Ms. nostri & Cauchij, vetus quoque excusus; magis placeret vulgata lectio:* implicat, *vtpote quæ à Græca voce* ἐμπλέκεται *mutuata videtur. Omnes etiam tam excusi quam Ms. legunt particulam:* Deo, *quomodo etiam legit & interpretatur dictis verbis Ambr. in comment. legit etiam D. August. cap. 15. de opere monach. citato à Beda in collectaneis in hanc Epistolam.*

7 vt possit placere ei cui se probauit] *Ita etiam constanter Ms. & excusi omnes, Ambros. quoque & Aug. locis iam dictis, conformiter vulgato nostro interpreti, quomodo etiam Gratianus hunc locum citans loco iam dicto.*

8 Leuitica tribos, &c. perciperet] *Pro hac vulgata Ms. & excusorum lectione, legit Cambr. cod.* ad Leuitas qui templo & altaris ministerio vacabant nihil de hac diuisionis portione pertineret] *Eligat lector vtram velit. Sic conformiter etiam paulopost idem cod.* perciperent, *pro quo cæteri Ms & Morelius:* reciperet, *quare quum sit molesta eiusdem verbi repetitio, magis hæc placet lectio quam Manut. aut vulgatorum typis* perciperet, *præsertim quum recipere pro accipere etiam Cicero vsurpet lib. 2. Epistolarum ad Attic. vbi recipere Epistolas dixit.*

9 Nec molestiis & negotiis] *Rectius hæc Morelius & Camb. cod. quam quod habent cæteri* ne

10 In honore sportulantium fratrum] *Sportulantes fratres dicit qui sportulas accipiebant, simile est illud* Epistolæ *supra* XXXIV. *vt & sportulis (inquit) iisdem cum Presbyteris honorentur, & diuisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur. Alludit vtrobique ad illud Apostoli Qui bene præsunt Presbyteri, duplici honore digni sunt. Nam honorem de subsidio victus interpretantur veteres, phrasi scripturæ vsitata in illo decalogi præcepto: Honora patrem & matrem: Spirtula autem siue sportula, dicebatur Romanis, distributio pecuniaria siue obsonium, quod pauperculis clientibus & salutatoribus dabatur à diuitibus, aut populo à Principibus. Ad quam alludit & Tertull. libro tertio contra Marc. his verbis: vt sportulam furunculus captauit. Sportulæ etiam hodie nuncupantur, quæ iudicibus dari solent, de quibus est etiam titulus iuris in cod. De sportulis & sumptu in diuersis*

iudiciis faciendis. Vsurpat itaque eam vocem Cyprianus pro certo vitæ stipendio, quod singulis Clericis per menses aut dies singulos ab Episcopis distribuebatur. Idque ex quarta illa bonorum Ecclesiæ parte, de qua supra Epistola ad Numidas de redemptione captiuorum. Duplicem enim olim fuisse Clericorum ordinem, quorum quidam communem agebant vitam, alii separatim degebant, testis est in Africa D. August. ser. duobus de communi vita Clericorum, in Galliis D. Prosper. de vit. contempl. cap. 2. & cap. 9. vsque ad 15. Romæ & in Anglia D. Gregorius ad quæstiones Augustini Anglorum Episcopi. Quorum illi communi mensa ab Episcopo sustentabantur, his vero pro meritis singulorum certa nummorum quantitas, aliis maior, aliis minor distribuebatur. Inter quos certas etiam sportulas Presbyteris duas amplius quàm Diaconis, satis insinuat dicta Epistola 34. Cyprianus, & Theophil. in dictum Apostoli locum. De posterioribus etiam his loquitur D. Hieron. dum Clericorum Romanorum luxum nimium taxat, epistolis ad Heliodorum, ad Nepotianum, & alibi frequenter.

11 tanquam decimas ex fructibus recipientes] Decimas Deo & sacerdotibus dandas, Abraham factis, Iacob promissis insinuat Gen. 14. & 18. Lex Moysi statuit, Leuit. 27. Num. 18. Deuter. 12. 14. & 26. Christus docuit Matth. 23. dum dixit, hæc oportuit facere & illa non omittere; illas denique dantibus, benedictionem promittit, & frugum abundantiam Malach. Prophet. cap. 3. Decimarum etiam vsum agnoscunt Patres, Clemens Rom. Constitut. Apostol. lib. 2. cap. 26. & 8. cap. 36. Orig. in Num. Cyprianus hoc loco D. Chrysost. in dictum Matth. cap. & hom. 4. in Epistolam ad Ephes. D. Hieronym. in Malach. & Epistolis modo citatis, D. August. serm. 219. de tempore (quem illi ascribunt Concil. Mogunt. cap. 9. iuxta Iuonem & Gratianum, Vualafridus Strabus de reb. Eccles cap. 29. Et Concil. Tribur. Can. 13. serm. quoque 48. inter hom. 50. & Enchyr. cap. 76. Synod. Calced. citata ab eodem Concil. Tribur. can. 14. H. Rabanus Maurus denique in Num. l. 2. cap. 22. & 23.

12 sed die ac nocte] Quum ita legant vetus excusus, & Ms. quatuor nostri, in contextum quoque: sed pro & substituimus; vt sit repetitio ad maiorem Emphasim eiusdem vocis.

13 nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur] Requirebat hic locus tractatum de veteri Ecclesiæ traditione, qua pro defunctis offerre solent, & annua die (vt loquitur Tertull.) oblationes pro illis fieri: sed ne prolixior sim, lectorem remitto ad libellum Ioannis Garetii hoc titulo: Mortuos iuuari viuorum precibus assertio, quem iure nostrum dixerim, vtpote, qui illi testimonia Patrum pene omnia suppeditarim, quod nec ipse diffiteri queat: hoc vnum dicam; damnatam esse contrariam hæresim, in Aërio, teste Epiphan. & August. de Hæresibus, qui negabat sacrificandum pro mortuis, & denuo in Vualdensibus, Henricianis & Petrobrusianis, vt constat, tum ex D. Bern. hom. in Cant. 65. & 66. & Petro Cluniacensi, tum ex scriptis Ebrardi Betuniensis, Bernardi Abbatis fontis Calidi, & Ermengardi prius hæresiarcha, contra dictos Vualdenses; quæ penes me Ms habeo, desumpta ex insigni illa bibliotheca Abbatiæ Thosanæ.

14 nominari in sacerdotum prece] De hac veteri consuetudine, qua nomina recitabantur tum viuorum tum mortuorum in missæ sacrificio, vide supra Epistolam x.

15 ausus sit tutorem constituere] Sic Ms. omnes, vetus excusus, & Remboldus. Gratianus quoque locis citatis, miror vnde Erasmus reposuerit auctorem.

16 non est quod pro dormitione, &c.] Pertinere videtur hæc Cypriani & Coëpiscoporum sententia ad veterem Ecclesiæ morem, quo etiam mortui anathematizari solent ab Ecclesia, neque enim aliud erat illa anathematizatio, quàm quod pro illis defunctis non orabatur, & quod delebantur eorum nomina è sacris diptychis. De qua lucidissime Iustinian. Imperator, in Epistola sua ad Ioan. Papam 2. inter acta Synodi 5. vniuersalis, vbi docet: quod Synodus dicta canon. 21. Theodorum post mortem anathematizauit, non nouum esse, sed iam olim vsitatum in Valentino, Basilide, Marcione, Cerintho, Manichæo, Eunomio, & Bonoso. Idipsum comprobant Synodo Nicæna de Arrio. Synodo Constant. 1. de Macedonio, testimoniis item Damasi Papæ, Synodo Sardic. ex Athanasio, Calced. de Dionysiano, & Dioscoro Diuus Augustin. Epistola xl. & Concilii Africani can. 48. Eodem pertinent quæ habet D. Augustin. de vnitate Eccles. capite septimo Epistola 152. ad Donat. & alias sæpius. Item quod Socrates lib. 6. c. 10. & 7. cap. 40 Niceph. lib. 7. c. 27. & 28. & Liberatus Carthag. breuiculi sui cap. 13. Origenem post mortem anathematizatum dicunt.

EPISTOLÆ SCRIPTÆ sub Pontificatu Stephani & de baptizandis hæreticis.

AD STEPHANVM DE MARtiano Arelatensi qui Nouatiano, consensit.

EPISTOLA LXVII.

Argumentum. Quum Martianus Arelatensis Episcopus Nouatiani sectam secutus multos seduxisset, & se à communione cæterorum Episcoporum per schisma separasset, monet Stephanum summum Pontificem, vt pro sua auctoritate absente illo alium in locum eius substituat, & tum lapsis, tum per illum seductis acta pœnitentia pax detur, & ad Ecclesiam reditus concedatur.

CYPRIANVS STEPHANO fratri, Salutem.

FAVSTINVS [1] collega noster Lugduni consistens, frater charissime, semel atque iterum mihi scripsit, significans ea, quæ etiam vobis scio vtiq; nunciata tam ab eo, quàm à cæteris coëpiscopis nostris [2] in eadem Prouincia constitutis, quod [3] Marcianus Arelate consistens Nouatiano sese coniunxerit, & à Catholicæ Ecclesiæ vnitate atque à corporis nostri & sacerdotii consensione

consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam prauitatem; vt [a] seruis Dei pœnitentibus & dolentibus & ad Ecclesiam lacrymis, & gemitu, & dolore pulsantibus, diuinæ pietatis, & lenitatis paternæ solatia & subsidia [b] claudantur, nec ad fouenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli proiiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subuenire, frater charissime, qui diuinam clementiam cogitantes, & gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, vt tamen lapsis erigendis, & curandis vulneratis, bonitatis & misericordię diuinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne vltra Marcianum peruicacem & superbum, & diuinæ pietatis ac fraternę salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur à nobis abstentus, qui iam pridem iactat & prędicat quod Nouatiano studens, & eius peruicaciam sequens à communicatione se nostra segregauerit; cùm Nouatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis Ecclesiæ iudicatus sit: [c] Et cùm ad nos in Africam legatos misisset, optans ad communicationem nostram admitti, hinc à concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit; se foris esse cœpisse, nec posse à quoquam nostrum sibi communicari, qui, Episcopo Cornelio in Catholica Ecclesia de Dei iudicio & cleri ac plebis suffragio ordinato [d] profanus altare erigere; & adulteram cathedram collocare, & [e] sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentauerit. Proinde si resipiscere, & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad Ecclesiam supplex rediret. Quam vanum est, frater charissime, vt, [f] Nouatiano nuper retuso & refutato, & per totum orbem à sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, & de maiestateąc dignitate Ecclesiæ iudicare dirigantur [g] in Prouinciam, & ad plebem Arelate consistentem à te litteræ: quibus [h] abstento Marciano, alius in locum eius substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus [i] excessisse sine pace; vel cæteris subueniatur qui supersunt, & diebus ac noctibus ingemiscunt, & diuinam ac paternam misericordiam deprecantes, solatium nostræ opitulationis exposcunt. Iccirco enim, frater charissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque vnitatis vinculo copulatum, vt si quis ex collegio nostro heresin facere, & gregem Christi lacerare & vastare tentauerit, subueniant cæteri, & quasi pastores vtiles & misericordes, oues Dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse nauibus cœperit; nonne nauigantes ad [k] alios proximos portus naues suas dirigunt, vbi sit tutus & salutaris introitus & statio secura? aut si in via [l] stabulum aliquod obsideri & teneri à latronibus cœperit, vt quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur; nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, vbi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? [m] Quod nunc esse apud nos debet, frater charissime, vt fratres nostros, qui vitatis Marciani scopulis petunt Ecclesiæ portus salutares, suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate, & stabulum commeantibus præbeamus tale, quale est in Euangelio, quo à latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foueri, & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim maior aut melior cura Præpositorum, quàm diligenti sollicitudine & medela salubri fouendis & conseruandis ouibus prouidere? cum Dominus loquatur & dicat: Quod infirmatum est, non confortastis: & quod malè habuit, non corroborastis: & quod contribulatum est, [n] non consolati estis: & quod errauit, non reuocastis: & quod periit, non inquisistis: & dispersæ sunt oues meæ eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret, neque qui reuocaret. Propterea hæc dicit Dominus. Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Cum ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oues negliguntur & pereunt, sic Dominus comminetur; quid nos aliud facere oportet, frater charissime, quàm [o] colligendis & reuocandis Christi ouibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum

vulneribus paternæ pietatis adhibere medicinam; quando & Dominus in Euangelio moneat & dicat: Non est opus sanis medicus, sed malè habentibus. Nam etsi pastores multi sumus, vnum tamen gregem pascimus, & oues vniuersas quas Christus sanguine suo & passione quæsiuit, colligere & fouere debemus; nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici, & superba quorundam præsumptione calcari. Cùm scriptum sit: Ille autem qui contumax est vir, sui iactans, 18 nihil omnino perficiet, qui dilatauit tanquam infernus animam suam: & eiusmodi homines Dominus in Euangelio suo culpet & damnet, dicens: Vos estis qui iustificatis vos in cōspectu hominum, Deus autem dignoscit corda vestra, 19 quoniam quod excelsum est in hominibus execratio est in conspectu Dei. Execrabiles & detestabiles dicit esse, qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cùm Marcianus esse cœperit, & se Nouatiano coniungens, aduersarius misericordiæ & pietatis extiterit: sententiam non dicat, sed accipiat, nec sic agat quasi ipse iudicauerit de collegio sacerdotū, quando ipse sit ab vniuersis sacerdotibus iudicatus. Seruandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum 10 Cornelii & Lucii honor gloriosus; quorū memoriam cùm nos honoremus, multo magis tu, frater charissime, honorificare & seruare grauitate & auctoritate tua debes, qui vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni Spiritu Dei & in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis pacem censuerunt, & pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negādum non esse litteris suis signauerunt, quam rem omnes omninò vbique censuimus, 21 Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus in quibus vnus esset Spiritus: & ideo manifestum est eum Spiritus sancti veritate cum cæteris non tenere, quem videmus diuersa sentire. Significa planè nobis quis in locū Marciani Arelate fuerit substitutus, vt sciamus ad quem fratres nostros dirigere, & cui scribere debeamus. Opto te, frater charissime, semper benè valere.

Matth. 9.

Abac. 1.

Luc. 16.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXVII.

1 Faustinus collega noster Lugduni consistens] *Haud dubie legendum* Faustinus, *non* Faustinus, *vt solus operarum vitio Gryphius habet. Fuit autem ipse Lugdunensis* Episcopus 5. *si catalogis illius sedis Episcoporum creditur.*

2 In eadem prouincia] *Prouintia Lugdunensis complectitur sub se* Episcopatus *quatuor. Heduensem siue Augustodunensem*, Lingonensem, Matisconensem, *& Cabilonensem.*

3 Martianus Arelate consistens] E*xistimant quidam successorem hunc fuisse D. Honorati: quis vero in illius locum constitutus sit à Stephano, non constat.*

4 Seruis Dei pœnitentibus & dolentibus) Recte *sic Manut. &* Morelius *antea erat.* seruis Dei pro eo dolentibus.

5 Claudantur) *Sic manut. & Cambr. codex* Morel. *cum cæteris* cludantur, *prius male.*

6 Et cum ad nos in Africam legatos misisset] *Ita Cambron. vetus excusus*, Remboldus, *Manut. & Morel. Erasmici vero omnes* legatum, *sed male; nam plures legatos ad Cyprianum missos à Nouatiano patet ex epistola* 41.

7 Prophanum altare erigere) *Similia habes frequenter apud Cyprianum & Optatum* Mileuitanum *contra Parm. Donatist. ac Augustin. contra Donatistas.*

8 Sacrilega sacrificia) *Hæc rursum ad illum Cypriani errorem pertinent, de quo supra epistola ad Antonianum.*

9 Nouatiano illic nuper retuso) *Ita excusi omnes, Camb. vero cod.* reciso.

10 In Prouinciam & ad plebem Arelate consistentem] *Prouincia Arelatensis quatuor etiam sub se habet* Episcopatus, Tolonensem: *Tricastinensem*, Massiliensem, *& Arausicanum, scribit autem Gaguinus libro 9. de gestis Caroli 5. olim regni Burgundionum primorem fuisse ciuitatem Arelaten, quasi aram latam dictam ab Ara duabus columnis imposita, ad quam humanas litabant hostias, donec à D. Trophimo primo eorum Episcopo ad fidem conuersi sunt illius loci incolæ.*

11 Abstento Martiano alius in locum eius constituatur) *Licuisse iam olim Pontificibus* Romanis *Episcopos iustis de causis excommunicare, immo destituere, & nouos in eorum locum substituere perspicuum facit hoc loco Cyprianus de Gallis. Quod mirum in modum auctoritatem commendat & Primatum. Excommunicauerunt etiam alios* Episcopos *Romani* Pontifices, *vti Nestorium* Episcopum *Constantinopolitanum Celestinus*, Timotheum *Alexand.* Simplicius, Theophilum, *Alexand. etiam post mortem Innocentius.* Eiectus *etiam est & depositus Dioscorus Alexandrinus, & Petrus Antiochenus à Felice.*

12 Excessisse sine pace] *Nouatiani enim pacem negabant, dicentes à solo* Deo *remitti posse peccata; vti supra deduximus* Epistola *ad Antonianum.*

13 Alios proximos portus] *Particula* alios, *quæ reperitur in exus. vet. & apud Remboldum, desideratur autem in cæteris, rursum recte addita est à* Manut. *&* Morel.

14 Stabulum aliquod] S*tabulum pro diuersorio accipitur etiam à Planto quum dicit in Aulul. Neutrobi habeam stabile stabulum. Dicitur enim à stando* Stabulum, *id est locus in quo statur. Alludit autem ad locum Lucæ* 11. *vbi etiam hac voce vtitur vulgatus interpres, & alibi Vipianus Iureconsultus, cui & stabularis nomen pro caupone non est incognitum.*

15 Quod nunc esse apud nos debet] *Ita Cambr. cod. &* Manut. *vetus vero excusus &* Rembold. Quod necesse est apud nos esse, *omissa particula* debet

qua

quæ nescio vnde irrepserit in Erasmicos omnes.

10 Non consolari estis) *Hanc lectionem Manut. & Cambron. cod. veram esse, non aliam illam* non consolidastis, *patet ex Epistola supra* 54.

17 Colligendis & reuocandis) *Magis placet hæc Cambron. cod. lectio, quam excusorum omnium:* & reponendis.

18 Nihil omnino perficiet) *Ita castigandum hunc locum supra ostendimus Epistola lv. & certè sic legit etiam hic Cambr. cod.*

19 Quoniam quod excelsum est) *Sic Cambronen. & excusi omnes, quare non placet Manutij lectio:* quis.

20 Cornelij & Lucij) *Cornelij statutum, de pace Lapsis danda habes supra Epistola ad Anton. sed Lucij non extat. Statutorum autem Concilij Africæ eadem de re fit mentio Epistola liiii.*

21 Neque enim poterat esse apud nos sensus diuersus) *Insignis locus contra hæreticorum varietatem; & pro fidei Catholicæ vnitate.*

AD CLERVM ET PLEBES in Hispania consistentes de Basilide & Martiale.

EPISTOLA LXVIII.

A R G. *Cum Basilides & Martialis Episcopi lapsi essent, & libellis Idololatriæ contaminati, laudat Cyprianus cum coepiscopis Clerum & Plebem Hispaniarum, quod in locum eorum Sabinum & Felicem legitima electione substituissent: præsertim quum iuxta Cornelij statutum, Episcopi lapsi ad pœnitentiam quidem agendam admitti possent, sed à sacerdotali honore prohiberentur. Obiter etiam quædam attingent de veteri electionis Episcoporum ritu. Sub Stephano autem scriptam esse, contextus indicat.*

CYPRIANVS; [1] CÆCILIVS primus, Polycarpus, &c. Felici Presbytero & plebibus consistentibus [2] ad legionem & Asturicæ, item [3] Lælio Diacono & plebi emeritæ consistentibus frtri in Domino, S.

Lib.i. Epist.4.

CVM [4] in vnum conuenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos [5] per Felicem & Sabinum Episcopos nostros pro fidei vestrę integritate, & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis Idololatrię commaculatos, & nefandorum facinorum conscientia vinctos, Episcopatum gerere, & sacerdotium Dei administrare non oportere: & desiderastis rescribi ad hęc vobis, & iustam, pariter ac necessariam sollicitudinem vestram vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ subleuari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia, quam diuina præcepta respondent, quibus iam pridem mandatur voce cœlesti, & Dei lege præscribitur, quos & quales oporteat deseruire altari, & sacrificia diuina celebrare. in Exodo namque ad Moysen Deus loquitur, & monet dicens. Sacerdotes, qui accedunt ad Dominum Deum, sanctificentur ne fortè derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Item in Leuitico præcipit Dominus, & dicit: Homo, in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. [6] Quæ cùm prædicta, & manifesta sint nobis, pręceptis diuinis necesse est obsequia nostra deseruiant [7] nec personam in eiusmodi rebus accipere, [8] aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia, vbi intercedit, & legem tribuit diuina pręscriptio. Neque enim immemores esse debemus, quid ad Iudæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus, increpans & indignans, quòd contemptis diuinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur: Populus iste, inquir, labijs suis honorificat me, cor vero eorum longè separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes, quod item Dominus in Euangelio repetit & dicit: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Quæ ante oculos habentes, & sollicite ac religiose considerantes in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui sanctè, & dignè sacrificia Deo offerentes, audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis Dominicæ incolumitate: cùm scriptum sit: Deus peccatorem non audit: sed si quis Deum coluerit, & voluntatem eius fecerit, illum audit. Propter quod plena diligentia, exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium deligi, quos à Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur: quasi immunis esse à contagio delicti possit, cum sacerdote peccatore communicans, & ad iniustum atque illicitum præpositi sui Episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee Prophetam comminetur & dicat censura diuina: Sacrificia eorum tanquam panis luctus: omnes qui manducant ea, contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens

Exod.19. Leuit.21. Esa.29. Matt.7. Ioan.9. Osee.9.

omnes omnino ad peccatum constringi, qui fuerint profani & iniusti sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari inuenimus, quando Chore, & Dathan, & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicauerunt. Illic quoque per Moysen præcepit Dominus vt ab eis populus separetur, ne facinorosis coniunctus eodem facinore & ipse perstringatur: Separamini, inquit, à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ea quæ ad eos pertinent: ne simul pereatis in peccato eorum. Propter quod plebs obsequens præceptis dominicis, & Deum metuens, à peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere; " quando ipsa maximè habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes, vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de diuina auctoritate descendere, vt sacerdos plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, & dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris Dominus Moysi præcipit dicens: 11 Apprehende Aaron fratrem tuum, & Eleazarum filium eius, & Impones eos in montem 12 coram omni Synagoga, & exue Aaron stolam eius, & indue Eleazarum filium eius, & Aaron appositus moriatur illic. Coram omni Synagoga iubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, vt plebe præsente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio iusta & legitima, quæ omnium suffragio & iudicio fuerit examinata. Quod postea secundum diuina magisteria obseruatur in Actis Apostolorum; 13 quando de ordinando in locum Iudæ Episcopo Petrus ad plebem loquitur: Surrexit, inquit, Petrus 14 in medio discentium, fuit autem turba in vno. Nec hoc in Episcoporum tantum & sacerdotum, sed in Diaconorum ordinationibus obseruasse Apostolos animaduertimus, de quo & ipso in Actis eorum scriptum est: Et conuocauerunt, inquit, illi duodecim totam plebem discipulorum & dixerunt eis. Quod vtique iccirco tam diligenter & cautè conuocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium, vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere, quæ non veniant ex legitima & iusta ordinatione, Deus ipse manifestat per Oseeprophetam dicens: 15 Sibimetipsis constituerunt regem, & non per me. 16 Propter quod diligenter de traditione diuina, & Apostolica obseruatione obseruandum est & tenendum quod apud nos quoque, & ferè per prouincias vniuersas tenetur, vt ad ordinationes ritè celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, Episcopi eiusdem Prouinciæ proximi quique conueniant, & Episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime nouit, & vniuscuiusque actum de eius conuersatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus In Sabini collegæ nostri ordinatione, vt de vniuersæ fraternitatis suffragio, & de Episcoporum qui in præsentia conuenerant, quique de eoad vos litteras fecerant, iudicio Episcopatus ei deferretur, & manus ei in locum Basilidis imponeretur. 17 Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, & conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longe positum, & gestæ rei 18 ac tacitæ veritatis ignarum fefellit," vt exambiret reponi se iniustè in Episcopatum, de quo fuerat iustè depositus. Hoc eo pertinet vt Basilidis non tam abolita sint, quàm cumulata delicta, vt ad superiora peccata eius etiam fallaciæ & circumuentionis crimen accesserit. " Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quàm hic execrandus, qui fraudulenter obrepsit. Obrepere aurem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit: " Deus non deridetur. Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quo minus ipse quoque delictis grauibus inuolutus Episcopatum tenere non debeat, quando & Apostolus moneat, & dicat: Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem. Quapropter cùm (sicut scripsistis fratres dilectissimi, vt & Felix & Sabibus collegæ nostri asseuerant; vtque alius 22 Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis, litteris suis significat) Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint: Basilides adhuc insuper præter libelli maculam cùm in infirmitate decumberet, in Deum blasphemauerit, & se blasphemasse confessus sit, & Episcopatum pro conscientiæ

Marginal notes: Num. 16. — Num. 20. — Act. 1. — Act. 6. — Osee 8. — Galat. 6. — Tit. 1.

scientiæ suæ vulnere sponte deponens, ad agendam pœnitentiam cõuersus sit, Deum deprecans, & satis gratulans, 23 si sibi vel laico communicare contingeret: Martialis quoque præter 24 gentilium turpia & lutulenta conuiuia: & collegia diu frequentata, & 25 filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulchra depositos, & alienigenis consepultos; actis etiam publicè habitis 26 apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, & Christum negasse contestatus sit: cùmque alia multa sint & grauia delicta, quibus Basilides & Martialis implicati tenentur, frustra tales Episcopatum sibi vsurpare conantur, cùm manifestum sit eiusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere. Maximè cùm iampridem nobiscum & cum omnibus omnino Episcopis in toto mundo constitutis, 27 etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac iustus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreuerit eiusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti; 28 ab ordinatione autem Cleri atque sacerdotali honore prohiberi. 29 Nec vos moueat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in nouissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, [1.Tim. 4. 2.Pet. 2.] aut pacifica cõcordia nõ perseuerat. Prænunciata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce, atque Apostolorum contestatione prædictum est: deficiente iam mundo, atque appropinquante Antichristo, bona quæque deficere, mala verò & aduersa proficere. Non sic tamen, quamvis nouissimis temporibus, in Ecclesia Dei aut Euãgelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, vt non supersit portio sacerdotum, quæ minimè ad has rerum ruinas, & fidei naufragia succumbat: sed fortis & habilis honorem diuinæ maiestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris obseruatione tueatur. [Mach. 2.] Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus cæteris, Mathatiam legem Dei vindicasse fortiter: [3.Reg.19.] Heliam, Iudæis deficientibus atque à religione diuina recedentibus, stetisse, & certasse sublimiter: [Dan. 6. & 14.] Danielem nec sollicitudine regionis alienæ, nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum, frequenter ac fortiter 30 gloriosa edidisse martyria: tres item pueros 31 nec annis, nec minis fractos, contra ignes Babylonios fideliter obstitisse, & victorem regem in ipsa sua captiuitate vicisse. [Dan. 3.] Viderit vel præuaricatorum numerus, vel proditorum, qui nunc in Ecclesia contra Ecclesiam surgere, & fidem pariter ac veritatẽ labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens, & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima deuota, nec Christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam secundum quod beatus Apostolus Paulus hortatur, & dicit: [Rom. 3.] Quid enim si exciderunt à fide quidam eorum 31 nunquid infidelitas illorum 32 fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Si autem omnis homo mendax est, & solus Deus verax, quid aliud serui & maximè sacerdotes Dei facere debemus, nisi vt humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes, in Dei veritate maneamus? 33 Quare etsi aliqui de collegis nostris extiterunt, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant, & cum Basilide & Martiale temerè communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cùm Spiritus sanctus in psalmis talibus [Psal. 49.] comminetur, dicens: Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro: si videbas furem concurrebas ei 34 & cum adulteris portionem tuam ponebas. Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri, qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus Apostolus scribit & dicit: [Rom. 1.] Susurratores, detrectatores, abhorrentes Deo, iniuriosi, superbi, iactantes sui, adinuentores malorum, qui cùm iustitiam Dei cognouissent, 35 non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, morte sunt digni; non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt? quoniam qui talia, inquit, agunt, morte sunt digni. Manifestat, & comprobat morte dignos esse, & ad pœnam venire non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt; qui dum malis & peccatoribus, & pœnitentiam non agentibus illicita excommunicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, & dum iunguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris, ne vos cum profanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis; sed integram & sinceram fidei vestræ fir-

mitatem religioſo timore ſeruetis. Opto vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN EPISTOLAM LXVIII.

1 Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucianus, Succeſſus] *De omnibus his ſupra diximus epiſt. 54. excepto* Primo, *cuius fit quoque mentio epiſtola ſequenti, & in Synodo cognominatur à Myggirpa. Porro legendum* Lucianus, *patet tum ex illa epiſtola & ſequ. tum ex Synod. quare non placet quod habent Dunen. Marchin. & Cauchii.* Lucilianus, *neque quod Afflig.* Lucinianus.

Sedatus, Fortunatus, Ianuarius, Secundinus, Pomponius] *De Sedato (nam ſi legunt Ms. & excuſi omnes) & Pomponio, vide ſupra epiſtolam 62. de Ianuario vtroque epiſtolam ſequent. & Synod. Carthag.*

Petrus] *Hic in Synodo appellatur ab Hippone Diarrhyto.*

Anlius, Aurelius, Venantius, Quietus Rogatianus, Tenax] *Aurelius ſecundus in Synodo cognominatur à Chullabo, Venantius à* Tymiſa, *Quietus à Buruch, Tenax ſiue Tenax (vt legunt Affliginen. Dunen. Bland. &* March. *ab horeis Cælia. De Rogatiano & Felici ſupra epiſt. 65.*

Fauſtus, Lucius, Vincentius, Liboſus, Geminius, Marcellus, &c.] *Fauſtus ibidem nuncupatur à Timida regia, Vincentius à* Thibari. *Liboſus à Vaga, Geminius à Furnis &* Marcellus *à Zama,* Lucii *fit mentio epiſtola quoque ſequ. & infra epiſt. 78. & 80. plurium quoque eiuſdem nominis in Synodo; de aliis ſupra epiſt. 54.*

Adelphius, Victoricus, & Paulus] *Adelphius Epiſcopus fuit à* Thasbalte, *Victoricus à Thabraca, Paulus confeſſor à Bobba.*

2 ad Legionem & Aſturicæ] *Hinc colligitur Aſturicam olim contributam Legionis regno, non Gallicia vt hodie, neque id mirum eſt quod Vtrumque id regnum ſit in Tarraconenſi tractu, quem Pomponius* Mela *tertiam facit Hiſpaniæ totius partem, reliquas enumerans, Beticam quæ hodie Granata regnum complectitur, & Luſitaniam quæ nunc Portugallia dicitur. Quam diſtinctionem ſi ſequamur, ſub* Marraconenſi *continentur hodie regna ſex, Caſtellæ, Legionis,* Gallicia, *Nauarra, Cathalonica, Arragonia.*

3 Lelio Diacono & plebi Emeritę] Emeritam *Mela Luſitaniæ contribuit, quæ hodie vocatur* Merida: *Porro pro eo quod vulgati excuſi omnes Manut. quoque & Morelius habebant,* Ælio, *ſubſtituimus ex* Ms. *quatuor, Veteri excuſo & Remboldi cod.* Lilio, *quod primo mutatum eſt ab Eraſmo, quem miror non animaduertiſſe illud Remboldi cod. mendum in argumento, Vbi dicit ad Felicem & Paulum ſcriptam hanc Epiſtolam; ſed vti cætera omnia argumenta Remboldi, ita & hoc ad verbum deſcripſit: quod tamen nec Morelius animaduertens eodem modo legit.*

4 Cum in vnum conueniſſemus] *Scriptam conſtat hinc in Synodo quapiam, hanc Epiſtolam, ſed ante illam Carthaginienſem an poſt, non ſatis conſtat.*

5 per Felicem & Sabinum] *Ex quod* Sabinum *ex ſequentibus conſtet ſubſtitutum in locum Baſilidis, ſuſpicor Felicem Martiali ſucceſſiſſe, quorum vnum Aſturicæ, alterum* Emeritæ *Epiſcopos fuiſſe conſtat.*

6 Quæ cùm prædicta & manifeſta ſint] *Ita Camb. Bland. Angl. Affliginien. & Dunen. cod.* March. *vero & Morelius* manifeſtata, *ſuperfluè autem additum fuit in vulgatis excuſis* vel mandata, *neque enim id habent Ms.*

7 nec perſonam in eiuſmodi rebus accipere] *Manuſcripti quidem legunt* nec perſona, &c. accipi, *ſed prius magis accedit ad ſcripturarum phraſin ad quas alludit.*

8 aut aliquid] *Sic rectè Manut. & Morel. & Manuſcripti pro eo quod erat* aliud. Nec ſibi plebs blandiatur quaſi immunis eſſe à contagio] *Ita ſolus Manut. & Cambr. cod. cæteri omnes* contagione, *vtrumque Latinè dicitur.*

9 & nolite tangere ab omnibus quę ſunt eis] *Ita Ms. & excuſi omnes præter Cambr. qui habet* tangere. omnia quę ſunt eis *non malè; qui etiam hoc habet peculiare, vt paulo poſt (vti & epiſtola præced.) legat duntaxat* ad ſacrilega ſacerdotis, *non addat autem vocem* ſacrificia. *Atque adeo magis quidem placet vt hic legatur* ſacrilega, *quum epiſtola præcedenti eodem modo loquatur, ſed nolui quicquam mutare, eo quod cæteri* Ms. *legant* ſacrilegi *cum excuſis omnibus.*

10 quando ipſa maximè habeat poteſtatem vel eligendi] *Quid ſibi hic velit Cyprianus, paulo poſt indicat dum dicit: hoc de diuina auctoritate deſcendere; vt ſacerdos plebe præſente, ſub omnium oculis deligatur, idque vt plebe præſente vel detegantur malorum crimina; vel bonorum merita prædicentur; atque ita nemo ad altaris miniſterium vel ſacerdotalem locum indignus obrepat. Non mirum itaque eſt quod hic dicit, plebem maximè habere poteſtatem eligendi dignos, vel indignos, recuſandi quo ipſius erat, crimina ſeu merita detegere; quod ſi non faceret, meritò illi imputaretur indigni ad Epiſcopatum promotio.*

11 Apprehende Aaron] *Ita* March. *Affliginien. Dunen. & vet. excuſ. cod. pro quo Remboldum ſequuti cæteri excuſi* Præbende Aaron; *prius vſitatum eſt magis claſſicis auctoribus, quare placet magis, legunt etiam* Ms. Eleazar; *ſed* Eleazarum, *malo, tum hic, cum paulopoſt.*

12 coram omni Synagoga] *Verba hæc hodie deſiderantur in editione & Latina & 70. legiſſe autem Cyprianum conſtat ex textu, nam vrget illa ipſa verba.*

13 de ordinando in locum Iudæ Epiſcopo] *Alludit ad illud Pſal. Epiſcopatum eius accipiat alter. Ms. tamen legunt* Apoſtolo.

14 in medio diſcentium] *Diſcentium vertit quod vulgo legitur* diſcipulorum, *phraſi à Tertull. mutuata: quam videre eſt lib. de patientia, de vera carne Chriſti, de præſcript. aduerſus hæret. & alibi frequenter.*

15 Sibimetipſis] *Ita legendum ſupra diximus epiſtolá 55. & ſic legunt hic Ms. omnes.*

16 Propter quod de traditione diuina, &c.] *Non rectè quidam prophanam illam hinc confirmare nituntur ſuorum miniſtrorum inſtitutionem, per plebem aut magiſtratus laicos. Neque enim hinc haberi aliud poteſt, quam quod plebe præſente electiones fierent, cuius cauſam ſupra diximus.* Non *negamus itaque veterem electionis* Epiſcoporum *ritum, quo plebe præſente, imme & ſuffragio plebis elegi ſolent. Nam in Africa illum obſeruatum conſtat ex electione* Eradis *ſucceſſoris D. Aug. de quo exſtat epiſtola eius 120. in* Græcia *atate Chryſoſt. ex lib. 3. de ſacer. in Hiſpaniis ex hoc Cypriani*

loto

loco & Isidoro libro secundo de Officiis. In Galliis ex Epistola Celest. Pap. 2. Romæ ex ijs quæ supra diximus Epistola ad Antonianum; vbique etiam alibi ex Epistola Leonis 87. Et perdurasse eam consuetudinem ad Gregorium 1. vsque, ex eius Epistolis, immo & ad tempora vsque Caroli & Ludouici Imperatorum ex 1. l. Capitulorum eorumdem satis constat. verum plebi sola suffragia concessa, non electionem quæ per subscriptionem fieri perspicuum fit. Imprimis ex Concil. Laodic. can. 12. & 13. vbi prohibetur electio Episcoporum per plebem fieri, & D. Hieron. Epistola ad Euagrium dum dicit, electionem Alexandrini Episcopi à Presbyteris fieri solere, deinde ex dicta Epistola Leonis. Qui singulorum in electione propria distinguens officia, vota requirit ciuium, testimonia populorum, Honoratorum arbitrium, electionem Clericorum, & denuo postea subscriptionem Clericorum Honoratorũ testimonium, Ordinis & plebis consensum. Hoc enim potissimum tunc agebatur, ut inuita plebs non daretur Episcopus. Non tamen sic, vt cogerentur Episcopi admittere quemcunque plebs postulasset, vti patet ex can. 1. & 2. Græcarum Synod. à Martino Bracarensi collectarum; & ex dicta Cœlestini Epistola, & Stephani Papæ decreto lxiij, dist. c. Nosse. Sed si quem petissent contra statuta canonum denuo & sæpius conuocari solitos clerum & plebem, donec concordarent in idoneum quempiam; colligere est ex Epistola Gelasii Papæ ad Philippum & Gerontium citata à Gratia. dist. 63. c. Plebs. Si quæ autem contradictio quorumdam obijceretur, discutiebantur primo personæ contradicentes, & tum demum si vera non essent quæ obijcerentur, ordinabatur Episcopus, vti constat ex can. 40. Concil. Carthaginensis 3. Si denique nec ita fieret concordia, interponebat suam auctoritatem Archiepiscopus, & quem ille probasset, pro Episcopo habebatur. Accedere denique oportebat confirmationem Metropolitani, iuxta can. 4. Concil. Nic. Aut Primatis, iuxta Concil. Carthaginiensis 3. Aut legati Apostolici, de quo Concil. Sardic. c. 20 Leo Papa Epist. ad Anast. Thessal. Simplicius ad Achat. Constant. & Bonifa. ad Eulal. Alexand. Aut certe summi Pontificis, præsertim in electione Patriarcharum Antiochenis, Alexandrini, Constantinopolitani & Hierosolymitani, vti constat ex Syn. Constantin. 1. Epist. ad Damasum, Epist. Theod. & Martiani Imper. ad Leonem Papam, & Epist. Conciliabuli Antioch. ad Iulium. Neque vero hæc sufficiebant, sed accedere præterea debebat consecratio, siue quam vocat Cyprianus manus impositio, per Episcopos quos conuenerant; quos vt minimum duos esse oportebat, vt ex Canonibus satis superque manifestum est.

17 Neque rescindere, &c. quod Basilides Romam pergens] etiam hic locus pro Romani Pontificis auctoritate, vtpote quo constet Episcopos sede eiectos in Hispania, solere ad illum excurrere; quanquam hoc factum Basilidis ideo non probet, quod Stephanum Papam fefellerit, & illi fraudulenter obrepserit. Idipsum fecere in Oriente D. Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus Ancyræ & Asclepas Gazæ Episcopi, ab Arianis expulsi (teste Zozomeno) apud Iulium Pontificem, ab eodem sedibus suis restituti. Hoc ipsum Stephanus Carthaginiensis Antistes cum Concilio Mauritaniæ, egit apud Damasum, dum conqueritur de sede eiectis Episcopis: & antiquis regulis sancitum esse dicit tale quod tum prius tractandum esse, vriusquam ad notitiam almæ sedis ductum esset, &c. Apud Innoc. primum D. Chrysost. Constan. apud Leonem Theodoret. Cyri, & Flauianus Constant. Ignatius denique Constantin. episcop. apud Nicolaum primum. Eodem pertinet tragœdia Anthemii etiam Constantinop. Episcopi, qui ab Agapito sede deiectus est, & in locum eius substitutus Menas, at preces & minæ Theodoræ Augustæ apud Siluerium & Vigilium Pontifices pro restitutione Anthemii. Postremo Canon ille Niceni Concilii, de quo tanta inter Africanos & Romanos Episcopos fuit controuersia, quem tamen genuinum esse constat ex Epistolis Felicis, Iulii & Zozymi Romanorum Pontificum, & quæ pene ad vnum omnes primi illi Romani Pontifices Martyres habent, de appellatione Episcoporum ad sedem Romanam.

18 ac tacitæ veritatis ignarum] Vocem tacitæ, recens adiecimus ex codic. Angl. in cæteris desiderabatur

19 vt exambiret] Recte sic Manut. & Morelius & vetus excusum, nam sic etiam supra Epistola xv. exambire, ad Martyres dixit, quare non recte pro eo Erasmus ambiret.

20 Neque enim tam culpandus est cui negligenter obreptum est] Obreptionem siue subreptionem vocant Iureconsulti, mendacium quod in fraude tacendi committitur, atque ita impetrata rescripta siue Imperatorum siue Pontificum, irrita declarantur. cod. Si contra ius l. etsi, ac de rescript. c. Dilectus, vbi eadem prorsus est facti ratio quæ hic, vtpote quum loquatur ibi Pontifex de eo, qui amotionis suæ seu excommunicationis qua tenebatur astrictus, nullam fecisset mentionem. Recte itaque tales litteras surreptitias, ordinationem Sabini rescindere non potuisse paulo prius dixit.

21 Deus non deridetur] Ita Ms. omnes & supra quoque Cyprianus Epistola 52. quare non placet illud irridetur.

22 Felix de Cæsaraugusta] Cæsaraugusta ciuitas est metropolis regni Arragoniæ, quæ hodie Sarragossa nuncupatur, in eodem Tarraconensi tractu, atque adeo non longe ab Episcopatibus iam dictis.

23 si sibi vel laico communicari] De communicatione laica supra diximus Epistola ad Antonianum.

24 gentilium turpia & lutulenta conuiuia & collegia diu frequentata] Etiam hunc locum ita ex cod. Angl. castigauimus, pro eo quod erat in collegio diu frequentata. Nam conuiuia quæ Tertul. l. 2. ad vxorem sodalitia, & Cicero de Senect. sodalitates dicit, Marcianus collegia sodalitia, & collegia nuncupat, dum ex interdicit ff de collegiis & illicitis corpor. l. mandatis.

25 Filios in eodem collegio, &c apud profana sepulchra depositos] Alludit etiam hic ad illas sodalitates, quæ hoc habebant, vt in eodem sepulchro sepelirentur. Sodales enim etiam illos dici Iureconsultos, patet l. sodales cod. titul. Est autem locus insignis contra eos, qui nullam habent sepulturæ curam, sed quibus perinde est siue apud hæreticos siue apud Catholicos, immo siue in terra consecrata siue foris sepeliantur. Nam vocando sepulchra illa prophana satis insinuat, in Ecclesia iam tum loca sacra fuisse, in quibus sepelirentur fideles, quæ κοιμητήρια à Græcis nuncupabantur ἀπὸ τῦ κοιμᾶν quod est dormire. Dormire enim fideles mortui in scripturis dicuntur. Certe cœmiterii in quo passus & sepultus est Xistus Pontifex, meminit Cyprianus epistola penultima, & Pontius in vita Cyprian. Sua etiam ætate conqueritur Opt. Mileuit. à Donatistis (lib. sexto contra Parmen.) solis Cœmeteria occupata, ita vt non permitterent in illis sepeliri corpora Catholicorum. Et vt alios omittam, Diuus Dionysius Areopagita disertis verbis, in honorato cum aliis eiusdem corporibus, re-

condi ſolere corpora mortuorum dicit, ſub finem Eccle. hier. ac D. Clemens Rom. Apoſt. conſtit. l. 6. c 30. conuentus ad cœmeteria meminit.

26 Apud procuratorem Ducenarium [*Iudicem Ducenarium intellige; de cuius inſtitutione Sueto. in Auguſt. Cæſ. ca. 34. Ad tres (inquit) iudicum decurias quartam addidit ex inferiori cenſu, quæ ducenariorum vocaretur, iudicaretque de leuioribus ſummis. Iſtos itaque iudices quum primum de cenſu duntaxat iudicium facerent, verſimile eſt ætate Cypriani etiam in Chriſtianos prætextu legum ſæuiſſe. Ducenarius etiam dicebatur, qui duas centurias ducebat in acie ſecunda, iuxta Vegit. lib. 2. ca. 8. Quinetiam ſingula militiæ equeſtris officia enumerans D. Hier. (ad Pammach. contra errores Ioann. Hieroſol.) quarto loco Ducenarium collocat. Poſt Tribunum (inquiens) Primicerius, deinde Senator, Ducenarius, Biarchus,* Circitor, Eques, *Tyro.*

27 etiam Cornelius collega noſter] *Huius fit quoque mentio Epiſtola præcedenti & ii. ad Stephanum, qua nempe ſtatutum fuit, vt lapſi Epiſcopi neque ad honorem ſacerdotalem, neque ad Cleri ordinationem admitterentur, ſed ſolum vt Laici communicarent; ſupra quoque eiuſdem facta eſt mentio Epiſtola ad* Epictetum. *Fit autem mihi verſimile, factum id decretum in Romana Synode.*

28 ab ordinatione autẽ Cleri] *Hic ordinationem dicit, quod ſupra manus impoſitionem, quam tum in clericis tum in Epiſcopis ab ipſis Apoſtolicis temporibus obſeruatam, ſatis liquet ex* Epiſtolis *Pauli ad Timotheum & Titum, & eo quod Act. 14. ſcribuntur Paulus & Barnabas ordinaſſe per ciuitates Presbyteros.*

29 Nec vox moueat]. *Similem habes locum ſupra Epiſtola lv.*

30 glorioſa edidiſſe martyria] *Ita ex cod. Cauchil, pro eo quod cæteri habebant* glorioſæ, *minus rectè. Quum autem de pluribus loquatur Danielis martyriis, non dubium, quin etiam captiuitatem eius ob Belem & Draconem interfectos intelligat; de quo latius Tom. 2. li. de Orat. Dominica.*

31 nec annis nec minis fractos] *Sic quinque cod. Mor. & Manut. pro eo quod legebatur* armis, *corruptiſſimè, neque enim vllis armis tres pueros aggreſſus eſt Nabuchodonoſor.*

32 fidem Dei euacuauit] *Vide de hac lectione ſupra Epiſtolam lv. certè etiam hic Ms. & excuſi omnes excepto Manut. ſic legunt, ipſe quoque Man. epiſt. ſequenti.*

33 Quare etſi aliqui de collegis noſtris extiterint qui, &c. *Quum 4. Ms. & excuſi omnes priores ſic legant, non placet etiam hic Manut. & Cambr. cod. lectio, qui omittunt voces* extiterint *&* qui.

34 & cum adulteris portionem tuam ponebas] *Quia Manuſcripti legunt* portionem tuam, *magis placet hæc cæterorum excuſorum conformis lectio, quam* Manut. particulam tuam, *niſi velis etiam legere ſicuti ſupra Epiſtola ad Cæcilium* & inter mœchos, *ſed magis placet, vt nunc hoc nunc illo modo vertiſſe dicatur Cyprian.*

35 non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte ſunt digni] *Verba hæc non reperiuntur in ſex Ms cod. quibus ſum vſus qui non aliud habent quam* qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, non tantum faciunt mala, ſed & conſentiunt eis qui hæc agunt, quoniam qui talia (inquit) agunt, digni ſunt morte. *Neutra placet. Si priorem ſequamur habent excuſi omnes, & vulgatus interpres; haud dubie ſuperflua erit repetitio illorum verborum* quoniam qui talia (inquit) agunt morte ſunt digni. *Si poſteriorem, videntur potius hæc poſtrema verba interſerenda quam poſtponenda, vt legatur cum Græcis cod. pleriſque* qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, quoniam qui talia agunt digni ſunt morte: non tantum faciunt mala (*ſeu potius* ea) ſed & conſentiunt eis, qui hæc agunt. *Vtro etiam modo legas, ſuperflua videtur dictio* (inquit) *quam tamen habent excuſi & Ms omnes. Neque vero mirum eſt quod Cyprian. cod. varie legant. quum etiam Græci cods. Pauli varient. Vnus qui eſt Louanii apud* Minoritas *legit priori modo, excepto quod omiſſus ſit poſtea articulus, οἱ, vtroque loco. Secundo modo legunt vulgati Græci & iam olim* Chryſ. *Theophil. & Oecum. Aliter rurſum legit Origenes (ad quem alluſiſſe videtur Oecum. dum quoſdam etiam aliter legere ſcribit) ſic nempe: Qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, quod qui talia agunt digni ſunt morte; non ſolum qui faciunt ea, ſed & qui conſentiunt facientibus, propter quod &c. Apud Latinos autem priori modo legunt* Saluianus *l. 6. Ambr. & qui Sedulio ſiue Hiero. aſcribitur comment. D. etiam Aug. in Pſal. 17. & expoſ quarundam propoſit.* Epiſt *ad* Rom. *Hæc certe varietas fecit, vt nihil auſus fuerim immutare, ipſe tamen contextus videtur ad priorem magis lectionem alludere.*

AD FLORENTIVM PVPIANUM, de obtrectatoribus.

EPISTOLA LXIX.

ARG. Purgat ſe apud Florentium Pupianum Cyprianus de varijs ab illo obiectis criminibus; & animi eius leuitatem arguit, quod tam temere obtrectatoribus crediderit. Ex eo autem quod dicit, ſe iam tum ſex annis Epiſcopatu functum ſatis conſtat ſub Stephano *ſcriptam.*

CYPRIANVS QVI THASCIUS, [a] Florentio cui & Pupiano fratri, Salutem

EGo te, frater, crediderã tandẽ iam ad pœnitẽtiã cõuerti, quod in præteritum tam infanda, tam turpia, tã etiam gentilibus, execrãda aut audiſſes de nobis temerè, aut credidiſſes. Porro autẽ etiã nunc in litteris tuis animaduerto eundẽ te adhuc eſſe, qui prius fueras eadem te de nobis credere, & in eo quod credideris perſeuerare; & ne fortè claritatis & martyrii tui dignitas, noſtra cõmunicatione maculetur, in mores noſtros diligenter inquirere, & poſt Deum iudicem qui ſacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego ſum?) ſed

Epiſt. 4. Luc. 10.

de

de Dei & Christi iudicio iudicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem aduersus Christum & aduersus Euangelium eius existere, vt cùm ille dicat, Non- ne duo passeres asse veneunt, & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate? & probet maiestas eius & veritas ' fine cõscientia & permissu Dei etiam minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine cõscientia eius in Ecclesia ordinari? Nam credere quod indigni 6 & incesti sint qui ordinantur; quid aliud est, 7 quàm credere quod non à Deo, nec per Deum sacerdotes eius in Ecclesia constituantur? An putas maius esse de me meum, quàm Dei testimonium? cùm Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum, si quis ipse de se testis existat, eo quod vnusquisque vtique sibi faueat, nec contra se aliquis infesta & aduersa depromat; fides verò sincera sit veritatis, si in prędicationibus nostris alius sit prędicator ac testis. Si testimoniũ, inquit, dixero de me, testimonium meum non est verum: alius est enim qui testis est de me. Quod si ipse Dominus omnia postmodum iudicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de iudicio ac testimonio Dei Patris probari: quanto magis hoc seruos eius obseruare oportet, qui iudicio ac testimonio Dei non probantur tantùm, sed etiam gloriantur? Prępaluit autem apud te contra diuinam sententiam, & ' contra conscientiam nostram, fidei suæ viribus nixam, inimicorum & malignorum commentum, quasi apud lapsos & prophanos, & extra Ecclesiam positos, de quorum pectoribus excessserit Spiritus Sanctus, esse aliud possit nisi mens praua, & fallax lingua, & odia venenata, & sacrilega mendacia, quibus qui credit, cùm illis necesse est inueniatur, cùm iudicij dies venerit. Quòd verò dixisti sacerdotes humiles esse debere, quia & Dominus & Apostoli eius humiles fuerũt; humilitatem meam & fratres omnes, & gentiles quoque optime norunt & diligunt; & tu quoque noueras & diligebas, cùm adhuc in Ecclesia esses, & mecum communicares. Quis autem nostrum longè est ab humilitate, vtrumne ego qui quotidie fratribus seruio, & venientes ad Ecclesiam singulos benignè & cum voto & gaudio suscipio: an tu qui te 9 Episcopum Episcopi, & iudicem iudicis ad tempus à Deo dari constituis? cùm Dominus Deus in Deuteronomio dicat: Et homo quicunque fecerit in superbia, vt non exaudiat sacerdotem, aut iudicem, quicunque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cùm audierit timebit, & non agent impiè etiam nunc. Et iterum ad Samuelem loquitur, & dicit: Non te spreuerunt, sed me spreuerunt. Et adhuc Dominus in Euangelio, cùm ei dictum esset: Sic respondes Pontifici? custodiens & docens sacerdotalem honorem seruari oportere, contra Pontificem nihil dixit, sed innocentiam suam tantummodo purgans responderit dicens: Si malè locutus sum, exprobra de malo; si autem benè, quid me cædis? Item beatus Apostolus, cùm ei dictum esset: Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo? nihil contumeliosè locutus sit aduersus sacerdotem: quando & potuerit se constãter exercere aduersus eos qui Dominum crucifixissent, & qui iam Deum & Christum, & templum, & sacerdotium perdidissent. Sed quamuis in falsis & spoliatis sacerdotibus, vmbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit: Nesciebam, fratres, quia Pontifex est: scriptum est enim: ro Principem populi tui non maledices. Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas; post persecutionem 11 sacerdos esse desiui. Persecutio enim veniens te ad summam martyrij sublimitatem prouexit: me autem proscriptionis onere depressit, cùm publicè legeretur: 12 Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilij Cypriani Episcopi Christianorum; vt etiam qui non credebant Deo Episcopum constituenti, vel diabolo crederent Episcopum proscribenti. Nec hæc iacto, sed dolens profero, cùm te iudicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad Apostolos, ac per hoc ad omnes præpositos, 13 qui Apostolis vicaria ordinatione succedunt. Qui audit vos, me audit; & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui reiicit vos, me reiicit, & eum qui me misit: 14 Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum Episcopus qui vnus est, & Ecclesiæ præest, superba quorumdam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus indignus hominibus iudicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare? ac nisi apud

Matt. 10. Ioan. 5. Deut. 17. 1. Reg. 8. Ioan. 18. Act. 23. Exod. 22. Luc. 10.

te purgati fuerimus, & sententia tua absoluti, 15 ecce iam sex annis nec fraternitas habuerit Episcopũ, nec plebs prępositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem? Subueniat Pupianus & sententiam dicat: & iudicium Dei & Christi 16 in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis 17 accersitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur? ne nouus credentium populus nullam per nos cõsecutus esse baptismi & Spiritus Sancti gratiam iudicetur; ne tot lapsis & pœnitentibus, pax data, & communicatio nostra examinatione concessa, 18 iudicij tui auctoritate soluatur. Annue aliquando & dignare pronunciare de nobis, & Episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare, vt Deus & Christus eius agere tibi gratias possint, quod per te sit 19 antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. " Apes habẽt regem, & ducem pecudes, & fidem seruant. 21 Latrones, mancipi, obsequio pleno humilitatis obtemperant. Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes, & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Prępositus illic agnoscitur & timetur, quem non sentẽtia diuina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterua cõsensit. Dixisti sanè scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. 22 Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa. Incidisti, sed tua mente, & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facilè audis, libenter credis? aliena mendacia quasi propria & priuata defendis; nec recordaris scriptum esse: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam, & iterum: Malus obaudit linguæ iniquorum, iustus autem non intendit labiis mendacibus. [Eccle. 28. Prou. 17.] Quare in hunc scrupulum non inciderunt Martyres Sancto Spiritu pleni, & ad conspectum Dei & Christi eius, passione iam proximi? qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes & contestantes ei. Quare in hunc scrupulum non inciderũt tot coëpiscopi collegæ mei, qui vel " cum de medio recederent, proscripti sunt, vel apprehensi in carcere & in catenis fuerunt, aut qui in exilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis 25 animaduersi cœlestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt? Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione commissa est, tot Confessores 26 quęstionati & torti & insignium vulnerum & cicatricum memoria gloriosi? tot virgines integrę? tot laudabiles viduæ? Ecclesiæ denique vniuersę per totum mundum nobiscum vnitatis vinculo copulatæ? Nisi si omnes isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, 27 & spem vitæ æternæ, communicationis nostræ contagione perdiderunt? Pupianus solus integer, inuiolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cœlorum solus habitabit. " Scripsisti quoque quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat, quando omnis Ecclesię populus & collectus sit & adunatus & indiuidua concordia sibi iunctus, soli illi foris remanserint, qui & si intus essent, eiiciendi fuerant: nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de Ecclesia separari, quando & Apostolus dicat: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum? [Rom. 3.] Nunquid infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Et Dominus quoque in Euangelio, cum eum loquentem discipuli derelinquerent, conuersus ad duodecim dixerit: Nunquid & vos vultis ire? Respondet ei Petrus dicens: Domine ad quem imus? verba vitæ æternæ habes, [Ioan. 6.] 29 & nos credimus & cognouimus, quoniam tu es filius Dei viui. Loquitur illic 30 Petrus super quem ædificata fuerat Ecclesia, 31 Ecclesiæ nomine docens & ostendens, quia etsi contumax ac superba obaudire volentium multitudo discedat, Ecclesia tamen à Christo non recedit; & illi sunt Ecclesia plebs sacerdoti adunata, & pastori suo grex adhærens. Vnde scire debes Episcopum in Ecclesia esse, & Ecclesiam in Episcopo; & si qui cum Episcopo non sit, in Ecclesia non esse; & frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt, & latenter apud quosdam communicare se credunt; quando Ecclesia quę Catholica vna est, scissa non sit, neque diuisa, sed vtique connexa, & cohærentium sibi inuicem sacerdotum glutino copulata. 32 Quamobrem, frater, si maiestatem Dei qui sacerdotes ordinat, cogitaueris: si Christum, qui arbitrio & nutu, ac pręsentia

sentia

ſentia ſua & præpoſitos ipſos, & Eccleſiam cum prępoſiti gubernat, aliquando reſpexeris; ſi de innocentia ſacerdotum non humano odio, ſed diuino iudicio credideris, ſi temeritatis & ſuperbiæ atque inſolentiæ tuæ agere vel ſerò pœnitentiam cœperis; ſi Deo & Chriſto eius, quibus ſeruio, & quibus puro atque immaculato ore [33] ſacrificia & in perſecutione pariter & in pace indeſinenter offero, pleniſſimè ſatisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos diuinæ cenſuræ reſpectu, & metu; vt prius Dominum meum conſulam, antibi pacem dari, & te ad communicationem Eccleſiæ ſuę admitti ſua oſtenſione & admonitione permittat. Memini enim quid iam mihi ſit oſtenſum: immò quid ſeruo obſequenti, & timenti de Dominica & diuina auctoritate pręceptum: qui inter cętera quę oſtendere & reuelare dignatus eſt, & hoc addidit: Itaque qui Chriſto non credit ſacerdotem facienti, poſtea credere incipit ſacerdotē vindicanti, 34 Quamquam ſciam ſomnia ridicula & viſiones ineptas quibuſdam videri, ſed vtique illis qui malunt contra ſacerdotes credere, quàm ſacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Ioſeph fratres ſui dixerunt: Ecce ſomniator ille venit, Nunc ergo venite, occidamus illum: & ſomniator poſtea quod ſomniauerat, conſecutus ſit; & occiſores ac venditores confuſi ſint: vt qui verbis priùs non credidiſſent, factis poſtmodum crederent. De iis autem quæ tu egiſti vel in perſecutione, vel in pace, ſtultum eſt, vt velim te iudicare, quando tu magis iudicem te noſtri conſtitueris. Hæc pro animi mei pura conſcientia, & Domini & Dei mei fiducia reſcripſi. Habes tu litteras meas, & ego tuas: 35 In die iudicij ante tribunal Chriſti vtræque recitabuntur.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXIX.

1 Cyprianus qui & Thaſcius) *Videtur mihi cum Cretenſi voluiſſe Creſſare Cyprianus; & quum Florentius nomen ſuum cum prænomine præfixiſſet, idipſum feciſſe: Prænomen autem iſtud ipſum reperire eſt in Actis Paſſionis eius; & apud Paulum Diaconum ſupra in Prolegomenis. Quod an ſit* Tatios, (*vt quidam legunt*) *an vero* Thaſcius, *quod mihi magis placet, latius in vita aucloris.*

2 Florentio cui & Pupiano) Ecl*ipſis eſt vt ſubintelligatur: cognomen aut prænomen eſt.* Leg*unt vero Manutius & Morelius* Pupiano; *ſed placet magis vulgata illa lectio, tum quod eam habeat cod. Angl. tum quod magis ad eam accedat Gratianus 7 q. 1. ca. Scire, vbi legit;* Papiano, *ſeu* Papiniano; *fuiſſe autem confeſſorem ex ſeq. patet, ſed an Epiſcopus fuerit, incertum, præterquam quod nomen fratris præfixum, id indicare videatur.* N*ouatianis etiam ſe iunxiſſe videtur, vtpote qui cum* C*ypriano non communicaret.*

3 Ego te frater, credideram, &c.) *Patet hinc iam olim ab illo obiecta fuiſſe crimina grauia Cypriano etiam gentilibus (vt Manut. &* Morelius) *ſeu gentibus (quo modo reliqui omnes) execranda: illud autem:* eundem, *recte ab illis adiectum eſt:* item, *præpoſitio* in, *ad illud,* in mores noſtros inquirere.

4 & in eo quod credideris) *Hoc eſt Ang. cod. pro eo quod alii* credideras.

5 ſine conſcientia & permiſſu Dei) E*tiam hic & paulo poſt illorum magis placet lectio, quam vulgata,* ſine conſenſu) *eo quod phraſin Cypriani magis redoleat.*

6 Et inceſti ſint) *Sic illi cum Angl. cod. cæteri* incerti, *minus recte.*

7 Quam credere (*Angl. cod.* contendere.

8 Contra conſcientiam noſtram, fidei viribus nixam) *Hanc veram eſſe lectionem exiſtimo, quam habet Morel. Manut. quoque, præterquam quod legit:* ſcientiam, *cæteri* Dei iuribus nixam.

9 Epiſcopum Epiſcopi, & iudicem iudicis) *Alludit ad ſignificationem vocis; ἐπίσκοπος, enim inſpectorem ſignificat, eſt autem ſimilis hic locus cum* Epiſto*lis ſupra lv. & lxv.*

10 Principem populi tui) *Sic legendum, ſupra ſatis docuimus Epiſtolis iam dictis.*

11 Sacerdos eſſe deſiui) *Genuinam hanc eſſe lectionem, colligere eſt ex vet. exc. &* Remb. *pro quo Eraſmus* deſij, *tanquam elegantius.*

12 Si quis poſſidet de bonis Cæcilij Cypriani) *Hic alterius prænominis meminit, quod in baptiſmo ipſi inditum fuit à Cæcilio Presbytero. Eſt autem hæc ipſa proſcriptionis eius ſententia; de qua dicta epiſtola lv. dixit, ſe proſcriptum appliceto Epiſcopatus nomine.*

13 Qui Apoſtolis vicaria ordinatione ſuccedunt) *Iam tertio hoc habes in Cypriano.*

14 Inde enim hæreſes] *Aut hoc modo legendum aut quomodo vulgati (vt ſupra dicta Epiſt.* vnde coim, &c. *niſi. Vide autem ibi huius loci tractationem.*

15 Ecce iam ſex annis] *Quum igitur hanc Epiſtolam ſcripſit, ſex annis Epiſcopum egerat, duobus itaque annis ſcripta eſt hæc poſt illam lv. quæ cum ſub finem vitæ Cornelii ſcripta, & vno anno duntaxat Lucius* R*omanum Pontificatum geſſerit, certo colligitur, ſub Stephano ſcriptam hanc epiſtolam*

16 In acceptum referat] *Ita Manut. &* Morel. *pro eo quod cæteri:* in apertum.

17 Acceſſitus eſt) *ſiue:* accerſitus, *legas quomodo alicubi ſupra ſiue:* acceſſitus, *ſicut infra (ni fallor) de mortalitate, phraſis eſt Cypriani, pro defunctus eſt.*

18 Iudicij tui auctoritate] *Antea erat:* ſui, *cognitiſſime.*

19 Antiſtes] Ea*dem voce pro præfecto Eccleſiæ vtitur Tertullian. de fuga in perſequutione. Sumpta eſt autem à ſacris idolorum, quorum primarii ſacerdotes Antiſtites dicebantur, tum Liuio tum Ciceroni, ab Antiſto voce veteri, pro Anteſto.*

20 Apes habent regem & ducem pecudes] *Recte ſic vterque, pro eo quod erat vitioſe:* apes habent regem & iudicem. *De apum autem rege late tractat Virgil. 4. Georgic. & Columella de re ruſt.*

21 Latrones mancipi obſequio pleno) Ma-

ceps est (inquit Festus) quisquis à populo emit aliquid conducitve, quia manu sublata auctorem se emptionis esse significat, quia ut dicatur quasi maniceps. Ab hac generali significatione Metaphoricôs, peculiariter mancipem accipit Cyprianus, *pro latronum conductore, quem D. Aug. lib. de* Ciuit. *Dei. 4. cap. 4. Principem latronum vocat, & ipse* Cyprianus *paulopost præpositum. Tertul. similiter dixit in Apologetico mancipem diuinitatis.*

22 Incidisti, sed tua credulitate irreligiosa *Verba hæc antea desiderata recens adiecta sunt à Manutio & Morelio, vti non dubito ex* Ms. *cod. ego certe nullos nactus sum, præter fragmentum cod. Anglici.*

23 qui ad Cyprianum Episcopum litteras de carcere [*Meminit earundem litterarum supra Epistolis x, xi, & xii. sed non exstant.*

24 cum de medio recederent] *Sic recte illi, pro eo quod antea erat,* recesserunt. *Accipitur autem de* medio recedere, *pro* secedere. *Ab his etiam adiecta disiunctiua* aut, *sensum reddit clariorem. Quod autem dicit ad Dominum illos perfectos, confirmat totam repetitam Catholicam sententiam, quod cælum statim sancti petant.*

25 animaduersi] *Vti alias sæpe ita & hic voce Iureconsultis vsitata vtitur, nam ita alicubi etiam loquitur Paulus Iureconsultus; animaduersorum, id est, morte punitorum corpora sepultura danda. Africanum Proconsulibus eandem in vsu fuisse, patet ex sententia lata in Cyprianum hac nempe: Thascium Cyprianum gladio animaduerti placet, quam habes tum in actu passionis eius, tum in ser. D. Aug. de D. Cypr.*

26 quæstionati & torti] *Posterior priorem vocem explicat, quam noue deriuauit a quæstione, nam facti (inquit eleganter Cicero pro Mil. in aculeo quæstio est,* Iuris in iudicio. *Confessores autem quæstionati, sunt illi quos alibi martyres nuncupat.*

27 & spem vitæ æternæ] *Recte ab illis omissa est particula:* si, *interiecta, qua sensum obscurabat.*

28 scripsisti quoque] *Vel hinc patet, Nouatiani quoque factionis fuisse Pupianum.*

29 & nos credimus] *Supra Epistola lv. probamus, ita potius legendum, quam vti* Erasmus *ex* Græcis *hodiernis exemplaribus* credidimus, *certe vetus excusus & Remboldus hic quoque primi illud legunt.*

30 Petrus super quem ædificata fuerat Ecclesia] *Prius legebatur etiam à veteri excuso,* ædificanda, *non male: hoc autem sumpsisse videntur ex* Epistola *iam dicta* Manut. *&* Morelius: *vbi latius hac de re.*

31 Ecclesiæ nomine docens & ostendens] *Etiam hæc verba inde sumpsisse videntur, præterquam quod pro:* nomine, *ibi legatur:* voce, *cæteri excusi non aliud habent quam:* docens, *Est autem elegans locus pro vnitate Ecclesiæ Catholicæ.*

32 Quamobrem frater, &c.] *Epilogus est Epistolæ, Omiserunt illi hoc loco verba illa:* & Christi, *eo quod immediate subsequitur:* si Christum *Alludit autem dum de præsentia Christi loquitur Ecclesiam gubernantis, ad verba illa* Matt. 28. *Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem sæculi.*

33 sacrificia, &c. indesinenter offero] *De hoc more quotidie sacrificium offerendi siue communicandi latius Tom. 2. de Orat. dominica: similem locum habuimus etiam supra Epistola xxxvii.*

34 Quaoquam sciam somnia ridicula] *Ita recte primus olim Costerus, nunc quoque Manut. &* Morelius *pro eo quod erat* omnia. *Locus est autem insignis contra eos qui omnes visiones pro ridiculis habent.*

35 in die iudicii ante tribunal Christi vtræque recitabuntur] *Sic quoque rectius* Manut. & Morel. *quam cæteri:* vtrumque recitabitur. *Terrorem autem Pupiano incutit futuri iudicii, vt vel sic tandem ad mentem redeat. Neque vero mirum est, quod dicit, vtrasque ipsorum litteras ibi recitandas, quum etiam cogitationes ipsæ nostræ ibi omnibus manifestandæ veniant.*

AD IANVARIVM ET CÆteros Episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

EPISTOLA LXX.

ARG. *Huius & sequentis Epistolæ habes tertia post hanc Epistola ad Stephanũ in hæc verba: baptismum non esse quo heretici vtuntur, nec quemquam apud eos qui Christo aduersantur per gratiam Christi posse proficere, diligenter nuper expressum est, in Epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea re scripta est: item in litteris quas collegæ nostri ad Episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt, cuiusque Epistolæ exempla subdidi. Vtriusque etiam fit mentio Epistola ad Iubaianum, & huius Epistola sequenti. Porro de hoc errore Cypriani & coepiscoporum, latius Deo fauente To. 2. in præfatiuncula ad Concil. Carthag. & in vita Auctoris; suis tamen locis adiecturi, locos quibus ad singula eius argumenta respondet D. Aug. totis lib. 7. contra Donat. de baptismo. Exstat autem hæc Epist. Græce quoque apud Gallos in Bibliotheca Regia in Nomocanone Photij Patriarchæ Constantinopolitani; cum breui adnotatiuncula Theodori Balsamonis, quare Epistolam cum Scholio Græcè quoque adpressissemus, si nancisci licuisset: Ex Latina vero illius translatione per Gentianum Heruetum, quædam sumus decerpturi.*

CYPRIANVS, LIBERALIS, Caldonius, Iunius, ' &c. ' Ianuario, ' Saturnino, Maximo, Victori, alteri Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Cittino, ' Gargilio, Euticiano, alteri Gargilio, alteri Saturnino, ' Nemesiano Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato, fratribus, Salutem.

CVM ' simul in Cōcilio essemus, fratres charissimi, legimus litteras vestras, quas ad nos fecistis, de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiã *Lib. 1. Epist. 12.*

Catholicam

Catholicam, quæ vna est, venientes baptizari debeant. De qua re quanquam & ipsi illic veritatem & firmitatem Catholicę regulæ teneatis; tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis; sententiam nostram nō nouam promimus; sed iampridem ab antecessoribus nostris statutam, & à nobis obseruatam, vobiscum pari consensione coniungimus: censentes scilicet & pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse, cum sit baptisma vnum in sancta Ecclesia constitutum, & scriptum sit Domino dicente: (Ier. 2.) Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare. Et iterum diuina scriptura moneat & dicat 11 Ab aqua aliena abstine te, & à fonte aquę alienę ne biberis. 12 Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius à sacerdote, vt possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur, abluere; quia per Ezechielem Prophetam Dominus dicit: (Eze. 36.) Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, 13 & ab omnibus simulacris vestris, emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. Quomodo autem mundare & sanctificare aquam potest, qui ipse immundus est, & apud quem Spiritus sanctus non est? cum Dominus dicat in Numeris: (Num. 19.) Et omnia quæcunque tetigerit immundus immunda erunt. 14 Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extra Ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cùm dicimus: credis in vitam æternam, & remissionem peccatorū per sanctam Ecclesiam? intelligimus remissionem peccatorum non nisi in Ecclesia dari. apud hæreticos autem, vbi Ecclesia non sit non posse peccata dimitti: itaque qui hæreticos asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem; nisi si eis & Ecclesia tribuunt, quos baptisma habere contendunt. 16 Vngi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, 17 vt accepto chrismate, id est, vnctione, esse vnctus Dei, & habere in se gratiam Christi possit. 18 Porrò autem Eucharistia, & vnde baptizari vnguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Vnde nec vnctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari, & Eucharistiam fieri apud illos omninò posse. Scire autem, & meminisse debemus, scriptū esse: 19 Oleum (Psal. 140.) peccatoris non vngat caput meum, quod ante in Psalmis prę monuit Spiritus sanctus ne quis exorbitans, & à via veritatis exertans, apud hęreticos & Christi aduersarios vngeretur. 20 Sed & baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator? cùm scriptum sit: 21 Deus peccatorem non audit: sed qui eum coluerit, & (Luca. 9.) voluntatem eius fecerit, illum audit. Quis autem potest dare quod ipse non habeat? aut quo modo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? Et iccirco (Leuit. 19. & 20.) baptizandus est & innouandus qui ad Ecclesiam rudis venit; 22 vt intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus: vt qui in errorem seductus est, & foris tinctus, in baptismo vero & Ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quærit in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cæterum probare est hęreticorum & schismaticorum baptisma, consentire in id, quod illi baptizauerint. Neque enim potest pars illic inanis esse, & pars præualere. Si baptizare potuit, potuit & Spiritum sanctum dare, si autem Spiritum sanctum dare non potest, quia foris constitutus cum sancto Spiritu non est, nec baptizare venientem potest; quando & baptisma vnum sit, & Spiritus sanctus vnus, & vna Ecclesia à Christo Domino 23 super Petrum origine vnitatis & ratione fundata. Ita fit, vt cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum, quod illi gesserint, probari à nobis debeat 24 quid enim potest ratum, & firmum esse apud Deum quod illi faciunt, quos Dominus hostes, & aduersarios suos dicit, in Euangelio suo ponens: (Luc. 11.) Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non mecum colligit, spargit? Et beatus quoque Apostolus Ioannes mandata Domini & præcepta custodiens in Epistola sua posuerit: (1. Ioan. 2.) Audistis quia Antichristus venit, nunc autem Antichristi multi facti sunt, vnde cognoscimus quia nouissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, 25 mansissent vtique nobiscum. Vnde nos quoque colligere & considerare debemus, an qui aduersarij sunt Domini, & appellati sunt Antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, & vnitatem Domini tenemus, & secundum eius dignationem sacerdotium eius in Ecclesia administramus; quæcunque aduersarij eius, & Anti-

Chriſti faciunt, repudiare & reiicere," & pro profanis habere debemus, & eis qui de errore & prauitate venientes agnoſcunt vnius Eccleſiæ veram fidem, dare illis per omnia diuinæ gratiæ ſacramenta vnitatis, & fidei veritatem." Optamus vos, fratres chariſſimi, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXX.

1 MARCVS) *Iſte cognominatur in Synodo à Mactari: de cæteris autem omnibus Epiſcopis qui huic Synodo interfuerunt, ſupra diximus epiſt. 54. & 68.*

2 IANVARIO, &c.) *Ad hunc cum collegis eſt etiam ſupra epiſtola 60. vnde conucere eſt, fuiſſe hunc Ianuarium Primatem Numidiæ. De cæteris autem aliquid ibi diximus, præterquam de quibus paulopoſt.*

3 Saturnino, Alteri Victori, Caſſio Citrino) *Saturninorum plurium fit mentio in Synodo, vti & Victorum. Caſſius appellatur à Macomadibus, de Citrino nulla ibi mentio; quo pacto tamen legunt Manuſcripti pro eo quod primus ſubſtituit Remboldus* Cirino, *culpa operarum mutato t. in r. vet. enim excuſus legit* Citino.

4 Gargilio, Eutyciano, alteri Gargilio) *Gargilii nulla alibi mentio, neque* Eutiani *ſiue* Eutitiani. *vti ſolus legit Marchinenſis codex.*

5 Nemeſiano) *Rectè ſic Ms. cod. Manut. & Morel. pro quo antea erat* Vemeſiano, *corruptiſſime. nam Nemeſiano ſcribitur etiam* Epiſtola *ſupra 60.*

6 Cum ſimul in Concilio eſſemus) *Primum ex tribus ſuis hoc Concilium de baptizandis hæreticis; Epiſcoporum Africæ duntaxat; quod quo tempore contigerit, latius in Vita auctoris.*

7 baptizari debeant) *Rectè baptizari dixit, non rebaptizari, nam ſupra epiſtola ad Cæcilium ipſe fatetur baptiſmum iterari non poſſe: atque in hoc tota verſabatur quæſtio, an verus eſſet hæreticorum baptiſmus.*

8 iam pridem ab anteceſſoribus noſtris) *Agrippinum & collegas intelligere ipſum, patet ex epiſtolis ad* Quintum & Iubaianum.

9 pari conſenſione] *Ita* Ms. *Afflig. Dun.* March. *Blandin &* Cauchis: *Eraſmus quoque ad marginem, quare male* Morel. conſeſſione, *neque etiam placet vulgata lectio* conceſſione.

10 Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ] *Interſerunt* Ms. *& excuſ. omnes* gratis, *quod tamen omiſſum eſt à* Manut. *& Morelio, neque enim reperitur aut in Græce edita hac epiſtola in Nomocanone Photii, aut in editione Hieron. vel 70 neque etiam id legit D. Amb. cap. 1. lib. de Iſaac & anima, eum locum citans, neque Opt. lib. 4. contra Parm.*

11 Ab aqua aliena abſtine te] *Dictus Nomocanon & Coſterius legunt* Abſtinere & bibatis, *tamen nobiſcum legunt* Ms. *& excuſi omnes. Neque vero quo loco ſcriptura hæc reperiatur ſcire potuimus, citatur tamen etiam alibi infra à* Cypriano. *Fortaſſis alludit ad illud Prouer. 5. bibe aquam de ciſterna tua, &c. eadem hæc habet verba, de Cypriani hoc errore loquens D. Hier. contra Luciferianos.*

12 Oportet ergo] *Sic nos primi ex* Ms. *cod. pro eo quod erat* vero.

13 & ab omnibus ſimulacris veſtris emundabo vos] *Etiam hoc ex illis, correſpondent autem & Biblia. Ante erat* & mundabo, *quomodo etiam Photius loco citato.*

14 Aut quomodo baptizans, &c.] *Hunc huius Epiſtola locum tractat, & ſoluit D. Auguſt. l. 5. contra Donatiſ. c. 22.*

15 Sed & ipſa interrogatio quæ eſt in baptiſmo] *Similia habes infra epiſtola ad* Magnum. *Nec abſimile eſt illud Diui Hieronym. contra Lucifer. Cum ſolemne ſit in lauacro poſt Trinitatis confeſſionem interrogare, Credis in ſanctam Eccleſiam, credis remiſſionem peccatorum? In quam Eccleſiam credidiſſe eum dicit? in Arianorum? ſed non habent. Eiuſdem interrogationis meminit D. Ambroſ. de iis qui initiantur cap. 1. 2. & 5. & libro ſecundo de ſacrament. cap. vlt. Tertull. lib. de coron. milit. Dionyſ. quoque Areop. Eccleſ. hier. 3. & poſtremo cap. & Clemens.* Rom. *Apoſt. conſt. l. 7. c. 41. porro ad argumentum hoc Cypriani, Aug. eodem l. c. 20. reſpondet.*

16 Vngi quoque neceſſe eſt eum qui baptizatus fuerit] *Huius quoque ritus meminere D. Auguſt. lib. 15. de* Trin. *cap. 26. & lib. de* Symbolo *Ambr. de iis qui myſt. initiantur cap. 6. lib. 2. de ſacram. cap. vlt. & 3. cap. 1. Hieron. lib. 6. in Amos Prophetam, epiſt. ad* Ruſ. *& contra Luciferianos.* Cyrillus *Catech. 3. Myſtag. Orig. Hom. 7. in* Ezechielem, *Tertullianus locis citatis, & lib. de Reſurrect. carn. & lib. contra* Marcionem; *Dionyſ. Areop. loco citato, & Clemens Rom. dict. lib. 7. cap. 42. Neceſſitatem autem, ſicut Cyprianus, vrget etiam Concil. Arauſ. can. 1. atque adeo magis placet illorum ſententia, qui locum hunc non tam de ritu illo Baptiſmi, quam de ſacramento* Chriſmatis *ſiue Confirmationis ſeu manus impoſitionis (vti vocat ipſe Cyprianus infra epiſtola ad* Stephanum) *intelligunt. Verum de hoc alibi latius.*

17 vt accepto Chriſmate] *Quod hic* Chriſma *paulopoſt oleum in altari ſanctificatum dicit, de eodem extat infra ſermo integer tom. 3. in opere de Cardinalibus* Chriſti *operibus. Eiuſdem diſertis verbis fit mentio apud Auguſt. lib. contra* Petil. *2. cap. 104. & in Pſal. 132. Hieron. loco allegato,* Opt. *Mileuit. contra Parm. lib. 1. vbi miraculum adfert de ampulla* Chriſmatis; *Geminianum alicubi, Origen. quoque Ho. 9. in* Leuit. *De eodem loquuntur Baſilius contra Eunom. Tertull. locis citatis. & Dion. Areop. cap. 3.* Eccleſ. *hierar. dum de ſacræ vnctionis olei loquuntur. Porro ſanctificationis olei ſeu* Chriſmatis *ritum reperire eſt apud Dionyſ. Areopag. & Clementem locis iam dictis. Ad Apoſtolos eundem refert Baſilius l. de Spiritu ſancto, & ad* Chriſtum *ipſum Fabianus Papa & Martyr epiſtola ad Orien* Epiſcopos, *quis id in nouiſſima cœna Apoſtolos docuerit, ad quod alludit etiam Auctor. lib. de Vnctione* Chriſmatis, *dum diuinam inſtitutionem vocat.*

18 Portò Euchariſtia & vnde baptizati vnguntur oleum in altari ſanctificatur] Recte *mea quidem ſententia ſic* Eraſmus. *Nam quod habent* Ms. *&* Manut. *cum* Morelio, *vetus quoque excuſus & Remboldus.* Porto Euchariſtia eſt vnde bapt. vng. oleum in alt. ſanctificatum. *non placet, eo quod paulopoſt, diſtincte loquatur de Euchariſtia & oleo ſanctificato, cum dicit oleum ſanctificari & Euchariſtiam fieri: & D. Aug. dicto cap. hoc arg. ſoluens etiam vtriuſque meminerit. Apud Balſamonem periodus hæc deſideratur.*

19 Oleum

19 Oleum peccatoris non vngat caput meum) *Scripturam hanc toto lib. 4. contra Parm. tractat Opta. Milenitan. qui legendum putat* vnget, *non* vngit, *D. tamen Aug. sæpius hanc scripturam citans, modo legit* vngat, *modo* impinguet, *modo* impinguabit, *& rectius quam ille ad hunc scripturæ locum respondet, contra litter. Petil. lib. 3. cap. 29. & contra Cresc. grammaticum lib. 2. cap. 24. non de baptismo illum intelligi, sed de adulatione peccatoris. Photius quoque legit interprete Hermeto* impinguet.

20 Sed & baptizato quam precem facere) *Ita Manuscripti & excusi omnes excepto Manut. qui interposuit* pro, *sed non est necesse. Latine enim dicitur* baptizato precem facere, *pro eo quod diceretur, in fauorem baptizati.*

21 Deus peccatorem non audit) *Frequenter allegatæ huic scripturæ à Cypriano, respondet August. lib. contra* Epistolam *Parm. 2. cap. 8. non à Christo ea verba prolata, sed à cæco nato, & è contrario à* Christo *laudatum publicanum peccatorem præ Pharisæo.*

22 Vt intus per sanctos sanctificetur) *Ad hunc locum in finem Epistolæ vsque; respondet late August. lib. de baptis. contra Donat. cap. 21.*

23 Super Petrum) *Ita* Manuscripti *nostri & Cauchii quare recte etiam sic* Manut. *nam esse frequentissimam hanc loquendi formulam Cypriano, supra adnotauimus epistola 55. antea erat* petram, *Nobiscum etiam consentit Photius.*

24 Quid enim potest ratum & firmum esse) *Suspicor operariorum incuria irrepsisse apud Manut.* fitmatum, *pro eo quod habent cæteri omnes, & ipse quoque D. August.* firmum.

25 Mansisset vtique nobiscum) *Etsi hic vulgati excusi aut* Manuscripti *non legant :* vtique, *eam particulam tamen legit loco dicto D. August. & supra epistola 55.* Manuscripti *& excusi, Apud Photium desideratur hæc clausula.*

26 Et pro profanis habere) *Magis placet hæc vulgata & Ms. lectio, quam* Manut. & profana habere.

27 Optamus vos fratres) *Sic Costerius, Manutius & Morelius, pro eo quod alii excusi* Opto, *in Ms. autem veteri excuso, & apud* Remboldum *desiderabantur hæc verba.*

AD QVINTVM DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

EPISTOLA LXXI.

Argumentum huius Epistolæ vide supra Epistola præcedenti.

CYPRIANVS QVINTO fratri, Salutem.

RETVLIT [1] ad me, frater charissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse, [2] vt significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos, & schismaticos [3] baptizati videntur. De qua re [4] quid nunc in Concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus, vt scires, eiusdem Epistolæ exemplum tibi misi. [5] Nescio etenim qua præsumptione ducuntur quidam de collegis nostris, vt putent eos, qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere; eo quod dicant vnum baptisma esse, quod vnum scilicet in Ecclesia Catholica est. 7 Quæ Ecclesia si vna est, esse baptisma extra Ecclesiam non potest. Nam cum duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma: Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit; vt hostes & aduersarij Christi habere videantur abluendi, & purificandi, & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt, 8 non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, vbi nihil est: sed veniunt ad nos, vt hic accipiant, 9 vbi & gratia & veritas omnis est; quia & gratia & veritas vna est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare, quam nobis consentire: & dum vnius baptismi asseueratione baptizare venientes nolunt, 10 sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt; aut certe quod est grauius, hæreticorum sordidam & profanam tinctionem, vero, & vnico, & legitimo Ecclesiæ Catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt: non considerantes scriptum esse: "Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius? Manifestum est autem eos, qui non sunt in Ecclesia Christi, inter mortuos computari; nec posse ab eo viuificari alterum, qui ipse 12 non viuat; quando vna sit Ecclesia, quę vitæ æternæ gratiam consecuta & viuit in æternum, & viuificat Dei populum Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; 13 quando apud veteres, hæreseos, & schismatum prima adhuc fuerint initia, vt hi illic essent qui de ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant: 14 quos tunc tamen ad Ecclesiam reuertentes, & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie obseruamus, vt quos constet hic baptizatos esse, & à nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito, & errore digesto, 15 ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; vt quia ouis iam fuerat, hanc ouem abalienatam & errabundam in ouile suum pastor

Eccles. 34.

recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit baptizatus in Eccleſia prius non fuit, ſed alienus in totum & prophanus venit; baptizandus eſt, vt ouis fiat; quia vna eſt aqua in Eccleſia ſancta quæ oues faciat. Et iccirco quia nihil poteſt eſſe commune mendacio & veritati, tenebris & luci, 16 morti & immortalitati, Antichriſto & Chriſto; per omnia debemus Eccleſiæ Catholicæ vnitatē tenere, nec in aliquo fidei & veritatis hoſtibus cedere. Non eſt autem de conſuetudine pręſcribendum, ſed ratione vincendum. Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & ſuper quem ædificauit Eccleſiam ſuam, 17 cùm ſecum Paulus de circumciſione poſtmodum diſceptaret, 18 vindicauit ſibi aliquid inſolenter, aut arroganter aſſumpſit; 19 vt diceret ſe primatum tenere, & obtēperari à nouellis & poſteris ſibi potius oportere. Nec deſpexit Paulum quod Eccleſiæ prius perſecutor fuiſſet, 20 ſed conſilium veritatis admiſit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat, facilè conſenſit; documentum ſcilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, vt non pertinaciter noſtra amemus, ſed quæ aliquando à fratribus & collegis noſtris vtiliter & ſalubriter ſuggeruntur, ſi ſint vera & legitima, 21 ipſa potius noſtra ducamus. Cui rei Paulus quoque proſpiciens, & concordiæ & paci fideliter conſulens, in Epiſtola ſua poſuit, dicens: Prophetæ autem duo, aut tres loquantur, & cęteri examinent. Si autem alij reuelatū fuerit ſedenti ille prior taceat. 22 Qua in parte docuit & oſtendit, multa ſingulis in melius reuelari; & debere vnumquemque, non pro eo quod ſemel imbiberat & tenebat, pertinaciter congredi, ſed ſi quis melius & vtilius extiterit, libenter amplecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, ſed inſtruimur; maximè in his, quæ ad Eccleſiæ vnitatem pertinent, & ſpei & fidei noſtræ veritatem: vt nos ſacerdotes Dei, & Eccleſiæ eius de ipſius dignatione præpoſiti, ſciamus 23 remiſſam peccatorum non niſi in Eccleſia dari poſſe, nec poſſe aduerſarios Chriſti quicquam ſibi circa eius gratiam vindicare. 24 Quod quidem & Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cęteris coepiſcopis ſuis, qui illo tempore in prouincia Africana & Numidia Eccleſiam Domini gubernabant, ſtatuit, & librato conſilij communis examine firmauit. Quorum ſententiam & religioſam, & legitimam, & ſalutarem, fidei & Eccleſiæ Catholicæ congruentem, nos etiam ſecuti ſumus. 25

Gal. 2.

1. Cor. 14.

Et quales ſuper hac re litteras fecerimus vt ſcires; exemplum earum, ad notitiam tam tuam, quàm coepiſcoporum noſtrorum qui illic ſunt, pro communi dilectione tranſmiſimus. Opto te, frater chariſſime, ſemper benè valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXI.

1 QVINTO FRATRI] *Ita legendum iam olim coniecteram, ex Epiſtola ſequenti ad Stephanum, quod confirmauit H. Granius ex lib. 5. contra Donatiſt. iam citato, Manut. quoque & Morelius, & certe Quinti Epiſcopi Africani ſupra quoque facta eſt mentio in inſcriptione epiſtol. 54. & 68. & tom. 2. Synod. Carthag. ubi cognominatur à Suſibus. Male ergo hactenus excuſi habebant* Quirino. *Suſpicor legiſſe cod. Gemblac.* Quinnino, *vt habet Cambron. atque adeo illud nomen Eraſmo magis placuiſſe, eo quod extarent librelli tres contra Iud. ad Quirinum; nam primus ipſe hanc Epiſtolam edidit ex dicto Gemblac. codice, & epiſtolis quoque ad Iubaianum & Pompeium. Fuiſſe autem Quintum Epiſcopum Mauritania conſtat ex ſequenti epiſtola.*

2 Retulit ad me, frater chariſſime, Lucianus compreſbyter] *Veriſimile eſt hunc Lucianum compreſbyterum, a Quinto ad Cyprianum miſſum.*

3 Vt ſignificaremus tibi quid ſentiamus] *Quum nuſquam Cyprianus de ſe ſolo in plurali numero loqui ſoleat, hoc tamen pacto legunt excuſi omnes & Ms. cod. ſuſpicor non à ſolo Cypriano ſcriptam hanc epiſtolam.*

4 Baptizari videntur] videntur, *pro eo quod cæteri omnes habent* videantur, *rectè legit Cambr. cod nam ſic etiam loquitur epiſtola præcedenti. Quum autem ille legat* baptizari, *non male, vtramvis lectionem eligat lector.*

5 Quid nuper in Concilio plurimi coepiſcopi cum compreſbyteris) *Concilii primi de baptizandis hæreticis epiſtolam præcedentem intellige.*

6 Neſcio etenim qua præſumptione) *Ita Cambr. cod & excuſi Eraſmici, quare non placet quod habet Manut.* neſcio qua etenim, *neque quod Morelius* neſcio qua enim.

7 Quæ Eccleſia ſi vna eſt, eſſe) *Etiam hæc lectio vulgata & Camb. cod. magis placet, quam illa Manut. & Morel.* quia Eccleſia vna eſt, & eſſe. *Nam ſi hoc modo legatur, videntur eſſe verba collegarum, qui non baptizabant hæreticos ſin priori, certe conſtat eſſe Cypriani verba, vti & ſunt. eodem pertinet, quod Manutius legit* præter, *pro eo quod cæteri omnes* extra Eccleſiam *legunt. Adhæc autem argumenta epiſtolæ quoque præced. contenta: D. Auguſt. loca quibus reſpondet ibi adnotauimus.*

8 Non rebaptizari apud nos, ſed baptizari) *Recte ſic Manut. & Morel. prior enim lectio contradictionem in ſe continebat. Accedit quàm proxime Cambron. cod. qui legit* non rebaptizari. *omittens cætera.*

9 Vbi & gratia, & veritas omnis eſt, quia & gratia) *etiam hic ſuppleuerunt locum hiulcum, nam antea erat duntaxat* vbi & gratia & veritas vna eſt.

10 Sic aut duo baptiſmata ipſi faciunt, dum & apud

& apud hæreticos baptiſma eſſe dicunt] *Hunc quoque locum ipſi ſuppleuerunt, antea enim erat duntaxat* ſic aut duo aut multa baptiſmata ipſi dicunt.

11 Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio eius?] *Cod. quidem Cambr. inſeruit hæc verba &* iterum tangit eum, *quæ hodie reperiuntur in Biblijs Latinis: Sed non legiſſe illa Cyprianum, veriſimile fit ex D. Auguſt lib. 1. contra lit. Petil. cap 9. & aliquot ſequ. & lib 2. contra Creſc. Gram. c. 24 & ſequ. vbi hanc ſcripturam ſæpe citans, illa non legit, quæ ſi legiſſet, non tantopere laborandum illi fuiſſet in Reſponſione. Inter alias autem illa reſponſio maxime placet, quam habet dict. l. contra Creſc. c. 28. ad quem locum ne prolixiores ſimus lectorem remittimus. Certe in omnibus etiam excuſis verba illa deſiderantur.*

12 non viuat, quando vna ſit Eccleſia quæ vitæ æternæ gratiam conſecuta eſt] *Recte etiam illi hæc verba adiecere, nam antea deſiderabantur. Sagaciter quidem coniecit Collerius interponendam negandi particulam, ſed deſtitutus hic Ms. cod. cætera ſupplere non potuit. Suffragatur autem ſatis huic reſtitutioni D. Auguſtin. hunc locum tractans lib. 5. de Baptiſ cap. 8.*

13 quando apud veteres hæreſeos & ſchiſmatum prima adhuc fuerint initia] *Aut hoc modo legendum eſt cum Manut. aut cum Angl. cod.* quando apud veteres hæreſes & ſchiſmata primum fuerint initiata, *aut ſicut D. Aug. dicti lib c. 19. vbi hunc locum ſoluit* quando apud veteres hæreſes & ſchiſmata prima, &c. *Antea corruptiſſime ita legebatur:* qui quando apud veteres hæreſes & ſchiſmaticos prima, &c. *Quod reſtituere conatus Grauius, legit* quia, *& poſtea* ferueбant, *pro eo quod erat* fuerant, *ſed non ſatisfacit; multo etiam minus Morel. qui legit* hæreſes & ſchiſmatum.

14 quos tunc tamen] *Additio* tamen, *ex Anglico codice.*

15 ad veritatem & matricem redeant, ſatis ſit] *Interpoſita particula* ſtatum, *ſenſum obſcurabat, quare recte ab illis omiſſa eſt.*

16 morti & immortalitati] *Quum ſic legant excuſi cæteri, & D. Auguſt. etiam Ms. cap. citat hunc locum ſoluens, non placet Manut. & Angl codex* immortali, *præſertim quum morti opponatur potius immortalitas quam immortale.*

17 Cum ſecum Paulus] *Recte etiam adiecerunt illi particulam* ſecum, *vtpote quam habeat etiam D. Auguſt. hunc locum tractans l. 2. de Baptiſ. c. 1. Recte etiam primus Grauius poſt poſuit particulam* poſtmodum.

18 vindicauit ſibi aliquid inſolenter] *etiam hanc veram eſſe lectionem, ex eodem conſtat, pro eo quod prius erat* ſe vindicauit aut inſolenter.

19 vt diceret ſe Primatum tenere] *Locus hic procul abeſt vt infirmet, quin potius confirmat Petri atque adeò Romanorum Pontificum Primatum. Quum enim in hac ipſa ſententia dicat, Petrum primum electum à Domino, & repetat quod ſæpe dixit, ſuper illum ædificatam eſſe Eccleſiam, ſibi ipſi contradiceret, ſi primatum eius negaret. Non itaque aliud, quàm humilitatem eius commendans, illius exemplo cæteros ſuos collegas ad concordiã inuitat, vt quemadmodum ipſe, quum primus eſſet, non tamen primatum inſolenter iactitauit, ſic nec ipſi ſuam ſententiam ita mordicus tenerent, vt alios prææ ſe contemnerent. Et certe de Stephano ipſi non eſſe ſermonem, vel inde colligere eſt, quod nondum de hac ſententia ad illum ſcripſerat, vtpote quum ex Epiſtola ad illum proxime ſequenti, hanc prius ſcriptam conſtet. Atque adeo de iiſdem mihi loqui videtur, quos inſinuat in Synodo Carthag. cum ait, Nemo ſe Epiſcopum Epiſcoporum conſtituat, quod de collegis illius intelligunt diſertis verbis dict. lib. 2. c. 2. D. Aug & D. Hier contra Lucifer. Quinimmo dict. l. 1. D. Aug. hinc potius confirmat Petri & Apoſtolicæ ſedis primatum. Ecce (inquit) vbi commemorat Cyprianus (quod etiam nos in ſcripturis ſanctis didicimus) Apoſtolum Petrum in quo primatus Apoſtolorum tam excellenti gratia eminet, &c. & poſtea. Puto quod hic ſine vlla ſui contumelia Cyprianus Epiſcopus Petro Apoſtolo comparatur, quantum attinet ad Martyrii coronam magis vereri debeo, ne in Petrum contumelioſus exiſtam. Quis enim neſcit illum Apoſtolatus principatum cuilibet epiſcopatui præferendum? Quam magnifice autem ipſe Cyprianus de Romani Pontificis primatu ſenſerit, ſupra demonſtrauimus epiſt. 43. quæ tertia eſt ad Cornelium & 55. quæ ſeptima eſt ad eundem, & infra eadem de re latius tom. 2. lib. de vnitate Eccleſ. Cathol. Quin quod diſertis verbis primatus Cathedra Romana meminit infra epiſtola ad Magnum, & lib. dicto de vnitate Eccleſiæ. Si quis plura eodem pertinentia deſideret, exactiſſime hac de re ſcripſit Remundus Rufus lib. & duplicatione contra Molinæum pro Pontifice Maximo.*

20 Sed conſilium veritatis admiſit & rationi legitimæ] *Hunc locum antea, ex connexione etiam vocum in vnam depeauatum, ita ex D. Auguſtin. caſtigauit H. Grauius, & conſentit Angl. codex Legebatur enim* adminiſtrationi legitimæ, *pro quo in Cambron. quidem cod. legebatur paulo caſtigatius* ſed per conſilium veritatis adminiſtrationis legitimæ, *at prius magis placet, eo quod probet hoc loco Cyprianus quod prius dixit, ratione eſſe vincendum.*

21 Ipſa quoque noſtra ducamus] *Etiam hanc lectionem habet Auguſtin. & 1. & 4. cap. lib. iam dicti, quare magis placet, quam vulgata & Cambr. cod.* ipſa potius amplectamur: *Manut. verò & Morelius primi adiecerunt illud* cui rei, *& paulopoſt &, vbi prius erat non male* Paulus quoque proſpiciens concordiæ & paci conſulens.

22 Qui in parte] *Ita denuo ex D. Auguſt. H. Grauius, & poſt eum Manut. & Morelius, nam ſic ipſe legit dicti libri 8. cap.*

23 Remiſſam peccatorum non niſi in Eccleſia] *Etiam hoc recte illi, antea deſiderabatur* non niſi.

24 Quod quidem & Agrippinus] *Agrippinum ex anteceſſoribus Cypriani fuiſſe ſatis patet, non tamen proximum deceſſorem, colligere eſt enim, ex epiſtola præced. vbi iam pridem ab Anteceſſoribus ſententiam hanc latam dicit, & epiſtola ad Iubaianum vbi longam ætatem præteriiſſe dicit, ex quo id factum ſit, tum ex epiſtola 50 vbi Fabiani & Donati Anteceſſorum Cornelij & ſui meminit. Porrò locum hunc tractat D. Auguſtin. dicti libri capite 7. 8. & 9. Reſpondet autem, quandoquidem Cyprianus ſententiam Concilij Africani pro legitima & ſalutari agnouerit, multo magis credituros illum fuiſſe ſententiæ Concilii vniuerſalis, ſi quod forte ante celebratum fuiſſet. Atque adeo nos, exemplo ipſius Cypriani, quod poſtea ab vniuerſali Concilio ſtatutum eſt, credere oportere. Locus inſignis pro auctoritate Conciliorum.*

25 Et quales litteras ſuper hac re fecerimus] *Dono præcedentem Epiſt. intellige, quod vel ipſa vox* fecerimus, *indicat, quum illa non ab vno Cypriano, ſed à pluribus coepiſcopis conſcripta ſit.*

AD STEPHANVM PAPAM de Concilio.

EPISTOLA LXXII.

ARG. Cyprianus cum collegis in Concilio quodam, nunciat Stephano Romano Pontifici, à sese statutum esse: tum vt ab hæreticis ad Ecclesiam reuertentes baptizentur, tum vt alia conditione non recipiantur Episcopi aut Presbyteri ab ijsdem venientes, quam vt communicarent laici.

CYPRIANVS ET CÆTERI Stephano fratri, S.

Lib. 2. Epist. 1.

AD quædam disponenda & consilij communis examinatione limanda, necesse habuimus, frater charissime, conuenientibus in vnum pluribus sacerdotibus cogere & celebrare Concilium. In quo multa quidem prolata atque transacta sunt: sed de eo vel maximè tibi scribendum & cum tua grauitate ac sapientia conferendum fuit, quod magis pertineat & ad sacerdotalem auctoritatem, & ad Ecclesiæ Catholicæ vnitatem pariter ac dignitatē, de diuinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra Ecclesiam tincti, & apud hæreticos & schismaticos profanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad Ecclesiam, quæ vna est, venerint, baptizari oportere; eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant & Ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plene sanctificari, & esse filij Dei possunt, si sacramento vtroque nascantur, cum scriptum sit: Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Inuenimus enim etiam in Actis Apostolorum hoc esse ab Apostolis custoditum, & salutaris fidei veritate seruatum, vt cùm in domo Cornelij Centurionis super ethnicos qui illic aderant, fidei calore feruentes, & in Dominum toto corde credentes, descendisset Spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum Apostolum Petrum diuini præcepti atque Euangelij memorem præcepisse, vt baptizarentur iidem illi, qui iam fuerant sancto Spiritu pleni; vt nihil prætermissum videretur, quo minus per omnia diuini præcepti atque Euangelij legem Apostolica magisteria seruarent. Baptismum autem non esse quo hæretici vtuntur, nec quenquam apud eos qui Christo aduersantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in Epistola quę ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea re scripta est: item in litteris quas collegæ nostri ad Episcopos in Numidia prȩsidentes ante fecerunt, cuius vtriusque Epistolę exempla subdidi. Addimus planè & adiungimus, frater charissime, consensu & auctoritate communi, vt etiam si qui Presbyteri aut Diaconi, qui vel in Ecclesia Catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos à Pseudoepiscopis & Antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, & contra altare vnum atque diuinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cùm reuertuntur, vt communicent laici; & satis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint, nec debere eos reuertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos rebellauerint. Oportet enim sacerdotes & ministros, qui altari & sacrificiis deseruiunt, integros atque immaculatos esse, cum Dominus Deus in Leuitico loquatur & dicat: Homo in quo fuerit macula & vitium, non accedet offerre dona Deo. Item in Exodo hæc eadem præcipiat & dicat: Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus. Et iterum: Et cum accedunt ministrare ad altare Sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Quod autem maius potest esse delictum, aut quæ macula deformior, quàm aduersus Christum stetisse, quàm Ecclesiam eius, quam ille sanguine suo parauit, & condidit, dissipasse? quàm Euangelicæ pacis ac dilectionis oblitum, contra vnanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad Ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum reuocare non possunt, qui ab eis seducti & foris morte præuenti extra Ecclesiam sine communicatione & pace perierunt, quorum animę in die iudicij de ipsorum manibus

Ioan. 3. Act. 10. Leuit. 21. Exod. 19.

nibus expetentur qui perditionis auctores & duces extiterunt. Et idcirco satis est talibus reuertentibus veniam dari: 12 non tamen debet in domo fidei perfidia promoueri, cum quid bonis & innocentibus atque ab Ecclesia non recedentibus reseruamus; si eos qui à nobis recesserint, & contra Ecclesiam steterint, honoramus; 13 Hæc ad conscientiam tuam, frater charissime, & pro honore communi, & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere, quæ & religiosa pariter & vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere, nec propositum suum facilè mutare, sed saluo inter collegas pacis, & concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint vsurpata, retinere, qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum vnusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. 14 Optamus te, frater charissime semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXII.

1 Ad quædam disponenda & consilii communis] *Hoc loco consilium per s. paulopost vero per c. scribi debere, contextus ipse satis indicat. Concilium autem cuius meminit, secundum fuit de baptizandis hæreticis, & fortassis illud, cui interfuisse scribit* Epist. *sequ. Episcopos 71. Certè aliud fuisse ab illo cuius meminit* Epistola *ante hanc secunda, patet ex hac ipsa* Epistola, *vbi dicit, iam antea illud celebratum fuisse.*

2 prolata atque transacta sunt] *Ita* Ms. *Afflig. Blandin.* Marchi. *Dun. & Cambr.* Manut. *quoque &* Morel. *pro eo quod legebatur* translata sunt, *corruptissime.*

3 Cum tua grauitate & conscientia conferendum fuit] *Etiam hoc confirmat* Papæ *Romani primatum, quod cum illo conferant decreta sua Patres* Concilii, *quorum hæ sunt litteræ: More profectò cæteris conciliis vsitato, non prouincialibus modo, sed & vniuersalibus, quæ à Romana sede confirmationem petere consueuerunt. Quod de singulis latè comprobatum, videre est apud Reuerend. Cardinalem Hosium in Antibrentio, & apud* Melchiorem *Canum Locorum Theolog. l. 5. & 6. quare nos ne prolixiores simus supersedebimus.*

4 si sacramento vtroque nascantur) *Locus insignis ad assertionem sacramenti manus impositionis, quod hodie* Confirmationis *nuncupamus, libro de Card. operibus sacramentum Chrismatis dicitur, & Epistola seq. signaculum Dominicum; vbi disertis verbis testatur Cyprianus, hoc sacramento vsos Apostolos ipsos Apostol. 8. c. quod etiam docet Aug. l. 3. contra Donat. c. 16. D. Hieronym. vero contra Lucifer. hanc obseruationem ex ea authoritate descendere dicit, quod post ascensum Domini Spiritus sanctus ad Apostolos descendit, & eodem refert* Melchiades *Papa* Epistola *ad* Episcopos *Hispan. in qua disertis verbis sacramentum quoque vocat, & huius à Sacramento baptismi differentiam tradit. Quo nomine etiam Aug. vtitur lib. 2. contra lit. Petil. cap. 104. & lib. 4. cap. 4. Eusebius quoque Papa sub Diocletiano* Martyrium *passus* Epistola *3. & omnibus his antiquior D. Fabianus Papa Epistola 2. ad Episcopos Orientis. Eiusdem, & si non sub nomine sacramenti, meminerunt* Synod. *Laodic. can. 28. D. Ambrosius de his qui myst. initiantur cap. 7. & lib. 3. de sacram. c. 2. Tertul. l. de resurrect. carn. & de baptismo, Vrbanus 2.* Epistola *ad omnes Orthodo.* Clemens *1. constit. Apostol. l. 7. cap. 16. & 17. Dionys. Areopag. Eccles. Hierarch. c. 2. Imo* Cornelius *Papa* Epistola *ad* Fabium Episcopum *Antioch. sæpe citata, ideirco Nouatianum in hæresim incidisse dicit, quod consignationem ab Episcopo non accepisset, quam quum non fuerit (inquit) consecutus, quoniam pacto Spiritum sanctum sit adeptus? Quem imitati Nouatiani, sectatores illius, (teste Theodoreto lib. 3.* αἱρετικῆς κακομυθίας*) sacrosanctum Chrisma non tradebant. Quamobrem qui ex illa hæresi redibant ad Ecclesiam, vngi necesse erat. Ex quo Theodoreti testimonio, loci Cypriani iam citati multum lucis accipiunt. Etiam Donatistis id peculiare fuisse, vt Chrisma conculcarent, tradit Optatus loco citato.*

5 Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] Ms. *quidem quos vidi adiiciunt* sancto, *& ita etiam legunt excusi cæteri, sed placet* Manut. *&* Morelii *lectio, qui id omiserunt, eo quod nec Tertul. id legat. hunc locum citans & l. de baptismo, & l. de anima Præsertim quum in omnibus Græcis & plerisque Latinis exemplaribus hodie desit, & Aug. quoque lib. contra Faustum 24. c. 1. id non legat, neque etiam l. 4. contra Donatistas, vbi similem locum Epistolæ sequentis tractat.*

6 præcepti atque euangelii legem] *ita veteres excusi,* Manut. *&* Morel. *quod malo, quam illud* Ms. *& cæterorum excusorum cod.* Euangelii lege

7 ad quintum collegam nostrum in Mauritania] *Patet hinc, tum* Mauri. *Episcopum Quintum fuisse, tum corruptè inscriptam hactenus præcedentem Epistolam ad Quirinum, nam illius haud dubiè meminit*

8 item in litteris quas collegæ nostri) Epistolam lxx. *intellige, quam quum non sibi, sed collegis suis ascribat, confirmatur hinc nostra sententia, neque Epistolam supra* liv. *Cypriani adscribendam, vti ibi diximus.*

9 Addimus plane & adiungimus] Hæc *secunda erat decreti pars, qua prohibebantur Episcopi & Presbyteri ab hæreticis venientes in Ecclesiam recipi, nisi ea fuit per* Nican. Concil. *can. 8. quo permittitur discretione Episcoporum, vt in* Clero *permanere permittant, ex Nouatianis ad Catholicam venientes.*

10 vt communicent laici) *De hac communione, vide supra* Epistolam *ad Anton.*

11 quàm aduersus Christum stetisse] *Negligentia operarum irrepserat in editionem* Manutian. ad, *pro* aduersus. *Alludere autem videtur ad illud Psalmi secundi Astiterunt reges terræ, &c. aduersus* Christum *eius.*

12 non tamen debet in domo fidei] *Error typographicus* Rembolds debent, *remansit hactenus in excusis, donec* Manutius *&* Morelius *reposuerunt* debet, *quod habent veteri excusi & manuscripti omnes.*

Q

13 Hæc ad conſcientiam tuam, frater chariſſime] *Locum hunc citat D. Hieron. contra Lucifer. & ſimilem clauſulam habes ad calcem Epiſtolæ ſequentis.*
14 Optamus] *Sic rectius Manut. & Morelius, quam Ms. & excuſi cæteri* opto, *nam à pluribus ſcripta eſt hæc Epiſtola.*

AD IVBAIANVM DE HÆreticis baptizandis.

EPISTOLA LXXIII.

Argumentum huius Epiſtolæ habes initio Synodi Carthagin. infra Tom. 2. in hæc verba, Cyprianus dixit: Audiſtis, collegæ dilectiſſimi, quid mihi Iubaianus coëpiſcopus noſter ſcripſerit, conſulens mediocritatem noſtram de illicito & prophano hæreticorum baptiſmo, & quid ego ei reſcripſerim, cenſens ſcilicet quod ſemel atque iterum & ſæpe cenſuimus, hæreticos ad Eccleſiam venientes, Eccleſiæ baptiſmo ſanctificari & baptizari oportere. Pertinet itaque etiam hæc ad errorem Cypriani, & Coepiſcoporum. Scriptam autem poſt Epiſtolam præcedentem colligitur, tum ex eo quod eius in illa nulla fiat mentio, tum quod hic reſpondeat ad Epiſtolam Stephani eandem, de qua latius ad Pompeium ſcripſit Scripta eſt ergo, accepto reſponſo à Stephano.

CYPRIANVS [1] IVBAIANO fratri, Salutem.

SCRIPSISTI [2] mihi frater chariſſime, [3] deſiderans ſignificari tibi motum animi noſtri, quid nobis videatur de hæreticorū baptiſmo, qui foris poſiti & extra Eccleſiā conſtituti vindicāt ſibi rē nec iuris ſui, nec poteſtatis, quod nos nec ratū poſſumus, nec legitimum iudicare, quando hoc apud eos eſſe conſtet illicitū. Et quoniam ſuper hac re quid ſentiremus, litteris noſtris expreſſimus: vt cōpendium facerem, exemplum earundē litterarum tibi miſi, [4] quid in concilio cum complures adeſſemus decreuerimus; [5] quid itē poſtea Quinto collegæ noſtro de eadem re quærenti reſcripſerimus. [6] Et nunc quoque cùm in vnum cōueniſſemus tam prouinciæ Africæ quàm Numidiæ, Epiſcopi numero ſeptuaginta & vnus, hoc idem denuo ſententia noſtra firmauimus, ſtatuentes, vnum Baptiſma eſſe quod ſit in Eccleſia Catholica conſtitutū, ac per hoc non rebaptizari, ſed baptizari à nobis. [7] Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua veniunt, abluendi ſunt & ſanctificandi ſalutaris aquæ veritate. [8] Nec nos mouet, frater chariſſime, quod in litteris tuis complexus es; Nouatianēſes rebaptizare eos, quos à nobis ſollicitant: quando ad nos omnino non pertineat quid hoſtes Eccleſiæ faciāt; dummodo teneamus ipſi poteſtatis noſtræ honorem, & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Nouatianus ſimiarum more, quæ cum homines non ſint, [9] homines tamen imitantur, vult Eccleſiæ Catholicæ auctoritatem ſibi, & veritatem vindicare, quando ipſe in Eccleſia non ſit: immo adhuc inſuper contra Eccleſiam rebellis & hoſtis extiterit. Sciens etenim vnum eſſe baptiſma, hoc vnum ſibi vindicat, vt apud ſe eſſe Eccleſiam dicat, & nos hæreticos faciat. Nos autem qui Eccleſiæ vnius caput & radicem tenemus, pro certo ſcimus & fidimus, [10] nihil illic extra Eccleſiam licere, & baptiſmatis, quod eſt vnum, caput nos eſſe, vbi & ipſe baptizatus prius fuerat, quando diuinæ vnitatis & rationē & veritatē tenebat. Quod ſi in Eccleſia baptizatos rebaptizādos foris extra Eccleſiam Nouatianus exiſtimat, à ſe incipere debuerat: vt prior [11] extraneo & hæretico. baptiſmo rebaptizaretur qui poſt Eccleſiam, immò & contra Eccleſiam baptizandos foris opinatur. Quale eſt autem vt quia hoc Nouatianus facere audet, nos putemus non eſſe faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ ſacerdotalis Nouatianus vſurpat, num idcirco nos cathedræ renunciare debemus? Aut quia Nouatianus altare collocare, & ſacrificia offerre contra fas nititur: ab altari & ſacrificiis ceſſare nos oportet, ne paria & ſimilia cum illo celebrare videamur? Vanum prorſus & ſtultum eſt, vt quia Nouatianus extra Eccleſiam vindicat ſibi veritatis imaginem, relinquamus Eccleſiæ veritatem. [12] Apud nos autem non noua, aut repentina res eſt, vt baptizandos cenſeamus eos qui ab hæreticis ad Eccleſiam veniunt, quando multi iam anni ſint & longa ætas ex quo ſub Agrippino bonæ memoriæ viro conuenientes in vnum Epiſcopi plurimi hoc ſtatuerint; atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in Prouinciis noſtris ad Eccleſiam conuerſi, non aſpernati ſint neque cunctati; immò [13] & rationabiliter, & libenter amplexi ſint, vt [14] lauacri vitalis & ſalutaris baptiſmi gratiam conſequerentur. Neque enim difficile eſt doctori vera & legitima inſinuare eis, qui hæretica prauitate damnata, & Eccleſiaſtica veritate comperta, [15] ad hoc veniunt

vt

vt discant, ad hoc discunt vt viuant. " Non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri augere: cùm libenter & prompte obtemperant veritati. " Plane quoniam inueni in Epistola, cuius exemplum ad me trāsmisisti, scriptum esse quod quętendum non sit quis baptizauerit, quādo is qui baptizatus sit, " accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit; præter eundem hunc locum non putaui, maximè cum in eadem Epistola animaduerterim " etiam Marcionis fieri mentionem, vt nec ab ipso venientes dicat baptizari oportere, " quod iam in nomine Iesu Christi baptizati esse videantur. Considerare itaque debemus fidem eorum qui foris credunt, an secundum eandem fidem possint aliquid gratię consequi. Nam si fides vna est nobis & hæreticis, potest esse & gratia vna. Si eundem patrem, eundem filium, eundem Spiritum sanctum, eandem Ecclesiam confitentur nobiscum 21 Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appellatiani, Ophitæ, Marcionitæ, & cæteræ hæreticorum pestes, " & gladiis ac venenis subuertentes veritatem: potest illic & baptisma vnum esse, si est & fides vna. Ac ne longum sit per hęreses vniuersas decurrere, & singulorum vel ineptias vel insanias recēsere, " qui nec delectat id dicere, quod aut horret, aut pudet nosse: de Marcione interim solo, cuius mentio in Epistola à te ad nos transmissa facta est, examinemus an possit baptismatis eius ratio constare. Dominus enim post resurrectionem discipulos suos mittens, quemadmodum baptizare deberent, instituit & docuit dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: Ite ergo, & docete gentes omnes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij & Spiritus sancti. Insinuat trinitatem, cuius sacramento gentes baptizarentur. 24. Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet; Nunquid eundem asserit, quem & nos patrem creatorem? 25 Nunquid eundem vnum filium Christum, de Maria virgine natum; qui sermo caro factus sit, qui peccata nostra portauerit? qui mortem moriendo vicerit; 26 qui resurrectionem carnis per semetipsū primus initiauerit, & discipulis suis quod in eadem carne resurrexisse ostenderit? Longe alia est apud Marcionem, sed & apud cęteros hęreticos fides; immo nihil est apud illos nisi perfidia, & blasphemia, & contentio sanctitatis & veritatis inimica. 27 Quo modo ergo potest videri qui apud illos baptizatur, consecutus esse peccatorum remissam, 28 & diuinæ indulgentię gratiam per suam fidem, qui ipsius fidei non habuerit veritatem? Si enim sicut quibusdam videtur, secundum fidem suam quis accipere aliquid foris extra Ecclesiam potuit, 29 vtique id accepit, quod credidit; falsum autem credens, verum accipere non potuit, sed potius adultera & profana, secundum quod credebat, accepit. Quem locum prophani & adulteri baptismi subtiliter Hieremias propheta perstringit dicēs: Vt quid qui contristant me, præualent? Plaga mea solida est, vnde sanabor? 30 Dum fit, facta est mihi quasi aqua mendax, non habens fidem. Mentionem facit per Prophetam Spiritus sanctus aquæ mendacis, & fidem non habentis, Quæ est hæc aqua mendax & perfida, vtiq; ea quę baptismi imaginem mentitur, & gratiā fidei adumbrata simulatione frustratur. Quod si secundum prauam fidem baptizari aliquis foris, & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eandem fidem consequi & Spiritum sanctum potuit. 31 Aut vtrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum, qui foris fuerat, accepit. Manifestum est autem, vbi & per quos remissa peccatorum dari possit, quæ in baptismo scilicet datur. Nam Petro primum Dominus, super quem ædificauit Ecclesiam, 32 & vnde vnitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit, 33 vt id solueretur in cœlis, quod ille soluisset in terris. Et post resurrectionē quoque ad Apostolos loquitur, dicens: Sicut misit me pater, & ego mitto vos: Hoc cum dixisset, inspirauit, & ait illis: Accipite Spiritum sanctum: Si cuius remiseritis peccata, " remittentur illi: si cuius tenueritis, tenebuntur. Vnde intelligimus non nisi in Ecclesia 35 Præpositis & in Euangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare, & remissam peccatorum dare: foris autem nec ligari aliquid posse nec solui, vbi non sit qui aut ligare possit aliquid, aut soluere. Nec hoc, frater charissime, sine scripturæ diuinę auctoritate proponimus, vt dicamus certa lege ac propria ordinatione diuinitus cuncta esse disposita: nec posse quenquam contra Episcopos & sacerdotes vsurpare sibi aliquid, quod non sit sui iuris & potestatis. Nam & Chore, & Dathan, & Abyron, contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vsurpare conati sunt: nec tamen quod illicitè ausi sunt, impune fecerunt. Et filij Aaron qui alie-

Math. 28. Hiere. 15. Matt. 16. Ioan. 20. Num.

num ignem altari imposuerunt, in conspectu statim domini indignãtis extincti sũt. Quod supplicium maner eos, qui alienam aquam baptismo inferunt falso; vt diuina censura vlciscatur, & vindicet, id hæreticos contra Ecclesiam gerere, quod non nisi soli liceat Ecclesiæ. " Quod autem dicunt quidã de eis qui in Samaria baptizati fuerant, aduenientibus Apostolis Petro & Ioanne, tantum super eos manum impositam esse, vt acciperẽt Spiritum sanctum, rebaptizatos tamen non esse: locum istum fratet charissime, ad pręsentem causam videmus omnino non pertinere. Illi enim qui in Samaria crediderant, fide vera crediderant; & intus in Ecclesia, quæ vna est, & cui soli gratiam baptismi dare, & peccata soluere permissum est, à Philippo Diacono, quem iidem Apostoli miserant, baptizati erant. Et iccirco quia legitimum & Ecclesiasticum baptismum consecuti fuerant, baptizari eos vltra non oportebat sed tantummodo quod deerat, id à Petto & Ioanne factum est, vt oratione pro eis habita, & manu imposita, inuocaretur & infunderetur super eos Spiritus sanctus.

Leui. 10.

Act. 8.

Quod nunc quoque apud nos geritur, vt qui in Ecclesia baptizantur, " Præpositis Ecclesiæ offerantur, & per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctũ consequantur, & signaculo Dominico consummentur. Non est ergo, fratet charissime, quod hęreticis cedendum existimemus, vt baptisma " quod nõ nisi vni, & soli Ecclesiæ datum sit, prodendum putemus. Boni militis est, aduersus rebelles & hostes Imperatoris sui castra defendere. Gloriosi ducis est cõmissa sibi signa seruare, Scriptũ est: Dominus Deus tuus Deus zelans est: qui spiritum Dei accepimus, zelum diuinę fidei habere debemus. Quo zelo Phinees placuit, 39 & Deum promeritus indignãtis iram populo pereunte leniuit. 40 Quid adulteram & alienigenam & diuinæ vnitatis inimicam in acceptum referimus, qui non nisi vnum Christum & vnam eius Ecclesiam nouimus? 41 Ecclesia paradisi instar exprimens, arbores fructiferas intra muros suos intus includit, ex quibus quæ non facit fructum bonum, 42 exciditur, & in ignem mittitur. Has arbores rigat quatuor fluminibus, id est, Euangelijs quatuor, quibus 43 Baptismi gratiam salutaris cœlesti inundatione largitur. Nunquid de Ecclesiæ fontibus 44 rigare potest, qui intus in Ecclesia non est?

Deut. 4.

Num. 25.

Gen. 2.

Matth. 3.

Nunquid paradisi potus salubres & salutares impertire cuiquam potest? qui peruersus & à semetipso damnatus, & extra paradisi fontes relegatus aruit, & æternæ sitis siccitate defecit? Clamat Dominus, vt qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ viuæ 45 quæ de eius ventre fluxerunt. Quo venturus est qui sitit, vtrum ne ad hæreticos, vbi fons & fluuius aquę vitalis omnino non est? an ad Ecclesiam, quæ vna est, & super vnum qui & claues eius accepit, Domini voce fundata est? Hæc est vna quę tenet & possidet omnem sponsi sui & domini potestatem: in hac pręsidemus, pro honore eius atque vnitate pugnamus, huius & gratiam pariter & gloriam fidei virtute defendimus: 46 Nos de diuino permissu rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. Si possessionis ergo nostræ ius tenemus, si sacramentum vnitatis agnoscimus; cur pręuaricatores veritatis, cur proditores vnitatis existimamur? Aqua Ecclesię fidelis & salutaris & sancta corrũpi & adulterari non potest; sicut & ipsa Ecclesia incorrupta & casta & pudica est. Si Ecclesiæ deuoti, & in Ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo eius, & cęteris salutaribus bonis vti: si autem in Ecclesia non sunt, immo & contra Ecclesiam faciunt, quo modo baptizare baptismo Ecclesiæ possunt? Neque enim parua res hæreticis & modica cõceditur, quando à nobis baptisma eorum in acceptum refertur, cum inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac viuificandis Dei seruis diuina dignatio. 47 Nam si baptizari quis apud hęreticos potuit, vtique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est, 48 & templum Dei factus est, quęro cuius Dei? si creatoris, non potuit qui in eum non credidit: si Christi, nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum: si Spiritus sancti, 49 cum tres vnum sint, quo modo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris, aut Filij inimicus est? 50 Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur, cõsuetudinem nobis opponunt: quasi consuetudo maior sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum, quod in melius fuerit à sancto Spiritu reuelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit Apostolus Paulus: Qui ptimo, inquit, fuit blasphemus, & persecutor

ad Titum 3.

Ioan. 7.

Matt. 16.

1. Tim. 1

secutor & iniuriosus, sed misericordiam
merui, 51 quia ignorans feci. Post inspi-
rationem verò & reuelationem factam,
qui in eo quod errauerat, perseuerat pru-
dens & sciens: sine venia ignorantiæ pec-
cat, præsumptione enim atque obstinatio-
ne quadam nititur, cum ratione superetur.
52 Nec quisquam dicat, quod accepimus
ab Apostolis, hoc sequimur; quando Apo-
stoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt,
& baptisma vnum, quod non nisi in eadem
Ecclesia sit constitutum; & neminem inue-
niamus ab Apostolis, cum apud hæreticos
baptizatus esset, in eodem baptismo ad-
missum esse, & cõmunicasse, vt videantur
Apostoli baptisma hæreticorum probasse.
(Philip. 1.) Quod enim quidam dicunt quasi ad hære-
ticorum suffragium pertineat, quod dixe-
rit Apostolus Paulus; 53 Veruntamen om-
nimodo, siue per occasionem, siue per ve-
ritatem, Christus annuncietur; inueni-
mus hoc quoque ad eorum patrocinium;
qui hæreticis suffragantur & plaudunt, ni-
hil posse proficere. Neque enim de hære-
ticis, aut de eorum baptismo loquebatur
in Epistola sua Paulus, vt aliquid quod ad
hanc rem pertineat, posuisse ostendatur.
Loquebatur de fratribus siue inordinatè;
& contra Ecclesiasticam disciplinam am-
bulantibus, siue Euangelicam veritatem
de Dei timore seruantibus. Et quosdam ex
eis posui verbum Domini constanter atq;
intrepidè locutos, quosdam verò in inui-
dia & dissensione versatos, 54 quosdã ser-
uasse circa se beniuolam charitatem, ali-
quos verò habuisse maliuolam dissensio-
nem. Sed tamen patienter omnia se susti-
nere, dummodo siue in veritate, siue per
occasionem nomen Christi, quod Paulus
prædicabat, ad plurimorum notitiam per-
ueniret, & noua adhuc ac rudis sermonis
seminatio loquentium prædicatione cre-
bresceret. Porrò aliud est eos, qui intus
in Ecclesia sunt, de nomine Christi loqui:
aliud est eos, qui foris sunt, & contra Ec-
clesiam faciunt, in nomine Christi bapti-
zare. Quare qui hæreticis patrocinantur,
non id proferant, quod Paulus de fratri-
bus posuit, sed ostendant si hæretico ali-
quid concedendum putauit; aut si fidem
& baptisma eorum probauit, aut si perfi-
dos & blasphemos remissionem peccato-
rum accipere extra Ecclesiam posse con-
stituit. Si autem quid Apostoli de hære-
ticis senserint, consideremus, inueniemus
eos in omnibus Epistolis suis execrari
& detestari hæreticorum sacrilegam pra-
uitatem. 55 Nam cùm dicãt sermonem eo-
rum vt cancer serpere; quo modo potest is
sermo dare remissam peccatorum, qui vt
(2. Tim. 2.) cancer serpit ad aures audientium? Et cùm
(2. Cor. 6.) dicãt nullam participationem esse iustitiæ
& iniquitati, nullam communionem lu-
mini & tenebris, quomodo possunt aut te-
nebræ illuminare, aut iniquitas iustifica-
(1. Ioan. 4.) re? Et cum dicant de Deo eos non esse, sed
esse de Antichristi spiritu; quo modo ge-
runt spiritalia, & diuina tractant, qui sunt
hostes Dei, & quorum pectora obsederit
spiritus Antichristi? Quare si reiectis hu-
manæ contentionis erroribus ad Euangeli-
cam auctoritatem atque ad Apostolicam
traditionem sincera & religiosa fide re-
uertamur, intelligemus nihil eis ad gra-
tiam Ecclesiasticã & salutatem licere, qui
spargentes atque impugnantes Ecclesiam
Christi, à Christo ipso aduersarij, ab Apo-
stolis eius Antichristi nominantur. 56 Non
est autem quod aliquis ad circumuenien-
dam Christianam veritatem, Christi no-
men opponat, vt dicat; In nomine Iesu
Christi vbicunque, quomodocunque ba-
ptizari, gratiam baptismi sunt consecuti,
(Matt. 7.) quando ipse Christus loquatur & dicat:
Non omnis qui dicit mihi, Domine Do-
mine, intrabit in regnum cœlorum; & ite-
rum præmoneat atque instruat, ne quis à
Pseudoprophetis, & Pseudochristis in no-
(Mar. 13.) mine suo facilè fallatur. Multi, inquit, ve-
nient in nomine meo dicentes: ego sum
Christus, & multos fallent. Et postea ad-
didit dicens: Vos autem cauete, ecce præ-
dixi vobis omnia: Vnde apparet, non ea
statim suscipienda & assumenda quæ ia-
ctantur in nomine Christi, sed quæ gerun-
tur in Christi veritate. Quod enim in Euã-
geliis & in Apostolorũ Epistolis Iesu Chri-
sti nomen insinuatur ad remissionem pec-
catorum, non ita est quasi aut sine patre, aut
contra patrem prodesse cuiquam solus fi-
lius possit; sed vt Iudæis qui iactitabant se
patrem habere, ostẽderetur quòd nihil eis
pater profuturus esset, nisi in filium crede-
rẽt quem ille misisset. Nam qui Deum pa-
trem creatorem sciebant, filium quoque
Christum scire debebant, ne sibi blandi-
rentur & plauderent de solo patre sine fi-
(Ioan. 14. & 17.) lij eius agnitione; qui & dicebat: Nemo
venit ad patrem nisi per me. Duorum au-
tem cognitionem esse 57 quæ saluet, idem
ipse manifestat dicẽs: Hæc est vita æterna,
vt cognoscant te solum & verum Deum,
& quem misisti Iesum Christum. 58 Cùm
ergo ex ipsius Christi prędicatione & con-

testatione pater ante cognoscendus sit, qui misit, tunc deinde Christus, qui missus est: nec possit esse spes salutis, nisi duobus simul cognitis; quo modo non cognito, immo & blasphemato Deo Patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizari dicitur, peccatorum remissam consecuti iudicantur? Alia enim fuit Iudæorum sub Apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi quia iam 59 legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Iesu Christi erant baptizandi, secundum quod in actis Apostolorum Petrus ad eos loquitur & dicit: Pœnitemini, & baptizetur vnusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi in remissionem peccatorũ, & accipietis donum Spiritus Sancti. Vobis enim est promissio & filiis vestris; & omnibus deinceps quoscũq; aduocauerit Dominus Deus noster. Iesu Christi mētionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed vt patri quoque filius adiungeretur. Denique vbi post resurrectionem, à Domino Apostoli ad gentes mittuntur; in nomine Patris, & Filij, & Spiritus Sācti baptizare gentiles iubentur. Quo modo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam, 60 imò & contra Ecclesiam, modo in nomine Iesu Christi vbicunque & quomodocunq; gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena & adunata Trinitate? " Nisi si qui Christum negat, negatur à Christo, qui patrem eius negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur: & qui in eum blasphemat, quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus à Christo remissionem peccatorum, & baptismi sanctificationem consequitur. 62 Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest, negans Deum creatorem patrem Christi; quando ipsam potestatem qua baptizamur, & sanctificationem ab eodem patre Christus acceperit, quem maiorem dixerit, à quo clarificari petierit, cuius voluntatem vsque ad obsequium bibēdi calicis, & subeundæ mortis impleuerit? Quid est igitur aliud, quàm participem hæreticis blasphemantibus fieri; defendere velle & asserere, quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit, blasphemans grauiter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud, quale est, 63 vt qui filium Dei negat, neque patrem habeat; & qui negat patrem, filium habere videatur; cùm filius ipse contestetur & dicat: Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum à patre: vt manifestum sit, nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi à filio posse, quam constet patrem non dedisse, maximè quādo adhuc idem repetat & dicat: Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Quod si Christi discipuli discere à Christo nolunt, quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur; vel de exemplis terrenis ac sæcularibus discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: Filij sęculi huius prudentiores sunt filiis lucis in sęculo isto. Si cuius patri aliquis conuicium fecerit, si cōtumeliosus ac procax pudorem eius & honorem maledico ore lacerauerit; indignatur filius & irascitur, & læsi patris iniuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis, & in patrem suum blasphemis impunitatem dare, & eis in baptismo peccata dimittere: 64 quos constet baptizatos, eadem adhuc in personam patris maledicta congerere, & inexsabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc Christianus, hoc Dei seruus potest aut mente concipere, 65 aut fide credere, aut sermone proferre? Et vbi erunt legis præcepta diuinæ, quæ dicunt: Honora patrem & matrem, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur, in Deo impunè violatur? Vbi erit quod ipse Christus in Euangelio posuit & dicit: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur: Si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat; in cœlestem & spiritalem patrem maledicos, atque Ecclesiæ matris inimicos esse viuificat? Execranda ac detestanda res à quibusdam prorsus asseritur, vt is qui blasphemantem in Spiritum Sanctum reum futuri peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphematos salutari baptismo sanctificare dignetur. Et nunc qui talibus ad Ecclesiam venientibus sine baptismo communicandum existimant, non putant se 66 alienis, immo æternis peccatis communicare; admittentes sine baptismo eos, qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum peccata deponere. Quàm vanum est porrò & peruersum, vt cùm ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore, vel scelere in quo priùs fuerant, agnoscant Ecclesiæ veritatem; 67 nos veritatis eiusdem iura & sacramentum mutilemus

Act. 2. — Matt. 28. — Ioan. 17. — 1. Ioan. 2. — Ioan. 6. — Matt. 15. — Exod. 20. — Matth. 15.

tilemus, & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse: quando illi se peccasse, & propter hoc ad Ecclesiæ indulgentiam venire fateātur? Quare Ecclesiæ Catholicæ fidem ac veritatem, frater charissime, & tenere debemus firmiter & docere; & per omnia Euangelica & Apostolica præcepta rationem diuinæ dispensationis, atque vnitatis ostēdere. 68 Nunquid potest vis baptismi esse maior, aut potior, quàm confessio? quàm passio? vt quis coram hominibus Christum confiteatur, & sanguine suo baptizetur? 69 Et tamen neque hoc baptisma hæreticis prodest, quamuis Christum confessi, & extra Ecclesiam fuerint occisi; nisi si hæreticorum patroni & aduocati hæreticos in falsa cōfessione Christi interfectos, Martyres prædicant, & contra Apostoli contestationem, qui nihil eos quamuis exustos & occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis proficere ad salutem potest, quia salus extra Ecclesiam non est: quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantùm peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius noua & maiora cumulauerit?" Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cū quibus nec Pater Deus, nec Filius Christus, nec Spiritus Sanctus, nec fides, nec Ecclesia ipsa communis est: & ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt; vt qui legitimo & vero, atque vnico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione diuina præparantur, sacramento vtroque nascantur, quia scriptum est: 71 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest intrare in regnum Dei. Quo in loco quidam, quasi euacuare possint humana argumentatione prædicationis Euangelicæ veritatem, catechumenos nobis opponunt, si quis ex his antequam in Ecclesia baptizetur, in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eo quod ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur huiusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum, catechumenos illos primo integram fidem & Ecclesiæ vnitatem tenere, & ad debellandum diabolum de diuinis castris eum plena & sincera Dei patris, & Christi, & Spiritus Sancti cognitione procedere; deinde nec priuari baptismi sacramento, vtpotè qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se aliud baptisma baptizari. " Sanguine autem suo baptizatos, & passione sanctificatos cōsummari, & diuinæ pollicitationis gratiam consequi, declarat in Euangelio idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur, & quod secum futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui fidei & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus & fallere; sed correctos à nobis ac reformatos ad regnū cœlorum disciplinis cœlestibus erudire." Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes, sine baptismo admissi sunt? Potēs est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui ad Ecclesiam simpliciter admissi, in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est; cum magis sapientibus & Deum timentibus congruat, 74 patefactæ & perspectæ veritati libenter atque incunctanter obsequi, quam pertinaciter atque obstinatè contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. 75 Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis Baptisma opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos, vt ad Ecclesiam veniant retardari: imò verò hoc ipso magis ad necessitatem veniendi, testimonio ostēsæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint iudicio ac sententia nostra id decerni & statui, vt baptisma iustum & legitimum computetur, quod illic baptizantur; putabunt se Ecclesiam quoque & cætera Ecclesiæ munera iustè & legitimè possidere; nec erit causa veniendi ad nos, quando habentes baptisma, habere videantur & cætera. Porrò autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse, nec remissam peccatorū extra Ecclesiam dari posse, 76 auidius ad nos & promptiùs properant, & munera ac dona Ecclesiæ matris implorant; certi peruenire se omnino non posse ad veram diuinæ gratiæ pollicitationem, nisi priùs venerint ad Ecclesiæ vnitatem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero Ecclesiæ baptismo, quando ex nobis didicerint, 77 baptisatos quoq; à Paulo eos qui iam baptismo Ioannis baptizati fuissent, 78 sicut legimus in Actibus Apostolorum. Et nunc apud

1. Cor. 13.

Ioan. 3.

Luc. 12.

Ibid. 23.

quosdam de nostris, hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & inuidia quadam quasi rebaptizandi, baptizare post hostes Dei nefas ducitur; cum baptizatos inueniamus quos Ioannes baptizauerat: ille Ioãnes maior inter Prophetas habitus, ille diuina gratia adhuc in vtero matris impletus, ille Heliæ spiritu & virtute subnixus, qui non aduersarius Domini, " sed præcursor ac predicator fuit, qui Dominum non tantum verbis prænnnciauit, sed & oculis ostendit; qui ipsum Christum, per quem baptizẽtur cæteri, baptizauit. Quod si iccirco hæreticus ius baptismi obtinere potuit, quia prior baptizauit, non possidentis erit iam baptisma, sed occupantis: & cum separari à se & diuidi omnino non possint baptisma & Ecclesia; qui occupare baptisma prior potuit, & Ecclesiam pariter occupauit: & incipis tu illi hæreticus videri, qui prçuentus posterior esse cœpisti: qui credendo ac manus dando, ius quod acceperas reliquisti. Quam periculosum sit autem in diuinis rebus, vt quis cedat iure suo & potestate: scriptura sancta declarat, cum in Genesi Esaü primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. " Hæc tibi breuiter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater charissime, nemini præscribentes aut præiudicantes, quo minus vnusquisque Episcoporum quod putat faciat, habens arbitrij sui liberam potestatem. Nos quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus diuinam concordiam & dominicam pacem tenemus: maxime cum & Apostolus dicat: Si quis autem putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. Seruatur à nobis patienter & firmiter charitas animi, collegij honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotij. " Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. " Opto te, frater charissime, semper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXIII.

1 IVBAIANO FRATRI] *Codex Anglicus:* IVVAIANO; *legit: Zacarias vero & Theodorus Bal*-*samon in præfat.* Exegeseos *Concilij Carthag.* IVBOIANO; *sed quum priori modo legat Camb. cod. tum hic tum in Synodo. D. quoque Aug. etiam Ms. frequentissime contra Donatistas agens, & D. Hieron. contra Luciferin. magis placet prior illa & vulgata lectio. Patet autem ex verbis in argumento citatis, fuisse episcopum Africanum, sed quo loco deprehendere non potui.*

2 Scripsisti mihi, frater charissime] *Particula* charissime, *tum hic tum sæpe infra in hac* Epistola, *adiecta est à Manutio & Morelio, pro phrasi Cypriano vsitata.*

3 Desiderans significari tibi motum animi nostri] *Rectè etiam hoc illi, pro eo quod erat* significans desiderare te motum animæ nostræ. *Respondet autem ad locum hunc D. Aug. lib. 3. de Baptismo cap 10. dicens multa illicite fieri, quæ tamen rata sunt.*

4 quid in Concilio) *Concilium illud intelligit, cuius est epistola 70. quod solius Africæ fuisse patet, vtpote quum ad Numidas* Episcopos *scripta sit.*

5 quid item postea. Quinto collegæ nostro de eadem requirenti] *Sic etiam illi. Prior vero lectio, si reponatur.* Quintum, prò quendam, *non malu est, hoc nempe.* Quid deinde post ad Quintum collegam nostrum de eadem te requirentem.

6 Et nunc quoque cum in vnum conuenissemus) *Ex hoc loco colligit dicto loco Diuus Augustinus non vnum duntaxat, sed plura fuisse Africana concilia tempore Cypriani. Et certe idipsum patet ex verbis concilij in argumento citatis* quod semel atque iterum & sæpè eeosuimus] *Tria autem fuisse vt minimum, certo deprehendi. primum Episcoporum Africæ de quo epistol. 70. Secundum de quo hic & epistola præced. Episcoporum Africæ & Numidiæ numero 71. Tertium quod exstat infra tom. 2.* Episcoporum *Africæ, Numidiæ & Mauritaniæ numero 87. Concilijs autem his omnibus præponit vale deinde Augustin. vniuersæ* Ecclesiæ *auctoritatem.*

7 Quicunque ergo ab adultera & prophana aqua] *Non esse adulteram aquam, etiamsi ab adultero administretur, docet D August.*

8 Nec nos mouet, &c. Nouatianenses rebaptizare] Q*uum sic legat August. etiam Manuscripti dicto lib. 11. cap. vbi hoc Cypriani ad Iubaianum responsum laudat, magis placet hæc Manutij & Morelij lectio, quàm vulgata & codic. Cambron.* Nouatianos. *Vel hinc etiam patet a Nouatiano dictos illos hæreticos, non à Nouato.*

9 Homines tamen imitantur] *E contrario, hæc vulgata magis placet, quam illorum Angl. cod.* humana, *præsertim quum sic legat Cambron. cod. Recte autem adiecerunt ipsi* tamen, *ut* sibi & veritatem, *hactenus desiderata.*

10 Nihil illi extra Ecclesiam licere] *Sic illi, alij* illic, *neutri male. Est autem locus obscurus.*

11 Extrario & hæretico baptismo) *Sic Angl. cod. pro eo quod alij* extraneo, *& placeret magis quia extrarium interpretatur Festus eum, qui est extra focum, Sacramentum, & ius, sed prius Cypriano est vsitatius.*

12 Apud nos autem non noua aut repentina res est] *Repetit denuo concilium ante longum ætatem sub Agrippino celebratum, de quo vide ibidem Aug. cap. 13. adnotanda phrasis* tot millia hæreticorum conuersi, *similis illi Apocal. Quadraginta millia signati Angl. tamen cod. legit* conuersorum.

13 Et rationabiliter & libenter amplexi sunt] *Etiam hoc sumpsisse illos ex Augustin. suspicor, pro eo quod erat duntaxat*: & rationabiliter complexi.

14 Lauacri vitalis & salutaris] *Elegans Baptismi periphrasis.*

15 Ad hoc veniunt vt discant] *Suspicor negligentia operarum commissum mendum apud Manut. dum legitur*: vt discedant.

16 Nos non debemus stuporem, &c.] *Locus hic antea deprauatus & mutilus, recte hoc pacto ab vtroque illorum castigatus est. Ego verò etiam interserendum puto*: igitur.

17 Plane quoniam inueni in Epistola] *Videtur mihi prorsus intelligi hic Epistolam Stephani de non baptizandis hæreticis, nam pleraque eadem hic ex illa verba adfert, quæ in* Epistolis *sequentibus duabus reperiuntur. Atque adeò videtur illa prius peruenisse ad* Iubaiani *manus, & ad Cyprianum ab illo missa; & fortassis propterea magis offensus fuit Cyprianus. Nisi malit quis, duas Epistolas eadem de re à Stephano scriptas esse.*

18 Accipere remissam peccatorum potuerit) *Quàm vera sit hæc Stephani sententia, toto libro 1. contra Donatist. & dicti libri capite 13. & 14. late tractat. D. Augustin. Placet autem magis illud*: secundum quod, *quam quod erat prius*: secundum quæ.

19 Etiam Marcionis fieri mentionem] *Quum paulo post &* Marcionitarum *&* Marcionis *denuo fiat mentio, crassus fuit error codicis* Erasmi, *qui hic legit* Martiani, *præsertim quum totidem pene verbis eadem repetat Epistola sequenti.*

20 Quod iam in nomine Iesu baptizati esse videantur.] *De baptismo in nomine Iesu infra latius, hoc hic duntaxat dicam, Augustin. dicti libri capite 15. vbi hunc locum tractat, admittere quidem* Marcionis *baptismum tamquam integrum sacramentum, si tamen Euangelicis verbis in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti baptismum ille consecrabat.*

21 Patripassiani, Anthropiani, Valentiniani, Appelletiani, Ophitæ, Marcionitæ) *Sic Manu. & Morelius, pro eo quod erat prius duntaxat.* Patripassiani, Appellanitæ, Marcionitæ. *Duo itaque hæreticorum genera desiderabantur, & ex duobus vnicum conflatum erat. Atque adeo recte pro*: Appellionitæ, *reposuerunt*: Appelletiani, Ophitæ. *Nam & Augustin. libro quarto Cresc. Gramm. capite 62. vbi videtur ad hunc locum alludere, recenset* Patripassianos, *Valentinianos, Patrilianos, Apellitas,* Marcionitas, *Ophitas. Porro Patripassianorum hæresis ita dicta, quod Patrem passum dicerent, quam solis Noëtianis ascribit Epiphan. hæresi. 57. D. Augustin. ad Quod vult d. hæret. 41. etiam* Sabellianis *impingit, immo & Praxianis & Hermogenianis in Africa, contra quos singuli extant libri Tertulliani. Anthropianorum nullam alibi mentionem reperi. Fortassis omnes illos hæreticos intelligit, qui Christum solum hominem agnoscebant. Aut si discipulos quospiam Valentini, quum ille inter cæteros Deos suos quos Aeonas appellabat, numeraret: ἄνθρωπον ϗ ἐκκλησίαν, id est, hominem & Ecclesiam (teste Tertullian. de præscript. hæret.) natos ex sermone & vita: Aut certe (quod mihi maxime probatur)* Colorbasios *à Colorbaso sic dictos, qui primum patrem vniuersorum (teste Epiphanio hæret. 15. & primum principium & primum incomprehensibile, ἄνθρωπον vocabant, & propterea saluatorem seipsum filium hominis dixisse. Quis error tamen ex prædicto quoque Valentini errore originem sumpsit. De Valentinianis, vide* Epiphan. *hær. 31. August. hæret. 11. Tertull. de præscript. hæret. & scripta contra eosdem* Irenæi *& Tertulliani; contra quos etiam scripsere* Clemens *Alexandrinus & Hyppolitus. De Appelletianis ita ab Appelle nuncupatis, vide* Epiph. *hær. 44. August. hær. 23. & Tertul de carne Christi & de præscrip. contra hær. De Ophitis ita dictis ab ὄφις, id est, colubro quem colebant.* Epiphan. *hær. 37. Aug. hær. 17. & lib. de præscript. hær. Tertull.* Constat. *autem omnes illos aut de patre, aut de filio male sensisse.*

22 Et gladijs & venenis subuertentes veritatem] *De simili hæreticis vsitata truculentia, loquitur etiam supra Epist. lv.*

23 Quia nec delectat id dicere) *Antea erat* nec delectatio est dicere.

24 Nunquid hanc trinitatem Marcion tenet, &c.] *Alludere videtur ad tria principia, atque adeo Trinitatem quandam, quam* Epiphanius *hæret. 42. Marcionem asseruisse dicit, & repetit D. Augustin. hæret. 22. bonum nempe, iustum siue creatorem mundi, & prauum siue diabolum. Atque adeo etiam subdit* Nunquid eundem asserit quem & nos Deum patrem creatorem.

25 Nunquid eundem vnum filium Christum de Maria virgine natum, &c.] *Hoc pertinet ad alterum illius errorem, contra quem agit Tertul. libr. de Carne Christi: quo dicebat* Christum *non vere, sed putatiue, (vti ille loquitur) natum ex Virgine. Angl. autem cod. legit non male*: Nunquid eundem nouit filium, *ex quo etiam restitui illud*: caro factus sit, *pro*, est.

26 Qui resurrectionem carnis per semetipsum primos initiauerit] *Hæc contra tertium illum errorem, quo asserebat neque* Christum *vere resurrexisse, neque nos resurrecturos; contra quem agit libro de Resurrectione carnis Tertul. Quare recte adiecta sunt hic voces*: carnis, *&* primos, *à* Manutio *&* Morelio. *Item habet etiam Angl. cod. qui confirmat etiam illud* Manutij: quod in eadem carne resurrexisse.

27 Quomodo ergo potest videri, qui apud illos baptizatur consecutus esse] *Sic ille, pro eo quod erat* apud illos baptizatos consecutos esse, *neutro male. Porro admittit quidem D. Augustin. talem apud illos baptizatum non consequi peccatorum remissam, sed tamen verè baptizari docet, & postea cum ad Ecclesiam venerit remissionem accipere peccatorum. Quod vsque adeo de omnibus hæreticis verum asserit, vt libro 6. de Baptismo; capite vigesimo quinto etiam illum pro vero Baptismo agnoscat, cuius precibus quædam inseruntur contra Catholicam fidem. Quia certa illa (inquit) Euangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent, vt per illa sic euacuentur quæcunque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur, quemadmodum dæmonium Christi nomine excluditur. Iuxta igitur D. Augustin. sententiam à quocunque hæretico collatus baptismus ratus censetur, modo verbis illis Euangelicis consecratus sit. Alioqui vero si omittantur illa non est verum baptisma. Atque hinc est, quod cum* Marcionis, *Nouatianorum, & aliorum supranominatorum baptismum recipiat* Ecclesia, *Paulianistarum tamen,* Cataphrygū, *& similium baptisma reprobet Synodus Nicena 1. cano. 19. secunda Synodus cano. 7. Laodic. cano. 8. sexta generalis 95. & septima canon. 7. Vti è contrario priorem illorum baptisma excipitur, dictarum Synodorum Laodic. cano. 7. & Sexta cano. iam dicto. Si quid autem diuinare licet in re incerta, ad Nicænum Concilium respexit August. dum toties plenarij & vniuersalis Concilij meminit, in*

quo approbatus ſit hæreticorum baptiſmus Nam eo ipſo quo ſolos Cataphrygas & Paulianiſtas rebaptizandos cenſet, cæterorum baptiſma comprobare videtur.

28 Et diuinæ indulgentiæ gratiam] *Ita illorum vterque, Cambr. cod.* & diuinæ bonitatis indulgentiam, *vulgati verò cod.* & domini indulgentiam.

29 Vtique id accepit quod credidit, falſum autem credens verum accipere non potuit] *Sic Manut. & Morelius, ſi tamen cum Coſterio legamus* vtique id accipere non potuit quod non credidit, *cæteris omiſſis, conſtabit ſenſus.*

30 Dum fit, facta eſt mihi] *Angl. cod.* dum ſic mihi facta eſt, *ſed illud expreſsit quod eſt Græcè apud 70.* γινομένη ἐγενήθη μοὶ *& legitur apud D. Auguſt. quoque lib. 3. de Bapt. cap. 15. Quare rectè adiecerunt* Manut. *& Morelius*, dum fit, *Optimè autem ex ipſo Hieremiæ contextu colligit Auguſtin. non loqui prophetam de baptiſmo, ſed de populo Iſraëlitico, præſertim quum aquarum nomine populos accipi teſtetur ſcriptura Apoc. 17. Suppleuerunt verò illi hunc locum antea mutilum.*

31 Aut enim vtruoque fides foris potuit] *Angl. cod.* fide ſuaſoris, *Morel.* fides de ſuo foris, *fortè legendum* fide ſua foris.

32 Et vade vnitatis originem) *Antea erat:* humanitatis, *pro quo Manutius & Morelius* vniuerſitatis, *ego verò* vnitatis, *legendum puto, cum ex ſimilibus locis de quibus ſupra latius epiſtola 55. tum ex D. Auguſtin. dicti lib. cap. 17. vbi hunc locum tractans, typum vnitatis Petrum dicit, præſertim nobiſcum legente Angl. cod.*

33 Vt id ſolueretur in cœlis, quod ille ſoluiſſet in terris] *Rectè ſic Morelius, pro eo quod erat* vt id ſolueretur in terris quod illi ſoluiſſent. *Ita enim habent verba Chriſti* Matth. 18. *quare & Auguſt. ita caſtigandum cenſeo.*

34 Remittentur illi] *Quandoquidem ſequitur* tenebuntur, *magis placet hæc Manut. & Morel. lectio, quam vulgata & quæ hodie eſt apud Auguſt. dicti lib. cap. 28.* remittuntur; *præſertim cum infra bis certe eodem modo hæc ſcriptura legatur. Apud Euangeliſtam tamen & Græcè & Latinè legitur* remittuntur: & retenta ſunt.

35 Præpoſitis & in Euangelica lege, &c. fundatis] *Quum ita legat D. Auguſt dicto cap. & Angl. cod. vera puto lectionem hanc Morel, ſi cui tamen illa lectio placet* præpoſitos fundatos, *oportebit cum Granio legas* licite, *pro eo quod eſt* licere. *Rectè autem adiecta eſt ab vtreque particula* poſſe, *nam ea legit Aug.*

36 Quod autem dicunt quidam] *Fatetur etiam D. Auguſt. dicti lib. cap. 19. exemplum hoc ex Act. Apoſt. ad rem non pertinere: Nam vti rectè adnotauit Cyprianus, locus ille de illa manus impoſitione intelligitur, quæ in confirmationis ſacramento fieri eſt ſolita; de qua latius epiſtola præcedenti.*

37 Præpoſitis Eccleſiæ offerantur] *Sic Angl. cod pro* per præpoſitos.

38 Quod non niſi vni & ſoli Eccleſiæ datum ſit] *Ita Manut. & Morel. cum Angl. cod. Cambron. verò cod.* vni, *duntaxat legit: prius vtrumque deſiderabatur.*

39 Et Deum promeritus] *Sic illi, antea erat* & promeritus.

40 Qui adultera & aliena & diuinæ vnitatis inimica in acceptum referimus] *Sic Angl. cod. pro eo quod alij* adulteram & alienam & diuinæ vnitatis inimicam, *ſed ad vulgatum videtur accedere D. Auguſtin. dum hoc loco interpretatur; quod habet Oſtium de adultera, de Eccleſia hæreticorum.*

41 Eccleſia paradiſi inſtar exprimens] *Notæ hoc dictum, ſimili tamen phraſi dixit infra Epiſtola ad Magnum: Aſperſionem, baptiſmi inſtar obtinere. Exactè autem ad hunc locum reſpondet D. Auguſtin. libr. 4. de baptiſmo cap. 1. Flumina paradiſi etiam foras largiter manare, ſed non beatitudinem: atque ita (ſi in Metaphora perſiſtamus) baptiſmum foris dari poſſe, ſed non ſaluatorem.*

42 Exciditur & in ignem mittitur] *Siue hoc pacto legas, ſiue vti vulgo:* excidetur & in ignem mittetur, *perinde eſt, variant etiam hodie exemplaria Latina.*

43 Baptiſmi gratiam ſalutaris cœleſti, &c] *Hoc ex Angl. cod. pro.* ſalutate & cœleſti.

44 Rigare poteſt] *Rectè Manut. & Morel. hic* rigare, *& paulo poſt:* impartire, *legunt: nam de baptizante loquitur, non de baptizato.*

45 Quæ de eius ventre fluxerunt] *Ex affinitate litterarum irrepſerat mendum:* de eius venis refluxerunt. *Rectè etiam illi* domini ſui poteſtatem, *pro eo quod erat* gratiam, *nam prius legit D. Auguſtin. apud quem & ſequentia tractata habes dicti lib. 4. cap. 2. 3. & 4.*

46 Nos de diuino permiſſu] *Adiecimus:* de, *ex eodem Angl. cod. quomodo & paulo poſt* ergo.

47 Nam ſi baptizari quis] *Optimè etiam hoc illi, eo quod ſequitur* conſequi.

48 Et templum Dei factus eſt] *Reſpondet Augu. admittere ſe; non fieri templum Dei qui apud hæreticos baptizatur: tamen pro baptizato habetur auarus qui ab auaritia non receſſerit, etiamſi templum Dei non fiat, ita & hæreticum verè baptizari.*

49 Cum tres vnum ſint] *Verba hæc antea deſiderata, ab illis quoque adiecta ſunt.*

50 Proinde fruſtra quidam qui ratione vincuntur conſuetudinem nobis opponunt] Hoc *planè verum eſt (inquit D. Auguſtin. dicti lib. cap. 5) quia ratio & veritas conſuetudini præponenda eſt: ſed cum conſuetudini veritas ſuffragatur, nihil oportet firmius retineri. Miror autem quid ſibi voluerit hoc loco Eraſmus, dum in adnotatiuncula dicit ſentire Cyprianum, non abſurdum eſſe, ſi quid in* Eccleſia *corrigatur, ſi deprehenſus fuerit error. Neque enim ego eum ſui ipſius ita oblitum putem, vt Eccleſiam, quam ipſe alibi confitetur iuxta Apoſtolum eſſe baſim & columnam veritatis, errare poſſe exiſtimauerit. Contrariam certè D. Cypriani ſententiam videre eſt, dum alibi dicit,* Eccleſiam *Chriſti ſponſam adulterari non poſſe, alibi à Chriſto ſeparari non poſſe, & præſertim toto libro de* Eccleſia *Catholica vnitate, quare nos prolixiori probatione ſuperſedebimus:* Si *quis de Eccleſia auctoritate plura deſideret, legat exactiſſimum de ea tractatum, apud* Melchiorem *Canum locorum Theolog. lib. 4.*

51 Quia ignorans feci] *Ita rectè* Manut. *& Morelius, pro eo quod antea erat:* qui, *nam ita habet Apoſtolus, Cambron. quoque cod. ac D. Auguſtin. & Gratianus diſt. 4. cap. Conſuetudo, hunc locum citantes. Ex quibus etiam patet locum ante hiulcum fuiſſe, nam duntaxat legebatur:* præſumptione atque obſtinatione ſuperatur.

52 Nec quiſquam dicat: Quod accepimus ab Apoſtolis, hoc ſequimur] *Deſiderabatur antea* hoc ſequimur, *quod primus rectè adiecit Granius, vt opinor ex Auguſt. qui hunc locum tractat dicti lib. 6. cap. Neque verò hic traditionem Apoſtolicam impugnat*

Cyprianus,

Cyprianus sed traditioni quam illi afferebant, opponit alteram traditionem de Ecclesiæ vnitate; quod nunc obscure indicant verba illa: quando Apostoli non nisi vnam Ecclesiam tradiderunt, *quomodo rectè nunc loquitur. Quin quod D. Aug. fatetur cum Cypriano, non inueniri posse, Apostolos aliquem ab hæreticis baptizatum, in eodem baptismo (ita ille legit cum cod. vulgatis) admisisse & communicasse. Sed neque hoc inuenitur, quia apud illos fuerit baptizatus, ab Apostolis denuo baptizatum. Illam tamen consuetudinem, quam non videbat ipse Cyprianus à pastoribus institutam, rectè ab Apostolis traditam credi. Quod ipsum expressius prius dixit lib. secundo de baptis. cap. est suo. Quæ per vniuersam Ecclesiam custodiuntur, non nisi ab Apostolis tradita & commendata credi oportere, etiam si in literis eorum non reperiantur, atque adeo etiam dictam consuetudinem credi debere Apostolicam.*

53 Veruntamen omnimodo, &c. Christus annuncietur) *Quandoquidem sic legat D. Aug. etiam Ms. dicto lib. 7. c. & Amb. cod. magis placet hæc vulgata lectio quam illa Manut. & Angl. cod.* annunciatur. *Nam etsi illa ad Græcum textum magis accedat, ad hanc magis accedunt verba eadem aliter paulopost repetita; & sic etiam Tertullian. legit libro 5. contra Marcionem A quo rectè vertitur* causationi, *pro eo quod Græcè est* προφάσει. *& Cyprianus vertit*: per occasionem *Antiqui fatetur etiam D. Aug. hanc scripturam ad hæreticos non pertinere, sed ad fratres contra disciplinam in Ecclesia male viuentes; confirmans ex hoc loco suam sententiam, etiam malos esse in Ecclesia.*

54 quosdam seruasse) *Hæc quoque primus ex D. Augustin. castigauit Grauius, antea erat*: seruare.

55 nam cum dicant sermonem eorum vt cancer serpere] *Hæc & sequentia eodem libro tractat D. Aug. cap. 11 12. 13. 14 15. & 16. ex quo patet, rectè adiectam particulam* gerunt, *quæ desiderabatur; vbi nunc legitur* quomodo gerunt spiritaliter.

56 Non est autem quod aliquis, &c.] *Multis deducit Cyprianus, non esse verum baptisma quod in solo Christi nomine confertur, ea quod Christus baptizare iusserit in plena & adunata Trinitate. Immo & eorum confirmat sententiam, qui neque ab Apostolis Act. 2. ita collatum baptismum volunt.*

57 quæ saluet] *Omisit vterque* in se, *quod hoc loco præponebatur.*

58 Cum ergo ex ipsius Christi] *Antea erat* & ipsius, *minus rectè.*

59 Legis & Moysi antiquissimum baptisma] *Alludit 1. Cor. 10. Omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari.*

60 imo & contra Ecclesiam] *Hæc recens ab illis adiecta sunt.*

61 Nisi si qui Christum negat, negatur à Christo] *Ab illis quoque ita rectè restitutus est hic locus, antea corruptissimus.*

62 Qua autem potestate) *Antea erat pessimè*: Qui aotem, *primus Grauius castigauit.*

63 vt qui filium Dei negat) *Additio* Dei, *ex Angl. cod.* maledico ore lacerauerit. *Ita rectè quoque illi, pro eo quod erat* lacerauit, *vbi autem legunt* quibus potest viribus, *antea erat* quibuslibet modis, *non male.*

64 quos constat baptizatos, &c.) *Etiam hic locus rectè ab illis restitutus, antea corruptus.*

65 aut fide credere) *Hoc quoque rectè legunt illi, prius enim erat superflua eiusdem vocis repetitio; sic & illud paulò post* si vocabulum, *pro eo quod corruptissime legebatur* nisi, *duobus in locis.*

66 alienis & æternis peccatis] *Alludit ad illud Marc. 3. Reus erit æterni delicti (nam de blasphemia loquitur in Spiritum sanctum) quod alii* Euangelistæ *dicunt, neque hic remitti neque in futuro.*

67 nos veritatis eiusdem iura & sacramentum] *Magis placet hæc lectio vulgata & Camb. cod. quàm illorum* & sacramenta, *nam de baptismo, non de aliis sacramentis quæstio est.*

68 Nunquid potest vis baptismi maior esse, quam confessio, quam passio] *Postremum illud rectè illi adiecere, nam id habet etiam D. August. dicto lib. 17. cap. vbi hunc locum tractat.*

69 Et tamen neque hoc baptisma hæretico prodest] *Quod hæreticis martyrium non prosit; latius tractauimus supra Epistola ad Antonianum. Porro si legimus* hæretico, *cum August. & Angl. cod. necesse erit; legamus etiam cum illis* Christum confessus & occisus, *sin vero legamus* confessi & occisi, *oportet vt legamus* hæreticis. *Eligat lector vtrum velit.*

70 Quare baptisma nobis ab hæreticis commune esse non potest] *Rectè ex Diuo Augustin. primus adiecit Grauius particulam* commune, *quæ desiderabatur.*

71 Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu] *Quum D. Aug. hunc locum tractans dicto lib. 21. cap. bis terve hoc pacto hanc scripturam legat; ego superfluam putaui particulam* sancto, *atque atque praeced. Epistola ad Stephanum præsertim, cum neque Hieron. eam legat Epistola ad Oceanum.*

72 sanguinem autem suo baptizatos] *Dogma istud de baptismo sanguinis sumpsit Cyprianus a Tertullian. libro de baptismo, nam & ipse scripturam illam Luc. 12. quam præmittit, huic rei adaptat, quomodo & Hilarius in illud Psalm. 118 Viuam & obseruabo sermones tuos. Similia videre est apud D. Aug. dicto lib. cap 21. ad finem vsque, cum lib. 13. de ciuit. Dei, cap. 7. quitamen lib. Retract. 2. cap. 18. existimat, non satis idoneum esse ad hanc rem comprobandam exemplum latronis, quod hic adfert Cyprianus. Ab aliis itaque id ipsum confirmatur per martyrium innocentum. Meminit eiusdem baptismi sanguinis D. Fulgentius lib. de fide ad Petrum cap. 3. & Auctor lib. de Ecclesia dogmat. c. 74 quem eam olim D. Aug. adscripsit Hrabanus Maurus lib. 4. de vniuerso cap. 10. in quo integrum illum librum reperire est. Eadem de re D. Bernardus epist. 77. ad Hugonem de sancto Victore.*

73. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his, &c.] *Locum hunc tractat D. August. lib. 5. de baptis. ca. 1. 2 3 4. & ex ipso Cypriano Donatistas conuincit; eo quod ipse hic fateatur eos, qui iuxta pristinam consuetudinem ab hæreticis sine baptismo recepti essent in Ecclesiam, saluari potuisse.*

74 patefactæ ac perspectæ veritati libenter obsequi] *Ita rectè quoque illi cum D. Aug. pro eo quod erat* patefacta veritate, *Locus est similis illi epistola ad Antonian. contra eos qui semper dubitare malunt, quàm veritati semel perspectæ acquiescere.*

75 Nec quisquam æstimet hæreticos, eo quod illis baptismata opponantur] *Sic Manut. & Morel. Cambr. vero ac Angl. cod. & cæteri excusi* baptismis. *Tractans verò hunc locum D. August. dicto lib. c. 5. 6. 7. & 8. pulchrè deducit, quam semper omnes etiam hæretici abhorruerint ab Anabaptismo.*

76 auidius ad nos & promptius properant]

Sic rectè illi pro eo quod erat audacius.

77 baptizatos quoque à Paulo eos, qui iam baptiſmo Ioannis baptizati fuiſſent) *Hunc locum ad epilogum vſque tractat D. Aug. dicto lib. cap. 9 10.11. 12.13 14.15. & 16. vbi pulchrè diſtinguit baptiſma Ioannis à baptiſmate Chriſti.*

78 ſicut legimus in Actibus Apoſtolorum] *Quum ita legat D. Aug. & Cambron. cod. confirmatur mea ſententia quam ſupra poſui epiſtola ad Anton. vbique apud Cyprianum legendum* actibus, *non* actis. *quod ferè legit Manut.*

79 ſed præcurſor & prædicator fuit] *Ita Auguſt. atque adeo rectè quoque* Manut. & Morel. *pro eo quod erat* præcurſor prædicando fuit.

80 Hæc tibi breuiter] *Epilogus eſt totius Epiſtolæ, quem cum alibi ſæpe, tum potiſſimum dicto lib. cap. 17 tractat. D. Auguſt. inde concludens: Quandoquidem vnicuique Epiſcopo permiſerit ſentiendi hac de re quod vellet libertatem, non mirum cuiquam videri debere, ſi ipſe à Cypriano hac de re diſſentiat; vniuerſa Eccleſia conſuetudinem & definitionem plenarii Concilii pluris faciens, quam aliquid Epiſcoporum ſcripta. De eodem, & loco ſimili Epiſt. præced. ita loquitur D. Hieronym. aduerſus Luciferia. Verum ſi voluerint qui ab Hilario, (nam ſic legunt Mſ. cod. pro eo quod vulgo legitur: Hilario) tincti ſunt & oues ſine paſtore eſſe cœperunt, de Scripturis ea proferre, qua beatus Cyprianus ob[l]are ſcos baptizandos (nam ſupe[r]flua eſt ibi negandi pertinacia) in Epiſtolis ſuis reliquit: ſciant illum hæc, non cum anathemate eorum qui ſe ſequi noluerant edidiſſe (ſi quidem in communione eorum permanſit qui ſententiæ ſuæ contrairent) ſed hortatum potius fuiſſe, propter Nouatianum & alias tunc hæreſes enaſcentes, ut quiſquam ab eo ſine damnatione erroris ſui recipereture. Sermonem denique ſuum quem ſuper hac re ad Stephanum Romanum Pontificem habuit tali fine complenit* hæc conſcientiam tuam frater, &c *Ad Iubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis ſcribens, in fine libelli ſic locutus eſt:* Hæc tibi breuiter pro noſtra mediocritate, &c] *Quum autem tam Hieronym. quam Aug. legant* breuiter, *non placet, quod Manut. legit* breuibus

81 Propter hæc etiam libellum de bono patientiæ] *Occaſionem hic narrat ſcripti libelli de bono patientia, quem habes infra tom. 2.*

82 Opto te frater chariſſ) *Clauſula hæc à Manutio & Morelio recens adiecta eſt.*

AD POMPEIVM CONTRA Epiſtolam Stephani.

EPISTOLA LXXIV.

Argumentum huius Epiſtolæ iſtud eſt apud D. Auguſtin. dicto lib. 5 contra Donatiſt. c. 23. Ad Pompeium (inquit) etiam ſcribit Cyprianus de hac eadem re; vbi apertè indicat, Stephanum quem Romanæ Eccleſiæ Epiſcopum tunc fuiſſe diximus, non ſolum ſibi ad iſta non conſenſiſſe, verum etiam contra ſcripſiſſe atque præcepiſſe. De qua rurſum cap. 25. Iam illa quæ in Stephanum iratus effudit, retractare nolo, quia & opus non eſt. Eadem quippe ipſa dicuntur, quæ iam ſatis diſcuſſa ſunt: & ea præterire melius eſt, quæ periculum pernicioſæ diſſentionis habuerunt. Stephanus autem & abſtinendos putauerat, qui de ſuſcipiendis hæreticis priſcam conſuetudinem conuellere conarentur. Iſte autem quæſtionis ipſius difficultate permotus, & ſanctis charitatis viſceribus largiſſimè præditus: in vnitate eis manendum, qui diuerſa ſentirent. Ita quamvis commotius; ſed tamen fraternè indignetur; vicit tamen pax Chriſti in cordibus eorum, vt in tali diſcrepatione nullum inter eos malum ſchiſmaticis oriretur. Hactenus ille: quæ prolixius citauimus, eò quod Antidoti ſint loco, aduerſus eos, qui hinc ſchiſma ſuum à Romano Pontifice confirmare nituntur.

CYPRIANVS 1 POMPEIO fratri, Salutem.

QVANQVAM 2 plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda ſunt complexi ſumus in Epiſtolis, quarum ad te exempla tranſmiſimus, frater chariſſime; tamen quia deſideraſti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras noſtras Stephanus frater noſter reſcripſerit, miſi tibi reſcripti eius exemplum; quo lecto magis ac magis eius errorem denotabis, qui hæreticorum cauſam contra Chriſtianos, & contra Eccleſiam Dei aſſerere conatur. Nam inter cætera vel ſuperba, vel ad rem non pertinentia, vel ſibi ipſi contraria, quæ imperitè atque improuidè ſcripſit, etiam illud adiunxit, vt diceret: 4 (*Si quis ergo à quacunque hæreſi venerit ad nos, nihil innouetur niſi quod traditum eſt, vt manus illi imponatur in pœnitentiam: 5 cum ipſi hæretici * propriè alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantum.*) [Steph.] [* propriè.] A quacunque hæreſi venientem baptizari in Eccleſia vetuit, id eſt, omnium hæreticorum baptiſmata iuſta eſſe & legitima iudicauit. Et cum ſingulæ hæreſes ſingula baptiſmata & diuerſa peccata habeant, hic cum omnium baptiſmo communicans, vniuerſorum delicta in ſinum ſuum coaceruata congeſſit. Et præcepit nihil aliud innouari niſi quod traditum eſt; quaſi is innouet qui vnitatem tenens, vnum baptiſma vni Eccleſiæ vendicat; & non ille vtique qui vnitatis oblitus mendacia & cõtagia 6 profanæ tinctionis vſurpat. *Nihil innouetur*, inquit, *niſi quod traditum eſt.*) [Steph.] 7 Vnde eſt iſta traditio? vtrumne de dominica & Euangelica auctoritate deſcendens, an de Apoſtolorum mandatis atque Epiſtolis veniens? Ea enim facienda

cienda esse quæ scripta sunt, Deus testatur, & proponit ad Iesum Naue dicens: *Iosue 1.* Non recedet liber legis huius ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, vt obserues facere omnia quæ scripta sunt in eo. *Mat. 28.* Item Dominus Apostolos suos mittens, mandat baptizari gentes & doceri, vt obseruent omnia quæcunque ille præcepit. Si ergo aut in Euangelio præcipitur, [9] aut in Apostolorum Epistolis, aut Actibus cōtinetur, vt à quacunq; hæresi venientes non baptizentur, sed tantùm manus illis imponatur in pœnitentiam, obseruetur diuina hęc & sancta traditio. Si verò vbique heretici nihil aliud quàm aduersarij & Antichristi nominantur; si vitandi, & peruersi, [9] & à semetipsis damnati pronūciantur: quale est vt videantur damnandi à nobis non esse, quos constat Apostolica contestatione à semetipsis damnatos esse? *Tit. 3.* Vt nemo infamare Apostolos debeat, quasi illi hereticorum baptismata probauerint; aut eis sine Ecclesiæ baptismo communicauerint, quando talia de hæreticis Apostoli scripserunt: [10] & hoc, cùm nondum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdum quoq; [11] Marcion de Ponto emersisset, [12] cuius magister Cerdon [13] sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus [14] additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris & abruptius in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis contra Ecclesiam rebellantem, sceleratiùs & grauiùs armauit. Quod si hæreses constat postmodum plures ac peiores extitisse; & si retro nusquam omnino præceptum est, neque conscriptum, vt hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur, & sic ei communicetur; & si baptisma non nisi vnum est, quod apud nos est, & intus est, & soli Ecclesiæ de diuina dignatione concessum est: quæ ista obstinatio est, quæue præsumptio, humanam traditionem diuinæ dispositioni anteponere, nec animaduertere, indignari & irasci Deum, quotiens diuina præcepta soluit & præterit humana traditio? Sicut per Esaiam Prophetam clamat *Esa. 29.* & dicit: Populus iste labiis honorificat me, cor verò eorum longè separatum est à me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes. *Mat. 7.* Item Dominus in Euangelio increpans similiter & obiurgans ponit & dicit: [15] Reiicite mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. Cuius præcepti memor beatus Apostolus Paulus, commonet ip- *1. Tit. 6.* se quoque & instruit, dicens: Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Iesu Christi & doctrinæ eius, stupore elatus est, nihil sciens, [16] discedendum ab huiusmodi. Pręclara sanè & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco Epistolæ suæ addidit & adiecit: (*Cùm* *Stephi.* *ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes non baptisent, sed communicent tantùm.*) Ad hoc enim malorum deuoluta est Ecclesia Dei & sponsa Christi, vt hæreticorum exempla sectetur, vt [17] ad celebrāda sacramenta cœlestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciāt Christiani, quod Antichristi faciunt. Quæ verò est animi cæcitas, quæ prauitas, fidei vnitatem de Deo patre & de Iesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam iccirco apud hæreticos Ecclesia non est, quia vna est, & diuidi non potest: si ideò illic Spiritus Sanctus non est, quia vnus est, & esse apud prophanos & extraneos nōn potest: vtique & baptisma quod in eadem vnitate cōsistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab Ecclesia, neque à Spiritu Sancto potest. [18] Aut si effectum baptismi maiestati nominis tribuunt, vt qui in nomine Iesu Christi vbicumque & quomodocumque baptizantur, innouati & sanctificati iudicentur; [19] cur non in eiusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum Spiritum Sanctum? cur eadem eiusdem majestas nominis non præualet in manus impositione, quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra Ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & Spiritus Sanctus infundi? Quis enim peccatis in baptismo expositis sanctificatus est, & in nouum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum Spiritum Sanctum idoneus factus non est? quando Apostolus dicat: [20] Quotquot, in Christo baptizati estis, Christum induistis. [23] Qui potest, *Gal. 3.* apud hæreticos baptizatus, Christum induere; multo magis potest Spiritum Sanctum, quem Christus misit, accipere. Cæterum maior erit mittente; qui missus est, vt incipiat foris baptizatus, Christum quidem induisse, sed Spiritum Sanctum

non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, " aut à Christo spiritus separari. " Illud quoque ineptum, vt cùm natiuitas secunda spirtalis sit, qua in Christo per lauacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, vbi spiritum negant esse: peccata enim purgare, & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & Spiritum Sāctum. 24 Quare aut & Spiritum necesse est concedant esse illic, vbi baptisma esse dicunt: aut nec baptisma est, vbi spiritus non est, quia baptisma esse sine spiritu non potest. Quale est autem asserere, & contendere, quod esse possint esse filij Dei qui non sint in Ecclesia nati? " Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur, & nouus nascitur, manifestat & probat beatus Apostolus dicens: 26 Saluauit nos per lauacrum regenerationis. Si autem in lauacro, id est, in baptismo est regeneratio, quo modo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola, quæ Christo coniuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem Apostolo rursus dicente: Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquæ. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quæ sola à Christo sanctificatur, & lauacro eius sola purgatur; manifestum est heresim (quæ sponsa Christi non sit, nec purgari, nec sanctificari lauacro eius possit) filios Deo generare non posse. Porrò autem non per manus impositionem 27 quis nascitur quando accipit Spiritum Sanctum, sed in baptismo, vt spiritum iam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factū est. Ante enim Deus eum plasmauit, & tūc insufflauit in faciem eius flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi priùs fuerit qui accipiat. Cùm autem natiuitas Christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio, & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter, & generare filios Deo possit; vbi, & ex qua, & cui natus est, qui filius Ecclesiæ non est, vt habere quis possit Deum patrem, ante Ecclesiam matrem? " Cùm verò nulla omnino heresis, sed neq; aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris possit; cur in tantum Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit, vt etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & 29 Apelletis, & cæterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci; & illic in nomine Iesu Christi dicat remissionem peccatorum dari, vbi blasphematur in patrem, & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandūm est, frater charissime, pro fide & religione sacerdotalis loci quo fungimur, an constare sacerdotis Dei ratio in die iudicij possit, asserentis & probantis, & in acceptum referentis blasphemantium baptismata; cùm Dominus comminetur & dicat: Et nunc preceptum hoc ad vos est, ô sacerdotes, si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro, vt detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram. Dat honorem Deo, qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo, qui apud eos qui in Deum blasphemāt remissionem peccatorum dari iudicat. 30 Dat honorem Deo, qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseuerat? Dat honorem Deo, qui vnitatem, & veritatem de diuina lege venientem non tenens, hæreses contra Ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo, qui hæreticorum amicus, & inimicus Christianorum, 31 sacerdotes Dei veritatem Christi, & Ecclesiæ vnitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic à cultoribus & sacerdotibus eius timor Dei & disciplina seruatur: abiiciamus arma, manus demus in captiuitatem, tradamus diabolo ordinationem Euangelij, dispositionem Christi maiestatem Dei, diuinæ militiæ sacramenta soluantur, sacrorum cœlestium signa prodantur: succumbat & cadat Ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, charitas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Meritò & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque liberius excrescunt, & serpentinis criminibus pullulantes, aduersus Ecclesiam Dei maioribus viribus, venenorum suorum virus exprimunt: dum illis 32 aduocatione quorumdam, & auctoritas prestatur, & firmitas; dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra Ecclesiam foris geritur, intus in ipsa Ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor præualet fidei, si custodimus Christi precepta, si incorruptam atque inuiolatam sponsæ eius

Tit. 3. Ephes. 5. Gen. 2. Mala. 2.

eius sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis: Putas cùm venerit filius hominis, inueniet fidem in terra? quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione sincera militamus; cō missa nobis diuinitus castra fideli virtute seruemus. " Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat, impedire debet quo minus veritas præualeat & vincat. Nam consuetudo sine veritate, vetustas erroris est: propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas dicit, sicut scriptum est: " Veritas & manet & inualescit in æternum, & viuit & obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personam, nec differentias, sed quæ sunt iusta facit; nec est iudicio eius iniquum, sed fortitudo, & regnum, & maiestas, & potestas omnium sæculorum: Benedictus Deus veritatis. Quam veritatem nobis Christus ostendens in Euangelio suo dicit: Ego sum veritas. Propter quod si in Christo sumus, & Christum in nobis habemus; si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ, vt quis magis sua praua & falsa defendat, " quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens B. Paulus Apost. ad Timothęum scribit & monet, Episcopum 36 non litigiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille, qui est ad discendi patientiam lenis & mitis: oportet enim Episcopum non tantùm docere, sed & discere; quia & ille melius docet, qui quotidie crescit, & proficit discendo meliora. Quod ipsum quoque idem Apostolus Paulus docet, prǽmonens, vt si alij sedenti melius reuelatum fuerit, prior taceat. " In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes, & errorem deponere, & inuenire atque eruere veritatem. Nam si ad diuinæ traditionis caput & originem reuertamur, cessat error humanus; & sacramentorum cœlestium ratione perspecta, quicquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat, in lucem veritatis aperitur. " Si canalis aquam ducens qui copiosè priùs & largiter profluebat, subitò deficiat: nonne ad fontem pergitur, vt illic defectionis ratio noscatur, vtrùmne arescentibus venis, " in capite vnda siccauerit; an verò integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit? Vt si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est, quo minus aqua continua perseueranter ac iugiter flueret, refecto & confirmato canali ad vsum atque ad potum ciuitatis aqua collecta eadem vbertate atque integritate repræsentetur, qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta diuina seruantes, vt si in aliquo nutauerit & vacillauerit veritas, ad originem Dominicā & Euāgelicam, & Apostolicam traditionem reuertamur, & inde surgat actus nostri ratio, vnde & ordo & origo surrexit, " Traditum est enim nobis quod sit vnus Deus, & Christus vnus, & vna spes, & fides vna, & vna Ecclesia, & baptisma vnum non nisi in vna Ecclesia constitutum, à qua vnitate quisquis discesserit, cùm hęreticis necesse est inueniatur; quos dom contra Ecclesiam vindicat, sacramentum diuinæ traditionis impugnat. Cuius vnitatis sacramentum expressum videmus etiam in Cantico Canticorum ex persona Christi dicentis: 41 Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquæ viuæ, paradisus cum fructu pomorum. Si autem Ecclesia eius hortus conclusus est, & fons signatus, quomodo in eundem hortum introire, aut bibere de fonte eius potest, qui in Ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans, & vindicans vnitatem; " mandauit & monuit nisi per vnum solum baptisma vnius Ecclesiæ saluari nos non posse. In arca, inquit, Noe pauci, id est, octo animæ, saluæ factæ sunt per aquā, 43 quod & vos similiter saluos faciet baptisma. Quam breui & spiritali compendio, vnitatis sacramentum manifestauit? Nam vt in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noe non fuit, non potuit per aquam saluus fieri: ita nec nunc potest per baptismum saluus videri, qui baptizatus in Ecclesia non est, quæ ad arcæ vnius sacramentum Dominica vnitate fundata est. Obseruatur itaque à nobis & tenetur, frater charissime, explorata & perspecta veritate, vt omnes qui ex quacunque hæresi ad Ecclesiam conuertuntur, Ecclesiæ vnico legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in Ecclesia priùs fuerāt, & sic ad hæreticos trāsierant: hos enim oportet cùm redeunt, acta pœnitentia per manus impositionem solam recipi, & in ouile, vnde errauerant, à pastore restitui. Opto te, frater charissime, semper bene valere.

Luc. 18. Esdr. 4. Ioan. 14. 1. Tim. 3. 1. Cor. 14. Ephes. 4. Cant. 4. 1. Pet. 3.

ADNOTATIONES IN Epistolam. LXXIV.

1 Pompeio Fratri] Pompeius in Synodo sub finem cognominatur Sabratensis, supra quoque Epistolis xlı. xliii. & xlv. illius fit mentio.

2 Quamquam plene ea quæ, &c.] Loquitur de Epistolis praced. ad Episcopos Numidas, ad Quintum & ad Iubaianum atque adeo patet post illas omnes scriptam hanc esse.

3 Nam inter cætera vel superba] Sic Manu. & Morelius, rectius quam vulgo legitur: superuacua, eoquod sequatur: vel ad rem non pertinentia.

4 Si quis ergo a quacumque hæresi, &c.] Verba sunt Stephani, atque adeo alius characteribus excudi illa iussimus, uti & alia quæ sequuntur.

5 Cum ipsi hæretici propriè alterutrum ad se venientes, &c.] Ita Cambr. cod. & paulo post vbi denuo hac verba repetuntur, excusi omnes, hic etiam Manus. & Morelius, vulgati verò hoc loco legunt prope, & Firmilianus Epistola sequenti eadem Stephani verba citans ad alterutrum ad se. Cambr. rursum legit postea hæretici ad se venientes alterutrum, omissa voce proprie. Locus est obscurus, ego existimo legendum, aut proprio modo aut prope alterutros ad se venientes nihil tamen immutare volui, præsertim quum non exstet ipsa Stephani Epistola.

6 Prophanæ tinctionis] Mendose antea legebatur ex affinitate litterarum prophana & motiones.

7 Vnde est ista traditio, &c.] Apostoli quidem (inquit D. August. cap. 23. lib. 5. de Baptis.) nihil exinde praceperunt, sed consuetudo illa qua opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse credenda est, sicut sunt multa qua vniuersa tenet Ecclesia, & ob hoc ab Apostolis pracepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. Neque verò aliud etiam quam Augustin. sentit, sentire Cyprianum, patet ex seq. vbi dicit, per Stephanum humanam traditionem diuina dispositioni anteponi. Quum enim nullam ille proponeret scripturam de hæreticis non baptizandis, & econtrario ob oculos versarentur Cypriano multa scriptura, qua suam viderentur confirmare prima facie sententiam; videbatur illi Stephanus scriptura sacris traditionem antepenere, atque adeo reiicere mandatum Dei, vt suam traditionem statueret. Atqui si instructus fuisset diligentius Cyprianus, nihil efficacia habere scripturas illas; non dubitat D. August. quin contrariam traditionem acceptasset. Et certè aliis ex locis mentem Cypriani colligere non erit difficile. Quas enim traditiones non scriptas enumerat Tertul. lib. de Corona militis, ipse approbat; ipse in Ecclesia sua obseruatas docet, quemadmodum suis locis adnotauimus; hic duntaxat ea recensebimus, qua fiunt in ipso sacramento baptismi, de quo hic quastio est. Renunciationis qua ante baptismum fit, meminit Epistolis vii. & lxiii. ac libri de disciplina & habitu Virginum, & alibi frequenter. Interrogationis & responsionis qua fieri solent de Symbolo fidei, Epistola lxx. Exorcismi qui pramitti solet, Epistola ii & lxxii. ac libro aduersus Demetrianum. Eodem pertinet Epistola lix. de baptizandis infantibus; nam ad traditionem non scriptam illorum baptismum D. Augustin. referre solet. Quin quod sub finem huius Epistola prorsus traditiones confirmet. Earumdem traditionum auctoritatem mire confirmat D. Hieronym. contra Lucifer. exemplo variorum baptismi rituum, Epistola ad Lucianum, & aduersus Vigilantium. Vbi more veteribus vsitato, potissimum ex traditionibus disputat. Ita enim cum Donatistis confligit D. August. cum Melchisedechianis, Apostolicis, Aerianis, Epiphanius, cum Eunomianis; Basilius lib. de Spiritu sancto, & Gregor. Nazianz. cum Marcione, Valentino & Complicibus, Tertullianus & Irenaus, præsertim cap. 4. lib. 3. & lib. 4. cap. 43. Origenes vero tractans illud ad Gal. 1. Si quis vobis euangelizauerit præterquam quod accepistis, anathema sit, diffinit hæreticum esse, qui Christo credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christo se credere confitetur, & aliter de veritate fidei Christiana credit, quam habeat Ecclesiastica traditio. Reperiuntur hac eius verba ex comment. in Epistolam ad Titum, in Apolog. Pamphili. Ignatius quoque Epistola ad Heronem: Omnem qui dixerit præter ea quæ tradita sunt, pro lupo haberi vult. Clemens etiam Romanus (teste Irenæo lib. 3. cap. 3.) de traditionibus Apostolicis ad Corinthios Epistolam scripsit. Ad traditionem etiam Apostolicam refert Dion. Areop. sub finem Eccles. Hierarch. preces pro defunctis & paruulorum baptismum. Immo ipse Apostolus Paulus 1. Cor. 11. Consuetudinem Ecclesia contentiosis obiicit. Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei, quo epiphonemate suam Epistolam quoque ad Iubaianum Cyprianus conclusit. Et apertius traditionem confirmat non scriptam 2. Thessalon. 2. State (inquit) & tenete traditiones quas accepistis siue per Epistolam, siue per sermonem: ita interpretantibus Veteribus omnibus, & disertis verbis D. Chrysost. in comment. Caterum primus legitur traditioni contraria, noua quædam ingessisse Montanus hæresiarcha Ecclesiast. Hist. lib. 5. capite 16. Quem imitati cateri hæretici (teste Vincentio Lirinensi in aureo illo libello contra prophanas hær. nouit.) semper pro more habuerunt, vt ad scripturas prouocarent: verum aduersus eos vsum Ecclesiam præscriptione traditionum, late deducit Tertullian. libro his temporibus perquam necessario, de præscriptionibus aduersus hæreticos. Sed de his plus satis, qui plura desideret, videat Melchioris Cani Theolog. locorum lib. 3. & Martini Perisii Opus de traditionibus.

8 Aut in Apostolorum Epistolis aut in Actibus] Rursum in locum suum restitui Actibus, ex codic. Cambronensi.

9 Et à semetipsis damnati] Recte sic primus Gramius nam ita legit Epistola Pauli quam citat, & D. Aug. antea erat damnandi, corrupte.

10 Et hoc cum nondum] Omissa particula hoc sensum prius obscurabat.

11 Marcion de Ponto] Sic Manus. & Morelius. Antea erat & sic etiam Cambron cod. Ponticus, sed prius magis accedit ad morem tunc vsitatum, quem colligere est ex Carthag. Synodo. De Marcionis autem hæresi multa Epistola praced. diximus de eadem tractat Iren. lib. 1. cap. 2. & fuisse ex vrbe Ponti Synodi dicit Epiphanius hær. 42. vbi latissime inter alia deducit (quomodo & Tertull. 4. & carmine & prosa) corruptelas scripturarum ab illo factas.

12 Cuius magister Cerdon] Suspicor in cod. Gemblacensi ex quo hanc Epistolam primus edidit Erasmus, scriptum fuisse cuius magister Cerdon, atque inde irrepsisse mendosam illam priorem lectionem cuius magister. Adnotauerat autem ad marginem Gramius: Intelligit Cerdonem magistrum Marcionis sed non castigauerat. Porro de Cerdonis hæresi, vide Iren. l. 1. aduersus

hær. 1. 28. Tertul. lib. dicto de præscript. aduersus hæret. Epiph. hær. 4. & D. August. hær. 21

13 sub Hygino tunc Episcopo, qui in vrbe nonus fuit] Ad verbum pene hæc desumpsit Cyprianus (vti & post eum Epiphanius) ex Irenæo. Nonus autem in ordine Episcopus Romanus fuit Hyginus, iuxta seriem Irenæi lib. 3. cap. 3. Optati Milevit. lib. 2. contra Parmen. Eusebii in Chronicis, & D. August. Epistola 165. quæ omnes Cletum & Anacletum pro eodem habentes, Clementi illum successisse, non præcessisse affirmant.

14 additis ad crimen augmentis] Etiam hoc illi recte, pro eo quod erat corruptiss. addidit ad criminis augmentum, qui paulopost etiam adiecerunt verba hactenus desiderata quod apud nos est.

15 Reiicitis mandatum Dei] Hoc recte etiam illi, nam vbi sic legit Cyprianus, non reiecistis, qui recte quoque adiecerunt Apostolus, antea desideratum.

16 discede ab huiusmodi) Sic Manut. & Morelius, & similiter legunt etiam Ms. supra Epistol. xl. discedite, Camb. vero cod. discedendum, sed omissa prius particula: dicens, Et rectius meo iudicio, eo quod verba illa apud Paulum non reperiantur.

17 ad celebranda sacramenta cœlestiâ, disciplinam lux.] Ita recte illi, pro eo quod erat cœlestis disciplinæ lux, Similia autem habes Epistolis præcedentibus & dicto lib. paucis repetita à D. Aug. c. 24.

18 aut si affectum baptismi maiestati nominis tribuunt) Etiam hac de re latiorem tractatum habes Epistola præcedenti.

19 cui non in eiusdem Christi nomine] Nos recens hic adiecimus cum Costerio particulam non, prorsus hoc loco necessariam. Quod suspicor animaduersum quoque à Manutio, sed vitio operarum adiunctum sequenti sententiæ, nam ibi prior negandi particula superflua est, alioqui enim sibi ipsi contradiceret Cyprianus, & certe cæteri omnes illam non habent. E contrario paulopost omissa est ab illo negatio, quam cæteri legunt, quare & denuo eam adiecimus ex Cambronensi codice.

20 Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis] Respondet ad hoc breuiter D. August. quosdam sacramento tenus duntaxat induere Christum, alios etiam vsque ad sanctificationem. Cui simile habet etiam serm. de muliere forti, edito primum à Costerio apud Frobenium, & citato à Beda in collectaneis; ad quem locum respexisse puto D. August dum alibi eum scripturæ locum a se tractatum dicit.

21 qui potest apud hæreticos) Sic Cambr. cod. Manut. & Morel. Antea erat corruptissime. Si Apostolus hæreticos.

22 aut à Spiritu sancto separati] Sic Cambr. cod. pro quo Manut. & Morel. aut à Christo spiritus separati. Neutrum displicet; antea omissam particulam a primus adiecit Cost.

23 illud quoque ineptum, cum secunda natiuitas) Antea desiderata voces ineptum, & secunda, sensum reddebant obscurum.

24 Quare aut & spiritum necesse est] Etiam hic locus erat mutilus.

25 Baptisma enim esse] Elegans baptismi descriptio; de quo supra Epistola 2. lactan.

26 Saluauit nos] Ita Camb. cod. Erasmici vero omnes Seruauit, Similes scripturæ locos sic ipse vertere solet. Quam recte viderint alii. Certe Tertul. Saluare, plus esse quam seruare, satis ostendit l. de Resur. carnis, quum dicit: id saluum esse quod omni modo constat.

27 quid nascitur quando accipit Spiritum sanctum, sed in baptismo, &c.] Locus antea corruptus; ita recte à Manut & Morel. restitutus est.

28 cum vero nulla omnino hæresis, &c.) Locum hunc latius tractatum habes epistola præcedenti, atque adeo vel hinc patet eandem ibi intellexisse epistolam Cyprianum quam hic: sunt enim eadem fere vtrobique eius Epistolæ verba.

29 Appelletis] Autem legunt illi pro eo quod prius erat Appellis.

30 Dat honorem Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Dei filios asseuerat] Verba hæc antea desiderabantur adiecta ab illorum vtroque, præterquam quod apud Morelium desiderabatur particula De, Videtur autem alludere ad verba Exorcismi ante baptismum: Da honorem Deo.

31 sacerdotes Dei etiam abstinendos putat?] Hinc colligit D. Aug. dict. l. c. 25. à Stephano abstentos fuisse, qui de hæreticis baptizandis priscam consuetudinem conuellere conabantur.

32 aduocatione quorundam] Vti alia pleraque, sic & hanc vocem à Tertull. mutuatus est; qui lib. 1. contra Marcionem aduocationis scripturarum meminit. Accipitur etiam in eadem significatione pro patrocinio quod præstatur ab aduocato; à Cicer. pro Sylla & pro Trebatio, & à Plinio Epistola 23 Iureconsultis etiam vsitata vox est l. Moris est. ff. de pœnis. & alibi,

33 Nec consuetudo, &c.] Latiorem hac de re tractatum vide etiam Epistola præced. & ad Quintum.

34 Veritas manet & inualescit] ex 3. Esdr. l. citat hoc testimon. Cypr. Ex contextu autem Esdræ, patet, recte ab illis legi nec est, pro eo quod erat hoc est.

35 quam ab alterius recta & vera) Sic quoque rectius illi, quam vulgati ad alterius facta & dicta, alioqui enim nulla esset Antithesis.

36 hic contentiosum] Hæc verba addita à Manut. & Morel. non reperiuntur in Camb. cod. atque adeo superflua esse existimo, neque enim illa hodie in contextu Pauli aut Græco aut Latino leguntur. 2. Timot. 2. nam inde (non vt ad marginem male adnotabatur ex 1 Timot. 3.) hic locus citatur, tractat autem hunc locum D. Aug. dictis lib. cap. 26.

37 In compendio est autem, &c.] Quum hic nil moneat Cyprianus vel D. August. recte, ad fontem recurrendum esse, id est, ad Apostolicam traditionem, & inde canalem ad nostra tempora esse dirigendum; quam candide de traditionibus senserit Cyprianus, fit perspicuum, vtpote qui prorsus illas confirmet.

38 Si canalis aquam ducens] Sic illi, pro eo quod prius erat duntaxat canalis aquæ.

39 in capite vnda siccauerit] Siccauerit absolute posuit, pro siccata sit, etiam in hoc imitatur Tertull. lib. contra Valentinianum.

40 Traditum est nobis quod vnus sit Deus] Hinc recte contra Cyprianum argumentatur D. Aug. sicut temporibus Apostolorum fieri potuit, vt qui spem vnam non haberent, baptisma tamen vnum haberent, ita & nunc fieri posse, vt qui fidem vnam non habeant, vnum baptisma habeant; præsertim quum Apostolus baptizatos fateatur illos Corinthios, de quibus in eadem epistola postea dicit: Quomodo quidam ex vobis dicunt, quod resurrectio mortuorum non est? quos fidem vnam non habuisse cum cæteris patet.

41 Hortus conclusus soror mea sponsa] Locum hunc de solis prædestinatis intelligendum docet D. Aug. dict. l. c. 27. adeo nihil ad institutum facere.

Stephanus beneficio & gratia digna com-
miſit. Neque enim & Iudas perfidia ſua &
proditione, qua ſcelerateè circa Saluato-
rem operatus eſt, dignus videri poteſt,
quaſi cauſam bonorum tãtorum ipſe præ-
ſtiterit, vt per illum " mundus & gentium
populus liberaretur. Sed hæc interim quæ
ab Stephano geſta ſunt, prætereantur, ne
dum audaciæ & inſolentiæ eius memini-
mus, de rebus ab eo improbè geſtis lon-
giorem mœſtitiam nobis inferamus. De
vobis autem cognoſcentes, quod ſecun-
dùm regulam veritatis & ſapientiam Chri-
ſti, hoc de quo nunc quęritur diſpoſueri-
tis; cum magna lętitia exultauimus, & Deo
gratias egimus, quia inuenimus in fratri-
bus tam longè poſitis tantam nobiſcum
fidei & veritatis vnanimitatem. Potens
eſt enim gratia Dei copulare & coniun-
gere charitatis atque vnitatis vinculo;
etiam ea quæ videntur longiore terrarum
ſpatio eſſe diuiſa. Secũdùm quod & olim
interuallo temporum ſeparatos ab Iob &
Noe qui in primis fuerant, Ezechielem
& Danielem, poſteriores ætate ad vnani-
mitatis vinculum virtutis diuina coniun-
xit; Vt quamuis temporibus longis diſcre-
ti eſſent, eadem tamen diuina inſpiratio-
ne ſentirent. Quod & nunc in vobis anim-
aduertimus, vt qui longiſſimis regioni-
bus à nobis ſeparati eſtis, ſenſu tamen &
ſpiritu copulatos vos eſſe nobiſcum pro-
baretis. Quod totum hoc fit diuina vnita-
te. Nam cùm Dominus vnus atque idem
ſit qui habitat in nobis, coniungit vbique
& copulat ſuos vinculo vnitatis. Vnde
Pſal.18. in vniuerſam terram exiuit ſonus eorum,
qui à Domino miſſi ſunt vnitatis ſpiritu
velociter currentes. 12 Sicut è contrario
nihil prodeſt aliquos proximos & iunctos
ſibi eſſe corporibus, ſi animo & mente diſ-
ſideant; quando adunari animi omninò
non poſſint, quæ ſe à Dei vnitate diuiſe-
rint: Ecce enim, inquit, qui longinquant
Te abs ſe, peribunt: ſed tales iudicium Do-
mini pro merito ſuo ſubibunt recedentes
à verbis eius qui patrem pro vnitate de-
Ioan.17. precatur, & dicit: Pater da, vt quomodo
ego & tu vnum ſumus, ſic & hi in nobis
vnum ſint. Nos verò ea quæ à vobis ſcri-
pta ſunt, quaſi noſtra propria ſuſcipimus,
nec in tranſcurſu legimus, ſed ſæpe repe-
tita " memoriæ mandauimus: neq; obeſt
vtilitati ſalutari aut eadem retexere, ad
confirmandum veritatem, aut & quædam
addere ad cumulandum probationem. Si
quid autem à nobis additum fuerit, non
ſic additur quaſi à vobis aliquid minus di-
ctum ſit: ſed quoniam ſermo diuinus hu-
manam naturam ſupergreditur, nec po-
teſt totum & perfectum anima concipe-
re. Iccirco & tantus eſt numerus prophe-
tarum, vt multiplex diuina ſapientia per
multos diſtribuatur. Vnde & tacere præ- 1.Cor.14.
cipitur, primo in prophetia loquenti, ſi
ſecundo fuerit reuelatum. Qua ex cauſa
neceſſariò apud nos fit, vt per ſingulos an-
nos " ſeniores & præpoſiti in vnum con-
ueniamus ad diſponenda ea quæ curæ no-
ſtræ cõmiſſa ſunt: Vt ſi qua grauiora ſunt,
communi conſilio dirigantur: lapſis quo-
que fratribus & poſt lauacrum ſalutare à
diabolo vulneratis per pœnitentiam me-
dela quęratur; non quaſi à nobis remiſſio-
nem peccatorum conſequantur, ſed vt
per nos ad intelligentiam delictorum ſuo-
rum conuertantur, & Domino plenius
ſatisfacere cogantur. Quoniam verò lega-
tus iſte à vobis miſſus regredi ad vos feſti-
nabat; 15 & hybernum tempus vrgebat;
quãtum potuimus ad ſcripta veſtra reſcri-
pſimus. " Et quidem quantum ad id per-
tineat quod Stephanus dixit, quaſi Apo-
ſtoli eos qui ab hæreſi veniant baptizari
prohibuerint, & hoc cuſtodiendum poſte-
ris tradiderint, pleniſſimè vos reſpõdiſtis;
neminem tam ſtultum eſſe qui hoc credat
Apoſtolos tradidiſſe, quando etiam ipſas
hæreſes conſtet execrabiles ac deteſtan-
das poſtea extitiſſe. Cùm & Marcion
Cerdonis diſcipulus inueniatur ſerò poſt
Apoſtolos & poſt longa ab eis tempora,
ſacrilegam aduerſus Deum traditionem
induxiſſe. Apelles quoque blaſphemiæ
eius conſentiens, multa alia noua & gra-
uiora fidei ac veritati inimica addiderit.
Sed & 17 Valentini & Baſilidis tempus
manifeſtum eſt, quod & ipſi poſt Apoſto-
los & poſt longam ætatem, aduerſus Ec-
cleſiam Dei ſceleratis mendaciis ſuis re-
bellauerint. Cæteros quoque hæreticos
conſtat prauas ſuas ſectas & inuentiones
peruerſas prout quiſque errore ductus eſt,
" poſtea induxiſſe; quos omnes manife-
ſtum eſt à ſemetipſis damnatos eſſe, & an-
te diem iudicij inexcuſabilem ſentẽtiam
aduerſus ſemetipſos dixiſſe? quorum ba-
ptiſma qui confirmat, quid aliud quàm
cum ipſis ſe adiudicat, & ſeipſe partici-
pem talibus faciendo condemnat? 19 Eos Tit.3.
autem qui Romæ ſunt non ea in omnibus
obſeruare, quæ ſint ab origine tradita, &
fruſtra Apoſtolorum auctoritatem præten-
dere: ſcire quis etiam inde poteſt, quod

circa celebrandos dies Paſchæ, & circa multa alia diuinæ rei ſacramenta, videat eſſe apud illos aliquas diuerſitates, nec obſeruari illic omnia æqualiter, quæ Hieroſolymis obſeruantur. Secundùm quod in cæteris quoque plurimis prouinciis, multa " pro locorum & nominum diuerſitate variantur; nec tamen propter hoc ab Eccleſiæ Catholicæ pace atque vnitate aliquando diſceſſum eſt. Quod nunc Stephanus auſus eſt facere, rumpens aduerſum vos pacem, quam ſemper anteceſſores eius vobiſcum amore & honore mutuo cuſtodierunt: adhuc etiam infamans Petrum & Paulũ beatos Apoſtolos, quaſi hoc ipſi tradiderint; " qui in Epiſtolis ſuis hęreticos execrati ſunt, & vt eos euitemus monuerunt. Vnde apparet traditionem hanc humanam eſſe, quæ hæreticos aſſerit, & baptiſma quod non niſi ſolius Eccleſiæ eſt, eos habere defendit. " Sed & ad illam partem benè à vobis reſponſum eſt, vbi Stephanus in Epiſtola ſua dixit: (*Hæreticos quoque ipſos in Baptiſmo conuenire, & quod " ad alterutrum ad ſe venientes non baptizent, ſed communicent tantùm.*) quaſi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etſi vos iam probaſtis ſatis ridiculum eſſe, vt quis ſequatur errantes, illuc tamen ex abundanti addimus: non eſſe mirum ſi ſic hæretici agant, qui etſi in quibuſdam minoribus diſcrepant, in eo tamen quod eſt maximum, vnum & eundem conſenſum tenent, vt blaſphement Creatorem, quædam ſomnia ſibi & 24 phantaſmata ignoti Dei confingentes: 25 quos vtique conſequens eſt ſic conſentire in baptiſmi ſui vanitate, vt conſentiunt in repudianda diuinitatis veritate. De quibus quoniam longum eſt ad ſingula eorum, vel ſceleſta, vel ſuperuacua reſpondere; ſatis eſt breuiter illud in compendio dicere; " eos qui non teneant verum Dominum patrem, tenere non poſſe, nec Filij, nec Spiritus Sãcti veritatem. Secundùm quod etiam illi " qui κατάφρυγας appellantur, & nouas prophetias vſurpare conantur, nec Patrem poſſunt habere, nec Filium, 28 nec Spiritum Sãctum; à quibus ſi quęramus quem Chriſtum prædicent, reſpondebunt eum ſe prędicare qui miſerit ſpiritum per Montanum & Priſcam locutum. In quibus cùm animaduertamus non veritatis ſpiritum, ſed erroris fuiſſe; cognoſcimus eos qui falſam illorum prophetiam contra Chriſti fidem vindicant, Chriſtum habere non poſſe. Sed & cæteri quique hæretici, ſi ſe ab Eccleſia Dei ſciderint, nihil habere poteſtatis aut gratiæ poſſunt; quando omnis poteſtas & gratia in Eccleſia conſtituta ſit, vbi pręſident maiores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi " poſſident poteſtatem. " Hęretico enim ſicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quicquam ſanctè nec ſpiritaliter gerere, quando alienus ſit à ſpiritali & deifica ſanctitate. Quod totum nos iampridem " in Iconio, qui Phrygiæ locus eſt, collecti in vnum conuenientibus ex Galatia, & Cilicia & cæteris proximis regionibus confirmauimus, tenendum contra hęreticos firmiter & vindicandum, cùm à quibuſdam de iſta re dubitaretur. " Et quoniam Stephanus & qui illi conſentiunt, contendunt dimiſſionem peccatorum & ſecundam natiuitatem in hęreticorum baptiſma poſſe procedere, " apud quos etiam ipſi confitentur Spiritum Sanctum non eſſe; conſiderent & intelligant " ſpiritalem natiuitatem ſine ſpiritu eſſe non poſſe; ſecundùm quod & beatus Paulus Apoſtolus eos qui ab Ioanne baptizati fuerant, priuſquam miſſus eſſet à Domino Spiritus Sanctus, baptizauit denuo ſpiritali baptiſmo, & ſic eis manum impoſuit, vt acciperent Spiritum Sanctum. Quale eſt autem vt cum Paulum poſt Ioannis baptiſma iterato diſcipulos ſuos baptizaſſe videamus; nos eos qui ab hæreſi ad Eccleſiam veniunt, poſt illicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? 35 Niſi ſi his Epiſcopis, de quibus nũc, minor fuit Paulus; vt hi quidem poſſint per ſolam manus impoſitionem venientibus hæreticis dare Spiritum Sanctum, Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Ioanne baptizatis Spiritum Sãctum per manus impoſitionem daret, niſi eos prius etiam Eccleſiæ baptiſmo baptizaſſet. Illud quoque abſurdũ, quod non putant quęrendum eſſe, quis ſit ille qui baptizauerit, eo quod qui baptizatus ſit, gratiam conſequi potuerit 36 inuocata Trinitate nominum Patris, & Filij, & Spiritus Sancti. Deinde hæc erit ſapientia quam ſcribit Paulus eſſe in his qui perfecti ſunt. 37 At quis eſt in Eccleſia perfectus & ſapiens, qui hoc aut defendat, aut credat, quod inuocatio hæc nominum nuda ſufficiat ad remiſſionem peccatorum, & baptiſmi ſanctificationem? cùm hæc tunc vtique proficiant, quando & qui baptizat habet Spiritum Sãctum, & baptiſma quoque ipſum non ſit ſine ſpiritu cõſtitutum.

Steph. · Act. 19. · 1. Cor. 2.

Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente & fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens praua iustorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi inuocant, audiri, " & inuocationem suam consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus & multos fallent. 39 Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam vt ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio vterque nititur, ad decipiendas hominum voluntates. " Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. " Ante viginti enim & duos ferè annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel priuatim Christianis; terræ etiam motus plurimi & frequentes extiterunt, " vt per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam ciuitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu deuorarentur, vt ex hoc persecutio quoque grauis aduersum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repentè oborta, de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. 43 Serenianus tunc fuit in nostra prouincia præses, acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, 44 sed localis fuisset) emersit istic subitò quædam mulier, quæ in extasi cõstituta, 45 propheten se præferret, & quasi Sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, vt per longum tempus sollicitaret & deciperet fraternitatem, ac mirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se terram moueri polliceretur. 46 Non quod dæmoni tanta esset potestas, vt terrã mouere aut 47 elementum concutere iussu valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræmotum futurum id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis & iactationibus subegerat mentes singulorum, vt sibi obedirent; & quodcunque præciperet & diceret sequerentur; faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas niues ite, nec vexari in aliquo 48 aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Iudæam & Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic & vnum " de Presbyteris Rusticum, item & alium Diaconum fefellit, vt eidem mulieri commiscerentur, quod paulopòst detectum est. Nam subitò apparuit illi vnus de Exorcistis vir probatus, & circa religiosam disciplinam benè semper conuersatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui & ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam reuincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulò ante prædixerat, venturum quendam auersum & tentatorem infidelem. Tamen ille Exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimũ spiritum, qui priùs sanctus putabatur, ostendit. 50 Atqui illa mulier, quæ priùs per præstigias & fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est; vt & inuocatione non contemptibili 51 sanctificare se panem & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino 52 sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos 53 vsitata & legitima verba interrogationis vsurpans, vt nil discrepare ab Ecclesiastica regula videretur. " Quid igitur de huius baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizauit? Nunquid & hoc Stephanus, & qui illi consentiunt comprobant? maximè cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima & Ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lauacri salutis regeneratio ritè perfecta, vbi omnia quamuis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine Patris, & Filij, & Spiritus Sancti gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt: Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quando apud illos omnino Spiritus Sãctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam & sanctimoniam Christi? 55 Nam si non mentitur Apostolus

Mat. 13.

Galat. 3. lus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis: Vtique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum Sanctum qui à Christo mistus est, & frustra illi venienti ad accipiendum Spiritũ manus imponitur: 56 nisi si à Christo spiritum induit, vt apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus. Decurramus verò breuiter & cætera quæ à vobis copiosè & plenissime dicta sunt, festinante vel maximè ad vos Rogatiano diacono charissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt à nobis qui hæreticos defendunt, vnum carnale sit eorum baptisma, an spirituale. Si enim carnale est, nihil differunt à Iudæorum baptismo, quo sic illi vtuntur, vt eo tanquam communi & vulgari lauacro tantum sordes lauentur. 57 Sin autem spiritale est, quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lauacrum est illis carnale tantùm, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ natiuitatis; non hæretici, sed filij Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim natiuitas, quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi vna est, quæ est Ecclesia Catholica: ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi; cùm dicat Apostolus: 58 Despondi vos vni viro virginem castam assignare Christo, &: Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui; quia desiderauit Rex speciem tuam, & 59 Veni sponsa de Libano, aduenies & pertrãsibis à principio fidei, &: Ingressus sum in hortum meum soror mea, sponsa. Videmus vnam personam vbique proponi, quia & sponsa est vna. Non est autem vna nobiscum hæreticorum synagoga, quia nec sponsa est adultera & fornicaria: vnde nec potest filios Dei parere. 60 Nisi si secundùm quod Stephano videtur, hæresis quidem parit & exponit: expositos autem Ecclesia suscipit: & quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorũ alienorũ mater esse non possit. Et ideò Christus Dominus noster vnam esse manifestans sponsam suam, & vnitatis eius sacramentum declarans, ait: Qui non est mecum, aduersus me est, & qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo aduersus Christum sunt hæretici. Et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt. 61 Sed nec illud prætereundum est à nobis, quod à vobis necessario dictum est, quod Ecclesia secundùm Canticum Cãticorum, hortus sit conclusus, & fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum à Deo creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, & diuino sigillo signatus est, aquam viuam lauacri salutaris præbere alicui poterunt? Cùm verò & arca Noe nihil aliud fuerit quàm sacramentum Ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos, seruauit qui intra arcam fuerunt; manifestè instruimur ad Ecclesiæ vnitatem perspiciendam, quemadmodum & 62 Apostolus Petrus posuit dicens: Sic & vos similiter saluos faciet baptisma, ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt non tantùm purgati & saluati per aquam non sunt, sed statim diluuio illo perierunt: sic & nunc quicunque in Ecclesia cum Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad vnicum & salutare Ecclesiæ lauacrum per pœnitentiam conuertantur. 63 Qualis verò error sit, & quanta sit cæcitas eius qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dare posse, nec permanet in fundamento vnius Ecclesiæ quæ semel à Christo supra petram solida est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quæcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et iterum in Euangelio quando in solos Apostolos insufflauit Christus dicens, Accipite Spiritum Sanctum: si cuius remiseritis peccata, 64 remittentur illi: & si cuius tenueritis, tenebuntur. Potestas ergo peccatorum remittẽdorum Apostolis data est, & Ecclesiis quas illi à Christo missi constituerunt, & Episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem vnius Catholicæ Ecclesiæ in qua nos sumus, & aduersarij nostri qui Apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, & altaria prophana ponentes; quid aliud sunt quàm Chore & Dathan & Abyron? pari scelere sacrilegi, & easdem quas & illi pœnas daturi cùm his qui sibi consentiunt, secundum quod etiam nunc illorum participes.

Marginal references: *2. Cor 11.* *Psal. 44.* *Cant. 4.* *Cant. 5.* *Cant. 4.* *1. Pet. 3.* *Matt. 16.* *Ioan. 20.* *Num. 16.*

ticipes & fauores pariter cum eis pereunt. Atque ego in hac parte iustè indignor ad hanc tam apertam & manifestam Stephani stultitiam, quòd qui sic de Episcopatus sui loco gloriatur, & se successionem Petri tenere contendit, "super quem fundamenta Ecclesiæ collocata sunt, 65 multas alias petras inducat, & Ecclesiarum multarum noua ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio Ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis & Ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari à se & quodammodo aboleri Christianæ Petræ veritatem, qui sic prodit & deserit vnitatem." Iudęos tamen quamuis Ignorantia cæcos & grauissimo facinore constrictos, zelum Dei Apostolus habere profitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo aduersus 67 hęreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, vt dicat eos & asseueret per baptismi sacramentum 68 sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam diuini lauacri sanctificatione reparare. Qui sic magna & cœlestia Ecclesiæ munera hęreticis concedit & tribuit; quid aliud quàm communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vendicat? Et frustra iam dubitat in cęteris quoque 69 consentire eis & particeps esse, vt & simul cum eis conueniat, & orationes pariter cum eisdem misceat, & altare ac sacrificium commune cõstituat. 70 Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem & baptismi sanctificationem, vt quicunque & vbicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi; quando huic loco breuiter occurri possit & dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgãdum, in eiusdem Christi nomine valere illic potuit & manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cętera quoque quæ apud hęreticos aguntur, iusta & legitima videri, quando in nomine Christi geruntur, secundùm quod vos in Epistola vestra exsecuti estis: nonnisi in Ecclesia sola valere posse nomen Christi, cui vni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem. 71 Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati, quis tam vanus sit vt veritati consuetudinem pręferat? Aut qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si & Iudęos Christo aduentante, id est, veritate, adiuuat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta noua veritatis via 72 in vetustate permanserint. 73 Quod quidem aduersus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Cęterum nos veritati & consuetudinem iungimus, & consuetudini Romanorum cõsuetudinem, sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes quod à Christo & ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cùm semper istic obseruatum sit, vt nonnisi vnam Dei Ecclesiam nossemus, & sanctum baptisma non nisi sanctæ Ecclesiæ cõputaremus. 47 Planè quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant," qui etsi nouos prophetas recipiũt, 76 eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul conuenientes in Iconio diligentissimè tractauimus, & confirmauimus repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hęreticis ponunt, & aiunt Apostolum dixisse: 77 Siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur, vt respondeamus ineptum est; quando manifestũ sit, Apostolum in Epistola sua quã hoc dixit, neque hęreticorum, neque baptismi eorum mẽtionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, siue per fidẽ secum loquentibus, siue in fide sincera perseuerantibus: Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit Epistolam legere; & quid Apostolus dixerit, de ipso Apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his, qui ab hęreticis venie̋tes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sęculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechisati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur: " non modo dicũt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore peruenerant, & si consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præuenti; Qui autem adhuc in sæculo permanent; baptizentur Ecclesiæ baptismo, vt remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur. Cæterùm quale delictum est, vel illorum qui admittuntur, vel illorum qui admittunt, vt non ablutis per

Philip. 1.

Ecclesiæ lauacrum sordibus, nec peccatis expositis, vsurpata temerè communicatione cōtingant corpus & sanguinem Domini, cùm scriptum sit; Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui priùs in Ecclesia Catholica Episcopi fuerant, & postmodum sibi potestatem 79 clericæ ordinationis assumentes baptizauerūt, pro non baptizatis habendos iudicauimus. Et hoc apud nos obseruatur, vt quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni & nihil consecuti, vnico & vero Ecclesiæ Catholicæ baptismo apud nos baptizentur, & lauacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum intersit inter eum qui inuitus & necessitate persecutionis coactus succubuit; & illum qui sacrilega voluntate audax contra Ecclesiam rebellat, vel in patrem & Deum Christi, & totius mundi conditorem impia voce blasphemat. 80 Et non pudet Stephanum hoc asserere, vt per eos qui ipsi in omnibus peccatis sunt constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lauacrum salutis. Vbi ergo erit quod scriptum est: Ab aqua aliena abstine te, & à fonte alieno ne biberis? si relicto Ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, & prophanis fontibus Ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas; quid aliud quàm 83 de voragine & cœno illorum bibis, & ipse Ecclesiæ sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec meruis iudicium Dei, hæreticis testimonium contra Ecclesiam perhibens, cùm scriptum sit: Falsus testis non erit impunitus. Quinimo tu hæreticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, vt Ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adiuuas, & obscurato lumine Ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cúmque se illi in peccatis esse & nihil gratiæ habere se, ac propterea ad Ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum substrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos iam baptizatos, & extra Ecclesiam, Ecclesiæ gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cùm iudicij dies aduenerit, qui sitientibus Ecclesiæ potum negasti: & volentibus viuere, causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. 82 Vide qua imperitia reprehēdere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur: Quis enim iustius indignari contra alterum debuit? Vtrùmne qui hostes Dei asserit, an verò qui aduersus eū qui hostes Dei asserit, pro Ecclesiæ veritate consentit? Nisi quod imperitos etiam animosos atq; iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilij & sermonis ad iracundiam facilè vtruntur, vt de nullo alio magis quàm de te dicat scriptura diuina; Homo animosus parit lites, & vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim & dissensiones quantas parasti per Ecclesias totius mundi? Peccatum verò quam magnum tibi exaggerasti, quando te à tot gregibus scidisti? Excidisti enim teipsum, nolite fallere. Si quidem ille est verè schismaticus, qui se à communione Ecclesiasticæ vnitatis apostatā fecerit. Dum enim putas omnes à te abstinere posse; solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel Apostoli præcepta potuerunt, monentis & dicentis; Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino, dignè ambulare vocatione qua vocati estis, 83 cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia, sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in cooiunctione pacis. Vnum corpus, & vnum spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestrę. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Hæc Apostoli maodata & monita salutaria, quā diligenter Stephanus impleuit, humilitatem sensus & lenitatem primo in loco seruās? Quid enim humilius aut lenius, quam cùm tot Episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus) 84 modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos Episcopos patienter satis & leniter suscepit; vt eos nec ad sermonem saltem colloquij communis admitteret: adhuc insuper dilectionis & charitatis memor, præciperet fraternitatis vniuersæ, ne quis eos in domum suam reciperet; vt venientibus non solùm pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est seruasse vnitatem spiritus in cooiunctione pacis, abscindere se à charitatis vnitate, 85 & alienū se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talē potest esse vnum corpus

1. Cor. 11.

Prou. 15.

Ephes. 4.

corpus & vnus spiritus; apud quem fortasse ipsa anima vna non est, sic lubrica & mobilis & incerta; Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus: excutiamus potius id '' de quo maxima quæstio est. Qui contendũt ab hereticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos; vnum nobis atque illis baptisma dicunt esse, & in nullo discrepare. Sed quid ait Apostolus Paulus; Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. Si vnum atque idem est eum nostro baptismo hæreticorum; sine dubio & fides vna est: si autem fides vna est, vtique & Dominus vnus: si Dominus vnus est, consequens est dicere, quia * vnus est. Si autem hæc vnitas quæ separari omnino & diuidi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid vltra contendimus; Vt quid illos hæreticos, & non Christianos vocamus; Porro cum nobis & hæreticis nec Deus vnus sit, nec Dominus vnus nec vna Ecclesia, nec fides vna, sed nec vnus spiritus, nec corpus vnũ '' manifestum est, nec baptisma nobis & hereticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet, Stephanum talibus aduersus Ecclesiam patrocinium præstare, & propter hæreticos afferẽdos, fraternitatem scindere: '' insuper & Cyprianum, pseudochristum, & pseudoapostolum, & dolosum operarium dicere; '' Qui omnia in se esse conscius præuenit; vt alteri ea per mendacium obiiceret, '' quæ ipse ex merito audire deberet. Benè te valere omnibus nobis, cum vniuersis, qui in Africa sunt, Episcopis, & cunctis Clericis, & omni fraternitate vniuersi optamus; vt perpetuò vnanimes, & vnum sentientes, habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

*Lege vnitas.

ADNOTATIONES IN Epistolam Lxxv.

1 Firmilianus) *Ex Eusebio & Nicephoro constat fuisse Firmilianum Cæsareæ Cappadocum Episcopum, qui vtrique Antiochena Synodo interfuit, quarum prima contra Nouatianum, viuente adhuc Cornelio, secunda contra Paulum Samosatenum sub Dionysio Pontifice celebrata est: & bis ab illo confutatum Samosatenum, sed tandem iam defuncto illo, quum denuo in hæresin relapsus esset, in tertia Synodo condemnatum, vti patet ex Epistola Concilii Antiocheni, quæ est tum apud Eusebium dicto l. 25. c. tum apud Nicephorum dicto lib. c. 30.*

2 In Domino] *Hic quidem desideratur in cod. Anglico, sed Afflig. Blandin. March. Dun. & Cauchii, Ms. cod. id habent, quare nos prætermittendum esse non putauimus.*

3 Accepimus ad Rogarianum] *An idem sit iste Rogatianus iunior ad quem scripta est Epistola lxxxi. an alius, nescio: constat autem fuisse Diaconum Cypriani.*

4 & gratias propter hoc] *Ita cod. Angl. rectius quam cæteri* propter hæc.

5 ait propheta) *Rectè sic cod. Angl. in cæteris desiderabatur.*

6 & domus Dei super vertices montium) *Ita legendum patet ex textu Isaiæ Græco vbi legitur: τοῦ θεοῦ: quare rectè sic Ms. omnes, pro eo quod Morellus scribit* Domini, *tum hic tum paulo prius.*

7 in vnum conuenire) *Græcismus est, vtpote quum è Græco translata sit hæc epistola, pro* vt in vnum conueniant.

8 vt habitent fratres in vnum] *Ita Ms. Morel. vero* inhabitent.

9 Sed non si nos) *Habebant alii Ms. cum Morel. particulam* enim, *sed in cod. Afflig. desideratur, & Dun. notam habet adiectam, qua significetur superfluam esse.*

10 mundus & gentium populus liberaretur] *Habebat Morellus interiectum* a passione Domini, *sed quod non habent Ms. codic. & superfluum textus indicat.*

11 Iob. & Noë, &c. Ezechielem & Danielem] *Qua in re idem senserit Noe & Daniel non potui inuenire: Iob autem & Ezechiel de Resurrectione carnis idem prophetarunt, ille c. 19 hic vero 37.*

12 Sicut è contrario] *Sic cod. Afflig. Dun. Bland. Marc. cæteri vero:* Sic, *non rectè.*

13 memoriæ mandauimus] *Ita Rectius quoque Afflig. & Blandin. cod. quam cæteri* mandamus.

14 seniores & præpositi] *Seniores vertisse mihi videtur, quod Græcè est πρεσβύτεροι. Quum autem Præpositi nomen pro Episcopo accipiatur, sicut vbique à Cypriano, frequens etiam sic in hac Epistola quando, pro* eum, *&* istic, *pro* hic, *colligi mihi videtur posse hanc Epistolam à Cypriano translatam in Latinam, aut certe ab alio quopiam eius ætatis. Locus autem hic confirmat quod alibi diximus, de Conciliis Diœcesanis quotannis celebrandis.*

15 & hybernum tempus vrgebat] *Hinc colligo, contigisse hanc tragœdiam de baptizandis hæreticis ante hyemem, & tempore æstiuo.*

16 Et quidem quantum ad id pertineat, &c. *Argumentum hoc latius tractatum est Epistola ad Iubaianum, & ad Pompeium, atque hoc est quod dicit, ad illum plenissimè à Cypriano responsum esse, sua quidem sententia: nam non plene responsum esse, perspicuum fecimus ex Aug.*

17 Valentini & Basilidis] *Basilidis hæreses Iren. lib. 1. cap. 22. & 23. enumerat, meminit & Tertull. lib. de Resurrectione carnis. De quo etiam Epiph. hær. 14. & D. Aug. hær. 4. de aliis vide Epistolam ad Iubaianum.*

18 Postea induxisse] *Adiecimus* postea, *ex Ms. nam desiderabatur apud Mor.*

19 Eos autem qui Romæ sunt, &c.] *Alludit ad dissensionem quæ fuit Romano Pontifici Victori cum Orientalibus de Paschate, de qua scripsit ad illum Epistolam Irenæus, quam reperire est apud Eusebium Eccles. hist. l. 5. c. 24. & Nicephorum l. 5. c. 39.*

20 Pro locorum & nominum diuersitate] Sic Morellus, *& Ms. quos vidi omnes. Non displicet tamen coniectura Cauchii, qui putat legendum* hominum

21 qui in Epiſtolis ſuis hæreticos exectati ſunt] *loca Epiſtolarum Petri & Pauli, habes epiſtolis ſæpe dictis Cypriani.*

22 Sed & ad illam pattem bene à vobis teſpoofum eſt] *Ita Ms. pro eo quod Morellus* à nobis, *peſſimè. Late autem hac de re Epiſtola præcedente Cypriaoi.*

23 ad alterutrum ad ſe venientes] *Ego aut ſic legendum cenſeo vti Epiſtola præceden. adnotauimus*, ab alterutro ad ſe venientes, *nihil tamen immutare volui, eo quod conſentiunt* Ms. *cum Morello.*

24 phantaſmata ignoti Dei] *Recte ſic* Ms. *pro eo quod erat* phantaſma. *De phantaſmatibus autem dictorum hæreticorum mira narrant Iren.* Tertullian. *& Epiphan.*

25 quos vtique conſequens eſt] *Etiam hoc ex* Ms. *pro eo quod erat* quo.

26 eos qui oon teneant verum Deum patrem] *Particulam* ooo, *ex coniectura primum à nobis adiectam, reperimus poſtea in Dun. & Angl.* Ms. *cod. in cæteris deſiderabatur. Illud autem* quod, *in contextum Morelli, irrepſiſſe ſuſpicor, ex varia lectione ad marginem, nam quidam* Ms. *legunt* quod qui, &c. poſſunt.

17 qui κατὰ Φρύγας appellantur] *Lectionem hanc cod. Anglici veriorem puto quam aut quorundam* Catapbrigæ, *aut Dunu. cod. & Morelli* Cataphriges. *Similiter enim eos appellat Tertullia. de præſcr. aduerſus hæretic. ſecundum Phrygas. Sunt autem ita dicti* (*D. Auguſtin. teſte hære.* 2.) *quod in Phrygia potiſſimum reperirentur. Vnde & ab Epiphan. hære.* 48. *Phryges ſiue* Phrygaſtæ *nuncupantur. Habuit hæc hæreſis auctores*, Montanum *qui ſe Paracletum iactitabat: & Priſcam &* Maximillam *propheriſſas, circa annum* 19. *Antonini Pii iuxta Epiphan. Poſtmodum verò diuiſa eſt eorum doctrina. Quidam enim (Tertulia. teſte) κατὰ Proclum, alii ſecundum Æſchinem dicebantur. Quibus appellationibus prorſus confirmatur noſtra lectio. Non recte autem adaptat iſtis hæreticis ſententiam Stephani. Nam cum non ſeruarent formam Eccleſiæ, qui ab illis baptizabantur; rebaptizandos cenſuit eos Nicana Synodus, vti diximus Epiſtola ad Iubaianum.*

28 oec Spiritum ſaoctum] *Ita primum quidem legendum conieci ex particula* oec, *reperta in* Ms. *cod. omiſſo reliquo poſtea verò & confirmatam reperi coniecturam meam cod.* Ms. *Cauchii.*

29 poſſident poteſtatem] *Ita* Morel. *Dun. & Angl. codices, Afflig. vero* facultatem, March. *vtrumque. ſed prius in textu, poſterius ad marginem.*

30 Hæretico enim, &c. non licet] *Etſi refragentur* Ms. *cod. reſtituo tamen* hæretico, *eo quod neque Latina* vox licet, *neque Græca ἔξεστι aliter quàm cum datiuo conſtrui ſoleat.*

31 In Iconio qui Phtigiæ locus eſt] *Concilii huius meminit Dion. Corinth.* Epiſcopus Epiſtola *de Baptiſmo ad Phylemonem Presbyterum Romanum, apud Euſebium diction. libr.* 6. *cap. & Nicephor diction. libr.* 9. *cap. Didici illud quoque, inquit, non ſolum nunc Africanos hoc perperam induxiſſe, ſed & ab eis qui dudum ante nos* Epiſcopi *in frequentiſſimis* Eccleſiis *fuere in conuentibus fratrum Iconii & Synada, & præterea apud multos ita decretum fuiſſe.*

32 Et qooniam Stephaous] *Abunde de his & ſequentibus ſupra* Epiſtola *ad* Iubaianum.

33 apod quos etiam ipſi *Recte ſic hunc locum ex* Ms. *cod. reſtituimus, pro eo quod erat* etiam Epiſcopi, *non recte.*

34 ſpiritalem natiuitatem) Ex *iiſdem ſecundum veculam adiecimus, deſideratam apud* Morellum.

35 Niſi ſi his Epiſcopis, de quibus nunc, minor fuit Paulus] *Particulam* de, *ex coniectura noſtra adiecimus, alioqui enim non conſtaret ſenſus.* Cauchii *quidem cod. legit* non, *pro eo quod eſt* nunc, *ſed neque hoc ſatisfacit.*

36 inuocata Trinitate oominum) *Hanc quoque coniecturam noſtram confirmatam reperi cod. Angl. in aliis erat corrupte,* inuoca Trinitatem.

37 At quis eſt in Eccleſia perfectus, & ſapiens, qui hoc aut defendat] *Ita cod.* Ms. *Cauchii vt ſit interrogatio, rectius meo iudicio, quam alii* vt qui eſt io Eccleſia perfectus & ſapiens, hoc aut defendat, *vbi apud* Morellum *corruptiſſime legebantur* hoc autem. *Atque ita erit Ironia præcedens periodus.*

38 & inuocationem ſuam conſequi aliquid gratiæ poſſe] *Rurſum Græciſmus eſt.*

39 Nulla quippe differentia eſt] *Iſtud habemus ex codice Angl. pro eo quod erat prius* denique, *minus recte.*

40 Voloautem vobis, &c.] *Sic rectius* Morel. *& cæteri* Ms. *quam cod. Afflig.* Nolo.

41 Ante vigioti enim & duos ferè annos temporibus poſt Alexandrum) *Loquitur de perſecutione Chriſtianorum ſub* Maximino *quæ vi. fuit, qua* Pontianus *Pontifex* Martyrium *paſſus eſt. Atque adeo ſcriptam colligere eſt hanc* Epiſtolam *anno Stephani Pontificatus tertio, tot enim computantur anni ab initio imperii Maximi.*

42 vt per Cappadociam & Pontum plurima ſubuereot] Ita Ms. *pro eo quod habebat* Morellus ſubuerint, *minus recte. Porro de terræmotibus, quorum occaſione perſecutio concitata fuit, latius infra Tomus ſecundus aduerſus Demetrianum, ex D. Auguſt. de ciuitate Dei, Oroſio. Similia autem videre eſt etiam lib. de Lapſis.*

14 Serenianus tunc fuit in prouincia præſes] *Hinc patet Præſidem Cappadociæ, & Ponto dari ſolere à Romanis, quum aliis prouinciis dali ſoleant aut prætores aut Proconſules. Sereniani vero alicubi fortaſſis in Martyrologiis mentionem eperire ſit.*

44 ſed localis fuiſſet] *Noua phraſis: Hiſtoriam autem narrat ſimiliter* Seuerus Sulpitius *hiſtoria ſacra lib.* 2. *qui tantum quarundam Eccleſiarum clericos a* Maximino *vexatos ſcribit, atque adeo inter perſequutiones* 7. *illam* Maximini *numerandam non putat. Durauit ea annis tribus duntaxat,* Euſebio *teſte l.* 6. 20. *qui tamen ſextam illam perſecutionem vti diximus, facit, & ſimiliter Oroſius lib.* 7. *c.* 19.

45 Prophetem ſe præfertet] Ms. *pro eo quod* Mor. *habet* prophetam ſe proferret.

46 Noo quòd dæmoni taota poteſtas] *Recte hic Firmilianus aperit, qua fraude hominibus illudat dæmon, vt putent eum terram concutere poſſe.*

47 elementum concutete iuſſu valetet] *Ita recte Angl. cod. pro eo quod* Morel. *& Dun. ad* Marginem niſu, *aut alii minus recte* viſu, *Error natus ex omiſſa vnica littera.*

47 aut lædi illa diſcutſione] Sic Ms. *noſtri, rectius quam aut* Mor. *aut* Cauchii *cod.* ills, *ſine* vlla diſcuſſione. *Noua tamen dicitur diſcurſio pro diſcurſis.*

49 de Preſbyteris Ruſticum] *Ruſtici proprium*

nomen est, quare maiori littera. R. scribendum.

50 Atqui illa mulier] Ego prorsus ita legendum censeo vt sinsus constet magis. Et aut legendum multa ad deceptionem fidelium moliebatur, quomodo Ms. ceteri, prćterquam quod legunt multas, aut multa, ad deceptionem fidelium mouebatur, quomodo Dun. Ms. cod. & Morel. Prius autem placet magis.

51 sanctificare se panem] Vera hac lectio est March. Afflig. & Cauch. cod pro eo quod cćteri pacem, quod tamen castigatum postea fuit in cod. Dun. Atqui recte panem his vocat Eucharistiam ab illa factam, neque enim aliud quam panis erat. Veram vero Eucharistiam, infra corpus & sanguinem Domini vocat.

52 sine sacramento solitć prćdicationis] Non male conijcit Cauchius legendum precationis, sed quum priori modo legant Ms. omnes, nolui immutare, prćsertim quum intelligi possit hic locus de prćdicatione verbi Dei, fieri olim solita in sacrificio Missć solemni.

53 vsitata & legitima verba interrogationis) De verbis his interrogationis in baptismo fieri solita, vide Epistolam ad Ianuarium de baptizandis hćret. Siue autem legas viderentur, sicut cod. Ang. siue videretur, vt cćteri, perinde est.

54 quo nequissimus dćmon per mulierem baptizauit] Hoc ex Ms. restituimus, pro eo quod erat: quomodo, pessime. Qućstionem autem an Dćmoniacus vere baptizet nusquam apud veteres tractatam reperi; neque tamen continuo sequitur, si ab illo collatus baptismus, verus non sit, vt simile sit de hćreticorum baptismo: aut è contrario vt quisquis hćreticorum baptisma admittit, etiam dćmoniaci seu dćmonis baptismum approbare debeat.

55 Nam si non mentitur Apostolus, &c.) De hoc loco Apostoli, latius Epistola prćced.

59 nisi à Christo spiritum induit) Placet quidem maxime coniectura Cauchij, qui legendum putat spiritum non induit: sed immutare sum veritus, eo quod priori modo constanter legant Ms. cod.

57 Si aotem spiritale est) ita recte Cauchii cod. pro eo quod cćteri si

58 Despondi vos vni viro virginem castam) Recte Ms. omiserunt particulam sanctam, quum non reperiatur apud Apostolum.

59 Veni sponsa de Libano, aduenies & pertransibis à principio fidei) est Cant. 4. iuxta lxx. ita & à Diu. Hieron. citatus lib. 1. contra Iouinia. qui expresserunt significationem vocis Amana, quam hodie legimus in translatione vulgata: quć fidem significat.

60 Nisi si secundum quod Stephano videtur) Particula si. desiderabatur.

61 Sed nec illud prćtereundum à nobis) Tractatum hunc horum duorum illorum, nempe vnius Canticor. 4. & alterius 1. Petr. 3. repetit, Firmilianus ex Epistola prćcedenti.

62 quemadmodum & Apostolus Petrus) Adiecimus Apostolus, ex cod. Afflig. Bland. March. & Dun. in cćteris desiderabatur.

63 Qualis vero sit error, &c.] Istud denuo ex Epistola ad Iubaianum, vbi de his locis latius.

64 remittentur eis) Quum sic legant Ms. omnes cum Morelian. confirmatur hinc lectio Manut. supra dicta.

65 super quem fundamenta Ecclesić collocata fuit) Idipsum de Petro adstruit quam sćpissimè Cyp. de quo latius Epist. lv. Quanquam itaque satis acerbe hic contra Stephanum agat: Pontificiam tamen dignitatem confirmat magis quam oppugnat: & si quid durius in personam Stephani dictum reperitur, quum postea cum ipso concordiam inierit (vti ex argumento patet;) reuocasse id omne censendus est.

65 multas alias pertas inducat] Hic quoque ex Ms. codex restituimus, pro eo quod erat corruptissimo indicat.

66 Iudćos tamen quamuis ignorantia cćcos] Coniecturam meam hanc, pro eo quod erat ignorantić, confirmatam reperi cod. Angl.

67 hćretico zelo excitatur [Hćc verba negligentia operarum omissa apud Mor. adiecimus ex Ms.

68 sordes veteris hominis abluere, &c.] Egregia baptismi effectorum enumeratio, cui simile habes epistola 2. vbi de illis latius.

69 consentire eis) Hoc quoque ex Ms. pro eo quod legebatur ei, corrupte

70 Sed in multum, inquit, proficit] Verba sunt Stephani, de quibus in Epist. duabus prćcedentibus Cyprian.

71 Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam] De consuetudine hac, plura etiam vtrobique diximus.

72 in vetustate permanserit] Sic Ms. pro eo quod erat remanserint.

73 Quod quidem aduersus Stephanum vos dicere Afri, &c.) Hinc patet, verum esse quod alicubi dicit Au. Afros non cćpisse baptizare hćreticos nisi sub Agrippino. Apud Grćcos iam antea quidem vsurpatam illam consuetudinem Romanorum consuetudini opponit Firmilianus, sed fides penes auctorem sit. Ego certe Stephano, cui postea consenserunt omnes, magis credendum existimo, quàm ipsi: ab initio nempe traditam fuisse in Ecclesiá contrariam consuetudinem.

74 Plane quoniam quidem) Occasionem affert conuocati Concilij Iconij, cuius supra meminit. Neque verò mirum, ab illis reprobatum baptismum Phrygatarum, quum postea etiam à Synodo Nicćna non sit pro rato agnitus.

75 qui etsi nouos prophetas incipiunt) Quum Morel. & Ms. nostri legerent non vos, ego restituendum hoc pacto hunc locum putaui; eo quod antea nouarum prophetiarum meminerit. Neque ita me mea fefellit opinio, vt confirmatam repererim in Angl. cod.

76 eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur) Angl. quidem cod. addit & Spiritum sanctum. Verum quum hćretici dicti κατὰ Φρύγας non eundem Spiritum sanctum cum Catholicis agnouerint, vtpote qui non illum, sed Montanum esse paracletum à Christo promissum dicerent: magis placet, vt in cćteris Ms. cod. id omittatur.

77 Siue per occasionem siue per veritatem Christus adnuncietur) Hinc confirmatur nostra huius scripturć lectio, Epistola ad Iubaianum, vnde sequentia etiam desumpta sunt.

78 non modo dicunt emolumentum) Huic loco ex Ms. mederi non licuit, suspicor esse mutilum, Ang. quidem cod. legit consecuti sunt, omissa negatione, sed neque sic constat sensus, immo videtur negatio prćtermitti non posse.

79 clerice ordinationis) Etiam hoc ad phrasin Cypriani pertinet, sicut paulopost etiam abstineri, pro excommunicari.

80 Et non podet, &c. qoi in omnibos peccatis sunt constituti) Ita rectius Cauch. cod. quam cćteri

ſint, ſcripturam eandem citatam habes initio Epiſtolæ ad Iubaian. ſed quo loco ſcripta ſit, non reperi. Nitit autem vehementer, hinc ad finem vſque.

81 de voragine & cœno illorum bibis] *Sic Angl. cod. rectius quam alii* imbibis; *ſcripturam enim quam propoſuit explicat.*

82 Vide qua imperitia reprehendere audeas] *omiſimus particulam* vt, *quæ ſenſum obſcurabat, neque enim eam habent* Ms. *cod.*

83 cum omni humilitate ſenſus] *Rectè ſic vertit huius Ep. interpres, quod Græce eſt* ταπεινοφροσύνη *nec diſsimiliter Amb. in comment.* humilitate animi.

84 modo vobiſcum qui in meridie eſtis] *Hoc quoque ex Ms. pro eo erat peßime* nobiſcum. *Loquitur enim de Cypriano & Afris epiſcopis, qui in meridie ſunt. Eſt autem Ironia pulcherrima.*

85 & alienum ſe per omnia) *adiecimus* ſe, *ex cod. Angl. in cæteris deſiderabatur.*

86 de quo maxima quæſtio eſt] *Interſerebatur apud alios particula* tum, *ſed omiſſa eſt rectè à cod. Angl. ſenſum enim obſcurabat.*

87 manifeſtum eſt nec baptiſma nobis & hæreticis) *Recte ſic Ms. pro eo quod erat* nec hæreticis, *non recte.*

88 inſuper & Cyprianum pſeudochriſtum, &c.] *Hinc patet vehementiam Epiſtolæ Stephani in cauſa fuiſſe, cur tam vehementer etiam contra eum ſcriberent Cyprianus & Firmilianus.*

89 Qui omnia in ſe eſſe conſcius] *Ita rectius Angl. cod. quàm cæteri* Quæ.

90 quæ ipſe ex merito audire deberet) *Sic Ms. noſtri, pro eo quod mendoſe legebatur apud Mor.* audire deberet, *Angl. autem cod. longe aliter* quæ non immerito obiici deberent, *vtrumuis eligas.*

AD MAGNVM DE BAPTIzandis Nouatianis, & de iis qui in lecto gratiam conſequuntur.

EPISTOLA LXXVI.

ARG. *Prior Epiſtolæ pars eiuſdem eſt argumenti cum præcedentibus præterquam quòd hic inculcat de Nouatianis quod in genere prius de omnibus hæreticis dixerat; obiter etiam inſinuans Succeßionem legitimam in cathedra Petri, notam eſſe qua cognoſci poſsit Eccleſia. Secunda parte (quam hactenus perperam pro alia Epiſtola editam titulus ſatis indicat) æque verum baptiſmum eſſe docet, qui per aſperſionem in lecto fit, atque qui per immerſionem fit in Eccleſia.*

CYPRIANVS MAGNO filio Salutem.

Lib. 1. Epiſt. 6. PRo tua [1] religioſa diligentia conſuluiſti mediocritatem noſtram, fili chariſſime, an inter cæteros hæreticos eos quoque, qui à Nouatiano veniant, poſt profanum eius lauacrum baptizari & ſanctificari in Eccleſia Catholica legitimo, & vero, & vnico Eccleſiæ baptiſmo oporteat. De qua te quantum fidei noſtræ capacitas, & ſcripturarum diuinarum ſanctitas ac veritas ſuggerit; [2] dicimus omnes omninò hæreticos & ſchiſmaticos nihil habere poteſtatis ac iuris. Propter quod Nouatianus nec debet, nec poteſt excipi; quo minus ipſe quoque extra Eccleſiam conſiſtens, & contra pacem ac dilectionem Chriſti faciens, inter aduerſarios & antichriſtos computetur. Neque enim Dominus noſter Ieſus Chriſtus cùm in Euangelio ſuo teſtaretur, aduerſarios ſuos eſſe eos, qui ſecum non eſſent, aliquam ſpeciem hæreſeos deſignauit: ſed omnes omnino hæreticos qui ſecum non eſſent, & ſecum non colligentes gregem ſuum ſpargerent, aduerſarios ſuos eſſe oſtendit, dicens: Qui non eſt mecum, aduerſum me eſt: & qui mecum non colligit, ſpargit. *Luc. 11.* Item beatus Ioannes Apoſtolus nec ipſe vllam hæreſin, aut ſchiſma diſcreuit, aut aliquos ſpeciatim ſeparatos poſuit, ſed vniuerſos qui de Eccleſia exiſſent, quique contra Eccleſiam facerent, antichriſtos appellauit, dicens: *1. Ioan. 2.* Audiſtis quia antichriſtus venit, nunc autem antichriſti multi facti ſunt. Vnde cognoſcimus quia nouiſſima hora eſt: ex nobis exierunt, ſed non fuerunt ex nobis, ſi enim fuiſſent ex nobis, [3] manſiſſent vtique nobiſcum. Vnde apparet aduerſarios Domini antichriſtos omnes eſſe, quos conſtet à charitate atque ab vnitate Eccleſiæ Catholicæ receſſiſſe. Adhuc quoque Dominus in Euangelio ſuo ponit & dicit: Si vero & Eccleſiam contempſerit, ſit tibi tanquam ethnicus & publicanus. *Matt. 18.* Si autem qui Eccleſiam contemnunt, ethnici & publicani habentur: multo magis vtique rebelles & hoſtes, falſa altaria, & illicita ſacerdotia, & ſacrificia ſacrilega, [4] & nomina adulterata fingentes, inter ethnicos & publicanos neceſſe eſt computentur, quando [5] minora peccantes, & tantum Eccleſiæ contemptores, ethnici & publicani ſententia Domini iudicentur. [6] Quod autem Eccleſia vna ſit, declarat in cantico canticorum Spiritus ſanctus ex perſona Chriſti dicens: Vna eſt columba mea, perfecta mea [7] vna eſt matri ſuæ, electa genitrici ſuæ, de qua item denuo dicit: *Cant. 6.* Hortus concluſus, ſoror mea, ſponſa; fons ſignatus, puteus aquæ viuæ. *Ibid.* Si autem hortus concluſus eſt ſponſa Chriſti, quæ eſt Eccleſia, patere res clauſa alienis & prophanis non poteſt. Et ſi fons ſignatus eſt; neque bibere inde, neque

neque consignari potest, cui foris posito accessus ad fontem non est. Puteus quoque aquæ viuæ si vnus est, idémque intus est; viuificari & sanctificari foris positus ex illa aqua non potest, ex qua solis eis, qui intus sunt, vsus omnis & potus concessus est. Quod & Petrus, ostendens vnam Ecclesiam esse, & solos eos qui in Ecclesia sint, baptizari posse, posuit & dixit: 1. Pet. 3. In arca Noë pauci, id est, octo animæ hominum saluæ factæ sunt per aquam, quod & vos similiter saluos faciet baptisma; probans & contestans vnam arcam Noë typum fuisse vnius Ecclesiæ. Si potuit tunc in illo expiati & purificati mundi baptismo saluus per aquam fieri, qui in arca Noë non fuit, potest & nunc viuificari per baptisma, qui in Ecclesia non est, cui soli baptisma concessum est. Sed & Paulus Apostolus hoc idē adhuc apertiùs & clariùs manifestans ad Ephesios scribit Ephes. 5. & dicit: Christus dilexit Ecclesiam, " & seipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret, purgans eam lauacro aquę. Quod si vna est Ecclesia, quæ à Christo diligitur, & lauacro eius sola purgatur: quomodo qui in Ecclesia non est, aut diligi à Christo, aut ablui & purgari lauacro eius potest? Propter quod cum sola Ecclesia habeat aquam vitalem, & baptizandi atque abluendi hominis potestatem; qui dicit apud Nouatianum baptizari & sanctificari aliquem posse, prius ostendit & docet Nouatianum in Ecclesia esse, aut Ecclesię præsidere. Ecclesia enim vna est, quæ vna & intus esse & foris non potest. " Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano Episcopo legitima ordinatione successit, & quem preter sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificabit, Nouatianus in Ecclesia non est, nec Episcopus cōputari potest, qui Euangelica & Apostolica traditione contempta, nemini succedens, " à seipso ortus est: habere namque aut tenere Ecclesiam nullo modo potest, qui ordinatus in Ecclesia non est. Foris enim non esse Eoclesiā, nec scindi aduersum se, aut diuidi posse, sed inseparabilis atque indiuiduæ domus vnitatem tenere, manifestat scripturæ diuinę fides, cum de sacramento Paschæ & agni, qui agnus Exod. 12. Christum designabat, scriptum sit: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Quod item circa Raab, quæ ipsa quoque typum portabat Ecclesiæ, ex-

pressum videmus; cui mandatur & dicitur: Iosue 2. Patrem tuum, & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit. Quo sacramento declaratur in vnum domum solam, id est, in Ecclesiam, victuros & ab interitu mundi euasuros, colligi oportere. Quisquis autē de collectis foras exierit, id est, si quis quamuis in Ecclesia gratiam consecutus, recesserit, & ab Ecclesia exierit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi quod pereat, imputaturum. Quod Apostolus Paulus explanat, docens & præcipiens Titum 3. hæreticum vitandum esse, vt peruersum & peccatorem, & à semetipso dānatum. " Hic enim reus sibi erit, qui non ab Episcopo eiectus, sed sponte de Ecclesia profugus, & hæretica præsumptione à semetipso damnatus. Et idcirco Dominus insinuans nobis vnitatem de diuina auctoritate venientem ponit & dicit: Ego & pa- Ioan. 10. ter vnum sumus: ad quam vnitatem redigens Ecclesiam suam, denuò dicit: " Et Ibidem. erit vnus grex & vnus pastor. Si autem grex vnus est, quomodo potest gregi annumerari, qui in numero gregis non est? aut pastor haberi quo modo potest, qui (manente vero pastore, & in Ecclesia Dei ordinatione succidanea pręsidente) nemini succedens, " & à se ipso incipiens, alienus fit & prophanus dominicę pacis ac diuinę vnitatis inimicus; non habitans in domo Dei, id est, in Ecclesia Dei, in qua non nisi concordes atque vnanimes habitant? loquen- Psal. 67. te in psalmis Spiritu sancto & dicente: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. Deniq; vnanimitatē Christianam firmā sibi atque inseparabili charitate connexam, etiam ipsa dominica sacrificia declarant. " Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum populum nostrum, quem portabat, indicat adunatum: & quādo sanguinem suum vinum appellat, de botris atque acinis plurimis expressum " atque in vnum coactum: gregem item nostrum significat, commixtione adunatę multitudinis copulatum. Si Nouatianus huic pani Dominico adunatus est, " si Christi poculo & ipse commixtus est; poterit videri & vnici Ecclesiastici baptismi habere gratiā posse, si eum constiterit Ecclesiæ vnitatem tenere. Deniq, quàm sit inseparabile vnitatis sacramentū, & quàm sine spe sint, & perditionem sibi maximam de indigna-

tione Dei acquitant, qui schisma faciunt, & relicto Episcopo, alium sibi foris pseudoepiscopum constituunt: " declarat in libris Regnorũ scriptura diuina, vbi à tribu Iuda & Beniamin decem tribus scissæ sunt, & relicto rege, alterum sibi foris constituerunt: Et indignatus est, inquit Dominus in omne semen Israël, & dimouit eos, & dedit eos in direptionem donec abiiceret eos à facie sua, quia dissipatus est Israël à domo Dauid, & constituerunt sibi regem Hieroboam " filium Nabath. Indignatum esse Dominum dicit, & eos in perditionem dedisse, quod ab vnitate dissipati essent, " atque adulterum sibi regem constituissent. Et tanta indignatio Domini extitit aduersus illos, qui schisma fecerant, vt etiam cum homo Dei ad Hieroboam missus esset, qui ei peccata sua exprobraret, atque vltionem futuram prædiceret, panem quoque apud illos edere, & aquam bibere vetaretur. Quod cum non custodisset, & contra præceptum Dei prandisset, statim " diuinę censurę maiestate percussus est, vt inde regrediens impetu, ac morsu leonis in itinere necaretur. Et audet quisquã dicere aquam baptismi salutarem, & gratiam cœlestem communem cum schismaticis esse posse; cum quibus nec terrestris cibus nec sæcularis potus debet esse communis? " Sonat adhuc in Euangelio suo Dominus, & maiorem intelligentiæ lucem manifestat, quod iidem qui se tunc à tribu Iuda & Benjamin sciderant, & Hierosolymis derelictis, Samariam secesserant, inter profanos & gentiles computarentur. Nam cùm primum discipulos in ministerium salutis mitteret, mandauit & dixit: In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. Ad Iudęos priùs mittens, gentiles adhuc præteriri iubet. Addendo autem, & ciuitatem Samaritanorum debere omitti, vbi erant schismatici; ostendit schismaticos gentilibus adæquari. " Quod si aliquis illud opponit, vt dicat, eandem Nouatianum legem tenere, quam Catholica Ecclesia teneat, eodem symbolo quo & nos baptizare; eundem nosse Deum patrem, eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum, ac propter hoc vsurpare eum potestatem baptizandi posse, quod videatur in interrogatione baptismi à nobis non discrepare: sciat quisquis hoc opponendum putat, primum non esse vnam nobis & schismaticis symboli legem, neque eandem interrogationem. Nam cùm dicunt: Credis remissionem peccatorum, & vitam æternam per sanctam Ecclesiam? mentiuntur in interrogatione, quando non habeant Ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari, nisi per sanctam Ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illis peccata non posse. Quod verò eundem quem & nos Deum patrem, eundem filium Christum, eundem Spiritum sanctum nosse dicũtur, nec hoc adiuuare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cùm sacerdote Aaron & Moyse eundem Deum nouerant, pari lege & religione viuentes vnũ & verum Deum, qui colendus atque inuocandus fuerat, inuocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimũ dignatione Dei atque ordinatione præceperat, " sacrificandi sibi licẽtiam vindicauerunt, diuinitus percussi " pœnas statim pro illicitis conatibus penderunt; nec potuerunt rata esse, & proficere sacrificia, irreligiosè & illicitè contra ius diuinę dispositionis oblata. Turibula quoque ipsa, in quibus incẽsum illicitè fuerat oblatum, ne in vsu de cætero essent sacerdotibus, sed potiùs indignationis & vltionis diuinę memoriam corrigendis posteris exhiberent; iussu Domini conflata atque igne purgata in laminas ductiles producũtur, & affiguntur altari, secundũ quod loquitur scriptura diuina: Memoriale, inquit, filiis Israël, vt non accedat quisquam alienigena, qui non est ex semine Aaron, imponere incensum ante Dominũ, vt non fit sicut Chore. Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, cõtra Dei sacerdotes imprudenter atque hostiliter rebellauerant; " quod nunc hi Ecclesiam scindentes, & cõtra pacem atque vnitatem Christi rebelles, " cathedram sibi constituere, & primatum assumere, & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quomodo perficere quę agunt, aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt, qui contra Deũ, quod eis non licet, moliuntur? quare qui Nouatiano, siue cęteris eiusmodi schismaticis patrocinantur, frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquẽ salutari baptismo posse, vbi constet baptizantẽ baptizandi licentiã non habere. Atq; vt magis intelligi possit contra eiusmodi audaciã, quæ sit cẽsura diuina; inuenimus in tali facinore non solum duces & auctores, sed

&

3. Reg. 11. & 13.

Mat. 10.

Num. 16.

& participes pœnis destinati, nisi se à communione malorum separauerint, " præcipiente per Moysen Domino & dicente: Separamini à tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum: & quod comminatus per Moysen Dominus fuerat, impleuit; vt quisquis se à Chore, & Dathan, & Abyron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolueret. Quo exemplo ostenditur & probatur, " obnoxios omnes & culpæ, & pœnæ futuros, qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Oseeprophetam Spiritus sanctus contestatur, & dicit: Sacrificia eorum tāquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur. Docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio coniungi, qui fuerint " eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt, quibus supplicia diuinitus irrogantur? aut quomodo tales iustificare & sanctificare baptizatos possunt; " qui hostes sacerdotum, aliena & illicita, & nullo sibi iure concessa, vsurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua prauitate contēdere." Asserant enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamvis sciant id quod faciant, non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum; Christianos antichristis assistere, & præuaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores, " intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare. Qui quoniam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur; quod vniuersi siue hæretici, siue schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possint, dare autem Spiritum sanctum non possint: in hoc ipso à nobis tenentur, vt ostendamus nec baptizare omnino eos posse, qui non habeant Spiritum sanctum. Nam cùm in baptismo vnicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in Euangelio suo Dominus, per eos solos peccata posse dimitti, qui habeant Spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos, & dicit: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cùm dixisset, insufflauit & ait illis: Accipite Spiritum sanctum. Si cuius remiseritis peccata, remittētur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur. Quo in loco ostendit, eum solum posse baptizare & remissionem peccatorum dare, qui habeat Spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Ioannes, accepit ante Spiritum sanctum cùm adhuc esset in vtero matris constitutus; vt certum esset atque manifestum, baptizare non posse, nisi eos qui habeant Spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis siue schismaticis patrocinantur, respondeant nobis, habeantne Spiritum sanctum, an non habeant. Si habent, cur illic baptizatis quando ad nos veniunt, manus imponitur ad accipiendum Spiritum sanctum, cum iam vtique illic acceptus sit, " vbi si fuit, dari potuit? Si autem foris cuncti hæretici & schismatici non habent Spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur, vt hic accipiatur, " quod illic nec est, nec dari potest: manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse, quos constet Spiritum sanctum non habere. Et idcirco vt secundum diuinam dispositionem atque Euangelicam veritatem peccatorum remissionem consequi & sanctificari, ac templa Dei fieri possint; Ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino, qui ab aduersariis & antichristis ad Christi Ecclesiam veniunt.

" QVÆSISTI etiam, fili charissime, quid mihi de illis videatur, " qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequantur, an habēdi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. " Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præiudicat, quominus vnusquisque quod putat, sentiat, & quod senserit, faciat. Nos quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilari & debilitari posse beneficia diuina, nec minus aliquid illic posse contingere, vbi plena & tota fide & dantis & sumentis accipitur, quod de diuinis muneribus hauritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia, vt in lauacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, " vt aphronitis, & cæteris quoque adiumentis, " & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita mundatur. In sacramentis salutaribus " necessitate cogente, & Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt diuina compendia. " Nec quemquam mouere debet, quod aspergi vel perfundi videntur ægri, cum gratiam dominicam consequuntur; quan-

S iiij

Ibid. — Osee. 9. — Ioan. 20. — Luc. 1. — Lib. 4. Epist. 7.

Ezech. 36. do scripta sancta per Ezechielem Prophetam loquatur, & dicat: Et aspergam super vos aquam mundam: & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor nouum, & spiritum nouum dabo in vobis. Item in Numeris: Et homo qui fuerit immundus vsque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israël, quoniam aqua aspersionis non est super eum sparsa. Et iterum: Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe Leuitas de medio filiorum Israël, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum, circumsparges eos aqua purificationis. Et iterum. Aqua aspersionis purificatio est. Vnde apparet aspersionem quoque aquæ instar salutaris lauacri obtinere; & quando hæc in Ecclesia fiunt, vbi sit & dantis & accipientis fides integra stare omnia & consummari ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Porrò autem quod quidam eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non Christianos sed Clinicos vocant, non inuenio vnde hoc nomen assumant: nisi fortè qui plura & secretiora legerunt apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς istos deprehenderunt. Ego enim qui Clinicum de Euangelis noui; scio paralytico illi, & debili per longa ætatis curricula in lecto iacenti nihil infirmitatem suam obfuisse, quominus ad firmitatem cœlestem plenissime perueniret: nec tantum indulgentia dominica excitatum de grabato esse, sed ipsum grabatum suum reparatis & vegetatis viribus sustulisse. Et iccirco quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est, vt Christianus iudicetur legitimus, quisque fuerit in ecclesia lege & iure fidei diuinam gratiam cōsecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos, eo quod aqua salutari tantum perfusi sint, sed inanes & vacui sunt; non decipiantur, vt si incommodum langoris euaserint & conualuerint, baptizentur. Si autem baptizari non possunt, qui iam baptismo Ecclesiastico sanctificati sunt, cur in fide sua & Domini indulgentia scandalizentur? An consecuti sunt quidem gratiam Dominicam, sed breuiore & minore mensura muneris diuini ac Spiritus sancti; vt habeantur quidem Christiani, non sint tamen cæteris adæquandi? Quinimo Spiritus sanctus non de mensura datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur; quanto magis Christus sol & dies verus, in Ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cuius æqualitatis sacramentum videmus in Exodo esse celebratum, cum de cœlo manna deflueret, & futurorum præfiguratione alimentum panis cœlestis & cibum Christi venientes ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus, vel ætatis gomor à singulis æqualiter colligebatur. Vnde apparebat Christi indulgentiam & cœlestem gratiam postmodum secuturum, æqualiter omnibus diuidi sine sexus varietate; sine annorum discrimine, sine acceptione personæ super omnem Dei populum spiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo à credentibus sumitur, in conuersatione atque actu nostro postmodum vel minuitur, vel augetur; vt in Euangelio Dominicum semen æqualiter, seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi, vel sexagesimi, vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc verò cum singuli ad denarium vocentur, quid est, vt quod à Deo æqualiter distribuitur, humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo mouetur, quòd quidam de iis qui ægri baptizantur, spiritibus adhuc immundis tentantur, sciat diaboli nequitiam pertinacem vsque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero omne nequitiæ suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone; qui diu reluctatus, & in sua perfidia demoretur, tam diu resistere potuit & præualere, donec ad aquam veniret: quò cum venisset, & victus est, & extinctus. Mare autem illud sacramentum baptismi fuisse, declarat beatus Apostolus Paulus dicens: Nolo enim vos ignorare fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Et addidit dicens; Hęc autem omnia figuræ nostrę fuerunt. Quod hodie etiam geritur, vt per Exorcistas voce humana & potestate diuina flagelletur, & vratur, & torqueatur diabolus: & cum exire se, & homines Dei dimittere sæpè dicat, in eo tamen quod dixerit, fallat, & id quod per Pharaonē prius gestum est,

Num. 19. / Num. 8. / Ioan. 5. / Exod. 16. / Mat. 13. / Mat. 20. / Exod. 14. / 1. Cor. 10.

est, eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cùm tamen ad aquam salutarem, atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus, & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus diuina indulgentia liberatur. 56 Nam si scorpii & serpentes, qui in sicco præualent, in aquam præcipitati, præualere possunt, aut sua venena retinere possunt, & spiritus nequam (qui scorpii & serpentes appellantur, & tamen per nos data à Domino potestate calcantur) permanere vltra in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit Spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, vt necessitate vrgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti careant immundo spiritu quo antea mouebantur; & laudabiles ac probabiles in Ecclesia viuant, plusque per dies singulos in augmentum cœlestis gratię per fidei incrementa proficiant. Et contra sæpe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; vt manifestum sit, diabolum in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi. 57 Nisi si iustum quibusdā videtur, vt illi qui extra Ecclesiam apud aduersarios & antichristos profana aqua polluuntur, baptizati iudicentur: hi verò qui in Ecclesia baptizantur, minus indulgētię, & gratiæ diuinæ consecuti esse videantur; & tantus honor habeatur hæreticis, vt inde venientes non interrogentur vtrumne loti sint, an perfusi; vtrùmne 58 Clinici sint an Peripatetici, apud nos autem de integra fidei veritate detrahitur, & baptismo Ecclesiastico maiestas sua & sanctitas derogatur. Rescripsi, fili charissime, ad litteras tuas quantum parua nostra mediocritas valuit & ostendi quid nos quantum in nobis est sentiamus, 59 nemini præscribentes, quo minus statuat quod putat vnusquisque præpositus; actus sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus Apostolus Paulus in Epistola sua ad Romanos scribit & dicit: Vnusquisque nostrum pro se rationem dabit. Non ergo nos inuicem iudicemus. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

ADNOTATIONES
in Epistolam LXXVI.

1 MAGNO FILIO) *Hæc inscriptio huic Epistolæ peculiaris est, quam tamen habent Ms. Afflig. Bland. Marh. & dun. Camb. vero tesi hic legat:* FRATRIO, *in ipso contextu cum cæteris legit* fili Charissime. *Suspicor itaque lacum fuisse* Magnum, *atque adeo filium peculiariter appellatum.*

2 Pro tua religiosa diligentia, &c.) *Propositio est quæstionis à* Magno *proposita, quam priori Epistolæ parte pertractat. Quum autem iisdem scripturis suam sententiam muniet, quibus vsus est epistolis præcedentibus leui, quod aiunt, brachio pertransibimus.*

3 dicimus omnes hæreticos, &c.) *Hæc in decretum suum digessit Grat. 24 qu 3. c. dicimus illud autem* propter quod, *ex* Ms. *substituimus cum Manut. & Morel. pro eo quod erat* propter hoc.

4 mansissent vtique nobiscum) *Particulam* vtique, *adiiciunt excusi & Ms. omnes, excepto Camb. & Manut. quare illam denuo adiecimus, præsertim quum reperiatur etiam supra epistolis 55. & 70.*

5 & nomina adulterata] *Alludit ad nomen quod sibi arrogabant* Nouatiani καθαρούς, *id est puros se nuncupantes, Epiph. test. hæret. 59. & D. Augustin. hæres. 18.*

6 minora peccantes) *Phrasis hæc Cypriani reperitur etiam apud Cicer. qui pro Murena, non multa peccare dixit.*

7 Quod autem Ecclesia vna sit] *De vnitate Ecclesiæ peculiaris est tractatus tom. 2. vbi de ea latius.*

8 vna est matri suæ) *Sic rectè Afflig. Bland. Marc. Dun. cod. & Manut. pro eo quod cæteri* matris.

9 idemque intus est) *Hoc ex iisdem restituimus & eod. Cauchii, pro eo quod excusi omnes corruptè* idem qui intus est.

10 & seipsum tradidit) *Sic Ms. & excusi omnes, excepto Cambr. & Dun. qui legunt* semetipsum, *non male. Tractat autem hunc Pauli locum D. Aug. lib. 4. de Bapt. contra Donat c. 3. & 4.*

11 Si enim apud Nouatianum est, apud Cornelium non fuit] *Disertis verbis docet, Ecclesiæ notam esse legitimam successionem* Romanorum *Pontificum, vtpote quum dicat; apud Cornelium fuisse Ecclesiam quia legitima ordinatione Fabiano successit, apud Nouatianum non esse, quia nemini succedens à seipso ortus est. Similia dixit supra Epistola ad Antonian. Atque hinc est, quod alii quoque veteres illam iudicarunt esse Ecclesiam Catholicam, in qua* Romanus *Pontifex præsideret. Sic teste D. Ambrosio orat. funebri, Satyrus eius frater percunctabatur ab Episcopo quodam, vtrumnam cum Episcopis Catholicis, id est, cum* Romana *Ecclesia conueniret. Sic Diuus Hieronym. Epistola ad Damasum, fontem signatum & hortum Ecclesiæ conclusum in Petri Cathedra esse docet, & extra eam Ecclesiam qui agnum comederit, prophanum esse, si quis in illa vti in arca Noe non fuerit, periturum diluuio, alludens haud dubiè ad hunc & Cypriani similes locos. Idem ad eundem sequent. Epistola. Si quis (inquit) Cathedra Petri iungitur, meus est. Sic Diuus Augustin. contra Epistolam fundam. cap. 4. Tenet me, inquit, in Ecclesia ab ipsa sede Apostoli Petri ad præsentem Episcopatum sacerdotum successio. Sic idem in Psalmo contra partem Donati, & epistol. 165. ac Optatus Milenit. contra Parm. lib. 2. Donatistas conuincunt, doctrina continuo tradita in Ecclesia Romana, per legitimam Pontificum successionem & eodem argumento suæ ætatis hæreticos impugnat, præsertim libro tertio capite tertio Irenæus, & ipsum imitatur* Tertullian. *lib. de Præscript. aduersus hæreticos, ac Origenes lib. 1. Periarch.*

12 à seipso ortus est] *Sic rectè* Ms. *Manut. & Morel. nam legit ita* Gratianus *24. qu. 3. dicto cap. Neque*

vere commoda erat prior lectio ordinatus eſt, nemo enim à ſeipſo ordinari poteſt.

13 Quiſquis autem de collectis foras exierit] Etiam hic recte illi & vetus excuſus cum Rembold. pro eo quod erat eiecerit, peßime.

14 hic enim reus ſibi erit, qui] Hæc lectio eſt veteris excuſi cod. pro quo Rembold. hic enim qui ſibi reus erit; Ms. autem cum Manut. intericiunt eſt, ſed prima lectio magis placet.

15 Et erit vnum ouile) Magis placet hæc lectio Cambion. cod. Manut. & Morel. quam cæterorum Erunt, eo quod tum Græce tum Latine ſic hodie legatur apud Euangeliſtam.

16 & à ſeipſo incipiens) Sic Ms. & excuſi excepto Cambr. qui habet à ſemetipſo, pro quo Manut. & Morel. à ſe ipſo, ſed prius mal.

17 Nam quando Dominus corpus ſuum) Similis locus eſt ſupra epiſtola ad Cæcilium.

18 atque in vnum coactum] Quum ſic legant & Ms. & excuſus vetus cum Remb. ſuſpicor vitio operariorum irrepſiſſe in editionem Eraſmicam in vinum.

19 ſi Chriſti populo] Primus ita legendum adnotauit ad Marg. Eraſm. & recte, nam conſentiunt Ms. cod.

20 declarat in libris regnorum ſcriptura diuina] Deſideratur hoc in Ms. excepr. Camb. ſed prorſus adiiciendum conſtat.

21 filium Nabath] Hic ex mendo cod. Remb. peßime antea legebatur Naboth, nam prius habet vetus excuſ. & Ms. omnes, textus etiam ipſi libri Regum.

22 atque adulterum ſibi Regem) Quum ſic legant Ms. excepto Cambr. vetus quoque excuſus & Rembold. non placet quod prius repoſuit Eraſmus alterum; præſertim quum primus ad Cypriani phraſin accedat magis. Atque idem ſentio, de eo quod habet vetus excuſus & Ms. excepto Cambr.

23 diuinæ cenſuræ maieſtate] Pro eo quod illo diuina cenſura maieſtatis, certe prius etiam placuit Manut. & Morel.

24 Sonat adhuc in Euangelio Dominus] Ita reſtituimus hunc locum ex cod. Cambr. cæteri legebant Sanxit, corrupte Ex. quidem vetus legit ſancit, ſed prius magis accedit ad vulgatam lectionem.

25 Quod ſi aliquis illud opponit, &c.] Similia prorſus videre eſt epiſt. 70.

26 ſacrificandi ſibi licentiam vindicauerunt] Sic recte Manut. & Morel. ex Ms. pro eo quod erat vendicarunt.

27 pœnas, &c. penderunt] Quum hæc vulgata lectio reperiatur & in vet. exc. & in Ms. omnibus, non placet quod legant illi rependerunt.

28 quod nunc hi Eccleſiam ſcindentes) Ita recte Ms. Cambr. Manut. & Morel. in cæteris deſiderabatur hi.

29 Cathedram ſibi conſtituere & primatum aſſumere] Quum de Cathedra Romana loquatur quam inuadere nitebatur Nouatianus, confirmat certe his locus Primatum Romani Pontificis.

30 præcipiente per Moyſen Domino) illud per Moyſen, recte adiectum eſt ab illis, nam ita habent Ms. & Grauius dicto loco.

31 obnoxios omnes, &c. futuros] Sic illi, vetus excu. & Ms. excepto Cambr. qui cum vulgatis excuſis legit obnoxios ſe, &c. facturos.

32 eorum peccato contaminari) Ita recte quoque illi cum Ms. Gratiano, pro eo quod erat corruptiſſ. communicari.

33 qui hoſtes ſacerdotum aliena & illicita & nullo ſibi iure conceſſa] Etiam hoc illi recte cum Ms. vet. exc. & Remb. pro eo quod Eraſmici omnes hoſtias, corruptiſſime, niſi ſimul legatur cum Camb. cod. qui hoſtias ſacerdotum alienas & illicitas & nullo ſibi iure conceſſas, Prior tamen lectio magis arridet.

34 Aſſerant enim neceſſe eſt] Adiecimus particulam enim, ex cod. Cambr. antea deſideratam.

35 intra ipſa ſepta Eccleſiæ] Elegantior eſt hæc lectio Ms. cod. Aſſlig. Bland. March. Dun. & Cauch. quam vulgata illa & Cambr. cod. intus in ipſa Eccleſia, Quum autem de Stepha. hæc dicat, veriſimile fit ſcriptam hanc epiſtol. poſt cæteras eiuſdem argumenti epiſtolas.

36 vbi ſi fuit, dari potuit] Interiecta particula qui, ab Eraſmo, ſenſum obſcurabat; neque verò eam habent Ms. aut vet. excu. aut Remboldus.

37 quod illis nec eſt, nec dari poteſt] Recte ſic etiam illi cum Ms. pro eo quod erat nec eſſe. A quibus etiam adiecta vox poſſe, prius deſiderata, ſic etiam legit Gratianus loco ſæpe citato.

38 QVAESISTI etiam, fili chariſſime] Perperam hæc poſterior huius epiſtol. pars in excuſis hactenus omnibus diſiuncta fuit à præcedenti, & velut alia epiſtola edita. Quod quum iam olim adnotauerit Eraſmus, neſcio quid Morello in mentem venerit, qui hanc partem longe ante aliam in noua ſua editione, ordine plane perturbato, excuderit, utpote quum hanc pag. 188. illam verò reperire ſit pag. 230. Nos certe, vna cum ſit epiſtola, in duas diſtinguendam non putauimus; vt tamen aliquod adhuc reſtaret veſtigium dictæ partitionis in duas, priora verba maiuſculis literis excudi iuſſimus. Atque legendum fili chariſſime, primus recte cenſecit H. Grauius, nam ſic legunt Ms. omnes.

39 qui in infirmitate & languore gratiam Dei conſequuntur] Vt occaſionem quæſtionis huius ortam exiſtimem, ob Nouatianum ipſum, de quo & præcedenti agit epiſt. parte: faciunt verba epiſt. ſæpe dicta Cornelii ad Fabianum Antiochenum, citata ab Euſebio & repetita à Nicephoro lib. 6. c. 3. præſertim quum ſub finem epiſt. huius etiam de Dæmoniaco inſtituatur quæſtio. Conſtat enim inde Nouatianum quum in iuuentute ſpiritu immundo vexaretur, atque adeo apud Exorciſtas ageret, in morbum grauem incidiſſe, quumque in expectatione mortis eſſet, in lecto perfuſum fuiſſe. Neque vero mirum eſt hac de re dubitaſſe Magnum: quum ſua adhuc ætate Nicephorus pro definito habuiſſe non videatur, fuiſſe vere illum baptizatum. Nam hoc verba hæc illius ſatis indicant: Aquam petiit, qua in ipſo lecto ita vt decumbebat perfuſus, baptizatus ſcilicet eſt: ſiquidem tinctionem huiuſmodi baptiſmum vocare licet.

40 Qua in parte nemini] Ita rectius Cambr. Cum excuſis, quam cæteri Ms. neminem.

41 vt aphronitris] Veram hanc huius loci lectionem corruperant librarii Græcæ linguæ ignari. Quidam enim litera r omiſſa, ſcripſerant aphonitis, quod eſt in Ms. Aſſlig. Bland. March. Dun. & Cauchii cod. alii (quod in Cambr. cod. & Gemblac. quantum ex Eraſmo colligere eſt) ſapone & nitris. Atque adeo miror hanc lectionem maluiſſe ſequi Eraſmum, quam veram illam veteris excuſi & Remb. quem per omnia imitari ſolet. Certe Manut. & Morel. illam nobiſcum legunt, & ante nos, ex coniectura Cauchii. Notam autem huius vocis ſignificationem facit carmen illud Martialis lib. 14. Ruſticus es, neſcis quid Græco nomine dicar,

Spuma vocor nitri, dicor & aphronitrum.

42 & ſolio & piſcina ſit opus] Solium accipitur à Plinio,

à Plinio, Catone, Celso, & Suetonio pro vase quo in balneis vtebantur veteres. Ita Sueton. in Augusto cap. 82. At quoties (inquit) neruorum causa marinis Albulisque calidis vtendum esset, contentus hoc erat, vt insidens ligneo solio (quod Hispanico verbo Duretam *vocabat) manus ac pedes alternis iactares.* Ex *affinitate litterarum contigit, vt pro dicta* Ms. *cod. lectione irrepserit* dolio. *Quem errorem & in Plinio animaduerterunt quidam lib. 35. cap. 12. vbi tamen pro loculo sepulcrali alia significatione solium accipitur, sicut & apud Curtium lib. 10. de funere Alexandri* Magni. *Multo autem minus placet lectio Cambr. cod. & Erasmi ad marginem* lotio.

43 necessitate cogente, &c. totum conferunt diuina compendia] *Significat in necessitate omitti posse omnes baptismi ceremonias, exceptis quæ ad Sacramenti necessitatem pertinent, sic tamen si conualuissent, postea in fide instituerentur, vt patet Synodo* Laodic. *can. 47. Quanquam tamen in necessitate baptizatos antiquitus ad Clerum difficillime admissos, perspicuum fiat ex Neocæs. Concilij can. 12.*

44 Nec quemquam moueat quod aspergi vel perfundi videantur ægri] *Quum propter ægritudinem immergi siue intingi (quod proprie baptizari est) ægri non possent, aqua salutari perfundebantur siue aspergebantur.* Eadem *ratione ab* Ecclesia Occidentali *primum obseruari cœpisse consuetudinem aspersionis qua nunc vtimur, existimo; ob teneritudinem nempe infantium. quum iam rarissimus adulterum baptismus esset. Comprobat autem eam multis scripturis Cyprianus. Olim tertæ tum in Occidentali tum in Orientali* Ecclesia *immergi solere, veteres scriptis suis manifestum faciunt, &* Roma *id adhuc vsitatum ætate D. Gregorij, manifestum fit ex ipsius sacramentorum libro Ms. Idque apud Anglos etiamnum obseruari, ad marginem aduertauit Erasmus.*

45 & ab omnibus simulachris vestris emundabo vos] *Sic Ms. nostri, quomodo etiam supra alicubi ex iisdem castigauimus. Antea erat* & mundabo vos. *Neque verò etiam* Gratianus *de consecr. distin. 4. cap. Nec quemquam, coniunctionem* &c, *legit.*

46 ac perfici posse maiestate Domini & fidei veritate. Portò autem quod quidam eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non Christianos] *Hæc lectio est* Ms. *cod.* Manutii. Morelli, *&* Erasmi *ad marginem. Quare nolui illam immutare. Placet tamen magis vet. excusi cod. lectio* ac perfici eos salutari aqua & fide legitima Christi gratiam consecutos, non posse maiestate Domini & fidei veritate fraudari. Portò quod quidam non Christianos. Q*uam Remboldus omissa voce* frandati, *obscuram reddiderat.*

47 apud Hippocratem vel Soranum κλινικοὺς istos] *Græcè hanc vocem legunt Ms. Affilg. Dun. Blandin. & Marchin. cod. Hippocrates autem inter medicorum Principes satis superque notus est. Sorani Ephesii medici duo fuere, teste Suida, qui vtriusque scripta recenset. Apud illos igitur merito nomen istud reperiri posse dicit, quum medicis, cum clinicis, id est, lecto affixis negotium esse soleat, vnde & κλινικὴ à Plinio medicina dicitur.* Certe *etiam D. Hieron. in Epitaphio Paulæ, ea voce in hac significatione vtitur.*

48 Ego enim qui Clinicum de Euangelio noui] *Alludit ad cap. Ioannis 5. de paralytico (quem & Clinicum vocat eo quod 38. annis in infirmitate fuisse dicatur) curato à Christo apud Probaticam piscinam.*

49 sed manes & vacui sunt] *Sic Cambr. cod. rectius quam iaceri* si.

50 baptizentur] *Deprauata prorsus erat lectio vulgata ob adiectam negationem, quare recte omissa est à Manutio &* Morello, *neque in Ms. reperitur.*

51 sine annorum discrimine] *Facit hoc quoque ad baptismum paruulorum, de quo supra epistola ad* Fidum *latius.*

52 spiritalis gratiæ Dei munus] *Ita vet. excus.* Remboldus, Gratianus, *&* Ms. *omnes, excepto Camb. quo cum* Erasmus *legit* spiritalis gratiam muneris, *minus recte*

53 omne nequitiæ suæ virus] *Nisi tam constanter sic legerent* Ms. *omnes tum nostri tum quos viderunt* Manut. *&* Morellus, *magis placeret vet. & cæterorum excusorum cod. ac* Gratiani *lectio* omnes nequitiæ suæ vires.

54 vt per Exorcistas] Ex*orcistarum ordinis supra meminit epist. 55. Potestatis quoque ipsorum in dæmones epist 2. de qua latius quoque infra aduersus Demetrianum, & Tertull. lib. ad Scapulam.* De *eadem* Minutius *Felix in suo Octauio, qui Arnobii titulo perperam hactenus inscribitur. Vetustissimum verò esse* Exorcizandi *in* Ecclesia *morem, etiam ethnici testantur. Vlpianus enim Iureconsultus Alexandri Imperator. (teste Lampridio) Consiliarius & Scrinii magister. ff. de var. & extraord. cognit. lib. 1. §* Medicos *; Si incantauit (inquit) vel imprecatus est, vel vt vulgari verbo impostorum vtar, si exorcizauit, non sunt ista medicina genera. Sic enim recte legit Remundus Rufus lib. supe citato pro eo quod vulgo legitur* in posterum. *Impostores enim Christianos vocabant, vnde & eodem respexisse videtur in Nerone Suetonius Adriani* Imperator. Epistolarum *magister, dum Christianos vocat genus hominum superstitionis nouæ & malefic. Neque vero exorcismi duntaxat vsus fuit ad expulsionem dæmonum, in iis quos Energumenos vocabant, verum & in baptismo. Ad quem haud dubie alludit dicta 2. epistola auctor noster. Frequentissime eiusdem meminit D. August. immo lib. 2. de gratia Dei & pecc. orig. cap. 40. ac lib. 2. de nupt. & concupisc. cap 9. Antiquissimam Ecclesiæ traditionem dicit D. etiam Chrysost. hom. de Adam &* Eua, *Opt.* Mi*lent. lib. 4. contra Parm. D. Nazianz. Orat. de Baptismo. at D. Dionysius Areopag. Ecclesi. hier. cap. 2. dum exsufflationis in dæmonem meminit, quæ in exorcismis exerceri solet. immo & ab Apostolis vsitatos exorcismos & à* Christo *ipso, manifestum fit. Act. 19. &* Mar. 5. *hic enim legitur:* ὁρκίζω σε διὰ τὸν θεόν, *illic vero* ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει. *Quod voce Scripturis vsitata vertit Interpres. Adiuro te, & adiuramus vos, quam & in* Liuio *alicubi vsitatam hac significatione volunt quidam. Potestatem quoque eiiciendi demonia disertis verbis Apostolis suis* Christus *tribuit Matth. 10. &* Luc. 10. Marc *16. Eodem Act. cap. Iudæorum* Exorcistarum *fit mentio de quibus etiam illud* Matth. 12. Filii *vestri in quo eiiciunt? interpretatur D. Hieronym. in Comment. Ab illis igitur ad Christianos translatum est & nomen & ministerium. Nam Salomonem inuenisse modos coniurationum quibus effugantur dæmones, testis est Ioseph. lib. 8. Antiqut. &* Rabanus Maurus *cap. 10. lib. 1. de instiut. Cleric. Vbi & formam ordinationis eandem qua hodie vtimur adfert ex Concil. Carthag. 4. canon. 7.*

55 & torqueatur] Mendum *cod. Remboldi quo legebatur* vt, *remansit in cod. Erasmi.* Recte *etiam ex Ms. legunt Manut. & Morel.* Deo dicatus.

56 Nam ſi ſcorpij & ſerpentes etiam præualere poſſunt, &c. poſſunt & ſpiritus) *Sic Ms. Affig. Blandin. Marchin. & Dun. maiori cum emphaſi, quam excuſi.* Nam ſicut & præualere non poſſunt, &c ſic & ſpiritus, &c. non poſſunt, *quare & magis placet prior lectio.*

57 Niſi ſi iuſtum quibuſdam videtur) *Quum hæc rurſum pertineat ad primam quæſtionem initio Epiſtolæ tractatam, certò colligitur, vnam eſſe & non plures Epiſtolas.*

68 Clinici vel Peripatetici). *Alludit in Etymologiam vtriuſque nominis. Quemadmodum enim Clinici à κλίνη, id eſt, lecto ſic Peripatici à περιπατεῖν, id eſt, à deambulando dicti ſunt.*

59 Nemini præſcribentes) *Eadem habet verba Epiſtolis ad Stephanum & ad Iubaianum.*

EPISTOLÆ IN EXILIO CONSCRIPTÆ, ET SVB finem vitæ.

AD NEMESIANVM ET cæteros Martyres in Metallo conſtituros.

EPISTOLA LXXVII.

ARG. *Miris præconiis effert Martyres ad metallum damnatos, ſingulis tormentis ſingula ſolatia pulchra antitheſi opponens. In exſilio autem ſcriptam colligere eſt, ex illis verbis: niſi me ob confeſſionem nominis relegatum præfiniti termini arcerent.*

CYPRIANVS NEMESIANO, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo, Coepiſcopis, item Compreſbyteris & Diaconibus, & cæteris fratribus in metallo conſtitutis martyribus Dei Patris omnipotentis & Ieſu Chriſti Domini, & Dei conſeruatoris noſtri, æternam ſalutem.

Lib. 5. Epiſt. 25.

GLORIA quidem veſtra poſcebat, beatiſſimi ac dilectiſſimi fratres, vt ad conſpectum atque ad complexum veſtrum venire ipſe deberem, niſi me quoque ob confeſſionem nominis relegatum præfiniti loci termini coërcerent: ſed quomodo poſſum repræſento me vobis, & ad vos etiam ſi corpore & greſſu venire non datur, dilectione tamen & ſpiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in iſtis virtutibus & laudibus veſtris lætus exulto; participem me computans vobis, etſi non paſſione corporis, conſortio charitatis. An ego poſſim tacere, & vocem meam ſilentio premere, cùm de chariſſimis meis tam multa & glorioſa cognoſcam, quibus vos diuina dignatio honorauit: vt ex vobis pars iam martyrij ſui conſummatione præceſſerit, meritorum ſuorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerum clauſtris, ſiue in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipſas ſuppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis maiora documenta ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, habitura tot mercedes in cœleſtibus præmiis; quot nunc dies numerantur in pœnis: Quæ quidem vobis, fortiſſimi ac beatiſſimi fratres, pro merito religionis ac fidei veſtræ accidiſſe non miror, vt vos ſic Dominus ad gloriarum ſublime faſtigium clarificationis ſuę honore prouexerit: qui ſemper in Eccleſia eius cuſtodito fidei tenore viguiſtis, conſeruantes firmiter Dominica mandata, in ſimplicitate innocentiam, in charitate concordiam, modeſtiam in humilitate, diligentiam in adminiſtratione, vigilantiam in adiuuandis laborantibus, miſericordiam in fouendis pauperibus, in defendenda veritate conſtantiam, in diſciplinę ſeueritate cenſuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deeſſet in vobis, etiam nunc in confeſſione vocis & paſſione corporis fratrum mentes ad diuina martyria prouocatis, duces vos exhibendo virtutis: vt dum Grex paſtores ſuos ſequitur, & quod fieri à præpoſitis cernit, imitatur, paribus obſequiorum meritis à Domino coronetur. Quod autem fuſtibus cęſi prius grauiter & afflicti, per eiuſdem pœnas initiaſtis confeſſionis veſtrę religioſa primordia: execranda nobis iſta res non eſt. Neque enim ad fuſtes Chriſtianum corpus expauit, cuius eſt ſpes omnis in ligno. Sacramentũ ſalutis ſuę Chriſti ſeruus agnouit, redemptus ligno ad vitam ęternam, ligno prouectus eſt ad coronam. Quid vero mirum, ſi vaſa aurea & argentea in metallum, id eſt, auri & argenti domicilium dati eſtis, niſi quod nunc metallorum natura conuerſa eſt, locáque quæ aurum & argentum dare ante conſueuerant, accipere cœperunt: Impoſuerunt quoque compedes pedibus veſtris, & membra fœlicia ac Dei templa infamibus vinculis ligauerunt:

ligauerunt; quasi cum corpore legetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus & fidem suam religiosa virtute testantibus, ornamenta sunt ista, non vincula; nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non à fabro, 12 sed à Domino resoluuntur! O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! O pedes in sæculo ad præsens ligari, vt sint semper apud Dominum liberi! O pedes 13 compedibus & transuersariis interim 14 cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri! Quantum vult hic vel inuida crudelitas, vel maligna, nexibus vos suis & vinculis reneat; cito à terris & pœnis istis ad cœlorum regna venieris. Non fouetur in metallis, lecto & culcitris corpus; sed refrigerio & solatio Christi fouetur. Humi iacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo iacere. Squalet sine balneis membra situ & sorde deformia; sed spiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus; At non in solo pane viuit homo, sed in sermone Dei. Vestis algentibus deest; Sed qui Christum induit, & vestitus abundanter & cultus est. ¹⁵ Semitonsi capitis capillus horrescit, sed cū sit caput viri Christus; qualecunq; illud caput deceat necesse est, quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas ¹⁶ detestabilis & tetra gentilibus, quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & breuis pœna, quam clari & æterni honoris mercede mutabitur, cum secundum beati Apostoli vocem transformauerit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua poteft aut religionis, aut fidei iactura sentiri, 17 quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & celebrandi sacrificia diuina: celebratis, immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionē præmiorum cœlestium profuturum; cùm scriptura diuina loquatur & dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, 18 hostiæ facti Deo & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus adhortatur & dicit;

Deut. 8. *Luc. 4.* *1. Cor. 11.* *Philip. 3.* *Psal. 50.*

Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, ¹⁹ sed transformemini in renouatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona & placens, & perfecta. Hoc est enim quod præcipue Deo placeat: hoc est, in quo maioribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra præueniant: hoc est, quod solum Domino de beneficiis eius grandibus & salutaribus fidei ac deuotionis nostræ obsequia retribuant, prędicante in Psalmis & contestante Spiritu sancto: Quid retribuam, inquit, Domino 20 pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini inuocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius. Quis non libenter & prompte calicem salutis accipiat? qui non appetat gaudibundus & lætus, in quo aliquid & ipse Domino suo retribuat? quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter & constanter excipiat placiturus eius oculis, qui nos in congressione nominis sui desuper spectans volentes comprobat, adiuuat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternę remunerans in nobis quidquid ipse præstitit, & honorans quod ipse perficit? Ipsius enim esse quod vincimus, & quod ad maximi certaminis palmam subacto aduersario peruenimus, declarat & docet Dominus in Euangelio suo, dicens: Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere aduersarij vestri. In quo quidem & credentium magna fiducia est, & culpa grauissima perfidorum; non credere ei qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur; nec rursus eundem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. 21 Quæ vos omnia, fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris implentes factis quod verbis ante docuistis; futuri maximi in regno cœlorum pollicente Domino, & dicente: Qui fecerit, & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cœlorum. Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio, confessa

Rom. 12. *Psal. 115.* *Matt. 10.* *Luc. 21.* *Matt. 5.*

est vobiscum pariter, 22 & pariter coronata est; connexa vobis vinculo fortissimæ charitatis, & à præpositis suis nec carcere, nec metallo separata. Cuius numero nec virgines desunt, quibus 23 ad sexagenarium fructum centenus accessit, quasque ad cœlestem coronam gloria geminata prouexit. In pueris virtus maior ætate annos suos confessionis laude transcendit, vt martyrii vestri beatum gregem & sexus, & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientię victricis vigor? quę sublimitas animi? quę in sensu exultantia? qui triumphus in pectore? vnumquemque vestrum stare ad promissum Dei præmium, de iudicii die esse securum? ambulare in metallo, captiuo quidem corpore sed corde regnante? scire Christum secum esse præsentem, gaudentem tolerantia seruorum suorum per vestigia & vias suas ad regna æterna gradientium? Exspectatis quotidie læti profectionis vestræ salutarem diem, & iam iamque de sęculo recessuri ad martyrum munera & domicilia diuina properatis; post has mundi tenebras visuri candidissimam lucem, & accepturi maiorem passionibus omnibus & conflictationibus claritatem, Apostolo contestante & dicente. Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandun quod in pressuris petitur facilior oratio est: petite impensius, & rogate, vt confessionem omnium nostrûm dignatio diuina consummet; vt de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & gloriosos Deus liberet; vt qui hic charitatis & pacis vinculo copulati, contra hæreticorum iniurias & pressuras gentilium simul stetimus, pariter in regnis cœlestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene valere, & nostri semper & vbique meminisse. Valete.

Matt. 13.

Rom. 8.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXVII.

1 Nemesiano] *Quum sic legant* Ms. *& excusi omnes, non placet Grauii & Manutii lectio*: Menesiano; *præsertim quum & in Synodo & supra Epistolis ad Numidas lx. & lxx. prius legatur, & ipse Manut. Epistola sequ. quæ huius responsum est, sic etiam legat.*

2 Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo Poliano, Victori, Iaderi, Datiuo] *Omnes hi interfuerunt Synodo Carthaginiensi, vbi reperire est Felices & Victores plures,* Lucius *vero cognominatur à* Castrogalbe, *Litteus à Gemellis, Polianus à* Mileo, Iader *confessor & martyr à* Milida, *& Datiuus à Badis.*

3 Ob confessionem nominis] *De phrasi hac Tertulliani & Cypriani, supra diximus* Epistola *ad Antonianum, quare rectè Ms. Affiig. Blandin.* Marchin. *& Dun.* Manut. *quoque &* Merel. *omittunt vocem* Christi. *De exilio autem Cypriani (de quo loqui illum patet ex voce* relegationis, *latius in vita eius vtraque.*

4 Repræsento me vobis] R*epræsento pro præsentem me exhibeo, habes & alicubi supra, paulopost eandem vocem habes referre.*

5 Ad gloriarum sublime fastigium] E*x codice Rembolds irrepserat* ad gloriosum & sublime, *nam prius habet vetus excusus &* Ms. *omnes. Cuius mendum etiam erat:* suo, *pro eo quod nunc ex Ms. legimus* suæ.

6 Custodito fidei tenore) *Quum sic legant* Ms. *excepto solo Cambron. & vetus cum cæteris excusis, magis placet, quam quod habet illo &* Manut. *cum* Morelio custoditæ.

7 Ac ne aliquid] *Hic rursum malè primus Remboldus* aliud.

8 Confessione vocis & passione corporis] *En iterum manifestam confessionis & martyris differentiam.*

9 Duces vos exhibendo virtutis) *Ita* Cambrouen. *codex cum excus. excepto Manutio &* Morelio; *qui legant* virtutibus, *quemadmodum & cæteri* Ms. *sed non placet.*

10 Ligno prouectus est ad coronam] *Rursum hic errore cod. Rembolds legebatur* profectus, *pessime; nam vet. excu. cum* Ms. *hoc modo legit.*

11 In metallum, id est, auri & argenti domicilium] *Ex metallis enim effodiuntur (inquit ille) opes irritamenta malorum. Est autem elegans metaphora.*

12 Sed à Domino resoluuntur] Sic Ms. *excepto Cambronensi, qui habet cum vulgatis* à Christo soluuntur, *non male. Prior tamen lectio comprobatur Epistola sequenti.*

13 Compedibus & transuersariis] *Ita legendum iam pridem coniectram, pro eo quod erat* ita aduersarij, *Confirmauit autem hanc lectionem Manutius, & accedunt quàm proxime* Ms. *&* Morelius, *qui habent* trauersariis, *Quod itaque adiectiuè dicit Cæs. lib.* 2. *de Bell. Ciuil. substantiuè vsurpat Auctor.*

14 Cunctabundi] *Etiam huius loco irrepserat mendum ex cod. Rembolds* contabundi.

15 Semitonsi capitis capillus] *Ita olim tondebantur serui ad metalla damnati. Sic etiam* 2. Regum 20. *legitur Hanon filius Naas Rex Ammonitarum rasisse dimidiam partem barbæ nunciorum Dauid. Videtur autem hunc locum imitatus D.* Hieronymus Epistola *ad Heliodorum, vti adnotauit* Erasmus.

16 Detestabilis & tetra] Sic Ms. *quatuor cum excusis, Cambron. vero & Erasmus ad marginem* & fœda, *vtramuis eligas licet. Illud autem* clari, *rectius habent illi, vet. excu. & Rembold. cum Manut. & Morel. quam* Cambr. *& Erasmus* clara.

17 Quod illic non sacerdotibus] *Phrasis est Cypriani* illic, *pro,* istic, *quare male* Remb. *cum vulgatis* illis, *nam prius legit vet. exeu. &* Ms. *Consolatur autem eos, quod non liceat sacrificia diuina Deo offerre.*

18 Hostiæ factæ Deo] *Ita* Ms. 4. *pro eo quod excus. vulgati:* Dei.

19 Sed transformamini] *Siue hoc modo legas cum* Cambron.

Cambron. cod. *&* Manut. *siue cum cæteris* transformemini, *perinde est; vtrouis enim modo interpretari potest vox Græca*: μὴ συσχηματίζεσθε.

20 pro omnibus quæ retribuit mihi) *Vulgata hæc lectio excus. & Ms. cod. magis placet, quam Camb. cod. Manut. &* Morelii de omnibus. *Etsi enim vox Græca*: περὶ, *vtroque modo verti possit, prius tamen magis conuenit illi quod præcedit* Quid retribuam, bonitatis ac pietatis] *Prior vox desiderata fuit ob mendum cod. Rembald.*

21 Quæ vos omnia fortissimi) *Nescio vnde interiecerit idem ille vocem* tanta, *est enim superflua, neque reperitur in vet. excus. aut* Ms.

22 & pariter coronata est] *Legit quidem Cambr. cod. & Erasmus ad marginem* confortata, *sed non placet.*

23 ad sexagenarium fructum centenus accedit] *Alludit ad parabolam Matth. 13. & sexagenarium fructum virginibus, centenum martyribus attribuit; de quo latius libro de Disc. & habit. virginum, vbi idipsum repetit.*

24 contra hæreticorum iniurias) *Loquitur de Nouatiani sceleribus, contra quorum iniurias fortiter simul steterant.*

AD CYPRIANVM NEMESiani, Datiui, Felicis, & Victoris responsum.

Epistola lxxviii.

ARG. Epistola hæc & duæ sequentes nihil aliud quàm responsa continent ad Epistolam præcedentem, vtpote quæ gratiarum actionem continent: tum pro consolatione litteraria, tum pro subsidio vna misso. Ex eo autem quod tres diuersæ Epistolæ rescriptæ sunt ad vnicam Cypriani, colligere est, in diuersis metallis fodinis constitutos fuisse Episcopos, qui eas scribunt. Quod confirmat Epistola lxxx. *vbi certi metalli fit mentio. Primi autem hanc ediderunt Manutius & Morelius.*

CYPRIANO FRATRI NEmesianus, Datiuus, Felix, & Victor, in Domino æternam S.

Lib. 5. Epist. 10.

SEMPER magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis, & praui corriguntur; & bonæ fidei homines corroborantur: 1 dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere, & de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcunque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti: es enim omnibus in tractatu maior, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse, charissime, nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem 2 & amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis peruenisse, nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, 3 prior apud acta Proconsulis pronunciasti, & tuba canens, Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, vt insidiæ inimico vndique tenderentur, & cadauera ipsius publici hostis 5 neruis concisis calcarentur. Crede nobis, charissime, quoniam non est à centesimo præmio minor tua innocens anima: quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exilium recusauit, nec relinquere ciuitatem dubitauit, 6 nec in deserto loco commorari horruit; & quoniam multis documentum confessionis dedit, 7 ipsa martyrium prior dixit; alios enim ad martyria facienda exemplo suo prouocauit; & non tantum martyrum de sæculo iam excedentium socia esse cœpit; sed & cum futuris cœlestem amicitiam copulauit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti; 8 fustibus vulnerata membra curasti, compedibus pedes ligatos resoluisti, semitonsis capitis capillaturam adæquasti; tenebras carceris illuminasti; mõtes metalli 9 in planum deduxisti; naribus etiam fragrantes flores imposuisti; & tetrũ odorem fumi exclusisti. 10 Fecit autem & prosecutum ministerium tuum, & 11 Quirini dilectissimi nostri; quòd 12 per Herennianum Hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium Acoluthos distribuendum misisti, quæcunque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris 13 alterutrum adiutores, & rogemus, sicut mandasti, vt Deum, & Christum, & Angelos 14 in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te, domine frater, semper benè valere, & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt, omnes nostri, qui nobiscum sunt, te amant, & salutant, & videre desiderant.

Matth. 13.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXVIII.

1 dum enim non desinis) *Pro dum, quod habet Manut. legit Mor.* cum, *& paulopost pro eo quod ille fide*, *hic* fidem, *sed prius vtrumque magis placet.*

2 & amatorem] *Hoc apud Manut. desiderabatur, sed habet Morelius.*

3 prior apud Acta Proconsulis pronunciasti] *Quid pronunciarit Cyprianus apud Proconsulem dum in exilium mitteretur, videat lector in Acta passionis eius inter Prolegomena. Vel hinc autem patet, & præcedentem & hanc cum sequentibus Epistolam in exilio illius scriptam.*

4 & in acie prima pugnans] *Sic etiam rectius exemplar Morelii, quam Manut.* pugna.

5 neruis concisis) *Elegans Metaphora, ab eis qui hostibus nervo præcidunt vt cadant, quod rectius legit Manut. quam Morel.* ac nerui concisi.

6 nec in deserto loco) *Locus exilii Cypriani fuit apud Curubin.*

7 ipsa Martyrium prior dixit] *Hoc quoque & quod sequitur* socia, *rectius Manut. quam Morel.* ipse, & solatio, *quia loquitur de anima Cypriani.*

8 fustibus vulnerata membra curasti) *Vel hinc manifestum est, esse responsum ad Epistolam præced. cuius ipsa verba repetit.*

9 in planum deduxisti] *Morel. legit* in plana, *sed prius malo.*

10 Fecit autem & prosecutum ministerium tuum] *Interiecta particula* est, *à Morel. sensum obscurabat.*

11 Quirini dilectissimi nostri] *Fit huius eiusdem mentio vtraque seq. Epistola & extant ad eundem Tom. 2. libri tres testimoniorum.*

12 per Herennianum Hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium] *Horum omnium fit in eisdem mentio, erant autem illi portitores litterarum Cypriani, & subsidii tam ab illo quam à Quirino missi.*

13 alterutrum adiutores] *Rectius hoc quoque Manut. quam Morel.* alterutro.

14 in omnibus actibus nostris] *Cetera hac lectio magis placet Morelii, quàm Manutii* in omnibus actis.

AD EVNDEM LVCII ET cæterorum Martyrum responsum.

EPISTOLA LXXIX.

Argumenti esse eiusdem cum præcedenti, verba ipsa Epistolæ demonstrant, atque adeo non Lucii Romani Pontificis, sed Lucii Martyris & Episcopi Africani Epistola est: multo minus autem Cypriani ad Lucium Papam, vt ex ipso textu docebimus.

CYPRIANO FRATRI ET Collegæ, Lucius & qui mecum sunt omnes in Domino, Salutem.

EXVLTANTIBVS nobis & lætantibus in Deo, quos nos ad congressionem armauerit, & in prælio victores sua dignatione fecerit, superuenerunt litteræ tuæ, frater charissime, quas per Herennianum Hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum, & Amantium Acoluthos misisti nobis; quibus lectis recipimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium, & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarũ. Nam ante passionem à te sumus ad gloriã prouocati, qui prior nobis ducatũ ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero sicuti vestigia confessionis tuæ parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu, prior est & ad præmium, & qui prior occupasti, de quo cepisti, inde hoc nobis communicasti, 2 demonstrans scilicet indiuiduam charitatẽ, qua semper nos dilexisti, vt quibus vnus fuit spiritus in coniunctione pacis, esset precum tuarum gratia, & vna corona confessionis. Accessit autem tibi, frater charissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quã accipies à Domino in die remunerationis, 4 qui te nobis litteris tuis repræsentasti, vt pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper nouimus, manifestares; & secundum latitudinem eius nobiscum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa erant exornasti, & confirmasti ad sustentationem earumdem passionum, quas patiẽter ferimus, securi de præmio cœlesti, & de corona martyrij, & de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spopõdisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut & nos vtriq; facimus. Accepimus itaque, frater desideratissime, 7 id quod à Quirino, & à teipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noë obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suauitatis, & respexit in sacrificium eius, Ita & in vestrum respiciat, & delectetur reddere vobis huius tam boni operis mercedem. Peto autem vt litteras, quas ad Quirinum fecimus, transmitti præcipias. Opto te, frater charissime ac desideratissime, semper benè valere, & nostri meminisse, saluta omnes, qui tecum sunt. Valete.

Lib. 3. Epist. 7.

Genes. 8.

ADNOTA-

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXIX.

1 Cypriano Fratri & collegæ Lucius, & qui mecum ſunt *Rectè ſic Manut. pro eo quod prius erat* Cyprian. fratri & collegæ Lucio, & qui cum eo ſunt: *Nam eſſe Reſponſum ad Cypriani Epiſtolam ante hanc ſecundam, verba Epiſtolæ & nomina portitorum, eadem quæ Epiſtola præced. ſatis indicant. Romani autem Pontificis non eſſe, cum eodem argumento colligitur, tum nomine ſcriptoris Lucii, quod reperitur inter illos Epiſcopos ad quos illam ſcripſit Cyprianus, tum denique quod expreſſam de confeßione* Cypriani *mentionem faciat; quam non contigiſſe niſi diu poſt mortem Lucii Pontificis, ex vita eius & Actis paßionis manifeſtum eſt.*

2 demonſtrans ſcilicet indiuiduam charitatem] *Ita rectè Manut. pro eo quod cæteri* demonſtrationem *corruptißimè.*

3 vt quibus vnus fuit ſpiritus in coniunctione pacis) *Quam ſimilia ſint verba Epiſtolæ Cypriani ad iſtos Martyres, vel hinc patet ad litteras reſponſum hoc ſcribi.*

4 qui te nobis) *Interſeruerant hic Manut & Morel.* &c, *ſed quam non habent Mt. Afflig. Bland. Dun. & March.*

5 exornaſti) *Sic rectè illi cum Mc. & vet. exeu. pro eo quod corrupte Rembold. cum cæteris* & ornaſti.

6 ex propheria *Siue hoc pacto legas cum Manut, ſiue cum cæteris* ad Prophetiam, *perinde eſt. Alludit autem denuo ad verba Epiſtolæ dicti Cypriani.*

7 id quod à Quirino & à teipſo miſiſti ſacrificium] *Sacrificium vſurpant pro oblatione, quomodo loquuntur Epiſtola ſequenti.*

8 in odorem ſuauitatis] *Solus Eraſmus* in odorem, *ſed repugnat ipſe textus Geneſ.*

AD EVNDEM FELICIS, IAderis, Polyani & cæterorum Martyrum reſponſum.

EPISTOLA LXXX.

Argumenti eiuſdem eſt cum præcedenti.

CYPRIANO CHARISSIMO & dilectiſſimo, Felix, Iader, Polyanus vnà cum Preſbyteris & omnibus nobiſcum commorantibus 1 apud Metallum Siguenſe, æternam in Domino Salutem.

Lib. 5. Epiſt. 11.

RESALVTAMVS 2 te frater chariſſime, per Victorium 3 Herennianum Hypodiaconum, Lucanum, & Maximum 4 fratres noſtros, fortes & incolumes adiuuantibus orationibus tuis. 5 A quibus accepimus oblationis nomine quantitatem vnà cum litteris quas ſcripſiſti: in quibus dignatus es de verbis cœleſtibus nos tanquam filios confortare: & Deo patri omnipotenti per Chriſtum eius gratias egimus, & agimus; quod ſic confortati, & corroborati ſumus per tuam adlocutionem: petentes de animi tui candore, vt nos adſiduis orationibus tuis in mente habere digneris: vt confeſſionem veſtram, & noſtram, quam Dominus in nobis conferre dignatus eſt, ſuppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater charißime, 6 in Deo ſemper bene valere. 7 Iader ſubſcripſi, Polyanus legi: 8 Dominum meum Eutichianum ſaluto.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXX.

1 Apud Metallum Siguenſe) *Ita Morelius Manut. vero* Sibuenſe, *vtra autem vera ſit lectio, neſcio, prior tamen magis placet, eo quod Corographi in Mauritania Sigepolim coloniam collocent.* Nobiſcum *legit codex Anglicus Ioan. Clementis, habet enim ille etiam hanc Epiſtolam, quam nunc recens ediderunt Manut. & Morelius.* Æternam in Domino. *Apud Manut. hæc deſiderantur, habet tamen cum Morel. Anglicus codex*

2 Reſalutamus te, frater chariſſime] *Deſiderabatur apud Manut. vox* frater, *adiecta à Morelio.*

3 Herennianum Hypodiaconum) *Etiam hæc poſterior vox ex Moreli cod. adiecta eſt Non habet tamen cod. Angl. amplius quam Manutius, ſed legit* Victorium.

4 fratres noſtros] *Placet hæc Manut. lectio pro qua Morelius* fratres nos

5 A quibus accepimus oblationis nomine] *Iſtud denuo confirmat Epiſtolam præced. eodem tempore ſcriptam, nam quod ibi ſacrificium dixit Lucius, hic oblationem vocant.*

6 in Deo ſemper benè valere) *Vocem:* ſemper, *ex cod Morel. adiecimus.*

7 Iader ſubſcripſi, &c. *Hæc quoque deſiderabantur apud Manut. & in Angl. cod. Ego verò puto deſiderari præterea, verba his præmittenda* Felix ſcripſi.

8 dominum meum Eutychianum] *An idem ſit cum Eutyche Epiſcopo, cuius fit mentio in inſcriptione Epiſtolæ* liv. *neſcio. Certè hinc apparet, fuiſſe illum Cypriani Collegam in exilio.*

CYPRIANI AD ROGATIAnum Iuniorem & cæteros Confeſſores in carcere conſtitutos.

EPISTOLA LXXXI.

ARG. Rogatianum & Collegas confeſſores in carcere conſtitutos conſolatur, & exemplo Rogatiani Senioris & Feliciſſimi Martyrum animos illis addit. In exilio ſcripta Epiſtola ipſa indicat.

CYPRIANVS I SERGIO RO-
gatiano, & cæteris Confessoribus in
Domino perpetuam Salutem.

Lib. 4. Epist. 1.

SALVTO vos, fratres charissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos peruenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quam nunc vobis inhærere, vt complecterer manus illas, quæ puræ & innocentes, & dominicam fidem seruantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid iucundius & sublimius, quàm osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt; cõspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor, vt in confessione cœlestis gloriæ fortes & stabiles perseueretis; & ingressi viam Dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis; habentes Dominum protectorem & ducem, qui dixit: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cõsummationem mũdi. O beatum carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum! O tenebras lucidiores sole ipso, & luce hac mundi clariores: vbi modo constituta sunt Dei templa, & sanctificata diuinis confessionibus membra vestra! Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mentibus vestris, quam diuina præcepta & mandata cœlestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animauit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cùm scriptum sit: Pretiosa est in conspectu Domini mors iustorum eius. Et iterum: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit. Et iterum vbi loquitur scriptura diuina de tormentis quę Martyres Dei consecrãt, & in ipsa passionis probatione sanctificant: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent. Iudicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum Dominus in perpetuum. Quando ergo iudicaturos vos & regnaturos cum Christo Domino cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis; scientes ab initio mundi sic institutum, vt laboret istic in sæculari conflictatione iustitia: quando in origine statim prima Abel iustus occiditur: & exinde iusti quique & Prophetæ & Apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum: docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint, peruenire, dicens: Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam. Et iterum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam vero non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus occidere in gehennam. Paulus etiam nos adhortatur, vt qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. Sumus, inquit, filij Dei, si autem filij, & hæredes, hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si quidem compatiamur, vt commagnificemur. Addit etiam comparationem præsentis temporis, & futuræ claritatis, dicens: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quę reuelabitur in nobis. Cuius claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos cõuenit; quia etsi sunt multę pressuræ iustorum, ex omnibus tamen liberantur, quia in Deum fidunt. Beatas etiam fœminas, quę vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutę: quę dominicam fidem tenentes, & sexu suo fortiores, non solum ipsę ad coronam proximę sunt, sed & cæteris quoque fœminis exemplum de sua constantia præbuerunt. Ac ne quid deesset ad gloriam numeri vestri, vt omnis vobiscum & sexus, & ætas esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociauit diuina dignatio: repræsentans nobis tale aliquid, quale Ananias, Azarias & Misahel illustres pueri aliquando fecerant: quibus inclusis in caminum cesserunt ignes, & refrigerij locum flammæ dederunt, præsente cum illis Domino, & probante, quod in confessores

Matth. 28. *Psal. 115. & 50.* *Sap. 3.* *Gen. 4.* *Ioan. 12.* *Matth. 10.* *Rom. 8.*

fessores & martyras eius nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederent, incolumes semper 13 & tuti in omnibus perseuerarent. Et consideretis diligentius peto pro vestra religione, quæ apud illos pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. ad omnia enim parati, sicut omnes esse debemus, aiunt regi; Nabuchodonosor Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, " & de manibus tuis Rex liberabit nos: & si non; notum tibi sit quoniam dijs non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Cum se crederent, & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vindicare sibi noluerunt, " dicentes: Et si non; ne minor esset " confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsentia vellent, sed illam libertatis, & securitatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem nos quoque retinentes, & die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium futura tantummodo cogitemus, fructum regni æterni, 15 complexum & osculum Domini, conspectum Dei. " Vt sequamini in omnibus Rogatianum Presbyterum gloriosum senem, " viam vobis ad gloriam tēporis nostri religiosa virtute & diuina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparauit, " & metator quodammodo vester, nunc quoque vos antecedit, quod vt consumetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, vt initijs ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos, fratres charissimi ac beatissimi in Domino, semper bene valere, & ad coronam cœlestis gloriæ peruenire.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXXI.

1 SERGIO ROGATIANO] *Quum Ms. duo Cambron. & Afflig. non aliud hic legant, quam* ROGATIANO, *magis placet hæc lectio Manut. quam aut Vulgata:* SEAGRIO ET ROGATIANO, *aut Morel.* ROGATIANO ET SEAGRIO. *Ego enim adiectum prænomen Sergij existimo à Cypriano, ad distinctionem aliorum, qui eodem vocabantur nomine. Neque verò etiam Titulus in Ms. aut apud Manutium alius est quàm* Ad Rogatianum iuniorem & cæteros.

2 si me ad vos peruenire loci conditio permitteret] *Hinc patet scriptam aut in secessu aut in exilio. Quod autem in secessu scripta non sit, inde patet, quod tunc adhuc vixerit Rogatianus senior, quem hic passum dicit sub epistolæ finem. Ergo in exsilio scripta est. Quod ipsum confirmant eadem scriptura, hic & epistola 77. citata.*

3 vt complecteremini me manibus illis] *Habet Afflig. cod. ad marginem aliam lectionem* vt complecteret manus illas, *quam ego certè magis probo, ob id quod sequitur* osculari ora vestra, *& verba ep. 77.* ad complexum vestrum.

4 nec quidem nunc versetur] *Magis etiam placet hæc lectio Cambr. cod. veter. excu. Remboldi, Manut. & Mor. quam Afflig. cod. & Erasmi* versatur *præsertim quum sequatur* nemo mortem cogitet, *pro quo Erasmus* cogitat, *non rectè.*

5 Fulgebunt iusti & tanquam scintillæ in arundineto discurrent] *Periodum hanc non habet Camb. cod. & omiserat eam Manut. Verùm quum legant illam Afflig. cod. cum excus. cæteris, & Sapiens etiam Sap. 3. denuo adiecimus.*

6 & Apostoli missi] *Posteriori voce explicat qui dicantur Apostoli.*

7 occidere in gehennam] *Eodem modo epistola 57. supra citata est hæc scriptura. Quare placet magis hæc lectio Afflig. cod. quam illa Cambr.* perdere in gehennam

8 hæredes quidem] *Particulæ hæ duæ desiderabantur in Cambronen. codice & apud Manutium, sed quum illas habeant Ms. Afflig. & excusi omnes, textus quoque Apostoli Græcus & Latinus, denuò adiecimus.*

9 Addit etiam) *Etiam hic vulgata lectio hæc magis placet, quàm cæterorum:* Addidit, *eo quod præcedit* hortatur,

10 Beatas etiam fœminas] *Similia habet Tert. ad Martyres, quem in epist. huius argum. ad verbum ferè imitatur Cyprianus.*

11 & tuti in omnibus perseuerarent) *Sic rectius Afflig. codex & excu. vulgati cum Morel quam Cambr. & Manut.* perseuerent, *eo quod præcedit* posset, *contra rectius Manut. & Cambron. cod.* &, *quam*, vt.

12 & de manibus tuis Rex liberabit nos] *Quum sit etiam supra legatur epist. 56. ad Thybar non rectè omissa fuit a Manutio & Morelio particula* Rex, *præsertim quum eam legant quoque Ms. cod. & textus Danielis Prophetæ.*

13 Dicentes & si non] *Ita rectè illi cum Ms. pro eo quod erat* docentes, *duntaxat.*

14 confessionis virtus sine testimonio passionis] *Rursum hic video distinctionem confessionis & martirij, quod postremum voce synonyma testimonium passionis appellat.*

15 ad complexum & osculum Domini] *Postrema vox hæc desiderata antea, adiecta est à Manutio, ex Ms. Facit autem hic locus ad comprobandum Martyrum in cælos aditum statim à passione.*

16 Vt sequamini in omnibus Rogatianum Presbyterum] *Maluissem legere cum codice Cambr.* sequimini, *omisso* vt, *nisi priori modo legeret iam olim Beda in Martyrologio ad 7. Kal. Nouemb. vbi verba hæc huius Epistolæ citans Rogatianum hunc & Feli-*

iſsimum eodem die paſsos affirmat.

17 viam vobis religioſa virtute.] *Sic Ms. Beda, Manut. & Morel. pro eo quod erat* nobis religioſa virtute, *A quibus etiam omiſsa rectè particula* corde, *paulopoſt in vulgatis cod. ſuperflua. Exiſtimo autem ex propoſito Cyprianum appellare Feliciſsimum (de quo agit) quietum ſemper & ſobrium, ad diſtinctionem alterius Feliciſsimi inquieti & ſchiſmatici hominis, de quo ſupra, epiſtolis præſertim, 38 39. 40. 42 & 15.*

18 metator quodammodo veſter) *Alicubi ſupra de hac phraſi Tertullianis & Cypriani diximus.*

AD SVCCESSVM DE NVNCIIS Roma reuerſis perſecutionem nunciantibus.

EPISTOLA LXXXII.

ARG. *Nunciat Succeſſo Epiſcopo Cyprianus perſecutione acrioritam decreta per Valerianum Imperatorem (haud dubiè cum Gallieno) paſſum Romæ Xyſtum Pontificem 8. Id. Aug. die. idque vt collegis cæteris ſignificet petit, quo ſuum quiſque gregem ad Martyrium animet. Quum autem paulopoſt menſe Septembri paſſus ſit Cyprianus, non dubium quin ſub finem vitæ ſcripta ſit hæc Epiſtola.*

CYPRIANVS 1 SVCCESSO fratri, Salutem.

Lib. 5. Epiſt. 9.

VT [2] non vobis incontinẽtì ſcriberem, frater chariſſime, illa res fecit; quod vniuerſi Clerici [3] ſub ictu agonis cõſtituti, recedere iſtinc omnino non poterant, parati omnes [4] pro animi ſui deuotione ad diuinam & cœleſtem gloriam. Sciatis autem eos veniſſe, quos ad Vrbem propter hoc miſeram, vt quomodocunque de nobis reſcriptum fuiſſet, 5 exploratam ſibi veritatem ad nos referrent. [6] Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur; quę autem ſunt in vero, ita ſe habent. [7] Reſcripſiſſe Valerianum ad Senatum, vt Epiſcopi, & Presbyteri, & Diacones incontinenti animaduertantur. [8] Senatores vero & viri egregii & equites Romani, dignitate amiſſa, etiam bonis ſpoliẽtur, & ademptis facultatibus [9] Chriſtiani eſſe perſeuerauerint, capite quoque multentur: matronæ ademptis bonis in exilium relegentur; Cęſariani quicunque vel prius confeſſi fuerant, [10] vel nunc confeſſi fuerint confiſcentur, & vincti in Cęſarianas poſſeſſiones deſcripti mittantur. Subiecit etiam Valerianus Imperator orationi ſuę exemplum litterarum quas ad Præſides prouinciarum de nobis fecit: quas litteras quotidie ſperamus venire, ſtantes ſecundum fidei firmitatem ad paſſionis tolerantiam, & expectantes de ope, [11] & indulgentia Domini vitę ęternę coronam. 12 Xiſtum autem in cœmiterio animaduerſum ſciatis, octauo iduum Auguſtarum die, 13 & cum eodem Quartum. Sed & huic perſecutioni quotidie inſiſtunt 14 præfecti in Vrbe; vt ſi qui oblati fuerint, animaduertantur; & bona eorum fiſco vindicentur. Hęc peto per vos 15 & collegis noſtris innoteſcant, vt vbique hortatu eorum poſſit fraternitas corroborari, & ad agonem ſpiritalem pręparari: vt ſinguli ex noſtris, non magis mortem cogitent, quàm immortalitatem & plena fide ac tota virtute Domino dicata gaudeant magis, quàm timeant in hac confeſſione; in qua ſciunt Dei & Chriſti milites non perimi, ſed coronari. [16] Opto te, frater chariſſime, ſemper bene valere.

ADNOTATIONES IN Epiſtolam LXXXII

1 SVCCESSO fratri] *Cognominatur in Synodo Succeſſus ab Abbir Germaniciana: fit autem eiuſdem mentio ſupra in inſcriptionibus Epiſtolarum 54. 68. & 70.*

2 Vt non nobis incontinenti) *Subintelligitur* tempore: *phraſis vſitata iureſconſultis, quam Vlpianus explicat L. Quod ait ff. ad leg. Iul. de adult.*

3 ſub ictu agonis conſtituti] *Phraſis hæc planè Cyprianica eſt atque adeo rectè Epiſtolam hanc eius nomine primi addiderunt Manut. & Morelius, præſertim quum eandem Ms. repererim in Dunenſi codice & reperiatur eadem cum ſequenti apud S. Amandi.*

4 pro animi ſui deuotione ad diuinam & cœleſtem gloriam] *Rectè ſic Dun. cod. & Manut. pro eo quod Morel.* pro animatione diuina & cœleſti corona.

5 exploratam ſibi veritatem ad nos referent) *Sic Manut. Dun. vero cod.* explorata veritate, *non male; Morel.* proferrent, *minus rectè.*

6 Multa enim varia & incerta) *Particulam* varia; *adiecimus ex Dun. cod. pro Morel.* vana, *Manut. verò vtrumque omiſerat.*

7 Reſcripſiſſe Valerianum] *Hinc patet ſub Valeriano & Gallieno paſſum Cyprianum iuxta D. Hieronimi ſententiam, non ſub Decio quod tradit Nazianzenus & Græc. Verum latius hac de re in vita Cypriani, vti etiam de Xiſto Pontifice, vbi hiſtorias in concordiam redigere ſtatuimus de Imperatoribus ſub quibus vterque paſſus eſt. Reſcriptum certè cuius meminit, nuſquam extare exiſtimo.*

8 Senatores & viri egregij] *Placet magis vt legatur* &, *cum Dun. cod. & Morel. quam vt omittatur cum Manutio.*

9 Chriſtiani eſſe perſeuerarint) *Ita legimus ex varia cod. lectione. Dun. enim & Manut. legunt*

Christiani perseuerauerint, *Morel. verò.* Christiani esse perseuerant.

10 vel nunc confessi fuerint, confiscentur, & vincti] *Vocem* confiscentur, *ex Dun. cod. & Morel. adiecimus. Qui etiam rectius legunt* confessi fuerint, *quam Manut. cod.* confitentur.

11 & indulgentia Domini] *Sic Dun. & Manut. cod. Morelius,* misericordia, *neutri male.*

12 Xistum autem in cœmiterio animaduersum sciatis] *in cœmiterio Calixti illud contigisse, tradit Beda in Martyrologio via Appia; sic & Ado. Qui cum Isuardo quoque & Damaso constanter tradunt, capite illum fuisse plexum. Cui sententiæ quum fauere videatur vox* animaduersum, *quam de supplicio capitis potissimum intellexisse videntur veteres; oportet Prudentium Hymn. 2. Peristephanum quum dicit: Iam Xistus affixus cruci, accepisse crucem in genere, pro omnis generis supplicio. Dies autem octauus Iduum Augusti, ipse est dies celebratus in omnibus Martyrologiis.*

13 & cum eodem Quartum] *Lectionem hanc Dun. & S. Amandi cod. veram esse, manifestum fit ex dictis Martyrologiis Bedæ, Adonis, Isuardi, & aliis Ms. qui constanter omnes; passum inquiunt cum Xisto beatum. Quartum, vt Cyprianus scribit. Quum enim nusquam alibi Xisti meminerit, non dubium quin ad hanc epistolam respiciant. Neque vero iuxta Martyrologia Diacones quatuor, sed duo duntaxat, nempe Felicissimus & Agapitus cum illo passi leguntur. Hypodiaconi quoque quatuor Iannarius, Magnus, Innocentius (·am sic legendum Platina putat, pro eo quod alii legunt* Vincentius, *eo quod iste in Hispaniis passus sit) & Stephanus. Aut si Damaso credendum sex illi fuerunt Diaconi? Quare ægre defendi potest lectio* Manut. *&* Morel. & cum eo Diacones quatuor.

14 Præfecti in vrbe] *Quum hinc constet plures fuisse in vrbe præfectos, fortassis vnus illorum cognomento Decius appellatus est; quale quid innuere videtur* Marianus *Scotus, sed hac de re latius in vita auctoris.*

15. & collegis nostris) *Sic Dun. cod. & Manutius Morelius vero:* meis, *minus recte, contra paulo post apud Manut. desiderabatur vox* vbique, *quam habet Morel. & Dun. cod.*

16 Opto te, frater Charissime) *Clausulam hanc habet solus Manut. Cæteri duo non aliud legunt quam* Amen. *sed prius Cypriani magis vsitatum est.*

AD CLERVM ET PLEBEM de suo secessu paulo ante passionem.

EPISTOLA LXXXIII.

ARG. Quum iam sub finem vitæ ad hortos suos reuerso Cypriano nunciaretur, missos esse qui se Vticam ad supplicium pertraherent, secessit. Ne verò metu mortis id fecisse crederetur, hac Epistola causam reddit, vt nempe non alibi quam Carthagini, in conspectu suorum martyrium subiret.

CYPRIAN PRESBYTERIS & Diaconibus & plebi vniuersæ, S.

CVM perlatum ad nos fuisset, fratres charissimi, [1] frumentarios esse missos, qui me Vticam perducerent, & consilio charissimorum persuasum esset, 2 vt de hortis nostris interim secederemus, iusta interueniente causa consensi; eo quod congruat Episcopum in ea ciuitate, in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, illic Dominum confiteri, & plebem vniuersam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcunque enim sub illo confessionis momento confessor Episcopus loquitur, aspirante Deo ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego Episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Vticam super confessione sententia, exinde Martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego & pro me, & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati, & exinde ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecer, 3 & votis omnibus exoptem & debeam. Expectamus ergo hic 4 in secessu abdito constituti aduentum Proconsulis Carthaginem redeuntis; audituri ab eo, quid Imperatores super Christianorum laicorum & Episcoporum nomine mādauerint: dicturi, quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem fratres charissimi, pro disciplina, quam de mandatis Dominicis à me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissimè didicistis, quietem, & tranquillitatem tenere: 5 ne quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moueat, 6 aut vltro se gentilibus offerat: apprehensus enim, & traditus loqui debet; si quidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur: 7 qui nos confiteri magis voluit quàm profiteri. Quid autem de cætero nos obseruare conueniat, antequam in me super confessione nominis Dei [8] Proconsul sententiam ferat, instruente Domino in commune disponemus. Incolumes vos, fratres charissimi, Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, & conseruare dignetur.

Lib. 5. Epist. 1.

ADNOTATIONES IN Epistolam LXXXIII.

1 Frumentarios esse missos) *Ita Manut. & Morel. Dun. verò & S. Amandi cod.* commentarios. *Quod quidem postremum placeret magis, nisi adderetur* qui me

Vticam perducerent. *Suſpicor autem metaphora quadam appellaſſe Auctorem frumentarios lictores ipſos, eo quod frumentariorum more frumenta dominica in horreum dominicum conderent, vti alibi ipſe loquitur. Niſi vtatur voce* commentarios, *pro commentarienſibus. Porrò de Vtica latius tom. ſecund. in Concilio Carthag.*

2 vt de hortis noſtris) *Hortos hos in vita auctoris Pontium, inter initia quidem fidei ſua venditos ab illo dicit, ſed Dei indulgentia reſtitutos, ſuſpicor ab illo qui emerat poſtea Chriſtiano facto. Nam proprios illos denuo fuiſſe Pontius indicat, dum dicit, pro certo iterum in vſum pauperum venditurum illum fuiſſe, niſi inuidiam de perſecutione vitaret. Atque adeo dum alicubi propria ſubſtantia meminit, fortaſſis de reditu annuo quem horti pendebant loquitur.*

3 votis omnibus exoptem) *Sic rectius Dun. cod. & Manut. quam Morel.* vobis omnibus.

4 in ſeceſſu abdio] *Meam hanc coniecturam confirmauit Dun. cod. nam Manut. & Morel. habebant* addito, *non rectè. Iuxta eiuſdem cod. fidem omiſimus prapoſitionem* ad, *pauloposſt, & certe Latinè magis dicitur:* *Carthaginem redeuntis, quam ad Carthaginem.*

5 ne quiſquam veſtrum aliquem tumultum de fratribus moueat :] ne *illud habemus ex eodem pro eo quod erat* nec. *Omittit idem particulam*, de, *ſed quia accedit ad phraſin Cypriani, cum Manut. & Morelio retinuimus.*

6 aut vltro ſe gentilibus offerat] *Tale quid habes etiam in Actu paſſionis eius: & latius lib. de Lapſis tom. 2.*

7 qui nos confiteri magis quàm profiteri voluit] *Eandem differentiam inſinuat inter has voces Cicero pro Cecinna. Quid? (inquit) confitetur, atque ita libenter confitetur, vt non ſolum fateri ſed etiam profiteri videatur; vt profiteri ſit vltro & palam confiteri.*

8 Proconſul ſententiam ferat) *Etiam hanc coniecturam meam confirmauit, Dun. cod. pro eo quod habebant alii*, pro conſule. *Etſi vero non ignorem veteres quoſdam titulos marmoreos & numiſmata ita legere, tamen Cyprianus ita legere non ſolet.*

9 Dominus noſter) *Sic Manut. & Morel. Duni verò cod.* Dominus Ieſus, *neutrum diſplicet.*

FINIS EPISTOLARVM, ATQVE ADEO TOMI PRIMI operum D. Cæcilij Cypriani Carthaginienſis Epiſcopi.

Ex commiſſione Reuerendiſſimi Domini Epiſcopi Brugenſis approbata, & comperta habere plurimum vtilitatis & doctrinæ, Ita teſtor Franciſcus vanden Heede, Canonicus Eccleſiæ Brugenſis.

INDEX

INDEX EPISTOLARVM
D. Cypriani ordine alphabetico.

D. CÆCILII

D. CÆCILII
CYPRIANI
CARTHAGINIENSIS
EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ
Primatis & Gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO, DE ordine Librorum Tomi Secundi.

ORDINIS *secundo hoc Operum D. Cypriani Tomo à me non temerè instituti rationem redditurо, primum occurrunt verba D. Pontij in vita Auctoris, quibus compendio quodam scripta eius præcipua velut aliud agens recenset: Finge, inquit, tunc illum Martyrij dignatione translatum (loquitur de secessu post proscriptionem,) Quis emolumentum* Gratiæ *per fidem proficientis ostenderet? Quis* Virgines, *ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum frænis quibusdam lectionis Dominicæ coërceret? Quis doceret pœnitentiam* Lapsos, *veritatem* Hæreticos, *schismaticos* vnitatem, *filios Dei* pacem & Euangelicæ precis legem; *per quæ* Gentiles *blasphemi, repercussis in se ijs quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa* Amissionem suorum, *aut quod magis est fidei paruioris, consolarentur spe futurorum? Vnde sic* Misericordiam, *Vnde* Patientiam *disceremus? Quis* Liuorem *de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet: Quis* Martyres *tantos exhortatione diuini sermonis erigeret: Quis denique tot* Confessores *frontium notatarum secunda inscriptione signatos, incentiuo tubæ cælestis animaret: Benè igitur tunc & verè spiritaliter contigit, quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, à martyrij consummatione dilatus est. Hactenus ille.* Iam *verò, ne quis existimet euentu quodam potius quàm ex animi deliberatione certa, dictum Ordinem à D. Pontio seruatum, restat vt & ex ipsis libris eundem confirmem* Imprimis *autem, ante omnia conscriptum opus* de Gratia Dei ad Donatum, *satis superque Tomo primo comprobauimus. Ab* Auctore *dein adhuc Presbytero aut saltem initio Episcopatus, editum librum* De Disciplina & habitu Virginum, *atque adeo primum omnium eorum quæ hoc Tomo continentur, suo loco diximus.* Tractatus de lapsis, de Vnitate Ecclesiæ Catholicæ, *qui perperam hactenus De Simplicitate Prælatorum inscriptus est &* de Oratione Dominica, *eodem penè tempore scriptos, contextus ipse conuincit. Nempe statim post reditum a Secessu, pace Ecclesiæ reddita; sub initium Pontificatus Cornelij Papæ, vtpote quum ob lapsos in gratiam receptos; schisma suum Nouatus cœperit, & Nouatianus spe Episcopatus Romani illi se iunxerit; cuius occasione* de Vnitate *scripsit, & ad pacem suos iuxta Dominicæ orationis præscriptum hortatus est. Haud multum etiam diuerso tempore in lucem prodiisse tria illa scripta* Ad Demetrianum de Mortalitate, *ac* de opere & Elemosynis; *tum bella quibus Decij Cæsares interfecti sunt a Barbaris; tum lues Auctori dicta Mortalitas qua M. Perpenna Licinius Cæsar Imperator obijt, & quæ perdurante Galli & Volusiani Augustorum imperio totum penè orbem peruagata est; tum po-*

ſtremò fames illa maxima, cuius occaſione de Eleemoſynis librum ſcripſit, argumento ſunt; quippe de quibus omnibus conquerebatur Demetrianus. De Idolorum vanitate *vero, quum non conſtet quo tempore prodierint, non potui aptius quam eiuſdem argumenti ſcripto ſubiungere. Poſtea euulgatas lucubrationes* de bono Patientiæ, ac de Zelo & Liuore, *teſtatur partim auctor ipſe, loco infra in argumentis citato, partim titulorum inſcriptio. Nam quum occaſione dogmatis de baptizandis hæreticis, controuerſia eſſet orta inter Africanos & D. Stephanum Romanum Epiſcopos, primum quidem ad patientiam collegas ſuos hortatus eſt Cyprianus, deinde quum illis Stephani cenſuræ inuidiæ & liuoris fomitem ſubminiſtrareut, etiam ab illis alieno eos eſſe auimo iubet. Porro quum nihil etiam certi habeatur de tempore quo in vulgus emiſſi ſunt,* Ad Fortunatum de exhortatione martyrij, *& tres illi* Ad Quirinum teſtimoniorum libri; *haud multum diſſimilis argumenti quum ſint, prædictis veluti locos communes quoſdam ſubiecimus. Poſtremo* Concilium Carthaginienſe, *coronidis vice omnibus iis eo conſilio ſubiungimus, quod non tam ſit ipſius Cypriani opus, quàm Acta Concilij à Notariis excepta: vt omittam, quod extremum locum merebatur ea Synodus, cuius ſententia à Synodo Nicena & alijs Concilijs Oecumenicis & plenarijs improbata eſt. Cæterum quid ex hac noſtra digeſtione vtilitatis conſequaris, Lector ſtudioſe, ipſe tibi diſpiciendum relinquo; non dubitans, quin ſi æqua mente operam hanc noſtram diiudices, tuis me ſtudiis conſultum voluiſſe fateberis. Vale.*

D. CÆCILII

D. CÆCILII CYPRIANI LIBRI

ET TRACTATVS VARII, NVNC ETIAM primum temporum habita ratione in ordinem digesti, & Argumentis adnotationibúsque aucti.

DE DISCIPLINA ET HABITV VIRGINVM.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Pontius in vita D. Cypriani paucis huius libri argumentum complectitur: Quis (inquit) Virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam, & habitum sanctimonia dignum, velut frænis quibusdam lectionis Dominicæ coerceret? Quibus verbis etiam confirmatur ille noster titulus & Ms. cod. De Disciplina & habitu virginum. *Et eum ipsum, libri initium satis indicat. Primum enim (vt paulo fusius argumentum explicem) Disciplinæ encomium celebrat, & eius vtilitatem scripturis comprobat: Deinde gloriam, decus & merita virginitatis: & earum, quæ virginitatem suam Christo vouerant & dicauerant prosecutus; continentiam non in sola carnis integritate, sed & in cultus & ornatus honore docet consistere. Neque verò diuitias, superfluam cultus curam excusare apud eas, quæ iam sæculo renunciauerant. Quin potius, quum moderandum iusto fine cultum præscribant nuptis fœminis Apostoli; multo id magis obseruare virginem oportere. Etsi itaque locupletes sint, cogitare debere; vtendum quidem diuitiis, sed ad bonas artes, ad illa quæ præcepit Deus; expendendas nempe in pauperes. Post hæc, Ornamentorum ac vestium insignia, prostitutis potius fœminis conuenire, quàm virginibus, docet ex Apoca. ex Isaiæ quoque 3. cap. quam Deum offendant tam varia, tam sumptuosa muliebria ornamenta deducit. Atque adeo à superfluo ornatu, ad fucorum diuersa genera transitum faciens, non virginibus duntaxat, sed & nuptis illa prorsus interdicit; vtpote quæ impunè laturæ non sint, quod facturam Dei reformare, transfigurare, & adulterare nitantur. Porrò etiam illa virginibus interdicit, quæ negligentia in vsum venerant; tum nuptiis ne intersint, tum vt promiscuas balneas non adeant. Breui denique Epilogo, quid boni contineat continentiæ virtus, quóve malo careat, tribus (quod aiunt) verbis prosecutus; librum hoc Epiphonemate concludit: Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari. Imitatur autem per omnia Tertulliani libros de virginibus velandis (quem Græcè & Latinè conscripsit) de habitu muliebri & præsertim de cultu fœminarum. Et meminerunt libri huius D. D. Hier. Epistolis ad Demetriadem, & ad Eustochium; & August. locis infra citatis. Cæterùm vt primo loco inter Cypriani scripta prolixiora Librum hūc collocaremus, præter Pontii auctoritatem, duæ me potissimum rationes mouerunt. Prima, quod in pace Ecclesiæ scriptum constet, eo quod nullo persecutionis instantis metu (vti alibi plerumque & ante eum Tertull.) ad mentem virgines reuocet: Altera, quod ex verbis illis: Has adhortamur affectione potius quàm potestate, &c. certo colligere posse mihi videar, nondum Episcopum fuisse, sed Presbyterum duntaxat, cùm hæc scriberet, aut saltem non diu Episcopum. Atque adeò primo loco, post Epistolam seu librum ad Donatum, de gratia Dei statim à Baptismo conscriptam, meritò collocandus venit:*

DISCIPLINA custos spei; retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonę indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper, ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cœlestia & diuina prępmia peruenire. Hanc & sectare salubre est, & auersari ac negligere lethale In Psalmis loquitur Spiritus sanctus: Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis à via recta, cum exarserit cito ira eius super vos. Et iterum: Peccatori autem dixit Deus. Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Et denuo legimus: Disciplinam qui abiicit, infelix est. Et de Salomone mandata sapientię monentis accipimus: Fili, ne neglexeris disciplinam Domini, nec defeceris ab eo correptus. Quem enim diligit Deus, corripit. Si autem Deus quem diligit corripit; & ad hoc corripit vt emendet; fratres quoque & maximè sacerdotes, non oderunt, sed diligunt eos quos corripiunt vt emendent; quando & Deus per Hieremiam ante prædixerit, & tempora nostra significauerit;

dicens: Et dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascent vos pascenies cum disciplina. Quod si in scriptutis sanctis, 7 tam veteribus quàm etiam nouis, frequenter & vbique disciplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de obseruatione ac timore proficiscitur, quid cupidius appetere, quid magis velle ac tenere nos conuenit, quam vt radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, vt ad Christi munera per diuina præcepta veniamus: considerantes pariter ac scientes quod templa Dei sint templa nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ * lauacri vitalis sanctificatione purgata; nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur? Eorum nos templorum cultores & antistites sumus; seruiamus illi, cuius esse iam cœpimus. Paulus in Epistolis suis dicit, quibus nos ad curricula viuendi per diuina magisteria formauit: Non estis vestri: * empti enim estis pretio magno, " glorificate & portate Deum in corpore vestro. Glorificemus & portemus Deum puro & mundo corpore & obseruatione meliore; & qui per sanguinem Christi Domini nostri redempti sumus, per omnia seruitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, demúsque operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur, ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. Sospitantis Domini verba sunt & docentis, curantis pariter & monentis: Ecce, inquit, sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. 11 Dat viuendi morem, dat innocentiæ legem, postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, " sed ipsis potius, quibus sanatus fuerat, mancipato, grauius comminatur; quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cùm necdum nosses disciplinam Dei, " nulla sit venia vltra delinquere, postquam Deum nosse cœpisti: & quidem hoc tam viri quàm mulieres, tam pueri quàm puellæ, sexus omnis atque omnis ætas obseruet: & curet pro religione & fide, quàm Deo debet, ne quod sanctum & purum de Domini dignatione percipitur, minus sollicito timore teneatur, 14 quia scriptum est: Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. 15 Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas, quantoque plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur 16 affectione potius quàm potestate: non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscij, aliquid ad cẽsuram licentiæ vindicemus; sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. 17 Neque enim inanis hæc cautio est, & vana formido, quæ ad salutis viam consulit, quæ Dominica & vitalia præcepta custodit, " vt quæ se Christo dicauerint, & à carnali concupiscentia recedentes tam carne quàm mente se Deo vouerint, consummenr opus suum magno præmio destinatum; nec ornari iam aut placere cuiquam nisi Domino suo studeant, à quo & mercedem virginitatis expectant, dicente ipso: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est. Sunt enim spadones, qui ex vtero matris sic nati sunt, & sunt spadones, 19 qui coacti sunt ab hominibus, & sunt spadones qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. Denuo quoque 20 per hanc Angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur. Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt, hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit. Neque enim tantùm masculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & fœminas præterit; sed quoniam fœmina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur: 21 quia sunt duo in carne vna, & in masculo simul significatur & fœmina. Quod si Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis; quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt, non cogitantes esse prædictum: Qui hominibus placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos? Et Paulum quoque gloriosè & sublimiter prædicasse: Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem, 23 Continentia verò & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pu-

Ioan. 5. Matt. 10. Matt. 19. Apoc. 14. Gen. 2. Psal. 52. Gal. 1.

ac pudore, vt secundum Apostolum, quæ innupta est, sancta & corpore, & spiritu. Instruit Paulus & dicit: Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quo modo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius, quo modo placeat vxori. Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea, quæ sunt Domini, vt sit sancta & corpore & spiritu. Virgo non esse tantum, sed & intelligi debet, & credi, " vt nemo cum virginem videt, dubitet, an virgo sit. Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum aut habeat, aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat, quæ ad meliora & diuina se seruat. Quæ virum non habent, cui placere si simulent: integræ & puræ " non tantum corpore, sed etiam spiritu perseuerent. Neque enim fas est virginem " ad speciem formæ suę comi, aut de carne, & de eius pulchritudine gloriari cum nulla sit illis magis quam aduersus carnem colluctatio, & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Paulus forti ac sublimi voce proclamat: Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo: & virgo in Ecclesia de specie carnis ac de corporis pulchritudine gloriatur Addidit Paulus & dicit: Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis: Et quæ se concupiscentiis carnis & vitiis renuntiasse profitetur, " in iisdem quibus renunciauerat, inuenitur? Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud esse te iactas, & affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis, cum integritatis candidata sis, & pudoris. Clama, inquit Esaiæ Dominus: Omnis caro fœnum, & omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit; " sermo autem Domini manet in æternum. Neminem Christianum decet, & maxime virginem non decet, claritatem vllam computare carnis & honorem, sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando " in nominis confessione cruciatur, quando fortior femina viris torquentibus inuenitur; quando ignes, aut cruces, ferrum, Vel bestias patitur, vt coronetur. Illa sunt carnis Pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquę diuites, & facultatum vbertate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis vti debere contendant. Sciant primo illam diuitem esse, quę in Deo diues est: illam esse locupletem, quę locuples in Christo est: bona illa esse quę sunt spiritalia, diuina, cœlestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua possessione permaneant. Cæterum quæcumque terrena sunt in sæculo accepta, & hic cum sæculo remansura, tam contemni debent, quam mundus ipse contemnitur, " cuius pompis & deliciis iam tunc renunciauimus, cum meliore transgressu ad Deum venimus. Ioannes nos excitat & hortatur spiritali & cœlesti voce contestans: Nolite, ait, diligere mundum, neque ea quę in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, " & ambitio sæculi, quæ non est à Patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibit & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Æterna igitur & diuina sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, vt Domini nostri vestigia, " & magisteria diuina sectemur, qui monuit & dixit: Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. Quod si non est [illegible]ior Domino suo seruus, & liberatori debet obsequium liberatus; qui esse cupimus Christiani, debemus quod Christus fecit, imitari, Scriptum est, & legitur, & auditur, & in exemplum nostri Ecclesiæ ore celebratur: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare. 33 Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione nitendum est. Tunc respondet ad fidem nominis, sectatio veritatis, & credenti præmium datur, si quod creditur, & geratur. Locupletem te dicis & diuitem, sed diuitiis tuis Paulus occurrit, & 34 ad cultum atque ornatum tuum iusto fine moderandum, sua voce præscribit. Sint, inquit, mulieres cum verecundia & pudicitia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. Item Petrus ad hæc eadem præcepta consentit, & dicit: Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis. " Quod si illi mulieres quoque admonent coërcen-

1. Cor. 7. — Galat. 6. — Esa. 40. — 1. Ioan. 2. — Ioan. 6. — 1. Ioan. 2. — 1. Tim. 2. — 1. Petr. 3.

das, [15] & ad Ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderandas, quæ excusare cultus suos soleant per maritum: quanto id magis obseruare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia; nec deriuari in alterum possit mendacium culpæ, sed sola ipsa remaneat in crimine? Locupletem te dicis & diuitem: sed non omne quod potest, debet & fieri; nec desideria prolixa & de sæculi ambitione nascentia, vltra honorem ac pudorem virginitatis extendi, cum scriptum sit: Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant. Cæterum si tu te sumptuosius comas, & per publicum [17] notabiliter incedas, oculos in te iuuentutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, 38 suspirandi fomenta succendas, vt et si ipsa non pereas, alios tamen perdas, & velut gladium te & venenum videntibus præbeas excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus, nec computari iam potes inter puellas & virgines Christi, quę sic viuis vt possis adamari. Locupletem te dicis & diuitem; sed iactare diuitias suas virginem non decet. Cum dicat scriptura diuina: Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. Et Apostolus rursum moneat & dicat: 39 Et qui emunt sic sint quasi non possidentes, & qui hoc mundo vtuntur quasi non vtantur: 40 præterit enim figura huius mundi. Petrus etiam, cui oues suas Dominus pascendas, tuendasque commendat, super quem posuit & fundauit Ecclesiam, aurum quidem sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia diuitem, esse fide eius & virtute locupletem; quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam glorię bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has diuitias possidere non potest, quæ se diuitem sæculo mauult esse quam Christo. Locupletem te dicis & diuitem; & vtendum putas iis, quæ possidere te Deus voluit, vtere, sed ad res salutares 41 vtere, sed ad bonas artes: vtere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Diuitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. 42 Patrimonium tuum Deo fœnera, Christum ciba; vt virginitatis perferre gloriam liceat, vt ad domini præmia venire contingat, multorum precibus exora: Commenda illic thesauros tuos; vbi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat Possessiones tibi, sed cœlestes magis compara, vbi fructus tuos iuges ac perennes, & ab omni contactu iniuriæ sæcularis immunes, nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol vrat, nec pluuia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo diuitias datas credis, vt illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt iccirco 43 amatoria cantanda turpia, & ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facienda: aut quia thura & merum, & ignem Deus instituit, sacrificandū est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad vsus bonos sensus operetur; vt patrimonio suo vnusquisque locupletior, magis redimere debeat quam augere delicta. [44] Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum ferc pretiosior cultus est, quam quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit, & moneri, describitur ciuitas meretrix, compta pulchrius & ornata, & cum ornamentis suis, ac propter ipsa potius ornamenta, peritura: Et venit, inquit vnus ex septem angelis habentibus phialas septem & aggressus est me, dicens: Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ, Et duxit me in spiritu: & vidi mulierem sedentem super bestiam, & mulier illa amicta erat [45] pallio purpureo, & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis, & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum [46] execrationum & immunditiæ, & fornicationis totius terræ. Fugiant castæ virgines, & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, ornamenta meretricum. Clamor etiam Spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & 47 argento, ac veste corruptas increpat, & obiurgat perniciosis opibus affluentes, & à Deo per sæculi delicias recedentes: Exaltatæ sunt, ait, filiæ Sion, & ambulauerunt alto collo, & nutu oculorum, & incessu pedum trahentes tunicas, & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias Syon, & reuelabit Dominus habitum

eatum,

1. Cor. 6.
Sap. 5.
Cor. 7.
Act. 3.
Apoc. 17.
Esa. 3.

earum, & auferet Dominus gloriam ve-ftis illarum,& ornamenta earum 48 & cri-nes, & cincinnos, 49 & lunulas, 50 & dif-criminalia, & armillas, & 51 botronatum & dextralia, & annulos, & inaures, & ferica contexta " cum auro & hyacintho. Et erit pro odore fuauitatis puluis, & pro cingulo refte cingeris, & pro ornamento capitis aureo caluitium habebis. Hoc Deus culpat, hoc denotat: hinc corruptas effe virgines, hinc à cultu vero atque diuino defciuiffe pronunciat. Exaltatæ ceciderũt: comptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt: fericum & purpuram indutæ, Chriftum induere non poffunt: auro & margaritis, & monilibus adornatæ, ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat, quod alij fuerit exitio? Quis id appetat & affumat, quod ad necem alterius pro gladio fuerit, & telo? Si haufto poculo moreretur ille qui biberat, venenum fcires effe quod ille potauit: Si accepto cibo, qui acceperat, interiret; fcires effe lethale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde, nec biberes, vnde interiiffe alios ante confpiceres. Nunc quanta ignorantia veri eft, animi quanta dementia, id velle, quod & nocuerit femper, & noceat: & putare quod inde ipfa non pereas, vnde alios periffe cognofcas? " Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, aut herbarum fuccis, & conchiliis tingere & colorare lanas docuit. Nec diftinctis auro, lapillis, & margaritis, contexta ferie & numerofa compage digeftis, monilia inftituit, quibus ceruicem, quam fecit, abfconderes; vt operiatur illud quod Deus in homine formauit, & confpiciatur id defuper, quod diabolus adinuenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, & mali fæcularis ignara crucietur, vt poftea de aurium cicatricibus & cauernis pretiofa grana dependeant, grauia etfi non fuo pondere, mercium quantitate? " Quæ omnia peccatores & apoftatæ angelis fuis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia deuoluti, à cœlefti vigore receflerunt. " Illi & oculos circunducto nigrore fucare, & genas mendacio ruboris inficere, & mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ fuæ * impugnatione docuerunt. Et quidem ifto in loco pro timore, quem nobis fides fuggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantùm, aut viduas, fed & nuptas puto, & omnes omnino fœminas admonendas, quod opus Dei & factura eius " & plaftica adulterari nullo modo debeat, adhibito " flauo colore, vel nigro puluere, vel rubore, aut quolibet denique lineamenta natiua corrumpente medicamine. Dicit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & fimilitudinem noftram, & audet quifquam mutare & conuertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quando id quod ille formauit, reformare, & transfigurare contendunt; nefcientes quia opus Dei eft omne quod nafcitur, diaboli, quodcunque mutatur. " Si quis pingendi artifex vultum alicuius & fpeciem & corporis qualitatem æmulo colore fignaffet, & fignato iam confummatóque fimulacro, manus alius inferret, vt iam formata, iam picta quafi peritior reformaret, grauis prioris artificis iniuria & iufta indignatio videretur. Tu te exiftimas impunè laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offenfam? Vt enim impudica circa homines & incefta fucis lenocinantibus non fis; corruptis violatifque quæ Dei funt, peior adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi,* impugnatio eft ifta diuini operis, præuaricatio eft veritatis. Monentis Apoftoli vox eft: Expurgate vetus fermentum, vt fitis noua confperfio, ficut eftis azymi, nam & Pafcha noftrum immolatus eft Chriftus: " itaque fefta celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, fed in azymis finceritatis & veritatis. Num finceritas perfeuerat & veritas, quando quæ fincera funt polluuntur colorum adulteriis, & medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: Non potes facere capillum vnum album aut nigrum: & tu ad vincendam Domini tui vocem vis te effe potiorem? Audaci conatu & facrilego contemptu crines tuos inficis, malo præfagio futurorum " capillos iam tibi flãmeos aufpicaris, & peccas proh nefas, capite, id eft, corporis parte meliore, & cùm fcriptum fit de Domino: Caput autem eius & capilli erant albi velut lana, aut nix; tu execraris canitiem, deteftaris alborem, qui fit ad Domini caput fimilis. Non metuis oro quæ talis es, ne cùm refurrectionis dies venerit, artifex tuus te non recognofcat, & ad fua præmia & promiffa venientem remoueat & excludat? increpans vigore cenforis & iudicis dicat? Opus hoc meum non eft, nec imago hæc

Gen. 6.

*al. impignatione.

Gen. 1.

*al. impignatio.

1. Cor. 5.

Matt. 5.

Apoc. 1.

nostra est; cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est, Deum videre non poteris, quando oculi tibi non sunt quos Deus fecit, sed quod diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque depictos oculos serpentis imitata es; de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei seruis? non die semper ac nocte metuenda. 61 Viderint quid sibi nuptæ per placendi studium de coniugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosæ consensionis adsciscunt. Virgines certè, quibus me sermo nunc consulit, quæ se eiusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tanquam contactas oues & morbidas pecudes, à sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo cæteras polluant, dum simul degunt, ne perdant alias quæcunque pereunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, perniciosa quæque & infesta vitemus. 62 Nec illa prætereo, quæ dum negligentia in vsum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de vsurpatione fecerunt. Quasdam non pudet nubentibus interesse, & in illa lasciuientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire 63 quod non decet, quod non licet dicere, obseruare, & esse præsentes inter verba turpia & temulenta conuiuia, quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est, cui animus ad nuptias non est? aut " voluptaria illic, & læta esse quæ possunt, vbi & studia & vota diuersa sunt? quid illic discitur; quid videtur? quantum à proposito suo virgo deficit, 65 quando pudica quæ venerat, impudica discedit? corpore licet virgo ac mente permaneat; oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. " Quid vero quæ promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros, atque à viris nudæ vident turpiter, ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitiis præstant? Nonne ad corruptelam & iniuriam suam desideria præsentium sollicitant & inuitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat: mihi tantùm reficiendi corpusculi cura est, & lauandi. Non te purgat ista defensio; nec lasciuiæ, & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lauatio ista, non abluit; nec emundat membra, sed maculat. Impudicè tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudicè: oculos tuos turpi oblectatione non polluis, sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. Spectaculum de lauacro facis: " theatro sunt fœdiora quo conuenis; verecundia illic omnis exuitur, simul cum amictu vestis, honor corporis ac pudor ponitur, denotanda & contrectanda virginitas reuelatur. Iam nunc considera 68 an * cùm vestita es, verecundia sis inter viros talis, cum ad inuerecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter Ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac 69 detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum extinguitur, honor continentiæ ac " pudor cæditur, gloria omnis ac dignitas profanatur. 71 Sic se expugnator inimicus per artes suas inserit: sic insidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit: sic dum ornari cultiùs, cùm liberiùs euagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtiuo dedecore corruptæ, viduæ antequam nuptæ, non mariti, sed 72 Christi adulteræ, quàm fuerant præmiis ingentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensuræ.

*cùm vestita es, verecũda sit virginitas talis, quæ.

" Audite itaque virgines vt parentem, audite, quæso, vos docentem pariter ac monentem, audite vtilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem: Estote tales quales vos Deus artifex fecit: estote tales quales vos manus patris instituit: maneat in vobis facies incorrupta, ceruix pura, forma sincera. Non inferantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; 74 sint à compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lauacra cum feminis, " quarum in vos pudica lauatio est. Nuptiarum festa improba, & conuiuia lasciua vitentur, quorum periculosa contagio est. Vince vestem, quæ virgo es, 76 quæ Deo seruis: vince aurum, quæ carnem vincis & sæculum. Non est eiusdem non posse à maioribus vinci, & imparem minoribus inueniri. Arcta & angusta est via, quæ ducit ad vitam: durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. Per hunc viæ limitem Martyres pergunt, eunt virgines, iusti quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera " vitate: lethales illic illecebræ & mortiferæ voluptates: illic diabolus blanditur, vt fallat; arridet, vt noceat; illicit, vt occidat. " Primus enim centenarius Martyrum

Matt. 7.

Matt. 13.

Martyrum fructus est, secundus sexagenarius vester est. Vt apud Martyres non est 79 carnis & sæculi cogitatio: nec parua & leuis & delicata congressio: sic & in vobis, quarum ad gloriam merces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam proxima. Non est ad magna facilis ascensus: quem sudorem perpetimur, quem laborem, cùm conamur ascendere colles & vertices montium? quid vt ascendamus ad cælum? Si præmium pollicitationis attendas, minus est quod laboras. immortalitas perseueranti datur, perpetua vita promittitur, regnum Dominus pollicetur. Seruate virgines, seruate quod esse cœpistis, seruate quod eritis. Magna vos merces manet, præmium grande virtutis, munus maximum castitatis. Vultis scire quo malo careat, & quid boni teneat continentiæ virtus? Multiplicabo, inquit mulieri Deus, tristitias tuas, & gemitus tuos? & in tristitia paries filios, & conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mulierum tristitias & gemitus non timetis: nullus vobis de partu circa filios metus est, nec maritus est Dominus, 81 sed Dominus vester & caput Christus est ad instar & vicem masculi: fors vobis & conditio communis est. Domini vox est illa dicentis: Filij sæculi huius generant & generantur: 82 qui autem habuerint dignatione sæculi illius & resurrectionis à mortuis, 83 non nubunt, neque matrimonium faciunt: neq; enim incipient mori, æquales enim sunt Angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Quod futuri sumus, iam vos esse cœpistis: vos resurrectionis gloriam in isto sæculo iam tenetis: per sęculum sine sæculi contagione transitis. Cum castæ perseueratis & virgines, Angelis Dei estis ęquales; tantum maneat & duret solida & illęsa virginitas, & vt cœpit fortiter, iugiter perseueret. Nec monilium aut vestium quęrat ornaměta, sed morum. Deum spectet & cælum; neque oculos ad sublime porrectos, ad carnis & mũdi concupiscentiam deprimat, aut ad terrena deponat. 84 Prima sententia crescere & generare præcepit: secunda continentiam suasit. Cum adhuc rudis mundus & inanis est; copiam fœcunditate generantes propagamur; & crescimus ad humani generis augmentum. Cum iam refertus est orbis & mundus impletus, qui capere continentiam possunt, spadonum more viuentes, castiantur ad regnum. Nec hoc iubet Dominus, sed hortatur: nec iugum necessitatis imponit, quando maneat voluntatis arbitrium liberum. Sed cum habitationes multas apud patrem suum dicat, melioris habitaculi hospitia demonstrat: habitacula ista meliora vos petitis, carnis desideria castrantes maioris gratię pręmium in cęlestibus obtinetis. Omnes quidem, qui 85 ad diuinum munus & patrium baptismi sanctificatione perueniunt, hominem illic veterem gratia lauacri salutaris exponunt, & innouati Spiritu sancto à sordibus contagionis antiquæ iterata natiuitate purgantur. Sed natiuitatis iteratæ vobis maior sanctitas & veritas competit, quibus desideria iam carnis & corporis nulla sunt, sola in vobis, quæ sunt virtutis & spiritus, ad gloriam remanserunt. Apostoli vox est; quem Dominus vas electionis suæ dixit, quem ad promenda mandata cœlestia Deus misit: 86 Primus homo, inquit, de terræ limo: secundus homo de cœlo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodò portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cælo est. Hanc imaginem virginitas portat; portat integritas, sanctitas portat & veritas. Portant disciplinæ Dei memores, iustitiam cum religione retinentes, stabiles in fide, humiles in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad sustinendam iniuriam mites, ad faciendam misericordiam faciles, fraterna pace vnanimes atque concordes. Quę vos singula ô bonę virgines obseruare, diligere, implere debetis; quę Deo & Christo vacantes ad Dominum, cui vos dicastis, & maiore & meliore parte pręceditis. Prouectę annis, iunioribus facite magisteriũ: minores natu præbere 87 maioribus ministerium, comparibus incitamentum: hortamentis vos mutuis excitate, æmulis de virtute documentis ad gloriam prouocate. Durate fortiter, spiritaliter pergite, peruenite feliciter: tantum 88 mementote tunc nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari.

Gen. 3. | Gen. 3. | Luc. 20. | Matt. 19. | Ioan. 14. | 1. Cor. 15.

ADNOTATIONES IN librum de Disciplina & habitu Virginum.

1 Disciplina custos spei) *Disciplinã vox, pro eâ quam seueram disciplinam nuncupant, Quint. lib. 2. cap. 4. & Tacit. lib. 5. hoc est pro seueritate castigatrice; & Tertulliano tum initio libri contra Valentinian. tum iis libris quos hic imitatur, & Cypriano frequentissima est. Adfert autem Rhenanus simile quoque testimonium ex Ammiano Marcellino, & complura*

ex scripturis hoc loco Cyprianus, ac infra Testim. lib. 3. cap. 66. 67. & 68. Porro pro eo quod legitur: magistra virtutis, Gran. non male: virtutum, & pro eo quod: Deo viuere, apud Manut. ac Cambron. & Affliginen. cod. Ms. Anglicus cod. cum caeteris exc. legit in Deo, Ex Cambr. etiam cod. adiecimus, &, vbi legitur: & ad promissa.

2 aduersari ac negligere) Confirmatur haec Man. & Grauii lectio cod. Ms.

3 & peccatis à via recta) Ms. 4. Morelii cod. de via, sed nostri & Cyprian. epist. 62 prius legunt.

4 Ad quid exponis] Hoc Manut. & Angl. cod. reperitur supra epist. 63. & 68. pro quo caeteri: vt quid, vbi etiam: abiecisti, legitur, non: proiecisti, &: retro, non post te, vbi hic Camb. vnus vero codex: posuisti.

5 fili ne neglexeris disciplinam Domini) Ms. legunt Dei, sed prius magis placet eo quod Graece legatur κυρίου apud 70. & D. Paulum Haebr. 12.

6 & ad hoc corripit) Adiecimus ad hoc, ex Ms. pro quo quidam exc. sic.

7 tam veteribus quàm etiam nouis) Desiderantur haec verba in Angl. & vet. exc. cod. apud Rembolдum & Morelium, sed alii Ms. & excusi legunt.

8 lauacri vitalis) Solus Angl. cod. salutaris, vide supra epist. 2.

9 Empti enim estis pretio magno) Quum sic legant Ms. & exc. praeter Angl. cod. iterum adieci vocem: precio, praesertim quum etiam Graeci, qui non legunt: magno, habeant: τιμῆς.

10 Glorificate & portate Deum) Ita recte ex Ms. Manut. nam Graece est θεὸν, pro eo quod erat: Dominum. Notatu autem digna haec lectio Cypriani & ante eum Tertull. lib. de Resurrect. carnis, conformis Latinae editioni, eo quod Graece desideretur illud: & portate, Porrò pro: Glorificemus, legunt Ms. Clarificemus, sed prius malo. Ex iis etiam adieci particulam: &, paulo post.

11 Dat viuendi morem) Habent Ms. timorem, sed prius placet magis, praesertim quum id habeat Cambr. in marg.

12 sed ipsis potius qoibus sanatus fuerat, mancipato) Cod. Angl. sic habet: sed ipsis quibus potius sanitas fuerat mancipata, at nec ille satisfacit. Locus est corruptus.

13 nulla sit venia vltra delinquere] Quum sub finem epistola ad Anton. disertis verbis impugnet errorem Nouatiani, remissam peccatorum tollentis in lapsis, sane sunt haec verba intelligenda; alioqui enim sibi ipsi Cyprianus contradiceret. Interpretatur Manut. non posse fieri dixisse, quod difficulter fit, & non nisi post longam satisfactionem, nimirum eodem sensu quo interpretantur Graeci locum illum Pauli ad Hebraeos 6. impossibile est eos qui semel sunt illuminati, &c. rursus renouari ad poenitentiam. Caute itaque legenda est hoc loco Erasmi adnotatiuncula, vtpote qua ille fauere videtur damnatae sententiae: Peccatum non sic dimitti vt non sit imputabile.

14 Quia scriptum est: Qui perseuerauerit, &c.) Hoc adiecimus ex Afflig. cod. & vet. excus.

15 Nunc nobis ad Virgines sermo est, &c.) Locum hunc pro exemplo temperatae dictionis, citat D. August. lib 4. de Doctrin. Christ. cap. 21. è quo adiecimus vocem: plus.

16 affectione potius quàm potestate) Tum ex his verbis, tum ex iis quae sequuntur: non quod extremi & minimi, &c. colligere mihi recte videor, nondum episcopum fuisse Cyprianum, quum haec scriberet, sed Presbyterum duntaxat, aut saltem non dudum Episcopum. Neque enim alioqui negaret sibi in virgines esse potestatem, qui toties & praesertim epistolis 40. 55. & 69. tam magnifice scribit de diuina Episcoporum potestate. Eleganter autem expressit exordium lib. Tertull. de Cult. femin.

17 Neque enim inanis) Cum Grauio adiecimus illud: enim, ex Ms.

18 quae se Christo dicauerint & Deo vouerint) Solus Affliginien. cum Erasmicis: deuouerint, alii vet. tam Ms. quàm excus. vouerint, vtrouis autem modo legas, confirmatur ex hoc loco, & scriptoris adiunctis, vti & ex Epist. 91. virginitatis seu continentiae antiquitas. Quod etiam agnoscit eodem saeculo Origen. hom. 21. in Leuitic. & 2. in Numeros. & vtroque vetustiores Clemens Alexandrin. Strom. lib. 3. ac Tertul. lib. de velandis virginibus, lib. 1. ad Vxorem, & apertissim. sub finem Exhortationis ad castitatem. Primi quoque saeculi Auctores id non ignorasse, manifestum fit, tum ex D. Dionys. Areopag. Eccles. Hierar. 6. cap. tum ex epistolis D. D. Martialis Lemouicensis ad Tholosanos, & Ignatii ad Antiochenos. Eodem pertinet quod scribit Abdias de Iphigenia, à D. Matthaeo consecrata, & Philo Iudaeus de iis virginibus in Ecclesia Alexandrina à D. Marco & Apostolo instituta, quas θεραπευτίδας vocabant. Quin & Apostolis temporibus id non ignotum fuisse (vt omittam quod legitur Act. 21. de 4. filiabus Philippi diaconi virginibus) patet ex illo 1. Tim. 5. Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt, constanter sic interpretantibus; non D. Chrys. duntaxat & aliis Graecis, at D. Ambr. in Comment. eius loci, sed & D. D. August. lib. 1. ad Pollent. cap. 14. & alibi frequenter, Carthag. Concil. 4. can. vlt. Hieron. contra Iouin. lib. 1. Epiphan. haeresi 48. Basil. De vera virgin. & Tertull. de Monoga. vbi pulcherrime interpretantur eiusdem loci illud: Volo iuniores viduas nubere, de iis quae nondum viduitatem professae erant. Immo cum hoc loco & epistola supradicta Cyprianus, tum dictis locis, & de cult. fem Tertullia. de hoc voto & instituto interpretantur illud Matthaei 19. (nec dissentiunt alii:) Sunt Spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum caelorum. De sententia D. D. Hieron. & Augustin. infra latius, vbi adulteras Christi ob votum non seruatum vocat Cyprianus, virgines Deo dicatas.

19 Qui coacti suot ab hominibus] Vti ex Ms. adiecimus: sic, vbi legetur: sic nati sunt, ita ex iisdem cum Msn. & Gran. istud retinuimus, pro eo quod prius legebatur: castrati sont. Etsi enim posterius legatur Graece; Hieron tamen & Hilar. in comment. diserto verbis interpretantur lectionem vulgatam: qoi facti sunt.

20 Per hanc Angeli vocem] Quidam Morelii, cod. Euangelij vocem, sed male.

21 Et erunt duo in carne vna] Sic Ms. & exc. hoc loco omnes, quare varie lectum puto a Cypriano, aliquando hoc pacto, aliquando: in carnem vnam, sicut epistola 49. Nam vna eademque pagina etiam Tert. vtrumque legit libro de vel. virg. explicat autem hic intelligendae scripturae regulam, qua in masculo significatur & femina.

22 Si hominibus placere vellem] Nouum est hoc, praesertim quum epistolis 61. & 63. legatur conformiter Graecis & Latinis exemplaribus: Si hominibus placerem. consentiunt tamen cod. omnes, & hic & postea frequenter.

23 Continenti a

23 Continentia verò & pudicitia] *Ad verbum fere hoc sumpsit ex Tertull. de cultu fœminarum.*

24 Vt ocmo eùm virginem videt) *Denuo ex Ms. adiecimus vocem :* vt.

25 Non tantum corpore, sed etiam spiritu] *Ms. tum nostri, tum Morel. legunt :* corporaliter & spiritaliter, *sed prius magis placet, eo quod verba Apostoli præmissa explicet.*

26 Ad speciem formæ suæ comi] *Etiam huic loco non tenuenit cuiusdam antiqui cod. Morelii lectio :* comam nutrire.

27 In iisdem quibos renunclauerat) *Pro :* ijsdem *vbique Ms. Afflig. & Cambr.* isdem, *quod semel adnotasse sufficiat.*

28 Verbum autem Domini manet in æternum] *Ms.* sermo Domini.

29 In oominis confessiooe] *Vocem :* Dumini, *loco submonuimus cum Cambr. cod. secuti phrasin Cypriani, de qua supra epistola ad Antou.*

30 Cuius pompis & delicijs iam tuoe renunciauimus) *Alludit haud dubie tum hic, tum postea sæpius, ad Renunciationem, quæ fit in baptisme, de qua vide epist. supra 7.*

31 Ambitio sæculi] *Latine hodie legitur :* superbia vitę, *& Græce :* ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, *quare aliud videtur legisse Cyprianus. Eodem pertinet quod legitur:* transibit, *præterquam in Cambr. cod. pro eo quod ille* transit, *item illud Cypriano peculiare est:* quomodo & Deus manet in æternum.

32 Et magisteria diuina] Ex *Afflig. & Colon. Ms. cod. denuo adiecimus vocem* diuina.

33 Ambulandum est igitur] *Adiecta est vox :* igitur, *recens à Man. & Mor. quam tamen non habent nostri Ms.*

34 Ad cultum atque otoatum] *Habitus fœminæ (inquit Tertul. lib. de habitu muliebri) duplicem speciem circumfert, cultum & Ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant. Ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro & argento & gemmis & vestibus deputatur : iste in cura capilli & cutis & earum partium corporis, quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intenditur, alteri prostitutionis.*

35 Qood si illi mulieres) *Mulieres hic accipit Cyprianus pro solis vxoribus, late tamen deducit Tertull. de vel. virg. Mulieris nomen, etsi nonnunquam ita in scripturis accipiatur, frequenter tamen pro omni fœmina generaliter accipi.*

39 Et ad Ecclesiasticam disciplinam religiosa obseruatione moderandas) *Pulchre explicat Cyprian. loca Pauli & Petri Apostolorum, de moderando cultu coniugatarum, & similiter Aug. epist. 73. ad Possidium, idq; ea conditione tantum vt placeant viris suis. Quis autem sit excessus in vestium cultu, colligi potest ex Aug. de Doct. Christ. lib 3. ca. 12. 13. & 14. vbi docet attendendam causam & quid conueniat temporibus, locis & personis. Eodem pertinet quod habet Tertull. lib. de cultu fœmin. Si quas (inquit) vel diuitiarum suarum vel natalium, vel retro dignitatum ratio compellit, &c. quæ in sequentibus fere ad verbum imitatus est Cyprianus.*

37 Notabiliter iocedas] *Etiam hoc ex Tertu. mutuatus est de vel. virg. Vox Plinio quoque vsitata Epi. 5. Imitatus est autem hunc locum D. Hiero ad verbum fere Epistola ad Eustochium de virgin. custodia.*

38 Sperandi fomenta] *Hoc Manutii Ms. duo confirmant, pro eo quod erat :* peccandi, *vnus vero liber calamo exaratus, quem posterius mihi dono dedit Ludouicus Carrion & eruditionis & cognationis nomine mihi charissimus, habet ;* suspirandi fomenta, *multo mea sententia rectius, præsertim quum etiam sic legat cod. S. Pantaleonis Colon. supra citatus.*

39 Et qui emunt, tanquam non possidentes) *Interserit Camb. cod.* tanquam non emeotes, & qui possident, *& infra quoque Cypr. testim. li. 3. cap. 11. sed neque hodie in Græcis aut Latinis exemplaribus neque apud Tertull. hoc legitur de cultu fœmin. qui tamen pro eo quod sequitur :* non vtantur, *lege* non abutantur, *& Græcè legitur* καταχρώμενοι.

40 Præterit enim habitus huius mundi] *Quum sic legat Tertull. magis placeret hæc Afflig. & vulg. cod. lectio, quam aliorum* figura, *præsertim quum Græce sit* σχῆμα *nisi alibi aliud legeretur vbique apud Cyprianum.*

41 Vtere, sed ad booas artes] *Mendum hic acciderat apud Manut. negligentia operarum.*

42 Patrimonium tuum Deo feoera) *Hoc ex Mss. Angl. Afflig. Camb. nec dissentiunt vulgati excu. præterquam quod legant :* patrimonia, *atque adeo non placet quod habet Manut. & Camb. in Margin.* patrimonio tuo Deum, *Fenera autem sine, a, legunt Ms. vti legendum iam olim adnotauit Nonius Marcellus ex Varrone & Catone. Porro* perferte, *Ms. est, pro eo quod Erasmus :* præferre.

43 Amatoria &c.) *Ad verbum fere ex Tertu. hoc mutuatus est sub finem libri de habitu muliebri, atque adeo ex eo confirmatur vox :* merum, *pro eo quod quidam* myrrham, *legunt.*

44 Ornamentorum ac vestium iosignia & lenocinia formarum] *Etiam hoc ex Tertull. confirmatur de cult. fœm. vbi eandem quoque scripturam ex Apocal. citat. habent Ms. quoque & vetus excus. & postea peculiariter de fucis agit : quare non placet quod substituit Remboldus* fucorum.

45 Pallio purpureo & coccioeo] *Non placet quod reposuit Erasmus :* & coccino, *quum prius legant Ms. vet. exc. & Remboldus. Quidam autem cod. Morel.* pallium purpureum & coccineum, *non male ; nam Græcus textus etiam variat.*

46 Exectatioonm & immunditiæ) *Magis ad exemplar Græcum accedit hæc Man. & Ms. quam vulgata* exectationis.

47 Argento & veste corruptas) *Vocem* argento, *adiecit Manut. desideratur tamen in nostris Ms. qui :* corruptas, *legunt cum excu. quare non placet coniectura Erasmi :* comptas, *præsertim cùm lib. de disciplina & bono pudicitiæ sic loquatur : vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere.*

48 Et crioes & cincinnos] *Græce legit Chrysostom. apud Isaiam :* καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κορύμβους, *quod vertit Godefridus Tilmanus, decentem contexturam crinium & cincinnos. Ipse vero Chrys.* κορύμβους, *dicit ornatum quendam circa caput muliebre aut frontale, reticulum, seu vittam. Hodie apud 70. non aliud hic, legitur quam* κοσύμβους, *quæ vox idem fere significat, atque adeo huc est transferenda in illis vox :* ἐμπλόκια, *quæ postea adiicitur.*

49 & lunulas] *Græcè est* μηνίσκους. *Putat Chrys. fuisse cultum in speciem lunæ semiplenæ ad cohonestandam ceruicem Hieron. vero bullulas dependentes in lunæ similitudinem.*

50 Et discriminalia & armillas, & botronatum

X

& dextralia & annullos & inaures] Sic Ms. tres legentes: dextralia, pro eo quod vulgo legitur: specula, certe vox Græca ψέλλια, illud, non hoc significat.

51 Botrunatum] Autem legit etiam Tertull. de cultu fœmin. paucis locum Isaiæ citans, & diuinat Renanus esse redimiculum capitis capillos stringens, ita dictum quod botri speciem referret. ex Græco textu 70. aut Chrys. nihil certi potest colligi, vtpote qui longe aliter legant, sic nempe: Καὶ τὸ κάθεμα καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν, καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης, καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ ψέλλια, καὶ τοὺς δακτυλίους, καὶ τὰ περιδέξια, καὶ τὰ ἐνώτια. Quod è Græco sic recte vertit Tilmannus, & monile ad pectus demissum, ornatúmque facies earum, & compositionem totius ornamenti ac splendoris, & brachiola, & armillas, & annullos, & dextrocheria, & inaures. Vtpote cum Græcè idem fere significent: χλιδῶνες, ψέλλια, καὶ περιδέξια. Quamquam tamen Chrys. in comment. aliquid amplius videatur legisse, atque adeo satis accedere ad lectionem Cypriani: Armillas (inquit interpres) aureas ad decorem brachiorum circumpositas, aliud item genus brachialis, alia item ornamenta circa manuum invectaru, textile illud crinibus implicandis accommodum, cultum aureum ornando capiti circumpositum. E quibus duobus postremis alterum aut vtrumque puto esse illud ipsum quod Botronatum vocant Tertull. & Cypr. Atque adeo diuinarim, esse eum capitis ornatum quem lingua Gallica: les bordures, vocamus; vtpote quum inueniatur plerumque botro haud absimilis. Fortessis illa ex editionibus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis intertexta sunt, nam dicit Hieron. omnia hæc diuersis modis ab illis & 70. interpretata: atque adeo hinc factum, vt in sequent. plura legant Chrysost. & exemplaria Græca, quàm Cyprianus.

52 & bysso torto & cocco nero] Adiecit quidem hæc recens Manut. sed neque in Ms. aut Græcis exemplaribus, neq; apud Chrysosthomum vllum est vestigium.

53 Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues, &c.] Hæc & sequentia ad verbum fere mutuatus est ex Tertul. lib. de cultu fœmin. & sub finem libri de hab. mulier. Vtrumque autem imitatus est D. Hieron. in vita B. Marcellæ.

54 Quæ omnia peccatores & apostatæ Angeli] Etiam hoc habet ex Tertull. lib de cul. fœmin. & habit. muliebr. vsque adeo vt etiam sententiam illius sequatur, quod ad cap. 6 Gen. attinet; qua filios Dei qui sumpserunt sibi vxores filias hominum, Angelos intelligebat: in qua fuit & Lactantius & alii quidam Cypriano vetustiores. Verum eam multis argumentis reprobant D. D. Chrys. in comment. & Aug. lib. 15. de ciuit. Dei cap. 23 vbi etiam auctoritatem libri Enoch, qua nititur Tertul. (vtpote Apocryphi) pulchre refutat, ad quem alludit etiam Chrys. dum fabulas eam sententiam vocat.

55 Illi & oculos circunducto nigrore fucare, &c] Quod hic nigrorem paulopost nigrum puluerem vocat, vti etiam Tertul. de habit. muliebr. & de cultu fœmin. fuliginem; quod autem ruborem dicit Hieron. ad hæc loca alludens purpurissam & cerussam appellat epistola ad Lætam & in vita B. Marcellæ. Sic & Tertull. loco citato.

56 & plastica] Etsi vet. exc. ac Ms. Afflig. & Cambron. legant: plasma, priorem tamen veram esse ex Tert. patet; qui lib. de cult. fœmin. immo eo ipso loco quem hic imitatur Cyprianus sic legit, & certe etiam Cambr. cod. ad marginem habebat adnotatam.

57 Flauo colore] Flauus color siue croceus vti habet Tertull. ad capillos referetur, niger puluis ad oculos, ruber ad genas.

58 Si quis pingendi artifex] Hunc locum tanquam grandis dictionis exemplum citat D. Aug. lib. 4. de Doct. Christ. cap. 21. & imitatur D. Ambr. Examer. lib. 6. c. 8. vbi pro eo quod legimus: manus afferret, rectius legit meo iudicio inferret; quomodo etiam Cambr. & Afflig. cod. & comprobatur ex eo quod præcedit: manus Deo inferunt. Castigandus vicissim est Aug. vbi legit: colorum adulterinis medicamentorum fucis.

59 Itaque festa celebremus] Ad verbum transtulit quod Græce est: ἑορτάζωμεν, quomodo etiam interpres Origenis hom. in Leuit. 5.

60 capillos iam tibi flammeos auspicaris] Etiam hæc ad verbum ex Tertul. de cult. fœmin.

61 viderint quid sibi nuptæ] Rursum hoc ex eodem Tertul. libro. Et certe nuptas hoc in genere corruptelæ & fucis non excusari, docet etiam Ambros. lib. 1. de virg. loco citato à D. Augustino, & ipse August. Epistola 75. ad Possidium. Atque pro eo quod præcedit: metuenda, legit vet. excus. & Afflig. ad marginem: meditanda Illud autem: viderint, phrasis est de qua supra Epistola 2. diximus.

62 Nec illa prætetea quæ dum negligentia] Solus Morel. per negligentiam. Quod autem hic prohibet virginibus ne nuptiis intersint, simile est in multis canonibus prohibitio de omnibus clericis.

63 quod non licet dicere, obseruare] Hæc vulgo reperitur in Ms. quare magis placet quam alterum, quod non licet dicere obseruari, siue: conuersari.

64 Voluptaria & læta] Hoc Manutius confirmat Camb. cod. qui tamen ad marginem habet: voluntaria, pro quo pessime vulgati cod. voluntariæ & lætæ.

65 quando, pudica quæ venerat, impudica discedit] Est hoc Ms. cod. & Gruiii; vetus vero excusus non male: quando impudicitior, quæ venerat pudica, discedit. Ad quod accedunt Remb. & Manut. præterquam quod ille: quantum, & Man. quanto, legat, & impudicior, sed prius maxime placet.

66 Quid vero quę promiscuas balneas adeunt] Similiter libro sequenti de Lapsis: Hæc (ait) tibi minus erat & multi deerat, vt ad balnea pergeres. Item paulo post; Lamentari eum putamus ex toto corde, qui ex primo criminis die lauacra cum fœminis quotidie celebrat? Porro balneas à balneis in hoc distingui vult Beda lib. de Orthogra. quod illa sint publica, hæc priuata.

67 theatro sunt fœdiora] Ita cum Manut. Camb. cod. & quidam antiqui Morelii; cæteri: theatra.

68 an cum vestita est verecunda sit inter viros virginitas talis, quæ] Sic Ms. Camb. & Afflig. cum vulgatis, præterquam quod ille non legat: virginitas, pro quo Manut. cùm vestita es, verecunda sis inter viros talis cui, neutri male. Pro eo autem quod est, proficit, Ms. vterque habet variam lectionem prosilit.

69 detestabiles fabulas] Afflig. in margine: tabulas.

70 pudor cæditur] Manutii illud habent Ms. Morelius cum exc. ponitur, Camb. in margin. læditur.

71 Sic se expugnator inimicus] Vulgo expugnatus, minus recte.

72 Christi adulteræ] Simile prorsus habes Epistola supr. 62. item apud D. D. Chrys. Epist. ad Theod. Monach. & in Epistolam ad Heb. ho. 13. Basilium de vera Virginitate. Ambr. ad Susannam lapsam c. 5. & 9. Hieron. contra Iouin. l. 1. ad Eustoch. de cust. virg. & ad Sabinian. ac Aug. intit. Psal. 83. ac de bono vidui. cap. 11.

Huius

Huius priori loco verba ſunt hæc: Alius ex Dei munere maius quid venit, ſtatuit nec nuptias pati; qui non damnaretur ſi duxiſſet vxorem, poſt votum quod Deo promiſit ſi duxerit damnabitur. Quare, niſi quia retro reſpexit? Sic virgo quæ ſic nuberet non peccaret, ſanctimonialis ſi nupſerit, Chriſti adultera reputabitur. Poſteriori vero loco: Plane (inquit) non dubitauerim dicere, lapſus & ruinas à caſtitate ſanctiore quæ vouetur Deo adulteriis eſſe peiores, &c. Hieron. autem: Virgines (inquit) quæ poſt conſecrationem nupſerint, non tam adulteræ ſunt quàm inceſtæ. Quæ loca qui expenderit, dubitare poſt hæc non poterit, in vſu fuiſſe vota monaſtica illorum ætate. Si quem autem hæc non moueat vt pote de ſolis Sanctimonialibus dicta, certe Theodorum monachum increpans ipſis coamis Chryſ. Vxoris (inquit) laqueis implicari, adulterii crimen eſt admittere, &c.

73 Audite itaque virgines] *Ita Ms. cum Manutio & Morelio, pro eo quod cæteri* igitur. *Eſt autem in ſeq. aut legendum cum Afflig. cod. Manut. & Morel.* vos docentem pariter ac monentem, *aut cum vulg.* vobis timentem, &c.

74 fiot à compedibus aureis pedes liberi] *Alludit ad vincula Barbarorum de quibus Tertull. de cult. fœmin. Quamquam & aurum ipſum cuidam genti ad vincula ſeruire referunt Gentilium litteræ. Quæ Periſcelium vocat quo crura exornabantur, alii Periſcelides; σκέλος enim Græci crus vocant.*

75 quarum in vos pudica lauatio eſt] *Ex Ms. denuo adiecimus* in vos *fortaſsis legendum* inter vos.

76 quæ Deo ſeruis] *Etiam hoc ex iiſdem denuo adiectum eſt, quomodo & paulo poſt particula* eſt.

77 vitate, lethales illic illecebræ] *Ita Manut. & Grauius cum Colon. cod. pro eo quod alii* vitæ lethalis, illic.

78 Primus enim centenarius Martyrum fructus eſt] *Sic Ms. Afflig. ac Colon. vet. exc. Coſterius,* Grauius, *Morel. & Manut. præterquam quod prætermiſere* enim, *rectius quam aut vulg.* primus cum centeno, *aut Cambron. cod.* primus cum centeſimo. *Eſt enim ſimilis alicubi Cypriani locus. A qui longe aliter D. Hieron. contra Iouin. centeſimum fructum virginibus, ſexageſimum viduis, & trigeſimum coniugatis attribuit. Græci verò commentt. Cypriani ſequuntur ſententiam, & trigeſimum fructum viduis attribuunt.*

79 carnis & ſæculi cogitatio] *Eſt hæc Ms. & vet. excuſ. cod. quare placet magis quam vulg.* contagio. *Paulo poſt autem, ſiue legas* gratiam, *cum Ms. & vulg. exc. ſiue* gloriam *cum* Manutio, *perinde eſt: habes enim eaſdem voces confuſas etiam in* Epiſtolis *Paulinis: Item pro* aſcenſus, *legit quidam* Morel. *cod.* acceſſus, *non male.*

80 Vultis ſcire quo malo careat] *Quidam cod.* Morel. quod malum euadat.

81 ſed Dominus veſter & caput.] *Adiecimus recens ex* Ms. *vocem* ſed.

82 qui autem habuerint dignationem] *Afflig. & vet. exc. cod.* dignitatem, *ſed prius magis accedit ad phraſin Cypriani.*

83 neque nubunt neque matrimonium faciunt] *Infra lib. Teſtim. 3. cap. 32. ſic illud legit* neque nubunt

84 Prima ſententia creſcere præcepit, ſecunda continentiam ſuaſit] *Similia paſsim reperire eſt apud D. Hieron. & Aug. notatu digna, propter eos qui etiamnum abutuntur prima illa ſententia: Creſcite & multiplicamini.*

85 ad diuinum munus & patrium] *Sic primus Gra-*

uius, pro eo quod erat male: patrimonium. *Quidam vet. cod. Morelij:* & patriam. *eſt autem inſigne elogium Baptiſmi.*

86 Primus (*inquit*) homo de terræ limo *Ter aut quater Manut. cod.* e. *pro* de, *ſed poſterius ad phraſin Cypriani pertinet, & ſic legit D. Aug. hunc locum citans ad finem vſque, diſt. cap. lib. 4. de doctrina Chriſt.*

87 maioribus miniſterium] *Cum Grauio hoc recens adiecimus ex Ms. Afflig. & Colon. cod. & vet. excuſ. & optime quadrat.*

88 mementote tunc noſtri] *Facere hunc locum pro inuocatione ſanctorum poſt hanc vitam, ſupra docuimus Epiſtola 57.*

DE LAPSIS.

ARGVMENTVM LIBRI ſequentis.

Pollicitus erat frequenter Cyprianus, vbi primũ pax Eccleſiæ reddita foret, ſe certius quid ſcripturum de ratione Lapſorum, hoc igitur libro promiſsis ſatisfacit. Et imprimis ob oculos poſita cum gaudio tam inſperata Eccleſiæ pace, & Confeſſorum cæterorumque Stantium in fide conſtantia; & deinde cum dolore ſummo Lapſorum ruinis, ac perſequutionis præteritæ cauſis explicatis, diſciplinæ nempe neglectu & peccatis fidelium: grauiter increpat Lapſos, quod ad prima ſtatim verba minantis inimici idolis ſacrificauerint, & non potius iuxta Chriſti conſilium ſeceſſerint. Item quod iam ſacrificiis maculati, contra Euangelij legem, ante expiata delicta, ante exomologeſin criminis factam vim inferrent corpori & ſanguini Domini, & communicationem ac pacem à quibuſdam Presbyteris ſine Epiſcopi ſententia extorquerent. Deterritos proinde vindicta diuina Lapſorum aliquot, qui indignè communicarent (obiter interiecta mentione libellaticorum quod à crimine non excuſarentur) & animatos eorum exemplo, qui quamuis nullo ſacrificij aut libelli facinore conſtricti, quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipſum apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentes exomologeſin faciebant, ad confeſsionem delicti, ad pœnitentiam publicam, ad ſatisfactionem plenam multis hortatur. Poſtremo vitari monet Nouatianos, confutans ſcripturis aliquot illorum hæreſim. Meminerunt autem libri huius præter ipſum Cyprianum Epiſtola 51. Pontius in vita, Euſebius Eccleſ. Hiſt. lib. 6. c. 33. & poſt eum Niceph. & Freculphus. D. D. quoque Aug. locis infra citatis, & Fulgentius ad Thraſimundum. Et vere imitatus eſt Tertul. librum de Pœnitentia; quem adeo genuinum illius eſſe non dubito, contra quam cenſuerunt Eraſmus & Rhenanus, nam & ſtilus conſentit.

PAx ¹ ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est: & quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque vltione diuina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt, & 2 tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa, tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia eius ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamuis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessauerit: neque enim tantum inimico licere potest, vt non qui Dominum toto corde, & anima, & virtute diligimus, & benedictiones eius & laudes semper & vbiq; cum gloria prædicemus. 3 Exoptatus votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetrámque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. Cõfessores præconio boni nominis claros, & virtutis ac fidei laudibus gloriosos, lætis conspectibus intuemur; sanctis oculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociam turbulentã stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis, repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus 4 quæ non nisi diuinis operibus assueuerant, sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cœlestibus cibis, post corpus & sanguinem Domini, profana contagia & idolorum reliquia respuerunt. 6 Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiua, caput vestrum liberum mansit. 7 Frons cum signo Dei pura, diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se Domini reseruauit. 8 Quàm vos læto sinu excipit mater Ecclesia de prælio reuertentes? Quã beata, quàm gaudens portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato trophea referentes? Cum triumphantibus viris & fœminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerũt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri annos suos ² continentiæ virtutibus transeuntes. " Nec non & cætera Stãtium multitudo vestram gloriam sequitur, proximus & penè coniunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præceptorũ cœlestium radicibus nixos, & Euãgelicis traditionibus roboratos; " non præscripta exilia, non destinata tormenta, non rei familiaris dãna, non corporis supplicia terruerunt. Explorandæ fidei præfiniebantur dies, sed qui sæculo renunciasse se meminit, nullum sæculi diem nouit, nec tempora terrena iam computat, qui æternitatem de Deo sperat. 12 Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam Stantium firmitatem maligna obtrectatione debilitet: cùm dies negantibus præstitutus excessit, quisquis professus intra diem non est, Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus gentilium manibus apprehensum Dominum cõfiteri. Secundus ad gloriam gradus est, 13 cauta secessione subtractum Domino reseruari. Illa publica, hæc priuata confessio est. Ille iudicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo iudice, conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua iam maturus inuentus est, hic fortasse dilatus est: qui patrimonio derelicto iccirco secessit, quia non erat negaturus; confiteretur vtiq; si fuisset & ipse detentus. 14 Has Martyrum cœlestes coronas, has Confessorum glorias spirituales, has Stantium fratrum maximas eximiasq; virtutes mœstitia vna contristat, quod auulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage deiecit. Quid hoc loco faciam, dilectissimi fratres, fluctuans vario mentis æstu? quid, aut quo modo dicam? Lacrymis magis quàm verbis opus est, ad exprimendum dolorem, quo corporis nostri plaga deflenda est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda iactura est. Quis enim sic durus ac ferreus, quis sic fraternæ charitatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas, & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus, siccos oculos tenere præualeat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrymis quàm voce depromat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria, 15 & sanitas priuata blanditur; quando plus pastor in gregis sui vulnere vulneretur. Cùm singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum iacentibus iacere

iacere me credo. Iaculis illis grassantis inimici, mea simul membra percussa sunt, sæuientes gladij per mea viscera transierunt. Immunis & liber à persecutionis incursu fuisse non potest animus. In prostratis fratribus & me prostrauit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse, vt nihil remanserit lucis & luminis, vnde diuina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medula vulneris inuenitur. Dominus probari familiam suam voluit, " & quia traditam nobis diuinitùs disciplinam pax longa corruperat, iacentem fidem & penè dixerim dormientem, censura cælestis erexit: cúmque nos peccatis nostris "amplius pati mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, vt hoc omne quod gestum est, exploratio potius quàm persecutio videretur. " Studebant augendo patrimonio singuli; & obliti quid credentes, aut sub Apostolis ante fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio deuota " non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. " Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes circumueniendis fratribus subdolæ virtutes. " Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij, prostituere gentilibus membra Christi: non iurare tantùm temerè, sed adhuc etiam peierare: præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinacibus inuicem dissidere: " Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet cæteris & exemplo, diuina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri, " derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas prouincias oberrãtes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari. Esurientibus in Ecclesia fratribus " non subuenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, vsuris multiplicantibus fœnus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis eiusmodi mereremur? cùm iam pridem præmonuerit ac dixerit censura diuina? " Si dereliquerint legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Prænunciata sunt ista nobis & ante prædicta: sed nos datæ legis & obseruationis immemores, id egimus per nostra peccata; vt nedum Domini mandata contemptimus, ad correctionem delicti & probationem fidei, remediis seueriuribus veniremus. Nec saltem sero conuersi ad Domini timorem sumus, vt hanc correptionem nostram, probationémque diuinam patienter & fortiter subiremus. " Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit, nec prostratus est persecutionis impetu, sed volũtario lapsu se ipse prostrauit. Quid, oro, inauditum, quid nouum venerat, vt velut incognitis, atque inopinatis rebus exortis, " Christi sacramẽtum temeritate præcipiti solueretur? Nónne hæc & prophetæ ante, & Apostoli postmodum nunciauerunt? Nonne iustorum pressuras & gentilium semper iniurias pleni Sancto Spiritu prædicauerunt? Nonne fidem nostram semper armans, & Dei seruos cœlesti voce corroborans dicit scriptura diuina: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies? Nonne iram diuinæ indignationis ostendens, & pœnæ metum præmonens, denuo dicit: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis? Et iterum Deus loquitur dicens? Sacrificans diis eradicabitur, " nisi Domino soli. In Euangelio quoque postmodum Dominus in verbis doctor, consummator in factis; docens quid fieret, & faciens quodcunq; docuisset; quicquid nunc geritur & geretur, nonne ante præmonuit? Nonne & negantibus æterna supplicia, & salutaria confitentibus præmia ante constituit? Exciderunt quibusdam, proh nefas, omnia, & de memoria recesserunt. Non expectauerunt saltem: vt interrogati negarent, vt thus accenderent apprehensi. Ante aciem multi victi, sine congressione prostrati; nec hoc sibi reliquerunt, vt sacrificare idolis viderẽtur inuiti. " Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare; quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quàm semper optassent. " Quid illi qui à magistratibus vespera vrgente dilati sunt? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogauerunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget, cum vim magis ipse fecerit vt periret? Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est,

Psalm. 88.

Esa. 2.

Exod. 22.

quando vltro ad obsequium diri facinoris accessum est, labauit gressus, caligauit aspectus, tremuerunt viscera, brachia conciderunt? Nonne sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei seruus, & loqui & renunciare Christo, qui iam diabolo renunciarat & sæculo? Nonne ara illa, 34 quo moriturus accessit, rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tetro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum miser, 35 quid victimam supplicaturus imponis? Ipse ad aras hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam, [36] funestis illis ignibus cócremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors inuicem lethali poculo propinata est. 37 Ac ne quid deesset ad criminis cumulum: infantes quoque parentum manibus, vel impositi, vel attracti; amiserunt paruuli, quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cùm iudicij dies venerit, dicent: Nos nihil fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad profana contagia sponte properauimus; perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis Ecclesiam matrem, illi patrem Deum negauerunt; vt dum parui & improuidi, & tanti facinoris ignari, per alios ad consortium criminum iungimur, 39 aliena fraude caperemur? 40 Nec est, proh dolor, iusta aliqua & grauis causa, quæ tantum facinus excuset; relinquenda erat patria, & patrimonij facienda iactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria, & patrimonij sui facienda iactura est? Vt Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ iactura timeatur. Clamat ecce per Prophetam Spiritus Sanctus: Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. 41 Exite de medio eius, 42 separamini qui fertis vasa Domini: & qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere, & feralibus cibis pollui, violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt? Alibi quoque vox auditur à cœlo præmonens quid Dei seruos facere conueniat, & dicens: Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringatis plagis eius. Qui exit & cedit, delicti particeps non fit. 43 Plagis verò & ipse perstringitur, qui socius criminis inuenitur.

Esa. 52.

Apoc. 18.

Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandauit, atque vt id fieret & docuit & fecit. Nam cùm corona de Dei indignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi? quisquis in Christo manens interim cedit, non fidem denegat, sed tempus expectat. Qui autem cùm non secederet; cecidit, negaturus remansit. Dissimulanda, fratres, veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. 44 Decepit multos patrimonij sui amor cæcus; nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligauerunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ; quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præclusa; vt serpenti terram secundùm Dei sententiam deuoranti, præda & cibus fierent, 45 qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. Et iccirco Dominus bonorum magister, & præmonens & consulens in futurum: Si vis, inquit, perfectus esse, vade, vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlis, & veni, sequere me. Si hoc diuites facerent, per diuitias suas non perirent; thesaurum in cœlo reponentes, hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent? esset in cœlo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cœlo. Nec vinci à sæculo posset, qui vnde vinceretur in sæculo non haberet: 46 sequeretur Dominum solutus & liber, vt Apostoli & sub Apostolis multi; & nonnulli sæpè fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, indiuiduis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quomodo possunt, qui patrimonij vinculo detinentur? Aut quo modo cœlum petunt, & ad sublimia & alta conscendunt, qui terrenis cupiditatibus degrauantur: Possidere se credunt, qui potius possidentur; census sui serui, nec ad pecuniam suam Domini, sed magis pecuniæ mancipati. Hoc tempus, hos homines Apostolus denotat dicens: Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam 47 & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes * naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Dominus autem quibus non præmiis ad contemptum rei familiaris inuitat? parua hæc & exigua huius temporis damna, quibus mercedibus pensat?

Matt. 19.

1. Tit. 6.

** errauerunt*

Nemo

Mat. 10. Nemo est, inquit, qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei, 49 & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Quibus cognitis, & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantùm timenda non est eiusmodi, sed & optanda iactura ipso denuo Domino prędicante & monente: " Beati eritis cùm † persecuti vos fuerint, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro vt nequam, propter filium hominis: Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Sed tormenta postmodum ventura erant, & cruciatus graues reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est: excusationem doloris obtendere, qui victus est in dolore. Potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor, deuotionis ac fidei arma suscepi: sed me in congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longa vicerunt. Stetit mens stabilis, & fides fortis: & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est: sed cùm durissimi iudicis recrudescente sæuitia iam fatigatum, 51 iam lassum corpus, nunc flagella scinderent, nunc contenderent fustes, 52 nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret; caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus, sed corpus in dolore defecit. Potest citò proficere ad veniam causa talis: potest eiusmodi 53 excusatio esse miserabilis. " Sic sic Casto & Æmilio aliquãdo Dominus ignouit: sic in prima congressione deuictos, victores in secundo prælio reddidit, vt fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent, & vnde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrymis 55 cruor semiustulatis visceribus defluebat. Nunc verò quæ vulnera ostendere victi possunt? quas plagas hiantium viscerum? quæ tormenta membrorum, vbi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia preuenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis, vbi crimen est voluntatis. 56 Nec hoc ideo dico vt fratrum causas onerem, sed vt magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cùm scriptum sit;

Luc. 6.

† Odio habuerint

Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant: Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat: nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simulatque instruit fratrem, promouet ad salutem. Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus prouidere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum seruat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum, 57 & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum cùm senserit sanitatem. 58 Emersit enim, fratres dilectissimi, nouum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sæuierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens, & blanda pernicies. Contra Euangelij vigorem, contra Domini ad Dei legem temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio: irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. 59 Non quęrunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitetia 60 de pectoribus excussa est, grauissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera: & plaga lethalis altis & profundis visceribus infixa, dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris reuertentes, ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc penè ructantes, 61 exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus, & contagia funesta redolentibus, Domini corpus inuadunt; quando occurrat scriptura diuina & clamet & dicat: 62 Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcunque manducauerit ex carne sacrificij salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo. 63 Apostolus item testatur & dicit: Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini communicare, & mensæ dæmoniorum. Idem contumacibus & peruicacibus comminatur & denunciat dicens: 64 Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis

Esa. 3.

Apoc. 3.

Leuit. 22.

1. Cor. 10.

Ibid. 11.

& sanguinis Domini. Spretis his omnibus atque cōtemptis, vis infertur corpori eius & sanguini: & plus modo in Dominum manibus, atque ore delinquunt, quàm cùm Dominum negauerunt. Ante expiata delicta, ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis: pacem putant esse, quam quidem verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum: nec Ecclesiæ iungitur, qui ab Euangelio separatur. Quid iniuriam beneficium vocant? quid impietatem vocabulo pietatis appellant? quid eis qui flere iugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamētatione communicare se simulant? Hoc sunt eiusmodi lapsis: quod grando frugibus, quod turbidum sidus arboribus: quod armentis pestilens vastitas, quod nauigiis sæua tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, arborem à radice subuertunt; sermone morbido ad lethale contagium serpunt; nauem scopulis, ne in portum perueniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit: nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia, & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur; 65 vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, vt delicti memoria euanescat, vt comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum; nec Dominum grauiter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur, cùm scriptum sit: Memento vnde cecideris, & age pœnitentiam. Nemo se fallat, nemo se decipiat: solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis, quæ in ipsum cōmissa sunt, solus potest ille largiri, qui peccata nostra portauit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest maior: nec remittere aut donare indulgētia sua seruus potest, quod in Dominum delicto grauiore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: Maledictus homo qui spem habet in homine. Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne iudicium de patre solus accepit. 66 Credimus quidem posse apud iudicem plurimum Martyrum merita, & opera iustorum: sed cùm iudicij dies venerit, cùm post occasum sæculi huius & mundi ante tribunal Christi populus eius adstiterit. 67 Cęterum si quis præpropera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere; non tantùm nihil prodest, sed & obest lapsis. Prouocasse est iram, non seruasse sententiam: nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contempto Domino 68 de sua facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum Martyrum clamant magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his, qui in terris inhabitant? & requiescere ac patientiam tenere adhuc iubentur: & quemquam posse aliquis existimat remittendis passim donandisque peccatis dignum fieri contra iudicem velle, aut prius quam vindicetur, ipse alios posse defendere? Mandant aliquid Martyres fieri? si iusta, si licita, 69 si non contra ipsum Dominum; à Dei sacerdote facienda sunt obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio. Mandant aliquid Martyres fieri?" Sed si scripta non sint in Domini lege quæ mandant; ante est vt sciamus illos de Deo impetrasse quod postulant, tunc facere quod mandant. Neque enim statim videri potest de diuina maiestate concessum, quod fuerit humana pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro peccatis populi petit, nec tamen peccantibus veniam, cùm petisset, accepit: Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande, 71 & fecerunt sibi deos aureos, & nunc si dimittis eis, delictum dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: 72 Si quis deliquit ante me, deleā eum de libro meo. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem locutus sæpe cum Domino, quod petiit impetrare non potuit, nec Dei indignantis offensam sua deprecatione placauit. Hieremiam Deus laudat & prædicat dicens: Prius quàm te formarem in vtero, noui te: & prius quàm exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te: & eidem pro peccatis populi deprecanti frequentius & oranti: Noli, 73 ait Dominus, orare pro populo hoc, & noli postulare pro eis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore in quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Quid verò iustius Noë, qui cùm repleta esset terra peccatis, solus inuentus est iustus in terris? Quid gloriosius Daniele? Quid illo 74 ad faciēda martyria in

Apoc. 2.
Hier. 17.
Apoc. 6.
Exod. 32.
Hier. 1.
Ibid. 7.
Gen. 6.
Dan. 3. & 14.

In fidei firmitate robustius? in Dei dignatione felicius? qui totiens & cum confligeret vicit, & cùm vinceret superuixit? Quod Iob in operibus promptius, in tentationibus fortius, in dolore patientius, in timore submissius, in fide verius? Nec his tamen si rogarent concessurum se Deus dixit. " Cùm propheta Ezechiel pro delicto populi deprecaretur: Terra, inquit, quæcunque peccauerit mihi vt delinquat delictum; extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam ab ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noe, & Daniel, & Iob, 76 non liberabunt filios neque filias, sed ipsi soli salui erunt. Adeo non omne quod petitur in præiudicio potentis, sed in dantis arbitrio est. Nec quidquam sibi vsurpat & vindicat humana sententia, nisi annuat & censura diuina. In Euãgelio Dominus loquitur dicens: 77 Qui confessus me fuerit coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit, & ego negabo eum. Si autem non negat, nec confitentem confitetur. Non potest Euangelium in parte consistere, & in parte nutare. Aut vtrumque oportet valeat, aut vtrumque vim veritatis amittat. Si negantes rei criminis non erunt, nec confitentes prœmium virtutis accipient. Porrò si fides quæ vicerit, coronatur, necesse est, vt victa perfidia puniatur. Ita martyres aut nihil possunt, si Euangelium solui potest: aut, si Euangelium non potest solui, contra Euangelium facere non possunt, qui de Euangelio Martyres fiunt. Nemo, fratres dilectissimi, nemo infamet Martyrum dignitatem, nemo eorum glorias destruat & coronas. Manet incorruptæ fidei robur incolume; nec dicere aliquid aut facere contra Christum potest, cuius & spes, & fides, & virtus, & gloria omnis in Christo est. Vt ab Episcopis contra mandatum Dei fiat, auctores esse non possunt, qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam maior Deo, aut diuina bonitate clementior, qui aut infectum velit quod passus est Deus fieri: aut quasi illi minus potestatis ad protegendam Ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo putet posse seruari? 78 nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt, aut non permittente illo omnia ista euenerunt, cùm doceat indociles, & admoneat immemores scriptura diuina, quæ loquitur dicens: Quis dedit in direptionem Iacob, & Israel iis qui prædabantur illum? Nonne Deus cui peccauerunt? & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius? 79 Et superduxit super eos irã animationis suæ. Et alibi testatur ac dicit: Numquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? sed peccata vestra inter vos & Deum separant, propter delicta vestra 84 auertit faciem à vobis ne misereatur. Delicta potius nostra reputemus, actus nostros & 81 animi secreta reuoluentes, conscientiæ merita ponderemus. Redeat in cor nostrum non ambulasse nos in viis Domini, & abiecisse legem Dei; præcepta eius, & monita salutaria nunquam seruare voluisse. Quid de eo boni sentias? Quem timorem fuisse apud eum, quam fidem credas; quem corrigere nec metus potuit, quem persecutio ipsa non reformauit? Alta & erecta ceruix; nec quia cecidit, inflexa est. Tumens animus & superbus, nec quia victus est, fractus est. Iacens stantibus, & integris vulneratus minatur: 82 & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat, aut ore polluto Domini sanguinem bibat, sacerdotibus sacrilegis irascitur. 83 Atq; ô tuam nimiam furiosè dementiam! Irasceris ei, qui abs te auertere iram Dei nititur: ei minaris, qui pro te Domini misericordiam deprecatur, qui vulnus tuum sentit, quod ipse non sentis; qui pro te lacrymas fundit, quas forsitan ipse non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas: & cùm sis ipse implacabilis ad Antistites & sacerdotes Dei, putas circa te Dominum posse placari? Accipe potius & admitte quæ loquimur: Quid surdæ aures salutaria præcepta non audiunt, quæ monemus? Quid cæci oculi pœnitentiæ iter non vident, quod ostendimus? 84 Quid perculsa & alienata mens remedia vitalia non percipit, quæ de scripturis cœlestibus & discimus, & docemus? Aut si incredulis quibusdam minor fides est futurorum? vel præsentibus terreantur. 85 Ecce eorum qui negauerunt quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamuis needum dies venerit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Vnus ex his qui sponte Capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negauit, obmutuit. Pœna inde cœpit, vnde cœpit & crimen, vt nec rogare iam posset qui verba ad precandam misericordiam non habe-

Iob 1.
Ezec. 14.
Mat. 10.
Isa. 42.
ibid. 59.

ret. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini eius & malis deerat, vt & ad balneas statim pergeret, quæ lauacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit, laniauit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impiè, vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit; doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præsente ac teste meipso, accipite quid euenerit. 86 Parentes fortè fugientes dum trepidi minus sibi consulunt, sub nutricis alimento paruulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem; panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium superat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit, quam nec intelligere priùs potuit, nec arcere. Ignoratione igitur obreptum est, vt sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens; nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu 87 cœpit fluctuabunda iactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. " Vbi verò solemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præsentibus cœpit, " & accipientibus cæteris locus eius aduenit; faciem suam paruula instinctu diuinæ maiestatis auertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen Diaconus, & reluctanti licet, de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato Eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus, de pollutis visceribus erupit, tanta est potestas Domini, tanta maiestas. Secreta tenebrarum sub eius luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, " quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem. At verò ea, quæ ætate prouecta, & in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum, sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena lethalia " inter fauces & pectus sanguinem admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non iam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen; quæ fefellerat hominem, Deum sensit vltorem. 92 Et cùm quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. 94 Et alius qui & ipse maculatus, sacrificio à sacerdote celebrato, panem cum cæteris ausus est latenter accipere; sanctum Domini edere, & contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus inuenit. Documento vnius ostensum est, Dominum recedere, cùm negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando 94 gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente mutetur. Quàm multi quotidie pœnitentiam non agentes: nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur; quàm multi vsque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cùm per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia, quàm delinquentium multitudo numerosa. Vnusquisque considerat, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse mereatur. Nec euasisse se credat, si eum interim pœna distulerit; cùm timere plus debeat, quem sibi Dei iudicis censura seruauit. 95 Nec sibi quominus agant pœnitentiam, blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminauerunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis, contestatio est Christiani, quod fuerat abnuentis; fecisse se dixit, quicquid alius faciendo commisit. Cùmque scriptum sit: Non potestis duobus dominis seruire; seruiuit sæculari Domino, obtemperauit eius edicto: 96 magis obaudiuit humano imperio, quàm Deo. Viderit an timore vel dedecore, vel crimine apud homines publicauerit quod admisit. Deum tamen iudicem subterfugere & vitare non poterit, cùm dicat Spiritus Sanctus in Psalmis: Quod est imperfectum meum, viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur. Et iterum: Homo videt in facie, Deus autem in corde. Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: Et scient omnes Ecclesiæ, quia ego sum scrutator renis & cordis. Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat.

Matth. 6. Psalm. 138. 1. Reg. 16. Apoc. 2.

Nec

Hier. 23. Nec Dei oculos potest aliquis euadere dicentis: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? Videt ille corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatesque conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. 79 Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, 98 quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, " exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt; scientes scriptum esse: Galat. 6. Deus non deridetur. Derideri & circumueniri Deus non potest, nec astutia aliqua fallente deludi. 100 Plus immo delinquit, qui secundum hominem Deum cogitans, euadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: Qui confusus me fuerit, Mar. 8. confundetur eum filius hominis. Et Christianum se putat, qui Christianus esse confunditur, aut veretur? Quo modo potest esse cum Christo, qui ad christum pertinere aut erubescit, aut metuit? Minus plane peccauerit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei profanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit, vt sit minor culpa, non vt innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis peruenire, non est tamen immunis à crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur. 101 Confiteantur singuli, quæso vos fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Conuertamur ad Dominum mente tota, & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciat; illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse: Reuertimini, inquit, Iul. 2. ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio, & fletu, & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam eius, ieiuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, ieiuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari; qui ex primo criminis die, 102 lauacra quotidie celebrat, qui epulis affluentibus pastus, & sagina largiore distentus, cruditates suas postridie 103 ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat; Qui hilaris ac lætus incedit, quo modo mortem suam defle? Cum- Leuit. 19. que scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ; barbam vellit, & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet, qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit, cui vacat cultum pretiosæ vestis induere, nec indumentum Christi, quod perdidit, cogitare? accipere pretiosa ornamenta, & monilia elaborata, nec diuini & cœlestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine. Et quæ 104 nigri pulueris ductu oculorum lineamenta depingis, vel nunc lacrymis oculos tuos ablue. Si quem de tuis charis mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres: facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore deiecto indicia & mœrores ostenderes. Animam tuam misera perdidisti, spiritaliter mortua superuiuere hic tibi, & ipsa ambulans to funus tuum portare cœpisti; & non acriter plangis, non iugiter ingemiscis? Non te vel pudore criminis, vel continuatione lamentationis abscondis; Ecce peiora adhuc peccandi vulnera, ecce maiora delicta; peccasse, nec satisfacere, deliquisse, nec delicta deflere: Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri, quo minus exomologesin Deo facerent, nec inter flammas & camini exæstuantis incendia quieuerunt. Bene sibi licet conscij, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, humilitatem tamen tenere, & Domino satisfacere, nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterunt. Loquitur scriptura diuina: Stans, inquit, Azarias precatus est, & aperuit os suum, & exomo- Dan. 3. logesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis. Daniel quoque post

fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis adhuc promereri Deum nititur, in sacco & in cinere volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: Domine Deus magnus & fortis, & metuendus, qui seruas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conseruant imperia tua, peccauimus, facinus admisimus, impij fuimus, transgressi fumus, ac deseruimus præcepta tua & iudicia tua, non audiuimus verba puerorum tuorum Prophetarum, quæ locuti sunt in nomine tuo, super reges nostros & omnes gentes, & super omnem terram: Tibi Domine gloria, tibi iustitia, nobis autem confusio. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei maiestate fecerunt, & nunc satisfacere, & Dominum rogare detrectant, qui Dominum negauerunt? Quæso vos, fratres, acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus? cum lacrymis nostris vestras lacrymas iungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos, vt pro vobis Deum rogare possimus, preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis vt misereatur, oramus. Agite pœnitentiam plenam doloris ac lamentantis animi, probate mœstitiam. Nec vos quorumdam moueat aut error improuidus, aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam grandi crimine, percussi sunt animi cæcitate, vt nec intelligant delicta, nec plangant. Indignantis Dei maior hæc plaga est, sicut scriptum est: Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis. Et iterum, Delictum veritatis non receperunt, vt salui fierent; ac ptopterea mittet illis Deus operationem erroris, & credent mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in iniustitia. Iniuste sibi placentes: & transpunctæ mentis alienatione dementes; Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admissum facinus improuidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices: quando debuerant stare, iacuerunt; quando iacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi vltro nemine dante sumpserunt; falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis iuncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderũt. Eiusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosis contractibus adhærentes salubri cautione vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit; colloquium velut contagium transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa peius interficit. Illic sola superest pœnitentia, quæ satisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt: ita fit vt dum temeritate quorundam vel promittitur salus falsa, vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero fratres dilectissimi, quorum timor in Deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est; pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, grauissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen iam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum iudicis maiestate metuendus est.

Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit: pœnitentia crimine minor non sit. Putas ne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cuius templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare, stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari: post indumentum Christi perditum, 109 nullum hic iam velle vestitum: post diaboli cibum malle ieiunium: iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur: eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberentur. Quod aduersarius auferebat, Christus accipiat; nec teneri iam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio 110 metuenda possidentibus & vendenda. Ad hoc tantum profuerit quod remansit, vt inde crimen & culpa redimatur. 111 Incunctanter & largiter fiat operatio: census omnis in medelam vulneris erogetur: opibus & facultatibus nostris qui de nobis iudicaturus est, Dominus feneretur. Si sub Apostolis fides viguit, sic primus credentium populus Christi mandata seruauit, prompti

Ibid, 9. — Esa. 29. — 2. Thes. 2. — 2. Tim. 2.

prompti erant, largi erant, distribuendum per Apostolos totum dabant, & non talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lacrymis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum iustis & continuis operibus inflectat; misereri talium potest, qui & misericordiam suam protulit dicens: " Cùm conuersus ingemueris; tunc saluaberis, & scies vbi fueris. Et iterum: Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum vt reuertatur & viuat. Et Iohel Propheta pietatem Domini, Domino ipso monente declarat: Reuertimini, inquit, ad Dominum Deum vestrum; quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogatas. Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre, quidquid pro talibus & petierint martyres, & fecerint sacerdotes: vel si quis plus cum suis satisfactionibus mouerit, si eius iram, si indignantis offensam iusta deprecatione placauerit; dat ille & arma rursum, quibus victus armetur; reparat & corroborat vires, quibus " fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, prouocabit hostem, & quidem factus ad prælium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui pudore delicti, plus & virtutis & fidei de ipso lapsus sui dolore conceperit: exauditus & adiutus à Domino, quam contristauerat nuper, lætam faciet Ecclesiam; nec iam solam Dei veniam merebitur, sed coronam,

ADNOTATIONES IN librum de Lapsis.

1 Pax ecce, dilectissimi fratres Ecclesiæ reddita est] *Pax illa intelligenda est, quæ contigit post interfectum Imperat. Decium, initio Imperii Galli, quæ tamen haud diu perdurauit. Nam cum regnum eius floreret initio, & cuncta ei ex animi sententia succederent, postea (inquit Dion. Alexand. apud Eusebium initio lib. 7.) in eundem offensionis lapidem impegit, & sanctos viros qui pro pace regni eius Deo summo supplicabant persecutus, & prosperitatem suam pariter fugauit & pacem.*

2 tempestate pressuræ ac nube & caligine discussa] *Pro* pressuræ, *legit vetus excus. & Ms. Cod.* pressa, *sed prius habent Ms. Cambron. & Affleg. cod. è quibus etiam adiecimus illud* & caligine.

3 Exoptatus votis omnium] *Sic etiam Ms. cum Manut. Gran. & Morelio pro eo quod erat* omnibus *Atqui eo:* terrámque, *habet variam lectionem Cambr. cod.* trueémque.

4 quæ non nisi diuinis operibus assueuerant] *Irrepserat mendum operarum negligentia in Man. edit.* asseuerant, *& in alios quosdam impressos teste Morel.*

5 post corpus & sanguinem Domini] *Quater hoc libro similia verba reperire est, adnotanda diligenter contra Sacramentarios.*

6 ab impio sceleratoque velamine] *Vittam intelligit, quæ sacrificantium capite imponebatur, vnde Vittata sacerdos apud Lucanum lib. 1. & Virg. Æneid. 3. Redimitus tempora vittis.*

7 frons cum Dei signo pura diaboli coronam ferre non potuit] *De signo crucis fronti impresso supra diximus Epistola ad Thibarit. Coronam autem diaboli illam intelligit, quæ (teste Tertull. de corona milit.) ipsæ fores, ipsa hostia & ara, ipsi ministri & sacerdotes idolorum coronabantur; qua item coronati, vota diis nuncupabant, his aut similibus verbis: Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus esse futurum. Quales autem fuerint illæ; quibúsve ex floribus aut fruticibus structa, quibúsve dispeculiares quaque & dicata, item de innumeris coronarum generibus, tam laté tractat dicto libro Tertull. ex libro cuiusdam Claudii Saturnini, vt Gellium & Plinium longe hac in materia superante, quare ne prolixiores simus, illuc lectorem remittimus.*

8 Quam vos læto sinu excipit] *Manutii hanc & excus. vulg. lectionem confirmat Cambron. cod. pro qua Morel. & Coste.* Quam vos lætos in sinum suum, *Afflig. vero & Cambr. in marg* lætos in sinu suo, *Prima maxime arridet.*

9 continentiæ virtutibus] *Cum Granio adiecimus ex Ms. & vet. exc. vocem* continentiæ.

10 Nec non & extera Stantium multitudo] *Veram hanc esse lectionem Manut. & Morel., patet ex Epistola 14. & eo quod paulopost sequitur* Stantium firmitatem, *& rursum* Stantium fratrum, *& sic legit etiam Camb. cod. Quare corrupte legitur & in Afflig. & in aliis exc. cod.* circumstantium, *neque etiam placet; vt pro* cætera, *substituatur cum Granio* tota.

11 non præscripta exilia, non destinata tormenta] *Sic Epistola 2. supra præscriptas tabulas dixit. Pro* destinata, *autem, legit Cambronen. in marg.* designata. *Ex eodem paulo post adieci* non, *pro eo quod erat*, &c.

12 Nemo fratres dilectissimi] *Recte addita est à Manut. vox* dilectissimi, *cum hic tum sæpe postea, eo quod sit Phrasis Cypriani.*

13 cauta secessione] *Latius paulopost agit hac de re.*

14 Has Martyrum cœlestes coronas, has Confessorum glorias] *Rursum hic, distinguit inter Martyres & Confessores.*

15 & sanitas priuata] *Adfert. Morel. variam lectionem* sanctitas, *sed non placet: vt nec paulopost quod legit Granius* infesta & illecebrosa, *pro eo quod alii,* infestæ tenebrosa.

16 disciplinam pax longa corruperat] *Hic de ea pace loquitur, quæ fuit totis annis 14. durante Fabiani Pontificatu, vel quod magis probatur per 38. annos à Seuero vsque ad Decium iuxta Seuerum Sulpitium, vtpote qui eam persecutionem quæ sub Maximino fuit, non numeret inter reliquas, eo quod nonnullarum duntaxat Ecclesiarum clerum persequutus sit: quod confirmat Epistola supra 75. Firmilianus, dicens localem fuisse dantaxat. Et in Africa non fuisse, vel ex con-*

firmaetur, quod primus Martyr inter Episcopos Carthaginenses fuerit Cyprianus.

17 amplius pati mereretur] Recens adiecimus vocem pati, ex Ms. irrepserat autem in vulg. excus. mendum illud meremur, ex cod. Remboldi.

18 Studebant augendo patrimonio singuli, &c.] Locum hunc lib. 2. contra Crescen Grammat. cap. 15. & libris de Baptismo contra Donatist. frequenter citat D. August. ad comprobandum, nos non communicare peccatis aliorum, etiamsi cum eis in sacramentorum communione maneamus.

16 non in ministris] Hanc lectionem ex Ms. & veter. excu. denuo restituimus: pro eo quod substituerat Remboldus ministeriis.

20 corrupta barba in viris] Barba studium in viris ita paucis describit Tertul lib. de cult. fœmin. Proprias præstigias formæ & hic sexus agnoscit, barbam acrius caedere, intervellere, circumdare capillum, disponere, etiam colorare canitiem, primam quamque sub ducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulueris cuiusdam asperitudine leuigare. Eodem pertinet quod infra dicit Cyprianus: Cumque scriptum sit: Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ, barbam vellit & faciem comit. Porro de forma fucata fœminarum, plus satis libro præcedenti.

21 Iungere cum infidelibus vinculum matrimonij] Alludit haud dubie ad verba illa 1. Cor. Nolite iugum ducere cum infidelibus, quippe quæ ea ad hoc instituentum citet infra lib. 3. Testim. cap. 62. Et citans hunc locum D. Aug. lib. 1. de adulc. coniug. cap. 25. etsi ipse nondum sententiam firmasset, dicit Cyprianum non dubitasse, quin illicita forent matrimonia contracta cum infidelibus. Idipsum habet Tertullia. disertis verbis lib. 2. ad uxor. & de Monog. & D. Hieron. lib. 1. contra Iouin. In eadem sententia fuit Ambr. Epistola 70. ad Vigil. de Abrah. patriarch. lib. 2. cap. 9. & lib. 8. in illud Lucæ: Omnis qui dimittit uxorem, &c. Chrysost. item & Theophil. in cap. 7. Epistola 1. ad Corinth. Non solum autem illicita, sed & irrita tam olim fuisse in lege Moysi, patet 1. Esdr. ca. 9. & 10. Quare recte etiam ab Ecclesia postmodum declarata sunt irrita; qualis canon est inter cæteros de Iudæis Concil. Aurelian. 3. can. 13 vocant hoc impedimentum Scholastici, cultus disparitatem.

22 Episcopi plurimi] Episcopos nunc dicit quos paulo prius præpositos, more suo.

23 derelicta cathedra] Facit hic locus pro necessaria residentia Episcoporum.

24 non subuenire] Hæc adiecimus ex Cambron. cod. nunc primum, qui pro eo ipso variam habet lectionem: mihi tribuere. Pro eo autem quod præcedit: nundinas aucupari, Gran. & Coste. nundinis aucupari, sed prius habent Ms. & paulopost pro censura diuina quidam recte Morelio scriptura, sed non placet.

25 Si dereliquerint legem meam] Adiecit Granius filij eius, sed quod neque hic habent Ms. neque supra Epist. 8. exc.

26 dum Domini mandata contempsimus] Hæc ita castigauimus ex Afflig. & vet. excus. cod. pro eo quod cæteri non recte contemnimus.

27 remediis seuerioribus veniremus) Habent quidem Manut elegantiorem lectionem vteremur; sed ut priorem genuinam existimem, facit concordia exempl. Ms. nostrorum cum aliis ex.

28 Ad prima statim verba minantis inimici) De Negatoribus istis late Dionysius Alexand. Epistola ad Fabium Antiochen. apud Eusebium eccles. Hist. lib. 6.

29 Christi sacramentum temeritate præcipiti solueretur) Alludit ad Sacramentum militare, Baptismi Sacramentum illi comparans, ob impressum characterem.

30 Nisi Domino soli) Veram hanc esse Manutii lectionem, conuincunt cod. Ms. & Epistola supra 53. & 64. quare corrupte legunt alii Deo soli.

31 Vltro ad forum currere, ad mortem sponte properare) Eleganter quidem ponuntur infinitiui hi pro præteritis, sed hactenus præterquam Epistola 11. non memini me vidisse apud Cypria. similem phrasin, & Afflig cod. legit cucurrere, ac properauere, quomodo & Costerius ac Colon. Cod.

32 Quid illi qui à magistratibus, &c. quod) Significantior est hæc Ms. lectio, quam exc. quot illic à magistratibus, &c. quot Capitolium autem accipit pro aris deorum, vt & infra hoc eodem libro, & supra Epistola lv.

33 Nonne sensus obstupuit) Restituimus Nonne, ex vet. exc. pro eo quod substituerat Remboldus non. Atqui obstupuit, solus legit Manut. pro eo quod Cambr. cum aliis excusis obstupuit, suspicor secutum illum inscriptiones veteres, vel inde quod Ms. Afflig. & Cambr. ad marg. legunt obstipuit.

34 quo moriturus accessit) Non male Afflig. & Cambr. in marg. oraturus.

35 quid victimam supplicaturus imponis) Quum in Ms. & quibusdam exemplaribus Grauii non reperiatur immolaturus vel, suspicor ex margine id irrepsisse in textum.

36 funestis illis ignibus) Ms. legunt illic, neutrum displicet.

37 Ac ne quid deesset) Locum hunc Cypriani sic excusat D. Augustin. Epistola 23. ad Bonifacium, vt dicat amisisse paruulos quod acceperant; quantum attinet ad parentum scelus, à quibus amittere coacti sunt; amisisse (inquam) non in seipsis, sed in mente & voluntate parentum.

38 vel impositi vel attracti, amiserunt paruuli) Lectionem hanc Ms. & vet. excus. cod. confirmat D. August. & certe primus Remboldus aliam distinctionem edidit.

39 aliena fraude caperemur) Etiam hoc ex eodem confirmatur, pro eo quod alii moreremur.

40 Nec est, proh dolor, iusta & grauis causa) Quod paucis attigit Epistola xv. latius hic, secedendum nempe in persequutione, ex scripturis prosequitur. Quod eo magis inculcasse videtur, ob Tertullian. sententiam contrariam libro de fuga in persequut. Vsque adeo autem hanc sententiam probauit Cyprianus, vt in confessione sua (quam habes in Actis passionis eius, & apud D. August. contra Gaud. Epist. lib. 1.) Disciplinam Eccles. seu scripturam sanctam prohibere dicat, ne quis vltro se offerat.

41 Exite de medio eius) Ms. quidem legunt earum, sed prius Græce legitur, & magis accedit ad id quod præcedit immundum nolite tangere.

42 Separamini qui fertis vasa Domini) Hæc è contrario Manusc. cod. lectio genuina est, quum 70. legant ἀφορίσθητε, & certe etiam vet. exc. sic legit, quare non placet Remboldi & aliorum lectio mundamini. Ex iisdem paulopost recens adiecimus &c.

43 Plagis vero & ipse perstringitur) Etiam hoc recte Ms. & Granius, quum explicet quod præmisit ex Apoc.

Apoc. & ne perstringaris plagis eius, pro quo tamen variam lectionem habet Camb. ad marginem: præstringaris, & præstringetur, quomodo & infra legitur l. Testim. 3. c. 34. Alii non recte constringitur.

44 Decepit multos patrimonii sui amor] Similiter loco citato Dionysius Alexand. Hi erant, de quibus prædixerat Dominus, quoniam pecunias habentes difficile saluabuntur.

45 qui terrestribus cupiditatibus inhærerent) Adiecimus cum Grauio vocem cupiditatibus, ex Ms item ex iisdem recens id quod sequitur & consulens.

46 sequeretur Dominum vt Apostoli & sub Apostolis multi) Locus insignis de paupertate voluntaria, sed quia à pluribus tractatus est, ad alios huius sæculi scriptores lectorem remittimus.

47 & desideria multa & nociua] Sic Ms. pro eo quod exc. nocentia, Cambrõ. etiam cod. pro, multa, legit inutilia. Ego legendum puto multa inutilia, nam vtrumque hodie & Græce & Latine legitur, malim autem legi cum hodiernis exemplaribus: errauerunt à fide, quam naufragauerunt; quod habent Manut. & Morel. cum Grauio, nisi infra sæpius posterius hoc legeretur. Certe Græca vox ἀπεπλανήθησαν significat aberrare, 1. Tim. 1. vbi illud vertit interpres, alia est vox Græca.

48 quibus mercedibus pensat) Affligin. cod. Grauius & Costerius repensat.

49 & non recipiat septies tantum) Supra Epistola 56. sic legebant Ms. & vet. excus. hic vero etiam Camb. & exc. plerique cum Morel. & Afflig. & vet. exc. cum Grauio & Manut. centies Posterius hoc exprimit vox Græca ἑκατονταπλασίονα & accedit quod est apud Marc. centupulum. Verum postea vbique illud legunt, Ms. & Colon. quoque codex sic habebat quanquam postea substitutum sit in eo centies.

50 Beati eritis cum persecuti vos fuerint) Miror, hanc huius loci lectionem confirmatam Ms. cod. Atque adeo malim legi sicut supra dicta Epist. 56. cum odio vos habuerint, cum Grauio & Cost. præsertim quum Græcè legatur apud Lucam μισήσωσιν.

51 Iam lassum corpus) Prius hoc adieci ex Camb. cod.

52 Nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet] Varia hic tormentorum genera enumerat flagella, fustes, equuleum, vngulam & flammam, & libro contra Demetriad. & lib. de patient. prætera bestias adiicit & cruces & gladium, de quibus omnibus in Apologetico Tertullian. & lib. ad Martyres. Prudentius alicubi etiam vncorum meminit. Quorum cætera satis nota sunt. Equuleum accipit Cicero lib. 5. Tuscul. qu. pro tormenti genere in formam equi, in quem coniiciebantur rei. Verum ex eo quod Prudentius dicat, Euiscerandum corpus equuleo eminus pendere, & hic Cyprianus: equuleus extenderet: videtur aliud quodpiam fuisse instrumentum, in quo rei extenderentur, & extensi deinde propenderent. Vngulam vero ferramentum fuisse mucronatum, quo sultatim corpora laniabantur & fodiebantur, siue ferreum pectinem, manifestum fit ex illo Prudentii in Romano Martyre:

> Scindunt vtrinque milites teterrimi
> Mucrone bisulco pensilis latus viri,
> Sulcant per artus longa tractim vulnera;
> Obliqua rectis, recta transuersis secant.

53 Excusatio esse miserabilis] Proprie accipit vocem pro miseratione digno.

54 Sic sic] Lectio vet. exc. ista magis placet, quam vulgata: Sic hic, neque enim vsitata est magnopere Cypriano vox hic, Ms. non aliud habent, quam: Sic. Casti vero & Æmelii Martyrum, quorum hic disertis verbis meminit, festum celebratur apud Bedam & Vsuardum in Mart. 22. Iun.

55 Cruor semiustulatis visceribus defluebat) Morel. semiusti lateris viscera defluebant, sed non placet; præsertim quum vox semiustulatus, etiam Ciceroni nota sit Orat. pro Milone.

56 Nec hoc ideo dico] Veram hanc esse lectionem patet ex mendo vet. exc. & Remboldi cod. ex eo, omisit enim vocem, ex, Erasmus, huic loco non conuenientem. Et certe ideo, legit Afflig. cod. & Morel. pro quo Cambron ego, non malo.

57 Et putraminibus amputatis] Quum sic legat Cambron. cod. & ad id quam proxime accedat vet. exc. & Remboldus; legentes (huic loco alioqui non satis conuenienter:) putaminibus: coniicio genuinam Cypriani lectionem esse putraminibus; præsertim quum Epistola lv. admoneat Morelius quosdam etiam codices legere putramina, & sic ibi legunt Affligen. codic. & alii Ms. quatuor. Accipitur autem pro putredinibus, quomodo legit Affligenien. cod. & excusi cæteri.

58 Emersit enim) De hoc genere cladis habes Tom. primo Epistolas decima, vndecima, duodecima & alias sequentes aliquot.

59 Non quærunt sanitatis patientiam] Ita Cambron. cod. Manutius, Remboldus, & Erasmici omnes; Afflig. vero Colon. vet. excu. Morelius & Grauius ad marginem pœnitentiam. Quam varietatem semel adnotasse sufficiat.

60 De pectoribus excusa est] Maxime placet hæc Affliginen. cod. & Manutii lectio, pro eo quod vulgo legitur de peccatoribus; nam prius legunt etiam Cambron. & vet. exc. præterquam quod legant exclusa est.

61 Exhalantibus etiam nunc] Elegantior est lectio excusorum: etiamnum, sed quum illud habeant excus. Remboldus & Ms. videtur genuinum magis; præsertim quum alibi etiam eadem phrasi vtatur.

62 Omnis mundus manducabit carnem] Grauius legit: Omnis immundus manducans carnem. Locum vero hunc non reperi apud 70. nisi forte Leuitici vigesimo secundo.

63 Apostolus item testatur & dicit] Tum hoc tum quod paulopost legunt Ms. comminatur & denunciat; magis placet, quam quod antea legebatur testetur & dicat, ac comminetur & denunciet, alioqui enim nimis longum erit hyperbaton.

64 Quicunque ederit panem aut biberit calicem] Prorsus eodem modo citant scripturam hanc, Epistola supra decima & vndecima Cyprianus, & lxxv. Firmilianus, Ambrosius & Græci in comment. & Augustinus tractatu in Ioannem 62. quæ lectio notatu digna; contra eos qui necessitatem vrgent communionis sub vtraque specie. Deinde aduertenda venit huius scripturæ loci expositio tum hic tum locis citatis, de præmittenda exomologesi ante Eucharistiam; quomodo interpretatur & D. Augustinus epistola 116. ad Ianuarium & Ambr. in comment. nec dissentiunt Græci Chrysostom. Theophil. Oecum. & præsertim Theodoretus in comment. quum probationem illam cuius meminit Apostolus; interpretatur de discussione conscientiæ an pura sit. Certe etiam Dionysius Areopagit. Eccles. Hierar. capite tertio ante Eucharistiæ sumptionem requirit expiationem ab extremis animi visionibus;

65 Vt lamentatio conquiescat, vt dolor sileat, &c] Frequentissime occurrunt similes loci Epistolis de lapsis apud Cyprianum, & libro de pœnitentia ac alibi apud Tertullianum; vt satis mirari nequeam eos qui omnem contritionem, omnem satisfactionem sublatam volunt, præsertim quum illud Ioannis Baptistæ Matthæi tertio facite fructus dignos pœnitentiæ, veteres omnes de satisfactione interpretentur, & scriptura veteris testamenti, pœnitentiæ exemplis similibus tam referta sunt, vt superfluum sit pluribus agere. Omitto publicas pœnitentias olim vsitatissimas, quæ nihil aliud quam satisfactiones erant pro peccatis. Porro euanescat, legunt manuscripti nostri, non vanescat, quod soli habent Manutius & Morelius Paulopost vocem se, interiecimus ex Cambr. vbi legitur: nemo se decipiat.

66 Credimus quidem posse apud iudicem plurimom martyrum merita] Elegans locus pro meritis operum, atque adeo aduersus illos, qui martyria pœnas duntaxat peccatorum esse volunt, non etiam merita quæ aliis prodesse queant. Porro de libellis Martyrum supra latius epistolis de Lapsis.

67 Cæterum si quis præpropera festinatione] Alludit ad epistolam Luciani Confessorum vniuersorum nomine, quam habes numero decimo septimo Habet autem variam lectionem Affiig. cod. præpostera, sed non placet.

68 De sua facultate] Hoc ex Cambron. cod. restitui pro eo quod erat: facilitate, ex vtroque autem Ms. reposuimus dignum fieri, pro eo quod erat bonum fieri, minus apte.

69 Si non contra ipsum Dominum, à Dei sacerdote facienda sunt: obtemperantis] Inter varias huius loci lectiones; hæc veteris excu. cod. facillima est quam in cæteris excusis obscurauit Rembeldus, interiecta si, particula, dum legit si obtempetantis, neque vero eam eo loco habent aut Ms. aut Manutius aut Granius Ms. autem legunt: si non contra ipsum Deum & Dei sacerdotem facienda sint, obtemperantis. Manutius si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda sit. Granius: si non contra ipsum Deum ac Dei sacerdotem, sit obtemperantis. Gratianus rursum dist. 50. cap. Si quis; (demas particulam si) optime legit: si non contra ipsum Dominom ac Dei sacerdotes sunt, facienda sunt. obtemperantis.

70 Sed si scripta non sint] Ex Cambr. cod. legimus sint, pro eo quod erat sunt: & paulopost ex vtroque Ms. vet. ext. & Rembeldo petiit, pro eo quod erat: petit, vtrumque etiam legit recte Gratianus.

71 Et fecerunt sibi deos aureos] Hoc ante me adiecerunt Costerius & Morel. & consentiunt Ms. cod. prater quam quod praterea adiiciat: & argenteos. Verum quum neque apud 70. neq; apud D. Hieron. id hodie legatur, omisimus; præsertim quum nec D. Aug. legat q. 147. super Exod. Legitur quidem infra Testim. l. 1. c. 1. sed ad Fortun. c. 4. rursum non habetur.

72 Si qui deliquit ante me] Habent quidem Ms. deliquerit, sed prius hodie Græce legitur apud 70.

73 Ait dominus] Adiecimus recens: dominus, ex Cambr cod. vti & paulopost vocem illo, ex Affiig. vbi recte legitur: Quid illo.

74 Ad facienda martyria] Neque enim placet lectio Grauii ad marg. mysteria, eo quod similis prorsus sit locus epistola ad Lucium.

75 Cum propheta Ezechiel] Ms. cod. vetustiores cum hic tum vbique legunt: Iezechiel, non modo in Cypriano sed in aliis auctoribus & nominatim in Commēnt. Ms. Hrabani. Quæ certe lectio probatur magis, eo quod & Hebraice appellatur יחזקאל & Græce apud 70. Ἰεζεκιήλ, nolui tamen temere immutare vulgatissimam illam lectionem quæ vbique legitur, Ezechel. Atqui semel id adnotasse sufficiat. Similis est error apud Typographos, qui vbique Esaias, legunt, non Isaias.

76 Non liberabunt filios neque filias] Hæc verba neque apud 70. neque apud D. Hier. leguntur. Adiecimus autem quod sequitur sed, ex Cambr. cod.

77 Qui confessus me fuerit] Vide epistolas 10. & 37. de varia huius loci lectione, certe prius illud hic legunt Ms. & exc. omnes.

78 Nisi si hæc ignaro Deo gesta sunt] Particulam si, Cypriani phrasi aptissimam, ex Ms. adiecimus cum Morelio. Ex Affiig. vero cod. cum Granio & Coster. legimus euenerunt, pro eo quod erat venerunt.

79 Et superduxit super eos iram animationis suæ] Itaquidem Affiig. cum excusis plerisque, sed vet. excus. comminationis, legit Cambronensis in texto: animaduersionis, in marg. indignationis. Vtraque magis accedit ad id quod Græce est θυμὸς αὐτοῦ, pro quo Hier. & in sua & in 70. versione furoris sui. Verum Cypriano peculiaris est vox animatio, pro animi vehementia, id enim proprie vox Græca significat, & eodem modo scripturam hanc citat De oratione Dominica.

80 auertit faciem à vobis] Ms. addunt suam, sed non habent id 70.

81 animi secreta reuoluentes] Ita ex Affiig. cod. cum Granio, pro eo quod erat voluentes.

82 & quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipias] Bis terue supra & rursum infra hoc eodem libro, ac de bon. patient. & supra Epistola ad Thibaritanos, satis superq. indicat, suo tempore fuisse id obseruatum, vt in manus traderetur corpus Domini. Idipsum eadem ætate indicat Cornelius in sæpe citata Epistola ad Fabium Antiochenum de Nouatiano, qui communicantes per ea quæ tenebant in manibus iurare coëgit, se ad Cornelium non redituros, Dionys. quoque Alexand. Epistola ad Xistum Pontificem apud Euseb. & Niceph. Eodem pertinet illud Clement. Alexand. 1. Stromatum: Permittitur vnicuique, Eucharistia diuisa partem sumere, & quæ mox adferemus ex veteribus de Eucharistia domum deportari solita. Eandem consuetudinem indicant, Ambrosius oratione sua ad Theodos. Imperat. quum prohiberet illum a templi ingressu, quam habes apud Theodoretum. & Hieronym. Epistola ad Theophilum contra Ioan. Hierosol. Immo diu postea adhuc perdurasse, constat ex Can. 2. Rothomag. Concilii, quo cauetur, vt non nisi in os immittatur à sacerdote, quemadmodum obseruatur hodie. Similis consuetudo, quæ laicis & pueris nonnunquam dabatur deferenda Eucharistia ad infirmos, quam colligere est ex historia Serapionis apud Euseb. ex Dionys. Alexand. reuocata est à Concil. Remensi can. 2. quemadmodum citatur ab Iuone in Decret. & à Gratiano de consecrat. dist. 2. ca. peruenit.

83 Atque ô tuam nimism] Affliginien. cod. & Grauii in marg. legunt ob, sed prius magis placet tum ob Emphrasin maiorem, tum quod similis sit phrasis Epistola lv.

82 Quid percolsa & alienata mens] Manut. legit percussa, Cambr. cod. & Gran. ad marg. præclusa, sed primam malo.

45 ecce eorum qui negauerunt] Miracula quæ hic adfert de indigne sumentibus Eucharistiam mire confirmant veritatem corporis & sanguinis Domini in Eucharistia, cuiusmodi plura reperire est apud Ioan. Garetium in suis classibus.

86 Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt] Vocem, sibi, ex coniectura Cauchij, adiecimus, pro eo quod legebat Grauius sui, in cæteris vtrumque desideratur forte legendum suis.

87 cœpit fluctuabunda iactari, & velut] Voces: cœpit ac: &, recens quoque adiecimus ex Ms.

88 Vbi vero solemnibus adimpletis calicem diaconus] De hoc hoc officio Diaconi supra latius Epistola ad Rogatianum Episcopum. Colligitur autem tum hinc tum ex Liturgiis Græcorum, non nisi solemnibus adimpletis calicem administrari solere, deinde in solemnibus Missis præsentes olim communicasse. De priuatis autem Missis, an in iis semper communicatum sit, an etiam priuatæ quadam fuerint, erat hic dicendi locus: sed ne hic sim prolixior, statui Deo fauente Assertioni de communione sub altera specie, tractatulum de Missis priuatis aliquando subiicere.

89 & accipientibus cæteris locus eius aduenit] Tractat locum hunc D. Aug. Epistola 23. ad Bonifac. Haud obscure autem hic, quomodo & supra, indicatur vetus Ecclesiæ consuetudo Communionis paruulorum, qualem etiam indicare videtur Dion. Areopag. sub finem Eccles. Hierarch. & sua adhuc ætate D. Aug. Epistola 107. ad Vitalem. Quandoquidem autem apud alios auctores rarissima fiat illius mentio, suspicor neque vniuersalem fuisse, neque post D. Augustin. diu illam perdurasse.

90 quæ ad eloquendum) Hoc ex Camb. cod. pro eo quod cæteri loquendum.

91 inter fauces & pectus sanguinem admittens] Ex eodem addita vox, sanguinem, ex vtroque vero Ms. restituimus: inter. pro eo quod erat: intra, eo quod sequatur: concludi postmodum cœpit, pro quo habet Manut. concuti, minus placet, vult enim hoc auctor, suffocatam puellam, inter fauces & pectus hærente sanguine Dominico.

92 Et cum quædam arcam suam, in qua Domini sanctum fuit) En hic aliam denuo veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua liberum erat vnicuique corpus Domini aut in Ecclesia consumere, aut domum asportare. Cuius meminit etiam auctor infra Tomo 3. de Spectac. in hæc verba, dimissus, & adhuc gerens secum vt assolet Eucharistiam. De ea etiam Tertullianus sub finem libri de Oratione disertis verbis, & lib. 2. ad Vxorem in verbis illis Nesciet maritus quod secreto ante omnem cibum gustes. Eodem pertinent quod supra adduxi ex Clement. Alexand item illud D. Hieron. Apolog. ad Pammachium pro lib. contra Iouin. Quare non ingrediuntur Ecclesias, &c. ac quod de Satyro fratre scribit Ambrosius. Et perdurauit ea ad Concilium vsque ad Cæsaraugustanum, cuius canon. 3. anathematizatur, si quis Eucharist. gratiam acceptam in Eccl. non consumpserit.

93 Et quidam alius & ipse maculatus sacrificio, &c.) Clarior est hæc vulgata & Ms. lectio quam Manut. Et alius qui & ipse maculatus de sacrificio, &c. Afflig. cod. legit. sacrificium sacerdote celebrante. Sed quandoquidem non solet administrari laicis Eucharistia nisi sacrificio iam celebrato, prius magis placet.

44 gratia salutaris) Hac appellatione sententia confirmatur illorum, qui Eucharistiam bonam gratiam interpretantur, quomodo D. Hieron. alicubi gratiositatem & gratiam.

95 Nec sibi quo minus &c.] Eadem prorsus fere ad verbum videre est supra Epistola XXXII. Cleri Romani ad Cyprian. & Cypriani ad Antonianum, vbi quid Libellatici & libelli abunde diximus.

96 magis obaudiuit humano imperio Obaudire pro obedire, phrasis est Cyprianica, ita & illud viderit.

97 Denique quanto & fide maiores & timore meliores sunt) Hanc lectionem ex vet. exe. & Ms. denuo restituimus, pro eo quod reposuerat Remboldus maiore & meliore.

98 quoniam tamen de hoc vel cogitauerunt, &c.] Hinc vel maxime patet, Confessionem secretorum peccatorum apud sacerdotes, non nouitiam, sed iam olim vsitatam esse. Eandem disertis verbis agnoscit Tertullianus libro de pœnitentia, vbi descripta exomologesi qua domino delictum nostrum confitemur, deinde inter actus exomologesis enumerasset, Presbyteris aduolui & aris Dei adgeniculari: Plerosque tamen (inquit) hoc opus, vt publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores quam salutis; velut illi qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescentia sua pereunt. Simili vtuntur comparatione in hac materia D. D. Hieronimus in cap. 10. Ecclesiastici. Basilius in reg. Monach. cap. 68. Pacianus paranesi ad pœnitentiam ac ad Simpronianum contra Nouatia. & Orig. hom. 2. in Psalm. 37. Immo huius confessionis necessitatem docent Hier. loco citato. Basil. quæst. compend. explicat. 288. & fusius explic. 26. Cyrillus l. 3. in Leuit. cap. 5. & Orig. lib. 8. in Leuit. Agnoscunt eandem D. D. August. lib. de vtilit. pœnit. siue hom. 50 (eodem enim sunt, & August. esse constat cum ex Indiculo Possidij, cum ex Beda collectaneis) & Tract. in Ioan. 11. Theodoret. de Audianis hæreticis, Leo Pontifex Epistola 57. & 78. Altius longe licet eandem petere ex Dion. Areopag. Epistola 8. ad Demophilum, & vt omittam Clemen. Rom. Epist. 1. ex Epistol. Iacob. vlt. c. & Act. Apostol. cap. 19 vel D. Basil. interprete regula Monach. capite 21. & Anastasio Antiocheno ante ann. 700 qu. Theolog. c. 7. & vero conuincere id videntur verba D. Lucæ τῶν πεπιστευκότων, quæ locum cuiuscunque intellige de iis qui iam ante crediderant, vti recte adnotauit Reuerendiss. Ruremundensis in sua Panoplia. Hæc paulo latius ob adnotationes Rhenani in Tertul. lib. de pœnitentia, & Erasm. in D. Hier. qui contendunt, confessionem priuatam, suam originem sumpsisse ex publica, atque adeo recentiorem ætate D.D. Hieronym. & Aug. quum potius publica pœnitentia priuatam confessionem coniunctam habuerit: Vtpote quum ex Origene constet loco supradicto in Psal. 37. sacerdotis fuisse iudicare, num publicanda peccata & publica pœnitentia imponenda fuerit, nec ne. Nec est quod sibi adblandiantur illi de facto Nectarij quum id potius secretorum peccatorum confessionem comprobet, & non aliud quam Presbyterum pœnitentialem illo officio suo mouerit, vti amplissime deducit Dn. Ioan. Hasselous, detectis imposturis Musculi in translatione historiæ Socratis. Neque quicquam etiam pro illis facere Chrysost. patet, tum ex hom. 20. 29. 39. in Gen. hom. 10. in Mat. & l. 2. de sacerdotio cap. 2. & 7. ac. 3. cap. 5. tum ex scripto eiusdem de Confessione, quod vidisse se scribit in Biblioth. Reg. Theolog. doctiss. Marianus Victorius Rheatinus l. suo eiusdem argumenti. Diui Basilij quoque sententiam ex locis supra citatis col. lo-

gere est ipsis pęnè aduersam, quantumuis pro se nescio quem locum citet Rhenanus. Ambr. quoque quam à cæteris non dissentiat, docet lib. 1. de pœnit. cap. 7. & lib. 2. cap. 1. & 7.

99 exomologesin conscientiæ faciunt) ἐξομολόγησις *propriè confessionem significat, ab* ἐξομολογεῖν, *quod est ingenue loqui, hinc Plutarchus in Pericle*: ἐξομολόγησις ἀσθενείας, *id est, confessio infirmitatis. Eadem significatione dixit D. Lucas Act. 19.* ἐξομολογούμενοι καὶ ἀπαγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν. *& Basil. dictaq; 288.* ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. *Sic Græci plerique dum confessionis peccatorum meminerunt: & sicubi simpliciter voce* ἐξομολόγησις *vtuntur, pro confessione peccatorum eam accipiunt, vti Diadochus Episcopus Photicensis cap. 100. de perfectione. Eam phrasin & hic alibi plerumque imitatur Cyprianus, dum modo delictorum, modo peccatorum, modo conscientiæ exomologesin appellat. Atque adeo videtur mihi plerumque propriè ea voce vti, pro eo quod Latini alq; veteres Confessionem peccatorum dicunt. Et certè hoc loco id conuincere mihi videntur quæ ponit synonima, apud sacerdotes Dei confiteri peccata, exomologesin conscientiæ facere animi sui pondus exponere. Tertul. contra ferè ea voce vtitur, pro omni actu seu ministerio ipsius pœnitentiæ, ita enim illam definit libr. de pœnitentia: Itaque Exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, conuersationem iniungens misericordia illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare, &c. quæ iisdem penè verbis sub finem huius libri habet Cyprianus Ep. ad Antonian. & alibi, vbi simpliciter vtitur voce Exomologeseos, nempe non pro toto actu pœnitentiæ, sed pro ea confessione, quæ fiebat post sacerdoti priuata confessio, hanc sequebatur pœnitentia, post quam Exomologesis, deinde manus impositio, ac sic admittebantur ad Eucharistiam.*

Quanquam tamen id non vbique obseruet.

100 plus immò deliquit] Imo *pro*: potius, *phrasi Cypriani, etiam ab Erasmo adnotata. Similiter li. de vnitat. Eccl. Cathol. sed imo cumulantur.*

101 Confiteantur singuli quæso vos fratres dilectissimi] *Adiecimus*, dilectissimi, *ex Ms. & consentit phrasis Cyprianica, rursum autem more suo accipit delictum pro grandi peccato.*

102 lauacra cum fœminis quotidie] *Ms. non habent*: cum fœminis, *neque videtur opus, ex verbis similibus pagina precedentis: hoc enim criminis dat & malis decent: vt ad balneas statim properaret, quæ lauacri vitalis gratiam acceperat. Deinde agit de tempore pœnitentiæ publicæ, quo durante non licebat lauacra celebrare, sed vti loquitur Tertull. lib. de pœnitentia, illotos & sordulentos & extra lætitiam diuersari oportebat.*

103 eructat] *Afflig.* eructuat.

104 nigri pulueris ductu, &c.] *Paulo elegantius expressit illud Tertullian. de hab. muliebr. illum ipsum nigrum puluerem, quo oculorum exordia producuntur.*

105 funus tuum portare] *Elegans Metaphora, prouerbii speciem habens.*

106 qui seruas testamentum) *Vocem*: tuum, *recens adiect. ex* Cambron. *codic. & legunt id etiam 70.*

107 Illic sola superest pœnitentia) *Vocem* sola, *denuo adiecimus ex Ms. & vet. exc. omissam primum à* Rembold*o. Est tamen locus obscurus. Paulo post ex iisdem vocem* dilectissimi.

108 stratos solo adhærere cineri, in cilicio & sordibus volutari] *Afflig. cod legit.* strato solo adhærere, in cinere & cilicio, &c. *Verum prius magis accedit ad illud Tertul. sacco & cineri incubare, quod hic imitatur.*

109 nullum hic iam velle vestitum] *Etiam vocem*: hic, *recens adiect ex* Ms.

110 metuenda possidentibus & veneno) *Ita Cambron. cod. Gram. Mantu. & Morel. cæteri* vendenda, *quod magis placet, ob id quod immediate sequitur*; ad hoc tantum profuerit, &c. *Vbi paupertatem voluntariam primorum credentium denuo pro exemplo lapsis proponit imitandam.*

111 Incunctanter & largiter fiat operatio] *Quid operatio Cypriano, dicemus infra lib. de opere & eleemosynis.*

112 Cum conuersus ingemueris] *Totidem verbis citatur hæc scriptura à Diuo Hieronym. Epistolis ad Sabinianum diac. & ad Rusticum. vide supra Epistolam* 28.

113 fides instaurata) *Cambronens. cod.* restaurata.

DE VNITATE ECCLESIÆ Catholicæ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

OCcasione schismatis Nouatiani, vt suos Carthaginenses deterreret, aliaqui non multum ab illo abhorrentes, propter Nouatum & alios quosdam suæ Ecclesiæ Presbyteros totius tragœdiæ auctores, librum hunc conscripsit Cyprianus. Atque imprimis, postquam aduersus illorum insidias communitos ad constantiam hortatus est, hæreseôn causam esse docet, quod caput Ecclesiæ non quæritur, primatus Petri contemnitur, & cathedra ac Ecclesia vna & Episcopatus vnus deseritur. Deinde tum scripturis tum figuris veteris & noui Testamenti vnitatem Ecclesiæ comprobat. Porro Nouatiani ambitionem in inuadendo Episcopatu Romano, velut aliud agens paucis prosecutus, late deducit, neque pro eorum paucitate contra Ecclesiam quicquam facere illud Matth. 18. Vbicunque fuerint duo vel tres collecti in nomine meo, &c. neque martyrium illis posse prodesse extra Ecclesiam. Post hæc docet non mirari eos oportere, quod vigerent hæreses, iam olim à Christo prædictæ (obiter interiectis schismaticorum suppliciis) neque quod Confessores quidam Romani schismati consentirent, quippe cum ante obitum nemo beatus sit, & in ipso Apostolorum cœtu Iudas proditor extiterit; vitanda item schismaticorum & hæreticorum consortia. Ad pacem denique &

vnanimitatem

vnanimitatem per scripturas hortatur. Porro titulum huius libri paucis indicat ipse Cyprianus Epistola 51. Sed & (inquit) Catholicæ Ecclesiæ vnitatem quantum potuit, expressit nostra Mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido. E quo loco primus ego quod sciam, ante annos plus minus octo verum hunc huius libri titulum deprehendi. Nec dissentit D. Pontius in vita Cypriani, & titulo de vnitate citat hunc librum D. Aug. contra Cresc. Grammatic. lib. 2. c. 33. Eundem reperire est, non modo apud Manut. & Morel. ac in Ms. omnibus. sed & apud Trithemium, & in veteri excuso codice, qui adijciunt præterea: aduersus Nouatianum. *Et cum cæteri:* De vnitate Ecclesiæ, *legant duntaxat, nobiscum & cum Cypriano addit Cambron. cod* Catholicæ, *quomodo etiam* Antoninus *scripta Cypriani enumerans. Primus immutauit Remboldus, & nescio unde reposuit titulum* αὐδιωτίγεαφον, De simplicitate Prælatorum, *fortassis ob verba illa, quæ in ipso libri frontispicio reperire est:* cumque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes. *Quare mirari satis nequeo non substitutum ab Erasmo titulum genuinum; præsertim quum & in cod. Gemblacensi repertator ille, & ipse in indice operum hunc titulum ediderit:* aduersus Nouatianum schismaticum de Ecclesiæ vnitate.

Math. 5.
Math. 10.

CVM moneat Dominus & dicat, Vos estis sal terræ: cùmque esse nos iubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes: quid aliud, fratres dilectissimi, quàm prouidere nos conuenit, & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cauere, ne qui Christum sapientiam Dei patris induimur, minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est, & ea quæ subruendis ac dejiciendis Dei seruis aperta impugnatione grassantur. Facilior cautio est, vbi manifestior formido est? & ad certamen animus ante præstruitur, quando se aduersarius profitetur. Plus metuendus est & cauendus inimicus, cùm latenter obrepit; cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, vnde & nomen serpentis accepit. Ea est eius semper astutia: ea est circumueniendi hominis cæca & latebrosa fallacia: sic ab initio statim mundi fefellit, & verbis mendacibus blandiens, rudes animas incauta credulitate decepit: sic Dominum ipsum tentare conatus; quasi obreperet, rursus & falleret, latenter accessit: intellectus tamen est & retusus, & ideo prostratus, quia agnitus, atque detectus: vnde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi vincentis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum reuoluamur, sed ad periculum prouidi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur, Christi mandata seruemus? ipso monente & dicente. Si vis ad vitam venire, serua mandata. Et iterum, Si feceritis quæ mando vobis, iam non dicam vos seruos, sed amicos. Hos denique fortes dicit & stabiles; hos super petram robusta mole fundatos; hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcussa firmitate solidatos. Qui audit, inquit, verba mea, & faciet ea, similabo eum viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Verbis igitur eius insistere; quæcumque & docuit & fecit, discere & facere debemus. Cæterum credere se in Christum quomodo dicit, qui non facit quod Christus facere præcepit? aut vnde perueniet ad præmium fidei, qui fidem non vult seruare mandati? Nutet necesse est & vagetur, & spiritu erroris arreptus, velut puluis quem ventus excutit, ventiletur: nec ambulando proficiet ad salutem, qui salutaris viæ non tenet veritatem. Cauenda sunt autem, fratres dilectissimi, non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid vero astutius, quid ve subtilius quàm vt Christi aduentu detectus ac prostratus Inimicus (postquam lux gentibus venit, & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, vt surdi auditum gratiæ spiritalis admitterent aperirent ad Deum oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate reualescerent, claudi ad Ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent) videns ille idola derelicta, & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitauerit nouam fraudem; vt sub ipso Christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses inuenit & schismata, quibus subuerteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet vnitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cæcitate; circumscribit, & decipit noui itineris er-

Matt. 19.
Ioan. 15.
Matt. 7.

rore. Rapit de ipsa Ecclesia homines, & dum sibi appropinquasse iam lumini, atque euasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit; vt cum Euangelio Christi, & cum obseruatione eius, & lege non stantes, Christianos se vocent; & ambulantes in tenebris, habere se lumen existiment; blandiente aduersario atque fallente, qui secundum Apostoli vocem, transfigurat se velut angelum lucis, & ministros subornat suos velut ministros iustitiæ; asserentes noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, Antichristum sub vocabulo Christi, vt dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cœlestis doctrina seruatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum: Ego tibi dico, inquit, quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claues regni cœlorum, & quę ligaueris super terram, erunt ligata & in cœlis: & quęcunque solueris super terram, erunt soluta & in cœlis. Et iterum eidem post Resurrectionem suam dicit: Pasce oues meas. Super illum vnum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oues suas. Et quamvis Apostolis omnibus post Resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat: Sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum. Si cui remiseritis peccata, remittentur illi; si cui tenueritis, tenebuntur: tamen vt vnitatẽ manifestaret, vnam cathedram constituit, & vnitatis eiusdem originem 13 ab vno incipiẽtem sua auctoritate disposuit. Hoc erant vtique & cæteri Apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio prędíti & honoris & potestatis, sed exordium ab vnitate proficiscitur. Primatus Petro datur, vt vna Christi Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. Quam vnam Ecclesiam etiam in Cantico Canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: Vna est columba mea, perfecta mea, vna est matri suę; electa genitrici suę. Hanc Ecclesiæ vnitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? qui Ecclesię renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quam fundata est Ecclesia, deserit; in Ecclesia se esse confidit? quando & beatus Apostolus Paulus hoc idem doceat, & sacramentum vnitatis ostendat, dicens: Vnum corpus & vnus spiritus, vna spes vocationis vestrę, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus? Quam vnitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maximè Episcopi, qui in Ecclesia prę sidemus, vt Episcopatum quoque ipsum vnum atque indiuisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida pręuaricatione corrumpat. Episcopatus vnus est, cuius à singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque vna est, quę in multitudinem latius incremento fœcunditatis extenditur: quo modo solis multi radij, sed lumen vnum: & rami arboris multi, sed robur vnum tenaci radice fundatum: & cùm de fonte vno riui plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copię largitate, vnitas tamen seruatur in origine. Auelle radium solis à corpore, diuisionem lucis vnitas non capit: ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit: à fonte pręcide riuum, pręcisus arescet. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, vnum tamen lumen est, quod vbique diffunditur, nec vnitas corporis separatur: ramos suos in vniuersam terram copia vbertatis extendit, profluentes largiter riuos latius expandit: vnum tamen caput est, & origo vna, & vna mater, fœcunditatis successibus copiosa. Illius fœtu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica: vnam domum nouit, vnius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo seruat, hęc filios regno, quos generauit, assignat. Quisquis ab Ecclesia segregatus adulterę iungitur, à promissis Ecclesię separatur. Nec perueniet ad Christi pręmia, qui relinquit Ecclesiã Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere iam non potest Deum patrem, qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit euadere quisquam qui extra arcam Noë fuit; & qui extra Ecclesiam foris fuerit, euadit. Monet Dominus & dicit: Qui non est mecum, aduersus me est: & qui non mecum colligit, spargit. Qui pacem Christi & concordiam rumpit, aduersus Christum facit. Qui alibi præter Ecclesiam colligit,

2. Cor. 11. Matth. 16. Ioan. 21. Ioan. 20. Cant. 6. Ephes. 4. Matth. 12.

colligit, Christi Ecclesiam spargit. Dicit Dominus: Ego & Pater vnum sumus. Et iterum de Patre & Filio & Spiritu Sancto scriptum est: Et hi tres vnum sunt & quis quam credit hanc vnitatem de diuina firmitate venientem, sacramentis cœlestibus cohærentem, scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium diuortio separari? Hanc vnitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non tenet Patris & Filij fidem, vitam non tenet & salutem. " Hoc vnitatis sacramentum, hoc vinculum concordiæ inseparabiliter coherentis ostenditur; quando in Euangelio tunica Domini Iesu Christi non diuiditur omnino nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi, quis ipsam potius indueret, integra vestis accipitur, & incorrupta atque indiuidua tunica possidetur. Loquitur ac dicit Scriptura diuina: De tunica autem, quia de superiore parte non consutilis, sed per totum textilis fuerat, dixerunt ad inuicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de ea cuius sit. 22 Vnitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est, de cœlo & à Patre venientem; quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam semel & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi, qui scindit & diuidit Ecclesiam Christi. Contra denique cum Salomone moriente, regnum eius & populus scinderetur, Achias propheta Ieroboam Regi obuius factus in campo, in duodecim scissuras vestimentum suum discidit, dicens: Sume tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter seruum meum Dauid, & propter Hierusalem ciuitatem quam elegi, vt ponam nomen meum illic. Cùm duodecim tribus Israël scinderentur, vestimentum suum propheta Achias discidit. At verò quia Christi populus non potest scindi, tunica eius per totum textilis & coherens diuisa à possidentibus non est: indiuidua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem sacramento vestis & signo declarauit Ecclesiæ vnitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus; vt aut credat scindi posse, aut audeat scindere vnitatem Dei? vestem Domini? Ecclesiam Christi? Monet ipse in Euangelio suo, & docet dicens: 23 Et erit vnus grex, & vnus pastor. Et esse posse vno in loco aliquis existimat aut multos pastores, aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eandem nobis insinuans vnitatem, obsecrat & hortatur dicens: Obsecro, inquit, vos fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata. " Sitis autem compositi in eodem sensu, " & in eadem sententia. Et iterum dicit: Sustinentes inuicem in dilectione, satis agentes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis. Stare tu & viuere putas posse de Ecclesia recedentem? sedes sibi alias & diuersa domicilia condentem? cùm dictum sit ad Raab, in qua præformabatur Ecclesia: Patrem tuum & matrem tuam, & fratres tuos, & totam domum patris tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & erit, omnis qui exierit ostium domus tuæ foras, reus sibi erit: Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege cõtineat, quàm vt agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo vna edatur. Loquitur Deus dicens: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Caro Christi & sanctum Domini eiici foras non potest, nec alia vlla credentibus præter vnam Ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc vnanimitatis hospitium designat, & denunciat Spiritus Sãctus in Psalmis, dicens: Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo. In domo Dei, in Ecclesia Christi vnanimes habitant, concordes & simplices perseuerant. Iccirco & in columba venit Spiritus Sanctus. 26 Simplex animal & lætum est, non felle amarum, non morsibus sæuum, non vnguium laceratione violentum: hospitia humana diligere, vnius domus consortium nosse, 27 cùm generant simul filios edere, cùm commeant volatibus inuicem cohærere, communi conuersatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia vnanimitatis implere. 28 Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas, hæc charitas obtinenda, vt columbas dilectio fraternitatis imitetur, vt mansuetudo & lenitas agnis & ouibus " coæquatur. Quid facit in pectore Christiano luporum feritas? & canum rabies? & venenum lethale serpentum? & cruenta sæuitia bestiarum? Gratulandum est, " cum tales de Ecclesia separantur; ne columbas, ne oues Christi sæua sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & coniungi non potest amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluuia cum serenitate,

Ioan.10. 1.Ioan.5. Ioan.19. 3.Reg.11. Ioan.10. 1.Cor.1. Ephes.4. Iosue2. Exod.12. Psal.67.

pugnà cum pace, cum fœcunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de Ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solidà radice fundatam procella subuertit. Inanes paleæ tempestate iactantur, inualidæ arbores turbinis incursione euertuntur. Hos execratur & percutit Ioannes Apostolus dicens: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, 31 mãsissent vtiq; nobiscum. 32 Hinc hæreses & factæ sunt frequenter, & fiunt, dum peruersa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet vnitatem. Fieri verò hæc Dominus permittit & patitur, 33 manente propriæ libertatis arbitrio; vt dum corda & mẽtes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat. Per Apostolum præmonet Spiritus Sanctus, & dicit: Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis. Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur: sic & ante iudicij diem hic quoque iam iustorum atque iniustorum animæ diuiduntur, & à frumento paleæ separantur. 34 Hi sunt qui se vltro apud temerarios conuenas sine diuina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine vlla ordinationis lege constituunt, qui nemine Episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt: quos designat in Psalmis Spiritus Sanctus, sedentes in pestilentiæ cathedra pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena lethalia linguis pestiferis euomentes: quorum sermo vt cancer serpit: quorum tactus pectoribus & cordibus singulorum mortale virus infundit. Contra eiusmodi clamat Dominus, ab his refrænat & reuocat errantem plebem suam dicens: Nolite audire sermones pseudoprophetarũ: quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abiiciunt verbum Dei: Pax erit vobis, & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis: omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala: non locutus sum ad eos, & ipsi prophetauerunt. 35 Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, conuertissem eos, à malis cogitationibus eorum. Hos eosdem denuo Dominus designat & denotat dicens: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter vnum esse non possit, 36 baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, 37 sed immo cumulantur. Non Deo natiuitas illa, sed diabolo filios generat. Per mendacium nati, veritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati, fidei gratiam perdũt. Ad pacis præmium venire non possunt, qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant, quod dixerit Dominus: Vbicunque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. 38 Corruptores Euangelij atque interpretes falsi extrema ponunt, & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdolè comprimentes. Vt ipsi ab Ecclesia scissi sunt, ita capituli vnius sententiam scindunt. 39 Dominus enim cum discipulis suis vnanimitatem suaderet & pacem: Dico, inquit, vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra; de omni re, quamcunque petieritis, continget vobis à Patre meo qui in cœlis est. Vbicumque enim fuerint duo, aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: ostendens non multitudini, sed vnanimitati deprecantium plurimum tribui. Si duobus, inquit, ex vobis conuenerit in terra, vnanimitatem prius posuit; concordiam pacis ante præmisit, vt conueniat nobis, fideliter & firmiter docuit. Quomodo autem potest ei cum aliquo conuenire, cui cum corpore ipsius Ecclesiæ & cum vniuersa fraternitate non conuenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi, quos constat à Christo & ab eius Euangelio separari? non enim nos ab illis, sed illi à nobis recesserunt. Et cùm hæreses & schismata postmodum nata sint: 40 dum conuenticula sibi diuersa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt: Dominus autem de Ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in Ecclesia loquitur: vt si ipsi concordes fuerint, & secundùm quod mandauit & monuit, duo aut tres licet, collecti vnanimiter orauerint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei maiestate quod postulant. Vbicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego, inquit, cum eis sum; cum simplicibus scilicet, atque pacatis, cum Deum timentibus, & Dei præcepta seruantibus. Cùm his duobus, vel tribus licet, esse se dixit,

Quomodo

[Marginalia: 1. Ioan. 2. — 1. Cor. 11. — Psalm. 1. — 2. Tim. 2. — Ier. 23. — Ier. 2. — Ephes. 4. — Matt. 18.]

Dan. 3. Quo modo & eum tribus pueris in camino ignis fuit; & quia in Deum simplices, atque inter se vnanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animauit. Act. 5. Quo modo Apostolis duobus in custodia clausis, quia simplices, quia vnanimes erant, ipse adfuit; ipse resolutis carceris claustris, vt verbum quod fideliter prædicabant, multitudini traderent, ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit: Vbi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum: non homines ab Ecclesia diuidit, qui instituit & fecit Ecclesiam; sed exprobrans discordiam perfidis, " & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus vnanimiter orantibus, quàm cum dissidentibus plurimis, plusque impetrari posse paucorum concordi prece, quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addidit dicens: Mar. 11. Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester qui in cœlis est, remittat vobis peccata. Et ad sacrificium cum dissensione Matt. 5. venientem reuocat ab altari & iubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo munus offerre, quia nec ad Gen. 4. Cain munera respexit Deus: " neque enim pacatum habere Deum poterat, qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum; quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum, an secum esse Christum cum collecti fuerint, opinantur; qui extra Christi Ecclesiam colliguntur? " Tales etiam si occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur, inexpiabilis & grauis culpa discordiæ, nec passione purgatur. Esse martyr non potest, qui in Ecclesia non est: ad regnum peruenire non poterit, qui eam, quę regnatura est, derelinquit. Pacem nobis Christus dedit: concordes atque vnanimes esse præcepit: dilectionis & charitatis fœdera incorrupta atque inuiolata seruari mandauit: exhibere se non potest Martyrem, qui fraternam non tenuit charitatem. Docet hoc & contestatur Paulus 1. Cor. 13. Apostolus dicens: Et si habuero fidem ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea 44 si tradidero corpus meum vt ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet; " charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit charitas: hæc enim semper in regno erit; hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis vnitate durabit: ad regnum cœlorum non potest peruenire discordia. " Ad præmia Christi qui dixit: Ioan. 15. Hoc est mandatum meum vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, pertinere non poterit, qui dilectionem Christi perfida dissensione violauit. Qui charitatem non habet, Deum non habet. Ioannis beati 1. Ioan. 4. Apostoli vox est. Deus inquit, dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet. Cum Deo manere non possunt, quia esse in Ecclesia Dei vnanimes noluerunt; ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel obiecti bestiis animas suas ponant; 47 non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se Christianum esse profitetur, quomodo & Christum diabolus sępe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: Matt. 24. Multi venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos fallent. Sicut ille Christus non est, " quamvis fallat in nomine illius: ita nec Christianus videri potest, qui non permanet in Euangelij eius & fidei veritate. Nam & prophetare, & dæmonia excludere, & virtutes magnas in terris facere, sublimis vtique & admirabilis res est; non tamen regnum cœleste consequitur, quisquis in his omnibus inuenitur, nisi recti & iusti itineris obseruatione gradiatur. Denunciat Dominus & dicit: Multi mihi dicent in illo die: Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetauimus? Matth. 7. & in tuo nomine dæmonia exclusimus? & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognoui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Iustitia opus est, vt promereri quis possit Deum iudicem. Præceptis eius & monitis obtemperandum est, vt accipiant merita nostra mercedem, Dominus in Euangelio cum spei & fidei nostræ viam compendio breuiante dirigeret: Dominus Deus tuus, inquit Deus, vnus est: & Diliges Dominum Matt. 12. Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum: & secundum simile

huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & Prophetæ. Vnitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit: Prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam vero vnitatem seruat, quam dilectionem custodit aut cogitat, qui discordiæ furore vesanus Ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, charitatem dissipat, sacramentum profanat; 49 Malum hoc, dilectissimi fratres, iam pridem cœperat, sed nunc creuit eiusdem mali infesta clades, & exurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ peruersitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænunciante per Apostolum nobis & præmonente Spiritu sancto: In nouissimis, inquit, diebus adcrunt 50 tempora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi tumidi, cupidi, blasphemi, 51 parentibus inobedientes, ingrati, impij, sine affectu, " sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, 53 bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes 54 deformationem religionis, virtutem autem eius abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis; semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. Et quomodo Iamnes & Mambres restiterunt Moysi: sic & hi resistunt veritati, homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, 55 sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. Adimplentur quæcunque prædicta sunt; & appropinquante iam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis aduersario sæuiente error fallit. 56 extollit stupor, liuor incendit, cupiditas excæcat, deprauat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moueat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram 57 prænunciante veritate corroboret. Vt quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante prædicta sunt: ita cæteri fratres ab eiusmodi caueant, quia & hæc ante prædicta sunt instruente Domino, & dicente: Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Vitate, quæso, vos eiusmodi homines, & à latere atque auribus vestris perniciosa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: Sæpi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam. Et iterum: Corrumpunt ingenia bona 58 confabulationes pessimæ. Docet Dominus & admonet à talibus recedendum. Cæci sunt, inquit, duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens, simul in foueã cadent. 59 Auersandus est talis, atque fugiẽdus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. An esse sibi cum Christo videtur, qui aduersus sacerdotes Christi facit? qui se à cleri eius & plebis societate secernit; Arma ille contra Ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat: hostis altari, aduersus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens seruus, filius impius, frater inimicus contemptis episcopis & Dei sacerdotibus derelictis constituere audet aliud altare, precem alteram illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia profanare; " nec dignatur scire, quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam diuina animaduersione punitur. Sic Chore & Dathan & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, " pœnas statim pro suis conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis in profundum sinum patuit, stantes atque viuentes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantùm eos qui auctores fuerant, Dei indignantis ira percussit: sed & cæteros ducentos quinquaginta participes eiusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens à Domino ignis properata vltione consumpsit; admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri, quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic & Ozias rex, cum turibulum ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi violenter assumens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & credere; diuina indignatione confusus, & lepræ varietate in fronte maculatus est; ea parte corporis notatus offenso Domino, " vbi signantur qui Dominum promerentur. Et filij Aaron, qui imposuerunt altari ignem alienum, quem non præceperat Dominus; in conspectu statim Domini vindicantis extincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur, qui Dei traditione contempta alienas doctrinas appetunt, & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & obiurgat in

2. Tit. 3. Mat. 13. Eccl. 28. 1. Cor. 15. Matt. 15. Tit. 3. Num. 16. 2. Par. 26. 4. Reg. 15. Leuit. 10.

Mar. 7. in Euangelio suo dicens: Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis: peius hoc crimen est, quam quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti: Deum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic Ecclesia queritur & rogatur: illic Ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse: illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est, sibi tantùm nocuit: illic qui hæresim vel schisma facere conatus est, multos secum trahendo decepit. Hic animæ vnius est damnum: illic periculum plurimorum. Certè peccasse se hic & intelligit, & lamentatur & plangit: ille tumens in peccato suo, & in ipsis sibi delictis placens, à matre filios segregat, oues à pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cùm lapsus semel peccauerit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus, martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere: ille si extra Ecclesiam fuerit occisus, ad Ecclesiæ non potest præmia peruenire. 63 Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos " tam nefanda quàm grauia peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes, & pericula, & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit: " ceterum nunquam in confessoribus fraudes, & stupra, & adulteria postmodum videremur, quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone maior, aut melior, aut Deo charior non est. Qui tamen quandiu in viis Domini ambulauit: tamdiu gratiam, quam de Domino fuerat consecutus obtinuit: postquam dereliquit Domini viam, perdidit & gratiam Domini, sicut scriptum est; 3. Reg. 11. Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni. " Et ideo scriptum est: Tene quod Apoc. 3. habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod vtique Dominus non minaretur, auferri posse coronam iustitiæ, nisi quia recedente iustitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum iam coronæ, nec perficit laudem, sed initiat dignitatem; cùmque scriptum Mat. 10. sit, Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit: quidquid ante finē fuerit, gradus est quo ad fastigium salutis ascēditur, non terminus quo iam culminis summa teneatur. Confessor est, sed post confessionem periculum maius est: quia plus ad-

uersarius prouocatus est. Confessor est, hoc magis stare debet cum Domini Euangelio, per Euangelium gloriam consecutus à Domino. 67 Ait enim Dominus: Cui multum datur, multum quæretur ab Luc. 12. eo, & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur seruitutis. Nemo per confessoris exemplum pereat: nemo iniustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de Confessoris moribus discat. Confessor est, sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; vt qui Christi Confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cùm dicat ille, Qui Luc. 18. se extollit, humiliabitur; & qui humiliat se, exaltabitur; & ipse à Patre exaltatus sit, quia se in terris sermo, & virtus, & sapientia Dei Patris humiliauit; quo modo potest extollentiam diligere, qui & nobis humilitatem sua lege mandauit, & ipse à patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi; sed si non postea blasphemetur per ipsum majestas & dignitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non turbulenta, non conuiciis & litibus perstrepens audiatur; non contra fratres & Dei sacerdotes, post verba laudis serpentis venena iaculetur. Cæterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, 68 si confessionem suam mala conuersatione prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculauerit; si Ecclesiam denique, vbi confessor factus est, derelinquens, & vnitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutauerit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium, quando ex hoc ipso magis creuerint merita pœnarum. Nam & Iudam inter Apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Iudas postmodum prodidit. Non tamen iccirco Apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Iudas ab eorum societate defecit: sic & hic non statim Confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorumdam fides fracta est. Beatus Apostolus in Epistola sua loquitur dicens: Quid enim si exciderunt à fide quidam illorum, nunquid Rom. 3. infidelitas illorum fidem Dei euacuauit? absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax. Stat Confessorum pars maior & melior in fidei suæ robore, & in legis ac disciplinæ Dominicæ veritate. Nec ab Ecclesiæ pace discedunt, qui se in Ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt: atqui hoc ipso

ampliorem consequuntur fidei suæ laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui iuncti confessionis consortio fuerunt, à contagio criminis recesserunt; 69 verò illuminati Euangelij lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conseruanda Christi pace laudabiles, quàm fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo; vt, si fieri potest, nemo de fratribus pereat, & consentientis populi corpus vnum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces, & dissensionis auctores, in cæca & obstinata dementia permanentes, non potuerit ad salutis viam consilium salubre reuocare: cæteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua fallentis astutiæ calliditate decepti, à fallaciæ vos laqueis soluite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis Apostoli vox est: Precipimus vobis, inquit, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, 70 & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis. Et iterum dicit: Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum. 71 Recedendum est à delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis malè ambulantibus iungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, à via veri itineris exertnas, pati crimine & ipse reneatur. Deus vnus est, & Christus vnus, & vna Ecclesia eius, & fides vna, & plebs in solidam corporis vnitatem concordiæ glutino copulata. Scindi vnitas non potest, nec corpus vnum 7t discidio compaginis separari diuulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid à matrice discesserit, seorsum viuere & spirare non poterit, substantiam salutis amittit. Monet nos Spiritus Sanctus, & dicit: Quis est homo, qui vult vitam, & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua ne loquantur insidiosè. Declina à malo, & fac bonum, quære pacem & sequere eam. Pacem quærere debet, & sequi filius pacis; à dissensionis malo continere linguam suam debet, qui nouit & diligit vinculum charitatis. Inter sua diuina mandata & magisteria salutaria, passioni iam proximus Dominus addidit, dicens: Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis. Hanc nobis

2. Thess. 3. *Ephes. 5.* *Psal. 33.* *Ioan. 14.*

hęreditatem Christus dedit: dona omnia suæ pollicitationis & pręmia in pacis conseruatione promisit. Si hęredes Christi sumus, in Christi pace maneamus. Si filij Dei sumus, pacifici esse debemus. Beati, inquit, pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabũtur. Pacificos esse oportet Dei filios, corde mites, sermone simplices, affectione concordes, fideliter sibi vnanimitatis nexibus cohęrentes. Hæc vnanimitas sub Apostolis olim fuit; sic nouus credentium populus Domini mandata custodiens charitatem suam tenuit. 73 Probat scriptura diuina quæ dicit: Turba autem eorum qui crediderant, 74 anima & mente vna agebant. Et iterum: Et erant perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus, & Maria 75 quæ fuit Mater Iesu, & fratribus eius. Et ideo efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant quodcumque de Domini misericordia postulabãt. In nobis verò sic vnanimitas diminuta est, 76 vt & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venundabant, & thesauros sibi in cœlo reponentes, distribuenda in vsus indigentium pretia Apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus, & cum vendere iubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elanguit; & iccirco Dominus tempora nostra respiciens, in Euangelio suo dicit: Filius hominis cùm venerit, putas inueniet fidem in terra? Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege iustitiæ, in dilectione, in opere fides nulla est. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini, & iram Dei: & incredulis ventura supplicia, & statuta perfidis æterna tormenta nemo considerat. Quod metueret conscientia nostra, si crederet; quia non credit omnino, nec metuit: si autem crederet, & caueret: si caueret, euaderet. Excitemus nos quantum possumus, dilectissimi fratres, somno inertiæ veteris abrupto ad obseruanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales quales esse nos ipse præcepit dicens: Sint lumbi vestri accincti, 77 & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum quando veniat à nuptiis, vt cùm venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Accinctos nos esse oportet, ne cùm expeditionis dies venerit, impeditos nos & implicitos apprehendat.

Matth. 5. *Act. 4.* *Act. 1.* *Luc. 18.* *Luc. 12.*

hendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, vt ipsum nos ad lucem claritatis ęternę de hac fęculi nocte perducat. Expectemus sollicitì semper & cauti aduentum Domini repentinum, vt quando ille pulsauerit, euigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata seruentur, si hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus, serui vigiles Christo dominante regnabimus.

ADNOTATIONES IN librum de Vnitate Ecclesiæ Catholicę.

1 Cùm moneat Dominus & dicat] *Phrasis Cyprianæ frequentissima.*

2 grassantur] *Ms. Affligin. & Cambronen. cod. legunt* grassatur, *itidem cùm cæteris excusis* : manifesta, *pro eo quod Manut.* manifestior, *neutrum displicet.*

3 quando se aduersarius profitetur] *Ita Cambronen. in marg. & rectius quam alii* confitetur, *supra alicubi adnotauimus ex Cicerone vtriusque differentiam. Eleganter autem explicat, cur diabolus serpens cognominetur.*

4 iam non dicam vos seruos) *Ita Ms. rectius quàm vulg. præsertim quum ita distinguatur locus ille Ioan. 18. cum Cypriano.*

5 spiritu erroris arreptus) Ms. *Morel. & Grauius* abreptus.

6 Cauenda sunt autem fratres dilectissimi] *Voces has duas postremas recens adieci ex Camb. Cod.*

7 Circumscribit & decipit) *Cambrou. cod.* circumuenit.

8 Asserentes noctem pro die) *Locum hunc citat D. Bernard. serm. de Don. Spiritus cap. 5. vbi proinde castigandus est, pro eo quod habet* Afferentes.

9 Hoc eo fit fratres dilectissimi) *Lucidissime & apertissime hic reperitur quod paucis dixerat Episto. lv. Cyprianus, initium hæreseon & schismatum esse Romani Pontificis contemptum. Atque adeo quantumuis id quidam aliorsum detorqueant, illud* : nec caput quæritur, *Prorsus de Pontifice Romano intelligendum venit Nam explicans quod sit illud caput*, Probatio est, inquit, ad fidem facilis compendio veritatis : Loquitur Dominus ad Petrum, &c.

10 Et tibi dabo claues) *Adiecimus, &, ex Ms. Anglico & aliis tribus Morelii; Græce, & Latine apud Matth. sic legitur. Interserit autem post hanc scripturam cod. Ms. quo vsus est Reuerendiss. Cardinalis Hosius hæc verba* Hic Petro primatus datur, *deinde subiicit illud* : Et eidem, Cui *interposuimus, particulam* : iterum, *ex Camb. cod.*

11 Super illum vnum ædificat Ecclesiam, &c) *Verba hæc recens adiecta à Gratio, & Manutio & Morel. genuina esse, patet tum ex Ms. omnibus (prætèrquam quod Anglicus legat* : ædificat*) vet. exc. & aliis Morelii duobus antiq. cod. tum & Graciano 24. quæst. 1. cap. Loquitur; qui iam olim illa legit Remboldi vitio factus est locus mutilus.*

12 vnam cathedram constituit) *Habet hoc cum Manut. etiam Cambr. cod.*

13 ab vno incipientem] *Grat.* incipientis, *sed non recte, frustra autem dubitat Erasmus, an illud* : ab vno; *ad Christum referri debeat an ad Petrum, cum posterius plane contineat contextus. Quorsum enim alioqui Petri mentio, quorsum particula illa* : quamuis & tamen *quibus periodum absoluit.*

14 Hoc erant vtique cæteri Apostoli quod Petrus &c.] *Non est quod pro se istud torqueant aduersarii contra Petri primatum; præsertim si iuxta Manut. locus hic legatur, ad quem quam proxime accedit illud Cambronensis codicis* : Et quamuis Apostolis omnibus parem tribuat potestatem, vnam tamen cathedram constituit, vnitatis eiusdem originem atque rationem sua auctoritate disposuit. Hoc erant & cæteri quod Petrus, sed primatus Petro datur, vt vna Ecclesia & cathedra vna monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex vnus ostenditur qui ab Apostolis omnibus vnanimi consensione pascatur. *Si cui autem consensus iste codicum vetustissimorum, quibus vsus est Manutius (inter quos vnum fuisse annorum 900. scribit Adnotatio. suis in D. Hieronym longe eruditissimus Marianus Victorius) cum nostro Cambronensi ex media Belgica petito non satisfaciat (vt omittam supra citatum Cardin. Hosii codicem) videat Remundum Rufum contra Molineum & Alanum Copum Dialog. 1. contra Magdeburgenses cap. 10. de loco hoc disputantes latissime. Statueram autem testimonia veterum paucis hic adnotare de Primatu Petri supra alios Apostolos : verum ne sim prolixior remitto lectorem ad locos citatos in Adnotat. Epistolarum lv. & lxxii. Sufficiant hoc loco Canon. vnus Concilii Nicæni & loci duo D. Hieronym. alter libr. 1. contra Iouinian. alter libro 1. contra Pelag. illic super Petrum (inquit) fundatur Ecclesia. Et licet idipsum in alio loco super Apostolos fiat & cuncti claues regni cœlorum accipiant, & ex æquo super eos Ecclesiæ fortitudo solidetur; tamen propterea inter duodecim vnus eligitur, vt capite constituto schismatis tollatur occasio. Hic vero : Quid Platoni (inquit) & Petro? vt ille princeps philosophorum, ita hic Apostolorum fuit. Super quem Ecclesia Domini stabili mole fundata est. Nicæni Concilii Canon. vulgo sextus ita legitur in cod. venerandæ Antiquitatis D. Vedasti Atrebatensis, scripto ante annos plus minus octingentos* : *Ecclesia Romana semper habuit Primatum. Teneat autem & Ægyptus Lybia & Pentapolis; ita vt Episcopus Alexandriæ harum omnium habeat potestatem, quoniam & Romano* Episcopo *hæc est consuetudo. Similiter autem & qui in Antiochia constitutus est. Itaque & in cæteris prouinciis priuilegia salua sint Ecclesiarum. Hactenus ille, ita iam olim translatus ex Græco, per Dionysium Abbatem Romanum cognomento* Exiguum, *vti patet ex* Epistola *eius ad Iulianum presbyterum in calce dicti codicis, quem claruisse dicit* Trithemius *circa annum Domini 550.*

15 Qui Ecclesiæ renititur & resistit, in Ecclesia se esse confidit?) *Camb. Cod.* Qui cathedram Petri super quam fundata est Ecclesia deserit, in Ecclesia se esse confidit. *Et confirmat eam lectionem Gratian. dist. 43. cap. qui cathedram, vbi hæc ipsa verba Cypriano adscribit. Atque adeo illam non sumus veriti in textum inserere.*

16 quando & beatus Apostolus Paulus, &c.] *Grata. 24. qu. 1. sic legit* : Hanc Ecclesiæ vnitatem & beatus Apostolus docet & sacramentis vnitatis

D. Cypriani

ostendit, *non male; præsertim iuxta nostram præcedentem lectionem.*

17 Ecclesia quoque vna est) *Etiam hic ex Cambron. cod. adiecimus vocem* quoque.

18 sed robur vnum tenaci radice fundatum] *Quum sic legant Ms. & excu. omnes cum Gratiano, non placet* Manut. *lectio,* sed arbor vna ten. radic. fundata.

19 Auelle radium solis, &c.) *Hic locus citatur à D. Aug. tum loco supra citato tum lib. 2. contra* Gaudentii *Epistolam vulgo perperam 3.*

20 latios expandit) *Neque hic placet quod habet Manut.* pandit, *eo quod tum Ms. & exc. cæteri, tum D. Aug. & Gratianus illud legant.* Ex Ms *quoque postea substituimus:* quisquam qui, *pro eo quod* Manut. quisqoia, *& vulg.* qui, *duntaxat. Est autem insignis locus contra eos qui Ecclesiam contemnunt.*

21 Hoc vnitatis sacramentum) *Figuras adfert* Ecclesiæ *vnitatis, quomodo etiam supra Epist. ad Magnum, sed hic longe plures. Atqui illud quod habet Manutius:* quis ipsam potiua induetet, *clarum quidem est, sed Ms. cum excus. legunt:* quis Christum, &c.

22 Vnitatem illa portabat) Sic *rectius Manuscr. quam excusi* ille, *loquitur enim de tunica. Quidam autem cod. Grauii & Morel.* indiuisa, *pro eo quod est* indiuidua.

23 Et erit vous grex) *Sic legendum, supra docuimus* Epistola 76.

24 Sitis autem compositi in eodem sensu) *Ita excus. & Cambron ad margin. idem in contextu & Affligemien.* Sitis autem perfecti, *vtrumque significat vox Græca* χατηρτισμένοι *quamquam prius magis accedat ad propriam significationem eius vocis; non* χατάρτισμὸν, *vocat Paulus Ægineta, cum luxati artus componendo cedeunt ad iuncturam, vnde translatio facta.*

25 & in eadem sententia) *Afflig. legit* scientia, *quomodo & noster interpres, varietas lectionum orta ex vicinitate vocum Græcarum* γνώμη *&* γνώσει. *& variant etiam hodie Latini cod.*

26 Simplex animal & lætom est) *Ita recte ex Manuscr. Gran. aliequi enim solœcismus erat, omisso verbo* est.

27 cum generant, simul filios edere) *Ita excusi & Manuscrip. omnes, quare recte hic dissentit* Morelius *à Pieuio, qui contendit legendum* educare. *Edere autem (inquit) in lucem producere & excludere fœtum significat, quod Aristoteles* ἐκκολάπτειν *&* ἐκτυπεῖν. *Notum est enim columbas vicissim ouis incubare id est,* συνεπῳάζειν. *Eadem significatione dixit Plin. libro 10. cap. 32. fœminam edunt quæ rotundiora gignuntur oua. Nonè autem filie nomen pullis columbinis adaptat, nec dissimiliter equis* Columella *libro 6. cap. 37.*

28 Hæc est in Ecclesia noscenda simplicitas) *Ita simplicitatem accepit, vt à duplicitate distinguatur: quomodo etiam D. Augustinus contra Cresc. loco citato. Atque hinc non male censent* Rembundus *Rufus, inscribendum potius librum hunc:* De simplicitate Ecclesiæ, *quam* De simplicitate Prælatorum.

29 coæquetur] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat* æquetur.

30 cum tales de Ecclesia seperantur) *De Ecclesia separari dixit, quod nos excommunicari. Vide Epistolam xxxviij. Sequitur autem pulcherrima* ἐναντίωσις

31 Mansissent vtique nobiscum] *Mr. legunt:* forsitan, *quod confirmat priorem lectionem, de qua supra alicubi latius.*

32 Hinc hæreses] *Disertis verbis docet, hæreses oriri ex schismate, de quo supra latius Epistola quinquagesima quinta.*

33 Manente propriæ libertatis arbitrio) *En assertionem liberi arbitrii.*

34 Hi sunt qui se vltro] *Manut. legit:* Hi&c, *sed primi habent Ms. nostri cum cæteris excusis. Agit autem contra Nouatianum & eius schismatis sequaces. Ille enim sine vlla ordinationis lege præpositus constitutus est, & nemine Episcopatum dante, Episcopi Romani sibi nomen assumpsit, vti supra latius in Epistolis sub Cornelii Pontificatu scriptis. Optime autem quadrant hæc ipsa verba, in nostra tempestatis hæreticorum ministros.*

35 Si stetissent in substantia mea] *Græcè est,* ἐν ὑποστήματι *apud 70.*

36 Baptizare se posse opinaotor] *De hoc errore Cypriani supra in Epistolis, & infra in Synodo.*

37 Sed immo cumulantur) *Morelii quidem cod.* maculantur.

38 Corruptores Euangelij atque interpretes falsi, &c.) *Hæreticis propriam esse scripturarum sacrarum deprauationem & corruptam interpretationem, toto libro de præscriptionibus hæreticorum pulchre docet Tertullia. & Vincentius Lirinensis de prophana hæresum nouitate. Vnde & ab Origene in 2. capite ad* Roma. *scripturarum vocantur fures & adulteri; & eius rei similitudinem ex male transformata regis imagine, videre est apud Irenæum lib. 1. aduersus hære. cap. 1. De mutilatione canonis scripturarum id ipsum docent veteres. Hæreticorum enim alii resecerunt* Euangelia, *vt refert D. Augustin. libro Retract. 2. cap. 16. alii* Epistolas *omnes Pauli, teste* Euseb. *l. 3. hist.* Ecclesiast. *cap. 27. Origene in Psal. 82. & Iren. lib. 1. contra hære. c. 26. & 29. Alii vniuersam* Moysi *legem & veteris instrumenti scripturas, vt* Manichæi, *testibus D. Aug. contra Faustum, &* Eusebio *lib. 5. cap. vlt.*

39 Domiuus enim) *Hic locus citatur à Gratiano 24. q. 1 c. Alienus.*

40 Dum coouenticula sibi diuersa constituunt] *Pulchre conuenticula hæreticorum dicit non Ecclesias, sed Ecclesiam vnam* Catholicam *vbique inculcat.*

41 Et fidelibus pacem sua voce commendaos] *Mr.* suam, *sed prius malo.*

42 Neque enim habere peccatum Deum poterat] *Interserit vet. exc.* vel pacem habere, *sed verisimile est ex margine in textum irrepsisse, præsertim cum nec* Grat. *id legat; hunc locum citans dist. 90. cap. Neque, qui tamen legit:* placatum, *& rursum:* qui cum fratre non pacem, sed zeli discordiam habebat, *pro eo quod nos legimus:* qui cum fratre pacem per zeli discordiam non habebat.

43 Tales etiamsi occisi fuerint) *Vide Epistolam ad Antonianum, cum de Pseudomartyribus hæreticis, tum de phrasi* Cypriani; confessio nominis, *verum latius prosequitur.*

44 Et si tradidero corpus meum vt ardeam] Grauius: ardeat, *sed male, nam* Græcè *est:* χαυθήσωμαι.

45 Charitas nunquam excidit. Nunquam, inquit, excidit

excidit) *Cambron. cod. & Man. vtrobique* excidet, *sed prius magis placet, eo quod ita legatur apud Apostolum Græce & Latine.*

46 Ad præmia Christi, &c. pertinere non poterit, qui) *Cambr. cod. hac lectio clara est, quem in cæteris intricatam faciebat superflua repetitio illius:* ad præmia Christi; *facit autem locus hic pro meritis operum.*

47 non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ) *Hæc verba sæpissime mutuatus est D. August. locis dicta epistola citatis.*

48 quamuis fallat in nomine illius) *Vocem:* illius *non habent Ms.*

49 Malum hoc dilectissimi fratres) *Ita ex Cambr. cod. & Grauii hunc locum restituimus, pro eo quod erat* fidelissimi, *vox Cypriano incognita. ex vtroque vero Ms. restituimus* exurgere, *pro eo quod erat* surgere.

50 tempora molesta] *Græcè:* καιροὶ χαλεποί.

51 parentibus inobedientes] Ms. non obaudientes, *phrasi Cypriani, quorum Cambr. addit cum Grauio* in dicto.

52 sine fœdere] *Cambr. cod.* sine misericordia, *vetus excusus* sine fide, *quomodo & Ambros. in comment. sed prius propriè significat vox* ἀσπονδοι; *neque verò cum Grauio legendum vtrumque, cum vnica sit Græca vox correspondens.*

Eiusdem farinæ est quod adiicit ille ambitiosi.

53 bonum non amantes] *Græce est* ἀφιλάγαθοι, *quod interpres noster vertit:* sine benignitate, *Græca scholia:* non amici bonis, *Ambr.* bonorum inimici.

54 deformationem religionis] *Græce est:* μόρφωσιν, *id est,* formationem.

55 sed non proficient plurimum] *Ita Cambron. cod. Manut. & Costerius, & videtur ad verbum expressisse, quod Græcè est:* οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, *quare non placet quod alii interserunt:* vltra, *alterum enim superfluum esse oportet. Neque vero displicet Grauii lectio, qui præmittit quod Græce & Latine legitur apud Apostolum:* homines corrupti sensu, reprobi circa fidem, *verum desideratur in Ms. & exc. omnibus, excepto Coloniensi; atque adeo emitti aque potuit à Cypriano, atque paulò prius D. Paulus interserit:* Et hos deuita.

56 extollit stupor] *Hinc confirmatur significatio vocis:* stupor, *de qua supra Epistola* 40.

57 prænunciatæ rei veritate] *Siquidem Grauius & Manut. sed cum Morel. & cæteris excus. legunt Ms.* prænunciante. *Ego vero hanc peiorem iudico, nisi legatur:* veritas.

58 confabulationes pessimæ] *Sic citat hunc locum & Tertull. sub finem lib. 1. ad Vxorem.*

59 Aduersandus est talis] *Rursum veluti digito notat Nouatianum.*

60 nec dignatur scire] *Ad vitandum Hyperbaton interseruit Manut. recte vocem* dignatur, *non reperitur enim in Ms. nostris.*

61 pœnas pependerunt] *Siue sic legas; siue:* pendenrunt, *quomodo supra Epistola ad Magnum, perinde est, Afflig. cod. & Cambronensis ad marginem:* receperunt.

62 vbi signantur qui Dominum promerentur] *De hoc signo crucis in frontibus vide Epistolam ad Thibaritanos.*

63 Nec quisquam miretur] *Agit de Confessoribus Romanis Maximo & cæteris, de quorum schismate extant Epistola xliiii & xlvi. & de reditu ad vnitatem xlvi. xlvii. l. & li. atque adeo patet librum hunc scriptum fuisse ante illorum reditum ex schismate, initio nempe Pontificatus Cornelii.*

64 tam nefanda quam grauia] *Quum sic legant Ms. & veius excusus: magis placet, quam quod habet Manut.* tam grauia.

65 Cæterum nonquam] *Non vsurpat:* cæterum; *De Confessorum verò fraudibus, stupris & adulteriis, egit etiam Epistolis vii. & viii.*

66 Et ideo scriptum est: Tene, &c.] *Non placet quod loco huius habet Manutius:* Et ideo in Apocalypsi Dominus ad Ioannem grauiter comminatur: Tene: *Neque enim ad Ioannem loquitur, sed ad Angelum siue Episcopum Philadelphiensem. Pulchre autem deducit illud Poeta: Ante obitum felix nemo.*

67 Ait enim Dominus] *Hæc ex Ms. recens adiecimus.*

68 si confessionem suam mala conuersatione prodegerit] *Elegantior est hæc lectio Ms. & Grauii, quam cæterorum exc.* prodiderit, *Ex iisdem paulo post adiecimus:* fit.

69 vero illuminati Euangelij lumine] *Afflig. cod.* verum, *sed non satis loco congruit.*

70 & non secundum traditionem quam acceperunt] *Cambron. cod.* accepistis, *sed prius legitur apud Apostolum Græce & Latine.*

71 Recedendum est à delinquentibus] *Hinc patet, vitiose legi hactenus Epistola xl.* Recedite ab eis, *tanquam verba D. Pauli, sed hoc pacto legendum potius.*

72 discidio compaginis] *Ex Ms. hoc substituimus pro eo quod erat:* dissidio, *vide alicubi Tom.* 1.

73 Probat scriptura diuina] *adiecimus* diuina, *ex* Ms.

74 anima ac mente vna agebant) *Cambr. cod. ad marginem:* animam vnam ac mentem habebant, *sed prius legitur infra lib. Testim.* 3. *cap.* 3.

75 quæ fuit mater Iesu] *Sic Ms. & hic & de Oratione Dominica, pro eo quod cæteris* fuerat.

79 vt & largitas] *Ex iisdem:* &, *adiecis. Rursum autem operationem suo more accipit.*

77 & lucernæ ardentes] *Adducit Grauius:* in manibus vestris, *sed neque Ms. hic; neque Cyprianus id habet.*

DE ORATIONE Dominica.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

A Commēdatione diuinorum præceptorum exordio sumpto, nullam Deo gratiorem orationem efferri posse docet, quam cuius formam præscripserit ipse Christus Dei filius. Deinde vbi qualiter orandum sit paucis explicuit, & docuit Orationem Dominicam tum publicam esse non priuatam, tum totius cælestis doctrinæ compendium quoddam; in singulas eius petitiones (imitatus librum Tertulliani de Oratione)

elegantissimè commentatur per aliquot paginas. Posthæc ad vigilantiam in precibus monet. Ideò enim (inquit) Sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes, dicendo: Sursum corda: vt dum respondet plebs: Habemus ad Dominum, admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Postremo, ne infructuosa sit oratio, eleemosynas vt coniungant, vtque non horis dumtaxat ab Ecclesia statutis, sed semper orent, semper gratiam agant, hortatur. Porro librum hunc præ cæteris extollunt D. Hilarius in Matthæum, D. August. non vno in loco & Cassiodorus noster Institutionum diuinarum 19 cap. Meminit etiam Pontius in vita Cypriani.

EVANGELICA [1] præcepta, fratres dilectissimi, nihil sunt aliud quàm magisteria diuina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fouendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducunt. Multa & per prophetas seruos suos dici Deus voluit & audiri: sed quanto maiora sunt quæ filius loquitur, quæ Dei sermo, qui in prophetis fuit propria voce testatur: non iam mandamus [2] vt paretur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; vt qui in tenebris mortis errantes improuidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ duce & rectore Domino teneremus. Qui inter cætera salutaria sua monita & præcepta diuina, quibus populo suo consuluit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit; ipse quid precaremur, monuit & instruxit. Qui fecit viuere, docuit & orare, benignitate ea, scilicet, qua & cętera dare & conseruare dignatus est; vt dum prece & oratione, quam filius docuit, apud patrem loquimur, facilius audiamur. Iam prædixerat horam venire: quando veri adoratores adorarent patrē in spiritu & veritate, & impleuit quod ante promisit; vt qui spiritum, & veritatem de eius sanctificatione percepimus, de traditione quoque eius verè & spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio, quàm quæ verè à Christo nobis data est, à quo nobis & Spiritus Sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio quam quæ à filio qui est veritas, de eius ore prolata est? vt aliter orare quàm docuit, non ignorantia sola sit, sed & culpa; quando ipse posuerit & dixerit, Reiicitis mandatum Dei, vt traditionem vestram statuatis. [3] Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est Deum de suo rogare: ad aures eius ascendere Christi orationem. Agnoscat pater filij sui verba, cùm precem facimus, qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. Et cùm ipsum habeamus apud Patrem aduocatum pro peccatis nostris; quando peccatores pro delictis nostris petimus, aduocati nostri verba promamus. Nam cùm dicat, quia quodcumq; petierimus à Patre in nomine eius, dabit nobis: [4] quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem cōtinens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare: placendum est diuinis oculis & habitu corporis, & modo vocis: Nam vt impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magisterio suo Dominus secreto orare nos præcepit, in abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis conuenit fidei; vt sciamus Deum vbique esse præsentem, audire omnes & videre, & maiestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cœlum & terram ego impleo? Et iterum: In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos. [5] Et quando in vnum cum fratribus conuenimus, & sacrificia diuina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus. [6] Non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus; nec petitionem commendandam modestè Deo, tumultuosa loquacitate iactare. Quia [7] Deus non vocis, sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes hominum videt, [8] probante Domino & dicente, Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? & alio loco: Et scient omnes Ecclesiæ, quia sum ego scrutator renis & cordis. Quod Anna in primo Regnorum libro Ecclesiæ typum portans, custodit & seruat; quæ Dominum non clamosa petitione, sed tacitè & modestè intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide: loquebatur non voce, sed corde: quia sic Deum

Ioan. 4. · Mar. 7. · 1. Ioan. 2. · Ioan. 16. · Hier. 23. · Prou. 15. · Luc. 15. · Apoc. 2.

sciebat audire; & impetrauit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulauit. Declarat scriptura diuina quæ dicit: Loquebatur in corde suo, & labia eius mouebantur, & vox eius non audiebatur, & exaudiuit eam Deus. Item legimus in Psalmis: Dicite in cordibus, & in stratis vestris, & transpungimini. Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus Sanctus suggerit & docet dicens: In sensu autem tibi debet adorari Deus. Adorans autem, fratres dilectissimi, nec illud ignoret, quemadmodum in templo cum Pharisæo Publicanus orauerit; non alleuatis in cœlum impudenter oculis; 9 nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans, diuinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum sibi Pharisæus placeret, 10 sanctificari Publicanus hic magis meruit qui sic rogauit; qui spem salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humiliter orauit, & exaudiuit orantem, qui semper humilibus ignoscit. Quæ Dominus in Euangelio suo ponit & dicit: 11 Homines duo ascenderunt in templum adorare, vnus Pharisæus, & vnus Publicanus. Pharisæus cùm stetisset, " talia apud se precabatur: Deus gratias tibi ago, quia non sum sicut cæteri homines, iniusti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste; ieiuno bis in sabbato, decimas do omnium quæcumque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos volebat ad cœlum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis, quàm ille Pharisæus. " Quia omnis qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur. Quæ nos, fratres dilectissimi, de diuina lectione discentes, postquam cognouimus " qualiter ad orationem accedere debeamus cognoscamus, docente Domino & quid oremus, Sic, inquit, orate: *Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie,* 16 *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.* 17 *Et ne nos patiaris induci in tentationem: sed libera nos à malo, Amen.* Ante omnia pacis doctor atque vnitatis magister " sigillatim noluit & priuatim precem fieri, vt quis cùm precatur, pro se tantùm precetur. Non enim dicimus pater meus, qui es in cœlis; nec, panem meum da mihi hodie: nec dimitti sibi tantùm vnusquisque debitum postulat, aut in tentationem non inducatur, atque à malo liberetur, pro se solo rogat. Publica est nobis & communis oratio: & quando oramus, non pro vno, sed pro toto populo oramus, quia totus populus vnum sumus. Deus pacis & concordiæ magister qui docuit vnitatem, sic orare vnum pro omnibus voluit, quo modo in vno omnes ipse portauit. Hanc orationis legem seruauerunt tres pueri in camino ignis inclusi, consonantes in prece & spiritus consensione concordes. Quod declarat scripturæ diuinæ fides; & dum docet quomodo orauerint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, vt tales esse possimus. Tunc illi tres, inquit, quasi ex vno ore hymnum canebant, & benedicebant Dominum. Loquebantur quasi ex vno ore, & nondum illos. 19 Christus in carne visus docuerat orare, & idcirco orantibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica, & simplex, & spiritalis oratio. Sic & Apostolos cum discipulis post ascensum Domini inuenimus orasse. Erant, inquit, perseuerantes omnes vnanimes in oratione cum mulieribus & Maria, quæ fuit mater Iesu, & fratribus eius. Perseuerabant in oratione vnanimes, orationis suæ & instantiam simul & concordiam declarantes. Quia Deus, qui inhabitare facit vnanimes in domo, non admittit in diuinam & æternam domum, nisi eos apud quos est vnanimis oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis Dominicæ sacramenta, quàm multa, quàm magna, breuiter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa? " vt nihil omnino prætermissum sit, quod non in precibus atque orationibus nostris cælestis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate, *Pater noster qui es in cælis.* Homo nouus, renatus, & Deo suo per eius gratiam restitutus: Pater, primo in loco dicit; quia filius esse iam cœpit. In sua, inquit, propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem, vt filij Dei fierent at his qui credunt in nomine eius. Qui ergo credidit in nomine eius, & factus est Dei filius: hine debet incipere, vt & gratias agat, & profiteatur se Dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cælis Deum: contestetur quoque inter prima statim natiuitatis suæ verba renunciasse se terreno &

1.Reg.1. Psal.4. Hier. ep. Luc.18. Math.6. Dan.3. Act.1. Psalm.67. Ioan.1.

carnali patri, & patrem solùm nosse se, & habere cœpisse, qui sit in cœlis, sicut scriptum est. " Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Item Dominus in Euangelio suo præcepit, ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis vnus pater qui est in cælis. Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat, respondit: Sine, mortui mortuos suos sepeliant; dixerat enim patrem suum mortuum, cùm sit credentium pater viuus. Nec hoc solùm, fratres dilectissimi, animaduertere & intelligere debemus, quod appellemus patrem qui sit in cælis, sed coniungimus & dicimus: Pater noster, id est, eorum qui credunt; eorum qui per eum sanctificati, & gratiæ spiritalis natiuitate reparati, filij Dei esse cœperunt. Quæ vox Iudæos etiam perstringit & percutit; qui Christum sibi per prophetas annunciatum, & ad se priùs missum, non tantum infideliter spreuerunt, 23 sed & crudeliter necauerunt. Qui iam non possunt patrem Deum vocare, cùm Dominus eos confundat & redarguat dicens: " Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ipse enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo. Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: " Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me spreuerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognouit, & populus meus me non intellexit. 26 Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, Semen nequam, filij scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel. In quorum exprobrationem, Christiani quando oramus, Pater noster, dicimus; quia noster esse cœpit, & Iudæorum qui eum reliquerunt, esse desiit: nec peccator populus potest esse filius; sed quibus " remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, eis & æternitas, repromittitur, Domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis eius & bonitatis vbertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei, vt Deum patrem vocemus, & vt Christus Dei filius, " sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaq; fratres dilectissimi, & scire debemus, quia quãdo patrem Deum dicimus, quasi filij Dei agere debemus, vt quo modo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conuersemur quasi Dei templa, vt Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster à spiritu, vt qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus; quia & ipse Dominus Deus dixit: Eos qui clarificauit me, clarificabo: 29 & qui me spernit, spernetur. Beatus quoque Apostolus in epistola sua posuit: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno: clarificate & portate Deum in corpore vestro. Post hoc dicimus, *Sanctificetur nomen tuum*, non quod optemus Deo vt sanctificetur orationibus nostris, sed quod petamus ab eo, vt nomen eius sanctificetur in nobis. Cæterum à quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit: Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum; " id petimus & rogamus, vt qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus, perseueremus, & hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, vt qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur, Apostolus prædicat dicens: 31 Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. 32 Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio vt in nobis permaneat oramus: & quia Dominus & iudex noster sanato à se & iustificato comminatur " iam non derelinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, vt sanctificatio & viuificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione seruetur. Sequitur in oratione, *Adueniat regnum tuum*: Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus; sicuti & nomen eius, vt in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat

Margin notes: Deut. 33. — Matt. 23. — Ibid. 8. — Ioan. 8. — Psal. 1. — Esa. 1. — Ioan. 8. — 1. Reg. 2. — 1. Cor. 6. — Leuit. 10. — 1. Cor. 6.

regnat? aut apud eum quãdo incipit, quod & semper fuit, & esse non desinit? Nostrum regnum petimus aduenire à Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum vt qui in sæculo ante seruiuimus postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: venite benedicti patris mei, percipite regnũ quod vobis paratum est ab origine mundi. Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei: quem venire quotidie cupimus, cuius aduentus [34] vt cito nobis repræsentetur, optamus. Nam cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus: sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est, regnum cœleste quia est & terrestre regnum. Sed qui renunciauit iam sæculo, maior est & honoribus eius, & regno, & ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena, sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione & prece opus est, ne excidamus à regno cœlesti, sicut Iudæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt; [35] Domino manifestante & probante: Multi, inquit venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni expellentur in tenebras exteriores: illic erit ploratio & stridor dentium. Ostendit quia ante filij regni Iudæi erant, quando & filij Dei esse perseuerabant. Postquam cessauit circa illos nomen paternum, cessauit & regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & vt regnum Dei nobis veniat oramus. Addimus quoque & dicimus: *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra*: non vt Deus faciat quod vult, sed vt nos facere possimus, quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit, quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis à diabolo obsistitur, quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur? oramus & petimus vt fiat in nobis voluntas Dei, quæ vt fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius & protectione? quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & Deus infirmitatem hominis, quem portabat ostendens: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste: Et exemplum discipulis suis tribuens, vt non voluntatem suam, sed Dei faciant, addidit, dicens: Veruntamen non quod ego volo, [36] sed quod tu. Et alio loco dicit: Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Quod si filius obaudiuit vt faceret patris voluntatem: quanto magis seruus obaudire debet vt faciat Domini voluntatem? sicut in Epistola sua Ioannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo Quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius: Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo & Deus manet in æternum. Qui in æternum manere volumus? Dei qui æternus est voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacẽ tenere, Deum toto corde diligere, amare, in illo quod pater est, timere quod Deus est? Christo nihil omnino preponere, quia nec nobis quidquam ille prepofuit; charitati eius inseparabiliter adherere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam qua confitemur: in questione fiduciam, qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur: hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est preceptum Dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. Fieri autem petimus voluntatem Dei vt in cœlo & in terra, quod vtrunque [37] ad consummationem nostre incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus è terra, [38] & spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra & cœlum sumus, & in vtroque, id est, & corpore & spiritu, vt Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, [39] & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio, vt non quæ volumus ipsa faciamus: dum spiritus cœlestia & diuina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit: & ideo petimus impense inter duo ista, ope & auxilio Dei concordiam fieri: vt dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quę per eum renata est, anima seruetur. Quod aperte atque manifestè Apostolus Paulus sua voce declarat: Caro, inquit, concupiscit

Matt. 25.
Mat. 8.
Ibid. 26.
Ioan. 6.
1. Ioan. 2.
Galat. 5.

aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis ipsa faciatis. 40 Manifesta autem sunt opera carnis, quę sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, 41 idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prędico vobis sicut prędixit, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. 42 Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, 43 magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Et icciteo quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur, & in cœlo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri: quia hæc est voluntas Dei, vt terrena cœlestibus cedant, spiritalia & diuina præualeant. Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi, vt quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere, & pro iis quoque qui nos persequuntur orare, 44 petamus & pro illis qui adhuc terra sunt, & needum cœlestes esse cœperunt, vt & circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conseruando & redintegrando perfecit. Nam cum discipuli ab eo non iam terra appellentur, & sal terræ: & Apostolus primum hominem vocet de terrę limo, secundum vero de cœlo: merito & nos qui esse debemus patri Deo similes (qui solem suum oriri facit super bonos & malos, pluit super iustos & iniustos) sic Christo monente oramus & petimus, vt precem pro omnium salute faciamus; 45 Vt quomodo in cœlo, id est, in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est, vt essemus ë cœlo; ita & in terra, hoc est, 46 in illis non credentibus fiat voluntas Dei, vt qui adhuc sunt prima natiuitate terreni, incipiãt esse cœlestes, ex aqua & spiritu nati; Procedente oratione postulamus & dicimus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* 47 Quod potest & spiritaliter, & simpliciter intelligi: quia & vterque intellectus vtilitate diuina proficit ad salutem. Nam panis vitæ Christus est, & panis hic omnium non est, sed noster est: & quomodo dicimus pater noster, quia intelligentium & credentium pater est; sic & panem nostrum vocamus; quia Christus noster (qui corpus eius contigimus panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus, " & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo grauiore delicto, dum " abstenti & non communicantes à cœlesti pane prohibemur, à Christi corpore separemur; ipso prædicante & monente: Ego sum panis vitæ qui de cœlo descendi. Si quis ederit de meo pane, viuet in æternum. Panis autem, quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita. Quando ergo dicit in æternum viuere, si quis ederit de eius pane; vt manifestum est eos viuere, qui corpus eius attingunt, " & Eucharistiam iure communicationis accipiunt: ita contra timendum est & orandum, " ne dum quis abstetus separatur à Christi corpore, " procul remaneat, à salute: comminante ipso & dicente: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis. Et ideo panem nostrum, id est, Christum dari nobis quotidie petimus, vt qui in Christo manemus & viuimus, à sanctificatione eius & corpore non recedamus. Potest vero & sic intelligi, " vt qui sæculo renunciauimus, & diuitias eius & pompas fide gratiæ spiritalis abiecimus, cibum nobis tantum petamus & victum; quando instruat Dominus & dicat: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. Qui autem Christi cœpit esse discipulus, secundum magistri sui vocem renuncians omnibus, diurnum debet cibum petere, nec in longum desideria petitionis extendere ipso iterum Domino præscribente & dicente: Nolite in crastinum cogitare, crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit Diei malitia sua. Merito ergo Christi discipulus victum sibi in diem postulat; qui de crastino cogitare prohibetur: quia & contrarium sibi fit & repugnans; vt quæramus in sæculo diu viuere, qui petimus regnum Dei velociter aduenire. Sic Beatus Apostolus monet, formans & corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem: Nihil, inquit, intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus. " Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem " & muscipulam & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum: Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse diuitias, illic esse radicem malorum blandientium, cæcitatem mentis

Matt. 5. 1. Cor. 15. Ioan. 6. Luc. 14. Matt. 6. 1. Tim. 6.

mentis humanæ [54] occulta deceptione fal-
lentium. Vnde & diuitem stultum sæcu-
lares copias cogitantem, & se exuberan-
tium fructuum largitate iactantem redar-
guit Deus dicens: Stulte hac nocte expo-
stulatur anima tua, quæ ergo parasti cuius
erunt? Lætabitur stultus in fructibus 56
ipsa nocte moriturus, & cui vita iam de-
erat victus abundantiam cogitabat. Con-
tra autem Dominus perfectum & consum-
matum docet fieri; qui omnibus suis ven-
ditis, atque in vsum pauperum distribu-
tis, thesaurum sibi condat in cœlo. Eum
dicit posse se sequi, & gloriam Dominicæ
Passionis imitari, qui expeditus & succin-
ctus nullis laqueis rei familiaris inuolui-
tur, sed solutus ac liber facultates suas ad
Deum ante præmissas, ipse quoque comi-
tatur. Ad quod vt possit vnusquisque no-
strum parare se: sic discat orare, & de ora-
tionis lege qualis esse debeat noscere. Ne-
que enim deesse quotidianus cibus po-
test iusto, cùm scriptum sit: 58 Non occi-
det Dominus fame animam iustam. Et ite-
rum: Iunior fui & senui, & non vidi iustum
derelictum, neque semen eius quærens
panem. Item Dominus promittat & dicat:
Nolite cogitate dicentes; quid edemus,
aut quid bibemus, aut quid vestiemur,
hæc enim nationes quærunt. Sciet autem
pater vester, quia horum omnium indige-
tis. Quærite primò regnum Dei, & iusti-
tiam eius, & hæc omnia apponentur vo-
bis. Quęrentibus regnum & iustitiam Dei;
omnia promittit apponi. Nam cùm Dei,
sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si
Deo ipse non desit. 59 Sic Danieli in leo-
num lacu iussu regis incluso, prandium di-
uinitus procuratur, & inter feras esurien-
tes & parcentes, homo Dei pascitur. Sic
alitur Helias in fuga: & in solitudine cor-
uis ministrantibus, & volucribus cibum
sibi apportantibus in persecutione nutri-
tur. Atque ô humanæ malitiæ detestandâ
crudelitas: feræ parcunt, aues pascunt, &
homines insidiantur & sæuiunt. Post hæc
& pro peccatis nostris deprecamur dicen-
tes: *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos
remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium
cibi petitur & venia delicti; vt qui à Deo
pascitur, in Deo viuat: nec tantùm præ-
senti & temporali vitæ, sed & æternæ con-
sulatur, ad quam veniri potest, si peccata
donentur: quæ debita Dominus appellat,
sicut in Euãgelio suo dicit: 60 Dimisi tibi
omne debitum, quia me rogasti. 61 Quàm
necessariè autem, quàm prouidenter, &
salubriter admonemur, quod peccatores
sumus, qui pro peccatis rogare compelli-
mur, vt dùm indulgentia de Deo petitur
conscientiæ suæ animus recordetur. Ne
quis sibi quasi innocẽs placeat 62 cum in-
nocens nemo sit, & se extollendo plus pe-
reat; instruitur & docetur peccare se quo-
tidie, dum quotidie pro peccatis iubetur
orare. Sic denique & Ioannes in Epistolâ
sua monet dicens; Si dixerimus quia pec-
catum non habemus, nos ipsos decipi-
mus, & veritas in nobis non est. Si autem
confessi fuerimus peccata nostra, fidelis
& iustus est Dominus, qui nobis peccata
dimittat. In Epistola sua vtrumque com-
plexus est; quod & rogare pro peccatis de-
beamus, impetremus indulgentiam cum
rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum
ad dimittenda peccata, fidem pollicita-
tionis suæ reseruantem. Quia qui orare
nos pro debitis & peccatis docuit, pater-
nam misericordiam promisit & veniam
secuturam. Adiunxit planè & addidit le-
gem, certa nos conditione & sponsione
constringens, vt sic nobis dimitti debitâ
postulemus, secundùm quod & ipsi debi-
toribus nostris dimittimus: scientes impe-
trari non posse, quod pro peccatis peti-
mus; nisi & ipsi circa debitores nostros pa-
ria fecerimus. Iccirco & alio in loco dicit:
63 In qua mensura mensi fueritis, in ea re-
metietur vobis. Et qui seruus post dimis-
sum sibi à Domino omne debitum, conser-
uo suo noluit ipse dimittere, in carcerem
relegatur. Quia indulgere conseruo suo
noluit, quod sibi à Domino indultum
fuerat, amisit. Quæ adhuc fortius Chri-
stus in pręceptis suis maiore censuræ suæ
vigore præponit: Cùm steteritis, inquit,
ad orationem, remittite si quid habetis ad-
uersus aliquem, vt & pater vester qui in
cœlis est, 64 remittat peccata vestra vo-
bis: si autem vos non remiseritis, neque
pater vester qui in cœlis est, remittet vo-
bis peccata vestra. 65 Excusatio tibi nulla
in die iudicij superest, cùm secũdùm tuam
sententiam iudiceris, & quod feceris, hoc
& ipse patiaris. Pacificos enim & concor-
des atq; vnanimes esse in domo sua Deus
præcipit: & quales nos fecit secunda nati-
uitate, tales vult renatos perseuerare; vt
qui filij Dei esse cœpimus, in Dei pace ma-
neamus; & quibus spiritus vnus est, vnus
sit & animus & sensus. Sic nec sacrificium
Deus recipit diffidentis, & ab altari re-
uertentem priùs fratri reconciliari iubet,
vt pacificis precibus & Deus possit esse

Luc.12. Matt.19. Prouer.10. Psal.36. Matt.6. Dan.14. 3.Reg.17. Matt.18. 1.Ioan.1. Matt.7. Matt.18. Mar.11. Matt.5.

pacatus. Sacrificium Deo maius est pax nostra, & fraterna concordia, & 66 de vnitate Patris & Filij, & Spiritus Sancti plebs adunata. Neque enim in sacrificiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt, munera eorum Deus, sed corda intuebatur, vt ille placeret in munere, qui placebat in corde. Abel pacificus & iustus dum Deo sacrificat innocenter; docuit & cæteros quando ad altare munus offerunt, sic & venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege iustitiæ, 67 cum concordiæ pace. Meritò ille dum in sacrificio Dei talis est ipse, postmodum sacrificium Deo factus est; vt martyrium primus ostendens, initiaret sanguinis sui gloria Dominicam passionem, qui & iustitiam Domini habuerat & pacem. Tales denique à Domino coronantur, tales in die iudicij cum Domino vindicabuntur. 68 Cæterum discordans & dissidens, & pacem cum fratribus non habens, secundùm quod beatus Apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit euadere: quia sicut scriptum est, Qui fratrem suum odit, homicida est; nec ad regnum cœlorum peruenit, aut cum Deo viuit homicida. Non potest esse cum Christo, qui imitator Iudæ maluit esse, quàm Christi. Quale delictum est, quod nec baptismo sanguinis potest ablui? quale crimen est, quod martyrio non potest expiari? 69 Illud quoque necessariò admonet Dominus vt in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem.* Qua in parte ostenditur nihil contra nos aduersarium posse, nisi Deus ante permiserit; vt omnis timor noster & 70 deuotio atque * obseruatio ad Deum conuertatur, quando in tentationibus nostris 71 nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura diuina quæ dicit: Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Deus in manum eius. Datur autem potestas aduersus nos malo secundùm nostra peccata, sicut scriptum est: Quis dedit in direptionem Iacob & Israël eis, 72 qui prædantur illum? nonne Deus cui peccauerunt, & nolebant in viis eius ambulare, neque audire legem eius, & superduxit super eos iram animationis suæ? Et iterum: Salomone peccante, & à præceptis atque à viis Domini recedente, positum est: Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni. 73 Potestas verò dupliciter aduersus nos datur vel ad pœnam cùm delinquimus, vel ad gloriam cùm probamur: sicuti de Iob factum videmus, manifestante Deo & dicente: Ecce omnia quęcumque habet, in manus tuas do: sed ipsum caue ne tangas. Et Dominus in Euangelio loquitur tempore passionis 74 ad Pilatum: Nullam haberes aduersum me potestatem, nisi data esset tibi desuper. Quando aut rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ, dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbè atque arroganter aliquid assumat, ne quis 75 aut confessionis, aut passionis gloriam suam ducat, cùm Dominus ipse humilitatem docens dixerit: Vigilate & orate, 76 ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma: vt dum pręcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo; Quicquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur, ipsius pietate præstetur. 77 Post ista omnia in consummatione orationis velut clausula, vniuersas petitiones & preces nostras collecta breuitate concludens. In nouissimo enim ponimus, *Sed libera nos à malo*, comprehendentes aduersa cuncta, quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus à quibus potest esse fida & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam pręstet. 78. Quando autem dicimus, libera nos à malo, nihil remanet quod vltra adhuc debeat postulari: 79 quãdo semel protectionem Dei aduersus malum petamus, quia impetrata contra omnia quæ diabolus & mundus operãtur, securi stamus & tuti. Quis enim ei de sęculo metus est, cui in sęculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem precem nostram salutari sermone breuiauit? Hoc iam per Esaiam prophetam fuerat ante prędictum, cùm plenus Spiritu Sancto de Dei maiestate ac pietate loqueretur; Verbum consummans, inquit, & breuians in iustitia, quoniam sermonem breuiatũ faciet Deus in toto orbe terræ. Nam cùm Dei sermo Dominus noster Iesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos, omni sexui atque ætati pręcepta salutis ediderit: pręceptorum suorum fecit grande compendium, vt in disciplina cœlesti discentium memoria non laboraret, sed quod esset simplici fidei necessarium, velociter disceret. Sic cùm doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna

Gen. 4. 1. Ioan. 3. *obsecratio. 4. Reg. 24. Esa. 42. 3. Reg. 11. Iob 1. Ioan. 19. Mar. 14. Esa. 10.

magna & diuina breuitate complexus est, dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solũ & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Item cum de lege & prophetis præcepta prima & maiora decerperet: Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus, Deus vnus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua: 80. hoc est primum mandatum, & secundùm simile est huic: Diliges proximum tuum tanquam teipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterum: Quæcumque volueritis vt faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. Nec verbis tantùm, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecãs; & quid facere nos oporteret, exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: Ipse autem fuit secedens in solitudinem, & adorans. Et iterum; Exiuit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei. Quod si ille orabat qui sine peccato erat; quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem jugiter vigilans cõtinuis precibus orabat; quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus, & rogabat non pro se, quid enim pro se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit ad Petrum; Ecce Satanas expetiuit " vt vos vexaret quo modo triticum: ego autem rogaui pro te, ne deficiat fides tua. Et postmodum pro omnibus patrem deprecatur dicens: Non pro his autem rogo solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, vt omnes vnum sint, sicut tu pater in me, & ego in te, " vt & ipsi in nobis vnum sint. Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas; vt non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, vt quo modo vnum sunt pater & filius; sic & nos in ipsa vnitate maneamus: vt hinc quoque possit intelligi quantum delinquat, qui vnitatem scindit & pacem; cum pro hoc & rogauerit Dominus, volens scilicet " sic plebem suam saluam fieri & in pace viuere, cùm sciret ad regnum Dei discordiam non venire. " Quando autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus, quàm id solum cogitet quod precatur. " Ideo & Sacerdos ante orationem Præfatione præmissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda, vt dum respondet plebs; Habemus ad Dominum, " admoneatur nihil aliud se quàm Dominum cogitare debere. Claudatur contra aduersarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei, tempore orationis adire patiatur: obrepit enim frequẽter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras à Deo auocat, vt aliud habeamus in corde, & aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus orare. Quæ autem segnitia est alienari " & rapi ineptis cogitationibus & profanis, cùm Dominum deprecaris: quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quàm quod cum Deo loqueris? Quo modo te audiri à Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cùm rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est, ab hoste in totum non cauere; hoc est, quando oras Deum, maiestatem Dei negligentia orationis offendere; hoc est, vigilare oculis & corde dormire, cùm debeat Christianus & cùm dormit oculis, corde vigilare: sicut scriptum est ex persona Ecclesiæ loquentis in Cantico Cãticorum: Ego dormio, & cor meum vigilat. quapropter sollicitè & cautè Apostolus admonet dicens: Instate orationi vigilantes in ea; docens, scilicet, & ostendens, eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare. " Orantes autem non infructuosis nec nudis precibus ad Deum veniens, inefficax petitio est, cùm precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur: vtique & sermo non habens fructum, promereri Deum non potest, qui nulla est operatione fœcundus. Et ideo scriptura diuina instruit, dicens: Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna. Nam qui in die iudicij præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est, hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius Centurio cùm oraret meruit audiri: Fuit faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum, huic circa horam nonam oranti astitit Angelus testimonium reddens sui operis, & dicens: Corneli, orationes tuæ 89 & eleemosynæ tuæ as-

Ioan. 17. Deut. 6. Mar. 12. Matt. 7. Mar. 1. Luc. 6. Luc. 22. Ioan. 17. Cant. 5. Coloss. 4. Matth. 3. Tob. 12. Act. 10.

cenderunt ad memoriam coram Deo. Cito orationes ad Deum ascendunt, quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphaël Angelus Tobiæ oranti semper, & semper operanti, testis fuit dicens: Opera Dei reuelare & confiteri honorificum est. " Nam quando orabas tu & Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectum claritatis Dei. " Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, " sed abiisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te, & iterum me misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael, vnus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: Solue, inquit, omnem nodum iniustitiæ, " resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despecies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris, dicet: ecce adsum. Adesse se promittit; & audire ac protegere se eos dicit, qui iniustitiæ nodos de corde soluētes, & eleemosynas circa domesticos Dei, secundùm eius præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque à Deo merentur audiri. Beatus Apostolus Paulus in necessitate pressuræ adiutus à fratribus, opera bona quæ fiunt, sacrificia Dei dixit esse. Saturatus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito ea quæ à vobis missa sunt, odorem suauitatis sacrificium acceptum, & placitum Deo. Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fœnerat: & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suauitatis odorem sacrificat. " In orationibus verò celebrandis inuenimus obseruasse cum Daniele tres pueros in fide fortes, & in captiuitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis; quæ in nouissimis temporibus manifestari habebat.

Tob. 12. *Esa. 58.* *Philip. 4.*

Nam & prima hora in tertiā veniens, cōsummatum numerum trinitatis ostendit. Itemque ad sextam quarta procedens, declarat alteram trinitatem. Et quando à septima nona completur per ternas horas trinitas perfecta numeratur; quæ horarum spatia iampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei statutis & legitimis ad precem temporibus seruiebant; & manifestata postmodum res est " sacramenta olim fuisse, quod ante sic iusti precabantur. Nam super discipulos hora tertia descēdit Spiritus Sanctus, qui gratiam Dominicæ repromissionis impleuit. Item Petrus hora sexta in tectū superius ascendens, signo pariter & voce Dei monentis instructus est, vt omnes ad gratiam salutis admitteret, cùm de emundandis gentilibus ante dubitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo abluit, & vt redimere & viuificare non posset, tunc victoriā suam passione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus obseruatas, orādi nunc & spatia & sacramenta creuerunt. Nam & mane orandum est, vt resurrectio Domini matutina oratione celebretur, quod olim Spiritus Sanctus designabat in psalmis dicens: Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine: mane exaudies vocem meam: mane assistam tibi, & contemplabor te. Et iterum per prophetam loquitur Dominus: Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus & reuertamur ad Dominum Deum nostrum. Recedēte item sole ac die cessante necessario rursus orandum est. Nam quia Christus sol verus, & dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus & petimus vt super nos lux denuo veniat, Christi precamur aduentum, lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem dictū declarat in Psalmis Spiritus Sāctus: Lapis, inquit, quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: " à Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus & iucundemus in eo. Item quod sol appellatus sit, " Malachias propheta testatur dicēs: Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur sol iustitiæ & in alis eius curatio est. Quod si in scripturis sanctis sol verus, & dies verus est Christus, hora nulla à Christianis excipitur, quo minus frequenter ac semper Deus debeat adorari; vt qui in Christo, hoc est, in sole & in die verò sumus; insistamus per totum diem precibus, & oremus: & quando mundi lege decurrens vicibus alternis " nox reuoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus dam-

Act. 2. *Act. 10.* *Luc. 23.* *Psal. 5.* *Osee 6.* *Psal. 117.* *Malac. 4.*

num poteſt, quia filijs lucis & in noctibus dies eſt. Quando enim ſine lumine eſt, cui lumen in corde eſt? Aut quando ſol ei & dies non eſt, cui ſol & dies Chriſtus eſt? Qui autem in Chriſto, hoc eſt, in lumine ſemper ſumus, nec noctibus ab oratione ceſſemus. Sic Anna vidua ſine intermiſſione rogans ſemper & vigilans, perſeuerabat in promerendo DEO, ſicut in Euangelio ſcriptum eſt: Non recedebat, inquit, de templo, ieiuniis & orationibus ſeruiens nocte ac die. Viderint vel gentiles, qui needum illuminati ſunt: vel Iudæi, qui deſerti lumine in tenebris remanſerunt. Nos fratres dilectiſſimi, qui in Domini luce ſemper ſumus, qui meminimus & tenemus, quid eſſe accepta gratia cæperimus: computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus ſemper in lumine, non impediamur à tenebris quas euaſimus; nulla ſint horis nocturnis precum damna; nulla orationum pigra & ignaua diſpendia. Per Dei indulgentiam recreati ſpiritaliter & renati imitemur quod futuri ſumus: habituri in regno ſine interuentu noctis ſolum diem: ſic nocte, quaſi in lumine vigilemus: oraturi ſemper & acturi gratias Deo; hîc quoque orare, & gratias agere non deſinamus.

Luc. 2.

ADNOTATIONES IN librum de Oratione Dominica.

1 Euangelica præcepta] *Elegantiſſima eſt præceptorum Euangelicorum definitio.*

2 vt paretur venienti via] *Cambr. cod.* præparetur, *ſed prius magis placet, eo quod alludere videatur ad illud Eſaiæ: parate vias Domini.*

3 Quæ enim poteſt eſſe magis ſpiritalis oratio] Ms. *Afflign. March. Dun. & Blandinienſis legunt:* ſpiritalior, *ſiue:* ſpiritualior, *ſed non memini me ſimilem phraſin legiſſe apud Cyprianum. eandem differentiam videre eſt, dum exc. legunt:* magis vera, Ms. verior.

4 quanto efficacius] Ms. *præter Camb. legunt:* quando, *ſed prius malo.*

5 Et quando in vnum, &c. *Inſignis locus de conuentu plebis cum ſacerdote ad ſacrificia.*

6 Non paſſim ventilare preces noſtras inconditis vocibus] *Locus hic non prohibet Cantum Eccleſiaſticum, ſed potius inconditas illas voces, qualibus hodie aduerſarii ſua ſacra faciunt, plebe vniuerſa nullo ordine omnia decantante. Alioqui enim Apoſtolo* Paulo *contradiceret, qui ad cantum fideles hortatur.* Sic Epheſ. *5. Loquentes (inquit) vobiſmetipſis in Pſalmis, hymnis & Canticis ſpiritalibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris Deo Domino, & iiſdem pene verbis vtitur ad Coloſſenſ. 3. Deinde non ſolum in lege veteri, ſed & noua primitiua cantum in vſu fuiſſe, patet tum ex illo Act. Apoſtolorum. 6. cap. Media nocte Paulus & Silas adorantes laudabant Deum, & audiebant eos qui in cuſtodia erant, tum ex Dionyſ. Areopag. Eccleſ. hier. cap. 3. demum (inquit) ad ſanctum altare iterum rediens pſalmorum incipit melos, concinentibus ſecum ſacra carmina omnibus eccleſiaſtici ordinis gradibus; &c. D. Ietiam* Ignatio *tribuit* Socrates *lib. 6. 8 cap. inſtitutionem Antiphonarum ſiue Hymnorum* Reſponſoriorum, *& poſt eum Niceph. lib. 13. 6. cap. Eodem pertinent quæ habet Philo. lib.* θεραπευτεῖς. *Tertull. Apologetici 2. cap. Plinius Epiſtola ad Traianum. Ephrem autem Syro* Harmonica *modulationis inuentum attribuunt* Theodoretus *lib. 4, cap. 29. & Niceph. lib. 9. cap. 19. qui etiam Apoſtolis tribuit lib. 18. cap. 51. Hymnum ter ſanctum, & Cantilenam:* Lux *Hilaris. Si recentiora quis petat teſtimonia. Pſalmos alternis cantari ſub Conſtantio imperatore conſtituerunt Antiochiæ D. D. Flauianus & Diodorus,* Sigeberto *teſte.* Miſſarum *& aliarum horarum cantus* Officia, *tum ab Ambroſ.* Me*diolani tum à D. Gregor. Romæ inſtituta ſunt. Vnde eodem* Sigeberto *teſte,* Carolus Magnus *ſub annum* 774. *in Germaniam &* Gallias *authenticum cantum tranſtulit: miſſis ea cauſa Romam duobus clericis. Hinc conſcripti ſunt D.* Gregorii *de* Sacramentis, *ac Antiphonariis, libri inſignes, quos nunc primum inter Liturgica* Latinorum *edidimus.* Hymnos *etiam Eccleſiaſticos tam olim ediderunt D. D. Hilarius, Ambroſius, &* Gre*gorius, quorum quæ Authenticis & pleroſque Ambroſianos, indicat Radulphus decanus Tungrenſis de canon. obſeruantia cap. 13. & inter cæteros veſpertinum illum, Deus creator omnium, cuius meminit etiam D. Auguſt. lib. 9. confeſſ. cap. 12. qui eiuſdem cap. 6. & 7. Cantus Pſalmorum & Hymnorum à D. Ambr. inſtituti meminit.* Sed de his plus ſatis, *plura, videat lector in dictis liturgicis,*

7 Deus non vocis ſed cordis auditor eſt] *Ad verbum hoc ex* Tertull. *dicto l. de oratione, ſed loqui eum de precibus quas apud ſe faciebant fideles in conuenticulis, patet ex his verbis: Quid amplius (inquit) referent iſtic quid clarius adorant, niſi quod proximis obſtrepant: immo prodendo petitiones ſuas, quid minus faciunt, quàm ſi in publico orent? Atque adeo eodem ſenſu interpretandus locus hic Cypriani, quem inde mutuatus eſt.*

8 probante Domino & dicente] *Ita recte* Ms. Gra*nius,* Manut *& Mor. cum vet. exc. pro eo quod ſubſtituerat Remboldus* prouocante.

9 nec manibus inſolenter erectis] R*ecte addit* inſolenter, *neque enim omnem manuum eleuationem ab illo culpari, patet ex* Tertullia. *quem imitatur: Atqui (inquit) cum modeſtia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimius elatis, ſed temperate ac probe elatis.*

10 ſanctificati publicanus hic magis metuit] *Vocem:* publicanus, *& pauloſt* ſemper, *recens adiecimus ex* Cambr. *cod.*

11 Homines duo aſcenderunt in templum adorare] *Quum præter vet. exc. & Manut. qui legunt:* orate, *cæteri omnes Ms. & excuſ. prius illud legant magis placet: præſertim quum correſpondeat vox Græca,* προσεύξασθαι.

12 talia apud ſe precabatur] *Camb. addit:* dicens; *ſed neque Latine neque Græce id apud Lucam legitur. Eadem ratione non probatur, quod vbi pauloſt legitur:* dico vobis, *quidem teſte* Morelio *præmittunt:* Amen.

13 Quia omnis qui ſe exaltat] *Ita* Ms. *Afflig.*

Marc. Dun. Bland. & vnus Morel. pro eo quod cæteri qui se extollit.

24 qualiter ad orationem accedere debeamus] Manu scripti præter Cambronens. quemadmodum, sed prius Cypriano visitatum est magis. Atqui verba ipsa Orationis Dominicæ ad exemplum Ms. codic. maiusculis literis excudi iussimus.

25 Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra] Vocem sicut, quæ omittitur à Tertull. Cambron. cod. & Manut. denuo adiecimus, tum quod Græce etiam legatur, tum quod D. August. de bon persever. 3. cap. in plerisque codicibus ita legi, magisque ab orantibus frequentari astruat, tum denique quod non modo hic & infra Ms. & cæteri excusi sic legant, sed infra ipse quoque Manut. & Camb. cod.

26 Et remitte nobis debita nostra, &c.] Ms. cod. Afflig. Marc. Dun. Bland. & Morel. tum hic tum infra legunt dimitte & dimittimus, & vetus quoque excus. infra, sed hic remitte & remittimus, quomodo Remboldus contra, hoc infra legit, illud vero hoc loco, Cambronens. vero codex Manut. & Erasmici omnes vtrobique remitte & remittimus. Vtra lectio sit verior, nolumus contendere cum Erasmo, præsertim quum & Tertullian. si emendati sint codices, modo hoc, modo illud legat: videtur tamen vulgatam lectionem veteris interpretis confirmare, quod illud explicans infra Cyprianus, voce dimissionis vbique vtitur, & quod ea non in hoc solum scripturæ loco, sed & alibi scriptoribus Ecclesiasticis frequenter in vsu sit.

27 Et ne patiaris induci nos in tentationem] Vulgata lectio: Ne nos inducas in tentationem. placeret magis tum quod eam hic habent Afflign. Marcb. Dun. & Bland. cod. tum quod Tertullian. libr. de Orat. & D. Hieronym. cum aliis veteribus tam Græcis quam Latinis sic legant & D. Augustin. Epistola 121. Ne nos inferas, &c. verum priorem quam hic habent Cambronens. & Manut. & postea manuscripti omnes, Cypriani genuinam esse constat, ex D. August. de bono perseuerantia cap. 6. vnde sic orant (inquit) nonnulli, & legitur in cod. pluribus & hoc sic posuit D. Cyprianus: Ne patiaris nos induci in tentationem, In Euangelio tamen Græco nusquam inueni, nisi: Ne nos inferas in tentationem. Hactenus ille, quare & vtrobique lectionem illam secuti sumus.

18 singillatim noluit & priuatim precem fieri] Ita ad vnum omnes manuscripti codic. & veter. exc. tum hic tum infra alicubi, pro eo quod Remboldus, singulatim, atque adeo veram eam lectionem esse censeo; præsertim quum illam Latoné dici, probet Nonius Marcellus ex Lucilli lib. 19. & ea vtantur Cic. lib. 5. Tuscul. q. & Terentius in Phormione.

19 Christus in carne visus] Posteriora hæc verba recens adiecimus ex Camb. cod. & vbi legitur: nisi eos apud nos, ex eodem adiecimus: eos.

20 vt nihil omnino prætermissum sit] Etiam hoc ex illo Tertullian. mutuatus est, vbi dicit, in hac Oratione breuiarium totius Euangelii comprehendi, & ex vtroque D. August. quod habet Epistola ad Probam. cap. 12.

21 his qui credunt in nomine eius] Particulam: his, ex Cambr. etiam codic. addidimus. Rursum autem Renuntiationis in baptismo meminit, quomodo & aliquanto post.

22 Quid dicunt patri & matri, &c.] Grauius censet legendum cum 70. in numero singulari: Quid dicit, & rursum, fratres suos non agnouerunt; prætet quod est: & filios sed vulgatam lectionem habent Ms. & excus. omnes, ita quoque legit Rhabanus Maurus in comment. Deut. præterquam quod interserat verba illa iuxta vulg. interpretem: & fratribus suis non noui illos.

23 sed & crudeliter necauerunt] Ms. quatuor legunt: negauerunt, sed magis placet prior Cambr. cod. & excusorum lectio quemadmodum & illa excusorum: Qui iam non possunt, pro eo quod Ms. legunt: Quia.

24 Vos de patre diabolo nati estis] Excusi vulgati non habent: nati, & placeret ea lectio magis, eo quod hodie apud Ioan. neque Græcè neque Latine legatur, nisi tam constanter ed legerent Ms. codic. Grauii & Manut.

25 Filios genui & exaltaui] Variant hic cod. Grau. & Manut. legunt generaui, cum Tertullian. aduers. Iud. & lib. 3. aduers. Marc. prius illud. legit idem Tertullian. de Orat. & cum exc. cæteris Ms. Sed posterius placet magis, quod sic legant Ms. & exc. omnes infra l. 1. Test. c. 3. Adiecimus vero ex Ms. Vocem: meus, est enim apud 70.

26 væ genti peccatrici, populo pleno peccati] Ita cum Ms. cod. hoc loco & infra loco iam citato Ms & exc. omnes; & accedit magis ad phrasin Latinam. Tertullian. vero, (cum prius hic exc) l. aduers. Iud. & 70. Væ gens peccatrix, populus plenus. Eligat lector vtrum malit, modo in hoc sequatur Ms. vtrobique cod. vt legat Semeo nequam.

27 remissa peccatorum] Magis accedit ad phrasin Cypriani hæc Cambr. cod. & vulg. exc. lectio quam aliorum remissio.

28 sic & nos Dei filios nuncupemus] Clarior, quidem est hæc Manut. & Morel. lectio, sed Ms. legunt cum exc. Dei filij nuncupemur.

29 & qui spernit me, spernetur] Cambr. cod. legit: spernunt, & spernentur, sed prius habent 70. quare & lib. de zelo & liuore ita legendum.

30 id petimus & rogamus] Ita Ms. & D. Aug. c. 1. de bono persever. pro eo quod alii & ipse Aug. l. 4. contra 2. Epistolas Pelag. c. 9 legunt ideo. Probat autem hoc & sequentibus aliquot locis August. contra Pelagium, gratiam non secundum merita nostra dari, & perseuerantiam esse donum Dei.

31 neque fornicarij] Præmittit hic Grauius: Nolite seduci: Neque homicidæ, sed Ms. id non legunt. Neque, vero placet lectio cod. vetustissimi teste Mor. qui legit Masculorum concubitores, eo quod Ms. & excus. constanter legant appetitores, & modestior sit hæc lectio. Atqui fraudatores, rectius legitur quam fraudulenti, eo quod vocem Græcam πλεόνακτος, eodem modo verterit, supra citans locum Apostoli ad Ephes. 5. in Epist. ad Aur.

32 & hæc quidem fuistis] Morel. censet legendum: quidam, cum vet. quodam cod. eo quod Græce legatur: τινὲς, verum constanter cet. exc. & Ms. prius illud legunt, quomodo & apud Apostolum magno consensu (vel ipso Erasmo teste) Latinorum codices, & D. Aug. de pœnit. medit. c 10. Quare nimis libere ita castigauit Apostoli locum Isidorus Clarius.

33 iam non delinquere] Ms. 4. & vnus Morelii codex iam noli delinquere, sed cum Cambr. cod. & D. Aug. de bono perseuer. prius malo.

34 vt cito nobis repræsentetur] Repræsentationis

vim

vox non Cypriano modo, sed & Tertull. sæpe citato loco vsitata est. Quem miror petitionem hanc: Adueniat regnum tuum, postponere sequenti petitioni fiat voluntas tua, &c.

35 Domino manifestante & probante] Grauius manifeste exprobrante, sed prius ad phrasin Cypriani pertinet.

36 sed quo tu] Camb. cod. addit: vis, sed id neque cæteri habent Ms. aut excusi, neque Matthæus Græce & Latine. Ex Ms. vero recte adiecta est a Manut. vox voluntatem.

37 ad consummationem nostræ incolumitatis] Ita Ms. & vetus excus. Morel. & D. August. tum lib. 4. ad Bonifacium, tum lib. 1 contra Iulianum cap. 3. pro eo quod primus Remboldus nostræ voluntatis.

38 & spiritum possideamus è cœlo] Quomodo intelligendus sit locus iste, ne fauere videatur errori Origenis; tractat paucis D. Augustin. lib. 1. Retract. 1. cap.

39 & discordantibus aduersus se inuicem quotidiana congressio] Cambr. cod. legit: discordantium; quod magis placeret nisi illud legeret vtroque loco D. Aug. & Ms. cum exc. cæteris.

40. Manifesta sunt autem opera carnis] Ita Ms. & Tertull. l. de pudicitia. Exc. facta carnis, tum hic tum infra testim. lib. 3. c. 64.

41 idololatria] Ms. 4. Grauius & Manut. legunt: idololatriæ, & hic & infra loco citato; sed prior Cambr. cod. & excusorum, confirmatur tum voce Græca εἰδωλολάτρεια, tum versione vulgata: idolorum seruitus.

42 Fructus autem spiritus est charitas] Manut. legit: agape, quomodo & Græce legitur, sed & hic & infra lib. 3. Testim. c. 64. prius legitur ab exc. cæteris & Ms. omnibus.

43 Magnanimitas] Secutus Tertull. de Patientia, vocem μακροθυμία, sic vertit vbique Cyprianus, pro eo quod alii longanimitatem fere vertunt, vulgatus interpres patientiam, recte autem adiecerunt Manut. & Morel. vocem: bonitas, vtpote quæ legatur & Græce & Latine.

44 petamus & pro illis qui adhuc terra sunt] Manut. hanc lectionem confirmat D. Aug. dicto lib. 4. ad Bonifacium, & de prædestin. sanct. 8. c. qui tamen legit: precemur, Cambron. cum cæteris excusis: adhuc terreni sunt, reliqui vero 4. Ms. terrena sapiunt.

45 vt quomodo in cælo] Vel hinc patet, legisse auctorem sicut in cælo.

46 id est, in illis non credentibus] Prorsus sic legendum esse cum Morelio & Grauio, conuincitur ex dicto lib. de prædestin. sanct. vtpote quum hinc probet, fidem esse donum Dei; quod hinc colligi non potest, nisi de non credentibus, id est, infidelibus hic sermo fiat.

47 Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi] Vtrumque hunc sensum ex Tertulliano desumpsit, & habent etiam D. Hieronym. in comment. ac lib. 3. contra Pelag. (vbi totam orationem dominicam paucis explicat conformiter D. Cypriano) & D. Aug. Epistola ad Probam, & lib. 2. de serm. domini in monte c. 12. è quibus locis mire confirmatur corporis domini in Eucharistia præsentia.

48 & Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus] Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod iam inde ab Apostolis vsitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum non vno in loco. Perdurauit ea consuetudo vsque ad D. Hieron. ætatem Romæ, & in Hispaniis, vel ipso teste Epistola ad Lucam Beticum, & Apologet. ad Pammach. pro libris contra Iouin. Mediolani ad D. Ambros. vsque, quemadmodum colligere est ex vlt. c. lib. 4. & 5. de Sacrament. & in Africa vsque ad D. Augustin. ætatem vt patet ex Epistola 118. Atqui in Oriente iamdudum desierat ea consuetudo, vti patet tum ex dicto lib. 5 Ambrosii de Sacrament. & libr. 2. de sermone Domini D. Augustin. tum ex D. Chrysost. hom. 61. ad populum Antioch. 3. in Epistolam ad Ephes. & 17. ad Hebræos, vbi varias adfert obseruationes, tum eorum qui in solemnitatibus communicabant in Aduentu & Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum Heremitarum qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis bienniis. Quare non tam vrgent D. D. Chrysost. & Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ sumptionem.

49 Abstenti & non communicantes] D. August. tum lib. 4. ad Bonifac. tum de bon. perseuerantia cap. 4. legit absentes, quomodo & Morelio etiam quidam cod. & Grauius ad marg. sed priorem habent cæteri, & Cyprianica est lectio.

50 Et Eucharistiam iure communicationis accipiunt] Iure communicationis accipere illos censet, qui digno erant & ab Ecclesia non abstenti; quod ex aduersatiua eius satis colligere est ita contra timendum est, &c.] Ius enim illi habent ad Eucharistiam sumendam. Confirmat itaque hic locus sententiam Domini Ioannis Hesselii, qui recte similem locum Epistola liv. interpretatur non de iure ad calicis sumptionem, sed de iure ad communicationem. Quod vel ipse sibi textus indicat, dum quod id ius communicationis adtinet, interesse docet, inter apostatas vel hæreticos, & lapsos qui iam diu pœnitentiam egerant, atque adeo si ad calicis sumptionem ius illud referatur, videbitur promisisse apostatis & hæreticis sumptionem corporis Dominici.

51 Ne dum qui abstentus separatur] Afflig. & quidam Ms. Morelii ad tempus.

52 Procul remaneat à salute] Ms. quinque nostri & vnus. Morel. remaneat alienus.

53 Vt qui sæculo renunciauimos] Eo quod, mentione hac iniecta renunciationis in Baptismo, adferat illud Luc. 14. Qui non renuntiauerit, &c. confirmatur coniectura nostra quam habes Epistola 9. de voce Renuntiationis ex loco illo Scripturæ desumpta. Quod vero sequitur, ad verbum fere est ex Tertull.

54 Habentes itaque exhibitionem] Ita vertit quod habet Apostolus διατροφάς, pro eo quod noster interpres alimenta, Solus Morel. victum.

55 muscipulam diaboli] Eo quod Græce sit παγίδα, recte legit Manutius cum Morel. tum hic supra libro de Lapsis muscipulam, non moscipulas, præsertim consentientibus Ms. cod. præter Cambronen. Atqui vocem diaboli, non legunt quatuor manuscripti, quare superfluam censeo; præsertim quum libro de Lapsis, neque excusi, neque Cambr. cod. adiiciant, neque ea Græce legatur, præterquam apud Chrysost. neque etiam Ambros. eam legat.

56 Occulta deceptione] Grauius deprædatione, non male.

57 Ipsa nocte moriturus] Adiecimus ipsa, ex Camb. cod.

dist. 70. cap. Sanctorum. Apud Græcos vero Præfationum institutionem, ad Dionys. Areop. refert Honorius in G mma animæ: quod hic de hac Missæ parte feci, liceret ex veteribus de singulis illius partibus commonstrare: sed ne prolixior sim, remitto lectorem ad cap. 15. lib. 4. Antonii Democharis de Missæ sacrificio. Atqui Sursum corda (inquit Radulphus Tungr.) ex Hieremia sumptum est, Gratias agamus, ex Apostolo Paulo.

86 admoneatur] *Vitio librarior. irrepsit in editionem Manut.* admoneamur, *nam prius illud nisi legatur erit Solæcismus, & ita legit Smaragdus cap. 1. diadematis Monach. hunc locum ad verbum exprimens.*

87 & rapi ineptis cogitationibus] *Elegantior est hæc Camb. cod. lectio quam cæterorum:* capi.

88 Orantes autem] *Pulchre deducit, orationi, vt sit efficax adiungenda opera bona; de quo latius infra lib. de Opere & Eleemos.*

89 & eleemosynæ tuæ] *Adiecimus:* tuæ, *cum Morel. & Gran. ex Ms. cod.*

90 Nam quando orabas tu & Sarra] *Ita Manut. iuxta 70. qui legunt* Σάῤῥα, *Ms. vero & excusi legunt:* Sara.

91 Et cum sepelires tu mortuos simpliciter] *Morelius putat legendum:* similiter, *sed prius habent Ms. & exc. reliqui tum hic tum infra de mortalit. Neque vero ex editione Græca certi quid potest colligi, quum neque cum hac lectione concordet, neque cum Latina.*

92 sed abisti] *Sic Cambr. pro eo quod cæteri; & prius placet magis.*

93 Resolue suffocationes impotentium commerciorum) *Græce est:* στραγγαλίας βιαίων συναλλάγματων, *id est, oblationes (inquit Morel.) violentarum cautionum. Significat enim interprete D. Hieronym. Chartarum fasciculos, in quibus fæneratorum calumniæ continentur.*

74 In orationibus vero celebrandis] *Locus hic mire confirmat Horarum Canonicarum institutionem, quæ hodie in Ecclesia frequentantur. Atque imprimis à Daniele cum tribus pueris dicis obseruatas Horas Tertiam, Sextam & Nonam, & obseruatas illas non à Iudæis modo, sed & ab Apostolis in Actibus Apostolorum. Hora enim tertia venit in discipulos Spiritus sanctus, Hora sexta in tecto superiori orans Petrus, visionem vidit. Hora nona Petrus & Ioannes precandi gratia ascenderunt in templum. His vero adiunctas horas matutinam & vespertinam, ac Nocturnam. Neque his contentus, semper orandum docet. Non recte itaque horariarum precum prolixitatem calumniantur quidam. Certe D. Hieronym. Epist. ad Letam & ad Demetriadem, earumque horarum vsum non nouum tum fuisse, disertis verbis indicat. Quare recte mihi sentire videntur Sigebertus in Chronicis & Radulphus Tungrensis, qui D. Damaso cum D. Hieron. & Ambros. Canonicarum horarum institutionem assignant; quod confirmat Psalmorum per totam hebdomadam iam inde, tum in Romana tum in Mediolanensi Ecclesia, distributio. Quod imitatus & præsertim D. Hieron. Benedictus in regula, ita Psalterium in septem horas diuisit, vt singulis septimanis integrum Psalterium diceretur. Vt autem non in Ecclesia modo canerentur septem preces horariæ, sed quotidie à Presbyteris recitarentur institutum referunt à Pelagio 2. Singulis etiam horis præfationis loco adiunxisse D. Gregorium initium illud Psalmi Dauidici: Deus in adiutorium meum intende. Porro vt totidem horæ quotidie recitarentur in laudem D. Virginis, & Sabbata solemniter; statutum est ab Vrbano 2. in Concilio apud Claremontem anno 1096.*

95 Sacramenta olim fuisse] *Cambr. cod.* sacramentum.

96 A Domino factus est iste, & est admirabilis] *Eodem modo citatur hic locus infra testim. lib. 2. c. 16. tam iuxta Ms. quàm exc. cod. Recte igitur adiecerunt:* iste; *Gran. Manut. & Morel. nam habet & Cambr. cod. in cæteris Ms locus hic erat mutilus, neque enim aliud legunt, quam:* A Domino factum est, *Atqui cum vox Græca* αὕτη *apud 70. indifferens sit, aut ad vocem* κεφαλὴν *aut addictionem* γωνίας, *refert eam ad hanc Cyprianus ad angelum nempe; quomodo & D. D. Chrys. & Prosper in comment. nec dissentit Aug. legens:* factum est ei, & est admirabilis; *varia versio nata est ex voce* αὕτη, *quæ & datiuus est & nominatiuus. Tertul. autem cum vulgato interprete legit li. 3. contra Marcionem:* A Domino factum est hoc.

97 Malachias propheta] *Ita locum hunc restitui ex vet. exc. & Ms. tribus cod. pro eo quod vitio Remboldi legebatur:* Malachim, *neque enim vspiam* Malachim *vocatur, propheta: sed libri* Malachim *iidem sunt cum libris Regum. Atque adeo non placet etiam illud Dun. & Marchin. cod.* Malachiel, *præsertim quum in margine legant:* Malachias.

98 Nox reuoluta] *Etiam hic ex interuallum Manu. & Morel. legebatur:* resoluta, *ex mendo dicti cod.* solum diem *) Ms. 4. nostri & quedam Morelii:* solem & diem, *non male.*

AD DEMETRIANVM.

Argumentum Libri sequentis.

D*Emetriano Africæ proconsuli, contendenti Christianis imputari debere bella famem, & pestem, quibus tum orbis diuexabatur, quod ab ipsis dij non colerentur; pulchre respondet (vbi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius ethnicos tantarum cladium causam esse: quod Deum non colerent, & Christianos præterea iniustis persecutionibus agitarent. Deinde, vbi illi exprobrauit tormentorum inusitata genera quibus Christianos præ aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit: tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quàm ipse eos colere deberet: tum quod à Christianis de obsessis corporibus eiecti, quid sint ipsi confiteantur. Neque verò ruinas regum: iacturas opum, & similia mala quæ persecutiones Christianorum diuinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censeri, quod illis etiam communes essent: quandoquidem gaudium iis potius sint omnia illa quàm pœna. Proinde dum tempus est ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicij & semper ardentis gehennæ ignis.* Imitatur *autem ipse partim Tertull. Apologeticum, partim librum ad* Scapulam: *& libri huius disertis verbis mentionem facit*

Lactantius Firmianus Instit. diuinarum lib. 5. cap. 1. & 4. ac D. Pontius in vita Cypriani, & Hier. ad Mag.

OBLATRANTEM te, & aduersus Deum, qui vnus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem frequenter Demetriane contempseram, verecundius ac melius existimans errantis imperitiam silentio spernere, quàm loquendo dementis insaniam prouocare. Nec hoc sine magisterii diuini & nominis auctoritate faciebam, cùm scriptum sit: In aures imprudentis noli quidquam dicere: ne, quando audierit, irrideat sensatos sermones tuos. Et iterum: Noli respondere imprudenti ad imprudentiam eius, ne similis fias illi, & sanctum quoque iubeamur intra conscientiam nostram tenere, 3 nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos; ne conculcent ea pedibus, & conuersi elidant vos. Nam cum ad me sæpè studio magis contradicendi, quàm voto discendi venires, & clamosis vocibus personans malles tua impudenter ingerere, quàm nostra patienter audire; ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius esset & leuius 4 turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere, quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto cùm nec sentire brutus possit, nec cæcus lumen admittere, nec surdus audire. Hæc considerans sæpe conticui, & impatientem patientia vinci; cùm non docere indocilem possem, nec impium, religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere, Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæuiant, quodque imbres, & pluuias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere vltra non oportet, ne iam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus & dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. 5 Respondeo igitur & tibi, Demetriane pariter, & cæteris, quos tu forsitan concitasti, & aduersum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures, radicis, atque originis tuæ pullulatione, fecisti, quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multo magis ad bonum mouebitur, veritate cogente 5 Dixisti per nos fieri, & quòd nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur & vrgetur, quod dii vestri à nobis non colantur. Qua in parte (quia ignarus diuinæ cognitionis & veritatis alienus es) illud primo in loco scire debes, senuisse iam mundum, non illis viribus stare, quibus prius steterat, nec vigore & robore eo valere quo antea præualebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de scripturis sanctis prędicationibúsque diuinis documenta promentibus, mundus ipse iam loquitur, & occasum sui rerum labentium probatione testatur. Non hyeme nutriendis seminibus tanta imbrium copia est; 7 non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est, 8 nec sic verna de temperie sua sata læta sunt, 9 nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt. Minus de effossis & fatigatis montibus eruuntur marmorum crustæ, minus argenti & auri opes suggerunt exhausta iam metalla: & pauperes venæ breuiantur in dies singulos, & decrescunt: deficit in agris agricola, in mari nauta, miles in castris, innocentia in foro, iustitia in iudicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus disciplina. Putasne tu tantam posse substantiam rei senescentis existere, quantum prius potuit nouella adhuc 10 & vegeta iuuentute pollere? Minuatur necesse est quicquid fine iam proximo in occidua & extrema deuergit. Sic sol in occasu suo radios minus claro & igneo splendore iaculatur, sic declinante iam cursu, 11 exoletis cornibus luna tenuatur; & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, arescentibus ramis fit postmodum sterili senectute deformis. Et fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, senectute deficiens vix modico sudore destillat. Hæc sententia mundo data est: hæc Dei lex est, vt omnia orta occidant, & aucta senescant; & infirmentur fortia, & magna minuantur; & cum infirmata & diminuta fuerint, finiantur. Christianis imputas, quod minuantur singula mundo senescente: quid si & senes imputent Christianis, quod minus valeant in senectute? quod non perinde vt prius vigent auditu aurium, cursu pedum, oculorum acie, virium robore, succo viscerum, 12 mole membrorum? & cum olim 13 vltra octingentos, & nongentos annos vita hominum longæua procederet, vix

Prou. 23.

Prou. 26.

Matt. 7.

nunc

nunc possit ad centenarium numerum peruenire? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam crescant, nec ætas in senectute desinit, sed incipit à senectute: sic in ortu adhuc suo ad finem natiuitas properat, sic quodcunque nunc nascitur mundi ipsius senectute degenerat, vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, quando totus ipse iam mundus in defectione sit & in fine. 14 Quod autem crebrius bella continuant, quod sterilitas & fames sollicitudinem cumulat, quod sæuientibus morbis valetudo frangitur, quod humanum genus luis populatione vastatur; & hoc scias prædictum in nouissimis temporibus multiplicari mala & aduersa variari, & appropinquante iam iudicii die magis ac magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi. Non enim sicut tua falsa querimonia & imperitia veritatis ignara "iactat, & clamitat, ista accidunt, quod dii vestri à nobis non colantur; sed quod à vobis non colatur Deus. Nam cum ipse sit mundi Dominus & rector, & cuncta arbitrio eius & nutu gerantur, nec quidquam fieri possit, nisi quod aut fecerit, aut fieri ipse permiserit: vtique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis ostendunt, non propter nos fiunt à quibus Deus colitur; sed delictis & meritis vestris irrogantur, à quibus Deus omnino nec quæritur, nec timetur; nec relictis vanis superstitionibus religio vera cognoscitur; vt qui Deus vnus est omnibus, vnus colatur ab omnibus & rogetur. Ipsum denique audi loquentem, ipsum voce diuina instruentem nos pariter ac monentem: Dominum Deum tuum adorabis, inquit, & illi soli seruies. Et iterum: Non erunt tibi dii alij ante me. Et iterum: Nolite ambulare post Deos alienos; vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Propheta item Spiritu sancto plenus contestatur & denunciat iram Dei, dicens; Hæc dicit Dominus Deus omnipotens: Eo quod domus mea deserta est, vos autem festinatis vnusquisque in domum suam, propterea abstinebit cœlum à rore, & terra subtrahet procreationes suas, & inducam gladium super terram, & super frumentum, & super vinum, & super oleum, & super homines, & super pecora, & super omnes labores manuum eorum. Item propheta alius repetit & dicit, Et pluam super vnam ciuitatem, & super aliam non pluam. Pars

Luc. 4.
Ibid. 20.
Hier. 25.
Aggæi. 1.
Amos 4.

vna compluetur, & pars, super quam non pluero, arefiet. Et congregabuntur duæ & tres ciuitates in vnam ciuitatem potandæ aquæ causa, nec satiabuntur; & non conuertimini ad me, dicit Dominus. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non conuertamini comminatur: & tu miraris aut quereris in hac obstinatione, & contemptu vestro, si rara desuper pluuia descendat, si terra situ pulueris squaleat, si vix ieiunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debilitet grando cadens, si oleam detruncet turbo subuertens, 16 si fontem siccitas statuat, aërem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat; cum omnia ista peccatis prouocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quando nihil talia & tanta proficiant? Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium, vel ad pœnam malorum, declarat in scripturis sanctis idē Deus dicens: Sine causa percussi filios vestros, 17 disciplinam non exceperunt. Et propheta deuotus ac dicatus Deo, ad hæc eadem respondet & dicit: Verberasti eos, nec doluerunt? flagellasti eos, 18 nec voluerunt accipere disciplinam. Ecce irrogantur diuinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, 19 & trepidatio nulla, nulla formido est. 20 Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura; quanto adhuc maior in hominibus esset audacia facinorū impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi vberes fontes, & auræ salubres & frequens pluuia, & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita vtilitatibus tuis, & voluptatibus elementa deseruiant. 21 Tu enim Deo seruis, per quem tibi cuncta deseruiunt? Tu famularis illi, cuius nutu tibi vniuersa famulantur? Ipse de seruo tuo exigis seruitutem, & homo hominem parere tibi & obedire compellis; & cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio vna moriendi, corporum materia consimilis, animarum ratio communis, æquali iure, & pari lege vel veniatur in istum mundum, vel de mundo postmodum recedatur: tamen nisi tibi pro arbitrio tuo seruiatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius seruitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter, & carcere affligis, & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse 22 in homine dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei

Hier. 2.
Hier. 5.

maxime fermo eft, quod nos infeftaris innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis, atque opprimitis Dei feruos. Parum eft quod furétium varietate viriorum quod iniquitate feralium criminum, quod cruentatum compendio rapinarum vita veftra maculatur, quod fuperftitionibus falfis religio vera fubuertitur, quod Deus omnino nec quæritur, nec timetur: adhuc infuper Dei feruos, & maieftati ac nomini eius dicatos, iniuftis perfecutionibus agitatis. Satis non eft, quod ipfe tu Deum non colis; adhuc infuper eos qui colunt facrilega infeftatione perfequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; & cum cæteri, qui non tantum ifta inepta idola, & manu hominis facta fimulachra, fed & portenta quædam & monftra venerantur, tibi placeant; folus difplicet Dei cultor. Fumant vbique in templis veftris hoftiarum bufta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla funt, vel occulta. Crocodili & cynocephali & lapides & ferpentes à vobis coluntur, & Deus folus in terris a ur non colitur: aut non eft impune quod colitur. Innoxios, iuftos, Deo charos domo priuas, patrimonio fpolias, catenis premis, carcere includis, beftiis, gladio, ignibus punis. Nec faltem contentus es dolorum noftrorum compendio & fimplici ac veloci breuitate pœnarum: admoues laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis vifceribus numerofa fupplicia, nec feritas atque immanitas tua vfitatis poteft contenta effe tormentis; excogitat nouas pœnas ingeniofa crudelitas. Quę hæc eft infatiabilis carnificinę rabies? quæ inexplebilis libido fæuitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus; Chriftianum effe, aut eft crimen, aut non eft. Si crimen eft, quid non interficis confitétem? fi crimen non eft, quid perfequeris innocentem? Torqueri enim debui fi negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod Deos tuos non coluer am, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuiffem, tunc ad cõfeffionem criminis vi doloris adigendus? ficut in cæteris quęftionibus torquentur rei, qui fe negant crimine quo accufantur teneri, vt facinoris veritas, quę indice voce non promitur dolore corporis exprimatur. Nunc verò cum fponte confitear & clamem, & crebris ac repetitis identidem vocibus, Chriftianum me effe conteftet? quid tormenta admoues confitenti; & Deos tuos non in abditis & fecretis locis, fed palam, fed publice, fed in foro ipfo magiftratibus & præfidibus audientibus, deftruenti: vt e fi parum fuerat, quod in me prius criminabaris, creuerit quod & odiffe & punire plus debeas: quod dum me Chriftianum celebri loco & populo circumftante pronuncio, & vos & Deos veftros clara & publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis: quid cum terrenę carnis imbecillitate contendis: Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem deftrue, difceptatione fi potes vince, vince ratione. Vel fi quid diis tu s numinis & poteftatis eft, ipfi in vltionem fuam furgant, ipfi fe fua maieftate defendant: aut quid præftare colentibus poffunt, qui fe de non colentibus vindicare non poffunt. Nam fi eo qui vindicatur pluris eft ille qui vindicat, tu diis tuis maior es. Si auté iis quos colis, maior es, non tu illos colere, fed ab ipfis potius coli debes; & timeri vt Dominus. Sic illos læfos vltio veftra defendit, quo modo & claufos, ne pereant, tutela veftra cuftodit. Pudeat te eos colere, quos ipfe defendis; pudeat tutelam de iis fperare, quos tu ipfe tueris. O fi audire eos velles, & videre, quando à nobis adiurantur & torquentur fpiritalibus flagris, & verborum tormentis de obfeffis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana, & poteftate diuina flagella & verbera fentientes, venturum iudicium confitentur. Veni & cognofce vera effe, quæ dicimus. Et quia fic Deos colere te dicis, vel ipfis quos colis, crede; aut fi volueris & tibi credere, de te ipfo loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obfedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcauit, videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras: videbis fub manu noftra ftare vinctos, & tremere captiuos, quos tu fufpicis, & veneraris vt Dominos. Certè vel fic confundi in iftis erroribus tuis poteris; quando confpexeris & audieris Deos tuos, quid fint, interrogatione noftra ftatim prodere, & præfentibus licet vobis, præftigias illas, & fallacias fuas non poffe celare. Quæ ergo mentis ignauia eft, immo quę defipientium cęca, & ftulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire? & mortis æternę laqueis vinctos, fpem nolle immortalitatis excipere? non metuere Deum comminantem & dicentem: Sacrificans diis eradicabitur, nifi Domino foli: Et iterum: Adorauerunt eos quos fecerunt digiti eorum, &

Exod. 22.
Efa. 2.

incuruatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Quid te ad falsos Deos humilias & inclinas? 39 Quid ante inepta simulachra & figmenta terrena captiua corpus incuruas? " Rectum te Deus fecit; & cum cætera animalia prona, & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status, & ad cœlum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illic oculos tuos erigere, in supernis Deum quære. Vt carere inferis possis, ad alta & cœlestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis, sternis? " Quid in ruinam diaboli per ipsum & cum ipso cadis? Sublimitatem serua, qua natus es. Persevera talis, qualis à Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Vt cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola, quæ humanus error inuenit. Ad Deum conuertere, quem si implora, ueris, subuenit. Christo crede, quem viuificandis ac reparandis nobis " pater filium misit. Lædere seruos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos vltio diuina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum quando apprehenditur, reluctatur: nec se aduersus iniustitiam violentiam vestram, quamuis nimius & copiosus noster sit populus, vlscitur. Patientes facit de secutura vltione securitas. Innocentes nocentibus cedunt. Insontes pœnis & cruciatibus acquiescunt, certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcunque perpetimur, quantoque maior fuerit persecutionis iniuria, tanto & iustior fiat & grauior pro persecutione vindicta. Nec vnquam impiorum scelere in nostrum nomen exsurgitur, vt non statim diuinitus vindicta comitetur. Vt memorias taceamus antiquas, & vltiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas, nullo vocis preconio reuoluamus documentum recentis rei satis, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est " ruinis regum, iacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet: cum iam pridem scriptura diuina posuerit & dixerit. Mihi vindictam; ego retribuam, dicit Dominus. Et iterum: Spiritus sanctus præmoneat & dicat: Ne dixeris, vlciscar me de inimico meo, sed exspecta Dominum, vt tibi auxilio sit. Vnde clarum est atque manifestum, quia non per nos, sed pro nobis accidunt cuncta ista, quæ de Dei indignatione descendunt. " Nec ideo quis putet Christianos iis quæ accidunt non vindicari, quod & ipsi videantur accidentium incursatione perstringi. Pœnam de aduersis mundi ille sentit, cui & lætitia & gloria omnis in mundo est. Ille mœret & deflet, si sibi male sit in sæculo, bene non potest esse post seculum, cuius viuendi fructus omnis hic capitur, cuius hic solatium omne finitur; cuius caduca & breuis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, " quando istinc excesserit, pœna iam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. " Denique nec consternamur aduersis, nec frangimur, nec dolemus, neque in vlla aut rerum clade, aut corporum valetudine mussitamus; spiritu magis quam carne viuentes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa, quæ vos cruciant & fatigant, probari & corroborari nos scimus & fidimus. Putatis nos aduersa vobiscum æqualiter perpeti cum eadem aduersa videatis à nobis & vobis non æqualiter sustineri? Apud vos impatientia clamosa semper & querula est; apud nos fortis & religiosa patientia, quieta semper, & semper in Deum grata est: nec quidquam istic lætum aut prosperum sibi vindicat, sed mitis & lenis, & contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, diuinæ pollicitationis tempus exspectat. Quandiu enim corpus hoc permanet, commune cum cæteris sit necesse est, & corporalis conditio communis; nec separari generi humano ab inuicem datur, nisi istinc de sæculo recedatur. Intra vnam domum boni & mali interim continemur. Quidquid intra domum euenerit, pari sorte perpetimur; donec æui temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hospitia diuidamur. Non ergo icciteo compares vobis & æquales sumus, quia in isto adhuc mundo & carne hac constituti mundi & carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus: nam cum in sensu doloris sit omne quod punit, manifestum est eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, & firmitas fidei, & inter ipsas sæculi labentis ruinas erecta mens est, & immobilis virtus, & nunquam non læta patientia, & de Deo suo semper anima secura; sicut per prophetam Spiritus sanctus loquitur & hortatur, spei ac fidei nostræ firmitatem cælesti voce corroborans.

Deut. 32.

Prou. 20.

toborans; Ficus, inquit, non afferet fructum," & non erunt nascentia in vineis. Mentietur opus oliuæ, " & campi non præstabunt cibum. Deficient à pabulo oues, & non erunt in præsepibus boues. Ego autem in Domino exultabo, & gaudebo in Deo salutari meo. Dei hominem, & cultorem Dei subnixum spei veritate, & fidei stabilitate fundatum, negat mundi huius & sæculi infestationibus commoueri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis siccitate morientibus æstuans campus arescat; quid hoc ad Christianos? quid ad Dei seruos, quos paradisus inuitat, quos gratia omnis & copia regni cœlestis expectat? Exultant semper in Domino, & lætantur, & gaudent in Deo suo; & mala atque aduersa mundi fortiter tolerant, dum dona & prospera futura prospectant, Nam qui exposita natiuitate terrena, spiritu recreati & renati sumus, nec iam mundo, sed Deo viuimus; non nisi cum ad Deum venerimus, Dei munera & promissa capiemus: & tamen " pro arcendis hostibus, & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis aduersis, rogamus semper & preces fundimus: & pro pace ac salute vestra propitiantes ac placantes Deum, diebus ac noctibus iugiter atque instanter oramus. Nemo itaque sibi blandiatur, quòd nobis & profanis Dei cultoribus, & Deo aduersantibus, sit interim per æqualitatem carnis & corporis, laborum sæcularium conditio communis, vt ex hoc opinetur non omnia ista, quæ accidunt, vobis irrogari; cùm Dei ipsius prædicatione & prophetica contestatione ante prædictum sit, venturam super iniustos iram Dei, persecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, sed & vltiones quę læsos diuinitus defenderent; secuturas. Et quanta sunt quæ istic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur vt Dei vindicis ira noscatur. cęterum retro est iudicij dies: quem scriptura sancta denunciat, dicens: Vlulate, proximus est enim dies Domini, & obtritio à Deo aderit. Ecce enim dies Domini venit insanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ desertum, & peccatores perdere ex eo. Et iterum: " Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenę, & omnes iniqui stipula: & succendet illos adueniens dies: dicit Dominus. Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id est alienos à diuino genere, & profanos, spiritaliter

Isa.13. *Malac.4.*

non renatos, nec Dei filios factos. Euadere enim eos solos posse," qui renati & signo Christi signati fuerint, alio in loco Deus loquitur: quando ad vastationem mundi & interitum generis humani Angelos suos mittens, grauius in vltimo comminatur, dicens: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris: " Nolite misereri senioris aut iuuenis, & virginis: & paruulos, & mulieres interficite, " vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis. Quod autem sit hoc signum, & qua in parte corporis positum, manifestat alio in loco Deus, dicens: Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum, qui ingemunt & mœrent ob iniquitates; quæ fiunt in medio ipsorum. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille saluus atque incolumis reseruetur, quisquis in hoc signo inuenitur: item Dei testimonio comprobatur dicentis: Et erit sanguis in signo vobis super domos, " in quibus vos eritis: & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis, cùm percutiam terram Ægypti. Quod ante occiso agno præcedit in imagine, impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Vt illic percussa Ægypto, Iudaicus populus euadere non nisi sanguine & signo agni potuit: ita & cum vastari cœperit mundus, & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inuentus fuerit, solus euadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem: & quia iam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore conuertite. Nec vos delectet in sęculo inter iustos & mites impotens ista & vana dominatio: quando & in agro inter cultas & fertiles segetes "lolium & auena dominetur. Nec dicatis mala accidere, quia dij vestri à nobis non colantur, sed sciatis hanc iram, Dei esse censuram: vt qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quęrite, quia iam pridem per Prophetam Deus pręmonens hortatur & dicit: Quærite Deum, & viuet anima vestra. Deum vel sero cognoscite, quia Christus aduenienshoc admonet & docet dicens: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Credite illi, qui omnino non fallit. Credite illi, qui hęc omnia futura prędixit. Credite illi, qui cre-

Ezech.9. *Exod.12.* *Psal.64.* *Amos.5.* *Ioan.17.*

dentibus præmium vitæ ęternę dabit. Credite illi, qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum iudicij dies venerit; quæ lætitia credentiũ, quæ mœstitia perfidorum, noluisse istis prius credere, & vt credant, iam redire nõ posse? Cremabit addictos ardens semper gehenna, & viuacibus flammis vorax pœna: nec erit vnde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [18] Seruabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illico nobis semper; qui hic nos spectauit ad tempus; & in persecutionibus factis oculorum crudelium breuis fructus, perpetua visione pensabitur; secundum scripturæ sanctæ fidem dicentis: Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt ad visionem vniuersæ carni. Et iterum: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis; dicentes inter se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ, dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecario. [17] In æternam pœnam sero credent, qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, prouidete. Offerimus vobis animi & consilij nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus, dum nullam pro iniuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere, & ad veræ religionis candidam lucem [18] de profunda & tenebrosa nocte superstitionis emergere. Non inuidemus commodis vestris, nec beneficia diuina celamus. Odiis vestris beneuolentiam reddimus, & pro tormentis

Mar. 9.

Sap. 5.

ac suppliciis, quæ nobis inferuntur, salutis itinera monstramus. Credite & viuite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit: nullus iam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionum effectus, hic vita aut amittitur, aut tenetur; hic saluti æternę cultu Dei, & fructu fidei prouidetur. [19] Nec quisquam aut peccatis retardetur, aut annis, quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti, pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus: & quęrentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitę temporalis occasu, pro delictis roges: & Deum qui vnus & verus est, confessione & fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur, & credenti indulgentia salutaris de diuina pietate conceditur; & ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordię suę tribuit subigendo mortem trophæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, viuificando mortalem regeneratione cœlesti. Hunc (si fieri potest) sequamur omnes: huius sacramento & signo censeamur: hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cœlorum regna perducit, cum ipso semper viuemus, facti per ipsum filij Dei: cum ipso exultabimus semper, ipsius cruore reparari. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi & lætus esse semper & gratus, qui cum morti fuisset obnoxius, factus est de immortalitate securus.

ADNOTATIONES IN librum ad Demetrianum.

1 Oblatrantem te, & aduersus Deum] *Ms. quidam Morell.* Dominum.

2 Magisterij diuini & nominis auctoritate] *Adiecimus recens*: & nominis, *ex Ms. Afflig. Dun. March. Blandin. & quodam Morell. variam autem lectionem adnotat Gratius* magisterio diuinæ auctoritatis. *A quo hoc non probat in hoc libro Lactantius, quod aduersum hominem ethnicum scripturis vtatur.*

3 nec inculcandum porcis] *Nonè accipit* inculcare, *pro* conculcare. *Esse autem eam Ms. & Morel. lectionem genuinam, fit mihi verisimile consensu Mss. & [illegible] veteris excu. ac Remboldi* inculcantibus

bus, *Erasmus videns hanc non satis conuenire textus non rectè substituit:* conculcandum. *Confirmat illam infra lib. Testim. 3. 6. 51. Morelius legens* ne inculcent, *& similiter dixit Tertull. lib. de Patient.* Tentationes inculcat.

4. turbulenti maris concitos fluctus retundere] *Prouerbium est & hoc & ea quæ sequuntur:* offerre lumen cæco, sermonem surdo, sapientiam bruto. Quod bella crebrius surgant, &c. *Eandem hanc calumniam ethnicorum confutauit ante D. Cyprianum Iustinus martyr. Quæst. & respons. lib. 1. quæst. 116. & Tertull. post medium Apologetici, & Arnobius lib. septem, præsertim autem primo contra gentes. D. D. Ambrosius & Prudentius contra Symmachum, sed latissimè D. Augustin. lib. quinque prioribus de ciuit. Dei, ac Orosius lib. 7. Quorum quum alij plerique in refutationem huius calumniæ, tum bella tum fames tum pestilentias afferunt quæ ante Christum natum contigerunt. Orosius earum etiam cladium meminit quæ ab illo nato factæ sunt; & pulchrè docuit, post singulas persecutiones Christianorum, grauissima bella & clades consecutas, atque adeo ipsis potius persequutoribus quam Christianis imputandas.*

5. Respondeo igitur & tibi] *Lectionem hanc Manutij, pro eo quod erat* Respondemus, *confirmant Ms. nostri quinque & vnus Morelij, ac phrasis Cypriani sæpè dicta.*

6. Dixisti per nos fieri] *Propositio est ad quam toto opere respondet. Atque quod de senectute mundi dicit, alludit ad veterum Philosophorum & Poëtarum sententias, asserentium mundum senectute deteriorem fieri; exemplis idipsum probans. Scriptura autem quas omittere se dicit, sunt: Cum venerit filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Et similes, quibus nouissimorum temporum prauitas manifestissimè describitur in euangeliis & in Apostolicis literis.*

7. Non frugibus æstate torrendis solis tanta flagrantia est] *Hunc locum ita restituimus ex quatuor Ms. nostris & vno Morelei, pro eo quod erat* solita flagrantia.

8. Nec sic verna de temperie sua sata læta sunt] *Maximè mihi placet hæc Dunen. cod. lectio, præsertim quòd eam confirment Vaucellen. cod. Ms. & ext. vulgati, legentes tum vet. excu.* verna de temperie sata læta sunt. *neque dissentit Morelio lectio* vernante temperie sata læta sunt. *Alij tres tamen Ms. cum Manutio legant duntaxat* de temperie sua læta sunt.

9. nec adeo arboreis fœtibus autumna fœcunda sunt] *Autumna neutro genere nouè hic vsurpat. Beda quoque lib. de Orthogr. ita efferri testatur.*

10. & vegeta iuuentute] *Ita 4. Ms. nostri & vnus Morel. pro eo quod alii* inuenta, *primis malo.*

11. exoletis cornibus Luna tenuatur] *Ms. idem legunt* exilis, *sed prius significantius est; exolescunt enim & deficiunt paulatim Lunæ cornua, quum senescit.*

12. mole membrorum] *Priscis illis sæculis nascientis fuisse moles hominum corpora deducit diuus Aug. lib. 15. de ciuit. Dei c. 9. Etiam ex Plinii hist. nat. l. 7.*

13. vltra octingentos & nongentos annos vita hominum longæua] *Confirmatur hic eiusdem D. Augustini sententia, quam ibidem & sex sequent. capitibus late prosequitur, de longæua vita primorum mortalium, contra eorum sententiam qui Gen. c. 5. de annis [illegible] bus volebant intelligi, quale quid habet Plin. lib. 7. cap. 48. non credens tam longæu[illegible]* gust. *sententiam Iosephus antea longè comprobauit. Antiq. Iudaic. lib. 1. cap. 8. ex Manethone Ægyptiorum, Beroso Chaldæorum, & Mocho, Hestiæo, Hieronymo Ægyptio Phœnicum historiæ scriptoribus: Hesiodo etiam, Hecatæo, Hellanico, Acusilao, Ephoro & Nicolao historicis. Immo & idoneam reddit rationem, studium Geometriæ & Astronomiæ, vtpote quarum certitudinem assequi non potuissent, si minus sexcentis annis vixissent. Et tot enim constare Magnum annum, qui omnium Planetarum (inquit Beda de temporibus cap. 36.) ad sua loca recursu conficitur.*

14. Quod autem crebrius bella continuant, &c.] *De bellis loquitur, tum Gothorum, contra quos pugnans occisus est Imperator Decius, tum aliis magis frequentibus sub Gallo & Volusiano. Ita enim Ioan. Zonara Annal. lib. 2. Sub hoc motus Persarum recruduit qui Armeniam occuparent Tiridate Rege fuga elapso, cuius filii se ad hostes contulerant. Schytarum quoque multitudo penè innumerabilis in Italiam impressionem facit, iidémque Macedoniam, Thessaliam, & Græciam incursarunt, eorum quoque pars Mæotide palude superata, per Bosphorum in pontum Euxinum irrupisse fertur, ac multas vastasse prouincias. Sunt & aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitata. De fame vniuersali nulla apud historicos mentio: at cuiusdam in Africa meminit sua ætate Tertull. ad Scapulam, sed quam contigisse dicit ob denegatas Christianis areas sepulturarum. Vnde D. D. Ambrosius & Prudentius, temporibus Christianorum grandem eam fuisse negant, ad suam ætatem vsque. De lue latius infra libro de mortalitate. Hoc nunc dico duntaxat, hinc colligi, eodem tempore & hunc & illum libros conscriptos, atque adeo sub Gallo & Volusiano.*

15. iactat & clamitat] *Quidam Morel. cod. non malè* latrat, &c.

16. si fontem siccitas statuat] Ms. 4. *& vnus Morel.* obstruat, *non malè.*

17. & disciplinam non exceperunt] Ms. *omnes* receperunt. *Prius magis conuenit voci Græcæ apud* 70.

18. Nec voluerunt accipere disciplinam] *Quod interserebatur in excusis* credere nec, *emisimus cum Morelio: neque enim id habent biblia Hebræa aut 70. neque* Ms. *cod.*

19. trepidatio nulla, nulla formido est.] *Interserit Gratius* nulla cunctatio, *sed id Ms. non habent.*

20. Quid si non intercederet] *Antiqui quidam codices Morelii* intenderet, *non male.*

21. Tu enim Deo seruis, &c] *Aut cum interrogatione hæc enuncianda sunt, aut addenda negationes cum* 4. Ms.

22. in homine] *Solus habet has voces Manut. malim autem legi* hominem.

23. nihil istic promoueant] *Hoc mirum quod hoc loco alia significatione, propria nempe: accipiat voces.* istic, illic, *hic, fortè quod cum homine docto agerct.*

24. tanto gladium terrore] *Cambronem. cod. & Gr[illegible] ad marg. legunt* gladii, *sed prius malo, tum hic tum paulo post.*

25. esse pax inter togas possit] *Explicant hoc de bellis ciuilibus, videtur alludere ad illud Tertull. lib. de Pallio: Plus toga læsit Rempubl. quam lorica.*

26. Idem ad pietatis] *Praua distinctio Remboldi ita hunc locum corruperat, vt iudicaret Erasmus esse Solœcismum, qui imitatur Ms. ac Manutius hac distinctione.*

leguntur num. singulari, quomodo & apud D. Hier. in comment.

53. vt perdeleantur] *Prorsus sic legendum cum Cambron. cod. Gran. & Morel. conuincit dictum e. 22. l. Testim. & Tertull. Magis etiam exprimit illud quod Graecè est:* εἰς ἐξάλειψιν, *quod vertit D. Hieron. vsque ad internecionem.*

54. in quibus vos ibi eritis] *Adiecit Morel. vocem;* vos. *quam habent & 70. more Hebraeorum; Ms. tamen nostri non habent.*

55. lolium & auena dominetur] *Alludit ad illud: In faelix lolium & steriles dominantur auenae.*

56. seruabuntur cum corporibus suis animae] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alij* seruantur. *Est autem insignis locus de poenis inferni.*

57. In aeternam poenam sero credent] *Ita Gran. & Morel. rectius quam caeteri:* credunt.

58. de profunda & tenebrosa nocte superstitionis] *Hoc ita ex Ms. suppleuimus cum Morelio, pro eo quod erat duntaxat:* de profundo tenebrosae superstitionis.

59. Nec quisquam] *nunquam seram docet esse poenitentiam in hac vita.*

QVOD IDOLA DII NON sint, & quód Deus vnus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit, siue de idolorum vanitate.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

TRia potissima huius libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobat, quòd Reges fuerint & homines potius quàm dij, quorum in honorem institutae sunt templa, expressa simulachra, immolatae hostiae, & festi dies celebrati. Atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperij potentiam, vt pote quae & vicissitudine quadam contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neque vero auspicijs augurijsue quicquam tribuendum, ex vano illorum euentu constare, quin potius daemonum esse has praestigias, vel ipsis Poetis, Socrate, Platone, Trismegisto & Hostane testibus; qui & vnum Deum & daemonas agnouerint. Alterum caput quod vnus sit Deus: tum per Monarchiae prae caeteris dignitatem maiorem, tum per ipsas vulgi ethnici voces: O Deus, & similes paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex Prophetis, Iudaeorum & Euangelica historia latius prosequitur. Atqui libri huius in haec verba mentionem facit D. Hieron. Epist. ad Magnum Oratorem: Cyprianus, quod idola dij non [illegible] breuitate, qua historiarum omnium [illegible], quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit; vnde & magis placeret titulus iste: Quod idola dij non sint: quem habent Ms cod. Angli. Afflig. Blandin. Dun. & Marchin. cum veteri excuso, nisi alioqui sensus non constaret in ipso libri exordio Addunt praeterea vetus excusus & 4. Ms. contra paganos, *sed obstat phrasis Cypriani; cui Gentilium non Paganorum in hac significatione nomen vsitatum est. Imitatur autem in multis Apologeticum Tertulliani. Erasmus fragmentum putat esse maioris operis; sed praeterquam quod breuitatis meminerit D. Hieron. ipsa oratio omnibus numeris suis absoluta est.*

D. Cyprian.

DEos [1] non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte coeperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulachra: [2] quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quae primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet haec apud singulos veritas. [3] Melicertes & Leucothea praecipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [4] Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Aesculapius vt in Deum surgat, fulminatur. [6] Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. [7] Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [8] Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: [9] inde Larium de latebra eius nomen accepit: [10] Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, vnde aerarium Saturni vocatur; [11] & rusticitatis hic cultor fuit, [12] inde falcem ferens senex pingitur: Hunc fugatum hospitio Ianus * exceperat. [13] de cuius nomine Ianiculum dictum est; & mensis Ianuarius institutus est. [14] Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. [15] Mauri verò manifestè reges colunt, nec vllo velamento hoc nomen obtexunt: inde per gentes & prouincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non vnus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique maiorum suorum cultura seruatur. [16] Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad

matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditū sibi de dijs hominibus à sacerdote secretum; quod maiorum & regum memoria seruata sit; inde colendi, sacrificandi ritus inoleuerit. Si autem aliquando Dij nati sunt, cur non hodieq; nascuntur? nisi si forte Iupiter senuit, aut partus in Iunone defecit. Cur verò deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis aduersus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos Deos nouimus: est Romulus peierante Proculo Deus factus, & Picus, & Tiberinus, & Pilumnus, & Consus; quem Deum fraudis, velut consiliorum Deum, coli Romulus voluit; postquam in raptum Sabinarum pefidia prouenit. Deam quoque Cloacinam Tatius & inuenit & coluit: Pauorem Hostilius atque Pallorem. Mox à nescio quio Febris dedicata, & Acca & Flora meretrices. In tantum veró deorum vocabula apud Romanos finguntur, vt sit apud illos & Viduus Deus qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur; & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quàm colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus & Forculus à foribus, & à liminibus Limentinus, & Cardea à cardinibus, & ab orbitatibus Suburbana. Hi dij Romani. Cæterum Mars Thracius, & Iupiter Creticus, & Iuno vel Argiua, vel Samia, vel Pœna; & Diana Taurica, & * Deúm mater Idæa & Ægiptia portenta, non numina, quæ vtique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna seruassent. Planè sunt apud Romanos & victi Penates, quos Æneas profugus aduexit. Est & Venus Calua, multo hic turpius calua, quàm apud Homerum vulnerata. Regna autem non merito accidunt, sed forte vairantur. Cæterum imperium ante tenuerunt & Assytij, & Medi, & Persæ; & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus. Ita vicibus potestatum, Romanis quoque, vt & cæteris imperandi tempus obuenit. Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & Asylo constituto facit nu merum impunitas criminum; vt Rex ipse principatum habeat ad crimina, Romulus parrida. Atque vt matrimonium faciat, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt. Ad copiam ciuitatis augendam, nuptiæ sunt illis rupta hospitij fœdera, & cum soceris bella crudelia. Est & gradus summus in Romanis honoribus Consulatus: sic Consulatum cœpisse videmus vt regnum. Filios interficit Brutus, vt crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspicijs, aut augurijs Romana regna creuerunt, sed acceptum tēpus certo fine custodiunt. Cęterum & Regulus auspicia seruauit, & captus est: & Mancinus religionem tenuit, & sub iugum missus est. Et pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigia tranmitteret, augurijs & auspiciis retinentibus; spreuit, & eo facilius nauigauit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa, quæ fallit & decipit, & præstigijs excæcantibus veritatem, stultum & prodigum vulgus inducit. Spiritus insinceri & vagi, qui posteaquàm terrenis vitijs immersi sunt, & à vigore cœlesti, terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere, & deprauati errorem prauitatis infundere. Hos & poëtæ demonas norunt; & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prędicabat: & Magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus: quorum tamen præcipuus Hostanes & formam veri Dei negat conspici posse, & Angelos veros sedi eius dicit assistere. In quo & Plato pari ratione consentit, & vnum Deum seruans, cęteros Angelos, vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur, eúmque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt, nam & falluntur, & fallunt: vitam turbant, somnos inquietant, irrepentes etiam in corporibus occulté mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt; vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium, & rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm a Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu verę Religionis: cùm sint ipsi pœnales, quęrere

*deorum.

tere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes. ” Hi tamen adiuuari per Deum verum à nobis, statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce & operatione maiestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis, extendi, eiulare, gemere, deprecari: vnde veniant, & quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exiliunt statim vel euanescunt gradatim, pro vt fides patientis adiuuat, aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, vt nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint. ” Vnus igitur omnium Dominus est Deus: neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad diuinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando vnquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore desiit? ” Sic Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia: & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cœpit hospitium. Pompeius & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. ” Nec hoc tantum de homine mireris, cùm in hoc omnis natura consentiat. ” Rex vnus est apibus, & dux vnus in gregibus, & in armentis rector vnus: multo magis mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæcunque sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est: & ideo sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. ” Quòd verò templum habere possit Deus, cuius templum totus est mundus? & cùm homo latiùs maneat, intra vnam ædiculam vim tantæ maiestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Dei quæras: Deus nomen est illi: illic vocabulis opus est, vbi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo qui solus est, ” Deus vocabulum totum est. Ergo vnus est, vbique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui aucturis & principis admonentur. ” Dici frequenter audimus [illegible] Deus videt; & Deo commen[illegible]s mihi reddet; & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quòd verò Christus sit, & quo modo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Iudæis primum erat apud Deum gratia: sic olim iusti erant, sic maiores eorum religionibus obediebant. ” Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo prouenit: ” sed illi negligentes indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati: dum diuina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quàm verò fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur: dispersi & palabundi vagantur, soli & cœli sui profugi, per hospitia aliena iactantur. Necnon Deus ante prædixerat fore, vt vergente sæculo, & mundi fine iam proximo, ” ex omni gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret Deus ” multo fideliores, & melioris obsequij, qui indulgentiam de diuinis muneribus haurirent, quam acceptam Iudæi contemptis religionibus perdidissent. ” Huius igitur indulgentiæ gratiæ disciplinæque arbiter, & magister, sermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator, & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia eius, & gloria: hic in virginem illabitur; ” carnem, Spiritu sancto cooperante, induitur. Deus cum homine miscetur, hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, vt & homo possit esse quod Christus est. Sciebant & Iudæi Christum esse venturum: nam hic illis semper Prophetis admonentibus adnunciabatur: sed significato duplici eius aduentu, vno, qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero, qui Deum fateretur, non intelligigendo primum aduentum, qui in passione præcessit occultus; vnum tantum credunt, qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Iudæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit: sic erant ” sapientiæ & intelligentiæ cæcitate mulctati vt qui vita indigni essent, haberent vitam ante oculos, nec viderent. Itaque cum Christus Iesus, secundum a prophætis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purga-

ret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, seruire ventos, maria obedire, inferos cedere; Iudæi qui illum crediderant hominem tantum, de humilitate carnis & corporis; existimabant magnum, de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est; quos & doctrina ille, & sapientia reuincebat, [7] accensi ira & indignatione prouocati, postremo detentum, Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem eius & mortem suffragijs violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & Prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, [8] non vt sentiret tantùm mortem, sed vt vinceret: & cum passus esset, ad superos denuo regredi, vt vim diuinæ maiestatis ostenderet. Fidem itaq; retum cursus impleuit: nam & crucifixus, præuento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus à mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis vt fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit; [9] simul iunctus & substantię corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, [10] vt de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quę docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est, vt hominem quem dilexit, quem induit, quem à morte protexit, ad patrem victor imponeret; [11] iam venturus è cœlo ad pœnam diaboli, & ad censuram generis humani, vltoris vigore, & iudicis potestate: per orbem verò discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignaros [12] ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida, & de Christo delicata confessio per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor qui veritatis testis est admouetur vt Christus Dei filius qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantùm præconio vocis, sed & passionis testimonio prędicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter & patrem quærentibus, & credentibus pollicentem. Quod est Christus, erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati.

ADNOTATIONES IN librum. Quòd idola dij non sint.

1. Deos non esse quos colit vulgus] *Ita hunc lib. auspicantur Ms. Anglicus & Cambronensis codex cum Manutio, vt quæ præmittuntur ab alijs titulum libri constituant. Atque adeo sensus erit clarus huius loci, alioqui deprauatissimi. Legebatur enim sic:* Quod idola dij non sint, & quòd vnus Deus sit, & quod credentibus datum sit: Deos non esse, &c. *Pro quo coniecit legendum Morel.* & quod in credentibus latum sit, (*confirmante id Dun. cod. qui pro:* datum, *variam habet lectionem in margine:* ratum) *Costerius:* & quod credentibus clarum sit: *sed neutrum satisfacit. Quare placet magis, vt cum Manutio legamus in titulo:* Et quod per Christum salus credentibus data sit, *& deinde modo iam dicto exordium sumat liber sortiatur.*

2. quibus & immolabant hostias] *Hæc vicissim lectio Grauij & Costerii placet magis, quam aliorum:* & immolabant, *siue,* Nam & immolabant.

3. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria] *De his sic Athenagoras pro Christ. Ipsam Ino post insaniam & quas in insania exhibuit perpessiones, deam factam esse opinati sunt. Pelago vagantes, nominant Leucotheam (id est albam deam) filium eiusdem eius, nautæ colendum quem vocant Palæmonem. De iisdem ita D. August. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 14. Vxor Regis Athamantis quæ vocabatur Ino & eius filius Melicertes, præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in Deos relati sunt. Illam certè Melicertis matrem Leucotheam Græcè, Matutam Latini vocauerunt. Portunum autem nominat Melicertem Arnobius lib. 3. Palæmonem atque Portunum Lactantius lib. 1. cap. 21.*

4. Castor & Pollux] *De Castoribus, Æsculapio, & Hercule, ad verbum hæc desumpsit Minutius Felix in Octauio Lactantius autem lib. 6. Instit. diuin. cap. 10. Castor (inquit) & Pollux dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini destiterunt. Nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. Et eosdem Poeta alternis viuere, alternis mori narrant, vt iam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non vt poetæ solent) mortuos esse testatur & Lacedæmone sepultos. Erant autem Iouis ex Leda filij; gemini fratres Helenæ Vnde & ipsos Ouorum progeniem Deos vocat Arnob. lib. 1.*

5. Æsculapius] *De hoc, loco citato Lactantius:* Æsculapius, *& ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quod sanauit Hypolitum, mortem sane habuit clariorem, quod à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius, de viris illustribus disserens, ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum, Chironi traditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum. Tullius etiam Cinosuræ vrbe Arabiæ dicit sepultum. Tres autem fuisse Æsculapios testatur Arnobius, quomodo & ternos Castores lib. 4. Medicina verò inuentum illi tributum, testatur Tertull. in Apoleg. & de corona militis. Frequens etiam mentio Æsculapij apud Iustinum Martyrem & Athenagoram.*

6. [illegible] les[illegible] hominem exuat, Oeteis ignibus co[illegible] *Veram esse hanc lectionem excus. cod.*

cod. pro Ms. 4. qui omittunt Oeteis, aut Cambr. qui legit: Æthneis, patet ex historiis, quæ in Oeta monte Herculem & concrematum & sepultum asseruant. Sic Lactantius lib. 1. cap. 9. Arnob. lib. 4. ex Plutarcho Cheroneo, D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 4. Loquitur autem de Hercule Iouis ex adultero Alcmenæ filio, qui vna generatione Troicum bellum antecessit, & cum Argonautis nauigauit; quem Thebanum nuncupat Arnobius lib. 1 (utpote quum Tyrius in finibus Hispaniæ sepultus sit) & sextum nominat Cicero, Diodorus Siculus lib. 4. è tribus secundum. Varro autem quadraginta quatuor Hercules recenset.

7. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit] De vtroque hoc sic L. Lactantius dict. lib. 10. cap. Quid Apollo? nonne ob amorem quo flagrauit turpissimè gregem alienum pauit, & muros Laomedonti construxit, cum Neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune? Nec dissentiunt Tertull. in Apologet. Athenagoras orat. pro Christianis, Arnob. lib. 4. & D. Augustin. lib. 3. de Ciuit. Dei c. 2. Apollines autem quatuor ponit lib. 3. de natu. deorum Cicero, & Arnob. lib. citato; & eum de quo hic agitur, puta D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 13. fuisse filium Latonæ, alium ab eo, cuius oracula solebant consuli.

8. Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum] Tres (inquit Cicero de nat. deorum lib. 3 & Arnob. lib. 4.) Ioues numerant, primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre æthere, alterum Patre cœlo, tertium Cretensem Saturni filium; cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Idque iuxta Ennium in sacra historia (Lact. teste lib. 1. cap. 11. vbi totam illius vitam prosequitur) in oppido Gnoso, cum hac inscriptione: ὁ Ζεὺς τοῦ Κρόνου. D. Epiph. verò in Ancorato, dicit id suo æuo commonstrari in monte Lazio. Meminit etiam Athenagor. orat. pro Christ. non sepulchri modo, sed & antri Iouis; & quem imitatur auctor Tertull. in Apologet. Antrum Idæum, æra Corybantia, tumulum Iouis in Creta commemorat. Atqui non tres tantum, sed trecentos (inquit Tertull.) Ioues siue Iupiteres Varro Romanus Chartis introduxit.

9. inde Latium de latebra eius nomen accepit] Alludit ad illud Virgilii Æneid. 8.

Latiúmque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Similia D. Pruden. in Romano mart. Descripsit autem hæc omnia de Saturno, Minutius Felix, ad verbum ferè.

10. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus, &c.] Sic Tertull. in Apologet. Ab ipso primum tabula & imagine signatus nummus, & inde Ærario præsidet: De æris institutione Latius Macrobius Saturn. libr. 1. qui tamen Iano tribuit nummis æris inuentum, quod cum Tertull. & Cypriano Eutropius Saturno tribuit: Neque verò difficilis est concordia, quum primi æris nota fuerit (vt argumento sunt, teste Lactantio, nummi veteres) ex altera parte Ianus geminus, ex altera rostrum nauis, in honorem hospitis Saturni, quod primo Fastorum testatur facit Ouidius.

Ac bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata Dei.

Si quid autem in re incerta diuinare liceat, fortassis biceps forma in ære signata, & Saturni & Iani effigies continebat. Porro litterarum in Latium introducti[...] lasgis tribuunt Plinius & Solinus. Ea[...] Cornelius Tacitus; si adhuc altius à Satur[...]

mus, nihil consequatur absurdi.

11 Et rusticitatis hic cultor fuit] Grauius adiecit: primus, sed Ms. id non habent, & rectè; iam olim enim antea agricultura in vsu fuit apud Cam & Patriarchas legis naturæ. Atqui in Latio agriculturæ institutionem Macrobius & Eutropius Saturno attribuunt. Qui plura de Saturno desiderat, videat Lactant. lib. 1. cap. 11. 12. 13. & 14.

12. inde ferens falcem senex pingitur] Eandem huius picturæ rationem reddit Varro, D. August. teste lib. 7. de Ciuit. Dei cap. 19. Adiecimus autem: senex, ex Ms. Camb.

13. de cuius nomine Ianiculum] Idipsum habet Solinus & Arnobius lib. 1. erat autem oppidum Romanis vicinum, quo ibatur ad Hetruscos. Atqui Tertull. dicit Ianum appellatum Ianem à Saliis. Prisca enim illi & iam obsoleta vocabula in suis carminibus retinebant, vt oracula pro oscula, mamariam veterem pro memoriam, & similia.

14. Ipse bifrons exprimitur] Hæc ratio ad mensem Ianuarium potissimum spectat; D. Aug. lib. 7. de Ciuit. Dei & Ouid. aliam rationem reddunt.

15. Mauri vero manifestè reges suos colunt] Hoc rursum ex Tertul. Apolog. Vnicuique (inquit) prouinciæ & ciuitati suus Deus est, vt Syriæ Astartes, vt Arabiæ Disares, vt Norico Tibelenus, vt Africæ Cælestis, vt Mauritaniæ Reguli sui, &c. Vide aliarum gentium deos apud Lact. l. 1. c. 15 & 21. & apud Minutium iuxta Octaui finem.

16. Hoc ita esse Alexander magnus] Epistola eius ad Olympiadem, præter Minutium Felicem meminit & D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 8. cap. 5. & 12. cap. 10. Vtitur autem ex priori loco Varro quoque illius meminisse. Athenag. quoque pro Christian. in hæc verba: Herodotus, & Alexander Philippi filius, in ea quam ad matrem dedit Epistola (vterque autem istorum hac Heliopoli & Memphi & Thebis in colloquium sacerdotis venisse dicuntur) ab eis ipsis se cognouisse aiunt homines illos fuisse. Quare rectius legunt Grauius, Manutius & Morelius de diis hominibus, quam alii: de iis, aut de piis.

17. cur non hodiéque nascuntur?] Ita eleganter Ms. Camb. assig. Marc. Dun. & Bland. cum Morel. pro eo quod alii: hodie quoque. confirmat priorem Minutius Felix.

18 Cur verò Deos putas pro Romanis posse] Latius hoc prosequitur Tertullius. Non placet autem quod legit Morel. prorsos, eius loco quod alii legunt: pro suis.

19. Romulus peierante Proculo Deus factus] Ad verbum hoc descripsit ex Tertull. lib. 4. contra Marcionem, habet etiam Minutius tum hoc, tum quæ sequuntur deorum Romanorum nomina; historiam explicat D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 3. cap. 15. Viderint (inquit) quidam scriptores eorum, qui Romulum propter ferocitatem a Senatu discerptum esse dixerunt, subornatúmque nescio quem Iulium Proculum, qui tum sibi apparuisse diceret, eúmque per se populo mandasse Romano, vt inter numina coleretur. Acciderat enim & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo, meritis Romuli tribuebat.

20. Picus] Hunc Virg. Æneid. 7. & Arnob. lib. 2. Saturni facit filium, Iouis fratrem: & primum Laurentum regem fuisse, eo tempore quo apud Hebræos iudicabat Debora, testatur D. August. de Ciuit. Dei lib. 18. cap. 15. de eodem Lactan. lib. 1. cap 21. Faunus

in Latis, Picum patrem inter Deos honorauit.

21. Tyberinus] In Latio (inquit Lact. lib. 1. cap. 21. Auentinus vocabulum monte dedit in quo sepultus est, Tyberinus vel Tyberis amni in quo mersus est. Rectè autem vtrumque nominat, nam quod Tybris Tuscorum Regi Virgil. Æneid. 8. Tyberino Albanorum Regi Capiti filio attribuit Ouid. Fastorum 2. De hoc autem & Cypriano, & D. Aug. de Ciuit. Dei l. 4. c. 23. sermo est.

22. Pilumnus] Hunc etiam Iouis filium facit Seruius, ita dictum, quòd primus pinsendi frumenti vsum adinuenerit, & fratrem eius Pithumnum (siue Pisumnum iuxta Minutium) eundum esse quem ab vsu stercorandorum agrorum Sterculium vocant, de quo & Lactantius & Tertull. locis citatis.

23. Et Consus quem Deum fraudis, &c.] Quæ habet de Conso & his & tom. 3. lib. de Spect. de Cloacina & Pauore, ex Tertull. sumpsit lib. 1. aduersus Marcionem. De illo verò ita iste, libr. de Spectac. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant, eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit. Quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, Deo (vt volunt) consilij, eius scilicet quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitauit. Et nunc Ara Conso illi in Circo defossa est, ad primas metas sub terra, cum inscriptione, huiusmodi: Consus consilio, Mars duello, Lares comitio potentes. Sacrificant apud eam Nonis Iulijs sacerdotes publici 12. Kalend. Sept. flamen Quirinalis & Virgines. Meminerunt eiusdem Arnob. lib. 3. & D. Aug. lib. 4. cap. 11. de ciuit. Dei.

24. Deam quoque Cloacinam, &c.] De his tribus dijs ita Lactan. loco sæpè citato: Cloacina simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorem Palloremque Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quum enim, commisso prælio inter Veientes & Romanos, nunciatum esset Albanos desciscere, & Romanos Rex videret pauere & pallere, Pauori, & Pallori templum vouit. Meminit eorumdem D. Aug. dict. lib. de Ciuit. Dei c. 23. Atque adeo rectè coniicit Ludou. Viues etiam eiusdem lib. cap. 8. legendum: Caloacinæ non Cluacinæ.

25. Mox nescio à quo Febris dedicata] Plures Febri aras erexerunt Romani. Veteris huiusdem meminit Cic. 2. de leg. & Plin. lib. 2. qui & alterius facit mentionem in ara Marianorum monumentorum, tertia quoque in summa parte vici longi. Eiusdem deæ mentionem facit D. Aug. lib. 2. de Ciuit. Dei cap. 14. & Lact. loco citato.

26 & Acca & Flora meretrices] Acca Laurentia nutrix fuit Romuli & Remi, prostitutissima Lupa (inquit Tertull. & Lactan.) & ideo figura lupæ culta à Romanis. Atque adeo & apud Minutium restituenda vox Larentia, pro Laurentia, præsertim quum etiam Græci Λαρέντιαν nuncupent. Flora autem (inquit Lactan. & Varro de re rust. lib. 1. cap. 13.) cum magnas opes ex arte meretricia comparasset, populum Romanum scripsit hæredem, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione Ludorum quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, &c. quæ ob prolixitatem omittimus. Meminit eiusdem Arnobius lib. 3. & D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 4. c. 8.

27. In tantum verò deorum vocabula, &c.] Lineas hic aliquot adieci ex veteri excuso cod. Grauio, Costerio, & cod. Ms. D. Pantaleonis iuxta Coloniam: præsertim cum phrasis à Cypriano non dissentiat, & horum deorum plerosque enumerent Tertull. & D. Augustinus.

28. & nihilominus, quia extorris factus damnatur potius] Sic hunc locum restitui ex varia lectione. Ms. enim cod. & Granius habent: quam extorris, verum vet. excu. legit: quia, quanquam verba hac transponat. Costerius vtramque vocem omisit.

29. & Forculus à foribus] Ita rectè alij, pro eo quod Grauius: Fortulus, nam Tertul. de corona milit. & D. Aug. lib. 4. de Ciuit. Dei cap 8. ostiorum deos cum Cypriano Forculum & Limentinum enumerant. Quare & apud Arnob. lib. 2. legendum censeo: Limentinos, pro Libentinos, præsertim cum lib. 4. Limentini Dei etiam meminerit.

30. & Cardea à Cardinibus] Granius: Caria, Costerius: Carninea, Verum locis citatis Tertullia. & D. August. Cardeam nuncupant. De eadem est illud Ouid. Fast. lib. 6.

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc est.

31. & ab orbitanbus Suburbana] Prorsus legendum censeo: Orbana, ex verbis Arnob. lib. 4. In tutela sunt Orbonæ orbati liberis parentes, sed ob consensum exemplarium immutare illud nolui.

32. Cæterum Mars Thracius & Iupiter Creticus] Vt Romanos non esse deos astruat, sed exteros, à regione cuique cognomen indit. De Martis tamen patria dubitatum nonnunquam, manifestum fit ex Arnob. lib. citat. Quis (inquit) Spartanum fuisse Martem, nonne Epicharmus auctor vester? quis in Thraciæ finibus procreatum, non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatris?

33. & Iuno vel Argiua vel Samia vel Pœna] Hanc varijs hic appellat nominibus, à locis vbi colebatur, Argo, Samo, & Carthagine. De quorum duobus postremis Tertul. in Apologet. Dianam similiter Tauricam, vtpote quæ in Taurico apud Scythas: humana victima placari soleat, quomodo etiam Mercurius apud Gallos, Busiris apud Ægyptios; & apud Apud Afros Saturnus, vel ipsa Tertul. teste in Scorpiaco.

34. & Deum mater Idæa] Matrem Deum (quomodo legit Manut. & Moret. cum Minutio (siue deorum (quomodo Ms. & Excus. cæteri) Idæam vocat, quod in Idamonte Phrygiæ coleretur, quam & Berecinthiam vocat D. Aug. l. 2. de Ciuit. Dei c. 4. à Berecintho altero Phrygiæ monte. Varias autem sententias recenset Diodor. Sicul. lib. 4 de matre Deum, sed mihi illorum placet, qui volunt eam Iouis, Neptuni, Plutonis & Iunonis, fuisse matrem, adeoque Rheam & Latinè Opem dictam, Cibelem quoque nuncupatam.

35. & Ægyptia portenta, non numina] De his lib. præcedenti.

36 Plane sunt apud Romanos & victi Penates] Camb. cod. legit: vincti, Granius: vecti, sed prius illud placet magis, ob illud Virgil. Æneid. 1. Victosque Penates, & alibi: victósque Deos, De quo pulchre diuus August. lib. 1. de Ciuit. Dei cap. 3. qui autem fuerint hi Penates Troiani, Neptunusne & Apollo, an Vesta, late disputat Macrobius. De quatuor [illegible] generibus Penatum vide Arnob. lib. 3. Hoc vnum [illegible] Penates iuxta Ciceronem dictos Deos pa[illegible]

37 [illegible] Tatius Calua, &c.] Vrbe (inquit) Lact. lib. 1.

lib. 1. cap. 20.) à Gallis capta, obsessi in Capitolio Romani, cùm ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Caluæ consecrarunt; quod autem vulnerata fuerit à Diomede Venus, his verbis Homerum citat Athenagoras pro Christianis: vulnere me læsit Diomedes ille superbus.

38 Regna autem non merito accidunt, sed sorte] Rectè sic restituerunt hunc locum Manus. & Morel. pro eo quod legebatur, forte, vitio cod. Remboldi.

39 Cæterum imperium ante tenuerunt Assyrij & Medi & Persæ] Imitatus videtur illud Tertullia. in Apolog. Regnauerunt & Babylonis ante Pontifices, & Medi ante Quindecim viros, & Ægyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos, & Amazones ante Virgines Vestales. Quare placet maximè, vt cum Minutio Felice vet. exc. & Grau. interseramus: & Medi, præsertim quum constet ex Chronicis Eusebij, & l. 18. de Ciuit. Dei D. Aug. aliisque Chronographis, post Assyrios mortuo Sardanapalo Medos regnasse, ac deinde interfecto Astyage à Cyro ad Persas translatum imperium. Quæ imperiorum translationes, quo tempore & quorum Patriarcharum ætate contigerint, late tractat post Eusebium D. Aug. interserit præterea vetus cod. Tyrii, & Grau. Syri, sed neutrum placet; tum quod Tyriorum regnum celebre nunquam fuerit, tum quod Syriæ Reges non nisi post Alexandrum Magnum computari soleant, qui Romanum imperium longe secutus est.

40 & Græcos & Ægyptios regnasse cognouimus] Ægyptiorum regnum, si Eusebio creditur, cum Assyriorum regno suum habuit exordium, & Græcorum item; sit tamen vt in Græcia varij populi regni sedem sibi vindicauerint. Primum enim regnarunt Sycionij annis 862. & imperante illorum Rege Thurimacho cœpit Argiuorum regnum ab Inacho; & sub Rege eorum Maratho: Atheniensium regni principium a Cecrope. Post reges Sycioniorum, constituti annis aliquot sacerdotes Carnei. Deinde cœpit Lacedemoniorum regnum ab Euristeo, tum Corinthiorum regno ab Æthe. Deinde sub Alcane Lacedemoniorum rege 9. Macedonum a Carano. Quorum sub rege 3. Tyrinna, nati sunt Remus & Romulus, & paulopost iacta Romani imperij fundamenta. Vide hæc ipsa apud D. Aug. lib. cit.

41 Cæterum si ad originem redeas, erubescas] Abutitur hic bis voce pro more suo, voce cæterum. Quæ verò hic habet de origine Romani Imperij, notiora sunt, quam vt commentario sit opus, & iisdem pene verbis eadem inculcat Minutius in Octauio: & exprobrat D. Aug. lib. 3. de Ciuit. Dei cap. 13.

42 vt Rex ipse] Pro eo quod in exc. & Ms. præmittebatur: nunc, habet Manut. Tunc, sed malo neutrum legi, cum vet. exc. neutrum habeat.

43 Est & gradus summus, &c. consulatus] Initio quidem Regia fuit dignitatis Consulatus, atque adeo summus apud Romanos honorum gradus, sed paulatim tum per Dictatoria instituta, tum per Tribunitias potestates imminutus est.

44 Filios interficit Brutus] Etiam hoc Romanis exprobrans D. Aug. dict. l. cap. 16. Iunius (inquit) Brutus exhonoratum eiecit ex vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hostibus vulneribus: occisis a seipso primitus filiis & vxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio coniurasse cognouerat. Idipsum repetit [illegible] c. [illegible]

45 de auspiciis aut auguriis] Ausp[illegible] Festus) ab aue inspicienda, Auguria ab [illegible] siue ab auibus & gerendo dicta. Ap[illegible] [illegible] differentia, quod auspicia fiebant ex inspectione seu pastu auium, auguria ab auium cantu seu volatu. Confunduntur tamen frequentius. Vnde factum: vt quæ auspicia dicit Cyprianus seruata a Regulo, Minutius Auguria nuncupet. Ridet vtrumque vsum Cicero lib. 2. de diuinatione.

42 Regulus auspicia seruauit & captus est] De captiuitate Marci Attilij Reguli Consulis Romani anno ab vrbe condita 496. Item de crudelissima illius morte, historiæ notiores sunt quam vt repetere sit opus. De auspiciis quæ ante profectionem in Africam seruauit, suspicor Cyprianum habere auctorem Liuium: sed hodie non exstat. 2. Decas eius historia.

47 & Mancinus religionem tenuit] Eò quod sequitur: sub iugum missus est, verisimile fit loqui Auctorem de C. Hostilio Mancino consule, qui in Hispaniis post infelicem pugnam deditionem funestam fecit. Auspicia autem (seu prodigia, vt ipse vocat) quæ illi contigerunt, describit Valerius Maximus lib. 2. c. 6. Cum Lauinij (inquit) sacrificium facere vellet, pulli cauea emissi in proximam syluam fugerunt: summaque diligentia requisiti reperiri nequiuerunt. Cumque ab Herculis portu quo pedibus peruenerat nauem conscenderet, talis vox sine vllo auctore ad eius aures peruenit: Mancine mane. Qua territus, cum itinere conuerso Genuam petiisset & ibi scapham esset ingressus, anguis eximiæ magnitudinis visus è conspectu abiit.

48 pullos edaces Paulus habuit] Bonum erat auspicium pullos edaces videre, quod an L. Æmilio Paulo contigerit, non narrat Liuius, sed satis indicat Cic. lib. de diuinat. 2. in hæc verba: Paulus paruit auspiciis, nec minus cecidit in Canensi pugna. Atqui contigit hæc anno vrb. cond. 538 tot Romanorum clade insignis, vt tres modios annulorum aureorum Carthaginem miserit Hannibal, testibus Liuio 3. Dec. l. 2. Pli. l. 33. nat. hist. & D. Aug. lib. 3. de Ciuit. Dei cap. 19

49 C. Cæsar ne ante brumam in Africam nauigio transmitteret] Canchius non male diuinauit legendum: nauigio, nisi obstarent Ms. cod. & Minutius qui prius constanter legunt. Cic. autem lib. de diuin. 2. vnde sumptum videtur, neutrum legit. Quid ipse Cæsar (inquit) cum a summo Aruspice moneretur ne ante Brumam in Africam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, vnum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Eodem pertinet illud Suetonij in Iul. Cæs. c. 59. Quum immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & Iubam non distulit: prolapsus etiam in egressu nauis, verso ad melius omine: Teneo te (inquit) Africa.

50 & à vigore cælesti terreno contagio defecerunt] De hac Cypriani & Tertull. sententia, quam hic etiam sequitur Minutius, supra Latini lib. de disciplin. & habit. virg.

51 Hos & Poëtæ dæmonas norunt] In eandem sententiam Lact. lib. 2. c. 15. Dæmonas Grammatici dictos aiunt quasi δαήμονας, id est, peritos & rerum scios. Eos Poëtæ & sciunt esse dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit.

Τοὶ μὲν δαίμονές εισι Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
Ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Eodem pertinent versus illi 21. Apollinis, quorum meminit Lactan. lib. 1. cap. 7. & illud Homeri Iliad. α. μετὰ δαίμονας ἄλλους & Iliad. γ. ἦρχε δὲ δαίμων, eosdem enim modo deos, modo dæmones nuncupat.

52 Et Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat] *idipsum narrant præter Minutium Tertull. in Apologetico, Lact. cap. cit. & D. Aug. l. 8. de Ciuit. Dei ca. 14. ipse sexcentis locis apud Platonem, Socrates, Xenophon quoque, Cicero, Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin. de eodem inscripsit librum Apuleius* Platonicus Madaurensis, *titulo: de Deo Socratis*, magis, *Cambro. cod.* maleficis.

53 quorum tamen præcipuus Hostanes] *Hanc lectionem, pro eo quod Manut. & Morel. legunt:* Ostanes, *confirmat & Minutius & lectio Ms. & exc. cod.* Sostenis, *Quare & ita castigandus etiam D. Aug. in fine lib. 6. de Baptis. contra Donat. vbi hunc locum citat.*

54 In quo & Plato] *Vnum Deum agnoscit Plato in Tymæo; lib. de Leg. tres ordines deorum ponit, Deos, dæmones & heroas; in Symposio verò naturam dæmonum exponere conatus est; in quo loco citato Lactantius. Quæ autem sit illa, ex verbis eius docet Minutius. Similia ex Platonicis adfert. D. Aug. de Ciuit. Dei lib. 8. cap. 11. 12. 13. & 14.*

55 Hermes quoque Trismegistus vnum Deum loquitur] *Lactan. l. 1. c. 6. (Vbi qua ætate vixerit Hermes iste, siue Mercurius, Trismegistus docet) hæc illius verba citat* ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δ᾽ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. *Plura eiusmodi videre est in libris eius, qui extant Græcè & Latinè, Pymandro seu de potestate Dei, & Asclepio seu de voluntate Dei, citat ex eodem multa D. Aug. lib. de Ciuit. Dei.*

56 occulte mentes terrent] *Ex varia lectione codicum hanc collegi, quam postea confirmatam reperi Coloniensi cod. Ms. Exeu. vulg. cum Cambr. legebant:* occulta mentis, *vet. excu. Rembol. & Ms. cæteri:* occultæ mentis, *Morel. verò & Manut. cum Dan. ad marg.* occulte mentes.

57 remissis quæ constrinxerant] *Alludit ad Maleficiorum soluendorum cationem.*

58 Hi tamen adiutati] *Eadem habet lib. præced. ferè ad verb.*

59 Vnus igitur omnium Dominus est Deus] *Grau. legit:* vnus est Deus, *sed prius habent Ms. Pulchre autem deducit Monarchiæ dignitatem.*

60 Sic Thebanorum germanitas rupta] *Minutius vocat Thebanorum perimortuam fabulam.*

61 Nec hoc tantum de homine mireris] *Ita rectius Cambr. cod. quam cæteri:* Nec hoc tu.

62 Rex vnus est apibus] *Hinc confirmatur castigatio nostra, epistola ad Pupianum.*

63 Quod verò templum habere possit Deus] *Agit contra Idololatras, qui existimabant Deos suos in templis domicilium habere, quare nihil facit hic locus contra templa Christianorum, quæ eriguntur, non vt Deus inhabitet, sed orationis & sacrificiorum gratia. De quo tamen plura lib. de Opere & Eleem.*

64 Deus vocabulum totum est] *Hoc ex M. cod. pro eo quod erat:* Dei.

65 dici frequenter audimus] *Habes has ethnici vulgi inuocationes, etiam apud Minutium.*

66 Inde illis & regni sublimitas floruit & generis magnitudo prouenit] *Hæc Ms. præter Cambr. & Colon. cod. non habent, reperiuntur tamen in ext. omnibus.*

67 Sed illi negligentes, indisciplinati, & superbi postmodum facti] *Hoc ex Ms. Cambron. & quodam Mor. pro eo quod excu.* negligentes disciplinæ, *vel* disciplinatum, *& confirmant alii Ms. legentes:* Sed illi indisciplinati postmodum facti.

68 ex omni genere & populo & loco] *Etiam hoc præter Cambron. & Colon. Ms. non habent, Manut. vero & Morel. legunt:* Ex omni genere.

69 Multo fideliores & melioris obsequii] *Posterius membrum recens adiecit Morel. pro priori legit Grau.* fidei fortioris, *sed illud genuinum censeo.*

70 Huius igitur indulgentiæ, gratiæ disciplinæque] *Placet hæc Cambr. cod. lectio, præ cæteris: qui prætermittunt aut vocem:* indulgentiæ, *aut:* disciplinæque.

71 carnem Spiritu sancto cooperante induitur] *Ms. 4. & Eras. in Marg. legunt:* carnem Spiritus sanctus induitur, *& accedit Cambr. cod.* carnem Spiritu sancto induitur: *Vnde nata est adnotatio marginalis March. & Dun. Ms. cod. ista, cum dicit:* Spiritus sanctus carnem induitur, *non personam Spiritus sancti accipit sed filii, qui & spiritus est, iuxta illud: Deus spiritus est: quæ in textum irrepsit in Afflig. & Bland. cod. hinc etiam ortam suspicor lectionem Colon. cod.* carnem spiritus induitur, *nihil tamen immutare volui, ne Trinitarii virus suum hinc hauriant. vt si D. Hieron. in cap. 4. Epistolæ ad Galat. Multi (inquit) per imperitiam scripturarum, quod & Firmianus in octauo ad Demetrianum Epistolarum lib. facit, asserunt Spiritum sanctum sæpe patrem sæpe filium nominari; & id ipsum repetit de Lactantio, Epistola ad Pammach. & Oceanum de erroribus Origenis.*

72 sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multari] *Sic Cambron. & vet. exc. cod. Manut. & Morel. pro eo quod vulg. typi:* mutilati, *alii Ms. 4.* mutari, *iidem rectè ex Ms. codic.* magum, *paulo post, pro:* magnum.

73 accensi ira & indignatione prouocati] *Si sic legamus cum Cambr. cod. & Grauio, pro eo quod alii:* accensa & prouocata, *non opus erit immutare vulg. lectionem. Legit vero Manut.* Hinc magistris eorum atque primoribus, &c. accensa ira & indignatio prouocata est, vt postremo &c. offerent, crucem, &c. flagitarent.

74 non vt sentiret mortem] *Cambr. cod. adiicit:* tantum, *cæteri non habent. Nisi tamen legatur, caute legendus hic locus: Veteres enim illi primi scriptores, nondum exortis aut iam extinctis hæresibus, non tam circumspectè loquuntur atque posteriores.*

75 simul iunctus] *Maximè placet hæc Manutii lectio quod sic legant Ms. nostri 5. Error natus ex similitudine litterarum vt legeretur:* vinctus. *Deinde cum magis textui quadraret substitutum:* victus

76 vt de eo] *Etiam hic affinitas litterarum effecit vt legeretur:* denuo, *nam prius legunt Ms. nostri & Morel. cod. duo, vet. quidem excu. legit:* denuo ab eo, *sed illud magis accedit ad phrasin Cypriani.*

77 iam venturus è cælo ad pœnam diaboli] *Sane intelligendus est & hic locus sic: nempe (inquit Erasmus) vt futura sit maior pœna post iudicium.*

78 ad agnitionem veritatis ocularent] *Phrasis Tertull. lib. de pœnit.*

79 Quod est Christus, erimus Christiani] *Hinc apparet scriptum hunc librum ad Christianos, atque adeo ... eodem tempore, quo liber ad Fortunatum, cuius e... eiusdem est argumenti.*

DE

DE MORTALITATE.

ARGVMENTVM LIBRI ſequentis.

Paucis Argumentũ explicat D. Pontius in vita Cypriani: A quo (inquit) Chriſtiani mollioris affectus circa amiſsionem ſuorum, aut quod maius eſt fidei paruioris, conſolarentur ſpe futurorum? Imprimis enim, vbi prædictas docuit eiuſmodi afflictiones à Chriſto, non timendam docet mortalitatem ſeu peſtem, eo quòd ad immortalitatem ducat, atque adeò fidem illi deeſſe, qui non ad meliora feſtinat. Neq; mirum, quod Chriſtiano cũ gentilibus ſint mala huius vitæ communia, quum plus cæteris illis in ſæculo ſit laborandum: atq; proinde exemplo ſanctorum Iob & Tobiæ, patientia opus eſſe, neq; murmurandum. Niſi enim præceſſerit pugna, non poſſe victoriam contingere, & quãtumuis morbi communes ſint, vtriſq; mortem tamen communem non eſſe; ad refrigerium enim iuſtos, ad ſupplicium rapi iniuſtos. Deinde obiectioni tacitæ quod per hanc mortalitatem priuarentur Martyrio, reſpondet; non eſſe in noſtra poteſtate martyrium, & vel animum ad martyrium promptum Deo iudice coronari. Poſtremo non ita lugendos docet mortuos, vt gentilibus ſcandalo ſimus, tanquam ſpe reſurrectionis careamus. Quin ſi & noſtræ acceſitionis dies venerit, lubenti animo ad dominum hinc emigrandũ, præſertim cum ad patriam tranſmigremus: vbi nos magnus charorum numerus exſpectat, frequens & copioſa turba deſiderat, iam de ſua immortalitate ſecura, & adhuc de noſtra ſalute ſollicita. Facit autem occaſionis qua librum hunc ſcripſit mentionem Euſebius in Chronico: Peſtilens morbus, inquit, totius orbis multas prouincias occupauit, maximéque Alexandriam & Aegyptum, vt ſcribit Dionyſius & Cypriani de Mortalitate teſtis eſt liber. Ex eodem etiã loco quoſdam citat D. Aug. l. 2. aduerſus Iulian. cõtra 2. Epi. Pelag. l. 4. c. 8. & de prædeſt. ſanct. c. 14

ETsi apud plurimos veſtrum, fratres dilectiſſimi, mens ſolida eſt, & fides firma; & anima deuota, quæ ad præſentis mortalitatis copiã non mouetur, ſed tanquã petra fortis & ſtabilis turbidos impetus mundi, & violentos ſæculi fluctus frangit potius ipſa, nec frangitur, & tentationibus non vincitur ſed probatur: tamen quia animaduerto in plebe quoſdam vel imbecillitate animi, vel fidei paruitate, vel dulcedine ſæcularis vitæ, vel ſexus mollitie, vel, quod maius eſt, veritatis errore minus ſtare fortiter, nec pectoris sui diuinum atq; inuictum robur exerere; diſſimulanda res non fuit nec tacenda, quo minus quantum noſtra mediocritas poteſt, vigore pleno & ſermone de Dominica lectione concepto, delicatæ mentis ignauia comprimatur, & qui homo Dei & Chriſti eſſe iã cœpit, Deo & Chriſto dign⁹ habeatur. Agnoſcere enim ſe debet, fratres dilectiſſimi, qui Deo militat, qui poſitus in cœleſtibus caſtris diuina iã ſperat, vt ad procellas & turbines mũdi trepidatio nulla ſit in nobis, nulla cunctatio quando hæc ventura prædixerit Dominus, prouidæ vocis hortatu inſtruens & docens, & præparans atq; corroborans Eccleſiæ ſuæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella, & fames, & terræmotus, & peſtilentias per loca ſingula exſurgere prænunciauit & docuit. Et ne inopinatus nos & nouus rerum infeſtãtium metus quateret, magis ac magis in nouiſſimis temporibus aduerſa crebreſcere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta ſunt; & quãdo fiunt quę ante prędicta ſunt: ſequentur & quæcunq; promiſſa ſunt, Domino ipſo pollicente & dicente: Cùm autem videritis hęc omnia fieri, ſcitote quoniã in proximo eſt regnũ Dei. [Luc. 21] Regnũ Dei, fratres dilectiſſimi, eſſe cœpit in proximo: præmium vitę & gaudium ſalutis æternæ, & perpetua lętitia, & poſſeſſio paradiſi nuper amiſſa, mũdo tranſeunte iam veniunt; iam terrenis cœleſtia, & magna paruis, & caducis ęterna ſuccedunt. Quis hic anxietatis & ſollicitudinis locus eſt? quis inter hæc trepidus & mœſtus eſt, niſi cui ſpes & fides deeſt? Eius eſt enim mortem timere, qui ad Chriſtum nolit ire: eius eſt ad Chriſtum nolle ire, qui ſe non credat cũ Chriſto incipere regnare. Scriptum eſt enim iuſtum fide viuere. Si iuſtus es, & fide viuis, ſi verè in Deum credis; cur non cum Chriſto futurus, & de Domini pollicitatione ſecurus, quod ad Chriſtũ voceris, amplecteris, & quod diabolo careas, gratularis? Simeon deniq; ille iuſtus, qui verè iuſtus fuit, qui fide plena Dei præcepta ſeruauit, cùm ei diuinitus reſponſum fuiſſet, quòd non ante moreretur quàm Chriſtum vidiſſet, & Chriſtus infans in templum cum matre veniſſet; agnouit in ſpiritu natum eſſe iam Chriſtum, de quo ſibi fuerat ante prædictum, quo viſo ſciuit ſe citò eſſe moriturum. Lætus itaque de morte iam proxima, & de vicina acceſitione ſecurus, accepit in manus puerum, & benedicens Deum exclamauit, & dixit: Nunc dimittis ſeruum Domine, ſecundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt [Luc. 2]

oculi mei salutare tuum. Probans, scilicet, atque contestans tunc esse seruis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti, sedis & securitatis æternæ portum petimus, quando [a] expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa est enim nostra pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis & firma & perpetua securitas. Cæterùm quid aliud in mundo, quàm pugna aduersus diabolũ quotidie geritur? quam aduersus iacula eius & tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum auaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est: cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua, & molesta luctatio est. Obsessa mens hominis & vndique diaboli infestatione vallata, vix occurrit singulis, vix resistit. Si auaritia prostrata est, exsurgit libido: si libido compressa est, succedit ambitio: si ambitio contempta est, ira exasperat, inflat superbia, [b] vinolentia inuitat, inuidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod diuina lex prohibet: compelleris iurare, quod non licet. [c] Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus vrgetur, & delectat hic [d] inter diaboli gladios diu stare; cùm magis concupiscendum sit & optandum ad Christum, subueniente velociùs morte, properare, ipso instruente nos & dicente: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet. Quis non tristitia carere optet? quis non ad lętitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia, Dominus denuò ipse declarat dicens: Iterum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo auferet à vobis. Cum ergo Christum videre, gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum; quæ cæcitas animi, quæve dementia est, amare pressuras & pœnas, & lacrymas mundi, & non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest; [e] quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cuius sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir grauis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes vtique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes; quem stare in sermonibus atque in actibus suis scites: nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus de hoc mundo recedenti tibi immortalitem atque æternitatem pollicetur, & tu dubitas? hoc est Deum omninò non nosse; hoc est, Christum [f] credentium Dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere; hoc est, in Ecclesia constitutum fidem in Domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo, Christus ipse salutis atque vtilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli eius contristarentur, quod se iam diceret recessurum, locutus est ad eos dicens: Si me dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad patrem: docens scilicet & ostendens, cùm chari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quàm dolendum. Cuius rei memor beatus Apostolus in Epistola sua ponit & dicit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Lucrum maximum computans, iam sæculi laqueis non teneri, iam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri; exemtum pressuris angentibus, & [g] venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. [h] At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valetudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus, vt immunis à contractu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic aduersa perpessus ad futuram lætitiam referuetur. Mouet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas istà communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum ceteris, quamdiu adhuc secundum legem primę natiuitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus; cum genere humano carnis ęqualitate coniungimur, [k] spiritu separamur. [l] Itaque donec corruptiuum istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & spiritus nos perducat ad Deum patrem; quęcunque sunt carnis incommoda, sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra ieiuna est neminem fames separat: sic [m] cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est, omnes simul captiuitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas vna est. Et cùm nauem scopulosa saxa constringunt, nauigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valetudo membrorum cum cęteris communis est nobis, quamdiu portatur in sęculo caro ista communis. Quinimò

Ioan. 16. — Ioan. 14. — Philip. 1. — 1. Cor. 15.

immò si qua conditione, qua lege crediderit Christianus, noscat & teneat; sciet plus sibi, quàm cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura diuina dicens: Fili, accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & prepara animam tuam ad tentationem. Et iterum: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe; quoniam in igne probatur aurum & argentum. " Homines verò receptibiles in camino humiliationis. Sic Iob post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus grauiter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait; Nudus exiui de vtero matris, nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino visum est, ita factum est: sit nomẽ Domini benedictum: " Et cum eum vxor quoque sua compelleret, vt vi doloris impatiens aliquid aduersus Deum querula & inuidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: " Tanquam vna ex insipientibus mulieribus locuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu Domini. Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: Animaduertisti puerum meum Iob? non enim est similis illi quisquã in terris, homo sine querela, verus Dei cultor. Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ " multa & gloriosa præconia, cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in aduersis Deum, per ipsam corporis sui cladem creuit ad laudem; quem & ipsum vxor sua deprauare tentauit, dicens: Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris. At ille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi vxoris inualidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia maiore promeruit, quem postmodum Raphael angelus collaudat & dicit: Opera Dei reuelare, & confiteri honorificum est: nam quando orabas tu & Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cùm sepelires tu mortuos simpliciter: & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prãdium tuum, & abiisti & condidisti mortuum, " missus sum tentare te. Et iterum: Misit Deus curare te, & Sarram nurum tuam: ego enim sum Raphael vnus ex septem

Eccles. 2. Iob. 1. Iob. 2. Tob. 2. Tob. 12.

Angelis sanctis; qui assistimus & conuersamur ante claritatem Dei. Hanc tolerantiam iusti semper habuerunt, hanc Apostoli disciplinam de Domini lege tenuerũt, non mussitare in aduersis, sed quæcunque in sæculo accidunt, fortiter & patienter accipere: cùm Iudæorum populus hinc semper offenderit, quod aduersus Deum frequentiùs murmuraret, sicut testatur in Numer. Dominus Deus, dicens: Desinat murmuratio eorum à me, & non morientur. Murmurandum non est in aduersis, fratres dilectissimi, sed patienter & fortiter quidquid acciderit sustinendum, cùm scriptum sit: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, " cor contritum & humiliatum Deus non despicit. In Deuteronomio quoque moneat per Moysen Spiritus sanctus & dicat: Dominus Deus tuus vexabit te, & famem iniiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si bene custodieris precepta eius, siue non. Et iterum: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra. Sic Abraham Deo placuit, quia vt placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusauit. Qui filium non potes lege & sorte mortalitatis amittere: quid faceres " si filium iubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de vxore, de liberis, de excedẽtibus charis funebris & tristis auulsio: non sint tibi scandala ista, sed prælia: nec debilitent aut frangant Christiani fidem, sed potius ostendant " in colluctatione virtutem: cum contemnenda sit omnis iniuria malorum præsentium, fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria: cùm fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. Gubernator in tempestate dignoscitur, in acie miles probatur. Delicata iactatio est, cum periculum non est: conflictatio in aduersis, " probatio est veritatis. Arbor quæ alta radice fundata est, ventis incumbentibus non mouetur: & nauis quæ forti compage solida est, pulsatur fluctibus, nec foratur: & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic & Apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post catnis & corporis multa & grauia tormenta, non vexari, sed emendari se dicit aduersis, vt

Num. 18. Psalm. 50. Deut. 8. Deut. 13. Gen. 22. 2. Cor. 11.

dum grauius affligitur, verius probaretur: Datus est mihi, inquit, stimulus carnis meę, angelus satanæ qui me colaphizet, vt non extollar: propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Quando ergo infirmitas, & imbecillitas, & vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur: tunc fides si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Hoc denique inter nos & cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in aduersis queruntur & murmurant: & nos aduersa non auocant à virtutis & fidei veritate, " sed corroborant in dolore. " Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter euisceerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquę membrorum partes cōtagio morbidę putredinis amputantur; quod per iacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruit, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. " Contra tot impetus vastationis & mortis inconcussis animi virtutibus congredi, quanta pectoris magnitudo est? & quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis, quibus spes in Deum nulla est, iacere prostratum? Gratulari magis oportet, & temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem firmiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, " præmium vitę eius & fidei ipso iudicante capiamus. Mori planè timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennę ignibus mancipatur: mori timeat, qui non Christi cruce & passione censetur: mori timeat, qui ad secundam mortē de hac morte transibit; mori timeat, quem de sæculo recedentem perēnibus pœnis ęterna flamma torquebit: mori timeat, cui hoc mora longiore confertur, vt cruciatus eius & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sęculo liberantur. Mortalitas ista vt Iudæis & gētilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei seruis salutaris excessus est. Hoc quod sine vllo discrimine generis humani cum iniusti moriuntur & iusti; non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium iusti vocantur, ad supplicium rapiuntur iniusti? datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improuidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad diuina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis Antichristi minas & corruptelas & lupanaria non timentes: pueri periculum lubricæ ætatis euadunt, ad continentię atque innocentię præmium feliciter perueniunt: tormenta iam non timet delicata matrona, metum persecutionis, & manus, cruciatúsque carnificis, moriēdi celeritate lucrata. Pauore mortalitatis & temporis accenduntur tepidi, constringūtur remissi, excitantur ignaui: desertores compelluntur, vt redeant: gentiles coguntur, vt credant; vetus fidelium populus ad quietem vocatur: ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cùm prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde aliud, fratres dilectissimi, quale est, quàm pertinens, quàm necessarium, quod pestis ista & lues, quę horribilis & feralis videtur, explorat iustitiam singulorum, & mentes humani generis examinat? " an infirmis seruiāt sani, an propinqui cognatos piè diligant, an misereantur seruorum languentium domini, an deprecantes ęgros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces auaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an ceruicēm flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus charis, vel sic aliquid diuites largiātur, & donent, sine hærede morituri. Vt nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis & Dei seruis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista non funera; dant animo fortitudinis gloriam contemptu mortis præparant ad coronam.

Eccl. 27.

Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute deuoueram, martyrio meo priuor, dum morte præuenior. Primo in loco non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium: nec potes te dicere perdidisse, quod nescis an merearis accipere: tunc deinde Deus scrutator renis & cordis, & occultorum contemplator

templator & cognitor, videt te, & laudat; & comprobat; & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, " reddet pro virtute mercedē. Numquid Caīn cùm Deo munus offerret, iam peremerat fratrem? & tamen parricidium mente conceptum Deus prouidus ante damnauit. Vt illic cogitatio mala, & perniciosa conceptio Deo prouidente prospecta est: ita & in Dei seruis, apud quos " confessio cogitatur, & martyrium mente concipitur, animus ad bonū deditus Deo iudice coronatur, aliud est enim martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te inuenit dominus cùm vocat, talem pariter & iudicat; quando ipse testetur & dicat: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum " scrutator renis & cordis. Nec enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob occisi sunt, & tamen fidei ac iustitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum conuiuium congregatur quisquis fidelis & iustus & laudabilis inuenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere debere; secundum quod nos Dominus quotidie iussit orare. Quam præposterum est quamque peruersum vt cùm Dei voluntatem fieri postulemus, quando euocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntaris eius imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & peruicacium more seruorum, ad conspectum domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis: & volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inuiti? Quid ergo oramus & petimus vt adueniat regnum cœlorum, si captiuitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus, vt acceleret dies regni, si maiora desideria, & vota potiora sunt seruire istic diabolo, quam regnare cum Christo? Deniquc vt manifestiùs diuinæ prouidentiæ indicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem. " Cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus " commeatum sibi precaretur, astitit deprecanti, & iam penè morienti iuuenis honore & maiestate venerabilis, " statu excelsus & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis cernere libus intueri, " nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. " Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit; Pati timetis, exire non vultis, quid faciā vobis? Increpantis vox & monentis est: " qui de persecutione sollicitis, de accersione securis non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audiuit frater noster & collega moriturus, quod cæteris diceret. Nam qui moriturus, audiuit, ad hoc audiuit vt diceret: audiuit non sibi ille, sed nobis. Nā quid disceret iā recessurus? didicit immò nobis remanentibus, vt dum " sacerdotem Dei qui commeatum petebat, increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus. " Nobis quoq; ipsis minimis & extremis quoties reuelatum est, quàm frequenter atque manifestè de Dei dignatione præceptum est: vt contestarer assiduè & publicè prædicarē, " fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, cùm sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, vt proficiscentes, vt nauigantes solent; desiderari eos debere, non plangi: nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba iam sumpserint: occasionem dandam non esse gentilibus, vt nos meritò ac iure reprehēdant, quod quos viuere apud Deum dicimus, vt extinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus, cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei præuaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest " verbis præferre virtutem, factis destruere veritatem. Improbat denique Apostolus Paulus, & obiurgat, & culpat: si qui contristentur in excessu suorum. Nolumus, inquit, ignorare vos fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit: sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum illo. Eos contristare dicit in excessu suorum, qui spem non habet. Qui autem spe viuimus, & in Deum credimus, & Christum passum esse pro nobis, & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes; quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus? ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente: " Ego sum resurrectio & vita, qui credit in me, licet moriatur, viuet: & omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Si in Christum

Apoc. 2.

Mat. 6.

1. Thess. 4.

Ioan. 11.

credimus, fidem verbis & promissis eius habeamus; & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, & læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur: nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire: non est exitus iste, sed transitus, & temporali itinere decurso, ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari & reformari ad Christi speciem, & ad cœlestis gratiæ dignitatem venire citius exoptet? Paulo Apostolo prædicante: Nostra autem conuersatio, inquit, in cœlis est, vnde & Dominum expectamus Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ, " configuratum corpori claritatis suæ. Tales nos futuros & Christus Dominus pollicetur, quando vt cum illo simus, cum illo in æternis sedibus viuamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: Pater, quos mihi dedisti, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum; & videant claritatem quam mihi dedisti, prius quàm mundus fieret. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestiũ claritatem, lugere non debet & plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veritatis in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique inuenimus & Enoch translatum esse, qui Deo placuit: sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura diuina: & placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum, quia Deus illum transtulit. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. " Sed & per Salomonem docet Spiritus sanctus, eos qui Deo placeant, maturius istinc eximi, & citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit, " ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit educere eum " de medio iniquitatis. Sic & in psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima deuota, dicens: quam dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum, desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Eius est in mundo diu velle remanere, quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens, illecebris terrenæ voluptatis inuitat. Porrò cùm mundus oderit Christianum; quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Ioannes in Epistola sua clamat & loquitur: & ne carnalia desideria sectantes mundum diligamus, hortatur: Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia eius: qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum. Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus: pauore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur, cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, vt neque charorum lugeamus excessum: & cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei seruis, nunc fieri multo magis debet, corruente iam mundo, & malorum infestantium turbinibus obsesso; vt qui cernimus cœpisse iam grauia, & scimus imminere grauiora, lucrum maximum computemus, si istinc velociùs recedamus. " Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata, iam lassa, ædificiis senectute labentibus ruinam proximam minaretur: nonne omni celeritate migrares? Si nauigante te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis, prænunciaret futura naufragia; nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui non iam senectute rerum, sed fine testatur: & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus, ruinis, & naufragiis, & plagis imminentibus eximaris? Considerandũ est, fratres dilectissimi, & idetidem cogitandum; " renunciasse nos mundo, & tãquam hospites & peregrinos isthic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo; qui nos istinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit, & regno cœlesti. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos nauigare festinans, ventum prosperum cupidius optaret, vt velociter charos liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus, parentes patriarchas habere iam cœpimus; quid non properamus & currimus vt

Philip. 3. Ioan. 17. Gen. 5. Sap. 4. Psal. 83. 1. Ioan. 2.

vt patriam nostram videre, ** vt parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, ** iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire, quanta & illis & nobis in commune lætitia est? qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate viuendi? quam summa & perpetua felicitas? ** illic Apostolorum gloriosus chorus: illic Prophetarum exultantium numerus: illis Martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus: triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes qui alimentis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta seruantes ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus; vt cum his cito esse, vt cito ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat; daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum circa se fuerint desideria maiora.

ADNOTATIONES IN librum de Mortalitate.

1 quæ ad præsentis mortalitatis copiam non mouetur] *Mortalitatis vox & hic & in titulo operis, pro pestilentia Cypriano peculiaris est; quantum colligere licet, quod præsentaneam mortem inferat. Tertul. eandem nomê accipit lib. de Resurrect. carnis. Vbi sic loquitur: Aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Contigisse autem hanc luem imperantibus Gallo & Volusiano, testes sunt Eusebius loco citato, & Orosius lib. 7. Ioannes quoque Zonara Annal. lib. 2. in hac verba: Pestis quoque tunc prouincias inuasit, quæ ab Æthiopia orta, multas vrbes ciuibus desolauit, durauitque per annos quindecim.*

2 diuina iam sperat) *Vulg. excusi*: spirat, *sed priorem habet vet. excu. cum* Ms. *Cambr. Afflig. March. Dun. & Blandin.*

3 de vicina accersitione] *Ita recte* Manut. & Morel. *cum Vet. excu. & 4.* Ms. *pro quo alij*: accersione. *Solus Grauius*: arcessitione, *sed non placet. Idem est iudicium, cum postea repetitur.*

4 expuncta hac morte] *Ms 4. nostri & vnus Morel.* expugnata, *sed prius habet cum exc. Cambr. cod. & infra eadem phrasis repetitur lib. de Bono patientia. Est autem idem ac si dicas*: debito mortis persoluto, *sed de hoc supra latius epistola 38.*

5 Vinolentia inuitat] *Sic & D. Aug. lib. 2. contra Iulian. c. 8. Ms. ac excu. omnes, quare non placet; quod probat & legit* Morel. violentia. *Nam etsi cum* 4. Ms. *legerimus*: irrita, *non male etiam hoc vinolentia conuenit; D. Aug. tamen legit*: inuitat.

6 Tot persecutiones animus quotidie patitur] Ms. *quatuor & Costerius*: Tot persecutionibus a. q. quatitur, *neutri male, sed prius est apud Diuum Augus.*

7 inter diaboli gladios] *Rursum hic illi*: laqucos, *non male; priorem tamen habent iidem in marg. & Cambr. in textu.*

8 quia nemo credit vera esse) *Primus Remboldus*: futura esse, *quare prius illud maluimus.*

9 credentium Dominum & magistrum] *Adiecimus*: Dominum &, *ex 4.* Ms. *solus autem Manut. legit*: credendi.

10 venenatis diaboli faucibus] *Optimus (inquit Morel.) liber*: venantis.

11 At enim quosdam mouet, quod æqualiter cum gentilibus] *Quod interserit Grau.* quoque, *non habent* Ms. *placet etiam magis lectio* Manut. *& Coster.* genulibus, *quam aliorum*: gentibus. *illud enim Tertull. & Cypriano frequentius est. Similis est varietas infra.*

12 Itaque donec corruptiuum istud] *Eodem modo citat. hanc scripturam Tertull. loco citato.*

13 cum irruptione hostili ciuitas aliqua possessa est] L*egunt Ms. 4. nostri & quidam* Morelli: incursione hostili c.a. obsessa est, *sed prius habet cum excusis Cambr. cod. & placet, quia sequitur*: omnes captiuitas vastat. *Non male tamen Morellus*: oppressa est.

14 Homines verò receptibiles in camino humiliationis] *Addunt hæc duo Ms. cod.* Morel *nec dissentiunt 70. legentes*, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως

15 Et cum eum vxor quoque sua] *Adieci*: sua, *ex* Ms.

16 Tanquam vna ex insipientibus] *Cambr. cod. & Ms Mor.*: ex ineptis, *sed cæteri nobiscum legunt, & Græcè etiam est*, ἐξ ἀφρόνων

17 multa & gloriosa præconia] *Sic* Ms. *nostri, pro eo quod* Manut. & religiosa.

18. missus sum tentare te] *Clarior est hæc lectio Cambron. cod. quam cæterorum*: & missus. *Quare supra quoque libri de Oratione Dominica ita castigandus locus.*

19 cor contritum & humiliatum Deus non despicit] *Rursum legit*: despicit.

20 si filium iobereris occidere] Ms. 4. vinum, *sed prius est significantius.*

21 in colluctatione virtutum] *Interserit Grau.* fidei, *sed quod Ms. non legunt.*

22 probatio est veritatis] *Placeret hic eiusdem Grauii lectio*: virtutis, *nisi illud tam constanter legeret* Ms. *Præsertim cum eadem verba reperiantur supra lib. de Vnit. Ecclesia.*

23 sed corroborant in dolore] Si*ue sic legas cum plerisque, siue cum Cambr. &* Ms. Morel. *cod. ac Grauio*: comprobant: *perinde est.*

24 Hoc quod nunc, &c.] *Pulchre varia morborum genera describit.*

25 contra tot impetus vastationis] *Inter Ms. solus Cambronensis*: vastitatis, *quare prior lectio magis placet, præsertim quum eam habeant etiam vet. exc. & Remboldus.*

26 præmium vitæ eius] *Toties præmia vitæ inculcat & mercedem virtutis Cyprianus, vt non credam quemquam illa negare posse qui eum legerit.*

27 an infirmis seruiant sani.] *Pulchre deducit, prodesse mortalitatem ad explorandum iustitiam singulorum.*

28 reddet pro virtute mercedem) *Suspicor vitio operarum, apud solum Manut. legi :* reddit.

29 confessio cogitatur & martyrium] *Rursum distinguit inter hæc duo.*

30 scrutator renis & cordis) Ms. 4. renum, *sed alibi prius illud legitur.*

31 cum quidam de collegis, &c.) *Hanc visionem frequenter inculcatam à D. Aug. testis est in vita eius Possidius c. 27.*

32 commeatum sibi precaretur) *Commeatum pro liberatione à morte accipi à Cypriano, supra diximus Epistola de Celerino : eodem significatu, commeatum vitæ dixit, dict. c. Possidius.*

33 Statu excelsus) *Solus Possidius legit, mea sententia rectius :* Statura.

34 nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus] *Patet hinc non vanas esse apparitiones seu dæmonum seu Angelorum, quæ plerunque fiunt morituris, etiam alia specie, quàm oculus humanus assequi possit.*

35 Atque ille) *Cambr. cod.* Ad quem : *sed prius habet Possidius, & magis congruit.*

36 qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit] *Ita quidem exc. omnes, sed Cambr. cod. legit :* sollicitus de a. securus. *Alii 4. non aliud : quam :* Vt qui (*seu quis*) de persecutione sollicitus non consentiat, *Locus obscurus.*

37 sacerdotem Dei] *Adiecimus :* Dei, *ex quodam cod. M. Mor. Paulopost sine legamus :* increpitum, *cum vet. exc. & Man. sine :* increpatum, *perinde est.*

38 Nobis quoque ipsis minimis & extremis] *Recte sic Manut. & Gran. ex M. pro eo quod erat :* externis, *pessime.*

39 fratres nostros non esse lugendos] *Quid sibi velit, prius indicauit illis verbis :* cum chari de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum, *Neque enim omnem luctum, sed immodicum vetat deinde vrget potissimum scandalum gentilium, si quando videbant fideles atras vestes induere.*

40 verbis præferre virtutem) *Hic ita castigaui ex Ms. pro eo quod erat :* proferre.

41 Ego sum resurrectio & vita] *Ex iisdem cum Morel. adiecimus :* & vita.

42 configuratum corpori claritatis suæ) Ms. *quidem legunt :* conformatum, *sed prius alicubi supra reperitur.*

43 Sed & per Salomonem docens Spiritus sanctus) *Librum Sapientiæ Salomoni ascribit, non Cyprianus modo tum hic, tum infra lib. de exhort. mart. cap. 1. ad Testim. 2. cap. 13. & 3. cap. 15. 53. 59. ac 66. sed & Egesippus & Irenæus, & omnis (inquit Eusebius hist. Ecclesiast. lib. quarto cap. 22.) antiquorum chorus Tertul. etiam lib. de præscription. adu. hæret. Orig. lib. 8. in epist. ad Roman. D. Hilarius in Psal. 128. Basilius lib. 5. contra Eunom. Euaristus epistola ad Afros. Felix 1. epistola ad Gallos. Felix 2. epist. ad D. Athanasium. Epiphanius hæres. 76. & lib. de ponder. & mensu. Damasc. lib. 4. cap. 18. Ambr. in Psal. 1. & lib. de Paradiso cap. 12. & vel ipse D. Hieronymus epistola ad Paulinum de instit. fil. Causam reddit D. Aug. in hæc verba lib. 17. de Ciuit. Dei, ca. 20. Alii duo libri, quorum vnus Sapientia, alter vero Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur obtinuit consuetudo. Quod ipsum tamen adhuc retractare videtur l. 2. c. 4. Et certe multa eius libri sententiæ 7. 8. & 9. cap. soli conueniunt Salomoni. Titulus etiam Græcus est* Σοφία Σαλόμωντος. *Quare probatur mihi Dn. Ioannis Driedonis opinio de dog. Eccles. lib. 1. Philonem illum Iudæum, supra 160. annos ante natum Christum, temporibus Oniæ Pontificis, sparsas passim Salomonis sententias in vnum hoc congessisse volumen. Eo magis quod 3. Reg. vlt. c. scribatur loquutus tria millia parabolarum, carminum quinque millia, & disseruisse de iumentis, volucribus, reptilibus & piscibus, &c. Confirmat, quod ipsa illius Prouerbia, non ab illo, sed diu postea à ministris Ezechiæ Regis (aut iuxta Rabbi Moysen ab Isaia) in vnum collecta, constet ex Prouerb. c. 25. Vt sit pro doctrina Spiritus sancti hoc loco & epist. 81. ac ad Demetrian. pro scriptura diuina agnoscit Cyprianus : nec minus alii veteres vbi hunc librum citant ; nominatim Dionys. Areopag. cap. 4. de diu. nom. & Concil. Sardinense epist. ad omnes Episcopos. Quare hunc locum citans D. August. lib. de prædest. sancti c. 14. Quæ cum ita sint (inquit) non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi, de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis, ab Episcopis vsque ad extremos laicos fideles pœnitentes, catechumenos, cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri. Et paulopost : Oportet vt istum librum Sapientiæ omnibus tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximis Apostolorum egregii tractatores ; qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt. Immo ipse Apostolus Paulus Roman. 11. & Hebr. 11. ad 9. 6. & 4. Sapientiæ libri cap. alludit.* Hæc paulo prolixius, *propter eos, qui librum hunc etiam hodie in Canonem scripturarum recipere nolunt, quia D. Hieronym. in Canone Iudæorum haberi negat : quum tamen in Ecclesia Canone numeretur à D. Aug. Concilio Cartag. Innocentio, Gelasio, & Isidoro, locis infra citatis lib. Test. 10. c. 10.*

44 ne malitia mutaret intellectum illius] *Cambr.* sensum, *sed prius habet & diui Aug. & Græcè est* σύνεσιν.

45 de medio iniquitatis] *Ita cum Morel. ex Ms. pro eo quod erat :* media iniquitate, *nam Græce est.* ἐκ μέσου πονηρίας.

46 Si in habitaculo tuo] *Elegans Metaphora, tum hic, tum paulopost.*

47 renunciasse nos mundo] *Rursum renunciationem in baptismo intellige.*

48 vt parentes salutare possimus] *Locus pro notitia mutua amicorum in futura vita, qualis fuit etiam supra epist. ad Thibaritanos.*

49 iam de sua immortalitate secura, &c.] *D. Aug. loco citato :* de sua incolumitate, *quomodo etiam Alcuinus ser. de festo omnium sanctorum qui D. Aug. perperam ascribitur, vbi calcem huius operis, sui sermonis finem facit : qui & alia multa in eodem descripsit ex Cypriano, & præsertim ex epist. 9.*

50 Illic Apostolorum gloriosus chorus, &c.] *Videntur hunc locum imitati D. D. Ambrosius & August. in cantico Ecclesiastico :* Te Deum laudamus, *& responsorium est quodpiam Ecclesiasticum. Ex quo quia legitur :* transtulerunt, *id malo paulopost, quam quod 4. Ms. legunt :* præmiserunt, *præsertim quum Alcuinus illud legat.*

DE

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

Argumentum libri sequentis.

EXORDIO *facto ab eo capite, quod alterum sit peccatorum remedium post baptismum eleemosyna seu operatio: variis scripturis tum veteris, tum noui Testamenti peculiaria eius merita prosequitur. Neque verò deterreri quemquam debere ab eleemosynis, ne fortè ad penuriam redigatur, cum securum faciat econtrario diuina non vno in loco pollicitatio: frustra itaque vmbras illas vanæ excusationis obtendi, quin potius auaritiæ prætextum esse. Vbi deinde diuites matronas increpauit, in gazophylacium ad vsum pauperum nihil contribuentes, & in dominicum sine sacrificio seu oblatione venientes: liberorum beneficio excusari neminem docet, cùm filiis nostris Deus præferendus sit. Immo quo maior est numerositas filiorum, eo amplius eleemosynas faciendas è scripturis deducit. Postremo vbi verecundiam incussit fidelibus, ex Munerariorum sumptu largiore pro captando inani vulgi fauore, quam ipsi impendant vitæ æternæ præmij spe certa: & metu iniecto futuri iudicij, in quo iuxta cap. Matth. 25. operantibus præmium Dominus pollicetur, sterilibus supplicium comminatur. Monet vt eleemosynis regna cœlorum promereantur, & sine periculo persecutionis, coronam vitæ in pace accipiant. Atqui titulum illum* DE OPERE ET ELEEMOSYNIS *quem cum Grauio, Morel. & Manutio habet Cambronen. codex, confirmat D. Aug. lib. 4. contra duas Epistolas Pelag. ad Bonifac. cap. 8. Antea erat titulus,* DE ELEEMOSYNA. *Meminit etiam D. Hieron. huius libri Epistola ad Pammachium super obitu Paulinæ vxoris, sed titulo, De misericordia, & eodem pertinet illud D. Pontij in vita, Vnde misericordiam disceremus.*

MVLTA & magna sunt, fratres charissimi, beneficia diuina, quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit, & semper operetur, quod conseruandis ac viuificandis nobis pater filium suum misit, vt reparare nos posset, quodq; filius missus esse, & hominis filius voluit, vt nos Dei filios faceret, humiliauit se, vt populum qui prius iacebat, erigeret; vulneratus est, vt vulnera nostra sanaret; seruiuit, vt ad libertatem seruientes extraheret, mori sustinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna diuinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis prouidentia illa, & quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, vt homini, qui redemptus est, reseruando, plenius consulatur. ¹ Nam cùm Dominus adueniens sanasset illa quæ Adam portauerat vulnera, ² & venena serpentis antiqui curasset, legem dedit sano, & præcepit ne vltra iam peccaret, ne quid peccanti grauius eueniret. Coartati eramus, & in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. *Ioan. 5.* Nec haberet, quid fragilitatis humanæ infirmitas atque imbecillitas faceret; nisi iterum pietas diuina subueniens, iustitiæ, & misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret; vt sordes postmodum quascunque contrahimus, eleemosynis abluamus. ³ Loquitur in scripturis diuinis Spiritus sanctus & dicit: *Tob. 4. Prou. 15.* Eleemosynis & fide delicta purgantur. Non vtique illa delicta, quæ fuerant ante contracta: nam illa Christi sanguine & sanctificatione purgantur. Item denuo dicit. Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. *Eccles. 3.* Hic quoque ostenditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita eleemosynis atque operibus iustis, delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissio peccatorum datur, ⁴ assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in Euangelio Dominus docet: nam cùm denotarentur discipuli eius quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit & dixit: qui fecit quod intus est, fecit & quod foris est: *Luc. 11.* verum date eleemosynam; & ecce vobis munda omnia: docens scilicet, & ostendens, non manus lauandas esse, sed pectus; & sordes intrinsecus potius quàm extrinsecus detrahendas: verum qui purgauerit quod est intus, eum quoque id quod foris est, repurgasse; & emundata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens & ostendens vnde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericordes monet misericordiam fieri; & quia seruare quærit, ⁵ quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres charissimi, diuinæ indulgentiæ munus salubre, & emundandis purgandísque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiri-

talibus vulnera nostra curemus. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato corde blandiatur, vt innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus: cùm scriptum sit: Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse à peccatis? Et iterum in epistola sua Ioannes ponat & dicat: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & iustus est Dominus, qui nobis peccata dimittat. Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis se inculpatum dixerit, aut superbus, aut stultus est; quàm necessariæ, quàm benigna est diuina clementia? quæ cum sciat non deesse sanitas quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio diuina cessauit, nunquam & tacuit, quominus in scripturis sanctis tam veteribus, quam nouis, semper & vbique ad misericordiæ opera Dei populus prouocaretur; & canente atque exhortante Spiritu sancto quisquis ad spem regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas iubetur. Mandat & præcipit Esaiæ Deus: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, & annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Et cum peccata eis sua exprobrari præcepisset, cúmque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque, eos, nec si orationibus & precibus & ieiuniis vterentur, satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio & cinere voluerentur, iram Dei posse leniret in nouissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: Frange esurienti panem tuum & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te iustitia, & claritas Dei circundabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te dum adhuc loqueris, dicet: Ecce adsum. Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt: quid deberent facere peccantes, magisteria diuina docuerunt; operationibus iustis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo. Et iterum: Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. Neque enim promereri misericordiam Domini poterit, qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de diuina pietate aliquid in precibus, qui ad precem pauperis non fuerit humanus: Quod item in Psalmis Spiritus sanctus declarat & probat, dicens: Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum Dominus. Quorum præceptorum memor Daniel, cùm rex Nabuchodonosor aduerso somnio territus æstuaret, pro auertendis malis, ad diuinam opem impetrandam remedium dedit dicens: Propterea rex consilium meum placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus patiens peccatis tuis. Cui rex non obtemperans, aduersa quæ viderat & infesta perpessus est: quæ euadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque angelus paria testatur, & vt eleemosyna libenter ac largiter fiat, hortatur dicens. Bona est oratio cum ieiunio & eleemosyna: quia eleemosyna à morte liberat, & ipsa purgat peccata. Ostendit orationes nostras ac ieiunia minus posse, nisi eleemosynis adiuuentur. Deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum & operum accessione farciantur. Reuelat Angelus & manifestat, & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi; eleemosynis à morte animas liberari. Nec sic, fratres charissimi, ista proferimus, vt non quod Raphaël Angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est, & quod eleemosynis non tantum à secunda, sed à prima morte animæ liberentur, gestæ & impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus iustis & eleemosynis præstandis plurimum dedita cùm infirmata esset & mortua, ad cadauer exanime Petrus accitus est: qui cùm impigre pro Apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes, & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse, quod sic petebatur; nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus quando esset in viduis ipse vestitus. Cùm itaque genibus nixus orasset,

viduarum

Margin notes: Prou. 20. — 1. Ioan. 1. — Esai. 58. — Ibidem — Eccles. 29. — Prou. 21. — Psal. 40. — Dan. 4. — Tob. 12. — Act. 9.

viduarum ac pauperum idoneus aduocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conuersus ad corpus, " quod in tabula iam lorum iacebat: Tabitha, inquit, exsurge in nomine Iesu Christi: nec defuit Petro, quo minus statim ferret auxilium, qui in Euangelio dari dixerat quicquid fuisset eius nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, & spiritus redditur: & mirantibus ac stupentibus cunctis, ad hunc mundi denuo lucem rediuiuum corpus animatur: tantum potuerunt misericordiæ merita; tantum opera iusta valuerunt. quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia viuendi, meruit ad vitam viduarum petitione reuocari. Itaque in Euangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, & magister salutis æternæ, viuificans credentium populum, viuificatis consulens in æternum; inter sua mandata diuina & præcepta cœlestia nihil crebrius mandat & præcipit, quàm vt insistamus eleemosynis dandis: " nec terrenis possessionibus incubemus sed cœlestes thesauros potius recondamus. Vendite, inquit, res vestras, & date eleemosynam. Et iterum: Nolite vobis condere thesauros super terram, vbi " tinea & comestura exterminat, & vbi fures effodiunt & furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, vbi neque tinea, neque comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, nec furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum. Et cùm obseruata lege perfectum & consummatum vellet ostendere: Si vis, inquit, perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da egenis, & habebis thesaurum in cœlo, & veni, sequere me. Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ, " & comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonij sui dicit debere mercari. Simile est, inquit, regnum cœlorum " homini negatiatori quærenti bonas margaritas. Vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abijt & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. Eos denique & Abrahæ filios dicit, quos in iuuandis alendisque pauperibus operari cernit. Nam cùm Zachæus dixisset: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis: & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo: " respondit Iesus & dixit: Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam & hic filius est Abrahæ. Nam si Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam: vti-

Luc. 12. Mat. 6. Mat. 19. Mat. 13. Luc. 19. Gen. 15.

que qui secundum præceptum Dei, eleemosynas facit, Deo credit; & qui habet fidei veritatem, seruat Dei timorem; qui autem Dei timorem seruat, In misericationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prędicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri: arbores infructuosas, id est, steriles homines excidi, & in ignē mitti, misericordes autē ad regnum vocare. Qui & alio in loco operarios, & fructuosos fideles appellat: infructuosis verò & sterilibus fidem derogat dicens: Si in iniusto mãmona fideles non fuistis, " quod est verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum, quis dabit vobis? Si vereris & metuis, ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris; esto in hac parte intrepidus, esto securus: finiri non potest, vnde in vsus Christi impenditur, vnde opus cœleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de sanctarum scripturarum fide, & diuinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus sanctus & dicit. Qui dat pauperibus nunquam egebit; " qui autem auertit oculum suum, in magna penuria erit: ostendens misericordes atque operantes egere non posse; magis parcos & steriles ad inopiam postmodum deuenire. Item beatus Apostolus Paulus dominicę inspirationis gratia plenus: Qui administrat, inquit, semen seminanti, & panem ad edendum præstabit, & multiplicabit seminationem vestram, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Et iterum: Administratio huius officij non tantum supplebit ea " quę sanctis desunt, sed & abundabit " per multam gratiarum actionem in Deum, quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in Euangelio iam tunc eiusmodi hominum corda considerans, & perfidis atque incredulis pręscia voce denuncians, contestatur & dicit: Nolite cogitare dicentes: quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hęc enim nationes quęrunt. Scit autem pater vester quia omnium horum indigetis. Quęrite primum regnum Dei, & omnia ista apponētur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi, qui regnum & iustitiam Dei quęrunt. Eos enim Dominus, cum

Mat. 3. Luc. 16. Prou. 22. 2. Cor. 9. Mat. 6. Matt. 24.

iudicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti, qui fuerint in Ecclesia eius operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis: & nescis miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus deficit: & dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris amator magis mammonæ quàm animæ tuæ; vt dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene Apostolus clamat & dicit: Nihil intulimus in hunc mundum, " verum nec auferre quid possumus: habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in muscipulam, & desideria multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam apperentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? quâdo enim factum est " vt iusto possent deesse subsidia vitæ? cùm scriptum sit: Non occidet fame Dominus animam iustam. Helias in solitudine coruis ministrantibus pascitur: & Danieli in lacu ad leonum prædam iussu regis incluso, prandium diuinitus apparatur: & tu metuis " ne operanti tibi & Dominum promerenti desit alimentum? quando ipse in Euangelio ad exprobrationem eorum, quibus mens dubia est & fides parua, contestetur & dicat: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis alit illa: nonne vos pluris illis estis? Volucres Deus pascit, & passeribus alimenta diurna præstantur, & quibus nullus diuinæ rei sensus est, eis nec potus, nec cibus deest: tu Christiano, tu Dei seruo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo charo aliquid existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, à Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt, quibus cælestia & diuina tribuuntur: Vnde hæc incredula cogitatio? vnde impia & sacrilega ista meditatio? quid facit in domo fidei perfidum pectus? quid qui Christo omnino non credit, appellatur & dicitur Christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cùm Dominus in Euangelio de eleemosynis disputaret, & vt nobis amicos de terrestribus lucris prouida

1. Tim. 6. *Prou. 10.* *3. Reg. 17.* *Dan. 14.* *Mat. 6.*

operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, addidit post hæc scriptura dicens: Audiebant autem hæc omnia Pharisæi qui erant cupidissimi, & irridebant eum. quales nunc in Ecclesia quosdam videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant " in tractatibus seruum, quando à talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis: quasi metu & sollicitudine futurorum " ab operibus retarderis? quid vmbras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt, & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda auaritiæ caligo cæcauit: pecuniæ tuæ captiuus & seruus es: catenis cupiditatis & vinculis alligatus es; & quem iam soluerat Christus, denuo vinctus es: seruas pecuniam, quę te seruata non seruat: patrimonium cumulas, " quod te pondere suo grauius onerat: nec meministi quid Deus responderit diuiti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione iactanti; Stulte, inquit, hac nocte expostulatur anima tua à te, quæ ergo parasti, cuius erunt? Quid diuitiis tuis solus incubas? Quid in pœnam tuam patrimonij tui pondus exaggeras; vt quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Redditus tuos diuide cum Domino Deo tuo: fructus tuos partire cum Christo: fac tibi possessionum terrestriũ Christum participem, vt & ille te sibi faciat regnorum cœlestium cohæredem. Erras & falleris quisquis te in sæculo diuitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem, eiusmodi homines iustis obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum de igni, vt sis diues, & vestem albam vestiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos vt videas. Qui ergo locuples & diues es, eme tibi à Christo aurum ignitum, vt sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis & iusta operatione purgeris. Eme tibi albam

Luc. 16. *Luc. 12.* *Apo. 3.*

albam vestem, vt qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas ante defotmis, indumento Christi candido vestiaris. " Et quæ matrona in Ecclesia Christi locuples & diues es, 29 inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi; vt peruenire ad videndum Deum possis, dum Deum, & operibus bonis & motibus promereris. Cæterum quæ tal's es, nec operari in Ecclesia potes: Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris, & nocte contecti. Locuples & diues es, & 30 Dominicum celebrare te credis, 31 quæ corbonam omnino non respicis; 32 quæ in Dominicum sine sacrificio venis: 33 quæ panem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis. Intuere in Euangelio viduam præceptorum cœlestium memorem, inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo, quæ sola sibi fuerant minuta, mittentem. Quam cùm animaduerteret Dominus, & videret, non de patrimonio, sed de animo opus eius examinans, & considerans, non quantum, sed ex quanto dedisset, respondit & dixit: Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti de eo quod abundauit illis, miserunt in dona Dei: hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit. Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem iudicij meruit iudicis voce laudari. Pudeat diuites sterilitatis atq; infidelitatis suæ: vidua, & inops vidua in opere larga inuenitur. Cùque vniuersa quæ dantur, pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere, vt sciamus quæ pœna sterilem diuitem maneat, quando hoc documento operari etiam pauperes debeant. Atque vt intelligamus hæc opera Deo dari, & eum quisquis hæc faciat, Dominum promereri; Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam " duos quadrantes misisse significat, vt magis ac magis possit esse manifestum, quia qui miseretur pauperis, Deum fœnerat. Sed nec illa res, fratres charissimi, à bonis operibus & iustis restrgnet & reuocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum: quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus; nec conseruos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente.

Luc. 21.

Deut. 31.

D. Cyprian.

Qui diligit, inquit, patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus. Item in Deuteron. ad corroborationem fidei & dilectionem Dei, paria conscripta sunt: Qui dicunt, inquit, patri aut matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Nam si Deum toto corde diligimus; nec parentes, nec filios Deo præferre debemus. Quod & Ioannes in Epistola sua ponit, charitatem Dei apud eos non esse, quos videamus operari in pauperem nolle: Qui habuerit, inquit, substãtiam mundi, " & viderit fratrem suum desiderãtem, & clauserit viscera sua, quo modo charitas Dei manet in illo? Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, & cum datur minimis, Christo datur: non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec diuinis humana præponat. Sic vidua illa in tertio Regum libro, cum in siccitate & fame consumptis omnibus 36 de modico farre & oleo quod superfuerat, fecisset subcinericium panem, quo assumpto moritura cum liberis esset: superuenit Helias, & petiit sibi prius ad edendum dari; tunc quod superfuisset, inde illam cum filiis suis vesci; nec obtemperare illa dubitauit, aut Heliæ filios mater in fame, & egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei, quod Deo placeat; promptè ac libenter quod petebatur, offertur: nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, & esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria & fame cibus, antequam misericordia, cogitatur; vt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima seruetur. Helias itaque typum Christi gerens, & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat, ostendens, respondit & dixit: Hæc dicit Dominus: " fidelia farris non deficiet, 38 & capsaces olei non minuetur vsque in diem, quo dabit Dominus imbrem super terram. Secundùm diuinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ & cumulata quæ præstitit, & operibus iustis ac misericordiæ meritis; augmenta & incrementa sumentibus, farris & olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis, quod benignè & piè fecit. Et illa nondum Christum sciebat, non-

Prou. 19.

1. Ioan. 3.

3. Reg. 17.

Dd

dum præcepta eius audierat: non cruce & passione eius redempta, cibum & potum pro sanguine rependebat; vt ex hoc appareat quantum in Ecclesia peccet, qui se & filios Christo anteponens, diuitias suas seruat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat. Sed enim multi sunt in domo liberi, & retardat te numerositas filiorum, quo minus largiter bonis operibus insistas:" atque in hoc ipso operari amplius debes, quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris: multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Vt in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo maior est numerus, hoc maior & sumptus est: ita & in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse & operum deber maior impensa. Sic & Iob sacrificia numerosa pro liberis offerebat: quantúsque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo & numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant," quibus possent peccata tergi. Probat scriptura diuina, dicens: Iob homo verus & iustus, habuit filios septem, & filias tres, & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, & pro peccatis eorum vitulum vnum. Si ergo verè filios tuos diligis, si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem charitatis; operari magis debes, vt filios tuos Deo iusta operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem, 41 qui & temporarius & infirmus est: sed illum patrem pares, qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est. Illi assigna facultates tuas, quas hæredibus seruas: ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes iniurias sæculares diuina maiestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus inuadit nec calumnia aliqua forensis euertit. In tuto hæreditas ponitur, quæ Deo custode seruatur. Hoc est charis pignoribus in posterum prouidere: hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis 42 Iunior fui, & senui, & non vidi iustum derelictum, neque semen eius egens panе. Tota die miseretur & fœnerat: & semen eius in benedictione est. Et iterum: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia," beatos post se filios relinquet. Præuaricatoritaque & proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conseruandis eis religiosa & vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quàm cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quàm Christo, bis delinquis, & geminum ac duplex crimen admittis: & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium, & quod doces filios patrimonium plus amare quàm Christum. Esto potius liberis tuis pater talis, qualis Tobias extitit. Da vtilia & salutaria præcepta pignoribus, qualia ille filio dedit: manda filiis tuis, quod & ille filio mandauit, dicens: Et nunc fili mando tibi, serui Deo in veritate, & fac coram illo, quod illi placet, & filiis tuis māda vt faciant iustitiam & eleemosynas, & sint memores Dei, & benedicant nomen eius omni tempore. Et iterum: Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, neum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. Iustitiam fac omnibus diebus vitæ tuę," & noli ambulare viam iniquitatis, quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere: Ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac: si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam: pręmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis. Quia eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. 45 Quale munus est, fratres charissimi, cuius editio Deo spectanti celebratur? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur, proconsules vel imperatores habere pręsentes; & apparatus ac sumptus apud munerarios maior est, vt possint placere maioribus: quanto illustrior muneris & maior est gloria, Deum & Christum spectatores habere? Quanto istic & apparatus vberior, & sumptus largior exhibendus est; vbi ad spectaculum conueniunt cœlorum virtutes: conueniunt angeli omnes; vbi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita ęterna pręstatur: nec captatur inanis & temporarius fauor vulgi, sed perpetuum

Iob. 1.

Psal. 36.

Prou. 10.

Tob. 4.

pręmium

præmium regni cælestis accipitur? Atque vt pigros & steriles, & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, vt plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpidinis suæ rubor, cædat; " ponat vnusquisque ante oculos suos diabolum cum seruis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis in medium prosilire, plebem Christi, præsente & iudicante ipso: comparationis examine prouocare dicentem: Ego pro istis, quos mecum vides, nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuò reuoco; & munera mihi quàm pretiosa, quàm grandia, quàm nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conuiciis ac sibilis eiiciuntur, & furore populari nonnunquam penè lapidantur: Tuos tales munerarios Christe demonstra præceptis tuis monitos, & pro terrenis cœlestia recepturos, illos diuites, illos copiosis opibus affluentes, an in Ecclesia præsidente & spectante te eiusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis: In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo p[illegible]itur, nemo vestitur, nemo cibi alicuius aut potus solatio sustinetur: cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem, prodigia & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris? & vix tui " meis pereuntibus ad æquantur, qui à te diuinis mercedibus & præmijs cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres charissimi? Sacrilega sterilitate, & quadam tenebrarum nocte coopertas diuitum mentes qua ratione defendimus? qua excusatione purgamus? qui diaboli seruis minores sumus, vt Christo pro pretio passionis & sanguinis, vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit: quid facere seruos suos oporteret instruxit: operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus sententiam suam protulit, quid iudicaturus sit, ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti? quæ defensio sterili? nisi quod non faciente seruo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur: qui & dicit? Cùm venerit filius hominis in gloria sua, & omnes Angeli cum eo " tunc sedebit in throno claritatis suæ & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis: & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram: tunc dicet Rex ijs, qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; " sitiui, & potastis me: hospes fui, " & adduxistis me; nudus, & vestistis me; " infirmatus, & visitastis me: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmari, & in carcere & venimus ad te? Tunc respõdens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tũc dicet & illis, qui ad sinistram eius erũt: Discedite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & nõ adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt, & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, " & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni ex minimis his neq; mihi fecistis. " Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. Quid potuit nobis maius Christus edicere? quo modo magis potuit iustitię ac misericordię nostræ opera prouocare, quàm quod præstari dixit sibi, quicquid egeti præstetur & pauperi: & se dixit offendi, nisi egeti præstetur & pauperi; vt qui respectu fratris in Ecclesia non mouetur, vel Christi contemplatione moueatur: & qui non cogitat in labore atque in egestate conseruum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et iccirco, fratres charissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatóque iam mundo ad

Mat. 25.

superna & diuina animus erectus est; fide plena, mente deuota, operatione continua promerendo, Domino obsequium præbeamus: demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum, & potum sæcularem, cum Abraham, Isaac & Iacob ad conuiuium cœleste venturi: ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternę, dum tempus est, consulamus, Paulo Apostolo admonente, & dicente: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim suo metemus. Cogitemus; fratres dilectissimi, quid sub Apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia maioribus virtutibus mens vigebat; quando credentium fides nouo adhuc fidei calore feruebat, domicilia tunc & prædia venundabant, [4] & dispensandam pauperibus quātitatem libenter ac largiter Apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atq; distracto fundos illuc transferentes, vbi fructus caperent possessionis æternæ: illic comparantes domos, vbi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus, qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum. Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerūt illis omnia communia. Hoc est natiuitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cœlesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumq; enim Dei est, in nostra vsurpatione commune est, nec quisquam à beneficiis eius & muneribus arcetur, quominus omne humanum genus bonitate ac largitate diuina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat, & dormientibus somnus vnus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo; qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur; dum largitionibus gratuitis communis ac iustus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres charissimi, operantium gloria, quàm grandis & summa lætitia: cùm populum suum Dominus cœperit recensere: & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna pro modicis magna præstare; offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit æternitatem nobis immortalitatēmque largiri, ad quam nos sanguinis sui viuificatione reparauit; reduces ad paradisū denuo facere, regna cœlorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire? Hæc hęreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide: hæc corde toto diligantur: hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & diuina res, fratres charissimi, salutaris operario, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati: res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis; sine periculo persecutionis, corona pacis: verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo Christianus adiutus [5] perfert gratiam spiritualem, promeretur Christum iudicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certamus: omnes in agone iustitiæ Deo & Christo spectante curramus; & qui sæculo & mundo maiores esse iam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi, & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes, dies nos [6] vel redditionis, vel persecutionis inuenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit: in pace vincentibus [7] coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

Gal. 6.

Act. 4.

ADNOTATIONES IN librum de Opere & Eleemosynis.

1 Nam cum Dominus adueniens, &c. *Locum hunc ad assertionem peccati Originalis ex Adam, contra Pelagianos, citat D. Aug. loco citato.*

2 & venena serpentis antiqui) *Præterquam quod serpens antiquus diabolus in scripturis nominetur; confirmant hanc lectionem Grauii, Camb. Ms. & Afflig. veteres codices. pro eo quod Remboldus:* antiqua, *Quare & D Aug. sic castigandus est.*

3 Loquitur in scripturis diuinis) *Vocem:* diuinis, *cum Grauio ex iisdem adiecimus: atque sanctificationis nomine idipsum intelligit, quod paulopost lauacrum aquæ salutaris dicit.*

4 assidua & iugis operatio] *Operationem tum hic tū alibi frequenter, vti & opus in titulo huius libri, accipit Cyprianus, pro virtute auaritiæ contraria: quomodo etiam Prudentius in Psychomachia Auaritiæ & Operationis in hac verba.*

Cum

Cum subito in medium frendens Operatio campum.
Prosilit auxilio sociis, pugnamque capessit.
Nam quod pro illo reposuit Georgius Fabricius : miseratio, *est contra fidem Ms. cod. tum nostri qui id bis legit, tum aliorum quibus vsi sunt in castigando Prudentio Victor Ghiselmus & Theod. Palmannus. Et videntur mihi hinc transtulisse hanc vocem veteres, quod inter opera bona præcipua sit eleemosyna. Haud procul ab ea significatione abesse mihi videtur in vita Cypr. D. Pontius in hæc verba. Fiebat itaque exuberantium operum largitate, quod bonum est ad omnes; & illud Tertul. lib. 4. contra Marc. Nam etsi maior est bonitas quæ operatur in extraneos. Loquitur enim de eleemosynis.*

5 quos magno precio redemit] *Erasmus quantum suspicor elegantiæ gratia omisit vocem* precio, *sed eam habent Ms. nostri & Morelii, vet. excus. & Remboldus.*

6 Ne quisquam sic sibi de puro, &c. *Locum hunc citat. D. Aug. lib. 2. contra Iulian. cap. 8. vt ostendat, neminem in hac vita immunem esse à peccato.*

7 Si autem confessi fuerimus] *Desideratur hæc periodus in Affliq. cod. & apud D. Aug.*

8 & nuncia plebi meæ] *Vterque Ms. sine coniunctione* annuncia, *ego vero malo legi :* & annoncia, *eo quod Græce sit* καὶ ἐπάγγειλον.

9 & vestimenta tua cito orientur] *Sic & hic & alibi Cyprianus & alii quidam veteres Latini teste D. Hier. (inquit Morel. ex similitudine dictionum Græcarum) vt pro eo quod 70. scripserant* ἰάματά σου, *id est, sanitates tuæ, ipsi legerint,* ἱμάτιά σου.

10 & hæc pro te exorabit] *Prorsus sic legendum, cum Grau. Morel. & Manut. nam Græce est* αὐτῇ.

11 nisi factorum & operum accessione satientur] *Manut.* adiuuentur. *Verum pejus habent Ms. vterque, vetus excus. & Morelius cum cæteris, & ad idem quam proxime accedit, quod vnus Morel. cod. legit.* socientur, *& quod Grau.* sarciantur, *fortaßis legendum* farciantur, *Immo ita prorsus vt legam, facit illud cod. Ms. Colon.* farcientur.

12 quod in tabula iam lotum iacebat] *Ita enim legitur Act. 9. Quam quum lauissent, posuerunt eam in cœnaculo. Patet autem hinc, non nouum esse morem illum, quo lauantur defunctorum corpora.*

13 nec terrenis possessionibus incubemus *Affliq. cod. & vnus Morelii Ms.* incumbamus, *sed prius Cypriano frequentius est.*

14 tinea & comestura] *Vertit sic rectè, quod Græce est* βρῶσις.

15 & comparatorem] *Noua vox à comparando, id est, emendo.*

16 homini negotiatori] *Affliq. & duo Morel. Ms.* negotianti, *sed vox Græca* ἔμπορος *negotiatorem significat, & eum qui vltra mare negotiatur,* ἀπὸ τοῦ πόρου, *quæ vox iter illud significat quod mari conficitur.*

17 respondit Iesus & dixit] *Demum adiecimus ex Ms.* & dixit, *est enim phrasis Cypriani.*

18 quod verum est quis dabit vobis] *Affliq. & vet. exc.* vestrum, *sed Græcè est,* ἀληθινὸν, *& prius legunt etiam emendatiora Latina exemplaria.*

19 qui autem auertit oculum suum] *Hoc ex Ms. cum Morel. pro eo quod cæteri* oculos suos, *nam 70. legunt* τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ.

20 quæ sanctis desunt] *Ex vitio cod. Remboldi adiiciebatur* fide, *quod neque Apostolus habet, neque Ms.*

21 per multam gratiarum actionem] *Sic cum Manut. Ms. cod. pro eo quod cæteri :* per multas gratiarum actiones, *& confirmat illud, id quod sequitur*

22 verum nec auferre quid possumus) *Adiecimus rursum* quid, *ex vet exc. eo quod Græce adiiciatur particula* τι.

23 vt iusto possent deesse subsidia vitæ) *Præter Manut. null. cod. legit* vitæ.

24 ne operanti tibi) *Ex Ms. adiecimus :* tibi.

25 in Tractatibus) *Tractatus vocabant veteres, conciones ad populum, vti patet vel ex tractatibus D. August. in Ioan. quare non rectè Sermones intitulati fuerunt hi & alii libri quidam Cypriani, sed potius tractatus erant inscribendi.*

26 ab operibus retarderis) *Ms. legunt :* à bonis operibus, *sed prius Cyprianicum est.*

27 quod re pondere suo grauius onerat) *Recens adiecì* grauius, *ex Ms.*

28 Et quæ matrona in Ecclesia Christi) *Eiice etiam tres postremas voces, ex Camb. cod.*

29 inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi) *Rectius hoc ex eodem cum Grau. quam cæteri* vnge, *quia explicat præmissam scripturam ex Apoc. Stibium autem lapis est spuma candida, quem alii alabastrum nuncupant, quo vtuntur feminæ ad venustandos orbes oculorum : Hinc illud D. Hier. ad Furiam : Nec orbes stibio fuliginatos. Collyrion vero quasi* τὸ κωλύειν τὸ ῥεῖν, *dicitur, quod fluxum oculorum sistat. Rectè itaque hæc inter se componit, nam & stibium eandem vim habere tradunt medici.*

30 Dominicum celebrare te credis) *Dominicum celebrare dicit quod alibi Dominicam cœnam seu sacrificium celebrare dixit, de quo latius Epistola ad Cæcilium.*

31 quæ corbonam omnino non respicis) *Corbonam dicit quod paulo post gazophylacium, alludens ad illud Matthæi. 27. Non licet eos mittere in Corbonam. Nam etsi Chaldæi Corban vocent, & Hebræi Corbanam, Græci legunt,* κορβωνᾶν.

32 quæ in Dominicum sine sacrificio venis) *Dominicum hic, alia significatione quam prius, vocat quod Græce* κυριακὰ, *nos Ecclesias seu templa dicimus. A qua postrema voce prorsus abstinebant veteres, vt differrent à templis deorum. A Græca voce,* kercken *Germanicè illa hodie nuncupamus, & à Latina* den Dom, *hinc &* Domheeren *Canonici Cathedralis Ecclesiæ. Atqui iam ipsis Apostolorum temporibus non defuisse Ecclesias, in quas conuenirent fideles ad sacrificium, patet ex illo Pauli 1. ad Cor. 11. Numquid domos non habetis ad manducandum aut bibendum, aut Ecclesias Dei contemnitis: De Ecclesiis etiam à D. Ioanne constructis in Asia, mentionem facit Clemens Alexan. apud Euseb. lib. 7. Eccles. hist. c. 23. Ab aliis Apostolis Niceph. lib. 2. c. 35. 40. 41. 42. & 43. Abdias quoque in vitis Apostolorum Clemens etiam Romanus Constit. Apost. non vno in loco. Plura vide in 1. Tom. Liturg. Latin.*

33 quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit, sumus) *Oblationum in Missa antiquitatem hinc colligere est. Alludit autem ad eam consuetudinem qua panis integer offerebatur, ex quo in partes conciso singuli partem Eucharistiæ præsertim in Africa & apud Græcos, sumebant. Quæ postea, cum non omnes communicarent paululum immutata est. Diaconus enim (vti legitur in Missa Chrys. iuxta versionem Leonis Tusci) accipiens panem cum sacerdote Missam celebraturo, seu etiam sacerdos sine diacono, faciebat in eo*

sacerdos sine diacone, faciebat in eo cum lanceola crucem, & inuidens lanceola signaculum panis in quatuor partes in figuram crucis, collebat ex ea particula, videlicet signaculum cum sua medulla; & inferiorem signaculi partem insignitam cruce ponebat in disco, & illam postea consecrabat. Postea vero sub finem missæ (inquit Nicolaus Cabasila) oblatum panem, ex quo sacrum panem absciderat, in multa diuisum, tradebat fidelibus sacerdos. Atque hic ritus etiam hodie seruatur apud Græcos. Eius etiam vestigium seruatur in Gallis, in oblatione & distributione panis quem benedictum vocant. De quo extat iam olim decretum Pij Papæ apud Burchardum l.3.cap.27. & Matiscon. Concil. canon. 30. apud eundem l. eod. cap. 32. Meminerunt etiam Honorius Gem. anim. l. 1. cap. 67. & Guil. Durantus Ration. diuin. l. 4. cap. 53. Perdurasse etiam consuetudinem offerendi panis pro sacrificio, ad tempora vsque Gregorii Papæ, patet ex Ioanne Diac. vita eius l. 2 cap 21. & Matiscon. Concil. 2. cap. 4. qui præcipit omnibus diebus dominicis offerri tam panem quam vinum. Offerebatur autem à fidelibus super altare non panis modo aut farina; sed & vinum aqua mistum, vt patet ex Can. Apost. 3. Irenæo contra hæret. lib. 4. cap. 34. & Martini Bracarensi Græc. synodo. cap. 55. Fabiano Papa decretorum cap. 5. & Eutychiano Papa de interrogat. Synod. interr. vlt. apud Burchardum eodem etiam l. cap. 24. Offerebantur præterea non ad sacrificium, sed tanquam primitiæ, ad simplicem benedictionem, spicæ noua, vuæ, oleum ad luminaria, & thymiama ad incensum, quod manifestum fit ex fine eiusdem 3. & initio 4. Can. Apost M . primores & lac. vno solemnissimo die, iuxta Afric. Concil. can. 4. Faba quoque teste Eutich. Pap. Epistola 1. Postea (inquit Honorius Gemma anima l. 1. cap. 66.) statutum est, vt populus pro oblatione panis aut farinæ, denarios offerret, pro quibus traditum Dominum recognoscerent.

34 duos quadrantes] Quod prius minuta, nunc quadrantes appellat, sed impropriè: Quadrans enim est quarta pars assis, & Græca vox λεπτὸν minutissimum significans monetæ genus, quippe cum 7. λεπτὰ conficerent χαλκοῦν, quod obolum transferunt interpretes. Quanquam tamen apud Lucam λεπτὰ alicubi interpretetur Chrys. ὀβολοὺς.

35 & viderit fratrem suum desiderantem] Quidam vetus cod. Mor. esurientem, neutra autem lectio conuenit cum eo quod Græcè est χρείαν ἔχοντα.

36 de modico farre & oleo] hoc Ms. cum Manut. pro eo quod exc. farina; ex iisdem cum Grau. legimus: periit, pro eo alij petit.

37 fidelia farris] Camb. filia.

38 & capsaces olei non deficiet] Retinuit vocem Græcam καψάκης. Sic etiam D. D. Aug. serm. 166. & Prosper prædict. & prom. part 2. c. 29. Laguncu1am tamen ibidem appellat D. Aug. Vas D. Ambr. lib. de Viduis. Lecythum vulg. interpres, Iosephi interpres fideliam. Vnde significationem vocis Græcæ colligere oportet, apud Ethnicos enim authores non reperitur.

39 atquin hoc ipso operari amplius debes] Atquin, pro Atqui, vox Tertul. frequentissima, quare placet hic Ms. Manutii lectio.

40 quibus possent peccata tergi] Erasmus quidem Remboldum secutus legit tergeri, iuxta secundam inflexionem, quale putat esse illud Terentij in Eunucho: cui abstergerem vulnera, sed prius illud Ms. legunt, cum veteri exc. & Morel.

41 qui & temporarius & infirmus est] Ante Manutium legebatur vitio codicis Rembolde: infernus est.

42 iunior fui & senui] Veteres aliquot Morel. cod. iuuenior.

43 beatos post se filios relinquet] Ita rectius Afflig. codic. & Morel. quam cæteri: relinquit, nam Græcè est καταλείψει.

44 & noli ambulare viam iniquitatis] Camb. cod. in via.

45 Quale munus est fratres] Eleganter transit à significatione muneris pro dono, ad munus quod editur à munerariis. De quo supra epistola 2. ex Tertul. aliquid diximus.

46 ponat vnusquisque ante oculos suos] Etiam hoc loco supradicto citat D. August. qui confirmat lectionem illam: comparationis examine, pro eo quod habent in margine Afflig. & Cambr. cod. comprobationis.

47 meis pereuntibus adæquantur] Manut. quidem & Morel. legunt perdentibus, sed prius malo, & accedit quam proxime illud Cambron. cod. meis perditis.

48 tunc sedebit in throno gloriæ suæ] Ms. claritatis suæ, contingit autem frequentissime hæc diuersitas, quia tamen illud legitur infra lib. Testim. 2. cap. vlt. & lib. 3. cap. 1. id malo.

49 Sitiui & potastis me] Genuinam hanc esse lectionem Manut. & Ms. patet ex eo quod sequitur & potauimus, prius erat & dedistis mihi potum. Illam habet etiam infra lib. Testim. 2. cap. vlt. & 3. cap. primo.

50 & adduxistis me] Etsi infra legatur abduxistis, cap. vlt. l. 2. Testim. & hic sic legat Manut. prius tamen placet tum quod sic legant Camb. cod. vbique & exc. c. 1. lib. 3. Testim. tum quod Græcè sit, συνηγάγετε, quod vertit vulg. interpres collegistis. Vnde & Morel. hic legit: suscepistis. Eadem est ratio de eo quod sequitur & adduximus, & rursum non adduxistis.

51 infirmatus] Siue hoc legas, & paulo post infirmari, siue infirmus, & infirmum, perinde est, variant enim cod.

52 & non ministrauimus tibi] Ms. hic & in fine l. 2. Testim. legunt & non visitauimus te, sed prius legitur constanter ab omnibus, cap. 1. l. 3. Testim. & magis placet, quia Græcè est: καὶ οὐκ διηκονήσαμέν σοι.

53 Et abibunt isti] Etiam hoc placet præ Ms. lectione: Et ibunt, pro eo quod Græcè sit καὶ ἀπελεύσονται.

54 & dispensandam pauperibus quantitatem) τὸ πόσον, id est, pretium quanti vendiderant (inquit) Morel. Et legunt sic etiam Ms. cum vet. exc. pro eo quod erat facultatem.

55 perferr gratiam spiritalem) Morel. præfert. Antea male præ se effert.

56 Vel redditionis vel persecutionis) Sic Ms. nostra cum Costerio, pro eo quod alii reditionis, prius magis vsitatum est Cypriano, pro morte

57 coronam candidam pro operibus dedit) Similis locus fuit ad verbum fere supra epistola 6. ad martyres. Non possunt autem reperiri aperciores loci apud veteres pro corona operum, quàm sit totus hic liber. Qua de re lectorem ad alios nostri sæculi auctores remittimus, ne prolixiores simus.

DE

DE BONO PATIENTIÆ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Scripti huius occasionem ita paucis exponit ipse Cyprianus sub finem epist. ad Iubaianum: Seruatur à nobis patienter & leniter charitas animi, collegij honor, dilectionis vinculum, concordia sacerdotij. Propter hoc etiam nunc libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante, conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. Postquam itaque initio, patientiam veram à falsa philosophorum distinxit: à patientia Dei, Christi, ac iustorum omnium, patientiam Christianam commendat. Deinde non vtilem modo, sed & necessariam illam esse, tum scripturis, tum rationibus probat, exemplis item Iob & Tobiæ; & vt ex opposito sibi vitio magis patientiæ bonum elucescat, impatientia quantum malum sit prosequitur. Postremo vindictæ cupiditatem vituperat, docetque Deo iuxta scripturas permittendam potius, quàm nobis arrogandam vltionem. Si quo alio autem in lib. hoc certe Tertullianum imitatur, librum nempe eius de Patientia. Meminit vero libri huius Pontius in vita, & D. Aug. lib. infra citato.

DE Patientia locuturus, fratres dilectissimi, & vtilitates eius & commoda prædicaturus, vnde potius incipiam, quàm quod nunc quoque, ad audientiam, vestram patientiam video esse necessariam; vt nec hoc ipsum quod auditis & discitis, sine patientia facere possitis. Tunc enim demum [1] sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec inuenio, fratres dilectissimi, inter cæteras cœlestis disciplinæ vias, quibus ad consequenda diuinitus præmia spei ac fidei nostræ secta dirigitur, quid magis sit vel vtilius ad vitam, vel maius ad gloriam; quàm vt qui præceptis dominicis obsequio timoris ac deuotionis innitimur, patientiam maximè tota obseruatione tueamur. [3] Hanc sese sectari philosophi quoque profitentur, sed tam illic patientia falsa est, quàm & falsa sapientia est. Vnde enim vel sapiens esse vel patiens possit, qui nec sapientiam, nec patientiam Dei nouit? quando ipse de iis qui sibi sapere in mundo videntur, moneat & dicat: Perdam sapientiam sapientium, prudentiam prudentium reprobabo. Item beatus Apostolus Paulus plenus Spiritu sancto, & 4 vocandis formandisque gentibus missus contestetur & instruat, dicens: Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis. Et alio loco: Nemo se, inquit, decipiat: Si quis putat sapientem se esse vobis, mundo huic stultus fiat, vt fiat sapiens. Sapientia enim mundi huius, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendam sapientes in astutia ipsorum. Et iterum: Cognouit Dominus cogitationes sapientium, [6] quia sunt stultæ. Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. 7 Nam si sapiens ille est, qui est humilis & mitis; Philosophos autem nec humiles videmus esse nec mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes: apparet illic veram non esse patientiam, vbi sit insolens affectatæ libertatis audacia, & exerti ac seminudi pectoris inuerecunda iactantia. Nos autē, fratres dilectissimi, qui philosophi nō verbis, sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus; qui virtutum conscientiam magis quam iactantiam nouimus, 8 qui non loquimur magna, sed viuimus; quasi serui & cultores Dei; patientiam quam magisteriis cœlestibus discimus, obsequiis spiritalibus præbeamus. [9] Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas eius & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Diligenda res homini, quæ Deo chara est. Bonum quod amat, maiestas diuina commendat. Si Dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam Domini pariter & patris: quia & seruos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suæ maiestatis & honoris instituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta, & sacra sacrilega patientissime sustinens, super bonos & malos æqualiter facit diem nasci, & lumen solis oboriri; & cùm imbribus terras rigat, nemo à beneficijs eius excluditur, quo minus iustis similiter & iniustis indiscretas pluuias largiatur. 10 Videmus inseparabili æqualitate patientiæ, nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratis;

Esai. 20. — Coloss. 2. — 1. Cor. 3. — Iob. 5. — Psalm. 93.

Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere; 11 grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cùm crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstiturum semel retributionis diem patienter expectat. Cúmque habeat in potestate vindictam, mauult diu tenere patientiam; sustinens scilicet clementer & differens, vt si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur; & homo in errorum & scelerum contagione volutatus, vel sero ad Dominum conuertatur, ipso monente & dicente? 12 Nolo mortem morientis, quantum vt reuertatur & viuat, 13 & iterum 14 Propheta, Reuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est, & patiens, & multæ miserationis, & qui sententiam flectat aduersus malitias irrogans. 15 Quod item beatus Apostolus Paulus commemorans, & peccatorem ad pœnitentiam reuocans, proponit & dicit: 16 An nunquid opulentiam bonitatis eius, & 17 sustinentiæ & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam 18 patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicii Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua. Iustum iudicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multúmque differtur; vt homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando iam non potest pœnitentia prodesse peccanti. Atque vt plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia, Dei res est; & quisquis lenis, & patiens, & mitis est, Dei patris imitator est; cùm in Euangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & diuina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret; posuit & dixit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, vt sitis filii patris vestri qui in cœlis est: qui solē suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne sic & Publicani faciunt; Et si salutaueritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici ipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cœlestis perfectus est. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cœlesti natiuitate reparatos, si patientia Dei patris maneat in nobis, si similitudo diuina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualis & quanta felicitas, habere in virtutibus, quod diuinis laudibus possit æquari? Nec hoc, fratres dilectissimi, Iesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed impleuit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat, vt voluntatem patris faceret? inter cætera admirabilia virtutum suarum, quibus indicia diuinæ maiestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore seruauit: omnes denique actus eius ab ipso statim aduentu patientia comite signantur; quod primum de illa sublimitate cœlesti ad terrena descendens, non aspernatur Dei filius carnem hominis induere: & cùm peccator ipse non esset, aliena peccata portare. 19 Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, vt innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur à seruo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lauacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta ieiunat, per quem cæteri saginantur: esurit & famem sentit, vt qui in fame sermonis & gratiæ fuerant, cœlesti pane saturentur. Cùm diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil vltra verba conatur. Discipulis non vt seruis Dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos charitate dilexit. Dignatus est etiam pedes Apostolorum lauare; vt dum circa seruos talis est Dominus, exemplo suo doceret, qualis circa compares & æquales debeat esse conseruus. Nec mirandum, quod circa obedientes talis extiterit, 20 qui Iudam potuit vsque ad extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico sumere, hostem domesticum scire, nec palam ostendere, traditoris osculum non recusare. In Iudæis vero tolerandis æquanimitas quanta, & quanta patientia? incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fouere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere; prophetarum interfectores & aduersum Deum semper rebelles, vsque ad crucis & passionis horam,

Ezech. 18. Ioel. 2. Rom 8. Leuit. 19. Matt. 5. Matt. 3. Matt. 4. Ioan. 13. Matth. 26

horam, velle colligere. Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conuiciorum probra patienter audita, quæ contumeliarum tolerata ludibria; vt insultantium sputamina patienter exciperet; qui sputo suo " cæci oculos paulo ante formasset: & in cuius nomine à seruis nunc eius diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur: coronaretur spinis, qui martyres floribus coronat æternis: palmis in faciem verberaretur, qui palmas veras vincẽtibus tribuit: spoliaretur veste terrena, qui indumento immortalitatis cæteros vestit: cibaretur felle, qui cibum cœlestem dedit: aceto potaretur, qui salutare poculum propinauit. Ille innocens, ille iustus, immo " innocentia ipsa, & ipsa iustitia, inter facinorosos deputatur; & testimoniis falsis veritas premitur, iudicatur iudicaturus, & Dei sermo ad victimam tacens ducitur. Et cùm ad crucem Domini confundantur sidera, elementa turbentur contremiscat terra, nox diem claudat; sol, ne Iudæorum facinus aspicere cogatur, & radios, & oculos suos subtrahat: ille non loquitur, nec mouetur, nec maiestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur: vsque ad finem perseuerantur ac iugiter tolerantur omnia, vt consummetur in Christo plena & perfecta patientia. " Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conuersi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutari ad conseruandum 24 benignus & patiens, Ecclesiam suam nemini claudit: illos aduersarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscant, non solum ad indulgentiam criminis, sed & ad præmium regni cœlestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? viuificatur Christi sanguine, etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta existeret, Paulum quoque Apostolum Ecclesia Dei non haberet. Quod si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum induimus, ipse est salutis nostræ via; qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur; sicut Ioannes Apostolus instruit dicens: qui dicit se in Christo manere; debet quo modo ille ambulauit, & ipse ambulare. Item Petrus, super quem Ecclesia, 25 Domini dignatione fundata est, in Epistola sua ponit & dicit Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius; qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius; qui cùm malediceretur non maledicebat, cùm pateretur non comminabatur. Tradebat autem se iudicanti se iniustè. Inuenimus denique & Patriarchas, & Prophetas, & iustos omnes, qui figuram Christi imagine præcunte portabant, nihil magis custodisse in laude virtutum suarum; quàm quod patientiam forti & stabili æquanimitate tenuerunt. 26 Sic Abel, originem martyrii & passionem iusti hominis initians primus & dedicans, 27 aduersus fratrem parricidam non resistit, nec reluctatur; sed humilis & mitis patiẽter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus instituens; tentatus in filio; non dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patientia deuotionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ Dominicæ similitudinem præfiguratus; quando à patre immolandus offertur, patiens inuenitur. Et Iacob fugatus à fratre, de terra sua patienter excedit; & maiore patientia postmodum supplex, adhuc magis impium & persecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. 28 Ioseph venundatus à fratribus & relegatus; non tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer impertit. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter, & penè lapidatur; & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In Dauid verò, ex quo secundum carnem Christi natiuitas oritur, quàm magna & mira & Christiana patientia, habuisse in manu sæpe, vt Saul Regem persequentem se, & interficere concupiscentem posset occidere; & tamen subditum sibi, & traditum maluisse seruare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse; Tot denique Prophetæ interfecti; tot martyres gloriosis mortibus honorati, qui omnes ad cœlestes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quàm sit autem patientia vtilis & necessaria, fratres dilectissimi, vt manifestiùs possit & pleniùs nosci: 29 Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor, & datæ legis transgressor accepit: tunc sciemus quàm patientes esse in isto sæculo debeamus,

Ioan. 9. Matt. 27. 1. Ioan. 2. 1. Pet. 2. Gen. 4. Gen. 22. Gen. 28. & 32. Gen. 37. Gen. 45. Exod. 32. 1. Reg. 26. & 24.

qui sic nascimur, vt pressuris istic & conflictationibus laboremus. Quia audisti, inquit, vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore," de qua sola præceperam tibi ne * manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea, omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri. In sudore vultus tui edes panem tuum, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Huius sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ. Edamus panem necesse est cum sudore, & labore." Vnde vnusquisque nostrum cùm nascitur, & hospitio mundi huius excipitur, initium sumit à lachrymis: & quamuis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud nouit in illa ipsa prima natiuitate, quàm flere: prouidentia naturali lamentatur vitæ mortalis anxietates & labores, & procellas mundi quas ingreditur, in exordio statim suo ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quandiu istic viuitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quàm patientiæ subuenire solatia: quę cum apta sint & necessaria in isto mundo vniuersis; tum magis nobis qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inueterati &" exercitati hostis colluctationibus fatigamur; quibus præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera, fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & dicente: Hæc locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis: in mundo autem pressuram habebitis," sed fidite, quoniam ego vici mundum. Si autem qui diabolo & mundo renuntiauimus, pressuras, & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur; quanto magis patientiam tenere debemus, qua adiutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri salutare præceptum est: Qui tolerauerit, inquit, vsque ad finem, hic saluus erit: & iterum: Si permanseritis, inquit, in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Tolerandum & perseuerandum est, fratres dilectissimi, vt ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam peruenire possimus, quia hoc ipsum quod Christiani sumus, fidei & spei res est; vt autem spes & fides ad fructum sui possint peruenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram; quod Paulus Apostolus monet dicens: Spe saluati sumus, spes autem quæ videtur non est spes: quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus: per patientiam expectamus: propterea expectatio & patientia necessaria est, vt id quod esse cœpimus, impleamus & quod credimus, & speramus," Deo præstante capiamus. Denique alio in loco idem Apostolus, iustos & operantes, & diuini fœnoris incremenao cœlestes thesauros sibi recondentes, vt patientes quoque sint, instruit & docet dicens: Ergo dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maximè verò ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus: tempore enim suo meremus. Admonet ne quis impatiens in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut auocatus, aut victus, in medio laudis & gloriæ itinere desistat; & pereant præterita, dum quæ cœperant, desinunt esse perfecta. Sicut scriptum est Iustitia iusti non liberabit eum in quacumque die exerrauerit. Et iterum: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseuerare;" vt qui ad coronam laude iam proxima nititur, durante patientia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit aduersa. Spiritu sancto fauens, & cœlestibus ac diuinis cohærens; contra facta carnis & corporis quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, vt de paucis intelligantur & cætera." Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia: & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur; nec iustitiæ dicata innocentia, 37 contagione fraudis inficitur; 38 nec post gestatam eucharistiam, manus gladio & cruore maculatur. Charitas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas vnitatis, quæ & spe & fide maior est; quæ & opera & martyria præcedit; quæ nobiscum

Gen. 3.
* tangeres,
Ioan. 16.
Mat. 10.
Ioan. 8.
Rom 8.
Galat. 6.
Ezech. 33.
Apo 3.

cum semper æterna apud Deum in regnis cælestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseuerat. Apostolus denique cum de charitate loqueretur, tolerantiam illi & patientiam iunxit. " Charitas, inquit, magnanima est, charitas benigna est, charitas non æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Ostendit inde illam perseuerare tenaciter posse, quod norit omnia sustinere. Et alio in loco. Sustinētes, inquit, inuicem in dilectione, satis agentes, seruare vnitatem Spiritus in coniunctione pacis: probauit, nec vnitatem seruari posse nec pacem, nisi se inuicem fratres mutua tolerantia foueant, & concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Quid deinde vt non iures, neque maledicas; vt tua ablata non repetas; vt accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas; vt fratri in te peccanti non tantùm septuagies septies, " sed & omnia omnino peccata dimittas; vt diligas inimicos tuos, vt pro aduersariis & persecutoribus precem facias: Poterisne ista perficere, nisi patientiæ & tolerantiæ firmitate? Quod factum videmus in Stephano, qui cùm à Iudæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed interfectoribus veniam postulabat dicens: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Sic esse oportuit primum Martyrem Christi, qui Martyres secuturos gloriosa morte præcurrens, non tantùm Dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, " de discordia, de simultate, quæ in Christiano esse non debent? sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt: aut si adire tentauerint, cito exclusa discedunt, vt domicilium pacificum perseueret in corde, vbi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique Apostolus & docet dicens: Nolite contristare Spiritum Sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia " auferatur à vobis. Si enim Christianus à furore & contentione carnali, tanquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse. Nec non ad varia quoque carnis incommoda, & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cùm in illa prima transgressione præcepti, firmitas corporis cum immortalitate discesserit; & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi, nisi cum recepta & immortalitas fuerit: oportet in hac fragilitate atque " infirmitate corporea luctari semper & congredi, quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atq; explorandis diuersis importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de iacturis facultatum, de arboribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. 44. Nec aliud magis inter iniustos discernit & iustos; quam quod in aduersis per impatientiam queritur & blasphemat iniustus, patientia iustus probatur, sicut scriptum est: In dolore sustine, & in humilitate tua patiētiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum. Sed Iob examinatus est & probatus, & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute prouectus. Quanta aduersus eum diaboli iacula emissa? quanta admota tormenta? iactura rei familiari infligitur; numerosæ sobolis orbitas irrogatur: diues in censu Dominus, & in liberis pater ditior, nec Dominus repente, nec pater est: 45 accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus 46 edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret, quod non Iob in sustentationibus experiretur, armat diabolus & vxorem; illo antiquo nequitiæ suæ vsus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, 47 quod fecit in mundi origine: tamen Iob grauibus ac densis conflictationibus frangitur; quo minus inter illas angustias & pressuras suas Dei benedictio victrice patientiam prædicetur. Tobias quoque post iustitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica, luminum amissione tentatus; 48 In quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque vt magis, fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat; quid mali è contraria impatientia importet, consideremus. Nam vt patientia bonum Christi est, sic contra impatientia diaboli malum: & sicut, in quo habitat & manet Christus, patiens inuenitur: ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet. Exordia deniq;

1. Cor. 13. Ephes. 4. Matt. 5. Matth. 18. Act. 7. Eccl. 2. Iob. 1. Iob. 2. Tob. 2.

Gen. 3. ipsa videamus. Diabolus hominē ad imaginem Dei factum impatienter tulit; inde & periit primus, & perdidit. Adam contra cœleste præceptum cibi lethalis impatiens, in mortem cecidit; nec acceptam diuinitus gratiam patientia custode seruauit: & vt fratrem Cain perimeret, sacrificij eius & muneris impatiens fuit: & quod Esaü de maioribus ad minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid? Iudaicus populus circa beneficia diuina perfidus & ingratus, nonne quòd à Deo primum recessit, impatientiæ crimen fuit? dum Moysi cum Deo colloquentis moras non potest ferre, profanos Deos ausus est postulare, vt itineris sui duces nuncuparet, caput bubulum, & terrestre figmentum: nec vnquam ab eadem impatiētia destitit, quo minus semper docilitatis & diuinæ admonitionis impatiēs, Prophetas suos & iustos quosque perimendo, ad crucem quoque & sanguinem domini prosiliret. Impatientia etiam & in Ecclesia hæreticos facit, & ad Iudæorum similitudinem contra Christi pacem & charitatem rebelles, ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino, quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriā, impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ, & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, vt venire cum Christo ad Deum possimus, plena obseruatione teneamus; quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec breuibus terminis coërcetur. Latè patet patientiæ virtus, & vbertas eius & largitas de vnius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem; nisi inde consummationis accipiat firmitatem. Patientia est, quæ nos Deo & commendat & seruat? ipsa est, quæ iram temperat, quæ linguam frænat, quæ mentem gubernat, pacem custodit, disciplinā regit, libidinis impetum frangit, tumoris violentiam comprimit, incendium simultatis extinguit, coërcet potentiam diuitum, inopiam pauperum refouet: tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem, in coniunctis & maritatis indiuiduam charitatem: facit humiles in prosperis, in aduersis fortes, contra iniurias & contumelias mites: docet delinquētibus citò ignoscere; si ipse delinquas, diu & multum rogare: tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. Ipsa est quæ fidei nostræ fundamēta firmiter munit: ipsa est quæ incrementa spei sublimiter prouehit: ipsa actū dirigit, vt tenere possimus viam Christi, dum per eius tolerantiam gradimur: ipsa efficit vt perseueremus filij Dei, dum patientiam patris imitamur. Sed quoniā plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere iniuriarum agentium, vel dolore, de iis qui aduersum se grassantur & sæuiunt, vindicari velociter cupere, nec in illum extremi iudicij diem malorum retributionem differre; uobiscum hortamur, interim amplectimini patientiæ bonum, vt in istis fluctuantis mundi turbinibus & 55 Iudæorum siue Gentilium & hæreticorum quoq; persecutionibus constituti, patienter expectemus vltionis diem, nec ad vindictā doloris nostri 56 querula & inuidiosa festinatione properemus; cùm scriptum sit: Expecta me, dicit Dominus, 57 in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. Expectare nos iubet Dominus, & futuræ vltionis diem forti patiētia sustinere: qui & in Apocalypsi loquitur dicens: Ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est, vt & ij qui perseuerāt nocere, noceant, & qui in sordibus est, sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat, similiter & qui sanctus est, sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea meecum est, reddere vnicuiq; secundùm facta mea. Vnde etiam clamantes Martyres, & ad vindictam suam dolore erumpente properantes, expectare adhuc iubentur, & temporibus consummandis, implēdisque Martyribus præbere patientiam. Et cùm aperuisset, inquit, quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamauerunt voce magna dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum, de iis qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore, donec impleatur numerus conseruorum & fratrum eorum, qui postea occidentur exemplo ipsorum. Quando autem veniat sanguinis iusti diuina vindicta, declarat per Malachiam Prophetam Spiritus sanctus

Marginalia: Gen. 3. Gen. 4. Gen. 25. Exod. 32. Soph. 3. Apoc. 22. Apoc. 6.

ſanctus dicens: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, erúntque omnes alienigenæ; " & omnes iniqui ſtipula; & ſuccendet illos adueniẽs dies, dicit Dominus. Quod item legimus in Pſalmis, vbi Dei iudicis prædicatur aduentus " cenſuræ ſuę maieſtate venerandus: Deus manifeſtus veniet, Deus noſter, & nos ſilebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu eius procella nimia, aduocabit cælum ſurſum, & terram deorſum; vt ſeparet populum ſuum. Colligite illi iuſtos eius, eos qui diſponunt teſtamentum eius in ſacrificijs: & annunciabunt cæli iuſtitiam eius, quoniam Deus iudex eſt. Et Eſaias eadem prænunciat dicens: Ecce enim Dominus ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus eius, retribuere in ira vindictam: in igne enim Domini iudicabuntur, & in gladio eius vulnerabuntur, & iterum: Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit ſuper inimicos ſuos cum fortitudine: Tacui, nunquid ſemper tacebo. Quis autem eſt hic qui tacuiſſe ſe prius dicit, & non ſemper tacebit? vtique ille qui ſicut ouis ad victimam ductus eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe, ſine voce, non aperuit os ſuum: vtique ille qui non clamauit; neq; in plateis vox eius audita eſt: vtique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cùm dorſum ſuũ poneret ad flagella, & maxillas ad palmas; " faciem autem ſuam non auertit à fœditate ſputorum; vtique ille, qui cùm accuſaretur à ſacerdotibus & ſenioribus, nihil reſpondit; & admirante Pilato patientiſſimum ſilentium tenuit. Hic eſt qui cùm in paſſione tacuerit, in vltione poſtmodum non tacebit. Hic eſt Deus noſter, id eſt, non omnium, ſed fidelium & credentium Deus, qui cùm in ſecundo aduentu manifeſtus venerit, non ſilebit: nam cùm in humilitate prius fuerit occultus, veniet in poteſtate manifeſtus. Hunc expectemus, fratres dilectiſſimi, iudicem & vindicem, noſtrum Eccleſię ſuæ populum, & ab initio mundi iuſtorum omnium numerum ſecũ pariter vindicaturum. Qui ad vindictam ſuam nimium feſtinat & properat, conſideret, quia necdum vindicatus eſt ipſe, qui vindicat. Pater Deus præcepit filium ſuum adorari, & Apoſtolus Paulus diuini præcepti memor ponit & dicit: Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, " quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum: & in Apocalypſi Angelus Ioanni volenti adorare ſe, reſiſtit & dicit: Vide ne feceris, quia conſeruus tuus ſum & fratrum tuorum. Ieſum Dominum adora. Qualis Dominus Ieſus, " & quanta patientia eius, vt qui in cælis adoratur, necdum vindicetur in terris? Huius patientiam, fratres dilectiſſimi, in perſecutionibus & paſſionibus noſtris cogitemus. Huius aduentui plenum expectationis obſequium præbeamus. Nec defendi ante Dominum ſerui irreligioſa & inuerecunda feſtinatione properemus. Inſiſtamus potius & elaboremus, & toto corde vigilantes, atque ad omnem tolerantiam ſtabiles Dominica præcepta ſeruemus, vt cùm ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, ſed cum iuſtis & Deum timentibus honoremur.

Malac. 4. *Pſal. 49.* *Eſaia. 66.* *Ibid. 41.* *Eſai. 53.* *Ibid. 42.* *Ibid. 50.* *Mat. 27.* *Philip. 2.* *Apoc. 19.*

ADNOTATIONES IN librum de bono Patientiæ.

1. Ad audientiam) *Similes phraſes ſunt, apud Cicer. de Senect. Audientiam ſibi facit ſenis oratio: & Liuium 5. dec. lib. 3. Audientiam facere præconem iuſsit.*

2. Sermo & ratio ſalutaris efficaciter diſcitur) *Ms. Afflig. March. Blandin. & Dun.* ratio ſpiritaliter & efficaciter, *Rationem verò pro propoſito accipit.*

3. Hanc ſe ſectari Philoſophi quoque confitentur] *Ad verbum fere hæc ex Tertull. qui dicit omnes Philoſophos conuenire in affectatione patientiæ. Apud quem recte de Cynico Diogene patientia interpretatur Rhenanus verba illa: non affectio humana canina æquanimitatis ſtupore formata.*

4. Vocandis formandiſque gentibus) *Cambr. cod. ad marg.* firmandis, *ſed prius malo.*

Secundum elementa mundi] *Camb. cod. adiicit* huius, *verum neque Græca neque Latina Pauli exemplaria id habent.*

5. Reprehendam ſapientes in aſtutia eorum) *Similiter Ambroſ. in Commentar. & probat eam lectionem* Eraſmus. *Reprehendet enim, & qui capit & qui fugientem è curſu comprehendit. Quod poſtremum ſignificat vox Græca, ὁ δρασσόμενος. interpres autem Latinus videtur legiſſe cum Iob ὁ καταλαμβάνων dum vertit* comprehendam, *quomodo etiam hic Cambr. & vet. exc. Illud autem legunt cum Vulg. Rembola.* Manut. *Morel. & Cambr. ad marg. & accedunt cæteri 4. Ms. legentes* Reprehende. *Item quod infra Teſt. l. 3. cap. 69. legunt exc. Ms.* Reprehendes, *at Morellus* Reprehendam.

6. Quia ſtultæ ſunt] *Grau.* vanæ ſunt, *ſed prius habent cæteri omnes.*

7. Nam ſi patiens ille eſt] *Ms.* ſapiens, *verum non placet, paulopoſt vero adiecimus* veram, *ex 4. Ms. & vet. exem.*

8. Qui non loquimur magna, ſed viuimus) *Alludit ad Phraſin Tertull.* qui cœna viuunt, *quem hic præſertim de verbo fere ad verbum imitatur.*

9. Est enim nobis cum Deo] Locum hunc citat. D. Aug. l. 4. contra 2. Epist. Pelag. c. 9.

10. Videmus inseparabili æqualitate] Ms. 4. æquitate, sed Cambron. prius habet cum exc. & magis accedit ad phrasin Cypriani. Idem ad margi. insuperabili.

11. Grandescere copias messium, fructus mitescere vinearum] Pro: grandescere, quidem Morellius cod. non male candescere, iuxta illud Christi: Iam regiones albæ sunt ad messem. Atqui mitescere, eleganter dixit fructus vinearum, eo quod vuæ acerbæ maturitate mitescant; atque adeo & placet magis vulgata hæc lectio & Cambr. cod. quam quod habent vet. exc. Rembold. & Gran. ad marg. maturescere, præsertim cùm cæteri Ms. legant mitescere.

12. Nolo mortem morientis) Quatuor Ms. Nostri & vnus Morell. peccatoris, sed prius in Hebræis, Græcis & Latinis Ezechielis exemplaribus legitur.

13. Et iterum: Reuertimini ad me, dicit Dominus) Neque in M. reperiuntur hæc verba, & superflua videntur, quare & rectè omissa sunt à Manutio; sed iisdem expungenda est marginalis citatio Malach. 3.

14. Et iterum Propheta] Adiecimus: Propheta, ex 4. Ms. & vno Morel. cod.

15. Quod item beatus Apostolus) Ex iisdem vocem item, non habent autem beatus. Etsi autem neque Ms. hic neque Apostolus habeat illam congeminationem: An nunquid, (pro quo male Grauius. An ioquit) quia tamen Testim. l. 3. c. 35. illam legunt Ms. & excusi omnes, noluimus immutare.

16. Et sustinentiæ & longanimitatis) Sic primus Ms. pro eo quod prius excusi & Ms. 4. sustentationis, & vet. exc. sustentionis, & probatur magis, cum quod Camb. legat (& infra etiam cum illo Afflig. lib. 3. Testim. c. 35. sustinentiam & patientiam) tum quod non meminit Cyprianum priori voce vti in hac significatione.

17. Patientia & bonitas Dei) Cambr. cod. patientia bonitatis, Fortassis non male: eo quod neque Apostolus neque Cyprianus infra loco cit. aliud legant quàm: bonitas Dei.

18. Et ad perfectum discipulos erudiret) Bland. cod. profectum, peius malo, eo quod præcepta perfectionis sint quæ proponit.

19 immortalitate interim posita] Non desunt plerique (utque Manut. & Erasmus partim antea). huiusmodi loquendi tropi apud priscos doctores, qui ad pium & catholicum sensum debent intelligi: quemadmodum & Apostolus dixit: Exinaniuit semetipsum formam serui accipiens, nec propterea immortalis esse desiit & impassibilis & verus Dei filius.

20 qui Iudam potuit] Sine potuit, legas cum 4. Ms. & exc. sine maluit, cum Cambron. cod. sine voluit, cum Grauio; perinde est. Rursus autem omnia hæc Christi patientia exempla ex Tertulliano mutuatus est.

21 cæci oculos paulo ante formasset) Eorum sententiam confirmat hic Cyprianus, qui nouos oculos cæco nato formatos fuisse à Christo volunt. Sunt autem pulcherrima Antitheses.

22 innocentia ipsa, & ipsa iustitia) Significantior est hæc Ms. 4. lectio, quam cæterorum: ipse & ipse.

23 Et post ista omnia) Ex iisdem adiecimus omnia, pro eo autem quod est, si conuersi ad eum venerint, legunt. Cambr. & 2. Morel. cod. fuerint.

24 benignus & patiens] Etiam hic recens addimus, & patiens, ex Cambr. cod. quemadmodum paulò post vocem Dei, vbi legitur Paulum quoque Apostolum Ecclesia Dei non haberet.

25. Domini dignatione] Blandin. & March. cod. Ms. legunt miseratione, sed prius Cyprianicum est, & habent idipsum in marg. Vide supra Epist. l. v.

26. Sic Abel, &c. Passionem iusti hominis initians) Ms. non habent hominis.

27. Aduersus fratrem patricidam] Excusi vulg. fratricidam, Afflig. & Blandin. cod. homicidam, Tertull. vtrumque. Verum primam illam Manutii & Grauii lectionem confirmant Ms. Cambron. Dun. & March. & quod libro de zelo & liuore sic loquatur Cyprianus: Hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus. Et certe lege Pompeia de Parricidiis cauetur, vt parricidii teneatur non solum qui patrem & matrem interfecerit, sed & qui fratrem, sororem, patruelem, matruelem, filium, filiam, nepotem, nurum aliosue propinquos occiderit.

28 Ioseph venundatus à fratribus & relegatus) Ms. 4. exilio relegatus, sed non est opus, quum relegare sit in exilium mittere, nec satis Latine illud dicatur.

29 Dei sententia cogitur] Locum hunc citat lib. citat. cap. 8. D. Aug. ad Assertionem peccati originalis: Vbi ita restituendus est: Item in Epist. de patientia: Dei sententia cogitetur.

30 de qua sola præceptum tibi ne manducares] Ms. quatuor nostri & aliquot Morelli ne tangeres, sed prius habet etiam Diuus Augustin. & 70. legunt, μὴ φάγειν.

31 Vnde vnusquisque nostrum) Ex Cambr. cod. adiicimus nostrum, cum Grauio.

32 exercitati hostis colluctationibus] Vnus Mor. cod. conflictationibus Rursum autem hæc ex Tertull.

33 sed fidite] siue hoc legas, siue: confidite, cum 4. Ms. perinde est. Alii quidam credite & fidite, sed prior lectio est Euangelistæ.

34 Deo præstante capiamos] Cambr. repræsentante.

35 Qui ad coronam laude iam proxima nititur] Sic Cambr. cod. & Manutius, Ms. alii 4. qui ad coronam & laudem quam proximè: nititur, Morel. & laudem quam proximè: Vulgati denique excusi: & laudem iam proximam. Prima placet maxime

36 Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est] Mortale pro eo quo mortem infert apud veteres aut raro aut non reperitur, præterquam hoc loco apud Cyprianum & supra sub finem Epistola ad Assureanos, apud Tertull. lib. de pudicitia & apud Auctorem comment. in Apocal. D. August. ascripti initio 3 cap. vbi etiam mortalis criminis seu delicti meminerunt. Alii veteres aut crimina duntaxat appellant, aut peccata grauia, principalia, seu capitalia. Et D. Aug. peccata appellat simpliciter ea quæ grauiora sunt, delicta quæ leuiora lib. 3. Qu. Leuitici q. 20. vbi interpretatur (vt hoc obiter dicam) delictum quasi derelictum. D. Greg. eodem modo distinguit inter peccatum & crimen. Morel. l. 21. c. 9. Eadem tamen significatione intelligo illud Virg. 12. Æneid. Vulnus mortale, nam ridicula est interpretatio Seruii, mortale, id est, ab homine mortali illatum.

37. contra-

37 contagione fraudis] Ms. contagio, *frequentissima est autem hæc varietas.*

38 nec post gestatam Eucharistiam, manus, &c.] *Quum manu non gustetur Eucharistia, sed olim gestari consueta sit: prorsus illud ex Cambr. cod. substituendum duxi, pro eo quod erat* gustatam, *Vide lib. de Lapsis.*

39 Charitas magnanima est] *Tertull.* magnanimis est, *quare patet hanc phrasin* Cypriani *ab illo desumptam, de qua vide supra alicubi.*

40 sed & omnia peccata dimittas] *Recens adiicio vocem* &, *ex Cambr.*

Poterisne ista perficere] *Quum sic legunt vet. exc. Remboldus, & Morellus, cum quatuor* Ms. *magis placet, quàm quod alii habent* perferre. *Rursum autem hæc ex Tertull.*

41 de discordia, de simultate] *Camb. in marg.* simulatione, *verum non arridet.*

42 auferatur à vobis] *Cambr. hæc cod. &* Granii *lectio placet, tum quod præcedat* omnis, *tum quod Græcè etiam singulari numero legatur* ἀρθήτω, *alij legunt*, auferantur.

43 infirmitate corporea] *D. Augustin. hunc locum citans lib. & cap. supra citatis, legit* corporis, *duo vet. Morel.* corporali, *eligat quod velit lector.*

44 Nec aliud magis inter iniustos] *Recens adiecimus vocem*: inter, *ex quatuor* Ms. *nostris & uno Morelli.*

45. accedit vulnerum vastitas.] *Quidam Morel. cod.* varietas.

46 edax vermium pœna consumit] *Mirum est quod hic de Iob Tertull. quem rursus imitatur: Dissecabatur (inquit) malus quum Iob immundam vlceris sui redundantiam magna æquanimitate restringeret: quum erumpentes bestiolas inde, in eosdem specus & pastus foraminosæ carnis ludendo reuocaret.*

47 quod fecit in mundi origine] *Voce* mundi, *hactenus desideratam adiicimus ex* 4. Ms.

48 in quantum patienter cæcitatem pertulit] *Denuo legimus* in quantum, *quod sic legant* Ms. *& excusi omnes, excepto* Manutio, *& est phrasis Cyprianica.*

49 caput bubulum & terrestre figmentum] *Lectionem hanc excus. cod. confirmat Tertull. sic legens initio libri aduersus Iudæos, & magis accedit ad Græcam vocem* μοσχὸς *quam vitulum transtulerunt veteres omnes. Quare, non placet vt legatur* bubalitium, *quomodo tamen castigati sunt Dunen. &* Marchinen. *cod. quum antea legerent* bibulum, *aut* bubalium, *cum Afflig. aut* bubalum, *cum Camb. cod.*

50 Patientia est quæ nos Deo commendat] *Laudes has Patientia iterum ad verbum fere ex Tertulliano.*

51 tumoris violentiam comprimis] *Vnus* Morel. *cod.* furoris. *Sed tumorem pro superbia Cyprianus cum Tertull. frequenter accipit.*

52 in coniunctis & maritatis] *Vet. duo* Morel. *cod* in coniugatis, *non male.*

53 Sed quoniam plurimos] *Ex* 4. Ms. *substituimus* Sed. *pro eo quod erat* Et.

54 nec in illum extremi iudicij diem, &c.] *Omnia hæc vsque ad verba illa* vt in istis, &c. *recens adiecimus ex quatuor* Ms. *pro eo quod prius non aliud legebatur, quàm* nec illud in extrema parte reticendum est.

55 Iudæorum sine gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus. *Videntur hinc passi Carthaginenses, non hæreticorum modo Nouatianorum & gentilium, sed & Iudæorum persecutiones, atque adeo hinc orti libri Tertullian. & Cypriani aduersus* Iudæos.

56 querula & inuidiosa festinatione] Ex *Cambr. cod. addimus* & inuidiosa.

57 in diem resurrectionis meæ] *Cambr. cod.* tribulationis, *sed prius habent 70. &* Hebræi.

58 vt & qui perseuerant nocere, noceant] Malui *legere vtramque particulam*, vt ex, *tum exc. quam aut cum* Ms. vt, *aut cum* Manut. *& duntaxat; eo magis, quod hæc lectio neque cum Græco, neque cum Latino textu congruat. Latinè est enim: Qui nocet, adhuc noceat;* Græce ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι.

59 iustus autem adhuc iustitiam faciat, & sanctus sanctificetur] *Etiam hoc discordat à Latino & Græco textu, atque hinc reposita est lectio* Vulg. *ab Erasmo*: iustior fiat & sanctus sanctificetur. *Verum illam habent* Ms. *quinque, vet. exc. &* Remboldus, *tum hic, tum infra lib. Test.* 3. *Et variant etiam in priori tum Græci tum Latini codices.*

60 & clamauerunt voce magna] *Cambr. cod.* exclamauerunt

61 Quousque Domine sanctus & verus] *Vnus* Morel. *cod* sancte & vere, *sed prius Græce &* Latine *apud Apostolum.*

62 & omnes iniqui stipula] *Interserit Cambro.* vt; *& Granius* sicut, *at neutrum est apud 70. neque aut supra ad Demetrian. aut infra libr. Testimoniorum* 2. *cap.* 28.

63 censuræ suæ maiestate venerandus) *Præter* Erasmum, *qui legit* Vbique verendus, *prius illud legunt, exc. & Ms. omnes.*

94 faciem autem suam non auertit) Ms. *quidem nostri* auertet, *sed prius magis accedit ad* Isaia *cap.* 50. *quod citat.*

65 Quod est super omne nomen) Q*uum sic Latine legatur apud Apostolum & Græcè sit articulus* τὸ, *idipsum significans; rectè sic* Ms. *pro eo quod cæteri*: vt sit super.

66 & quanta patientia eius] *Adiicimus* eius, *cum Granio, & Ms.*

DE ZELO ET LIVORE.

ARGVMENTVM. LIBRI sequentis.

PAucis Libri huius argumentum reddit in hæc verba D. Pontius in vita Cypriani: *Quis (inquit) liuorem de venenata inuidiæ malignitate venientem, dulcedine remedij salutaris inhiberet? Principio igitur, postquam eo grauius crimen esse zelum seu liuorem, quo occultius est malum, & originem eius diabolo ascribendam docuit: propositis etiam obiter inuidiæ exemplis è veteri Testamento: radicem malorum omnium inuidiam esse, per singula vitiorum genera deducit. Atque adeo rectè & à Christo & ab Apostolis non vno in loco, interdum fraternum odium. Postremo vbi Deo exemplo ad dile-*

ctionem inimicorũ eos adhortatus est, præmiorum coronis propositis ab hoc malo deterret. At qui non præcedentem modo, sed & hunc librum scriptum occasione simultatis, quæ erat inter Cyprianũ cum Episcopis Africæ & Stephanum Romanum Pontificem, satis indicat D. Aug. cap. infra citato, de baptismo paru. lib. 4. Citat etiam hunc librum Beda Presbyter in Epistolam 1. Petri, & D. Hier. in Epistolam ad Galatas cap. 5. vbi inter zelum & liuorem seu inuidiam ita distinguit; Æmulatio Græco sermone significantius & notius appellatur. Inuidiam vero non putemus idem esse quod zelum. Quia zelus & in bonam partem accipi potest, cum quis nititur quæ meliora sunt æmulari. Scripsit & B. Cyprianus librum de zelo & liuore valde optimum, &c.

ZELARE quod bonum videas, & inuidere melioribꝰ, leue apud quosdam & modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leue esse & modicum, non timetur, dum non timetur, contemnitur; dum contemnitur, non facilè vitatur, & fit cæca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur vt caueri à prouidentibus possit, improuidas mẽtes latenter affligit. Porrò autem Dominus prudentes esse nos iussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit; ne aduersarius vigilans semper, & semper insidians, ' vbi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de paruis maxima exaggeret; & dum remissis & incautis leuiore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum, vt inimico sæuienti, & iacula sua in omnes corporis partes, quibus percuti & vulnerari possumus, dirigenti, sollicita, & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus Apostolus in Epistola sua præmonet & docet, dicens: Sobrij estote & vigilate, quia aduersarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit, aliquem deuorare quærens. Circuit ille nos singulos, & tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & tentat ' an sit pars aliqua * membrorum minus stabilis, & minus fida, cuius aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices, & faciles voluptates, vt visu destruat castitatem. Aures ' per canoram musicam tentat, ' vt soni dulcioris auditu soluat & molliat Christianum vigorem. Linguam conuicio prouocat, manum iniuriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat: vt fraudatorem faciat, lucra opponit iniusta: vt animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia, honores terrenos promittit, vt cœlestes adimat; ostentat falsa, vt vera subripiat: & cùm latenter non potest fallere, exertè atque apertè minatur: terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei seruos inquietus semper & semper infestus: in pace subdolus, in persequutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias, vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum, quàm est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela eius, quæ latenter obrepunt; magisque occulta & clandestina iaculatio, quo minus perspicitur, hoc & grauius & crebrius in vulnera nostra grassatur: ad hęc quoque intelligenda & depellenda vigilemus. Ex quibus est zeli & liuoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inuenit nihil magis Christiano cauẽdum, nihil cautius prouidendum, quàm ne quis inuidia & liuore capiatur; ne quis fallentis inimici cęcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia cõuertitur, gladio suo nesciens ipse perimatur: quod vt colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput eius atque originem recurramus. Videamus vnde zelus, & quando, & quo modo cœperit: facilius enim à nobis malum tam perniciosum vitabitur, si eiusdem mali & origo & magnitudo noscatur. ' Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus, & perdidit. ' Ille dudum angelica maiestate subnixus, ille Deo acceptus & charus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum maliuolo liuore prorupit: non prius alterum deiiciens instinctu zeli, quàm ipso zelo ante deiectus; captiuus antequam capiens; perditus, antequam perdens; dum stimulante liuore homini gratiam datæ immortalitatis " eripit, qui ipse quoque id, quod prius fuerat, amisit. " Quale malum est, fratres dilectissimi, quo Angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclata sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decipit? Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus, magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat, imitatur, sicut scriptum est: Inuidia autem

1. Pet. 5.

*murorũ.

Sap. 2.

autẽ diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc patricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus, dum bonum malus inuidia & liuore prosequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor? vt nec charitas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Iniustè oppressus est, qui iustitiam primus ostẽderat: odia perpessus est, qui odisse non nouerat: occisus est impie, qui moriens non repugnabat. Et quod Esaü fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus liuoris exarsit. Et quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit; postquam id quod sibi in visionibus ** prosperum fuerat ostensum, simpliciter vt fratribus frater exposuit, in inuidiam maleuolus animus erupit. Saul quoque Rex vt Dauid odisset, vt persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, mitilenitate patientem necare cuperet, quid aliud quàm zeli stimulus prouocauit? quia Goliad interfecto & opere ac dignatione diuina tanto hoste deleto, populus, admirans in laudes Dauid prædicationis suffragio prosilijt; Saul simultatis atque insectationis furias de liuore concepit. " Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis semel populi attendamus interitum. Iudæi nónne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere quàm credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad diuina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nunc considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna prouidentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud vna specie contineri, aut breuibus terminis, & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fœcunda pernicies. " Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Auaritiam zelus inflammat; dum quis suo non potest esse contentus; videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat; dum cernit quis

Gen. 4.

Gen. 27.

Ibid. 37.

*per Spiritum.

1. Reg. 18.

Ibid. 17.

alium " in honoribus auctiorem, zelo excæcante sensus nostros, atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, iudicij dies non prouidetur. " Inflat superbia, exacerbat sæuitia, perfidia præuaricatur, inpatientia concutit, furit discordia, ira feruescit; nec se iam potest cohibere, vel regere, qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc charitas fraterna violatur, hinc adulterantur veritas, vnitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur; dum obtrectatur sacerdotibus, dum Episcopis inuidetur, " dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione peruersus; animositate & liuore, non hominis sed honoris inimicus. Qualis verò est animæ tinæa, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo; zelare in altero vel virtutem eius, vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria, vel beneficia diuina; in malum proprium bona aliena conuertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam: velut quosdam pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta maliuolentiæ vngulis pulsent: non cibus talibus lætus, non potus potest esse iucundus: suspiratur semper & ingemiscitur & doletur: dúmque ab inuidis nunquam liuor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur. Mala cætera habent terminum: & quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro: in latrone conquiescit scelus homicidio admisso: & prædoni rapacitatem statuit præda possessa: & falsario modum ponit impleta fallacia: zelus terminum non habet, permanens iugiter malum & sine fine peccatum, quantoque ille cui inuidetur successu meliore profecerit, tanto inuidus in maius incendium liuoris ignibus inardescit. " Hinc vultus minax, toruus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata conuicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiam si à gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata: & iecirco Spiritus sanctus dicit in Psalmis: Noli zelare bene ambulantem

Psal. 36. in via sua. Et iterum: Obseruabit peccator iustum, & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam prouidet quia veniet dies eius. Hos beatus Apostolus Paulus designat & denotat dicens: Rom. 3. Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum; contritio & calamitas in viis eorum, qui viam pacis non agnouerunt, nec est timor Dei ante oculos eorum. Multo malùm leuius, & periculum minus est, cùm membra gladio vulnerantur. Facilis cura est, vbi plaga perspicua est: & citò ad sanitatem medela subueniente perducitur vulnus, quod videtur: zeli vulnera abstrusa sunt & occulta, nec remedium curæ medentis admittunt, quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicunque es inuidus & malignus, videris, quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus: nullius magis quàm tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est, quem zelo persequeris, subterfugere & vitare te poterit: tu te non potes fugere: vbicunque fueris, aduersarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captiuus es, nec solatia tibi vlla subueniunt. Perseuerans malum est, hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem: calamitas sine remedio est, odisse felicem. Et iccirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret; cùm eum discipuli interrogarent quis inter illos maior esset: Luc. 9. Qui fuerit, inquit, minimus in omnibus vobis, hic erit magnus. Amputauit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis inuidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare, non licet inuidere.

Exaltationis apud nos non potest esse contentio, de humilitate ad summa crescimus, didicimus vnde placeamus. Denique & Apostolus Paulus instruens & monens, vt qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conuersationis euasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, Rom. 13. scribit & dicit: Nox transiuit, dies autem appropinquauit; abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis, tanquam in die decenter ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus; non in concupiscentiis & impudicitiis, non in certaminibus & zelo. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ; si nox inde discussa est; si caligo detersa est; si illuminauit sensus tuos splendor diei; si homo lucis esse cœpisti: quæ sunt Christi gere, quia lux & dies Christus est.

Quid in zeli tenebras ruis? quid te nubilo liuoris inuoluis? quid inuidiæ cæcitate omne pacis & charitatis lumen extinguis? quid ad diabolum, cui renunciaueras, redis? quid Cain similis existis? Homicidij namque facinore constringi eum quisquis zelauerit, & odio habuerit fratrem suum, declarat Ioannes Apostolus in Epistola sua, dicens, qui fratrem suum 1. Ioan. 3. odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida, non habet in se vitam manentem. Ibid. 2. Et iterum: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quò eat: quoniam tenebræ excæcauerunt oculos eius. Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, & non scit quò eat: it enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam; recedens scilicet à Christi lumine monentis & dicentis: Ioan. 8. Ego sum lumen mundi: qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Sequitur autem Christum, qui præceptis eius insistit, qui per magisterij eius viam graditur, qui vestigia eius atque itinera sectatur, qui id quod Christus & fecit & docuit, imitatur: secundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: 1. Pet. 2. Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum vt sequamini vestigia eius. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet: oues nominat, vt innocentia Christiana ouibus æquetur: agnos vocat, vt agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Ioan. 10. 21.

Quid sub vestitu ouium lupus latitat? Matt. 7. quid gregem Christi, qui se Christianum mentitur, infamat? Christi nomen induere, & non per Christi viam pergere? quid aliud quàm præuaricatio est diuini nominis, quàm desertio itineris salutaris? quando ipse doceat & dicat eum ad vitam venire, qui mandata seruauerit: & Matt. 19. eum esse sapientem, qui verba eius audierit & fecerit: doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari, qui fecerit & sic docuerit; tunc prædicanti profuturum, quod bene atque vtiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur, Ibid. 5.

factis

factis sequentibus impleatur. Quid verò insinuauit crebriùs discipulis suis Dominus? quid inter salutaria monita & præcepta cœlestia custodiendum magis seruandúmque mandauit; quàm, vt eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit, nos quoque inuicem diligamus? Quo modo autem vel pacem Domini, vel charitatem tenet; qui intercedente zelo, nec pacificus potest esse, nec charus? Ideo & Apostolus Paulus cum pacis & charitatis merita depromeret, cùmque asseueraret firmiter & doceret nec fidem sibi nec elemosynas, " nec passionem quoque ipsam confessionis & martyrij profuturam, nisi charitatis fœdera integra atque inuiolata seruasset; adiecit & dixit: Charitas magnanima est, charitas benigna est, charitas non zelat. Docens scilicet & ostendens eum posse charitatem tenere, quisquis magnanimus fuerit & benignus, & zeli ac liuoris alienus. Item alio loco cùm moneret, vt homo iam sancto Spiritu plenus & natiuitate cœlesti Dei filius factus, non nisi spiritalia & diuina sectetur, ponit & dicit: Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo. " Lac vobis potum dedi, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis, adhuc enim estis carnales: vbi enim in vobis zelus & contentio " & dissensiones sunt, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? " Obterẽda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcãda: ne dum iterum ad veteris hominis cõuersationem reuoluimur, lethalib⁹ laqueis implicemur, Apostolo hoc idem prouidenter & salubriter præmonente: Itaque, inquit, fratres, non secundum carnem viuamus, si enim secundum carnem vixeritis, " incipietis mori, si autem spiritu opera carnis mortificaueritis, viuetis: quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt. Si filij Dei sumus, si templa eius esse iam cœpimus, si accepto Spiritu sancto, sanctè & spiritaliter viuimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna & diuina plenum Deo & Christo pectus ereximus, non nisi quę sunt Deo & Christo, digna faciamus: sicut & Apostolus excitat & hortatur: " Si consurrexistis, inquit, cum Christo, quę sursum sunt quęrite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, " non quę super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia, & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus; quę sunt Christi, & cogitemus pariter & geramus: sicut idem Apostolus docet rursus & monet, dicens: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse nunc cœpimus, Christi similitudinem præbeamus: hoc est enim mutasse quod fueras, & cœpisse esse quod non eras, vt in te diuina natiuitas luceat, vt ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, vt honore & laude viuendi Deus in homine clarescat; ipso exhortante & monente, & eius qui se clarificant, vicem mutuam pollicente. Eos, inquit, qui clarificant me, clarificabo: " & qui spernit me, spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus, & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans, in Euangelio suo dicit: Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, & odio habebis inimicum tibi: Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, vt sitis filij patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos; & pluit super iustos & iniustos. Si hominibus lætum est & gloriosum, filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, " si ad patrem lineamentis patibus soboles subsiciua respondeat: quanto maior in Deo patre lætitia est, cùm qui sic spiritaliter nascitur, vt in actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur? Quæ iustitiæ palma est? quæ corona? esse te talem, de quo Deus non dicat: Filios genui & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me; " sed collaudet te potius Christus, & inuitet ad prœmium dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus fratres dilectissimi, eiusmodi exercitationibus contra omnia diaboli iacula firmandus. " Sit ante oculos diuina lectio, In manibus bona operatio, " in sensibus Dominica cogitatio. Oratio iugis

Ioan. 13. 15. — 1. Cor. 13. — Ibid. 3. — Rom. 8. — Coloss. 3. — 1. Cor. 15. — Leuit. 19. — Matt. 5. — Esai. 1. — Matt. 25.

omninò non cesset. Salutaris operatio perseueret. Spiritalibus semper actibus occupemur, vt quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentauerit, & clausum aduersum se pectus inueniat & armatum. Non enim Christiani hominis corona vna est, quæ tempore persecutionis accipitur. Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione victores prostrato & subacto aduersario coronamur. Libidinem subegisse, continentiæ palma est. Contra iram, contra iniuriam repugnasse, corona patientiæ est. De auaritia triumphus est, pecuniam spernere. Laus est fidei, fiducia futurorum mundi aduersa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fouendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non nouit, quique vnanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has iustitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis peruenimus. Ad quas vt peruenire tu etiam possis, qui fueras zelo & liuore possessus; omnem illam malitias, qua prius tenebaris, abiice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Euelle de pectore tuo spinas & tribulos, vt Dominicum semen fertili fruge locupletet, vt diuina & spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis euome, discordiarum virus exclude: purgetur mens, quam serpentinus liuor infecerat; amaritudo omnis quæ intus insederat, Christi dulcedine leniatur. [Exod. 15.] " Si de Sacramento crucis & cibum sumis & potum; lignum, quod apud Mara pro- [Num. 33.] fecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem; nec ad medelam prosperandæ valetudinis laboris: vnde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus iniustis obtrectationibus inuidebas. " Bonos imitare, si sectari potes: si autẽ eos sectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus. fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio charitatis " & fraternitatis vinculo cohæredem. Dimittentur tibi debita, quando ipse dimiseris: accipientur sacrificia tua, cùm pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui diuinitus dirigentur, quando ea quæ diuina & iusta sunt cogitaueris, sicut scriptum est: [Prou. 16.] Cor viri cogitet iusta, " vt à Deo dirigantur gressus eius. Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Caïn non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque vnanimes Dominus admittit. Cogita quod filij Dei hi soli possint vocari, [Gen. 4.] qui sint pacifici; qui natiuitate cœlesti & lege diuina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis nos Dei stare, spectante ac iudicante ipso conuersationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, peruenire nos tunc demum posse vt eum videre contingat; si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris si nos " dignos gratia eius & indulgentia præbeamus; si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

ADNOTATIONES IN librum de Zelo & Liuore.

1 Zelate quod bonum videas) *Cambr. cod.* zelati; *rectè vtrumque legitur, prius autem habet D. Aug. hunc locum citans lib. 4. de bapt. contra Donat. cap. 8. & infra ipse Camb. cod.*

2 vbi in pectus obrepserit) *maxime omnium placet hæc lectio Cambr. & veteris* Ms. *Vnius Morellus cum* Granio *& partim* Manutio; *legebant exc. Eras.* quando in pectus obrepat, *vet. exc. cum Rembold.* quando in pectus obrepit; *Afflig. verò*, Marchin. *Dun. & Blandin.* Ms. *cod.* quandoque in pectus obrepens.

3 circuit, aliquem deuorare quærens) *Ad verbum expreßit quod pleraque exemplaria legunt:* ζητῶν τινὰ καταπίειν: *Atque adeo magis placet hæc lectio* Ms. Marchin. *Dun. Bland. & Vnius* Morel. *quam illa Camb. & excus.* aliquid deuorare quærens circuit, *præsertim cùm ad priorem magis accedat lectio Afflig. cod. Veterum omnium scriptorum, & Interpretis vulgati cum quibusdam Græcis Exemp.* quærens quem deuoret; *Quanquam enim sic cum excus. legat. Auctor homil. 33. inter 50 D. Aug. tract. tamen 10. in Ioan. postremam hanc habet.*

4 an sit pars aliqua membrorum) *Ita Beda hunc locum citans in comment. epist. 1. Petri & Cambr. cod. cum exc. Afflig. autem* March. *& Blandin.* mutorum, *Dun. vtrumque.*

5 & faciles voluptates) *Tres iidem* : voluntates, *sed castigatum est Dun. cod. & prius substitutum, legit id etiam Camb.*

6 per canoram musicam) Ms. *quinque & Beda* canora & musica, *quod si legatur, intellige instrumenta.*

7 vt soni dulciori auditu soluat & molliat Christianorum vigorem) *Irrepserat vitio cod. Rembold. corrupta lectio* : vt sonus dulciori, *prius enim habent* Ms. *5. & vet. exc. Præterquam quod legant* : Christiani, *cum excus. vulg. Beda verò cum* Manut. *& vno cod.* Morel. Christianum, *sed legit paulo aliter*, vt vi soni dulcioris audictum soluat.

8 Hinc diabolus) *Etiam hoc citat loco citato D. Aug.*

9 ille dudum angelica maiestate subnixus) *Vocem:* dudum, *recens adiecimus ex* 4. Ms.

10 eripit,

10 eripit, qui ipse quoque id quod prius fuerat amisit] *Ita locum hunc restituí adiecta voce*: qui, *ex Ms. 4. iisdem. Nam si legitur cum excu.* eripuit, ipse quoque, &c. *videbitur non ante lapsum hominem gratiam suam amisisse diabolus.*

11 Quale malum) *Locum hoc ibidem allegat D. Augustinus.*

12 prosperum fuerat ostensum] Ms. 4 per spiritum fuerat ostensum, *verum prius placet, eo quod præcedit*: in visionibus, *ne superflua repetitio velut eiusdem rei.*

13 Et ne longum faciam singulos recensendo] *Cambron. cod. & Grau.* singula, *non rectè loquitur enim de hominibus. Rursum autem hic variant cod. inter:* simul & semel.

14 Radix est malorum omnium] 4. Ms. *addunt*, blandientium, *sed non facit ad institutum.*

15 in honoribus auctiorem] *Sic Cambr. cod. & Manut. pro eo quod cæteri*: altiorem.

16 Inflat superbia, exacerbat sæuitia] *Hunc etiam locum sic restitui ex* 4. Ms. *pro eo quod erat*: Inflatur, & exacerbatur, *nam præterquam quod sequitur*: impatientia concutit, *iisdem prorsus verbis utitur Cyprianus supra libro de Mortalitate.*

17 dum quis aut queritur se non potius ordinatum) *Hoc peculiariter ad Nouatianum refertur. Est autem haud dissimilis locus Epistolæ lv.*

18 Hinc vultus minax) *Elegans literis & Zeli descriptio, qualem habes & in Epigrammate Virgiliano, cuius initium*: Liuor tabifici malum veneni, &c.

19 & stridebit ad eum dentibus suis) *Hæc lectio Ms. 4. cum exc. vulg. magis placet, quàm Cambren. cod. & Manut.* strides ad eum dentes suos.

20 contritio & calamitas) *Siue hoc modo legas cum exc. vulg. siue cum Ms. 5.:* contritio & infelicitas, *perinde est. Non placet autem vox*: contribulatio, *quam habet Manut. eo quod noua sit, Græcè & Esa. 59. & Roma 3. legitur* σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία.

21 Qui fuerit minimus in omnibus vobis, hic erit magnus) *Ad verbum ferè expressit quod Græcè est*: ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων οὗτος ἔσται μέγας. *Atque adeo rursus adieci verbum*: erit, *omissum à Manut.*

22 nec passionem quoque ipsam confessionis & martyris, *non malè. Verum autem distinctio hic est inter hæc duo.*

23 Lac vobis potum dedi, non cibum) *Cambron. & alii veteres*: Lacte vos potaui, non cibo, *utrumque rectè legitur, sed hoc ad verbum est ex Græco.*

24 & dissensiones sunt) *Cam.* dissensio est: *sed illud placet, nam Græcè legitur*: καὶ διχοστασίαι.

25 Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia] *Ad hunc locum respicit D. Hier. in 5. cap. ad Galat. dum dicit Cyprianum hoc libro inuidiam enumerare inter vitia carnalia. Lethales etiam laqueos hic dicit, quod libro præcedenti crimina mortalia.*

26 impietatis mori] *Sic excusi & Ms. omnes, præter Cambr. qui legit*: moriemini *Græcè est* μέλλετε ἀποθνῄσκειν, *quod sonat ad verbum*: debetis mori.

27 Si consurrexistis cum Christo) *Cambron. cod. & Manutius*: consurrexistis, *sed non placet; quia paulo post sequitur*: consurreximus. *Et infra prius legitur Test. lib. 3. cap. 11.*

28 non quæ super terram] *Cambronensis codex & Costerius infra dicto loco Cypriani*: non quæ terrena sunt, *cæteri quatuor Ms.* non quæ in terra sunt, *verum vulgatam lectionem confirmat quod Græcè legitur*: ἐπὶ τῆς γῆς.

29 Et qui spernit me spernetur] *Prorsus sic legendum alicubi supra diximus, quum sic legatur & Hebraicè & Græcè.*

30 si ad patrem lineamentis paribus soboles subcisiua] *Sic rectius Camb. cod. cum Manutio, quam Mor.* subcisiua, *aut exc. vulg.* subcidiua, *aut vet. excusi & cæteri Ms quatuor*: succidiua, *seu*, succediua, *aut vnus Mor.* successa. *Subcisiuum (teste Nonio Marcello) significat secundum, sequens, succedens, succedaneum. Hinc Lucil. l. 28 Præterea hæc subsiciua si quando voles opera, ita legendum ibi censeo pro eo quod est*: operã.

31 sed collaudet te potius Christus] *Adiecimus recens*: sed *ex Cambr. cod.*

32 Si ante oculos diuina lectio, in manibus bona operatio.] *Ita ex 4. Ms locum hunc mutilum suppleuimus. Antea enim legebatur dumtaxat*: Sit ante oculos diuina lectio, *aut*: Sit in manibus diuina lectio.

33 in sensibus dominica cogitatio] *Vetus exc.* diuina, *sed prius placet, ne sit eiusdem vocis repetitio.*

34 Si de Sacramento] *Ms. 4. non habent*: Si *Deinde legunt*: vinum quod habuit & myrrha proficit: *Sed genuina est vulgata lectio: alludit enim ad lignum, quo immisso, fons Mara antea amarus, in dulcedinem versus est.*

35 Bonos imitare si sectari potes] *Lectionem hanc Cambr. cod. confirmat, quod vulgo legitur dumtaxat*: si potes, *quare omittenda prorsus intercepta negatio apud Manut. Ex eodem Cambr. legimus*: si autem eos sectari non potes. *Alii 4. Ms. non aliud legunt quam*: Bonos imitare, collætare & congratulare, *quod postremum etiam legit Cambr. cod. pro eo quod excus.* gratulare.

36 & fraternitatis vinculo cohæredem] *Duo Mored. cod.* cohærentem, *non malè.*

37 vt à Deo dirigantur gressus eius] *Placet præ cæteris hæc Cambron. cod. lectio, eo quod sic legant 70. Antea exc. habebant*: & à Deo dirigentur, &c. *cæteri verò Ms. duntaxat*: vt a Deo dirigatur.

38 dignos gratia eius & indulgentia] *Nisi alibi Cypriano familiarior esset hæc phrasis, censuissem genuinam esse quam habent Ms. omnes, vet. exc. & Rembold.* dignos gratiæ eius & indulgentiæ.

AD FORTVNATVM, DE Exhortatione Martyrij.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

ARgumentum huius libri paucis ita describit D. Pontius in vita auctoris: *Quis Martyras tantos exhortatione diuini sermonis animaret, quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos, & ad exemplum martyrij superstites reseruatos, incentiuo tubæ cælestis animaret?* Latius argumentum ex capitum titulis colligere est. *Atqui ex verbis Pontii certum*

humani subtrahendas; ponenda sola illa quę Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus exhortatur. Praecepta ipsa diuina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiã roborentur. Nos tantùm qui Domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse baptisma in gratia maius, in potestate sublimius, in honore pretiosius: baptisma in quo angeli baptizant, baptisma in quo Deus & Christus eius exultant, baptisma post quod nemo iam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa, in sanguinis corona virtutum. Amplectenda res est & optanda, & omnibus postulationum nostrarum precibus expetẽda, vt qui serui Dei sumus, simus & amici.

CAPITVLA LIBRI SEQVENTIS.

1 In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris, virtutis ac fidei firmitate ad præconium Dominicæ confessionis, atque ad prælium persecutionis & passionis armandis, primo in loco dicendum est, idola Deos non esse: quæ homo sibi faciat. Neque enim quæ fiunt, factore suo & fabricatore maiora sunt: aut protegere & seruare quenquam possunt, quę ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine seruentur. Sed nec elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei seruiunt.

2 Destructis idolis & elementorum ratione monstrata, ostendendum Dominum solum colendum esse.

3 Tunc addendum quę comminatio Dei sit aduersus eos, qui idolis sacrificant.

4 Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris.

5 Et quod sic idololatriæ indignetur Deus vt præceperit etiam eos interfici, qui sacrificare & seruire idolis suaserint.

6 Subiungendum post hæc, quod redempti ac viuificati Christi sanguine, nihil Christo præponere debeamus; quia nec ille quidquam nobis præposuerit; & ille propter nos mala bonis prætulerit; paupertatem diuitijs, seruitutem dominationi, mortem immortalitati. Nos contra in passionibus nostris paupertati sęculari paradisi diuitias & delitias pręferamus; dominatum & regnum æternum temporarię seruituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo.

7 Insinuandum quoque, ne erepti de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberati, si in angustijs & pressuris esse cœperint, regredi denuo ad sæculũ velint, & perdant quod euaserint.

8 Insistendum potius esse & perseuerandum in fide & in virtute, & cœlestis ac spiritalis gratię consummatione, vt ad palmam & coronam possit perueniri.

9 Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri vt probemur.

10 Nec timendas esse iniurias, & pœnas persecutionum; quia maior est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum.

11 Ac ne expauescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones, quas patimur in isto mundo, probandum ante prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones aduersum nos excitaret, vt ex ipso hoc quòd hæc fiant, manifesta sit fides diuinę pollicitationis, in mercedibus & præmijs postmodum secuturis. Nec nouum quid accidat Christianis, quando ab initio mundi, boni laborauerint, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis.

12 In nouissima parte ponendum est, quæ spes & quę merces maneat iustos & martyras post conflictationes huius temporis & passiones. Et quod plus accepturi simus in passionis remuneratione, quàm quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAPVT PRIMVM.

Quod idola dii non sint & quod nec elementa vice Deorum colenda sint, ostenditur in Psalmo 113. Idola gentium argentum & aurum; opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident. Aures habent & non audiunt, neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea. Item in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum ęstimauerunt deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti

Psalm 113. & 134.

Sap. 15.

in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutatus est, finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere; cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam [17] ipse quidem vixit, illi autem nunquam. Item in Exodo. Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem. Item apud Salomonem de elementis: Neque opera attendentes, agnouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam, [19] rectores orbis terrarum Deos putauerunt. Quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quanto iis Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, [17] intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.

Exod. 20. *Sap. 13.*

CAP. II.

[21] Quòd Deus solus colendus sit scriptum est in Deuteronomio: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Item. in Exodo: [22] Non erunt tibi Dii alii absq; me. Item illic: [23] Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & viuere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis. Item in Apocalypsi. Et vidi alium Angelum volantem in medio cœlo: habentem Euangelium æternum, vt annunciaret super terram [24] & super omnes nationes, & tribus, & linguas, & populos, dicentem voce magna [25] Metuite potius Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora iudicij eius: & adorate eum qui fecit cœlum & terram: & maria & omnia quæ in eis sunt. Sic & Dominus in Euangelio cōmemorationem facit primi & secundi præcepti dicens: Audi Israël, Dominus Deus tuus, Deus vnus est: Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua, hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tanquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ. Et iterum: Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.

Deut. 6. *Exod. 20.* *Apoc. 14.* *Mat. 22* *Ioan. 17.*

CAP. III.

Quæ comminatio Dei sit aduersus eos qui idolis sacrificant, [23] legitur in Exodo Sacrificans dijs eradicabitur, nisi Domino soli. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dæmonijs, & non Deo. Item apud Esaiam: Adorauerunt eos, quos fecerunt digiti eorum, & curuatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis. Et iterum: Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc ergo non indignabor dicit Dominus. Item apud Hieremiam: Nolite ambulare post Deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Item in Apolypsi: si quis adorat bestiam & imaginem eius, & accipit notam in fronte sua, aut in manu, bibet ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ eius, & punietur igne & sulphure, sub oculis sanctorum Angelorum, & sub oculis agni; & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet Nec habebunt requiem die & nocte quicūque adorant bestiam & imaginem eius.

Exod. 22. *Deut. 32.* *Esaia 2.* *Esai. 57.* *Hier. 25* *Apoc. 14.*

CAP. IIII.

Non facile ignoscere Deum idololatris, Moyses in Exodo pro populo regnat nec imperat. Precor, ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi deos aureos: [24] & nunc si dimittis illis delictum, dimitte: sin autem dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo. Item cùm Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens: Et tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione, quia non exaudiam in tempore quo inuocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Ezechiel quoque hanc eandem denunciat indignationem Dei eis, qui in Deum delinquunt: Et fuit, inquit, verbum Domini ad me dicens: Fili hominis, terra quæcunque peccauerit mihi, vt delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio eius, Noë, Daniel, & Iob, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salui erunt. [25] Item in Regnorum primo. Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum: Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

Exod. 32. *Hier. 7.* *Ezech. 14.* *1. Reg. 2.*

CAP. V.

Quòd sic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit etiā eos interfici, qui sacrificate

Deut. 13. ficare & seruire idolis suaserint; In Deuteronomio: Quod si rogauerit te frater tuus, filius tuus, aut filia tua, aut vxor tua, quæ est in sinu tuo; aut amicus tuus, quia æqualis est animæ tuæ, latenter dicens: " Eamus & seruiamus diis aliis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annuncians annunciabis de illo. Manus tua erit super eum in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum, & morietur: quoniam quæsiuit auertere te à Domino Deo tuo. Et iterum loquitur Dominus & dicit, nec ciuitati parcendum etiam si vniuersa consenserit ad idololatriam: Aut si audieris in vna ex ciuitatibus, quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic, dicentes: Eamus & seruiamus diis aliis, quos non nosti; Interficiens necabis omnes qui sunt in ciuitate cęde gladij, & incendes ciuitatem igni, & erit sine habitaculo in æternum. Non reædificabitur etiã nunc, vt auertatur Dominus ab indignatione iræ suę. Et dabit tibi misericordiam & miserebitur tui, & multiplicabit te, si 1. Mac. 2. exaudieris vocem Domini Dei tui, & obseruaueris præcepta eius. Cuius præcepti & vigoris memor Mathathias interficit eũ qui ad aram sacrificaturus accesserat. " Quod si ante aduentum Christi circa Deũ colendum & idola spernenda, hæc præcepta seruata sunt: quanto magis post aduentum Christi seruanda sunt? quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit, sed & factis, post omnes iniurias & contumelias passus quoque & crucifixus; vt nos pati & mori exemplo suo doceret: vt nulla sit homini excusatio pro se non patienti: cùm passus sit ille pro nobis: & cùm ille passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis suis pati vnumquẽque debere? Et ideo in Euangelio commi- Mat. 10. natur & dicit: Quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eũ coram patre meo qui in cælis est: Qui autem negauerit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in 2. Tim. 2. cælis est. Item Apostolus Paulus: si enim commorimur, inquit, & conuiuemus: si tolleremus, & conregnabimus: " si * ne- *negauerimus. gabimus, & ipse negabit nos. Item Ioan- 1. Ioan. 2. nes: Qui negat filium, neque patrem ha- Mat. 10. bet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet. Vnde nos ad contemptũ mortis hortatur Dominus & corroborat dicẽs; Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Et iterum: Qui amat animam suam perdet eam: Ioan. 12. & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conseruabit illam.

CAP. VI.

Quòd redempti & viuificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus: In Euangelio Dominus loquitur & dicit: Mat. 10. " Qui diligit patrem aut matrẽ super me, non est me dignus. Et qui diligit filium, aut filiam super me; non est me dignus. Et qui non accipit crucem suam & sequitur me; non est me dignus. Sic & in Deuterono- Deut. 33. mio scriptum est: Qui dicunt patri & matri, non noui te, & filios suos non agnouerunt, hi custodierunt pręcepta tua, & testamentum tuum seruauerunt. Item Apostolus Paulus: Quis nos, inquit, separabit à Rom. 8. charitate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, " an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum est: Psalm. 43. Quia propter te occidimur tota die, æstimati sumus vt oues victimæ: sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Et iterum: Non estis vestri, empti 1. Cor. 6. enim estis pretio magno, glorificate, & portate Deum in corpore vestro. Et ite- 1. Cor. 5. rum: Pro omnibus mortuus est, vt qui viuunt, iam non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit.

CAP. VII.

Ereptos de faucibus diaboli, & de laqueis sæculi liberatos non debere denuo ad sæculum reuerti, ne perdant quod euaserint. In Exodo Iudaicus populus ad vmbram nostri & imaginem præfiguratus; cum Deo tutore & vindice euasisset Pharaonis atque Ægypti, id est, diaboli, & sæculi durissimam seruitutem; circa Deum perfidus & ingratus, aduersus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac salutis beneficia diuina, & reuerti quęrit ad Ægypti, hoc est, ad sęculi seruitutem; vnde fuerat exutus, cum magis fidere deberet in Deum & credere, quoniam qui à diabolo & sæculo liberat populum suum, protegit liberatum: Quid hoc nobis, inquiunt, fecisti iniiciendo nos de Ægypto? Exod. 14. " Melius est nobis seruire ægyptiis quàm mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad

populum: Fidite, & state, & cernite, salutem quæ à Domino est, quam vobis faciet hodie: dominus ipse pugnabit pro vobis & vos tacebitis. Quod nos admonens in Euangelio suo Dominus, & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum, quibus renunciauimus, & vnde euasimus, reuertamur, dicit: Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Et iterum: Et qui in agro est, non conuertatur retro. Memores estote vxoris Loth. Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum, vel suorum dulcedine retardetur quo minus Christum sequatur, addit & dicit: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest esse meus discipulus.

Luc. 9. & 17.

Luc. 14.

CAP. VIII.

Insistendum esse & perseuerandum in fide & virtute, & cœlestis ac spiritalis gratiæ consummatione, vt ad palmã & coronam possit perueniri: In Paralipomenon: [11] Dominus vobiscum est, quandiu & vos estis cum ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos. Item apud Ezechielem: Iustitia iusti non liberabit eum, in quacũque die exerrauerit. Item in Euangelio Dominus loquitur & dicit: Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et iterũ: Si permanseritis in verbo meo, [13] verè discipuli mei estis, & cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos. Præmonens quoque nos paratos semper esse debere, & expeditos in procinctu firmiter stare, addit & dicit. Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes: & vos similes hominibus expectantibus dominum suum, [14] quando reuertatur à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Itẽ beatus Apostolus Paulus, vt fides nostra proficiat & crescat & ad summa perueniat, hortatur dicens: Nescitis quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, [15] vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis: omnis enim qui agonizat, in omnibus continens est. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Et iterum: [16] Nemo militans Deo, obligat se molestiis secularibus, vt possit placere ei cui se probauit. Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit. Et iterum: Oro autem vos, fratres, per misericordiam Dei vt constituatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, placentem Deo: [17] nec conformemini sæculo huic, sed transformamini in renouatione spiritus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona, & placens & perfecta. Et iterum sumus filii Dei: si autem filii, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi. Si quidem compatiamur, vt & cõmagnificemur. Et in Apocalypsi eadem loquitur diuinæ prædicationis hortatio, dicens: Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam. Quod exemplum perseuerandi & permanendi designatur in Exodo, vbi Moyses ad superandum Amalech, qui figurã portabat diaboli, in signo & sacramento crucis adleuabat supinas manus. Nec vincere aduersarium potuit, nisi postquam stabilis in signo adleuatis iugiter manibus perseuerauit. Et factum est, inquit, cum leuabat Moyses manus, præualebat Israel; vbi autem submiserat manus, inualescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Vr sustentabant manus eius hinc & inde: & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasũ solis. Et fugauit Iesus Amalech & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: [18] Scribe hoc vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu: quoniam [19] deletione deleam memoriam Amalech de sub cœlo.

1. Para. 15

Ezech. 33

Mat. 10

Ioan. 8

Luc. 12

1. Cor. 9.

2. Tim. 2

Rom. 12.

Rom. 8.

Apoc. 3.

Exo. 17

CAP. IX.

Ad hoc pressuras & persecutiones fieri vt probemur, in Deuteronomio: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra, & ex tota virtute vestra. Et iterum apud Salomonẽ: Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Paulus quoque paria testatur ac loquitur dicens: Gloriamur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem: spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis. Et Petrus in Epistola sua ponit & dicit: [40] Charissimi, nolite mirari ardorẽ accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit: nec excidatis, tanquam nouum aliquid vobis contingat. Sed quotiescunque communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete: vt & in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si improperatur vobis in nomine

Deut. 13.

Eccl. 27.

Rom. 5.

1. Petr. 4.

nē Christi, beati estis; quia maiestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem secūdum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur.

CAP. X.

Timendas non esse iniurias & pœnas persecutionum, quia maior est Dominus ad protegendum, quàm diabolus ad impugnandum, Ioannes in Epistola sua probat dicens: Maior est qui in vobis est, quàm qui in isto mundo. Item in Psalmo 117. Non metuam quid mihi faciat homo, dominus mihi auxiliator est. Et iterum: " Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimus. Ipsi obligati sunt & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus. Et adhuc fortius docens & ostendens Spiritus sanctus castra diaboli non timenda, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso magis bello spem nostram consistere, & congressione illa iustos ad diuinæ sedis & salutis æternæ præmium peruenire, in Psalmo 26. ponit & dicit: Si directa fuerint in me castra, non timebit cor meum: si exsurrexerit super me bellum, in illud ego sperabo: " Vnam petii à Domino; hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ. Item in Exodo declarat scriptura diuina pressuris multiplicari nos potius & augeri, dicens: Quantóque eos deprimebant, tantò plures fiebant, & inualescebant magis. Et in Apocalypsi protectio diuina promittitur passionibus nostris: Nihil, inquit, eorum timeas quæ passurus es. Nec alius securitatem nobis & protectionem pollicetur, quam qui & per Esaiam Prophetam loquitur dicens: Noli timere, quia te redemi, & vocaui te nomine tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, tecum sum, & flumina te non inundabunt. Et si transieris per ignem, flamma te non comburet: quoniam ego Dominus Deus tuus sanctus Israël, qui te saluum facio. Qui & in Euangelio promittit auxilium diuinum Dei seruis in persecutionibus non defuturum, dicens: Cùm autem vos tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini: non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Et iterum: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare:

1. Ioan. 4.
Psal. 17. & 19.
Psal. 26.
Exod. 1.
Apoc. 2.
Esaa. 43.
Mat. 10.
Mar. 13.
Luc. 21.

ego enim dabo vobis os & sapientiam, " cui non poterunt resistere aduersarij vestri. Sicut in Exodo, ad Moysen cunctantem & ad populum ire trepidātem, Deus loquitur dicens: Quis dedit os homini? " & quis fecit mutum? & quis surdum? & quis videntem & cæcum? nonne ego Dominus Deus? & nunc perge, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris. Nec difficile est Deo aperire os hominis deuoti sibi, & confessori suo inspirare constantiam & fiduciam loquendi, qui in Numeris aduersus Balaam Prophetam etiam asinam fecerit loqui. Quare in persecutionibus nemo cogitet, quod periculum diabolus importet, sed immò consideret quod auxilium Deus præstet: nec mentem labefactet humana infestatio, sed corroboret fidem diuina protectio: quando vnusquisque secundum dominica promissa, & fidei suæ merita tantum accipiat de Dei ope, quantum fecerit accipere; nec sit quod omnipotens præstare non possit, nisi si accipientis fides caduca defecerit.

Num. 22.

CAP. XI.

Ante prædictum esse, quòd nos mundus odio habiturus esset, & quòd persecutiones aduersum nos excitaret, & quod nihil nouum Christianis accidat, quando ab initio mundi boni laborauerunt, & oppressi atque occisi sint iusti ab iniustis, Dominus in Euangelio præmonet & prænunciat, dicens: Si mundus vos odit, scitote quoniam me primò odiit. Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amaret: sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est seruus maior Domino suo: Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Et iterum: Veniet hora vt omnis qui vos occidit, putet se officium Deo facere: sed hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis, vt cùm venerit hora, eorum memores sitis, quia ego dixi vobis. Et iterum: Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit: vos tristes eritis, sed " tristitia vestra in lætitiam veniet. Et iterum: Hæc locutus sum vobis vt in me pacem habeatis, in sæculo autem " pressuram habebis: sed fidite quoniam

Ioan. 15.
Ioan. 16.

ego viei sæculum. Et cùm à discipulis suis interrogaretur de signo aduentus sui & consummationis mundi, respondit & dixit. " Cauete ne quis vos fallat, multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus; & multos fallent. Incipietis autem audire bella & auditus bellorum: videte, nolite tumultuari: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. " Exsurget enim gens super gentem, & regnum super regnum; & erunt fames & terræ motus, & pestilentiæ per singula loca: omnia autem ista " initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos; & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent & odient inuicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos: & eo quod facinus abundet, refrigescet charitas multorum. Qui autem tolerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Et prędicabitur Euangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominationem vastationis, quæ dicta est per Danielem Prophetam, stantem in loco sancto (qui legit intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes; & qui in tecto est, non descendat tollere quidquam de domo: & qui in agro est, non conuertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque nunc, sed neque fiet: & nisi breuiati essent dies illi, non esset salua omnis caro; propter electos autem breuiabuntur illis dies. Tunc si quis dixerit vobis: ecce hic est Christus, aut ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi, & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna, & prodigia, ad errorem faciendum si fieri potest, etiam electis. Vos autem cauete, ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis: Ecce in solitudine est, nolite exire: ecce in cubiculis, nolite credere " Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet vsque ad occidentem, ita erit & aduentus filij hominis. " Vbi fuerit corpus, illuc colligentur aquilæ. Continuò autem post pressuram dierum illorum " sol tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum mouebuntur. Et tunc apparebit signum filij hominis in cœlo, " & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos cum tuba magna. Et colligent electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorum vsque ad summitates eorum. Nec noua aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt Christianis, cùm boni semper & iusti, & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore deuoti, per pressuras & iniurias, & graues ac multiformes " infestationum pœnas angusti itineris difficultate gradiantur. Sic in origine statim mundi Abel iustus à fratre primus occiditur: & Iacob fugatur, & Ioseph venundatur: & Dauid misericordem Saül rex persequitur, & Heliam maiestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, vt illic hostia ipse fiat, vbi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria iustorum sæpè celebrata, tot edita inposterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Misahel, ætate compares, dilectione cōcordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis vrgentibus fortiores, soli se Deo seruire, solum nosse, solum colere proclamant dicentes: Nabuchodonosor rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. " Est enim Deus, cui nos seruimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis rex liberabit nos. Et si nos, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & statuam auream quam statuisti, non adoramus. Et Daniel Deo deuotus, & sancto spiritu plenus exclamat & dicit. Nihil colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum & terram. Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica seruitute, sensu tamen ac spiritu liber; confessionem suam Deo seruat, & virtutem maiestatemque diuinam sublimiter prædicat, dicens: Ego in terra captiuitatis meę confiteor illi, " & ostendo virtutem eius in natione peccatrice. Quid vero in Machabæis septem fratres, & natalium pariter & virtutum sorte consimiles " septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentis? sic septem fratres in martyrio cohærentes, vt primi in dispositione diuina " septem dies annorum septem millia continentes, vt septem spiritus & angeli septem qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, & lucernæ septiformes in

Marginalia: Matt. 24. Marc. 13. Luc. 21. Dan. 9. Gen. 4. & 37. 1. Reg. 14. 3. Reg. 19. Mat. 23. Dan. 3. Dan. 14. Tob. 13. 2. Mac. 7. Genes. 1. Tob. 12. Exod. 25.

intabernaculo martyrij, & in Apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Salomonem columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia: ita & istic septē fratrum numerus, ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in primo Regnorum libro legimus, sterilem septē peperisse. Et apud Esaiam: Septem mulieres vnum hominem apprehendunt, cuius inuocari super se nomen exposcunt. Et Apostolus Paulus qui huius legitimi numeri & certi meminit, ad septem Ecclesias scribit. Et in Apocalypsi Dominus mandata sua diuina, & præcepta cœlestia ad septem Ecclesias, & earundem angelos dirigit, qui nunc istic in fratribus numerus inuenitur," vt consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis planè copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & vna " super Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quod in passionibus sola cum liberis mater est. Martyres enim qui se Dei filios in passione testantur, iam non nisi Deo patre censentur: sicut in Euangelio Dominus docet, dicens: Ne vocaueritis vobis patrem super terram, vnus est enim pater vester qui in cælis est. Quæ verò ediderunt confessionum præconia, quàm præclara, quam magna documenta fidei præbuerunt? Rex Anthiocus infestus, immo in Anthiocho antichristus expressus, ora Martyrum gloriosa & spiritu confessionis inuicta contagio suillæ carnis maculare quærebat, & cū flagellis grauiter verberasset, ac nihil promouere potuisset, sartagines iussit igniri: quibus ignitis & accensis, eum qui primus locutus fuerat, & magis " regem virtutis & fidei constantia prouocauerat, admoueri præcepit & frigi, producta & " exsecta prius lingua, quæ confessa Deum fuerat: quod Martyri gloriosius contigit: lingua enim confessa nomen Dei, prior ad Deum debuit ipsa proficisci. Post insecūdo excogitatis acrioribus pœnis, antequā cætera membra torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit, odio scilicet certo. Nam cum caput viri Christus sit, & caput Christi Deus; qui caput laniabat in Martyre, Deum, & Christum persequebatur in capite. At ille in Martyrio suo fidens, & resurrectionis sibi præmium de Dei remuneratione promittens, exclamauit, & dixit: Tu quidem impotens ex hac præsenti vita nos perdis: sed mundi rex defunctos nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit. tertius linguam postulatus cito protulit: nam pœnam linguæ exsecandæ iam didicerat à fratre contemnere, manus quoque amputandas constanter extendit, multum beatus genere isto supplicii, cui contigit extensis ad pœnam manibus passionis Dominicæ instar imitari. Necnon & quartus pari virtute tormenta contemnens, & ad retundendum regem cælesti voce respondens exclamauit & dixit: Potius est ab hominibus morti datos expectare spem à Deo " iterum ab eo suscitandos in vitam æternā: tibi enim resurrectio ad vitam non erit. Quintus præter quod carnificinam regis, & duros variósque cruciatus fidei vigore calcabat, ad præscientiam quoque & notitiam futurorum spiritu diuinitatis animatus prophetauit regi, indignationem Dei & vltionem velociter secuturam: Potestatem, inquit, inter homines habens, cùm sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare genus nostrum à Deo derelictum esse. Sustine & vide magnam potestatem eius, qualiter te & semen tuum torquebit. " Quale illud leuamentum fuit Martyri, quàm magnum, quàm grande solatium, in cruciatibus suis non tormenta propria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædicare? In sexto verò non virtus sola, sed & humilitas prædicanda est: nihil sibi Martyrem vindicasse nec confessionis suæ honorem superbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis adscripsisse, quod persecutionem à rege patiretur: Deo vero dedisse quod postmodū vendicaretur. Docuit esse martyras verecundos, de vltione fidere, & nihil in passione iactare. Noli, inquit, frustra errare: nos enim propter nosmetipsos, hæc patimur peccantes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes " impunè futurum, agressus pugnare cum Deo. Admirabilis quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fracta, nec multiplici orbitate commota, morientes liberos spectauit libenter, nec pœnas illas pignorum, sed glorias computauit, tam grande Martyrium Deo præbens virtute oculorum suorum, quam præbuerant filii eius tormentis & passione membrorum. Cùm sex punitis & occisis superesset vnus ex fratribus, cui rex diuitias, & potentatus, & multa pollicebatur, vt crudelitas eius ac feritas vel vnius subacti solatio foueretur, & peteret vt ad filium deiiciendum secum deprecaretur & mater: deprecata est illa, sed

Apoc. 1. Prou. 9. 1. Reg. 2. Esa. 4. Apoc. 1. Mat. 16. Matt. 23. 2. Mac. 7. 1. Cor. 11.

vt decebat Martyrum matrem, vt decebat legis & Dei memorem, vt decebat filios suos non delicate, sed fortiter diligentem. Deprecata est enim, sed vt Deum confiteretur: deprecata est ne à fratribus suis frater in consortio laudis & gloriæ separaretur: tunc se septem filiorum computans matrem, si sibi contigerit filios septem Deo potius peperisse, non sæculo. Armans itaque eum & corroborans & feliciore tunc partu filium generans: Fili, inquit, miserere mei, " quæ te in vtero mensibus nouem portaui, & lac triennio dedi & alui, & in ætatem istam perduxi. Oro fili, aspicias " in cælum & terram, & omnibus quę in eis sunt aspectis, intelligas, qui ex nihilo fecit illa Deus, & hominum genus: Itaque fili ne timeas carnificem istum, sed dignus fratribus effectus excipias mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam. Magna laus matris in exhortatione virtutis, sed maior in Dei timore & in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio de sex Martyrum honore promisit, nec fratrum precem profuturam credidit ad negantis salutem: persuasit potius participem passionis fieri, vt in iudicii die posset cum fratribus inueniri. Post hæc liberis suis commoritur & mater, neque enim aliud iam decebat, quàm vt quæ martyras pepererat, & fecerat in consortia illis glorię iungeretur; & quos ad Deum pręmiserat, ipsa quoque sequeretur. " Ac ne quis vel libelli, vel alicuius rei oblata sibi occasione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; " nec Eleazarus tacendus est; qui cùm sibi à ministris regis offerretur facultas, vt accepta carne qua liceret sibi vesci, ad circumueniendum regem simularet se illa edere, qua de sacrificiis atque illicitis cibis ingerebantur, consentire ad hanc fallaciam noluit, dicens nec ætati suæ, nec nobilitati conuenire id fingere, quo cæteri scandalizarentur, & in errorem inducerentur, existimantes Eleazarum nonaginta annos natum ad alienigenarum morem, relicta & prodita Dei lege transisse: nec tanti esse lucrari breuia vitæ momenta, vt offenso Deo incurreret æternà supplicia. At ille excruciatus diu, & in extremo iam constitutus, cùm inter verbera & tormenta moreretur, ingemiscens ait: Domine qui sanctam habes scientiam, " manifestum est, quia cùm possem à morte liberari, durissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans; animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc patior. Sincera prorsus fides & virtus integra ac satis pura, non regem Antiochum cogitasse, sed Deum iudicem & scisse proficere sibi ad salutem non posse, si hominem derideret ac falleret: quando Deus qui conscientiæ nostræ iudex est, & solus timendus est, nec derideri possit omninò nec falli. Si igitur & nos dicati ac deuoti Deo viuimus, si supra iustorum antiqua & sancta vestigia iter facimus: per eadem documenta pœnarum, per eadem passionum martyria pergamus, hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri, quod cum vetera exempla numerentur, exuberantur postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt Martyres Christiani; testante Apocalypsi & dicente: post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni, & agni: & erant " amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno: & respondit vnus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & vnde venerũt? Et dixit ei: Domine mi tu scis: & ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauarunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: propter hoc sunt in conspectu throni Dei, " & seruiunt ei die ac nocte in templo eius. Quòd si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus: nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat Martyrum populum non posse numerari.

Apoc. 7.

CAP. XII.

Quæ spes, & merces maneat iustos & Martyras post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem " Spiritus sanctus ostendit & præcauit, dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis benè disponentur: quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & " quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus eorum in perpetuum. Item apud eundem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur.

Sap. 3.

Tunc

Tunc stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, " pœnitentiam agentes, & " præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles: viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia? aut quid diuitiarum iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. Item in Psalmo 115. pretium & merces passionis ostenditur: Pretiosa est, inquit, in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in Psalmo 125. tristitia conflictationis, & lætitia retributionis exprimitur. Qui seminant, inquit, in lacrymis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua. " venientes autem venient in exultatione portantes gremia sua. Et iterum in Psalmo 118. Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius, in toto corde " exquirunt eum. Item Dominus in Euangelio, vltor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis: Beati, inquit, qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quia ipsorum est regnum cœlorum. Et iterum: Beati eritis cùm odio vos habuerint homines, & separauerint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro, quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Et iterum: Qui perdiderit animam suam propter me, " hic saluabit illam. " Nec solos animaduersos & interfectos diuinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque inuicta perstiterit, & contemptis ac relictis suis omnibus Christum se sequi Christianus ostenderit, ipse quoque à Christo inter Martyras honoratur, pollicente ipso & dicente: Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Item in Apocalypsi hoc idem loquitur. Et vidi, inquit, animas occisorum propter nomen Iesu & sermonem Dei, & cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: Et quicumque imaginem bestiæ non adorauerunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua; quos vniuersos à se in eodem loco simul visos coniungit & dicit: & vixerunt & regnauerunt cum Christo. Viuere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & qui in fidei suæ firmitate, & Dei timore perstantes, imaginem bestiæ non adorauerint, neque ad funesta eius & sacrilega edicta consenserint. " Plus nos accipere in passionis mercede, quam quod hic sustinemus in ipsa passione, probat. Beatus Apostolus Paulus: qui dignatione diuina vsque in tertium cœlum atque in paradisum raptus, audisse se " inenarrabilia verba testatur; " qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit, maiori conscientiæ veritate profitetur. Non sunt, inquit, condignæ passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelabitur in nobis. Quis ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem peruenire, vt amicus Dei fiat, vt cum Christo statim gaudeat? vt post tormenta & supplicia terrena, præmia diuina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est, vt hoste deuicto redeant in patriam triumphantes: quanto potior & maior est gloria, victo diabolo ad paradisum triumphantem redire, & vnde Adam peccator eiectus est, illuc prostrato eo " qui ante deiecerat, trophæa victricia reportare? offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, & virtutum mentis incolumem, laudem deuotionis illustrem? comitari eum, cùm venire cœperit, vindictam de inimicis recepturus; lateri eius assistere, cùm sederit iudicaturus? cohæredem Christi fieri? Angelis adæquari? cum Patriarchis, cum Apostolis, cum Prophetis cœlestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens: & aduersus omnes diaboli terrores & minas mūdi, animus immobilis perstat; quem futurorum fides certa & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus

Mat. 5.

Luc. 9.

Matt. 10.

Apoc. 20.

2. Cor. 12.

1. Cor. 9.

Rom. 8.

terræ, sed patet cœlum: minatur Antichristus, sed Christus tuetur: mors infertur, sed immortalitas sequitur: occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur: vita temporalis extinguitur, sed æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas, exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum; claudere in momento oculos, quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim vt Deus videatur & Christus? Tam fœliciter migrandi, quanta velocitas? terris repętè subtraheris, vt in regnis cœlestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. Si talem persecutio inuenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prælium prompta. [21] Vel si accersitio ante præuenerit, sine præmio non erit fides, quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces iudice Deo redditur: in persecutione militia; in pace, conscientia coronatur.

ADNOTATIONES IN librum ad Fortunatum, de exhortatione Martyrij.

Præfa.

1 Desiderasti Fortunate charissime] *Fortunati duo scribunt cum Cypriano epistolam supra 84. & 53. Epistola scripta est ad Fortunatum & alios quosdam. Infra quoque in Synodo Carthag. sententiam dicit Fortunatus à Tuccaboris. Confirmat itaque etiam hoc dictam sententiam nostram de Cypriano huius libri auctore; quod plures eo tempore fuerint eius nominis Episcopi in Africa. Atque adeo è contrario nihil obstat, quod Fortunatus vnus D. Hilario familiaris fuerit vitámque illia eius descripserit.*

2 quam vt commissum, &c. præparemus] *Vterque* Ms. quam commissum, &c. præparare.

3 in stadio coronabitur] *Afflig. cod.* quomodo in stadio, *alii quidam teste* Morel. num in stadio? *vt sit interrogatio.*

4 Sex millia annorum iam penè complentur] *Rectius sic cum* Ms. Gran. *&* *Manut. quam alii excusi*: plenè. *Tantum enim abest, vt plene ætate Cypriani completa fuerint sex annorum millia, vt etiam iuxta Eusebii D. Aug. Orosii & Seueri Sulpicii computum, annus passionis eius qui à Christo nato fuit 259. non nisi 5457. fuerint aut circiter. Iam si Hebræorum, Philonis, D. Hieronym. & Beda computum spectes, non plures à mundo condito anni erunt elapsi quam 4107. vtpote qui annum natiuitatis Iesu faciant duntaxat 3932. Pene complere itaque dixit sex millia annorum eo quod 5000. iam præteriissent; saltem secundum 70. interpretes, quorum translatio tunc in vsu erat. Discrepantia autem inter 70. & Hebraicam veritatem illa est* Gen. 5. *& 12. c. quod vbi hæc centum annos Patriarchis illis primis attribuit, illi 200. plerumque legant. Verbi gratia, vbi Hebræi & nostri codices hodie legunt* Gen. 5. *Vixit autem Adam centum & 30. annos, legebant 70. Vixit autem Adam ducentos & 30 annos. Vide D. Hieron. qu. Hebraic. in* Gen. *& D. Aug. lib. 15. de ciuit. Dei a c. 10. vsque ad 15. & 20. item lib. 18. cap. 10.*

5 Christi vestigiis adhærens] *Hoc ex Camb. cod. substituimus, eo quod alii duntaxat*: Christo adhærens.

6 tractatum meum] *Hinc rursum confirmatur mea sententia, tum tractatus tum libros potius intitulari debere quàm* Epistola *huius generis scripta.*

7 vtilitate maiore] *Sic rectè cum Ms. Manutius; pro eo quod alii*: vtilitate multorum; *habent certe & Ms. nostri omnem hanc periodum.*

8 pro habitudine staturæ] *Afflig.* pro habitudinis statura.

9 Illa sint militatis tubæ hortamenta] *Suspicor vitio operarum legi apud Manutium*: turbæ, *quum & Ms. Camb. & cæteri excusi omnes prius legant. Longe aliter Afflig. cod.* Illa sint militiæ Dominicæ ornamenta, illa pugnantibus clarifica, *sed non rectè. Supra tamen est eandem varietatem alicubi reperire, inter hortamenta & ornamenta.*

10 baptisma in quo Deus & Christus eius exultaor] *Omissa hæc à* Manutio, *ex* Ms. *nostris denuo restituimus. Agit autem de Baptismo martyrii, de quo supra latius* Epistola *ad* Iubaianum.

Titulus cap.

11 Ac ne expauescat quis] *Afflig. codex.* quisquis.

12 Et quod plus accepturi sumus] *Præmittunt hic Granius &* Manutius *num. 13. atque adeo & in calca huius libri 13. capita constituunt. Verum rectè adnotauit* Morel. *refragari* Ms. *cod. & id quod præmittitur*: In nauissima parte.

Cap. I.

13 ostenditur in Psalmo 113.] *Adiicimus recens*: ostenditur, *ex Affligmensi cod. pro quo coniecerat Costerius legendum*: habes, *alioqui certe locus erat mutilus.*

14 opera manuum hominum] *Voces*: opera, *& paulopost*: fiant, *substituimus ex vtroque* Ms. *cod. pro eo quod legebatur*: opus, *&*: sint, *nam illud legitur apud 70. Græce & Latine; apud Chrysost. quoque & D. Aug. in comment. quare & infra Test. l. 3. c. 59. reposuimus*: opera.

15 quoniam ipse quidem vixit] Morellus: viuit, *sed prius conuenit voci Græce* ἔζησε.

16 rectores orbis terrarum] *Recens hæc adiicimus ex vtroque* Ms. *prætermissa ab excusis omnibus. Græce enim & Latine leguntur, & supra Testimo. lib. 3. cap. 59.*

17 intelligant ab ipsis] *Tres Morelli cod.* attendant; *Græce est*: νοησάτωσαν, *vox vtrumque significans, loco verò iam citato prius illud legitur.*

Cap. II.

18 Quod Deus solus colendus sit, scriptum est in Deuteronomio, Dominum Deum tuum, &c. Item in Exodo. Non erunt] *Legitimam esse hanc Granii &* Morelli *lectionem, patet ex locis scripturæ citatis. Ex Remboldi codice contigit corrupta illa transpositio, & in vulg. exc. desiderabatur*: scriptum est; *quod habent tamen* Ms.

19 Non erunt tibi dij alij absque me] *Afflig. & alii quidam*: præter me, *sed prius habes etiam supra ad* Demetrianum.

20 Videte, videte quia ego sum] *Rectè* Morel. *eandem vocem bis repetit: nam Græce est*: ἴδετε ἴδετε.

21 & super omnes nationes] *Placet hoc magis: quàm quod habet Manutius* : per, *Græcè enim est*: ἐπί.

22 Meruite potius Deum] *Afflig* Timete, *Camb. cum Grauio in margine*: Seruite. *Vox Græca est eadem hic & in illo Deuter. 6. supra citato*: Dominum Deum tuum adorabis.

Cap. 3. 23 Legitur in Exodo] *Vocem*: Legitur, *adiecimus ex quodam Morelli cod. Eclipsis est alioqui.*

Cap. 4. 24 & nunc si dimittis illis dilectum, dimitte] *Omisimus cum Ms. & Morel. vocem*: grande, *quod neque in Biblijs reperiatur, neque supra libro de Lapsis.*

25 Item in Regnorum primo] *Placet magis hæc Ms. & Morelli lectio quam vulg.* Regum, *eo quod eodem modo legat Cypr. lib. de Eleem. & Orat. & alibi plerumque, imitatus in hoc Tertull. librum aduersum Iudæos.*

Cap. 5. 26 Eamus & seruiamus diis aliis] *Ita Manut. rectius meo iudicio quam cæteri*: alienis, *tum hic tum postea, eo quod ita etiam ter legat Tertull. in Scorpiaco, quem hic fere ad verbum imitatur. Vox Græca est*: ἑτέροις. *Superfluum est autem quod interserunt tres Mor. cod.* & videamus, *neque enim id habent aut Græci aut Latini cod.*

27 Quod si ante aduentum Christi] *Quum hic aperte doceat de idololatris sumendum supplicium, satis patet non esse alienum ipsum à punitione hæreticorum. Verum de hoc supra latius Epistola ad Antonianum. Hoc loco sufficiat, quod habet Tertullian. initio Scorpiaci: Ad officium hæreticos compelli, non illici, dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Quippe cum eum locum imitari hic Cyprianum, satis colligatur ex iisdem vtrobique scripturis.*

28 Si negaueritis] *Siue sic legamus cum vulg. & Chrysost. interprete ac Ms. siue*: negauimus, *cum Manutio & interprete Theophilact. siue*: negauimus, *cum cæteris excusis: & Ambrosio in comment. perinde est.*

Cap. 6. 29 Qui diligit patrem aut matrem super me] *Etiam hic parum refert, siue hoc legas cum Ms. Manut. & Morel. siue cum aliis excusis*: plus quam me. *vtrumque enim significat vox Græca*: ὑπέρ. *Alia est ratio de lectione Afflig. cod. & Grauij*: non est meus discipulus *pro eo quod alii 2. loco*: non est me dignus. *Hoc enim & Græcè & Latinè vtrobique apud Matth. legitur.*

30 an fames] *Et si id non habeant Ms. legendum tamen patet ex Epistolis supra 8. & 26. & hinc confirmatur illud*: victimæ, *pro eo quod hic Morel. solus*: occisionis, *Quum autem longe aliter hanc scripturam citet Hilarius in Psal. 118. vel hæc scriptura conuincit, illius non esse hoc opus.*

Cap. 7. 31 Melius est nobis seruire Ægyptiis] *Ita Man. cum vulgata editione Latina. Ms. vero & alij excusi*: melius erat, *neutri male. Rursus autem in sequentibus confirmat, quod de Renuntiatione in baptismo diximus epist. 9.*

Cap. 8. 32 Dominus vobiscum est] *Ex hac scriptura, sumpta est vsitatissima illa sacrificij Missæ clausula*: Dominus vobiscum, *quam reperire est non modo apud Latinos, sed & in Græcorum Liturgiis. Exstat ea de re liber in speculo antiquæ deuotionis.*

33 verè discipuli mei estis] *Ita Manut. Morel. & Cambr. cod. Afflig. verò cum exc. & supra alicubi auctor*: eritis.

34 quando reuertatur à nuptiis] *Cyprianus supra libro de vnitate Ecclesiæ, & hic Morellus legunt*: quando veniat, *sed Ms. cum aliis exc. illud legunt, & consonat voci Græcæ ἀναλύσῃ. Ex iisdem Ms. substituimus*: beati *pro eo quod erat*: fœlices, *quod alibi sic legat Cyprianus.*

35 vnus tamen accipit palmam] *Sic alibi quoque supra Cyprian. quomodo & illud*: vt occupetis. *Quare non placet quod teste Morello quidam legunt*: coram aliis: brauium: *aut quod ipse legit*: apprehendatis; *sed quod Afflig. mensis cod.* comprehendatis. *Eadem ratione placet vt legatur*: incorruptam, *non quod habet Afflig.* incorruptibilem. *Legi quoque debere*: Agonizat, *non*: Agonizatur, *ibidem diximus.*

36 Nemo militans Deo obligat se] *Ex Ms. substituimus*: obligat, *pro eo quod erat*: implicat: *sed de hoc latius supra Epistola ad Furnitanos.*

37 rationabile obsequium vestrum] *Hoc hic adiicit Cambr. cod. Afflig. quoque, præterquam quod legat*: ministerium, *sed noluimus in textum inserere, quod id supra non legat auctor epist. 77.*

38 Scribe hoc vt sit memoria in libro] *Ita Man. Afflig. vero*: Scribe hoc in libro vt sit in memoriam, *Cambr.* Scribe hoc in libro vt sit memorale; *vulgatus interpres & vnus Morel.* Scribe hoc in memoriam in libro; *cæteri excusi*: Scribe hoc vt sit in memoria. *Perinde est. Græcè est*: εἰς μνημόσυνον ἐν βιβλίῳ.

39 deletione deleam] *Afflig. cum excusis*: delebo, *sed prius est Cyprian. & habet Manut. cum Cambr.*

Cap. 9. 40 Charissimi nolite mirari ardorem accidentem vobis] *Cambr.* nolite tentari ardore accidente. *Verum prius partim habet Afflig. & supra Cypr. 56. nec vox Græca γινομένῃ permittit, vt vertatur*: accedentem, *quod habet Afflig. Si autem vt habet titulus huius capitis, persecutiones fiant vt probemur, non ergo semper vt puniamur.*

Cap. 10. 41 Isti in curribus & isti in equis] *Cum Grauio & Morel. ex Ms. adiecimus*, in curribus & isti, *legitur enim & Græcè & Latinè in Psal. 19.*

42 Vnam petij à Domino, hanc requiram] *Ex Ms. nostris denuo hanc lectionem restituimus, pro eo quod legunt Grau. & Manutius*, Vnum, hoc exquiram. *Etsi enim Hebraice posteriorem hoc legatur vel D. Hieron. teste in comment. illam tamen esse veram lectionem 70 patet, tum ex vocibus Græcis μίαν & ταύτην. tum ex Diuo August. qui in comment. disertis verbis dicit legi hunc locum in fœminino. Nulli autem dubium, quum 70. edit. sequatur auctor. Legunt etiam Ms. cum D. August. omissa particula*: per, *ad verbum ex Græco* omnes dies vitæ meæ, *pro quo Morel.* omnibus diebus.

43 cui non poterunt resistere] *Manut.* non possint, *sed prius etiam legitur Epistola supra 77.*

44 & quis fecit mutum & quis surdum] *Cambr. cod. legit*: mutum & loquentem, surdum & audientem, *sed neque apud Hebr. neque apud 70. aliud quam prius illud legitur.*

Cap. 11. 45 sed tristitia vestra in lætitiam veniet] *Afflig. & quidem Morel.* vertetur in gaudium, seu lætitiam. *Verum prius legitur supra lib. de Mortal. nec dissentit quod Græcè legitur*, εἰς χαρὰν γενήσεται.

46 pressuram habebitis] *Ex Affliginien. codice adieci*: habebitis, *quia id legitur etiam lib. de Pa-*

tientia, & tam Græcè quàm Latinè apud Iuan.

47 Cauete ne quis vos fallat, &c.] Hæc more suo Cyprian. ex tribus Euangelistis in vnam sententiam collegit. Rursum autem plurimum discrepat translatio quam hic sequitur, à translatione quam sequitur Hilar. in comment. in Matth.

48 Exsurget enim] Hoc ex Ms. pro eo quod erat: autem, ita enim & Matth & Marcus.

49 initia parturitionum] Expressit significationem vocis Græcè ὠδίνων; pro eo autem quod legitur: pressuram, habet Afflig. tribulationem; & pro: vastationis, legit: desolationis, sic pro: nutrientibus, legit Cambronensis: nutricantibus, & Granius: lactantibus. Rursum pro: non esset salua, Afflig. non fieret salua, Granius. non liberaretur. Item pro prodigia, quod legit etiam Tertullian. lib. 4. aduersus Marcionem; vterque Ms. & Gran. in margin. portenta.

50 Sicut enim coruscatio exit ab occidente] Omisimus eam Afflig. cod. vocem: quæ, interpositam; quod non reperiatur apud Matth. Legit idem cod. fulgor, & penetrat in occidentem.

51 Vbi fuerit corpus] Vterque Ms. cadauer. sic & Gran. significat idipsum vox Græca; πτῶμα. noluimus tamen temere vulgatam lectionem immutare.

52 sol tenebrescet] Camb. tenebricabit: Gran. tenebricabitur, Afflig. contenebrabitur.

53 & lamentabuntur] Ms. quidem & exc. adiiciunt: se, sed id apud Matth. neque Græcè neque Latinè legitur, & tamen mihi videtur alibi legere Cyprianus: plangent se. Illud autem: cum tuba magna, rectè substituerunt Gran. & Manut. ex Ms. pro eo quod erat: virtute magna & claritate & cum turba magna.

54 infestationum pœnas] Non malè Gran. infestantium malorum pœnas, nam & Ms. legunt: infestantium pœnas, sed prius ad phrasin Cyprian. pertinet.

55 Est enim Deus, &c.] Quum frequentiss. citetur hæc scriptura à Cypriano, & sic legant Ms. non est genuinum quod alii legunt: Et enim Deus, &c. potens est, Eadem ratione substituimus: liberabit, pro eo quod erat: Liberare, ac: Et si non, pro eo quod erat: Quod si noluerit, præsertim quum Græcè sic legantur hæc omnia.

56 & ostendo virtutem eius] Etiam hoc ex Ms. castigauimus pro eo quod erat: ostendam, nam Græcè legitur δεικνύω.

57 septenarium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes] Similem de septenario locum, sed non tam amplum, habes infra lib. Testimon. 1. cap. 20. vbi easdem scripturas eodem stylo producit; qui præterea de hoc scripserint auctores, ex D. Hier. in argumento diximus. Atqui perfectionem huius numeri deducit D. August. qu. in Deut. 42. & latius lib. 11. de ciuit. Dei cap. 30. Totus (inquit) impar primus numerus ternarius est, totus par quaternarius, ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro vniuerso sæpe ponitur, &c. Qua eadem ratione commendat huius numeri perfectionem Macrobius lib. in somnium Scipionis. De eodem etiam Gellius lib. 3. Hilarius vero de eodem agit paucis in præfat. Psalm. & paulo latius in illud Psal. 118. Septies in die laudem dixi tibi; sed stylo ab hoc libro longe diuersissimo.

58 septem dies septem annorum millia continentes] Quid sibi velit non satis intelligo, ni eius fuerit sententiæ, in qua se aliquando fuisse fatetur D. August. lib. 20. de ciuit. Dei cap. 7. quod sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis, sequeretur velut Sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet resurgentibus sanctis. Quæ esset vtcunque tolerabilis (inquit) si aliquæ delitiæ spiritales in illo Sabbato affutura sanctis, per Domini præsentiam crederentur. Verum neque hæc probatur opinio, vtpote quæ ad Chiliastas accedat quam proxime; qui hoc solo differunt, quod carnales delitias illo Sabbato somniant (inter quos fuerunt Latini Tertullian. Lactantius, Victorinus, Seuerus, & Græci Papias, Iustinus, Irenæus & Apollin) & improbat D. Hieron. præfat. lib. 18. in Esaiam & in cap. 37. Ezech. & Catal. de vir. illustr. Neque etiam satis certa est opinio de duratione mundi ad sex annorum millia duntaxat, quam loc. cit. sequi videntur D. August. & D. Hieron. in illud Psalm. 89. Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies hesterna. Quippe refutatur ab ipso eodem D. August lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 53. & disertis verbis in dictum Psalm. 89. vbi quantum apparet alludens ad verba D. Hieron. Ausi sunt (inquit) homines præsumere scientiam temporum, quod scire cupientibus discipulis. (Act. 1.) Dominus ait: Non est vestrum scire tempora quæ pater posuit in sua potestate, & definierunt hoc sæculum sex annorum millibus tanquam sex diebus posse finiri, nec attenderunt quod dictum est: Tanquam dies vnus qui præteriit. Non enim quando dictum est, solo mille anni præterierant, &c. Latius idipsum fit à Ven. Beda, lib. maiori de temporum ratione cap. 66. Neque vero quicquam conuincit quod citat D. Hieron. ex 2. epist. Petri 3. cap. Dies vna apud Deum quasi mille anni, & mille anni quasi vnus dies. Alioqui enim sibi contradiceret ipse Petrus paulo post subiungens: Adueniet autem dies Domini sicut fur. Sed hoc significare Apostolum rectè docet Beda in comment. quod in cognitione diuina virtutis & præterita & futura & præsentia æqualiter constent. Si autem iam olim reprobata sit à tantis verbis hæc opinio, multo magis explodendum commentitium illud Eliæ non Prophetæ sed Rabbini, de sex annorum millibus vaticinium, quo hodie plerique vtuntur in suis Chronicis.

59 vt consummatio legitima compleatur] Soli Manut. & Morel. impleatur.

60 super Petrum Domini voce fundata] Rectè sic cum Manut. & Gran. Ms. frequentissimum est enim hoc Cypriano, vide epist. 55.

61 regem, &c. prouocauerat] Siue hoc legas siue cum Cambr iram regis perinde est.

62 exsecta prius lingua] Orthographiam hanc Man. confirmant Ms. antea erat in exc. exacta, pessime.

63 iterum ab eo suscitandos in vitam æternam] illud: in vitam æternam; neque Ms. legunt, neque aut Græca aut Latina exemplaria.

64 Quale illud leuamentum fuit martyri] Ms. hæc lectio placet præ vulgata: martyrij, eo quod sequitur: cruciatibus suis. Neque noua vox est: leuamentum.

65 impunè futurum] Sic rectius Afflig. & ex. ceteri, quam Cambr. & Manut. impunitum futurum, est Græcè. ἀθῴως ἔσεσθαι.

66 quæ te in vtero mensibus nouem portaui] Etiam hic mallem lectionem Ms. & Grauii: decem, nisi obstaret & Latinus & Græcus contextus. Est enim vsitata ea lectio veteribus tam sacris quam prophanis auctoribus Sic Sap. 7. Sum quidem & ego mortalis homo decem mensium tempore coagulatus: Sic iuxta Ms. cod. Hieron,

Hier. libro aduersus Heluid. Sacri ventris hospitium, cuius decem mensibus inhabitator fuit. Ambr. quoque similiter serm. 15. in Psalm. 118. Item Volusianus Aug. *Miror* *vtrum mundi Dominus & rector, intemerata femina corpus impleuerit, pertulerit decem mensium longa illa fastidia mater: vbi alludit ad illud Virg. Matri longa decem tulerunt fastidia menses. Similiter Terentius,* Compressu *facta est grauida, mensis hic decimus est.*

67. In cælum & in terram] *Adiecimus ex vtroque Ms. vocem* : in, *hactenus desideratam, vtpote qua & Græcè & Latine legatur.*

68 Ae ne quis vel libelli] *De libellis ac libellatis vide epistolam ad Anton. Quum autem frequens sit horum mentio apud Cyprianum, apud Hylarium nulla: etiam hoc conuincit, opus esse Cypriani genuinum.*

69. Nec Eleazarus tacendus] *Ms. vterque* Eleazar, *sed prius malo quòd Græcè legatur*: Ελεάζαρος.

70. Manifestum est) *Hoc ex Ms. substituimus, pro eo quod erat*: manifestè tu scis, *eo quod Græce habeatur*: φανερὸν ἐστιν.

71. Amicti stolas albas) *Magis placet tum hic tum paulopost hæc Ms. & Morells lectio, quàm cæterorum*: stolis albis, *quia prior phrasis est Cyprianica.*

72. Et seruiunt ei die ac nocte) *Illud*: die ac nocte, *desideratur in* Ms. *nostris & apud* Morel. *quia tamen Græce legitur, nolui prætermittere.*

Cap. 12. 73. Spiritus sanctus ostendit & præcinit) Manut. præcanit, *sic & Tertull. alicubi:* Ms. *tamen prius legunt.*

74. Quasi holocausta hostiæ) *Grau. legit cum vulg. interprete*: holocausti hostiam, *sed prius legunt* Ms. *tum hic, tum test. lib. 3. cap. 15. & accedit magis ad id quod Græce est* ὁλοκαρπώματα θυσίας: *quare & supra Epistola 81. ita quoque legendum. Rursum autem Salomoni hunc librum ascribit.*

75. Pœnitentiam agentes) *Hoc ex cod. Cambr. pro eo quod erat*: habentes, *nam supra ad* Demet. *sic legitur.*

76. Præ angustia) Morel. *legendum putat*: per angustiam, *eo quod Græce sit*: διὰ στενοχωρίαν, *sed prius habent* Ms. *& exc. tum hic tum loco citato, nec repugnat significatio vocis* διὰ.

77. Venientes autem venient in exultatione, portantes gremia sua) *Denuo hoc adiecimus ex* Ms. *omissum a* Manut. *quod alibi apud Cyprianum legatur.*

78. Exquirunt eum] M*agis placet hæc vulg. exc. lectio, quàm* Manut. inquirunt, *aut Afflig. cod.* requirunt, *quod prior sit Cypriano frequentior.*

79. Hic saluabit illam] *Camb. cod.* in sæculo isto, in vita æterna inueniet eam, *prior scriptura est Luc. 9. poster. Ioan. 12.*

80. Nec solos animaduersos) *Rursus hic de* Martyrio *cordis.*

81. Plus nos accipere] *In titulis capitum supradiximus, non debere hic poni cap. 13.*

82. Inenarrabilia verba] *Adiicimus*: verba, *ex* Ms. *& quodam* Morel. *cod. eo quod legatur ab Apostolo.*

83. Qui oculata fide Iesum Dominum vidisse se gloriatur) *Ita hunc locum restituimus ex Cambr. & quodam vetustiss.* Morel. *cod. Quum enim eiusdem Epistolæ c. 15. dicat Apostolus: Nouissime aut omnium tanquam abortiuo visus est & mihi, non vidit Iesum occulta fide duntaxat, sed & oculata fide,* id est, *per apparitionem ocularem.*

84. Qui ante deiecerat] *Etiam hanc tanquam significatiorem substituimus ex Afflig. cod. pro eo quod alii*: deceperat.

85. Vel si accersitio ante præuenerit] *Rursum cum exc. sic legunt* Ms. *quare non placet quod habet in margin. Grauius*: arcessitio.

TESTIMONIORVM LIBRI tres ad Quirinum.

ARGVMENTVM IN TRES libros sequentes.

Nihil aliud integris hisce tribus libris agit Cyprianus, quam quod ad vitæ Christianæ institutionem & eruditionem scripturarum testimonia in certa aliquot capita congerat. Quorum primus & secundus peculiariter aduersus Iudæos conscripti sunt; tertius magis ad vitæ instructionem pertinet. Latius argumentum ex vtraque præfatione & capitulorum indicibus colligere est. Mirari autem satis nequeo Erasmi de his libris censuram, qua sibi probabilius esse dicit non esse Cypriani; præsertim quum fateatur, in præfatione stilum eius esse; & in cæteris Stilum *exercere nequiuerit, non aliud quàm scripturarum* ῥαψῳδίας *congerens. Certè D. Hier. Dial. 1 aduersus Pelagianos (quod miror illum non aduertisse, quum scholia conscriberet) D. Aug. lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum: c. 8. & 10. Gennadius in catal. de Pelagio, & Beda Retract. in cap. 3. Act. disertis verbis horum librorum mentionem faciunt. Quorum D. Aug. Cyprianum (inquit) cum debito certe honore commemorat, vbi testimoniorum librum scribens, eum se asserit imitari; hoc se dicens facere ad Romanum, quod ille fecerit ad Quirinum. Ex quo loco, & Beda, Testimoniorum ad Quirinum titulo, hoc opus inscripsimus. Neque verò Ms. Cambr. Anglicus, & Afflig. neque illorum quisquam, aduersus Iudæos titulum faciunt: nos tamen in duobus priorib. libris eum seruauimus, quod argumento satis congruat, & quod illorum vtroque Tertull. imitetur librum de præscriptionibus aduersus Iudæos, & lib. 3. aduersus Marcionem; in postremo reiecimus. Cæterum Quirinum eum esse puto, cuius faciunt mentionem Martyres ad Cyprianum scribentes, Epistolis supra 78. 79. & 80.*

PRÆFATIO IN DVOS libros priores.

CYPRIANVS QVIRINO filio, Salutem.

OBtemperandum fuit, fili charissime, desiderio tuo spiritali, impensissima petitione diuina magisteria poscenti, quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instituere dignatus est, vt à tenebris erroris abducti, & luce eius pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita à nobis sermo compositus, & libellus compendio breuiante digestus est: vt quæ scribebantur, non copia latiori diffunderem; sed quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis, necessaria quæque colligerem, quibus non tam tractasse, quàm tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus breuitas eiusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio, id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Vnum, quo ostendere enisi sumus; Iudæos secundum quæ fuerant ante prædicta, à Deo recessisse, & indulgentiam Domini quæ sibi iam pridem data, & in posterum promissa fuerat, perdidisse: successisse verò in eorum locum Christianos fide Dominum promerentes, & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum; quod idem venerit, qui secundum scripturas annunciatus est, & gesserit ac perfecerit vniuersa, quibus intelligi & cognosci potest, quod ipse sit qui prædictus est: quę legenti tibi interim prosint ad prima fidei lineamenta formāda. Plus roboris tibi dabitur, & magis ac magis intellectus cordis operabitur, scrutanti scripturas veteres ac nouas pleniùs, & vniuersa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de diuinis fontibus impleuimus modicum, quod tibi interim mitteremus. Bibere vberiùs & saturari copiosiùs poteris, si tu quoque ad eosdem diuinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te, fili charissime, semper benè valere.

CAPITVLA LIBRI PRIMI.

21 Quòd

21 Quod gentes magis in Christum credituræ essent.
22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiam eius amissuri essent Iudæi, nos verò accepturi: & quod Christianorum nouum nomen benedicetur in terris.
23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quàm Iudæi perueniant.
24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo eius abluerint, & in Ecclesiam transeuntes præceptis eius obtemperauerint.

TESTIMONIORVM LIBER primus aduersus Iudæos ad Quirinum.

CAPVT PRIMVM.

IVDÆOS in offensam Dei grauiter deliquisse, quòd Dominum dereliquerint, & idola secuti sint, in Exodo populus ad Aaron: Exurge, & fac nobis Deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos eiecit de Ægypto, quid ei acciderit, non scimus. Item illic Moyses ad Dominum: Precor ait, Domine, Deliquit populus hic delictum grande: fecerunt sibi Deos aureos & argenteos, & nunc si dimittis eis delictum, dimitte: sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam illum de libro meo. Item in Deuteronomio: Sacrificauerunt dæmoniis, & non Deo. Item libro Iudicum: Et fecerunt filij Israel malignum coram Domino Deo patrum suorum, qui eiecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt Deos gentium, quæ circa illos sunt; & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum & seruierunt Baal. Item illic: Et adiecerunt filij Israel iterum facere malignum coram Domino, & seruierunt Baal & Diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non seruierunt illi. Derelictus est Iuda, & abominatio facta est in Israel & in Hierusalem, quoniam profanauit Iudas sancta Domini, in quibus dilexit & affectauit Deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Iacob apud Malachiam.

Exo.32. *Exo.32.* *Deut.32.* *Iudic.2.* *Malac.2.*

2 Item quod Prophetis non crediderint & eos interfecerint, apud Hieremiam Dominus dicit: Misi ad vos seruos meos Prophetas, ante lucem mittebam (& non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris) dicens: Conuertatur vnusquisque à via sua mala, & à nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris, à sæculo & vsque in sæcula. Item illic: Nolite ambulare post Deos alienos vt seruiatis eis, & ne adoraueritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos; & non audistis me. Item in βασιλειῶν libro tertio, Helias ad Dominum: Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filij Israel, altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre eam. Item in Esdra: Desciuerunt à te, & abiecerunt legem tuam post dorsum suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos vt reuerterentur ad te.

Hier.35. *Hier.25.* *3.Reg.19.* *2.Esd.9.*

3 Ante prædictum quod Dominum neque cogniturí, neque intellecturi, neque recepturi essent; apud Esaiam: Audi cœlum; & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios generaui & exaltaui, ipsi autem me reprobauerunt. Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui. Israel autem me non cognouit, & populus me non intellexit. Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis. Semen nequam filij scelesti, reliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel. Item apud eundem Dominus dicit: Vade & dic populo isti: Aure audietis, & non intelligetis; & videntes videbitis, & non videbitis. Incrassauit enim cor populi huius; & auribus grauiter audierunt, & oculos suos concluserunt, ne fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & reuertantur, & curem illos. Item apud Hieremiam Dominus dicit: Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non poterunt aquam portare. Item apud eundem: Ecce sermo Domini factus est eis in maledictum, & non volunt illum. Item apud eumdem Dominus dicit: Cognouit tempus suum turtur & hirundo, turis passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognouit iudicium Domini. Quo modo dicetis, sapientes sumus, & lex Domini nobiscum est? 17 In cassum facta est metatura falsa, 18 scribæ

Esa.1. *Esa.6.* *Hier.2.* *ibid. 20. & 18.*

confusi sunt, sapientes trepidauerunt, & capti sunt, quia verbum Domini reprobauerunt. Item apud Salomonem: Quærunt me mali, & non inuenient: odio enim habuerunt sapientiam: sermonem autem Domini non receperunt. Item in Psalmo 27. Redde eis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini. Item in Psalmo octogesimo primo: Non cognouerunt neque intellexerunt, in vmbra deambulabunt. " Item in Euangelio χρ̄ Ioannem: In sua propria venit: & sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt, dedit illis potestatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomine eius.

Psalm. 27. & 28. Ioan. 1.

4 Quod scripturas sanctas intellecturi Iudæi non essent, intelligi autem haberent in nouissimis téporibus, postea quam Christus venisset: apud Esaiam: Et erunt vobis hi omnes sermones sicut sermones libri qui signatus est: quem si dederis homini scienti litteras ad legendum, dicet: Non possum legere, signatus est enim. " Sed in illa die audient surdi sermones libri, & qui in tenebris & qui in nebula sűt: oculi cæcorum videbunt. Item apud Hieremiam: In nouissimo dierum cognoscetis ea. Item apud Danielem: Muni sermones, & signa librum, vsque ad tempus consummationis, quoad discant multi, & impleatur agnitio: quoniam cùm fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. In Epistola Pauli ad Corinthios prima: Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt. Item in Epistola ad Corinthios secunda: Obtusi sunt sensus eorum vsque in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione veteris Testamenti manente, quod non reuelatur, quia in Christo euacuatur: & vsque in hodiernum, si quando legitur Moyses, velamentum est super cor eorum. " Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamentum. In Euangelio " Dominus post resurrectionem dicit: Isti sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cùm adhuc essem vobiscum; quia oportet adimpleri omnia scripta in lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me. Tunc adaperuit illis sensum, vt intelligerent scripturas, & dixit illis: " Quia sic scriptum est; & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die, & prædicari in nomine eius pœnitentiam & remissam peccatorum vsque in omnes gentes.

Esa. 29. Ibidem. Hier. 23. Dan. 12. 1. Cor. 10. 2. Cor. 3. Luc. 24.

5 Nihil post Iudæos intelligere de scripturis, nisi priùs crediderint in Christum apud Esaiam: Et, si non credideritis, neque intelligetis. Vnde Dominus in Euangelio: Si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccatis vestris. Fide autem stare iustitiam, & illic esse vitam, prædictum est apud Abacuc: " Iustus autem ex fide mea viuet: Inde Abraham pater gentium credidit. In Genesi: Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Item Paulus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & deputatum est ei ad iustitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Prouidens autem scriptura quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia benedicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham.

Esa. 7. Ioan. 8. Abac. 2. Gen. 15. Gal. 3.

6 Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi; apud Esaiam: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ; regionem vestram in conspectu vestro, " alieni comedent eam; & deserta & subuersa à populis alienis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, quasi ciuitas quæ expugnatur. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, " & quasi Gomorra similaremur. Item in Euangelio Dominus dicit: Hierusalem Hierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas missos ad te: quoties volui congere filios tuos sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.

Esa. 1. Matth. 23.

7 Item quòd essent amissuri lumen Domini apud Esaiam: " Venite, ambulemus in lumine domini: dimisit enim populum suum domum Israël. Item in Euangelio " χρ̄ Ioannem: Fuit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Item illic: Qui non crediderit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum; & magis dilexerunt tenebras quàm lucem.

Esa. 2. Ioan. 1. Ioan. 3.

8 Quod circuncisio prima carnalis euacuata sit, & secũda spiritalis repromissa sit; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus viris Iuda, & qui inhabitant Hierusalem: " Renouare inter vos nouitatem, & ne semi-

Hier. 4.

seminaueritis in spinis: circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri; ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit qui extinguat. Item Moyses dicit: In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui, ad Dominum Deum amandum. Item apud Iesum Naue: Et dixit Dominus ad Iesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & assidens circumcide secundo filios Israël. Item Paulus ad Colossenses: Circumcisi estis circumcisione non manufacta in expoliatione carnis, sed in circumcisione Christi. Item quod Adam primus à Deo factus incircumcisus, & Abel iustus, & Enoch qui Deo placuit, & translatus est. Et Noë " qui terris hominibúsque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus seruaretur electus est: & Melchisedech sacerdos, secundum cuius ordinem Christus repromissus est, tum quod illud signaculum fœminis non proficit. " Sigoo autem Domini omnes signantur

Deut. 30. *Iosue 5.* *Coloss. 2.*

9 Quod lex prior, quæ per Moysen data est, cessatura esset, apud Esaiam: Tunc manifesti erunt qui signant legem, " ne discant. Et dicet: Expecto Deum qui auertit faciem suam à domo Iacob, & fidens ero in illum. Item in Euangelio: Omnes Prophetæ & lex, vsque ad Ioannem prophetauerunt.

Esai. 8. *Mat. 11.*

10 Quod lex noua dari haberet, apud Micheam: Quoniam lex de Sion proficiscetur, & sermo domini " de Hierusalem. Et iudicabit inter plurimos populos, & reuincet & deteget validas nationes. Item apud Esaiam: De Syon enim procedet lex, & verbum domini de Hierusalem, & iudicabit inter gentes. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo benè sensi, ipsum audite.

Michea. 4. *Esai. 2.* *Matth. 3.*

11 Quod dispositio alia & testamentum nouum dari haberet, apud Hieremiam: Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israel, & domui Iuda testamentum nouum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum, vt educerem eos de terra Ægypti, " quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam Domui Israël post dies illos, dicit dominus: Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem; & non docebunt vnusquisque fratrem suum dicentes: Dinosce Dominum, quia omnes scient me à minimo vsque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.

Hier. 31.

12 Quòd baptisma vetus cessaret, & nouum inciperet, apud Esaiam: Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare Ecce facio noua quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum; plebem meam quam acquisiui, vt virtutes meas exponeret. Item apud eundem; Si sitierint, 36 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis: findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea. Item in Euangelio κατὰ Matthæum Ioannes dicit: Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam: qui venit autem post me, fortior me est, 37 cuius non sum idoneus calceamenta portare. Ipse vos baptizat in Spiritu sancto & igni. Item κατὰ Ioannem: 38 Nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de Spiritu, Spiritus est.

Esa. 43. *Esa. 84.* *Matt. 3.* *Ioan. 3.*

13 Quòd iugum vetus euacuaretur, & iugum nouum daretur; in Psalmo secundo: 39 Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt Reges terræ & Principes collecti sunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & abiiciamus à nobis iugum eorum. Item in euangelio κατὰ Matthæum Dominus dicit: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris: Iugum enim meum bonum est, & sarcina leuis. 40 Apud Hieremiam: In illa die contribulabo iugum à ceruice illorum, & vincula illorum disrumpam, & non operabuntur alijs, sed operabuntur domino Deo, & Dauid Regem suscitabo ipsis.

Psal. 2. *Mat. 11.* *Hier. 30.*

14 Quòd pastores veteres cessaturi essent & noui inciperent; apud Ezechielem. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oues meas de manibus eorum, & auertam eos vt non

Ezech. 34.

pascant oues meas, & iam non pascent eas, & extraham oues meas de ore eorum, & pascam eas cum iudicio. Apud Hieremiam Dominus dicit: Et dabo vobis pastores secundùm cor meum, & pascent vos pascẽtes cum disciplina. ‟ Item apud Hieremiam: Audite verbum Domini gentes, & nunciate Insulis quæ longè sunt, dicite: qui dispergit Israël congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, quia eruit Dominus Iacob, & eruit de manu fortiores illius.

Hier.3. & 31.

15 Quod Domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessasset templum vetus & nouum cœpisset: Βασιλειῶν secundo: Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens, Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cùm impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius; hic ædificabit mihi domum in nomine meo, ‟ & erigam thronum eius in secula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsque in secula in conspectu meo. Item in Euangelio Dominus dicit: Non relinquetur in remplo lapis super lapidem qui non dissoluatur. Et: Post triduum aliud excitabitur sine manibus.

2.Reg.7.

Mar.13. & 14.

16 Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur; apud Esaiam: ‟ Quò mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum dicit Dominus? Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum, & sanguinem taurorum, & hircorum nolo. Quis enim exquisiuit ista de manibus vestris? Item in Psalmo quadragesimo nono. Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificiũ laudis, & redde Altissimo vota mea: Inuoca me in die pressuræ & eruam te, & clarificabis me. Item in Psalmo eodem: Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei. Item in Psalmo quarto: Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Dominum. Item apud Malachiam: ‟ Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam à solis ortu & vsque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo & sacrificium mundum; quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.

Esa.1.

Psal.49.

Malac.1.

17 Quod sacerdotium vetus cessaret, & nouus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset; In Psalmo 109. Ante Luciferum genui te. Iurauit Dominus ‟ & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Item in Βασιλειῶν primo Deus ad Heli sacerdotem: Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ, & in pane vno.

Psal.109.

1.Reg.2.

18 Quod Propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum nouum daret, & qui magis audiri deberet; in Deuteronomio Deus ad Moysen: ‟ Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum, sicut te: Et dabo verbum meum in ore eius, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quęcunque loquutus fuerit Propheta ille in nomine meo, ego vindicabo. De quo & Christus in Euangelio κατὰ Ioannem: Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere, hæ sunt quæ testimonium perhibent de me: & non vultis venire ad me, vt vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem, est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mihi: de me enim ille scripsit: Si autem illius scripturis non creditis, quo modo verbis meis credetis?

Deut.18.

Ioan.5.

19 Quod duo populi prędicti sint maior & minor, id est, vetus Iudęorum, & nouus qui esset ex nobis futurus, in Genesi: Et dixit Dominus Rebeccæ: Duæ gentes in vtero tuo sunt, ‟ & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Item apud Osee: Vocabo non populum meum, populum meum, ‟ & non dilectam, dilectam. Erit enim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filij Dei viui.

Gen.25.

Osee2. Rom.9. Osee1.

20 Quod Ecclesia quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gẽtibus, quam quot synagoga ante habuisset: apud Esaiam: Iucundate sterilis quæ non paris: erumpe, & exclama quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quàm eius

Esa.54.

quæ habet virum: Dixit enim Dominus: 49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & polos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tuum gentes possidebit, & ciuitates desertas inhabitabit. Noli timere quia reuinces. Neque reuerearis, quia maledicta es? quoniam confusionem æternam obliuisceris. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic & Iacob accepit vxores quas, maiorem Liam oculis infirmioribus, in typum Synagogæ, minorem speciosam Rachel in typum Ecclesiæ, quę & sterilis diu mansit, 50 & postea peperit filium Ioseph, qui & ipse fuit typus Christi. Et in Βασιλειῶν primo legitur, Helcana habuisse vxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi; sed secundum Dei miserationem & promissionem, cùm illa orasset in templo, & natus Samuel typus fuit Christi. Item in Βασιλειῶν primo: sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat filios, infirmata est. Filii autem septem sunt Ecclesiæ septem. Vnde & Paulus septē Ecclesiis scripsit; & Apocalypsis Ecclesias septem ponit, vt seruetur septenarius numerus: vt dies septem, quibus Deus mundum fecit vt angeli septem qui assistunt & conuersantur ante faciem Dei, 51 sicut Raphael Angelus in Tobia dicit: & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrii: & oculi Domini septem, qui mundum speculantur: & lapis cum oculis septem, vt Zacharias dicit: & spiritus septem: & candelabra in Apocalypsi septem: & columnæ septem, super quas ædificauit domum sapientia apud Salomonem.

[Gen. 21. Gen. 29. & 30. 1. Reg. 1. 1. Reg. 2. Apoc. 1. Gen. 1. Tob. 12. Exod. 25. Zacha. 4. & 3. Prou. 9.]

21 Quod gentes magis in Christum crederent; in Genesi: Et dixit Dominus Deus ad Abraham: Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in illam terram quā tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicētur in te omnes tribus terræ: de hoc ipso in Genesi; Et benedixit Isaac Iacob. Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cœli & à fertilitate terræ multitudinem frumenti, & vini & olei & seruient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris Dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus. De hoc ipso in Genesi: Vt vidit autem Ioseph; quoniam superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, graue illi visum est; & apprehendit Ioseph manum patris sui, auferre eam à capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem ioseph ad patrem suum: Non sic pater, hic est primitiuus meus, superpone dexteram tuam super caput eius: Ille autem noluit & dixit: Scio fili, scio; & hic erit in populum; & hic exaltabitur: sed frater eius iunior maior illo erit; & semen eius erit in multitudinem gentium. Item in Genesi; Iuda te laudabunt fratres tui; manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui catulus leonis Iuda, de frutice fili mi ascendisti; recubans obdormisti velut leo, & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Iuda, & dux de femoribus eius, 53 quoad vsque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. 54 Deligans ad vitem pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ. Lauabit in vino stolam suam, & in sanguine vuæ amictum suum. Formosi oculi eius à vino, & candidi dentes eius magis quàm lac. Inde in Numeris de populo nostro scriptum est: Ecce populus quasi populus leoninus exsurget, In Deuteronomio: Eritis gentes in caput, incredulus autem populus in caudam. 56 Item apud Hieremiam: Audite vocem tubæ, & dixerunt: Non audiemus propter hoc audient gentes, & qui pascent pecora in eis. 57 In Psalmo 17. Constitues me in caput gentium. Populus quem non cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. De hoc ipso apud Hieremiam Dominus dicit: Priusquam te formarem in vtero, noui te; & priusquam exires de vulua, sanctificaui te, & Prophetam in gentibus posui te. Item apud Esaiam Ecce testem illum nationibus manifestaui; principem & imperantem gentibus. Item apud eundem: Gentes quę non nouerunt te, inuocabunt te: & populi qui ignorabant te, ad te confugient. Item apud eundem: Et erit in illa die radix Iesse, qui surget imperare omnibus gentibus: 58 in illum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Item apud eundem: Terræ

[Gen. 12. Ibid. 27. Ibid. 48. Ibid. 49. Deut. 28. Hier. 6. Psal. 17. Hier. 1. Esa. 55. Esa. 11.]

Esai. 9. Zabulum & terra Neptalim [59] via Maris, & cæteri qui maritima inhabitatis, & trãs Iordanem gentium populus, ambulans in tenebris, videte lumen magnum: qui habitatis in regione vmbræ mortis, lumen lucebit super vos. Item apud eundem: 60 Sic dicit dominus Deus Christo meo domino, cuius teneo dexteram, vt exaudiãt eum gentes. Et fortitudinem regum dirumpam; aperiam ante ipsum portas & ciuitates non claudentur. Item apud eundem: Venio colligere omnes gẽtes & linguas, & venient & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex eis conseruatos in gentes quæ longæ sunt, quæ non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Item apud eundem: Et in omnibus his non sunt conuersi: igitur extollet signum in gentes quæ sunt longe, & attrahet illos à summo terræ. Item apud eundem: Quibus non est nunciatum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent. Item apud eundem: Manifestus factus sum eis, qui me non quærunt; inuentus sum ab eis, qui me non interrogabant. Dixi ecce sum genti, quæ non inuocauit nomen meum. De hoc ipso in actibus Apostolorũ Paulus: Vobis primum oportuerat indicari verbum Dei: sed quia expulistis illud, nec vos dignos vitæ æternæ iudicastis, ecce conuertimus nos ad gentes: sic enim dixit per scripturas Dominus: Ecce lucem posui te inter gentes, ita vt sis in salutationem vsque ad fines terræ.

Matt. 4. Esa. 45. Esa. 66. Esa. 5. Esa. 52. Esai. 65. Act. 13.

22 Quod panem & calicem Christi, & omnem gratiã eius amissuri essent Iudæi, nos verò accepturi, & quòd Christianorũ nouum nomen benediceretur in terris apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: ecce qui mihi seruiunt, bibent, vos autem sitietis: ecce qui mihi seruiunt iucundabuntur, vos autem confundemini; vos interficiet Dominus 61 Eis autem qui seruiunt mihi nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terra. Item illic. Igitur extollet signum in gentes quæ sunt longe, & attrahet illos à summo terræ, Et ecce cito leuiter venient, non esurient, neque sitient. Item illic: Ecce itaq; dominator Dominus Sabaoth aufert à Iuda, & ab Hierusalem valentem & validum, valentiam panis, & valẽtiam aquæ, Item in Psalmo tricesimo tertio: Gustate & videte quoniam dulcis est Dominus: fœlix est vir qui sperat in eum. Timete dominum Deum omnes sancti eius, quoniam non est inopia eis qui eum metuũt. Diuites eguerunt & esurierunt: qui autem inquirunt Dominum, non indigebunt omni bono. Item in Euangelio s[...] Ioannem Dominus dicit: Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet; qui in me crediderit, non sitiet vnquam. Item illic ipse: Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, 62 sicut dicit scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item illic ipse; Nisi ederitis carnem filii hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis

Esa. 65. Esa. 5. Esa. 3. Psal. 33. Ioan. 6. Ibidem. 7. Ibid. 6.

23 Quod ad regnum cœlorum magis gentes quam Iudæi peruenirent, in Euangelio Dominus dicit: Multi venient ab Oriente & Occidente, & recumbẽt cum Abraam & Isaac & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni exibunt in tenebras exteriores; [63] illic erit ploratio & stridor dentium.

Math. 8.

24 Quod solo hoc Iudæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinẽ Christi occisi baptismo eius abluerint; & Ecclesiam eius transeuntes, præceptis eius obtemperauerint; apud Esaiã Dominus dicit: 64 Iam non laxabo peccata vestra. Cùm extenderitis manus, auertam faciem à vobis: & si multiplicaueritis preces non exaudiam vos: 65 manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Lauamini, mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, à conspectu oculorum meorum, cessate à nequitiis vestris. Discite bonum facere, exquirite iudiciũ, conseruate eum qui iniuriam patitur, iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit dominus; & 66 si fuerint peccata vestra vt phœniceum, vt niuem exalbabo: & si fuerint quasi coccinum, vt lanam inalbabo. Et si volueritis, & audieritis me, bona terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audieritis me, gladius vos consumet. Os enim Domini locutum est ista.

Esa. 1.

ADNOTATIONES IN librum primum Testim. ad Quirinum.

1 Et fecerunt filij Israël malignum coram domino Deo) *Tum hic tum paulopost, substituimus hanc lectionem ex Assig. & Cambro. cod. pro eo quod erat.* contra Dominum Deum, *eo quod Græce sit ἐναντίον κυρίου & : ἐναντίον κυρίου.*

Cap. 1.

2 &c

2 & secuti sunt Deos gentium quæ circa illos fuur] *Aut hoc pacto legendum est cum vulg. exc. aut cum textu Græco* Deos alios à gentibus quæ circa illos, *Ms. legunt dumtaxat* : & sequuti sunt Deos, *Manut.* Deos a gentibus quæ circa illos.

3 & offenderunt Dominum & reliquerunt Deum] *Sic recte Manut. & Morel. pro eo quod erat dumtaxat* : & offenderunt Deum, *quia vtrumque Græce legitur apud 70. quanquam tamen multo plus legant paulo prius illi, quemadmodum hodie exstant.*

4 & seruierunt Baal & diis alienigenarum & reliquerunt Dominum] *Hæc verba omissa rursum adiecimus ex vtroque Ms. Nam si hæc prætermittenda sint, eo quod hodie 70. non legant, neque legendum quod sequitur:* & non seruierunt ei. *Atqui vtrumque habent cæteri excusi omnes, & postremum ipse Manut.*

5 Apud Malachiam] *Ex codice Camb. & vet. excus. cum Morel. hic legimus, pro eo quod corrupte erat* : Malachiel; *nam Tertul. hunc Prophetam citans, & ipse Cyprianus infra c. 16. & lib. 2. c. 5. & lib. 3. c. 3. prius illud legunt.*

Cap. 2.

6 Item illic] *Ex vtroque Ms. & vet. exc. addimus* : Item illic, *& congruit, eo quod ex alio cap. Hier. citetur quod sequitur.*

7 Item in Βασιλείων libro tertio,) *Quum hoc legaat tum hic cum vbiq; postea tribus his libris vte que Ms. & vet. exc. nos cum Morel. vbique id substituimus, pro eo quod erat* : Regum. *Præsertim quum & Tertul. lib. 3. aduersus Marcionem, (quem librum imitatur hoc opere) legat: & in primo Basiliarum, & lib. 4. Habet tertiam Basiliarum; & si quartam, (pro quo legendum: tertium & quartum) & eodem lib. 4. Sic & retro in Βασιλείοις. Et certe genitiuus iste pluralis, non minus voci Βασιλεία communis est quam voci Βασιλεύς, vt non obstet quod:* Regnorum, *alibi legaat Tertul. & Cypr. Quod semel dixisse sufficiat.*

8 Æmolando æmulatus sum Domino Deo] *Hanc lectionem Manut. confirmat vterque Ms. est autem ad verbum è Græco; prior lectio* : Dominum Deum, *magis Latina erat.*

9 & remansi ego solitarius] *Ms. vterque* : solus *sed Græce est* : μονώτατος.

10 Desciuerunt à te) *Siue hoc legas, siue quod habent Ms.* Discesserunt, *perinde est. Ascribit autem Esdræ eum librum qui ab aliis Neemiæ inscribitur.*

Cap. 3.

11 & præbe aures terra) *Etiam hic indifferens est hæc lectio, & Ms.* auribus percipe, *præterquam quod ista magis accedat ad lectionem Tertul. lib. 3. adu. Marc.* in aures percipe, *& quod significantius exprimit vocem Græcam ἐνωτίζου.*

12 ipsi autem me reprobauerunt) *Sic Ms. & Manut. Cyprianus supra lib. de Orat. Domin. & exc. vulga.* me spreuerunt, *perinde est. Nam & Græca vox vtrumque significat, & Tertul. quoque variat. Libro enim aduersus Iudæos legit* : spreuerunt me, *lib. 3. aduersus Marcion.* me reiecerunt, *& lib. de Orat.* me non agnouerunt.

13 Semen nequam] *Concordant in hoc Ms. tum hic tum supra lib. de Orat. Domin. vetus quoque exc. & Remboldus vt legant* : Semen, *non* : semini. *Pro* : nequam, *autem hic legunt*. pessimum.

14 & in indignationem misistis] *Hanc Cypriani vtroque loco lectionem, confirmat Tertul. lib. aduersus Iudæos; quare non placet lectio Ms* prouocastis.

15 Incrassauit enim cor populi huius) *Ita nos primi ex vet. exc. & vtroque Ms. cod. Eleganter quidem est lectio Remboldi & cæterorum exc. omnium* : incrassaui, *sed repugnat vox Græca ἐπαχύνθη, quæ reperitur iuxta 70. non modo Isa. 6. c. vnde hic locus citatur, sed & Marc. 13. & Act. 28. Cypriano etiam non est infrequens, Actiuis verbis pro passiuis vti. Tertul. vero aduers. Marcion. lib. 3. & cæteri legunt passiuè* : incrassatum est.

16 qui non poterunt aquam portare) *Ad verbum expressit quod Græce est δυνήσονται. Epistola tamen supra 70. & lib. de vnit. Eccles. legit* : possunt, *& Tertul. aduersus Iudæos* : poterant.

17 Incassum facta est metatura falsa) Metaura, *legunt Camb. cod. Gran. Morel. & Man. pro eo quod Afflig. & alii exc.* mœchatura, *Græce est σχοῖνος, quæ vox proprie iuncum significat, quare quum iunceis mariniis olim scribere solitos fuisse veteres, recte D. Hier. vertit stylum. Significat & funem: vnde σχοινίον funiculus, quia ex vlua & iunco palustre (teste Plinio l. 12. c. 1.) nectuntur & torquentur funes. Significat etiam idem quod σχοινισμὸς, id est, mensuram per funem. Vnde apud Herodotum σχοῖνος pro mensura terræ Persica accipitur 60. Stadiorum, seu iuxta Plin. 40. hanc significationem respexit qui vertit* : metatura, *atque adeo magis placet hæc lectio, quàm aliorum* : mœchatura, *præsertim quum infra c. 10. quod alii verterunt* funiculos: *Cyprianus* : mensuras, *vertat. E contrario vero non placet quod erposuerunt* vestra, *pro eo quod erat* : falsa, *nam Græce est ψευδὴς. Quamquam tamen dissentiat & in cæteris textus Græcus, qui hodie exstat.*

18 scribæ confusi sunt] *Hanc restitutionem Man. acceptam debemus, pro eo quod corrupte legebatur* : contusi. *Consentiunt Ms. cod. & quod Græce est ᾐσχύνθησαν.*

19 Item in Psalmn 81.) *Sic recte cum vet. ext. Morel. & Manutio, reperiuntur enim ibi verba citata.*

20. Item in Euangelio κατὰ Ioannem) *Tum hic tum vbique toto hoc opere sic legunt Ms. vterq; vet. exc. Morel. & Costerius; quare & mihi placet magis quam vulgata* : secundum, *quod semel dixisse sufficiat*

Cap. 4.

21 sed in illa die audient surdi sermones libri] *Ms. addunt* : huius, *sed non est apud 70.*

22 Mox autem vt conuersi fuerint ad Dominum auferetur] *Ita ex Ms. & vet. cod. pro eo quod erat* vt conuersus fuerit, & . auferetur, *quod primus substituit Remboldus.*

23 Dominus post resurrectionem dicit) *Ex Ms. recens adiunimus* : dicit.

24 Quia sic scriptum & sic oportebat) *Locum antea mutilum sic supplenimus ex Ms. nam & Græce ita legitur.*

Cap. 5.

25 Iustus autem ex fide mea viuet) *Consentiunt in hac lectione Ms. cum exc. Causam varietatis inter 70. & Hebræos. vide apud D. Hieron. in comment.*

Cap. 6.

26 alieni comedunt eam) *Ms. cum Morel.* alienigenæ, *sed prius habet Tertul. aduersus Iudæos, aduersus verò Marcion. lib. 3. legit* : extranei. *Sic etiam quod illic legit Tertul.* custodiarium, *hic legit* : casula.

27 & quasi Gomorrha simularemur) *Rectius sic Afflig. & vetus excu. cum Costerio; quam cæteri* : similatemus.

Cap. 7.

28 venite ambulemus) *Præmittit Cambron. cod.* Domus Iacob] *sed non est opus.*

26 κατὰ Ioannem) *Recens hoc aditio ex vtroque Ms. & vet. exc.*

Cap. 8.

30 Reuocate inter vos nouitatem) *Hoc ad vero*

bum ex Tertul. aduersus Iudæos. Idem tamen aduersus Marcion. lib. 1. aliter legit.

31 qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus] *sic Ms. Antea exc.* qui terris omnibus, *Manut. & Morel.* qui in terris omnibus.

32 Signo autem Domini] *De hoc supra latius epist. ad Tybaritanos & infra lib. 2. cap. 20. 21.*

Cap. 9. 33 Ne discant. Et dicet] *Vitio Remboli irrepserat:* discedant. *Nos vero cum Costerio substituimus:* dicet, *nam apud 70. est* ἐρεῖ. *Ex Ms. quoque denuo reposuimus:* ero fidens, *pro eo quod legunt Manut. & Morel.* oro, *nam Græce est* πεποιθὼς ἔσομαι.

Cap. 10. 34 de Hierusalem] *Sic Ms. tum hic tum postea, & est Cyprianicum magis quam:* ab.

Cap. 11. 35 quia non permanserunt in testamento meo, &c.] *Hæc ad finem capitis usque desiderantur in utroque Ms. habent tamen vet. exc. & Propheta Hieremias.*

Cap. 12. 36 per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis] *Quod genuina sit hæc lectio, vide t. 1. epist. 63.*

37 cuius non sum idoneus calceamenta portare] *Ms.* dignus, *sed prius significat vox Græca:* ἱκανός.

38 Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu] *Etiam hic Ms. omittunt:* sancto

Cap. 13. 39 Ad quid tumultuatæ sunt gentes] *Ms.* Quare, *Idem paulo post:* proiiciamus, *sed Tertul. lib. 1. 2. & 3. aduersus Marcion. prius legit; qui etiam modo:* principes, *modo* magistratus, *legit, & lib. de resurrect. carn.* Archontes.

40 Apud Hieremiam] *Sequentia desiderantur in Ms.*

Cap. 14. 41 Item apud Hieremiam] *Hæc ad finem capitis omisit Manut. & Ms. nostri, sed quia reperiuntur in veteri exc. & ad institutum faciunt, denuo adiecimus.*

Cap. 15. 42 & erigam thronum eius] *Ms. &* statuam.

Cap. 16. 43 Quo mihi multitudinem] *Reposuimus hanc Ms. lectionem pro eo quod erat:* Quid, *eo quod sic etiam legat Tert. aduersus Iud. ubi ita legit quod sequitur:* Holocaustomata & sacrificia vestra & adipem hircorum & sanguinem taurorum nolo.

44 Non est mihi voluntas circa vos] *Ms.* voluptas, *sed male, est enim Græce* θέλημα. *Notatu autem dignum, quod Tertul. 3. aduersus Marcio. hunc interpretatur locum de sacrificio Ecclesiæ.*

Cap. 17. 45 & non pœnitebit eum] *Adiiciunt Ms.* eum, *sed non est apud 70.*

Cap. 18. 46 E dixit Dominus ad me] *Ms.* ad Moysen, *sed prius habent 70. Ex iis è contrario restituimus:* quæcumque locutus fuerit, *pro eo quod erat:* loquetur, *quia Græce est,* ὅσα ἂν λαλήσῃ.

47 & duo populi de ventre tuo] *Hoc est Ms. pro eo quod erat:* de vtero tuo, *præsertim quum & apud 70. duæ sint diuersæ voces:* γαστὴρ καὶ κοιλία, *& sic etiam legat Tertul. initio lib. aduersus Iudæos.*

Cap. 19. 48 & non dilectam, dilectam] *Quum sic legant Ms. & vet. exc. placet magis quam Remboldo & Vulg. lectio:* & non dilectom, dilectum, *eo præsertim quod Græce sit apud Apostolum:* καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην ἠγαπημένην, *ex quo loco verba hæc haud dubie citata sunt, non enim reperiuntur apud Osee. Neque tam noua est hæc lectio, ut tam reperire sit apud D. Chrysost. & Theophilact. in interpre.*

Cap. 20. 49 Dilata locum tabernaculi tui & auleorum tuorum, & fige] *Ita ex Ms. & vet. exc. hunc locum restituimus, & pro eo quod erat:* & pelles tabernaculorum tuorum extende. *Nostram autem lectionem confirmant, tum D. Hier. in comment. & D. Amb. Examlib. 3. c. 1. sic legentes iuxta 70. tum quod Græcè legatur:* καὶ τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον. *Quod autem hodie illic interseritur:* τὰς δέρρεις: *ex dictis locis collige, nostra superadditum, neque ætate dictorum veterum lectum fuisse, sed additum ex Hebraico, atque adeo prætermittendum in Græcis exemplaribus. Est proinde etiam superfluum quod addit Morelius:* & fige funiculos tuos.

50 & postea peperit filium Ioseph] *Adiecit* filium, *ex Ms. antea desiderabatur.*

51 sicut Raphael angelus in Tobia dicit] *Tobiæ librum citatum habes à D. Cypriano, non hic modo, sed & supra epistola 52. ac libris de Orat. Dominic. de Mortalitate, de Oper. & Eleem. de bono patient. & ad Fortun. cap. 10. ac 11. infra quoque lib. testim. 3. c. 1. 6. & 62. ubi ex Tobia probat rem magni momenti, nempe non esse iungenda matrimonia cum gentilibus: immo lib. de Orat. Domin. & de oper. & Eleem. scripturam diuinam vocat. Sic D. Irenæus inter Prophetas qui contumelia afficiebantur à Gnosticis, enumerat Tobiam lib. 1. aduersus hæret. cap. 34. D. Alexander Papa 1. Trinitatem epist. 1 hinc comprobat D. Hilarius ex 12. cap. Tobiæ, probat intercessionem angelorum pro nobis in Psal. 129. D. Ambr. librum scripsit de Tobia & citatur ab eodem Hexam lib. 6. c. 4. ac de Helia & ieiun. c. 10. Chrysost. eiusdem c. 4. citat. hom. 13. ad populum Antioch. Quare temerarie à quibusdam reiicitur liber Tobiæ, præsertim quum in Canone scripturarum enumeretur à D. Aug. lib. 2. de Doctrin. Christ. c. 5. D. Innocentio epistola ad Exup. cap. vlt. Concil. Carthag. 3. Gelasio Papa in Concilio 70. Episcoporum & postremum à Concilio Florentino. Immo ipse Hieron. præfat. commentar. in Ionam: Liber, inquit, Tobiæ, licet non habeatur in Canone (de Canone Hebræorum loquens) tamen vsurpatur ab Ecclesiasticis viris; & præfatio in Tobiam, satis indicat, se contemnere Pharisæorum supercilium, qui illum in Canonem non recipiunt. Vnde recte Isidorus 6. Ethim. c. 1. de hoc & similibus libris loquens: Licet eos, inquit, Hebræi in suum Canonem non recipiant, Ecclesia Christiana inter diuinos honorat & prædicat libros.*

52 & lucernæ septiformes in tabernaculo martyrij] *Magis placet hæc Ms. lectio quàm aliorum* testimonii, *eo quod sic legatur supra lib. ad Fortun. cap. 11. ubi latius de numero septenario. Placet item lectio Manuscripti magis tum ibi tum hic* lucernæ septiformes, *eo quod, præterquam in Exodo, sit etiam lucernarum 7. mentio apud Zachariam, antea erat:* lucerna septiformis.

Cap. 21. 53 quoadusque veniant disposita illi] *Manuscripti* quæ deposita sunt illi, *sed prius ad verbum est apud 70. Longe aliter vertit ex Hebr. D. Hieron.* donec veniat qui mittendus est; *Chrysost. in comment. sic interpretatus lectionem 70* donec veniat, cui repositum est regnum.

54 Deligans ad vitem pullum suum & ad helicem] *siue:* Deligans, *legas cum exeus. siue:* Religans, *cum Ms. perinde est. Recte autem primus Grauius restituit hunc locum, pro eo quod erat corruptissime:* & ad illicem. *Est autem* ἕλιξ *Græce palmes siue pampinus vitis.*

55 formosi oculi eius à vino] *Recte sic legendum primus coniecit Erasmus, pro eo quod erat corrupte:* Formidolosi, *Græce enim est,* χαροποιοὶ.

Affligia

Affligin. legit. pulchriores.

56 Item apud Hieremiam] *Ita potius legendum, quàm quod habet M inut. & Morel.* apud Ezechielem, *hinc constat quod verba citata reperiantur Hieremiæ sexto.*

57 Item in Psalmo 17.] *Nescio cur Manut. & Morel. reposuerint*: 16. *cum prius legant cum exc. cæteris nostri Ms. & reperiantur hæc verba Psal. 17.*

58 & in illum gentes sperabunt] *Etiam hoc denuo ex Ms. pro eo quod legunt*, in illo, *eo quod Græcè sit,* ἐπ᾽ αὐτόν.

59 Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino] *De hac lectione ita Diuus Hieronymus in comment. Scio* (inquit) *in hoc capitulo non solum Latinorum, sed & Græcorum plurimos vehementer errare, existimantes scriptum esse*: Sic dicit Dominus Christo Domino meo, *vt intelligatur, iuxta illud quod alibi legimus: Pluit Dominus a Domino, &: Dixit Dominus Domino meo. Neque enim* κυρίῳ *quod Dominum sonat, sed* Κύρῳ *dicitur.* (*ita enim lege pro eo quod est apud illum*: *yro. Fuit autem is Rex Persarum, qui Babylonem Chaldæosque superauit, de quo Xenophon octo librorum historiam scripsit.*

60 Via maris, & cæteri qui maritima maris inhabitatis] *Videtur vtramque posuisse Cypr. vt prius per posterius explicetur, hoc enim est apud Isaiam iuxta 70. & illud Matth. 4.*

Cap. 22. 61 Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum] Rectè *sic Minut. & Morell. ad verbum ex Græco, pro eo quod erat duntaxat*: & seruos meos vocabo nomine alio

62 sicut dicit scriptura] *Recens hoc adiecimus ex Ms nam reperitur apud Euangelistam loco hic citato.*

Cap. 23. 63 erit illic ploratio] *Ms.* fletus, *sed prius habes etiam*

Cap. 24. *supra lib. de Oratione Dominica.*

64 Iam non laxabo] M*s.* relaxabo.

65 manus enim vestræ sanguine plenæ sunt] *Ex iis recent ad iecimus vocem*: sunt, *nam habet eam & Tertull. lib. aduers. Iudæos.*

66 Si fuerint peccata vestra, vt phœnicæum] *Expressit Latinè vocem Græcam* φοινικοῦν, *pro eo quod alii*: puniceum *dicunt, Tertull. vero lib. aduersus Marc. 4. legit*: tanquam roseum. *Atqui sine*; inalbabo, *legas cum exc. sine*: dealbabo, *cum Ms. perinde est Tertul. vtrobique habet*: exalbabo.

Finis Libri primi.

LIBRI SECVNDI

CAPITVLA.

1 Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt.
2 Quod sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis & altaris, & Apostolorum qui missi prædicauerunt.
3 Quod Christus idem sit & sermo Dei.
4 Quod Christus idem sit manus, & brachium Dei.
5 Quod idem angelus, & Deus.
6 Quod Deus Christus.
7 Quod Christus Deus venturus esset illuminator & saluator generis humani.
8 Quod cum à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundùm carnem.
9 Quod hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.
10 Quod homo, & Deus Christus ex vtroque genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset.
11 Quod de semine Dauid secundùm carnem nasci haberet.
12 Quod in Bethleem nasceretur.
13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret.
14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent.
15 Quod ipse dictus sit ouis & agnus, qui occidi haberet: & de sacramento passionis.
16 Quod idem & lapis dictus sit.
17 Quod deinde idem lapis mons fieret, & impleret totam terram.
18. Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent.
19 Quod ipse sit sponsus, Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur.
20 Quod cruci illum fixuri essent Iudæi.
21 Quod in passione crucis & signo, virtus omnis sit & potestas.
22 Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.
23 Quod medio die in passione eius tenebræ futuræ essent.
24 Quod à morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.
25 Quod ab inferis tertio die resurgeret.
26 Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit.
27 Quod peruenire non possit ad Deum patrem, nisi per Filium eius Iesum Christum.
28 Quod ipse iudex venturus sit.
29 quod ipse sit rex in æternum regnaturus.
30 Quod ipse sit & iudex & rex.

TESTIMONIORVM LIBER secundus aduersus Iudæos ad Quirinum.

Capvt primvm.

Christvm primogenitum esse, & ipsum esse sapientiã Dei, per quẽ omnia facta sint, apud Salomonem in parœmiis. Dñs condidit me initiũ viarum suarũ, in opera sua ante sæculum fundauit me; in principio antequam terrã faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. Fecit regiones & inhabitabilia, & fines inhabitabiles sub cœlo: cùm pararet cœlum, aderam illi, & cùm secerneret suam sedem. Cùm super ventos validas faceret desuper nubes, & cùm confirmatos ponebat fontes sub cœlo; quãdo fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens; ego eram, cui adgaudebat: quotidie autem iucundabar ante faciem eius in omni tempore, cùm lætaretur orbe perfecto. Item apud eundem in Ecclesiastico: Ego ex ore Altissimi prodiui ante omnem creaturam. Ego in cœlis feci, vt oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cœli circuiui, & in profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti: Et in omni populo, & in omni genere primatũ habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcaui. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me. Item in Psalmo 88. Et ego primogenitum ponam eum, altissimum apud reges terræ. In æternum seruabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele illi. Et ponam in sæculum sæculi semen eius. Si dereliquerint filij eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint; si iustificationes meas profanauerint, & præcepta mea non obseruauerint, visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item in Euangelio κατὰ Ioannem Dominus dicit: Hæc autem est vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te clarificaui in terra: opus perfeci quod dedisti mihi vt faciam. Et nunc tu clarifica me apud teipsum claritate, quam habui apud te prius quàm mundus fieret. Item Paulus ad Colossenses: Qui est imago Dei inuisibilis, & primogenitus totius creaturæ. Item illic: Primogenitus à mortuis, vt fieret in omnibus ipse primatum tenens. Item in Apocalypsi: Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Quod idem sit & sapientia & virtus Dei, Paulus ad Corinthios prima: Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prędicamus Christum crucifixum, Iudęis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudęis & Gręcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.

Prou. 8. — Eccles. 24. — Ioan. 17. — Colos. 1. — Apoc. 21. — 1. Cor. 1.

2. Quòd sapientia Dei Christus, & de sacramento incarnationis eius, & passionis, & calicis, & altaris, & Apostolorum qui missi prędicauerunt; apud Salomonem in parœmiis: Sapientia ædificauit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactauit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & parauit suam mensam: & misit seruos suos conuocans cum excelsa prædicatione ad crateram dicens: Quis est incipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quęrite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu.

Prou. 9.

3 Quod Christus idem sit sermo Dei, in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Item in Psal. 32. Sermone Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorũ. Item apud Esaiam: Verbum consummans & breuiãs in iustitia: quoniam sermonem breuiatum faciet Deus in toto orbe terræ.

Esa. 10.

Item in Psalmo 106. Misit sermonem suum & curauit illos. Item in Euangelio κατὰ Ioannem. In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in illo vita erat, & vita erat lux hominum; & lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat super eum, vocabatur fidelis & verus, æquum iustumque iudicans, & præstabantur; eratque coopertus veste conspersa sanguine, & dicitur nomen eius sermo Dei.

Ioan. 1. — Apoc. 19.

Exod. 19. 4 Quod Christus idem manus & brachium Dei sit, apud Esaiam: Nũquid non valet manus Dei vt saluos faciat? aut grauauit aurem vt non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra auertit faciem suam à vobis ne misereatur, " manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra iniustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est iudicium verum. Fidunt in vanis, & loquuntur inania, qui parturiunt dolorem, & pariunt facinus. Item illic. Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Dei cui reuelatum est? Item apud eundem sic dicit Dominus: Cœlum mihi thronus, & " terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis? aut quis locus ad requiem mihi? omnia enim ista fecit manus mea. " Item apud eundem: Domine Deus altũ est brachiũ tuum, & non sciebant: cùm cognouerint autem, confundentur. Item apud eundem: " Reuelauit Dominus brachium suum, illum sanctum, in conspectu omnium gentium; videbunt omnes gentes ipsa supremа terræ salutem à Deo. " Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis nouas " in se retornatas; & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget: tu autem iocundaberis in sanctis Israel. & exultabunt inopes " & egeni; quærent enim aquam & non erit, lingua enim eorum à siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos, sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes, " faciam desertam in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæ ductus; ponam in inaquosam terram, cedrum & buxum, & myrthum & cypressum & populum, " vt videant & cognoscant & sciant 19 & credant simul, quia manus Domini fecit ista, & sanctus Israel ostendit.

Esa. 53. Esa. 66. Esa. 52. Esa. 41.

Gen. 22. 5 Quod idem Angelus & Deus Christus, in Genesi ad Abraham: Et vocauit eum Angelus Domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui quoniam times Deum tuũ, " & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item illic ad Iacob: Et dixit mihi Angelus Domini in somnis: Ego sum Deus ad quem vidisti in loco Dei, vbi vnxisti mihi titulum lapideum, & vouisti mihi votum. Item in Exodo: Deus autem præibat vos, die quidem per columnam nubis, ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis. Et postea illis: Promouit autem angelus Dei, qui præcedebat exercitum filiorum Israel. Item illic Ecce: ego præmitto Angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, 22 vt te inducat in terrã quam tibi præparaui. Obserua eum & obaudi eum, 23 & ne faeris inobaudiens ei, & non deerit tibi; nomen enim meum in illo est: Vnde ipse in Euangelio dicit: Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: cùm alius venerit in nomine suo, illum accipietis. Et item in Psalmo 117. Benedictus est qui venit in nomine Domini. 24 Item in Malachia: Testamentum meum fuit 25 cum Leui vitæ & pacis, & dedi illi timorem " vt timeret me, " à facie nominis mei proficisci illum, 28 Lex veritatis fuit in ore eius, 29 iniustitia non est inuenta in labiis eius. In pace linguæ corrigens, ambulauit nobiscum: & multos auertit ab iniustitia. Quoniam labia sacerdotis seruabunt scientiam, & legem exquirent ab ore eius' quoniam Angelus omnipotentis est.

Gen. 32. Exod. 14. Exod. 23. Ioan. 15. Malac. 2.

6 " Quod Deus Christus: in Genesi: Dixit autem Deus ad Iacob: Exurge & ascende in locum Bethel, & habita illic, " & facillic altare illi Deo, qui tibi apparuit cùm fugeres à facie Esaũ fratris tui. Item apud Esaiam: Sic dicit Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredientur, & tui erunt serui, & post te ambulabunt vincti compedibus; & adorabunt te " & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israël saluator. Confundentur & reuerebuntur omnes qui aduersantur tibi, & eadent in confusionem. Item apud eundem: Vox clamantis in deserto: " parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis riuus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur; & erunt omnia tortuosa in directum, & aspera in campum, & videbitur claritas Domini & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est. 34 Item apud Hieremiã: Hic Deus noster, & non deputabitur alius absque illo: qui inuenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Iacob puero suo, &

Gen. 35. Esai. 45. Esai. 40. Baruc. 3.

Ne timueritis: ecce enim adnuncio vobis, quoniam natus est vobis hodie salutator, qui est Christus Iesus, in ciuitate Dauid.

8 Quòd cùm à principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem: in Psalmo 2. Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te, Postula à me, & dabo tibi gentes hęreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Item in Euangelio secundum Lucam, Et factum est, ** vt audiuit salutationem Mariæ Elizabet, exultauit infans in vtero eius, & impleta est Spiritu sancto, & exclamauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. ** Et vnde hoc mihi contingit vt veniat mater Domini mei ad me? Item Paulus ad Galatas: At vbi aduenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere. Item in Epistola Ioannis: Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est; ** qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, 47 sed est de Antichristi spiritu.

Luc. 1. Gal. 4. 1. Ioan. 4.

9 Quòd hoc futurum esset signum natiuitatis eius, vt de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius, apud Esaiam: Et adiecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum à Domino Deo tuo in altitudinem sursum, & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: 48 Audite itaque domus Dauid; Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum, 49 Ecce virgo in vtero accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel Butyrum & mel manducabit; 50 priusquam sciat reprobare malum, & eligere bonum. Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, in Genesi. Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen eius: 51 ipse tuum obseruabit caput, & tu obseruabis calcaneum eius.

Esa. 7. Gen. 3.

10 Quòd & homo & Deus Christus, ex vtroq; genere concretus, vt mediator esse inter nos & patrem posset: apud Hieremiã: Et homo est, & quis cognoscet eum?

Hier. 17.

Item in Numeris: Orietur stella ex Iacob, & exsurget homo ex Israël. Item illic: Procedet homo de semine eius, & dominabitur multarum gentium, 52 & exaltabitur Gog regnum ipsius, & augebitur regnum eius, 53 & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas vnicornis ei, 54 & edet gentes inimicorum suorum; & crassitudines illorum emedullabit, & ballistis suis configet inimicum. Recubans requieuit quasi leo, & quasi catulus leonis: quis suscitabit eum? 55 qui benedicunt te, benedicti sunt: & qui maledicunt te maledicti sunt. Item apud Esaiam: Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, bene nũciare pauperibus misit me; curare contribulatos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum, vocare 56 annum Domini acceptabilem & diem retributionis, vnde in Euangelio Gabriel ad Mariam: Et respondens Angelus dixit ad illam: Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter qui nascetur ex te sanctus, vocabitur filius Dei. Item in Epistola Pauli ad Corinthios priore: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo: qualis ille de limo, tales & qui de limo: & qualis cœlestis, tales & cœlestes: quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est.

Num. 24. Esa. 61. Luc. 1. 1. Cor. 15.

11 Quòd de semine Dauid secundum carnem nasci haberet; in Βασιλειῶν 2. Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic seruo meo Dauid: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, 57 qui erit de vtero tuo, & parabo regnum eius. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum eius vsque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium: & fidem consequetur domus eius, & regnum eius vsq; in sæculum in conspectu meo. Item apud Esaiam: Et exibit virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini. Item in Psalmo 131. Iurauit Deus ipsi Dauid veritatem, & non reprobauit eam, de fructu ventris tui ponam super thronum meum. Item in Euangelio secundum Lucam: Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria, inuenisti enim

2. Reg. 7. Esa. 11. Luc. 1.

gratiam ante Deum: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius Altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in secula, & regni eius non erit finis. Item in Apocalypsi: Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum: scriptum intus & retro, signatum signis septem: & vidi Angelum fortem prędicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum, & aperire signa eius? Nec quisquam poterat neque in cœlo, 58 neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum, quòd nemo dignus repertus esset qui aperiret librum, aut videret illum. Et vnus ex senioribus dixit mihi: Ne fleueris, ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signa eius.

Apoc. 5.

12 Quod in Bethlehem nasceretur; apud Michæam: Et tu Bethleē 59 domus Ephrata non exiguā es, vt constituaris in millibus Iuda: ex te mihi procedet, vt sit princeps apud Israël, 60 & processiones eius à principio à diebus sæculi. Item in Euangelio: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam, dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, 61 & venimus adorare illum.

Michæa. 5.

Mat. 2.

13 Quod humilis in primo aduentu suo veniret; apud Esaiam: Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est: 62. Annunciauimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura eius neque claritas: & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem: sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem, qui auersa est facies eius, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putauimus illum esse in dolore, & in plaga, & in vexatione: ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostrę super illum: & liuore eius sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus, homo à via sua errauit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est, non aperuit os suum. Item apud eundem: Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non auerti à fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus. Item apud eundem: Non clamabit, neque audiet quis in plateis vocem eius: arundinem quassatam non confringet, & lignum fumigans non extinguet, sed in veritate proferet iudicium. Fulgebit & non quassabitur quoadúsque ponat in terra iudicium: & in nomine eius gentes credent. Item in Psalmo 21. Ego autem sum vermis & non homo, 63 maledictum hominis & abiectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me: & locuti sunt in labiis, & mouerunt caput. Sperauit in Domino, eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum. Item ille: Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis. Item apud Zachariam: Et ostendit mihi Dominus Iesum sacerdotem illum magnum, stantem ante faciem Angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram eius aduersari ei. Et Iesus erat indutus vestimenta sordida, & stabat ante faciem ipsius Angeli, & respondit, & ait ad eos qui stabant ante faciem eius, dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, 64 & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput eius. Item Paulus ad Philippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, 65 sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris.

Esa. 53.

Esa. 50.

Esa. 42.

Zach. 3.

Philip. 2.

14 Quod ipse sit iustus, quem Iudæi occisuri essent, in sapientia Salomonis: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis; & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat: Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, grauis est nobis etiam ad videndum: quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se à viįs nostris quasi

Sap. 2.

ab

ab immunditiis, & præfert nouissima Iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt sciamus reuerentiam illius, 66 & probemus patientiam illius. Morte turpissima condamnemus eum. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei. Item apud Esaiam: Videte quo modo iustus perit, & nemo intelligit, " & viri iusti tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim iniustitiæ sublatus est iustus, & erit in pace sepultura eius, de hoc ipso in Exodo ante prædictum: innocentem & iustum non occides. Item in Euangelio: Iudas pœnitentia ductus, sacerdotibus & senioribus dixit: Peccaui tradens sanguinem iustum.

Esa.57. Exo.23. Matt. 27.

15 Quod ipse ductus sit ouis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis apud Esaiam: Sicut ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum: in humilitate iudicium eius sublatum est; " natiuitatem eius quis enarrabit? Quoniã auferetur à terra vita eius, à facinoribus populi mei adductus est ad mortem, " & dabo malos pro sepultura eius, & ipsos diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, " neque insidias ore suo. " Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propter quod tradita est ad mortem anima eius, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Item apud Hieremiam: Domine significa mihi & cognoscam, tune vidi meditationes eorũ. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitauerunt cogitatum dicentes: Venite mittamus lignum in panem eius, 71 & tradamus à terra vitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Item in Exodo Deus ad Moysen: Accipiant sibi singuli ouem per domos tribuũ, " ouem sine vitio perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine eius, & ponent super duos postes, & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis: & edent 73 carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma 74 cum picridibus edẽt. Non edetis de eis crudam, neque coctam in aqua, nisi assatam igni; caput cum pedibus & intetaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, 75 & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo vsque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum: Lumbi vestri præcincti, " & caligæ vestræ in pedibus vestris, & baculã vestra in manibus vestris, & edetis eum festinãter, Pascha est enim Domini. Item in Apocalypsi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia, & viginti quatuor seniores prostrauerunt se ante agnũ, 77 habentes singuli citharas, & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantauerunt canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signa eius, quoniam occisus es, 78 & redemisti nos sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotésque fecisti, & regnabunt super terram. Item in Euangelio, Altera die videt Ioannes Iesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei: & ecce 79 qui aufert peccata mundi.

Esa.53. Hier.11. Exo.12. Apoc.5. Ioan.1.

16 Quod idem & lapis dictus sit; apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce ego immitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum: & qui crediderit in eum, non confundetur. Item in Psalmo 117. Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exultemus & iucũdemur in eo. O Domine, salua igitur, ô Dñe, dirige igitur: benedictus est qui venit in nomine Dñi. Item apud Zachariã: Ecce ego adduco puerum meum, Oriens est nomen ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Iesu, super lapidem ipsum septem oculi sunt. Item in Deuteronomio: Et scribes super lapidem omnem legem hanc, manifestè nimis. Item apud Iesum Naue: Et accepit lapidem magnum, & statuit eum illic contra Dominum, & ait Iesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia iste audiuit omnia quæ dicta sunt à Domino, quanta locutus est ad vos hodie; " &

Esa.28. Zach.3. Deut.27. Iosue 24.

erit ipse vobis in testimonium in nouissimo dierum, quando recesseritis à Deo vestro. Item in Actibus Apostolorum Petrus " Principes populi & seniores Israel audite; Ecce nos hodie interrogaremur à vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste saluatus est. Sit vobis omnibus notum, & omni populo Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quē vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis, qui contemptus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cœlo datum hominibus, in quo oportet saluari nos. Hic est lapis in Genesi, quem ponit Iacob ad caput suum, quia caput viri Christus; " & dormiens videt scalam ad cœlum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant, & descendebant; quem lapidem consecrauit & vnxit, sacramento vnctionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo, super quem sedit Moyses " in cacumine collis, quando Iesus Naue contra Amalech dimicauit, & sacramento lapidis, & stabilitate sessionis Amalech superatus est ab Iesu. id est, diabolus à Christo victus est. Hic est lapis magnus " in Βασιλειῶν primo, super quem posita est arca Testamenti, quando eam ab Allophylis remissam & redditam in plaustro boues reportauerunt. Item hic est lapis, in Βασιλειῶν quo Dauid frontem Goliæ percussit & occidit; significans diabolum & seruos eius inde prosterni, victa scilicet ea capitis parte, quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus, & viuimus. Hic est lapis, quem cùm alienigenas Israel vicisset, statuit Samuel, & appellauit nomen eius Abennezer, id est, lapis auxiliator.

Act. 4. *Gen. 28.* *Exo. 17.* *1. Reg. 2.* *1. Reg. 17.* *1 Reg. 17.*

17 Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram; apud Danielem: Et ecce imago nimis magna, " & contemplatio eius imaginis metuenda & elata stabat contra te; cuius caput fuit ex auro bono, pectus & brachia eius argentea, venter & fœmora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles; quoadusq; abscissus est lapis de mōte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & cōminuit eos minutatim, & factum est simul ferrum & testa, & æramentum & argentum & aurum: & facta sunt minuta quasi palea, aut puluis in area æstate: & ventilauit illa ventus, ita vt nihil remanserit ex illis: & lapis qui percussit imaginē, factus est mons magnus, & impleuit totam terram.

Dan. 2.

18 Quod in nouissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem iusti quique ascenderent apud Esaiam: Et erit in nouissimis temporibus manifestus mons Domini, & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob & nunciabit nobis viam eius, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex, & verbum Domini ab Hierusalem; & iudicabit inter gentes, & redarguet populum multum, " & concident gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & iam non discent pugnare. Item in Psalmo 23. Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, 87 qui non accepit in vano animam suam, & non iurauit subdolè proximo sibi: iste accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Ista natiuitas eorum qui eum quærunt, qui quærunt faciem Dei Iacob.

Esa. 2.

19 Quod ipse sit sponsus Ecclesiam habens sponsam, de qua filij spiritaliter nascerentur; apud Iohel: Canite tuba in Sion, sanctificate ieiunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate Ecclesiam, excipite maiores natu, colligite paruulos lactantes: procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo. Item apud Hieremiam: Et auferam de ciuitatibus Iuda, " & de quadriuiis Hierusalem, vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi, & vocem sponsæ. Item in Psalmo 18. Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. " Exultauit vt gigas viam currere, à summo cœli egressio eius, & decursio eius, vsque ad summum eius, & non est qui se lateat à calore eius. Item in Apocalypsi: Veni, ostendam tibi nouam nuptam vxorem agni: & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendentem de cœlo, à Deo habentem claritatem Dei. Item in Euangelio xc. Ioannem: Vos mihi testes estis, quoniam dixi eis, qui missi sunt ab Hierosolymis ad me, quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam,

Iohel. 2. *Hier. 16.* *Apoc. 21.* *Ioan. 3.*

sam, sponsus est. Amicus autem sponsi est, qui stat & audit eum, & gaudio gaudet propter vocem sponsi. Huius rei mysteriū ostensum est apud Iesum Naue, quando iussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege, vt quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret, calciaretur verò ille qui sponsus futurus esset. Et factum est " cùm esset Iesus in Iericho, circūspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciē suam, & frameam tenentem in manu eius, & dixit: Noster es, an aduersariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, " nunc adueni. Et Iesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine quid imperas famulo tuo? & ait dux virtutis Domini: Solue calciamentum de pedibus tuis: locus enim in quo stas, terra sancta est. Item in Exodo Moyses iubetur " calciamentum deponere, quòd nec ipse sponsus esset. Et apparuit ei Angelus Domini in flāma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiēs videbo hoc grande visum, cur vtique non crematur rubus. Vt vidit autem quoniam accedit videre; vocauit eū Dominus Deus de rubo dicens: Moyses, Moyses. Qui dixit: Quid est? & dixit; Ne accesseris huc, nisi solueris calciamētum de pedibus tuis; locus enim in quo stas, terra sancta est. Et dixit ei. Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Hoc autem manifestatum est in Euangelio κτ' Ioannem. Et respondit illis Ioannes: " Ego quidem baptizo in aqua, in medio autem vestrum stat, quem vos nescitis: ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cuius non sum dignus corrigiam calciamenti soluere. Item κτ' Lucam: sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus expectantibus Dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiant ei. Beati serui illi, quos adueniens Dominus inuenerit vigilantes. Item in Apocalypsi: " Regnauit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus & exultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quoniam veneruntnuptiæ agni, & vxor eius se præparauit.

Deut. 25. *Exod. 3.* *Ioan. 1.* *Luc. 12.* *Apoc. 19.*

20 Quòd cruci illum fixuri essent Iudæi, apud Esaiam: Expandi manus meas tota die ad plebem contumacem, & contradicentem mihi; qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua. Item apud Hieremiam: Venite, mittamus lignum in panem eius, & eradamus à terra vitā eius. Item in Deuteronomio: Et erit pendens vita tua ante oculos tuos; & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ. Item in Psalmo 21. " Effoderunt manus meas, & pedes meos, dinumerauerunt omnia ossā mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diuiserunt vestimentā mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum " à me: in auxilium meū attende. Libera à gladio animam meam, & de manu canis vnicam meam. Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornū humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, " in medio Ecclesiæ laudabo te. Item in Psalmo 118. " Confige clauis de metu tuo carnes meas. Item in Psalmo 140. Alleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. De quo sacrificio Sophonias dixit Metuite à facie Domini Dei, quoniam prope est dies eius: quia apparauit Dominus sacrificium suum, sanctificauit electos suos. Item apud Zachariam: Et intuebuntur in me, in quem transfixerunt. Item Psalmo 87. Exclamaui ad te Domine tota die, extendi ad te manus meas. Item in numeris: Non quasi homo Deus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur, vnde in Euāgelio Dominus dicit: Sicut Moyses exaltauit serpentem in eremo: ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui crediderit in filium, habeat vitam æternam.

Esaia 65. *Hier. 11.* *Deut. 28.* *Soph. 1.* *Zach. 12.* *Num. 23.* *Ioan. 3.*

21. Quòd in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas; apud Abacuc: " Texit cœlos virtus eius, & laudis eius plena est terra: & splendor eius vt lux erit, cornua in manibus eius erunt. " Et illic constabilita est virtus gloriæ eius, & constituit dilectionem validam: ante faciem suam ibit verbum, " & procedet in campos secundum gressus suos. Item apud Esaiam: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius; & vocatum est nomen eius, " magnæ cogitationis nuncius. Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Iesu per Moysen. In Exodo dixit Moyses ad Iesum: Elige tibi viros & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis & virga Dei in manu mea. Et factum est cum leuabat manus Moyses, præualebat Israel. Vbi autem submiserat manus Moyses, in-

Abac. 3. *Esa. 9.* *Exod. 17.*

ualescebat Amalec: sed manus Moysi erant graues, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum: & Aaron & Vr "' sustentabant manus eius hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles vsque in occasum solis, & fugauit Iesus Amalech, & omnem populum eius. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc, vt sit memoria in libro, & da in aures Iesu; quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo.

22 "' Quòd in hoc signo Crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur, apud Ezechielem dicit Deus: Transi mediam Hierusalem, "' & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorũ. Item illic: Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri seniores, & iuuenis, & virginis; & paruulos, & mulieres interficite, vt perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est, ne tetigeritis: & ab ipsis sanctis meis incipite. Item in Exodo, Deus ad Moysen: Et erit sanguis in signo vobis super domos, in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cùm percutiam terram Ægypti. Item in Apocalypsi; "' Et vidi & ecce agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebant nomen eius & nomen patris eius sciptum in frontibus suis. Item illic: "' Ego sum α & ω, primus & nouissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta eius, "' vt sit potestas eorum super lignum vitæ.

Ezech. 9. Exod. 12. Apoc. 14. Apoc. 22.

23 Quòd medio die in passione eius tenebræ futuræ essent; Apud Amos: Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem. Item apud Hieremiam: "' Exterrita est quæ parit, & tæduit anima eius. Subiit sol ei, cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta; reliquos eorum in gladio dabo, in conspectu "' inimicorum eorum. Item in Euangelio: A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram, vsque ad horam nonam.

Amos. 8. Hier. 15. Mat. 27.

24 Quòd à morte non vinceretur, "' nec apud inferos remansurus esset; in Psalmo 29. Domine reduxisti ab infero animam meam. Item in Psalmo 15. Non derelinques animam meam apud inferos; neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. Item in Psalmo 3. Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, "' quoniam Dominus auxiliatus est mihi. Item "' Ioannem: Nemo aufert animam meam, à me, sed ego à me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterùm sumendi eam: hoc enim mandatum accepi à patre meo.

Ioan. 10.

25. Quòd ab inferis tertio die resurgeret, apud Osee: Viuificabit nos post biduum, "' die tertio resurgemus. Item in Exodo: Et dixit Dominus ad Moysem: Descende "' & testificare populo: & sanctifica illos hodie & cras, & lauent vestem suam, sint parati in perendinum diem: die enim tertio descendet Dominus in montem Sina. Item in Euangelio: Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ prophetæ. Quomodo enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

Osee 6. Exod. 19. Mat. 12.

26. Quòd cùm resurrexisset, acciperet à patre omnem potestatem, & potestas eius æterna sit, apud Danielem: Videbam in visu nocte, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & stetit in conspectu eius, & qui assistebant ei, obtulerunt eum: & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ "' per genus; & omnis claritas seruiens ei & potestas eius æterna, quæ non auferetur & regnum eius non corrumpetur. Item apud Esaiam: Nunc exurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini: vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet. Item in Psalmo 109. Dixit Dominus domino meo sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos "' suppedaneum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ mittet Deus à Sion; & dominaberis in medio inimicorum tuorum. Item in Apocalypsi: Et conuersus respexi, vt viderem vocem quæ mecum loquebatur; & vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas "' zonam auream. Caput autem eius & capilli erant albi velut lana aut nix; & oculi eius vt flamma ignis; & pedes eius similes aurichalco, sicut de fornace ignis; & vox eius vt sonus aquarum multarum: & habebat

Dan. 7. Esa. 33. Apoc. 1.

bat in dextera sua septem stellas, & ex ore eius gladius vtraque parte acutus exibat, & facies eius splendebat vt sol in virtute sua. Et cùm vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, & viuus qui fueram mortuus: & ecce sum viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis inferorum. Item in Euangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra; ite ergo, & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, docentes eos obseruare omnia quæcunque præcepi vobis.

Matt. 28.

27. Quòd perueniri non possit ad Deum patrem, nisi per Filium eius Iesum Christum, in Euangelio: Ego sum via & veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: Ego sum ostium; per me si quis introierit, saluabitur. Item illic: Multi Prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis, & non audierunt. Item illic: Qui credit in filium, habet vitam æternam: qui dicto non audiens est in filium, non habet vitam: sed ira Dei manebit super eum: Item Paulus ad Ephesios: Et cum venisset, annunciauit vobis pacem his qui longè, & pacem iis qui prope: quia per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Item ad Romanos: omnes enim peccauerunt, & egent claritate Dei; iustificantur autem dono ipsius & gratia, per redemptionem quæ est in Christo Iesu. Item in Epistola Petri Apostoli: Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis, vt nos offerret Deo. Item illic: In hoc enim & mortuis prædicatum est, vt suscitentur. Item in Epistola Ioannis: Qui negat filium, neque patrem habet: qui confitetur filium, & filium & patrem habet.

Ioan. 14. Matth. 13. Ioan. 3. Ephes. 2. Rom. 3. 1. Pet. 3. 1. Ioan. 2.

28. Quòd ipse iudex venturus sit; apud Malachiam: Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ, & omnes iniqui stipula, & succendet illos aduenicns dies, dicit Dominus. Item in Psalmo 49. Deus deorum Dominus locutus est, & vocauit terram. A solis ortu vsque ad occasum, ex Sion species decoris eius. Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit; & in circuitu eius procella nimia. Vocauit cœlum sursum, & terram vt separet populum suum. Colligite illi iustos eius, eos qui disponunt testamentum eius in sacrificiis; & annunciabunt cœli iustitiam eius, quoniam Deus iudex est. Item apud Esaiam. Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, nunquid semper tacebo? Item in Psalmo 67. Exsurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant à facie eius qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant: Sicut tabescit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie Dei; & iusti iucundentur, & exultent in conspectu Dei: & lætentur in iucunditate. Cantate Deo, psallite nomini eius, iter facite ei, qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur à facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo, producens vinctos in virtute, similiter eos qui in iram prouocant, qui inhabitant in monumentis. Deus dum prodires in conspectu populi tui, in trãseundo in eremum. Item in Psal. 81. Exsurge Deus iudica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Quid nobis & tibi fili Dauid? Quid huc venisti ante tempus punire nos? Item κατὰ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem; qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

Malac. 4. Esa. 42. Matt. 8. Ioan. 5. 2. Cor. 5.

29. Quòd ipse sit rex in æternum regnaturus, apud Zachariam: Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi iustus & saluans, mitis sedens super asinum indomitum. Item apud Esaiam: Quis nunciabit vobis, quia ignis ardet; quis nunciabit vobis locum illum æternum? Ambulans in iustitia, & manus abstinens à muneribus, grauans aures vt non audiat iudicium sanguinis, & comprimens oculos suos, ne videat iniustitiam, hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua eius fidelis: regem cum claritate videbitis. Item apud Malachiam: Rex magnus sum ego, dicit Dominus, & nomen meũ illustre est apud gẽtes. Item in Psal. 2.

Zach. 9. Esaia. 33. Malac. 1.

Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, adnuncians imperium ipsius. Item in Psalmo 20. Commemorabuntur & conuertentur ad Dominum omnes termini terræ: & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium. Item in Psalmo 23. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens: Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis. Item in Psalmo 44. Eructauit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acutè scribentis; decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ense tuo ad femur, potentissime. Decori & speciei tuæ & intende, & dirige, & regna propter veritatem & mansuetudinem & iustitiam. Item in Psalmo 5. Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te. Item in Psalmo 96. Dominus regnauit, exultet terra, iucundentur insulæ multæ. Item in Psalmo 44. Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui; & domus patris tui. Quoniam desiderauit rex speciem tuam; quia ipse est Dominus Deus tuus. Item in Psalmo 73. Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ. Item in Euangelio κατὰ Matthæum: Et cùm Iesus natus esset in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Item κατὰ Ioannem dixit Iesus: Regnum meum non est de isto sæculo: si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei tuebarentur, ne traderer Iudęis: nũc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo Rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quoniam Rex sum: Ego in hoc natus sum, & in hoc veni in sæculum, vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate, audit vocem meam.

Matt. 2. Ioan. 18.

30 Quòd ipse sit & iudex & rex; in Psalm. 74. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Iudicare populum tuum in iustitia. Item in Apocalypsi: Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, ęquum iustúmq; iudicat, & præliatur. Oculi autem eius erant tanquam flamma ignis; & super caput eius diademata multa: & portabat nomen scriptum, nemini alij nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen eius Verbum Dei; & exercitus qui sunt in cœlo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore eius exibat gladius vtrinque acutus, vt ex eo percuteret nationes, quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & Dominus dominantium. Item in Euangelio: Cùm venerit filius hominis in claritate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis, & statuet oues ad dexteram suam, hœdos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram eius erũt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi: Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? quando autem te vidimus hospitem, & adduximus? nudum, & vestiuimus? quando autem te vidimus infirmum, & in carcere; & venimus ad te? Et respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui ad sinistram eius erunt: Discite à me maledicti in ignem æternum, quem parauit pater meus diabolo & angelis eius: Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare; sitiui, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & nõ vestistis me; infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitẽ, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

Psal. 71. Apoc. 19. Matt. 25.

Et

Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis: & abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam.

ADNOTATIONES IN librum secundum Testim. ad Quirinum.

Cap. 1.

1 in parœmiis] *Ita Ms. Cambron. & Affligin. cum vet. exc. tum hic, tum sæpe postea, pro eo quod hic vulgati typi:* in Prouerbiis, *vtrumque omiserant Manutius & Morelius. Expressit autem ad verbum titulum Græcorum codicum. De quo semel adnotasse sufficiat.*

2 Item apud eundem in Ecclesiastico] *Salomoni attribuit ecclesiastici librum Cyprianus, tum supra epist. 65. & lib. de oper. & eleem. ad Fortunat. cap. 9. tum infra Testim. lib. 3. cap. 1. 6. 12. 35. 51. 60. 95 96. & 113. (alibi etiam frequenter tanquam sacram scripturam citat.) Idipsum faciunt Clemens Alexandrin. libro 7. Strom. Pontif. Sixtus prima Epistola ad omnes fratres, Mercellinus ad Salom. Episcop. Fabianus ad omnes Orient. Episc. Sixtus secundus ad Gratum, Damasus ad Italos, Innocent. 1. capit. vltim. ad Exuperium, & Ioan. ad Valerium. Item Gregorius Nazianzen. orat. 8. Basil. lib. 4. contra Eunom. Ambr. in 7. cap. prior. ad Cor. Hieron. in cap. 10. Ecclesiastes, Concil. Carthag. 3. Cassiod. in Psal 55. 66. & 91. at Greg. lib. 10. Moral. Causam autem cur Salomoni attribuatur, reddit Dn. Ioan. Driedonis Eccl. dog. libr. 1. ex Eusebio libro 11 præparat. Euangelica, quemadmodum supra latius diximus lib. de mortalitate. Iam vt omittam auctores citatos præcedent. libro cap. 10. qui hunc librum inter Canonicas scripturas enumerant, certe vt diuinam citant, præter iam dictos, Euaristus Papa Epistola 1. Ambros. lib. 4. de fide, Chrysost. in Gen. homil. 6. & 39. & alibi frequentissime, & disertis verbis Epiphanius hæresi 76. D. August. quoque lib. 17. de Ciuit. Dei cap. 8. ad Oros. contra Priscil. cap. 11. & lib. de cura pro mort. cap. 17. Valeant igitur, qui libri huius auctoritatem eleuare nituntur.*

3 Ego in altis habitaui) Ms. *cum Morel.* in altissimis, *sed Græce est*, ὑψήλοις.

Cap. 2.

4 Mactauit suas hostias] *Hoc ex Ms. pro eo quod erat:* suam hostiam, *nam & Græce est:* τὰ ἑαυτῆς θύματα, *& supra etiam sic legit Cyprianus Epistola 63. Legunt etiam* Ms. quis est insipiens, *pro eo quod alii* qui, *sed perinde est.*

5 & corrigite scientiam in intellectu] *In hoc sequimur Morel. eo quod Græci legant:* συνέσιν ἐν γνώσει, *pro eo quod Ms.* scientiam & intellectum. *Manut.* scientiam & intelligentiam, *cæteri:* scientiæ intelligentiam.

Cap. 3.

6 Eructauit cor meum sermonem bonum) Ms. verbum bonum, *sed titulus capitis:* Quod idem sit sermo Dei, *conuincit priorem lectionem esse veram, non hic modo, sed & in omnibus scripturis huius capitis, vbi varia reperitur lectio; præsertim quum & hoc sic legat etiam* Tertullian. *aduersus Marc. lib. 2. & quod infra citatur ex 1. cap. Ioan. contra* Praxeam.

7 Item in Psalmo 106.] *Ita hunc numerum restitui ex* Ms. *& edit. Gryphii, pro eo quod vet. excus. 104. & cæteri 105. nam priori loco reperitur quod citat.*

8 In principio erat sermo, &c.) *Tum hic tum paulopost ex* Ms. *reposuimus:* erat, *pro eo quod legebatur:* fuit, *&:* est, *quia & Tertullian. sic legit loco citato, & aduersus Hermog. & vbique eadem est vox Græca,* ἦν.

9 Quod factum est in illo vita erat) *Quum sic legant &* Ms. *& veteres exc. cum* Morelio, *rursum eam in locum restituimus, pro eo quod alii:* quod factum est. In illo vita est, *seu:* erat, *Græci quidem & D. Hieron. in Amos cap. 6. Alexandrini quoque & Ægypty teste Ambrosio, hanc habent cum vulg. Græcis exemplaribus & Latinis. Verum ad illam accedit Tertullian. lib. aduers. Hermog. explicant vero disertis verbis D. D. Hilarius lib. 2. de Trinit. Ambros. in Psalm. 36. & August. cum Beda in comment. quædam etiam hodie Græca exemplaria sic legant. cur autem Græci ab ea lectione abhorruerint, in causa fuisse tum Arrianorum tum Macedonianorum errorem, qui ex ea virus suum comprobabant, satis constat ex dictis locis Ambros. & Chrysost. ac Eutymii commentariis.*

Cap. 4.

10 manus enim vestræ inquinatæ sunt) Ms. plenæ sunt, *sed obstat vox Græca* μεμολυσμέναι. *Neque vero etiam placet quod paulopost legunt:* dolores, *pro eo quod alii:* dolorem, *quia Græcè est:* πόνον.

11 & terra suppedaneum pedum meorum) Ms. scabellum, *sed prius placet.*

12 Item apud eundem: Domine Deus *Addiderunt recens* Manut. *&* Morel. apud eundem, *ego tamen nusquam apud Esaiam reperi.* Ms. *vero prorsus omittunt hanc scripturam.*

13 Reuelauit Dominus) *Rursum substitui:* Dominus, *ex vulg. exc. pro:* Deus, *quod habent* Manut. *& Morel. eo quod 70. legant* κύριος. *Ex iisdem etiam &* Ms. *reposui:* suprema terræ. *pro eo quod illi:* terra, *nam 70. habent:* τὰ ἄκρα τῆς γῆς.

14 Item illic: Ecce feci te sicut rotas vehiculi tritutantis) *Cum Morel. & vet. exc. hanc scripturam adscivimus; præsertim quum ad institutum faciat, quod Christus manus Dei dictus sit. Placet autem quod habent Ms. & vet. exc.* tritorantis, *quia & Hieronym. sic legit, vt legerint veteres:* ἀλοῶντας *pro eo quod nunc est:* ἀλῶντας.

15 in serretornatas) Ms. *vterque & vet. exc.* in seres formatas, *Ex quo censeo legendum:* in serram formatas, *nam quod Græce est voce composita* πριστηροειδεῖς, *vertit in comment. D. Hieron.* in serratum modum, *& in Amos cap. 1.* cum serratum dentibus; *consonat etiam quod ipse ex Hebræo vertit:* habens rostra serrantia.

16 & egeni, quærent enim aquam) M. *& vet. exc.* & egeni quærent aquam; *sed prius & Græce & Latinè apud D. Hieron. legunt 70.*

17 faciam desertam) *Magis è contrario placet hæc lectio* Ms. *quam vet. exc. &* Morel. deserta, *quia 70. in singulari legunt* τὴν ἔρημον.

18 & vlmum) *Habent quidem istud* Ms. *&* Morel. *cum vet. excus. verum apud 70. non legi, sed in Hebræo testatur D.* Hieron. *in comment.*

19 & credant) Ms. *& vet. exc.* tedeant, *sed repugnat vox Græca,* ἐπιστρέψωσι.

Cap. 5.

20 & non pepercisti filio tuo dilectissimo)

Ms. dilecto, *verum prius est Cyprianicum, alibi enim eandem vocem Græcam*: ἀγαπητὸς, *sic interpretatur, autem (seu Nouatianus iuxta D. Hieronymum) lib. de Trinit. haud procul a fine latissime hoc argumentum tractat.*

21 quem vidisti in loco Dei vbi vnxisti] Ms. *&* *vetus excus. non habent*: Dei, *sed id legunt 70. & certe Gen. 28. ipse Iacob. domus Dei nomen iam antea illi loco viderat.*

22 vtte inducat] Ms. inducam, *sed repugnat vox Græca*: εἰσαγάγητε.

23 & ne fueris inobaudiens] *Placet hæc Ms. vulg. exc. & Græcis lectio, eo quod Cyprian. fit. Manut. &* Morel. inobedteus.

24 Item in Malachia] *Rursum cum Morel. hoc testimonium adiecimus ex* Ms. *& vet. exc. præsertim quum ad institutum faciat.*

25 cum Leui vitæ & pacis] *Morel. & Cambron. ad marginem.* cum vita & pace, *sed prius habent 70.*

26 vt timeret me] *Hoc adiecimus ex vet. excus. eo quod legant 70.* φοβεῖσθαί με.

27 à facie nominis mei proficisci illum] *70. legunt*: στέλλεσθαι αὐτὸν. *quod propriè quidem significat proficisci, nauigio præsertim: ab Apostolo tamen 2. ad Cor. 8. pro declinare accipitur. Vnde & apud Hieron. in comment. translatio 70. est ista*: à facie nominis mei formidaret. *Metaphora sumpta à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum.*

28 Lex veritatis *Morel.* Lex & veritas, *sed prius est apud 70.*

29 Iniustitia non est inuenta in labiis eius] *Hoc recens adiectio ex* Ms. *& veteri excus. nam habent 70. apud quos tamen non reperitur*: linguæ, *quod legunt* Ms. *& vetus excus. cum Morel. & legunt etiam illi,* mecum, *pro eo quod Morelius cum* Ms. vobiscum, *& rectius vetus excusus* nobiscum, *Placet etiam magis*: auertit, *quàm quod habet* Morelius, *& Manuscripti*: auertet.

Cap. 6.

30 Quod Deus Christus] *Rectè cum* Ms. *Manut. & Morel. tum in titulis capitum, tum hic distinctionem capitis faciunt; atque adeo 30. cap. constituunt, pro eo quod vulg. exc. 29 duntaxat.*

31 & fac altare illi Deo] *Pro more ita explicant articulum Græcum* Manutius *&* Morelius *apud Cyprianum.*

32 & in te precabuntur] *Sic rectè cum vet. excus. Rembold. &* Ms. *Manut. & Morel. pro eo quod corruptè Erasmici omnes,* interpretabantur, *nam Græcè est*: προσεύξονται.

33 Parate viam Domini] *Ita nunc castigo hunc locum ex* Ms. *& veter. exc. eo quod tum 70. apud Esaiam, tum Euangelistæ legant*: κυρίου, *prius erat*: Domino.

34 Item apud Hieremiam] *Lectionem hanc ex* Ms. *& veteri excus. restituo, pro eo qui erat*: apud Baruch. *Quia etsi testimonium hoc reperiatur Baruch 3. tamen vsitatum hoc fuit veteribus, vt nomine Hierem. librum eum & præsertim verba hæc citarent. Nominatim autem D. Aug. lib. 18. de Ciuit. Dei cap. 33.* Chrysost. *homilia de Trinitat. & homil. cuius initium*: Profundam *sectionem, quæ citatur Syno. 6. sess. 8. Cassiodorus in Psalm. 81. & Auctor. qu. veter & nou. test. qu. 102. Alia vero eiusdem libri testimonia nomine Hieremiæ citant Clemens Alexandr. lib. 1. Pædagog. cap. 10. Basilius lib. 4. contra Eunom. Ambros. lib. 1. de pœnit. cap. 8. Exam. lib. 1. cap. 14. & lib. 1. de fide cap. 2. ac Fulgentius lib. 2. ad Thrasimundum, Pontif. etiam* Sixtus Epist. 1. *Fœlix ad Petrum Antioch. & Pelagius ad Vigilium. Non mirum igitur si & Cypriano sic visum. Prophetiam verò Baruch. diuinam esse affirmare audent* Clemens *Alexandrin. lib. 2. Pædag. cap. 3 & Eusebius demonstrat. Euang. cap. 19. & Prophetia nomine ab Ecclesia legitur in vigilia Pentecostes. Quare rectè a* Synodo *Florentina & Tridentina in* Canone *scripturarum recensetur hic liber: nec obstat quod veteres in Canone illum non enumerauerint, quippe qui sub Hieremia illum comprehenderint.*

35 & confundetur omnis iniuria Assyriorum) Ms. & confundentur. Omnis iniuria; *vulg. exc.* & confundentur omnes iniuriæ; *sed prior est 70 quare rectè substituta à* Manut. *&* Morel. *Quomodo & paulopost*: apud Osee, *pro eo quod corruptè legebatur*: apud Moysen.

36 Vacate & cognoscite] Ms. & videte, *sed prius exprimit vocem Græcam* γνῶτε.

37 Deus benedictus] *Sic Ms. vterque noster & quibus vsi sunt* Manut. *&* Morel. Tertullian. *etiam lib. de Trinit. Quare desinat mirari lector cum Erasmo, quod in vetustissimis exemplaribus non addatur*: Deus, *præsertim cum ipse contextus conuincat legendum; alioqui enim totum hoc testimonium nihil ad rem facit.*

38 qui vicerit, possidebit ea & eorum hæreditatem) Ms. vt qui vicerit, possideat, *sed prius legunt Græci & Latini cod. Atqui pro eo quod Græcè duntaxat est*, πάντα, *vertit Cyprian.* ea & eorum hæreditatem.

39 & filii altissimi] Ms. excelsi, *sed prius significat vox Græca* ὑψίστου.

40 ad quos sermo Dei factus est] *Recens hoc adieci ex Ms.* Cambron. *& ex vtroque Ms. vocem*; scriptura, *nam Græce &* Latine *legitur vtrumque apud Ioannem.*

41 quoniam blasphemas) Ms. blasphemat, Morelius: blasphemauit, *sed repugnant* Græca *& Latina exemplaria.*

Cap. 7.

42 exhortamini. Qui estis pusillamini, nolite metuere) *Distinctionem hanc Ms. cod. debemus, & veram eam esse satis patet ex D. Hieron. comment. atque adeo & Græca exemplaria sic distinguenda censeo*: παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ μὴ φοβεῖσθε: *alioquin enim sensus non constat. Non dubito autem repeti debere*: conformamini, *eo quod & Græcè sic sit, & Tertullian. aduersus Marcionem lib. 4. sic legat*: conualescite, nolite timere, *sed nolui temere adiicere sine auctoritate vet. cod.*

43 & doce me] *Ex iisdem Ms. & veteri excus. etiam hoc adiecimus cum Morelio, quia &. Græce & Latine legitur.*

44 vt audiuit salutationem Mariæ Elizabeth) Ms. *vterque*: quomodo.

Cap. 8.

45 Et vnde hoc mihi contingit) Ms. contigit, *cum Morelio, Græce neutrum est, neque apud Tertul. lib. de carne Christi: quem hoc & duobus sequentibus capitibus imitatur, in comprobanda vera humanitate Christi, aduersum tum sui cum nostri temporis hæreticos quosdam.*

46 qui autem negat) *Mendo operarum erat*: quia, *apud Manut.*

47 sed est de Antichristi spiritu) ἀντιχριστικῶς *vertit, quod habet Apost. iuxta Latin. & Assyr.*

Affig. cod. Antichristus est, *& iuxta Græcos & Cambr. cod.* Antichristi est.

48 Audite itaque domus Dauid) *Hoc sic ex Ms. castigaui, nam & 70. sic legunt & Tertullian. aduersus Iudæos: quo loco etiam illum imitatur; atque adeo genuinum est etiam illud Cypriani, cum infra epist. 9. tum hic* Non pusillum, &c. *quia sic etiam Tertull. quare non placet quod legunt Ms. & vetus exc.* Num.

49 Ecce virgo accipiet & pariet filium) *Sic Man. & Morel. ad verbum ex Græco,* λήψεται ἐν γαστρί *Ambrosius quoque de Cain & Abel lib. 1. cap. 3. Tertullian. vero cum Ms, præter locos duos iam dictos, lib. 3. aduersus Marcion. & lib. de Trinitate legit:* in vtero concipiet. *Verum nostram illam lectionem disertis verbis D. Hieron. dicit reperiri apud 70. de opt. gen. interpret. & confirmat quod dicit in comment. Esaia 26. legere 70. In vtero accepimus & parturiuimus, &c. Vbi Græce eadem sunt voces, quomodo & Esaia 8. vbi de Prophetissa loquitur. Quare & apud eundem D. Hieron. in comment. 7. cap. Esaia, prorsus ita legendum censeo. Accedit quod Luc. 1. vbi omnes veteres legunt:* concipies in vtero, *alia vox Græca sit* συλλήψῃ *Quandoquidem autem & Chrysost. cum Cyrillo in comment. & Hieron. locis citatis cum Tertullian. Cypriano, & Ambr. constanter legant illud:* & pariet, *censeo textum Græcum Esaia qui hodie exstat mutilum esse, & adiici oportere:* καὶ τέξεται. *Atqui malim (vti supra etiam dixi) legi:* vocabis, *quod sic legant 70. ac (Hieron. teste) tres reliqui interpretes & alii veteres (præter Chrysostom. in comment. & in Psalm. 44. qui legit:* καλέσουσι*) quam:* vocabitis, *nisi sic legerent Tertullian. lib. sæpe dicto aduersus Iudæos, & Hieronym. ad Pammach. de opt. gen. interpret.*

50 vt sciat reprobare malum & eligere bonum] *Ms. vterque:* priusquam cognoscat & proferat, *seu potius,* præferat mala, commutat bonum, *Morelius similiter, præterquam quod legat:* & eligat bonum *Græce vero apud 70. sic legitur:* πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν *Chrysost. & Cyrillus:* Antequam sciat ipse vel præeligere mala, eliget bonum, *legunt enim:* ἐκλέξεται, *Hieron. vero in comment.* antequam sciat assumere mala, &c. *Quicquid autem horum legatur, certe legi debere:* priusquam, *non:* vt, *conuincit consensus omnium, qui editionem 70. cum Cypriano sequuntur.*

51 Ipse tuum obseruabit caput) *Ms. vterque & vet. exc. legunt:* Ipsa, *sed prius genuinum est; cum quod præmittatur:* Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli, *cum quod Græce sit apud 70.* αὐτός, *&:* αὐτοῦ *non autem:* αὐτή, *&:* αὐτῆς, *& Hieron. quæst. Hebr. in Gen. tradit sic legere 70. sic etiam legit Irenæus lib. 3. contra hæres. cap. 77. Chrysost. quidem iuxta priorem interpretem legit:* ipsa, *sed Græcum illius contextum aliud legere adnotauit Dn. Philippus Montanus, & præsertim in comment. vbi quodam in loco Græcè:* ἐκεῖνος, *legitur. D. Aug. tamen lib. 12. de Gen. ad litt. cap. 36. legit:* ipsa, *& hoc interpretatur lib. 2. de Gen. contra Manich. c. 18. sic & Rabanus in comment. D. Ambr. vero l. de Esau & fuga sæculi cap. 7. & Beda, cum in comment. tum in quæst. supra Gen. legunt:* ipsa, *sed vtrumque interpretantur. Variant autem & Latini cod. vulg. Bibliorum interpretes.*

52 & exaltabitur Gog. regnum ipsius] *Vocem:* Gog, *ex Ms. vtroque cum Morelio ex Margine in textum inseruimus, nam & Græce hodie reperitur apud 70. & confirmatur à D. Hieron. in Ezech. cap. 38. Moyses ait (inquit) in Numerorum lib. duntaxat iuxta 70. Egredietur homo de semine eius, & dominabitur gentium plurimarum, & eleuabitur Gog. regnum eius, & crescet regnum illius. Cæterum iuxta Hebraicum ita (inquit) scriptum reperi: Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius; eo quod regnum Israel in Saule propter Agag regem Amalech destructum sit. Quem locum prolixius examinimus, quod paucis etiam (vt & Beda in commentariis) lectionem ex Hebræo explicet. Similiter legit Rabanus Maurus in comment. vbi rectè explicat hunc locum iuxta 70. non de regno gentis cuiuspiam, sed ac si dicas: exaltabitur super tectum (Gog enim Hebraicè tectum sonat) id est, in altum. Quod confirmat D. Ambros. epist. 37. sic legens: Et attolletur regnum eius in altum. Quid alibi Gog & Magog significent, late tractant D. Hieron. loco citato, & D. Augu. lib. 20. de Ciuit. Dei cap. 11. Quandoquidem autem legant dicti Hieron. Ambr. Rabanus:* ipsius, *& Græcè apud 70. sit* αὐτοῦ*: malui & ego hoc substituere, quàm quod erat antea:* ipsum, *exc. & Ms. Manut. & Morel. neutrum habent.*

Cap. 10.

53 & Deus eduxit eum ex Ægypto *Sic quidem hodie Græce legitur & ex Hebræo quoque transtulit Hieron. sic & Rabanus in comment. Verum vt credam aliter olim legisse Græcos codices, facit tum lectio vulg. ante Manut. & Morel.* & Deus duxit, *seu potius:* ducet eum In Ægyptum; *tum quod legat epist. Ambros.* in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Recte tamen illi:* vnicornis, *pro eo quod ea pessime:* vniformis.

54 & edet gentes inimicorum suorum] *Hoc ex Ms. cum Morelio ad verbum ex Græce pro eo quod erat:* & edet carnes.

55 Qui benedicunt te, benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt] *hoc quoque ad verbum ex Græce. Ms. vero legunt:* benedicent & maledicent, *& adhuc aliter Ambros.* qui benedicent illum benedicti erunt, & qui maledixerint ei, maledicti erunt.

56 annum Domini acceptabilem] *Ita rectè Manutius & Morelius cum 70. pro eo quod cæteri:* Domino & virtus altissimi obumbrabit te] *Ms.* inumbrabit, *sed prius habet etiam Nouatianus lib. 3. de Trinitate.*

57 qui erit de vtero tuo] *Hinc comprobat lib. 3. aduersus Marcionem Tertul. locum hunc de Christo debere intelligi. Est autem hoc caput diligenter adnotandum, contra Anabaptistas quosdam, negantes humanitatem Christi.*

Cap. 11.

58 neque super terram neque sub terra) *Ms.* neque in terra neque sub terram.

59 domus illius Ephrata) *Non habent Ms. aut vet. exc. vocem:* illius, *neque est apud Græcos articulus, quare loco semouimus.*

Cap. 12.

60 & processiones) *Hoc ex Ms. & vet. cod. cum Morelio, pro eo quod cæteri ex mendo Remboldi:* possessiones. *Est enim Græcè* ἔξοδοι.

61 cum muneribus) *Deest hoc in Ms. codic. & Græcis & Latinis Matthæi exemplaribus infra etiam capite 29. in excus. & Ms. omnibus quare & hic superfluum est.*

62 Annunciamus coram ipso sicut pueri]

Cap. 13. *Sic quidem Ms. & excusi omnes, sed Tertul. aduersus Iudaos, & lib. 3. aduersus Marcionem legit*: Annunciauimus de illo sicut paruulus, *& Grace legunt 70. Hieron. teste in comment.* ὡς παιδίον.

63 maledictum hominis] *Ex Ms. & vet. excus. hoc substitui, pro eo quod erat* hominum, *quia vtroque loco iam dicto Tertul. sic legit. Adiecerunt autem paulopost Manut. & Morelio particulam*: in, *quam tamen non habent vet. exc. aut Ms. nostri.*

64 & dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas, & indui te) *Veram hanc esse lectionem huius loci, vt illud*: & dixit, &c. *praeponatur huic*: Et induite, *patet, tum ex contextu Graco, tum ex D. Hieron. comment. atque adeo corrupta fuit horum atque illorum verborum transpositio & in excusis & in Ms. cod. quorum maximam varietatem omitto compendij gratia. Atqui* ποδήρης *tunica (inquit D. Hieron.) talaris est*, κίδαρις, *iuxta Suidam & Hesychium ac Plutarchum in Anton. insigne erat capitis regium apud Persas.* Μίτρα *vero (quam adiecit cum textu Graco Tertul. lib. aduersus Iudaos, & lib. aduersus Marc.) aureum capitis ornamentum Vtebantur autem eodem genere ornamentorum Sacerdotes summi apud Iudaos.*

65 sed semetipsum exinaniuit] Ms. se inaniuit, *verum prius legit & Tertul. siue Nouatianus lib. de Trinit. qui etiam cum excusis legit, & textu Graco*: omne genu flectatur, *pro eo quod habet Afflig. cod.* omnia genua flectantur, *seu*: curuentur, *& Camb.* omnes genu curuent.

Cap. 14. 66 & probemus patientiam illius] *Non habent hac Ms. cod. recte tamen adiecta sunt à Manut. & Morel. quia Grace leguntur.*

67 & viri iusti tolluntur) *Ms. cod.* & vir iniuste tollitur, *sed illud habent 70. nec dissentit Tertullian. contra Marc. lib. 3. & 4. & aduersus Gnosticos. Ex quibus etiam patet, recte substituisse Manut. & Morel.* sublatus est, *pro eo quod erat*: saluatus, *corruptissime. Pro eo autem quod legit cum 70. Cyprianus*: & erit in pace sepultura eius, *legit aduersus Gnosticos Tertul.* & erit honor sepulturae eius.

Cap. 15. 68 natiuitatem eius quis enarrabit) *Ms. & Morelius interserunt*: autem, *verum non habent 70. neque eadem ratione placet, quod habent Ms.* abductus, *pro eo quod alij*: adductus, *& Tertul. aduer. Iudaos*: perductus.

69 neque insidias in ore suo] *Expressit ad verbum quod Grace est, pro quo Tertullian.* nec dolus in ore eius inuentus est, *& Ms.* nec dolus fuit in ore eius.

70 Propterea ipse consequetur multos] *Recte sic Manut. & Morel pro eo quod erat*: confitetur, *corruptissime: est enim Grace* κληρονομήσει, *quod sonat* possidebit, *quemodo legit Costerius.*

71 & eradamus) *Non male & hoc illi, pro eo quo erat*; fraudemus, *Ms. legunt*: tollamus, *& infra cap. 20.* euellamus, *Tertul. loco iam citato & Hieron. in comment.* conteramus.

72 ouem sine vitio, perfectum masculum anniculum erit vobis] *Quandoquidem sic legant Ms. videtur retinuisse Cyprianus barbaram versionem sui interpretis, qui verba Graca apud 70. (vtpote quum* πρόβατον *neutri sit generis) non habito respectu ad verbum transtulit, vt nemo mirari debeat, si & nos vulga. nostri interpretis barbariem aquo animo feramus. Cui tamen vt obuiarent, Erasmus interiecit*: & , *legens*: & erit vobis, *Morelius vero*: anniculus erit vobis, *sed nos Manut. hic sequimur & Ms.*

73 carnes ipsa nocte) *Grace est similiter*: τῇ νυκτὶ ταύτῃ, *quare recte sic cum Morelio & Ms. pro eo quod erat*: carnes istas nocte.

74 cum picridibus] *Vertit hic D. Hieron.* lactucis agrestibus, *vocatur ab aliis* πικρὶς *cichorium atque intybum siluestre seu amarago. Hinc illud Virg. & amaris intyba fibris.*

75 & os non confringetis] *Afflig.* ossa, *sed prius est apud 70. & Euangelistam, Cambron.* ossum. *Voce Aphricanis vsitata, qua vtitur etiam Aug. in Psalm. 138. & lib. 3. de doct. Christ. cap. 3. ac lib. 4. cap. 10.*

76 & caligae vestrae] Ms. & calceamenta vestra, *Quod quidem significat vox Graca*: ὑποδήματα, *verum quod iam olim adnotauit Beda* Retract. *sua in act. c. 12. interpretem ibi vertere*: caligas, *quod Grace est*: sandalia; *etiam hic locum habere puto. Siue autem cum exc. legas*: bacula vestra, *siue cum Ms.* baculi vestri, *perinde est, ac vtrumque Latine dicitur; non secus atque apud Gracos* βακτήρια *&* βάκτρον. *Hinc Ouid* Metamor. *15. Baculumque tenens agreste.*

77 habentes singuli citharas) *Vocem*: aureas, *interpositam, neque habent Ms. & vet. exc. cod. neque Apocalyps. & superflua est, cum mox sequatur: ita vt & ad citharas & ad pateras referri possit.* Mendum *ortum ex eo, quod vulg. excu. non legebant*: pateras.

78 & redemisti nos) *Hoc habeo ex Ms. pro eo quod erat*, emisti.

79 qui aufert peccata mundi] Ms. tollit.

Cap. 16. 80 & erit ipse vobis in testimonium] *Adiecimus denuo vocem*: ipse, *ex Ms. nam & 70. habent.*

81 Principes populi & seniores, audite] Ex Ms. *cum veteri exc. adiecimus*: audite, *& genuinum esse tum hoc tum quod paulopost sequitur*: in alio autem nullo: *confirmat quod docet Beda Retract. in Actib. Apostol. Vtrumque Grace lectum suo tempore, vti & alia multa qua hodie non leguntur. Quod notatu dignum, vt confirmemus alia fuisse olim Graca exemplaria quam nunc extent: Siue autem* suscitauit, *legas cum exc. siue* excitauit, *cum Ms. perinde est.*

82 & dormiens videt scalam) *Ita legendum cum Ms. eo quo pracedat*: ponit.

83 in cacumine collis) Ms. montis, *sed obstat vox Graca*: βουνοῦ.

84 in Βασιλειῶν primo) *Recens ex Ms. & vet. exc. adiecit*: primo, *Rursum autem meminit signi crucis in fronte.*

Cap. 17. 85 & contemplatio eius imaginis] Ms. huius, *Omittentes etiam paulopost particulam*: ea, *vbi legitur*: ex patre, & remanserit ex illis.

Cap. 18. 86 & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces] *Corrupte legebant quidam excusi* condent, *siue*: condient, *nam prater 70. sic legit Tertul. lib. 3. aduersus Marcionem*: & concident machaeras suas in aratra, sybinas in falces, *vbi expressit vocem Gracam.*

87 qui non accepit] Ms. quia: *Verum repugnant 70.*

Cap. 19. 88 de quadriuiis Hierusalem) *Idem*: quadruuiis.

89 Exultauit vt gigas viam currere] *Ms. cum Morel*, ad currendam viam, *ac frequens est Cyprian.*

seruare

ſeruare infinitiuos Græcos. Ob phraſin etiam auctoris magis placet illud decurſio, *quam quod Ms. habent*: decurſus, *aut Morel.* occurſio, *Tertull. vero lib. 4. ad Marc. legit* deuerſio.

90 cum eſſet Ieſus in Hiericho] *Ex Ms. vtrumque ſic lego, prætermiſſa voce* agro. *Nam & hodie ſic legunt 70. & ſic olim legiſſe teſtatur D. Auguſt. q. 7. In Ieſum Naue, addens tamen recte legi ex Hebræo*: in agro Ierico, *quia nondum erat Ieſus in ciuitate; pro eo autem quod legitur* tenentem, *Ms. legunt*: habeotem, *cum vet. exc.*

91 nunc adueni. Et Ieſus] *Hic è contrario genuina eſt excus. lectio non illa Ms.* Tune adueoiens Ieſua. *Eſt autem* adueni, *præteritum; non imperatiuus.*

92 caleeamentum depooere] *Ms.* ſoluere, *perinde eſt.*

Cap. 20. 93 Ego quidem baptizo io aqua] *Ms.* baptizo vos in aqua. *Prior eſt lectio Græcorum, quanquam & quædam legant etiam* ὑμᾶς.

94 Regnauit Dominus Deus] *Ms. quidem cum vet. exc.* Regnabit, *ſed prius Græce & Latine eſt in Apocalypſi.*

95 Effoderunt manus meas & pedes] *Ms. placet hæc lectio, eo quòd neque Græce neque Latine legatur*: Et foderuut, *quemadmodum excu. Tertull. lib. aduerſus Iudæos modo legit*: foderunt, *modo*: Exterminauerunt, *vbi pulchre hæc explicat.*

96 à me] *Ex iiſdem hoc recens adiicimus, quia & Græce & Latine legitur.*

97 io medio Eccleſiæ laudabo te. *Cambro.* in media Eccleſia, *vet. exc. cum Morel.* in medio Eccleſiarum, *Sed prius & Græce eſt, & legitur à Tert. lib. 2. aduerſus Marcion.*

98 Confige clauis de metu tuo carnes meas] *Eadem ratione non probatur, quod legunt Ms.* clauos carnis meæ.

Cap. 21. 99 Texit cœlos gloria eius] *Ms.* Operuit, *perinde eſt. Iidem*: ſiunt, *pro*: erunt *paulo poſt, verum hoc malè, neutrum eſt Græce.*

100 Et illi conſtabilita eſt virtus gloriæ eius, & conſtituit dilectiooem validam] *Prorſus legendum* conſtituit, *quia Græce eſt*: ἔθετο. *Noua eſt vero hæc lectio, & quantum apparet ex variis verſionibus concinnata. L X X. cum Græcis quæ hodie exſtant exemplaribus & Theophylacto, non aliud habent quam*; & poſuit dilectionem robuſtam fortitudinis ſuæ. *Aquila tranſtulit*: Et poſuit abſconſionem fortitudinis ſuæ. *Symmachus*: Et poſoit abſconditam fortitudinem ſuam. *Theodotio*: Et ibi abſcooſio fortitudinis eſt, *& ſimiliter Hieron.* Ibi abſcondita eſt fortitudo eius. *Cauſam varietatis apud eundem vide in comment.*

101 & procedit in campos] *Sic iam olim legiſſe 70. teſtatur ibidem Hieron. atque adeo Græce legebatur* εἰς πέδια, *vbi nunc & iam ab ætate Theophilacti habetur* εἰς παιδίαν, *id eſt, in inſtitutionem, qui tamen vtriuſque lectionis meminit. Ms. vero pro* procedet, *legunt*: exiet.

102 magnæ cogitationis nuncius] *Ms.* magni conſilii, *& hoc propriè ſignificat vox Græca* βουλῆς, *& ſic legunt iuxta 70. Hieron. in comment. & Ambr. initio lib. 3. in Lucam.*

103 ſuſtentabant manus eius] *Ms.* ſuſtinebant, *verùm prius legitur ſupra l. ad Fort. c. 8.*

Cap. 22. 104 Quod in hoc ſigno crocis ſalus ſit, &c.] D. Cypriao. *Idipſum argumentum tractat. Tertull. & libro aduerſus Iudæos & lib. 3. aduerſus Martionem, & ex iiſdem penè ſcripturis.*

105 & notabis ſignum ſuper frontes] *Ms. & Tert.* io frontibus, *ſed prius & Græce eſt, & ſuprà legitur ad Demetr. vbi plura de ſequentium varia lectione. Atqui pro ſigno (inquit D. Hieron. comment. quod 70. Aquila & Symmachus tranſtulerunt) Theodotio ipſum verbum Hebraicum* Tau *poſuit, quæ extrema eſt apud Hebræos 22. litterarum. Et vt ad noſtra veniamus; antiquis Hebræorum litteris, quibus vſque hodie vtuntur Samaritani, extrema Tau littera crucis habet ſimilitudinem, quæ in Chriſtianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inſcriptione ſignatur. Tertull. autem legit vtrobique*: & da ſigna Tau, &c. *Ipſa eſt enim (inquit libr. 3. aduerſus Marcio.) littera Græcorum* Tau; *noſtra autem* T. *ſpecies crucis, quam portendebat futuram in frontibus noſtris, apud veram & catholicam Hieruſalem. Loci diligenter adnotandi, contra noſtra tempeſtatis ſigillatores, immo inimicos crucis Chriſti.*

106 Et vidi, & ecce agnum ſtantem] *Adiicimus*: & ecce, *ex Ms. nam & Græcè legitur.*

107 Ego ſum α & ω, &c. *Ms. non habent*: ſum, *ſed Græce legitur.*

107 vt ſit poteſtas eorum ſuper lignum] *Coſterius addit*: vitæ. *& rectè, nam cum Græco & Latino contextu Apoc. 22. id legit etiam Tertul. lib. de Pudicitia. Ante Manut. & Morel. legebatur*: vt ſint poſtes eorum ſuper lignom.

109 Exterrita eſt quæ parit] *Recte ſic Ms. cum Morello pro eo quod erat.* Et territa, *neque enim aut in Latinis aut in Græcis Exemplaribus reperitur præmiſſa coniunctio. Atqui vocem Græcam,* ἀπέρριξαν, *vertit Hieronymus in comment.* abiecit *ſeu*: vacua facta eſt. *Non additur autem à Cypriano*: ſeptem, *quod habere ipſe teſtatur 70. Aquilam & Theodotionem, & hodie habent Græci codic. Neque verò habet illud etiam Irenæus aduerſus hære. lib. 4 c. 66. legens*: Exinanita eſt quæ parit, tædiis, *&c.* — Cap. 23.

110 inimicorum meorum] *Pro hac lectione Ms. vet. exc. & Rembolds, legit Eraſmus* ſuorum, *priorem tamen genuinam eſſe conſtat, eo quod & Hier. eam habeat, & Græcè ſit* αὐτοῦ.

111 nec apud inferos remanſurus eſſet] *Hic ſubiungendum iuxta Ms. cod. & vet. exc. quod in fine præcedentis capitis præpoſtere poſitum erat teſtimonium, ex mendo codicis Rembolds, hoc nempe*: in Pſalmo 29. Domine reduxiſti ab inferno animam. Item, &c. *quàm lectionem malui, quod Græcè legatur*: ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου. *Antea excuſi cap. præceden. legebant*: abſtraxiſti ab inferno. *Manut. & Morel. paulopoſt*: impoſuiſti ab ioferis. *Ms.* reduxiſti ab inferis. *Primus autem hanc tranſpoſitionem peruerſam adnotauit Coſterius.* — Cap. 24.

112 queniam Dominos auxiliatus eſt mihi) *Hoc quidem Manut. & Morel. ſed Ms. noſtri & vet exc. legant*: auxiliator eſt mihi, *addentes*: eſt, *quod deſiderabatur in aliis excuſis.*

113 die tertio reſurgemus) *Recte primus adiecit Eraſmus vocem* reſurgemus, *nam apud 70. legitur. Quum autem apud Oſee reperiatur hic locus, caſtigandus eſt hunc locum citans Tertullianus aduerſus Iudæos, & legendum*: Oſee, *pro eo quod eſt*: Eſaiam. — Cap. 25.

114 & teſtificare populo] *Ms.* populum

115 per genus) *Ita Manut. & Morel. pro eo quod erat corrupte* & genus, *nam etiam Tertul. li. aduersus Iudaeos legit* secundum genus.

Cap. 26.

116 suppenaneum pedum meorum) *Etiam hic Ms.* scabellum : *prius tamen placet.*

117 zonam auream) *Hoc reposui ex Ms. cum Morel. pro eo quod erat* zona aurea, *quia phrasis est Cypriani.*

Cap. 27.

118 tingentes eos) Ms. baptizantes.

119 Ego sum ostium) Ms. ianua.

120 Qui dicto non audiens est in filium) Ms. qui in dicto inobediens est filio, *Graecè vero & Latinè apud Ioannem non aliud quam* Qui incredulus est filio.

121 pacem his qui longè) *Omissam à Rembolde vocem* his *denuo adiecimus, nam habent Ms. & vet. excus.*

Cap. 28.

122 vt separet populum suum] *Hoc restitui ex Ms. pro eo quod erat,* separaret.

123 & laetentur in iucunditate. Cantate Deo] *Hoc recens adiectum à Morel. & Manut. reperitur apud 70. Ms. interiiciunt :* Dei, *& pro* iter, *legunt* viam.

124 patris orphanorum & iudicis viduarum] *Hoc quidem iuxta 70. editionem quae hodie exstat Manut. & Morel. sed cum caeteris legunt Ms. & vet. exc.* patres & indices.

125 qui in iram prouocant] *Sic Manut. Morel. vero* qui amaritudine prouocant. *Qui sic vertit, videtur voluisse exprimere compositionem vocis Graeca* παραπικραίνοντας. *Ms. & vet. excus. neutrum habent.*

126 exterminabis in omnibus gentibus] Ms. omnes gentes, *sed prius habet Psalmorum editio Graeca & Latina. Mirum est autem quod legas* exterminabis, *pro eo quod est* κληρονομήσεις, *quae vox haereditare significat, & ita vertitur vbique.*

127 punire nos] Ms. perdere ; *sed repugnat vox Graeca,* βασανίζειν.

Cap. 29.

128 Quis nunciabit vobis] *Etiam repugnat lectio 70. illi quod legunt* nunciauit.

129 hic inhabitabit] *Hoc ex Ms. Nam frequens est hoc Cypriano.*

130 omnes patriae gentium] *Retinuit vocem Graecam :* πατριαὶ, *quod & alibi adnotauit Erasmus.*

131 Aufette portas principes vestras & extollimini] Ms. *vtrique :* Tollite, &c. eleuamini.

132 rex claritatis) *Iidem bis* rex gloriae, *prius vsitatum est Cypriano pro gloria. Item* sermo, *pro* verbo, *quare placet vulgata lectio :* sermonem bonum, *praesertim quum sic legat & Tertull.*

133 scriptoris acutè scribentis) *Ms. cum vulgatis Latinis exemplaribus* scribae velociter scribentis. *Morel. legit* velociter, *vtrumque tamen significat vox Graeca* ὀξύ.

134 Accingere ense tuo super femur tuum potentissime, &c.) Ms. ensem tuum, *vtrumque etiam* Tertull. *l. 3. aduersus* Marcion. *Vbi tamen sic legit* potens tempestatiuitate tua & pulchritudine tua, *& rursum.* Et extende & prosperare & regna. *Vbi ad verbum expressit quod Graecè est* ὡραιότητι. *Atqui pro* decori, *legunt* Ms. decoris, *& pro* mansuetudinem, *habent* lenitatem.

135 Dominus regnauit) *Hoc ex Ms. & vet. exc. pro eo quod erat* regnabit, *nam illud & 70. legunt & Tertull. lib. de Resur. carn. Ex iisdem substituts cum 70.* astitit, *pro eo quod erat* Assistit, *& suppleuimus quod deerat,* amicta est varietate.

136 Item in psalmo 73.] *Etiam hunc locum ex. Ms. castigauimus pro eo quod corruptè erat 72.*

Cap. 30.

137 Oculi autem eius erant.] *Negligentia operarum apud Manut. & Morel. irrepserat* erunt, *Legimus autem cum Ms. phrasi Cyprianica vsitatissima* vestem aspersam, *&* byssinum album & mundum, *iuxta quod Graecè est* βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρὸν, *Prius exc. non habebant* album.

138 pasturus est virga ferrea] *Manuscripti* pasciturus.

139 & segregabit eos] Ms. *eas, elegantius quidem, sed repugnant Graeci & Latini codices, supra quoque Cyprianus de Opere &* Eleemosynis, *& lib. seq. cap. 1.*

Finis libri secundi.

TESTIMONIORVM AD Quirinum Liber III.

PRAEFATIO.

CYPRIANVS QVIRINO filio, Salutem.

PRo fide ac deuotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti vt ad instruendum te excerperem de scripturis sanctis quaedam capitula ad religiosam sectae nostrae disciplinam pertinentia : lectionis diuinae succinctam diligentiam quaerens, vt animus Deo deditus, non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breuiario praeceptorum coelestium, habeat ad fouendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti : vt laborem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas nostra complecti, collecta sunt à me quaedam praecepta dominica & magisteria diuina : quae esse facilia & vtilia legentibus possint, dum in breuiarium pauca digesta, & velociter perleguntur, & frequenter iterantur, Opto te, fili charissime, semper bene valere.

CAPITVLA LIBRI tertij.

mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse.

3 Agapem & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam.

4 In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit.

5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.

6 Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur.

7 Non contristandum Spiritum sanctum, quem accepimus.

8 Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere.

9 Inuicem se fratres sustinere debere.

10 In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.

11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui iam renunciauit.

12 Non iurandum.

13 Non maledicendum.

14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.

15 Ad hoc tentati homines à Deo vt probentur.

16 De bono Martyrij.

17 Minora esse quæ in sæculo patimur, quam sit præmium quod promissum est.

18 Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.

19 Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum.

20 Fundamentum, firmamentum spei, & fidei esse timorem.

21 Non temere de altero iudicandum.

22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum.

23 Vicem malis non reddendam.

24 Non posse ad patrem peruenire, nisi per Christum.

25 Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse.

26 Parum esse baptizari & Eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.

27 Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet

28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit.

29 De odio nominis ante prædictum.

30 Quod quis Deo vouerit, cito reddendum.

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse.

32 De bono Virginitatis & continentiæ.

33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificetur filius.

34 Fidelem gentiliter viuere non oportere.

35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos pœniteat peccati nostri & reformemur.

36 Mulierem ornati sæculariter non debere.

37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri.

38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.

39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo.

40 Non iactanter nec tumultuosè operandum.

41 Ineptè & scurriliter non loquendum.

42 Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus.

43 Posse eum statim consequi qui verè crediderit.

44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri.

45 Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt, patientem esse debere.

46 Mulierem in Ecclesia tacere debere.

47 Delicto & merito nostro fieri vt laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.

48 Non fœnerandum.

49 Inimicos quoque diligendos.

50 Sacramentum fidei non esse profanandum.

51 Quod nemo in opere suo extolli debeat.

52 Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.

53 Dei arcana perspici non posse: & idcirco fidem nostram simplicem esse debere.

54 Neminem sine sorde & sine peccato esse.

55 Non hominibus, sed Deo placendum.

56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur.

57 Fidelem emendari & reseruari.

58 Neminem contristari morte debere, cum sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
59 De idolis quæ gentiles Deus putant.
60 Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.
61 Possidenti concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
62 Matrimonium cum gentilibus non iungendum.
63 Graue delictum esse fornicationis.
64 Quæ sint carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant.
65 Omnia delicta in baptismo deponi.
66 Disciplinam Dei in Ecclesiasticis præceptis obseruandam.
67 Prædictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
68 Recedendum ab eo qui inordinate, & contra disciplinam viuat.
69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & virtute conuersationis.
70 Parentibus obsequendum.
71 Patres quoque asperos circa filios esse non oportere.
72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere.
73 Item Dominos mitiores esse debere.
74 Viduas probatas quasque honorandas.
75 Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere.
76 Maiorem natu non temerè accusandum.
77 Peccantem publicè obiurgandum.
78 Cum hæreticis non loquendum.
79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare.
80 Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit
81 Mercedem mercenario cito reddendam.
82 Non augurandum.
83 Currum in capite non habendum
84 Barbam non vellendam.
85 Surgendum, cùm Episcopus aut presbyter veniat.
86 Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit.
87 Fideles simplices cum prudentia esse debere.
88 Fratrem non circumueniendum.
89 Subito venire finem mundi.
90 Vxorem à viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere.
91 Tantum vnumquemque tentari, quantum potest sustinere.
92 Non quidquid licet esse faciendum.
93 Prædictum quod hæreses futuræ essent.
94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam.
95 Bonis * conueniendum, malos autem vitandos. [* conuiuendum.]
96 Factis non verbis operandum.
97 Et ad fidem & ad consecutionem properandum.
98 Cathecumenum peccare iam non debere.
99 Iudicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.
100 Gratiam Dei gratuitatem esse debere.
101 Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.
102 Correptionem bonos quosque libenter audire debere.
103 A multiloquentia temperandum.
104 Non mentiendum.
105 Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.
106 Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam
107 Non detrahendum.
108 Non esse proximo insidiandum.
109 Infirmos visitandos.
110 Susurrones maledictos esse.
111 Sacrificia malorum acceptabilia non esse.
112 Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.
113 Viduam & pupillos protegi oportere.
114 Dum in carne est quis, exomologesin facere debere.
115 Adulationem perniciosam esse.
116 Plus ab eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur.
117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, vt possimus vincere.
118 De Antichristo quod in homine veniat.
119 Graue fuisse iugum legis, quod à nobis abiectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est.
120 Orationibus insistendum.

TESTIMO-

TESTIMONIORVM AD Quirinum Liber tertius.

Cap. I.

[Isa. 58.] DE [1] bono operis & misericordiæ: apud Esaiam: Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere: sicut tuba exalta vocem tuam, annuncia plebi meæ peccata ipsorum, & domui Iacob facinora eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt, quasi plebs quæ iustitiam fecerit, & iudicium Dei non deseruerit. Postulant me nunc iudicium iustum, & appropinquare Deo concupiscunt dicentes: Quid quia ieiunauimus & non vidisti, humiliauimus animas nostras, & non cognouisti; In diebus enim ieiunij inueniuntur voluntates vestræ: aut enim subiectos vobis subpungitis, aut ad iudicia & lites ieiunatis, aut proximos cæditis pugnis; vt quid mihi ieiunatis, vt hodie audiatur vox vestra in clamore? [2] Non hoc ieiunium ego elegi, nisi humiliet homo animam suam. Et si contorseris quasi circulum collum tuum: & saccum & cinerem substraueris; nec sic vocabitur ieiunium acceptum. Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus: sed solue omnem nodum iniustitiæ, resolue suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem iniustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domũ tuam. Si videris nudum, vesti: & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur. Et præibit ante te iustitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te, Dum adhuc loquêris dicet: ecce adsum. De hoc ipso apud Iob: Conseruaui egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adiutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cùm essem oculus cœcorum, pes quoque claudorum ego essem, & inualidorum pater. De hoc ipso apud Tobiam: Et dixi Tobiæ filio meo. [Tob. 2.] Vade & adduc quẽcunque pauperem inueneris ex fratribus nostris, qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo: hunc adduc, [3] & manducabit pariter meum prandium hoc. Ecce sustineo te fili donec venias. Item illic; Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum in mente habe, & noli præterire præcepta eius. [Tob. 4.] Iustitiã fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambulare viã iniquitatis: quoniam agente te ex veritate, erit respectus operũ tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem ab vllo paupere: ita fiet vt nec à te auertatur facies Dei. Quomodo habueris fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam: si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris, cùm facis elemosynam, pręmium bonum reponis tibi in diem necessitatis: quoniam eleemosyna à morte liberat, & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est eleemosyna, omnibus qui faciunt eam coram summo Deo. De hoc ipso, apud Salomonem in parœmiis: Qui pauperi miseretur, Deo fœnerat. [Prou. 19.] Item illic: Qui dat pauperibus, nunquam indigebit. [Prou. 28.] Qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit. [Prou. 15.] Item illic: Eleemosynis & fide peccata purgantur. [Prou. 25.] Item illic: [4] Si esurierit inimicus tuus ciba eum, & si sitierit potabis eum: hoc enim faciens, carbones viuos superfundes in caput eius. [Rom. 12.] Item illic: Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum. [Eccl. 3.] Apud eũdem in Parœmiis; Ne dixeris, abi & reuertere, cras ego dabo, cũ possis continuo bene facere: non enim scis, quid contingat sequenti die. [Prou. 3.] Itẽ illic: Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum & ipse inuocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum. [Prou. 20.] Item illic: Qui conuersatur sine vituperatione in iustitia, beatos filios relinquit. [Eccl. 14.] Apud eundem in Ecclesiastico: Fili si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat. Item illic: [Ibid. 19.] Conclude eleemosynam in corde pauperis, & hæc pro te orabit ab omni malo. De hoc ipso in Psalmo 36. misericordiam & posteris prodesse: Iunior fui, etenim senui & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem. Tota die miseretur & fænerat, & semen eius in benedictione est. De hoc ipso in Psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum Deus. Item in Psalmo 111. [5] Distribuit, dedit pauperibus, iustitia eius manebit in sæculum sæculi. De hoc ipso apud Osee; [6] Misericordiam volo magis quàm sacrificium, & agnitionem Dei plusquam holocaustomata. [Osee. 6.] De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthęum; [Matt. 5.] Beati qui esuriunt, & sitiunt iustiam, quia ipsi saturabuntur. Item illic: Beati miseri-

cordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Item illic: Thesaurisate vobis thesauros in coelo, vbi neq; tinea, neq; comestura exterminat, & vbi fures non effodiunt, & furantur. Vbi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit & cor tuum. Item illic: Simile est regnũ coelorũ homini negotianti, quærenti bonas margaritas: vbi autem inuenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit illam. *Mat. 13.*

CAPVT.

Etiam modicum opus prodesse. Item illic: Et qui potauerit vnum ex minimis istis calicem aquæ frigidæ in nomine discipuli: amen dico vobis, non peribit merces eius. *Ibid. 10.* Nemini negandam eleemosinam. Item illic: Omni poscenti te da: & ab eo qui voluerit mutari, ne auersatus fueris. Itẽ illic: Si vis ad vitam venire, serua mandata. Dicit ille, quæ? Dicit illi Iesus. Non occides, non mœchaberis, non falsum testimonium dices. Honora patrem & matrem, & diliges proximũ tibi tanquam te. Dicit illi iuuenis. Omnia ista obseruaui; quid adhuc mihi deest? dicit illi Iesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in coelo, & veni, sequere me. *Mat. 5.* *Mat. 19.* Item illic: Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suę, & colligẽtur ante eũ omnes gentes. *Ibid. 25.* Et segregabit illos ab inuicem, quemadmodum pastor segregat oues ab hœdis. Et statuet oues ad dexteram suã, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet Rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare; sitiui & potastis me; hospes fui & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus, & visitastis: in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti dicentes: Domine quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & potauimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus? nudum & vestiuimus? Quando autem te vidimus infirmum, & in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis vni horum ex fratribus meis minimis & mihi fecistis. Tunc dicet illis, qui à sinistris eius sunt: Discedite à me maledicti in ignem æternũ, quem præparauit pater meus diabolo & angelis eius. Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare, sitiui, & non potastis me, hospes fui, & non adduxistis me, nudus fui, & non vestistis me, infirmus, & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis vni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, iusti autem in vitam æternam. De hoc ipso in Euangelio secundum Lucam: Res vestras vendite, & date eleemosynam. *Luc. 11. & 12.* Item illic: Qui fecit quod est intus, fecit & quod foris est. Veruntamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: Ecce dimidium ex substantia mea do egenis, & si cui quid fraudaui, quadruplum reddo. *Ibid. 19.* Dixit autem Iesus, quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahæ. De hoc ipso ad Corinthios secunda: Vestra abundantia illorum inopiam suppleat: & vt illorum abũdantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fit æqualitas sicut scriptum est: Qui multum habuit, non abundauit, & qui modicũ, non indiguit. *2. Cor. 8.* *Exod. 16.* Item illic: Qui parce seminat, parce & metet. *2. Cor. 9.* Et qui seminat in benedictione, de benedictione & metet. Vnusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia, vel ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus. Item illic: Sicut scriptum est: Distribuit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in æternum. *Psal. 3.* Item illic: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum præstabit: Et multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, vt in omnibus locupletemini. Item illic: Administratio huius officii non tantum supplcuit ea quæ sanctis desunt, sed abundauit per multam gratiarum actionem in Deum. De hoc ipso in Epistola omnis: qui habuerit substantiam mundi: & viderit fratrem suum desiderantem & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in illo? *1. Ioan.* De hoc ipso in Euangelio secundum Lucam: Cum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque diuites, ne forte & illi reinuitent te & fiat tibi retributio. *Luc. 14.* Sed cum facis epulum voca pauperes, debiles, cæcos & claudos, & beatus eris. quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione iustorum.

2 In opere & eleemosynis, etiamsi per medioctitatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse; in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Si voluntas prompta est, secundum quodcumque habuerit, [1] acceptabile est, non secundum quod non habuerit: neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura.

1. Cor. 8.

3 [1] Agapen & dilectionem fraternam religiosè & firmiter exercendam; apud Malachiam: Nonne Deus vnus condidit nos? Nonne pater vnus est omnium nostrum? Quid vtique dereliquistis vnusquisque fratrem suum? De hoc ipso κτ Ioannem: Pacem vobis remitto, pacem meam do vobis. Item illic: Hoc est mandatum meum, vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos. Maiorem hac charitatem nemo habet, quàm vt animam suam quis ponat pro amicis suis. Item illic: Beati pacifici, quoniam ipsi filij Dei vocabuntur. Item illic: Amen dico vobis, quoniam si duobus ex vobis conuenerit in terra, de omni re quamcunque petieritis, continget vobis à patre meo qui in cœlis est: vbicunque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego eum eis sum. De hoc ipso ad Corinthios prima: Et ego quidem fratres: non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam [1] dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis: adhuc enim estis carnales. [1] Vbi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Item illic: Et si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum vt ardeat, charitatem autem non habeam, nihil proficio. Charitas magnanima est, [14] charitas benigna est, charitas non æmulatur: charitas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidet. De hoc ipso ad Galatas: Diliges proximum tibi tanquam te. Si autem mordetis, & incusatis inuicem, videte ne consummamini ab inuicem. De hoc ipso in Epistola Ioannis: In hoc apparent filij Dei, & filii diaboli. Omnis qui non est iustus, non est de Deo: [1] & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est: & scitis quia omnis homicida non habet vitam æternam in se manentem. Item illic: Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt, quomodo potest diligere? De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Turba autem eorum qui crediderant, anima ac mente vna agebant: [1] nec fuit inter illos discrimen vllum, nec quidquam suum iudicabant ex bonis quæ eis erant; sed fuerunt illis omnia communia. De hoc ipso in Euangelio κτ Matthæum. Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni, & offer munus tuum ad altare. Item in Epistola Ioannis: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo. Item illic: Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat vsque adhuc.

Malac. 4.
Ioan. 14.
Matt. 5.
Matt. 18.
1. Cor. 3.
1. Cor. 13.
Gal. 5.
1. Ioan. 3.
1. Ioan. 4.
Act. 4.
Matt. 5.
1. Ioan. 4.
1. Ioan. 2.

4 [1] In nullo gloriandum quando nostrum nihil sit; in Euangelio κτ Ioannem: Nemo potest quidquam accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Quid enim habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Item in Βασιλειῶν primo: Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore vestro: quia Deus scientiarum Dominus. Item illic: Inualidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute. [1] De hoc ipso in Machabæis: Iustum est subditum Deo esse, & mortalem non paria Deo sentire. Item illic: Et verba viri peccatoris ne timueritis: quia gloria eius in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non inuenietur: quoniam conuersus est in terram suam, & cogitatio eius periit.

Ioan. 3.
1. Cor. 4.
1. Reg. 2.
1. Mac. 2.
1. Mac. 2.

5 Humilitatem & quietem in omnibus tenendam apud Esaiam sic dicit Dominus Deus: Cœlum mihi thronus & terra scabellum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam alium nisi super humilem & quietum, & trementem sermones meos? De hoc ipso in Euangelio κτ Matthæum [1] Beati mites, quoniam ipsi hære-

Esa. 66.
Matth. 5.

Luc. 9. *Luc. 18.* ditabunt terram. De hoc ipso xp̃ Lucam: Qui minimus erit in omnibus vobis, hic erit magnus. Item illic: Qui se extollit, humiliabitur, & qui se humiliauerit, exaltabitur. *Rom. 11.* De hoc ipso ad Romanos: Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. De hoc ipso in Psalmo 33. Et humiles *Ibid. 13.* spiritu saluabit. Item ad Romanos: Reddite omnibus quæ debentur: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis nisi vt inui- *Mat. 23.* cem diligatis. Item in Euangelio xp̃ Matthæum: Diligunt primum recumbendi locum in cœnis, & primam sessionem in synagogis, & salutationes in foro, & " vocari ab hominibus rabbi. Vos autem ne vocaueritis rabbi: vnus est enim vobis ma- *Ioan. 13.* gister. Item in Euãgelio xp̃ Ioannem: Non est seruus maior domino suo, neque Apostolus maior eo qui se misit: Hęc scientes beati eritis, si ea feceritis. Item in Psalmo 81. Humilem & pauperem iustificate.

6. Bonos quosque & iustos plus laborare, sed tolerare debere quia probantur; apud *Eccles. 27.* Salomonem: " Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Item in Psalmo 50. Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum, & humiliatum Deus non despiciet. Item in Psalmo 33. Proximus est Dominus contritis corde; & humiles spiritu saluabit. Item illic: " Multę pressurę iustorum, sed ex omnibus illis * liberabit eos Dominus. De hoc ipso apud Iob. Nudus exiui de vtero *Iob. 1.* matris meæ, " nudus etiam ibo sub terram: Dominus dedit, Dominus abstulit sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu Domini. De hoc ipso in *Matt. 5.* Euangelio xp̃ Matthæum: Beati plangentes, quoniam ipsi consolabuntur. Item xp̃ *Ioan. 16.* Ioannem: Hęc locutus sum vobis vt in me pacem habeatis in sæculo autem pressu- *2. Cor. 12.* ram habebitis, sed fidite, quoniã ego vici mundum. De hoc ipso ad Corinthios secunda: Datus est mihi stimulus carnis meę, angelus satanę, qui me colaphizet, vt non extollar. Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. De hoc ipso ad Roma- *Rom. 5.* nos: Gloriamur in spe claritatis Dei: non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per Spiritũ sanctum qui datus est nobis. De hoc ipso xp̃ Matthæũ: *Matt. 7.* Quam lata & spatiosa via quę ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quã arcta & angusta via est, quę ducit ad vitam, & pauci sunt qui eam inueniunt. De hoc ipso in Tobia: Vbi sunt iustitiæ tuæ? ecce quæ pateris. " Item in sapientia *Tob. 2.* Salomonis: In locis impiorum gemunt iusti: in illorum autem perditionem abundabunt iusti.

*margin: *libera- uit.*

7. Non contristandum Spiritum sanctum, quem accepimus; apud Ephesios: Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. " Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia auferantur à vobis. *Ephes. 4.*

8. Iracundiam vincendiam esse, ne cogat derelinquere; apud Salomonem in Parœmiis: Melior est vir patiens forti. " Qui *Prou. 16.* enim iracundiam continet, melior est, *Prou. 12.* quàm qui vrbem capit. Item illic: Imprudens eadem die enunciat iram suam; abscõdit autem in honorationem suam astutus. De hoc ipso ad Ephesios: Irascimini & *Ephes. 4.* nolite peccare. Sol non occidet super iracundiam vestram. Item in Euangelio xp̃ Matthęum: Audistis quia dictum est anti- *Mat. 5.* quis, non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio. Ego autem dico vobis, quia " omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio.

9. Inuicem se fratres sustinere debere, ad Galatas: " In contemplatione habentes *Gal. 6.* vnusquisque, ne & vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.

10. In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum esse; apud Hieremiam: Non *Hier. 9.* glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua: neque glorietur diues in diuitiis suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus. De hoc ipso in Psalmo 54. In Domino speraui, non timebo quid faciat mihi homo. Item illic; Non nisi soli Deo * " subiecta est anima mea. Item *Psal. 55.* **subdita* in Psalmo 117. Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est. Item illic: Bonum est confidere in Domi-

num

num, quam fidere in homine. Bonum est sperate in dominum; quàm sperare in principibus. De hoc ipso apud Danielem: Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos seruimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi, quia diis tuis non seruimus, & imaginem auream quam statuisti, non adoramus. Item apud Hieremiam: Maledictus homo qui spem habet in homine: & benedictus homo qui fidet in domino, " & erit in Deo spes eius. De hoc ipso in Deuteronomio: dominum Deum tuum adorabis; & illi soli seruies. De hoc ipso ad Romanos: Et coluerunt & seruierunt creaturæ, relicto creatore, propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. De hoc ipso apud Ioannem; Maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo.

Dan. 3. Hier. 17. Deut. 6. Rom. 1. 1. Ioan. 4.

11 Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cœlestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui iam renunciauit apud Esaiam: Quærite dominum, & cùm inueneritis, inuocate eum. Cùm autem appropinquauerit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas: & conuertatur ad dominum, & misericordiam consequetur: quia in multum remittet peccata vestra. De hoc ipso apud Salomonem: Vidi vniuersa opera quæ facta sunt sub sole: & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & calceamenta vestra in pedibus vestris, & baculi vestri in manibus vestris, & edetis eum festinanter: pascha est enim Domini. De hoc ipso in Euangelio κατὰ Matthæum: Nolite cogitare dicentes, quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? hęc enim nationes inquirunt: scit autem pater vester, quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei, & iustitiam eius, & omnia ista apponentur vobis. Item illic: Nolite cogitare in crastinum: crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua. Item illic: " Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum, aptus est regno Dei. Item illic: Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis? De hoc ipso κατὰ Lucam: Sint lumbi vestri accincti, & lucernæ ardentes. Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando veniat à nuptiis, vt cum venerit & pulsauerit, aperiāt illi: Beati serui illi, quos adueniens dominus inuenerit vigilantes. De hoc ipso apud Matthæum: Vulpes foueas habent, & volucres cœli diuersoria; filius autem hominis non habet vbi caput suum inclinet. Item illic: Qui non renunciat omnibus quæ sunt eius, non potest meus discipulus esse. De hoc ipso ad Corinthios prima: Non estis vestri, empti enim estis pretio magno, clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic: Tempus collectum: superest ergo vt & qui habent vxores, quasi non habentes sint; & qui plangunt, quasi non plāgentes; & qui gaudent, quasi non gaudentes; & qui emunt, quasi non ementes; & qui possident, quasi non possidentes; & qui hoc mundo vtuntur, quasi non vtantur. Præterit enim figura huius mundi. Item illic: Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille è limo, tales & qui de limo, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Quomodo portauimus imaginem eius qui de limo est, portemus & imaginem eius qui de cœlo est. De hoc ipso ad Philippenses: Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi: Quoniam finis est interitus, quorum Deus venter est: & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est: vnde & saluatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suę. De hoc ipso ad Galatas: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. De hoc ipso ad Timotheum: Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, vt possit placere ei cui se probauit. " Sed & si certauerit quis, non coronabitur, nisi legitimè pugnauerit. De hoc ipso ad Colossenses: Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid tanquam viuentes in mundo vana sectemini? Item de hoc ipso: Si consurrexisti cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: Expo-

Esa. 55. Eccl. 1. Exod. 12. Mat. 6. Mat. 6. Luc. 12. Mat. 8. 1. Cor. 6. 1. Cor. 7. Ibid. 15. Philip. 2. Philip. 3. Gal. 6. 2. Tim. 2. Coloss. 2. Coloss. 3. Ephes. 4.

Ephes. 4. nite prioris conuersationis veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis. Innouamini autem spiritu sensus vestri, & induite nouum hominem, eum qui secundum Deum constitutus est in iustitia, & sãctitate & veritate.

1. Petr. 2. De hoc ipso in Epistola Petri: " quasi hospites, & peregrini abstinete vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam, conuersationem autem habentes inter gentes bonam, " vt dum detrectant de vobis, quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes, magnificent Deum. De hoc ipso in Epistola Ioannis: Qui dicit se in Christo manere, debet quo modo ille ambulauit & ipse ambulare. Item illic:

1. Ioan. 2. Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo. Quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est à patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia eius. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo modo Deus manet in æternum. Item

1. Cor. 5. in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Nam & Pascha nostrum immolatus est Christus: Itaque festa celebremus, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.

Eccles. 23. 12 Non iurandum, apud Salomonem: Vir multum iurans " replebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga: & si vane iurauerit, non iustificabitur. De

Matt. 5. hoc ipso secundum Matthæum: Dico vobis " non iurare in totum. Sit autem sermo vester,

Exod. 20. est, est, non, non. De hoc ipso in Exodo: Non accipies nomen Domini Dei tui in vanum.

Exod. 22. 13 Non maledicendum, in Exodo: Non maledices, " neque principi populi tui detraxeris. Item in Psalmo 33. Quis est homo qui vult vitam, & amat videre dies bonos? Contine linguam tuam à malo, & labia tua

Leuit. 24. ne loquantur dolum. De hoc ipso in Leuitico: Et locutus Dominus ad Moysen, dicens: Produc eum, qui maledixerit, foras extra castra, & imponent omnes qui audierunt, manus suas super caput eius, & lapidabit eum omnis synagoga filiorum

Ephes. 4. Israël. De hoc ipso in Epistola Pauli ad Ephesios: Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.

Rom. 12. De hoc ipso ad Romanos: Benedicentes & non maledicentes. De hoc ipso in Euan-

Matt. 5. gelio secundum Matthæum: qui dixerit fratri suo, fatue, reus erit in gehennam ignis. De hoc ipso secundum eundem Matthæum: dico autem vobis, quia " omne verbum otiosum, quod locuti fuerint homines, reddent pro eo rationẽ in die iudicij. De sermonibus enim tuis iustificaberis, & de sermonibus tuis condemnaberis.

14 Nunquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidũt, benedicendũ Deum,

Iob. 1. apud Iob: dic verbum aliquod in dominum, & morere. At ille intuitus eam, dixit: tanquam vna ex ineptis mulieribus locuta es: si bona excepimus de manu domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ acciderunt ei, nihil peccauit Iob labiis suis in conspectu domini. Item illic: " Animaduertisti ad puerum meum Iob? non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela verus Dei cultor, abstinens se ab omni malo. De hoc ipso in Psalmo 33. Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo. De hoc ipso in Numeris: desinat murmuratio

Num. 17. eorum à me, & non morientur. De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Circa mediam autem noctem Paulus & Silas orantes gra-

Act. 6. tias agebant Deo; audiebant autem eos vincti. Item in Epistola Pauli ad Philip-

Philip. 2. penses: " Omnia autem pro dilectione facientes, " sine murmurationibus & reputationibus, vt sitis sine querela & immaculati filij Dei.

Gen. 22. 1 Ad hoc tentari homines à Deo vt probentur, in Genesi: Et tentauit Deus Abraham, & dixit ad illum. Accipe filium tuum vnicũ quem diligis, Isaac, " & vade in terram altam, imponens illum ibi in holocaustum, hostiam, in vnum ex montibus de quo tibi dixero. De hoc ipso in

Deut. 13. Deuteronomio: Tentat Dominus Deus vester vos, vt sciat, si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra. " De hoc ipso in Sapien-

Sap. 3. tia Salomonis: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est; & in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tanquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum.

1. Mac. 2. De hoc ipso in Machabæis: Abraham nonne

nonne in tentatione inuentus est fidelis, & deputatum est ei ad iustitiam?

Prou. 14. 16 De bono martyrij, in sapientia Salomonis: Liberat de malis animam martyr fidelis. *Sap. 3.* Item illic: Tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum: Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se pœnitentiam habentes, & per angustiam spiritus gementes. Hi sunt quos aliquádo habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Quo modo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulauimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignorauimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarũ iactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tanquam vmbra. De hoc ipso in Psalmo 115. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Item in Psalmo 125. Qui seminant in lacrymis in exultatione metent. Ambulantes ambulant, & plorabant mittentes semina sua: venientes autem venient in exultatione tollentes gremia sua. De hoc ipso in Euangelio secundum Ioannem: *Ioan. 17.* Qui amat animam suam, perdet illam: & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam inueniet illam. Item illic: *Mat. 10.* Cum autem tradiderint vos, nolite cogitare quid loquamini, non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Item illic: *Ioan. 16.* Veniet hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se Deo facere. Sed & hoc facient, quoniam non cognouerunt patrem neque me. *Mat. 5.* De hoc ipso apud Matthæum: Beati qui persecutionem passi fuerint propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. *Mat. 10.* Item illic: Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum, qui potest animam & corpus occidere in gehennam. Item illic: *Ibidem.* Quicunque me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor illum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo, qui in cœlis est. Qui autem sustinuerit vsque in finem, hic saluus erit. De hoc ipso secundum Lucam: Beati eritis cùm vos oderint homines, & separauerint vos & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. *Luc. 18.* Gaudete in illa die & exultate, ecce enim merces vestra multa est in cœlis. Item illic: *Mar. 10.* Amen dico vobis, nemo est qui relinquat domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem futuro vitam æternam. De hoc ipso in Apocalypsi: *Apoc. 6.* Et cùm aperuisset quintum signum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei, & martyrium suum, & clamauerunt magna voce dicentes: Quousque Domine sanctus & verus non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulis stolę albæ, & dictum est eis vt requiescerent breui adhuc tempore; donec impleatur numerus conseruorum, & fratrum eorum quique postea occidentur exemplo ipsorum. Item illic: *Apoc. 7.* Post hæc vidi turbam multam, quam dinumerare ex his nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex omni populo & lingua, stantes in conspectu throni, & in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum, & agno. Et respondit vnus ex senioribus, dicens mihi: Qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixit ei: Domine mi, tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & lauerunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni: Ideo sunt in conspectu throni Dei, & seruiunt ei diebus & noctibus in templo eius. Et is qui sedet in throno, inhabitabit super eos: neque esurient neque sitient vnquam, sed neque sol super eos cadet, neque vllum æstum patientur. Quoniã agnus qui in medio throni est, reget eos, & deducet eos ad fontes vitæ aquarum, & abstergет Deus omnem lacrymam ex oculis eorum. Item illic: *Apoc. 2.* Qui vincet, dabo illi edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei. Item illic: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt & seruabunt vestimenta sua, ne nudi ambulent, & videant turpitudinem suam. De hoc ipso ad Timotheum in secunda: Ego iam delibor, & tempus instat meæ assumptionis. *2. Tim. 4.* Bonum agonem certaui; cursum perfeci, fidẽ seruaui: iam superest

mihi corona iustitiæ, quam mihi reddet Dominus in illo die iustus iudex: non solum autem mihi, sed & omnibus qui dilexerint aduentum eius. De hoc ipso ad Romanos: Sumus filij Dei; si autem filij, & hæredes Dei, cohæredes autem Christi: si quidem compatiamur, vt & commagnificemur. De hoc ipso in Psalmo 118. Beati qui immaculati sunt in via, & qui ambulant in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria eius.

Rom. 8.

Psal. 118.

17 " Minora esse quæ in sæculo patimur quàm sit præmium quod promissum est; in Epistola Pauli ad Romanos: Non sunt condignæ passiones huius temporis, ad superuenturam claritatem quæ reuelabitur in nobis.

Rom. 8.

18 Dilectioni Dei & Christi nihil præponendum; in Deuteronomio: Diliges dominum Deum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua; & de tota virtute tua In Euangelio secundum Matthæum: Qui amat patrem aut matrem super me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus: & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est meus discipulus. Item in Epistola Pauli ad Romanos: Quis nos separabit " à charitate Christi, pressura, an angustia, an persequutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? sicut scriptum est: Quoniam causa tui occidimur tota die, deputati sumus vt oues victimæ: sed in his omnibus superuincimus, pro eo qui dilexit nos.

Deu 6

Mat. 10.

Rom. 8.

Psal. 43.

19 Voluntati non nostræ, sed Dei obtemperandum, in Euãgelio secundum Ioannem: Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit. De hoc ipso secundum Matthæum: Pater si fieri potest, transeat à me calix iste: veruntamẽ non quod ego volo, sed quod tu. Item in prece quotidiana: Fiat voluntas tua " sicut in cœlo & in terra. Item secundum Matthæum: Non omnis qui mihi dicit, Domine Domine, introibit in regnum cœlorum; sed is qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est, ipse introibit in regnum cœlorum. Item secundum Lucam: Ille autem seruus qui cognoscit voluntatem domini sui, & non parauerit voluntati eius, vapulabit multis. In epistola Ioannis: Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & ipse manet in æternum.

Ioan. 6.

Mat. 26.

Matt. 6.

Luc. 12.

20 Fundamentum, & firmamentum spei, & fidei esse timorem, in Psalmo 110. Initium sapientiæ timor Domini. De hoc ipso in Sapientia Salomonis: Initium sapientiæ, metuere Deum. Item in parœmiis eiusdem: Beatus homo est qui veretur omnia per metum. De hoc ipso apud Esaiam. Et super quem alium respiciam, nisi super humilem, & quietum, & trementem sermones meos? De hoc ipso in Genesi: Et vocauit eum Angelus domini de cœlo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit. Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognoui, quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item in Psalmo 2. Seruite Domino in timore, " & exultate ei in tremore. Item in Psalmo 33. Timete Dominum omnes sancti eius, quoniam non est inopia eis qui eum metuunt. Item in Psalmo 18. Timor Domini castus perseuerans in sæcula sæculorum.

Eccles. 1.

Prou. 18.

Esaia 18.

Gen. 22.

21 Non temere de altero iudicandum in Euangelio secundum Lucam: Nolite iudicare ne iudicemini: nolite condemnare, ne condemnemini. De hoc ipso ad Romanos: Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? Domino suo stat aut cadit; stabit autem, potens est enim Deus statuere eum. Et iterum: " quare sine excusatione es ô homo omnis qui iudicas, in quo enim iudicas alium, te ipsum condemnas, eadem enim agis, quæ iudicas. Speras autem tu qui iudicas eos qui mala agunt, & eadem facis, quia ipse effugies iudicium Dei? Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Et qui se putat stare videat ne cadat. Et iterum: Si quis se putat scire aliquid, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire.

Luc. 6.

Rom. 14.

Rom. 2.

1. Cor. 10.

1. Cor. 8.

22 Accepta iniuria remittendum & ignoscendum; in Euangelio in prece quotidiana; Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. Item secundum Marcum: Et cùm steteritis ad orationem, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & pater vester, qui in cœlis est, " remittat vestra peccata vobis. Si autem vos non dimiseritis, neque pater vester qui in cœlis est, dimittet vobis peccata vestra Item illic: In qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.

Mat. 6.

Marc. 11.

Ibidem 4.

23 Vicem malis non reddendam; in Epistola Pauli ad Romanos: Nemini malum pro malo reddentes. Item illic: Noli vinci à malo, sed vince in bono malum. De hoc ipso in Apocalypsi: Et dixit mihi, ne signaueris verba prophetiæ libri huius, quia iam tempus in proximo est, & hi qui perseuerãt

Rom. 12.

Apoc. 22.

nocere

nocere, noceant; & qui in sordibus est, sordescat adhuc: " iustus autem adhuc iustitiam faciat, similiter & sanctus sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundùm facta sua.

Ioan.14. Ioan.10.

24 Non posse ad pacem peruenire, nisi per filium eius Iesum Christum; in Euangelio κατ Ioannem: Ego sum via, veritas & vita: nemo venit ad patrem nisi per me. Item illic: " Ego sum ostium, per me si quis introierit, saluabitur.

Ioan.3. Ibid.6.

25 " Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit, peruenire non posse; in Euangelio κατ Ioannem: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est. Item illic: Nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis.

1.Cor.9. Matt.3. & 7. Matt.5. Philip.2.

26 Parum esse baptisari & Eucharistiam accipere, " nisi quis factis & opere proficiat; in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia qui in stadio currũt, omnes quidem currunt, vnus tamen accipit palmam? Sic currite vt occupetis, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos verò incorruptam. In Euangelio κατ Matthæum: Omnis arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. Item illic: Multi mihi dicent in illa die. Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: " Nunquam vos noui, recedite à me qui operamini iniquitatem. Item illic: Luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videant bona opera vestra, & clarificent patrem vestrum qui in cœlis est. Item Paulus ad Philppenses: Lucete sicut luminaria in mundo.

Ioan.5. 1.Cor.3. Paral.15.

27 " Baptizatum quoque gratiam perdere, quam consecutus sit, nisi innocentiam seruet; in Euangelio κατ Ioannem: Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violauerit, " disperdet illum Deus. De hoc ipso in Paralipomenon: Deus vobiscum est, dum estis vos cum ipso si dereliqueritis eum, derelinquet vos.

Matt.12. Marc.3. 1.Reg.2.

28 Non posse in Ecclesia remitti ei, qui in Deum deliquerit, in Euangelio κατ Matthæum. Qui dixerit verbum aduersus filium hominis, remittetur illi: qui autem dixerit aduersus Spiritum Sanctum, non remittetur illi, neque in isto sæculo, neque in futuro. Item κατ Marcum: Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ: qui autem blasphemauerit in Spiritum Sanctum, non remittetur illi, sed reus erit æterni peccati. De hoc ipso in Βασιλειῶν primo: " Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabunt pro eo Dominum, si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?

Luc.21. Ioan.15.

29 De odio nominis ante prædictum; in Euangelio κατ Lucam: Et eritis odibiles omnibus hominibus propter nomen meũ. Item κατ Ioannem: Si sæculum vos odit, scitote quoniam me primo odit: si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret: sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. " Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est maior seruus Domino suo; si me persecuti sunt, & vos persequentur.

Eccl.5. Deut.23. Act.5. Hier.48.

30 " Quod quis Deo vouerit, cito reddendum; apud Salomonem: Prout voueris votum Deo, ne moram feceris reddere illud. Item in Deuteronomio: Si autem voueris votum Domino Deo tuo, non tardabis reddere illud, quia inquirens quæret illud Dominus Deus tuus à te, & erit in peccatum; ea quæ egredientur per labia tua, obseruabis: & facies domum " quod locutus es ore tuo. De hoc ipso in Psalmo 49. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Inuoca me in die pressuræ, & eximam te, & clarificabis me. De hoc ipso in Actibus Apostolorum: Cur impleuit satanas cor tuum mentiri te Spiritui Sancto, cùm esset fundus in tua potestate? non hominibus mentitus es, sed Deo. Item apud Hieremiam: Maledictus qui facit opera Dei negligenter.

Ioan.3.

31 Eum qui non crediderit, iam iudicatum esse; in Euangelio κατ Ioannem: Qui non crediderit, iam iudicatus est; quia non credidit in nomine vnici filij Dei. Hoc autem est iudicium, quoniam lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homines tenebras quàm lucem. De hoc ipso in Psalmo 1. " Propterea non resurgent impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum.

Gen.3.

32 De bono virginitatis & continentiæ; in Genesi: Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos: & in tristitia

Mat.19. pariesfilios, & erit conuersio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabitur. De hoc ipso in Euangelio ꝯ Matthæum: Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum est; sunt enim spadones, qui ex ventro matris nati sunt: & sunt spadones, qui coacti sunt ab hominibus: & sunt spadones, qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat. *Luc.20.* Item ꝯ Lucam: Filij sæculi huius generant & generantur: qui autem habuerunt dignationem sæculi illius, & resurrectionis à mortuis, " non nubunt, neque nubuntur. Neque enim incipient mori: æquales enim sunt angelis Dei, cùm sint filij resurrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses significat, cùm dicit in rubo: Dominus Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, non est Deus mortuorum, sed viuorum: omnes enim illi viuunt. *1. Cor. 7.* Item in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Bonum est homini mulierem non contingere: propter fornicationem autem vnusquisque vxorem suam habeat, & vnaquæque virum suum habeat. Vxori vir debitum reddat; similiter & vxor viro. Vxor corporis sui potestatem non habet, sed vir: similiter & vir corporis sui potestatem non habet, sed vxor. Nolite fraudare inuicem, nisi ex conuentione, " ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertimini ad idipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Hoc dico secundùm veniam, non secundùm imperium: volo autē omnes homines esse, sicut *Ibid.* & me: sed vnusquisque proprium habet donum à Deo, alius sic, alius autem sic. Item illic. Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini, quo modo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi huius quomodo placeat vxori: sic & mulier, virgo innupta cogitat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta & corpore & spiritu: " quæ autem nupsit, cogitat de iis quæ sunt mundi huius, quo modo placeat viro. *Exod.19.* Item in Exodo: Cùm præcepisset Dominus Moysi, vt sanctificaret populum in diem tertium, sanctificauit ille, & adiecit: Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mulieres. Item in Βασιλειῶν primo: Et respondit sacerdos ad Dauid & dixit: Non sunt panes profani in manu mea, nisi panis sanctus vnus: " si obseruati sunt pueri à muliere, manducabunt. Item in Apoca- *Apoc.14.* lypsi: Hi sunt qui cum mulieribus se non coinquinauerunt, virgines enim permanserunt: hi sunt qui sequuntur agnum quocunque ierit.

33 Nihil patrem iudicare, sed filium: & patrem ab eo non honorificari, à quo non honorificatur filius: In Euangelio ꝯ Ioannem: Nihil pater iudicat, sed iudicium *Ioan. 5.* omne filio dedit, vt omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit. Item in Psal. 71 Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, iudicare populum tuum in iustitia. *Gen.19.* Item in Genesi: " Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorrham sulphur & ignem de cœlo à Domino.

34 Fidelem gentiliter viuere non oportere; apud Hieremiam: Hæc dicit Dominus: " Secundum viam gentilium ne ambulaueritis. *Hier.10.* De hoc ipso quod segregare se quis debeat à gentilibus, ne sit socius culpæ, & fiat particeps plagæ eorum; in Apocalypsi: Et audiui aliam vocem de *Apoc.18.* cœlo dicentem: Exi de ea, populus meus, ne particeps sis delictorum eius, & ne perstringaris plagis eius: quoniam delicta eius vsque ad cœlum peruenerunt, & meminit Dominus Deus iniquitatum eius. Ideo reddidit ei dupla, & in quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei: & in quantum se clarificauit; & deliciarum habuit, " intantum datus est ei & cruciatus & luctus: quoniam in corde suo dicit: Regina sum, & vidua esse non possum, nec luctum visura sum, propterea vna hora plagæ eius aduenient mors, luctus & fames, & igni cremabitur: quoniam fortis est Dominus Deus qui eam iudicabit. Et flebunt & plangent se in ea reges terræ, qui cum ea fornicati sunt, & in delictis conuersati sunt. Item apud Esaiam: Exite de medio eorum, qui fertis vasa Domini. *Isai. 52.*

35 Deum ad hoc patientem esse, vt nos *Eccl. 5.* pœniteat peccati nostri & reformemur; apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste? est enim altissimus patiens redditor. Item *Rom. 2.* Paulus ad Romanos: An nunquid opulentiam bonitatis eius, & sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quia bonitas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & " cor impœnitens thesaurizas tibi irā in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera sua.

36 Mulierem ornari sæculariter non debere; in Apocalypsi: Et venit vnus ex septem angelis habētibus phialas, & aggres- *Apoc.17.*

sus est me dicens: Veni, ostendam tibi dánationem" meretricis magnæ, sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem super bestiam: & mulier illa amicta erat pallium purpureum, & coccineum, & adornata erat auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum, & immunditiæ; & fornicationis totius terræ. Item ad Timotheum: Sint mulieres vestræ cum verecundia & pudicitia componentes se: non in tortis crinibus, neque auro neque margaritis, aut veste pretiosa, sed vt decet mulieres promittentes castitatem per bonam conuersationem. De hoc ipso" in Epistola Petri ad Ponticos: Sit in muliere non exterior ornamenti, aut auri, aut vestis cultus, sed cultus cordis. Item in Genesi: Thamar cooperuit se pallio & adornauit: & cùm aspexisset eam Iudas, visum est ei meretricem esse.

1. Tim. 2.

37 Fidelem non oportere ob alia delicta, nisi ob nomen solum puniri; in Epistola Petri ad Ponticos: Nec quisquam vestrû tanquam fur aut homicida patiatur; aut tanquam maleficus," aut curas alienas agens, sed tanquam Christianus.

1. Pet. 4.

38 Seruum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem; in Epistola Pauli ad Romanos: Vis non timere potestatem? bonum fac, & habebis laudem ex illa.

Rom. 13.

39 Datum nobis esse exemplum viuendi in Christo in Epistola Petri ad Ponticos: Christus enim passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, vt sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius. Qui cum malediceretur, " non remaledixit, cùm pateretur, non minabatur: tradebat autem se iudicanti iniustè. Item Paulus ad Philippenses: Qui in figura Dei constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominis factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit se factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, vt sit super omne nomen: vt in nomine Iesu omne genu curuetur, cœlestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. De hoc ipso in Euangelio κατ' Ioannem: Si ego laui pedes vestros, magister, & Dominus, & vos debetis aliorum pedes lauare. Exemplum enim dedi vobis, vt, sicut ego feci, & vos aliis faciatis.

1. Pet. 2. Philip. 2. Ioan. 13.

40 Non iactanter nec tumultuosè operandum, in Euangelio κατ' Matthæum: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, vt sit eleemosyna tua in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito " reddet tibi. Item illic: Cùm facis eleemosynam, " noli buccinare ante te quo modo hypocritæ faciunt, in vicis & synagogis, vt clarificentur ab hominibus. Amen dico vobis, " compleuerunt mercedem suam.

Matt. 6.

41 Ineptè & scurriliter non loquendum; in Epistola Pauli ad Ephesios: stultiloquium & scurrilitas, quæ ad rem non pertinent, " nec nominentur quidem in vobis.

Ephes. 5.

42 " Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse, quantum credimus in Genesi: Et credidit Abraham Deo, & deputatum est ei ad iustitiã. Item apud Esaiam: Et si non credideritis, neque intelligetis. Item in Euangelio κατ' Matthęum: Modicæ fidei quare dubitasti? Item illic: Si habueritis fidem quasi granum sinapi, dicetis monti huic, transi hinc illò, & transibit & nihil impossibile erit vobis. Item κατ' Marcum: Omnia quæcunque oratis & petitis, credite, quia accipietis, & erunt vobis. " Itẽ illic: omnia possibilia credenti. Apud Abacuc: Iustus autem ex fide mea viuit. Item in Daniele Ananias, Azarias, Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis.

Gen. 15. Esa. 7. Mat. 14. Marc. 11. Abac. 2. Dan. 3.

43 " Posse eum statim consequi qui verè crediderit; in Actibus Apostolorum: Ecce aqua, quid est quod me impedit baptizari? Tunc dixit Philippus: si credis ex toto corde tuo, licet.

Act. 8.

44 Fideles inter se disceptantes, non debere gentilem iudicem experiri: in Epistola Pauli ad Corinthios 1. Audet quisquam vestrum aduersus alterum negotium habens disceptare apud iniustos, & non apud sanctos? " An nescitis quia sancti hunc mundum iudicabunt? Et iterum: Iam quidem totum delictum in vobis est, quia iudicia habetis cum inuicem. Quare non magis iniuriam patimini, aut quare non magis fraudamini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus: an nescitis, quoniam iniusti regnum Dei non consequentur?

1. Cor. 6.

45 Spem futurorum esse, & ideo fidem nostram circa ea quę promissa sunt, patientem esse debere; in Epistola Pauli ad

Eccl. 7. quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris. Item in Salomone: Noli esse multum Esai. 5. iustus, & noli argumentari plus quam oportet. "' Item apud Esaiam: Væ qui arguti 1. Mac. 2. sunt in semetipsis. Item in Machabæis: Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. Item in Epistola Pauli ad Rom. 11. Romanos: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & quàm inuestigabiles viæ eius? Quis enim cognouit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? vel quis prior dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso 2. Tim. 2. sunt omnia: ipsi claritas in sæcula sæculorum. Item ad Timotheum: Stultas autem & ineruditas quæstiones deuita, sciēs quia lites generant. Seruum autem Dei non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.

Iob. 14. 54 "' Neminem sine sorde & sine peccato esse apud Iob: "' quis enim mundus à sordibus? nec vnus, etiam si vnius diei sit vita eius in terra. Item in Psalmo 50. "' Ecce in iniquitatibus conceptus sum, & in deli- 1. Ioan. 1. ctis concepit me mater mea. Item in Epistola Ioannis: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est.

55 Non hominibus, sed Deo placendum, in Psalmo 52. Qui hominibus placent, confusi sunt: quia Deus nihil fecit illos. Gal. 1. Item in Epistola Pauli ad Galatas. "' Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem.

56 Deum nihil latere ex his quæ geruntur; in sapientia Salomonis: In omni loco Prou. 15. speculantur oculi Dei bonos & malos. Hier. 23. Item apud Hieremiam: Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? Nónne cœlum & terrā ego impleo, dicit Dominus? Item 1. Reg. 16. in Βασιλειῶν primo: Homo videt in facie, Deus autem in corde. Item in Apocalyp- Apoc. 2. si: Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis: & dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. Item in Psalmo 18. Delicta quis intelligit? Ab oc- 2. Cor. 5. cultis meis munda me Domine. Item in Epistola Pauli ad Corinthios secunda: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, "' vt reportet vnusquisque sui corporis propria, secundum quæ egit, siue bona, siue mala.

57 Fidelem emendari & reseruari, in Psalmo 116. Emendans emendauit me Dominus, & morti non tradidit me. Item in Psalmo 88. Visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. "' Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Item apud Malachiam: & sedebit Malac. 3. conflans & expurgans sicut aurum & argentum, & emundabit filios Leui. Item Mat. 5. in Euangelio: Non exibis inde, donec exsoluas nouissimum quadrantem.

58 Neminem contristari morte debere, cùm sit in viuendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas, in Genesi: Tunc dixit Dominus ad Adam: Gen. 3. "' Quia exaudisti vocem vxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos eiiciet tibi, & edes pabulum agri in sudore vultus tui. Edes panem tuum donec reuertaris in terram, de qua & sumptus es, quia terra es, & in terram ibis. Item illic; "' & complacuit Enoch Deo, & non est inuentus ibid. 5. postmodum: quia Deus illum transtulit. Et apud Esaiam; Omnis caro fœnum: & Esa. 40. omnis claritas eius vt flos fœni. Aruit fœnum & flos decidit: "' Sermo autem domini in æternum. Apud Ezechielem: Ezech. 37. Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa nostra: periit spes nostra: "' expirauimus: propterea prophetiza, & dic: Hæc dicit Dominus: Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israël. Et dabo spiritum meum in vos, & viuetis. Et ponam vos in terram vestram, & cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, & faciam, dicit Dominus. Item in Sap. 4. Sapientia Salominis: Raptus est ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius. Item in Psalmo 83. "' Quam dilectissimæ habitationes tuæ Deus virtutum? desiderat & properat anima mea ad atria Dei. Et in Epi- 1. Thess. 4. stola Pauli ad Thessalonicenses: Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ne contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Iesus mortuus est & resurrexit: 1. Cor. 15. sic & Deus eos qui dormierunt in Iesu, adducet cum eo. Item ad Corinthios prima: Stulte, tu quod seminas, non viuifica- ibidem tur, nisi prius mortuum fuerit. Et iterum: "' Stella à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorum. Seminatur corpus in corruptione, resurgit sine cor-

ruptela. Seminatur in ignominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Et iterum: Oportet enim corruptiuum istud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. Cùm autem corruptiuum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem; tunc fiet verbum quod scriptum est: Absorpta est mors in contentionem. Vbi est mors aculeus tuus? Vbi est mors contentio tua? Item in Euangelio secundum Ioannem: Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego fuero, & ipsi sint mecum, & videant claritatem meam quam mihi dedisti ante constitutionem mundi. Item secundum Lucam: Nunc dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum. Item secundum Ioannem: Si me dilexissetis, gauderetis; quoniam vado ad patrem, quia pater maior me est.

Ibid. — *Ioan. 17.* — *Luc. 2.* — *Ioan. 14.*

59. De idolis quæ gentiles deos putant, in Sapientia Salomonis: Omnia idola nationum æstimauerunt Deos, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad contrectandum: sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit Deum fingere: cùm sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit: quoniam ipse quidem vixit, illi numquam. De hoc ipso: Neque opera attendentes cognouerunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, & lunam, rectores orbis terræ Deos putauerunt: quorum si propter speciem hoc æstimauerunt, sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hęc constituit fortia, fortior est illis. Item in Psalmo 134. Idola gentium argentum & aurum, opus manuum hominum. Os habent & non loquuntur: oculos habent & non vident: aures habent & non audiunt; neque enim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in illis. Item in Psalmo 95. Omnes dij gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit. Item in Exodo: Non facietis vobis deos argenteos, neq; aureos. Et iterum: Non facies tibi idolum, nec cuiusquam similitudinem.

Sap. 15. — *Sap. 13.* — *Exod. 20.* — *Deut. 5.*

60. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam; apud Esaiam; Edamus & bibamus, cras enim moriemur. Non remittetur vobis peccatum istud, quoadusq; moriamini. Item in Exodo: Et consedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Paulus ad Corinthios I. Cibus nos non cõmendat Deo: neque si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, egebimus. Et iterum: Cùm conuenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, vt non ad iudicium conueniatis. Item ad Romanos: Non est regnum Dei esca & potus, sed iustitia & pax & gaudium in Spiritu sancto. In Euãgelio secundum Ioãnem: Ego cibum habeo, quem vos non nostis: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui me misit, & perficiam opus eius.

Esaiæ 22. — *Exod. 32.* — *1. Cor. 8.* — *Ibid. 11.* — *Rom. 14.* — *Ioan. 4.*

61. Possidendi concupiscentiam, & pecuniam non appetendam: in Ecclesiastico apud Salomonem: Qui diligit argentum, non satiabitur argento. Item in parœmiis. Captans annonam maledictus in plebe est: benedictio autem in eius capite est, qui communicat. Item apud Esaiam: Væ qui coniungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, vt auferant proximo suo aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? Item apud Sophoniam: Ædificabunt domos & non inhabitabunt: & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies domini. Item in Euangelio secundum Lucam: Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere? Et iterum. Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua: quæ ergo parasti, cuius erũt? Et iterum: Commemorare quoniã percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc vero hic rogatur, tu autem doles: Et in Actibus Apostolorum: Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextera, excitauit eum. Item ad Timotheum prima: Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam, & desideria multa & nocentia, quę mergunt hominem in- perditionem

Eccl. 14. — *Prou. 11.* — *Esa. 5.* — *Soph. 1.* — *Luc. 9. & 11.* — *Luc. 16.* — *Act. 3.* — *1. Tim. 6.*

perditionem & interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

62 Matrimonium cum gentilibus non iungendum; apud Tobiam: Vxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem, quæ non est ex tribu parentum tuorum. Item in Genesi: mittit puerum suum Abraham, vt de semine suo accipiat Rebeccam filio eius Isaac. Item in Esdra: Satis non fit Deo cùm vastarentur Iudæi, nisi alienigenas vxores cum filiis quoque, quos ex illis procreauerant, reliquissent. Item in Epistola Pauli ad Corinthios 1. Mulier vincta est quamdiu viuit vir eius: si autem dormierit, liberata est, vt cui vult nubat, tantum in Domino: felicior autem erit si sic permanserit. Et iterum. Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi: faciam membra fornicariæ? absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ, vnum corpus sunt? Erunt enim duo in vna carne. Qui autem se coniunxerit Domino, vnus spiritus est. Item ad Corinthios secunda: nolite coniungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est iustitiæ & iniquitati? Aut quæ est communicatio luci ad tenebras? Itē de Salomone in Βασιλειων 3. Et auerterunt mulieres alienigenæ cor eius post Deos suos.

Tob. 6. Gen. 24. 1. Esdr. 10. 1. Cor. 7. Ibid. 6. 2. Cor. 6. 3. Reg. 11.

63 Graue delictum esse fornicationis; Paulus ad Corinthios: Omne delictum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.

64. Quæ sunt carnalia, quæ mortem pariant; & quæ spiritalia, quæ ad vitam ducant; Paulus ad Galatas. Caro concupiscit aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem. Hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæ vultis, ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis, quæ sunt, adulteria, fornicationes, immūditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitię, contentiones ęmulationes, animositates, prouocationes, simultates, dissentiones, hęreses, inuidię, ebrietates, commessationes, & his similia. Quæ prędico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi; carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

Gal. 5.

65. Omnia delicta in baptismo deponi; in Epistola Pauli ad Corinthios. Neque fornicarii, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.

1. Cor. 6.

66. Disciplinam Dei in Ecclesiasticis pręceptis obseruandam; apud Hieremiam: Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oues pascentes cum disciplina. Item apud Salomonem in Pareemiis: Fili ne neglexeris disciplinā Dei, neque defeceris ab eo correptus. Quem enim Deus diligit corripit. Item in Psal. 2. Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus & pereatis à via recta. Cùm exarserit cito ira eius super vos: beati omnes qui confidunt in eo. Item in Psalmo 67. Pecatori autem dicit Deus. Ad quid exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum; tu autem odisti disciplinam, & abiecisti sermones meos retro. Item in Sapientia Salomonis: Disciplinam qui abiicit, infœlix est.

Hier. 3. Prou. 3. Sap. 3.

98 Prędictum, quod disciplinam sanam aspernaturi essent. Paulus ad Timotheum 2. Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coaceruabunt sibi magistros prurientes inaudiendo, scalpentes aures: Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

1. Tim. 4.

98. Recedendum ab eo qui inordinatè & contra disciplinam viuit: Paulus ad Thessalonicenses: Pręcipimus autem vobis in nomine Iesu Christi, vt discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinatè, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis. Item in Psalmo 49. Si videbas furem simul currebas cū eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.

1. Thess. 3.

69 Non in sapientia mundi, nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis, & in virtute conuersationis; In epistola Pauli ad Corinthios 1. Misit me Christus annunciare non in sermonis sapientia;

1. Cor. 1.

ne inanis fiat crux Christi: Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui saluantur, virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi? nónne infatuauit Deus sapientiam huius mundi? Quoniam quidem " in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis saluare credentes. Quoniam Iudæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis, & Græcis Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam. Et iterum: Nemo se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: " Reprehendes sapientes in astutia ipsorum. Et iterum: Dominus cognouit cogitationes sapientium, quia sunt stultæ. (1. Cor. 3. — Iob. 5.)

70 Parentibus obsequendum; in Epistola Pauli ad Ephesios: " Filij obsequentes estote parentibus vestris, hoc enim est iustum. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram. (Ephes. 5.)

71 Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Et vos parentes nolite " in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina, & correptione Domini. (Ibid.)

72 Seruos cum crediderint, plus dominis carnalibus seruire debere; in Epistola Pauli ad Ephesios: " Serui obedite dominis carnalibus cum metu & tremore, & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Dei. (Ibid.)

73 Item dominos mitiores esse debere. " Et vos Domini eadem facite ad eos, laxantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum Dominus est in cœlis, & exceptio personarum non est in illo. (Ibidem)

74 Viduas probatas quasque honorandas: In Epistola Pauli ad Timotheum prima; Viduas honora, quæ verè sunt viduæ. " Quæ autem delicata est vidua, viuens mortua est. Et iterum: Iuniores autem viduas præteri. " cùm enim indelicatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes iudicium: quoniam primam fidem reprobauerunt. (1. Tim. 5.)

75 Suorum & maximè fidelium curam plus vnumquemque habere debere; ad Timotheum primo: Si quis autem suorum, & maximè domesticorum, non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli. De hoc ipso apud Esaiam: Si videris nudum, vesti, " & domesticos seminis tui non despicias. De quibus domesticis in Euangelio dictum est: Si patremfamilias Beelzebub dixerunt, quanto magis domesticos eius? (Ibidem. — Esai. 58. — Mat. 10.)

76 Maiorem natu non temerè accusandum; ad Timotheum prima: " Aduersus maiorem natu accusationem ne receperis. (1. Tim. 5.)

77 Peccantem publicè obiurgandum; In Epistola Pauli ad Timotheum prima; Peccantes coram omnibus corripe, vt & cęteri metum habeant. (Ibidem.)

78 Cum hereticis non loquendum: ad Titum: " Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita, sciens quoniam peruersus est huiusmodi, & peccat, & est à semetipso damnatus. De hoc ipso in Epistola Ioannis: Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent vtique nobiscum. Item ad Timotheum secunda: Sermo eorum vt cancer serpit. (Ad Tit. 3. — 1. Ioan. 2. — 2. Tim. 2.)

79 Innocentiam fidenter petere, & impetrare in Epistola Ioannis: Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcunque petierimus accipiemus ab eo. Item in Euangelio κατ' Matthęum: " Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Item in Psal. 23. Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde. (1. Ioan. 3. — Mat. 5.)

80 " Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit; In Euãgelio κατ' Ioannem dixit Iesus: Nullam haberes potestatem aduersus me, nisi data tibi esset desuper. Item in Βασιλειῶν tertio: Et excitauit Dominus Satanam ipsi Salomoni. Item in Iob prius Deus permisit, & tunc diabolo licuit. Et in Euangelio Dominus ante permisit dicendo Iudæ: Quod facis, fac celerius. Item apud Salomonem in Parœmiis: Cor regis in manu Dei. (Ioan. 19. — 3. Reg. 11. — Iob. 1. — Ibid. 13.)

81 " Mercedem mercenario cito reddendam; in Leuitico: Non dormiet merces mercenarij tui apud te vsque in mane. (Leuit. 19.)

82. Non augurandum; in Deuterono- (Deut. 18.)

mio:

mio: Non ominemini neque augurabimini.

Leuit. 16. 83 Cirrum in capite non habendum: in Leuitico: Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.

Ibidem 84 Item: Barbam non vellendam; Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.

Ibid 6. 85 Surgendum, cùm Episcopus aut Presbyter veniat: in Leuitico: A facie senioris exurges, & honorabis personam Presbyteri.

86 Item: Schisma non faciendum, etiam si in vna fide, & in eadem traditione permaneat qui recedit; item in Ecclesiastico

Eccles. 10. apud Salomonem: Scindens ligna periclitabitur in eis si exciderit ferrum. Item in

Exod. 12. Exodo: In domo vna comedetur, non eiicietis de domo carnem foras. Item in Psalmo 132. Ecce quàm bonum & quàm

Mat. 12. iucundum in vnum habitare fratres in vnum. Item in Euangelio secundum Matthæum: qui non est mecum aduersus me est. Et qui mecum non colligit, spargit. Item in Epistola Pauli

1. Cor. 1. ad Corinthios prima: Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes & non sint in vobis schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu, & in eadem sententia. Item in Psalmo 67. Deus qui inhabitare facit vnanimes in domo.

87 Fideles simplices cum prudentia

Matt. 10. esse debere; in Euangelio secundum Matthæum: Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ: & iterum: Vos estis

& 5. sal terræ: si autem sal infatuatum fuerit in quo salietur? ad nihil valet, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus.

88 Fratrem non circumueniendum: in Epistola Pauli 1. ad Thessalonicenses prima: Non circumuenire in negotio fratrem suum: quia vltor est Deus de his omnibus.

89 Subito venire finem mundi, inquit

1. Thes. 5. Apostolus: Dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint, pax & firmitas, tunc illis repentinus adueniet interi-

Act. 1. tus. Item in Actibus Apostolorum: Nemo potest cognoscere tempus, aut tempora, quæ pater posuit in sua potestate.

90 Item: Vxorem à Viro non recedere, aut si recesserit innuptam manere: Pau-

1. Cor. 6. lus ad Corinthios: Iis autem quæ nupserunt præcipio, non ego sed Dominus, vxorem à viro non separari: si autem recesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro, & virum vxorem non dimittere.

Ibid. 10. 91 Tantum vnumquemque tentari quantum potest sustinere: Paulus ad Corinthios in Epistola prima: Tentatio vos non occupauit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam euadendi facultatem, vt possitis tolerare.

Ibid. 6. 92 Non quidquid licet esse faciendum: Paulus in Epistola ad Corinthios prima: Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.

Ibid. 11. 93 Prædictum quòd hæreses futuræ essent, in Epistola Pauli ad Corinthios prima: Oportet & hæreses esse, vt probati manifesti sint in vobis.

Leuit. 7. 94 Cum timore & honore Eucharistiam accipiendam: in Leuitico: Anima autem quæcunque manducauerit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est peribit anima illa de populo suo. Item ad Corinthi-

1. Cor. 11. os prima: Quicunque ederit panem, aut biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.

95 Item: Bonis conuiuendum, malos autem vitandos; apud Salomonem in Parœmiis:

Prou. 3. Ne adduxeris impium in habitaculum iustorum. Item apud eundem in Ecclesia-

Eccl. 9. stico: Viri iusti sint tibi conuiuæ. Et iterū:

& 6. Amicus fidelis medicamentum vitæ, & immortalitatis. Item illic: Longè abesto

& 9. ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem. Item illic:

& 25. Beatus qui inuenit amicum verum, & qui enarrat iustitiam auri audienti. Item illic: Sæpi aures tuas spinis, & nolite audire lin-

& 28. guam nequam. Item in Psal. 17. Cum iusto iustificaberis; & cum viro innocente innocens eris; & cum peruerso peruersus

1. Cor. 15. eris. Item in Epistola Pauli ab Corinthios prima: corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.

Eccl. 4. 99 Factis, non verbis operandum, apud Salomonem in Ecclesiastico: Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in

1. Cor. 4. operibus tuis. Et Paulus ad Corinthios prima: Non in sermone est regnum Dei,

Rom. 2. sed in virtute. Item ad Romanos: Non auditores legis iusti sunt apud Deum; sed factores legis iustificabuntur. Item in Euan-

Matt. 5. gelio secundum Matthæum: Qui fecerit, & sic docuerit, maximus vocabitur in regno

& 7. cœlorum. Item illic: Omnis qui audit verba mea, & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificauit domum suam super

petram. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificauit domum suam super arenam. Descendit pluuia, venerunt flumina, flauerunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna.

97. Et ad fidem & ad consecutionem properandum; apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne tardes conuerti ad Deum, & ne differas de die in diem. Subito enim venit ira illius.

98. Cathecumenum peccare iam non debere; In Epistola Pauli ad Romanos. Faciamus mala dum veniunt bona, quorum condemnatio iusta est. *Rom. 3.*

99. Iudicium secundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis post Moysen: Paulus ad Romanos: Quotquot sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccauerunt, per legem & iudicabuntur. *Rom. 2.*

100. Gratiam Dei gratuitam esse debere; in Actibus Apostolorum: Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri. Item in Euangelio: Gratis accepistis, gratis date. Item illic: Domum patris mei, domum fecistis negotiationis. Item apud Esaiam: Qui sititis, vadite ad aquam, & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia. Item in Apocalypsi: Ego α, & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit, possidebit ea & eorum hæreditatem, & ero eius Deus, & ille erit mihi filius. *Act. 8. Matt. 10. Ioan. 2. Esa. 55. Apoc. 21.*

101. Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse; In Exodo: Et mons Syna fumabat totus: quoniam descenderat Deus in eum in igne. Item in Actibus Apostolorum: Et factus est subito de cœlo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & impleuit totum illum locum, in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit in vnumquemque illorum: & impleti sunt omnes Spiritu sancto. Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cœlo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: In flamma ignis apparuit Angelus Domini de rubo. *Exod. 19. Act. 2. Exod. 3.*

102. Correptionem bonos quosque libenter audire debere: apud Salomonem in Parœmiis: Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & diliget te. *Prou. 9.*

103. A multiloquentia temperandum; apud Salomonem. Ex multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labiis sensatus eris. *Prou. 10.*

104. Non mentiendum. Abominatio est domino labia mendacia.

105. Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio: In Salomone. Qui parcit baculo, odit filium. Et iterum: Ne destiteris paruulum emendando. *Prou. 12. Prou. 13.*

106. Iniuria accepta patientiam tenendam, & vltionem Deo relinquendam: Ne dixeris, vlciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum vt tibi auxilio sit. Item alibi: Mihi vindictam, ego retribuam: dicit Dominus. Item apud Sophoniam: Expecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quoniam iudicium meum ad congregationes gentium, vt excipiam reges, & effundam super eos iram meam. *Prou. 19. Deut. 32. Rom. 12. Soph. 3.*

107 Non detrahendum; apud Salomonem in Parœmiis: Noli diligere detrahere, ne extollaris. Item in Psalmo 49. Sedens aduersus fratrem tuum detrahebas, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum. Item in Epistola Pauli ad Coloss. De nullo male loqui, nec litigiosos esse. *Prou. 15. Act. [illegible]*

108. Non esse proximo insidiandum: apud Salomonem in Parœmiis; Qui fodit foueam proximo suo, ipse incidet in eam. *Prou. 26.*

109. Infirmos visitandos, apud Salomonem in Ecclesiastico: Ne pigriteris visitare infirmum, ex his enim in dilectione firmaberis. Item in Euangelio: Infirmus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. *Eccles. 7. Matt. 25.*

110. Susurrones maledictos esse, in Ecclesiastico apud Salomonem: Susurro, & bilinguis maledictus: multos enim turbabit pacem habentes. *Eccl. 28.*

111. Sacrificia malorum * acceptabilia non esse apud eundem: Dona iniquorum non probat Altissimus. ** accept Ecclef. 34*

112. Grauius iudicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis; apud Salomonem. Iudicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur. item in Psalmo 2. Et nunc reges intelligite, emendamini *Sap. 9.*

mini

mini qui iudicatis terram.

Eccles. 4. 113 Viduam & pupillos protegi oportere; apud Salomonem ''' in Ecclesiastico: Esto pupillis misericors vt pater, & pro viro matri illorum: & eris velut filius Altissimi si obedieris. Item in Exodo: Omnem Exod. 22. viduam & orphanum non vexabitis. ''' Si autem vexaueritis eos, & vociferantes exclamauerint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio, & erunt coniuges vestræ viduæ, & filii vestri orphani. Itē apud Esai. 1. Esaiam: Iudicate pupillo, & iustificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus. Item apud Iob: Conseruaui egenum Iob. 29. de manu potentis; & pupillo cui non erat adiutor, auxiliatus sum. os viduę benedixit me. Item in Psalmo 67. ''' Patris orphanorum, & iudicis viduarum.

Psal. 5. 114 Dum in carne est quis, exomologesin facere debere; In Psal. 5. Apud inferos autem quis confitebitur tibi? Item in Psalmo 29. Nunquid exomologesin faciet tibi puluis? ''' Item alibi, exomologesin Ezech. 33. faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris quàm mortem. Item apud Hieremiam Hier. 8. Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit, non surget? aut qui auertitur, non conuertetur?

Esai. 3. 115 Adulationem perniciosam esse; apud Esaiam: Qui vos fœlices dicunt, in errorem vos mittunt, ''' & semitas pedum vestrorum turbant.

116 Plus ad eo diligi Deum, cui in baptismo plura peccata dimittuntur: In Euangelio Luc. 7. ☧ Lucam: Cui plus dimittitur, plus diligit: ''' & hic redundat cui minus dimittitur, modicum diligit.

117 Fortem congressionem esse aduersus diabolum, & ideò fortiter nos stare debere, vt possimus vincere; In Epistola Ephes. 6. Pauli ad Ephesios: Non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus potestates & principes huius mundi & harum tenebrarum, aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus. Propter hoc induite arma Dei vt possitis resistere in die nequissimo, vt cùm omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate Euangelii, induentes loricam iustitiæ, & calciati pedes in præparatione Euangelii pacis: In omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea iacula nequissimi extinguere, ''' & galeam salutis assumere, & gladium spiritus, qui est verbum Dei.

118 ''' Item in Antichristo quòd in hominem veniat; apud Esaiam: Hic homo qui concitat terram, commouet re- Esai. 14. ges, qui ponit orbem terræ totum desertum.

119 Graue fuisse iugum legis, quod è nobis abiectum est: & leue esse iugum Domini, quod à nobis susceptum est; In Psal. 2. ''' Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in vnum aduersus Dominum & aduersus Christum eius. Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum eorum. Item in Euangelio ☧ Matthæum: Venite Mat. 11. ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meum bonum est, & onus meum leue est. Item in Actibus Apostolorum: Visum est sancto Spiritui & nobis, nullam vobis imponere sarcinam, quàm ista, quæ ex neces- Act. 15. sitate sunt, ''' abstinere vos ab idololatriis, ''' & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcunque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.

120 Orationibus insistendum, ''' in Coloss. 4. Epistola Pauli ad Colossenses: Instate orationi, vigilantes in ea. Item in Psalmo 1. Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

ADNOTATIONES IN Testimoniorum ad Quirinum Librum tertium.

Cap. 5. 1 De bono operis & misericordiæ] *Vetus exc. cum Grauio*: De opere & misericordia, *verum prior phrasis Cypriano vsitata est in titulo libri de Bono Patientiæ, & infra cap. 16 Accipitur autem opus hoc in eadem significatione, qua libro de Opere & Eleemosynis.*

2 Non hoc ieiunium ego elegi] *Vocem*: quod *interiectam semouimus, neque enim eam habent aut Ms. & vetus exc. aut 70.*

3 Et manducabit pariter mecum prandium] *Sic lego ex Ms & vet exc. pro eo quod alij*: meum, *in iisdem desiderabatur vox*: Ecce.

4 Si esurierit inimicus tuus ciba illum *Ex iisdem hoc loco, pro eo quod Manut & Morel.* pasces, *Item*: in capitis eius, *pro eo quod hi*: capitis eius, *&* Ne, *pro eo quod ipsi*: Nec.

5 Distribuit, dedit pauperibus] *Etiam hoc denuo restituo, pro eo quod illi*: Dispersit, *nam infra hoc eodem cap. prius legitur.*

6 Misericordiam volo magis] *Sic Morel. cum vet. exc. pro quo Manutius*, malo, Ms. *& cæteri excusi*: volo, *duntaxat.*

Nisi fortè errore librariorum transposita sint testimonia. Reperitur hodie illud Luc. 9. hoc 14. cap. & non alibi.

32 & qui plangunt tanquam non plangentes] *Placet hæc vulg. excu. & Ms. lectio, præ illa quam habent Manut. & Morel.* flent, & flentes.

33 Sed etsi certauerit quis] *Hoc quoque Ms. hic & supra libro ad Fortun. cap. 8. pro eo quod alii* certabit.

34 Quasi hospites & peregrini] *Interseruerant vulgati:* aduenæ, *sed superfluè.*

35 vtdum detractant de vobis] Ms. & *Vet. excu.* vniuersa retractant, *pro quo Erasmus*, vniuersi detrectant, *non male. Videtur enim amplius aliquid legisse Cyprianum, quàm hodie legatur aut Græcè aut Latinè. Quanquam tamen illam lectionem habeas etiam supra Epist. 73.*

Cap. 12. 36 replebitur inquitate] *Solus Manutius* implebitur.

37 non iurare in totum] *Manutius & Morel. pro eo quod erat* in toto.

Cap. 13. 38 neque principi populi tui detraxeris] *& vet. exc.* principem, *& epistolis 55. 65. & 69. legitur:* principem non maledices; *verum non malè illud Erasmus substituit, ad vitandum amphibologicam barbariem.*

Cap. 14. 39 Omne verbum otiosum] *Cambron. cod.* vacuom.

40 Animaduertisti ad puerum meum Iob.] Ms. in.

41 omnia autem pro dilectione] *Ante Manut. & Morel.* delectione. *Apud Apostolum neutrum legitur.*

42 sine murmurationibus & reputationibus] *Vet. ext.* hæsitationibus. *Verum prius habet Afflig. cod. cum excusis aliis, accedit etiam Camb. cod. legens:* reptationibus, *& vox Græca διαλογισμοῖς, significat vtrumque. Vnde & quidam Luca 9. vbi est eadem vox transferunt. Subiit autem reputatio inter eos.*

Cap. 15. 43 & vade in terram altam] *Manut. hanc lectionem confirmat textus Græcus 70. Morellus legit* illam. Ms. *& excusi vulgati neutrum. Contra cum 70. legit Morel.* & imponens, *pro eo quod Manut.* imponens, *& antea excusi* impones. *Atqui cum Ms. & 70. legendum* in vnum, *non* in vno.

44 De hoc ipso in Sapientia Salomonis] *De libri huius auctoritate, vide supra librum de Mortalitate.*

Cap. 16. 45 in Prouerbiis Salomonis] *Hoc Manut. & Morel. fortassis quia testimonium quod citat, inuenitur Prou. 14. Verum aut legendum sicut supra monuimus:* parœmiis, *aut certè sicut legunt Ms. & antea excusi omnes* Sapientia, *Nam ex cap. 6. huius l. 20. 53. & 56. satis patet, Cypr. etiam libros etiam alios Salomonis, titulo Sapientia inscripsisse; quomodo & hodie pro more habent Ecclesiastica.*

46 & finem eorum sine honore] *Afflig.* fidem, *Camb.* fidei; *sed illa est germana lectio, quum Græcè sit* τελευτὴν. *& legatur etiam sup. lib. ad Deme. & ad Fort. c. 12.*

47 tollentes gremia sua] *Sic rectè Manutius & Morellus, pro eo quod fuit* colligentes gramina.

48 De hoc ipso in Apocalypsi] *Nullum noui testamenti librum toties atque hunc citat Cyprianus, præmittens sæpius: ita Dominum aut Spiritum sanctum loqui frequenter idipsum facit Tertul. qui & Ioanni Apostolo disertis verbis attribuit l. 3. aduersus Marcion. & apertius lib. 4. Habemus (inquit) & Ioannis alumnas Ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Similiter Dion. Areop. Eccles. hier. cap. 3. Irenæus aduersus hær. l. 4. cap. 50. & non vno in loco sub finem lib. 5. Iustinus Martyr. dialogo cum Tryphone Iudæo citatus ab Eusebio l. 4. Eccles. hist. cap. 18. Origenes apud eundem dicens se hoc à maioribus accepisse eiusdem histor. lib. 6. cap. 18. & ipse Eusebius in Chron. Theophilus apud eundem. Hilarius lib. 6. de Trinit. Ambros. lib. 3. de Virg. Hier. lib. 1. contra Iouin. & de vir. illustr. & Aug. tract. 36. in Ioan. Postremo Ecclesia nomine Ioannis Apostoli Apocalypsin decantat. Iam alii etsi expresse Ioanni Apostolo non attribuant, inter scripturas tamen sacras recensent. Inter hos sunt Clemens Alexandr. lib. 2. Pædag. cap. 12. Dion. Alexandr. apud Eusebium lib. 7. d. hist. cap. 10. Chrysost. lacis à Suida citatis, Damasc. lib. 4. cap. 18 & Concil. Tolet. 14. excommunicans eos, qui contrarium sentiunt. Omitto quod iam olim teste Hieron. in illam commentati sunt (vt Latinos prætercam) Irenæus, Iustinus, Melito, & Hyppolitus, Andreas quoque Cæsariensis. Certè ab Epiphanio inter hæreticos recensentur Alogiani hær. 51. & ab Augustino hær. 30. quod Euangelium & Apocalypsin Ioannis Apostoli non reciperent. Valeat igitur Erasmus, cum suis rationibus vnicum, quibus probare nititur Adnotat. in Apocalypsin, non esse ipsam Apostoli Ioannis; præsertim, quum etsi Græcis quidam in ea fuerint sententia, plures contrariam secuti sint; nec cuiusquam sit momenti, quod in exemplaribus Græcis inscribatur:* Ιωάννου τοῦ θεολόγου, *quippe quum ab Euodio loco citato, à Niceph. l. 2. hist. Eccles. c. 3. & à Chrys. in Psal. 37. Ioannes Theologus nuncupetur euangelista. Idque quantum coniicere licet ex Dion. Areopag. loco citato, quod Theologiam, id est, de Deo Christo sermonem in Euangelio suo primus scripserit.*

49 Et cùm aperuisset] *Rectè sic* Manut. *&* Morel. *pro eo quod erat* aperuissem, *nam prius habet Apoc.*

50 Bonum agonem certaui] *Lego hoc cum* Morel. *Græco ad marginem* Ms. *& vet. exc. pro eo quod erat.* bonum certamen, *ita enim legitur supra Epistola.*

9. *Sic etiam* dilexerint, *pro* dilexerunt.

Cap. 17. 51 Minora esse, &c.] *Locus pro præmiis meritorum.*

Cap. 18. 52 à charitate Christi] Ms. *& vet. exc.* Dei, *sed prius legitur alibi. Iisdem placet* pro eo qui dilexit nos, *magis quam* pro eo quod, *sicut habent* Ms. *vel* propter quod, *vti legunt excusi vulg.*

Cap. 19. 53 sicut in cœlo & in terra] *Confirmatur hinc nostra lectio supra libro de Oratione Dominica.*

Cap. 20. 54 & exultare ei in tremore] *Hoc retenti ex* Ms. *nam Græcè est* ἐν, *pro eo quod erat* cum.

Cap. 21. 55 Quare sine excusatione es] *Veram hanc esse lectionem patet ex vet. excu. desiderata in cæteris ante* Manut. *vox* sine, *fecit, vt coniiceret* Erasmus *legendum:* Quare inexcusabilis es.

Cap. 22. 56 remittat peccata vestra vobis] *Rursum ex* Ms. *adiecimus* vestra, *& paulopost legimus* mensi fueritis, *pro eo quod alii* metieritis. *Atqui ex hoc capite confirmatur quod dixi libr. de Oratione Dominica, modo remittere, modo dimittere, vsitatum esse Cypriano.*

Cap. 23. 57 iustus autem adhuc iustiora faciat] *Confirmatur hinc lectio nostra supra, libro de Patientia.*

D. Cyprian. Ll

Cap. 24. 58 Ego sum ostium] Rursum Ms. & vet. ex. ianua.

Cap. 25. 59 Ad regnum Dei nisi baptizatus, &c.] Insignis locus contra Anabaptistas atque adeo & Caluinum ipsum, qui contendunt in vteris matrum proles sanctificari.

Cap. 26. 60. Nisi quis factis & opere perficiat] Locus alter insignis de meritis operum.

61 Nunquam vos noui] Ms. cum excusis vulgatis, Nequaquam vos vidi, sed priorem alicubi comprobaui.

Cap. 27. 62 Baptizatum quoque gratiam perdere, &c.] Locus contra Iouinianistas.

Cap. 28. 63 Disperdet illum Deus] Cambr. & hic alibi: violabit.

Cap. 29. 64 Si delinquendo peccet vir] Sic rectè Manutius, pro eo quod erat peccetur, quia 70. illud legunt.

65 Memento te sermonis] Ms. cum vlg. ext. sermonem, sed prius legitur supra Epistola 56. & ad Fortun. cap. 11.

Cap. 30. 66. Quod quis Deo vouerit citò reddendum] Insignis locus aduersus votorum violatores in quocunque genere. De voto virginitatis tractauimus late Epistola 62. & libro de Disciplin. & habitu virginum, & infra Cypr. cap. 32. De votis monasticis aliquid etiam ibi attigimus. Peculiaris verò hic erat locus tractandi de voto paupertatis ob exemplum Ananiæ quod hic adfert, verum tam latè ab aliis id factum est, vt superuacaneum videatur. Quare ad D. Claudium Espencœum, & Card. Hosium lectorem remittimus.

67 quod locutus es ore tuo] Ms. cum ext. vulg. interserunt: ex, sed non habent 70.

Cap. 31. 68 Propterea non resurgent impij] Manutius: non resurgunt, verum prius cum Ms. & vulgat. exc. habent 70. nec dissentit Morel. legens. exurgent.

Cap. 32. 69 non nubunt neque nubuntur] Ex excu. & Ms. omnes hoc pacto legunt; vt non mirum esse debeat, si & nos hodie vulgatam interpretem cum sua barbarie retineamus. Imitatur autem in hoc Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem; qui etiam legit, quod tum hic, tum supra de disciplina & habitu virginum, habet Cyprianus contra Græca & Latina exemplaria: filij huius sæculi generant & generantur. Neque verò hic barbarismus solum est apud Bedam, Rabanum, & aliis recentiores: sed & apud Hilarium & ipsum D. Hieron. comment. in Matth. ubi disertis verbis ipsum interpretatur; præterquam quod Latini omnes apud cum Lucam cum Matth. 22. & Marc. 12. in futuro legant, quod Cypr. cum Græcis in præsenti effert.

70 & ad tempus] Neque Ms. neque excusi ante Manut. & Morellum, neque Apost. habet particulam, &c. Quod sequitur apud Manutium: ad ipsum, consonat quidem voci Græcæ ἐπὶ, at habent Ms. cum cæteris excusis in idipsum.

71 quæ autem nupsit] Rectè hoc vterque cum Ms. pro eo quod erat nobit.

72 si obseruari sint pueri à muliere] Ex M. hoc denuo restitui, pro eo quod legit Manut. à Mulieribus, quia illud legant 70.

Cap. 33. 73 Et pluit Dominus, &c. à Domino] Ita Manut. iuxta Græcos hodiernos & Chrysost. codic. quomodo & Tertull. libr. aduersus Praxeam. Comprobant autem hinc Tertull. & Hieron. comment. in cap. 45. Esaiæ & Hilarius lib. de Synodis secundam in Trinitate personam.

Cap. 34. 74 Secundum viam gentilium] Man. gentium, at prius Cypr. est.

75 in tantum datur eis] Solus Manutius: datus est ei, Dissentit autem hic Cyprianus, & à Græco & à Latino textu Apocalypsis.

Cap. 35. 76 cor impœnitens] Ms. cum excusis ante Manut. & Morel. impatiens; verum obstat vox Græca: ἀμετανόητον, & supra libro de Bono patientiæ prius legitur.

Cap. 36. 77 meretricis magnæ] Solus Manutius præmittit mulieris, quod tamen neque Græcè neque Latinè reperitur, neque supra legitur libro de Disciplina & habitu Virg. vbi latius hoc argumentum Auctor prosequitur.

78 in Epistola Petri ad Ponticos] Rursum ex Ms. adiecι ad Ponticos, tum hic, tum seqq. & 39. capitulis, nam & sic illam nuncupat Cassiodorus diui. institut. l. 1. cap. 8. & Tertul. in Scorpiaco; hinc opinor, quod scripta sit ad fideles dispersionis Ponti, &c.

Cap. 37. 79 aut curas alienas agens :] Compositam vocem Græcam ἀλλοτριεπίσκοπος, sic expressit Cyprianus, melius verò Tertull. alieni speculator.

Cap. 38. 80 non remaledixit] Rectè sic Manut. & Morel. nam & l. de Bono Patient. ac de zelo & Liuore legitur remaladicebat. Antea erat: maledixit, duntaxat.

Cap. 39. 81 Nesciat sinistra tua] Vocem tua, omissam à Manutio denuo adiecimus, quia est apud Matth.

Cap. 40. 82 reddet tibi palam] Adiecerunt Manutius & Morellus palam, verum neque nostri Ms. neque cæteri excusi illud legunt, neque Hieron. Habent quidem hodie exemplaria Græca, sed olim non habuisse, patet ex verbis D. Augustini de serm. Domini in monte lib. 2. cap. 5. Multa (inquit) Latina exemplaria sic habent: Et pater tuus qui vides in abscondito, reddet tibi palam. Sed quia in Græcis quæ priora sunt inuenimus, non putamimus hinc aliquid disserendum esse.

83 noli buccinare ante] Vulgati ext. noli tumultuari, quantum suspicor quod titulus capitis sit tumultuosè operandum, verum illud significat vox Græca σαλπίσῃς.

84 compleuerunt mercedem suam, Manut. & Morel. compensauerunt, verum prius habent Ms. nostri, nec aliena est vox Græca ἀπέχουσι. Explicatius transtulit vulgatus interpres: receperunt, & D. August. perceperunt.

Cap. 41. 85 nec nominetur quidem in vobis) Hoc ex Ms. pro eo quod erat nominentur, quia illud habet Apostolus.

Cap. 42. 86 Fidem in totum prodesse) Sic Manutius hoc loco, & ipse cum Morello in titulis capitum: pro eo quod corruptissimè & suspectissimè Erasmici omnes Fidem tantum prodesse. Nam accedunt quam proximè Ms. & vet. excu. legentes Fidem totum prodesse. Accipit autem vbique totum pro omnino. Nihil igitur facit hic locus contra operum merita, quippe quæ toties inculcet, vt loca citare superfluum sit, sufficiant nunc cap. infra 56. & 96. & supra 1. 2. 3.

87 Item illic) Ms. quidem cum exc. vulg. Et iterum, sed frequentius est illud Cypriano.

Cap. 43. 88 Posse eum statim consequi) Consequi absolutè, pro baptismo consequi, posuit: quomodo & infra cap. 97. Consecutionem pro baptismo.

Cap. 44. 89 An nescitis quoniam sancti hunc mundum iudicabunt] Ex Ms. & vet. excus. denuo adiecimus: hunc, & Paulopost iudicia habetis cum inoicem. similiter & illud fraudamini, pro eo quod Manutius fraudem patimini, Morellus iniuriam accipitis.

91 per

Cap. 45.

90 per ſpectetionem ſperamus, *Probatur mihi quidem magis lectio Morelij* per patientiam exſpectamus, *utpote qua Græce & Latine fit apud Apoſtolum & ſupra libro de Bono patientia, verum quod & Ms. cum vet. exc. illam habent, & retinuerit Manut. nolui immutare.*

Cap. 46.

91 docere autem mulierem non permitto] *Solus Morelius* mulieri.

Cap. 47.

92 iudicium eſt Domino *Lego* Domino, *pro eo quod Manutius & Morel.* Domini. *quia Græce & Latine illud legitur. Contra rectè legit Manutius:* Sed execratio, *& vterque* pariunt.

Cap. 48.

93 Non fœnerabis] *Morelius* fœnetaberis; *at illud Cyprianicum eſt.*

Cap. 49.

94 & peccatores enim] *Caſu omiſſa erat particula* enim, *apud Manut.*

Cap. 50.

95 ne forte conculcent ea] *Morel.* conculcent, *de quo vide ſupra initium libri ad Demetr.*

Cap. 51.

96 quod habuimus facere] *Lectionem hanc vulg. confirmant Ms. & ſtylus Tertull. & Cypr. quare non placet quod habent illi* debuimus.

Cap. 52.

97 Credendi vel non credendi libertatem, &c.] *Locus de libero arbitrio.*

Cap. 53.

98 Item in Epiſtola Pauli] *Quum totis his libris hactenus hac phraſi ſit vſus Cyprian. & conſentiant* Ms. *cum excuſis, non placet quod hic & aliquoties in ſeq. repoſuit Manutius* Paulus, *duntaxat; neque etiam quod omittit particulam*, Item, *ipſi vſitatiſſimam.*

99 Apud Salomonem in Sapientia] *Similiter titulo Sapientia Salomonis citat hos eoſdem locos D. Hier. 1. Dialogo aduerſus Pelag. præterquam quod pro:* Noli eſſe multum iuſtus, *legat:* Noli eſſe multum ſapiens.

100 Item apud Eſaiam] *Hic quidem Manut. & Morel. adnotant ad marg. Eſa. 3. verum ibi non reperitur, Ms. cum alijs excuſis legunt:* apud eundem, *neque tamen etiam in Salomonis libris reperire potui.*

Cap. 54.

101 Neminem ſine ſorde & ſine peccato eſſe] *Citant hunc locum D. Auguſtin. lib. 4. contra duas Epiſtolas Pelag. cap. 10. & D. Hieronymus dialog. 1. aduerſus Pelagianos in hæc verba: Cumque ſe imitatorem immò expletorem operis beati Martyris Cypriani ſcribentis ad Quirinum eſſe fateatur, non intelligit ſe in eodem opere dixiſſe contraria. Ille in 54. titulo tertij libri ponit:* Neminem ſine ſorde & ſine peccato poſſe eſſe. *Statimque iungit teſtimonia, &c.*

102 Quis enim mundus à ſordibus] *Ita cum Manutio & Morelio D. Hieronym. & Ms. pro eo quod antea excuſi* ſine ſorde, *ad quod tamen alludit D. Auguſtin. & Græcum exemplar. Atqui illud* nec vnus, *neuter illorum legit, ſed ille* ne ſi vnius etiam diei ſit vita eius in terra, *quomodo etiam citatum ſcripturam in Iſa. c. 58. hic verò* nec cuius ſit vita diei vnius ſuper terram, *& in Pſa. 50.* nec infans cuius eſt vnius, &c. *Et ſimiliter D. Proſper Epiſtola ad Demetriadem, vbi veluti digito indicat hanc legi cap. 14. Iob, apud 70. vbi vertit D. Hieron. ex Hebræo;* Quis poteſt facere mundum de immundo conceptum ſemine, nonne tu qui ſolus es? *Græce enim ibi ſic legitur:* τίς γὰρ καθαρὸς ἔςαι ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ' οὐδεὶς ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. *Cum quo conſentit magis Cipriani lectio, quam illorum. Atqui ex omnium iſtorum lectione, cenſeo caſtigandum textum Græcum & legendum:* μιᾶς ἡμέρας.

103 Ecce in iniquitatibus, &c.] *Idipſum legit D. Hieron præterquam quod legat* & in peccatis, *verum D. Aug. longe aliter:* In facinore conceptus ſum & in peccatis me mater mea in vtero aluit: *nec diſſentit multum comment. in eum locum, vox Græca* ἐκισσησε *improbum quid ſignificat.*

Cap. 55.

104 Si hominibus placere vellem] *Confirmatur hinc hæc noſtra lectio, quam ſupra probauimus.*

Cap. 56.

105 vt reportet vnuſquiſque] *Manut. ſolus* recipiat.

Cap. 57.

106 Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis] *Vox quidem Græca* διασκεδάσω *ſignificat* diſpergam, *quod legunt Manut. & Morel. & ſupra Cyprianus Epiſtola 52. ſed Ms. cum antea excuſis legunt* auferam. *Poſſunt autem hæc referri etiam ad emendationem poſt hanc vitam, de qua latè ſupra Epiſtola ad Anton.*

107 Quia exaudiſti vocē vxoris tuæ] *Ms.* mulieris.

Cap. 58.

108 Et placuit Enoch Deo] *Manut. quidem ſolus hoc ſic legit, pro eo quod alij* complacuit *? at prius legunt* ſupra omnes, *libro de Mortal.*

109 Sermo autem Domini] *Repoſuit quidem Manutius tum hic, tum ſupra lib. de diſciplina & habitu virg. vocem;* verbum, *ſed prius Cyprianicum eſt. Malim autem cum vulg. exc. & Ms. hic legi:* Dei *quam:* Domini *quod Græcè ſit* τοῦ θεοῦ *niſi ibi conſentirent omnes cod. Rectè verò legit Manut.* manet *pro eo quod alij:* manebit, *quia Græcè eſt* μένει *& ibi id legitur.*

110 exſpirauimus.] *Sic Manut. & Morel. alij:* interiuimus.

111 Quam dilectiſſime] *Rectè hoc iidem cum Ms. pro eo quod alij.* Quam amabiles, *quia Cyprianicum eſt.*

112 Stella ſtella claritate differt] *Ms.* Stella ſtellæ, *vt ſit græciſmus; ſed prius legit Tert. de reſurrectione, vbi totum cap. 15. Apoſtoli ad Corinthios pulcherrimè explicat.*

113 Abſorpta eſt mors in contentionem] *Eodem modo legit Tertull. & Græcè eſt:* εἰς νῖκος.

114 De hoc ipſo] *Manut. ſolus* Eritetum.

Cap. 59.

115 & non loquuntur] *Manut. hanc lectionem, & eorum quæ ſequuntur:* & non vident, & non audiunt, *confirmat Tertull l. de Corona milit. & ſupra c. 3. l. ad Fortun. Alioqui certe magis placeret vulgata & Ms. lectio in futuro, præſertim quum Græcè ſic legatur Pſalm. 113. & 134.*

116 Non facies tibi] *Manutius* Non facietis; *verum prius habent & ipſo loco iam citato, & vtrobique Ms. & excuſi ceteri omnes, Græcè quoque legitur tam Exodi 20. quam Deut. 50.* οὐ ποιήσεις σεαυτῷ *id eſt, tibi ipſi. Confirmat & illud Damaſcenus l. 4. de Ortho. fide cap. 17. Non enim, inquit, dicitur. Non facies idolum vel ſculptile aut ſimilitudinem, in quo inhiberet artem pingendi dolandi ſculpendi, & fundendi imagines: ſed dicitur, Non facies tibi, id eſt, vt tuum Deum, vt tuum idolum.*

Cap. 60.

117 Et ſurrexerunt ludere] *Rectè ſic Manutius & Morel. cu. 70. pro eo quod erat:* Et ſurrexit, *ita & paulo poſt* Cum conuenitis, *pro* conueneritis. *Eſt enim præſentis temporis participium apud Apoſtolum.*

Cap. 65.

118 Et villam ad villam] *Adiecit quidem hoc Manut. ſed neque 70. neque D. Hieron. hoc habent, quare prætermiſimus.*

119 vt auferant proximo ſuo aliquid [*Manut. ſolus:* proximi ſui, *Cambro. verò cod.* proximis eis,

uerum singulare est apud 70.

120. Nonc verò hic rogatur] *Morel.* coosolatur, *prius verò cæteri omnes; vtrumque significat vox Græca* παρεκάλεσεν.

121. naufragauerunt à fide] *Solus Manut.* erraue- runt, *vide supra librum de Lapsis.*

Cap. 62. 122. Matrimonium cum gentilibus non iungendum) *Latius de hac re supra ibidem.*

123 filio eius Isaac) *Manut.* suo, *ac prius Cypriano frequentius est.*

124 faciam membra fornicatiæ) *Rectè sic Morel. cum Ms. nam Græcè est,* ποιήσω. *E contrario magis placet vulgata lectio* foroicatiæ, & Conglutinatur fornicatiæ, *quam quod habet ipse* meretricis, & adhæret meretrici.

125. Aut quæ communicatio) *Hoc iuxta stylum Cypria. Manutius; pro eo quod alij* communio.

Cap. 63. 126. Graue delictum esse fornicationem) *Hoc quoque Manut. peculiare est, alij* Grauius.

Cap. 64. 127. Qoæ prædico) *Rectè hoc idem adiecit; desideratur præterea, quod legitur & supra libro de Orat. Dominica:* sicut prædixi vobis.

Cap. 65. 128. Omnia delicta in baptismo deponi) *Elegans locus contra Lutheranos, de quo latius Epistola 2.*

Cap. 66. 129. Disciplinam qoi abiicit) *Manut. cum Morel.* abiecit, *sed prius legitur Epist. 62. & lib. de discip. & habi. virg.*

Cap. 67. 130. prurientes in audiendo scalpentes aores.) *Videtur plus aliquid pro more suo legisse hic Cyprian. quam hodie habent exemplaria Græca & Latina; nam Græcè tantum est:* κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *& Latinè:* prurientes auribus.

Cap. 68. 131. simul currebas cum eo) *De varia huius loci lectione vide supra Epist. 63.*

Cap. 69. 132. in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum) *Manut. solus* per sapieotiam mundi non eognouit mundus Deum, *verum prior lectio est Apostoli genuina, & eandem habet Tertull. lib. 5. aduers. Marcion. Quare rectè adiecit primus* Morel. *ex Ms.* Dei.

133. Reprehendes sapientes) *Morelius:* Reprebendam. *Similis est varietas codicum supra lib. de Bono patientiæ. Græcè est participium, & apud Iob, & apud Apostolum.*

Cap. 70. 134. Filij obsequentes estote parentibus vestris) *Rursum variat à Græcis & Latinis exemplaribus qui adiciunt* in Domino.

Cap. 71.

Cap. 72. 135. in iracundiam mittere) *Ita circumloquuntur vocem Græcam* παροργίζεσθαι.

136. Serui obedite dominis carnalibus) *Ms. cum excus. præter Manutium addunt:* vestris, *sed quod non habet Apostolus.*

Cap. 73. 137. Et vos domini eadem facite) *Nescio quo casu vox* eadem, *desideretur apud Manut.*

Cap. 74. 138. Quæ autem delicata est, viuens mortua est) *Manut.* viua; *qui adiicit etiam vocem* vidua, *verum non est ea apud Apostolum hoc loco.*

139. Cum enim iodelicatæ fuerint) *Solus Morel.* in iis delicatæ. *Pro quo Ambrosius* in deliciis egerint.

Cap. 75. 140. & domesticos seminis tui non despicies) *Rectè sic Manutius pro eo quod alii* despicias, *quia supra sic legitur libro de Oratione Dominica, & de Opere & Eleemos.*

Cap. 76. 141. Aduersus maiorem natu) *Sic vertit quod Græcè est:* πρεσβύτερον.

Cap. 78. 142. Hæreticum hominem post vnam correptionem deuita) *Rursum legunt tam Ms. quàm excusi* post vnam, *duntaxat. De quo vide latius Epistol. 55. Certè etiam D. Augustin. sic legit Epistola 162.*

Cap. 79. 143. Beati mundo corde) *Confirmatur hinc quoque nostra hæc lectio.*

Cap. 80. 144. Nihil licere diabolo) *De hoc latius supra Epistola 75.*

Cap. 81. 145. Mercedem mercenario reddendam *Ms. cum vet. excus. legunt:* mercenatio, *& rursus* mercennarij.

Cap. 82. 146. Non augurandum) *Iidem rursum legunt* auguriendum. *Atque illud* In Deuterononio, *superfluum esse puto; quum ad verbum habeatur iuxta 70. prius citato cap. 19. Leuit. sicut & sequentium trium capitulorum testimonia. Vnde fit vt ibi etiam locus non adiiciatur, pro more ipsius Cypriani hoc libro præsertim saltem iuxta Ms. cod.*

Cap. 83. 147. Non facietis cirrum ex coma capitis vestri) *Cirrum cincinnum vocat, hoc est, contortos crines, quomodo & quidam ex Hebræo vertunt. Græcè est apud 70.* σισόην, *quam vocem alibi apud Græcos non reperi. Vertit pro eo interpres vulgatus ex Hebræo:* neque in rotundum attondebitis comam. *Eodem autem intellectu dixit D. Hierony. Apologet. ad Domnionem & Apolog. aduersus Rufinum, Cirratos pueros seu iuuenes.*

Cap. 84. 148 Barbam non vellendam) *Rectè sic Manut. & Morel. pro eo quod erat duntaxat:* Item non vellendum. *Nam similiter supra Cypr. l. de Lapsis. Non placet contra quod adnotauit ad marginem Morel. Esaia 55. & quod in textu inseruit Manutius:* apud Esaiam, *quum contrarium prorsus habeas eo capite Esaiæ, etiam iuxta 70. Reperitur verò his verbis apud 70.* οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος ὑμῶν. *Leuit. 19. cap.*

Cap. 85. 149. A facie senioris exurgens) *Senioris vertit pro eo quod est,* πολιοῦ, *quia qui canus est, senior est. Est autē insignis locus de veteri Ecclesiæ consuetudine etiamnum obseruata.*

Cap. 86. 150 Schisma oon faciendom, &c.) *Pulchra est definitio Schismatis, de quo plura alicubi supra Tomo 1. & l. de vnit. Eccles. Cathol.*

151 In Ecclesiaste) *Miror mutasse hanc lectionem Manutium & Morelium, quum prius legant Ms. & cæteri excusi, & testimonium reperiatur Ecclesiastis 10.*

152 Habitate) *Etiam in hoc placet vulgata lectio, alibi Cypriano frequens; præ illa:* vt habitent.

Cap. 87. 153 Si autem sal infatoatum fuerit) *Hoc sonat ad verbum vox Græca:* μωρανθῇ, *& vertitur eadem significatione, Rom 1. & 1. Cor. 1. c.*

Cap. 88. 154 Ad Thessalonicenses prima) *Ex Morelio adieci:* prima.

Cap. 89. 155 Nemo potest cognoscere tempus & tempora) *Variat etiam hic Cyprian. ab eo quod Græcè est:* οὐχ ὑμῶν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, *nec male vertit vulgatus interpres: Non est vestrum nosse tempora vel momenta.*

Cap. 90. 156 Vxorem à viro non recedere) *Locus de indissolubilitate matrimonij.*

Cap. 91. 157 Qui non patietur) *Non rectè quidam* patitur.

Cap. 92. 158 Omnia licent) *Vtrobique omittit & hic & li. de hab. virg. vocem* mihi, *quæ tamen etiam Græcè est.*

159. vt

Cap. 93. 159. vt probati manifeſti ſint.) Ita ex Ms. nunc primum, pro eo quod erat manifeſtati, non rectè & lib. de Vnitat. Eccl. prius legitur, & Græcè ac Latinè.

Cap. 94. 160. aut biberit calicem Domini) Rurſus legit: aut de quo plura libro de Lapſis.

Cap. 95. 161. Bonis conuiuendum) Morel. & Manut. conueniendum, & hic & in titulis capitum, ſed non placet.

Cap. 96. 162. Qui fecerit & ſic docuerit) Manut. præmittit omnis, at neque Apoſtolus id habet, neque Cypr. ſupra Epiſt. 77.

Cap. 97. 163. ſuper arenam) Ms. & hic & vbique: harenam.

164. Subito enim veniet ira illius) Hic quoque diſcrepat à textu Græco qui legit: ἐξελεύσεται.

Cap. 98. 165. dum veniunt bona) Etiam hic à Græcis differt, qui legunt cum Latinis aliis vt veniant.

Cap. 99. 166. per legem & iudicabuntur) Rurſum legit particulam &, quam non habent illi.

Cap. 100. 167. domum feciſtis negotiationis) Sic Manut. alii facitis. Neque verò conſentit cum illis.

168. poſſidebit hæreditatem eorum) Præter Manut. interponunt cæteri ea, & ſupra alicubi etiam legitur.

169. quaſi ferretur flatus vehemens) Hoc quoque non prorſus concordat.

Cap. 101. 170. Item in ſacrificijs] Exempla in ſcripturis reperire eſt Geneſ. 4. de ſacrificio Abel iuxta interpretationem veterum & de ſacrificio Eliæ Prophetæ. 3. Reg. 18.

Cap. 102. 171. Qui arguit impium, odietur ab eo) Iterum non ſequitur 70. qui hodie exiſtant.

Cap. 105. 172. In Salomone) Præter Manut. alii, In prouerbiis Salomonis, ſed non placet.

Cap. 106. 173. Item alibi) Rectè ſic Manut. & Morel. neque enim apud Salomonem reperitur hoc teſtimonium.

Cap. 107. 174. ad congregationes gentium) Ms. congregationem, vet. exe. congreſſionem, at prius habes ſupra l. de Bono patientiæ, & Græcè eſt συναγωγάς.

175. Item in Epiſtola Pauli ad Coloſſenſes) Videtur accidiſſe Cypriano etiã hic μνημονικὸν ἁμάρτημα, aut certe pro ad Coloſſenſes, legendum, ad Titum, Reperitur enim hoc teſtimonium ad Titum 3. c. Quare minus in haſtenus excu. adnotationem marginalem: Coloſſ 4.

Cap. 108. 176. Qui fodit foueam proximo ſuo) Bib. non habent proximo ſuo.

Cap. 109. 177. Infirmus fui) Confirmatur & hinc noſtra hæc lect.

Cap. 110. 178. Suſurro & bilinguis maledictus, &c.) Adnotatu dignum, quod Latinos noſtros cod. hic ſequatur non Græcos, præterquam quod legat turbabit, pro eo quo illi turbauit.

Cap. 111. 179. Sacrificia malorum acceptabilia eſſe) Non male ſic Manut. pro eo quod alii accepta.

180. non probat) Manut. ſolus reprobat.

Cap. 112. 181. emendamini qui iudicatis terram) Peculiaris eſt hæc lectio Cypriano, ſicut pleraque in Pſalmis.

Cap. 113. 182. in eccleſiaſtico) Ex Ms. denuo hoc adiecimus, omiſſum à Manut.

183. Si autem vexaueritis eos) Placet & hoc præ illo quod legit ipſe vexabitis, Et ſi etiam non legant Biblia in vobis, quæ tamen habent Ms. denuo adiecimus.

184. Patris orphanorum & iudicis viduarum) Rurſum Ms. & exe. vet. Patres & iudices.

Cap. 114. 185. Item alibi, exomologeſin faciendam: Malo pœnitentiam peccatoris) Manut. Item alibi: Exomologeſin malo peccatoris, & pœnitentiam. Verum prior Ms. noſtrorum eſt, & genuina.

Cap. 115. 186. & ſemitam pedum veſtrorum) Man. quidem & ſupra Cypr. l. de Lapſis ſemitas, at 70. illud legunt.

187. & cui minus dimittitur, &c.) Hoc quoque hodie non reperitur apud Lucam. Cap. 116.

188. & galeam ſalutis aſſumere) Sic Manut. & exe. vul. veteri verò exe. aſſumite, quomodo & hodie legitur, neutrum habet ſupra Epiſt. ad Thybarit. neque Tertull. lib. 3. aduerſ. Marc. Cap. 117.

189 Item de Antichriſto quod in hominem veniat) Manut. in hac lectione conſentiunt & Ms. pro eo quod alii in homine. Cap. 118.

190 Ad quid tumultuatæ ſunt gentes) Confirmatur hinc noſtra lectio. Cap. 119.

191. abſtinere vos) Vitio operarum erat nos, apud Manutium.

192. & ſanguinis effuſione) Manut. ac Tert. l. de Pudicit. & ſanguine; At illud explicat leg. vulg. ſanguine & ſuffocato; vt pote quum id interpretentur Chryſoſt. & Beda in comment. vt ſit idem quod à ſanguinis effuſione.

193. In Epiſtola Pauli) Rurſum hoc ſubſtituimus pro eo quod habebat Manut. Paulus. Cap. 120.

CONCILIVM CARTHAginienſe, de Baptizandis hæreticis.

IN CONCILIVM CARthaginienſe Præfatio.

Argumentum Concilij huius non Oecumenici ſed Prouincialis, titulus ſatis indicat. Qui vti alicubi ſupra Tomo primo adnotauimus editus eſt iam olim: De Baptizandis Hæreticis, *non* De Rebaptizandis, *vt pote quum ſcirent illi & ſentirent cum Cypriano, non iterandum baptiſma, ſed cenſerent nihil actum baptiſmo hæreticorum. Quæ tamen ſententia refutatur ſigillatim à D. Auguſt. partim lib. 3. & totis 6. & 7. lib. de baptiſmo contra Donat. vti ſuis quibuſque locis infra adnotabimus. Nec ſolum à Stephano Pontifice viuente adhuc Cypriano, ſed poſtea ab vniuerſali ſeu plenario Eccleſiæ Concilio (quod Nicenum fuiſſe ſupra alicubi comprobaui) condemnata eſt D. Auguſt. teſte contra Donatiſtas; qui hoc Cypriani & coëpiſcoporum errore ſe tuebantur, quum tamen (quod eis frequentiſſimè exprobrat) vnitatem Eccleſiæ ſcinderent, quod illi minimè fecerunt. Neque verò ab alij duntaxat Epiſcopis reprobata eſt, ſed & ab ipſis illis qui eam promulgarunt, non modo orientalibus illis (quorum memini Tomo primo in argumento Epiſtolæ Firmiliani) Epiſcopis quinquaginta, quos vel ipſis Donatiſtis confitentibus reſcidiſſe ſeu potius correxiſſe iudicium ſuum ſcribit D. Auguſtin. lib. 3. contra Creſc. Gramm. c. 1. 2. & 3. ſed & Africanis Epiſcopis, qui in hoc Concilio ſententias ſuas protulerunt. Cuius rei locuples teſtis eſt D. Hieron. Dialogo contra Luciferia. in*

hæc verba: Conatus est (inquit) B. Cyprianus lacus contritos fugere, nec bibere de aqua aliena, & iccirco hæreticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ vrbis Episcopum, qui à B. Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum dixerit; sed conatus eius frustra fuit. Denique illi ipsi Episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem reuoluti, nouum emisere decretum. Quid facimus? ita & nobis maiores nostri, & illis sui tradidere maiores. Consentiunt etiam Dion. Alexand. Epist. ad Stephanum supra citata, & vincent. Lirin. li. aduer. hære. c. 10. Quod an etiam de Cypriano verum sit, latius in vita ipsius. Porrò quum ex ipso Concilij huius exordio constet recitatas illic Iubaiani ad Cyprianum, & Cypriani ad Iubaianum, ac rursum huius ad illum litteras: certo constat celebratum hoc Concilium post illa concilia, è quibus scriptæ sunt Epistolæ ad Episcopos Numidas, & ad Stephanum, vt pote quorum Cyprianus meminerit Epist. ad Iubaianum. Atque adeo quemadmodum & ibi collegimus ex huius Synodi frontispicij verbis, tertium hoc fuit aut quartum de baptizandis hæreticis Concilium. Contigit proinde non sub Cornelio Pontifice quod existimant Eusebius & Nicephorus, quippe qui iamdudum antea passus fuerit: sed (vel ipso D. Hieronym. teste) sub Stephano. De numero autem Episcoporum, non consentit cum nostris exemplaribus Photius in Nomocanone apud Balsamonem, vtpote qui 84. duntaxat numeret, vbi Morel. 88. Ms. verò codices Afflig in. Cambron. Anglic. Dun. Marchin. Bland. 87. De quo vt quod sentiam loquar: minus placet Morelij lectio, quod ita binæ erunt Cypriani sententiæ: Photij vera est, si sententia Cypriani non computetur: Ms. denique meo iudicio genuina est, sic tamen vt (quemadmodum ad marginem adnotaui) sententia antepenultima pro tribus computetur, vtpote in qua Natalis Episcopus pro se & duobus alijs suum proferat decretum. Manutius & Erasmus qui primus hoc Concilium edidit, numerum Episcoporum prætermiserunt. Qui tamen rectè adnotauit, non eandem esse dictionem in his sententijs, sed esse acta Synodi. Notariis excipientibus quæ dicebantur: Cypriano tamen ascribi, quod ipse magna eius causa fuerit & Concilij Præses. Cæterum de prima origine & anno conditæ Carthaginis, variant Historici, Iustinus lib. 18. & Apuleius in Floridis, item Euseb. in Chronicis. Constat autem fuisse Coloniam Tyriorum ædificatam in loco, cui nomen Byrsa, primum Carthadam (teste Solino) dictam, quod verbo Punico nouam ciuitatem significat. Beda in Chronico conditam asserit regnante Dauide apud Hebræos & apud Latinos 5. Rege Syluio, vt quidam volunt à Carchedone Tyrio, vt verò alij à Didone eius filia anno 143. post excidium Troianum. De Didone conditrice consentiunt Virgilius, Iustinus, & Tertull. de Monog. ac Apologet. Eius ciuitatis potentiam celebrat his verbis Ezechiel cap. 27. Charthaginenses negotiatores tui (ad Tyrum verba faciens) à multitudine cunctarum diuitiarum, argento, ferro, stanno, plumbóque repleuerunt nundinas tuas. Eandem confirmat, quod teste Strabone tota Africa cultiore potiretur, in Hispanijs etiam ab Herculis columnis vsq; ad Pyræneos montes imperauerit, & in Hispania Betica à Duce Carthaginiensium Hasdrubale Carthago noua sit condita. Hinc Romani Imperij æmula illa Carthago (Plinio teste lib. 15. hist. nat. cap. 18.) per annos 120. grauissima illa bella cum Romanis gessit: donec vltimo bello Punico (inquit D. Aug. lib. 3. de Ciuitate Dei, cap. 2.) vno impetu alterius Scipionis (qui ob hoc etiam cognomen Africani meruit) ab stirpe deleta est: tantis opibus abundans, vt indè Romam transtulerit ille, cum de Pœnis triumpharet (inquit Plinius lib. 3. ca. 11.) quater millies CCCCLXX. millia pondo argenti. Idque post annos (inquit Solinus) 730. quàm fuerat extructa. Deinde (eodem teste) à G. Graccho Colonij Italicis data, & Iunonia ab eo dicta, aliquatisper ignobilis humili & languido statu; demum in claritate secundæ Carthaginis, interiectis 102. annis, M. Antonio, P. Dolabella consulibus enituit, clarior tamen adhuc (teste Mela Pomponio) priorum excidio rerum, quàm ope præsentium. Vnde non alio nomine vocatur à Plinio lib. 8. cap. 4. quàm Colonia Carthago, magnæ in vestigijs Carthaginis. Fuit tamen postea denuo inter Prouincias Africæ prima & Proconsularis Prouincia Carthaginis; atque adeo & Africæ caput vocatur à D. Augustin. libr. 2. de Baptism. contra Donatistas cap. 11. & omnium primatuum Africæ primus erat Carthaginiensis Episcopus, vti supra docuimus Epistola 45. Carthaginense *autem Concilium nuncupo & vbique cum Manutio lego, non,* Carthaginiense, *quomodo loquitur D. Aug. quia sex syllabarum dictionem esse astruit Priscianus libr. 4. & sic legunt vbique Salustius & Cicero.*

SENTENTIÆ

SENTENTIÆ EPISCOPORVM
87. de Hæreticis baptizandis.

CVM [1] in vnum Carthagini conuenissent Calendar. Septembris[1] Episcopi plurimi ex prouincia Africa, Numidia, Mauritania, cum Presbyteris & Diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Iubaiani ad Cyprianum factę, item Cypriani ad Iubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Iubaianus idem rescripserit; Cyprianus dixit: [2] Audistis collegæ dilectissimi quid mihi Iubaianus coëpiscopus noster scripserit, consulens mediocritatē nostram de illicito & profano hæreticorum baptismo; [4] & quod ego ei rescripserim; censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpè censuimus, hæreticos ad Ecclesiam venientes Ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportére. Item lectę sunt vobis & aliç Iubaiani litteræ, quibus pro sua sincera, & religiosa deuotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, [5] sed etiam instructum se esse gratias egit. Superest vt de hac ipsa re singuli quid sentiamus, proferamus; neminem iudicantes, [6] aut à iure communionis aliquem, si diuersum senserit, amouentes. Neque enim quisquam nostrum Episcopum se esse Episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis Episcopus pro licētia libertatis & potestatis suę, arbitrium proprium, [8] tàmque iudicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum iudicare. Sed expectemus vniuersi iudicium Domini nostri Iesu Christi, [9] qui vnus & solus habet potestatem & præponendi nos in Ecclesię suę gubernatione, & de actu nostro iudicandi.

1. *Cæcilius* [10] *à Bilta dixit.*

[11] Ego vnum Baptisma in Ecclesia sola scio, & extra Ecclesiam nullum. Hic erit vnum vbi spes vera est, & fides certa; sic enim scriptum est: Vna fides, vna spes, vnum baptisma: non apud hæreticos, vbi spes nulla est, & fides falsa, vbi omnia per [12] mendacium aguntur, vbi exorcizat dæmoniacus; sacramentum interrogat, cuius os & verba cancer emittunt; fidem dat infidelis; veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus: benedicit à Deo maledictus: vitam pollicetur mortuus: pacem dat impacificus. Deum inuocat blasphemus; sacerdotium administrat prophanus: ponit altare sacrilegus. Ad hęc omnia accedit & illud malum, [13] vt antistites diaboli audeant Eucharistiam facere, aut qui illis assistunt, dicant hęc omnia falsa esse de hęreticis. Ecce ad qualia cogitur Ecclesia, & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus, & à tanto scelere nos separare, & vnum baptisma tenere quod soli Ecclesiæ à Deo concessum est.

Ephes. 4.

2. [14] *Primus à Misgirpa dixit.*

Censeo omnem hominem ab hęresi venientem, baptisandum. Frustra enim alie putat se esse baptizatum; [15] cùm non sit baptisma, nisi in Ecclesia vnum, & verum: quia & Deus vnus, & fides vna, & Ecclesia vna est, in qua stat vnum baptisma, & sanctitas, & cætera. Nam quę foris exercentur: nullum habent salutis effectum.

3. [16] *Polycarpus ab Adrumeto dixit:*

Qui hęreticorum baptisma probant, [17] nostrum euacuant.

4. [18] *Nouatus à Thamugade dixit:*

Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere. Hæreticos & schismaticos ad Ecclesiā venientes qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari. Et ideo secundum testimonium scripturarum, & [19] secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum omnes schismaticos & hæreticos qui ad Ecclesiam conuersi sunt, baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

5. [20] *Nemesianus à Thubunis dixit:*

Baptisma, quod dant hæretici & schismatici, non esse verum; vbique in scripturis sanctis declaratum est. Quoniam ipsi præpositi eorum [21] falsi Christi sunt, & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos: idem autem ipse sequitur aues volantes. [22] Deserit enim vias vineę suę, à semitis vero agelli sui errauit. Ingreditur autem per auia loca atque arida: [23] & terram destinatam in sitim: contrahit autem manibus infructuosa. Et iterum: ab aqua aliêna abstine te, & de fonte alieno ne biberis, vt longum viuas tempus, adiiciantur etiam tibi anni vitæ. Et in Euangelio diui-

Prou. 10.

Ioan. 3. na sua voce Dominus noster Iesus Christus locutus est, dicens: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire Gen. 1. in regnum Dei. Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquam. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidem interpretantur, vt dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant, & sic recipiautur: cùm manifestum sit[24] vtroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia Catholica. Tunc quippe Ephes. 4. poterunt filii Dei esse, dicente Apostolo: Curantes seruare vnitatem spiritus in coniunctione pacis: vnum corpus & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ: [25] vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus. [26] Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur. Et iterum Ioan. 3. in Euangelio dicit: Quod natum est de carne, caro est: & quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus Spiritus est & de Deo natus est. Ergo omnes hæretici & schismatici omnia quæcunque faciunt, Gal. 5. carnalia sunt, dicente Apostolo: Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt, fornicationes, immunditiæ, [27] incestum, idololatriæ, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ita, diuisiones, hæreses & his similia: de quibus prędixi vobis, sicut prędico quoniam quicunque hæc faciunt, regnum Dei non hæreditabunt. Condemnat æquè Apostolus cum omnibus malis & eos qui diuisionem faciunt, hoc est schismaticos & hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in Ecclesia Catholica, quæ vna est, salui esse non possunt, sed cum carnalibus in iudicio Domini Christi damnabuntur.

6 [28] *Ianuarius à Lambæse dixit*:

Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, & sic in Ecclesiam sanctam admittendos.

7 [29] *Lucius à Castrog. albæ dixit.*:

Cùm Dominus in Euangelio suo dixerit: Vos estis sal terrę: Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit, nisi vt proiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus, & iterum post resurrectionem suam mittens Apostolos suos mandauerit dicens: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra; Ite ergo & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cum ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere: Item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi, ab Ecclesia quæ vna est recedendo infatuati, contrarij facti sint, fiat sicut scriptum est: domus contrariorum legis debet emundationem, & consequens est eos qui à contrariis baptizati inquinati sunt, primo purgari, & tum demum baptizari.

8 [30] *Crescens à Cirta dixit*:

In tanto cœtu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Iubaianum, [31] itémque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent, vt meritò omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus: Censeo, omnes hęreticos & schismaticos, qui ad Catholicam Ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi, nisi exorcizati & baptizati prius fuerint; exceptis his sane qui in Ecclesia Catholica fuerint ante baptizati, ita tamen vt per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.

9 [32] *Nicomedes à Segermis dixit*:

Mea sententia hęc est, vt hęretici ad Ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

10 [33] *Munnulus à Girba dixit*:

Ecclesię Catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, & mansit & manet, & vel maxime in baptismatis Trinitate, Domino nostro dicente: Ite & baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Cùm ergo manifestè sciamus hæreticos non habere nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum; debent venientes ad Ecclesiam matrem nostram verè renasci, & baptizari, vt cancer quod habebant, [34] & damnationis ira, & erroris effectura, per sanctum & cæleste lauacrum sanctificetur.

11 [35] *Secundinus à Cedias dixit*:

Cùm Dominus noster Christus dicat: Matt. 12. qui non est mecum, aduersus me est: & Ioannes Apostolus eos qui ab Ecclesia ex- 1 Ioan. 2. eunt antichristos dicat: indubitanter hostes Christi, quique antichristi naminati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidijs hæreticorum confugiunt ad Ecclesiam, baptizandos esse à nobis, qui [36] amici appellati sumus Dei, eius dignatione.

12 [37] *Felix à Bagai dixit*:

Sicut cæcus cæcum ducens simul in fo-

ueam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizãs ſimul in mortem cadunt. Et ideo hereticus baptizandus eſt, & iuſtificandus, ne nos viui moituis communicemus.

13 [38] *Pulianus à Mileo dixit:*
Iuſtum eſt hæreticum baptizari in Eccleſia ſancta.

14. [39] *Theogenes ab Hippone regio dixit:*
Secundum ſacramentum Dei gratiæ cœleſtis, quod accepimus vnum baptiſma quod eſt in Eccleſia ſancta credimus.

15 [40] *Datiuus à Badis dixit:*
Nos quantum in nobis eſt, hæreticis non communicamus, niſi baptizati in Eccleſia fuerint, & remiſſionem peccatorum acceperint.

16 [41] *Succeſſus ab Abbir germaniciana.*
Hæreticis aut nihil licet, aut totum licet. Si poſſunt baptizare, poſſunt dare & Spiritum ſanctum. Si autem Spiritum ſanctum dare non poſſunt, quia non habent Spiritum ſanctum: nec baptizare ſpiritaliter poſſunt: propterea cenſemus hæreticos baptizandos eſſe.

Mat. 7.

17 [42] *Fortunatus à Thuchaberi dixit:*
Ieſus Chriſtus Dominus & Deus noſter Dei patris & creatoris filius [43] ſuper petram ædificauit Eccleſiam ſuam, non ſuper hæreſim, & poteſtatem baptizandi Epiſcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra Eccleſiam ſunt, & contra Chriſtum ſtantes, oues eius & gregem ſpargunt, baptizare foris non poſſunt.

18 [44] *Sedatus à Tuburbo dixit:*
In quantum aqua ſacerdotis prece in Eccleſia ſanctificata abluit delicta; in tantum hæretico ſermone, [45] velut cancere, infecta, cumulat peccata. [46] Quare omnibus pacificis quidem viribus nitẽdum eſt, ne quis hæretico errore infectus & tinctus, ſingulare & verum Eccleſiæ baptiſmum detrectet accipere, quo quiſquis non fuerit baptizatus, [47] regno cœlorum fiet alienus.

19 [48] *Priuatianus à Sufetula dixit:*
Qui hæreticos poteſtatem baptizandi habere dicit, dicat prius, quis hęreſin condiderit. Si enim hæreſis à Deo eſt, habere & indulgentiam diuinam poteſt. Si verò à Deo non eſt, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui poteſt?

20 [49] *Priuatus à Suffibus dixit:*
Qui hæreticorum baptiſmum probat, quid aliud quàm hæreticis communicat?

21 [50] *Hortenſianus à Laribus dixit:*
Quot ſint baptiſmi, viderint aut præſumptores, aut fautores hęreticorum: nos vnum baptiſma, quod non niſi in Eccleſia nouimus, Eccleſiæ vindicamus. Aut quo modo poſſunt In nomine Chriſti aliquem baptizare, quos ipſe Chriſtus dicit aduerſarios ſuos eſſe?

22 [51] *Caſsius à Macomadibus dixit:*
Cùm baptiſmata duo eſſe non poſſint, qui hęreticis baptiſma concedit, ſibi tollit. Cenſeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos eſſe, cùm ad Eccleſiam venire cœperint, & ſacra & diuina lauatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hoſtes, ſed pacificos, non alienos, [52] ſed fidei Domini domeſticos, non adulteros ſed Dei filios, non erroris, ſed ſalutis effectos in eccleſiam recipi, abſque his, qui de Eccleſia fideles ſupplantati, ad hæreſis tenebras tranſierant, ſed eos per manus impoſitionem reſtituendos.

23 [53] *Alius Ianuarius à Vico Cæſaris dixit:*
Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non conſentit errori. Et ideo nos Eccleſiæ aſſiſtimus in qua præſidemus: vt baptiſmum eius ipſi ſoli vindicantes, eos, quos Eccleſia non baptizauit, baptizemus.

24 [54] *Alius Secundinus à Carpis dixit:*
Hæretici Chriſtiani ſunt, an non? Si Chriſtiani ſunt: cur in Eccleſia Dei non ſunt? Si Chriſtiani non ſunt, [55] quo modo Chriſtianos faciunt? Aut quò pertinebit ſermo Domini dicentis; Qui non eſt mecum, aduerſus me eſt, & qui non mecum colligit, ſpargit? Vnde conſtat, ſuper filios alienos & ſoboles antichriſti Spiritum ſanctum per manus impoſitionem tantummodo non poſſe deſcendere, cum manifeſtum ſit hæreticos baptiſma non habere.

Matt. 12.

25 [56] *Victoricus à Thabracana dixit:*
Si licet hæreticis baptizare & remiſſam peccatorum dare; quid illos infamamus, [57] vt hæreticos appellemus?

26 [58] *Alius Felix ab Vthina dixit:*
Nemini dubium eſt, ſanctiſſimi conſacerdotes, non in tantum poſſe humanam præſumptionem, quantum Domini noſtri Ieſu Chriſti adorandum & venerabilem maieſtatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum obſeruare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmare, vt omnes hæretici qui ad ſinum matris Eccleſiæ accurrunt, baptizentur; vt mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta eſt, ſanctificatione lauacri purgata in melius reformetur.

27 [59] *Quietus à Buruch dixit:*
Qui fide viuimus, obſequi iis quæ in-

struendis nobis ante prædicta sunt,[60] credula obseruatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem.[61] Qui baptizatur à mortuo; quid proficit lauatio eius? Quod vtique de his qui ab hæreticis tinguntur, &[62] de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur, per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad Ecclesiam veniunt? Si verò à mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia reuertuntur; vno vitali baptismate, quod in Ecclesia Catholica est, sanctificari debebunt.

Eccles. 43.

28 [63] *Castus à Sicca dixit:*

Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi; aut circa fratres inuidus est & malignus, quibus veritas reuelatur; aut circa Deum ingratus est, cuius inspiratione[64] Ecclesia eius instruitur.

29 [65] *Euchratius à Thenis dixit:*

Fidem nostram, & baptismatis gratiam, & legis Ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Iesus Christus suo ore Apostolos docens,[66] perimpleuit, dicens: Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Falsum ergo hæreticorũ baptisma & iniquum, à nobis pellendum est, &[67] omni detestatione refutandum,[68] de quorum ore virus non vita, nec gratia cœlestis, sed blasphemia Trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad Ecclesiam hæreticos integro & Catholico baptismate baptizari debere manifestum est, vt à blasphemię suę præsumptione purificati, possint Spiritus sancti gratia reformati.

Matt. 28.

30 [69] *Libosus à Vaga dixit:*

In Euangelio Dominus: Ego sum, inquit veritas: non dixit, ego sum consuetudo:[70] Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, vt & si in preteritum quis in Ecclesia hęreticos non baptizabat,[71] nunc baptizare incipiat.

Ioan. 10.

31 [72] *Lucius à Thebeste dixit:*

Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba, execrando censeo; & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

32 [73] *Eugenius ab Amedera dixit:*

Et ego hoc idem censeo: hæreticos baptizandos esse.

33 [74] *Item alius Felix ab Amacura dixit:*

Et ipse secutus diuinarum scripturarum auctoritatem, baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi priuatus fons noster est, intelligant cũcti Ecclesię nostrę aduersarij,[75] quia alienus esse non potest. Nec duobus populis salutatem aquam tribuere potest ille, qui vnus gregis pastor est. Et ideo manifestum est, nec hęreticos nec schismaticos aliquid cœleste posse suscipere, qui à peccatoribus hominibus, & ab Ecclesia extraneis audeant accipere. Quando danti locus non est, vtique nec accipienti prodest.

34. [76] *Item alius Ianuarius Muzulensis dixit:*

Miror quod cùm omnes confiteantur vnum esse baptisma, non omnes intelligant eiusdem baptismatis vnitatem: Ecclesia enim & hæresis, duę & diuersæ res sunt. Si hęretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est, Ecclesiam solam Baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiam Christi & veritatem.

35 [77] *Adelphus à Thasualte dixit:*

Sine causa quidam falso & inuidioso verbo impugnant veritatẽ, vt rebaptizare nos dicant,[78] quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

36 [79] *Demetrius Aleptimunus dixit:*

Vnum baptisma nos custodimus, quia [80] Ecclesiæ Catholicæ soli rem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitime baptizare possunt, ipsi sunt qui non vnum, sed multa baptismata faciunt. Nam cùm hæreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

37 [81] *Vincentius à Thibari dixit:*

Hæreticos scimus esse peiores quàm ethnicos: si ergo conuersi ad Dominum venire voluerint,[82] habemus vtique regulam veritatis, quam Dominus præcepto diuino mandauit Apostolis dicens: Ite, in nomine meo manum imponite, dęmonia expellite. Et alio loco: Ite, & docete gentes,[83] baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Ergo primo[84] per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regeneratione, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire: alias autem fieri censeo non debere.

Marc. 16.

Matt. 28.

38 [85] *Marcus à Mactari dixit:*

Mirandum non est, si hæretici hostes atque impugnatores veritatis, rem sibi vindicent potestatis & dignationis alienę: sed illud mirandum est, quod quidam nostri, præuaricatores veritatis, hæreticis

suffragantur

suffragantur, & Christianis aduersantur. " Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

39 " *Satius à Sicilibba dixit*:

Si hęretici in baptismo sua peccata donantur, sine causa in Ecclesiam veniunt. Nam cùm in die iudicij peccata sint quæ puniuntur; nihil est quod timere possint hæretici de iudicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

40 " *Victor à Gor dixit*:

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, vtrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & Christianos inquinat.

41 " *Aurelius ab Vtica dixit*:

1.Tim.5. Cùm dicat Apostolus, non communicandum peccatis alienis, quid aliud quàm peccatis alienis communicat, qui hęreticis sine Ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos, vt accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur.

42 " *Confessor Iambus à Germaniciana dixit*:

Qui hęreticorum baptisma probant, nostrum improbant, vt extra Ecclesiam non dicam lotos, sed sordidatos, negent in Ecclesia baptizari oportere.

43 " *Lucianus à Rucuma dixit*:

Gal. 1. Scriptum est: Et vidit Deus lucem quia bona est, & diuisit inter lucem & tenebras. Si potest luci & tenebris conuenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune: Propterea censeo hęreticos " baptizandos esse.

44 " *Pelagianus à Luperciana dixit*:

3.Reg.18. Scriptum est: Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est: ita & nunc, aut Ecclesia Ecclesia est, aut hęresis Ecclesia est. " Porro si hęresis Ecclesia non est, quo modo esse apud hæreticos baptisma Ecclesiæ potest?

45 " *Confessor & Martyr Iader à Midila dixit*:

Scimus non esse nisi vnum baptisma in Ecclesia Catholica; & ideo non debemus admittere hæreticum, nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra Ecclesiam Catholicam baptizatum esse.

46 " *Item alius Felix à Marrazana dixit*:

Vna fides, vnum baptisma; sed Ecclesię Catholicæ, cui soli licet baptizare.

47 " *Confessor Paulus à Bobba dixit*:

Me non mouet si aliquis Ecclesiæ fidem, & veritatem non vindicat, quando Apostolus dicat: quid enim si exciderunt à fide

Rom.3. quidam illorum? Nunquid infidelitas eorum fidem Dei " euacuauit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autē homo mendax. Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

48 " *Confessor Pomponius à Dionysiana dixit*:

Manifestum est, hæreticos non posse baptizare, & remissionem peccatorū dare qui potestatem non habent, vt aut soluere aut ligare aliquid in terris possint.

49 " *Confessor Venantius à* * *Timisa dixit*: * Thunisa

Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset vxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conseruaret, ne ab aliquo castitas eius & sanctitas adulteraretur; Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens, sponsam suam nobis commendauit, vtrúmne eam incorruptam & inuiolatam custodiemus, ac integritatem eius & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma Ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

50 " *Aymnius ab Ausuaga dixit*:

Nos vnum baptisma " accepimus, & ipsum tenemus & exercemus. Qui autem dicit quia & hęreticis licet baptizare, ipse duo baptisma facit.

51 " *Saturninus à Victorina dixit*:

Si licet hęreticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes, nec video quare eos aut Christus aduersarios suos, aut Apostolus antichristos appellauerit.

52 " *Alius Confessor Saturninus à Thucca dixit*:

Gentiles quamvis idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt & confitentur. " In hunc Marcion blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare: quomodo tales sacerdotes sacerdotium Dei aut seruant aut vindicant, qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

53 " *Marcellus à Zama dixit*:

Cùm peccata non nisi in Ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum non baptizat, peccatori communicat.

54 " *Confessor Ireneus ab Vlulis dixit*.

" Si ideo Ecclesia hæreticorum non baptizat, quod dicatur iam baptizatus esse: hæresis maior est.

55 " *Donatus à Cibalina dixit*:

Ego vnam Ecclesiam & vnum baptisma eius noui. Si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam: ante est vt ostendat & probet esse illic Ecclesiam.

Gal. 2. 56 ''' *Zozimus à Tharassa dixit:*
Reuelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus qui prius circũcidebat, cessit Paulo veritatem prędicanti.

Ioan. 3. 57 ''' *Iulianus à Telepte dixit:*
Scriptum est: Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo: Si hæresis de cælo est, potest & baptisma dare.

58 ''' *Confessor Faustus à Timida regia dixit:*
Non sibi blandiantur, qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hęreticis Ecclesiastico baptismati intercedit; illos Christianos & nos hæreticos facit.

59 ''' *Geminius à Furnis dixit:*
Quidam de collegis hæreticos pręponere sibi possunt, nobis non possunt, & ideo quod semel decreuimus tenemus, vt ab hæreticis venientes baptizemus.

60 ''' *Rogatianus à Noua dixit:*
Ecclesiam Christus instituit, hæresin diabolus: quo modo potest habere baptismum Christi synagoga Satanæ?

61 ''' *Confessor Terapius à Bulla dixit:*
Qui hæreticis Ecclesiæ baptisma concedit & prodit, quid aliud sponsæ Christi quam Iudas existit?

62 *Confessor* ''' *item alius Lucius à Membresa dixit:*
Ioan. 9. Scriptum est, Deus peccatorem non audit: hæreticus qui peccator est, quo modo audiri in baptismo potest?

63 ''' *Item alius Felix à Buslaceni dixit:*
In hæreticis sine Ecclesiæ baptismo admittendis, nemo consuetudinem rationi & veritati præponat: quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

64 ''' *Alius Saturninus ab Auitinis dixit:*
Mat. 6. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi: possunt & hæretici baptizare; qui appellati sunt antichristi.

65 ''' *Quintus ab Aggia dixit:*
Ille potest dare aliquid, qui aliquid habuerit: hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

66 ''' *Alius Iulianus à Marcelliana dixit:*
Ephes. 4. Si potest homo duobus dominis seruire, Deo & mammonę potest, & baptisma duobus seruire; Christiano & hæretico.

67 ''' *Tenax ab Horrifcaliæ dixit:*
Baptisma vnum est, sed Ecclesię. Vbi ecclesia non est, baptisma illic esse nõ potest.

68 ''' *Confessor alius victor ab Assuris dixit:*
Scriptum est, quia Deus vnus est, & Christus vnus est, & Ecclesia vna, & baptisma vnum. Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest, vbi Deus & Christus, & Ecclesia vna non est?

69 ''' *Donatulus à Capse dixit:*
Et ego semper hoc sensu, vt hæretici qui nihil foris consequi possunt, quando ad Ecclesiam conuertuntur, baptizentur.

70 ''' *Martyr de schismaticis Verulus à Rusiccade dixit:*
Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, ''' qui quod habuit, amisit.

71 ''' *Pudentianus à Cuiculi dixit:*
Nouitas Episcopatus efficit, fratres dilectissimi, vt sustinerẽ quid maiores iudicarent. Nam hęreses nihil habere, nec posse manifestum est: atque ita si qui ex eis venerint, baptizari æquissime statutum est.

72 ''' *Martyr Petrus ab * Hippone Diarrito dixit:*
Cùm baptisma vnum sit in Catholica Ecclesia, manifestum est, non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos siue in schismate, venientes ad Ecclesiam censeo baptizari oportere.

*Hippone Diarrhito.

73 ''' *Item alius Lucius ab Ausafa dixit:*
Secundum motum animi mei, & Spiritus S. cùm sit vnus Deus pater Domini nostri Iesu Christi, & vnus Christus, & vna spes, & vnus spiritus, & vna Ecclesia; vnum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid * ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in Ecclesia baptizandos esse.

*apud hæreticos.

74 ''' *Item alius Felix à Gurgitibus dixit:*
Ergo censeo vt secundum sanctarum scripturarum pręcepta, baptizatus ab hęreticis illicite extra Ecclesiã, cùm ad Ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi vbi illicitè datur, consequatur.

75 ''' *Pusillus à Lamasba dixit:*
Ego credo baptisma salutare non esse, nisi in Ecclesia Catholica. Quidquid absque Catholica fuerit, simulatio est.

76 ''' *Martyr Saluianus à Gazaufala dixit:*
Hęreticos nihil habere constat, & ideo ad nos veniunt, vt possint accipere quod non habent:

77 ''' *Honoratus à Tucca dixit:*
Cùm Christus veritas sit, magis veritatem quàm cõsuetudinem sequi debemus, vt hęreticos, qui ideò ad nos veniunt, quia foris nihil accipere potuerunt, Ecclesiæ baptismo sanctificemus.

78 ''' *Victor ab Octauo dixit*
Quod & ipsi scitis, non olim sum Episcopus constitutus, & ideo expectabam pręcessorum consilium. Hoc itaque existimo, vt quicunque ex hęresi venerint, sine dubio baptizentur

Confessor

79 134 *Confessor Clarus à Mascula dixit*: Manifesta est sententia Domini nostri Iesu Christi, Apostolos suos mittentis, & ipsis solis potestatem à patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus, eadem potestate Ecclesiam domini gubernantes, & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici qui nec potestatem foris, nec Ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo eius possunt.

80 [illegible] *Martyr* 135 *Secundo à Thambeis dixit*:

Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere, vt in Ecclesia Domini nostri Iesu Christi non baptizari, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cùm iudicii dies venerit nobis imputent, quod per nos non sint baptizati, & indulgentiam diuinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit vna Ecclesia, & vnum baptisma, quando ad nos conuertuntur, simul cum Ecclesia & Ecclesiæ baptismum consequantur.

81 136 *Item alius Aurelius à Chullabi dixit*: Ioannes Apostolus in Epistola sua posuit, dicens: Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & aue illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi aue, communicat factis eius malis. Quo modo admitti tales temerè in domum Dei possunt, qui in domum nostram priuatam admitti prohibentur? aut quo modo cum eis 137 sine Ecclesiæ baptismo communicare possumus, quibus si aue tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

2. Ioan.

82 *Confessor* 138 *Litteus à Gemellis dixit*: Cæcus si cæcum ducat, ambo in foueam cadunt. Cùm ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, vtpote cæcos, baptisma eorum non valet.

Matt. 15.

83. 84. 85. 139 *Natalis ab Oea dixit*: Tam ego præsens, quàm Pompeius Sabratensis, quam etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandauerunt corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod & collegę nostri; quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi Ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

86 140 *Iunius à Neapoli dixit*: Ab eo quod semel censuimus non recedo, vt hæreticos venientes ad Ecclesiam baptizemus.

87 141 *Confessor & Martyr Cyprianus à Carthagine dixit*:

Meam sententiam plenissimè exprimit D. Cyprian. Epistola quæ ad Iubaianum collegam nostrum scripto est; hæreticos secundum Euangelicam & Apostolicam contestationem aduersarios Christi & antichristos appellatos, quando ad Ecclesiam venerint, vnico Ecclesię baptismo baptizandos esse, vt possint fieri de aduersariis amici, & de antichristis Christiani.

1. Ioan. 2.

ADNOTATIONES AN Concilium Carthaginiense.

Prolog.

1 Cum in vnum Carthagini conuenissent Kalendis Septembris] *Sic tum excusus Cambr. codex, Affig. verò cum March. Dun. & Bland. legunt*: Carthagine. *D. Aug.* Carthaginem. *Eligat lector quod volet. Atqui*: Kalendis, *cum Ms. legit idem Aug. pro eo quod alii*: Kalendis.

2 litteræ Iubaiani) *Magis probari hanc lectionem quàm quod legunt Græci*: Iubiani, *aut Anglic. codex*. Iuuaiaui. *supra diximus Epistola ad Iubaianum. Certe Diuus August. nobiscum etiam Ms. constanter legit.*

3 Audistis Collegæ dilectissimi] *Citat hæc verba D. Aug. de baptismo contra Donatistas. l. 2. cap. 2. l. 3. cap. 3. & l. 6. cap. 6. & latè excutit singula toto libro secundo, vt nos doceat exemplo Cypriani, & si sententiis differant, in pace tamen vnitatis manere oportere. Quum autem vel ipso illo & D. Hieron. contra Lucifer. testibus, de collegis suis loquatur, frustra detorserit quispiam contra primatum Romani Pontificis illud: Neque enim quisquam nostrum Episcopum Episcoporum se esse constituit. Verum de hoc latius supra epistola ad Quintum.*

4 & quid ego] *Tribus locis diuus August.* quidquè ego.

5 sed etiam instructum se esse gratias egit] *Præter Cambronensem non habent Ms. nostri* instructum se esse. *Verum legit vbique Aug. etiam in Ms. Affig. cod.*

6 aut à iure communicationis] *Sine hoc legas tum Manutio & Cambronensi cod. siue*: communionis *quod constanter D. Augustin. & cæteri Ms. perinde est.*

7 quando habeat omnis, &c.] *Adnotat hic Erasmus, Cum sacramenti res tractetur ac fidei, vnumquemque suo relinqui iudicio. Quod nimis crude ab illo dictum est, neque enim id verum est, præterquam (iuxta quod interpretatur D. August. dict. l. 3. cap. 3.) in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussa sunt.*

8 tamque iudicari ab alio non possit quàm nec ipse potest] *Rectè sic meo iudicio* Manutius *&* Morelius, *nam non multum dissentiunt* Ms. *Affig. Dun. Marchin. Blandin. & Cauchy legentes*: tam quod, &c. quam. *Antea erat in excusis*: tanquam, &c. quum, *D. Augustin. etiam lib. 2. cap. 2. contra Donat.* tanquam, &c. quomodo, *& lib. 6. cap. 6 sicut excusi*: quum. *Quare & illum vtrobique sic castigandum censeo, præsertim quum posteriori loco legat ipse vtrobique*: potest, *& nobiscum legat supra citatus* Ms. *Affig. Aug cod.*

9 qui vnus & solus habet potestatem *Hæc quoque lectio apud illum substituenda est, dicto libro 2. cap.*

2. in locum eius quod legis: qui vnus est solus habens; nam illud habet Ms. & in aliis duobus locis apud ipsum legitur.

sententia prima.

10 Cæcilius à Biltha] Ms. præter Cambron. ad Hilta: sic & August. Ms. Verum prius habet D. August. excusus dicti libri 6. 8. cap. Neutrum tamen reperitur apud Plinium aut Ptolomeum, nisi forte eadem sit ciuitas quam Bentam vocat Ptolomeus in Mauritania Tingitana, aut Buetam prope Syrtes in Africa.

11 Ego vnum baptisma in Ecclesia sola] Ms. 4. & Cauchy: solum, at prius cum excusis legit Cambronen. codic. & D. August. & confirmatur ex eo quod postea sequitur: soli Ecclesiæ. Sic autem respondet Augustinus, vt ostendat omnia hæc competere etiam in peccatores, qui tamen baptisma vere administrant.

12 per mendacium aguntur] Ms. quatuor geruntur.

13 vt antistites diaboli Eucharistiam audeant facere] Ex Ms. nostrorum omnium lectione plurale pro singulari substitui. Legit tamen singulare August. Ms.

2 14 Primus à Misgirpa] Sic Ms. quatuor, nec multum differt quod habet Cambronen. Miscirpa, pro eo quod habebant excusi cum D. Augustin, Migirpa, De eadem ciuitate intelligo, quod in Concilio 3. Carthagin. sententiam, dicit Tutus Migirtinensis, seu Mirgentinensis, vt potius legendum sit: Migirpitensis. Omisi vero cum Ms. & Manutio quod interserebatur: Felix. tum in excusis, tum apud D. August. dicti libri 9. cap. eo quod Primus Episcopus supra Tomo primo cum aliis epistola 68. scripserit.

15 cum non sit baptisma] Variant codices hic & paulo post. Cambron. hic: baptismum, postea: baptisma. Contra alii Ms. quatuor, & Cauchii hic: baptisma, deinde: baptismum. D. verò August. cum Manutio vtrobique: baptisma. Distinguit autem, inter non esse baptismum & sine salute dari.

3 16 Polycarpus ab Adrumeto] Huius supra fit mentio Epistola 45. vbi Adrumetinam Coloniam vocat, & plerique Ms. cum aspiratione legunt. Hic contra Ms. & excusi omnes præter D. August. dicti libri cap. 11. sine aspiratione, quomodo & Victor Vticensis histor. Vandal. lib. 3. ac primam Carthaginiense Concilium. Plinius quoque dict. lib. Cæsar. comment. lib. 5. & Salustius iuxta excusos cod. Rursum pro eo quod alii: Adrumetum, Affilg. Dun. Marchin. & Bland. codices legunt: Adtimetum, & Salustius Ms. in Iugurtha cum Solino: Hadrimetus. Item Plinius & Mela cum Augustino, & semel Ptolomeus, ac Victor Vticensis: Adrumentum. Prima lectio maxime placet; eo quod Ptolomeo sit Geogr. l. 4. cap. 3. & lib. 8. Afric. tab. 2. qui eam collocat inter Aphrodisium & Leptim paruam iuxta mare in regione Africa, quam Byzacium vocat Plinius, (ita enim ibi castigandus est) & similiter D. August. de Vnit. Ecclesia cap. 5. pro eo quod legitur: Bysantium. nam D. Hieron. seu potius Beda de locis Act. Apost. cap. 27. Hadrumetum collocat in Byzacio regione Africa, & ipse D. August. epist. 48. Byzacium legit. Porro Coloniam dictam puto Adrumetum, aut quod à Tyro auctor sit illi populus teste Solino, aut quod Romani illuc Coloniam deduxerint.

17 nostrum euacuant] Solus Erasmus: hæreticis communicant, & prius legit etiam D. Augustinus, dicens baptismum neque hæreticorum neque nostrum esse, sed Christi.

4 18 Nouatus à Thamugade] Placet hæc excusorum vulgatorum & D. Augustini lectio, pro illa cambronensis & Manutii cum Morelio: Thamogade, aut cæterorum Ms. Thonogade, eo quod in Concilio Hipponensi sententiam dicat Lupianus Thamugadensis, & Optati ac Gaudentii Thamugadensium Episcoporum meminerit D. Aug. contra Parmen. l. 2. c. 4. ac contra Gaudentium l. 1. c. 1. & Hamugade apud eundem legatur epistola 62. Atque adeo apud Ptolomeum dictis locis ita legendum censeo, pro eo quod ibi reperitur in legione tertia Augusta: Thanutada, præsertim quum etiam in Concil. Carthag. 3. mendose lectum fuerit. Thamudatensis. Collocat autem eam iuxta Theuestam, quæ infra Thebeste vocatur.

19 secundum decretum collegarum nostrorum] Eiusdem decreti meminit Epistola ad Stephanum Cyprianus, atque adeo & hinc confirmatur nostra sententia de communione Laica; id est, inter Laicos.

5 20 Nemesianus à Thubunis] Manutius & Morelius, Thubunas. ad quod accedunt Manuscripti 4. legentes: Thabanas, verum placet prius excusorum lectio, quod sic legat D. Augustinus dicti lib. c. 12. & Cauchii cod; accedit etiam eo quod legit Cambronensis cod. Thucunis. Ptolomeus vero lib. 4. c. 2. & in tab. 2. Africa collocat ciuitatem Thubunam, in Mauritania Cæsariensi, haud procul à Germania. Tubunensis etiam Cresconius subscripsit Concilio Carthaginensis 3. & Diuus Augustinus Epistola 70. aliquid gestum narrat apud Thubunas.

21 falsi Christi sunt] Ms. quatuor: Christiani.

22 Deserit enim vias] Manutius & Morelius: Deseruit. Nobiscum vero legunt iidem Ms. & Cauchii cod. accedit & illud Cambrenensis: derelinquit, D. etiam Augustinus modo hoc, modo illud legit, diligentissime omnes scripturas hic citatas discutiens: apud quem prorsus legendum: agelli sui, pro eo quod corrupte est hactenus: angeli sui, nam consentit Aug. Ms. Quis etiam: errat, legit, non: errauit.

23 & terram destinatam siti, contrahit autem manibus infructuosa] Hoc illorum vterque Ms. 4. Cypriani, & vnus Augustini, at Cauchius, pro eo quod Cambrenensis cum excusis: & terram destinatam à messe, colligit autem manibus sterilitatem. D. Aug. excusus modo illud, modo illud, præterquam quod legat: consequitur, pro contrahit. Vtra lectio sit verior, iudicare nequeo, quum locum hunc scriptura nusquam ceperim licuerit.

24 vtroque sacramento] Manus impositionis nempe vt baptismi, de quibus latius Epistola ad Stephanum.

25 vnus Deus] Non habent quidem istud Ms. præter Cambr. neque Manut. verum quod & Apostolus & D. August. id legat, denuo adiecimus.

26 Hæc omnia Ecclesia Catholica loquitur] Contra hic prætermisi interiectam particulam: in, quod neque D. August. neque Ms. habeant. Adiecimus rursum eos, ex iisdem.

27 incestum, idololatriæ, &c.] Hinc patet varias fuisse olim noui Testamenti versiones, aliter enim hic, aliter supra Cyprianus.

6 28 Ianuarius à Lambese] Siue cum diphthongo leges cum Dun. March. & Cauchio, siue aliter, perinde est. Collocatur autem Lambesa in Numidia à Ptolomeo 2. Africa tab. supra epist. 55. appellata: Lambesitana Colonia. Vide D. August. cap. 13.

7 29 Lucius à Castrogalbæ] Lectionem hanc colle-

gi,

gi, partim ex Manutio, partim ex Cambronensi codice, quorum ille : Castragalbæ, iste : Castrogalba; antea non satis Latine excusi cum diui August. & aliis Ms. legebant : Castragalba. Suspicor autem fuisse castrum a Galba Cæsare extructum, præsertim quum apud Ptolomeum in Africa reperire sit etiam castra Cornelia & Castra Germanorum. Respondet autem ad rationes huius August. dict. lib. cap. 14.

8 30 Crescens à Cirta] Cirta seu Cirtha ciuitatis meminerunt Optatus libro primo contra Parme. & Diuus Augustinus lib. 3. contra Crescen. cap. 26 qui ad eundem libr. 1. cap. 5. Cirthensem vocat Petilianum contra quem scripsit (quare legendum quoque Cirtensis, apud eundem contra Fulgent. Donat. & Possidium in vita eiusdem, pro eo quod est : Cireensis, & contra Petil. lib. 3. cap. 57. vbi est : Cutensis, ac de vnico Baptis. cap. 17. vbi legitur Cortensis; nam Siluanum, de quo vtrobique : Cireensem vocat contra Cresc. lib. lib. 3. cap. 27. Idem censeo de Epistola 130. quæ hodie perperam Cireensibus inscribitur) In Numidia autem & Plinius dict. lib. cap. 3. Coloniam Cirtam Sittianorum cognomine, & Ptolomeus Cirtam Iuliam & Cirtenses populos collocat, haud procul à Vaga & Lassibus : meminit etiam Cirtæ Salustius in Iugurtha, & Cæsar loco citato, fuisse eam dicit regni Bogudis oppidum opulentissimum, de qua etiam late Strabo lib. vlt. Hodie Constantina nuncupatur.

31 item quæ ad Stephanum] D. August. dict. lib. c. 15. vbi huius sententiæ verba tractat, negat à se visam Epistolam hanc Cypriani ad Stephanum, sed aliam, in qua nulla mentio hæreticorum baptismi, quam non dubito esse illam quæ est num. 67. Cuius autem hic meminit, habetur supra num. 72.

9 32 Nicomedes à Segermis] Huius oppidi nulla vspiam mentio. De sententia ipsa vide D. August. dict. lib. cap. 16.

10 33 Munnulus à Girba] Legendum; Munnulus, supra diximus Epistola 54. Placet etiam magis : Girba quod habent Manut. & Morelius cum Ms. Cambronen. Dunen. Marchin. & Cauchii, quam Girpa, quod cum D. Augustino dict. lib. cap. 17. eadic. excusi & Affligmiensis cum Blandin. codice, eo quod Victoris Garbensis meminerit Optatus contra Parm. lib. 2. & eundem à Garbe nuncupet D. Augustinus contra Cresc. lib. 3. cap. 27 præsertim quum ipse etiam August. Ms. Afflig. prius illud legat.

34 damnationis ita & erroris offectura] Præ aliis placet hæc lectio in excusis & Cambronensi cod. erat ita & erroris offensa, in aliis Ms. iram & erroris offectucam : apud D. August. excus. iræ & erroris offocatum, seu effectura, apud eundem Ms. iræ terroris offectura.

11 35 Secundinus à Cedias] De hac quoque ciuitate nihil compertum habeo. Ms. vero omnes legunt : Cedias, cum Manutio, pro eo quod Morelius : Chedias & excus. cum D. August. dictis lib. cap. 18. Chesas vel : Chezias.

12 36 amici appellati sumus Dei, eius dignatione] Ms. quidem præter Cambronensem cum D. August. legunt : de eius dignatione, sed corrupte, vti patet ex ipsis D. August. verbis sequentibus : vt ab amicis Dei baptizentur

37 Felix à Bagai] Lectionem hanc Manutii & Morelii confirmat Cambronensis codex, & D. Aug. tum dictis lib. cap. 19. cum contra Parmen. lib. 3. cap. 4. & contra Crescen. lib. 2. cap. 17. ac post collat. cap. 19. vbi Bagaitani Donatistarum Concilii meminit : item Optatus contra Parmen. lib. 3. cum de Bagaiensi Donato loquitur. Nec dissentiunt cæteri Ms. legentes vitio scribarum : ab Agai. Antea excusi corrupte, à Bigai. August. Ms. à Bogoei. Existimo autem hanc eandem esse ciuitatem quæ Vagæ, nomine collocatur à Ptolomeo in Mauritania Cæsariensi, vt Græce scriptum fuerit ab ipso : Βάγαι & Latine interpretatum; Vagae, postea concretis vitio operarum duabus litteris in diphthongum. Præsertim quum dictum Concilium Donatistarum nuncupet D. Aug. l. de Vnit. c. 16. Vagaitanum & eiusdem sententia Vagaitanam Epistola 151.

13 38 Polianus à Mileo] Etiam hic cum illis consentiunt Ms. pro eo quod erat : Pollianus, & veram hanc esse lectionem patet ex Epigraphe Epistolarum supra 78. & 80. Quare & apud D. August. dict. l. cap. 20 ita legendum, & pro : Mileu, quod ibi legitur : Mileo, aut : Mileuo. Nam Mileuum oppidum recensetur ab eodem Epistola 168. & Mileuitanum Episcopum Optatum citat contra Epistolam Parmen. lib. 1. cap. 3. Quare & apud Ptolomeum legendum censeo Mileum vbi est : Mireum, iuxta Lares in Numidia. Quibus rite perpensis, Mileuitanum illud celebre Concilium aduersus Pelagium in hac potius ciuitate conuenisse sentio, quàm in insula Melita, vti plerique opinantur, præsertim quum ipsi Patres eius Concilii sic alloquantur Innocentium Pontificem Romanum : De concilio Numidiæ ad te scripta direximus, & inter Numidiam & Melitam non mare duntaxat, sed & Africa & Byzancium sint intermedia.

14 39 Theogenes ab Hippone Regio] Cambronensis : Theugeniis, sed non placet, quum illud legat D. Augustinus dictis lib. cap. 21. Hyppo Regius verò (quod Ms. omnes cum ὑψιλὸν legunt) fuit Episcopatus ipsius Diui August. ciuitas Numidiæ ad mare sita, è regione Thabracæ iuxta Ptolomeum, cuius meminerunt etiam Plinius, Solinus, Mela & Salustius in Iugurtha capta à Vandalis & deuastata, teste Vict. lib. 1. cap. lego : Hyppone Regio, pro eo quod est : Regione iam olim mortuo, vti & in vita ipsius D. Possidius prosequitur, qui in ea. Presbytero adhuc diuo August. celebratum dicit Hipponense Concilium. Existimant plerique hodie vocari Bonam.

15 40 Darius à Badis] Etiam hic in 4. Ms. perperam ex peruersa litterarum diuisione legebatur : ab Adis, nam Bade Colonia recensetur à Ptolemeo in Mauritania Cæsariensi, iuxta Zauchabarim; vide responsum D. August. dict. lib. cap. 22

41 Successus ab abbir Germaniciana] Lectionem hanc Manutii & Morelii cum Ms. Præterquam quod legunt : Abbir, confirmat Concilium Carthag. 7. in quo sententiam profert Candidus Abbiritanus Germaniciorum; Castigandus est itaque & D. August. dict. l. cap. 23. vbi cum excusis legitur : à bir Germaniciana nam habet etiam Ms. illud prius. Ego vero idem esse oppidum Abennonse existimarem, quod enumerat Plinius in Africa; nisi adderetur in dicto Concilio, Numidiæ Proconsularis.

17 42 Fortunatus à Thucabori] Sic lego cum Ms. præter Cambronensem, eo quod magis accedat ad ciuitatem, quam, vti modo diximus, Ptolomeus in Mauritania Cæsar. collocat, nomine : Zuchabori, apud quem etiam reperiuntur in Africa montes : Chuzabari.

43 super petram ædificauit Ecclesiam] Manutius : super Petrum, sed præterquam quod Ms. prius legant, etiam id interpretatur D. Augustinus dicti

libri cap. 24. quum distinguit inter ædificare super petram & super arenam. Quem secuti, cum Ms. recte legunt Morelius & Manutius: Episcopis, pro eo quod erat: Apostolis

[18] 44 Sedatus à Tbuburbo] Recte & hoc illi cum Ms. 4. pro eo quod D. August. dicti lib. 1. cap. 25. cum excusi: Tuborbo, Granius in margine: Tuborba, aut Cambronen. Turbaba, nam & ipse Augustinus libro post collat. cum Donat. cap. 22. Tuburbitani Faustini meminit, Plinius quoque inter Colonias Africæ sex, Tuburbiu recenset, & à Ptolomeo ciuitas Thuburbo reperitur haud procul ab Vtina.

45 velut cancere infecta] Reposui hoc ex Ms. August. pro eo quod erat: cancer.

46 Quare omnibus pacificis quidem viribos enitendum] Hoc sic interpretatur D. Augustinus: omnibus quidem viribus enitendum, sed tamen pacificis; sic neminem qui dissentiat à communionis iure (iuxta quod Cyprianus monuerat) amoueamus. Vnde patet genuinam esse hanc, tum ipsius, tum Ms. præter Cambronen. lectionem, præ illa excus. pacificis quidem viris. Late tractatur ibidem, quod supra citauimus Epistola ad Iubaianum de baptismi forma necessaria.

[19] 47 regno cœlorum fiet alienus] Verba præcedentia sententiam, hoc potius legendum cum Manutio & Ms. quam quod habebant excusi: sit, aut D. August. fiat, neque enim tale quid imprecabatur, qui pacem Ecclesiæ retinebat, quare & sic castigandus quoque D. August. consentiente etiam Ms. eod.

48 Priuatianus à Sufetula] Etiam hic castigandus ille hoc pacto dicti lib. cap. 26. ex Ms. cod. cum Manutio & Morelio, pro eo quod legitur cum antea excusis: Suficula. Nam sufetulæ episcopus in Byzacena prouincia Iocundus, subscripsit Concil. 6 Carthaginen. & martyrium Sufetulensis Præsidij describit Victor Vticensis lib. 2. quare non placet quod habet Cambron. cod. Susecula.

[20] 49 Priuatus à Sufibus] Cambronen. Susibus, cæteri Manuscripti: Sussibus, primum nobiscum legit D. Augustin. dicti libr. cap. 27. alibi huius nulla mentio.

[21] 50 Hortensianos à Laribus] Ms. quidem: Potensianus, sed male; quum Hortensiani frequens fit mentio inter Epistolas Cypriani, & prius etiam legit D. Augustin. dicti lib. cap. 28. Lares, autem (quod enim lego apud Salustium in Iugurtha pro eo quod est Laris) collocat Ptolomeus in Numidia iuxta Mireum vti supra diximus. Larensis etiam ciuitatis meminit Victor Vticensis lib. 2. quare corrupte legit Cambr. cod. à Salaribus.

[22] 51 Cassius à Macomadibus] Ms. 4. Cassius à Machomadibus.] Verum prius placet, tum quod sic cum Cambronensi codice & excus. legit D. August. dicti libr. cap. 19. & in margine: Cassianus, tum quod Macomadiensis Donati mentio est apud eundem lib. 2. contra Cresconi. cap. 10. Collocat autem Plinius Macomades in Byzacis; quare & Ptolomeus castigandus & legendum: Macomada, pro eo quod est: Macodama.

[23] 52 sed fidei Domioi domesticos] Recens adiicio: domini, ex manuscriptis, quod bis id legat D. Augustinus.

53 Alius Ianoarius à vico Cæsaris] Tractat hoc D. Augustinus dicti libri cap. 30. Suspicor autem Vicum Cæsaris eundem esse, quem Ptolomeus Iolcæsaream vocat, à qua Cæsariensis Mauritania dicta est. De qua latius ita Plinius: Oppidumque ibi celeberrimum Cæsarea antea vocitatum Iol, Iubæ regia à D. Claudio. Colonia iure donata, eiusdem iussu deductis veteranis. Reperitur hodie è regione Argiera, & quidam Bugiam nuncupant.

[24] 54 Alius Secundinus à Carpis] Et si Ms. Marchienensis & Dunensis legant: à Carpos, cum Manutio & Morelio, nec multum dissentiat quod habent Affligmensis, Blandiniensis: à corpos, prior lectio Diui Augustin. dicti lib. cap. 3. & excusorum magis placet, eo quod in Africa Carpi oppidum, recenseatur à Plinio, & Carpis à Ptolomeo iuxta Maxulam maritima ciuitas; certe & Optatus lib. 2 gesta apud Carpos narrat, & Carpensis Pentadius 7. Concilio Carthagin. subscripsit.

[25] 55 quomodo Christianos faciunt] August. Ms. bis non aliud, quam: quomodo fiant.

56 Victoricus à Thabraca] Thabraca Colonia sita est iuxta tabul. Ptolomei inter Hipponem Regium & Hipponem Diarrhytum, quam Numidiæ contribuit Plinius dicto lib. 2. Ptolomeus vero vsque ad eam Numidiam extendit. Quare Mela non recte & Hipponem Regium & Thabracam in Africa collocat. In ea olim Thabracenum monasterium, cuius meminit Victor Vticensis libr. 1. Vide autem D. Augustin. dicti libr. cap. 32.

57 vt hæreticos appellemus] D. August. & Manutij hanc lectionem, confirmant Ms. omnes. Antea erat & hæreticos appellamus.

[26] 58 Alius Felix ab Vthina] Vthina, in tabul. Ptolom. adiacet Bagrada fluuio in Carthaginiensi prouincia, & inter sex colonias enumerat Vthinam Plinius; D. Augustin. dicti lib. cap. 33. sine aspiratione legit cum Ms. Subscripsit & Concil. Arelat 1. Lampadius Vtinus Episcopus.

[27] 59 Quietus à Buruch] Ex Lectione Manutij & Morelij: Baruch; ob affinitatem litterarum g. & ch. colligo illud genuinum esse, pro eo quod excusi & D. August. dicti lib. cap. 34. Buruc. Nusquam certe alibi huius vestigium, nisi si ab hac dicatur Faustus Burontanus apud Victorem Vtic. l. 1.

60 credula obseruatione] Placet hæc Diui Augustini & quatuor Ms. lectio, quia præmittitur: Qui fide viuimus; Cambronensis cum excusis habebat: sedula.

61 Qui baptizatur à mortuo] Quandoquidem neque excusi neque Ms. hic aut alibi, neque ipse aliis locis. D. Augustin. adiiciunt: & iterum tangit mortuum, censeo etiam apud illum hoc omittendum dict. cap. præsertim quum ad ea verba non respondeat, nec reperiatur in Ms. August. cod.

62 de tingentibus loquitur] Cambron. tinguentibus.

[28] 63 Castus à Sicca] Sicca (cuius meminit etiam Salustius in Iugurtha) à Plinio Numidiæ quoque attribuitur, à Ptolomeo vero Legionis tertiæ Augustæ, dicta ab eo Sicca Veneria. Meminit & Siccensis ciuitatis Victor Vticensis lib. 2. & Sitensis Fortunatiani D. Augustin. Epistola 112. Quare & in primo Concilio Carthaginen. ita legendum puto, pro eo quod est: Sinensis Patritius. Atqui hic Manuscripti quatuor legunt Faustus, sed prius legit cum Cambronensi codice D. Augustinus dicti lib. cap. 35.

64 Ecclesia eius instituitur] Hæc lectio Manut. confirmatur à Diuo Augustino & Ms. præter Cambronensi. m

broneusem, antea erat, Ecclesiæ eius instruntur, *Admotat autem eum dict. cap. cum lib. 3. cap. 5. fateri istum; contrariam fuisse Ecclesiæ consuetudinem.*

29 65 Euchratius à Thenis] *omnium esse:* Euchratius, *pro eo quod hic & Tomo primo:* Euctatius, *legitur, dum illi inscribitur Epistola 61. colligo cum ex Duneusi & Marchin. cod. sic legentibus, cum eo quod legit Afflïginensis:* Eucharistius, *& Blandini* Eucharitius *cum denique quod dicta epistola Manuscriptis legant* Eugratius. *Atqui Thema seu quod legit Ptolomeus Theana, ciuitas est in Bizacio maritima, iuxta Macomades. De qua sic Strabo libro vltimo: Cepit etiam Cæsar primo adortus insulam, & Thenam vrbem maximam.*

66 Perimpleuit) *Ita Ms. cum Manutio, phrasis Africana; quare & D. August. sic castigandus dicti libri 6. c. 36. præsertim consentiente* Ms.

67 Omni detestatione) *August.* Ms. communi contestatione.

68 De quorum ore virus non vita) *Has e contrario D. Augustin. lectio confirmatur à Manus. 4. & Camb. ad marg. erat duntaxat:* de quorum baptismate non vita.

30 69 Libosus à Vaga) Excusi *codices, atque D. August. dicti libri c. 37. legunt:* ab Agra, *siue* ab Aga, *Manuscripti vero omnes & ex illis* Manutius *& Morelius prius legunt; sed & ipse Augustinus dicti lib. 4 cap. 6. vbi deinde hanc vetustam contrariam consuetudinem probat, habet* Libosus Vagensis. *Vaga autem à Ptolomeo in Numidia, è regione Cirtha collocatur. Vagensis etiam oppidi meminit Plinius & Silius Italicus lib. 3. Agra contra nulla mentio, nisi forte eadem sit quam Cæsar comm. lib. 5. oppidum Ager vocat, dissitum sedecim millibus passuum à Thapso ciuitate, cui vicina videtur facere Zertam & Vaccam oppida, quorum etiam Ptolomeus meminit.*

70 Itaque veritate manifestata, cedat consuetudo veritati) *Nulli quidem hoc habent Manuscripti sed duntaxat:* ego sum consuetudo veritatis, *ac genuinum esse patet ex vtroque D. Aug. loco.*

71 Nunc baptizare incipiat) *Optime hoc primi Manutius & Morelius, nam & Augustinus legit & Manuscriptis antea contrario sensu legebatur:* nec nunc, *corruptissimè.*

31 72 Lucius à Thebeste) Lucius, *reposui ex Manuscriptis eo quod in Epistolis Cypriani plures leguntur eius nominis, nemo vero:* Leutius; *& confirmat quod infra vbi Lucius 62. loco sententiam dicit præmittitur:* Alius. *Atqui legit quidem Optatus contra Parmen. libro secundo* Theuestia, *& Ptolomeus collocat Theuestam in dicta Legione tertia, verum Diuus Hieronymus proœmio in Epistolam ad Galatas: Prætereo, inquit, Thebas Liberi quas in Africa condidit, quæ ciuitas nunc Thebestes dicitur. Magis igitur placet:* Thebeste, *quod habent manuscripti quatuor, cum ob iam dictam eius originem, tum quod diuus Augustinus exc. dicti libri sexti c. 38. cum vulgatis excusis legat:* Thabeste, *& manuscriptis* Thebeste, *Cambron. quoque:* Thebeme.

32 73 Eugenius ab Ammædera) *Ex cognatione litterarum d. & cl. irrepserat mendum apud Diuum Augustinum dicti libri capite trigesimo nono & in vulgata excusis: Amadera cum est apud Ptolomeum haud procul Theuesta iam dicta. Atqui adeo non placet etiam, quod legunt Afflig. & Blandin. codice* Immedra, *præsertim cum nobiscum legat Augustin. manuscriptis qui tamen habet* Eugeidus.

74 Item alius Felix ab Amaccura) *Accedit magis* 33 *hæc Manutii lectio ad id quod habent quatuor Manuscripti* ab Amacchora, *pro quo Diuus Augustinus excus. dicti libri cap.* 40 ab Accura. Ms. *vero & hic primi exc.* ab Accura, *Cambron. cod.* ab Hamuccura. *Morel. denique,* a Maccura. *Hinc autem patet, verissimum esse quod dixit Plin. dicti libri initio, Africa populorum & oppidorum nomina ineffabilia esse, præterquam ipsorum linguis.*

75 Quia alienis esse non potest) *ita diuus Augustin. & veram esse lectionem ex verbis eius sequentibus colligitur. Alioqui certe magis placeret Manuscripto quarta & Costeri illa:* quia alienus esse non potest. *Antea excusi cum Cambronensi codice* qui alieni sunt nobiscum esse non possunt.

76 Item alius Ianuarius Muzelensis) *Sic Diuus Au-* 34 *gustinus dicti libri capite quadragesimo vno, Manuscripti & excusi omnes præter Cambronensem qui legit;* à Mubucha. *Neutrum reperi apud Geographos: nisi forte pro Musulanis populis, quos enumerat Plinius, & collocat ab Audo monte Numidia Australiores Ptolomeus:* Musulam, *legendum sit; aut* Musula, *apud Salustium in Iugurtha, vbi est Muthul, seu Muthula.*

77 Adelphius à Thesualte) *Rursum hic variant exem-* 35 *plaria in litteris b & u. Nam Manuscripto quarta cum Manutio illud legunt, nec dissentit Afflïginien. illud* Thesuarte. *D. vero August. dicti libri capite 42. cum prius excusis:* Thesbaulte.

78 Quando Ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet (*Ex D. Augustini responso confirmatur hæc ipsius & Manuscriptis quinque lectio, antea erat:* ab Ecclesia hæreticus non rebaptizetur, sed baptizetur.

36 79 Demetrius Aleptiminus] *Hoc recte Manutius cum Manuscriptis Cypriani & Augustin. exemplaribus pro eo quod D. Augustin. dicti libri cap. 43. cum antea excusis:* Adeptuminus, *nam vox ex more Africano composita, sicut infra vox* Leptimagnensis; *quorum illud, recte interpretatur Canisius: à Lepti minore, hoc à Lepti magna. Collocatur autem Leptis parua & a Plinio & a Ptolomeo in Bizacio maritima, expugnata olim à Iulio Cæsare, nostra vero tempestate à Carolo quinto Cæsare Augusto. Nam tabula Ptolomei prorsus mihi persuadent, vt assentiar clarissimo Viro Domino Cornelio Scheppero, qui Africam oppidum putat esse Leptim paruam, non Aphrodisium; quippe quum oram maritimam à Tunete circumlegeris tibi, iuxta Ptolomeum primum occurrat Aphrodisium, ac deinde Adrumetum: & tamen in descriptione Tunetensis regionis prius occurrit Adrumentum, quam Africa. Deinde non ita in mare prominebat Aphrodisium, vti Leptis & hodie Africa*

81 Ecclesiæ Catholicæ soli) M. *non habent:* catholicæ, *sed id legit D. Augustinus.*

38 81 Vincentius à Thibari) *Quum supra etiam ad Thibaritanos scribatur epistola 56. miror Geographos huius non meminisse, nisi sit ciuitas* Thuburfica *aut* Thuburnica, *apud Ptolomeum in Numidia, aut* Thuburnica *Sucubare apud D. Augustinum libro contra Petil. tertio cap. 34.*

82 Habemus vtique regulam veritatis) *D. Aug. dicti libri 8. cap. vltimo:* habent.

83 Baptizantes eos) *Sine hic legas cum excusis;*

fiue cum Ms. & D. Auguſtin. tingentes, perinde eſt, alibi enim eſt eadem varietas.

84 per manus impoſitionem in exorciſmo) Sic Manuſcripti cum Diuo Auguſtino pro eo quod exorciſmi: vbi pulchrè ad hac reſpondet.

38 85 Marcus à Mactar'] Manuſ Dunenſis, Marchinenſis & Cauchii Machtri. Aſſ.ign. & Blandinieus. Machri. Primum autem habet Cambronenſis cum excuſis, & Diuus Auguſtinus libro ſeptimo contra Donatiſt. cap. 2. Alibi de hac mirum ſilentium.

86 Proptérea decernimus] Ms. decreuimus, at ter illud legit D. Auguſt.

39 87 Sattius à Sicilibba] Legendum: Saetius, non: Statius, ſupra diximus epiſtola LIIII. hic autem etiam ſic legant Manuſcripti & accedit quàm proxime quod habet Diuus Auguſtinus dicti libri ſeptimi capite 3. Satius. Placet autem lectio Manuſ: Sicilibba, & Auguſtin. Manuſcripti pro illa Auguſtin. excuſi & prius excuſi: Sicilippa, quia in 7. Carthagin. Concilio ſubſcripſit Praetextatus, Sicilibbrenſis, vbi lego: Sicilibbenſis.

40 88 Victor à Gor) Ms. Chor, prius tamen D. Auguſtin. dicti libri capite 4. Neque vero de hac aliquid habeo, niſi forte ſit inſula Gerra, quam collocat Ptolomeus iuxta Syrtim paruam.

41 89 Aurelius ab Vtica] Vtica frequens mentio apud Saluſtium in Iugurtha, & Caeſarem commentarior. libr. 5. Haec teſte Mela, fato Catonis inſignis, & magnitudine (inquit Strabo libro Vltimo) & auctoritate ſecunda poſt Carthaginem, & ea exciſa Metropolis & receptaculum Romanorum ad res in Libia gerendas; eodem in ſinu quo Carthago, ad alterum ex promontoriis quae ſinum faciunt; flumine Bagrada intermedio. Etiam à Phoenicibus ſeu Tyriis (Plinio teſte) condita. Et vetuſtiorem Carthagine fuiſſe, indicat illud Silii Italici liber 3. Priſca ſitu, veteriſque ante arces condita Byrſa. Ptolomeus Ythisam nuncupat, neque enim litteram V habent Graeci, ſed eam per Y. efferunt, vti rectè adnotauit Adolphus Mekerius de vera lingua Graeca pronunciatione. Hodie Byſarcha nuncupatur. Vnde porro reſponſum diui Auguſtin. dicti libri capite quinto.

42 90 Confeſſor Iambus à Germaniciana) Diuus Auguſtinus dict. libri capite 6. non habet: Confeſſor, neque 4. Manuſcripti noſtri: habet tamen cum excuſ. Cambronen cod. Atqui Germaniciana vna ſit mentio in Concil. Africano, & de Germanicianenſis loquitur Diuus Auguſt Epiſtola ad Pancarium, quae 10. eſt in appendice Pariſienſi. Suſpicor eandem eſſe quae Germiana nomine, apud Ptolomeum ſita eſt in Mauritania Caeſarienſi, ad flumen Ampſagam, qui ab illa Numidiam diſterminat.

91 Lucianus à Rucuma] Caſtigandus iſt etiam ſic 43 D. Auguſtin. cum conſentiat Ms. pro Rucumma, dicti lib. cap. 7. Alibi nihil de hoc reperi.

92 Baptizandos eſſe] Tum hic tum ſupra & infra aliquoties concludit ſententia Epiſcoporum Cambronenſis codex clauſula has: in pace; non male, vt pote acſi hac adiecerint, vt ſignificarent ſe in pace Eccleſiae perſiſtere velle. Verum nolui in contextum inſerere, eo quod neque D. Auguſtin. neque Manuſcripti alii vſpiam id legant.

93 Pelagianus à Luperciana) Cambron. prius excu. D. Auguſt. dict. libri capite 8 Lupertiana, prius vero 44 cum Manut. Ms. caeteri.

94 Petro ſi haereſis] Ms. noſtri praeter Cambron. Proinde.

95 Confeſſor & martyr Iader à Midila] Differentiam inter confeſſorem & martyrem latius tractatam 45 habes Tomo 1. Epiſtola 9. Ruſum tamen praeter Cambronen. neque Manuſcripti neque D. Auguſtin. dicti libri capite 9. aliud quam: Iader à Midila. Atqui Midila quoque nulla mentio alibi, niſi forte ſit ea quam Melidam vocat Ptolomeus iuxta Bullariam in Africa.

96 Item alius Felix à Mazrazana] D. Auguſt. dicti libri capite 10. Marazana cum prius exc. Camb. Marigana. Illud vero cum Morel. M. caeteri. Neque vero 46 hinc aliquid certi habeo.

97 Confeſſor Paulus à Bobba] Hoc ſubſtitui ex 47 quatuor Manuſcriptis pro eo quod erat: ab Obba; neque enim huius veſtigium vſpiam reperire eſt, at Babba apud Plinium, & Baba apud Ptolomeum reperitur in Mauritania Tingitana haud procul à Tamuſida. Omiſſa eſt autem denuo à D. Auguſtin. dicti libri 11. capite & à Manuſcriptis praeter Cambronen. vox: Confeſſor, & hic & vbique poſtea.

98 Euacuauit) Quum Ms. cum Auguſt. hoc legant & hic & ſupra vbique; non placet quod habent alii, euacuabit.

99 Confeſſor Pomponius a Dionyſiana) Ita cum 48 Manut. Manuſcripti omnes & Auguſtin. praeter Cambron. qui habet: Diniſiana; lectionem tamen D Auguſtin. excuſ. dicti libri capite 12. & prius excuſorum. Ioſiniana, probabilem facit, quod 7. Concil. Carthagin. ſubſcripſerit Laurentius Ioſitanus, niſi forte legendum ibi ſit: Icoſitanus, nam Icoſium recenſet Ptolomeus in Maurit. Caeſarienſi.

100 Confeſſor Venantius à Thimiſa) Ita Manuſcripti quat. & Cambronen. Timiſti, pro quo Diuus 49 Aug. dicti lib. cap. 13. & Manut, vt Morel. item excu. caeteri legebant: Timiſa. Reperitur quidem apud Ptolomeum & Thimiſſa vicina Vticae, ſed apud eundem reperitur: Timiſa iuxta Caradam fluuium, quae vocatur à Plinio oppidum Thunuſenſe; & à Strabone Thunnis ciuitas. Atque adeo coniicio, veram & Ptolomei & huius loci lectionem eſſe: Tuniſa, ſeu Thuniſa; facilis eſt enim librariorum error in tanta litterarum ſimilitudine. Eſt ea ciuitas olim Arabum nunc Africae Regia, etiam hodie eodem loco ſita. inſignis memorabili expeditione Caroli quinti Romanorum Caeſaris ſemper Auguſti ad ann. 1535. qui ex ipſo eius portu Golettam egregie muniuit; cuius Regiae potentiam, amplitudinem & populi mores late proſequitur Ioannes Leo Africanus deſcrip. Afric. lib. 5.

101 Aymnius ab Auſuaga] Sic Manut. D. Auguſtin. 50 ex dict. lib. cap. 14. cum antea excuſ. Auſuagiga Item Ms. ab Auſaugiga: Cambronen. Auſaga. caeteri Ms. Aſuaga. Aliunde nihil reperire certe potui, malo tamen legi per ſimplex g.

102 accepimus) Prorſus ſic legendum cum Auguſt. è Ms. non autem accipimus.

103 Saturninus à Victoriana) Vide Diui Auguſtini 51 reſponſum dict. lib. cap. 15. qui etiam lib. 22. de Ciuitate Dei cap. 8. in Victoriana villa minus 30. millibus ab Hippone diſtante, memoriam dicit fuiſſe Geruaſii & Protaſii martyrum, & miraculum ibi factum narrat. Videtur itaque illa antea ciuitas fuiſſe. Nam & reſtituti Victorianenſis mentionem facit Epiſtola 166.

104 Alius

52 104 Alius Confessor Saturninus à Thucca] *Cambron.* Tigga, *cæteri Ms.* Thuca, *verum aut:* Thucca, *legendum cum Manutio*, *aut* Tucca, *cum Diuo Augustino dicti lib. cap. 16. nam duo eius nominis ciuitates reperiuntur apud Ptolomeum, altera in Mauritania Cæsariensi, altera in Numidia ad flumen Rubricatum, vnde & infra, qui 77. sententiam dixit, cognominatur Honoratus à Tucca.*

53 105 In hunc Marcion blasphemat] *Hoc ex Diuo Augustino & quinque manuscriptis substitui, pro eo quod erat in Cambr. codice, & excusis:* Marcionitæ blasphemant. *Vide autem hac de re epistolam ad Iubaianum.*

106 Marcellus à Zama] *Zamense oppidum collocatur à Plinio in Africa, & Zama maior à Ptolomeo; quantum suspicor ad distinctionem Azama seu potius alterius Zama in Numidia. Illam autem recte dicit Strabo fuisse Iubæ Regiam, est enim eius rei locuples testis Cæsar commens. libro 5. Vbi sibi deditam à Zamensibus narrat: Quare & dum de superatis à Cæsare oppidis loquitur Strabo, puto legendum:* Zama, *pro eo quod est:* Zagma, *Vide responsum D. Augustin. dicti lib. cap. 17.*

54 107 Confessor Hireneus ab Vlulis] *Aspirationem adieci ex Manuscriptis. Qui quamquam conformiter cum excusis legant:* Vlulis, *nec multum dissentiat illud Cambron.* Vludis, *censeo tamen legendum:* Vzulis, *seu:* Vsulis, *Nam & Vzulensis Episcopus Castianus subscripsit Carthagin. Concilio primo; at Theodori Vsulensis meminit D. Augustin. contra Cresc. lib. 3. cap. 19. Ptolomeus quoque Vsullam haud procul à minori Syrti collocat. Ita enim legendum pro eo quod est:* Vsilla, *patet, ex voce Græca:* οὔσυλλα *quam legi illic testatur Vinetus Augus.*

108 Si ideo Ecclesia, &c.] *Ita D. August. dicti lib. 7 contra Donat. cap. 18. & manuscripti cum excusis præter Cambron. qui longè aliter legit:* Si in fide Ecclesiæ hæreticus non baptizet, quomodo dicitur baptizatus in hæresi manens.

55 109 Donatus à Cybaliana] *Cum y hanc vocem legant manuscripti, & eo accedit Cambr. illud* Gubaliana. *Alibi nihil de hac reperi, præterquam apud D. August. qui dicti libri cap. 19. cum aliis excus. legit:* Cibaliana.

56 110 Zozimus à Tharassa] *Hoc ex Ms. Affligin. Dunen. & Cauchio cum D. Augustin lib. 3. contra Donat. cap. 7. pro eo quod alii:* Zosimus Pro Tharassa, *solus Cambronensis:* Tharasa, *neutrum reperi apud Geographos D. Aug. responsum etiam habes dicti lib. 7. cap. 20.*

57 111 Iulianus à Telepte] Ms. Thelepte, *Camb.* Telapte; *sed prius habet D. Aug. dicti lib. cap. 21. & accedit quod Synodo Meleuitanæ subscripserit Donatus Teleptensis (pro quo lego:* Teleptensis *) prima sedis Byzacenæ prouinciæ. Quare miror nullam huius apud Plinium aut Ptolomeum mentionem fieri, nisi fortè sit eadem quam Zalapentii vocat ille, è regione Macomada.*

58 112 Confessor Faustus à Timida Regia] *Constanter sic D. Aug. dict. lib cap. 22. & cæteri omnes. Nescio an eadem sit, quæ apud Ptolomeum Timica nomine, sita est iuxta Zamam maiorem. Propius autem accedit Thirmida apud Salustium in Iugurtha.*

59 113 Geminius à Furnis] *Vide supra Epistolam ad Furnitanos num. 66. Atqui de Furnis nulla mentio, præterquam apud Vict. Vtic. Vbi legitur Mansuetus Vticitanus incensus in porta Furnitana. Nam sic lego, pro eo quod ibi est:* Fornitana *D. August. hoc tract. dict. lib. cap. 23.*

60 114 Rogatianus à Noua] *Tractat. hoc ibidem Diuus Augustinus cap. 24. Coniicio autem nouam eandem esse quam Oppidum nouum Plinius & Oppidonium Ptolomeus nuncupat, in Mauritania Cæsariensi.*

61 115 Confessor Therapius à Bulla] *Denuo addidimus aspirationem ex Manuscriptis cum D. Augustino dict. lib. cap. 25. Bulla autem duplex recensetur à Ptolomeo, nempe in Numidia Bulla regia (nam sic legendum coniicio ex Plinio, pro eo quod est:* Bullaria *) & in Africa Bulla mensa. Certe Bullensis Regiensis Epigonius subscripsit Concil. 3. Carthaginen. Suspicor eandem esse à qua Villaregiensis Candidus nuncupatur, apud D. Augustin. contra Cresc. lib. 2. cap. 10. & fortassis apud Optat. contra* Parm. *lib. 2. pro Ballitanus, Bonifacius, legendum est Bullitanus.*

62 116 Item alius Lucius à Membresa] *Vnice sic hanc lectionem lego, cum quod 4.* Manuscripti *legant:* Membrasa, *cum quod Diuus Augustinus lib. 3. contra Epistol. Parm. cap. 6.* Silui *Membresitani meminit.* Tractat *vero ipse huius loci verba, sæpe dict. lib. cap. 26.*

63 117 Item alius Fœlix à Buslaceni] *Cambronen.* Buselacemi, *Morel.* Buslacenis, *cum August. lib. 3. contra Donatist. cap. 8. Idem tamen legit lib. 7. cap. 27.* ab Vslaccenis, *siue iuxta* Manuscripta à Buslaccenis. M*anuscriptis Blanden. & Marchinen.* ab Vstblacceni, *Dunen.* ab Vstlacceni, *Afflignien.* ab Vstrolacceni, *vsque adeo vt mera coniectura hic sit opus. Fortassis legendum:* ab Vsalicolonia, *quam Vzita viciniam dicit D. Augustinus de ciuitate Dei lib 12. c. 18. miraculis Diui* Stephani *illustrem, & Vsaletum vocatur à Plinio; aut quod malim à* Bysacena, *quæ collocatur à Ptolomeo in Bysacio, cuius Episcopi martyrium describit Victor Vticensis lib. 2.*

64 118 Alius Saturninus ab Auitinis] *Prorsus aut hoc modo legendum cum Manutio & quinque Manuscriptis, aut cum Cambronensi:* ab Abitinis. *Nam de crudelitate Abitinensium Donatistarum, conqueritur Diuus Augustinus libro tertio contra* Epistolam *Parmen. capite vltimo, & Auita ciuitas collocatur à Ptolomeo in prouincia Carthaginiensi. De iisdem autem loqui eos, conuincit vicinitas litterarum V. & B. Quare & Diuus Augustinus sic castigandus dicti libri contra Donatist. cap. 28. vbi legit sicut olim excusi* ab Itinis, *neque placet etiam quod habet* Morelius à Vitinis.

65 119 Quintus ab Aggya] Sic Manutius & Morelius. *Alioqui excus. cum Cambronensi & Diuus Augustinus dicti lib. cap. 29.* ab Aggiua, *cæteri Manuscripti* ab Achita. *Suspicor esse alteram duarum vrbium in* Mauritania *Cæsar. quarum vna Auzia, altera vocatur Augula.*

66 120 Alius Iulianus à Marcelliana] *Ita etiam illi ex Manuscriptis antea erat:* Marcellina, *forte eadem est quam* Mallianam *vocat D. August.* Epist. *74. & Manlianum Ptolomeus in Africa.* Tractat *ille has verba dict. lib. contra Donat. cap. 30. vbi* Ms. *legit à* Marcellina.

121 Tenax ab Horreis cæliæ.] Manuscripti *4. hic Victorem legunt & Tenaci ascribunt quod sequitur, verum nobiscum Cambronensis codex & D. Augustinus*

dictis lib. cap. 31. Qui: Horreiscelię, una voce legit quod duabus, Manuscriptis cum excusis vulgatis; Manut. vero & Morelius Horreis cęlianis; omnes autem cum aspiratione. De hac intelligo, quod in 7. Concilio Carthag. subscripsisse legitur Hilarinus Orreocelensis, seu Orreocecorum; & in Concilio Arelat. 2. ac Ephes. 2. Orcellenses Episcopi ex Bysacio; vbi tamen nullum nomen est apud Ptolomeum, quod aliquousque huc spectare videtur, pręter Obitam.

68 122 Confessor alius Victor ab Assuris] Sine legas Assutis, cum Diuo Augustino dictis libri cap. 32. Cambron. cod. & excusis, siue Assuras, vti hic & supra Epistola 64. cęteris Manuscriptis non moror. Meminit Assuritani Pratexti idem Diuus Augustinus lib. 1. contra Epistolam Parmen. cap. 4. & Assuritana ciuitatis contra Petil. libri 2. cap. 1. atque adeo apud Victorem Vticensem lib. 2. coniicio legendum: Assuritana, pro eo quod est, Zuritana. Collocatur autem Assurus à Ptolomeo, haud procul ab Amadera, de qua supra.

69 123 Donatulus à Capse] Manuscripti 4. Donatus à Cabse, sed prius habet D. August. dictis cap. 32. & genuinum est, quia alioqui adderetur: Alius. Atqui teste Strabone & Salustio (nam ipse Cęsar non meminit) inter cęteras deleta est Capsa bello vltimo Africano, vbi Iugurtha thesauri erant. Capsitanos quoque recenset Plinius.

70 124 Martyr de schismaticis, vetulus à Rusiccade] Quod etiam alibi adnotauimus, prater nomen & ciuitatem aliud non habent Manuscripti 4. neque D. Augustin. dictis libri cap. 33 & illud: de schismaticis, non habet etiam Cauchij codex. Si legamus autem; sensus est, quod alii de hęreticis, istum solum de schismaticis dixisse, & sic vox: Martyr, subiicienda; aut quod Vetulus prius schismaticus, postea martyr fuerit. Neque vero placet, quod habent quatuor manuscripti: à Rusicca, nam Rusiccade maritima est Numidia ciuitas Ptolemeo & Plinio; Mela vero Africa non recte contribuit. Apud quem in Mauritania Cęsariensi pro eo quod: Rusiccada, legendum: Rusiccura, quod Russicorum Ptolomeo & Rusicurium Plinio dicitur: quod vel lex ex 7. Synodo manifestum est, vbi subscribit ex Mauritania Cęsariensi Nuellus Rusiccuriensis Episcopus. De illa porro fuit Victor ille à Rusiccade seu Rusiccadiensis, cuius meminerunt Optatus contra Parmen. lib. 1. D. Augustin contra Cresc. lib. 3. cap. 27. ac de vnic. Baptis. cap. 17. nam ibi sic legendum, pro eo quod est Rusiticariensis, & quod est libro contra Fulgent. Donatist. Rusiccarensis. Quidam esse volunt eam, quę hodie Astora nuncupatur.

125 quicquid habuit amisit] Nisi D. Augustinus etiam Manuscripti legeret: qui quod habuit, cum Cambronen. cod. & Cauchio; magis placeret vulgata lectio: quicquid habuit, aut quatuor Mss. quod habuit, duntaxat.

71 126 Pudentianus à Cuiculi] Manuscripti quinque à Culculis, Cambronens. à Viculi. Nescio an huius ciuitatis fuerit episcopus; qui concilio secundo Carthaginens. subscribit Nicasius Culusitadus, & 6. ac 7. Vincentius, apud Plinium & Ptolomeum nulla cum hac similitudo, pręterquam illa in Mauritania Cęsariens. cui nomen Igelgili seu Igligili. Vide tractata hęc apud Diuum Augustinum dictis libri capite 35.

72 127 Martyr Petrus de Hyppone Diarrhyto] Verum hanc esse lectionem pra vulgata, & Diuus Augusti. dictis libri cap. 36. & rursum Ms. Diarrito, aut aliorum: Diatito, patet ex verbis his Plinij: Hipponem dilutum vocant Διαῤῥυτον à Gręcis dictam propter aquarum irrigua, & similiter Ptolom. ad mare eam collocans, ac Mela: vtpote quę à voce Gręca διαῤῥυειν deriuetur.

73 128 Item alius Lucius ab Ausafa] Sit constanter Manuscripti etiam Augustin. cum Manutio, pro eo quod D. Augustin. excus. dictis cap. 37. cum aliis excusis: Auasafa, & rectius. ipse enim Augustinus libro tertio contra Cresc. cap. 19. & 53. meminit Saluii Ausaphensis, ac libri 4. cap. 4. vbi perperam legitur Anaphensis.

74 129 Item alius Fœlix à Gurgitibus] Nihil de hac repeti. Vide Diuum Augustinum dictis libri capite 38.

75 130 Pusillus à Lamasba] Neque huius fit alicubi mentio, nisi forte sit ea, quę Lamida Ptolomeo dicitur. Vide ibid. August. cap. 34.

76 131 Martyr Saluianus à Gazaufala] Cambron. Gaufalla, Afflegimien. & Elandin. Gaiailfalia, Dunen. Gaiaufalia, Marthin. & Cauchij: Gaiaufalia. sed primum omnium habet cum excusis D. Augustini etiam Manuscriptis dictis libri cap. 30 & magis ad illud accedit ciuitas Causaphena, sita apud Ptolomeum in Numidia.

77 132 Honoratus à Tucca] Rursum Cambronens. Tugga, & alii Manuscripti Thucca, verum prius habet D. Augustinus dictis libri cap. 13. & de duplici Tucca supra diximus. Quare & sic etiam ille castigandus 3. lib. contra Donatist. cap. 9. vbi perperam legitur: à Actucca, pręsertim cum Ms. Augustin. habeat: à Tuccha.

78 133 Victor ab Octauo] Sic D. Aug. excus. dictis lib. cap. 42. cum excusis. Ms. vero & Cambr. Octaua, cęteri Ms. Octauu. Octauensis autem loci meminit Optatus contra Parm. lib. 3.

79 134 Confessor Clarus à Mascula] Tractat hoc ibidem D. Augustinus cap. 43. & meminit Donati Masculitani lib. 3. contra Cresc. cap. 27. Vocatur à Ptolomeo Maxula, & duplicem ponit in Africa: veterem prope Carthaginem, & alteram è regione Carthaginis iuxta Carpos. Quare & apud Plinium lego: Maxula, pro eo quod est: Maxulla, Coniicio etiam hinc apud Victorem Vticensem libro primo legendum: Masculitanum, pro eo quod est: Massilitanum littus, est enim hęc maritima, & similiter in Concilio Hypponico & tertio Carthaginiensi Masculitanos Episcopos fuisse puto, qui nuncupantur Massylitani.

80 135 Secundianus à Thambeis] Placet magis hęc Manuscripti etiam Augustini lectio, quam aliorum: Tambis, ob vulgata & excus. D. Augustin. dictis lib. cap. 44. lectionem: Thabeis, collocatur Tambes mons (fortassis aliquando ciuitas) in extrema Numidię parte; etiam Thabena ciuitatis meminit Cęsar commen. lib. 5. & Tabba quoque ciuitas legitur apud Ptolomeum in Byzacio.

81 136 Item alius Aurelius à Chullabi] Recte hoc substituerunt Manutio & Morelio pro eo quod cum excusis habet D. Augustinus dictis libri cap 45. à Cyllani, siue iuxta Manuscriptis Cillaui: quis accedunt quam proxime Manuscriptis quorum Cambron. Cullabi. Dunen. Chubali, alii tres: Chubali. Ciuitas est Numidię, quę Plinio Chullu, Ptolomeo Culcua dicitur: de qua etiam in hęc verba Solinus: Vrbes in Numidia plurima;

rima, sed Cirta eminet, deinde Chulli, purpuratio fuco Tyriis velleribus comparata. Sic enim illud castigo pro eo quod corruptissimè legitur: Circu eminet Denuchulli, &c.

137 sine Ecclesiæ baptismo) *Sine habLegos cum exc. & Angiu. sine cum manuscriptis*, in Ecclesiæ baptismo, *sensus constat; Cumbr. utrumque omittit.*

82 138 Litteus à Gemellis) *Sic Ms. hic & apud D. August. cum* Manut. & Morel *& Epist.* 77. Ms. & *exc. omnes; pro eo quod exc. Cypr. & D. Aug. dicti libri cap.* 46. Lictteus. *De Gemellis nihil compertum habeo.*

83 139 Natalis ab Oëa) *Recte iste tam pro se quam pro*
84 Sabratensi, & Leptimagnensi *Episcopis sententiam*
85 *dixit, quia tres eas ciuitates Tripolim constituisse prouinciam, testis est in hac verba Solinus: Atas Tripolim lingua, sua signant, de trium urbium numero, Oea, Sabrata, Leptis magna. Item enim eundem castigo, pro eo quod erat mendosissime: Achai &c. Numento 1. Iabratem Leptis.* Magnea. *Nam & à Ptolemeo haud procul à se inuicem collocantur tres illa, praterquam quod legat:* Saba. thra, *sed perperam mea sententia, quod & Plinius nobiscum legat, & de his iisdem* Silusus Italicus *lib. 3. Sabratarum Tyrium vulgus, Sarunaque Leptis Oeaque Trinacrios Afris permixta colonos. Item Victor Vticensis inter Tripolitanos Episcopos numerat libro 1. Vicee Sabrathenum & Crescentium Oeensem. Ita enim lego pro eo quod erat: Viesabratenum & Cresc.* Eaensem. *Oea enim etiam reperitur apud Melam, & apud Plinium Oeensis ciuitas. Leptis tum il- m tum apud illum tum apud Plinium, Strabonem, & Salustium inter duas Syrtes collocatur. Quare & hic & apud D. Aug. dicti libri c. 47. Vera lectio est:* Natalis ab Oëa, *non:* a Boëa. *Item recte interpretatus est Leptimagnensem Cunchium Leptis magnu.*

140 Iunius à Neopali) *Cambronensis:* Iunuarius, 86 *sed prior est genuina, eo quod non prumitetur:* Alius, *Atqui Neapolim quidem vocatam Leptim maiorem, testantur Plinius, Strabo, & Ptolomeus, sed iidem cum* Mela *alteram recensent Neapolim, & collocatur à Ptolemeo iuxta Curubim ad mare, cuius & apud Cæsarem mentio comment. lib. 5. & etiam hodie exstat 12. à Tuneto milliario. Eiusdem ciuitatis Episcopum fuisse censeo, qui 7. Concilio Carthag. subscripsit. Vide responsum D. Augustini, dicti libri cap.* 8.

141 Confessor & Martyr Cyprianus] *Rursum praeter Cambronensem non habent* Manuscripti *illud;* Confessor & Martyr, *neque D. Augustinus dicti libri capite 29.* 87

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM DIVI CYPRIANI.

Visitaui has adnotationes de Mandato Reuerendissimi Domini Episcopi Brugensis, & reperi eas Catholicas ac dignas quòd typis tradantur.

Franciscus vandem Heede, offic. Brugen.

INDEX TOMI SECVNDI
ALPHABETICVS.

D. CÆCILII

D. CÆCILII

CYPRIANI

CARTHAGINIENSIS

EPISCOPI TOTIVS AFRICÆ

Primatis, & Gloriosissimi Martyris.

OPERVM

TERTIVS TOMVS.

IACOBI PAMELII DE TITVLO ET ORDINE TERTII

Tomi ad Lectorem Præfatio.

CVR *qui hoc Tomo continentur, à reliquis Cypriani libris discreuerim, non mirabitur, qui editionem Manutij viderit; quippe qui seorsum ab aliis ipse quoque hos excuderit: ex quo etiam titulum illum:* D. CYPRIANO ADSCRIPTA OPERA, *mutuauimus. Non quòd omnia huius classis in dubium reuocemus, aut nota censeamus, quemadmodum illi qui iampridem in duos Tomos opera D. Cypriani distinxerunt; & hæc nuncupant Opera falsò ipsi inscripta, sed quòd nosse expediat, quæ citra controuersiam illius semper habita fuerint; & quænam aliquando pro dubiis aut adulterinis reputata. Inter hæc verò, commodissimo quantum quidem mihi videtur, ordine; primo loco collocaui, quæ stilus ipse & scripturæ citatæ certò conuincunt esse* D. Cypriani *genuina. Cuiusmodi sunt libri* De Spectaculis, De Disciplina & Bono Pudicitiæ; De Laude Martyrij, ac ad Nouatianum. *Secundo loco, in quibus; etsi stilus nonnihil hæsitationis afferat, multa tamen sunt, quæ aut D. Cypriani esse persuadeant, aut vt minimum scriptoris æquè vetusti. Qualia sunt, opus illud insigne* Ad Cornelium Papam de cardinalibus Christi operibus, in 12. Tractatus distinctum, de Aleatoribus, De Montibus Sina & Syon. Carmina de Genesi, de Sodoma; Ad Senatorem Apostatam, ac De pascha Domini. Orationes quoque pro Martyribus, & sub die Passionis Cypriani. *Tertio loco, quæ certis argumentis deprehendi aliorum esse Auctorum, & quorumdam de nomine etiam notorum. Cuius generis sunt:* De Singularitate Clericorum Origenis, Expositio in Symbolum Apostolorum Rufini. Ad Vigilium Celsi in Altercationem Iasonis & Papisci Præfatio. Aduersus Iudæos qui Christum insecuti sunt. De Reuelatione capitis B. Ioannis Baptistæ. De duplici Martyrio ad Fortunatum. Liber denique de duodecim Abusionibus Sæculi, ac Cœna D. Cypriano falsò inscripta; *quippe quæ nihil ipso dignum contineat, quare & à me prætermissa foret, nisi Morelius prius edidisset, & reperiretur in quibusdam Ms. codicibus. Verum de his plus satis, quum de singulis censuræ nostræ rationes; suis argumentis subiecerim. Cæterum etiam temporis quo scripta sunt, quantum fieri potuit à me habita est ratio. Primo enim loco posuimus quæ in Secessu scripsisse videtur,* De Specta-

D. CÆCILIO CYPRIANO

ADSCRIPTA OPERA, DELECTV QVOQVE singulorum habito in ordinem redacta cum suis argumentis adnotationibúsque.

DE SPECTACVLIS.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

AGit primum auctor aduersus illos, qui spectacula gentilium publica scripturarum auctoritate vindicare nitebantur, & quamquam nusquam disertis scripturæ verbis prohibita sint, dānata tamen idololatriæ interdicto hinc probat, quod nullum non spectaculi genus idolis consecratum sit. Deinde per singula Ludorum genera, quæ sint in spectando periculo, latius quàm Epistola secunda ad Donatum prosequitur, & præsertim eorum quibus obscænitatis (inquit) magisterium traditur simulachris libidinis. Postremo spectacula Christiano homine digna, quibus merito oblectare se debeat, paucis recenset. Imitatus haud dubie librum Tertulliani de Spectaculis, quem alicubi & Græcè & Latinè se scripsisse ille indicat, tam refertum ijs omnibus quæ ad hoc institutum faciunt, commentarij loco esse possit, dum de spectaculorum diuersitate agendum est. Atque adeo etiam mihi prorsus persuadeo, hunc librum Cypriani genuinum esse. Nam *& stylus, & phrases quædam, plane idipsum conuincunt. Scriptum verò ab illo in secessu, ex frontispicio colligere mihi videor. Quare rectè eius nomine in lucem est editus à Manutio & Morelio, quibus solis hactenus illum acceptum debemus.*

CYPRIANVS PLEBI IN Euangelio stanti, Salutem.

VT me satis contristat & animū meum grauiter affligit, cum nulla mihi scribendi ad vos porrigitur occasio (detrimentum est enim meum vobiscum non colloqui) ita nihil mihi tantam lætitiā, hilaritatémque restituit, quàm cum adest rursus occasio: vobiscum me esse arbitror, cum vobis per litteras loquor quamquam igitur ita se hæc habere quæ dico, certos vos esse sciam, nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare: tamen etiam argumentum sinceritatem rei asserit; nam cum nulla prorsus præteritur occasio, probatur affectio. Quamuis ergo certus sim, vos non minus esse in vitæ actu graues, quàm in sacramento fideles, tamen, quoniam non desunt vitiorum assertores blandi, & indulgentes patroni, qui præstant vitiis auctoritatem, & quod est deterius, censuram scripturarum cœlestium in aduocationem criminum conuertunt; quasi sicut innocens spectaculorum ad remissionem animi appetatur voluptas (nam & eoúsque eneruatus est Ecclesiasticæ disciplinæ vigor, & ita omni langore vitiorum præcipitatur in peius, vt iam non vitiis excusatio, sed auctoritas detur) placuit paucis vos nunc instruere, sed instructos admonere, ne quia malè sunt vincta vulneta sanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius extinguitur, quàm quod faciles reditus habet, dum & multitudinis consensu asseritur, & excusatione blanditur. Non pudet, non pudet inquam fideles homines, & Christiani sibi nominis auctoritatem vindicātes, superstitiones vanas gentilium cum spectaculis mixtas de scripturis cœlestibus vindicare? & auctoritatem idololatriæ conferre; nam quando id, quod in honore alicuius idoli ab ethnicis agitur, à fidelibus Christianis spectaculo frequentatur; & idololatria gentilis asseritur, & in

contumeliam Dei religio vera, & diuina calcatur. Pudor me tenet præscriptiones eorum in hac causa, & patrocinia referre. Vbi inquiunt scripta sunt ista? vbi prohibita? * Alioquin, & auriga est Israël Helias, & ante arcam Dauid ipse saltauit: * Nablas, æra, tympana, tibias, citharas, choros legimus. Apostolus quoque dimicans, cestus, & colluctationis nostræ aduersus spiritalia nequitiæ proponit certamen. Rursus de stadiis sumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini Christiano fideli non liceat spectare, quod licuit diuinis litteris scribere? Hoc in loco dixerim longe melius fuisse istis, nullas litteras nosse, quàm sic litteras legere. Verba enim, & exempla, quæ ad exhortationem Euangelicæ virtutis posita sunt, ad vitiorum patrocinia transferuntur, quoniam non vt spectarentur ista scripta sunt, sed vt animis nostris instantia maior excitaretur in rebus profuturis, dum tanta est apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum est ergo excitandæ virtutis, non permissio, siue libertas spectandi gentilis erroris: vt per hanc animus plus accendatur ad Euangelicam virtutem propter diuina præmia, cum per omnium laborum, & dolorum calamitatem concedatur perueniire ad terrena compendia. Nam quod Helias auriga est Israëlis, non patrocinatur spectandis Circensibus, in nullo enim is circo cucurrit. Et quod Dauid in conspectu Dei choros egit, nihil adiuuat in theatro sedentes Christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens, desaltauit Græcæ libidinis fabulam. Nabla * æra, tibiæ, & citharæ Deum cecinerunt, non idolum. Non igitur præscribetur, vt spectentur illicita: diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Præscribat igitur istis pudor, etiam si non possunt sanctæ litteræ. Quædam enim scriptura magis prouidet in præcipiendo: verecundiam passa plus interdixit, quia tacuit: veritas si ad hæc vsque descenderet, pessimè de fidelibus suis sensisset, nam & plerumque in præceptis quædam vtilius tacentur: * admonent sæpè dum interdicuntur: ita etiam tacentur, dum in litteris scripta sunt: & præceptorum loco seueritas loquitur, & ratio loquitur, quæ scriptura conticuit, secum tantum vnusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquitur, nihil vnquam indecorum geret: plus enim ponderis habebit sententia, quæ nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari, quod prohibet geri. Omnia, inquam, ista spectaculorum genera damnauit, quando idololatriam sustulit, ludorum omnium matrem; vnde hæc vanitatis & leuitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo? quis ludus sine sacrificio? quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc Christianus fidelis facit; si idololatriam fugit, quid loquitur? qui iam sanctus sit, de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Cæterum sciat hæc omnia inuenta dæmoniorum esse, non Dei. Impudenter in Ecclesia dæmonia exorcizat, quorum voluptates in spectaculis laudat: * & cùm semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate; dum post Christum * ad diaboli spectaculum vadit, Christo tanquam diabolo renunciat. Idololatria, vt iam dixi, ludorum omnium mater est, quæ vt ad se Christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum, & aurium voluptatem. Romulus Conso quasi consilii Deo ob rapiendas Sabinas Circenses primus consecrauit. Cæterum reliqui, dum vrbem fames occupasset, ad aduocationem populi acquisiti sunt ludi scœnici, & Cereri & Libero dicati postmodum, reliquisque idolis & mortuis. græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus præsides suos habent varia dæmonia; & quicquid est aliud, quod spectantium aut oculos mouet, aut delinit aures; si cum origine sua, & institutione quæratur, causam præfert aut idolum, aut dæmonium, aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriã per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, vt per voluptatẽ posset amari. Plura prosequi quid est necesse: vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere? inter quæ nonnunquam & homo fit hostia, latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de iugulo calidus exceptus pateta, dum adhuc feruet, & quasi sitienti idolo in faciem iactatus crudeliter propinatur; & inter voluptates spectantium quorumdam mors erogatur, vt per cruentum spectaculum sæuire discatur: quasi parum sit homini priuata sua rabies, ni illam & publicè discat. Ad pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, vt sub spectantium oculis crudelius insaniat: erudit artifex belluam, quæ clementior fortasse fuisset si non illam magister

4. Reg. 2. 2. Reg. 6. 1. Par. 15. Ephes. 6. 1. Cor. 9.

* Tympana.

gistet crudelius sæuire docuisset. Ergo vt taceam quicquid latius idololatria probat; quam vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse, ætates discere, prosapiam designare, auos ipsos, atauósque commemorare? quam hoc totum otiosum negotium? immò quàm turpiter non otiosum? hunc, inquam, memoriter totam equini generis sobolem computantem, & sine offensa hunc locum magna velocitate referêtem? Partes Christi si perroges, nescit; aut infœlicior, si scit: quem si rursum perrogem, quo ad illud spectaculum itinere peruenerit; confitebitur per lupanarium, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgatem lasciuiam, per communem omnium contumeliam. Cui vt non obiiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit: ausus secum Spiritum sanctum in lupanarium ducere si potuisset; qui festinans ad spectaculum, dimissus & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam inter corpora obscœna meretricum tulit; plus damnationis meritus de spectaculi voluptate. Sed vt ad scænæ iam sales inuerecundos transitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt. Agentium strophas, adulterorum fallacias, mulierũ impudicitias, scurriles iocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patres familias togatos, modo stupidos, modo obscœnos; in omnibus stolidos, certis nominibus inuerecundos. Et cùm nulli hominum aut generi, aut professioni, ab improbis isto sermone pareatur; ab omnibus tamen ad spectaculum conuenitur. Commune dedecus delectat, videlicet, vel recognoscere otia vel discere: cócurritur in illud pudoris publici lupanarium, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur, quàm quod in publico discitur; & inter ipsas leges docetur, quicquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit? cui vitia non licet nec cogitare? quid oblectatur simulacris libidinis, vt in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit facere dum consuescit videre. Illas tamen, quas infœlicitas sua in seruitutem prostituit, libidinis publicæ occultat locus; & dedecus suum de latebris consolantur, erubescunt videri etiam quæ pudorem vendiderunt. At istum publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas: quæsitum est quo modo adulterium ex oculis admitteretur. Hinc dedecori condignum dedecus superducitur: homo fractus omnibus membris, & vir vltra muliebrem molitiem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire; & propter vnũ nescio quem, nec virum, nec fœminam, commouetur ciuitas tota, vt desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quicquid non licet, vt quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducantur; non est libidini satis, malis suis vti præsentibus, nisi suum de Spectaculo faciat, in quo etiam superior ætas errauerat. Non licet inquam adesse Christianis fidelibus, non licet omnino, nec iis, quos ad oblectamenta aurium ad omnes vbique Græcia instructos suis vanis artibus mittit: clangores tubã bellicos alter imitatur raucos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur: alter cum choris, & cum hominis canora voce, contendens spiritu suo: quem de visceribus suis superioribus nitens hauserat, tibiarum foramina modulans; nunc effuso, & nunc intus recluso, ac represso, nunc certis foraminibus emisso, atque in aërem profuso, item in articulos sonum frangens, loqui digitis elaborat, ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas: quid illas magnas Tragicæ vocis insanias? quid neruos cum clamore missos? Hæc etiam si non essent simulacris dicata, obeunda tamen & spectanda non esset Christianis fidelibus; quæ & si non haberent crimen, habent in se & maximam & parum congruentem fidelibus vanitatem: nam illa altera dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio sua, vt vapulet; & prima victoria est vltra modum humani ventris esurire potuisse super titulo coronæ edacis flagitiosæ nundinę: ictibus infœlix facies locatur, vt infœlicior venter saginetur. quam fœda præterea ista luctamina? vir infra virum iacens, & amplexus in honestis nexibus implicatur. In tali certamine stare (videris qui vincat) pudor victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem ęneum, contentis in aërem viribus iactat, hæc gloria est dementiæ: denique remoue spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista Christianis fidelibus, vt iam frequen-

ter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula: & oculi nostri sunt, & aures custodiédę, cito in hoc assuescimus, quod audimus scelere. Nam cùm mens hominis ad vitia ipsa " ducatur; sibi quid faciet, si habuerit exempla naturæ corporis lubricę? quę sponte corruit; quid faciet, si fuerit impulsa? Auocandus est animus ab istis. Habet Christianus spectacula meliora, si velit: habet veras, & profuturas voluptates, si se recollegerit: & vt omittam illa, quę nōdum contēplari potest, habet istam mundi pulchritudinem, quam videat, atque miretur; solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies, noctésq; reuocantem: globum lunę, temporum cursus incrementis suis decrementisque signantem? "astrorum micantium choros, & à summo de summa mobilitate fulgentes; anni totius per vices mēbra diuisa, & dies ipsos eum noctibus per horarum spatia digestos; & terrę molem libratam cum montibus, & proflua flumina cum suis fontibus; extensa maria cum suis fluctibus, atque littoribus; " Interim constanter pariter summa conspiratione nexibúsque concordiæ: extensum aërem medium, tenuitate sua cuncta vegetantem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem refecta raritate reuocantem; & in omnibus istis incolas proprios, in aëre auem, in aquis piscem, & in terra hominem: hęc inquam, & alia opera diuina, sint Christianis fidelibus spectacula. Quod theatrū humanis manibus extructum istis operibus poterit comparari? magnis licet lapidum molibus extruatur, crusta sunt montium: & auro licet tecta lacunaria reluceant, astrorum fulgore vincentur: nunquam humana opera mirabitur, quisquis se cognouerit filium Dei. Deiicit se de culmine generositatis suę, qui admirari aliquid post Deum potest. Scripturis, inquam, sacris incumbat Christianus fidelis: ibi inueniet condigna fidei spectacula. Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum cęteris animalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem: spectabit mundum in delictis suis: iusta naufragia, piorum prēmia, impiorúmque supplicia: maria populo siccata, & de petra rursus populo maria porrecta: spectabit de cęlo descendentes messes, non exareis: inspiciet flumina transitus siccos refrænatis aquarum agminibus exhibentia: videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem: religione superatas feras, & in mansuetudinem conuersas: intuebitur & animas ab ipsa morte reuocatas: considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas: & in his omnibus iam maius videbit spectaculum, diabolum illum qui torum detriumphauerat mundum, sub pedibus Christi iacentem. Quam hoc decorum spectaculum, fratres? quàm iucundum? quàm necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spectaculum quod videtur etiam luminibus amissis: hoc est spectaculum, quod non exhibet prętor, aut consul, sed qui est solus, & ante omnia, & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Iesu Christi, cui laus & honor in sæcula sęculorum. Amen.

ADNOTATIONES IN librum de Spectaculis.

1 Alioquin] *Morellus* Alioqui, *sed prius Tertullianicum est.*

2 Nabla, æra, tympana, &c.] *Quum hic enumeret varia instrumentorum musicorum genera, male habebat codex Manutii hoc loco* aras, *& paulopost* arae, *quod etiam addito asterisco satis ipse indicauit.*

3 in nullo is circo cucurrit], *Rursus pro hoc male Manutius* idcirco *Atqui de Circensibus ludis tam latè tradit Tertullianus, quam quispiam alius, & infra Auctor paulopost latius.*

4 Admonent sæpe dum interdicuntur] *Hoc nos ex coniectura substituimus pro eo quod erat* intercaduntur, *vt alludat ad illud.*

Nitimur in vetitum semper, cupimúsque negata.

5 cum semel illi renuncians, recisa sit res omnis in baptismate] *Censeo legendum* renunciando, *aut locum esse mutilum.*

6 ad diaboli spectaculum] *Etiam hoc non sumus veriti substituere, pro eo quod erat* diabolum, *nisi velis legere* diabolicum, *verum hoc Cyprianicum non est.*

7 dimissus, & adhuc gerens secum, vt assolet, Eucharistiam] *Manutius asteriscum addidit voci* dimissus, *quantum suspicor quod putaret locum mutilum: sed constare facile sensum deprehendent, qui aduerterint veterem Ecclesiæ morem, quo fideles dimissi iam sacro peracto, à diacono exclamante* Ite missa est, *secum Eucharistiam domum deportabant; de qua latius supra libro de Lapsis* Ms. *habet dimissus è dominico.*

8 Non licet, &c. nec illis;] *Iterum hic coniecturam nostram substituimus, pro eo quod erat* nec illos, *eadem ratione, qua supra Epistola ad Iubaianum:* non licet hæretico, *pro eo quod erat* hæreticum.

9 Contentis in aërem viribus] *Forte* extensis.

10 ducatur] *Nos hic quoque ex coniectura, pro eo quod alii,* ducitur.

11 astrorum

11 astrorum micantium choros] *In quodam Ms, sic legitur , plaustrum micantem , choros stellarum de summo cælo summa mobilitate fulgentes.*

12 Interim constantem pariter summa conspici ratione] *Obscurus locus & mutilus mea sententia , non minus atque alter ille infra notatus asterisco per* Manutium : considerabit etiam de sepulchris admirabiles ipsorum consummatorum iam vitas corporum redactas , *in quodam scripto sic habetur :* admirabiliter ipsorum consummatorum in vitas corporea redacta.

DE DISCIPLINA ET BONO Pudicitiæ.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

VBi , paulopost initium libri , pudicitiam generatim definiuit & econtrario impudicitiam , tres facit Pudicitiæ gradus ; in virginibus nempe , continentibus , & matrimonio iunctis. Inter quos virginitatis potissimum elogia prosecutus , exemplis Ioseph & Susannæ ad Pudicitiam hortatur. Postremo, vbi quantæ sit voluptatis vicisse voluptatem, & in vestitu quoque Pudicitiam relucere debere , paucis commonstrauit: quibus remediis in officio contineri caro possit , tribus quod aiunt verbis explicat. Porrò vt Cypriani esse credamus , præterquam quod Grauius insignem vetustum codicem Carthusiæ Coloniensis , ex quo multa restituit , pro nobis alleget , & quod Ms. cod. Ludouici Carrionis , & S. Pantaleonis iuxta Coloniam, illi etiam inscribant: facit tum operis titulus prorsus Cyprianicus , tum imitatio Tertulliani lib. de Pudicitia, & ex illo ac aliis ipsius locis, ad verbum fere sumpta pleráque. Nec est cur stilus repugnare dicat Erasmus , quum si quis alius Cyprianum refera. Etsi enim fluat plerumque ac lectorem alicubi ducat : certe haud aliter argutè & breuiter sententiis & Enthymematis pungit, lib. de Disciplina & habitu virginum, & vbicumque Tertull. imitatus. Bene tamen habet , quod saltem Cornelij Papæ esse censeat , & indignum qui intercidat.

ALIQVAS officiorum meorum partes [1] non æstimato pręterisse, dum semper enitor , vel maxime quotidianis Euangeliorum tractatibus , aliquando vobis [2] fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inueniri : quàm vt doctrina [3] diuinorum per ipsum insinuata collataque verborum , possint credentes ad promissum regnum peruenire cœlorum? [4] Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votiuum negotium, absens licet obtinere connitor , & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello , ideo conuenio , vt Euangelicæ radicis firmitate solidati , aduersus omnia diaboli prælia stetis semper armati. [5] Absentem me non credam , si fuero secu us. [6] Veruntamen omnia quæ vtiliter proferuntur , & æternæ vitæ statum tractantibus vel d finiunt , vel promittunt : ita demum fructuosa sunt , si ad emolumentum operis diuinæ indulgentiæ viribus adiuuentur. Non solum proferimus verba quę de scripturarum sacris fontibus veniunt , sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus : vt tam nobis quàm vobis , & sacramentorum suorum thesauros aperiat , & vires [7] ad implenda quæ cognoscimus , tribuat. Periculum enim maius est voluntatem Domini cognouisse , & in Dei voluntatis opere cessasse. Quamvis ergo ad multa vos negotia , ad diuinæ monitionis præcepta , semper vt scitis exhorter ([8] quid enim mihi aliud votiuum aut maius potest esse , quam vt per omnia perfecti stetis in Domino) tamen vt præcipuæ pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo : scientes templum esse vos Domini , membra Christi , habitationem Spiritus sancti , electos ad spem , consecratos ad fidem , destinatos ad salutem , filios Dei , fratres Christi , consortes Spiritus sancti , nihil iam carni debentes [9] quasi renatos ex aqua & pudicitia , [10] pręter voluntatem , quam velle debemus vt nostra sit : præstetur etiam propter redemptionem, vt corrumpi non possit, [11] quæ à Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat ; oro vos quanta pudicitia exigitur , vbi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem , nisi quod breuiter vos admonere proposui , latissimas satis puto , & locupletes pudicitię laudes proferre potui : sed superuacuum duxi laudare eam diutius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis , & plures eius laudes exercendo profertis : facti eius ornamentum , dum & illa vestrum est , [11] mutuo decore inuicem fœnerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum , vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit , per vos apparuit , & quid vos velitis , ipsa de-

1. Cor. 6.

Ephes. 5.

monstrauit, & docuit; copulatis in vnum duobus bonis mandatorum & rerum, " ne quid mutilum videretur, si " aut præcepta ministeriis, aut præceptis ministeria defuissent. " Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicitat, non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est; Pudicitia semper ornatur solo pudore; " bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet. Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscunque habitare dignatur, quam nunquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur; qui eam expugnare non possunt. Sed vt matura & in viris probata semper, & à fœminis appetenda: sic inimica eius impudicitia semper est detestanda; obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius, vt plus noceat dum placet; exhauriens rem cum pudore; hostis continentiæ, frequenter perueniens ad sanguinem: cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem; alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatem nouam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat. Sed enim pudicitia locum primum in virginibus tenet, secunqum in continentibus, tertium in matrimoniis. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & matrimonio de continentia modum statuisse, maioris virtutis est, dum etiam licita reiiciuntur. Certè ex vtero sãctitatem custodisse, & infantem se vsque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ vtique potentiæ est: nisi quod " blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas iam vicisse, virtutis est; sic tamen vt & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat. Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis hominibus instituta sunt. Nam & ideo vir suus fœminæ est, vt præter eundem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mulier, vt subiecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne vna; & in vnum redeat, quod vnum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronunciauit virum, vt coniunctione duorum pudicitiam probaret. Nam vt alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis conuenit membris, & membra capiti suo, vtraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, " ne qua oriente discordia de diuisione membrorum pactum diuini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: quoniam qui vxorem suam diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Charitatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si vxores diligendæ sunt à viris suis, sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita vxores maritos debent diligere, vt Ecclesia diligit Christum. Hanc sententiam Christus quando vxorem dimitti non nisi ob adulterium dixit: interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: " Adulteras non sinetis viuere. Hinc Apostolus dicit: Hæc est voluntas Dei, vt abstineatis vos à fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse iungenda. Hinc traditur Satanæ in interitum carnis, qui proculcato iure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cælorum non tenent adulteri: hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in suum corpus: hinc cæteræ præceptorum auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis frequenter & facitis; " quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. " Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit; quia ducere licebat vxorem. Sed sicut matronis iura præscripta sunt, " quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint. Virginitas vero & continentia

Genes. 2.
Ephes. 5.
Matt. 19.
Leuit. 20.
1. Thess. 4.
1. Ioan. 6.
1. Cor. 5.
Ephes. 5.
1. Cor. 6.

continentia extra ius omne sunt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis: si vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriã etiam " contra naturam refert, quam non habent angeli. Virginitas quid aliud est quàm futuræ vitæ gloriosa meditatio? " Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseuerans infantia; virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet, non habet fœcunditatem, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid aliud est quàm * soluta libertas? maritum non habet Dominum; virginitas affectationibus omnibus soluta est. Non matrimoniis est dicata, non sæculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest prouocare. Sed quia pudicitiæ nobis breuiter sunt exposita præcepta, iam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitatur, quando quod præcipitur," exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitiæ à Ioseph cœpit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob inuidiam reuelationum distractus à fratribus Ismaëlitis, in domum deuenerat hominis Ægyptij; obsequio & innocentia & tota sueruitutis fide facilem & beneuolum in se animum sui prouocauerat Domini, cuius faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendauerat. Sed ista generositas ab vxore Domini aliter quam decebat accepta est: vt domus parte secreta, " & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putauit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cùm retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; " ad crimen impudicitiæ suę imprudens mulier adiicere non dubitauit calumniam: & cæteris & marito, " squalida & feruens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inscius, & vxoris accusatione grauiter inflammatus incenditur. Pudicus verò iuuenis, quia delicto conscientiam non miscuit, " in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere pudicitia: nam est cum Ioseph Deus, & nocentes dantur in manu eius, quia innocens fuerat. Somniorum præterea obscura dissoluit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per Dominum liberatur à vinculis. " Qui in domo minor cum periculo fuerat, regię domus sine periculo Dominus effectus est: generositati suę redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ Deo iudice, à quo meruerat, accepit. Sed non minus ex parte diuersa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia fœminarum exoritur exemplum. Fuit, vt legimus, Susanna filia Helciæ, vxor Ioachim pulcherrima, pulchrior moribus. Hanc nullum ad dedecorem commendabat species, simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. " Hanc ex senioribus duo cœperant deperire, nihil memores nec diuini timoris, sed nec suæ annis iam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ iuuentutis incendia, rediuiuæ libidinis flamma reuocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterij se dicunt accusatores, voto adulteri. Inter duos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudiuit de cœlo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & " in periculo suo tam funestè toties conspecta, & libidinem euasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plura: his duobus contentus sum, præsertim cùm omnibus sit vtilibus " per istos pudicitia defensata. Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciuiæ est ministra: non decor corporis, & aptè positorum figura membrorum, quæ suggerit plerunque " vt quasi flos quidam, properans velociter transituræ ætatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed maioris ætatis, cùm rudis adhuc sanguis æstuans, naturæ flammas accendat, & in medullis versatã " cęca incendia ad remediũ, verum etiam per periculum pudoris itura: non vlla latebrarum & sine vllo conscio, quæ tuta quibusdam putatur, occasio, quæ maxima vis est admittendi sceleris, cum delibera-

Marginalia: *absoluta; Gen. 37. & 39. 40. & 41.; Dan. 13.

tionibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate iubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam sæpe recta consilia. Non præmia ipsa & bonitas, non accusationes, non minę, non pœnę, non mortes; nihil tam sęuum, tam durum, tam triste, quàm cecidisse de alto pudicitiæ gradu. Digni tanto iudicis diuini pręmio, quorum alter regio pene throno illustraretur, altera cõcordia mariti dotata inimicorum mortibus redimeretur. Hæc sunt & his similia semper nobis ante oculos exempli ponenda, his patia diebus noctibusque meditanda.

Nihil animũ fidelem sic delectat, quàm integra immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quàm ea quę de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit: qui inimicum prostrauit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superauit. Malum omne facilius vincitur quàm voluptas: quia illud quicquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quàm quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis iacere ostendit: qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit: qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod est etiam ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, vt res docent semper pudicitia: quo facilior sit, nullis artibus constat. Quæ enim illa consummata voluntas, quæ nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda, sed fouenda quæ nostra est. Quid est enim aliud pudicitia, quàm mens honesta ad custodiam corporis data; vt sexibus redditus pudor, feucritate signatus, fidem honoris de incorrupta sobole seruaret. Pudicitiæ autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis diuinus pudor, & pręceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: deinde videre, ne quid in se vltra modum sculptum, vltra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quæ affectat animum alterius mouere, etiam saluâ corporis castitate. Longe absint quibus pulchritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulchritudine, & malæ mentis indicium & deformitatis est. Sic natura corporis libera, nec diuinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quæ sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diuersam formam conuertitur? quid postremò speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicæ pudicus sit, adulterium fidelis nec in coloribus nouerit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, ridiga faciunt metalla? nisi vt fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi iactantis ostendant? Quid cum ceruices peregrinis lapidibus vrgentur, & abscondantur? Quorum pretia etiam sine artibus Kalendarium cuiusvis excedunt? Non ornatur mulier, sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati nec intrare possunt, nec egredi? vtrum vsus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris. Sed vt repetam quæ cœperam, colenda semper pudicitia viris & fœminis, omni custodia seruanda est intra limites tuos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quæ semper in lapsu est. Sub prætextu quippe naturæ quæ homines semper vrget ad effectum, quibus ruinæ collapsi generis resarciuntur, blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimæ coniunctionis sobolem, sed iactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumantur secundum Apostolum Christi opera, & à consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus à corpore, vitia semper castigentur vt odiantur. Ante oculos obuersetur; deformẽ esse atque deiectũ peccati pudorẽ: Pœnitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil consideretur curiosè in alienis vultibus; sermo & breuis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi: nam contactus recedat etiam honestus: nihil corpori liceat, vbi vitandum est

Philip. 2

est corporis virium. Cogitetur quàm honestum sit vicisse dedecus, quàm inhonestum victum esse dedecore. Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: 17 nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coërceat animus stimulos carnis; refrenet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, vt illi ad imperium eius membra seruirent: & quasi legitimus ac perfectus auriga, vltra concessas corporis metas extollentes se carnis impetus, cœlestium præceptorum habenis reflectat; ne vltra terminos suos currus ille corporis raptus in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter hæc, 18 immò & ante hæc, contra turbas & vitia omnia de diuinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia præstare. Ego pauca dictaui, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis præceptis huius rei maiora conquirite. Fratres charissimi, bene valete.

ADNOTATIONES IN LIBRVM de Disciplina & bono Pudicitiæ.

1 Non æstimo præteriisse.] *Censeo legendum*: Non existimo.
2 Fidei & scientiæ) *Hoc ex cod, Ms. Carr. pro*: sententiæ.
3 Diuinorum, &c. verborum) *Grauius in margine* dominicorum: *sic etiam Ms. cod.*
4. Hoc certè) *Ex Ms. adiecto*, *certè.*
5 Absentem me non credam) *Ita Grauius ad marginem*, & *Ms. pro*: non credo.
6 Verumtamen omnia quæ vtiliter proferuntur] *Hoc ex iisdem, pro eo quod alii*: proferunt; *non placet autem quod habet solus Manutius*: virtliter.
7 Ad implenda quæ cognoscimus] *Hanc coniecturam Erasmi sequuntur Grauius*, Manut. & Morel. *poterat tamen*: quæque, *accipi pro*, quæcunque, *præsertim quum sic legant etiam* Ms.
8 (Quid enim mihi aliud) *Adiicio recens*: enim, *ex vtroque Ms. quod optimè loco quadrat adiecta Parenthesi.*
9 Quasi renatos ex aqua & Pudicitia) *Ex Erasmi coniectura lego*: quasi, *pro*: quæ, *ex Grauio vero &* Ms. *cod. adiecto*: aqua &.
10 Præter voluntatem quam velle debemus vt nostra sit] *Ex Costerio habeo*: vt, *pro*: &, *adhuc tamen totus locus obscurus est*, Ms. *cod.* & in nostra sit, *sed non placet.*
11 Quæ à Christo consecrata sit) *Hic iterum Costerius*: quia Christo. *sed vel Erasmo teste sic sensus constat, & sic legunt etiam* Ms. *cod.*
12 Mutuo decore] *Prorsus cum Erasmo hoc lego, pro*: modulo decore.
13 Ne qui mutilum videretur) *Istud ex Grauio ad marginem, & cod.* Ms. *pro eo quod alij*, inutile.
14 Aut præcepta ministeriis, aut) *Recens omnia hæc adiecio ex cod* Ms.
15 Pudicitia est honor corporum] *Hæc ad verbum fere pro more Cyprianus, ex Tertull. exordio, libri de Pudicitia.*
16 Bene si nunc conscia] *Adiicio*: tunc, *ex cod.* Ms. *Sic paulopost*: eam.
17 Blandas corporis leges non nosse, felicitatis est, &c.] *Hic illud eiusdem imitatur sub finem lib.* 1. *ad vxorem*: Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, &c.
18 Ne qua oriente discordia *Adiicimus*: qua, *ex cod. S. Pantaleonis. Ex eodem paulopost*: diligit, *in altero* Ms. *cod. desiderabantur hæc omnia.*
19 Adulteras non sinetis viuere) *Fortè*: Adulteros.
20 Quæ licet descripta non sint, queruli] *Idem* Ms *cod.* quę licet descripta sint querulę, *sed nec hoc satisfacit.*
21 Adulter enim non habet excusationem) *Hoc rursum ex Tertull. de Pudicitia, non procul ab initio, referens ad excusationem peccati quod ille male iuxta suum errorem ad excusationem veniæ.*
22 Quæ ita sunt nexæ, vt diuelli inde non possint) *Locus pro matrimonii indissolubilitate. Est autem locus ille mutilus, quod etiam asterisco adnotauit* Manutius. *Prosequuntur quidem cod.* Ms. *alia distinctione, quæ sequuntur, in hunc modum*: altitudine sua transcendit omnes. Si vlla praua hominum leges ausa supergredi conantur, virginitas æquat se angelis Dei, *sed nec sic satisfaciunt.*
23. Etiam contra naturam) *Ex* Ms. *cod. ita lego, pro*: &.
24 Virginitas neutri sexus est] *Grauius ad marginem & cod. S. Pantal.* neuter, *sed prius placet.*
25 Exemplis etiam signatur) *Ita ego ex coniectura lego; pro*: sanatur.
26 Et sine arbitris allata & facinorosis accommodata) *Hic similiter ex coniectura*: & sine arbitris alta, & facinoribus accommoda.
27 Ad crimen impudicitiæ suę] *Optimè sic* Ms. *cod. pro*: pudicitię.
28 Squalida & feruens) Ms. *cod. Carr.* suadens & feruens, *sed prius arridet magis.*
29 In imum carceris truditur) *Grauius ad marginem* traditur, *illud vero habet* Ms. *cod. Carr.*
30 Qui in domo minor] *Rectè etiam hoc* Ms. *cod. pro*: minori; *neque enim in minori, sed maiori periculo ibi erat Ioseph.*
31 Hanc ex senioribus duo cœperant deperire) *Rectè sic Grauius, pro*: in hanc.
32 In periculo suo tam funestè totiens consepta) *Optime rursum sic* Ms. *cod. pro eo quod erat corrupto*: concepta.
33 Per istos) *Etiam hoc illis restitui, pro eo quod erat pessime*: parista.
34 Vt quasi flos quidam properans velociter transiturę ætatis) *Pulchre sic restituit hunc locum Grauius, pro eo quod alii legunt*; quasi flos quidem properans velociter transire ętatis; *nam & consentiunt* Ms. *cod. qui etiam legunt*: porrectæ, *pro eo quod alii* porrecta.
35 Cæcā incendia) *Adiecerunt*: cæca, *Manutius & Morelius, & consentiunt* Ms. *cod.*

36 Non mortes) *Hoc ex Granio & Ms. cod. pro*: non mors.

37 Inimicorum mortibus redderetur.) *Forte*: redimeretur.

38 Immaculati pudoris conscientia) *Rursum hoc ex Granio, pro*: immaculata.

39 De voluptatibus) *Hoc ex Ms. cod. pro*: è.

40 Quæ enim illa consummata voluntas) *Granius in margine*: voluptas; *sed neque hoc perspicuum locum reddit*.

41 Sed fœnda quæ nostra est) Ms. *vterque* fauenda, *at minus placet*.

42 Fidem honoris) Ms. *cod.* oneris: *neutrum satisfacit*.

43 Deinde videre ne quid in se vltra modum sculptum) *Hæc ex initio mutuatus est libri Tertul. de cultu feminarum, vbi docet etiam in cultu consistere pudicitiam quod ipsum supra tractauit libro de Disciplina & habitu virginum Cyprianus, vbi latius de similibus Tertul. locis. Atqui rectè* Erasmus *coniecit legendum*: lenocinatum, *pro*: lenocinantium.

44 Quid oculorum extremitates suffuscentur) *Ita censet legendum* Erasmus, *pro eo quod habebat vetus excusus codex*: suffocantur, *eo quod (inquit) stibio nigror oculis addi soleat: verum si legatur*: suffucantur, *aut*: fucantur, *accedet magis ad illud Cypriani lib. citato*: oculos circumducto nigrore fucare. *Illius etiam coniecturam secuti legimus*: artibus, *pro*: actibus.

45 Adulterium fidelis nec in coloribus nouerit) *Hoc rectè etiam ille pro*: ad vltimum, *nam &* adulterium *colorum vocat* Tertul. *de Habitu muliebri*.

46 Nisi vt fluentes humeros) *Hoc cum Granio vet. excus. & Ms. cod. quare miror Erasm. legisse*: non vt. *Eadem ratio est de eo quod sequitur*: infeliciter, *pro eo quod Erasmus*: feliciter, *iuxta cod. autem Ms. prætermisimus vocem*: se, *superfluam*.

47 Kalendarium cuiusuis excedunt.) *Similiter Tertul. loco iam citato: Vno lino decies sestertium insumitur, saltus & insulas tenera ceruix fert, graciles aurium cutes* kalendarium *expendunt, & in sinistra per singulos digitos de singulis saccis ludit: & seipsum explicans: hæ sunt vires (inquit) ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare*. Kalendarium *enim seu* kalendarij *liber (vt nuncupatur à* Seneca *epist.* 88.) *& tabulas domesticas significat, quibus adnotantur quæ in singulos menses accipiuntur, & eas in quibus proscripta erant vsura ad* Kalendas *exigendæ, sicut rectè aduertauit* Rhenanus: *Vlpianus enim & Africanus Iuriconsulti, posteriori hac significatione vtuntur. Quare non est necesse confugere ad coniecturam Erasmi, vt legatur*, cilindrorum onus excedunt.

48 Sed vitia mulieris ostenduntur) R*ectè adiicit* Granius: mulieris. *Quod sequitur rursum obscurum est*.

47 Blandimento corporis fallens non docit ad continentiam) *Hoc iterum ex* Granio, *pro eo quod alii*: fallentes, *&*: conscientiam. *Prius etiam legunt codices Ms*.

50 Quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit) Granius *& Ms. cod.* inserit, *cæteri longè aliter*: socium miseriæ & ducem, *verum illud vet. exc. placet*.

51 Ante oculos obseruetur, deformis esse atque deiectus peccati pudor) *Ita rectius* Granius *& Ms. cod. quam alii*: Ante oculos obseruetur. Deformis est, &c. *mallim autem legi*: obuersetur.

52 Nec delectare potest) *Ita lego pro eo quod alii*: delectari.

53 immo & ante hæc) *Adiicio*: &, *ex manuscriptis codicibus*.

DE LAVDE MARTYRII AD Moysen & Maximum & cæteros Confessores.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

Laudem Martyrij sublimi dicendi genere prosequitur, tria potissimum toto libro latè pertractans. Quid nempe sit, quantum sit, & cui rei prosit. Pulchris interim similitudinibus & argumento à quotidianis funeribus sumpto, ad mortem pro Christo lubenter obeundam hortatur. Iam inter virtutes martyrij enumerat, quod vniuersi doloris expertes martyres Domini propitiatio coronet, ita vt in eos non competat illud Christi, vsque quadrantem nos vltimum reddere. Præmij verò loco proponit, tum à gehennæ metu securitatem, tum vitæ æternæ consecutionem, paucis poëtico quodam more vtraque describens, deinde quod quibusdam sit coronæ loco martyrium, aliis qui sanguine suo lauantur peccatorum redemptio. Postremo, vbi scripturis aliquot, ad confessionem nominis Christi eos animauit: vt sui memores sint rogat, cum in eis Dominus Martyrium cœperit honorare, vtpote quibus petentibus non negare credatur dominus. Porrò Cypriano ascribunt hunc librum præter Gemblacensem ex quo illum Erasmus edidit, Cambronensis, Affliginiensis & Anglicus codex Ms. vt omittam Manutij & Morelij cod. ex quibus pulchrè hunc librum plerisque in locis restituerunt. Suffragantur, Vincentius Bellouacensis, Anthoninus & Trithemius. Suffragatur etiam titulus ad Moysen & Maximum, ad quos extant duæ Cypriani epistolæ cum ipsorum responso. Immo & ad Cyprianum illorum hæc verba. Maximè quod & gloriosas Martyrum non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & condignis laudibus prosecutus es, &c. *Neque vero stilus abhorret quantumvis id sentiat Erasmus: nam & stilo magis elaborato ad eosdem scripta est epist. 16. quam aliæ pleræque, & similem inæqualitatem dictionis videre ex libro ad Demetrianum.*

ETSI

ETsi incongruens est, fratres charissimi, in hoc fauore dicendi aliquid trepidationis adferre, minimèque deceat gloriam tantæ deuotionis infringere, ex eo quod fatear me cœpisse dubitare: tamen identidem dico, ipsa animum deliberatione confringi? qui exequendæ laudis cupiditate succenditur, & à loquendo magnitudine virtutis inhibetur: cùm aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere; nisi quod hęc æstuanti res sola subuenit, quod videatur ei facilè ignosci posse, qui non timuit audere. quam ob rem, chrissimi fratres, ' tot tantisque rebus etsi potentia rei oneratur facultas ingenij, vt quantum se in exprimenda martyrij dignitate protulerit, tântum ipso pondere laudis oppressa, atque æstimatione rerum omnium, de quibus cum maximè loquitur, debilitata ac fracta, intra se ipsa illaqueata oratione deficiat, nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat; tamē erit aliqua, nisi fallor, ' in eloqundo facultas, quæ ipsius operis oratione munita' largè fundat, ' quod à dicendo imparingenij conscientia submouebat. Cū igitur, fratres charissimi, tot tantisque rebus implicit, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimósque prouentus omni studio ac labore nitamur; non vereor, ne quo ignauię metu territus vel reuocer, vel extinguar: cum si quis ad id voluerit, de quò agimus, intueri, spe deuotionis expensa, atque ipsa eius magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse, in quò me positum & amplitudo rei premetet, & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui feruor vrgeret. Nā & quis, est quem non ista res terreat? quis, quem non admirationis suæ pauore subuertat? Est enim profectò, nisi fallor, etiā ' in ipso conscientię robore admiranda formido, quę nos exagitet pariter & inflāmet. Cuius quanto penitius inspexetis potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ pręmittat horrorem. Considerate enim vtique debetis, ' quantę sit gloriæ, Vitæ quamlibet maculam, & sordes polluti corporis, & longa vitiorum tabe concreta contagia, tantóque temporis tractu mundi crimen exceptum, vnius ictus remediis expiare: quo & augeri merces, & crimen possit exclu-di. Vnde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum vitæ & fidei, hoc pręsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris: & quamuis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi, pœnis melius patrocinantibus peruenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate, huius vitę cupiditatibus, atque ab omni animum natura, mundique commercio segregatum, contra aduersantis discrimen opponere, nec sæuitiam torquentis horrere: animari hominem dolore, quo credatur extingui; & id sibi 'in augmentum virtutis assumere, quod cruciatui putat prodesse, qui punit. ' Nam pręduranribus licet costis resultans vngula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum auulsa corporis parte rediens habena ducatur; stat immobilis tamen pœnis suis fortior; hoc solum secum ipse conuoluens; quod in illa erudelitate carnificum, ' plus, pro quo patitur, Christus: quàm ipse patiatur. Nam quando, si negauetit Dominum, pro eo crimen subeat, pro quo vicisse debeat; necesse est eum videri cuncta tolerare, cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda: Quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? delictorum finis, periculi, terminus, dux salutis, " iter patientię, magister domus vitę, quo profectò etiam ea occidunt, quę in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur, "& maiestas nominis redampliatur; non quod per se ipsa minui possit, vel de scelere tractantis magnitudo eius infringi, sed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum circumstrepentis populi terror impauidos animos dat dolori, & minis frendentis inuidię addit ad titulum; quod tantum sibi mens crescat in pugna, quantum se ille putauerit vincere, per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc crudelitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris: cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaueris, conuincens scilicet ac repugnans, quidquid super persona tua in iniuriam Christi profanus sermo iactauerit: vt cum aduerso mari

moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus & reuolutum æquor identidem pulset tamen hæret immobilis virtus nec vndis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat. & superiacens saxis in aperta littoris spatia victum æquor euadat. Quid enim est in illis aliud quàm sermo vacuus, & inane colloquium, & inanium voluptas praua verborum? sicut scriptum est: Oculos habent, & non vident, aures habent, & non audiunt. Grauatum est cor insipiens eorum, ne quando conuertantur, " & saluem illos. Non enim dubium est, quin hoc de omnibus dixerit, quorum dura mens semper, & obstinata pectoris feritas, à deuotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur: vt cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrii spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cuius aguntur exempla quæ petimus: cuius & virtus est, qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista, atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere, nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri, quàm vt in se primus ostenderet quid in aliis coronaret? Mortalis factus est, vt immortales esse possemus: & humanæ sortis exitium pertulit, per quem reguntur humana; vt nobis videretur præstitisse quod passus est; confessionem tribuit, martyria subiecit: omnia denique quibus lux supprimi posset, in remedium salutare natiuitatis suæ meritis relegauit, humilitate præcipua, virtute diuina, " Cuius rei quique digni esse meruerunt, " caruerunt omni hac mundi teterrima labe, subactæ mortis conditionem vicerunt. Nō enim dubium est quantum à Domino consequantur, qui saluti suę nomen Dei prætulerunt; vt in illa iudicii die meliores cruor faceret, "quos sanguis suus Martyres esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam " Sic quotiescunque iacentibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, fecundæ messes coguntur æstate: sic quotiēs ferro vitis abscinditur, erumpētibus pampinis, melius vua vestitur, nam & in augmentum prouenturi temporibus cedit, quidquid iniuria sua proficit. " Flammas quippe plerumque agris iuuit immittere, quo calore vagantis incendii " cœca terræ spiramenta laxentur: iuuit leues stipulas crepitanti igne torrere, vt se altiùs grauida seges tollere, parturientibus culmis densior arista valeat florere. Igitur talis & martyrij primo casus, postmodum fructus est, qui morte vitam condemnat, vt vitā morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est, quam inter tot instrumēta carnificum deuotione robusta cunctam fidei reseruare virtutē? quid tam magnum aeque pulcherrimum, quàm inter tot circumstaurium gladios, libertatis suæ Dominum ac salutis auctorem, repetita sæpius voce profiteri? & maximé si ante oculos tuos ponas, nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius seruitute, nihil aliud te debere iam petere, aliud optare, quàm eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, inter ruinas orbis iam iamque perituri, alienum à terrena contagione versari. Quid enim tibi cum hac luce cui lux æterna promissa est?" quid cum hoc vitæ naturæque commercio, quem cœli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista viuendi, sed quos inexpiabili malo sæuiens ignis æterna scelerum vltione torquebit: teneat cupiditas ista viuendi, sed quibus & mori pœna est, & durate tormentum. Tibi iam & mundus ipse succumbit & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reseruatus es, vt Martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera? " cernimus nouos exitus diuturnos factos ex sæuientibus morbis, inexpertæ cuiusdam cladis exitia, ac strages populatarum vrbium intuemur? vt possimus agnoscere quanta martyrij habenda sit dignitas, ad cuius gloriam nos cogere etiam lues cœpit. Etenim, charissimi fratres, respicite ad hoc quęso vos plenius in quo & salus vertitur & sublimitas computatur, licet non sim nescius, etiam vos plenissimé nosse, " stantium omnium nos iudiciis continēri, neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam, vt sine vllo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur: quippe quos pridem à desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit, quos futurorum vota diuellerint, quòsque ab omnibus vitijs optanda Christi societas segregarit: nisi si exitio succumbere,

Psal. 113. Esaiæ 6.

bere, morti animam dubitamus offerre: nec iam retinenda sunt nobis, & amplectanda beneficia diuina: quorum vltra rerum ardorem tanta sit merces, quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro patet cœlum, [24] sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria pulchrior sanguinis titulus, & integrior corona signatur. Sic quoties de hoste triumphalibus spoliis onustus miles ingreditur, vulneribus suis gaudet: sic quoties tempestatibus diu nauta fatigatus littora tuta contigerit, felicitatem suam de perpesso periculo ducit. Est enim profecto, nisi fallor, labor lætus, per quem securitas inuenitur. Igitur toleranda sunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quo modico gaudeas tempore, & perpetuo puniaris ardore. Meminisse enim debes velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit iusta conditio, aut pœnæ merita formido: stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cœlestis admonet magnitudo. Si salutem times perdere, scito te mori posse. Porro autem contemnenda tibi mors est, cui Christus occisus est. [25] Ante oculos tibi quæso cócurrant Dominicę passionis exempla: concurrant oblata & præmia, & parata discrimina & quantam inter se habeant difficultatem, res vtrasque conspicito: nec enim poteris confiteri, nisi scias quantum noceas, si negaris. Cœlo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, [24] negatores gehenna complexa ęternus ignis inardescit. Et vt de cæteris taceam, hoc nos vtique magis debet hortari, quod confessio vocis vnius Christi perpetua confessione seruetur: sicut scriptum est: [25] Qui me confessus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo, & coram angelis eius. Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtutum: ait enim: Fulgebunt iusti, tanquam scintillę in arundineto discurrentes: iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. [26] Magna est enim, fratres charissimi, claritas, vitam salutis ęternæ honestate passionis ornare; magna sublimitas ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta contemnere, nec horrere. Sic Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per constantiam fidei suę vicit, dum adorandum nullum alium esse quàm Deum credidit. Sic in camino pueris constitutis in se arsit incendium, dum ignes iusti tolerant, quod de gehenna, Domino credendo, metuebant. Vnde & retulere condigna, non in posterum tracti, [27] non salutis ęternę præmio reseruati. Fidem illorum Deus vidit, vt quod sibi post exitum promiserant, videre mererentur in corpore: nec enim poterit æstimari quanta in pręsenti tributa sit merces. Si sęuitia fuit; cessit: [28] si flamma, constitit. Erat enim vna mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira subuerteret, nec deuotionis obsequio timor mortis inhiberet. Vnde per gratiam Domini factum est vt sic in illis rex potius videretur punitus esse, dum euadunt quos se crediderat occidere. Nunc iam ad eam rem fratres charissimi, veniam; ex qua ostendere satis possum, quanta martyrii virtus habeatur: quæ tametsi est omnibus nota, [29] proque ingenitę claritatis insignibus expetenda, tamen plus addidit necessitas temporis desiderio voluptatis. Etenim est in muneribus magnis, si eo tempore quis coronetur, quo coronatum se putat, si fortè moriatur. Igitur cùm sit sublime excelsumque martyrium; nunc magis est necessarium, quando mundus ipse subuertitur, pattimque orbe concusso natura deficiens vltimi exitus monumenta testatur. Nam & cùm cœlo imber incumbit, pluuias aër tristis ostendit; & quoties atra tempestas horrenti imminet pelago, [30] per inter apertam nubium noctem coruscà ignium fulmina relucescunt: sed & cùm magnis mare fluctibus voluitur, paulatim vnda se tollit, paulatimque æquor albescit, donec cernas ità postmodum ruere, vt in illis quibus retunditur saxis spumam altius iaciat, quàm vndam tumidum pelagus expuebat. [31] Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere: sed hæc pars ablata Martyribus. Etenim qui salutis æternæ cupiditatibus freti vitę huiusce desideria vicerunt: hos expertes doloris vniuersi [32] Domini propitiatio coronat. Igitur hic primum, charissimi fratres, poterimus exponere, quanta martyrij virtus possit impleri. * [33] Atque vt transeam cuncta meminisse debemus, quanta sit gloria ad Christum immaculatum venire, consortem passionis existere, perpetuaque cum Domino æternitate regna-

Margin: Matth. 10. Luc. 12. Sap. 3. Dan. 14. Dan. 3. Matth. 5. * Ad quę.

re, carere exitiis imminentibus sæculi, nec inter 34 cruentam morborum populantium stragem in communi cũ cæteris forte misceri. Atque vt sileã de corona, si tibi in his naturæ lubricis malis posito vitæ promitteretur excessus, nonne omni gente gauderes? 35 Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuante vicina arcesseret requies? nonne mortem pro remedio computares? Positus inter arma carnificum, ac tela probantium quæstionum, * 36 Ista sublimis ac fortis considrans quanta sit pœna negare eo tempore, quo frui sæculo nequeas, 37 cuius causa negaras: quoniam quidem grauia tormenta, ac puniendi noxias artes in perniciem nostram Dominus sciebat armari, quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. Fili, inquit, accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia, & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Sed & beatissimus Paulus Apostolus exclamauit & dixit: Mihi viuere Christus est, & mori lucrum. Quam ob rem, charissimi fratres, fide firma, deuotione robusta, 38 contra minas sæculi atroces & asperos insequentium fremitus aduersa virtute resistendum; nec timendum quorum, spes æternitatis & vita cœlestis est, quorumque ardor in cupidine lucis 39 succenditur, & salus de promissa immortalitate lætatur. Hoc vero quod carenis arctantibus manus strictæ & circũacti graues ceruicibus nexus solido deprimunt pondere: vel quod eculeo corpus extensum candentes stridet ad laminas; 40 non expetendi sanguinis, sed tentationis est causa. Nam & ipsam martyrii dignitatem quemadmodum agnoscere possemus, nisi illam etiam cum damno corporis nostri cogeremur optare? Sensi equidem, nec me veritas fallit, cum sæuè incumbentium manus membra diuellerent, artusque laniatos tortor sæuiens exararet; nec tamen vinceret, circumstantium verbis: magnum istud est, dici profecto, non doloribus subigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam est illi socia in penatibus coniux, & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obsequio pietatis abductus à proposito suo deficit. Noscenda res est, & virtus penitus scrutanda visceribus: nec enim leuis est ista quæcunque confessio, propter quam homo patitur, 41 & mori posse. Etenim charissimi fratres, virtus est tanta martyrii, 42 vt per illam credere etiam ille cogatur,

* quæ sit ista sublimis ac fortis constantia considerata.

Eccles. 2.

Philip. 1.

qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum. Quoniam ergo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit; gratulandum nobis est; atque lætandum, quod non illis nos perennibus reseruet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Cæterum ab his quos hæreditatis participes adsciscit, & in regna cœlorum libenter adsumit, quid vtique aliud quàm integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit vniuersa, & quæ iacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles: sed & quod cœli magnitudo circumuenit, & quod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adiacent omnia, nec à nobis exposcit nisi facta sincera; auro, vt ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine, 43 & in liquidum flammis torrentibus resolui (nam & artificis gratia ferè sic est) caminis quoties anhelantibus æstuans ignis euomitur: aditu terrestri canali angusto diues flamma eligitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Vnde necesse est vniuersa sufferre, quo possimus omni scelere carere, sicut per Prophetam suum dixit: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est; & vexati in paucis, in multis benè disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos sui, 44 & quasi holocausti hostiam accepit illos. Quod si te dignitas ambitiosa deterret: & congesta in thesauris pecuniæ admonet magnitudo, quæ semper propositum bonę mentis auertit, & deuotam pro domino suo 45 animam furiali elidit horrore, quęso reperas verba cœlestia nam & ipsa vox dicentis est Christi: Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, 46 recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro æternam possidebit. Qua vtique nihil maius, nihil aptius, nihil vtilius computare debemus. Nam licet pretiosarum vestium more purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis grauia, quibus incumbis, desint metalla thesauris; 49 vacua tamen nisi fallor ista

Sap. 3.

Mat. 10. & 16.

atque

atque inania computabuntur, si adiacentibus tibi cunctis, sola salus tibi deesse videatur; sicut Spiritus sanctus loquitur; nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare; ait enim: Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi? aut quam homo commutationem dabit pro anima sua? Vacua sunt enim vniuersa quæ cernimus, & quæ infimis radicibus posita, soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam quod & de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur; vnde & ne quid esset dulce, vel charum, vel quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit; dominicis amputata præceptis, iure proprio, ac lege priuata sunt: Ne in tormentis scilicet patrem filius frangeret, neue obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus forte mutaret. Solam veritatem, salutémque solam inter magnos complectendam esse cruciatus, suo Christus iure constituit: in quo coniunx & liberi & nepotes, in quo " omni viscerum sobole relicta, vsurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit, qui tentatus à Deo, & filio non pepercit: pro quo ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armauit manus religiosa deuotio, & omnes pietatis affectus Domini iubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit quod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem: & adhuc pro eo Christus non fuerat occisus. Quid enim charius eo, quam qui ne quid inuitus hodie sustineres, prius passus est, quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit cohæredem? O grande nescio quid, siue quia, illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quin magna semper miretur ad munera; siue quia tam larga maiestas est Dei, vt insperantibus cunctis etiam ea offerat, quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuitate viuendi, haberemur in gratia. At nunc cùm cælum & iudicandi de cæteris facultatem perenni sæculo largiatur: " quid est in quo se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si iniuriis ageris, prior actus est ille: si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Vnde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus vniuersa consistit; quia martyrio totum ille promisit. Denique Apostolus cui cordi fuerint semper vniuersa, cùm instar munerum promissorum penitus miraretur: æstimo, inquit, non esse condignas passiones huius temporis ad superuenturam claritatem, quæ reuelatur in nobis. Etenim secum ipse voluebat quanta merces existeret, vt ei cui sufficeret morte carere, non tantum salutis daretur præmium, " sed & conscendere cælum, cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aëris liquidi serena temperies, per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Iam superest, charissimi fratres, vt debeamus ostendere, cui rei martyrium prosit. Atque illud profecto debeamus, quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda esse illis videantur. Nam * nec se in arma miles accendit, " priusquam se inimica hostis tela commouerint. Nec nauem aliquis statione subducit, nisi animum pelagi pauor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola; non ante felici terram suscitat vomere, quàm in puluerem imbre concepto putris gleba soluatur. Ita est omnis naturalis hic vsus, nescire quid prosit, nisi agnoueris quod occidit: vnde & datur sanctis omnibus præmium, dum infliguntur iniustis tormenta factorum. Igitur quę suis promiserit Dominus, nemini qui nesciat, dubium: " sed nec quantis minetur ignarum. Et quoniam ita se attulit sermo, vt de vtrisque habeatur ratio, paucis vt de vtriusque dixit, breuiter exponam. Sæuiens locus, cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu, & eructantibus flammis per horrendam spissæ caliginis noctem, sæua semper incendia camini fumantis expirat; globus ignium artatus obstruitur, & in varios pœnæ exitus relaxatur. Tunc sequendi plurima genera; tum in se ipsa conuoluit quidquid ardoris emissi edax flamma cruciarit. Hos, quibus recusata vox Domini & imperia fuere contempta, dispa[r]ibus coërcet exitiis; próque merito salutis exactæ vires suas suggerit, dum pars sceleris discrimen imponit. Et alios quidem moles intolerabilis curuat, alios per abruptum cliuosi tramitis collem vis sæua præcipitat, & catenarum stridentium nexum graue pondus inclinat. Sunt & quos agens strictim rota, & indefessa vertigo, & quos tenaci inter se den-

Matt. 16.

Gen. 22.

Rom. 8.

* Non iā arma miles ascēdit.

ſitate conſtrictos adhærens corpori corpus includat: vt & abſumat incendium, & grauet fertum, & excruciet turba multorum. Quibus autem inquiſitus fuit ſemper Deus, aut notus, nunquam excidit Chriſti locus; vbi iacet gratia, vbi virentibus campis terra luxurians alumno ſe induit gramine, & redolente paſcitur flore, vbi altum nemora tolluntur in verticem; & vbi arbor denſiore coma veſtit, quidquid curuantibus ramis ſcena deiacens inũbrarit. Omnia illic non frigoris, nec ardoris: nec vt in autumno arua requieſcant, aut vt iterum vere nouo tellus fœcunda parturiat; vnius cuncta ſunt temporis: vnius poma fetuntur æſtatis. Quippe cùm nec menſibus ſuis tunc luna deſeruiat, nec per horarum ſol momenta decurrat, aut in noctem lux fugata concedat. Habet populos quies læta, ſedes tenet placida, vbi fons ſcaturiens medius ſinu aluei prorumpentis emergit, & rauco per interualla circuitu, ſinuoſis flexibus labitur, vt in ora naſcentium ſibi fluminum diuidatur. Hinc ergo magna laus martyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus maiora his repromiſſa ſunt, quibus auctiora ſunt præmia. Quod vero vel feris corpus obiicitur, vel imminens gladius non timetur; dignationis oſtenditur ratio, manifeſtatur electio. Etenim incongruens fuerat, vt quem æquum tanti muneris iudicaſſet, inter terrena vitia ſordéſque retineret. Merito enim nihil vobis, ô boni martyres, denegatum: quos ſpes æternitatis alit, & lucis; quorumque deuotio vniuerſa, & mens cœleſti dedita cernitur ſeruituti. Merito, inquam, merito vobis nihil velle non licitum, quorum animo deſpectus hic mundus, & alienata ſæculi facies, velut confuſa tenebrarum inhorruit cæcitate: cui ſemper hic mundus loco carceris, tecta pro clauſtris, in vita ſemper habita commeatus. Sic quippe triumphantibus victoria de his malis rapitur, quem non pompatico greſſu vana ſubiecit ambitio, aut popularis extulit magnitudo; ſed quem cæleſti cupiditate flagrantem ſuo Chriſtus addidit regno. Nihil itaque tam magnum atque venerandum, quàm quod liberat morte, & facit viuere, & dat perpetuo regnare cum ſanctis. Hoc diuitibus aptum, miſeris neceſſarium, omnibus gratum; quo lætantur boni, releuantur abiecti, coronantur electi: Etenim Deus omnium cultor velut quodam martyrio remedium vitæ dedit, quando aliis aliud pro merito eorum tribuit; aliis pro miſericordia ſua tradidit. Vidimus quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles veniſſe plerôſque, vt deuotionis obſequium mors honeſtaret. Sed & alios frequenter aſpeximus interritos ſtetiſſe; vt admiſſa peccata tedimentes, cruore ſuo loti haberentur in ſanguine, & reuiuiſcerent interempti, qui viuentes computabantur occiſi. Mors quippe integriorem facit vitam: mors amiſſam inuenit gloriam. Nam hoc ſpes iam amiſſa percipitur, hoc ſalus cuncta reparatur. Sic cum arentibus campis ſementa defecerint, & herbis terra morientibus æſtuarit, ſupinis è collibus fluuium iuuit elicere, & ſcaturientibus riuis arua ſitientia temperare, quo ſe in vberes culmos victa agri ieiunitas funderet, & pluuiali imbre mentito ſeges denſior inhorretet. Quid igitur, fratres chariſſimi, potiſſimum referam, quidue dicam? ſic in vnum conuenientibus titulis dignitatis, turbatur animus, deducitur ſenſus, & in ipſo conatu nitentis eloquii impar ſermo vaneſcit. Quid enim dici ſatis poſſit: cùm ſi vim æternæ ſalutis expreſſeris, occurrat ambitio: ſi ambitum dixeris, præueniat magnitudo? Res ſimulque congruunt, ſimulque concurrunt: nec eſt quod dignum proferendum eſſe videatur. Ita impetus orationis audentis velut implicatos irretitóſque obuiam ex aduerſo martyrii exempla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ vires inſtar muneris tanti capiant ſuſtinere? Confeſſioni vocis vnius aduerſa ſuccumbunt, læta proueniunt, patent regna, parantur imperia, deuincitur pœna, mors ſubigitur, vita profertur, & infeſtantis inimici repugnantia arma ſoluuntur. Si delictum eſt, occidit: ſi crimen, abſiſtit: Vnde, quæſo vos, hoc veſtris mentibus ponderate, tantúmque de noſtra oratione percipite, quantum ſciatis vos poſſe ſentire. Veniat ante oculos veſtros, qui dies ille ſit, cùm ſpectante populo, atque intuentibus cunctis, contra terrenas cruces, & minas ſæculi, inconcuſſa deuotio reluctetur: quam ſuſpenſi animi, mentéſque ſollicitæ de ancipiti trepidatione, gratulante formidine, pauido quatiantur horrore: quæ illic anxietas, quæ exoptatio precum, quæ vota memorentur, cùm adhuc nutante victoria, atque in incertos exitus caſu victrix capiti corona dependeat. Cúmque illa peſtilens ac furibunda confeſſio accendatur ira, inflammetur

inflammetur insania, omni denique pectoris rabie ac minis strendentibus torreatur. Etenim quantum hoc sit quis ignorat, vt non doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum, velut despecta nostra fragilitas, & humanæ virtutis inopinata cedat audacia; stare hominem, nec moueri; torqueri, nec tamen vinci; sed pœna ipsa potius, qua cruciatur, armari. Considerate quid sit, charissimi fratres, omnes martyrij firmitatem sensibus vestris animisque proponite. " Ecce enim in cuiuslibet passione vocati gaudent iam pridem acciti è sæculo Martyres; gaudent bonorum omnium nuncij; gaudent pariter electi; ibi lætatur milite suo Dominus, lætatur teste nominis sui Christus. parum est quod dico, fratres charissimi, parum est. Ita magna mihi ratio in hoc genere dicendi, ac moles admiranda suscepta: sed arbitrij, quæso vos, grauitas ab intentione propria non desit, sciens tantum de martyrio posse dici, quantum poterit æstimari. Vnde & hæc sola exequendæ laudis fuit causa, non quo parem me gloriæ eius, atque idoneum iudicarem; sed quod tantam in illo cernerem esse virtutem, vt & si parum de eo dicerem, plurimum me dixisse profiteter. Nam præferatur licet bono fidei custodita iustitia, meliorémque se inter omnium laudes virginitas immaculata cognoscat: cedat tamen sanguini, summittatur cruori: illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Christum. Nunc verò, charissimi fratres, ne quis me arbitretur omnem salutem non alio statu quàm in martyrio collocasse: hoc primo profecto respiciat, neque me tantum esse qui loqui videor; neque ita se habere ordinem rerum, vt immortalitatis spes repromissa vnius partis latere nitatur. Sed quoniã ita Dominus suo ore testatus est, esse habitacula penes patrem multa; nihil maius credidi ea gloria, qua probantur hîc homines, qui sæculari indigni sunt vita. Igitur, charissimi fratres, æmula religione certantes, veluti ncentiuo quodam mercedis agitati, omnem virium copiam tolerantiámque subeamus. Non enim mouere nos debent caduca, quæ semper in euersionem suam non modo lege proposita, sed etiam ipso fine temporis vrgentur. Exclamat Ioannes & dicit: Iam quidem securis ad radicem arboris posita est: monstrans scilicet & ostendens, vltimam esse rerum omnium senectutem. Sed & ipse Dominus: Ambulate, inquit, dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant. Quod si illo tempore ambulandum nobis esse prædixit: vtique vt nos magis ambularemus, ostendit. Atque vt ad laudem martyrij redeam, vox est beatissimi Pauli dicentis; Nescitis quoniam qui in agone currunt, multi certant, vnus autem accipit palmam; vos autem sic currite, vt omnes coronemini. Sed & alibi, quod in martyrium possit hortari, cohe̅redes nos Christi vocauit: quin etiam ne quid omitteret; Si cum Christo, inquit, commortui estis, quid tanquam viuentes in hoc mũdo decernitis? Etenim, charissimi fratres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui iudicii diem quærimus, qui denique cum Christo regnaturos nos esse confidimus; sæculo mortui esse debemus. Nec poteris optare martyrium, nisi ante oderis sæculum; nec peruenire ad Dei præmium, nisi amaueris Christum: Qui autem amat Christum, non amat sæculum; Christus enim adiectus est sæculo, sicut & sæculum Christo: Ita vt scriptum est; Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo. Nemini amabilis fuit mundus, quem non ante damnauerit Dominus; " nec salute potuit frui æterna, qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista Christi dicentis: qui in hoc sæculo amauerit animam suam, in futuro perdet illam: qui autem in hoc sæculo oderit illam, in futuro inueniet eam. Sed & Apostolus Paulus: Imitatores, inquit, mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi: Volo vos omnes, ait, si fieri potest, imitatores meos esse. Dixit hoc ille qui passus est: & qui ad huc passus est, vt imitaretur Dominum: vtique & nos ad hoc voluit pati, vt per ipsum imitaremur Christum. Si iustus es & deo credis, quid pro eo sanguinem fundere metuis, quem pro te toties passum esse cognoscis? " In Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immolatus, in Ioseph venundatus, in homine crucifixus est: & de cæteris quidem taceo, quæ nec oratio potest dicere, nec animus sustinere. Vincitur conscientia humilitatis exemplo: " & quando considerat quæ dum pateretur acciderint, miratur passum propter quem cuncta trepidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras lux cuncta concessit, atque inclinato per alternas vices pondere, omnis terra commota dissiluit: turbati manes, monumenta nudata sunt: & sepulchris hiatu dehiscentibus terræ, reddita luci corpora restituerunt: fluxu sanguinis mundus intremuit, scissa quæ foribus dependebant " vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæcu-

Ioan. 14. Mat. 3. Ioan. 12. 1. Cor. 9. Coloss. 2. Gal. 6. Matt. 10. 1. Cor. 4.

lum. Igitur cùm ad exemplum Dominicæ passionis, atque ad omne testimonium Christi animam tuam ponas, nec fundere sanguinem metuas, martyrio totum necesse est cedat. Martyrij inæstimabilis gloria, infinita mensura, immacula victoria, nobilis virtus, inæstimabilis titulus, triumphus immensus; quippe quo & propria confitentis laude præfertur, velut socio Christi cruore decoratus. Itaque, eharissimi fratres, licet sit hoc totum Dominicæ promissionis & muneris, licètq; tribuatur ex alto, nec capiatur nisi eius imperio, ''sed nec aut mente concipi, aut exprimi verbis aut oratione percurri, aut quibuslibet eloquentiæ viribus possit impleri, tamen erit hoc beneuolentiæ vestræ, erit charitatis & amoris, si volueritis nostri memores esse ''cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum illud altare, vos intra se magna illa venerandi nominis sedes, veluti sinu quodam gremij amplectentis includit; vos imperia perennis temporis sustinent, & illic conregnaturi semper & victuri. O beati & quibus vere dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi compares estis, aliquando peccastis. O beati quos à primordio mundi Domini sanguis infecit, & quos merito splendor iste niuei amictus induerit, & candor stolę ambientis ornarit. Videor denique ipse mihi iam cernere, próque arbitrio mentis humanæ ante oculos & aspectum diuinum illud mihi & insigne concurrit: videor, inquam, mihi iam cernere, vt ille virorum nobilis numerus Christi sui gloriam itérque comitetur. Ibit ante ora eius fœlix caterua victorum, & se densantibus turmis, velut solis exortu totum illuminatum agmen inferet potestatem. Et vtinam perabiecto mihi istud videre contingat: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibus creditur non negare.

ADNOTATIONES IN librum de laude Martyrij.

1 cum aut doceat tacere] *Sic rectè Manut. cum cod. Ms. pro*: cum autem.

2 sot tantisque rebus] *Hoc recens adiicio ex Camb. cod.*

3 in eloquendo facultas] *Ita Morel. & Manut. alii*: fides.

4 large fundat] *Istud habeo ex Affliginiensi cod. pro* 1 vage fundat, *adhuc tamen locus obscurus est.*

5 quod à dicendo impar ingenij conscientia submouebat] *Cambronen. codic.* quod ad dicendum par ingenij conscientia commoneat, *quam postremam vocem habent etiam excusi vulgati cod.*

6 in ipso conscientiæ robore] *Antea erat*: rubore.

7 quantæ si gloriæ, vitæ quamlibet maculam, &c] *Cambron. codic. non male*: quanta sit gloriæ virtus, quam licet maculati cordis & polluti corporis licet modice iniusta contagia, *Accedens propius ad corruptam Affliginien. & excus. cod. lectionem: sed prior placet magis. Confirmat verò Cambr. codex quod habent* Manutius *&* Morellus: ictus, *pro*: ictu.

8 Nam prædurantibus licet costis] *Ms. cod. cum prius excusis legunt* 1 guttis.

9 plus, pro quo patitur Christus, quàm ipse patiatur] *Hoc ex Cambr. cod. pro eo quod alii*: plus pro quo patitur, Christus ipse patiatur, *eo quod in vulgatis excusis (quanquam perperam) transposita reperiatur particula*: quam.

10 iter patientiæ, magister domus vitæ] *Hac vtriusque Ms. placet lectio, eo quod antea, peruersa tamen distinctione, legebatur in excusis vulgatis*: iter patientiæ magister, domus vitæ: *alii omittunt vocem*: iter.

11 & maiestas nominis redampliatur] *Huic etiam lectioni vulgat. consentiunt Ms. pro quo alii*: amplitur. *Similes voces reperiuntur*: Recorporatio, redanimatio, *apud Tertull. lib. de Resurrectione carnis. Sequentia certè illi rectè restituerunt.*

12 & saluem illos] *Ms. cum excusis præter Manut.* sanem, *perinde est.*

13 cuius rei quique digni esse meruerunt] *Manut. cum vulg.* quiqui, *sed illud pro*: quicumque, *magis vsitatum est Cypriano & Tertul. & habet Morellus cum Ms.*

14 caruerunt omni hac mundi teterrima labe; subactæ mortis conditionem vicerunt] *Cambron. cod.* caruerunt homine, ac mundi teterrimam labem subacta mortis conditione vicerunt. *Affliq. verò illud legit, præterquam quod habeat*: deterrima.

15 quos sanguis suos Martyres esse monstraret] *Hoc sic restitui ex Cambronen. codic. pro eo quod duntaxat*: sanguis suus, (*vel* viuos) esse monstraret.

16 Sic quotiescunque iacentibus stipulis] *Ita etiam ex eodem hunc locum restitui: nam verum esse eam lectionem, tum ipsa experientia, tum quod alioqui non esset apta comparatio. Antea erat* latentes, *pro quo Manutius & Morellus*: lætantibus.

17 Flammas plerumque agris iuuit immittere] *Cambronen. & hic & postea*: libet, *si legamus*: libet, *accedet propius ad lectionem prius excus. & Affliginien. cod.* iubet, *latius de his in Georgicis Virgilius.*

18 cæca terræ spiramenta laxentur) *Istud quoque habeo ex Cambr. cod pro eo quod alii*: laxaret. *Rursum ex eodem*: tollere: *&*: valeat florere, *pro*: tolleret, *&*: floreret, *duntaxat.*

19 quid cum vitæ hoc naturæque commercio] *Adiecimus vocem*: hoc, *ex vtroque Ms.*

20 cernimus nouos exitus diuturnos factos

ex

ex sæuientibus morbis] *Rursus istud ex Cambron. cod. pro eo quod alii*: diuturnos factis & sæuientibus. *Atque rectè illi ex Ms. substituerunt*: lues, *pro*: salos.

21. Stantium omnium nos iudiciis contineri] *Iterum hoc ex Cambronensi codice, præterquam quod legat*: ignorater, *pro eo quod Manutius & Morelius*: Stantitum omnium nostrum iudiciis contineri. *Est enim frequens Stantium mentio apud Cyprian.*

22. Sanguini gehennæ cedit habitaculum. Et inferiorum omnium gloria] *Pia satem placet hæc Cambronensis codicis lectio, præsertim quum propius accedat id quod habet Affliginien. cod.* & sanguini; gehennæ cedit habitaculum & inferus. Omnium gloria. *Antea erat pessimè*: & sanguini gehennæ, cœli tabernaculum. Et inferus omnium gloria, *pro eo quod malè Manutius & Morelius*: & sanguini, gehennæ cedit tabernaculum. Et inter omnium gloriam *Qui optimè etiam legunt.*: Et integrior corona signatur. Sic, &c. *pro eo quod Affliginiensis cum excusis*: & integrior, corona signatum sit, *at Cambron.* & integrior, corona signatus sit.

23. Ante oculos tibi] *Hinc distinctionem acceptam debeo Affliginien. codic.* Ignis absumit, *Ms. verò que*: absumet, *sed prius malo, quia sequitur*: inardescit.

24. negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit [*Sic cum Manutio & Morelio Affligin. cod. pro eo quod erat*: negatoris gehenna, æternus ignis, *Cambr. autem*: negatores gehenna complexos, &c. *Quomodo si legas; actiue accipitur*: inardescit, *pro comburit; haud aliter ac dixit Virg. Georg.* 4. *Ardebat syrius Indos.*

25. Qui me confessus fuerit coram hominibus in terris] *illud*: in terris, *neque alibi habet Cyprianus, neque Euangelista; pro more tamen Cypriani ex duobus Euangelistis concinnatum est hoc testimonium.*

21 Magna est enim, fratres charissimi. claritas] *Accedit quam proximè quod habet Cambronensis codex*: charitas, *sed prius. Locus antea erat corruptissimus.*

27. non salutis æternæ præmio reseruari) *Cambron. cod.* sed salutis, *at prius placet, quia hoc probare nititur, tres pueros etiam in hac vita accepisse condigna.*

28 si flamma constitit) *Manutius quidem & Morelius*: consedit, *at illud habet cum vulgatis excusis Afflig. cod. & accedit quam proximè Cambron. dum legit*: si flamma. constiterat enim.

29 proque ingenitæ) *Afflig.* proque ingentis. *Quod quidem magis accedit ad lectionem vulgatam*, pro quingentis; *legit tamen illud cum illis Cambr. neutrum displicet.*

30 per interapertam nobium noctem) *Ms. cum antea excus.* fluminum, *neutri male.*

31 Legis scriptum esse, vsque quadrantem nos vltimum reddere, &c.) *Eodem prorsus modo hanc scripturam explicat, nempe de doloribus post mortem, Epistola ad Antonianum; quare etiam hic locus facit pro purgatorio.*

32 Domini propitiatio coronat) *Hoc denique restitui ex Ms. pro eo quod illi*: Domini promissa fecerunt, *quia sequitur*: Atque vt sileam de corona.

33. Ad quæ vt transeam cuncta) *Placet hæc Cambronen. codic. præ illa Manut. & Morel.* Atque vt transeam cuncta; *neque verò male antea excusi cum Affliginien. cod.* Atque vt transeam, nunc iam.

34 cruentam morborum populantium stragem) *Cambron.* cruentas strages.

35 Si, inquam, te in huius mundi turbinibus fluctuantem) *Idem illo hoc rectius quam alij*: Si qua te, &c. fluctuantem, *vel*: fluctuante.

36. quæ sit ista sublimis ac fortis constantia considera, quanta, &c) *Eiusdem etiam hæc placet lectio, quod cum Afflig. & excus. conueniat, præterquam quod omissa erat vox*: constantia, *& habebat*: considerans, *Manut. & Morel. legunt*: Sta sublimis ac fortis, consideras quanta. *Pro quibus facie scriptura quem citat.*

37 cuius causa negaras) *Iterum hæc lectio placet pro*: cuius caueis careas, *eo quod Cambron. legat*, cuius caueas, necaras, *nullo alioqui sensu.*

38 contra minas sæculi atroces) *Hoc nos nunc primi ex Cambronensis codic. pro*: contra omnes &c.

39. accenditur) *Præter Manutium alii omnes*: succenditur.

40 non expetendi sanguinis) *Antea erat*: non exempri.

Magnum istud est, dici profecto) *Pulchre hic locus restitutus est à Manut. & Morel. antea erat*: magnum vstus est, &c.

41 & mori posse (*Cambronensis*: vt mori possit

42 vt per illam) *Idem*: per illud.

43. & in liquidum flammis torrentibus resolui) *Etiam hunc locum eleganter illi restituerunt, antea erat*: ros & in liquidum flammis torrentibus resoluam, *seu*: resoluisset, &c. *& pro*: canali, *quod habet etiam Cambronensis, legebatur*: carnali, *pessimè.*

44 & holocausti hostiam) *Sic Afflig. & excus. cod. præter Manutium, qui habet*: holocaustam hostiam. *Quia autem Cambr. legit*: holocausta, hostiam, *suspicor esse legendum, sicut alibi Cyprianus* holocausta hostiæ. *Atqui prorsus legendum*: accepit, *pro eo quod perperam omnes*: accipit, *quia & Græcè & Latinè illud legitur.*

45. Animam furiali elidit horrore) *Manut. & Morel.* agit horrore, *ac illud legunt etiam Ms.*

46. Recipiet in hoc sæculo centuplum) *Ex variis Matth. locis cap. 10. & 19. hanc scripturam consarcinauit.*

47. Vacua tamen) *Adiicio*: tamen *ex Cambronen.*

48. Omni viscerum sobole relicta) *Etiam hoc ex eodem, pro eo quod erat*: omnis viscerum soboles relicta, *vel*: soboles eius.

49 quid est in quo separem his omnibus) *Rectè à Manutio & Morelio sic castigatus hic locus, antea corruptiss. Legebatur enim*: in quo spem remissis omnibus, *Cambr. cod.* in quo speremus, si omnibus: *pro quo Costerius consecerat legendum*: in quo spem remissionis magis.

50 Sed & conscendere cœlum) *Solus Manut.* conscenderet.

51 Priusquam se inimica hostis tela commouerint.) *ex Ms. hanc lectionem substituimus, pro;*

quod Manutius: priusquam inimica hostis tela commouerit, *& Morelius*: priusquam inimica hostes tela commouerint.

53. Sed nec quantis minetur ignarum) ignarum, *pro*: ignotum.

53. Et excruciet turba multorum) *Rursum hoc ex Cambr. pro*: & se cruciet. *Iuxta quem etiam nunc primum rectè sic locus sequens distinguitur*: Quibus autem inquisitus fuit semper Deus, aut notus, nunquam excidit Christi locus. *Neque enim in gehenna rite collocarentur, quibus semper fuit Deus inquisitus aut notus.*

54 Vbi iacet gratia) *Cambr.* gratiam, *Forte legendum*, iacit gratiam, *alioqui locus obscurus est.*

55 Vbi arbor densiore coma vestit) *Hæc Cambr. cod. lectio magis quadrat sequentibus. Excus. vulg. habebant*: arbor densior comam uestit *pro quo illi*: arborem densior cama.

56 In vita semper habita commeatus) *Sic illi, pro eo quod alij*: inuito semper habita commeatu, *seu*: commeatus; *censeo legendum*: & vita semper habita commeatus.

57 Vidimus quippe] *Cambr.* videmus, *at illud placet quia sequitur*: aspeximus.

58 Si cum arentibus campis sementa defecerint] *Cambr.* arantibus sementa defecerant, *in cæteris cum illis consentiens, quum apud alios locus esset mutilus; præterquam quod legat cum excus. vulg.* iubet elicere.

59 Impar sermo vanescit] *Hoc etiam Cambr. antea erat*: euanescit.

60 nec est quod dignum proferendum esse videatur] *Hoc ex eodem codice nunc primum, pro.* præferendum. *qui legis*: impeditósque, *pro*: irretitósque. *Rectè etiam legunt illi & Cambr. cod.* latera, *pro*: litera.

61 Gratulante formidine, pauido quatiantur horrore] *Cambronen.* gratulentur formidine pauidæ.

62 Ecce enim] *Antea corruptiss.* Ecce animi.

63 Nec salute potuit frui æterna] *Cambr. non malè*: salutem æternam.

64 In Isaia sectus, &c.] *Cambr.* in Isaiam & in hominem.

65 & quando considerat] *Manuscriptus non malè*: quanto.

66 vela, templum omne mugiit: qui moriendo arguit sæculum.] *Sic Manut. & Morel. pro eo quod erat*: templum omne fugit, qui, &c. *Cambr. verò*: vela templi, omnem fugit eum, qui, &c. *Quidquid legas, non satisfacit. Non minus obscurum est illud paulo post*: quippe quo & propria confitentis laude præfertur.

67 Sed nec aut mente concipi] *Pessimè erat antea*: sed nec alimento.

68 cùm in vobis Dominus cœperit martyrium honorare] *Prorsus similis locus illi* Epiphonemati *libri de disciplina & habitu virginum*: Tantum tunc mementote nostri, cùm incipiet in vobis virginitas honorari. *Atque adeo mirè facit, pro inuocatione sanctorum. Quomodo etiam illud huius libri* Epiphonema: sed hoc Dominus poterit efficere, quod vobis petentibos creditur non negare; *pro quo corruptè & suspectè solus* Erasmus: nobis petentibus; *præsertim quum simile sit prorsus illud Cypriani ad eosdem Moysen & Maximum supra epist.*

16 Quid enim petitis de indulgentia Domini, quod non impetrare valeatis?

AD NOVATIANVM HÆreticum, quòd Lapsis spes veniæ non est deneganda.

ARGVMENTVM LIBRI sequentis.

VEhementi oratione in Nouatianum inuehitur, & eius schismaticam factionem, iuxta scripturam canes eos nuncupans, & paleas esse potius quàm aurea vasa, quod se esse iactabant, commonstrans, eo quòd fidei desertores essent. Deinde, quum scripturas non intelligant, parum est si non interpolent, frustra eos vnius capituli præscriptione Catholicos vrgere, quum infinitæ sint scripturæ, quibus spes veniæ Lapsis promittitur: quas & in medium adfert. Postremo metu futuri iudicij, & promissis diuinis ad pænitentiam ipsos hortatur. Porrò *etsi pronunciarit prima Cypriani editione Erasmus, Cornelij potius esse hunc librum quàm Cypriani, postea hæc ad marginem adscribi iussit: Iuxta fœcundus ac doctus, planéque Cypriano dignus. Quare rectè & Grauius ex codic. Ms. Carthusiæ Coloniensis) consentiente cod. S. Pantaleonis) ipsi eum vindicauit. Præsertim cùm plures libros de Lapsis scripsisse se indicet Cyprianus, epist. 51. ad Confessores è schismate conuersos, & ad hunc alludere librum videatur D. Pontius in vita eius, his verbis.* Quis doceret veritatem hæreticos? *Iam Cornelij non esse, conuincunt verba illa huius libri*: & Sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesię cœlesti ratione celebrare per os suum præostendit; *quod ad errorem Cypriani, contra quàm sentit Cornelius, pertinet. Neque verò* Hieronymus *epistolam recenset Cornelij ad* Nouatianum, *sed ad* Fabianum *de* Nouatiano, *cuius meminit etiam Eusebius hist. Eccl. lib. 6. cap. 33.*

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberē de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sæuientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem [1] agentes, pœnas darent? ecce [2] ex aduerso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis aduersarius hæreticus Nouatianus? qui non tantum

tantum, vt in euangelio significatum est, sicut sacerdos vel Leuites iacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac noua crudelitate sauciatum potius occideret adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mitum quot acerba, quot aspera, quot peruersa sunt, Sed faciliùs quis in alieno oculo festucam perspicit, quàm in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moueat aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cùm sit enim à semetipso nunc factus immundus, fordidus, sacrilegis inquinatus: hoc nunc nos esse contendit. Et cùm scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facile possit fetina sua crudelitate, oues a pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certè se suósque quos colligit, esse pronunciat, nec nos dubitamus deserto. res Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facilè potuisse conuerti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israël denotata sunt. Cæterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excussa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseuerant; in qua domo si perseuerasses, Nouatiane, vas forsitan & preciosum fuisses; sed nunc te in paleas & in stipulam conuersum nec intelligis, nec plangis. Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quàm lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, diuitem credis? Audi in Apocalypsi Dominicam vocem inlis te obiurgationibus increpantem: Dicis, inquit, diues sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has diuitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta rotione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores conuerti non trepidat; quos Ioannes antichristos appellat quos Euangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Euangelio declarat dicens: Quia qui non introiit per ostium in ouile ouium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. Item in eodem quoque ait: Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra ordinationem Dei nituntur; quos merito Spiritus sanctus per Prophetam increpat dicens: Fecistis Concilium non per me, & conuentionem non per spiritum meum, adiicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant peruersissimi isti Nouatiani, vel nunc infœlicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, vt nec Deo, nec homini reuerentiam habuerint? Illic impudenter & sine vlla ordinationis lege Episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ à Deo renunciatur. Illic Veritas: Aspernantur me, vt sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israël, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipiét ignominiam suam in errore, quo errauerunt. Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Nouatiani, apud quos scripturæ cœlestes leguntur potius quàm intelliguntur, patum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait: Excæcati sunt serui Dei; & merito excæcati, quia voluntas schismaticorum non est in lege, quæ lex vnam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noë ante diluuium Dei prouidentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, vt tibi cito respondeatur Nouatiane, inuenimus esse teclusa. Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cætera quæ in ea inuenta non sunt diluuio perierunt: Ex illa igitur arca remittuntur duæ aues, corax & columba. Qui corax verè hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viam & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se vltra non vertentium, figuram portabat, quem legentes inuenimus emissum, & non amplius reuersum. Huic ergo aui, id est, immundo spiritui, quique fuerint similes inuenti, ad Ecclesiam amplius reuerti non poterunt; qui & si voluerint, Dominus prohibebit, qui Moysi præcepit, dicens: Omne varium & immundum eiice foras extra castra. Columba autem emissa in-

continenti significatur reuersa, eo quod requiem non haberet pedibus suis; quam Noë recepit in Arcam, & post septimum diem iterato emissam, recepit eam portantem suo ore oliuæ folium. Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temerè ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed vt cœlestis Domini dignatione necessariè & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. [15] Primam quidem, & principalem, suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio diuinæ administrationis insistit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani prouisum, & soli Ecclesiæ cœlesti ratione celebrare, per os suum præostendit. Ter enim emissa ex arca, volitans per aërem super aquam, [15] significabat iam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Vnde & Dominus Christus Petro, sed & cæteris discipulis suis mandat dicens: Euntes Euangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti: hoc est, vt Trinitas illa quę sub Noë per columbam figuraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur. Sumamus iam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ; diluuij scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cœli patefactæ sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, [16] sicut Moyses dixit: Et vidit Dominus Deus redunare nequitias hominum super terram, & quod omnes in malum recordarentur à principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem, quem feci, à facie terræ, ab homine vsque ad pecus, & à reptili vsque ad volatilia cœli. Emittitur ergo tempore cataclysmi columba ex arca, [17] aquis violenter toto orbe terram infestantibus. Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantum. Cataclysmus ergo ille qui sub Noë factus est, figuram persecutionis, quæ per totum orbem nunc nuper superessusa est, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, vndique conuenientibus & excrescentibus significabantur gentes, quæ ad vastandam Ecclesiam exercuerunt. Sicut Apocalypsis docet dicens: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat lapsorum imaginem portabat; qui [18] immemores diuinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt; quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram his verbis significauerat dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificauit domum suam super arenam: venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina eius magna. Et ne temerè comparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; Propheta ciuitatem vt columbam, hoc est, lapsorum personam increpat dicens: Columba non exaudit vocem, id est, præclara & redempta ciuitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit. Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superiùs diximus, inuenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium, hoc est sacrificatorum, lubrici veneno serpentis sauciata, in lapsum conuersa, [19] quæ vlteriùs non possent super aspidem & basiliscum conscendere, & draconem & leonem calcare. Quam potestatem tradidit Dominus discipulis suis, sicut in Euangelio ait: Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, & super serpentes & scorpiones, [20] & non nocebunt vobis. Istis ergo tot & tantis malignis spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, prouisa est vulneratis salutis via: vt quibuscunque viribus possent toto se corpore protrahere, castris suis recipere, [21] quibus recepti possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interiectis, iterato emittitur ex arca; quæ reuersa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victoriæ per illa oleæ folia quæ suo ore portabat, ostendit. Duplex ergo illa emissio duplicem nobis persecutionis tentationem ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi ceciderunt, secunda in qua hi qui ceciderunt, victores extiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt, hos postea, id id est, secundo prælio ita fortiter perseuerasse, vt contemnentes [22] edicta sæcularium principum, hoc inuictum haberent; quod & non metuerunt exemplo boni pastoris, animam suam tradere, & sanguinem fundere, nec vllam [23] insanientes tyranni sæuitiam

Marginal notes: Matt. 28. — Gen. 6. — Apoc. 17. — Mat. 7. — Soph. 3. — Psal. 90. — Luc. 10.

sæuitiam recusare. Ecce quàm gloriosos, quàm Domino charos, schismatici isti ligna, fœnum, stipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc est, " in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque constitutos, nec ad pœnitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronunciatione qui ait: Qui me negauerit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cœlis est. Pro dolor! qui contra Dominica præcepta contendunt, vt ea quæ Christus iudicij sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Nouatiani, patris sui exemplum diaboli secuta, " exercere conetur: dicente scriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Respondebimus eis ad istam pronunciationem Domini, " quam malè intelligant & malè sibi interpretentur: Quod enim ait: Qui me negauerit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cœlis est; vtique futuri temporis significatio est; quo tempore incipiet Dominus secreta hominum iudicare, quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet astare; quo tempore multi incipient dicere: Domine Domine, nónne in tuo nomine prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia exclusimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Discedite à me omnes qui operati estis iniquitatē: non noui vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maximè negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos. Qui enim aliquando Christiani, nunc Nouatiani, iam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore " per nominis appellationem mutastis; velim nunc propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negauerant, cùm adhuc ipse hic esset, negauit; atqui & cæteris qui secum remanserant de discipulis ait: Nunquid & vos vultis abire? Petrum etiam, quem negaturum ante prædixerat, cùm negasset, ipse non negauit, sed sustinuit; & amarè illam suam negationem flentem ipse " postmodum lenit. Quænam est tua, Nouatiane, dementia, vt illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas, & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante scriptura & dicente: " Pœnitentiam agite qui erratis, conuertimini corde. Et eodem quoque Propheta similiter exhortante & dicente: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta: & conuertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis. " Adeo quia multæ miserationis est Dominus, audiuimus: audiamus quid per Dauid contestatur Spiritus sanctus: Si dereliquerint filij eius legem meam, & in mandatis meis non ambulauerint, & si iustificationes meas prophanauerint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis. His similia & per Ezechielem legimus dixisse Dominum: Fili hominis, domus Israël habitauit super terram suam, " & coinquinauerunt eam facinoribus suis. Sicut mulieris menstruatę facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudit iram meam super eos, & disseminauit eos inter gentes & secundum peccata eorum iudicaui eos: quia coinquinauerunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini? pepeperci eis propter nomē sanctum meum, quod spreuit domus Israel inter gentes. Et coniungens ait: Propterea dic populo Israël; Hæc dicit Dominus: Non vobis parco, domus Israël, sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes, & scietis quia ego Dominus, cùm sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eundem: Fili hominis dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: " erroribus nostris contabescimus, & quo modo salui esse poterimus? dic eis: Viuo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortē peccatoris, sed desidero vt auertatur peccator à via sua pessima; & viuat: Redite ergo à via vestra pessima: Quid morti vos traditis, domus Israël? Sic per Esaiam Prophetam: Non in æternum indignabor vobis, 33 neque semper nō defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum dicens: Emenda nos Domine, sed in iudicio & nōn in ira, ne paucos facias nos; adiecit & dicit Esaias: Propter peccatum modice contristaui eum, & percussi eum, & auerti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis; & quia operatur, adiecit & dixit: Vias eius vidi & curaui eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super 34 pacem; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, 35 quod male perierint, quódque à Christo declinauerint: Deni-

Marginal notes: Mat. 10. — Deut. 32. — 1. Cor. 5. — Mat. 7. — Ioan. 6. — Luc. 22. — Psal. 88. — Ezec. 36. — Ezech. 33. — Esai. 57. — Hier. 10. & 11. — Esai. 57.

que hoc in Euangelio comprobatur, vbi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domum cuiusdam Pharisæi, vbi erat Dominus vocatus cum discipulis, portans vas vnguenti quæ stetit ad pedes Domini, & lacrymis suis lauit pedes eius, & capillis extersit, & oscula infixit, vt excitaretur ille Pharisæus & diceret: Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est. Vnde incontinenti Dominus peccatorum remissor, & pœnitentium receptor ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debitores erant cuidam fœneratori, vnus qui debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cùm non haberent vnde soluerent, ambobus donauit. Et interrogauit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Vtique ille cui plus donauit. Et adiecit dicens. Vides istam mulierem? Intraui in domum tuam, osculum mihi non dedisti, hæc autem non cessauit osculando pedes meos: pedes meos non lauisti: hæc autem lacrymis suis lauit, & capillis extersit; oleo pedes meos non vnxisti, hæc autem vnxit: propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata eius. Ecce Dominus vtrisque debitoribus larga sua pietate debitum concedit, ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem. Erubesce iam nunc, si fieri potest, Nouatiane: desine argumentis tuis impiis incautos decipere: desine vnius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cœlestem Domini sententiam, qua ait negaturum se negantem, nunquid & pœnitentem? Et quid ego tamdiu de miserationibus probare singula gestiam? quandoquidem Niniuitis Allophylis, & longe à lege Domini constitutis, propter ciuitatis suæ annunciatam euersionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilega temeritate repugnanti, cum quondam cœlestibus plagis verberaretur, & conuersus Moysi & fratri eius dixisset: Orate pro me ad Dominum, quia peccaui; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu iam, Nouatiane, iudicas, & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti: Tu qui es, qui iudicas seruum alienum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem, si potens est Deus stabilire eum. Vnde pertinenter & necessariè ex persona eorundem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus dum dicit: Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi, & exurgam: & si in tenebris ambulauero, Dominus lumen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccaui illi, vsque dum iustificet causam meam, & faciat iudicium & iustitiam, & producat me ad lucem. Videbo iustitiam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione. Oro, non legisti: Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa, & ne exeat magniloquentia ex ore vestro; Quoniam erigit à terra pauperem, & à sterquilinio erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi? Non legisti: Tu qui stas, vide ne cadas? Non legisti. Quia Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? Non legisti: Qui se exaltat, humiliabitur? Non legisti: Quia Deus perdit memoriam superborum, & non relinquit memoriam humilium? Non legisti: Quia quo iudicio quis iudicauerit, eum iudicari necesse est? Non legisti: Quia qui odit fratrem suum, in tenebris est? & in tenebris ambulat: & non scit quò eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius? Vnde igitur & tam sceleratus, & tam perditus, tam discordiæ furore vesanus extiterit iste Nouatianus, inuenire non possum, qui semper in domo vna, id est, Christi Ecclesia, proximorum delicta vt propria fleuerit, onera fratrum, sicut Apostolus hortatur, sustinuerit, lubricos in fide, cœlesti allocutione corroborauerit. At nunc ex quo Cainam illam hęresim, quę non nisi tantum occidere gestit, exercere cœpit, nec sibi nouissime parcit. Cęterum si legisset, quia iustitia iusti non liberabit eū in die qua errauerit & iniquitas impij non nocebit ei ex qua die conuersus fuerit, iam olim in cinere pœniteret: ille qui semper pœnitentibus aduersatur; qui in ruina faciliùs ędificatorum stantium operatur, quam in structione iacentium ruinarum: qui multos ex fratribus nostris miserrimus falsis suis aduersationibus perterritos, iterum fecit ethnicos, dicendo quod pœnitentia lapsorum sit vana, nec possit ei proficere ad salutem: clamante scriptura & dicente: Memento vnde excideris, & age pœnitentiam: si quo minus, veniam tibi, nisi pœnitentiam egeris. Et quidem ad septem Ecclesias scribens singulis sua quoque facinora, & delicta ingerens,

rens, pœnitemini dicebat: quibus? nisi illis, scilicet, quos pretio magno sui sanguinis redemerat? O te impium sceleſtumque hæretice Nouatiane, qui post tot & tanta in Eccleſia, à quibuſdam retro voluntariè commiſſa crimina, quæ & tu ipſe in domo Dei priuſquam apoſtata eſſe cognoueras; & hæc poſſe aboleri de memoria ſuccedente bono vtique docueras, ſecundum fidem ſcripturæ dicentis: Quia ſi conuerſus fuerit facinoroſus ab omnibus facinoribus ſuis quæ commiſit, & iuſtitiam fecerit, vita æterna viuet, & non morietur in facinore ſuo (delicta enim quæ commiſit, abolebuntur de memoria ſuccedentibus bonis factis) Tu hodie retractas, an debeant lapſorum curari vulnera, qui nudati à diabolo ceciderunt, " violentia aquæ, quam ſuo ore ſerpens emiſit poſt mulierem. Sed quid dicam? ait Apoſtolus: Laudo vos? in hoc non laudo: quia non in melius, ſed in peius veniſtis. Vbi enim ſunt æmulationes & diſſentiones in vobis, nónne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis? Nec nos quidem mirari oportet, cur iſte Nouatianus tam nefanda, tam grauia in perſonam lapſorum exercere nunc audeat: quandoquidem habemus exempla præuaricationis huius præcedentia. Saül ille bonus, præter cætera, poſtea liuore euertitur, & contra Dauid omnia aduerſa & inimica agere molitur. Iudas ille inter Apoſtolos electus, qui ſemper in domo Dei vnanimis & fidelis; ipſe poſtmodum Deum tradidit. Prædixerat quidem & Dominus multos eſſe venturos ſub pellibus ouium, rapaces lupos. Qui ſunt iſti rapaces lupi, niſi ſenſu ſubdolo conſpirantes ad infeſtandum gregem Chriſti? ſicut legimus " apud Zachariam poſitum: Ecce ego ſuſcito paſtorem in terra, qui quod auerſum eſt, non viſitabit, & carnes electorum manducabit, & talos illorum torquebit. Similiter & per Ezechielem increpat huiuſmodi paſtores, ſcilicet prædones & laniones (dicam vt æſtimauerat) dicens O paſtores, quare lac ebibitis, & coagulatum comeditis, & forte ad nihilum perduxiſtis & infirmum non viſitaſtis, claudicantem non curaſtis, & errantem non reuocaſtis, & permiſiſtis populum meum errare inter ſpinas & tribulos? Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego veniam aduerſus paſtores, & exquiram oues meas " de manibus illorum, & repellam eos vt non paſcant oues meas, & non erunt eis amplius oues meæ in deuorationem, & exquiram eas ſicut paſtor gregem ſuum in die qua fuerit caligo & nebula: ſic exquiram oues meas & exquiram eas in omni loco quocunque diſperſi ſunt: & quod perierat, requiram: & quod errauerat, reuocabo: & quod claudicauerat, curabo: & quod infirmum eſt, cuſtodiam, & paſcam oues meas cum iudicio. Quis iſta loquitur? vtique ille qui relictis nonaginta nouem ouibus, quæſiuit illam quæ de ſuo errauerat grege, ſicut Dauid dicit: Erraui velut ouis quæ periit; quam inuentam Chriſtus redit humero ſuo portans peccatricem delicatam, qui gaudens & exultans vocatis amicis & domeſticis, ait: Congratulamini mihi, quoniam inuenta eſt ouis mea quæ perierat. Dico, inquit, vobis, quia tale gaudium erit in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. Et ſubiungens ait: Aut quæ mulier habens denarios decem, & cùm perdiderit ex denarijs vnum, nónne accendit lucernam, & tota die domum ſuam emundat, quærens donec inueniat? Et cùm inuenerit, " conuocat amicas & vicinas dicens: Congratulamini mihi, quoniam inueni denarium quem perdideram. Dico vobis, " quia tale gaudium erit in conſpectu Angelorum Dei ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. E contrario autem non agentes facinorum ſuorum pœnitentiam; quæ eos maneant, ex ipſius Domini reſponſo cognoſcant. Legimus enim in Euangelio, quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum, annunciantes ei de eis quorum ſanguinem miſcuit Pilatus cum ſacrificiis ipſorum: quibus reſpondit Dominus dicens: Putatis quia illi Galilæi ſuper cæteros Galilæos peccatores fuerant, quia paſſi ſunt talia? non. Dico enim vobis, niſi pœnitentiam egeritis, " omnes ſimiliter peribitis. Aut illi decem & octo, ſuper quos cecidit turris in Siloa, putatis quia debitores fuerunt morti ſuper omnes homines qui habitabant in Hieruſalem? Non dico vobis, inquit, quia niſi pœnitentiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis. Excitemus itaque nos quantum poſſumus, fratres dilectiſſimi, & abrupto inertiæ & ſecuritatis ſomno ad obſeruanda Domini præcepta vigilemus. Quæramus tota mente quod perdidimus, vt inuenire poſſimus: Quia quærenti, ait ſcriptura dabitur, 53 & pulſanti aperietur. Mundemus domum noſtram

Margin notes: Ezech. 18. — 1. Cor. 11. — 1. Cor. 3. — 1. Reg. 9. & 15. — Matt. 10. & 26. — Mat. 7. — Zach. 11. — Eze. 34. — Luc. 15. — Psal. 118. — Luc. 13. — Luc. 11.

munditia spititali, " secreta quæque & abdita pectoris nostri, vero Euangelij lumini radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci? Quia mors peccatorum mala; & apud inferos pœnitentia nulla; habentes in contemplatione maxime diem iudicij & retributionis & quoad ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, qui acceptio personarum non est apud Deum; cum præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in iudicio: Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum iudicabis. His similia & per Ezechielem dixit Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filij. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Hic erit igitur à nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere iudicium de omnibus; & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem " de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè: & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores. His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus eius erat tanquam nix, & capilli capitis eius tanquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. " Flumen ignis prodibat ante eum millia millium seruiebant ei, & millia millium assistebant ei: ad iudicium sedit, & libri aperti sunt. Ioannes autem manifestius & de die iudicij & consummatione sæculi declarat dicens: Et cùm aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, vt saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, " quo modo ficus à vento magno agitata mittit grossos suos, & cœlum recessit vt liber cùm inuoluitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt; & reges terræ, & maximi quippe, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in cauernis montium, dicentes montibus & petris: Cadite super nos & abscondite nos à conspectu patris sedentis " super thronum & ab ira agni; quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Ioannes dicit sibi reuelatum: Vidi, inquit, thronum magnũ, & candidum sedentem super eum, à cuius facie fugit cœlum & terra, & locus eorum inuentus non est; & vidi mortuos 59 magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. 60 Et alius liber apertus est qui est vitæ: & indicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum. Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cœlorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare à facinore hortatur, dicens: Conuertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Proiicite à vobis omnes impietates vestras quas fecistis aduersum me: & facite vobis cor nouum, & spiritum nouum. Et vt quid vos morti traditis domus Israël? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, 61 & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & iudicemus. Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. Dum patet fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, vt exaltati possimus. Acquiescamus diuinæ exhortationi, qua euadere liceat diem Domini & iram, dicit enim sic: Respice fili nationes hominum, & scito. Quis sperauit in Domino, & confusus est? permansit in mandatis illius, & derelictus est? aut inuocauit eum, & despexit illum! quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua priùs, vt iustificeris. 62 Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

Psal. 50. & 51. Deut. 16. Ezech. 18. Matt. 10. Dan. 7. Apoc. 6. Apoc. 20. Ephes. 5. Ezech. 18. Esai. 43. Eccl. 2. Esai. 43.

ADNOTATIONES IN librum ad Nouatianum hæreticum.

1 Agentes] *Hic pro viuentes, accipitur, aut supplenda vox pœnitentiam.*

2 Ex aduerso) *Hoc ex Gratio ad marginem; pro ab, consentit Ms. cod.*

3 in

3 In qua domo si perseuerasses] *Ab eodem addita vox domo, sic & Ms. cod. ex quo etiam paulopost te, adiecimus.*

4 conuerti non trepidat] *Forte* conuersari.

5 Qui isti sunt nisi desertores] *sicut & alibi mendum hic irrepserat ac. d Erasmum, vt legeretur:* non, *et quod vetus exinf. legat* non, *quum potius iuxta* M. *cod. significet* nisi.

6 ordinationem Dei) *Hoc quoque rectè Grauius & Ms. cod. pro* ordinem, *Alludit enim ad ordinationem Cornelij, de qua paulopost.*

7 & fecistis conuentionem] *Hunc locum sic restituo, tum ex Epistola 55 tum ob vocem Græcam* συνθήκας. *hactenus legebatur* cogitationem.

8 isti Nouatiani] *Ex eodem adiecimus* isti, *& paulopost* furoris.

9 vel nunc infelicissimi pauci] *Costerius & Ms. cod.* infelicissimè, *non malè; sed illud placet magis, vt per* Αντιφρασιν, *alludat ad Fœlicissimum, cuius sæpe in primo Tome fit mentio, & præsertim epistola iam dicta.*

10 Illic veritas: Aspernantur me, &c. *Rectè sic Morelius distinxit, vt siue verba scriptura eu suspsam, quam tamen nondum reperire potui; qui etiam optime legit* accipient, *cum Ms cod. pro eo quod alij* accipiens. *Adhuc tamen locus videtur mutilus.*

11 Quæ arca sola) *Adiecimus:* sola, *ex Grauio.*

12 quem legentes inuenimus) *Prætermisi vetem* sicut, *quæ sensum obscurabat.*

13 quinque similes fuerint) Inuenti quinque, *pro* quicunque.

primam quidam, &c. *Locus obscurus & corruptus, etiam in Ms. co. præterquam quod hic satis significet solam Ecclesiam baptismi sacramentum habere, quod ad errorem Cypriani pertinet.*

14 significabat iam tunc) *Ita rectè* Ms. *cod. pro* iam nunc.

15 vt ternitas illa] *Rectius meo iudicio Grauius:* trinitas, *sic enim* Ms. *cod.*

16 sicut Moyses dixit] *Moysi Genesis librum ascribit.*

17 aquis orbe toto terram infestantibus] *Hoc rursum ex* Ms. *cod. pro* terrarum.

18 immemores diuinarum prædictionum] *Sic lego, pro* prædicationum, *eo quod sequitur:* quorum Dominus ruinam in Euangelio futuram. &c.

19 quæ vlterius] *Hoc rursum ex Grauio &* Ms. *cod. pro* qui.

20 & non nocebunt vobis] *Sic Manut. & Morel. pro* vos, *quod tamen habet etiam* Ms. *cod.*

21 quibus recepti possent) *Adiecio istud ex Grauio &* M. *cod.*

22 edicta sæcularium Principum) *Galli nempe & Volusiani.*

23 insanientis] Ms. *cod.* Insanæ mentis.

24 in eodem crimine lapsus sui adhuc vsque] *Ita rectè Grauius, pro eo quod alij* lapsos seu adhuc vsque.

25 exercere conetur] *Superfluam hic particulam* nunc, *rectè omisit* Morelius.

26 quàm malè intelligant & interpretentur) Ms. *cod.* intelligunt & interpretantur.

27 per nominis appellationem mutastis, velim] *Istud denuo ex Grauio, pro eo quod alij* per nominis mutastis velum. *Præsertim cum etiam* Ms. *cod. legat,* velim.

28 postmodum lenit) *Costerius* lauit. *Sed prius habet etiam* Ms *cod.*

29 pœnitentiam agite qui erratis conuertimini mihi corde Et eadem quoque Propheta similiter exhortante & dicente] *Hæc quoque Grauio accepta debemus & Manuscriptis cod. alibi desiderata.*

30 A Deo quia &c.] *Istud ex* Ms. *cod. pro eo quod erat* Ideo.

31 & coinquinauerunt eam] *Vox* eam, *ex ipsis etiam est addita.*

32 erroribus nostris contabescimus) *Etiam hoc illis pro* tabescimus.

33 neque semper non defendam vos) *Mira translatio, quum ad verbum Græce sit:* οὐδὲ διὰ παντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν, *quod Latinè sonat:* neque semper irascar vobis) *Celerius omittens secundam negationem accepit:* defendam, *pro:* vlciscar; *qua significatione alibi quoque vtitur Cyprianus. Certe negandi particula postea fuit adiecta in cod.* M.

34 pœnitentibus, deprecantibus, operantibus, &c. *Sunt hæc verba Authoris non sacra, vti male censet* Morelius; *est tamen ita adhuc locus obscurus.*

35 quod malè perierint: quodque &c. declinauerint) *Rursum hoc ex* Ms. *cod. pro* perierunt, *&* declinauerunt.

36 & lauit pedes eius] *Rectius cum Manuscriptis fit ortuius, quam alij* domini. *Item &* oscula infixit, *quam cæteri* osculis infixit. *Rursum rectè Grauius:* Quis illorum plus diligit: *per interrogationem, pro eo quod erat:* Quis eorum plus diligeret; *nam & Græcus & Latinus contextus illi consentiunt.*

37 Intraui) Ms. *cod.* Introiui, *ex quo etiam recens adiec.* Ecce delicta donantem.

38 desine vnius capituli præscriptione terrere) *Hoc ad verbum ex Tertul. de Pudicitia.*

39 & fratri eius) *Iterum hoc Grauio acceptum debeo; apud alios desideratum.*

40 Noli gratulari inimica mea) *Non minus & illud, pro eo quod corrupte erat:* amica; *nam Græce est apud 70.* ἡ ἐχθρά μου.

41. & ne exeat magniloquentia de ore vestro) *Rectè sic Costerius & Ms. codic. pro eo quod alij:* maliloquentia; *nam 70. habent:* μεγαλοῤῥημοσύνη, *quod vertit etiam D. Aug. lib. 17. de ciuitate Dei. c. 4.* magniloquium.

42 & à sterquilinio erigit pauperem) *Addimus cum Grauio &* Ms. *cod.* erigit, *quia Græce est & Latine.*

43 Quia Dominus superbis resistit) *Cod. Ms.* contra sistit.

44 Cainam illam hæresim) *Rectè Erasmus, pro* caninam, *legit* Cainam; *Sic enim & Hieronym appellat eam, quæ adimit spem remittendi peccati. Locus Hieron. est Epistola ad Oceanum, & meminit eiusdem quasi tollentis martyrium libro contra Vigilantium; vt sit eadem quæ Gnosticorum, de quibus Tertull. in Scorpiaco. Atque adeo etiam Caina, legendum censeo apud eundem Tertullianum initio libri de Baptismo aut*

falsem Caiana, *pro eo quod est* Gaiana, *quippe qua remedium etiam baptismo colleret. De aliis huius secta erroribus vide eundem de præscriptione aduersus hær. Irenæum c. vltim. l. 1. Epiphan. hær. 58. & August. hær. 18.*

41 Non nocebit ei] *Rursum: Granius* eum, *sic &* Ms. *cod.*

46 Qui in ruina facilius ædificatorum Stantium operatur] *Granius ad marginem* ædificatur, *sed nec hoc satisfacit.*

47 Violentia aquæ quam suo ore serpens emisit post mulierem] *intellige persecutionem quam diabolus immisit in* Ecclesiam.

48 Apud Zachariam) *Hoc ex coniectura Colterii, pro* ad, *consentit etiam* Ms. *cod.*

49 De manibos illorum] *Adiecit istud rectè Granius, nam habent 70. & Cyprianus supra Epistola* 54. *sic etiam* Ms. *cod.*

50 Conuocat amicas & vicinas] *Addit Granius* suas, *sed non habet* Euangelista.

51 Quia gaudium tale erit) *Hic iterum rectè adieci* tale, *sic etiam* Ms. *cod.*

52 Omnes similiter perietis) *Ita* Ms. *cod. vtrobique more Cypriano, pro* peribitis.

53 &pulsanti aperietur) Hoc *quoque ex* Ms. *cod. pro* aperitur.

54 Secreta quæque & abdita] *Adiicio &, ex Granio &* Ms. *cod.*

55 De omnibus factis impiorum quæ fecerunt impiè, &] *Ita ex margine* Granii *in textum inseruimus eo quod reperiantur apud* Iudam *Apostolum, præsertim consentiente Ms. cod.*

56 Flumen ignis prodibat ante eum] *Grauius & Manutius* fulmen, *sed pugnat vox Græca:* ποταμός.

57 Quomodo ficus) *Omittimus vt superfluam, cum* Granio *&* Ms. *cod.*

58 Et absconditenos] *ex Granio istud adiecimus, nam est in Apocal.*

59 Magoos & pusillos] *Rectè etiam hoc ille cum Morelio &* Ms. *cod. pro eo quod alii* pupillos.

60 Et alius liber] *Hoc etiam* Granio *&* Ms. *cod. acceptum debeo, pro eo quod cæteri* & alius similiter, *consentit etiam* Ms. *cod.*

61 Et non commemorabot te] *Rectè adiecit negandi particulam Granius, non est apud 70. & in cod.* Ms.

62 Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena] Ex *Ms. cod. reposuimus* vobis, *pro* nobis. *Hinc autem apparet, nisi fortè illud* Dic facinora, &c. *mutilum esse hunc librum & imperfectum, neque tamen oratio illa Cypriani pro Martyribus, ea esse potest cuius meminit; quod nulla pœnitentia aut relaxationis peccatorum (vti ante me quoque Erasmus adnotauit) fiat mentio. Accedit quod in cod. vet. ex quo hunc librum descripsit ille, medius interponatur sermo D. August. de* Cypriano; *& in manuscriptis Affligin.* Mar*chinensi, Dunensi, & Anglico codicibus, reperiatur illa oratio cum sequenti, absque tamen hoc, libro; ac vicissim hic liber in* Ms. *cod. sine vlla oratione.*

AD CORNELIVM PAPAM,
de Cardinalibus operibus Christi vsque ad ascensum eius ad Patrem.

ARGVMENTVM OPERIS sequentis.

A*Rgumentum totius operis sunt cardinalia & primaria Christi nostri redemptoris opera, nempe:* Natiuitas, Circuncisio, Epiphania, Baptisma, Ieiunium, Cœna & prima institutio consummantis omnia sacramenti, Ablutio pedum, Chrismatis & aliorum Sacramentorum institutio, Passio, Resurrectio, Ascensio, & Spiritussancti missio. *De quibus omnibus singulos Tractatus seu Sermones conscripsit, in quibus quid tractet, ex succinctis singulorum argumentis manifestum euadet. Porrò, quamquam certi nihil pronunciare possim de Auctore, quod mihi defuerint exemplaria Ms. pro Cypriano tamen facere videntur, tum voces, phrases, & schemata quædam toti operi interiecta, tum frequens inculcatio baptismi sanguinis, & Martyrij latronis, Tract. de Stella & Magis, de Cœna Domini, & Passione Christi. Et certè cuiuscunque sit, scriptum constat ætate Cornelij & Cypriani, atque adeo eandem auctoritatem meretur. Id colligere est, non modo ex titulo & præfatione, sed & ex fine Tractat. de Natiuit. Domini: Vbi certaminum non sine periculo, id est, Martyriorum fit mentio: & quod contra Nouatianos agat, de pœnitentia vera nunquam sera, Tract. de Baptismo & de passione Christi, immo & nominatim Nouatum impugnet, Tract. de cœna Domini.*

PRÆFATIO SEV Prologus.

SOLENT Matres infantulis nuper editis in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex euentibus imponere nomina; vt in ipsis primordialibus initiis quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio à consueto limite deuiaret, & à virtute patrum degenerans, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conuersationis formam eis infunderet

infunderet & doctrinam, vt honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuariè vel inconsideratè nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, vt vocaret ea & propria imponeret nomina, prouisum est in populo antiquo & institutum, vt aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret à cæteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac & Iacob magnarum rerum extitere indicia, & præloquebantur ventura, nec decrat impositorum nominum ' secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea à viris illustribus obseruatum (vt nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cęsaris titulo succedentem honorare progeniem, & imperatoriæ dignitatis hæredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere: breui titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ præposito nomine suo prouidentes, vt integritatem operis & laborem auctoris tam stili quàm personæ in posterum auctoritas conseruaret; & facilè scripturę subtilitas indicaret, si aliqua manus inuida elegantiæ tractatuum climatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quę alius laudabiliter dictasset, furtiua translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem seposuit, vt & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinsecca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, per hęc viuax eorum fama & gloria indelebilis perseuerat. Nos verò qui vix intelligimus quę ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo iudicamus, ne fortè nobilis materia, cuius explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quàm ornatam nostra præsumptione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; ' indulgentiam meretur humilitas, quę quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandum, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec à me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse, cùm nihil sim; qui hoc à vobis maxima supplicatione quæsiui, vt non essem quod sum, & humiliter supplicaui vt ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentaui si possem manu vestra me sustinente, honestè descendere, quod quia non potui vrgentibus flammis, non attendi quò prosilirem dum me vorax incendium non cremaret. ' Sublimes materię subtillum ingeniorum exigūt tractatores: nec facilè de artibus rectè iudicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conueniente & studio philosophari possunt, & securè aggredi res abditas; eorúmque conatibus se peruiam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis rerum secretarum facies patet, cuius serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in diuinis, quam in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & ' ignaros sensuum ad litteras illas pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi vsurpate magisterium quæ ignorant. Huius rei formam Seraphim faciem Dei, & pedes velat; & patentibus quæ in medio sunt, principium finémque maiestatis diuinæ alarum extensio infra supraque operiens, aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri diuinitas, quam vtique inuestigatio fidelis aliquo modo odorat vel sentit, sed puram eius essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promptu haberi non potest: neque enim diffinibilis est diuinitas, sed verius sinceriúsque remotio indicat negando quid non sit, quàm asserendo quid sit: quoniam quidquid sensui subiacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest non conuenit maiestati: hebes est in hac consideratione omnis acies sensuum, & caligat aspectus. Hanc inuisibilem lucem, & inaccessibilem naturam sex alis hinc & inde Seraphim statu & volatu circumeunt & abscondunt, statu æternitatis immobilitatem monstrantes, volatu verò altitudinem eius, sicin superioribus eleuatam, vt quantumlibet ad cor altum homo ascendat, exaltetur Deus, & comprehensionis importunitatem euadat. Nec tamen

Gen. 2.

Gen. 17. 21. & 25.

Esai. 6.

alæ illæ, quæ Dei velant substantiam, nostros conspectus diffugiunt, sed illæ puris mentibus se visibiles exhibent, & operum Dei ratio siue eorum quæ ex nihilo sunt, siue eorum quæ ex materia vel factæ sunt vel fiunt, se intelligibilem exponit: & quæ circa Deum & quæ sub Deo sunt mundi potest cordis quoquo modo sinceritas contemplari. Prima rerum conditio, sex instituta diebus, fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim sui ipsius artifex esse, aut potuit quis nouam creare materiam, nec potuerunt multa & diuersa rerum esse principia: quia nisi ad vnum cuncta respicerent discordia & infinitate cuncta turbata voluerentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in se discordes materiæ, nisi omnibus factoris auctoritas imperaret: & vnius monarcha potestatis, vniuersitatis causas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpositum in inferiora accepit, sciens quis hunc honorem contulerit: nec tamen ea scientię perfectione illustratus est, vt eo modo cognosceret conditorem, quo eius cognitioni reliquæ creaturæ subiectæ sunt: sed distantiam maximam experitur inter summa & infima, & ex hoc ipso esset Deo acceptior & humilis, quo auctori suo se in nullo posset conferre: cuius effugere dominium nec penetrare consilium, nec poterat vitare iudicium. Itaque cui circa ipsum sunt angelici spiritus, licet inuisibilis naturæ sint, in legationibus tamen suis se auditu manifestant & visu & salutis nostræ ministeriales sæpissimè experimur, quorum officia & nomina in scripturis sanctis habentur. Illa quidem superiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum: & nunciant quæ iubentur, spiritalitatem iniuncti negotij peragentes, non vniuersitatis explicantes scientiam: quia ad nos numerus & mensura & pondus refertur. Deus verò his omnibus non arctatur, sed excedens omnia & æternaliter antecedens potestas & virtus nil habet coæuum, nec immensitatis eius profundum vlla creatura vel cœlestis vel terrena metitur. Quæ verò sub ipso fiunt, implent templum; & præsens Ecclesia cognitionem, earum rerum assequitur, quæ ad cultum iustitiæ, quę ad ordinem vitæ, quę ad gradus ascensionum, quæ ad conuenientiam morum, quæ ad honestatem huius conuersationis & gratiam pertinent contemplationis: hæc aguntur & exercentur in templo præsenti & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæsitus illico inuenitur. Gustamus, delibamus, odoramus, & propè est: cùmque accesseris, longius abit. Et quomodo fulgur nubes disrumpit, & repentina coruscatio non tam illuminat quàm hebetat oculum: ita aliquando nescio quo modo tu tangeris, & tangi te sentis, cum tamen qui te tangit, non intueris. Dicuntur tibi quędam verba arcana intrinsecus quę efferri non sufficis, vt dubitare non possis, quia iuxta est, immo intra re qui te sollicitat: nec tamen sicuti est, se tibi videndum concedat, Rachel ad odorem, non ad esum, Liæ mandragoras concupiscit; tu sponso fide non complexu coniungeris, tu spe concipis, donec Christus in te formetur; & deposito pondere huius cadaueris, eiusdem sint puritatis caro & spiritus, & renouata natura sobolem immaculatã parturiat. Rachel quippe visum principium sonat. Quod verbum in principio apud Deum in suo proprio esse, mihi non patet, sed quibusdam nominibus Deum inuoco & dico: iustitia, veritas, sanctificatio, charitas: & quęro aliquas species vel formas, & per quas quid sentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum est, facilius video, si hoc sensui meo quasi esu incorporo: principium autem illud vix remotissimo odoratu quasi pertransiens sentio. Illa quidem intellectualia per visibiles creaturas, quantum fas est animæ videre vel præuidere, diuina mente à longè prospicimus; in multis per opinionum & coniecturarum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppressi, exclamamus cum Apostolo: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! Cordi igitur nostro se offert Deus, & aliquid sui luminis infundit inuitans & prouocans. Nisi enim aliquo modo sentiretur, nec apprehendi, nec inquirendi spes esset aliqua vel facultas. Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus similitudinem, & per omnia suauitatis differens; eoque desideratur copiosius, quo cætera delectamenta excedit. Desiderium autem inquirentes purificat, & purificatio exclusis enormitatibus ad formam Dei prouehit ascendentes: atque ita in opere suo imago & similitudo Dei multis laboriosisque prouectibus propriam sibi demum indicat dignitatem. Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem nisi incarnati Verbi magisterium accessisset, humana defecissent

Sap. 11. Isa. 6. Gen. 30. Ioan. 1. Rom. 11.

fecissent ingenia: & nescio si & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus assurgere: sed associata carni diuinitas assumptam naturam ex parte suæ voluit esse claritatis consortem, & apertis cœlis super doctorem & Dominum nostrum ad superiora nostrum introduxere aspectum: & vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre, & de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipso est, instillata est nobis aliqua portio. Et cum Philippo audiuimus: Qui videt me, videt & patrem. Nec tamen in hac visione plena potest esse sufficientia, donec in splendoribus sanctorum in die virtutis suæ agnoscatur " ratio gignentis & geniti & procedentis: quam oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ad liquidum hucúsque ascendit. In his omnibus quæ dicta sunt omnino sensum nostrum materiæ excedit sublimitas, & stilum repellit moles nimij ponderis, & ascensionis arduæ difficultas: sed præcepti vestri, pater excellentissime, me coegit necessitas, vt tentarem, si fortè importunitate studij aliqua possem de sanctuarij supellectile vellicare, & reducto in partem velamine, alto subtilique aditu propitiatorium intueri. Præsumpsit meditatio aspicere à longè, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora sæcularia esset indagare; si tamen sæculum vel tempus dici potest ante lucem & diem & solem; & quo modo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna diuinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, " cùm non esset quod regeretur, & vsu speciè que careret illa inanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & vtinam me ipsum cognoscam & sciam. Quod si animæ meæ, quæ corporis mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem; nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quate ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, vt tam violenta dominatione spiritũ opprimat, & melior dignior que natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem vniuersitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem. Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum, facile & pronum est esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina statim à pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis fauoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species; " quæ per concupiscentias carnis in vitam animam trahunt, clam palámque de conclaui ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoréque conuulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus, captiuus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, impropriè dico: quia hæc vitia propriæ animæ sunt, quę sentit & mouet & viuit: cui imputatur peccatum: 13 quia ipsi datum est arbitriũ. & iudicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic vtitur anima, sicut faber malleo vel incude in qua format omnium turpitudinem idola, " & fabricantur quęlibet quarumcunque voluptatum simulachra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda: sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quęcunque affectauerit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur: post cuius discessum nulli apta vsui superest putredinis massa, & paludis accruus. Quidquid enim sentit, à natura corporis alienum probatur. Quod verò caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem contendere dicitur, & repugnare, impropriè arbitror dictum, quia solius animę lis ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat, certior in huiusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quàm in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ potest homo errare vel decipi: quia non per omnia à fine vsque ad finem intellectus humanus attingit: sed in his quæ oculis & manibus subiacent, nulla subtilitas iudicium impedit: quia fœtentia à non fœtentibus, decora à turpi-

Ioan. 1. *Ioan. 4.* *Esai. 54.* *1. Cor. 2.* *Tit. 1.* *Galat. 5.*

bus, amara à dulcibus, dura à suauibus, & à dissonis consonantia facile discernuntur. Sed desiderij sui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi, obdormiunt. Cumque euigilauerint, sero pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in cæteris omnibus quæ malignè patrata sunt, huiusmodi vltio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se conuomit. Sed auaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœnitet eum cumulasse quod crescere optat, non minui: 15 & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coaccruat. Vnde hæc sitis diuitiarum miseris pectoribus assidet, & ambitionis sallugo bibulam animam occupat; vt per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu, vbi aliquis aditus patet, anheli prodeant, discurrant ad iudices, blandiantur meditatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, vt sedeant cum principibus; eo quæstu, vt maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem iustitiæ opprimat, & quare enetuata ratio cùm stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; 16 maximè cùm defectus iste à damnationis sententia pendeat, & hanc ineuitabilem pœnam antiqua transgressio sit sortita. 17 Ergo si me ipsam nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoto, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, vt videã principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia maiestatis imperat, & ipsa impossibilitas omnes ingenij nostri conatus repellit. Ea igitur quæ licita sunt & concessa tangamus, & circa cunabula saluatoris prima infantiæ eius fercula degustemus; & circumcisi & loti victo diabolo, sanctitatis affectibus in cœna cum Domino recumbamus; vbi pane angelorum refecti, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, vt de hoc mundo vehiculo crucis euehamur ad cælum; Spiritu sancto nos replente, vt qui deinceps nos deuehat, & patefaciat quidquid in exilij huius peregrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum. 18 Librum igitur quem de cardinalibus Christi Domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi, in quo fons sacramentorum & disciplinæ huius in qua stamus origo; formam & exemplar rectè viuendi nobis proponens, ab humili aduentu vsque ad gloriosum eius reditum ad patrem gradatim conscendit: quem potius in mente nostra quàm in pagina scribi desidero; & vtinam in sanctitatis vestræ conspectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

ADNOTATIONES IN Præfationem.

1 Secundum sensum suorum effectuum] *Sic lego ex coniectura pro*: secundum sensum suum, &c.

2 indulgentiam meretur humilitas) *Hoc quoque, pro*: mereretur.

3 cum nihil sim) *Plane & istud, pro*: sum, *Alludit enim ad verba Apostoli.*

4 honeste descendere) *Forte*: discedere.

5 Sublimis materiæ, &c.) *Quum quod Latinè præfatio, Græcè dicatur πρόλογος, cum Morelio sustuli distinctionem illam, qua hæc pars Prologus intitulabatur.*

6 ignaros sensuum ad litteras illas pertinentium) *Locus pro difficultate scriptura.*

7 sed verius sinceriúsque remotio indicat) *Locus obscurus.*

8 spiritalitatem iniuncti negotii peragentes) *Apud* Remboldum, *qui primus hoc opus edidit, potest legi*: specialitatem.

9 Sed quia ex parte sentitur, admirationi est odor ille & sapor) Manut. & Morelius: dolor ille: *sed non placet.*

10 ratio gignentis & geniti & procedentis) *En distinctionem personarum Trinitatis.*

11 cum non esset quod regeretur) Manut. & Morelius: gereretur. *At illud placet: quia præcedit*: regnum.

12 per concupiscentiæ carnis vitam animam trahunt) *Censeo legendum*: per concupiscentias carnis inuitam animam trahunt.

13 quia datum est ipsi arbitrium) *Locus pro libero arbitrio.*

14 & fabricatur) Ex *coniectura Cauchij sic lego, pro*: fabricantur.

15 & discola obstinatus) Discola, *pro*: idololatra.

16 maxime cùm defectus iste *Ita appellat peccatum originale.*

17 Ergo si meipsum) *Hoc rursum ex coniectura Cauchii, pro*: ego

18 Librum igitur) *Sic legendum prorsus censeo, pro*: libellum, *est enim iusta magnitudinis liber. Sicut etiam paulopost lego*: conscendit, *pro eo quod erat*: conscendens, *corruptè.*

DE

DE NATIVITATE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

NAtiuitatis Christi historiam pulchre dilatat, & ipsius exemplo humilitatem inculcat. Mariæ interim virginis Deiparæ priuilegia recenset; quod originalis peccati incendia in ipsa ita extincta sint, vt legem mentis lex carnis non infestaret; quòd sine dolore pepererit; quòd virgo simul fuerit & mater. Deinde, vbi pastorum laudes paucis attigit, prophetiam de Christo Isaiæ 9. pulchrè explicat, & velut aliud agens coniugis continentiam præfert & virginitatem, hoc adijciens: Si diuinis consiliis obstiterint tentamenta, adesse Deum fortem, qui quum mundum vicerit, suis victoriam promittat militibus: atque adeo in paruuli Christi nomine, de mundo, de diabolo, de nobisipsis victoria nos potiri posse.

ADEST Christi multùm desiderata & diu expectata Natiuitas, adest solemnitas inclyta; & in præsentia Saluatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit Ecclesia. Gaudia nobis cælitus nuntiantur, lætitia imperatur. Nox ista sacri partus conscia, nouis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cælestibus superi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adsunt Angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus, & cùm ipsi sublimes sint, infirmos non aspernantur. Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cœlestes, gloriæ & gratiæ diuinæ præconia modulantes. Nec satis fuit superius arcana referare cælestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonę voluntaris noui muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in aduentu suo bonas expectantium voluntates: & multiplicatis testibus certa præsentiæ suæ dare indicia, vt iam non expectaretur quasi venturus, sed qui venerat, videretur; & essent angeli quem sibi noua Christi infantia consecrarat, sancti ortus & loci indices. Vnus Gabriel virgini obumbrationem virtutis Altissimi nunciat multitudo cælestis exercitus, gratulabunda Saluatorem mundi prædicat aduenisse, & reconciliata terrestria superis canit: & consilium antiquum prodiit: palam nec iam secretum est; sed innotuit publicè in conspectu gentium reuelata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo à nobis differens, excepto quod peccati expers fuit Saluatoris humanitas. A supernis legationibus Incipit Euangelium, cuius primi dictatores angeli extiterunt. Nec iam in manibus Prophetarum similitudines, & ænigmata inuoluuntur: sed angelorum iubilo, & hominum stylo, & euidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, vmbrisque remotis, lex & Euangelia sunt vnita. Multiplicantur testes, militia cælestis conclamat, credit pastorum cuneus & exultat. A sapientibus & prudentibus non quærit testimonium, qui paruulis se reuelat. In huius doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores Rhetorum, non inductiones persuasorię adducuntur, ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt: & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, vt nullum infidelium repugnantia inueniret diffugium. Nox illa omni luce clarior: sermones angelici pacem hominibus nunciantes, designato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur. Pastores illi amplius mente quàm oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus inuisibili magisterio Spiritus sancti, quem paruulum vident: confitentur immensum, & piæ ei deuotionis affectum pręsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas: vt poneretur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad initium sui posset admittere veritas. Veniunt in Bethleem: quem prędixit Gabriel, inuenitur Emmanuel: ciuitas parua, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, nisi reclinatorium in stabulo: mater in fœno, filius in pręsepio. Tale elegit fabricator mundi hospitium, huiusmodi habuit delicias sacrę virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio lacinię congeruntur, genitrix est & obstetrix, & deuotam dilectę soboli exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, iungit oscula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio, nullus dolor, nulla naturę contumelia in puerperio. Pedissequas substantia fami-

liaris non patitur; mancipiorum obsequia sumptus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diuersorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulę, * incrustaturam tectum, & soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lauacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ iniuria matrem Domini læserat; quoniam sine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, vt legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa oblatæ quieti paruit: & in diebus separationis non se à thoro Ioseph, qui eam nunquam tetigit, sed ab ingressu templi & cæteris quæ lex prohibebat, continuit. Vltro maturus ab arbore baiula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod sponte prodibat. * Nihil in hac re petiit vltio, nec præcedens delectatio aliquam expetiit pœnarum vsuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctum est, ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat iustitia, vt illud vas electionis communibus lassaretur iniuriis; quoniam plurimum à cæteris differens, natura communicabat, non culpa. Erátque ei proprium priuilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quòd erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Vnde & matri plenitudo gratię debebatur, & virgini abundantior gloria, quę carnis & mentis integritate insignis, spirituali & corporali intus & extra Christi pręsentia fruebatur. Ornamenta quę deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores; quia præsentia paruuli, sic eorum qui aderant, Ioseph, * & si quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminauerat animos, sic corda illexerat; vt in hoc summo bono omnium bonorum vnita collectio videretur, nec opus esset euagari & mendicari per partes, quod simul in se vno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sanè non est credendum ministeria defuisse, nec recesserat à venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam: & templum quod sibi consecrauerat adornabat. Seruabat sacrarium suum & sanctimoniæ thalamum honorabat: lætificabant consolationes huiusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reuerentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla legem spiritus affligebat. Paruulus sugens vbera pura alimonia vtebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quę humanum superant intellectum imbuebant: erátque vtrinque mira iucunditas, cum pia sanctę matris & deuota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confœderatis affectibus mergerentur. Extrinsecus nuda erant & egena quæ videbantur, * nihil in illa paupertate videbatur diuinum, nisi his quibus reuelatum est desuper: quorum primi fuere supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, vt laus Christi perficeretur: * quin piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & à pauperibus & humilibus prędicatio paupertatis * haberet initium. Execrari solent Ægyptij hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oues & pecora. Sed huiusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ouium obtulit: quę in eo quod cælitus inflammari visa sunt, quod grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham, Isaac & Iacob viri Deo familiares: pastores Patriarchę duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata populi recipit principatum. Heliseus de aratro Propheta constituitur: Dauid de post fœtantes accipitur, & in regni solio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, sacrificari sibi pręcepit Deus, eiúsque sanguis Israelitarum postibus illitus exterminatorem angelum repellit & abigit, nec timetur mortis periculum, vbi tantę reuerentię conspicitur signum. Ad vmbram Petri languentes consurgunt, Apostolis subiiciuntur dęmonia, cedit idiotis reprobotum eloquētia: prędicante Paulo, captiuas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti: nec fastus, nec altus circa Christi discipulorum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos diuites aspernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hospitium, his qui in forma huius scholę in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adorauere pastores, & paruulum confitentes, Deum simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adorauerunt, nouerunt. Fuerat quidem

Gen. 46.
Gen. 4.
Exod. 3.
1. Reg. 19.
Psal. 77.
Exod. 12.
Act. 5.

quidem miraculum, quod apertis cælis, lux fulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti, quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent tamen circa infantiam pueri diuinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepij angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod maiestatis erat indicium, sed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit, & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta. Idemque spiritus qui longe ante Prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos vt viderentur inuisibilia, intelligerentur ea ad quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus. Hinc est quod prædixerat Esaias: Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, huc nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen eius Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis: si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mereris. qui nec dum loquitur, quo modo consiliarius erit? paruulus quo modo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fidei mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes inuenies, & quòd omnino necesse fuit immensum fieri paruulum, & filium Dei hominis filium euidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemptibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit diuinarum humanarúmque rerum consiliarius: quo modo diuinitas & humanitas in vnam personam conuenerunt, & vbi æstimata est infirmitas, fortitudo inuenta est; " & corpus humilitatis nostræ diuinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cœlesti gloria perpetuum habeat principatum. Ad paruulos venit Christus, & cum paruulis conseruatur, pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in synagoga Iudæorum in Esaiæ volumine cùm legisset in sabbato, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit, quod à Spiritu sancto vnctus sit, & ad euangelizandum pauperibus pater eum miserit. Item in Euangelio gloriatur, confitetur Domino cæli & terræ, gratias agens, quod reuelata sunt diuina mysteria paruulis, à quorum intellectu sublimitas huius mundi repulsa est; quæ Deo subiici non potest, dum secundum carnem & sanguinem inuisibile ipsius suis regulis inuestigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; vt quicunque piè vult viuere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare præsumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cœlo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster paruulus attulit: & à cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona. Quia verò Filij Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, vt essemus secum beatitudinis cohæredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenámque lætitiam, cum spiritus diuinam repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus, cùm nominis Christi & hæreditatis consortes, & diuinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per corpus. Iurauit Dominus & non pœnitebit eum; & promissionum suarum nonimmemor, sicut se daturum nobis iurauerat, sic compleuit. Filius datus est nobis: qui cùm in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ eius, non est confusus se ad formam serui exinanire, vt qui de fraternitate eius gloriantur & voluntascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Iacob innitantur, & cantantes canticum graduum ab imis ad superiora conscendant. O Domine quàm admirabile est nomen tuum! verè tu es Deus qui facis mirabilia. Non modo mundi huius staturam admiror, non stabilitatem terræ, cùm eam complectatur volubile firmamentum, non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem eius perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps reuiuiscunt: miror Deum in vtero virginis, miror omnipotentem in cunabulis, mirot quo modo verbo Dei caro adhæserit,

Marginalia: Esa. 9. — Luc. 4. — Mat. 10. — Psal 109. — Heb. 1. — Philip. 2. — Gen. 28. Psal. 119. & sequ.

quomodo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit; miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam saluatoris. In breui poterat patrari negotium, & poterat tantus labor abbreuiari ad solum Christi verbum; sicut factus mundus, & disposita cuncta ad eius imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in eius seruitium facta sunt omnia, facilè creditur. In cæteris quocunque modo aliquæ satisfaciunt rationes; hic solus me complectitur stupor. Et cum Abacuc cano: Consideraui opera tua & expaui. Miror ieiunium, miror tentationes, miror omnipotentem in sepulchro iacentem; miror occisum & resurgentem. 11. Hæc sunt noua mira quæ prædixerat Hieremias: Nouum faciet Dominus super terram. Mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus eius ab eo, Iesus-Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumpsit ex virgine; " quem cæli cælorum non capiunt; qui implens omnia cùm sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur. Nouum est & inauditum, quod in materni angustia vteri circumdedit intra se fragilis caro virtutem Altissimi, & ordinem rerum cursúmque naturæ mutauit sapientia Dei: & vbique diuinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata muliebri vtero, " vt cum vniuersa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra se omnia continens, extra vniuersa complectens. Quem nos paruulum, Propheta nuncupat virum; insinuans ei nunquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit quod creauerat, " saluans quod perierat, ad vitam reuocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis; & peregrinum à maiestate; puer sugens vbera, panniculis inuolutus & sustinens conuicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est paruulus iste, qui & alibi dictus magni consilij angelus, eo quod secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondita, publicè reuelauit, & cùm nemo nosset patrem, nisi filius ipse arcana Dei referens, indaginem Trinitatis explicuit; loquens patri, & à patre responsum accipiens, & Spiritum sanctum infundens discipulis, " generationis & processionis intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentię vnitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; vt beneficia collata homo intelligat, vt io eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cùm ceciderit resurgat. De virginibus, ait Apostolus, Præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, vt quæ nupserint, sic permaneant; quæ verò virgines sunt Dei, cumulatione castitatis integritatem exhibeant Christo: & in hunc modum quæcunque auctoritate diuina immobilia constant, sic maneant; quæ verò in alterutrum potest libertas arbitrij flectere, locū eligant priorem: quia & si bona sunt, & à Deo instituta coniugia, melior tamen est continentia, & virginitas excellentior: quam non cogit necessitas aut mandatū, sed perfectionis suadet consilium. Quòd si diuinis consiliis obuiauerint tentamenta, & liberas mentes ad carnales reuocauerint appetitus, adest Deus fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cælo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: Regnum cælorū vim patitur, & violenti rapiunt illud. In paruuli huius nomine cum hoste antiquo congredimur, & fortis armatus superueniente fortiore de atrio antiquitus possesso potenter expellitur, & præsumptæ infestationis audaciæ silentium imperatur, Defectui carnis nostræ quę à primitiuis fecibus originalis mali infecta languerat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati vnimur, nos in tantum corroborat; vt de mundo & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu viuificis mysteriis inhærentes, vna caro, & vnus spiritus simus, dicente Apostolo: Qui adhæret Domino, vnus Spiritus est: Si hi ad quos sermo fit, dicuntur Dij, & filij excelsi, nominis, hæreditatis, & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cùm homines sint ex indigniori materia, in captiuitatem redigunt, & conspuunt ligántque dęmonia. Et quidem in hoc tempore in stadio vitę huius se exercet militia Christiana, & præeunte Christi vexillo,

Abac. 3. Hier. 31 Ioan. 1. Isai. 9. 1. Cor. 17. Ioan. 16. Mat. 11. Luc. 11. 1. Cor. 6.

vexillo, quem & paruulum vidimus & cognouimus Deum: & quos spiritus consilij & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus; quos eruditio, diuina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in præsenti disciplina huiuscemodi non esse gaudij, sed mœroris; eo quòd non sine periculo certamina peraguntur. Bonum verò certamen certantibus pacatissimum fructum in futuro exercitatis in iustitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicauit naturæ. Ipsi gloria & imperium à modo, & vsque in sempiternum. Amen.

Hebr. 12.

ADNOTATIONES.

1 & euidenti rerum indicio constans & consonant simul] *ita lego, pro eo quod corrupte legebatur* indicio constat.

2 Tale elegit fabricator mundi hospitium] *Hoc quoque lego, pro*: Tale egit.

3 nullus dolor] *Prorsus sic lego ex coniectura Cauchij, pro* dolus, *eo quod sequatur* nulla naturæ contumelia in puerperio; *præsertim quum in sequentibus latius hoc prosequatur.*

4 incrustaturam tectum & soli parietes vestiebant] *Magis placet hæc lectio marginalis apud Remboldum & alibi, quam quod in contextu est* in crustaturam.

5 Nihil in hac re petiit vltio] *Istud etiam ex coniectura Cauchij, pro* vltro. *Facit autem his locus pro immunitate D. Virginis à peccato originali, & præsertim sequentia*

6 & si quis fortè alius ibi erat] *Irrepserat vitio operarum superflua hic negatio apud* Manutium.

7 Nihil in illa paupertate videbatur diuinum nisi is] *Etiam hoc rectè legit Cauchius, pro* non his.

8 quin piscatores] *Hoc Remboldus, rectius quàm Erasmus* qui.

9 haberet initium] *Ita lego pro* habet, *quemadmodum etiam paulopost* Pastores Abraham, Isaac & Iacob; *pro eo quod alij*: Pastor.

10 & vt corpus humilitatis nostræ, &c. habeat principatum] *Ex Cauchio adiecimus particulam*, vt, *prorsus necessariam.*

11 Hæc sunt noua quæ prædixerat Hieremias] *Prorsus sic legendum pro* Esaias: *neque enim hæc verba apud Isaiam, sed apud Hieremiam reperiuntur.*

12 quem cœli cœlorum non capiunt] *Omisi particulam* &, *quæ sensum obscurabat.*

13 vt cum vniuersa ambiret] *Locus mutilus.*

14 saluans quod perierat] *Cum Cauchio omisi adiectam* quæ *particulam.*

15 generationis & processionis intimans rationes] *Locus pro processione Spiritus sancti etiam ex filio.*

16 quæ vero virgines sunt Dei] *De his vide librum de Disciplina & habitu virginum. Rursum autem hic locus est pro libero arbitrio. Item pro peccato originali. Et mire facit hic locus contra eos qui dicunt impossibilem continentiam.*

D. Cyprian.

DE RATIONE Circumcisionis.

ARGVMENTVM.

Circumcisionem Abrahæ mandatam, non apud solos tantum Hebræos, sed & apud Arabes & Phœnices, filijs etiam Esmaël & Esaū vsitatam, valuisse docet ad peccati originalis expiationem. Ad quod etsi ab Adam vsq; ad Noë, & deinceps ad institutionem vsque huius sacramenti, efficatia essent sacrificia vetera, imperatam postea circumcisionem, cum fidei tempora propinquarent, vt singulorum sacrificia, singulare Christi præcederent holocaustum. Post quod, iam non aliam circumcisionem requiri quàm cordis, qua titillatorios carnis motus, rationis auctoritate compescamus.

INter omnia Testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione solemnius antiqua celebrauit religio: nec tamen in Hebræos, sed etiam in Phœnices & Arabes hæc traditio inoleuit. Reliquæ gentes tam mandatum quàm factum irrident; & Deo minimè afferunt conuenire, vt Saluatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile iudicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori, sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Iob Dei testimonio approbatum, iugibus sacrificiis occupatum; nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo temporum diuersis in locis multi viri insignes, qui iustitiæ Dei subiecti, hoc signo carebant; licet filios Esaū & Hismaël putandum sit huius traditionis non fuisse expertes. Verum cùm opus istud & antiquitas commendet, & iubentis auctoritas, inquirenda est tanti martyrij ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini eius tanto pondere mandata est, vt quisquis in illa gente huius signi careret differentia, Ethnicus non Iudæus reputaretur, & à titulo filiorum Israël, abraderetur proscriptus. Hoc cùm octaua die iussum sit celebrari, & nomen circumciso aptari, intimatum est his qui digni Sanctorum consortio censebantur,

Iob. 1.

Gen. 17.

quod eorum nomina scriberentur in cœlis, & æternę beatitudinis, quam post vitę huius septimanam, octaua consequitur, hæredes fierent & consortes, quicunque vitæ innocentia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent. Teneta itaq; infantia huiusmodi erat imbuenda doctrina, & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & ineuitabili vindictę etiam in paruulis adhibenda erat seueritas: & antequam ebulliret sartago libidinum, prouisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & extingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & vniuersa perlustrans incendium. Ideóque dolor voluptati, & sanguine delectationis sanguis tormenti opponebatur; vt in primis elementis discerent paruuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrænandosque turpitudinum appetitus, necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, vsque adeo corpus suum redigens in seruitutem, vt diceret: Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus. (Gal. 2.) Cuius facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectóque confusionis operculo, quamuis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus iudicium: viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorij sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest: quia nec totum hoc membrorum, sed anterior eius portio iussa est circumcidi. Res sanè maxima est, si non egrediatur foras huius contagio corruptelæ; & insaniens bestia corrupti anhelitus catenis ferreis in vltimis animæ recessibus alligetur, intúsque fractis dentibus se ipsam concupiscētia captiua mandet & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; vt qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat (1. Cor. 9.) quæ possunt, huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremptoria est contendentibus, sed probatoria huius sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnē, vt victor homo peccati & pœnę, post triūphos solemnes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber à peccato & pœna. Hanc verecundiam post præuaricationem vanitati subiecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet, inquietudine perurgente, & inuoluntariis motibus (Rom. 7. Gal. 5.) fatigata infelicitatis suæ deplorat miseriā, liberari de corpore mortis huius desiderans; & pacifici tranquillique status à Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctātur, & causatur ratio aduersus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum, quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc vtique prima non sentit conditio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæsit indiuidua pœna peccato: de quo erubescent quicunque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tam assiduis illusionibus non confundatur? quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe huius mali intus in tenebrosis recessibus latitans, vt viderit animam alias occuparam, & minùs ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens, pudicitiæ puritatem inopinatis inuadit assultibus. Ideóque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. His rediuiuis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem huius vitæ septimanam iugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in cętetis quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrij retinent libertatem. Hic vero vbi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naphtha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis priuatur honore, in tantum vt rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exurgant. Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant.

Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptari signaculum. Sane originale peccatum quod a primis patribus in totam generis huius successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari, licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est,

quæ

quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & affectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam vsque ad Noë sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ vsque ad illud tempus sine legis distinctione diuinitus inspirata institutione primi hominis celebrarent. Illa vero sacrificia aut in animalium sanguine, aut aliarum oblationũ incensionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, sed vt intelligeretur immutabile iudicium & prolata ab initio sententia in peccatum. Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiscentia affligi, & morte peccatorem puniri nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod subuenire, quin stimulus carnis sine vlla exceptione colaphizaret infirmum, & vsque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captiuum. Et mors quidem carnis cõcupiscentiarum intersecabat ludibria, nec poterat vltra peccare illud quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat vlla ratione illa absolui damnatio, nisi morti omnium vita omnium subueniret, & progenerali morbo, gratia Dei singulare propinaret antidotum. [4] Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium sanctis patribus reuelauit Deus, voluitque vt paulatim assuescerent homines passioni & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & supplicium in remedium commutarent. Huius oblationis doctrinam sacrificia continebat antiqua: & incensiones & mortes huius consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cùm iam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina, iussa etiam in paruulis amputari, vt proprij primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum ob aturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent haulocaustum. Vbi vero Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, vt in morte sua patris voluntatem impleret, cessarunt sacrificia, nec iam truncationem præputij Euangelium imperauit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam membrorum quàm affectionum petulantiam gladio spiritus resecari, immutabili decreto mandauit. Et tantæ dignitatis illa vna redemptoris nostri fuit oblatio, vt vna ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta intrauit, in sanguine proprio, vt deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cœlorum vim patitur; nec iam in expoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute, vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

1. Cor. 12. — *Psal. 39.* — *Heb. 9.*

ADNOTATIONES.

1 in Phœnices & Arabes) *Vide D. Hieron. in Hierem. cap. 9.*

2 nec legimus circumcisum) *Granius* legibus, *et prius placet.*

3 non tantum circumcidens) *Sic lego ex coniectura Cauchii: pro* non tamen.

4 Hoc antiquum redemptionis nostræ consilium) *Granius* antiquæ, *verum prius placet.*

DE STELLA ET MAGIS & Innocentium morte.

AGVMENTVM.

Primum latissimè prosequitur solemnitatis Epiphaniæ historiam & mysteria, deinde Innocentium pro Christo Martyrum, atque adeo & baptismum sanguinis celebrat; hinc eorum beatitudinem cumulatam comprobans, quod Protomartyres primum in ordine Sanctorum locum habeant, & secretorum conscij diuinorum, propinquitate familiarissima, clementiam Dei pro nostris exorent laboribus, & nonnullis veniam obtineant immeritis.

NAto in Bethleem Saluatore, audita est in Euphrata eius in terris præsentia, & vsque ad syluas campósque gentium nouæ huius natiuitatis est fama porrecta, in Iudæa à pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines huius rei notitia penetrauit, & incolis Sabba præclari stella luminis [1] cœleste numen nouis splendoribus indicauit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte Mathematica vim discursúmq; nouerant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata: Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Iacob, & homi-

Num. 25. & 24.

nem in Israël, cuius fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo temporum nec in Iacob idolum, nec in Israël simulacrum esset. Dij homines illi huius prophetiæ prouentum expectauerant, & vbi venit plenitudo temporis, orto repente nouo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti, quàm signo dromadis inuecti, in Iudæam stella duce perueniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere tanti nominis personæ; sed vbi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem paruuli sequerentur, Herodi noui regis inquisitio nunciatur. Euocatis itaq; Magis, rei huius ordinem cum omni diligentia sciscitatur. Audit natum in Bethleem esse paruulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites Propheta, licet gentilis, prædixerat, & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum, quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Iudæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: à fortitudine eius qui quasi vnicornis obuios penetraret, in cuius obsequium vltrices de Italia trieres in Iudæę terminos aduentarent, & vsque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expauit & timuit. Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonio: quoniam de Bethleem quæ est Ephrata, egrederetur paruulus, qui dominator esset in Israël, cuius egressus esset ab initio à diebus æternitatis. Cúmque ea quæ domestici codices continebant, cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret conuenire, diuinis tentans reluctari consilijs, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandũ paruulum cum omni deuotione illico affuturum, cum per reuertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expauescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quàm Herodis impietas: quia proprio Iudæi abutentes priuilegio, cùm visitationi diuinæ inuenirentur ingrati, causam sibi cum Herode fecere communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas aduersus Dominũ & Christũ eius fremerent, & pariter in eius odio consentirent. Ecce alienigenæ à fluminibus Æthiopiæ ad paruulũ Christum supplices veniunt, & filij dispersorum deferunt munera; accedunt qui longè erant & qui propè recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium inuenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur. Quia verò neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; pręuaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gẽrium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurũ & odoramenta prę̃sentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regẽ, in thure sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamuis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati Verbi & exponit mysteria, & breui subtilique indicio vtriusque naturæ humanę diuinęque exprimit vnitatem, quod & proprium est vnicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri, cuius regnũ & imperium suis mundũ replet splendoribus, in odorem suauitatis summus sacerdos & Pontifex Christus se obtulit, cuius caro passionis cremata carbonibus, incensionis suæ fragrantiam trãsmisit ad cęlos, & vsque hodie odor ille suauissimus in terrestri cælestique Ecclesia indeficiens perseuerat. Quod autem passibilitas, quam obediens Deo voluntariè suscepit, incorruptione firmata sit, virtus myrrhæ obuians corruptelæ suo probat effectu, & visibilium ratione numentum, immortalitatis solidæ constat euidẽs argumentum. Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam reuertuntur: quia necesse est, vt qui credunt ad iustitiam, ore etiam confessi fint ad salutem, deinde vias eligunt arctiores, & se districtioribus mandatis obligant: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per artas verò & difficiles reditur ad superos. Propter verba labiorum Dei religiosus quisque vias duras ingreditur, & iugulator voluptatum, stantem ex diuerso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas, ieiunio affligi, & carnem in seruitutem redigere, scopulosæ sunt semitæ, sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites reuertuntur. Non est rutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui oderunt Deum, fœdera iungere, nec de religione cum malignantibus

Mat. 11. Mich. 5. Psal. 2. Exod. 23. Rom. 10. Mat. 5. Psal. 16.

malignantibus inire consilia, quorum familiaritas infantiam Christi studiosè persequitur; & antequam formetur Christus in nobis, in ipso piæ conuersationis initio, vt extinguatur spiritus, & suffocetur vita iustitiæ, penitus elaborat: [6] Delusum se Herodes conqueritur, cùm Magos alias comperit diuertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet nouerit euasisse, & acriori inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatus. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitę statum eis procurat: & quòd ille in perditionem molitur, hi vtuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc momentanea damna, celeri compendio acquiruntur. Ecce paruuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus, bestialis sęuitiæ, inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subito fiunt Martyres & dum vice Christi, & pro Christo auulsi, à matrum vberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infantilis vasculi receptaculum deserens, iam non tenelli corporis ætatisque nouitię tempore tenetur: sed ab illis Infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, à quo militiæ suę quærens stipendium, ad lucis & pacis æternę pręmittitur gaudia; & [1] Epiphanię solemnia in cælestibus celebrat, nec in stellę alicuius lumine, sed in ipsa claritate diuinę pręsentiæ gloriatur. Acta est natiuitatis solemnitas sursum iubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactantium laus est perfecta, resonantibus vsque ad cęlos victorię tubis; & versus est paruulorum vagitus in gaudium, & luctus in iubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & baiulante gloriosissimi triumphi solemne vexillum. Nec potuit mundus inficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum: & pedes qui nondum lutum calcauerant, vrgens citatúsque transitus non est passus vllis sordibus inquinari: sed in ipso vitæ initio tota illa innocua phalanx, sine vllo integritatis detrimento, ad solidioris vitę translata est gloriam. Et quę expectari poterat annorum elapsu rationis discretio; repente nullis iam ætate illa temporibus subiecta, omnis consummationis reperit finem; & casuum accidentium mutabilitates euasit. Euigilauerunt sensus quos sopor infantiæ opprimebat; displosisque palpebris intuiri lucem, In momento assecuti sunt, quę pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & ascendentes per omnium virtutum gradus sine doctrinę humanę exercitio cumulatam inuenere mensuram: ita vt in ordine sanctorum protomartyres primum habeant locum; [2] & secretorum conscii diuinorum, propinquitate familiarissima clementiam Dei pro nostris exorent laboribus; quos vsque hodie funestus Herodes persequitur, quorum sanguine & morte diabolus delectatur: Hi itaque à cunabulis in cœlum translati, facti sunt superni capitolii senatores & iudices, [3] nonnullis veniam obtinentes immeritis; assistuntque miserationibus & vltionibus diuinis, sed sæpius agni, quem, quocunque ierit, prosequuntur, mansuetudine, quam ira vel furore vtuntur. Hi nuper cruore lacteo loti primitias baptismi martyrio consecrarunt, tradentes posteris formam, vbi necessitatis articulus excluserit moram; non minus ad lauacrum animę sanguinem efficacem, quam sanctificatas verbis solemnibus aquas, maximè cum nec sanguis hoc elemento careat, sed aquarum motu per totum corporis alueum fluat. Spiritus verò sanctus & aquis & sanguini superfertur, qui subiectos sibi fouet & abluit; quo baptizante idem occisio quod mersio operatur, qua extinctam peccati vitam virtutémque emortuam vtriusque rei continet sacramentum. Ipse enim est qui vel hoc, vel alio modo, quicunque est ille modus, baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Christum Dominum nostrum.

Matt. 3.

Apoc. 14.

Genes. 1.

ADNOTATIONES.

1 Cælestis numinis] *Censeo legendum* : cæleste numen; *Ita restitui poterit hæc vox quæ sequitur* : indicauit. *Alioquin non male conicit Cauchius reponendum* iudicatur.

2 Cum his quæ ab alienigenis dicebantur] *Sic recte Morel. pro eo quod erat* : cum his qui, *pessime.*

3 quod & proprium est vnicuique] *Ita prorsus lego* : *pro* : quid.

4. incensionis suæ fragrantiam] *Rursus hoc ex Morel. pro* : flagrantiam.

5 stantem ex diuerso hostem] *Forte* : ex aduerso.

6 Delusum se Herodes queritur, cum Magos alias] *Accipit* : alias, *cum hic tum infra alicubi, pro*: alia, *id est, per aliam viam.*

7 Epiphaniæ ſolemnia) *Iam tunc igitur ſolemnis erat Epiphaniæ dies.*
8 & ſecretorum conſcii diuinorum, &c.) *Locus inſignis de oratione ſanctorum pro nobis.*
9 nonnullis veniam obtineant immeritis) *Denuo repoſui:* nonnullis, *pro eo quod* Manuſ. *&* Morel. nonnulli.

DE BAPTISMO CHRISTI, & manifeſtatione Trinitatis.

ARGVMENTVM.

PRincipio baptizatum ideo Chriſtum docet, vt ſacramento baptiſmi perennis daretur auctoritas; quippe quum baptiſma Ioannis plenam non haberet virtutem, ſed exterius lauacrum præcederet ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarum ablutio & peccatorum remiſſio. Deinde manifeſtam illic Trinitatem eiuſdem ſubſtantiæ latius proſecutus, oratione eleganti, qua nos filio obedire paratos coram Deo proteſtemur, tractatum concludit.

NON ſatis eſt quod Angeli locuti ſunt paſtoribus, quod apparuit ſtella Regibus, quod natiuitati, & perſonæ, & loco conſona Prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Chriſto perhibentia teſtimonium, in vnam conuenere ſententiam: ſublimius & perfectius teſtimonium profertur diuinitus, & ipſe pater inuiſibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita à ſæculo fidei ſpecies declaratur. Veniebat Chriſtus ad baptiſmum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, ſed vt ſacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla perſonarum acceptio comprehenderet: quoniam remiſſio peccatorum ſiue per baptiſmum, ſiue per alia ſacramenta donetur, propriè Spiritus ſancti eſt, & ipſi ſoli huius efficientiæ priuilegium manet. Verborum ſolemnitas, & ſacri inuocatio nominis, & ſigna inſtitutionibus Apoſtolicis ſacerdotum miniſteriis attributa, viſibile celebrant ſacramentum: rem verò ipſam Spiritus ſanctus format & efficit, & conſecrationibus viſibilibus, inuiſibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ vnctionis diuinæ pinguedo, ſanctificationibus officialibus infundit, & rem ſacramenti conſummat & perficit. Si in Petri vel Pauli nomine baptiſmi gratia donaretur, poſſet alius alio videri ſublimior: & ſecundum miniſtrorum merita hæc ſingularis gratia æſtimari, vt melior eſſet baptiſmus eius qui ſanctior videretur, & indignior eſſet qui ab eo acciperetur, quem non amplior æſtimatio commendaret. Hæc & in alia ſacramenta transferretur iniuria, vt non in eis vnitas, ſed diuerſitas haberetur; ſi cenſeretur à melioribus fieri meliora, & minus haberent vtilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic euchariſtia vna alia melior, & baptiſmus pro miniſterio vel melior, vel deterior crederetur. Abſit hoc à fide Catholica, abſit à religione Chriſtiana tantæ corruptionis fermentum. Vna nobis fides, vnus Dominus, vnum baptiſma: quod ſi ab indigno fortè fuerit conſecratum, non audet iuſtus iterare vel corrigere quod ſemel eſt factum: quia per quemcunque fiat, idem eſt; nec hoc priuilegium meritis eſt datum, ſed gratiæ, & propriè ſibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus eſt, aut nos gloriamur in Paulo, ſed in cruce Domini gloriamur, cuius virtus omnia peragit ſacramenta, ſine quo ſigno nihil eſt ſanctum, neque aliqua conſecratio meretur effectum. Hinc omnium ſanctificationum exurgit ſublimitas & profundum, & longè latéque plenitudo diffunditur gratiarum. Quod ne vlla præſumptio ſibi doni huius in poſterum gloriam vendicaret, in hoc ſicut & aliis, Domini noſtri Eccleſiæ ſuæ prouidit benignitas, vt ipſe baptizaretur à ſeruo: ne conſerui conſeruorum miniſterium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferretur; quoniam ſiue Iudas ſiue Paulus baptizet; Chriſtus peccatum lauat, abſoluit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex vteris ancillarum. Scribæ & Phariſæi in cathedra Moyſi ſedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine poteſtatis vtuntur, & officium non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorciſtis: Chriſtum, inquiunt, ſcimus, & Paulum nouimus, & in nomine Chriſti, quem Paulus prædicat, adiurati egredimur, vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine ſuo nihil quæſtuarij peragunt exorciſtæ, nec ſe eis deferre ipſi dæmones profitentur: ſed nomen Chriſti etiam per lucrorum ſectatores ſuæ gloriæ retinet poteſtatem & fiunt in talibus cauſis miniſtri mercenarij: ſicut naues onerariæ quæ per pelagus euehunt

Mat. 3. — Ephes. 4. — 1. Cor. 1. — Gen. 30. — Mat. 23. — Act. 19.

euehunt inſtitores, quàm rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis inhiant quàm ſaluti. Et tamen mare ſæculi huius neceſſarios habet huiuſmodi tranſuectores: alioqui ceſſabunt commercia, nec ex tranſmarinorum copia, aliorum inopia habebit ſubſidium, nec occurrent ſibi ſolatia regionum, ſi vehicula tollantur de inuio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe ſæpè malorum miniſteria ſuffragantur. Supponit itaque ceruicem ſanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, ſuſcipit tamen Chriſtus baptiſma Ioannis. Præparabat viam Domino Ioannes lauando exterius corpora, vt præcederet exteriùs lauacrum ſecuturum baptiſma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remiſſio. Præceſſit quod erat ex parte, vt conſummatio ſequeretur. Horret tamen Ioannes, & accliue ſibi eſſe ſacrum Chriſti caput non patitur: quia maiorē à minore benedici antiquis regulis refragatur: & criminalis ei viſa eſt vſurpatio poteſtatis. De plenitudine Chriſti omnes accepiſſe, & ſeipſum cum cæteris prædicarat Baptiſta: ideóque Deo & hominem manus imponere iudicabat temerarium, lauare eum in quo non erat peccatum æſtimabat ſuperfluum. Se ad ſoluendam calciamenti huius corrigiam confeſſus indignum, formidabat exhibere prælatum, ſi ipſe in magiſtro ſine cauſa tentaret hoc agere, quod ab ipſo ſuſcipere neceſſarium dignoſcebat. Ideóque tremebundus, humili ſatisfactione poſtulanti miniſterium negat aſſenſum; non quod obedientiam detrahat imperāti, ſed quod iudicio ſuo ſeruo ſubdi, non competat maieſtati. Tu, inquit, venis ad me, & à te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: ſic enim decet nos omnem complere iuſtitiam. Ioannis humilitas non arguitur; nec vituperabile viſum eſt Chriſto ſimplicitatis diffugium, quod reuerentia non importunitas ſuggerebat. In hoc igitur omnem impleri iuſtitiam aſſeuerat, ſi doctrinam præcedat exemplum, & honore ſe inuicem preueniant, qui maiorem & qui minorem obtinent locum; & qui maior eſt, fiat minor, & præceſſor ſicut miniſtrator: ſi in vnitate ſacramentorum omnes ſimul conueniant, ſi pacis Eccleſiaſticę fœdera non diſrumpant. Baptizatur Chriſtus, nec vltra Iordanis retrorſum conuertitur: aruerunt vnctiones Iudaicæ, cerem oniæ putruerunt; perpetuo lapſu baptiſmi gratia emanat ad poſteros, nec vlla vetuſtate ſiccatur. Adeſſe ſe tantis myſteriis & præſentiam ſuam dignoſci dignata eſt ſempiterna diuinitas; cæliſque apertis in ſpecie columbæ Spiritus ſanctus ibi ſeipſum oſtendens, & intelligi voluit & videri, & quietiſſimo elapſu adueniens, ſuper Chriſtum quieuit & manſit. Acceperat quippe familiare ſuper hoc ab eodem ſpiritu Ioannes reſponſum: quia ſuper quem Spiritum ſanctum ſub hac ſpecie videret, ipſe eſſet apud quem baptiſmi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui ſolus à nullo ſanctificatus, & cuncta ſanctificans, non tam intereſſet ſanctificationibus & ſacramentis omnibus, quàm patraret. Sed & vox patris audita eſt cælitus: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi benè complacui, ipſum audite. Hucúſque Domine ſancte pater non audiuimus te loquentem, qui multifariè olim patribus locutus es in Prophetis, & per Angelos ſanctos quibus ad diuerſa ſæpe myſteria à te legatio eſt iniuncta. Te ipſum non ita ante hoc tempus locutum audiuimus, vt perſonaliter tibi aſſignetur locutio quam proferres. Hanc vocem à paternitate tua delatam nemo eſt qui ambigat; non eſt qui ſibi hoc verbum audeat arrogare, non eſt in cęleſtibus agminibus qui Dominum Ieſum, ſuum audeat filium nominare. Certè tibi ſoli nota eſt Trinitas; ſolus pater ſcit filium, patrémque nouit filius, nec à quoquam niſi eo reuelante eſt cognitus. In hac diuini magiſterij ſcola pater eſt qui docet & inſtruit, filius qui arcana Dei nobis reuelat & aperit, Spiritus ſanctus qui nos replet & imbuit. A patre potentiam, à filio ſapientiam, à Spiritu ſancto accipimus innocentiam. Pater eligit, filius diligit, Spiritus ſanctus coniungit, & vnit. A patre nobis datur æternitas, à filio imaginis eius conformitas, & à Spiritu ſancto integritas & libertas. In patre ſumus, in filio viuimus, in Spiritu ſancto mouemur & proficimus. Conuenerunt ſimul ſempiterna diuinitas, & temporalis humanitas, & eo tenore vtriuſque naturæ facta eſt vnitas, vt impoſſibile ſit quod iunctum eſt abinuicem ſeparari, ſed verbum & caro ſic ſunt vna eſſentia, vt perfectam & integram ſincera coniunctio faciat vnitatem. Nec iniuria eſt, ſed gratia Dei, ſi quod minus videtur, digniori iungatur; cum inferior natura contumeliam probrúque peccati non contrahat: nec eſt minoratio maieſtatis, profectio paupertatis; nec

Hebr. 7. Ioan. 1. Matt. 3. Luc. 22. Ioan. 1. Matt. 3. Luc. 3. Hebr. 1. Matt. 11. Act. 17.

altitudinem Dei in aliquo humilitas dispensatoria dehonestat. Hoc testimonium auditum est, quia filius Dei est quem Ioannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, vnicus patris, in sua natura inuisibilis, in nostra visibilis; vt fide & experimento fulciatur doctrina, dum & visu & intellectu incarnati verbi notitiam assequatur. Dilectus à patre * immeritos nos dilexit, vltro visitationis suæ nobis beneficium largitus est, vltro sanauit, vltro curauit, vltro libertate donauit: Etiam ingratos prosequitur hic amor & reuocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat; vsque ad mortem Christi duxit dilectio, & resurgens à mortuis charos habet, quibus tantæ charitatis affectum ostendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipso Deo dictante nostris sensibus imprimuntur; vt communio nominum nos associet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina nostrum emolliant animum, accendántque deuotionis affectû. Per omnia sibi pater in filio complacuit, nec vlla in eo serpentis sunt reperta vestigia, nec sacerdotij eius pœnituit Deum: quoniam sacrificium quod in cruce obtulit, sic in beneplacito Dei constat acceptabile, & perpetua virtute consistit, vt non minus hodie in conspectu patris oblatio illa sit efficax, quam ea die qua de saucio latere sanguis & aqua exiuit, & semper reseruatæ in corpore plagæ salutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donatiuum requirant. * Huic dilecto filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit seruus tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, doctrinam tuam amplector; suaue est mihi eloquium tuum, viuus & efficax sermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior, vsque ad diuisionem spiritus & animæ, meæ attingens, carnales & spiritales intra me separat & sequestrat affectus: & à vilibus pretiosa distinguens, quasi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis mercimonia columbarum, sed à sanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum irasceris, audio cum misereris; siue parcis, siue flagellas, iustum & bonum te prædico: in ira te supplico, in clementia gratias ago, nec sanctis sermonibus contradico. Loquere, magister bone, libenter te audio, & cum aduersaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo disciplinam: nec latet me, te docente, ad siccandas corruptionum mearum putredines prodesse cauterium, & mundare cicatrices veteres sal disciplinæ tuæ, Euangelio tuo medente infusum. Præcipis vt infundam corrupto pulmoni hyssopum, & spiritus tui suauitate epota, totius malignitatis inflatio detumescat. A te, Deus bone, humilitatem discentes, quasi mansueta animalia quieto gressu te baiulamus sessorem; nequaquam sub hoc onere lassitudinem, sed quietem inuenturi: quia iugum tuum non est graue, sed leue: & lex tua, & testimonia iustitiæ & præcepta, timor & iudicia delectabilium in se rerum continent sacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit transgressores: & vt lotis mundisque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonstrat offendicula, & insinuat diuerticula, quibus periculosi transitus euitentur, nihil impossibile, nihil iubet austerum. In quibusdam per legem tuam promissa præmia nos inuitant, in multis pœnæ propositæ, & supplicia vel damna territos animos à scelerum retrahunt appetitu: neque lex tua scripta, à lege naturali in aliquo dissonat, sed reprobatio mali, & electio boni sic animæ rationali infixa sunt diuinitus, vt de hoc nemo rectè causetur: quia nulli ad harum rerum persecutionem deest scientia siue potentia; quia & quod agendum est, scimus: & quod scimus, facere possumus. Quod si impossibilia essent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua, sic abdita, vt non posset intelligi quid à nobis tua expeteret altitudo, licet inuitus nemo peccet; posset tamen ex multis excusare delictum, nisi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum distinctio auctoritate cognoscibili prouidissent, & simul se complecterentur possibilitas & facilitas, scientia & potestas. * Præcipis mihi, Domine Deus, vt diligam te; hoc & possum & debeo: & totum me & interius tibi esse iubes obnoxium; & de proximo iubes, vt ad meam eum mensuram complectar. Gratias ago tibi clementissime Deus, quia quod quæris à me, prius ipse donasti: & quo modo tu me dilexeris, si linguis hominum & Angelorum loquar, nec dignè possum eloqui, nec vniuersa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Iustum est, Domine, vt diligamus te; quia & ipse nos diligis: & iniquum omnino est, vt te in aliquo dilecti tui offendant. Verè hoc mandatum legem complectitur,

1. Reg. 3. Psal. 50. Hebr. 4. Ioan. 2. Mat. 21. Mat. 11. Mat. 22.

complectitur & Prophetas, & in hoc verbo omnium scripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine, verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audiuimus; hic inuenit consummationem omnis religio; primum est hoc mandatum & vltimum; hoc in libro vitæ conscriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem. Legat hic vnum verbum, & in hoc mandato meditetur Christiana religio; & inueniet ex hac scriptura omnium doctrinarum regulas emanasse: & hine nasci: & huc reuerti quid quid Ecclesiastica continet disciplina, & in omnibus irritum esse & friuolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis est qui te non diligit: nec diligit te, qui scienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos à te positos transit, & Euangelij tui decreta transgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo simul deseruit. Non pertinent ad te speciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum huius sæculi traiectores; non audiunt te, sed sicut aspis aures suas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato seruiunt & voluptati carnalium amatores. Lex tua Deus, Apostolorum & Martyrum testimonio confirmata, paruulis tuis pauperibus spiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, sapientiam præstitit, & lætificauerunt animas eorum iustitiæ tuę, in quibus per eandem legem eodem dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminauit, vt in pace & sanctimonia viuentes pacificis & mundis cordibus te viderent; & simul amor sanctus & timor castus perseuerantibus tibi studiis obedirent; vsqueadeo tibi ascensionibus huiusmodi propinquantes, vt fierent iudiciorum tuorum conscij, & per ipsos tua & nunc postmodum iudicia exerceres. Præcepisti Domine, vt audiamus dilectum filium tuum: gratias tibi agimus, quia nos eius magisterio commendasti. Nos vero ex præcepto tuo eius doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu sancto, omni tempore audiemus.

Mat. 6.

1. Tim. 3.

ADNOTATIONES.

1 neconserui conseruorum ministerium detrectarent] *Ita prorsus legendum, pro*: nec.

2 Se ad soluendam, &c.] *Ex Grauio reposui*: Se, *eo quod erat*: Sed: *corrupte*.

3 certè tibi soli nata est Trinitas] *Manut. reposuit*: sola, *sed etiam aliter sensus constat*.

4 immeritos nos dilexit] *Sic legendum censeo, pro*: immerito.

5 Huic dilecto filio tuo] *Erasmus hic nouum sermonem faciens, falsus est cod. Remboldi qui primus hoc opus edidit. Dum enim quæ sequuntur, littera maiuscula excusa essent; & forte fortuna in frontispicio pagella; videbatur illi superscriptio*: de Baptismo Christi, *nouus esse noui sermonis titulus. Quare rectè à Morello & Manutio prioribus sequentia coniuncta sunt*.

6 Præcipis mihi Domine Deus vt diligam te, hoc & possum, &c.] *Recte sic Cauchius, Morellus & Manutius pro*: vt diligam te hic, & possum.

DE IEIVNIO ET TENTAtionibus Christi.

ARGVMENTVM.

PVlcherrimè integram Euangelicam historiam de Ieiunio & Tentationibus Christi prosequitur: multis interim Ieiuniis vim & efficaciam in impetrando quiduis à Deo prosequitur, paucis etiam agens sub finem contra ambitiosos & Simoniacos.

ANNO tricesimo carnis assumptę, baptizato Domino in Iordane, postquam reuelante patre, quod filius Dei esset, innotuit; non iam conueniebat eum putari filium Ioseph, vel esse subditum illi. Nec tamen repente ad signa & miracula & doctrinam vsus est potestate, sed interim auctoritatem continuit: & antequam notum se faceret mundo, exposuit se tentandum diabolo: non vt diuinitatis integritas probaretur, sed vt tentatoris confunderetur pręsumptio: dum fame & lassitudine post ieiunium veritas humanitatis pateret, quę diuinitati associata omnino peccati sensu & consensu careret. Hac ętate tempus doctrinę insinuatum est rationabile, & ante has metas perperam inuadi magisterium data est forma: quia non competit annis impubibus sedere in cathedra, & in primo genitis boum lege aratio est interdicta. Iam vero cum ętatis & temporis ratio conueniret, & ad obediendum verbo Christi mandatum cœlitus aduenisset: voluit tamen sapientia Dei primo erudiendos informare

Deut. 15.

exemplo, & contra tentamenta proponere documenta; vt audiret & videret & sentiret humana rationabilitas, quàm insuperabilis sit victrixque peccati, si libertas arbitrij libero moderamine ditigatur. Igitur desertum Christus ingreditur: ibi suo, id est, Spiritu sancto duce & comite conuersatur. Locus secretus eligitur; quia solius Dei iudicio ieiunia sunt agenda, & singulariter inspectorem adiutorémque Deum volunt hæc habere certamina, neque in agonibus aliquibus periculosius militatur. Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur, nulli virtuti fauor ita blanditur. Ieiuniorum sudoribus laus importuna se ingerit: & subtilissimis aculeis penetrans animam, dum extollit, emollit; & pungit, cum vngit. Virtutem in hypocrisim vertit, & simpliciter inchoata peruertit. Quasi tinea quod integrum erat, rodit & occupat, & sanctitatis fundamenta euellit & dissipat. Subtilissimum malum proprio laqueo hypocritam iugulat, & propriis armis sanctitatem impugnat. Castigatio carnis spiritum inflat, & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat. Contemptus venerationem venatur, fames & calamitas laudibus saturatur. Mens hoc veneno imbuta in miseriis deliciatur, & occupata hac scabie in vlceribus gloriatur. Religio fit superstitio, & succedit ei ambitio subordinata. Extincto spiritu quatriduano cadaueri solæ supersunt exuuiæ, virtutis species exanimis & simulachrum sanctitatis. Tanta est hypocritarum dementia, vt fœtoribus pro odoribus abutantur, & pretiosa vilia, & aspera suauia arbitrentur, & fauorum sapor omnium dulcedinum superet condimenta, omnisque delira sensualitas contrariis delectetur. Propter hoc solitudo carens arbitris, & eremus assentatorum satellitio vacua à ieiunante Christo eligitur, vt non cum carne & sanguine, sed cum spiritalibus nequitiis dimicetur, & amotis minarum occasionibus homo cum diabolo colluctetur, & soli sint in palæstra Christus & antichristus, spiritus & antispiritus. Neque putet homo se euasisse pericula, cùm in eremum venerit: quia quanto subtiliùs, tanto difficiliùs à tentatore inuaditur; qui cogitationum foribus assidens, omnia virtutū germina in ipso ortu strangulare molitur. Imaginem Christi delere cupiens; adulterinos colores naturali pulchritudini superducit, claritatem spiritus interpolat & obnubit. Verùm liberiùs anima expedita obuiat impugnanti, vbi compedes impedimentorum defuerint, & aspectu irritamenta non nouerint; securiórque est congressus, vbi singula non vellicant dimicantem, nec inebriant animum lenocinia voluptatum. Honestiùs cum spiritu quàm cum carne luctamur: quia carnis complexus fœdas exhalans nebulas, eum qui sibi adhæserit aliqua ex parte contaminat: nec libidinum morsus quisquam euasit illæsus. Flatus ille pestilens etiam longè positos inficit, & hoc certaminis genus fugam potius quam assultum requirit. Et quia solent oratione & ieiunio dæmones edomari, munitio eremi cum huiusmodi armatura exemplo magistri recipit Christianos: quos etsi omnes diuersorium non excipiat loci; animi tamen omnino necessaria est solitudo, vbi erecta specula; mens sibi insopita prouideat, detersa rubigine coruscantibus armis importunum hostem terreat & repellat. Ieiuniis vitiorum sentina siccatur, petulantia marcet, concupiscentię languent, fugitiuæ abeunt voluptates. Extinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammiuomi fornax Vulcani extincta intrinsecus, montes conterminos non adurit. Ieiunium si discretione regatur, omnem carnis rebellionem edomat, & tyrannidem gulæ spoliat & exarmat. Ieiunium extraordinatios motus in cippo claudit & artat, & appetitus vagos distringit & ligat. Ieiuniū, si humilitate ornetur, seruos Dei, mundi efficit contemptores. Ieiunium carnes azymas mundat & solidat: & putredines quæ ex adipe prodeunt, consumit & siccat. Ieiunium scripturarum deliciis pascitur, contemplatione reficitur, gratia stabilitur, cœlesti pane nutritur. Danieli interpretatio somniorum reuelatur ieiunio, & tres pueri de Babylonio illæsi egrediuntur incendio. Moyses in monte quadraginta diebus cum Domino perseuerans; & Dei familiare colloquium, & legis ministerium ieiunio promeretur. Helias quoque eodem dierum numero abstinens in eremo conuersatur. Vtilitas ieiuniorum temporibus Christianis clarius patuit, & à multis frequentata in plurimos se effudit. Quotquot viros virtutum vidimus, sine ieiunio non legimus ascendisse: nec aliquid magnum moliti sunt, nisi prius abstinentia præcessisset. Quotiens aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiuniis incubuere & lacrymis, & pernoctantes

Mat. 4. Ephes. 6. Dan. 1. & 3. Exod. 24. 3. Reg. 19.

pernoctantes in orationibus, ciliciis carni hærentibus supplices beneficia postulatunt. Nec defuit prouentus, vbi ad pedes Dei sacrificium contriti cordis offerens se prostrauit humilitas, sed propè fuit inuocantibus se Deus, & porrexit manum naufragis, & subuenit afflictis. Si Moysen, & Aaron, & Samuelem hodie haberet Ecclesia, cùm inuocarent, exaudirentur: & orantibus Iob, & Noë, & Daniele, populo parceretur. Rarus hodie Phinees, qui perfodiat impudicos: rarus Moyses, qui occidat sacrilegos: rarus Samuel, qui inobedientes lugeat: rarus Iob, qui pro filiorum negligentia sacrificium offerat; rarus Aaron, qui coram Pharaone comminationes diuinas edicat: rarus Noe, qui his, quibus submersio imminet, arcam bitumine litam prouideat. Flens cum Apostolo dico, inimicos crucis qui terrena sapiunt magistratus, quorum Deus venter est; qui in his quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quàm Dei, speciem pietatis habentes, virtutem vero abnegantes. Inueniuntur præpositi innumerabiles, qui ieiunia & orationes nec digito mouent, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur, non sunt idonei intercessores, Domini contemptores, nec conuenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente ieiunio, & sacris studiis antecedentibus non patitur postulatio deuota repulsam. Eligitur solitudo, vt soli Deo vacans animam cum in se per continentiam mactauerit voluptates, purgatis affectibus ad cælestia euolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suauitatem prægustet. Forma igitur ieiuniorum proposita fixóque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummauit, Satan cùm esurientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum silentii sera opus illud eximium saluator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subuenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium Dei; sed dubiè dispenséque consulens tendiculas blandis innectit sermonibus; vt obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum. Caro & lassitudo, & cætera huiusmodi hominem testabantur, virtutis integritas, & vita carēs omni peccato perfectius ei priuilegium adscribebant; & diuinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes Prophetæ & Sacerdotes, sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inuenta est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccauerunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem iustitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumpserunt. Non ita Christus in quo verbi carnisque sic conuenit natura, vt nulla alteri ex altero iniuria deueniret: quia in carne socia nullam diuinitus maculam reperit, nec secuta est, nec præcessit. Hæc naturarum coniunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur, vel quod esurire posset diuinitas, vel quod tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, vt de Christo vtrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: vt cùm Deus confessus se fuerit, absurdum videatur quòd Deum esurīat, & in quamcumque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire: quod si esuris, manifestum est filium Dei non esse, quem violentia necessitatis communibus indigentiis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam: sic enim fiet vt euadas periculum, & si hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis: neque enim technas Diaboli Dominus ignorabat, sed diuino cauillatori satisfecit eloquio, subtillissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animę, id est, verbum Dei eduliis corporalibus preponendum, & cirius attentiúsque menti prouidendum quàm ventri. Nec opus erat vt hoc facto insidiatori innotesceret:

Ezech. 14. Num. 15. Exod. 32. 1. Reg. 15. Iob. 1. Exod. 5. Genes. 6. Philip. 3. 2. Tim. 3. Isai. 25. Mat. 4. Luc. 4.

quia nullo figno eius poterat inuidia commutari, cuius incorrigibilem iniquitatem desperatio sigillauit. Superfluum igitur erat ad suggestionem eius ibi nulla profutura miracula operari; cùm satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderii motus defectio non esset; sed virtus. In nullo Christum aliqua coëgit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis disposuit, & persoluit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare ieiunium, ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum: quod vtique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis panes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertúsque dimissus est, nec obtinuit vt se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans obediret seductoris consilio, quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia. Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subiiciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adiecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gulâ non potuit, vanâ gloriâ subuertere nititur. A multis ambigitur vtrum fuerit hîc translatio corporalis, & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Iudæa in Chaldeam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reuertens de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem reuoluebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconueniens: quòd humeris eius saluator insederit, & pro vehiculo vlus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cuius insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, vt vtrobique eum diabolus assumeret ad tentandum. Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed cæteras eo modo circumduxit tentationis astutias, vel circumduci passa est patientia saluatoris, quo modo Ezechiel cùm super fluuium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu, ciuitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, & in vrbe sancta & frequentia populorum quasi nouus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi iactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ Angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent & conseruarent illæsum. O execrabilis diaboli malitia, ô stulta nequitia, ô insensata versutia, ô præsumptio excæcata! Putabat malignus quem gula non vicerat, vana gloria superari. Experientia quippe rerum didiceret, & in multis probauerat: vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquúmque esse virtutibus malum adulationem: nec facilè quemquam posse euadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus, qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non benè de se velit sentiri: & si si rectè viuit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum iudicia consputat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genenere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere saluatori: vt popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen iuxta nomen magnorum qui sunt in terra: si geminato miraculo ieiuniorum constantia innotesceret populo, & victoribus Angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quàm Angelorum obedientia, comprobaret; Huiusmodi consiliis filios hominum Satan corrumpere consueuerat, & robustis virilibúsque animis etiam huiusmodi cogitatus immittit: & si ab ingressu mentis arceatur, renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi euomens, abominationem horrore nauseare compellit. Sic, vt aliquid poëticum inseram, "temulentus Cyclops illiciti coniugii appetitor, licet à Pallade repellatur, in gremio tamen eius Erichthonium fundit: & incorrupta Minerua, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur. Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi obiicitur, & Satan auctoritate

Mat. 4.

Dan. 14.

Act. 8.

Singularis opinio.

Ezech. 4.

auctoritate scripturę abutens malus legis interpres pręcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, nedum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus ulla pręsumptione tentetur. Alia explorator malignus argumenta conatur adducere; & ad summam cumulúmque nequitię suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi huius sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili, & contemptibili schemate obumbrari) & dominatione vniuersorum vsque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem. Solent viris virtutum huiusmodi pręstigia se offerre, [13] & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus iudicentur, facilè acquiescunt: & tam proprio quàm alieno fascinati iudicio à rectitudine corruunt, euersáque cathedra mentis, humo fractis ceruicibus colliduntur, repentéque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est; & turbinis huius impetu auulsum est, quidquid antiquę religionis labor meruerat. Malum hoc Adam in paradiso pulsauit & strauit, cum subiectionem quam Deo debebat fastidiens, appetiit dominatum; & cùm vellet esse sicut Deus, fine Deo se vidit & nouit: & conspectam carnis Euæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subiectam deiecit ambitio; [13] potetátque exterminio eius posteritas didicisse, quàm misera mutatio fuit de delitiis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibúsque auaritiam condemnatam: Hoc malo restitit, & resistere nos saluator edocuit, vt soli Deo subiectus sit homo quantumcunque profecerit, vt in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut [14] peremptoria est altitudo quęsita, ita & periculosissima est oblata: non quod potestas quę ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio diuina peccatorum sit obstetrix, sed quod excellentiam, cuius Spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas; vt qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditorem, & gratia largitorem. Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quòd eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumptio: Videbam, inquit, Satanam tanquam fulgur descendentem de cœlo. His verbis eorum animis intimans, quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium existens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatę dominationis ambitionē deiectionis eius fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse, si quis prærogatina celsitudinis donetur, sed hanc esse certam stabilémque veri gaudij metam, si vocatio nostra iustificatione muniretur: & tunc demum ratum cōstare beatificationis prouentum, si huius ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis seruaretur. Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis sufficientes sumus, sed ex domino sufficientia nostra est, & contentos solò Deo necesse est ei esse omnes accliues, cui totum debemus quod viuimus, quod mouemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur, donec ad cumulum perueniat copia consummata; vsque adeo conferta coagitatáque mensura, vt nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilémque metam omnes & animę & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regna huius mundi transitoria & mutablia immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus, cùm ipse dicat regnū suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam remouens, dęmonum subiecerit potestati, sed quia in his qui amorem mundi Dei amori pręponunt, non dignetur diuinitas sibi facere mansionem: & impossibile sit eos à Deo regi, qui se diabolo tradidere: quia Christi & Belial nulla est participatio, nec aliqua iustitię cum iniquitate potest esse communio, [15] Regnum hoc non est naturę, sed malitię: persecutio est, non defensio, & tota huius potestatis virtus in mortem damnationemque eorum qui sub hoc principe militant, claborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis, turres eius sunt crimina, arma quarumcunque turpitudinum molimina. Huius Regis teloniarij sunt pauperum oppres-

Matt. 4.

Gen. 3.

Luc. 10.

1. Cor 3.

Luc. 6.

Ioan. 18.

2. Cor. 6.

fores, tribuni seductores, præfecti iudiciorum peruersores. Cubicularij eius sunt quæstuum aduncatores, mercimonij traiectores, ærarij sacerdotes, nummularij doctores, conductitij defensores, linguæ subdolæ vel consilij locatores, venales auxiliarij, bilingues causidici, concinnatores mendacij; fabricatores peccati, vestiti mollibus, amicti discoloribus. In domo huius regis sunt: qui paludamentis talaribus pauimenta verrentes, capillis muliebribus se in fœminas transfigurant, & dignitatem virilem non sine naturæ iniuria dehonestant. In hoc regno sunt quicunq; veritatem Dei commutant in mendacium; quicunque, quasi in taberna vitiorum præcones, venales animas impurissimis dæmonibus corrumpendas exponunt. Hic auaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiscentiæ suæ quisque Idolum colit, & propriæ libidinis adorat simulachrum. Non hæc te Domine Iesu gloria mouet; non huius mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis, aut prosterneris; non adoras malitiam, non peccato subiiceris; qui seruis tuis dæmonia subdis, & omnem huius mundi gloriationem destruis & confundis. Insanissime Satan, qua fronte, qualinqua ausus es dicere saluatori; vt ante te, qui stat inflexibilis, & immobilis, caderet? vt te damnatum, ipse qui te damnauerat, adoraret? Quis ausus, quàm impudens hæc fuit præsumptio? Quid desperate sparasti? An filium Dei putabas posse tecum apostatam fieri? Si de mundo visibili, id est, cœlo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te iactas habere dominium: nec cœli, nec terræ tu conditor, nec solem moues, nec cursum das sideribus, nec per te voluitur firmamentum; nec vides aut intelligis Deum, nec vllum tibi est cum cœlesti militia consortium, vel aliquam habes ad superioris mundi claritatem accessum. Huius inferioris mundi tua est scabies, languentis sunt vlcera, hæc scalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitij est, si quid corruptelæ, tu cadaueribus assides, tu contrectas putredines, tu distemperas fæces, tu versas fœtores: tu spiritus nequam, tu in pristino fæculi huius fermentator immundus, tu sanctitatis corruptor, & simplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinuentor: in his regnas quos inquinas, & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent suggestorem, te habebunt tortorem te quoque cum illis vltricia incendia concremabunt. Stultis vanisque promissionibus nullus à corde Christiano dari debet accessus, sed primis titillationibus obuiare debet abigens manu: nec foueri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax est diabolus, & his qui sibi obtemperant, multa se daturum promittit. Malum hoc in vniuersa Ecclesia vagatur, & communis pestilentia innumerabiles occupat, vt pro gloria huius mundi qui liberi erant, se vendant in seruos, & per vitia ad seruitia deputentur, & obligari pacto chirographum subiectionis conscribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur, & per omne scelus copiosæ libidines exquiruntur. Iudas ille proditor venditurus magistrum, prætaxatum pretium à principibus exegit sacerdotum: Quid mihi; inquit, vultis dare, & ego eum vobis tradam? Vsque ad mortem Domini amor lucri se ingerit, nec vitæ saluatoris quæstus desiderium parcit. Etiam in sinu sacerdotum ambitio dormit, ibi sub vmbra recubat, in secreto thalami se fraudulenter occultat Simon Apostolorum temporibus venalem putans Spiritum sanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat emere potestatem, per quam plura lucretur. Hæc sacrilegij forma per omnia officia gradúsque discurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quisquam diaboli hæc esse negotia, & nundinatores eius quicunque hęc exercent commercia, nec quidquam huiusmodi ab eo, nisi præmissa apostasia, donari. Inuerecundè tentator ambitiosos aggreditur, [16] & conditione perniciosa præmissa præmia talia pollicetur, vltra quæ extendi non possit cupiditas, regnorũ scilicet omnium monarchiam & vniuersitatis dominatum, vt in omnibus mundanis vnus homo quasi Deus habeat potestatem, & vni omnia subiecta sint, & generale vectigal excellentiæ principali cuncta persoluant. Quid vltra cupide quæris? quid amplius auare desideras? nunquid & sic potest impleri ambitio tua, aut satiari potest fames tua, offa huius mundi iniecta dentibus tuis, & faucibus tuis vniuersa rerum massa intrusa? Mundum habes, Deum non habes: mundus transibit, tu cum eo qui non stat, cades, transibis & rues. Peremptoria sunt hæc consilia, quæ tibi alia pollicentur, in quibus te necesse est aut vomitu, aut ruptis interire visceribus. Sed & pretiũ quod petitur,

Rom. 1. Mat. 26. Act. 8.

petitur vt diabolum adores prostratus: & cum tibi Deum constituas, quem non dubitas seductorem, si consenseris vt concedas, casus tui te non potes excusare improuidum, cùm ipse tibi casum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti se facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit fastigia potestatis. Regnum Christi non est de hoc mundo: regnum cœlorum tibi Deus promittit, ipsum solum adora, ipsi soli memento vt seruias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in iustitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis eius factus particeps incurueris.

Ioan. 18.

ADNOTATIONES.

1. & ante has metas perperam inuadi magisterium) *Prorsus sic lego ex coniectura Canthio, pro* nec ante, &c.
2. Honestius cum spiritu quàm cum carne) *Adiicimus* cum, *secundo loco ex Grauio & Remboldo.*
3. carnis complexus fœdus exhalans nebolas) *Malim legi* fœ[illegible]as.
4 recipit Christianos) *Sic lego, pro* recepit.
5. in cippo claudit & arctat) *Metaphora a cippo instrumento, quo pedes constringuntur.*
6 Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri) *Solus Manut.* differri.
7 dispensceque] *Noua vox.*
8. sciens quid Antispiritus affectaret) *Prorsus sic legendum, non* ante spiritus, *patet ex verbis illis non procul ab initio* Christus & Antichristus, spiritus & Antispiritus.
9. vana gloria superari] *Malim legere* superare.
10. etsi ab ingressu mentis arcentur renitente consensu] *Manutius & Morelius* retinente, *sed non placet.*
11. temulentus cyclops] *Hoc sumsit ex Ouid. 1. Metamorph.*
12. & testimonium religiosis conscientia prehibente] *Non dubito eruditos omnes mihi in hac lectione assensum prabituros, pro eo quod erat:* prohibente, *nullo sensu.*
13 poterátque exterminio eius posteritas didicisse) *Etiam hoc reponere non sum veritus ex coniectura Canthii, pro* extermino eius. *Malim etiam legi* quam misera mutatio fuerit, *quam* fuit.
14. peremptoria est altitudo) *A perimendo proprie hanc vocem accipi, sicut etiam infra sub finem.*
15. regnum hoc est non naturæ sed malitiæ) *Cum Grauio adiicio negandi particulam.*
16 & conditione præmissa præmia talia pollicetur) *Cum eodem adieci vocem* præmia.

D. Cyprian.

DE COENA DOMINI & prima institutione consummantis omnia [1] sacramenta.

ARGVMENTVM.

Mirum in modum celebrat Institutionem consummantis omnia sacramenta Sacramenti Eucharistiæ, tam olim à Melchisedech præfigurati, & à Christo instituti; quippe qui & in nouissima cœna & vsque hodie panem communem & vinum in sanctissimum & verissimum (vt eius verbis vtar) corpus suum & sanguinem mutet, creet, sanctificet, & benedicat. Quare & summopere cauendum, ne dominicæ mensæ irreuerenter aut illota conscientia cum Iuda nos ingeramus; sed si nosipsos iudicemus, & à cibis communibus sacramenta dijudicemus, non forte horrori defecatis animis carnis eius edulium & sanguinis potum. Neque verò etiam in articulo mortis pœnitentiam aspernandam, velit nolit. Nouatus hæreticus, exemplo Latronis manifestum fieri.

SVscitati [2] Lazari Hierosolymis increbruerat rumor, & tam solemne miraculum ad venerationem Christi excitauerat populum: vnde & ei ciuitatem ingredienti, cum ramis palmarum obuiam processerunt; sedemémque super asinum resonantibus laudibus gratulabundi introduxerunt in vrbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium Dauid in nomine Domini aduenisse, cuius æternum imperium Prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei à plebe, inflammandam amplius inuidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non vltra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de eius interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cùm iam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esse vt figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, vt qui animam Lazari reuocauerit ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam dinosceretur virtute diuina nō humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam potestatiue extraxerat: nec se necessitate sed

Ioan. 12.

Psal. 109.

Psal. 15.

obedientia vrgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, ad se quoq; vbi iuberet, illico redditurã. Finem igitur legalibus cæremoniis impositurus, patari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solemnitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios Noui testamenti ministros: puras sincerásque mentes sanctum quærit conuiuium: in veru crucis boni odoris assatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidétque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio vlla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in vna Ecclesiæ catholicæ domo à fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur. Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obuiarunt sibi instituta antiqua & noua, & consumpto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumptibilem cibum magister apponit discipulis; nec iam ad elaborata impensis & arte conuiuia populi inuitantur; sed immortalitatis alimonia datur, à communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis diuinæ inuisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim à tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filijs Abrahæ facientibus opera eius summus Sacerdos panem profert & vinum; Hoc est, inquit, corpus meum. Manducauerant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo à Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, hæc est caro mea, & hic est sanguis meus: quotienscunque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solemni sacratus, ad totius hominis vitam salutémque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens. Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi distantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumptum, aliud quod à magistro datum est distributum. Quandiu cibi illi qui ad diem festum erant parati à conuescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria, nec dum Iudas ad veterem vitam pertinens; diabolo inuadente & occupante animum eius egredi cogebatur; sed vbi sacrum cibum mẽs perfida tetigit, & sceleratũ os panis sanctificatus intrauit, parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum. Orta fuerat aliquando, sicut in Euangelio Ioannis legitur, de nouitate verbi huius quæstio: & ad doctrinam mysterij huius obstupuerant auditores, cum diceret Dominus: Nisi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant; nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, vt carnem eius vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cùm illius personę caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumpta videretur interiisse religio, cui nequaquam vlterius victima superesset. Sed in cogitationibus huiusmodi caro & sanguis non prodest quidquam: quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt: nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia: corpus propter membrorum in vnum conuenientiam; panis propter nutrimenti congruentiam sanguis propter viuificationis efficientiam; caro propter assumptæ humanitatis proprietatem. Hoc sacramentum aliquando corpus suum, aliquando carnem & sanguinem, aliquando panem Christus appellat, portionem vitę æternæ; cuius secundum hæc visibilia corporali communicauit naturæ. Panis iste communis in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideóque ex consueto rerum affectu fidei nostræ adiuta infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ affectum, & non tam corporali, quam spirituali transitione Christo nos vniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus. Et nos quidem cùm caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem

Marginal notes: Act. 2. Luc. 22. Exod. 12. Gen. 14. Matt. 26. Matt. 14. Luc 22. Ioan. 6.

ſtudinem Dei reuerti, niſi morbo inueterato imponeretur malagma conueniens, & in curatione deſperatæ infirmitatis contraria remouerentur contrariis, & ſimilia ſimilibus conuenirent. Panis iſte quem Dominus diſcipulis porrigebat, non effigie, ſed natura mutatus, omnipotentia Verbi factus eſt caro: & ſicut in perſona Chriſti humanitas videbatur, & latebat diuinitas: ita ſacramento viſibili ineffabiliter diuina ſe infundit eſſentia, vt eſſet religioni circa ſacramenta deuotio, & ad veritatem cuius corpus & ſanguis ſacramenta ſunt, ſincerior pateret acceſſus, vſque ad participationem ſpiritus: non quod vſque ad conſubſtantialitatem Chriſti, ſed vſque ad ſocietatem germaniſſimam eius hæc vnitas perueniſſet. Solus quippe filius patri conſubſtantialis eſt, nec diuiſibilis eſt, nec partiabilis ſubſtantia Trinitatis: noſtra verò & ipſius coniunctio, nec miſcet perſonas, nec vnit ſubſtantias, ſed affectus conſociat, & confœderat voluntates. Ita Eccleſia corpus Chriſti effecta obſequitur capiti ſuo; & ſuperius lumen, in inferiora diffuſum claritatis ſuæ plenitudine à fine vſque ad finem attingens, totum apud ſe manens, totum ſe omnibus commodat, & caloris illius identias ita corpori affidet, vt à capite non recedat. Panis itaque hic azymus, cibus verus, & ſincerus, per ſpeciem & ſacramentum nos tactu ſanctificat, fide illuminat, veritate Chriſto conformat. Et ſicut panis communis quem quotidie edimus, vita eſt corporis: ita panis iſte ſuperſubſtantialis vita eſt animæ, & ſanitas mentis. Panem Angelorum ſub Sacramento manducamus in terris, eundem ſine ſacramento manifeſtius edemus in cœlis; non miniſterio corporali, ſæpe repetitis actionibus ad eundem reuertentes, ſed conſummato ſacerdotio noſtro, erit & permanebit perpetua & ſtabilis, implens & reficiens nos ſufficientia, qua proferet ſe palam abſque vllis integumentis, omnibus conſpicabilis ſummi præſentia ſacerdotis. Sacramenta quidem, quantum in ſe eſt, ſine propria eſſe virtute non poſſunt; nec vllo modo diuina ſe abſentat maieſtas myſteriis: ſed quamvis ab indignis ſe ſumi vel contingi ſacramenta permittant, non poſſunt tamen ſpiritus eſſe participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ ſanctitudini contradicit. Ideóque aliis ſunt hæc munera odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem: quia omnino iuſtum eſt, vt tanto

Pſalm. 77.

2. Cor. 3.

priuentur beneficio gratiæ contemptores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas ſibi faciat manſionem. Noua eſt huius ſacramenti doctrina, & ſcholæ Euangelicæ hoc primum magiſterium protulerunt, & doctore Chriſto primum hæc mundo innotuit diſciplina, vt biberent ſanguinem Chriſtiani, cuius eſum legis antiquæ auctoritas diſtrictiſſimè interdicit. Lex quippe eſum ſanguinis prohibet, Euangelium præcipit vt bibatur: in quibus mandatis hoc maximè diſcernere debet Chriſtiana religio, quod ſanguis animalium à ſanguine Chriſti per omnia differens, temporalis tantum habeat viuificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & ſine vlla reuocatione terminum conſtitutum. Ideóque ad obtinendam æternitatem non poteſt proficere, quod ſemel obrutum non ſurgit vlterius, nec aliqua ei ſupereſt virtus, quod ſine vlla ſpe præciſis radicibus mors penitus exſiccauit. Vita verò hominis licet aliquam habeat affinitatem cum ſanguine, non tamen ſolo ſanguine regitur: ſed anima ſanguini dat caloris & nutrimenti effectum, ſicut & cæteris quæ in corpore ſunt propria diſtribuit officia, & diuidit motus, & quaſi talenta partitur. Nec oportuit vt ſanguini humano ſanguis pecudum miſceretur: quia vita rationalis hominis vitæ beſtiali conſociari non habet: ſed omnino à fidelium animis quaſi ſanguis impurus detergenda eſt hęc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo tranſitoria, quo vita pecudum inaneſcit, vel quod ſanguis conſubſtantialis ſit animę, & neceſſe ſit vtrunque ſuperueniente ſuffocatione diſſolui. Carne quidem animalibus ſimiles ſumus, ſed vita diſſimiles: ideóque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter poſſumus: quod verò dignitati noſtrę non conuenit, & ab ęternitate alienum videtur, à nobis ſubtiliſſimo legis indicio ſeparamus. Bibimus autem de ſanguine Chriſti ipſo iubente, vitę ęternę cum ipſo & per ipſum participes; animalis vitę peccata, quaſi ſanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati guſtum à beatitudine priuatos & damnatos, niſi nos Chriſti clementia ad ſocietatem vitę ęternæ ſuo ſanguine reduxiſſet. Nobis itaque pro quibus ſanguis Chriſti oblatus eſt in cruce, & quos reconciliauit Deo, omnes excedens victimas hoc ſacrificium ſingulare, ipſe Chriſtus pincerna porrexit hoc poculum & docuit, vt non tantum exte-

Deut. 12.

rius hoc sanguine liniremur, sed & interius [13] aspersione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid esset intus ibi durum effugaret, & renouaret sanaretque quidquid morbi carni vel spiritui veteris vitæ adlinierat corruptela. Dixerat sane huius traditionis magister, quod [14] nisi manducaremus eius carnem, & biberemus eius sanguinem, non haberemus vitam in nobis: spiritali nos instruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, vt sciremus quod mansio nostra in ipso sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subiectis obsequiis, voluntatibus iunctis, affectibus vnitis. Esus igitur carnis huius quædam auiditas est, & quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem charitatis, vt hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporisque recessus. Potus & esus ad eandem pertinent rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & viuit, & incolumis perseuerat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui: excellentiori virtute per agens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter. Celebrantes sacramenta commonemur, quasi vngulam findes & ruminans pecus reuocare ad fauces, & minutatim commolere dominicæ institutionis exemplum, vt semper passio sit in memoria nec terreant crucifixi hæredes mortis: supplicia, sed pascant & reficiant maturatæ resurrectionis lætabunda solemnia. Quàm præclarus est calix iste, quàm religiosa est huius potus ebrietas, pe quam excedimus Deo, & quæ retro sunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes sensum huius mundi, [15] sed diuitis purpurati delicias contemnentes, cruci hæremus, sanguinem sugimus, & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriúsque rubricati, à sapientibus huius sæculi iudacamur amentes; qui religionis huius abhorrenter mandatum, vsque hodie retro abeunt, & à secretis diuinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt. Qui manducat ex hoc pane, vltra non esuriet: qui bibit, vltra non sitit: quoniam mysterij huius sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia vt cuicunque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis fine inuento Christi baiulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta iubilatione consona laudes resonent, & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed extinguit peccatum: in hoc vino non est luxuria, nec mouetur ad ludum post hunc potum lasciuia. Cùm sopiuit obliuio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inaudita quæ loquitur; [16] quem agnus iste Paschalis inhabitat, cuius animam meri huius fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mensæ conuiuas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc cætu excluditur: nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas: omne quidquid à suis rationibus deuium videtur, sapientes huius sæculi ad dementiã referunt, & à veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit: & cùm insolevellet figere occulos, vim luminis non ferens, cæcata est, non illuminata humana præsumptio, & aspectui eius lippitudo inhæsit. Vident hæc sacramenta pauperes spiritu, & hoc vno contenti ferculo, omnes mundi huius delicias aspernantur; & possidentes Christum, aliquam huius mundi possidere suppellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes iustitiã cùm saturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quàm sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo: verbum bonum, mores compositos, affectus pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas vbique diffundit: ita vt post odoramenta ista gratiæ huius comparticipes discurrant, & mutuis adinuicem affectibus complectantur, & quibus vnus est panis vnum est corpus, & omnium vnum cor, & anima vna, vni Christo adhærens, [17] cætera omnia quasi fermentata respuens, in vnius azymi sinceritate lætatur. Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit nulla antiquitate veterascit. Vna est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicet, quem Israëlitici nominis generositas non commendat. Huius panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic vbi ad verum panem in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis iam frigidi & duri mutati consue-

Ioan. 6. *1. Cor. 4.* *Philip. 3.* *Exod. 12.* *Exod. 16.* *Leuit. 24.*

uerant, & calidi panes eiusdem numeri in mensa proponi: Iam nulla fit panis mutatio, vnus est panis coloris continui, status integri, qui semel ablatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseuerat.[18] Nec solos sacerdotes ad panes huius dignitatis Leuiticæ prætogatiua admittit: vniuersa Ecclesia ad has epulas inuitatur, æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur non iniuriatur, recipitur non includitur, cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offendit vel artat. Panis iste Angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui dignè & deuotè sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quàm manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exuperat dulcedinum voluptates. Vide quo modo his qui Christi commemorant passionem[19] intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus[20] egrediantur torrentes, & super omnes delicias lacrymis nectareis anima delectetur; quantam suauitatem animæ inquirenti vbi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos[21] imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cœlestibus stillans, & quasi vnctio spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante se affectio intuens, inter data condonandose diuidens, gratias agit tam vberis beneficij largitori; & se sanatum & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lacrymis se baptizat. Verum hi qui verbotenus corde sicci & mente aridi[22] sacris intersunt, vel etiam participant donis, lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum: qui nec aliqua charitatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec se iudicant, nec sacramenta diiudicant: sed sicut cibis communibus irreuerentes sacris vtuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, quàm illota conscientia de manu Domini buccellam accipere; qui vsque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & piè sumentibus diuidit. In huius præsentia non superuacuæ mendicant lacrymæ veniam, nec vnquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam. Quotiens te in conspectu Domini video suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cùm intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sactarium Dei deturbas & fœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; iniuria, non deuotio. Idolorum seruitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum sacellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris: qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lasciuis, qui vestiris mollibus, & in terra suauiter viuentium conuersaris, cuius manus plenæ sunt sanguine, cuius lumbi discincti sunt, & sine baltei discurris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo. Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium[23] eligit & diligit Spiritus sanctus, & eorum qui pompaticè & gloriosè sacris se altaribus ingerunt; obsequia detestatur. Ozias licet Rex ob præsumptionem lepra percussus; à sanctuarij ingressu repellitur, & eius oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram non gratiam præsumptio meruit: quia contra fas rem vsurpans illicitam, temerariè in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solemnia, odotamenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarcha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando præualente aduersum se peccato fuerit derelictus, iuxta illud quod Dauid plorans ait: Auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Esaiam: Ad tempus in modico dereliquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur iuuentutis delicta. Sed accusatrici conscientiæ necesse

Marginalia: Sap. 7. — 1. Cor. 11. — Matth. 18. Luc. 17. — 2. Par. 26. — Esaia 1. — Malach. 1. — Psal. 29. — Esaia 54. — Psal. 34.

est, corā iudice respondere; nec potest ibi esse vllum diffugium, vbi ipsa testis est quę accusat, & nihil ei potest esse occultum qui iudicat. Sed vbi cū iudice agit qui iudicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis experitur clementiam saluatoris, & lętabundus canit: Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutē. Et iterum per Esaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te [24] Sed & in eodem articulo temporis cùm iam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia expirātis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcunque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec breuitas temporis, nec horę extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit à venia: sed in amplitudine sinus sui mater charitas prodigos suscipit reuertentes, & velit nolit Nouatus hęreticus, omni tēpore Dei gratia recipit pœnitentes. Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperatent etiam in vltimis constituti, festinans in adiutorium illico adest, & re in arto posita non differt beneficium, sed repente indulgentiæ celeris documentum eiusdem statuit & exemplum, latroni inquiens, Hodie mecū eris in paradiso. Latrocinium damnationem meruerat & supplicium, sed cor contritum pœnam [25] mutauit in matyrium & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionē, crudelitas induit pietatem; & statim cōsummatus ciuis sanctorum & domesticus Dei [26] præmissus est in regnum: reconciliationis humanæ priuilegium secum ferēs ad superos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in se ipso scripturæ huius experimētum continens, libero & securo aditu penetrans, præsentauit. Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? quid labores Sanctorum? quid tot annorum tormenta? quid Martyrum plagæ? Vna hora huic collatum est præmium, ad quod illi per tot discrimina peruenerunt. Sic tu Domine, armentarios statim facis Prophetas, opiliones reges, teloniarios Apostolos, piscatores doctores. Neque ab his quos sanas, lente languor abscedit, sed illico quem restituis ex integro, conualescit: quia consummatum est quod facis & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de sacro calice bibit, amplius sitit, & ad Deum viuum erigēs desiderium, ita singulari fame illo vno appetitu tenetur, vt deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis sapor delectamentorum carnalium fit ei quasi rancidum radensque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter sacra mysteria ad gratiarum actiones conuertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, se intelligens consummatum, restitutus peccator sanctificatā Deo animam quasi depositum custoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Viuo iam non ego, viuit verò in me Christus. Hæc in Christi commemoratione retractantur à fidelibus, [27] & defæcatis animis carnis eius edulium non est horrori, sed honori, Potúque sancti & sanctificātis sanguinis spiritus delectatur. Hęc quotiens agimus, non dentes ad mordendum acuimus, sed fide sincera panem sanctum frāgimus & partimur; dum quod diuinum, & quod humanum est, distinguimus & seperamus, itémque simul separata iungentes, vnum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipsi corpus eius effecti, sacramento & re sacramenti capiti nostro connectimur & vnimur singuli alter alterius membra, ministerium dilectionis pro inuicem exhibentes, communicamus charitate, participamus sollicitudine, eūdem cibum, manducantes, & eundem potum bibentes qui de petra spiritali profluit & emanat, qui cibus & potus est Dominus noster Iesus Christus.

Psal. 29. Esai. 55. Matt. 27. Luc. 23. Act. 9. Ioan. 21. Amos 7. 1. Reg. 19. Matt. 9. & 4. Gal. 2.

ADNOTATIONES.

1. SACRAMENTI) *Ita videtur mihi in titulo legendum, pro eo quod est:* SACRAMENTA, *ut vocet sacramentum Eucharistiæ, Sacramentum omnia consummans; eadem significatione, qua appellatur à Dion. Areop. lib. de Eccles. Hierarch.* Τελετῶν τελετὴ, *ac si dicas, Sacramentum Sacramentorum. Rationem reddit ille, quod nullum fere sacramentum hierarchici ordinis sine diuina Eucharistia perficiatur. Facit pro nostra lectione, quod post medium tractatus dicat; hæc secreta diuina omnium in se mysteriorum summam continere. Prior tamen lectio etiam eodem recidit.*

2. Suscitari Lazari Hierosolymis increbruerat rumor) *Rectius mea sententia Morelius & Gryphius, quam cæteri:* increbuerat.

3. vt ętianimam Lazari) *Prosus sic lego, pro:* &c.

4. ad se quoque vbi iuberet illico rediturum) *Etiam hoc lego, pro:* reddıturum.

5. Hæc

5 Hæc est caro mea] *Fortè legendum* hoc est corpus meum, *Sic enim habent Euangelistæ omnes & Paulus.*

6 Patricidialis animus] *Sic Manutius & Morellus Alii*, patricidalis.

7 cuius secundum hæc visibilia, &c.] *Locus obscurus. Quod verò sequitur, prorsus transsubstantiationem confirmat. Obscurum est & illud quod postea subiungitur:* cuius corpus sacramenta sunt.

8 in inferiora diffusum) *Grauius*, diffusa, *eligat lector vtrum velit.*

9 totum se omnibus commodat) *Rectius legeretur:* accommodat.

10 sæpè repetitis actionibus ad eundem reuertentes) *Remboldus cum vulgatis*: ad eadem. *Manutius & Morellus*: ad eandem; *Sed illa Grauii lectio genuina est, quia loquitur de pane. Facit autem hic locus ad frequentem communionem.*

11 Euangelium præcipit vt bibatur) *Nihil hoc facere pro necessitate communionis vtriúsque speciei, pulchre deducit D. Ioannes Hesselius, ex sequentibus; quæ plane conuincunt, loqui auctorem de potu spiritali sanguinis Christi. Vide adnotationes nostras in* Epistolam *ad Cæcilium de sacramento Calicis.*

12 non potest proficere) *Prorsus sic lego, pro*: non potest perficere.

13 aspersione omnipotenti anima muniremur) *Forte*: muniretur.

14 nisi manducaremus eius carnem) *Adiecit Grauius*: carnem, *ego verò particulam*: eius, *Alludit enim ad verba Christi Ioannis 6.*

15 sed diuitiis purpurati delicias contemnentes) *Recte sic Grauius, pro*: præparari.

16 quem agnus iste Paschalis inhabitat) *Remboldus habebat*: quæ, *cæteri*: quin; *prius verò illud lego ex coniectura Canchii.*

17 cætera omnia quasi fermentata respuens) *Manutius & Morellus*: fermenta, *sed prius malo.*

18 Nec solos sacerdotes ad panes huius) *Aliquid desideratur. Forte legendum*: ad panis huius esum

19 intra sacra officia) *Locus hic facit pro sacræ missæ officio. De quo paulo post plura, in hæc verba*: Sed hierarcha pius eleuatione manuum crucis mysterium repræsentans, &c, *& iterum sub finem*: Adhæc intra sacra mysteria ad gratiarum Actiones, conuertitur, & inclinato capite, &c.

20 egredientur torrentes) *Manut. & Morel.* egredientor. *At prius placet.*

21 imbres procellosæ tempestatis) *Sic lego pro*: tempestates.

22 sacris intersunt, vel etiam participant donis) *Hinc conuincere mihi videor, quosdam interfuisse sacris donis, qui non participarent.*

23 eligit & diligit) *Forte legendum*: delegit.

24 sed & in eodem articulo, &c.) *Pulcher locus contra Nouatianos.*

25 mutaui in martyrium] *Vide epistolam ad Iubaianum.*

26 præmissus est in regnum] *Sic Manut. & Morel. pro*: permissus, *optime; nam bis sic loquitur tract. de Passione Christi sub medium.*

27 & defæcatis animis) *Ita prorsus lego, pro*: defæcata.

DE ABLVTIONE PEDVM.

ARGVMENTVM.

Ablutione pedum, significatam vult eam lauacri speciem, qua quotidiana satisfactione lauantur animæ sordes. Quum enim baptismi & sacrorum ordinem, ac manus impositionis sacramenta, repeti vetent Ecclesiasticæ regulæ; procuratum nobis à Christo hoc lauacrum pœnitentiæ, quod nunquam debeat intermitti.

IAM Sacramenta corporis sui Apostolis Dominus distribuerat, iam exierat Iudas; cùm repente de mensa surgens, linteo se præcinxit, & ad genua Petri, lauaturus pedes eius, ipse genibus flexis Dominus seruo consummatæ humilitatis obtulit famulatum. Et ne quid consummationi doctrinæ deesset, inter fixa & immobilia præcepta; & ea quæ moueri possunt & repeti, distinctionem posuit, vt cæteris immutabiliter semel statutis, ultima lauacri species quotidianis expiationibus commodata commendaretur fidelibus: & sicut lex per singulas offensiones propria sacrificia requirebat, vnû figuraretur fidei Christianæ remedium; ad quod curreret, quotiens se cognosceret offendisse. Quod quidem Petro nondum fuerat reuelatum, quippe qui huius traditionis nondum audierat disciplinam. Docetur ergo quæ sit baptismi & aliorum sacramentorum stabilitas, & quantum ad expiationem proficit humilis pietas & pia humilitas; & quo modo omni tempore prosequenda & repetenda sit ablutio pedum, per quam rectè cognitam & intellectam, adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauantur. Nam baptismum repeti, Ecclesiasticæ prohibent regulæ: & semel sanctificatis nulla deinceps manus iterum consecrans præsumit accedere. Nemo sacros ordines semel datos iterum renouat; nemo sacro oleo lita iterum linit aut consecrat, nemo impositioni manuum vel ministerio detogat sacerdotum: quia contumelia esset Spiritus sancti, si euacuari posset quod ille sanctificat, vel aliena sanctificatio emendaret, quod ille semel statuit & confirmat. Ipse summus sacerdos sui esset sacramenti institutor & auctor, in cæteris hominus Spiritum sanctum habuere doctorem; & sicut par est spiritui sancto &

Ioan. 13.

Christo diuinitas, ita in suis institutis ęqua est auctoritas & potestas: nec minus ratum est quod dictante Spiritu sancto Apostoli tradiderunt, quàm quod ipse tradidit, & in sui commemorationem fieri præcepit. Manet singulis propria dignitas, & vniformis in suo genere stat actio omnium; nihil addi, nihil subtrahi, nihil potest corrigi vel mutari. *Gen. 3.* Ornata & honorata est Ecclesia quasi paradisus, in amplitudinis suæ vmbilico fontem continens gratiæ singularis, flumina creans in vitam æternam salientia, viuam habens originem & decursum perennem. Hinc egredientia quatuor Euangelij flumina per vniuersum mundum secum regenerationis euehunt lauacrum; & de abdito & secretissimo Spiritus sancti munere huius gratiæ liquor emanat, sic lauans quos parentalis labes infecerat, vt nec actualis, nec originalis macula aliqua sui post ablutionem illam vestigia derelinquat. Prꝑteritis lotis, vita deinceps est arbitrio est proprio deducenda; ita tamen vt actualibus aliquando recrudescentibus iam non imputentur originalia, nec propter illa damnationis obnoxius sit, cui semel illa sunt in baptismo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abiici & exterminari meruerat; sed quia non erat voluntas in culpa, prouidit Deus generali damnationi remedium, & suæ sententiam iustitiæ temperauit, hæreditatium onus à sobole remouens, & misericorditer ablutione & vnctione medicinali corruptionis primitiuæ fermentum expurgans. Sed in eos qui post indulgentiæ huius gratiam voluntarij per peccata euagati sunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non necessitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Christi aliquis eis superest quæstus, sed iustissimè eos beneficia contempta condemnant. Nunc contemptum suum non statim vlciscitur Deus, nec per singulas offensas iudicans ira discurrit, nec obstruxit fontis misericordię suæ ostia meatúsque multiplices; sed obuiat fugientibus, & cogit regredi desperatos, ostendens eis pœnitentiæ viam, quia nulla latior inuenitur: & reuersis dat vt iterum eis possint sacramenta iniutiata prodesse, quorum si pœnitentia non subesset, nullo modo deinceps experiri possent affectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lauas discipulis: quia post baptismum quem sui reuerentia non patitur iterari, aliud lauacrum procurasti, quod nunquam debeat intermitti: tamen ipse quod doces facis, vt quanti quæstus hoc opus sit ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans aduersus proximos, & erigens se contra Deum, cōfundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei nouerit de se humilia sapere lutum. Pauent discipuli, nec audent obloqui, & quasi exstasis teneat eos, vel mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere: neque quid hoc sit, vel cur fiat inquirunt. Solus Petrus sciens *Mat. 16.* quia perhibuerat ei testimonium quod fi- *Ioan. 6.* lius Dei viui esset, & quia verba vitæ æternæ haberet: iudicans apud se indignum & inconueniens, sanctum sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum. Neutiquam, *Ioan. 13.* inquit, tu mihi pedes ablues, & huius *Mat. 15.* humilitatis sustinere obsequium, non est *Luc. 7.* nostrum, qui adorare debemus in loco vbi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis conuescentibus infamis personæ suscipere famulatum: cuius deuorio vsa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lachrymis pro baptismo, tetigit, lauit, & vnxit vnguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit: singula suum præbuere ministerium, cor contritum erupit in lachrymas, fides lauit, charitas vnxit. Hæc multa in conspectu tuo congregens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit: de pœnitentiæ pixide vnguenta quæ obtulit, caputque pro suppeditaneo statuit, crinibus circumfusis pedes sacros inuoluit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi deuouit: & tu affectum potius quàm factum attendens, vngebas vngentem, abluebas lauantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon Leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed molestè ferebat quod tangi se ab huiusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suę te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratię tuę alij accipiunt, si lauas immundos, si iustificas impios, si reuocas exules & abiectos. Honor tuus, Deus, iudicium diligit, & æquum est vt omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur: verum quod tu ante figmentum tuum curuaris, quod seruis pedes abluis: non competit maiestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus,

sed

sed non secundum scientiam: tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lauabis, inquit, mihi pedes in æternum. Ego, si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter ceruicem porrigo percussori, sed Deum meũ & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere. Simili modo & Ioannes venienti Domino ad baptismum tentauit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obediuit: & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet tetritus acquieuit. Sed differentiam causæ huius Petrus intelligens, lauare magistrum & obsequi ei toletabile iudicabat. Lauari autem ab eo, & tantam humilitatis eius pati deiectionem, ita videbatur indignum, vt omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait eit Dominus: Nisi lauero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterij huius declaratur necessitas, quam conditio proposita ineuitabilem reddit: & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lauet & tergat, & sacramenti huius nobis virtutem exponat. Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lauacro vlterius non egere: sed hoc lauacrum quotidianis est excessibus institutum, & iugis retractatio vsque ad nouissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilémque animam per inania euehentes corrigere & lauare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum quod gemitibus & suspiriis non fuerit expiatum. Hoc cùm Dominus suos vsque in finem discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, vt hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est à magistro, & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Vnde & subiungit: Si ergo Dominus & magister laui vestros pedes, & vos debetis alter alterius lauare pedes. Non erubescat seruus, si facere iubetur quod prius fecit Dominus: nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donauit, & nos inuicem condonamus: quia alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus. Quo-

Ioan. 13. *Mat. 16.* *Luc. 3.* *Ioan. 13.* *Gal. 6.*

D. Cyprian.

tiens igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, vt exeant de Ægypto; quotiens cùm infirmis infirmamur, & cum his qui scãdalum ferunt, vrimur; quotiens eum afflictis gemimus: totiens inhærens lutum peccatorum qua possimus sollicitudine lauamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lauandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur: Laui, inquit, pedes meos, quomodo inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterum inquinari: sed in via lutulenta vix aliquid solidum vbi pedem figat inuenit, & in quibus sæpe prouoluta est, paludum inquinamenta formidat. Clementissime magister, quotiens ego doctrinę tuę transgressus sum regulas, quotiens edicta tua Domine sancte contempsi? & cùm diceres mihi, reuertere, non sum reuersus; cum minateris, non timui: cùm bonus esses & lenis, exasperans fui; vltra septuagies septies in cœlum & coram te peccaui; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidquid dicat Petrus, necesse est vt ipse nos abluas: neque enim lauare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus, indulgentiæ tuæ lauacro indigemus. Ad mẽsę tuę participationẽ Iudas proditor est admissus; sed ab hoc lauacro salutari exclusus, lauari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdauit. Quia verò apud te fons vitæ est, & miserationum quæ à sęculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lauisti sanguine tuo, quos semper lauas quotidiana peccata donando, transfer à paludibus sęculi huius, & luto vitæ præsentis ad purgatissimum gloriæ tuę regnum, vbi nec scabies vlla, nec lippitudo, vbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, vbi nullo amplius opus est lauacro, configurato corpori claritatis tuę corpore nostro; secundũ promissa tua, necesse est vt impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solidésque per te Christum Dominum nostrum.

Exo. 1. *2. Cor. 11.* *Cant. 5.*

ADNOTATIONES.

1 vltima lauacri species] *Pœnitentiam haud dubie intelligit, nempe qua (vt paulopost inquit) adhærentes animæ sordes quotidiana satisfactione lauentur.*

2 Nam baptismum repeti, &c.] *Vide latius supra Epistolam dictam ad Cæcilium. Idipsum autem non licere, in sacramentis ordinis & manus impositionis, hoc docet,*

S f

3 ministerio derogat sectrdotum] *Sic Manut. & Morel. alii*: ministeriis.

4 ornata & honorata est Ecclesia] *Ita lego, pro*: etat. *Est autem similis locus Epistola ad Iubaianum; facit autem quod sequitur contra Lutheranos.*

5 Quem sui reuerentia non patitur iterari] *Manut. & Morellus legunt*: qui, *Ego autem ustico legendum* quem, *& aut praetermittendum illud*: & Eucharistiam, *aut certè dictis verbis postponendum. Alioqui sibi ipsi contradiceret auctor Tract. praecedentis, dum repetitis verbis nos ad eumdem panem Angelorum reuerti dicit. Superfluum autem id esse, vel ex eo colligere est, quod sub finem, de Baptismo, non de Eucharistia, repetat ūipsum. Nisi legamus*: chrisma *pro eo quod est*: Eucharistiam.

6 mens alias rapta] alias, *pro*: alio. *Sicut etiam supra de Stella & Magis, & infra de Resurrectione Christi.*

7 Neutiquam tu mihi pedes ablues] *Omitto ita legendum, pro*: abluis, *iuxta Euangelistam.*

8 ad purgatissimum gloriæ suæ regnum] *Granius in margine*: prægratissimum, *Chauchius* pergratissimum; *Sed prior lectio germana est.*

9 necesse est vt impleas] *Manutius* esse, *at prius placet.*

DE VNCTIONE CHRIS-maris & aliis Sacramentis.

ARGVMENTVM.

IPso die cœnæ Domini Chrisma quoque ex oleo & balsamo in Ecclesia confici docet; in quo virtus diuina, potentius in interiore homine operatur. Neque enim cessantibus veteris legis cæremoniis vnctionis mysterium religionem Christianam contempsisse: vt sicut Christus à Chrismate dictus est, ita Christiani tam vnctionis quàm, nominis eius sint participes.

DIes ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hoc die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus proposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lauit Apostolis, & hoc solemni deuotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Eecclesia cum cæteris vnctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, [1] sacrum chrisma conficitur: in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit vnitatem, quibus dignitatibus initiandis diuinitus est vnctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores, & eiecti foris ad matris vbera reducuntur, & exclusi à cœtu sanctorum, ad communionem qua caruerant, reuertuntur: hodie pauent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt, & vndique coniugata pietatis negotia, quasi abortiuas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt nouitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: à facie noui olei desiccatæ sunt vnctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab Allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat vt Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur; sed ipsa tabernaculi cōsumptio & templi ruina, & sancta in rapinam exposita excellentioris gloriæ intimarent stabilitatem, & manentia in perpetuum sacramenta, cultores suos ad intuitum inuisibilium informarent, & abstractum à corporalibus desiderium nostrum, cœlestis templi concupisceret & ambiret decorem; cuius nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inextinguibilis sine fine coruscat. Vbi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hæreditariæ successiones pontificum, vel vni Leuiticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos diuina probat electio, secundum vitæ, non generis meritum statuit sacerdotes [2] quibus calicem sanguinis sui inexhaustę plenitudinis abundantia semper refertum, conseruandum tradidit, & erogandum: cuius aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, vt diximus, vnguentum ad sanctificationem paratur, cuius fragrantia adolescentulę & nouellę animę accedentes ad fidem illectę delectantur, & exinanitionis eius suauitate delibutæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & vsque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum vbique desiderio sancto perurgente sitibundę discurrunt. Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorundam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis eius est ex crassitudine penetratiua, quę secundum quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Nam hęc medendis corporibus est vnctio instituta: [3] quia sanctificatis elementis iam non propria natura prębet effectum, sed virtus diuina potentius ope-ratur,

2. Reg 4.

ratur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramẽto; vt & ipsis rerum efficientiis gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas, deiformi conuersationi & cœlestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides delibuti, spiritalem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. Et sicut oleum fluitat, & humidis quibuslibet superfertur, ita excellentia sacerdotalis & regiæ dignitatis secundum formam Dei & Christi sub se omnia continens, regimen & munimen tam actiuæ, quàm contemplatiuę vitę obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum diuisiones, quas Spiritus sanctus, prout vult, singulis distribuit & largitur. Ex huius vnctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus diuinitus datur, consilium & fortitudo cœlitus illabitur, scientia & pietas, & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo vncti cum spiritalibus nequitiis colluctamur, nec fœtoribus spuriis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus. Hoc oleum à creditorum vsuris sub Helisæo Prophera mulierem pauperculam liberauit. Hoc Helię tempore Sareptanam pauit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo Iacob lapidem quem supposuerat capiti, vnxit, & familiari mandato eruditus inter sacramenta ascensionum & descensionum, & discursus angelicos, innixum scalæ sublimi videns Deum, quid virtutis hęc haberet vnctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantia fudit, vt vsque in barbam eius descenderet, & super oram vestimenti manaret. Samuel quoq; ad reges initiandos sine oleo non accedit, & vsque ad defectum & reprobationem carnalium ceremoniarum, in populo illo huiusmodi perseuerauit traditio, sed vasis Iudaïcis deficientibus defecit gratia; & stetit oleum. Impletis vasis propheticis & sanctis regibus ad patres appositis, in apostasiam & discolatum versum instabile vulgus, in se non retinuit locum quem posset Spiritus sanctus inhabitare, & vasa amurca plena non susceperę reliquorum, steterúntque in summo fęces, quę longo situ induruere, & vbi domicilium religionis fuerat, sterquiliniũ peccati computruit. Nec tamen cessantibus his quæ ritu antiquo inoleuerãt, cùm iam in populo Christiano circumcisio videre-

[Margin: Esaia. 11. — 4. Reg. 4. — 3. Reg. 17. — Gen. 31. — Exod. 29. — Psal. 132. — 1. Reg. 10.]

tur damnabilis, & sacrificia idololatriæ impurarentur, vnctionis mysterium religio Christiana contempsit, sed cęteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus & sacerdotibus vnctionis honor permansit, sed in omnem populum Catholicum effusa est huius gratiæ plenitudo. Vt sicut Christus à Chrismate dictus est, eo quod singularis excellentię oleo vnxerit eum Deus; ita & participes eius quotquot sunt, cõsortes sint tam vnctionis quàm nominis, & dicantur à Christo Christiani, vt sint sui Christo duce, rectores & duces, & offerant Deo quotidianum sacrificium, ordinati à Deo sanctimoniæ sacerdotes. Nec immerito huic diei assignata est tanti operis causa; & ex hoc sacramenta hæc obtinuere initium; quo hodie in sacramento calicis Christi, Ecclesiæ vnitas, lauacro pedum concors societas, & donans inuicem charitas & subiecta humilitas; in vnctione Christiani nominis dignitas excellentiæ spiritalis proprie data est, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseuerans. Dedit itaque Dominus noster in mensa, in qua vltimum cum Apostolis participauit conuiuium, propriis manibus panem & vinum: in cruce verò manibus militum corpus tradidit vulnerandum, vt in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quo modo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus causæ effectibus conuenirent, & diuersa nomina vel species ad vnam reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur. His gratiæ supernę, priuilegiis esu sanctificati, panis refecti, loti, & vncti, non eam quam amiserant, sed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & eiecti de paradiso nudi, ad lignum vitæ hodie reuertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in medium: & reconciliãtur matri Ecclesię, quos inobedientiæ malum foras expulerat, & cherubin flammeum gladium ab introitu tranquilli status & innocuæ conuersationis amouit. Hodie in terra maledicta, relictis rastris & graui vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boum cruore perfusis, deterso sudore vultus exusti caloribus, ad paternam domum exules reducuntur: & egressus obuiam reuertenti filio lætabundus pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conuiciis, sed boni-

[Margin: Psal. 44. — Luc. 15.]

D. Cyprian.

tatis suæ honotat magnificentiam, & bilaritate magnificat largitatē. Resonant in susceptione huius solēnitatis musica instrumenta, & communis iubilatio pari consonontia patti misericordiarū gtatias agit, cuius imperio antiquam ptædam euomunt inferi, ligantur dęmones, & diruptis ferreis nexibus diu quassati, liberi reuettuntur. Hæc dies nocti illi contigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoauit: qua à ptincipibus sacerdotum ad Romanum ptæsidem ductus iudex omniū sustinuit iudicati: passus est rex illudi, & vita occidi; descendēnsque ad inferos captiuam ab antiquo captiuitatem tedu- *Ephes.4.* xit: hoc Ecclesiæ suæ hodierna ttaditione exemplum telinquens, vt fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hæteditati reddetentur eiecti, & præcedentibus beneficiis quæ supta enumerauimus, libertate donatentur pœnitentes, qui secundum merita, nisi gratia subuenitet, fuerant condemnati. Et omnino conuenit, vt eo tempote quo Chtistus captiuos eduxit ab infetis, teconciliati peccatores ad Ecclesiam teducantut: & quo confracta sunt infernalis tepagula catcetis, iudiciatia seueritas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis hortotem deponant.

ADNOTATIONES.

1. sacrum chrisma conficitur] *Latius hac de re supra diximus, Epistola 70. ad Ianuarium & cateros Episcopos Numidas.*
2. quibus calicem sanguinis sui, &c. seruandum tradidit] *Quia de sacerdotibus loquitur, censeo reponi debere* consecrandum. *Est autem insignis locus de electione sacerdotum legis noua.*
3. quia sanctificatis elementis] *Manut. & Morellus* sanctitatis, *verum illud malo.*
4. Et sicut oleum fluitat] *Sic rectè Erasmus, pro eo quod Remboldus:* fluentis.
5. cum spiritualibus nequitiis colluctamur] *En proprium Sacramentalis confirmationis effectum.*
6. & super oram vestimenti manaret] *Manut. & Morellus* maneret, *at prius germanum est.*
7. Vt sicut Christus] *Quia sequitur,* sint, *&* dicantur, *prorsus:* vt, *lego, pro:* &.
8. sanctimoniæ sacerdotes] *Prius egit de ordine sacerdotij, nunc de sacerdotio laici, quod accipit in baptismo per vnctionem Chrismatis.*
9. Ecclesiæ vnitas] *Pratermisi vocem:* &, *superfluam, sicut etiam paulopost.*

DE PASSIONE Christi.

ARGVMENTVM.

P*Assionis Christi primaria quæque capita prosequitur, & præsertim crucis supplicium, cum verbis in cruce prolatis: exemplo latronis denuo* Nouatianos *impugnans, ac efficaciam signi crucis aduersus dæmonia & vsum eius in omnibus sacramentis obiter indicans.*

DOmine, Audiui auditū tuum, *Abac. 3.* & timui. Tetruit me cum appropinquatet traditor Iudas, & imminetet passionis hota, quod dixisti ad patrem, Patet, si fieri potest, ttanseat à me calix iste: & ttistem te vsque ad mortem, prę nimia anxietate sanguineo sudore perfusus cotam Apo- *Mat. 26.* stolis es professus. Audiens hæc ego expaui. Quis enim non timeat, si timet ille, *Osee. 13.* quem omnia timent; si pauet ille, cui omne genu cutuatur; si ille, qui mors est mortis, & morsus inferni, morte propinquante, pettimescit; nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & otacula, & vaticinia prophetatum à mundi initio conclamarunt? Si voluntatiè obedisti patri, & non te vt pateretis coegit necessitas; quid queretis, quid causatis? Nonne tu docuetas *Mat. 10.* & instruxetas fideles tuos, vt non timerent eos qui corpus occidunt, quia vsque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat affectum, & generalitatem omnium in carne viuentium hoc dolore vrgeri, & dissolutionem cotporeæ spiritalisq; naturæ hac molestia non posse carere & hanc pœnam vniuersæ successioni Adam sine exceptione impositam, vt difficultas extremi transitus timeretur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei iudicio tationem reddituri occuttunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis & reliquorum largitate munetum abusi sunt, accusante conscientia tedarguti, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa auulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit: hanc nemo anxietatem euasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine expitauit. Sed tu Domine, qui iu- *Ioan. 10.* dex es omnium, qui potestatiuè ponis animam tuam, & potestatiuè resumis;

nec

nec pœna te ex necessitate prosequitur? nec formidabilis patris tibi potest esse cōspectus; quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis peruigil proditorem expectas, nec tamen te abscondis; sed obuius in aduentum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Iudas signifer instructa malignitate præcedit. Audiui, Domine, auditum tuum & expaui, dum quæris & quærentibus quid quærant, cum noueris quod te quærant: & dixisti eis te esse Iesum Nazarenum. Inuasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo iacuere exanimes, & armatam cohortē vox vnius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pauidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed vt fieret voluntas patris, & Sacrificium carnis à timore & tristitia inchoaret, suberant victimæ desolatori carbones, quos obediētię liquefactus adeps extinxit; & cum traheretur vinctus ad pręsidem, non supplicauit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum: nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodis & Pilati contempsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Iam postposito timore quasi vtens potentiori auctoritate, inter sputamenta, & colaphos, & reliqua ludibria, patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod inter iniurias & conuicia se malitia Iudaica sentit contemptam, vehementius exacerbatur & de impietate & malitia suauitas pietásque Christi triumphat. Frustra funestas iudex manus in prætorio abluis, à sanguine Domini te profitens innocentem. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non inuenisse in eo fateris: ipsa coniunx tua nihil tibi & iusto huic esse mādauerat, quod vtique per eos eius dæmonia [a] imminere sibi iudicium sententia restabantur: non excusas, sed accusas, causam tibi facis cum Iudæis communem. Illi se proditione; tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quàm illos inauditæ crudelitatis scelus inuoluit. Veniet anima tua in manus iudicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis iudicaberis, & demergeris in profundum inferni: erúntq; tibi & Iudę scelerato in tenebris & gehennalibus flammis pœnæ irremediales, inconsumptibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et quidem filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit: qui damnatus est, vt liberaret damnatos: doluit, vt sanaret infirmos: timuit, vt faceret securos; opprobria pertulit, vt improperia detrahentium non mouerent electos. Deputatus inter impios quorum alter assumptus, alter reprobatus est; vt daretur exemplum & [b] forma indissolubilis manens in posteros: quia nec in vltimis Dei clementia pœnitens excludit: nec vlla hora sera est, cui compunctio districta occurrit nec eos qui vitæ suæ quocunq; articulo temporis veri sunt iudices iterum iudicari: quia, cum iudicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione honorat, holocausti huius incensio in conspectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipsum iudicat Deus.; sed impœnitentes ipse iudicat & damnat, pœnitentes verò quia à seipsis suscipit iudicatos, absoluit: neque iudicio quod pœnitentiæ humanæ seueritas protulit, aliquid iustitia cœlestis apponit. Iudicati sunt Ægyptij, cum in redeuntibus super se maris fluctibus inuoluerentur: iudicati Sodomitæ, cum subuersis eorum vrbibus flammis sulphureis cremarentur: sed in eisdem subuersionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non succederet pœna, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum: nec contritos corde æternum contereret & aggrauaret iudicium. Sic in cruce latro confitens non tantum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, præmissus est in paradisum & factus est particeps regni, per confessionem factus collega martyrij. Illi vero blasphemo, quia de Domini desperauit potentia, nulla potuit subuenire clementia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, [c] cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitiis spiritalibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cornua, in quibus erant fortitudo tua abscondita, & imperium tuum super humerum tuum: tu ipse patibuli tui baiulus, hærebas ligno quod tuleras, euectionis & passionis anxietates sustinens & labores. Consideraui opera tua & expaui. [d] Clauis sacros pedes terebrantibus, fossisq; manibus, de vulnerum * anxietate non loqueris, de spinis sacrum

Ioan. 18.
Mat. 27.
Marc. 14.
Luc. 22.
1. Cor. 11.
Num. 1.
Exo. 14.
Gen. 19.
Luc. 23.
Abac. 3.
* atrocitate.

D. Cyprian.

Matt. 27. Ioan. 11.

caput pungentibus non quereris? sed satagis vt innotescat posteris, quare derelictus à Deo videaris, expositus contumeliis & Iudæorum ludibriis. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cùm esset anni illius Pontifex, prophetauerat. Tu de morte non agis; de opprobriis non contendis: sed hoc vis intelligi, quæ sit causa mortis, quis quæstus; vt vtraq; re cognita peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit, vtrumque rerum probet effectus, cùm originali morti nullū nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exules & damnatos qualibet oblatio, nisi sanguinis huius singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrænibus, quæ etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos à voluptatum fæce auellunt. Vulneri sane tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inueniebatur medicamētum conueniens, nisi vnguento sanguinis huius plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati eius serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc vna medela corrosit illas quæ in immensum excreuerant cicatrices; & vim suam concupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione nouis litteris, assignata est & restituta libertas: priuilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata. Considero opera tua, & admiror te cruci inter damnatos affixum, iam nec tristem nec pauidum: sed suppliciorum victorem eleuatis manibus triumphantem de Amalech: & quasi sanctificantem de excelso plebem, & eleuatum in sublimi, & quasi cœlo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum, & inferioribus erexisse scalam in patris occursum. Ibi dolorum & conuiciorum immemor, subtiliter inuestigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniæ verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumpseras: in tantū vt per Moysen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine pœnæ, non culpę: quod pro eis voluisti intelligi, qui deserti à Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro seruis seruilem non dedignatis accipere personam: & in tantum infirmis compateris, vt nec crucifigi, nec mori dum illi viuant, & te patrocinante non pereant: nec erubescas nec formides: altitudinem tuam derelinquens, ad tempus gloriæ tuæ maiestatem euacuans, vt redeant dispersi, & respirent derelicti. Hæc est causa quare derelictus sis, vt colligeret & reuocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad iustitiam, conformes Christi, & Christi efficerentur & dij. Vnde scriptum est. Ego dixi, dij estis. Considero, Domine, te in illo patibulo vbi videbatis sine adiutorio, quo modo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cuius assumptione iam manifestè constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi ciuis, & domesticus curiæ cœlestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tam teneri ab inferis, de qua ipse ad patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec corrumpi carnem meam in sepulchro: quia vbi in præsentia illius effractis inferis est captiuata captiuitas, præsentata victrice anima in conspectu patris, ad corpus suum sine dilatione reuersa est; & appropinquauerunt saluti, qui longè erant à salute; & inter mortuos liber morti obnoxios perpetua libertate donauit. Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cùm euangelizares, negaueras retroactis diebus colloquium & prętuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati patris obtemperant. Nunc materno moueris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendans, & prouides sedulo benedictæ inter mulieres Apostolicam clientelem, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: & vt iam non Ioseph tanti mysterii oneretur præpositura, sed Ioannes; quia iam exigebat ratio, vt coniugij remoueretur opinio: nec vltra pater Christi ęstimaretur, qui catenus vicem patris & coniugis tenuerat. Habebat Ioseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognouisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat coniunctionis illius mysterium

Exod. 17. Galat. 3. Deut. 21. Psal. 81. Psal. 15. Ephes. 4. Psalm. 87. Luc. 8. Ioan. 19.

mysterium, passus est Ioseph æquanimiter sibi eum in hoc seruitio præponi, quem digniorem se iudicabat; & ideo maximè quia magistri electio sic negotium ordinabat. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium in medio proferens, mediator inter nos & patrem oras, pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt; & pro inimicis impetras veniam; supplicas & obsecras, vt hæc eis iniquitas dimittatur, à & morte tua habeantur innoxij ipsi, qui sanguinnem tuum super se & super filios suos manere precantur, vsqueadeo excæcati, vt scelus suum non intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi extinguat. Sed charitas tua interim suspendit iudicium, & reis ingratisq; patientia tua poenitentię prouidet locum, tempúsque reseruat, & differt punire dignos exitio; hæc orans vt aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinę, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus habetes, & ingenia tenebrosa, vt in verbis legis nihil diuinum saperent, nihil aliud quàm exterioris vmbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundáque mysteria; impium iudicabant & stultum mel è petra sugere, & de saxo durissimo oleum e iqua. re. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit & bibit, & in calice quod propinarat Moyses vinum merum à fæcibus segregauit. Ecce plus potuit donum quàm delictum, & gratia quàm peccatum: quoniam ex debito damnationis obnoxios, gratis sine vllo merito gratiæ beneficio pietatis absoluit: & iudicium imperante Christo misericordiæ dedit locum, & districtionis suæ temperamentum iustitia Domino disponente modestè sustinuit. Iam videt Hebræus & quicumque de seruitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quàm sanguis agni illius, quem in Ægypto Israël immolauit, contrarias abigat potestates: cuius hodie tanta est auctoritas & potestas, vt non solum Israëlitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israëliticè non viuũt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & vbicumque conspecta fuerit, terribilis fit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicunque sint sacramentorum ministri; qualescunque sint manus quæ vel mergunt accedentes ad baptismum, vel vngunt qualecumque pectus, de quo sacra exeunt verba: operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragit nomen, quod omnibus nominibus eminet, à sacramentorum vicariis in uocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reuerentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & vbi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum. Iam sanguis tuus, Domine, non quærit vltionem, sanguis tuus lauat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna sunt vltione. Tu olim vltionum Deus, modo misereris & parcis his qui offenderunt. sanas contritos corde & alligas vulneratos; filio prodigo reuertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas seruitium; debenti pecuniam dimittis depositum. Iudæis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum, & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam prosiliens: & de eadem consubstantialique origine diuisis limitibus aqua & sanguis, emanant, ad complementum perfectionemque totius iustitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius vbertas perenne lapsu vniuersam Ecclesiam irrigat & fœcundat. Ex hoc foute non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, vndas haurimus, sed & compunctionum & lacrymarum perennes effluunt riui, misericordiarum suauitas & totius pietatis effectus emanat. Tu, Domine: sacerdos sancte, qui in tempore iracundiæ factus es reconciliatio, sancti huius sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium huius sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumptibiliter potum viuificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad patrem, & trahe nos post te; da nobis in vita præsenti, vt simus sine an-

Matt. 27. Luc. 23. Psalm. 68. Rom. 5. Gen. 4. & 19. Psal. 146. Psal. 93. Luc. 15. Ioan. 8. Luc. 7. Ioan. 19.

garia baiuli crucis tuæ, & comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum huius ligni significet; quo conspectu non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te; tecum paruuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum ieiunemus, tecum lotis pedibus panem Angelorum edamus, tecum crucifici mundo viuamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. [12] Qui viuis, & vltra non moreris in sæcula sæculorum.

ADNOTATIONES.

1. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris] *Grauius*: causa mortis, *sed non placet.*

2. imminere sibi iudicium sententia] *Rectè sic ille cum Remboldo, pro eo quod apud Erasmum & alibi legebatur*: sententia. *Videtur autem alludere ad formam exorcismorum.*

3. forma indissolubilis manens in posteros] *Malim legere*: manans. *Agit autem hic rursum contra Nouatianos de patientia nunquam sera.*

4. cuius malitiam non expiabat pœnitentiæ lauacrum] *Rectè sic Manut. & Cambius pro eo quod alii*: malitia.

5. Clauis sacros pedes terebrantibus] *Fuit igitur auctor in ea sententia, quòd non vnico, sed duobus pedes Christi terebrati fuerint. Et certe confirmatur idipsum vetustiss. picturis quibusdam.*

6. cum originali morti nullum nisi in morte Christi potuerit] *Prorsus sic lego cum Canchio, & hic, & in eo quod sequitur, pro*: potuerat, *&* potuit.

7. assignata est, & restituta libertas) *Etiam hic adieci voculam*: &.

8. Vt iam non Ioseph) *Hinc colligere non est difficile, vixisse Ioseph in passione Domini, iuxta huius auctoris sententiam.*

9. Ad hæc sacerdotalis auctoritatis priuilegium) *Sic rectè Grauius, pro*: auctoritas.

10. pœnitentiæ prouidet locum) *Rursus contra Nouatianos agit.*

11. debenti pecuniam dimittis depositum) Fortè debitum.

12. Qui viuis, & vltra non moteris) *Antea erat*: & non vltra morieris, *verum illam germanam esse, contendit Remboldus.*

DE RESVRRECTIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Postquam Resurrectionis Christi historiam paucis perstrinxit, & Pascha vetus cum nouo contulit, hoc causam maioris gaudij nobis esse debere inculcat, quod non modo Christus resurrexerit primitiæ dormientium (nam qui ante resurrexerant, denuo ad funera redire) sed & nobis resurrectionis gloriam promiserit: vt ex clientela quam reddidit animæ caro, aliquid ei commodi in recompensatione ministerij proueniat, & sit caro post resurrectionem sine mole & pudore, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens.

QVÆSITIS aromatibus ad vngendum Dominum Iesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio conuenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non inuenere, putauere sublatum. Nam & lapis reuolutus, & vacuum monumentum simplicibus animis coniecturas huiusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis nisi translatum esset moueri loco non posset, nec lapis magni ponderis nisi vi humana, nullatenus reuolui potuisset: vnde & mane venientes quo modo posset ab ostio monumenti lapis gyrari anxiè causabantur. Sed Dominus qui inspirauerat vt venirent, præuenerat venientes; & egressus de sepulchro vacuum locum reliquerat, apertóque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ, quæ cum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mœstitudine, eo quòd deuotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut Prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quòd Iesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quàm reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister prouidus instruxisset, incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicii crucis & mortis atrocitas: nec tamen ab eorum cordibus auelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conuersationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Nec dum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec malignè desperabant: vnde factum est vt quæstum inuentionis, dilectionis perseuerantia mereretur. Illæ itaque primæ viderunt & cognouerunt quæ ardentius

Matt. 28. Marc. 16.

Luc. 14.

Ioan. 20.

dentius dilexerunt, quæ deuotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cùm Christo, certificatæ quod ipse esset qui à mortuis resurrexisset, nunciãt Petro & cæteris, quod Christus resurgens à mortuis iam non moritur. Euangelizarunt viuentem, qui mortuus putabatur: nec iam sepulturæ eius odoramentis corporalibus deseruiunt; sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & charitatis sinceræ, regnãti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non iudicato præsentant, sed iudici. Lętantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terrueiat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sternerer, minas horribiles intentarat: solidatisque & compactis cœlestibus & terrenis, æterna redemptione inuenta, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant: assistunt quantum possunt ei à quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret, quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos proiecerunt, & indignata superior & inferior plaga, tenebris, & motibus, & scissuris, compassionis suæ & vehementis angustiæ indicauerunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Iudaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa, sensu vti abundantiore, quàm homines, quibus secundum naturam ratio inerat: & erudeliores extitere feris abutentes intellectu, intantum Christi sanguinem sitientes, vt se ipsos maledictione æterna damnarent, & in paruulos suos anathematis illius reliquias immobili stabilimento firmarent. Sed ne in eorum scelere diutius immoremur, qui repulsi sunt & destructi in finem; quorum parricidalia vota seruitium & exterminium meruerunt, quos cum Dathan & Abiron (quos ob dissentionis flagitium terra dehiscens viuos absorbuit) constat in tenebris inferi sigillatos: nec tantarum abominationum recordatio Paschalem serenitatem interpolet, circa solemnitatis inclytę gaudia deuotis & alacribus animis insistamus. Neque enim fas est vt à nobis aliqua his diebus tristia recitentur: sed sicut filiis Chore datum est, vt semper læta canerent & prophetarent, & omnes Psalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur aduersa: ita nos ad Christum pertinentes, cuius sanguine conspersa creditur Adam caluaria, qui sub loco quo crux Domini fixa

Mat. 27.

Num. 16.

est, humatus traditur ab antiquis; eiusdem sanguinis sanctificati * elapsu, lætemur & delectemur in Domino: nec iam amatoribus crucis mors magistri sit horrori, neque pœna sit dolori, nec passio sit pudori; cùm hæc omnia vitæ nostræ sint instrumenta: quia mors eius pro peccatis nostris sacrificium fuit, & pœna crucis excessibus pœna dignis occurrit, labor eius onera nostra deposuit, dolor eius nos sanauit; & damnatio indebita nos à damnatione ęterna absoluit. Et si quid confusionis visa est in tempore illo pati sancta eius humilitas, rerum hodie manifestatur effectu, quod Apostolus ait: stultum huiuscemodi sapientius esse hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata sapientia huius mundi, & de sapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes spiritu potentissime triumpharunt: Cantemus igitur Domino, gloriosè enim honorificatus est. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyse duce; mare fit peruium, columna flammea nocte coruscans Israëliticum antecedit exercitum, stat à dextera & læua mare suspensum, desiccato luto profundi, inoffensum abyssus dat transitum: & egresso populo Dei, Pharaonem cum populo suo repentina mole illapsum pelagus intercludit. Iam præcesserat agnus quem Israël in Ægypto immolarat, cuius sanguine limina rubricata percussor Angelus non est ausus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de spiritalibus nequitiis parabat victoriam, illud sine macula sacrificium, & mare diuisum, & totum Ægypti robur extinctum. Primum illud antiquum pascha his miraculis coruscauit, & excluso fermento, præceptum est vt horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec solemnitatis huius gaudia seruilibus operibus fuscarentur, nec omnino aliqua tantæ sinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data est ex lege distinctio, quæ esset Paschalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; quando, vel vbi, vel quo modo sacra deberet hostia immolari. Victima, agnus, locus, vna per singulas familias domus; caro non elixa, sed assa, hora vespertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura; quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & dirupto in Christi morte templi velamine, vetus agnus solus inter filios hominum sine macula Christus, ætate vltima, in qua mundi vesperascit cõditio, ab vna populi Christiani familia

* effluxu.

1. Cor. 1.

Exod. 15.

Exod. 12.

vnitate Ecclesiæ assus in cruce, proiectis foras hæreticorum fermentis, sinceræ fidei solidata compagine, inconsumptibiliter editur creditur & renetur. Noua & vetera sub hoc nomine conuenerunt: egreditur Israël de seruitute Ægypti: exit populus Dei de regno diaboli: baptizantur in nube & mari Hebræi, & iam Spiritu sancto & sanguine Christi mundatur à peccatis populus Dei: ex diuersis familiis vna fit domus, vna fit tribus, vnus est cibus significantia & significata, res & signa, virtus inuisibilis, & visibilia sacramenta sic faciunt vnum corpus, sicut caro & spiritus, & quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur. In hac rerum conuenientia honorificatus est Christus, & gloriosæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Ecclesia, in lapide angulari consocians disiunctos olim parietes; quos in vnum mirabilis artifex fuso sanguine glutinauit, & reprobato diu à malignis fidei fundamento, charitatis suæ nexibus diuisas copulauit macerias, & redegit partes in totum, & multa in vnum; & facti sunt vna domus confœderari parietes, & stabile fundamentum. Honorificatus est Christus resurgens à mortuis, victor mortis, spolians inferos, & captiuos præmittens ad superos. Hucusque per humilitatis gradus ascendens, modo gloria & honore coronatus, nihil mortale, nihil passibile retinens, impassibilitatis & immortalitatis donauit nos gloria, & resurgentes in beatitudine constituit sempiterna. Resurrexerunt quidem ante Christum, sed in nomine & fide eius, sub Helia viuente in corpore, vnus: & Helisæo viuo & mortuo, duo qui obierant: Sed ad mortem quam gustauerant, iterum redierunt. Resurrexit & Lazarus, & alij nonnulli ad imperium Christi: & aliquo tempore beneficio vitæ vsi: iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & damnatio potestatiua fuit ad corpus exanime spiritum reuocare: sed resurrectionis huius, cuius sunt in Christo primitiæ, incomparabilis est dignitas: quam nec sequitur corruptela, nec dissoluit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati sumus in transfiguratione quæ facta est in monte præsentibus Apostolis Petro & Iacobo, & Ioanne, quando sicut sol resplenduit facies saluatoris, & vestimenta eius candorem omnem exuperantia Apostolorum hebetauere conspectum: sed momentaneus ille decor imaginem, non speciem, similitudinem, non substantiam, partem, non plenitudinem transformationis mirificè explicauit. Sed neque eandem gloriam quam ante ostendit: sed quod videre consueuerant, hoc viderunt: & dilata est, claritatis illius quam nobis pollicitus est plenitudo, quæ in se erat perfecta, & à nobis expectatur perficienda, lucidior & sincerior, quam æstimari possit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimauerit, cuius primitias in Christo transformato accepimus. Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici Spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur, lætantur & delectantur in eo, quod forma serui reuersa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit maiestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliauerat, tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: vt post resurrectionē, corpus non aggrauet animam, sed fit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens, quocunque voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subiecta libertas: & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, iam à spe educta, re ipsa perfruens, nulla expectatione suspensa, & in pace quietissima confirmata omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis iugis illa permansio reflorebit. Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio, creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans; hominem quem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aëre viuentibus præficiens, ita vt suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurâsti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renouans: & præfinito tempore etiam irrationabilibus omnibus præfixisti, & terminum quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te iubente, redderet terræ, quod de terra assumpserat, & ad immaterialem originem reuerteretur spiritus, cuius natura

Ephes. 2. 3. Reg. 17. 4. Reg. 4. & 13. Ioan. 11. Matt. 17. Rom. 8. Psalm. 138.

natura dissolutionis nō admittit iniuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis " non poterat priuilegio perfrui: & quod sibi iure non competebat, à conditore nequibat exigere; neque vlla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Domine, vltro gratiam volens dare spiritui, decreuisti clementius, vt ex societate & clientela quam reddiderat animæ caro; aliquid ei commodi proueniret: & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum; in recompensatione ministerii, iterum dilecto accolæ consociata pudica & pacifica, rediret, nullas secum reuehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ conturbaret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, vt inter legem carnis & Spiritus nulla postmodum esset diuersitas, nec post initium fœdus vlla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseueret. Te igitur iubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum coniugatur viro, non iam ancilla, sed libera: & habitant vnius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant. Quis, Domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem, quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere fœlicitatem? " Ad hunc prouentum humana laborabat creatio, hæc semper fidelium expectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se nouerat imperfectum; vt adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conuiciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueuerant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, vbi æger de medente sanatur. Gustasti mortem pro filiis hominum; vt qui tecum mortui erant, tecum viuerent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore iustos stare & impios, Dei hoc dictante iustitia, vt pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contempserunt in malis, infinita clauderentur vltione in pœnis, & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes, beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes huius gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtiuos habens loculos paschalibus solemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator prophanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum huius agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur, omnis malignitas excluditur: calciatus pedibus " ad euangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans vt Ægypti deserat idola, sequens Moysen, nec formidans vitæ discrimina, quisque purus & sincerus sine fraude homo verus accedat & edat: & securus quod resurgat, mortem optet; vt attingat ad æterna gaudia, in quibus in vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cælestia. Qui viuit, &c.

Isai. 67. — Rom. 5.

ADNOTATIONES.

1 & quasi dissolutione elementorum quassaretur; omnia, &c.] *Manutius & Morellus*: quassarententur omnia, *sed prius malo. Est tamen locus obscurus, præsertim in eo quod sequitur.*

2 Filiis Choro datum est, vt semper læta canerent] *Psalmos filiis Chore attitulatos, videtur ipsis auctoribus adscribere.*

3 Adam Caluaria] *Hieron. non satis quidem probat hanc sententiam in Matth. dicens sepultum Adam iuxta Hebron & Arbea, sicut in libro Iosue legitur. Præter tamen Epiphan. contra Tatianum (ad cuius verba videtur alludere Hieron.) Origenes tract. 35. in Matth. Athanasius de Passion. Domini. Ambr epist. 19. Chrysost. in Ioannem cum Theophylacto ac Eutymio, & Aug. serm. 71. de tempore idem cum hoc auctore sentiunt.*

4 virtus inuisibilis & visibilia sacramenta] *ita prorsus lego cum Canchio, pro*: inuisibilia sacramenta, *vel ob id quod sequitur*: quod videtur, & nomine & virtute Christi corpus censetur, *quæ verba mire faciunt contra Calamistas.*

5 in lapide angulari, &c] *Obscurus locus, cum Ecclesiæ ascribatur quod Christo peculiare est.*

6 nihil passibile retinens] *Manut. vitio operarum habebat*: nisi.

7 Resurrexit & Lazarus] *Manut. & Morel.* surrexit, *at prius placet.*

8 tantæ excellentiæ beneficium dignantur esse commune] *Deprauatè prius lectum*: dignatus, *significat asterisco suo Manut. illud ergo cum Canchio reponimus.*

9 hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua] *Hoc quoque lego, pro*: qui.

10 non poterat priuilegio perfrui] *Hoc etiam, pro*: non poterant, *quia sequitur*: nequibat, *& rursum*, merebatur.

11 Ad hunc prouentum humana laborabat creatio] *Hoc reposuimus ex Remboldo, pro*: laborat,

quia sequitur: fuit, & optabat.
12 Ad euangelizandum paratus] *Sic rectè Gravinus & Morel. pro* : peractus.

DE ASCENSIONE CHRISTI.

ARGVMENTVM.

Ascensionem Christi miro celebrat encomio; sub finem, ad extremum iudicium stylum conuertens; & inferni supplicia, & æternæ vitæ gloriam graphicè depingit.

Celebrata in cruce solemni victoria, cùm iam templum corporis sui, quod persecutio Iudæorum ' effoderat, Dominus reparasset, noluit statim ad patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiam inferre cælestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, vtiliter distulit; & quadraginta diebus in terra conuersatus, & visus est sæpe, & locutus cum apostolis, & manducauit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reseruarat, & videnda & palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, euidentia rerum edocuit. Ad hoc necessaria fuit huius temporis mora; vt recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubauerant, solidaret, nec esse phantasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam comessationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est Ascensionis gloria, vt sub hoc dierum interstitio præcedens doctrina affectibus firmaretur, immò vt discipulorum desideria recessionem eius corporalem ambirent: quia spiritalis præsentiæ plenitudo quamdiu conspectu carnis præsens aderat, aduentare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, vt libenter consuetudine conuictus assueti carerent, cùm inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, inuisibili accessu sinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro patrem luminum, & substantia rerum sperandarum proposita apparentia sepeliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cum Dominus & magister, quem verum hominem probauerant, eis videntibus cælum ascenderet: sed iam securi se crederent secuturos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur. Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis: Ascendo, inquit, ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cùm iam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis diuinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cùm audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec iam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ à voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant, & dinoscebant intellectu potius quàm visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius, & quia substantiuo & naturali filio filii adoptiui conformes, à prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia. Sane huius generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filii Dei sumus, nobilitatem existentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si mansérimus non degeneres, constat omnino non posse patrem diffidere à filiis, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum; nec posse pati, ad hæreditatem possidendam dispositos, in petitionibus diuinis repulsam: sed in quibuscunque filius filialiter genitorem appellauerit, necesse est bonitatem largitoris iustè supplicantis prosequi voluntatem: ' maximè cùm ipse pater qui largitur ista, suggerat peti, quæ non differt benignè largiri. Et quidem paterna charitas bonis filiis & hæredibus maximè delectatur: & hoc gloriæ Christi vnigeniti dilecti accumulat, quod beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi diuisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem diuitiarum eius exornent participes & consortes. Quod cùm ipsum qui pater est, constet esse Deum: & eum Deum nostrum sicut & suum filius attestatur: in eò quod filij sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster esse Deus; quod nostrum est, ipsum cuius proprii sumus, propriè possidemus. Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu, &

Act. 1. *Ioan. 20.* *Heb. 11.* *Marc. 16.* *Act. 1.* *Ioan. 20.*

Psal. 117. & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo cuius Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quippiam, nec auferre. *Psal. 15.* Si esurierit, non dicet tibi. *Psal. 49.* Eius est orbis & plenitudo eius, & magnitudinem eius cæli cęlorum non capiunt. Non infirmatur, non egit indumento vel cibo; omnia scit, omnia potest, omnia continet; *Act. 17.* in ipso omnes viuimus, mouemur & sumus. Quid tu ei quasi indigno conferes? te solum bonitate, non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso iubente tabulis insculptum lapideis, *Deut. 6.* vt diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium: esto tu Dei, & erit tuum Deus tuus. Impar sane commercium pretium inæquale: sed qui *Mat. 26.* pro nobis triginta argenteis appretiatus, intelligi voluit, quanto fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo, dissimilitudo, cum ipse exiguo argenteo emptus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret: vt dubium esse non possit, quin pretij magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omninò damnatio iusta meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis vsque ad mortem progressa est, & vltro *4. Reg. 2.* soluit quod non debebat. His intellectis Apostoli sicut filij Prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes, nec iam anxiabantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem: minimè dubitantes quin & ipsi post modicum conuersationis huius, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. *Mat. 18.* Eleuatis igitur manibus hæreditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis euectus est Christus; sed naturæ diuinæ propria vsus virtute, carnem cœlo intulit, & corpus glorificatum patris conspectibus præsentauit. Non indiguit vectoribus Angelis, qui offendicula tollerent è medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in iubilatione modulabantur canticum nouum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus filio iuxta patrem consessum, Cherubim & Seraphim pedes pacificos ambientibus; radiantibus vndique diuinis claritatibus: & splendoribus supercœlestibus; quos nec ardor perseuerans consumit, nec turbinis alicuius afflatus extinguit, nec interpolario caliginis vllius abscondit. *Luc. 2.* Celebrat tanti triumphi magnificentiam lętabundus cœlestis exercitus; & qui descendenti coram pastoribus Bethleemitis decantauerunt in sublimi præconia; modo expressioribus conatibus; & intensioribus iubilis reuertenti ad patrem solemniora obsequia impendebant, & festiuis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronauerat pater, *Philip. 2.* ad dexteram suam collocatum: hoc dato ei priuilegio singulari, vt in nomine eius omne genu flecteretur, & super omne nomen, eius nomen excellentius coleretur. Quanta in eius susceptione in cœlis iucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare: rei huius magnificentia omnem superat intellectum. *1. Cor. 13.* Si linguis hominum vel Angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cuiuslibet elaboret acumen ingenij, vt definire velit quæ patris in reditu filij hilaritas fuerit: aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo; scrutator *Prou. 25.* ille maiestatis opprimetur à gloria: & verendum est ne dum vehementius exprimit verba quàm oportet, sanguinem pro *Prou. 30.* lacte emũgat. Attamen inuisibilem Deum visibilē filium recepisse ad dexteram suam manifestum est: & humilitatem carnis nostræ throno iudiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; duo genera gentium ciuitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & Angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit, vt corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & *Philip. 3.* mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem: & fierent *1. Cor. 15.* homines cum Christo in cœlestibus iudices, qui cum eo iudicia pertulerant malignorum, & extiterant vsque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum inuecta est in cælis hæc nouitas inaudita; & gauisus est pater hæreditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus

quas locutus fuerat in Prophetis, redditis & completis. Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat iudicium, & examinationi vltimæ adhuc reseruant antiqua oracula locum. De iudicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempora quæ ad finem festinant, vt iustitiam comitetur iudicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemptor confundatur inglorius. Hoc & duo Angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui iudicatus abibat, iudex esset terribilis rediturus; & videret collecta in vnum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebrauerat latus, faciem quam consputat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus saluatori electis, remaneant impij infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius vltimæ tubę clangor quàm horribilis erit; continuus erit & superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt. Immortales miseri viuent incendio, & inconsumptibiles flammę nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora eremabuntur: & omni tormento atrociùs desperatio condemnatos affliget. Non miserebitur vltra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confessio: & cùm clausa fuerit ianua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, vlteriùs non descendet. Non vltrà videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile iudicium, & stabit damnationis huius immobile constitutum. Exultabunt sanè Sancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt, lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in fœlicitate iucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quàm suauis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica; nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, fœlix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris,[6] non vltra vlla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit deniq; Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus, cessabúntque de cætero consummatis omnibus ministratorij angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinatáque omnino ciuitate Dei, nec innouabitur, nec mutabitur vltra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cuius tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, vt nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæsumus, vt curæ sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem iudicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; vt in illo terribili iudicio suo inter electos ascitì & congregati, liberi à seruiture & captiuitate, cælestibus ciuibus coniungamur, & fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit.

Act. 1.

Luc. 11.

Mat. 25.

Psal. 149.

1. Cor. 15.

Hebr. 9.

Esaie 64.

ADNOTATIONES.

1 effoderat) *Fortè* perfoderat.

2 maxime cum pater, qui largitur ista) *Ita prorsus lege, pro*: qui largiter iusta.

3 minimè dubitantes quin & ipsi) *Omnino solæcismus est, nisi omittatur illud*: quin & ipsi.

4 ad dexteram suam collocatum) *Omisi voculam*: &, *superfluam cum Caucheo.*

5 duo genera gentium, &c. assignari) *Hoc reposui, pro*: assignare.

6 non vltra vlla exsurget rebellio carnis) *Non rectè à Granto omissa fuit vox*: vltra, *nam habet eam & Remboldus.*

DE SANCTO SPIRITV.

ARGVMENTVM.

Postquam epilogo breui repetiit summam omnium præcedentium tractatuum, & quæcunque ferè in scripturis sacris de Spiritu sancto scribuntur, in medium adtulit, mysteria numerorum septimi ac quinquagesimi & Pentecostes recenset: sub finem denuo additis aliquot Spiritus sancti encomiis.

Adesto Sancte Spiritus, & paraclesin tuam expectantibus illabere cœlitus, sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum cōpone; adorna thalamū tuum,

&

& quietis tuæ reclinatorium circunda varietatibus virtutum: sterne pauimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus, & omnium charismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium; stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renouationem in decore immarcessibili solides in æternum. Interfuimus factæ verbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus, cum cælesti militia gloriam decantauimus paruulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebrauimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati saluatoris, & audita patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quomodo patrem & filium dilectio iungat & vniat: ita vt in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ vnitas euidentissimè innotescat. Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis diuinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspirijs huiusmodi præcedentibus, & inspiratione diuina monente, posse ad cælestia aspirare, vt suspiratio, & inspiratio, & aspiratio à sancto Spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & prouentum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum ieiunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lauimus; mortui sumus cum Christo, & ecce viuimus; prosequimur ascendentem; & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum, cuius vnctio nos de omnibus doceat, qui inuisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus. Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus, non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat; & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Huius sempiterna virtus & diuinitas; cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis Philosophis propriè

1.Ioan. 2.

Gen. 1.

Rom. 1.

inuestigari non posset, subtilissimis tamen intuiti sunt coniecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & vsum. Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi Philosophi vocauerunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, huius animæ virtute moueri & regi, & aquas, & terram, & aërem huius semine imprægnari. Qui si spiritum, & Dominum, & creatorem, & viuificatorem, & nutritorem crederent, omnium quæ sub ipso sunt; conuenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est à sapientibus & prudentibus tantæ rei maiestas: nec potuit humani fastus ingenij secretis interesse cœlestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod verè esset creatrix & gubernatrix rerum diuinitas, distinguere tamen nullo modo poterunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ vnitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio spiritus sanctificator, iam tunc baptismi virtutem enuncians. Iam tunc illa præfigurabantur tempora, quibus arca Noë aquis inuecta diluuij, viri iusti familiam conseruauit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, imprudenter se illis commiscuerant, nec diuinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam illam, quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus, & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus euagatur, inuolutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est eū viuere, qui non superfertur spiritus vitæ, cuius viuificus calor animat omnia, & fouet, & prouehit, & fœcundat. Hic Spiritus sanctus omnium viuentium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, vt habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo quod sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt: non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis diuidit & largitur, & quasi sol omnia calefaciēs subiecta, omnia

nutrit, & absque vlla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit. Hic Spiritus rubri maris aquas siccauit, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium, & Ægypti pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cælestibus pauit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi iussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacanre sabbathi die;¹ cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octauæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in delitiis epulabuntur electi & saturabuntur, in terra sua, duplicia possidentes, corporis & animæ fœlici perennitate, & perenni felicitate ditati. Hic est Spiritus sanctus, quem Magi in Ægypto tertij signi ostensione conuicti, cum sua defecisse præstigia faterentur, Dei digitum appellarunt,² & antiquis Philosophis eius intimarunt præsentiam defuisse. Et licet de patre & filio aliqua sensissent Platonici: spiritus tamen tumidus & humani appetitor fauoris, sanctificationem intellectus diuini mereri non potuit: & vbi ad profunditatem sacramentorum ventum est, omnis eorum caligauit subtilitas, nec potuit infidelitas sanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ iudex & vindex perfidiæ, noui temporetestamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, sed solo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod iubet, implet; secreta indicat, pandit occulta, reuelat ignota, hebetat acutos, & perspicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conscripta, quinquagesimo die post egressum Israël de Ægypto in monte Sina Moysi est commendata: sed populus nequã & gens duræ ceruicis, à quorum animis terror ille recesserat, quem mors ardens & flammea iuga, & clangor buccinæ, & lampades coruscæ, & horrenda tonitrua nuper incusserant, in Apostasiam conuersi, & de Moysi reditu desperantes, lege diuinitus missa indigni iudicati sunt, quia in oculis eorum Moyses frangens tabulas, tam verba quàm instrumenta comminuit & deleuit. Quin etiam sceleris vltione patrata, reuersus in montem ad Dominum, quadraginta diebus ieiunans & colloquens, tandem obtinuit, vt ipse alias ex saxo ad instar priorum excideret tabulas, in quibus eandem quæ in primis fuerat, scripturam insculperet & formaret. Factúmque est mirabili dispensatione superni iudicij, vt lex quã Sanctus scripserat spiritus, deleretur: & quam manus humana restituit, in posterum teneretur. Quod ea ratione credi potest sic actum, vt populus prior secundum carnem ambulans & viuens, diuinis colloquiis & spiritalibus mandatis ostenderetur indignus, nec posse mentes perfidas sancta percipere, nec intelligere sacramenta, quæ exemplatibus & tegmine velabantur. Porrò testamenti noui quæ Christo euangelizante patuit veritas verbo Christi prolata, indissolubilis permansit, & solida deinde stabilitatis perpetuæ auctoritate fulcita est, eo quod oblatam gratiam humiles susceperunt, & quod filius inter pauperes spiritu inuenit sibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos visibiles tabulæ inuisibilis Dei indicant contemptores, & ampliori dignos honore incarnati verbi credulos auditores, & deuotos veneratores. Lex igitur à Paschalis agni immolatione, die quinquagesimo datur: & Pentecostes nomen tantæ rei solemnitas ex lege accepit, in ipso dierum numero sacramenti magni complicans ratione. ³Septenarius quippe numerus septies reuolutus, quinquagesimum efficit, addita monade, quæ præsentis sæculi meta, & futuri initium, perpetuitatem sub octauæ nomine continens, sic præsentia terminat, vt nos ad perpetua introducat. Sacratus hic septenarius numerus à conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in sex diebus prima Dei opera patrata sunt, & septima consecrata quieti, quasi sancta & sanctificans solemnitate vocationis honorata, & spiritui sanctificatori attitulata. Vnde & cessanti à seruilibus operibus populo iubetur vt diem sabbati sanctificet, & spiritui rectitudinis, & sanctitudinis, & fortitudinis ascribat, quod directè, quod honestè, quod viriliter incedit: quia totum ex eius constat ducatu, quud deuij diriguntur, quod impij conuertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus sanctus, Spiritus principalis regit, componit, consummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ possidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci quos docuerit, quos possederit, quos gladio potentissimæ virtutis accinxerit. Septenarius iste ex quaternario & ternario constans, cùm in se propter prædictas

Exod. 4. & 16.

Esaia. 61.

Exod. 8.

Luc. 11.

Exod. 31.

Ibidem

Ibid. 32. & 34.

Psal. 50.

prædictas causas honorabilis habeatur, habet ex partibus suis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & distinguere primarias substantias: vt ternarius creatorem propter trinitatem enunciet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerum omnium causæ sunt & semina, sub huius numeri breuitate concludat. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio, quaternario superfertur, & conditor benignus opus suum amplectitur, & diligit quod plasmauit, & creaturam suam sanctus ipse sanctificat & consociat sibi, & charitatis nexu statuit & conquadrat. His aliisque secretioribus rationibus quas illustriũ virorum subtiliora ingenia indagarunt, septenarius numerus in scripturis sanctis sæpe sacramentales causas complectitur, & simplex & multiplicatus, necessarios ad intelligentiã diuinorum operum parturit intellectus. In hebdomadibus apud Hebræos, dies septimus Sabbatum, id est requies appellatur: qui numerus non tãtum in septimanis, sed etiam obseruatur in annis, & annorum hebdomada consummata, septimus annus requietionis est, & ipsi terræ sabbatum imperatur; nec fas est cuiquam eo anno serere vel metere quippiam, sed quæ sponte siue in terra, siue in vineis, vel in arboribus nascuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque septimanæ apud Hebræos quinquagesimum annum faciunt, quem iubileum appellant; in quo decreto legis (vt supra dictum est) fit terræ remissio, & seruorum libertas, & restitutio possessionum, quas carenus distractio alienauerat, & cætera huiusmodi gratis ad hæreditatis ordinem reuertuntur. De numero septenario cùm multa dicta sint, plura supersunt, quæ in lege & Euangelio præcipuè commendãtur. Quinquagesimus itaque annus perficit iubilcũ; quinquagesimus dies à Pascha Pentecosten facit, in quo verè Spiritu sancto infuso Apostolis, ad hæreditatem cælestem à quo venundati sub peccato exulabant, quos diabolo domino mendicitas & egestas subiecerat, reuertuntur. Septem Sacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: septem petitionibus orandum patrem filius docuit. Remissio peccatorum duplicato septies septenario, Petro mandatur. Leprosus septimi diei inspectione à sacerdote iudicatur; summi sacerdotis in septem diebus consecratio consummatur. Dominus Iesus Christus de septem panibus quinque millia hominum reficit: & iustus quisque Deo laudes per diem septies dicit. Ipse Dominus Iesus ab Adam secundum generationes, quas Lucas cõmemorat, septuagesimus primus inuenitur; vt vltionem in Lamec septuagesies septies promulgatã veniens terminaret. Septem diebus in Pascha editur azyma: septem diebus mense septimo tabernaculorum solemnitas celebratur. In septem annis templum à Salomone cõstruitur, septem brachiis & totidẽ luminibus candelabrum adornatur. Celebramus tamen nos quàm Iudæi quinquagesimum diem, sed illi in typo; nos autem in veritate, non tã significamus quàm agimus. Pentecosten igitur celebrantes, cõmemoramus quæ olim sub Moyse in veteri testamento sunt acta, & quæ sub Christo facta sunt. Post cuius ascensionem in cælos Spiritus sãctus visibiliter super Apostolos in linguis igneis apparuit, & ad instar prioris sæculi vniuersitatem fidelium vnius labii esse voluit: vt quorum erat cor vnũ & anima vna, vna esset & lingua, nec posset impedire intellectum credentium aliqua diuersitas verborum; sed Euangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eandem efficientiam obtineret, vt Græcis & Barbaris omnibusque gentibus verbum Euangelij sic esset intelligibile, ac si in eorum auribus linguæ in qua nati erant, idiomata resonarent. Aderant Medi, & Elamitæ, Mesopotameni, & Arabes. Hi omnes, dum Hebræa lingua Apostoli prædicarent, locutio Iudaica enunciationis suæ articulos cursu consueto euoluens, nullo exponebatur interprete, sed verbo eorum per Spiritum sanctum inerat virtus & gratia, vt habitantes Pontum & Asiam, suam esse dicerent linguam, quam audiebant; quasi primitiuæ linguæ libertas ad antiquitatis reuersa originem, cõfusionis contumeliam euasisset. Nec tantum Apostolis collata est hæc gratia, sed multitudini credentium idem spiritus superfusus est, intus ardẽribus, extra loquentibus; & complectebãtur, sed dilectio & verbum, & de calore spiritus sermo feruebat ignitus. Iam omni timore excluso obedire se Deo magis quàm hominibus publicè profitebantur, & videbatur eis gloria, si pro Christo iniuriam paterentur. Ad hunc modum olim Moysi iussum est, vt in viros septuaginta, quos ipse Presbyteros iudicaret, de spiritu suo partiretur, vt in negotiis partem gererent

Leuit. 25. & 25. — Act. 2. — Iosue 6. — Matt. 6. — Leuit. 15. — Exod. 29. — Matt. 14. — Psal. 118. — Luc. 3. — Gen. 4. — Exod. 12. — Leuit. 23. — 3. Reg. 6. — Num. 8. — Act. 2. — Act. 5. — Num. 11.

sollicitudinis: quibus cùm imposuisset Moyses manus, requieuit in eis Spiritus sanctus; qui non Moysi ablatus est, quasi ipse sine spiritu remaneret, vel idem spiritus secaretur in partes; sed secundum mensurá donationis diuinæ, quæ erat in Moyse, gratia singularis facta est multiplex & communis, & data est multis in eo potestas quod prius solius Moysi disponebat auctoritas. Sic Heliæ spiritum duplicem recepit Helisæus: non quod in duas substantias idem spiritus sit diuisus, & duos Propheta sanctus habuerit spiritus; sed quod populo Christiano, cuius typum Helisæus gerebat, accepto Spiritu sancto data sit potestas in opere & sermone; & ascendentem Heliam, id est Christum, pio desiderio prosecutus, fide claruerit & intellectu, & vita, & signis, & miraculis fulserit & exemplis. Hic sacrorum ordinum distributor, reges creat & principes, sacrat pontifices, eligit sacerdotes. Hic sapientia Salomonem, intellectu Danielem, Ioseph consilio, Samsonem fortitudine, Moysem scientia, Dauid pietate, Iob timore prosequitur: & sanctorum animas omnimodis fœcundat virtutibus, intantum affectus pacificos prouehens, vt iam in cœlis nostra sit conuersatio, diffusa in nobis charitate per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Hic in pudicis mentibus sibi statuit mansionem. Hic humiles cælibes habet domesticos, abominatur ærarios, falsarios detestatur. Hic Giezi mercenarium lepra condemnat, & Ieroboam vendentem sacerdotia cum apostatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem à sanctorũ consortio exhæredat, cuius detestabiles ausus vltrix ruina confundit & quassat. Hic Balaam ad maledicendum conducto silentium imponit; & per asinam redargutum, collisо ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remisit confusum. Hic omnibus Ecclesiæ sacramẽtis interest, quæ ipse efficit & consummat. Hic peccata diluit, hic iustificat impios, & ad vitam reuocat mortuos. Hic discordes pacificat, & vinculo dilectionis adstringit & ligat. Hic nos cælo inuehit, & à mundi huius vanitatibus auulsos superni regni constituit hæredes, cuius summa est fœlicitas, quod corpus istud spiritale effectũ cum Angelis conuersabitur, nec vltra erit carnis & sanguinis aliquis appetitus, sed erit omnium plena sufficientia, cognoscibilis Deus, & inhabitator Spiritus sanctus.

4. Reg. 2.
Rom. 5.
4. Reg. 5.
3. Reg. 15.
Act. 8.
Num. 22.

ADNOTATIONES.

1. Sed & spititum sanctum] *Voculam* : &c, *casu omissam apud Manutium denuo adiecimus.*
2. Sed in se singulariter manens] *Reposuis* sed, *cum Cauchio, pro* : &c.
3. Cui sexta præcedens feria] *Obscurum quomodo sextam feriam Octaua comparet, quum de ratione Circumcisionis, rectè asseras, post septimanam octauam subsequi.*
4. & antiquis Philosophis] *Adiecimus*: &c, *vt sensus constet.*
5. Septenarius quippe numerus, &c. quinquagesimum indicat) *Sic rectè Erasmus, pro eo quod deprauate erat apud Remboldum* quinquagenium. *Vide antè plura de septenario num. lib. ad Fortunatum cap. 11. Pulchre autem explicat quadruplicem septimanam; hebdomadum nempe, dierum, mensium, & annorum.*
6. Spiritus sanctus à patre procedens, à patre & filio] *Prius illud*, à patre, *censeo superfluum.*
7. Sabbatum, id est, requies] *Prorsus sic lego, pro* idẽ.
8. Pentecosten igitur celebrantes, commemoramus) *Hoc quoque, pro* commemorauimus.
9. Hi omnes, dum Hebræa, &c.] *Aut solœcismus est, aut aliquid desideratur.*

DE ALEATORIBVS.

ARGVMENTVM.

ALeæ ludum multis argumentis pulchrè impugnat, & Christiano homine minimè dignum ex eo probat, quod diaboli cum idololatria institutum sit: multo magis in Presbyteris vituperandum, quod absurdum sit, vt manus ad sacrificium dominicum admissa, quæ ad laudem Domini in oraculo exurgit, quæ signum crucis per quod tuemur, frontibus imprimit, quæ diuina sacramenta consummat, iterum laqueis diaboli implicetur. Porro edidit primus hunc librum Morellius, & habet etiam Ms. cod. Anglicus. Cypriano vero iam olim illum adscripserunt, Landulphus à columna Camotensis in Breuiar. Hist. Antoninus Summa Hist. Philippus Bergomas in supplemento Chronic. & Trithemius. Neque etiam magnopere repugnat stylus, & pleraque scripturas, sicut Cyprianus alibi, citat.

MAgna nobis ab vniuersa fraternitate cura, fidelis maxime: & rca perditorum omnium audacia, id est, aleatorum animi ad nequitiam se in lacum mortis mergunt. [1] Et quoniam nobis diuina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cælesti dignatione ornauit, & originem authentici Apostolatus, super quẽ Christus fundauit Ecclesiã in superiore vestro portamus, accepta simul potestate soluendi:

salutari

salutari doctrina admonemur, ne cùm delinquentibus assiduè ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur. Ideo sal terræ dicimur, vt ex nobis omnis fraternitas cœlesti sapientia saliatur. Nam cùm dicat: Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi vt proiiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus, ne in Ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligēter, iuxta quosdam fratres inertes reperiamur: aut dum falsam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, indignante Domino & exprobrante, amittamus; dicit enim scriptura diuina. Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint, quid respondebunt Domino pro pecoribus? Quid dicent? à pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid à pecore; magis punientur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit: Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi vnus ex ipsis: curam illorum habe & considera. Et iterum: Existimare sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocunque considerauerint pabulo oues, eas saturare. Nam vt constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ouium spiritualium, hoc est hominum fidelium qui sub cura nostra constituti, ne vllum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis à nobis quotidie perscrutentur, vt medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida crescant, quæ ad naturam vestis salutaris proficiant. In Euangelio Dominus ad Petrum dixit: Pasce oues meas. Et quoniam Episcopum, id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio, cohabitatori nostro ne vllam molestiam proponamus, Apostolus monet & dicit: Nolite cōtristare Spiritum sanctum qui in vobis est: & nolite extinguere lumen, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: quanta & in Episcopum negligentem nulla de scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta, Apostolus nos excitat Paulus, & condigno statu Episcopos & procuratores Euangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quandiu erit infans, procuratores & actores habet; at cùm creuerit, hæreditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Euangelii sumus; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur. Si ergo apud dispensatores quæritur, vt quis fidelis & iustus inueniatur; quid si oues delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, & ne malignum orationibus iustorum intercedat, prouidus & sollicitus dicit: O Timothee fili commendatum serua: noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum: accingere fortiter, & vtiliter age ministerium tuum, & cum integritate supple: esto cæteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo iuuentutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, vt & cæteri metum habeant, & ne communicaueris peccatis alienis. Et iterum: Si quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut auarus, aut raptor, siue iniustus nominatus fuerit; cum eiusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicumque frater more alienigenarum viuit, & admittit tes similes factis eorum, desine in conuictu eius esse: quod nisi tu feceris, & tu particeps eris eius. Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi: hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit: Eximite malos è medio vestri. Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? Quàm magna & larga pietas Dei filij, quod in futurum prætcius nobis consulat: ne quis frater incautus denuo laqueis diaboli capiatur; sollicitos esse iussit & prouidos atque eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei seruos? non vno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes eius, quorum primordia sunt, idololatria, mœchiæ, furta, rapinæ, auaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, inuidia, extollentia, maledictū, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula. Præsto est diaboli laqueus manifestus, venenum portans lethale serpens, & inductio corrumpens,

Matt. 5. Ezech. 34. Eccles. 32. Ioan. 21. Ephes. 4. Gal. 4. 1. Cor. 4. 1. Tim. 1. 1. Tim. 4. 1. Tim. 4. 1. Tim. 5. 1. Cor. 5. 1. Cor. 5. 1. Pet. 5.

quæ cùm videtur nihil esse, [11] magna amplexi operitur delectio. Quid illud est quæso fideles, vt [12] manus quæ iam ab iniuriis humanis expiata est, & [13] ad sacrificium Dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; [14] quæ ad laudem Domini in oraculo exsurgit; [15] quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: [16] ipsa quæ diuina sacramenta consummat: [14] quid est, inquam, vt iterum laqueis diaboli, vnde exuta est, implicetur, & per ipsa damnetur? aleatrices manus, libidinosa studio consueuerunt, id est, aleæ tabulæ, quod est [15] diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico; vbi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captiuo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico; [16] vbi dementia, & furia, & venale periurium, imperium & colloquium serpentinum. [17] Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi [18] sceleris fraternitas discordans: illic conuicia & audacia sæua, & mens insana & fera impatientia. Aleæ tabulam dico; vbi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia. O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! ô manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & [19] opes auorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, noctè diéque continuis instrumentorum suorum armigera; quæ peccando seipsam damnauit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem Domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; [20] & cùm tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile, vbi manifesta tentatio, & pœna occulta. [21] Alea est alueus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes suas perdunt, hinc iam consumptis omnibus rebus suis, mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium [2], sine vlla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, vt quos nemo persequitur, seipsos per inuidiam persequantur; vt paternas suas hæreditates sub hostium suorum multiformi numero dispergant? Est & quando ipsi aleatores cùm prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur aduersus se miseri, spiritu diaboli repleti, & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine vllo dignitatis suæ respectu, sine vlla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Vnde hæc sacrilega meditatio, vnde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio litterarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam perniciosum studium adinuenit, [13] instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleuerat; hanc ergo artem ostendit, quem & colendam sculpturis cum sua imagine fabricauit. Statuit itaque imaginē suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui vt hanc artem excogitaret [14] in peccatorem subuenit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit, & [15] in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, vt quasi ipse lusor & adinuentor huius malitiæ appareret, cuius nomen à Dei seruis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei seruus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se [16] in statunculis, & simulachris formaret; aliud crimen adinuenit, [17] quo se ab imitatoribus suis, colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita vt qui vellet studio eius adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori huius prius sacrificasset. Inde factum est, vt olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, à pronis & errantibus [18] sub fictitio nomine Dei talis coli meruerit. Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod à Dei seruis longe sit, sciens quoniam foris [19] maleficus & venerarius, & iterum in iudicij diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori eius sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente Domino: Sacrificans diis, eradicabitur, nisi Deo soli, & iterum: Nolite sacrificare diis alenis, ne inciretis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & aleę tabula ludis; licet non sacrifices, lege huius facinoris particeps es. Et vtique Dominus occurrit & dicit. Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum eius. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio eius qui portatis vasa Domini, & immundum

Exod. 22. *Hier. 25.* *Apoc. 18.* *Esai. 52.*

immundum ne tetigeritis. Christianus quicunque es, & alea ludis, hoc primum in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est: & illud quod ad sacrificium Dominicum pertinet, in vacuum sumus, sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura. " Omnis vir manducans carnem sacrificij, & immunditia eius super ipsum; pereat anima illa de populo meo. Aleator quicunque es, Christianum te dicis, quod nõ es, eo quod sæculo particeps es, nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. " Certe qualis dementia aleatorum fidelium, vbi insaniunt, & furacissimis vocibus peierant;" & deorbati Zabuli caligine, inuicem sibi manus inferunt, maledicunt, se deuouent, parentum originem " turbis præsentibus dehonorant. Sonat publicè aleæ strepitus, festinant ad necem hæreditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui iam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & studium libidinosum; quod non diuitias, sed nuditatem & inopiam præstat! manus carnifex, manus noxia, quę nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, " immolantibus pœnis auctoris, manus polluit. Et idcirco Dominus ad hos indignatus dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras iniustè, ne exacerbetis me, & non finam vos diu manere super terram: & iterum: Abstinete manus vestras ab iniusto, " & ne feceritis quicquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit:" Videte fratres, ne obfiguremini huic sæculo, & pompis, deliciis & voluptatibus eius, sed continete vos ab omni iniustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia vlla, " & nemini venia datur. In Euangelio Dominus dicit: si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccauerit in Spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hîc, nec in futuro sæculo: & iterum propheta dicit: " Si delinquendo peccet vir aduersus virum, orabitur pro eo ad Dominum: Si autem in Deum peccauerit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violauerit, perdet illum Deus. Itemtum Dominus in Euangelio suo negat peccatores, & exprobrat, dicens: Recedite à me omnes qui operamini iniustitiam, nunquam vos cognitos habui. Et Ioannes Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis quoniam ideo venturus est filius Dei, vt perdat filios diaboli. Si quis aleator Christianus es, tuus & hęreditatis tuę inimicus es: quicunque es, desine ab illa dementiâ miser, quid te in laqueum mortis cum diabolo vltra pręcipitas?" quid opes & diuitias sordidissimas æris admittis? quid te laqueis sæcularibus inuoluis, vt de sæculo iudiceris? quid inimicum tuum fauotibus laudando, delinquis, cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, Christianus: pecuniam tuam, adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus pręsentibus, super mensam Dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan saeuo studio perditurus eras, pauperibus diuide: diuitias tuas Christo vincenti committe: seruus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere, artem Domini imitare, quę non perdit, sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe pręcipitem nequitiam tuam: sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio: censūs & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cælestibus repone; fundos & villas tuas, iusta operatione " ad paradisum remoue: vt peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; vbi lusus nociuus est, & " crimen mortale; vbi dementia sine consideratione; vbi nulla veritas, sed " mendaciorum mandra. Abscinde inde manum tuam, & auerte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici oculis tuis, & purifica manum tuam à sacrificiis Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus iustus & prouidus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, Euangelicis monitis erudire, puras manus ad Christum extende; vt promereri Dominum possis, aleam noli respicere. Amen.

Leuit. 7. Rom. 12. Mat. 12 3 Reg. 24. 1. Cor. 3. Mat. 7. 1. Ioan. 3.

ADNOTATIONES.

1\. Magna nobis ab vniuersa fraternitate cura] *Forte legendum* : vniuersæ fraternitatis cura, *Est tamen adhuc planè mutilum huius libri frontispicium.*

2 Et quoniam nobis] *Prætermisi voculam* : in, *superfluam.*

3 ne in Ecclesia securi] *Etiam hic interposita erat particula* : cum *superflua.*

4 indignante Domino exprobrantes amittamus] *Censeo legendum* : & exprobrante.

5 Rectorem te petierunt] *Etiam hic malim* : posuerunt.

6 Existimate sacerdotem] *Nescio ad quam scripturam alludat.*

7 ne v^{ll}um in eis scabiei vitium reperiatur] *Ita lego pro eo, quod erat* : scabie, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

8 cohabitatori nostro] *Superflua* : &, *particula, locum reddebat obscurum.*

9 sine tribulatione corporis] *Hic velim adiectum* : etiam.

10 & cum digno statu] *Prorsus lego* : condigno.

11 quid si oues delinquant] *Ita ex Antonium, pro* : omnes.

12 prouidus & sollicitus dicit] *Omnino & istud lego, pro* : dicens.

13 & in doctrinis Apostolorum] *Vnde hæc citet nescio, neque enim reperiuntur aut in canonibus, aut in constitutionibus Apostolicis.*

14 eum delinquentibus] *Rursum omisimus* : ne, *particulam superfluam.*

15 quàm magna & larga pietas Domini filij] *lego* : Dei.

16 non vno genere tentans] *Censeo legendum* tentationis.

17 mœchiæ] *Prorsus aut hoc legendum, aut* : mœchiæ, *pro eo quod erat* : mœchæ.

18 magna amplexi operibus deletio] *Locus mutilus & corruptus.*

19 manus quæ iam] *Omnino lego hoc, pro* : tam, *adiecio verò* : est, *ex Antonio.*

20 ad sacrificium Dominicum admissa] *Aut alludit ad veterem consuetudinem de qua libro de Lapsis, aut (quod magis apparet ex sequentibus) de Presbyteris loquitur.*

21 quæ ad laudem Domini] *Sic rectè Anton. & Morelli quidam codex, pro* : ipsa.

22 quæ signum crucis per quod tuemur frontibus imprimit.] *Hoc iterum ex Antonino pro eo quod erat* : ipsa per quam tuemur signum crucis in frontibus notatum.

23 ipsa quæ diuina sacramenta consummat] *Iuxta præcedentem Antonini lectionem, non sum veritus interserere* : quæ.

24 quid est, inquam] *Particulam* : inquam, *ex eodem Antonino adieci; quippe apud quem haud dubiè sic legendum, pro eo quod habet* : inquit.

25 diaboli venabulum & delicti vulnus] *Hæc lectio quoque eius placet, pro vulgata* : Zabuli malum & diaboli vulnus. *Iuxta quem iterum paulo post* : &, prætermisimus.

26 vbi dementia & furia] *Antonio.* vbi mentis furia.

27 illic rabiosa amicitia] *Sic etiam ille, & alius quidam Morel. cod. pro* : rabidosa.

28 sceleris fraternitas] *Ita alius Morelli codex pro* : immanitas.

29 opes anorum sudore quæsitas] *Alius Morel. cod.* sudoribus, *sic & Anton.*

30 & eum tot essent augendæ rei familiaris] *Aliquid desideratur, nempe* : occasiones, *aut simile quid.*

31\. Alea est alueus mali & supplantatio amici, quæ] *Hoc rursum ex Anton. pro* : laqueus est ille mali, & supplantatio inimici, qui.

32 sine vlla fori calumnia] *Ex eodem* : fori, *pro* : forti. *Sed vicissim apud illum repenendum* : calumnia, *pro* pecunia.

33 instinctu solius Zabuli] *Hoc quoque ex eodem, pro* : instigatu, *qui etiam legit* : adimpleuit, *pro* : repleuerat, *sed hoc malo.*

34 in peccatorem subuenit] *Phrasis obscura.*

35 in sinu suos] *Forte* : in sinu suo, *est tamen adhuc locus obscurus & mutilus.*

39 in statunculis & simulachris] *Adiecimus* : &, *ante desideratum.*

37 quos eab imitatoribus colendum, & sibi sacrificandum institutum] *Ita rursum ex illo, pro eo quod erat* : colendum diceret, sacrificandi sibi legem terminauit.

38 sub fictitio nominis Dei] *Prorsus sic lego, pro* : finctioso.

39 maledicua & veneratius] *Noua vox, quantum apparet a venerandis idolis deriuata.*

40 Omnis vir manducans carnem sacrificij] *Prorsus sic restituo hunc locum, ex libro de lapsis, vbi sic citatur hæc scriptura, pro eo quod erat* : mendicans. *Lego ex eodem* : immunditia, *pro* immunditiæ.

41 certè qualis dementia] *Anton.* O qualis, *qui etiam* : peierant, *legit, pro* : periurant.

42 & deorbati Zabuli caligine] *Anton.* diaboli. *Noua autem est vox* : deorbati.

43 turbis præsentibus] *Hoc ex eodem repositi, pro eo quod erat* : turpibus *pessimè.*

44 immolantibus pœnis Auctoris] *Rursus obscurus locus.*

45 & ne feceritis quicquam mali] *Omnino sic lego, quia præcedit* : abstinete.

46 Videte fratres, ne obfiguremini] *Vbique alibi Cyprian.* configuremini.

47 & nemini venia datur] *Etiam hoc lego, pro* : veniam. *Videtur autem hoc pertinere ad errorem Nouatianorum.*

48 Si delinquendo peccet vir] *Istud quoque ex Cypriani aliis locis, pro* : peccatur.

49 quid opes & diuitias tuas] *Locus iterum obscurus.*

50 ad paradisum remoue] *Forte* : remitte.

51 & crimen mortale] *Prorsus sic lego cum altero Morel. cod. pro* : immortale.

52 menda[illegible]otum mandra) *Alius* : mendacij malitia.

DE

DE MONTIBVS SINA ET Sion aduerſus Iudæos.

ARGVMENTVM.

Nihil habet hic liber peculiare, præter interpretationem myſticam montium Sina & Sion. Porro neque de hoc certi quid pronunciare licet. Vna enim ex parte ſtylus & argumentum refragantur, ne Cypriani credatur, quippe qui ex Hebræo interpretationes ſequi non ſoleat. Ex aduerſa parte, Cypriano illum aſcribunt Ms cod. Cambr. Anglicus Afflıgin. Dunen. & Blandin. cum veteri exc. & iam olim Trithemius, *Antonius, ac Vincentius. Cuiuſcumque autem ſit, ex ſcripturarum citatione iuxta 70. immo plerúmque iuxta quod Cyprianus citat, prorſus mihi perſuadeo, eadem ætate conſcriptum, & ab Africano homine. Confirmatur hæc mea cenſura D. Auguſt. auctoritate, qui, vbi tract. 9. & 10 in Ioannem ſimilem interpretationem nominis Adæ iuxta quatuor mundi cardines & numeros Græcis litteris deſignatos, quamvis eam rideat* Eraſmus, *recenſuit. Hæc (inquit) etiam ab anterioribus maioribus noſtris dicta ſunt. Item, quod filium Dei Spiritum ſanctum nuncupet: quem errorem veteribus aſcribit D. Hieronymus in Epiſtolam ad Galatas.*

PROBATIO[1] Capitulorum quæ in ſcripturis deificis continentur; quæ in veteri teſtamento figuraliter ſcripta ſunt, per nouum teſtamentum ſpiritaliter intelligenda ſunt, quæ per Chriſtum in veritate adimpleta ſunt, nobis enim per Ieſum Chriſtum ſpiritalis intellectus datus eſt, [2] ipſo Ieſu dicente: Vobis quidem datum eſt intelligere ſacramenta Dei, aliis autem in ſimilitudinibus. Inuenimus in Euangelio[3] κτ᾽ Ioannem ſcriptum: Lex per Moyſen data eſt, gratia & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. Quæ lex Moyſi in monte Sina data eſt. Verum iterū inuenimus ſcriptum: [4] De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hieruſalem. Quatenus hoc intelligere debemus? vtrum Sina mons, vbi à Deo Moyſi lex data eſt, & Sion mons vnde lex exiuit, vnum ſint; an vero alter ſit Sina mons, & alter ſit Sion mons. Inuenimus enim hæc nomina duorum montium eſſe Hebraica: [6] verum Latina interpretatio nominum differentium ab inuicem, oſtendit aliud eſſe Sina montem, & aliud montem Sion: Hæc eſt interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur tentatio æterna & odium æquè, & Sion interpretatur tentatio exacerbationis & ſpeculatio. Vides ergo in Hebraica interpretatione non ſibi ſimilare, ſed neque eſſe vnum montem, ſed potius duos inuicem à ſe differentes gratia & honore. Præterea cùm dicat Dauid Propheta [7] in Pſal. 2. Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, annuncians imperium eius: ecce quatenus montem Sion ſanctum deſignat. Vnde manifeſtum eſt montem Sion cœleſtem eſſe & ſpiritalem, [8] & montem Sina eſſe terrenum. Nihil enim poteſt, quod in terra eſt, eſſe ſanctum, cum totus mundus mala ſacta habeat, & à diabolo ſit maculatus, dicente Ieſu: Odit me ſæculum, [9] & ego odi illud: quia mala facta ſunt illius. Ex qua re quidquid eſt in hoc ſæculo terreno, ſanctum eſſe non poteſt. Sion autem non tam ex Prophetico dicto conſtat eſſe ſanctum & ſpiritalem in quo monte [10] Spiritus ſanctus filius Dei rex conſtitutus eſt, annuncians voluntatem & imperium Dei, & patris ſui: & Sina montem terrenum eſſe in arida terra conſtitutum, qui eſt in Syria Palæſtina, vbi eſt terra Iudæa, vbi eſt ciuitas illa interfectrix Prophetarum: ante cuius portam Chriſtus à Iudæis crucifixus eſt in horto: quæ ciuitas dicitur Hieruſalem per Eſaiam Prophetam, ſpiritaliter verò execrata & derelicta. [11] Nec immeritò. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moyſen adhuc in carne terrena primi hominis poſitum, populo Iudæorum terreno & carnali legem à Deo accepit illis tradendam, digitis ſacris ſcriptam in duabus tabulis lapideis ([12] licet digitis ſacris, tamen digitis in figura carnis) quaſi populo carnali & duriſſimo: ſicut fuerunt tabulæ lapideæ duriſſimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. [13] Ideo in duabus, quia ſignificaret vnitatem populi diuidi in duas partes, partem quæ ſaluatur, & partem incredulam quæ perit, dicente Angelo ad Rebeccam vxorem Iſaac: Duæ gentes in vtero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori. [14] Rebecca vero figuram portabat Eccleſię, ſicut Iſaac vir eius typum in ſe portabat Chriſti. Ergo cum dicit, duæ gentes in vtero tuo ſunt: quia & de gentibus duas partes futuras deſignabat, [15] partem idololatram perditam, & partem credulam viuentem per fidem; hanc vnam partem

Marc. 4. *Ioan. 1.* *Exod. 31.* *Iſa. 2.* *Pſal. 2.* *Ioan. 7.* *Eſai. 3.* *Gal. 4.*

gentium designat in vtero Ecclesiæ permanere, " in generationem æternam in figura Rebeccæ, & partē populi infidelium Iudæorum à ventre tunc Rebeccæ diuidi, & separari à natiuitate Ecclesiæ, hæc fuit præfiguratio in Genesi per angelum spiritaliter annunciata. " Hæc vero nomina montium talem habent interpretarionem in lingua Latina, vt demonstret veritatem; qui sunt hi duo montes Sina, vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem " probauimus; de principio generis humani venientem. " Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti tunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem " de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probabamus veritatem. " Nomen accepit à Deo Adam. Hebraïcum Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum cœlum, & pugno comprehendi terram & finxi hominem ex omni limo terræ: Ad imaginem Dei feci illum. Oportet illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Inuenimus in scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse à conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. " Prima stella orientalis dicitut ἀνατολή, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitut μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδὰμ, ita α μία, " id est vnum, δ τέσσαρες, id est quatuor, α μία, id est vnum, μ τεσσαράκοντα, id est quadraginta. " Fac & inuenies numetum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, " quam carnem in se figuralem Christus portauit, & eam in ligno suspendit. " Quæ caro à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est vnctus Dei viui à Deo vocatus est; Spiritus carni mixtus, Iesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo, anno hora sexta passus, à mortuis resurgens quadragesimo die in cœlos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricauerit. In cuius templi similitudinem Iesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: " Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Iesus fanum de corpore suo. Deinde Abel filius Adæ nomen accepit Hebraïcum, designans fratris interfectionem, & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluuium Deo iustus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ natiuitate viuus translatus est in loco, vbi Deus scit; ex quo loco " in consummatione mundi innouari habet in hoc mundo: vnde etiam translatus est ad confundendum & reuincendum Antichristum. A quo interfecti martyria sua complebunt, viuentes in æternum in sæcula sæculorum. Et ideo Enoch interpretatur innouatus. Deinde Iob iustus, qui ante diem iudicij meruit voce iudicis laudari, & ideo diabolo deuicto & superato, Iob interpretatur charissimus Dei. Æquè & Abraham in sua natiuitate à parentibus suis Abraham vocatus est, tentatus verò à Deo fidelis inuentus est, & à Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est: & ideo immutatu à Deo nomine, Abraham vocatus est, interpretatur pater multorum populorum. Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, vt ad duorum montium nominum peruenientes interpretationes, eorum montium nominum probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem: vt ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cœlestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna, & odium. " & mons Sion tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cùm dicitur mons Sina tentatio æterna & odium; eò quòd ex ea morte Moyses legem acceperis populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati à Deo æterno, " inuenti sunt non posse eandem legem sustinere

Genes. 3. Esai. 40. Mat. 26. Ioan. 2. Gen. 4. Gen. 5. Iob. 1. Gen. 17.

Exod. 16. Gen. 7. Mala. 1. Sap. 2. Psal. 105. Cant. 2.

sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conuersi sunt. Ideo in nomine montis Sina, vnde legem acceperant, interpretatio nominis designauit populum tentatum à Deo." & in odium æternum esse conuersos: ideo dicitur Sina tentatio æterna & odium. Inuenimus enim in scripturis eos esse à Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste," & colligant sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non: & tentari à Deo per legem, inuenti sunt ab ea lege alieni, Exinde Deo in odium æternum conuersi sunt, & completa est interpretatio Sina. 33 Manifesta verò & Moysen, per quem eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inuentio, per quem tentari à Deo inuenti sunt alieni à legis obseruatione, ideo in æternum Deo in odium conuersi sunt. Hoc odium in ipso genere Iudæorum scriptum inuenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau maiore, & Iacob minore: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Esau verò maior pilosus fuit totus; inquit, quasi corium pilosum, in figura populi maioris," in impietate delictorum suorum constituti: Et Iacob fuit lenis & minor, in figura populi nouellioris, qui ex dicti audientia per crudelitatis fidem" ex aspredine sæculi in lenitatem conuersus est ad Christum Deum, & Dei filium. Ecce probauimus per scripturarum fidem populum maiorem & vetustiorem esse Deo in odium conuersum secundum interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Æque Sion mons ita interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Hæc verò interpretatio Latina ligni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, vt sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiam ipsius, 37 & tentemus quæ euentura sunt illi. Si enim verè filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitauerunt & errauerunt; excæcauit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Iudæos. Item scriptum est: Et tentauerunt Deum in loco inaquoso. Speculum verò altitudinem ligni declarat, dicente Salomone: 38 Posuerunt me velut custodiam pomatij, eo quòd in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur, in figura duorum populorum malefactorum; Gentes in sæculi mala facta iacentes, & Iudæos interfectores Prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Vnus blasphemabat; alius verò confessus est, 39 quia innocens iniuriam patiebatur. Ieius autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem: confessorem saluauit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit. Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia 40 sibi non crediderint, si sic de sæculo exierint, perient. Gentes vero ad se conuersæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est; 41 saluatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suũ. 42 Verum in ipsa passione pendes in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. 43 Pars populi, qui viderant virtutes eius mirabiles & deificas, patientem illum iniurias dolentes, plorabant, alij verò Iudæi irridentes, de arundine caput eius quassabant, blasphemantes & dicentes: Aue rex Iudęorum, vbi est Pater tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde exacerbatus pater fecit cœlum patefieri, & tonitrua facta sunt, 44 & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulchra, 45 & corpora sua eiecerunt, & foras à se miserunt: velum templi scissum est; & à tanto fragore cæli, & terræ motu, omnes qui stabant ante lignum, alii dolentes, alii vero blasphemãtes, illudẽtes 46 prostrati in faciem iacuerant, trementes tanquam mortui. Tunc Iudæi intellexerunt se offendisse Deum & in luctum conuersi sunt, & fuit exacerbatio. Eo enim tempore quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Iudęorũ. Eo die metuentes factũ esse terręmotum, & cœli fragorem, 46 prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conuersi sunt; & in ipsa sua passione, compleuit propheticum dictũ: Et conuertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Ante enim cum captiui detenti essent 47 in Babylone, dicebant illis Babylonii: Cantate nobis cantica de canticis Sion, & Iudæi lamentantes captiuitatem suam dicebant Babyloniis, vt diximus, lamentantes se. Quo modo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Ecce quatenus completa est inter-

pretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio, vnde manifestum est montem Sion " ligni sacri regnum esse in sanctitate iustificatum, dicente Dauid: Annunciate regnum Dei in gentibus, " quia Dominus regnauit à ligno, & transiuit in gentibus. De quo regno ligni regalis idem Propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, anuncians imperium eius. Quod dictum propheticum pendens per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno compleuit. " Pôtius Pilatus impulsa mente à Deo accepit tabulam, & titulum scripsit tribus linguis, Hebraicè, Græcè, & Latinè: Iesus Nazarenus rex Iudæorum; & in capite ligni clauis tabulam cum nomine regis Iudæorum confixit: & tunc manifestauit propheticum dictū, eo quod spiritaliter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei, & iterum dicit Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam: ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam. " Sic vero & alius Propheta declarat lignum passionis Dominicæ esse montem Sion sanctum, in spiritu ita dicens: Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, dextera læuaque extensis clauis fixis innocentiam demonstrans. Ideo dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, " & non iurauit subdolè proximo suo, hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo. Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis " stantem demonstrat: vnde verum dicimus: montem sanctum lignum esse passionis. Inde innocens manibus & mundo corde: hoc dicto prophetico Iudæos redarguebat, " qui Moysen præponunt Christo domino illius; eo quod Moyses cum in montem Sina ascendisset, vt legem Iudæis acciperet, innocens manibus & mondo corde non fuit. " Nec enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto, 56 & mortificauerit eum, & manibus suis eum in arena obruerit, Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, vt moreretur à Iudæis; quanquam ipse aliquem homium non mortificauerit, nisi solum diabolum, 57 inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens, & mundus corde & ideo propheta dicit: Quis ascendet in montem Domini, & quis stabit, 58 in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde, 59 Et declarauit montem Sion sanctum esse, sanctam crucem, dicente æque Propheta: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Lex Christianorum crux est sancta Christo filio Dei viui, dicente æquè Propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, vnde sibi Ecclesiam sanctam fabricauit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: Qui sitit, veniat & bibat: Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Item in Psalmis: Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis die tertio spiritaliter 60 intelligendum dicentis: De Sion exiet lex, hoc est, de ligno regali, & verbum Domini ab Hierusalem quæ est Ecclesia. Caro ligno confixa emisit verbum dominicum dicens: Heli, Heli, & adimpletum est propheticum spiritale ante dictum; De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. 61 Hierusalem dicit de cœlo descendentem, nouam ciuitatem, quadratam per quatuor Euangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim Prophetarum, duodecim portas, duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc ciuitatem sanctam & nouam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia: Ecce probanimus per omnium scripturarum dicifatum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cœlo, duorum testamentorum portare figuram; veteris Sina, & noui Sion. Ex quibus duobus montibus, 62 videlicet duobus testamentis posteriori tempore, 63 demonstratos & * declaratos duos populos; veterem & priorem Iudæorum, & nouum & posteriorem populum Christianorum: Iudæos terrenos, qui terram promissam à Deo acceperunt carnales; & Christianos cœlestes qui regna cœlorum à Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit. 64 Alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de huius mundi conuersatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum

Marginalia: Ibid. 95. — Ibid. 2. — Ioan. 19. — 1. Cor. 1. — Psal. 23. — Exod. — Esa. 2. — Ioan. 19. — Ioan. 7. — Psal. 1. — Mich. 4. — Matt. 7. — Apoc. 21. — * depalatos

lignum regale & sacrum haberet interpretationem 65 de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos. Ita inuenimus ipsum saluatorem 66 per Salomonem speculum immaculatum patris esse dictû, eo quod Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat? pater in illo, & filius in patre, vtrique se in se vident," ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tanquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente 68 in Epistola Ioannis discipuli sui ad populum; Ita me in vobis videre, quo modo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo. Et confirmat Salomonicum dictum ipse dicens: Qui est speculum immaculatum patris. Verum etiam & vitam æternam & veram se esse dixit: patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: vtique constat, quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone 69 Posuerunt me custodem in vinea 70 Inuenimus verò in conuersatione huius mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem Dominum & possessorem suum 71 Tempore verò maturo propè dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum 72 in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculum quadratum 73 de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ speculi faciunt cauernas ternas, quæ faciunt cauernas duodecim: per quam quadraturam cauernarum custos puer 74 omnem vineam perspiciens custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineam Dominicam sibi assignatam vexet, vel fures vuam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & vuam demere, illic puer sollicitus de vinea sua de intus de speculo dat vocem maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens, rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculum videt, vocem audit, puerum intus in speculo sibi comminantem non videt, 57 & timens post viam suam vadit. 76 Hæc conuersatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico sicut in vinea terrena. Vinea Dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur iussu Dei patris à puero

Sap. 7.

Ioan. 15.

Cant. 1.

Christo in ligni speculo exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans vuam sæcularem," ausus fuerit " de vinea spiritali hominem de plebe Dominica separare & vexare, statim à puero " cœlesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exulans, ad centesimum effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius Dominicus; qui vineam suam sibi à patre commēdatam saluandam & reseruandam accepit: de quo Esaias propheta canit dicens; Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum & iudicium gentibus nunciabit, non clamabit neque contendet. Arundinem quassatam non confringet," & linum fumigans non extinguet, quoadusque expellat in contentione iudicium; & 81 in nomine eius gentes credent & sperabunt.

Esai. 42.

Matt. 12.

ADNOTATIONES.

1 Probatio capitulorum,] *Mutilum est atque adeò obscurum huius libri frontispicium, quod tamen legunt omnes excusi, & Ms. cod. præter Cambronensem, qui sic habet:* Quod probatio capitulorum, &c. *verum neque ille satisfacit.*

2 ipso Iesu] *Cambronen.* Christo.

3 secundum Ioannem] *Hoc ex cod. Cambronen. Marchin. Dunen. & Affligin. id marginem cum Morelio, pro eo quod Afflig. in ipso contextu & vet. excus.* iuxta, *cæteri verò:* secundum.

4 De Sion enim exiet lex] *Etiam hoc cum Morelio ex tribus Ms.* pro exibit, *nam accidit & Cambr. illud*

5 Quatenus hoc intelligere debemus] *Adiecimus interrogandi notam cum vet. exc. Grauio & Cauchio. & cum nulli eam legerint Ms. particulam:* an, *loco submouimus, vbi erat,* an vnum.

6 Verum Latina interpretatio] *Manutius* Latinè vero. *Ac illud genuinum est.*

7 in Psalmo 1. *Prorsus sic lego, non:* primo; *cum etiam Cyprianus supra l. Testim. 1. cap. 29. secundum nuncupet hunc Psalmum, hæc verba citans, non primum.*

8 & montem Sina] *Adieci* mentem, *ex Cambr. cod. Ex eodem reposui illud,* cùm totus mundus mala facta habeat & à Diabolo, *pro eo quod erat:* cùm totus mundus propter mala facta à diabolo.

9 quia & ego illud] *Cambr. omisso:* quia, *legit: &* ego odi illud] *neutrum placet, quia longe aliter Euangelista,* quia ego testimonium perhibeo de illo.

10 Spiritus sanctus filius Dei] *De hac veterum loquendi formula, vide supra librum, Quod idola dij non sint. Quare nihil mouere debent lectorem, aut iste aut duo similes infra loci. Neque enim ante hæreses de Spiritu sancto exortas, tam caute scripserunt veteres.*

11 nec immerito. Quia & Deus] *Adieci:* Quia, *ex Cambr. cod.*

12 licet digitis factis, tamen digitis in figura carnis] *Manutius omissa voce:* licet, *& semel tantum recitans voces illas:* digitis factis, *paulo prius certa posuit. Verum vulgatæ lectioni consentiunt Ms. nostri, & si parenthesi hæc includantur, sensus erit perspicuus.*

13 Ideo in duabus, quia significaret] *Hoc rursum ex Cambren. pro eo quod alii*: Ideo in duabus significans.

14 Rebecca verò figuram portabat Ecclesiæ] *Etiam istud ex illo, pro*: portat.

15 partem idololatriam perditam] *Elegantius quidem est quod reposuit Erasmus*: idololatriæ deditam. *Sed priorem vet. excus. & Rembold. genuinam esse patet ex Ms.*

16 in generationem æternam] *Optimè sic Cambron. cod. pro eo quod alii obscurissime*: generationem in æternum.

17 Hæc verò nomina montium talem habent interpretationem in lingua Latina, vt demonstret veritatem] *Omisimus cum Cauchio vocem*: eorum, *superfluam, & reposuimus ex tribus Ms. cod. & excus. vet.* vt demonstret, *pro*, demonstrantem. *Aliter longe legit Cambro.* Hæc verò nomina qualem habeant, &c. demonstrans veritatem; quive sint hi montes Sina & Sion pòst paululum dicemus, *At prius placet.*

18 probauimus] *Malim legi*: probamus, *nisi refragarentur Ms. cod.*

19 Ita enim omnipotens Deus, &c. *Locum hunc deprauatissimum ex codic. Ms. partim Affligin. Dunen. Marchin. & vet. excus. partim Cambronen. ita restitui*: Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina à parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed à Deo mente impellebantur; qui antequam fiant, præscius est futurorum) vt quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur, & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem.

20 de terræ limo esse] *Rursum hoc Cambr. cod. pro*: ex terra & limo esse, *iuxta quam nouam periodum ibi auspicamur*. Ex ipso protoplasto.

21 nomen accepit à Deo Adam] *Ita rursum ex varia codicum lectione.*

22 prima stella, &c. *Synecdochicos stellas vocat, nomina plagarum seu cardinum mundi.*

23 id est, vnum, &c.] *Tum hæc tum quæ sequuntur*: id est quatuor, *&* id est vnum, *& rursum*, id est quadraginta, *adscripta erant in* Ms. *cod. Dun. ad interpretationem Græcarum vocum, in aliis Ms & vet. excus. omnino desiderabantur. Ad intellectum tamen maiorem putauimus retinenda.*

24 Fac, & inuenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus xlvj. passionem carnis Adæ designat] Ex *Ms. denuo hanc lectionem reposuimus pro eo quod legebatur duntaxat*, Ex quibos resultat numerus quadragenarius senarius, passionem carnis Adæ designans.

25 quam carnem in se figuralem] *Sanè & cautè hoc intelligendum, rectè adnotauit* Manut.

26 Quæ caro à Deo patre, &c.) *Locus similis superiori, in quo filius Spiritus sanctus nuncupatur, sed corruptus. Nos quantum licuit ex Ms. & Manutio sic restituimus.* Quæ caro dominica, à Deo patre Iesu vocitata est Spiritus, sanctus, qui de cœlo descendit; Christus, id est, vnctus Dei viui à Deo vocatus est, spiritus carni mixtus Iesus Christus. *De sexto autem millesimo anno, vide supra librum ad Fortunat. de Exhortatione Martyr.*

27 Destruite fanum istud) *Gravius*: phanum, *& hic & bis postea, verum illud constanter Ms. omnes; & non Festus modo, sed & Varro de lingua Latina lib. 3. & Linus t. dec. l. 10. à fando dictum fanum volunt.*

28 in consummatione mundi) *Addimus*: in, *ex Cambron. cod.*

29 & mons Sion tentatio exacerbationis) *Addebant alii*: æternæ, *verum rectè omisit Manutius cum Cambron. cod. quia supra non legitur.*

30 inuenti sunt) *Ex auctoritate eiusdem cod. omisi particulam*: &, *superfluam.*

31 & in odium æternum esse conuersos) *Cauchius*: conuersum, *sed obstant Ms. cod.*

32 & colligant sibi diurnum in diem) *Ex Ms. omnibus cum Morelio addimus* sibi.

33 Manifesta verò & Moysen, &c.) *Locus vsque adeo corruptus vt mederi ex Ms. non licuerit. Ex illis enim qua nos consentiunt cum excusis vulgatis, sicut etiam vet. excus. præterquam quod legas*: Moyses, *quomodo & Morelius legens etiam*: Manifestat, *Cambronen. cod. verò longe aliter*: Manifesta verò Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, in Latino interpretatur. Similiter in monte tentati à Deo inuenti sunt alieni, &c.] *Fortassis ita legendum*: & completa est interpretatio Sina, manifesta Moysi & Aaroni, per quos eos Deus per legem tentauit, *omissis cæteris omnibus: quandoquidem prius eadem verba sint posita, atque adeo hic videantur superflua.*

35 in impietate delictorum suorum constituti) *Hoc rursum ex Ms. Camb. & Cauchio. pro eo quod erat*: constitutus, *desiderata etiam voce*: in.

36 ex aspredine sæculi *Manut.* aspetitate, *verum illud habent tres Ms. & cum aliis excusis omnibus, reperitur etiam ea vox apud Cornel. Celsum l. 5. c. 27. neque placet quod habet Cauchius, & Cambron. cod.* asperitudine *nisi legas*: aspritudine, *nam etiam hoc reperitur ter apud eundem Celsum.*

37 & tentemus quæ euentura sunt illi) *Iterum istud ex Cambr. cod. pro*: quæ ventura sunt: *est enim Græcè apud 70.* τὰ ἐκβάσει. *Omittunt vero Ms. voculam*: &, *paulo post.*

38 posuerunt me velut custodiam pomarij] Ms. *Cambronen.* pometii, *at prius placet. Infra tamen sub finem legit*: posuerunt me custodem in vinea.

39 quia innocens iniuriam patiebatur) *istud denuo ex Cambron. cod. & Cauchio, pro*: patitur.

40 sibi non crediderunt) *Voces*: sibi, *&*: se, *vsurpat pro illis & illum.*

41 saluatæ videbunt, &c. imperatorem & regem suum) *Prorsus sic legendum pro*: saluati, *cum Ms. omnibus, quorum Cambron. cum Cauchio longe aliter*, viuent, &c. cum imperatore & rege suo, *eligas vtrum velis.*

42 Verum ipsa passione) *Genuinam hanc esse lectionem, constat ex vet. excus. pro eo quod erat ex mendo cod. Remboldi*: Verum ipsam passionem.

43 pars populi) *Sic rectè primus Cauchius, nam consentiunt tres Ms. Antea erat* partem.

44 & tenebræ insustinibiles) *Ita constanter Ms. & vetus excus.*

45 & corpora sua eiecerunt & foras & se miserunt) *Locum mutilum sic supplemimus ex Cambronensi & Cauchii cod. Vulgati habebant duntaxat*: & corpora à seipso, *pro quo non male Manut. cum aliis Ms.* & corpora foras emisit.

46 prostrati

46 Prostrati in faciem] *Hoc habeo ex omnibus Ms. pro*: prostrati facie.

47 In Babylone] *Ex Cambr. cod. adiecimus*, in, *iuxta eundem legimus*: Babylonij, *pro*, Babylones.

48 Ligni sacri regnum esse *Voculam*: esse, *ex tribus alijs Ms. adiecio.*

49 Quia Dominus regnauit à ligno] *Adnotatu digna hæc lectio 70.*

50 Pontius Pilatus impulsa mente] *Cum codex Remboldi negligentia operarum haberet*: impoluta, *non male reposuit ex coniectura Erasmus*: infuta, *at illud genuinum est.*

51 Sic verò & alius propheta] *Manut.* Verum & alius, *sed illud habent M. nostri. Mirum autem est quod alium Prophetam dicat, quum idem Dauid id pronuntiarit.*

52 Et non intrauit subdole] *Quum sic legat alibi Cyprianus, hoc malo cum tribus Ms. & excusis vulgatis, quam* in dolo, *cum Cambronen. vel* : sub dolo, *cum Manut.*

53 Stantem demonstrat] *Cambronensis*, stat & demonstrat.

54 Qui Moysen præponunt Christo] *Illud deniue ex Cambronensi, pro*: præponerent, *quod Auctor agat contra Iudæos.*

55 Nec enim mundus corde] *Manut.* nec ore enim mundus, nec manu, sed corde, *at non placet, nisi legatur*: nec corde.

56 Et mortificauerit eum] *Irrepserat hic paulo post* mortiferauit, *& paulo post*: mortiferaret, *vitio cod. Remboldi; sed illud habent vtrobique Ms. & vet. excus.*

57 Inimicum generis humani] *Solus Manutius.* generi humano, *Legimus autem*: ascendit, *pro* ascendens, *iuxta Cauchium & Cambronensem codicem.*

58 In loco sancto eius] *Omiserat Rembol.* sancto, *& post eum cæteri omnes.*

59 Et declarauit] *Cauchius*: Ecce, *at illud habent Ms. cod.*

60 Intelligendum dicentis] *Cambr. cod.* intelligendum ostendit dicens.

61 Hierusalem dicit) *Quod adiecerat Erasmus, vt sensus constaret*: de qua dicitur in Apocalypsi; Vidi. *nulli habent Ms sed prius cum illis legunt veteres excusi codices.*

62 videlicet duobus testamentis] *Rursum vitio cod. Remboldi lectum est hactenus*: vide duo Testamenta, hic.

63 Demonstratos & declaratos] *Ms. omnes præter Cambron. & vet. exc. cum Rembolde*: & depalatos, *at nescio an sit vox Latina.*

64 Alia probatione veritatis in scripturis posita ex ea veritate cœlesti, spiritalem facimus figurarum comparationem] *Hoc ex Cambron. cod. addita particula*: in, *legentes*: cœlesti, *pro*: cœlestem, *ac*: figurarum, *pro*: figuratam, *quemadmodum etiam illud*, de huius mundi conuersatione, *pro eo quod cæteri*: de huiusmodi conuersis, *siue*: conuersione *quod confirmatur his verbis sub finem*: Hæc conuersatio sæcularis.

65 De Hebraico in Græcum vel in Latinum *Illud ex tribus alijs Ms. pro eo quod erat*: de Hebraico *vel*: Hebræo, in Græco vel Latino, *tamen locus adhuc obscurus. Quæ verò sequuntur sane intelligenda sunt, sicut supra*

66 Per Salomonem] *Et hic & antea adscribit Salomoni quoque sapientiæ librum.*

67 Ideo speculum immaculatum] *Mirari satis nequeo constantem trium Ms. vet. excus. & Remboldi lectionem tum hic tum paulo post*; speculus immaculatus.

68 In Epistola Ioannis discipuli sui] *Nusquam tale quid habent Ioannis Epistolæ Catholicæ, videtur itaque reponendum*: Iacobi, *vt alludat ad illud*: Hic comparabitur viro consideranti vultum suum in speculo. *Quæ magis miror, quod legat Cambronen.* ad Paulum.

69 Posuerunt me custodem in vineam] *Cambr. cod. cum Cauchio*: vinea. *Solus vero Manutius adiicit*: meam.

70 Inuenimus verò in conuersatione huius mundi] *Vel ex sequentibus patet, hanc Cambron. cod. lectionem esse genuinam; pro eo quod alij*; in conuersis *siue*: conuersione huiusmodi.

71 Tempore verò maturo] *Locus mutilus.*

72 In alto signo media vinea confixo] *Ita constanter Ms quare non placet illud Manutij*: in altum lignum media vinea crucifixum.

73 De arundinibus] *Tres Ms.* harundine.

74 Omnem vineam perspiciens] *Cambron. cod.* prospiciens.

75 & timens] *Ex eodem adiicio*, &.

76 Hæc conuersatio sæcularis similatur] *Sic leg. cum Cambron. aut saltem*: simulat, *cum alijs tribus Ms. pro eo quod alij pessime*: simulatur, *placet etiam denuo vox*: conuersatio, *pro*: conuersus, *siue*: conuersio.

77 Ausus fuerit] *Cum Cauchio ex Ms. sustulimus voculam*: si, *superfluam.*

78 De vinea spiritali] *Solus Manutius*: spiritalem.

79 Cœlesti voce] *Adiicio*: voce, *ex Ms.*

80 Et linum fumigans non extinguet] *Ex eisdem hoc reposuimus, pro eo quod erat corruptissime*: collocabit.

81 Et in nomine eius gentes credent & sperabunt] *Etiam hoc ex eisdem, quod miror, quum & apud Esaiam & apud Matthæum non aliud habeatur, quam*: sperabunt, *Græce & Latine, neque etiam Cyprianum suprà testimonior. lib. 2. c. 13. aliud legat quam*: credent.

CÆCILII CYPRIANI

GENESIS.

ARGVMENTVM.

Prima quatuor Geneseos capita eleganter Heroico carmine reddidit Auctor, mea certè sententia Cyprian. Nam illi adscribuntur Genesis & Sodoma, non modo à Georg. Fabricio inter Poetas Christianos, & à Morel. sed etiam à Ms. codice quem vidisse me memini in Bibliotheca Victorina apud Parisios, Phrases etiam aliquot sunt Cyprianicæ. Sixtus tamen Senensis Tertulliano ascribit.

Principio Dominus Cœlum Terramque creauit: — Gen. 1.
Nanque erat informis fluctuque abscondita tellus;
Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disiungi iussit de cardine, fatur:
1 Lux fiat, claro & nituerunt omnia mundo.
Cum Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem?
Accipit immensus verrentia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis eum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulua retexit
Arida mox posita narratur nomine terra;
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procurrant brachia rami.
Quarta dies generat Solis cum lampade Lunam,
Et Stellas tremulo radiantes lumine fingit,
Hæc elementa dedit subiecto insignia mundo,
Tempore quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
2 Et volucres varias suspendunt aëre pennas.
Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros,
Cunctáque multiplici mandauit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc vbi constituit diuina potentia iussu,
Rectorem inspiciens mundanis defore rebus,
Hæc memorat: Nostris hominem faciamus 3 ad vnguem
Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe:
4 Et licet hunc vno posset componere verbo,
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat Brutum diuino in pectore pectus. — Sent. 2.
5 Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit,
Metitur solum mordaces voluere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus vt vulsa formetur fœmina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.

inditur

Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eua.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Coniugibusque fuis pofitis cum fedibus hęrent.
Septima, quando Deus factorum fine quieuit,
Sacrata ftatuens venturi gaudia fæcli,
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
7 Adami à Domino donata Prudentia folers.
Quem Deus adloquio, iunctam dignatur & Euam:
Crefcite multitudo ventura in tempora partu,
Vt polus & plenæ veftro fint germine terræ,
Hæredefque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui reddunt de cefpite campi.
Hæc vbi differuit, læta paradifus in aula
Inftruitur, primique afpectat lumina Solis.
Gignitur hæc inter pomis lethalibus arbos,
Coniunctum generans vitæ mortifque faporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat infignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidofque fecat vndante ex fonte meatus.
Phifon auriferis prędiues fluctuat vndis,
Confpicuafque terit rauco de gurgite gemmas,
Prafinus huicnomen, illi eft carbunculus ardens;
Perfpicuufque vadis terram prælambit Euilath:
Poft hunc Æthiopas Geon ad lapfus opimat.
Tertius eft Tigris, Euphrati adiunctus amœno,
Affyriam celeri difcretim flumine fulcans.
Hic pofitus cuftos Adamus cum coniuge fida,
Atque opifex, tali formatur voce Tonantis:
Ne trepidate fimul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonfum ramo frondente creauit,
Solliciti ne fortè malum noxale legatis
Quod viret ex gemino difcreta ad munia fucco:
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos veftis nec texerat artus.
Has inter fedes, & baccis mitibus ortus:
Spumeus aftuto vincens animalia fenfu,
Serpebat tacitè fpiris frigentibus anguis,
Liuida mordaci voluens mendacia fenfu,
Fœmineo tentat fub pectore mollia corda:
Dic mihi cur metuas fœlicia germina mali?
Nunquid poma Deus non omnia nota facrauit?
Equeis fi ftudeas mellitos carpere victus,
Aureus aftrigero remeabit cardine mundus?
Illa negat; vetitofque timet contingere ramos:
Sed tamen infirmo vincuntur pectora fenfu.

Illicet vt niueo iam mitia dente momordit,
Adfulsit nulla maculatum nube serenum.
Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
8 Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumpsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente sereni.
Ergo vbi nudatum prospexit corpus vterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frontibus vmbrant.
Forte sub occidua Domini iam lumine Solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad deuia tendunt.
Tum Dominus Cœli mœstum compellat Adamum:
Dic vbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine adfatus pauido sub corde tremisco
Magne tuos, nudúsque metu frigente fatigor.
Tunc Dominus; Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
Candenti perfusa die, liquidúmque serenum
Adfulsisse sibi, Solémque & sidera Cœli.
Protinus ira Dei turbatam territat Euam,
Auctorem vetiti dum quærit maximus acti.
Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu:
Nam sua vipereis intexens verba venenis,
Hæc mihi præ cunctis, narrauit dulcia pomis:
Illicet Omnipotens condemnat gesta draconis,
Præcipiens cunctis inuisum visere monstrum;
Pectore mox fuso prorepere, 9 tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcumque in tempora bello;
Humanos inter sensus, ipsúmque labantem:
Vertice vt abiecto pronus post crura virorum,
Serperet, vt calcet dum labens comminus instat.
Fœmina fraudigeris miserè decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Seruitiumque sui studio perferre mariti.
Tu verò cui visa fuit sententia verax
Coniugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis,
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis
Vnde geris corpus, terræ reddare iacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
Deiectósque procul sacratis dimouet hortis,
Obuersósque locat, medióque eliminat igni,

In quo perceleri Cherubin euoluitur æstu,
Dum calidus deferuet apex, flammásque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit euulsas pecudum de viscere pelles,
10 Operiens nudos calidis de vestibus artus.
Ergo vbi coniugio sese iam fidus Adamus
Esse virum sensit, nomen genitricis amatæ
Exhibet vxori; bino qui germine factus
Continuò genitor, diuersis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui iunctus Abelus:
Innocuas huius seruabat cura videntes;
Ast alius curuo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dona Tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior vberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se deuouet agno,
Exta manu sincera gerens adipémque niualem:
Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
Dic mihi, si rectum viuas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto à crimine purus?
Desine mordaci fratrem disperdere sensu,
Qui tibi ceu Domino subiectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arua:
Atque vbi deprehensum deserto in gramine vidit,
11 Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
Quod factum Dominus 12 Cœlo speculatus ab alto,
Disquirit; quoniam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur 13 Numnam vox sanguinis eius
Ad me missa sonat, celsúmque descendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto:
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Inuiso maledicta tibi commissa negabit
Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis.
14 Torpidus vt multo collidens membra tremore.

ADNOTATIONES IN Genesin.

1 Lux fiat, claro] *Sic Fabricius, pro eo quod Morelius*: clare *rectius mea sententia.*

2 Et volucres varias suspendunt aëre pennas] *Ita lego cum Cauchio, pro*: suspendunt corpore.

3 Ad vnguem Vultibus adsimilem] *Hoc cum eodem & Fabricio*, in vnguem.

4 Et licet hunc vino) *Prætermisimus cum Fabricio vocem*: solo, *superfluam; additam quantum colligere est ex margine.*

5 Quem postquam effigie formatum ceu sua] *Corruptus versus, aut abiatiuus*: sua, *corripitur contra artem metricam in vltima syllaba.*

6 Inditur & nomen vitæ] *Fabricius*: viuæ, *verum illud placet.*

7 Adami à Domino donata prudentia] *Fabricius vt carmen constet*: Adami a Domino data quæ prudentia, *verum sensus est obscurior.*

8 Compulit insueto munus deferre marito] *Cauchius coniicit legi debere*: insuetum.

9 Tum sola morsu mandere] *Prorsus sic lego cum*

Cauchio, pro : Pandere.

10 Operiens nudos] *Fabricius & Cauchius* : opperiens, *addita altera littera* p, *vt carmen constet, atqui aliam significationem ea vox habet.*

11 Elidit geminis frangens pia guttura palmis] *Ex coniectura sic omnino legendum censeo, pro* : fraudans.

12 Cœlo speculatus ab alto] *Sic recte Morelius, pro eo quod Fabricius* : celso.

13 Numnam vox sanguinis] *Contra sic rectius Fabricius, & ex coniectura Cauch. quam Morelii* nonne.

14 Torpidus vt multo collidens membra tremore) *Quum prorsus mutilus sit hic finis huius carminis, suspicor cætera quoque Geneseos capita ad euersionem vsque Sodomæ, metro à Cypriano conuersa.*

EIVSDEM CYPRIANI SODOMA.

ARGVMENTVM.

PVlchrè & latè integram historiam euersionis Sodomæ prosequitur. Hoc inter cætera memoratu dignum, quod sua ætate adhuc statuam illam salis in quam vxor Loth conuersa est, durasse scribat & si quis eam mutilauerit, statim vulnera denuo compleri, & in singulos menses menstrua pati, Bituminis quoque & Asphaltidis lacus vim & miracula paucis recenset.

IAM Deus omnipotens, primæui tempora sæcli *Genes. 7.*
1 Vindice diluuio cunctis aboleuerat vndis,
Quas cœlum sparsit terræ, maris expuit æquor:
2 Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus *Gen. 9.*
Excidio; quoties hyemes induceret aër,
Frænandis varium pluuiis mandauerat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiua hominum pariter cum gente secunda
Impietas, iterúmque mali noua pullulat ætas;
3 Excidio iam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomûm meruit tellus 4 ardentibus vri.
Flammis, & finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes; *Gen. 18.*
Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsúsque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palæstras;
Antéque vel Circea nouas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant Cœlum inuidia connubia mixta,
Incestu parili gener is natura rebellis
In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
Tempere sed certo Deus omnia prospeculatus,
Iudicat iniustos; 3 patiens, vbi criminis ætas,
Cessandi spacium vis nulla coëgerit iræ,
Iámque dies vltrix aderat: duo de grege missi *Genes. 19.*

Angelico

Angelico, forma iuuenes qui ſpiritus ambo
Diua miniſterio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de ſtirpe piorum
Tranſuena Loth aderat, ſapiens iuſtique colonus
6 Vnus erat meminiſſe Deum, ſolet vtilis arbor
In ſyluis latitare feras velut hoſpita fructu.
Is tunc pro porta reſidens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quanquam diuinos neſcius, vltro
Aduocat, adpellat, patrio veneratur honore,
Hoſpitioque vocat, longè ſtabulare parantes,
Eniſus longis precibus, pia pignora menſa
Officiiſque probis ſtudio diſpungit amicos,
Nox requiem dederat, lux ſoluerat altera noctem,
Et Sodoma in foribus ſtrepitat 7 conqueſta rudendum;
Loth contra ſupplex: Ne vos nunc pacta libido
Incendat iuuenes ipſam fœdare iuuentam,
Quo luxus genitura vocat? quo ſemina fruſtra?
Quo nullæ nuptant animæ, non luſtra colentes,
Non ſtabulis reduces, non nudis ſubter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent;
Nec quæ per terram 8 pertracto corpore ſeptant.
Omne genus luxu genus eſt, ſed fœmina coniux
Omnibus, & nunquam cuiquam niſi fœmina mater,
Nunc ſi fas iuuenilis habet vaſtare pudorem,
Sunt intus natæ biiuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, iam dedita meſſi,
Digna cupido viris, tulerit quam veſtra voluptas:
9 Dedo, pater, proque hoſpitibus penſabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quiſnam tu, quantus, & vnde;
Qui nobis domineris, ait, legeſque recondas?
10 Tranſuena num rector Sodomorum, vt ingerat iras?
Nunc igitur tute ipſe lues, quod noſtra cupido eſt,
Pro natis, proque hoſpitibus, ſatis vnus in omnes,
Dicta & facta ſimul: vulgi nulla mora ferentis.
Turbidus hyberno vt dum voluitur impete torrens,
Riuorum numeros vno pede it fertur in omnes;
Si qua illic arbor rapidis offenditur vndis,
Haud manſura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, vbi ſubter adeſam
Perdit humum 11 circumfoſſo iam caudice pendens;
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Hud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope iam; ſed diua poteſtas
Subuenit Angelici iuuenes de limine raptum
Reſtituunt tectis; demens ſed vulgus ibidem
Pœnarum auſpiciis 13 multatur lumine diro.

Tunc decreta Dei referant, dignam adfore pœnam
De cœlo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Iustitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, paritèrque educere si quid
Gentis habes: nos exitum iam inducimus vrbi,
Loth generos citus adloquitur: sed dura hominum mens
Credere despexit monitum, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cœli facies de nocte dieque est,
Instabant iuuenes 14 Chaldæam educere gentem
Ex Sodomis, iustámque domum donare saluti:
Eia age Loth exsurge, tuámque adsume iugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito,
Præueniens Sodomum pœnas. Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, 15 atque hæc ibi cætera mandant:
Serua Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis cœptum vel sistere gressum?
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cœlestes ne ptius iræ
Opptimerent: alios igitur deposcere portus
Adgreditur, paruam quam contra aspexerat, vrbem.
Huic, inquit, contendo fugas; vix mœnibus extat,
Nec longe, nec magna. 16 Illi fauere precanti.
Vrbis & ipsius pariter gessere salutem,
17 Segor inde loco nomen vox Barbara nouit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol.
Vltimus ille quidem, in Sodomámque incendia feruens
Infer, nám totos radios armauerat igni:
Æmula subseritur caligo, 18 includere lucem
Cœptans; atque globos confuso intexere Cœlo
Fumantes coëunt nubes, nouus itruit ignis,
Sulfurá cum flammis flagrantibus æstuat æther,
Exustus crepitat 19 liquidis ardoribus aër.
Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse leuem puerum frænare superbos
Iouis equos, arsisse orbem, tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
20 Viderit Eridanus; si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales:
Hic aliter versæ mœrent miracula formæ,
Námque comes coniux 21 heu me; male tum quoque legis
Fœmina non patiens, diuina ad murmura Cœli
Audaces oculos ne quicquam sola retorsit,
Non habitura loqui, quod viderit, & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulchrum;

22 Ipsáque

22 Ipsáque imago, sibi formam sine corpore seruans.
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluuiis dilapsa situ, nec dirura ventis.
Quinetiam si quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet,
Dicitur & viuens alio iam corpore, sexus,
Munificos solito 23 dispungere sanguine menses,
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis inops ita nusquam:
Tota rogus regio est, hinc atro horrore fauillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signanr.
Occidit illa prior feritas (quam prospiciens Loth)
Nullus erat frustra piceas fuligine glebas.
Semiperempta etiam si qua illic iugera, lætas
Autumni conantur opes, 24 facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, 25 & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus 26 indice tactu,
Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum.
Sic igitur cœlo pariter terráque sepultis
Nec mare viuit ibi, mors est maris illa quieti,
27 Quod nullus animat per anhela volumina fluctus,
Quodque etiam patrio nusquam suspirat ab austro,
28 Quódque nequit proferre aliquam de gurgite gentem,
Squamigeram, læuive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti siligo maris, quod viuidus ardor
Subter stagna coquens de sulfuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam.
Inuehitur proprio cum tempore 29 pingue crematæ
Virus aquæ spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Adpellunt queis est ea captio mercis,
Adclinant laterum læues libramine lembos,
30 Vt semel impositam doceant conscendere venam:
Nam se sponte leuans adnabit inertis ad ora
31 Nauigij, pressumque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam mensis fœmina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic immissa natant, natura recessit
Mergendis data corporibus, si denique testæ
Luciferam narem sistens quas spiritus igni est
32 Velificauit apex, flammæ si flamma perempta est,
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hæc Sodomûm & Gomorum signatæ in sæcula pœnæ
Gentibus iniustis, 33 queis pectora dura timorem
D. Cyprian.

Deseruere Dei, cœlestia iura tueri,
Inque vnum rerum Dominum sperare docebunt.

ADNOTATIONES IN Sodomam.

1 Vindice diluuio] Rectè sic Morelius, pro eo quod Fabricius: Iudice diluuio.

2 Hactenus haud liquido] Contra. hoc Fabricius, quàm Morelius. Hactenus &c, quia commemorat pactum Dei de non excidendo posthac orbe per diluuium.

3 Excidio iam non imbres] Morelius rursum ita melius, quam alter: imbrem.

4 ardentibus vri Flammis] Hoc denuo Fabricius vt carmen constet, pro: facibus; Cauchius censebat legendum: fascibus, non male.

5 pariens vbi criminis ætas]. Videtur desiderari versus vnus.

6 Vnos erat meminisse Deum] Grætismus.

7 conquesta rudendum] Obscurum est hoc, quomodo & illud: pacta libido pro libidine Sodomitica: item versus ille: Quo luxus genitura vocat, &c.

8 protracto corpore reptant] Pulchrè sic Morelius, pro eo quod Fabricius manant.

9 Dedo pater] Fabricius: cedo, vtrum vis eligas.

10 Transoena num rector Sodomorum vt ingerat iras] Fabr. Transuena corrector Sodomorum duplicat iras, at illud placet.

11 fertur in omnes] Optime sic Fabricius, pro vehitur in omnes.

12 circumfosso iam caudice] Placet contra hoc Morelii, pro eo quod Fabricius: cum caudice.

13 mulctatur lumine diro] Ita Fabric. pro eo quod Morel. interdum lumine mulctant; Quod non displiceret, si legatur: interdiu.

14 Chaldæam educere gentem] Fabr. Chaldæum educere saluum, sed illud est elegantius, & sequens versus apud illum desideratur.

15 atque hæc vbi cætera mandant] Fabricius: atque hæc tibi cætera mando, verum non placet.

16 Illi facere precanti] Sic ex varia lectione hunc locum restituimus. Fabricius habet: Illi fauere petenti, Morel. verò: mihi fauere precanti.

17 Segor inde loco nomen] Fabric. Inde Segor vico: perinde est, vtrum legat.

18 includere lucem Cœptans] Fabr. luce, non rectè.

19 liquidis ardoribus aër] Fabricius. æther, vtrobique.

20 Viderit Eridanus] Optime sic Mor. pro eo quo Fabricius: videris heu dirum, Præterquam enim quod: Viderit, Cypriano familiare sit, in Eridanum decidisse Phaëtontem de quo loquitur, ferunt Poëtarum fabulæ.

21 heu, male tum quoque legis Fœmina non patiens] Rectè & istud Morel. pro eo quod alter: heu lethum, metúque legis.

22 Ipsáque imago, sibi formam sine corpore seruans] Contra hoc rectius Fabricius, quam ille: Ipsa & imago sibi formam sine carne referans.

23 dispungere sanguine menses] Rursum hoc rectius Morel. quam alter: depungere, Nam & supra dixit: dispungit amicos, & est phrasis Cyprianica (quam prospiciens Loth) Etiam hic videtur versus vnus desiderari.

24 facile optima sese promittunt oculis] Placet & hæc lectio Mor. præ illa Fabr. facile esse se opima.

25 & omnia mala] Itidem & istud, pro eo quod Fabricius: mella.

26 indice tactu) Forte legi oportet: tactum.

27 Quod nullos animat per anhela volumina fluctus) Fabr. Idque animat nullus, &c. Verum prius genuinum videtur quia sequitur: Quodque produxerunt enim veteres nonnunquam: s. in fine dictionis quare neque placet vt cum Morel. legatur: nullos.

18 Quodque nequit proferre) Fabr. Quodque cauet, minus rectè.

29 pingue crematæ Virus aquæ,) Elegantior est & hæc Morelii lectio, quam alterius, crematum.

30 Vt semel impositam doceant conscendere venam) Fabr. imposita vena.

31 adnabit inertis ad ora Nauigij) Placet & hoc Morelii, pro: annabit mercis ad ora. Hoc autem significat ita hærere bitumen nauigiis, vt solui non possit nisi menstruo fœmineo, cuius rei locuples testis est Ioseph de bello Iudaico lib. 5. c. 5.

32 Velificauit apex) Cauchius censet legendum: Velificabit, sed neque hoc locum perspicuum reddit.

33 Quies pectora dura timorem Deseruere Dei) Hoc ex coniectura Cauchii, pro corpora dura.

AD SENATOREM EX CHRISTIANA RELIGIONE AD IDOLORVM SERVITVTEM CONVERSVM.

ARGVMENTVM.

Senatorem grauiter increpat, quod antea Christianus & Consul, Isidis seu matris Deum sacerdos fieri non sit veritus. Hortatur itaque, vt saltem in senectute resipiscat. Porro cuiuscunque sit, vetusti Auctoris esse patet, quod adhuc tunc vigerent Isidis illa sacra: fortaßis etiam Tertulliani

Qvum te diuersis iterum vanisque viderem
Inseruire sacris, priscóque errore teneri;
Obstipui monitus: quia carmina semper amasti,

Carmine

Carmine respondens, properaui scribere versus;
Vt te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te matrem credere magnam
Posse deam dici, rursusque putare colendam,
Cuius cultores infamia turpis inurit?
2 Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
Interius ritum cultu interiore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: vnde per orbem
Leuiter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatósque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Vt perhibent, casti, reliquo iam tempore quid sunt?
3 Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem
4 Quale sacrum est vero quod fertur nomine sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua religio caluum: caligáque remota
Gallica, sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis deiectáque culmine summo,
Si quis ab Isiaco Consul procedat in orbem,
Risus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris Consul; nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante Senatu.
Téque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
5 Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago est,
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt,
Rumor & ad nostras peruenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erraui, ignosce, rediui,
Dic mihi si valeas, cùm talia sæpè rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum, verba locuta est?
Verè mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses fortè notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum veticolæ penetraueris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid à falsis, quid ab vmbris lumina distent.
Philosophum fingis, cùm te sententia mutet:

Nam tibi si stomachum popularis mouerit aura,
Et Iudæus eris, totusque Incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta:
Omne quod est nimium contra cadit: vnum operantur,
Et calor & frigus: sic hoc illud adurit,
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum feruénsque lauacrum,
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca,
Vimque suam minuit, si quid protenditur vltra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris,
Si multum sedeas, labor est. Maro namque Poëta
Pro pœna posuit: 6 sedet, æternumque sedebit
Infœlix Theseus, semper nocet vtile longum,
Prandia longa nocent, ieiunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit improba secta.
Medea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas,
Mens autem stabilis nullo peruertitur æstu,
Ipsaque simplicitas nunquam mala cogitat vlla
Hinc sincera fides æterna fide fruetur:
Et contra dolus longo cruciabitur igni
Elige quid velis, vt digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor inquam
Vt leue crimen erit, si nolis noscere vera,
Non leue crimen erit, si cognita vera relinquas,
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius reuocat satiatum erroribus istis,
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus·
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo seruare fidem, ne fortè bis vnum
Incurras lapsum, quia verè dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, & incautus iterum vexauerit artus,
Imputet ipse sibi, 7 nec casibus imputet vllis,
8 Corrige delictum fidamine, corrige mentem,
Suffecit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse,

ADNOTATIONES.

1 Obstipui monitus] *Lego*: monitus, *pro eo quod erat*: motus, *mallem etiam legi*: Obstupui, *nisi alibi legeretur apud Cyprianum*: mens obstipuit.
2 Nanque sacerdotes tunicis muliebribus idem] *Obscurus locus & quantum apparet corruptus.*
3 Sed quia coguntur saltem semel] *Puto ex vitio operarum legi*: saltim, *apud Martinum.*
4 Quale factum vere est quod fertur nomine sanguis *Etiam hoc carmen obscurum.*
5 Hæc tua humilitas] *Etiam hic auctor more veterum*: h, *pro consonante vtitur, de quo vide Bedam de arte metrica, nisi fortè legendum*: hæc non humilitas.
6 Sedet, æternumque sedebit infœlix Theseus] *Prorsus ita legendum, nam ita legitur apud Maronem quem citat, Æneid. 6.*
7 Nec casibus imputet vllis] *Etiam hoc lego ex coniectura pro*: illis.
8 Corrige delictum fidamine] *Noua vox.*

HYMNVS

HYMNVS CYPRIANI
DE PASCHA DOMINI.

ARGVMENTVM.

VBi Crucis, Resurrectionis, & Ascensionis mysteria paucis attigit, baptismum in Hebdomada Paschæ celebrari consuetum, pulchris metaphoris concelebrat An autem Cypriani sit, dubitare me faciunt Ms. cod. Dunensis & Cornelij Gualteri, quorum hic prorsus ascribit Victorino, ille verò sic habet sub hymni finem, Cæcilij Cypriani Episcopi & Martyris hymnus de Pascha Domini nostri Iesu Christi explicit, aut certè secundum quosdam Victorini Pictabionensis Episcopi. Ex quorum etiam vtroque & Anglico codice titulum descripsimus: DE PASCHA, pro eo quod Morelius: DE CRVCE, inscribit, & Fabricius: LIGNVM VITÆ

EST locus ex omni, 1 medium quem credimus orbe,
Golgotha Iudæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego, 2 de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres,
3 Non tamen hos illis qui se posuere Colonos
Præbuit; externi fructus habuere beatos,
Arboris hæc species vno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit bracchia ramos
4 Sicut plena graueis antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disiunctis 5 iuga stant ad aratra iuuencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: Mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
6 Sed bis vicenis conformiter ille diebus,
Creuit in immensum, cælumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum 7 caput abdidit alto.
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus vt cunctis victum vitamque perennem
Præberent, mortemque mori qui posse docerent,
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo diuini nectaris haustum
Detulit in ramo 8 cælestis spiritus aura:
Dulci rore graues manabant vndique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis vmbra
Fons erat: Hic 9 nullo casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis, 10 & gramina lætos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant,
Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
Infantes, puerique, viri, iuuenesque, senesque,

Hic vbi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, auidis attingere dextris
Gaudebant madidos cœlesti nectare fructus.
Nec prius nos poterant 11 cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta viæ vestigia fœda prioris
12 Detererent, corpúsque pio de fonte lauarent.
13 Ergo diu circumspaciantes gramine molli,
14 Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo 15 rorantes nectare fructus.
Vescuntur, veros optantes sumere fructus.
Ergo vbi cœlestem cœperunt ora saporem,
Permutant animos, 16 & mentes perdere auaras
17 Incipiunt: dulcique hominem cognoscere sensu.
Insolito multis stomachum mouisse saporem
Vidimus, & fellis commotum molle venenum,
Reiecisse bonos turbata mente sapores:
Aut auidè sumptum non dilexisse, diúque
Et male potatum tandem euomuisse saporem.
Sæpe quidem multi renouatis mentibus ægros
Restituêre animos, & quæ se posse negabant,
Pertulerant, fructumque sui cepêre laboris.
18 Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,
Discessere iterum subitò, retróque relapsi,
Sordibus & cœno mixti voluuntur eodem.
19 Multi vera bono portantes pectore, totis
Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
20 Ergo quique sacros possunt accedere fontes,
21 Septima lux reparans optatas sistit ad vndas,
Tingunt in liquidis ieiunos fontibus artus:
Sic demum illuuiem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, purâsque à morte recudunt
Illustres animas, 22 cœlique ad lumen ituras.
Hinc iter & ramos, & dulcia poma salutis:
Inde iter ad cœlum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus. 23. Amen

ADNOTATIONES IN
Hymnum de Pascha.

1 Medium quem credimus] *Anglicus cod. cum Fabricio*: medius, *at prius habent Dunensis & Cornelii Gualteri codices, & placet magis, Fabricius verò solus legit*: cernimus.
2 De sterili succiso robore] *Neque hoc placet quod habet Fabricius*: succisum.
3 Non tamen hos] E *contrario arridet hæc eius lectio, pro eo quod alii*: hoc, *vel*, hic, *aliud censeo de eo quod legit*: colonis, *cum Dunens. cod. in margine, pro* colonoa.
4 Sicut plena graueis antennæ] *Istud habeo ex varia lect. legentibus Angl. cod. & Fabricio*: graues, *aliis verò*: grauis, *pro*: sicut, *Gualt. cod. minus rectè* Sic vbi.
5 Iuga sunt ad ararra] *Fabric.* stant, *Anglicus cod.* ab arante, *sed illud placet.*
6 Sed bis vicenis conformiter ille] *Angl. cod.* confirmato ille, *Fabr.* Firmatus & ille.
7 Caput abdidit alto] *Rectius hic Fabric. quàm cæteri*: alte.
8 Cælesti spiritus aura] *istud contra rectius alii quàm Fabric.* auræ.
9 Nullo casu turbante serenum] *sic optimè Angl. &.*

& Gual. cod. pro eo quod alii: fereno, & Fabric. ferenus.

10 Etgramina circum fundebant lætos] Ang. cod. & gramina lætos fundebant circum.

11 Cupidis decerpere palmis] Rursum hic cod. Gualt. auidis.

12 Deteretent] Anglic. cod. detegerent.

13 Ergo diu circumspaciantes gramine molli] Idem: circumspicientes gramine mali, sed nonplacet.

14 Suspiciunt] Optime sic idem cod. pro: suspiciunt.

15 Rorantes nectare fructus] Fabricius minus rectè frondes.

16 Et mentes perdere auaras] Quum ex verbis hic satis constet, desiderari versum saltem vnum atque alterum; non dubito quin genuini sint versus sex sequentes, quos solus habet Fabricius, hoc initio.

17 Incipiunt, dulcique hominem cognoscere sensu. Pertulerant) Solus Morelius: Pertulerunt.

18 Multi etiam sanctos ausi contingere fontes] cod. Gualt. sacros.

19 Multi vera bono] Ita Morelius; quod malo, quam id quod habent alii: multi verò.

20 Ergo quique sacros] Fabric. & Angl. cod. qui, sed quique, pro: quicunque, veteribus vsitatum.

21 Septima lux reparans] Optimè sic Anglicus codex pro eo quod Morel. Et quos septima lux, aut Fabr. Septima lux illos.

22 Cælique ad lumen ituras] Sic Ms. omnes pro eo quod est: limen, apud Morel. & Fabric.

23 Amen) Dunensis & Gualt. cod. Amen

ORATIO CYPRIANI PRO Martyribus.

ARGVMENTVM.

Orationis breuitas ita testatum facit argumentum, vt pluribus non sit opus. Cypriano autem constanter hanc ascribunt non modo Manutij & Morelij Ms. cod. sed etiam Anglicus, Affligmiensis, Marchinensis, ac Dunensis: quorum tamen nullus adijcit: pro Martyribus. *Certè etiam stylus à Cypriano non est alienus.*

Agios, Hagios, hagios, sancte sanctorum, pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac Deus Iacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, 1 Deus bene viuentium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi filij tui; te inuocamus supplices, pariter & deprecamur ² fili vnigenite, qui ex ore altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis vtero per mysterium editus; orantibus, nobis, sancti desiderij spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare dignare vt lauacro salutari recreatum pectus ³ à delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, deuotione robusta, operatione, seu dilectione continua; vt in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curuamus ceruices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum; chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exultant, 4 cui omnes aues canunt laudes, linguæ confitentur cœlestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cœlo, 5 & sub cœlo confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es solus, & præter te ⁶ & extra te nemo. Te quæsumus Domine pater omnipotens, qui ⁷ soli filio conspicabilis es, 8 cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine pater: te oramus, vt tribuas nobis mentem integram, ⁹ innocentiam puram, sinceritatem deuotam, conscientiam sa[illegible]m, puram, sobriam, castam, contra omnes insidias sæculi gloriosa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hostis lethalibus laqueis implicemur, 10 vt signum salutis æternæ incolume perferamus. Pelle à nobis omnem sæculi illuuiem, 11 omnémque diaboli persuasionem. Laqueetur, concidat, ¹² & superetur à nobis, & amoueatur, sicut à Sarra famula tua Asmodeus dæmon nequissimus, extinctus per Angelum tuum sanctum Raphael. Et sicut Tobiæ affuisti, ita mihi adesse digneris. Et vt tribus pueris in camino, & Danieli misericordiam præstitisti: sic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos suscitasti; ¹³ cæcos illuminasti; surdis auditum, mutis eloquia, claudis gressum, leprosis sanitatem dedisti: ita & da famulis tuis; qui te tota virtute mentis credimus natum, passum, venturum iudicare viuos & mortuos, Assiste nobis, sicut Apostolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in persecutionibus, Petro in fluctibus. Qui sedes super septem thronos ad dexteram patris, respice nos, & libera nos de æternæ mortis interitu: vnus in vno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus sanctus, per quem, & cum quo est tibi in sancta ecclesia honor, virtus, claritas, maiestas, potestas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, semper & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

Tobiæ 8.

Dan. 3. 6. & 14.

ADNOTATIONES IN Orationem pro Martyribus.

1 Deus bene viuentium] Hoc adieci ex Morelio, in cæteris desideratur.

2 Fili vnigenite) *Ex eodem & istud. In cæteris lectionem vulgatam & Ms. nostrorum retinuimus, pro eo quod ipse legit:* & sapientia patris quæ ante omnia sæcula ex corde patris nata es, & ex tempore carnem sine peccato induisti, ex virginali vtero & sanctiss. Beatæ & gloriosæ virginis Mariæ, da supplicantibus nobis. *Reposuimus tamen ex eodem quod sequitur:* sancti desiderij spiritale incrementum, *pro eo quod vulgo legitur duntaxat:* desiderium animæ.

3 A delictis carnalibus) *Cum Canchio adiecimus particulam:* a

4 Cui omnes aues canunt) *Sic tres Ms. nostri. & Canchius, pro:* cantant.

5 & sub cœlo] *Ex iisdem additio:* &.

6 & extra te] *Istud addidi ex Morelio, vbi tamen vitio operarum legitur:* neque.

7 soli filio conspicabilis es] *Ms. omnes & vet. exc.* conspectabilis, *verum illud placet, quod similiter dixerit Prudentius:* coram refulsit ore conspicabili.

8 cuius Angeli & Archangeli obtemperant tibi] *Placet hæc Ms. cod. lectio, præ vulgata:* cui Angeli & Archangeli obtemperant, & tibi.

9 Innocentiam puram] *Morelio rursus acceptam debemus vocem:* puram, *& paulo post vocem:* hostis *vbi legitur:* cruenti hostis, *alibi desideratas.*

10 Vt signum salutis æternæ incolume perferamus] *Iisdem pene verbis vtitur etiamnum Ecclesia in ceremoniis baptismi*

11 Omnémque diaboli persuasionem laqueetur. *Gravium legit:* omnisque diaboli persuasio liquescat. *Verum illud habent Ms. cum veteri excus.*

12 Et superetur à nobis.] *Recte & hoc Morelius, pro,* separetur, *Consentit Dunen. cod. in margine.*

13 Cæcos illuminasti *Cum Ms. omisimus particulam:* &.

ORATIO CYPRIANI QVAM sub die passionis suæ dixit.

ARGVMENTVM.

NEque hic argumento est opus. Cypriano verò ascribunt hanc orationem eodem titulo Ms. cod. Anglicus, Affligmensis, March. ac Dunensis cum veteri excus. Consentaneus est etiam. Immo idem est vtriusque Orationis stylus, & Orationis in actu passionis fit mentio.

DOMINE [1] sancte pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim maior te? tibi gratias & laudem refero [2] Deus Abrahæ, & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum, Deus Apostolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui fuisti 3 ante mundi dispositionem, Deus viuorum, venturus iudicare viuos & mortuos: qui es Deus verax, qui sedes super Cherubin & Seraphin 4 sedem honoris tui, 5 & prospicis abyssos: qui vides cuncta priusquam nascantur; [6] qui habes potestatem occidere & rursus restituere; qui habes potestatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc sęculo, & exaudi me orantem, sicut exaudisti filios Israël de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moysi. Vę peccatis meis. Cum eleuaueris confringere terram, sub qua fissura petrarum me absconsurus sum 7 ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus sum, Cade super me; & cui colli, Tege me ab ante metum Domini, cum te leuaueris confringere terram. Rogo, Domine, subueni mihi: noli secundum actum meum me iudicare: 8 nihil enim in pręceptis tuis parui. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Ionam de ventre ceti; sic exaudias me, & eiicias me de morte ad vitam. Sicut Niniuitę induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerunt [9] ante Dominum. Exomologesin facienti ante conspectum tuum pro vniuersis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miserere mei. Sed & Dauid dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans maiestatem tuam, dele vniuersa peccata mea, & exaudi me orantem, sicut audisti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Misaëlem: & misisti Angelum tuum cum nimbo roris, 10 & confusus est Nabuchodonosor prępositus regni: quoniam tu es Rex regnantium, & Dominus dominantium, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilem, quam nemo hominum videt, nec videre potest. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Danielem de lacu leonum: & misisti Abacuc prophetam, & attulit ei prandium & dixit: Prande prandium, quod tibi misit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquit Dominus quęrentes se. Exaudi me orantem, sicut exaudisti Tobiam & Sarram dum orant [11] in atrio domus suæ: tunc obtulit pro eis Raphael Angelus orationes eorum: sic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam sanctam tuam orationes meas, 12 continenter mittas Angelum tuum, qui deleat vniuersa delicta mea, sicut delesti spiritum immundum à Sara filia Raguel: & illumines cor meum, sicut illuminasti oculos Tobię. Exaudi me orantem,

Dan. 3. *Matt. 25.* *Ionæ 2, & 3.* *Psalm. 50.* *Dan. 3.* *1. Tim. 6.* *Dan. 14.* *Tobiæ 38. 11. & 12.* *Dan. 13.*

ornatem, ſicut exaudiſti Suſannam inter manus ſeniorum, ſic me liberes ab hoc ſæculo, quia tu es amator puræ conſcientiæ. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Ezechiam regem Iudæ, & deleſti ab eo infirmitatem: ſic & à me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad finem, ſicut illi auxiſti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio ſæculi huius, ſicut liberaſti Teclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ. Te deprecor pater maieſtatis, qui in fine temporum miſertus es noſtri, mittens nobis Ieſum Chriſtum filium tuum Dominum Deum ſaluatorem noſtrum, natum ex Maria virgine de Spiritu ſancto, annunciante Gabriële Angelo, per quem nos liberaſti de periculo mortis imminentis. Et te deprecor filium Dei viui, qui feciſti tanta mirabilia, qui in Cana Galilęę de aqua vinum feciſti, propter Iſraël; qui cęcis oculos aperuiſti; qui ſurdos audire feciſti; qui paralyticos ad ſua membra reuocaſti qui ſoluiſti linguas bleſorum; dęmonio vexatos ſanaſti; claudos currentes feciſti velut ceruos: mulierem de profluuio ſanguinis liberaſti; mortuos ſuſcitaſti; ſuper aquam pedibus ambulaſti, qui Petro labêti manum tradidiſti; qui mare fundaſti, & terminum ei poſuiſti, & dixiſti: Hucuſque venies, & hic te confringes in virtute tua. Te deprecor filium Dei viui propter vniuerſa commiſſa mea, qui es in cælis filius in patre & pater in te in ſempiternum, qui ſedes ſuper Cherubin & Seraphin ſedem honoris tui. Tibi aſſiſtunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & pauentes voce honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipſe nobis teſtamentum feciſti! Petite, & accipietis; pulſate, & aperietur vobis. Quodcunque à patre meo petieritis in nomine meo, ego à patre peto vt accipiatis. Ego peto vt accipiam; quęro vt inueniam: ego pulſo, vt aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, vt tu à patre patas, & detur mihi. Paratus ſum propter nomen tuum victimam ſanguinis fundere, & quodcunque tormentum ſuſtinere. Tu es, Domine, adiutor meus & defenſor: defende me ab aduerſario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixiſti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis. Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromiſiſti, poteſtatem habes, Domine dare mihi omne ſacramentum tuum cæleſte; vt dignus ſim faciem ſanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat; quoniam tibi ſpopondi omnibus diebus vitę meæ, qui paſſus es ſub Pontio Pilatò bonam confeſſionem, qui crucifixus deſcendiſti & conculcaſti aculeum mortis. Deuicta eſt mors; deuictus eſt inimicus diabolus. Tu reſurrexiſti à mortuis, & apparuiſti Apoſtolis tuis, ſedes ad dexteram patris: qui venturus es iudicare viuos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quęrentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab aduerſaria poteſtati, vt opem des vincendi inimicum meum quoniam tu es potens aſſertor & aduocatus precum & petitionum noſtrarum animarum. Die ac nocte interpelles prò peccatis meis, orationem meam perferas ad patrem tuum. Et tu Domine ſancte pater digneris reſpicere ſuper preces meas, ſicut reſpexiſti ſuper munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod paraſti iniquis: per bonum & benedictum Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in ſęcula ſæculorum. Amen.

4. Reg. 20. — Luc. 1. — Ioan. 2. — Iob. 38. — Apoc. 4. — Matt. 7.

ADNOTATIONES IN ORAtionem Cypriani, quam ſub die paſſionis ſuæ dixit.

1 Domine ſancte pater] *Grauius ſic legit*: Domine ſancte Deus hagios pater ad te leuaui animam meam, Deus meus tibi gratias & laudes refero, *verum vulgatam lectionem habent vetus excuſ. & Ms. vnum illud placet vt legatur*: refero, *pro eo quod erat*: gero.

2 Deus Abrahæ] *Præmittit idem Grauius*: Deus patrum noſtrorum, *quod vulgo poſtponitur, quantum apparet, quia ſic fere vbique ſcriptura, ſed nobiſcum legunt* Ms.

3 ante mundi diſpoſitionem] *Idem habet* conſtitutionem, *at prius legitur orat. præced. & in* Ms. *ac vet. excuſ. cod.*

4 ſedem honoris tui] *Illud adiicio ex Grauio*

5 & proſpicis abyſſos] Morel. *&* *Dunenſis cod.* perſpicis.

6 qui habes poteſtatem occidere] *Adiicio* occidere, *cum* Morel. *ex* Ms. *Adiicit autem præterea Grauius*, qui habes poteſtatem mortificare, & rurſum viuificare, *ſed non placet; alioqui enim bis id ipſum repeteretur.* Ex ipſo tamen addidi illud & de viridi aridum.

7 ab ante] *Mirum eſt, conſtanter legere illud*: ab, *Ms. omnes vtrobique.*

8 nihil enim in præceptis tuis parui] Morel. *non habet*: in.

9 ante Dominum] *Hoc rurſum ex Grauio. Omiſimus vero cum* Ms. *pauloposſt vocabulum*: &, *ſuperfluum*

10 & confusus est Nabuchodonosor] *Grauius non male* : confessus] *At illud habent Ms.*

11 in atrio domus suæ] *Antiqui quidam codices Morelii* : in cubiculo.

12 & continenter mittas] *Grauius* , continuo , *sed contra Ms. cod. fidem.*

13 & delesti ab eo infirmitatem] *Grau. in margine* ; eruisti.

14 Sicut liberasti Teclam de medio amphitheatro] *Priori oratione, ignium Tecla hic Amphitheatri meminit. Sancta enim Tecla Apostoli Pauli discipula, primum ignes, deinde leones in Amphitheatro solo crucis signo euasit illæsa, postmodum tamen martyrium tandem passa: Vide* Metaphrasten.

15 qui fecisti tanta mirabilia] Morel. *quidam cod.* magnalia.

16 Sedem honoris tui] Ex Morel. *adiecimus* : sedem omne sacramentum tuum cœleste] *Hic adiecio ex* Ms. tuum

17 die ac nocte interpelles] *Solus Manutius* : interpellas.

DE SINGVLARITATE Clericorum Origenis iuxta quosdam.

ARGVMENTVM.

Singularitatem Clericorum , hoc est , vitam singularem seu solitariam sine consortio vllius feminæ , ex reuelatione diuinitus sibi facta , & scripturis compluribus inculcat ; tum propter periculum incontinentiæ , tum ad euitanda scandala. Atque adeo & inconuentu sacrorum & in visitationis ac exhortationis munere apud feminas obeundo , seueritatem & omnem honestatem clericis vsitatam esse debere. Frustra vero eos in sui patrocinium adferre exempla Heliæ , Christi, ac Apostolorum: quum ad sanctitatem eorum non perueniant : & certè si non alia familiaritate cum feminis quam illi venantur , nihil esset periculi. Turpe proinde esse & indecorum , quod cùm sæpe mariti cum vxoribus continentiam voueant , clerici sine feminis habitare nolint. Non alias igitur in domum à clericis vult asciscí feminas, quam matrem , filiam , sororem , vel cognatam. Cæterum Origeni librum hunc adscribunt , teste Morelio , Landulphus *à Columna in Breuiario Historiali , Saziadus Cælestinus , &* Antoninus *cum* Vincentio *Bellouacensi in* Summa *histor. Immo ne quis de alio libro illos loqui opinetur , ipsa verba prolixe citant. Accedit , quod disertis verbis auctor mentionem facit , nec omnino videtur improbare eos , qui seipsos reuera castrant propter regnum Dei. Quod ab ipso factum , locuples testis est Euseb. eccles. hist. lib. 6. cap. 6. ac eum secutus Niceph. lib. 5. c. 8.* Ioannes *etiam Zonara Annalium tom. 2. ad Imperium* Seueri. *Pro eodem faciunt Græcismi freqentissimi , qui ex Græco translatum arguunt. Quare rectè censuit Erasm. Cypriani non esse : ego tamen translatum censeo iam inde ab ea ætate ob schemata & phrases quasdam eius ætatis.*

PROMISERAM quidem vobis ante tempus Epistolam , filij charissimi , quę omniū morum instituta de lege commendans, summatim omnia etiam contineret , quæcunque vniuersis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ. 1 Sed quia nunc de feminarum commoratione vulgariter inter vos quidam 2 ad ignominiam deuoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis, 3 Domini correptione scribere compulsus sum : qui miserum me pro vestra negligentia cum seueritate corripiens, mandare præcepit , ne clerici cum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret , tamen ne me somniatorem irrideat quisquam , sicut Ioseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem : vt omnes sciant hoc etiam modo per reuelationem Dominum iubere , quod litteris cognoscitur ante iussisse : nec nos esse adulterantes verbum Domini , aut volentes iactanter de reuelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur: sicut à Domino confidimus nos non audisse mendacium , præsumentes vocem Apostoli Pauli protestãtis. Non enim sumus, inquit, sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipsa in Christo loquimur. In dolore itaq: maximo constituti de quibusdam putrefactis membris corporis nostri , & in gemitu 4 iacturam lamentantes Ecclesiæ , quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem : credimus nos ex parte aliqua subleuari , quod diligentiæ nostræ negligẽtia quorundam obesse non possit , quibus nunquam nostræ litteræ defuerunt, quę per absentiam nostram frequentiam omnibus pensauerunt dissimulationis suæ : vt vnusquisque contemptor 5 reum semetipsum conscribat, nos autem libera fronte contemptoribus exclamemus , quod Salomon confidenter exprobrat : Quoniam quidem vocabam, inquit, 6 & non obaudiebatis; & extendebam verba mea , & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia , meis autem increpationibus non intendebatis, itaque & ego vestrę perditioni superridebo. Gratulabor ergo aduersum vos, cùm aduenerit vobis interitus

Gen. 37.

2. Cor. 4.

Prou. 1.

interitus, & cùm aduenerit vobis subito tumultus: euersio autem simul & procellæ, & cùm aduenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cùm me inuocaueritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non inuenient: oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumpserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreuerunt enim meas correptiones: idcóque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur. Ad vos nunc mea exhortatio conuertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis eiusmodi casus exitia: & in ista subuersione, labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, vbi alium conspexerit cecidisse: & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui euitat alienæ mortis incursum. Er ipse est prouidus, qui sollicitus fit cladibus cæterorum: sicut Salomon approbat dicens: Astutus videns malum puniri vehementer erudietur. Et iterum: Cadentibus impiis iusti vehementer terrebuntur. * Aduersaria est confidentia, quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est, flammis circundari, nec ardere, quod Salomon non negat, dicens: Quis alligabit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non comburet? Aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad vxorem proximi sui, non erit immunis: neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite diuinæ fidei; " quinimò quam nostræ: quia omne quidquid pollicetur non potest fallere, dicente Domino; Facilius est, inquit, cælum & terram præterire, quàm de lege vnum apicem cadere. Et iterum: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. Ipsi ergo nos fallimus, quotiens inordinaliter credimus, æstimantes per fidem nostram legis præcepta mutari: vt inter masculos & feminas speremus passim castitatem immobilem custodiri. Difficile quis venenum bibet, & viuet. Verendum est dormienti in ripa ne cadat, cùm dicat Apostolus: Qui se putat stare, videat ne cadat. In hac parte expedit plus bene timere, quàm male fidere. Et vtilius est infirmum se homo cognoscat, vt fortis existat ti quàm fortis videri velit, & infirmus emergat. De qua re præsumptores obiurgat Apostolus dicens: Si quis putat se aliquid esse, cùm nihil sit, seipsum implanat. Pro certo implanator proprius suam animam decipit, qui non cauendo contraria, noxiis rebus semet ipse commiserit. Ille autem turius sibi consulit, qui circa malos semper infidus species quascumque noxias extimescit: quorum distantiam Salomon disseruit, dicens; Sapiens timendo declinabit ab omni malo; insipiens autem confidens sui miscetur iniquo. Magnum sapientiæ diuinæ consilium inuentum est vbi timoris auxilio liberemur. Magna compendia prouidentiæ, vt aliquando fiat virtus & victoria per timorem. Magna remedia Dominus contulit ad salutem, vt habeat & timidus laudem, sicut Salomon repetit, dicens: Beatus vir qui veretur omnia per metum. Inæstimabilis Domini misericordia, 12 quę vnicuiq; homini suam contulit gloriam: & incomprehensibilis pietas, 13 quæ secundum pugnas dedit & palmas: vt confitendo masculorum sæuitiam superemus, & timendo feminarum blandimenta vincamus; dummodo & de virtute & de infirmitate super nos Dominus glorias operetur: vt in omnibus & per omnia omnipotentem semet ipse testetur, diuidens differentias triumphorum; vt tam consiliis quam viribus à nobis bella vincantur, ne si vicerimus solius fidei fortitudine, contra Salomonem vacua essent opera sapientiæ. Nunc igitur sapientiæ arma gestanda, vbi feminei & virilis sexus certamen indicitur, vnde Salomon sic instruit, dicens; Prudentiam, inquit, fac notam tibi, vt te seruet à muliere aliena & pessima. Videte nunc prudentiam in isto bello, non fidem nobis datam esse victricem, quæ nos timiditatis remedio liberasset: & contemplamini quæ sint modo armasumenda, si vultis habere legis auxilia. Estote intimidi, 14 vt sitis intrepidi: & licet timor in certamine infirmitas esse videatur, tamen secundum verbum Apostoli, virtus in infirmitate perficitur. Separamini deprecor, separamini contagione pestifera. Quantumcunque fuerit vnusquisque longius ab aduersis, tantum non feriri aduersa. Minus voluptatibus stimulatur, qui non est, vbi frequentia est voluptatum. Et minus auaritiæ molestias patitur, qui diuitias non videt: si admittimus 15 Apostolum pollicentem: Qui volunt, inquit, diuites fieri, incidunt in tentatio-

Marginal notes: Prou. 1. — Prou. 6. — Luc. 16. — Marc. 24. — 1. Cor. 10. — Gal. 6. — Prou. 14. — Eccles. 25. — Prouerb. 2. — 1. Cor. 12. — 1. Tim. 6.

nem " & in muscipulas, & desideria multa & inutilia & noxia, quæ mergunt hominem in perditionem & interitum. Non aliter tentationibus subiacet, qui iunctus est feminæ, in qua nihil est aliud nisi quod feriat proximantem, aculeus peccati facta est forma feminea, & mortis conditio non aliunde surrexit, nisi de muliebri substantia. Quod Salomon ad nostram sollicitudinem memorat, dicens: A muliere factum est initium peccati, & propter hanc omnes morimur. Inde mortales tenemur, " nec timemus. Quid si iam immortales essemus? Per mulierem liberauit nos equidem Christus: sed vnde adhuc morimur formidare debemus. Tunc liberatio ipsa constabit in femina, si à nobis mors reuincatur, quæ per feminam venerat. Cæterum si adhuc per mulierem circa nos scandala dominantur, liberationis Christi fecimus pro eerto dispendium. Siquidem in futurum spes ista libertatis manet, quam fidei nostræ Christum credimus contulisse; vt tunc nobis omnino mulier non noceat, cùm & ipsa mors fuerit euacuata. Nam si modo putamus nos intentabiles esse muliebribus iaculis; quid ergo restat cælestibus regnis? Non immerito tales sensus Apostolus increpat, dicens: Iam satiati estis, iam diuites facti estis: sine nobis regnatis, & vtinam regnetis. Tempus ergo luctaminis adhuc geritur, & mors per feminam adhuc vsque grassatur. Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales Episcopi & clerici simul & laici, post confessionum victoriarúmque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia vsquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse; cùm volunt in naui fragili nauigare: Quantos leones domuit " vna muliebris infirmitas delicata, quæ cùm sit vilis & misera, " de magnis efficit prædam: Quod Salomon loquitur dicens: Pretium meretricis tantum est vnius panis; mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coërcemur; quid faceremus si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus. Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, vt non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & se ipsam viderit interire, " nec sociorum mortibus quatitur, " dum illos promeritos aut inualidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens

Eccles. 25. *1. Cor. 4.* *Prou. 6.*

præberi cunctis exempla, cùm fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Euangelio proponit & dicit: Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non, dico vobis nisi pœnitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris " in Syloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in Hierusalem? Non, dico vobis: si non pœnitueritis, similiter peribitis. Miramur si Adam per Euam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, nisi iussio vna constrinxerat; cùm modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita iussa compescant? Quibus conuenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis: olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die iudicij, quàm vobis. Longè sit pestis ista & lues, & clandestina pernicies. " O quàm inordinabilis feminæ propinquitas iaculatur, cuius vicinia est delictorum latrocinium: Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adiutricem, sed serpentis inuidia personam suscepit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, vsque hodie ipsum, cui iungitur, tentet: quanto magis illa quæ copulatur, nulla lege coniuncta? Et si illi qui duo sunt in carne vna concreti, " tentationibus mutuis inuicem pungunt, quid faciunt hi, qui in vna carne nec nati, nec iuncti sunt? præsertim quia nec Deum iam inuocare permittitur, qui charitate alterius auocatur: nec finitur cogitare diuina, qui sibi quæsiuit, cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit dicens: Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine vxore est, sollicitus est quomodo placeat Deo: qui autem habet vxorem, cogitat quæ sunt huius mundi, quo modo placeat vxori. Quid est nunc quod in hac coniunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ: aut quæ vtilitas fauet, vbi non sunt officia coniugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? Causale est omne quod feminæ est; & copulatio eius semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat: & cui adhæserit contra

fas,

Luc. 13. *Gen. 2. & 3.* *1. Cor. 7.*

sas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri. Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nu- a ntibus consiliis impugnando conturbat. Vt quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contempsit vxorem? [26] Omnis qui non manducauerit carnem, vt quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, 27 quid videndi oblectatione perfruitur? Quasi non aliquotiens 28 videndo nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpiùs animus. Quid per hypocrisim vult, ab hominibus abstinens diei, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi diuitias quas suis vsibus negant, sed pro cupiditate conseruant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset: nec cupiditatis insignia possiderent. At verò quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod visu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur; quamuis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, conjunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, nunquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immò verò Insuper mihi 29 suspectum placitum dedit: qui non legitimam duxit, & legitimam recusauit: nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine vxore non esse. Duo argumenta sanctitatis libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ vtráque inuicem tegunt, & vtráque inuicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus inuidet sibi dum cõsulit, & dum quærit vtrunque, neutrũ facit, vt sanctus minimè deputetur, qui non vera cõiunctione perfruatur cùm Paulus Apostolus dicat: Alligatus es vxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ad vxore? ne quæsieris vxorem. Sed consentio non esse castitatis huius pudicitiam violatam: suspiciosis tamen malam porrigit famam, & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso agone custodit, 30 qui illud forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli prouidentis pariter & monentis. Vt quid; inquit, libertas mea iudicatur ab infideli conscientia? Si ergo gratiæ participo, vt quid blasphemor pro eo quod gratias ago; 31 Peius est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. 32 Blasphemiam ingerit religioni quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleuerit, ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in Euangelio sic præmonet dicens: Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, vt videntes opera vestra bona, magnificẽt patrem vestrum qui in cœlis est. Hoc sequitur & Paulus Apostolus dicens: Non ergo blasphemetur bonum vestrum. Et iterum; Prouidentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram hominibus. Et alio loco: Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Iudæis & Græcis Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo, Sed opponitur forsitan, quid est quod ipse iterum dixerit; Si hominibus placere vellem, Christi seruus non essem. Nunquam se quæcunque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa vniuersa desixa sunt. Illic placere hominibus non licet, vbi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Vbi verò acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei, innotescere omnibus ipse Paulus Apostolus præcepit. Vnusquisque, inquit, nostrum, proximo suo placeat ab bonam ædificationem. Quale ergo præmium sanctitatis expectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus prouocat sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar, vt infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus comminatur: Periit, inquit, frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est; Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Et quidem non hoc iuuenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrum imbecillitati consulere, ne senectus perire prouocet iuuentutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere: sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur, & dicit: Præmitti malo in infernum, quàm patrias leges deserere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere, vt multi adolescentium arbitrati

Marginalia: Eccles. 42. — 1. Cor. 7. — 1. Cor. 10. — Mat. 5. — Rom. 14. — Gal. 1. — Rom. 15. — 2. Mac. 6.

Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram. Ille maluit vitam suam tormentis objicere, quàm cuiquam magister perditionis existere: & nos vbi nulla tormenta sunt, " fluxibus solis, nolumus saluandos fratres anteponere: nec contenti sumus sine vllis cruciatibus tam nobis prodesse, quàm cæteris, " cùm ille noluit viuere moriturus: sicut inferius prosecutus est dicens: Quamobrem fortiter vita excedens, " senectute dignus apparebo, adolescentibus quidem exemplum forte relinquam, vt prompto animo ac fortiter pro grauibus & sanctis legibus honestæ morti succedant. Cum hoc etiam laicos doceat, ne aut extraneis occasionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant, tum maxime clericos vehementer " necessitas ista constringit, quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec inuenient in iudicio Domini vllum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit dicẽs: Te ipsum bonorum factorum præbens exemplum in doctrina, in integritate, in grauitate, in verbo sano atque irreprehensibili: vt aduersarius reuereatur, nihil habens de nobis dicere mali: iterum: Omnibus, inquit, fidem bonam ostende, vt bonam doctrinam saluatoris Domini nostri præferant in omnibus. Sic & ad Timotheum scribit, dicens: Forma esto fidelibus in sermone, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Quod & Petrus Apostolus hortatur dicens: Conuersatio, inquit, vestra in gentibus bona sit, vt in eo quod detrahunt de vobis tanquam de male factoribus, de bonis operibus vestris glorificent Deum. Et iterum: Quoniam sic est, inquit, voluntas Dei, vt bene facientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam. Nec quisquam sibi proponat & dicat, Habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, Viuere desidero sub ruina. Quis tam stultus, qui arctari cupiat ad laborem, cui offertur delicatus triumphus? neque enim duplex triumphus est sub feminę præsentia probari victorem, quàm est " in singularitate seruare integram sponsionem sanctimoniæ. Et cùm sit

1. Tim. 4. *1. Pet. 2.*

vnus titulus glorię, hoc loco vnus fortis est, qui satis laborat: & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille " quinimo consummatus adscribitur, qui se omni tempore femineis affectibus ostentat abscissum? Quia eum Dominum in Euangelio perfectum vocat, qui totum suis vsibus amputauerit patrimonium. " Certè etiam soli cuicumque, quotidiani triumphi pro castitate non desunt, quia nunquam desiderijs carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apostolus affirmat dicens: Caro, inquit, concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim inuicem aduersantur sibi, vt non quæcunque vultis illa faciatis. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: Quid tibi vis alteram velle conducere? Nemo super vnam febrem cupit adhibere peiorem, ne incipiat 40 hemitritæos insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subuenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum, ne oneribus duobus oppressus, vsque ad inferos demergatur. Vnde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter sustinendum. Bonum est, inquit, viro cùm portauerit iugum graue in iuuentute sua, sedebit singulariter & silebit, quoniam tolit super se iugum graue. " Sed puisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: Onera vestra sustinete inuicem, & sic implebitis legem Christi. Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subuehenda, sed vt tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat, & in tentationibus constitutis fratribus mutua præbeamus auxilia: non vt ipsi nobis tentamenta per feminas procuremus, sed vt tentamentorum magis pondera subleuemus, cùm sciat quale sit sanctitatis iugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus " noluit certum definire præceptum dicens: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est: & iterum: Qui potest capere, capiat. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur, quo modo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægrauetur? Et si singulares penè omnes vix durant carnales insidias sustinere: quid faciunt illi, qui ex vtroque latere gladiis impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & vxores desideria coniugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt, quid agunt

Matt. 19. *Galat. 5.* *Gen. 6.* *Matt. 19.*

agunt illi, qui ad augendas impurgationes feminis sociantur? Ex improuiso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens velut sagittas alienis oculis iactat. Quando libera non est simplex reuerentia, quid illic geritur, vbi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam: quando in domesticis negotijs nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata iactatur, aut in vsu aliquando dissoluitur, nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cuius cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomon sic nos cautos efficit dicens: Cum saltatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia eius. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quàm dicenda? solum hoc dico, in dolore vel in ira mulierem frangi conspicere, iam non est sine dulcedine. Quid dicimus si videas iucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconueniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcauere. Cum aliena, inquit, muliere ne sedeas omnino, & ne altercaris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper, vel illud apud nos debet esse suspectum, ne ipsæ quæ nobiscum conueniunt, in nos ipsos forsitan moueantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur. & erit nobis causa quod peius est sine causa? vt fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur cæteris occasio lupanaris, & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit, dicens: Si propter escam frater tuus scandalizatur, iam non in charitate ambulas. Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est. Et iterum: Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum, neque ostendere in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Et alio loco: Hoc, inquit, iudicate magis, ne ponatis offendiculum, aut scandalum fra-

Eccl. 7. *Ibid.* *1. Cor. 8.*

D. Cyprian.

tri. Et de semetipso sic ait: Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, iam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem. Cum ergo nos pulsat coniunctionis huius molestia detestabilis, & si adulteros non potest facere, facit tamen peiores adulteris & incestis. Qui enim cordis alterius scrutator qualitatem vniuscuiusque perpendat, & pro altera persona contra Satanam repugnator, circa Deum vero idoneus fideiussor esse præsumat? De semetipso demens est, qui aliquid pollicetur, ne dicam si etiam pro femina sponsionem ponere videatur, cum Paulus Apostolus sic de se pronunciet, dicens: Non quia iam accepi, aut iam iustificatus sum, aut iam perfectus sum: sequor autem si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse: vnum tamen, posteriora quidem obliuiscens, ad ea quæ sunt ante pedes, ad regulam sequor ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Iesu Christi. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus. Mihi, inquit, pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, sed neque meipsum iudico, qui autem iudicat me, Dominus est. Et alio loco: Beatus, inquit, qui non iudicat semetipsum, in quo probat alium. Quamuis ergo nos de nostra stabilitate certum aliquid habeamus, qui sine ccslatione concutimur, inter fluctus sæculi sustinentes procellosos incursus, tamen si alieni tanta fiducia est de immobilitate propriæ firmitatis, saltem sollicitus reformidet, ne ipsum sit scandalum visibus alienis, sed terreatur voce Domini comminantis: Væ, inquit, huic mundo ab scandalis: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit. Si has Domini comminationes religioso corde metuimus & veremur, plus de alijs quàm de nobis extimescamus periculum nostrum, qui mutuis ab Apostolo Paulo, vtilitatibus obligamur: Non quæ sua sunt, inquit, singuli cogitantes, sed quæ aliorum. Et iterum: Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. Sed aliquis arripiens de ipso Paulo quod opponat: Vnusquisque, inquit, vestrum pro se rationem reddet Deo: & vnusquisque suam sarcinam portabit. Qui non vult ergo pro altero reddere rationem, nec causis eius, nec negotijs debet particeps illicitus interesse; & quilibet vel immunis

Philip. 3. *1. Cor. 4.* *Rom. 14.* *Philip. 2.* *Rom. 14.*

circa sarcinas alienas conatur existere, nihil alienum contraria conditione teneat infra se. Nam necesse est vt rationi alterius subiiciatur, qui negotium tractauerit alienum. Oportet eum damno perstringi vel dispendio sarcinarum, apud quem sub intuta custodia fratris sarcinæ perierunt, quia quidquid in domo nostra sub minus idonea tutela perditum fuerit, aut latrones effregerint, nostrum est, & à nobis exigetur quidquid per inertiam nostram male commissum custoditur. Tunc verò ab inuicem liberi sumus, si nihil apud nos de re alterius reseruetur. Forsitan aliquis dicat: Ergo nec ad domum orationis debemus pariter conuenire, ne aliquis aliquem scandalizet. Hereticæ professionis est ista contradictio calumniosa, quæ de bonis præscribit, vt asserat mala, & de sanctitate præiudicat, vt immunditiam subtiliter introducat, de licito calumnias facit, vt obtinere illicitum possit. Propter quod Apostolus Paulus hæresi huic ante præscribit dicens: Veruntamen neque mulier sine viro, neque vir sine muliere in Domino. Absit, absit, vt vbique feminæ præscribantur, aut vbique permissio tribuatur. Habent loca sua circa maritum, circa filios, circa fratres, circa parentes, circa seruos, & in domo orationis tantummodo iuxta cunctos clericos. In mansione autem vna, ** sine cognatione competenter non habent socios. Hæc est libera quæ stat. Stare vero non potest quidquid inclinauerit libera, dicente Scriptura: Non declinabis in dexteram, neque in sinistram. Et Dominus in Euangelio: Quod amplius est, à malo est: disce nunc temperantiæ modum, qui per licentiam quæris excessum. Ama feminas inter sacra solemnia, & odio habe in communione priuata, si vis Salomonis tenere doctrinam: Tempus, inquit, amandi, & tempus odiendi. Tunc ergo cauenda sunt feminæ participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis prouocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda sua temporalis vitæ cogitationibus senserit paulum relaxari, sicut Salomon asserit dicens. Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem. ** In conuentu vero sacrorum, vbi spiritus dominatur, ancilla semetipsam cognoscens, perdit suæ voluptatis vsum, perdit & luxum dum tractantur cœlestia, dum celebrantur sancta mysteria, tota humanitas occupatur, vbi non humana, sed diuina sunt omnia: vbi veneratio vel tremor & terror incutitur, animis vniuersis sepulta est perfectè substantia carnalis. Inter ipsa fere carnis mercimonia multi voluptatem corporis negligunt, scilicet quando à legionibus exercitia meditantur armorum, aut crepat litibus forum, aut resonant litteris auditoria, aut negotiantes commerceijs instanter incumbunt, aut artifices in artificia ipsa propensi sunt: quanto magis vbi non carnale opus hominum, sed spiritale geritur angelorum? Nihil illic impugnationes possunt, vbi & ipsi dæmones cedunt, & nulla sexus alicuius permittitur considerari distantia, vbi nec ætas, nec dignitas, sed sola æqualitas regnat: atque vt pleniùs dicam, omnes illic tales sensus accipiunt, & vt ipsa coniugalitas ignoretur, vbi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo & dicente: Vbi non est, inquit, Iudæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, seruus & liber, sed omnia & in omnibus Christus. Hunc plane conuentum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, vbi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia: vt nec in ipso baptismate cuiusquam nuditas erubescat, vbi Adę & Eue renouatur infantia, nec exponit, sed potius accipit tunicam. Quod si & illic sit aliquis diabolo peior, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio vestra culpatur, quę propter cœlestia, non propter terrena colligitur. Veruntamen si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit, nullo modo alterum lędit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, vt non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter fasta sancta potest communis conuentio scandalizari, vbi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, vbi tentator audenter occurit? & si illic periclitamur, vbi Dei pręcepta nos congregant, quid agimus vbi Dei iussa nos separant? & si turbamur illic, vbi Dei voluntate munimur; quanto magis vbi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus aduersum? ** Cū sacrosanctis enim iussis nobis diuina protectio ministratur, sicut Esaias ait: Legem,

1. Cor. 11. — Prou. 4. — Mat. 5. — Sap. 9. — Coloss. 3.

gent, inquit, in adiutorium dedit; sine iussionibus verò diuinis nullum potest esse præsidium. Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati eius obsistere: cuius ita sunt mandata seruanda, vt si aliquid iusserit quod secundum homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat: 52 cùm sine iustitia non potest esse quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia: si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profectò hoc solum erit iustum quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus cui placere gestimus. Nam cùm serui non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi Dominorum sequantur imperia; & vtique homines hominum similium sibi non valeant 5 voluntates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiatum suarum dignetur 54. indicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 55. Cogitationes enim mortalium timidę, & incertæ prouidentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis inuestigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt: & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt; ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi vltroneum seipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam, nisi ipse lucernam legis ostendat. Vnde Dauid sic loquitur, dicens: Lucerna est, inquit, pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis. Et iterum: Præceptum Domini lucidum illuminans oculos. Hoc est ergo luciferum quodcunque fuerit à Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, vt exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos serui

Sap. 9. *Psal. 118.* *Psal. 18.*

ascriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere seruitutem, & arbitrio nostro non Dei eligeremus exercitamenta iustitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat dicens: Ignorantes, inquit, Dei iustitiam & suam volentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti: Tollantur nunc è medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo iuuante, non metuimus adunari, qui per Dei iussionem iustitiam non credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Priuatim verò, continentibus quamplurimum clericis & virginibus, hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum iudicat, iustum esse non potest. Contubernium " tamen & si nulla in ipso contubernio turpis consuetudo noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam peruenire, quę contendit contra Dei iussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adiutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: Virtus, inquit, peccati lex. Qui nos ergo iussit vt in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse iubet vt priuatim pugnas femineas caueamus. Sunt equidem necessitates aliæ, quę nos quoque priuatim feminas videre compellent, sed etiam ipsæ diuini operis vel præcepti imperant efficaciam, vt visitemus, vt solatia præbeamus, vt hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officijs minor cura agenda est pro moribus nostris, vt clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Seueritas non desit: quæ sub clerico feminam possit astringere, " vt ipsam consolationē nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, vt clericum veneretur. Ac ne tardius sit, euagari per singula, totum quidquid agimus honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus vniuersa complexus est dicens: Omnia vestra honestè fiant. Et iterum: " Sicut præcepimus, inquit, vobis, vt honestè ambuletis. Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum, non est quod geritur sanctum, nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodierint iustè iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; " & omne quod voti est, etiam in actu signan-

Rom. 10. *1. Cor. 15.* *1. Cor. 14.* *1. Thes. 4.* *Sap. 6.*

dum est, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Vndique probanda est institutio voluntatis, & vndique consummandus est cursus vniuscuiusque certaminis; ne minus sit aliquis ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: Sed & qui in agone, inquit, certat, non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit. Et iterum: Nescitis, inquit, quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? sic currite, vt comprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, vos autem incorruptam. Plenitudo est ergo sanctitatis " & palma perfecta, vt ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare. Quod si aliquis dicit: Captiuum teneo aduersarium meum, cui semper insultem, videat ne forte aduersus eum captiuus incipiat præualere. Nunquam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra vnã caueam habitãs cum lupo tutus est agnus. " Ipse se voluit superari, qui hostem proprium in suas portas induxit: & intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locum habitationis suæ aduersarij ingressibus reseruauit: & qui fretus est conuersari cum scandalo, " sine causa dicit: pacatus volo esse cum diabolo: contra Apostolum dicentem: Nolite locum date diabolo. Omni ergo modo muniendus est locus, vbi fuerit thesaurus absconditus, ne per vnam cauernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix murus expellitur, quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? & si illi qui contra eum claudunt, aliquotiens ab eodem capiuntur: quanto magis ille, qui vltroneus illi patefecerit ingressum, decipitur: cum dicat Salomon: Si iustus vix saluus sit, iniustus vbi patebit? Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per vnum foramen, castra omnia penetrentur: & vniuersa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota ciuitas ruat, sicut Salomon repetit dicens. " Qui spernit modica, paulatim cadet. " Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium, vt à clericis ad communitatem femina magis quàm masculus eligatur. Nunquid tantum mulier vtilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? aut ipsa erit decens vtilitas: quam Indecens communitas facit? & vbi erit quod Salomon ait: Omne animal diligit simile sibi? Et iterum: Volatilia ad sibi similia conueniunt. Sed & si fœmina vtilior existimatur, non oportebat carnalia emolumenta præponere vtilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcunque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, " quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat dicens: Melior est, inquit, iniquitas viri, quàm benefaciens mulier. Artificialia sunt itaque semper diaboli veneficia, quibus ingeniũ suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus iuuat vt perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adiuuaminibus subministrans, " agit prius masculum & feminam pariter conuersari; vt postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota seruanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nuttiat concordiam. Facit affabiles sibi inuicem & deseruire, & assentator infestus impedimenta remouens vniuersa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare: vt toto eos sibimetipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separer tam spiritaliter quàm carnaliter. Inconcussos efficit viuere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cœpta conturbent. Vsqueadeo illos videntibus cunctis ad perfectam sanctitatem inuitat, fouet, subleuat: vt Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur vt pereant: nescientes numquam Deum iuuare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, vt coniunctos se magis æstiment quàm disiunctos; immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat: & velut in medio mari minus cautos induci relaxare vela, nec quærere gubernacula, vt subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primò exhibet lenitatem, vt duas naues oblectet adinuicem conuenire: quas cum fecerit iunctas, repentinis turbinibus " in

1. Tim. 2
1. Cor. 3.
Ephes. 4.
Prou. 11.
Eccles. 19.
Eccl. 13. & 27.
Eccles. 24.

" in semetipsas elidere possit & frangere: & his vtitur blandimentis, vt subtractis omnibus iaculis compescens aduersa, figgerens prospera, tam diu sopitum " ignem sinè vllis flammis occultet, donec duas faculas iungens, simul ambas accendat: & tam diu cessat sæuitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget: vt vbi indissolubili catena deuinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores aduersus inuicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim gladios aptat, statim succendit insaniam, & vulnificos implexus impingens, vtrumque simul vno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici charitate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem sibi inducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare;" & dum luminis sus patitur semetipsum præbere deuictum, sic plenius deuincere gloriatur. Cuius versutias Paulus Apostolus sic intelligit dicens: Non enim ignoramus, inquit, astutias eius. Malè itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non benè in sanctitate proficiūt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere; quos vt de alto præcipitet, elaborat ad culmen aduersarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua Salomon sic prædicat dicens: Est via quæ videtur apud homines recta esse, nouissima autem eius veniunt in profundum inferorum. Sed aiunt: Si de hac coniunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti pleriq; nobiscum. Sicut Helias, qui mansit apud viduam: siue Apostoli, qui mulieres secum comites circumducebant: vt Ioannes, qui matrem Domini assumpsit, eodem domino delegante, aut ipse Dominus; cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti fœmina lacrymis pedes lauit, & capillis extersit. Callidi argumētatores & iurisperiti fallaces: qui dum cupiunt præuaricari " controuersias actionésque causarum, etiam ipsa iura transuertunt; & cum nolunt competentibus coërceri iussionibus legum, ad illudendos iudices incōuenientibus exemplis velut similes coniecturas iuris obiiciunt: qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur: Peccator, inquit, homo euitat correptionem, & ad voluntatem suam inuenit comparationem. Tales ergo non per orationem, " sed per correctionem potius reuincendi sunt, vt non ante interpretatis orationibus instruantur, quàm admiserint quod ad defensionis solatium repererunt, sicut nos aduersus huiusmodi homines Salomon edocet dicens: Noli, inquit, responde re insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi, sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, vt non videatur sibi sapiens esse. Re vera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conuersatio nostra, quæ Prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in peruersum sanctos volumus imitati; " & in cæteros actus vestigia iustorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta maiorum; & in alijs nos " æquales maioribus protestamur: cùm Helias ipse in angustia constitutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur, Nunquid, inquit, melior sum patribus meis? Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel Prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? " Video plane sic apud vos calcari auaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conuiuijs abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis ieiunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius vbique pollere, sicut in Apostolis legimus triumphasse; & approbantur apud nos eadem exercitia feruere virtutum, quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt. Planè quadraginta dierum ieiunium Domini meditamur, & orationes excubiásque quibus ille per solitudines etiam nocturna silentia rumpebat. Nunquid similes agones frequentamus contra luctamina vitiorum, & sic agimus rigore, auctoritate, vigilijs, passionibus, labore, necessitate, afflictione, abstinentia, quibus peccata calcantur, vt nemo de nobis mali aliquid suspicetur? per quæ Paulus Apostolus conscientiam suam innotuisse omnibus gloriatur: in omnibus, inquit, commendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in sustentatione multa, in pressu-

Marginalia: 1. Cor. 10. — Prou. 14. — 3. Reg. 17. — 1. Cor. 9. — Ioan. 19. — Luc. 8. — Ioan. 12. — Ioan. 4. — Luc. 7. — Eccles. 32. — Prou. 26. — 3. Reg. 16. (19) — 2. Cor. 6.

ris, in tentationibus, in tribulationibus, in angustijs, in plagis, in custodijs, in carceribus, in seditionibus, in inuocationibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in bonitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei per arma iustitiæ à dextris & à sinistris. Ad has imitationes infirmi sumus; & ad mulieres circumducẽdas possibilitatem nobis comparandæ imitationis asciscimus, quod si etiam cuncta illorum quisquam se implere iactasset; me tamen nullius suadela poterat inclinare, vt alios nunc Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli professionem. Nunquid, inquit, omnes Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? Si Christus se ipsum comparare ausus est Deo, qui ait: Pater maior me est: aut si Apostoli coæquare semetipsos ausi sunt Christo: nos hodie Apostolis æquales facit consimilis fortitudo. Misera humanitas in hac æqualitate non times fulminari, quæ de filio Dei, aut de filijs tonitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla velut similia mutuare? cùm superbię sit elata iactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam comparabilem velle conscribi; cùm Paulus moneat & dicat: Alter alterum superiorem sibi existimantes. Et inferius addidit dicens: Hoc sentite de vobis quod & in Christo Iesu, qui cùm in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens. Minus itaque de nostris viribus sentiendum est, nec fortitudini sanctorum nostra infirmitas comparanda est, sicut nobis Apostolus Paulus de semetipso magisterium proponit, & dicit: non enim audemus, inquit, comparare nos aut conferre quibusdam qui se ipsos commendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis commendantes, non supra mensuram gloriantes, sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est Deus. Etenim contemplamur quod iterum dixit: Plus ab illis omnibus laboraui, nihil melius, nihil aptius mihi proponitur, vnde vineam, nisi vt de ipso, de quo mihi præscribitur, ego ipse præscribam. Certè plus omnibus ipse laborauit, & tamen ad mulieres circumducendas collegas suos imitari contremuit; ne se ad interitum subiiceret tentationi carnali. Vnde ipse rationem sic reddidit dicens: Ego, inquit, sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem cædens, sed affligo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne forte alijs prædicans, ipse reprobus inueniar. Huic ergo te compara, qui te Apostolum iactas: & ex ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit: Oro vos, imitatores mei estote. Noluit itaque de mulieribus circumducendis habere fiduciam: qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab alijs virtutibus differant, & aliam charitatem solis, & aliam lunę, aliam vero stellarum, de charismatibus Ecclesiasticis similitudinem comparans intimauerat. Sed nos contra de Apostolica nobis coæquatione blandimur, non intendentes penitus quid Apostoli & sancti omnes inuicta virtute gesserunt, & difficilem rumpere quætimus viam, cùm per facilia planior sit nobis apposita: contra Salomonem dicentem: Non te credas, inquit, viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum. Nec vllus considerat, quoniam vnus securus in lubrico graditur, & alius qui impar est, labitur: 75 vnus per tupes cursu montes ascendit, alius si se coartauit, cadit. Vni contingit per tempestates nauigia feliciter explicare, & alteri talis felicitas non potest euenire: quod 76 Paulus Apostolus decernit dicens: Vnusquisque, inquit, proprium donum habet ex Deo, vnus quidem sic, alius verò sic. Sed qui mihi de Sanctorum exemplo præiudicant: 77 quid aliud exemplum nolunt contemplari quod metuant, 78 & qui Apostoli coæquari contendit, quare non magis Presbyteros adulteros apud Danielem an formidinem sibimet ipse proponit? Hæc autem non ideo propono, vt quasi Apostolorum imitatoribus contradicam, sed vt illos confundam, qui se sanctis exæquent. Nec nego ipsos esse sectãdos, quos doctores accepimus cuncti: sed aduersus eos contendo, qui cupientes ad mala sua bonorum historias deprauare, legem Dei sibi æstimant suffragari: sicut omnes qui perire festinant, & sub obtentu sanctorum dedecora sua volunt esse celata, vt sub imitatione maiorum, contraria quæque committant, quos Apostolus Paulus prodit & publicat dicens: Quod autem facio, & facturus sum, vt amputem occasionem eorum qui nolunt occasionem: vt in eo in quo gloriantur, tales inueniantur, quales & nos sumus. Nam & huiusmodi Pseudoapostoli sunt operarij dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, vt bonos infamẽt, quorum exemplo vtuntur ad malum:

1. Cor. 12. Ioan. 14. Philip. 2. 2. Cor. 10. 1. Cor. 15. 1. Cor. 9. Ibid. 4. Ibid. 9. 1. Cor. 15. Eccl. 32. 1. Cor. 7. Dan. 13. 2. Cor. 11.

ad malum; quibus vtile esset satis & salubre, si cuiuscunque historiæ se ipsos magis crederet non intellexisse rationem, quàm aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus Paulus corripit & confundit dicens: Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant. Et iterum. Si quis putat se scire aliquid, " needum cognouit quemadmodum eum oporteat scire. Vacant itaque præiudicia petulantium, quos ingenia suæ peruersitatis errabunda transducunt, & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui malè agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quęcunque scripta sunt, qui bene dicta bene suscipiunt, sicut Paulus Apostolus pollicetur: Scimus quoniam bona est lex, si quis eo legitimè vtatur. Obtinuimus confundendo contradictores. Conuertamur subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut vt sanctos remanere patiamur in crimine, aut ignari deputemur in reddendo rationem, vt publicè victi pœnitentiam gerant: aut si noluerint, nos expunximus, quod ad nostram pertinet diligentiam, vt quomodo satisfecimus supra dictę sententię Salomonis, ita satisfaciamus Paulo Apostolo concionanti: Seruum, inquit, Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati, ne fortè det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur secundum eius voluntatem. Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur: vt posteris nobis aduersus præuaricatores munita vndique auctoritas traderetur, propter hæresimam putandam quã superius taxauimus, de assumendis fœminis, quam siue per semetipsum, siue per seruos suos Dominus paululum relaxauit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Præuidebantur à Domino hæretici, qui nuptias auferunt, " & quos Dominus iunxit, contra naturæ principium, & contra Euangelium separare contendunt. Quibus interdicens iam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentur ad Christum, cui in præsentia seruierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam " ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed cæteris. Nam si collocutus Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continuandis excessibus fecit: Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino; nisi regni cœlestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuere conuiuia? aut sub maiestate eius erat alius cibus aut potus, quàm disciplina tantummodo quæ pascebat? testante ipso Domino ac dicente: Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius qui misit me. " Sic Apostolos mulierum comitatus decebat " non vt perderent, sed vt discerent reuerentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in Euangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur: Et factum est, inquit, post hæc & ipse iter faciebat per ciuitates & castella Euangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ à spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene de qua dæmonia septem exierant, & Ioanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ, quæ & ministrabant ei de facultatibus suis. Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ commorantes, perseuerabant illecebroso consortio conuersantes?" Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur, vt non ad conuiuationes improbas, sed ad discenda bonæ conuersationis studia sequerentur. " Ideo non inde scribitur, quod nostris conuiuationibus coæquetur, non risus, non lusus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc vsque assolet fieri, chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsisse. Et vt de Apostolis breuiter probem quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos maiestatis notitia probata compesceret, sicut Euangelista refert dicens: Inter hæc, inquit, venerunt discipuli eius, & mirabantur quòd cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit illi: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea? Quid autem loquar accessum feminæ ad pedes Domini prouolutæ, cuius luctus & planctus ad defensionem lasciuiæ suæ non erubescunt improbi flagitare? Vsque adeo illos propria cæcitas rapit, vt nec de similibus causis audeant reluctari, de quibus Salomon, Excæcauit, inquit, eos malitia eorum, & nescierunt sacramenta Dei. Ioannes autem matrem Domini suscepisse videtur, sed matrem

1. Tim. 1. 1. Cor. 8. 2. Tim. 1. 2. Tim. 2. Matt. 19. Ioan. 4. Luc. 10. Ioan. 6. Ibid. 8. Ioan. 4. Luc. 7. Sap. 2. Ioan. 19.

cuius motes maternum indicat nomen. " Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit maiestatem. Helias quoque iussus est à Domino relinquere solitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laborauit vt in domo mansisset, cui solitudo solatium præstabat & requiem. Occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, vt magis famis tempore tam ipsi viduæ quàm pupillis eius sufficientia tribueret alimenta, qui ieiunijs vsquequaque afflictus tolerauerat indigentiam; " & qui missus venerat pasci, pastus quinimo conferens miseris, miserias egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cuiusquam fauere luxuriæ; cùm nulla fuerit opportunitas scandali, vbi transeunter quod peius est " egestosam habuerit mansionem: quam quicunque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, impleuit & rediit: qui etiam si moraretur, suspectus esse non potuit. Qualis illic fuit communitatis effectus, vbi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis afflictiones, & quadraginta dierum tolera " ieiunij exitum: & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serua. Nobis autem in spiritu & virtute Heliæ non alium quàm Ioannem solum Angelus, & Dominus Christus insinuat. " Pro dolor! dolore cogimur quod docemus: qui vsque ad hoc venimus, vt in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce iam, parce proteruitas, nunquam tibi sancti consentiunt; qui religiosa, modesta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cauillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen " amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem tantummodo memorari, quod Dauid docuit dicens: Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui Deus. Eant nunc prædones pudoris, & plagiarij castitaris, mulierculis suis exponere molestias querelarum. Apud sanctos nostros non habent omnino suffugium: quibus misceri Ecclesiæ auctoritate Pauli Apostoli prohibetur: Et hos, inquit, deuita, ex his enim sunt qui repunt in domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desideriis. Post hoc edictum vtinam confidant sibi Angelorum exempla conducere. Nos iam non valent flectere, " qui nouimus & Angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem benè patrocinia mutuantur, sed nos nullum Angelum audimus contra Paulum Apostolum: Et si, inquit, ego aut angelus Dei aliter euangelizauerit vobis, prçterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Insaniunt protsus, ardent desiderio feminarum, quotquot huic interdictioni non credunt: & obscœnitatibus inhiantes, malunt mori, quàm cõtenti sint à lateribus mulierum aliqua disiunctione diuelli: vt ad explendam " suæ auiditatis ingluuiem etiam puncto temporis non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, vt in illis semper defixa intẽtione, desideria satient oculorum, ne vel momentum aliquod transeat: " quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur: vbi omnis cõmoratio, siue conuiuendo, siue commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designauit dicens: In conuiuijs suis luxuriantes, oculos habentes plenos mœchationibus, & incessabilibus delictis, capiẽtes animas infirmas. Hos etiam ita Salomon denotat: Abominatio est, inquit, coram Domino defigens oculum. Plane contra, purum oculum testatur se habere Iob, qui ait: Et, si oculis consensit cor meum. Verum enimuero ille potest suis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum mouerit, quod protinus mens quod nolebat, expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur euadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat: quorum auiditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest omnino compesci: quod Salomon approbat dicens: Infernus & interitus non satiantur, similiter oculi hominum insatiabiles sunt. Et in alio loco: Non satiatur oculus videndo. Et iterum: Nequius oculo quid creatum est? Hæc castigatione non compuncti, diuina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnunt, & adhuc insuper de charitate causantur: qui secundum verbum Esaiæ amaritudinem pro dulcedine deuorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt, dum

3. Reg. 17. | Mat. 11. | Luc. 1. | Psal. 138. | 2. Tim. 3. | Gen. 6. | Galat. 1. | 2. Pet. 2. | Eccles. 14 | Iob. 31. | Prou. 27. | Eccles. 1. | Eccles. 31. | Esai. 5.

dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat charitas & appellat, tales ego non iunxi, " falsa alterā est quæ me simulando confinxit. Nunquam Dei præceptis obsisto, nunquam fluxis faueo, per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi aduersa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me annuncias peruertatur. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis iniuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam?" Si talis Christiana charitas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio, fratres persecutores adunare consueuit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari; contra charitatem quam Paulus Apostolus docuit dicens: Dilectio proximi malum non operatur. Egregia probatio charitatis, quæ non tantum noxia germanitate officit proximo, sed etiam subiecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ iussionis. Confundantur assertores dilectionis huiuscemodi; quos iudicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt charitatem. In omni mundo penè totum iunctum est genus humanum, & vbique cognatio naturalis " alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filij, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est, coniuges à Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohibente, mulierum nexibus ancillatam non valent recusare charitatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum: & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset: qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Vnde Ioannes Apostolus sic admonet dicens: Filioli vincite illos, quoniam maior est qui in vobis est, quàm qui in hoc mundo: Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leue prospicitur, & apud clericos sine vllis affectibus euacuatur: vt parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem exprobrat & dicit: In legalibus meis non ambulastis & iustificationes meas non fecistis. Sed neque secundum iustificationes gentium quæ sunt in circuitu vestro, fecistis. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, quæ extorqueri contra naturam putatur." Adhuc habeo quid mirari: cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & vxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, vt consensu communium votorum sine irritatione præsentię & concordante secessu valeant obtinere: " & eunuchi nostri non durant sine feminæ sodalitate dormire? Apud illos " amor coniugalis continentiæ amore pensatur: & apud spadones cohabitatio feminæ nunquam potest habere fastidium. Dicat eunuchorum charitas, dicat, ne forte in hac secessione magis coniugalis charitas peccet: vt Apostoli Pauli consilium videatur coniugibus insinuasse diuortium: Tempus, inquit, quod restat, breue est. Reliquum est vt & qui habent vxores, sic 101 quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse Apostolus ait: Gloria in turpitudine ipsorum. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ inuidet sibi! O charitas, quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, vt virginum charitas virgines faciat velut coniuges credi: & coniugum charitas coniuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quę in coniugalitate diuidit, vt in castitate coniungat. Ecce sancta dilectio, quæ coniugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt: qui vt triumphos sibi inferant, à se ipsis discedunt: quibus nec crimen, nec natura, nec lex, nec Dominus, nec Apostolus 102 potestatem vnius interdixit aut tulit, sed pro ruendis paribus votis, semota vnanimitate absentari charitas persuasit. Illi vero viderint quid sit charitas quam nouerunt, qui nec crimini, nec naturę, nec legi, nec Domino, nec Apostolo, nec ipsi coniugalitati succumbunt: quos tantum virginitas probrosa condemnat, quantum illos coniugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadones à coniugibus iudicantur.

1.Tim.1. Rom.13. 1.Ioan.4. Ezech.11. 1.Cor.7. Philip.3.

Ad quorum increpationem non tacendi sunt etiam filij Israël, qui apud Esdram vxores & filios contra diuina iura susceptos 103 non cunctati sunt pellere, nec contra Domini claritatem conati sunt excusare. 104 Verum fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent; quid facerent si liberos & vxores proiicere iubeantur? Aut quando valebunt pro Christo renunciare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt Christi præceptis? 105 Dico eos facilius pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quam propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes quod in Euangelio ipse Dominus dixit: Si quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut fratres, & sorores, & animam suam, non potest meus esse discipulus. Si de abiiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo; quid sibi promittunt, quos contemptores exhibet Christo non parentalis affectio: Ac per hoc illorum meritis euacuantur, quos vident contemplatione Christi 106 nullas personas excipere cognatorum. 107 Nec minus eos, sed peius etiam illi confundunt; qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari amputatis genitalibus abscedunt De quibus modo examinationis suspendo, sententiam relinquens alia disputatione promendam 108 secundum confusionem spadonum; non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcant quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit in contubernalitate fœminæ mysterium, vt in perniciem suam alienis membris indulgeant, cùm ille sua quoque incunctanter 109 abscindant? Hi confirmatos in seartus abiiciunt; & illi aduersarijs artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi sine tormento, integri esse sine fœminarum dimidietate detrectant. Sed aduersus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne consolentur addicti quibuscunque iudiciis Christianis. Peiores sunt & aliqui memorandi, vt maior pœna sit à damnato damnari. Iudæos considerent vsque hodie pro legis Impetio carnis suæ partem circumcisione truncare, & sciant quid mereantur, qui Euangelio iubente, dissimulant circumcisi mulierum pręsentia peragere Domini volun-tatem, non intelligentes quod ipse Dominus dixerit: Nisi abundauerit iustitia vestra plus quam Scribarum & Pharisæorum, 110 non intrabitis in regnum cœlorum: Puto etiam 111 de Gallis suis nobis idololatræ exprobranter insultent, qui abscindentes semet ipsos libenter excruciāt, 112 dum modo cum damno status sui, simulacrorum dissimulationibus parcant. Clerici autem nostri, ad lucrum magis corporis proprij, damnum volunt mulierum secum commorantium sustinere; quas etiam de substantia propria euellere oportebat, si cum illis nasci cõtingeret, ne comparati idololatris & sacrilegis, erubescerent. De quibus & Dominus contemptores arguit dicens: Prudentiores sunt filij sæculi huius, filiis lucis. Ergo nostris clericis talium prophana deuotio est præponenda, quibus 113 cum tantis exitiis amabilia sunt turpia sacerdotia. Clerici verò pro dignitate sacerdotij cœlestis non sanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non est aliquod vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus contra Dominum 114 feminæ tenet aspectus. Sic in feminas ruunt, sic feminas amant, vt non spetent manifestari dilectionis suæ quandoque posse 115 impura mysteria; sicut per consimiles eorum turpiter publicata sunt & detecta: quos Paulus Apostolus præuiderat, iam tunc dicens: Quorundam hominum peccata manifesta sunt pręcedentia ad iudicium, quosdam autem 116 & sua subsequuntur. Similiter autem & facta bona manifesta sunt: & quęcunque aliter se habent, abscondi non possunt. At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de contemptoribus nostris similiter fœminas habentes in domibus, 117 martyrium consecuti sunt, vt illorum innocens conscientia probaretur. Nolo mihi de martyrio quisquam moueat actionem; quia sępius & mœchi, & sanguinarij, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugnæ occasione conuersi, 118 meruerunt ad martyrij veniam peruenire. Ideo enim martyrium appellatur tam corona, quàm baptisma; 120 quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, si licuerit quibusdam inuiolata feminarum societate martyrium promereri: 121 sine indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitę contubernalitatis non absoluit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare: quibus contemptum legis & conuersationis illicitæ fœditatem, & quod

Luc. 14.

Mat. 5.

Luc. 16.

1. Tim. 5.

est

est grauius super omnia ''' crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse. Etenim noxia est innocentia, quæ sponsæ Christi officit famæ. Et cum Christus agnus innocens, imo ipse cœlestis innocentia, quod est verius, totum se contempserit pro Ecclesia, vt eam sine macula vlla vel ruga redderet illibatam; qualis est clericus cui ad hoc sponsa Christi committitur, vt pro vnius fœminæ amore culpari totam Ecclesiam patiatur. ''' Audemus dicere, à Deo patre missus est filius de sinu Patris, & regno absens esse durauit, vt Ecclesiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiam reddat infamem? Sed aiunt; In martyrio ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis nostris confidamus; vt qui agere bene laboramus, inter luxurias euagemur, & discurramus per semitas peccatorum retinacula dimittamus, & fręna laxemus. Eamus nos ''' quacunque mundus abstulerit, & vbicunque nos diabolus inuitauerit, libere fornicemur, inuideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus, martyrium subueniet & euademus. Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: Faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iusta est. Huic martyrio spem tradant, quos Mathemaci docuerunt habere de crastino pręscientiam; & has coronas expectent, qui super Angelos & Christum per Astrologos didicerunt scire tempora, quæ pater in sua posuit potestate: vt vel tunc recordentur, ante martyrij tempus benè agere debuisse, cùm diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium iam iámque pendere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subiacent: vt iudicio subiiciantur, nisi armis exarmentur. Audaciæ nefas est, illis aduersus auctoritatem Domini parentum personas obiicere, quibus ipse Dominus contradictionis huius abstulit vocem. In legalibus inquit, patrum vestrorum nolite ambulare, & iustificationes eorum nolite custodire, & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & iustificationes meas custodite. Sciant nunc adempta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærunt, ne vnquam feminis careant: & quia vndique defensionis suffragio deseruntur, nouissimis cunctis argumentis exhaustis sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur, & dicunt: Tu quis es, qui de seruo alieno iudices? Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata: sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant: & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam Ecclesiastici iuris impediunt. ''' Ius tractat viuendi, & non edendi: arbitrium vniuscuiusque confirmans. De similibus neminem iussit iudicari, quæ voluntati singulorum auctoritas diuina concedens, in vtraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem Ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos ''' transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusauit: vt qui passim (Tu quis es, qui de seruo alieno iudices?) aduersus nos velut libellum contradictorium proferunt, ''' rationabile simul & certum recognoscant quod accepimus ad eodem Paulo Apostolo repulsorium: Præcipimus, inquit, vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt separetis vos à fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam accepistis à nobis. Euasimus, vt opinor, tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus fœminei ligauerunt: qui peruersis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur: & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quàm ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annunciat dicens: A veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur. Quidquid volunt adhuc exquirant, vt obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potius quàm veritas vicit. Vos autem filij charissimi non tantum persuasione, sed potestate conuenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis vbique damnasse, sicut ad Romanos scripsit dicens: Rogo vos, fratres, ''' diligenter obseruare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis. Sic & Timotheo delegat: Noli, inquit, verbis contendere, nihil enim vtile est, nisi in subuersionem audientium. Sollicitè cura te ipsum probabilē exhibere Deo, operarium irreprehensibilem, rectè tra-

Ephes. 5. Rom. 3. Act. 1. Ezec. 20. Rom. 14. 2. Thes. 3. 2. Tim. 4. 3. Esdr. 4. Rom. 16. 2. Tim. 2.

ſtantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem, & ſermo eorum ſicut cancer ſerpit: Atque vt oſtenderet, clericis diſponendis, ad euacuandas quæſtiones quę ſit doctrina conueniens, etiam Tito ſic inſinuat dicens: Tu autem loquere quæ conueniunt ſanæ doctrinæ, maiores natu ſobrios eſſe, prudentes, ſanos in fide, in charitate, in patientia ſincera. Ergo auditiones ſimplices obedientia veſtra ſuſcipiet, & verſipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum itet veſtris greſſibus mundate, 189 & ſuper ſpinas & tribulos nolite ſeminare vel calcare, ne bonum ſemen non poſſit vobis propter ſpinæ frutices ſanctitatis fructus afferre. Vnde Propheta Hieremias ſic hortatur & docet, dicens: Nolite, inquit, ſerere in ſpinis: Circumcidite vos Deo veſtro, circumcidite præputium cordis veſtri. Abſcindenda ſunt ergo de agro noſtro cuncta quæ pungere & lacerare conſueuerunt ne animus agricultoris in poſſeſſione ſua malignis ſentibus inſeratur. Et amputanda ſunt omnia nobis, quæcunque igniferi fomitis 130 ſulphurantibus flammis ſcatens fornax ebullientis carnis exæſtuat; ne vel tenuis quidem ſcintilla ſeruata maiora conflet incendia. Quod Salomon manifeſtat dicens: Ab ſcintilla vnà augetur ignis. Auertite occaſiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, vt liquida in vobis perſpicuitas honoretur. Contenti eſtote ſingularitatem laborioſam pro pudore ſeruando potius ſuſtinere, quàm ſine labore ad dedecus peruenire. Contemplamini quid ſit populo ſancto præeſſe, & conſiderate quale ſit diuinis ſacramentis inſiſtere. 131 Alteris placere debent, qui alteris viuunt, & talis conuenit cura ſinceritatis ſacratis, qualia ſunt ſacra ipſa quibus exhibent officia ſeruitutis; ne circa Dominum offendant ipſi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apoſtolus ſic teſtificatur: Et omnia, inquit, ſuſtinemus, ne quod impedimentum demus Euangelio Chriſti. Et iterum: Nemini dantes vllam offenſionem, vt non vituperetur 132 miniſterium noſtrum. Hac igitur inſtitutione vobis quam plurimum laborandum eſt, 133 de iis quibus ad manifeſtandam grauitatem 134 ſingularitas magis quàm pluralitas teſtis vera eſt. Reſpicite quanta mala conuerſatio pluralitatis huius acquirat; quæ non niſi corruptionem ſeminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, 135 porrigit furiam; laſciuiam paſcit, petulantiam nutrit, 136 caſus exaltat, ruinas ædificat, ripas eripit, præcipitia inſtruit, periculis nauigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fouet, confuſionem mercatur, theſaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accuſationes inflammat, & cateruatim ſemel in faſcem glomerans numeroſas indagines captionum, per infinita dedecorum, 137 muliplices mortes inuehit in perniciem perditorum. Tot itaque & tantas ſtrages calamitatis 138 & peſſimæ conuerſationis nemo proſternit, nemo calcat, nemo funeſtat, niſi ſingularis caſtitas ſola: quæ munimen inuictum eſt ſanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & laſciuiæ petulantis infirmitas: probitatis præſidium, & improbitatis excidium, animæ victoria, & corporis præda; vbertas gloriarum, 139 & ſterilitas criminum; pronuba ſanctitatis & repudium turpitudinis; ſinceritatis indicium, & abolitio ſcandalorum, exercitium continentiæ, & euacuatio tota luxuriæ: pax ſecura virtutum, & debellatio inquieta bellorum: puritatis culmen, & libidinis carcer: honeſtatis portus, & ignominiæ nauſtagalis locus: virginitatis mater, & hoſtis immunditię: lorica pudoris, & ſpolium probroſitatis: 140 corruptionis exitium, murus rigoris, & deſtructio vulgaritatis: 141 ſeueritatis gladius, triumphator & diſſolutionis occiſor: armatura virium, & 142 exarmatura fluxorum: integritatis dignitas, 143 & fornicationis addictio: claritatis faſtigium, & dedecoris præcipitium: 144 voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum: refrigerium pudicitię, pœna petulantię: acquiſitio triumphorum, & facinorum detrimentum: requies ſalutis, & perditionis exilium: vita ſpiritus, & carnis interitus: ſtatus qualitatis angelicæ, 145 funus humanę ſubſtantiæ. Huius retinaculis omnis obſcœnitas frenatur, & compedibus eius calces furentis libidinis ſtatuuntur. 146 In hanc velut in ſcopulos franguntur impetus qualeſcunque ſanguinis inundantis: & in illa ſedatur ſpumans humoris inſania corporalis. Quæ dum ſibi ſubtrahit adminicula concupiſcentię, mortua membra ſua cognoſcitur baiulare: de quibus Apoſtolus Paulus præmonet dicens, Mortificate ergo

ad Tit. 2.

Hier. 4.

Eccleſ. 11.

2. Cor. 6.

Coloſ. 3.

ergo membra, quę sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est idolorum seruitus, propter quæ venit ira Dei. Ab his omnibus non nisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, vt illibatos spadones ad conuiuium sanctitatis dispensanre circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit anulli sui nuptiale signaculum, vt sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentémque rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris extinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, vt tam masculus quàm fœmina videatur in conuersatione mentiri, dum illos vtriusque sexus operatione abscindit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, vt ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar Angelorum meditari noscatur. Quod promittens Dominus futurum: Qui digni, inquit, habentur sæculi illius & resurrectionis à mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filij sunt "' Hoc exigit sancta singularitas clericorum, vt antequam transfiguretur, iam transfigurata, cernatur in Angelicæ claritatis aspectum, quę omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprędatur, cuius laudes Salomon exequitur dicens: Melius est esse sine filiis cum claritate." Immortalitas est enim in memoria illius: quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cùm pręsens est, imitantur illam, & desiderant eam cum se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prælium vincens. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum consciētia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullę opiniones "' suspectæ pluralitatis infamant. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & fœminam pariter in virginitate conseruet, "' non habet claritatem, quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam ptobrositatum tenebris obscurare. Singularitas verò ita clara est omnibus & exerta, vt cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Vnde sic nos Apostolus edocet dicens: Sicut filij lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate, probātes quod

Luc. 20.

Sap. 4.

Eph. 5.

D. Cyprian.

beneplacitum sit Deo. Et iterum: Omnia inquit, facite sine murmuratione & hæsitatione, vt sitis irreprehensibiles & simplices sicut filij Dei immaculati in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Sic vbique singularitas splendet, "' vt omnes pro illa splendere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, vt laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocunque Paulus Apostolus mandat dicens: Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat & laqueum diaboli. Hanc igitur amare, "' hanc tenete, quę sola potest geminas debellare: cùm adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improuidis. Salutare remedium est præuenire potius quàm præueniri, & anticipare potius quàm anticipari, viribus fortibus congruit. Vbicunque fuerit prouidentia, frustrantur vniuersa contraria, vbi autem prouidentia negligitur, omnia contraria dominantur. Ante famem certamus, ante inopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus prouidentiam temporum futurorum. Quantò magis ante præuenienda est "' omni prouisione calamitas feminarum, cuius cupido si admittitur incipere, nunquam prorsus accipit finem? Cuius comparationem Salomon explicat dicens: Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit: sufficit. Vnusquisque itaque qui securus est, quia necdum tentatur, timeat quia nihil de illo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. "' Sic iam vndique nos circumspecta viuacitate circumdare debemus & cingere, vt non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, "' vt prouidos, non vt præcipites tueatur: vt illos muniat qui renunciant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importunis delictis immergunt. Custos nobis datus est spiri-

Philip. 2.

1. Tim. 3.

Prou. 30.

Zz ij

tus, sed vt contraria declinantibus assistē-do subueniat, non vt contraria eligentibus faueat; nec vt voluntarios & prauos in aduersa confortet, sed vt ab aduersis nitentes separari confirmet. Nam quicunque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, iuuamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult vltroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit eum, quinimmo sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos euentus exquirere triumphos agnouerit, sicut ipse iam tunc per Salomonem locutus est dicens: Amans periculum, in ipso peribit. Ordine suo igitur, non nostro arbitrio virtus sancti Spiritus ministratur, & secundum institutum eius prælia prosperantur. Nunquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui auidus fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; multo magis perperam erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri spiritus præsumpserit triumphare; cum dicat: Væ qui per præsumptionem suam aliquid faciunt, non per Deum. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritalium, 158 quid spiritales deceat recordemini: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur dicens: Si quis putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis. Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, vt quia spiritales estis, velitis 159 inter flagitiosorum armamēta versari, nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate: quia maiores maioribus consueuerunt cōflictationes occurrere. Acrius diuitibus quàm pauperibus inuidetur, & non inopes sed locupletes inquietat infestatio sæua latronum. Plus duces & principes quàm milites ab hostibus appetuntur in pugna. & violentibus propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcunq; sunt altiora. Ideo magis magisq; quo plus cæteris vnusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet dicens. Qui gloriatur, inquit, in diuitiis, paupertatem vereatur. Rogo vos quantum valeo, & vltra quàm valeo, hæc sint studia omniū clericorum, vt 160 singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per feminas, aut feminæ per illos ad ignominiosa ludibria prouocentur. Si qui habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel coniugem, vel cognatam, sic habeat, vt nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, vt ipsarum causa liberę sibi adhibeat alienas: quod si non possint ipsę quę sunt proximę sine famulatum ministerio, vel sine amicarum esse solatio, expedit vt migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ reneantur. Humanum est enim, vt nec clericus illas necessariis feminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas feminas sordident. Assignari possūt sanctis mulieribus, cum quibus viuant, dummodo cum clerico femina nulla cōmaneat. Non despecta, nō vetula sine affinitate, peculiariter suscipiēda ad domesticum obsequium quia magis illicito delinquitur, vbi sine suspicione securum poreft esse delictum, maximè quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidii, vel vilis existit, sed diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit. 161 Si quis autem modo profectione cogente, apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, vbi mulieres intersunt, omninò se attet, ne possibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur à diabolo, & qui foris capi nō potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciē, & iterū cito 192 discedere de cōspectu festinet. Vbique gustāda est cum mulieribus, non cōtinuanda præsentia, sed quasi transeunter feminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiua. 163 Proteruitatis enim iam cœpta sunt repræsētari semper in mediū: & perditionis meditatio est, frequentatiuum inter mulieres celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamē imposuit dicēs: In medio mulierum noli assiduus esse. Sic igitur ambulate, sic agite, vt semper in clericis Ecclesiæ senatus cādidus constet. Seueritas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur. 164 Vt semel omnia colligamus ad clausulam, breuiarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigens Paulus Apostolus insinuat: De cætero fratres quęcunq; sūt vera, quæcunque pudica; quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, si qua virt², si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agite, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.

ADNOTA-

ADNOTATIONES IN librum de fingularitate Clericorum.

1 Sed quia nunc de feminarum commoratione] *Manutius & Morel. cum* Landulpho de Columna, commemoratione, *verum prius habet Antoninus cum vet. excus. & argumento libri magis conuenit. Nisi vero etiam Landulphus legeret illud* : de, *superfluum putarem, & omitterem cum Antonino.*

2 ad igoominiam deuoluti sunt] E x *vitio codicis Remboldi legebatur* : ignominiæ, *duntaxat, quod cum non placeret, reposuit* Eraſ. ignominosè, *at illud legunt Antoninus & vet. exc.*

3 Domini correptione] *Manut. & Morel.* correptionem, *verum prius places obsequentia : præsertim si legamus cum Antonino* : corripiens, *pro* : conueniens.

4 iacturam lamentantes Ecclesiæ *Rursum ex mendo Remboldi, erat antea* : lamentantis.

5 reum femetipſum conſcribat] *Etiam hic* Rembold. *reposuit*: rerum, *corruptissimè, nam illud habent vet. excus.* Grauius *& Morel.*

6 & non obaudiebatis] *Solus Manut.* audiebatis, *at illud veteribus vsitatum est.*

7 cum aduenerit vobis interitus] *Nec vet. excus. neque* Remboldus *hoc habent, sed est apud 70. quare recte quoque ex coniectura Cauchii adiecimus* : &, *illi quod sequitur.*

8 & vehementer infrenis] *Hinc castigandus Antoninus pro eo quod habet* : infirmus, *Legit autem ille paulopost* : caſu aliorum, *pro eo quod nos* : cladibus cæterorum.

9 Aduerſaria eſt confidentia) *Ita etiam ille rectius, quàm vulg.* aduerſa.

10 quinimo quàm noſtræ) *Accipit*, quinimo, *pro* : potius, *nam illud* : plus, *neque habent veter. excus. neque Remboldus, sed primus* Eraſmus *addidit.*

11 quam furtis videri velit] *Sic quoque castigandus Antoninus, pro*: foras.

12 quæ vnicuique homini ſuam contulit gloriam) R*emboldus vitio operarum habebat*: ſuo, *quod quum non quadraret, reposuit Eraſ.* vndique, *pro* : vnicuique, *at prius genuinum est.*

13 quæ ſecundum pugnas] *Librarius Erasmi pro eo quod* Remb*oldus habebat*, ſecundum, *reposuit* : ſcilicet: *non recte.*

14 vt ſitis intrepidi) *Vet. excus.* &, *sed illud placet.*

15 Apoſtolum pollicentem) *Solus* Manutius : dicentem.

16 & in muſcipulas] *Omisimus vocem* : diaboli, *quod neque vet. excus. neque Remboldus habeant, neque alibi Cyprianus, qui tamen vbique*: muſcipulam. *legit.*

17 nec timemus) *Interieceras Erasmus*: teneri, *sed non est opus.*

18 vna infirmitas muliebris] *Adiicio* : muliebris, *ex quodam vet. excus.* Morelii.

19 de magnis efficit prædam] *Antoninus addit*, eius, *pro* : ſuam. *antiquus vero alter cod. Morelii longe aliter legit* : de magnis tantum & fortibus ſuam mixtam efficit prædam.

20 necſociorum mortibus] *Recte sic Erasmus, pro eo quod erat*, motibus.

21 dum illos promeritos aut inualidos opinatur] *Non male etiam Erasmus* ; emeritos, *nisi sequeretur* : Si autem multum mereri, *quare illud ex vet. exc. & Remboldo reposuimus.*

22 in Syloa) *Primus Erasmus* : Syloe, *at illud placet.*

23 O quam inordinabilis) *Sic etiam Antonin. Vetus exc. verò & Remboldus* : inordinalis, *locus obscurus. Conicit autem Grauius legendum* : lenocinium, *pro* : latrocinium, *sed nec hoc satisfacit.*

24 tentationibus mutuis inuicem pungunt) *Vitio* Rem*boldi hactenus lectum* : punguntur.

25 cauſale eſt omne quod feminæ eſt *Erasmus*: caſuale, *at illud habet vet. exc. &* Rembold. *Alludere videtur ad illud.*

Semper habent lites alternáque iurgia lectus.

26 omnis qui non manducauerit carnem] *Videntur ea ætate clerici à carnibus & vino abstinuisse.*

27 quid videndi oblectatione perfruitur] *Sic lego cum vet. excus. pro* : vini, *neutrum habet Remboldus.*

28 videndo nec guſtando, copia eſculentorum animus paſcitur] *Ita lego ex varia cod. lectione. Vetus enim excus. habet* : Viuendi nec guſtandi copia eſculenter, *Rembold.* Videndo nec guſtando copia eſculenter, *Erasmus*, habendo nec guſtando copia eſculentis.

29 ſuſpectum placitum) Placitum, *pro* : decretum, *Solus enim* Manut. placidum.

30 qui illud forinſecus efficit infamari) *Ita ex Antonino & quodam* Morelii *codice, pro* : quod forinſecus, *Legit etiam ille codex* : permittit, *pro* : efficit.

31 Peius eſt quam mœchia] *Erasmus*, mœchari. *Item primus ille* : ferre, *pro*: facere.

32 Blaſphemiam ingerit religioni quam colit] *Sic opt. me quidam* Morelii *cod. pro* : contulit.

33 fluxibus ſolis) *Nescio quid velit.*

34 cum ille noluit) *Vet. exc. &* Remboldus voluit, *at illud placet.*

35 ſenectute quidem dignus) *Ex illis adiecimus* : quidem, *nam legitur in Machabæis.*

36 neceſſitas iſta conſtringit] Ex *iisdem & istud lego pro*, conſtringat.

37 in ſingularitate) *Singularitatem & in titulo & in toto opere accipit pro vita solitaria sine consortio mulierum.*

38 quinimo conſummatus) *Prorsus sic lego cum Morel. pro* : qui minimo, *quia supra hanc vocem habuimus eadem significatione, & consentiunt vet. excu. cod. & Remboldus.*

39 Certe etiam ſoli cuicunque] *Adiicio ex iisdem vocem* : ſoli.

40 hemetritæo inſanabili laborare) *Hemotritæus febris est iuxta Rembold. tertiana vna & dimidia.*

41 Sed quiſquam] *Omisimus voculam*, ſi, *interiectam iuxta cod. vet. & Rembold.*

42 noluit certum definire præceptum.] *Male Erasmus. & alii eum secuti* : voluit.

43 Ex improuiſo vel tranſeunter) *Antoninus* in tranſitu, *sed illud bis térve infra reperitur.*

44 aut in vſu aliquando diſſoluitur] Remboldus *legebat* : in riſu, *pro quo Erasmus rectius* : in riſum, *sed illud habet vet. excus.*

45 mulierem frangi) *Sic quoque vetus excus. & Erasmus in margine, pro eo quod idem in contextu:* angi.

46 & viscum toxicatum] *Etiam hoc illius placet, pro eo quod Erasmus* viscus. *nam consentit* Rembold. *& Anto.*

47 neque ostendere] *Non est istud hodie apud Apostolum.*

48 ab Apostolo Paulo] *Erasm.* Testante Apostolo, *ad illud accedet, quia est in veteri exc.*

49 sine cogitatione] *Videtur hinc de illarum feminarum consortio loqui, quæ cogitatione iuncta non sunt.*

50 In conuentu sacrorum, &c.] *Pulcher locus pro sacris Ecclesiæ, quippe vbi dicit tractari cælestia, celebrari sancta mysteria, opus spiritale angelorum geri, ea Dei præcepta nos congregare & colligere.*

51 Cum sacrosanctis enim iussis, nobis diuina protectio] *Ex cod. vet. exc. reposuimus:* iussi, *pro:* & iustis, *& adiecimus:* diuina.

52 cum sine iustitia non potest esse) *Phrasis est Auctoris. vet. exc. & Rembold. legunt:* sine victoria, *sed non placet.*

53 voluntates agnoscere] *Hoc cursus ex vet. exc. pro eo quod Remboldus, & alij:* vtilitatis.

54 indicia demonstrare) *Ita Remboldus & vet. exc. pro:* iudicia.

55 Cogitationes enim mortalium) *Rectè sic Granius & Morellus pro eo quod alij:* cogitationes immortalium, *nam sic habet liber Sapientiæ, quam Salomonis titulo citat: quomodo & paulopost librum Ecclesiastici.*

56 tamen si nulla in ipso contubernio turpis, consuetudo nascatur, accedat] *Sic vet. excus. & Rembold. alij:* Contubernium tamen, etsi nulla, &c. consuetudo nascatur, accendit, *quod magis probatur, si legatur:* enim, *pro* tamen.

57 vt ipsam consolationem nostram suscipiat) *Vetus excus. ac* Rembold. *& hoc & sequentia plurali numero legunt, sed præcedit:* feminam.

58 Sicut præcepimus vobis] *Erasmus:* Sic præcipimus, *ac illud habet Apostolus.*

59 & omne quod voti est] *Confirmatur hinc votum tacitum castitatis adnexum cælibatui clericorum, de quo paulopost apertius.*

60 & palma perfecta) Hinc *apparet, ante etiam legi debere:* vnus accepit palmam, *sicut vbique legit Cyprianus.*

61 ipse se voluit superari] *Vetus exc. &* Rembol. penetrari.

62 sine causa dicit) *Vet. exc.* non dicit, *sed prius placet.*

63 Qui spernit modica, paulatim cadet) *Eras. male:* cadit, *nam prius habet* Ecclesiasticus.

64 Sic stupeo autem huius peruersitatis arbitrium] *Hoc Eras. placet, pro eo quod erat:* arbitrio.

65 quam bonos effectus mulieris) *Eras.* affectus, *minus rectè.*

66 agit prius masculum & feminam pariter conuersari.) Rembold. *omiserat:* conuersari, *& Eras. legebat:* adiicit. *Illud vero habet vet. exc.*

67 in semetipsos elidere) Censeo *legendum:* illidere.

68 ignem sine vllis flammis occultet], *Rectè sic Morellus ac Granius cum vet. exc. &* Remb. *pro eo quod alij:* occultat.

69 & dum sum missus] *Adiicio:* dum, *ex vet. excus.*

70 controuersias, actionésque causarum] *Genuina quoque est hac lectio, & Rembold. pro eo quod reposuit, Erasmus:* controuersas actiones, quæ causarum.

71 sed per correctionem] *Placet & ista pro:* correptionem.

72 & in ceteros actus] *Etiam hac, pro:* inter.

73 æquales maioribus) *illi:* moribus.

74 Video plane sic) *Et hic & paulopost adiecit negationem:* non, *Erasmus, sed non est opus. Est enim Ironia, sicut & in eo quod sequitur* cognosco, &c. *Idem est iudicium de his adiuncta ab illo negatione, ad illam sententiam:* si Christus seipsum, &c. *præsertim si legamus cum illis:* facit, *pro,* faciet.

75 vnus per rupes) *Vetus excusus & Remboldus* ripas.

76 Paulus Apostolus decernit dicens] *Adiicio,* dicens, *ex vet. exc.*

77 quid aliud exemplum nolunt] *Ex eodem cum Morello sic lego, pro:* volunt.

78 & qui Apostolis] *solus Manut.* Apostolicis.

79 necdum cognouit) *Primus Erasmus:* nondum.

80 quos Dominus iunxit] *Aut sic legendum cum Erasmo, aut cum vet. exc & Remboldo:* quod dominus iussit, *prius tamen arridet magis.*

81 ipsa permissio] *Visto cod. Rembold. legebatur* promissio.

82 Sic Apostolos mulierum comitatus decebat) *Vet. exc.* Apostolus, &c. docebat.

83 non vt] *Sic prorsus lego pro:* vt non.

84 Vbi tota Ecclesia propemodum videbitur) *Locus prorsus obscurus. Vet. exc. verò & Remboldus legunt:* coniurationes improbrosas, *pro:* conuiuationes improbas, *non rectè.*

85 Ideo non inde scribitur) *Hoc ex cod. vet. exc. pro quo Remboldus:* adeo. *Erasmus vero:* ad ea bene describitur, *Morel.* Adeo non bene.

89 Tamen non possum) *Illud rursum ex illorum vtroque, pro eo quod Erasmus:* possunt.

87 & qui missus venerat pasci) *Item & hoc, pro:* iussus.

88 egestosam) *Sic rectius Morelius,* Remboldus, *& vetus excus. quàm alij:* egestuosam.

89 ieiunij exitum) *Optime sic etiam* Rembold. *vetus excus. pro:* exitium.

90 Pro dolor, dolere cogimur quod docemus) *Sic rectè etiam cum illis* Morel. *pro:* docemur.

91 amicos Dei non nouimus, nisi ad venerationem) *Locus insignis pro veneratione Sanctorum.*

92 qui nouimus & angelos cum feminis cecidisse.) *Etiam hic auctor filios Dei* Gen. *6. Angelos interpretatur.*

93 suæ auiditatis ingluuiem) *Vet. exc. &* Rembold. illuuiem, *neutrum displicet.*

94 quando indigeant) *Hoc certe ex illo reposuimus, pro:* cum.

95 falsa altera est) *Non male adiicit* Erasm. falsa.

96 si talis Christiana caritas adnotatur) *Rectius sic vet. excus. &* Rembold. *quàm alij:* aduocatur.

97 alterna peregrinatione) *Vet. exc.* altera.

98 Adhuc

98 adhuc habeo quid mirari] *Non placet quod reposuit Erasmus*: quid mirari non valeo, *nisi addatur*: satis, *certè illud habent vet. excu. & Rembold. Est autem locus insignis de voto continentiæ coniugum.*

99 & ennuchi nostri non durant] *Neque hic arridet lectio Erasmi*: & eunuchi dubitant.

100 amor coniugalis] *Habet vet. exc.* consemiuæ, *& paulo post, pro*: femiuæ, *legit*: iugalis.

101 quasi non habentes esse nitantur] *Etiam hæc illorum lectio est, pro eo quod Erasmus duntaxat*: fiot.

102 potestatem vnius] *Adiecerat Erasmus*: conuersationis, *sed superfluo.*

103 non cunctati sunt pellere] *Hoc rursum ex vet. excusum Grav. & Morel. pro eo quod corrupte Rembold. & cæteri*: contari, *Manut. verò*: contenti.

104 Verum fatear, si permittor] *Etiam hæc Morelii & illorum genuina lectio est, pro eo quod Erasmus* fateor si permittat.

105 Dico eos facilius] *Vitio cod. Remboldi legebatur*: facile.

106 nullas personas excipere) *Etiam hoc Morel. & vet. exc. pro*: accipere.

107 nec minus eos, sed peius illi etiam confundunt) *Mendum cod. Remboldi hic quoque remansit hactenus in excu.* nec minis eos, sed pœnis.

108 Secundum confusionem) *Rursum sic Morel. cum vet. exc. pro*: sed in confusione.

109 abscindant] *Vet. cod.* abscidant, *& paulo post*: abscidentes, *pro*: abscindentes, *rursum postea*: abscidit.

110 non intrabitis in regnum cœlorum] *Rembold. legebat*: intraueritis, *pro quo Erasmus*: iotratis.

111 De gallis suis] *Galli (vti vere aduocauit Remb.) erant sacerdotes Cybelles à Gallo fluuio sic dicti.*

112 dummodo cum damno status sui) *Vet. ext. legit*: conditione, *Rembold. vtrumque omisit.*

113 cum tantis exitiis] *Minus recte Erasm.* exercitiis.

114 fœminæ tenet aspectus] *Sic prorsus lego, pro*: terret.

115 impura mysteria] *Iterum vitio cod. Rembold. legebatur hactenus*: pura.

116 & sua subsequuntur] *Prætermiserat idem voculum*: sua.

117 martyrium consecuti sunt] *Eiusdem mendum erat*: secuti sunt, *quare recte hoc Morelius cum veter. excus.*

118 meruerunt ad martyrij veniam) *Reposuit Eras.* palmam, *sed quia de peccatoribus loquitur, qui ipso martyrio veniam impetrabant, illud illorum placet.*

120 quia baptizat] *Manut. vitio operarum*: qui.

121 sine indulgentia quoque illis martyrium non fuit) *Optime sic Erasmus pro eo quod vet. exc. & Rembold.* illi quorum martyrium.

122 crimen Ecclesiæ cernitur ignouisse] *Gravius in margine*: Ecclesia, *sed illud placet, quia sequitur* culpari totam Ecclesiam patiatur.

123 Audemus dicere) *Hoc quoque genuinum est, pro*: ausim.

124 quacunque mundus abstulerit) *Etiam istud, pro*: quocunque.

125. Ius tractat viuendi & non edendi) *Obscurus locus.*

126 Transgressores ordinariæ transgressionis) *Recte sic Erasm. pro eo quod illi*: ordinati.

127 rationabile) *Et hic & supra alicubi vet. excu. & Rembold.* rationali.

128 diligenter obseruate) *Recte etiam hoc* Erasm. *pro eo quod illi*: obseruare.

129 & super spinas & tribulos nolite seminare vel calcare) *Adiecit Erasmus*: seminare vel, *non male, quia sequitur*: nolite serere in spinis. *Superfluum tamen est quod interiecit*: seminantes.

130 sulphurantibus flammis scatens fornax) *Non placet etiam quod ipse reposuit*: candens, *quare recte illud Morel. cum vet exc. & Rembold.*

131 Alteris placere debent, qui alterius viuunt] *Hæc quoque genuina horum duorum lectio, pro eo quod non male Erasmus*: Altaribus placere debent, qui de altaribus viuunt.

132 ministerium nostrum] *prorsus sic legendum cum eisdem & Morel pro*: vestrum, *quia consentit Apostolus.*

133 de iis quibus *Non habent illi*: iis.

134 singularitas magis quàm pluralitas] *Omnino sic legendum cum vet. exc. & Eras. ad marg. & iterum*: pluralitatis, *pro eo quod corruptissime primus* Remb. parilitas, *&*: parilitatis, *nam opponit singularitati pluralitatem, sicut antea communicatem.*

135 porrigit furiam) *Manut, & Morel.* corrigit, *minus recte.*

136 casus exaltat) *Male Erasmus*: casas, *Neque vero etiam placet, quod reposuit ipse*: rapinas exigit, *pro eo quod ille μεταφορικῶς*, ripas eripit.

137 simplices mentes inuehit) *Sic vet. exc. Remboldus verò & alii plerique*: simplices mortes, *pro quo Grauius & Manut.* motes; *Morel. autem*: multiplices mortes, *quod placet maxime.*

138 & pessimæ conuersationis) *Interiecerat Remboldus denuo*; strages, *sed non est opus.*

139 Et sterilitas criminum) *Hæc lectio vet. excus. genuina est, quia precedit*: vbertas, *pro qua cum Remb. legeret*, cupiditas, *reposuit Eras.* captiuitas.

140 corruptionis exitium] *Aliquid desiderari videtur.*

141 seueritatis gladius] *Corrupte primus Erasmus* seueritas.

142 ex armatura fluxorum] *Male Rembold. primus*; fluxarum.

143 & fornicationis addictio] *Hactenus ex Erasmi castigatione legebatur*, abdicatio, *sed prius habet vet. exc. & Rembold. & optime conuenit. Addictionem enim bonorum facere Ciceroni est bona proscribere.*

144 voluntas bonorum operum] *Censeo legendum*; volupias.

145 funus humanæ substantiæ] *Eleganter etiam istud vet. excu. pro eo quod Remb.* fimus, *& Erasm. cum cæteris*, summus, *Quare & Antoninus sic castigandus pro eo quod legit*, fauus.

146 In hanc velut in scopulos] *Rectius quoque hoc vetus exc. quàm cæteris*, in hac velut in scopulo, *Neque verò etiam placet, quod reposuit Rembold.* tumoris, *pro*, humoris.

147 Hoc exigit sancta singularitas clericorum) *Corruptissime Remboldus*, meritorum, *quare & Erasm. recte illud in margine.*

148 Immortalitas est enim memoria illius) *Contra non recte hic reposuit Erasmus* Immortalis est enim memoria illius; *quia illud reperitur ad verbum Græce. Recte tamen ipse*, quia, *pro*, quæ, *Græce enim est*, ὅτι.

149 suspectæ pluralitatis) *Rursum hic legeba-*

tur ex mendo cod. Rembold. parilitatis.

150 non habet claritatem] *Ego negationem ſuperfluum cenſeo.*

151 Vt omnes pro illa ſplendere non dubitent] *Mira phraſis efficit, vt reponeret Eraſ.* ſpondere.

152 hanc tenete] *Idem hoc rectè, pro:* timete.

153 omni prouiſione] *Sic vet. exc. cum* Rembold. *pro eo quod alii:* præuiſione.

154 Sic iam) *Miror vnde irrepſerit:* eam.

155 vt prouidos non vt præcipites tueatur] *Adiecimus cum* Morelio *ex vet. excu. &* Rembold. vt, *omiſſa tamen voce:* nos, *cum iiſdem.*

156 fortiter facere ducis vel imperatoris ſui diſpoſitiones] *Cum iiſdem addimus:* fortiter.

157 multo magis perperam) *Haſtenus corruptiſſimè ex vitio cod.* Rembol. *legebatur:* per perituram.

158 quid ſpiritales deceat recordemini) Rembold. *denuo corrupte:* recordetur *pro quo* Eraſ. recordemur, *at illud genuinum eſt.*

159 inter flagitioſorum armamenta] *Repoſuerat* Eraſ. armenta.

160 ſingularitatis inaccuſabilis ſeceſſione) *Idem hic repoſuit:* ſucceſſione, *non rectè.*

161 Si quis autem modo profectione cogente] *Sic Morel, & illi duo, pro eo quod* Eraſ. vitæ perfectione.

162 diſcedere de conſpectu ſeſtinet) *Hoc quoque illi, pro:* ſuſtinet.

163 Proteruitatis enim iam cœpta ſunt) *Etiam hoc illi, pro eo quod* Eraſ. proteruitas enim iam cœpta finit.

164 Vt ſemel omnia colligamus) *Vetus excuſus:* ſimul.

EXPOSITIO IN SYMBOLVM Apoſtolorum, Rufino Aquileienſi Preſbytero auctore.

Argumentum.

EXpoſitionem Symboli Apoſtolorum à nominis definitione auſpicatus Rufinus, latiſſimè ſingulos illius Articulos explicat, ac vtriuſque teſtamenti Prophetiis ſcripturiſque pulcherrimè confirmat, ita vt non immeritò mihi videatur Gennadius *(catalogo ſcript. illuſt.) primas illi hac in re tribuere. Vnum eſt, in quo non probatur, quod nempe ſapientiam Salomonis, Eccleſiaſticum, Tobiam, Iudith, & duos* Machabæorum *libros valere neget ad auctoritatem fieri confirmandam: quum contra ſex illi libri, in canone ſacrarum ſcripturarum recenſeantur, à D. D. Aug. lib 2. de Doctrina Chriſt. cap. 5. Innocentio 1. Epiſtola ad Exuperium cap. vlt. ac Concilijs Carthagin. 3. Romano* Gelaſii *Papæ tempore, Florentino ac Tridentino. Quare rectè Iſidorus cap. 1. lib. 7. Etymol. & Hrabanus cap. 1. lib. 5. de Vniuerſo, ſcripturas diſtinguunt in canonem Hebræorum & Eccleſiæ canonem, in quo omnes illos comprehendi aſſerunt: facientes libros vtriuſque teſtamenti 72. Atqui à veteribus quoque citatos illos frequenter etiam ad fidei confirmationem, ſupra de aliis comprobauimus, ac infra hoc ipſo libro de Iudith. Cæterum Rufini titulo iam olim editum eſt hoc opus inter opera D. Hieronymi: & illud aſcribunt præter Gennadium, Vincentius Bellouacenſis, Antoninus & Trithemius.*

MIHI quidem, fideliſſime Papa Laurenti, ad ſcribendum animus tam non eſt cupidus, quam nec idoneus; ſcienti non eſſe abſq; periculo, multorum iudiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam vt cum venia tua dixerim, temerè in Epiſtola tua per Chriſti me ſacramenta, quæ à nobis maxima cum reuerentia ſuſcipiuntur aſtringis, vt aliquid tibi de fide, ſecundum ſymboli traditionem rationémq; componam, quamvis ſupra vires noſtras ſit pondus præcepti. (Non enim me latet ſententia illa ſapientium, quę probè admodũ dicit, quia de Deo dicere etiã vera, periculoſum eſt.) Tamen ſi expoſitionis à te impoſitę neceſſitatem orationibus iuues, dicere aliqua obedientiæ magis reuerẽtia, quàm ingenij præſumptione tentabimus; quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, quàm ad paruulorum in Chriſto & incipientium libentur auditum. Et quidem comperi nonnullos illuſtrium tractatorum aliqua de his piè & breuiter edidiſſe. Photinum vero hæreticum ſcio eatenus conſcripſiſſe, non vt rationem dictorum audientibus explanaret, ſed vt ſimpliciter & fideliter dicta ad argumentum ſui dogmatis traheret; cum in his verbis, ſanctus Spiritus prouiderit, nihil ambiguum, nihil obſcurum, nihil à reliquis diſſonans poni: quia in his verè completur prophetia qua dicitur: Verbum enim cõſummans & breuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet Dominus ſuper terram. Nos ergo vel ſimplicitatem ſuam verbis Apoſtolicis reddere & aſſignare tentabimus, vel quæ omiſſa videntur à prioribus adimplere. Sed vt manifeſtius fiat argumentum verbi huius (vt diximus) breuiari, cauſam qua hæc traditio Eccleſiis data eſt, ab origine reperemus. Tradunt Maiores noſtri quod poſt Aſcenſionem Domini, cum per aduentum ſancti Spiritus ſuper ſingulos quoſque Apoſtolos igneæ linguæ ſediſſent, vt loquelis diuerſis variiſque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, nulla linguæ barbaries inacceſſa videretur

1. Cor. 11.

Act. 15.

Gen. 11.

retur & inuia; præceptum eis à Domino datum, ob prædicandum Dei verbum, ad singulas quemque proficisci rationes. Discessuri itaque ab inuicem normam prius futuræ prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diuersum aliquid his, qui ad fidem Christi inuitabantur, exponerent. Omnes ergo in vno positi, & Spiritu sancto repleti, breue istud futuræ sibi, vt diximus, prædicationis indicium, conferendo in vnum quod sentiebat vnusquisque, componunt, atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & iustissimis ex causis appellare voluerunt. Symbolum enim Græcè, indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in vnum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus, in vnum conferendo quod vnusquisque sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia illo tempore, sicut & Paulus Apostolus dicit, & in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Iudæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicuius vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nunciantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is qui Christum verè secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis ciuilibus hoc obseruari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos vnus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua doli subreptio fiat, symbola discreta vnusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latinè vel signa, vel indicia nominantur: vt si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, vt certum esset, neminem hæc ex lectione, quæ interdum peruenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse. Discessuri ergo, vt diximus, ad prædicandum, istud vnanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere. non sicut filij Noe discessuri ab alterutrum; turrem ex latere cocto & bitumine construentes, cuius cacumen pertingeret vsque ad cœlum; sed munimenta fidei quæ starent aduersum faciem inimici ex lapidibus viuis, & margaritis Dominicis ædificantes; quæ neque venti impellerent, neque flumina subuerterent, neque tempestatum ac procellarum turbines permouerent. Merito ergo illi ab inuicem separandi turrem superbiæ ædificantes, linguarum confusione damnati sunt, vt ne vnusquisque posset aduertere proximi sui loquelam. Isti verò, qui turrem fidei construebant, omnium linguarum scientia & agnitione donati sunt; vt illud peccati, hoc fidei probaretur indicium. Sed iam nobis etiam de ipsis aliquid contrectandum est margaritis; in quibus primo in loco 15 fons & origo omnium bonorum ponitur, cùm dicitur: 16 CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Verum priusquàm incipiam de ipsis sermonum virtutibus disputare, illud non importune 17 commonendum puto; quod in diuersis Ecclesiis aliqua in his verbis inueniuntur adiecta. In Ecclesia tamen vrbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego propterea esse arbitror, quod neque hæresis vlla illic sumpsit exordium: & mos ibi seruatur antiquus, eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt, publicè, id est, fidelium populo audiente symbolum reddere; & vtique adiectionem vnius saltem sermonis, eorum qui præcesserunt in fide non admittit auditus. In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ nouellæ doctrinæ sensus 18 credetur excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur, quem 19 in Aquileiensi Ecclesia per lauacri gratiam suscipimus. 20 CREDO, ergo primum omnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus ad Hebræos scribens dicit: Credere enim 21 primo omnium accedentem oportet ad Dominum, 22 quia est, & credentibus in se remunerator fit. Sed & Propheta dicit: Nisi credideritis, non intelligetis: Vt ergo intelligentiæ tibi aditus patescat, rectè primo omnium te credere profiteris: quia nec nauem quis ingreditur, & liquido ac profundo 23 vitam committit elemento, nisi se prius credat posse saluari. Nec agricola semina sulcis obruit, & pro frugibus spargit in terram, nisi crediderit venturos imbres, affuturum quoque solis teporem, quibus terra confota, 24 segetem, multiplicata fruge, ac ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est quod in vita geri possit, si non credulitas ante præcesserit. Quid ergo mirum si accedentes ad Deum, credere nos primo omnium profitemur, cùm sine hoc nec ipsa exigi possit vita

1. Cor. 11.

Act. 15.

Gen. 11.

Heb. 11.

Esai. 7.

communis? " Hoc autem iccirco in principiis præmisimus, quia pagani nobis obiicere solent, quod religio nostra, quia quasi rationibus deficit, in sola credendi persuasione consistat. Et ideo ostendimus nec agi nec stare aliquid posse, nisi præcesserit " vis credendi. Denique ideo & matrimonia contrahuntur, quia creditur successura posteritas: & pueri discendis artibus traduntur, quia magistrorum in discipulos transfundenda creditur disciplina: Imperij quoque insignia vnus suscipit, dum credit sibi vrbes & populos, armatum etiam exercitum parituros. Quod si hæc singula nisi prius crediderit futura, nullus aggreditur, quo modo non multo magis ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed videamus quid iam " breuiatus hic Symboli sermo proponatur. " CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM. Orientis Ecclesiæ omnes, ita tradunt: Credo in vnum Deum Patrem omnipotentem. Et rursum in sequenti sermone: vbi nos dicimus: Et in Iesum Christum vnicum filium eius Dominum nostrum, illi tradunt: Et in vnum Dominum nostrum Iesum Christum vnicum filium eius. Vnum scilicet Deum & vnum Dominum secundum auctoritatem Pauli Apostoli profitentis. Sed de hoc " in competentibus locis reperemus. Nunc interim quod ait: In Deum Patrem omnipotentem videamus. " Deus secundum quod opinari potest humana mens, naturæ ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia, est appellatio. Pater vero arcani & ineffabilis sacramenti vocabulum est. Deum cùm audis, substantiam intellige sine initio, sine fine, simplicem sine vlla admixtione, inuisibilem, incorpoream, ineffabilem, inæstimabilem; in qua nihil adiunctum, nihil creatum sit. Sine auctore est enim ille, qui auctor est omnium. Patrem cum audis, " filij intellige patrem, qui filius supradictæ sit imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur Dominus, nisi habeat vel possessionem, vel seruum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici potest nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus pater appellatur: cum patre pariter subsistere etiam filius demonstratur. " Quo modo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosius ingeras in profundi huius arcanum: ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinaciùs perscrutaris, exiguum ipsum, qui mortalibus diuino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indignationis genere " nitendum, prius tibi propone quæ nostra sunt: quæ si consequenter valueris expedire, tunc à terrestribus ad cœlestia, & à visibilibus ad inuisibilia properato. Expedi primo si potes, & explana, quo modo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quo modo hæc cum diuersa sint rebus & actibus, vnum tamen sint substantia vel natura: & cum è mente procedant, nunquam tamen ab ipsa separentur. Sed hæc quamvis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aspectui corporeo inuisibilia. De aperrioribus requiramus. Fons quo modo ex se generat fluuium? quo autem spiritu rapidum fertur fluentum? quod quidem cùm vnum & inseparabile sit, & fluuius & fons, tamen nec fons fluuius, nec fluuius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluuium, videt & fontem. Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tunc " ad horum sublimiora veniemus. Nec putes, quia te statim de terra suadeam ascendere super cœlos; sed prius te, si placet ad istud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi si potes naturam huius visibilis luminis discute. Quo modo ignis iste cœlestis generat ex semetipso splendorem lucis? quo modo etiam producit vaporem? & cùm sint tria in rebus, vnum tamen sunt in substantia. Quod, & si hæc singula inuestigare potueris; scito adhuc diuinæ generationis mysterium tanto esse differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse vnici filij sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est seruo de natalibus domini disputare. Contestatus est pater de cœlis, dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsum adiri iubet. Filius dicit: Qui me videt, videt & patrem. Et: Ego & pater vnum sumus. Et: Ego à Deo exiui, & veni in hunc mundum. Quis est qui inter has patris & filij voces " medium se discussorem interserat, & deitatem diuidat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse

esse

Coloss. 1.
Heb. 1.
Mat. 17.
Ioan. 14.

eſſe verum quod veritas dicit. Eſt ergo Deus pater verus veritatis pater, non extrinſecus creans, ſed ex eo quod ipſe eſt filium generans; id eſt quia ſapiens ſapientiam, quia iuſtus iuſtitiam, quia ſempiternus ſempiternum, quia immortalis immortalem, quia inuiſibilis inuiſibilem, quia lux ſplendorem, quia mens verbum. Quod autem diximus: Orientis Eccleſias tradere " vnum Deum patrem omnipotentem & vnum Dominum hoc modo intelligendum eſt vnum non numero dici, ſed vniuerſitate. Verbi gratia: Si quis dicit vnum hominem, aut vnum equum; hic vnum pro numero poſuit. Poteſt enim & alius homo eſſe & tertius, vel equus. Vbi autem ſecundus vel tertius non poteſt iungi, vnus ſi dicatur, non numeri, ſed vniuerſitatis eſt nomen. Vt ſi exempli cauſa dicamus vnum ſolem, hic vnus ita dicitur, vt alius vel tertius addi non poſſit; vnus eſt enim ſol. Multo magis ergo Deus cum vnus dicitur, vnus non numeri, ſed vniuerſitatis vocabulo nuncupatus: id eſt, qui propterea vnus dicatur quod alius non ſit. Similiter & de Domino accipiendum eſt, quod vnus ſit Dominus Ieſus Chriſtus, per quem Deus pater dominatum omnium tenet, vnde & ſequens ſermo omnipotentem pronunciat Dominum. Omnipotens autem ab eo dicitur, quòd omnium teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, ſicut & Apoſtolus dicit: Quia per ipſum creata ſunt omnia; viſibilia & inuiſibilia, ſiue Throni, ſiue Dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates. Et iterum ad Hebræos ſcribens dicit: Quia per ipſum ſæcula inſtituit, & ipſum conſtituit vniuerſorum hæredem." Conſtituit autem quod ait; genuit, intelligitur. Quod ſi per ipſum ſæcula inſtituit pater, & per ipſum creata ſunt omnia, & ipſe eſt hæres omnium per ipſum; ergo & potentatum omnium tenet. Quia ſicut lux de luce, & veritas de veritate: ita & de omnipotente omnipotens natus eſt. Vt in Apocalypſi Ioannis de Seraphin ſcriptum eſt: Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus " ſabaoth, qui erat, & qui eſt, & venturus eſt omnipotens. Omnipotens ergo dicitur qui venturus eſt. Et quis eſt alius qui venturus eſt, niſi Ieſus Chriſtus filius Dei? His additur " inuiſibilem & impaſſibilem. Sciendum quod duo iſti ſermones in Eccleſiæ Romanæ ſymbolo non habentur: conſtat autem apud nos additos, hæreſeos cauſa Sabellij, illius profecto quæ à noſtris Patripaſſiana appellatur: id eſt quæ patrem ipſum vel ex virgine natum dicit, & viſibilem factum, vel paſſum affirmat in carne. Vt ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hęc addidiſſe maiores, & inuiſibilem patrem atque impaſſibilem dixiſſe: Conſtat enim filium non patrem in carne & ex carne natum, & ex natiuitate carnis filium viſibilem & paſſibilem factum. Quantum autem ſpectat ad illam deitatis immortalem ſubſtantiam, quę vna ei eadémque cum patre eſt; ibi neque pater, neque filius, neque Spiritus ſanctus viſibilis aut paſſibilis creditur. Secundum verò dignationem carnis aſſumptę filius & viſus & paſſus in carne eſt. Quod & Propheta prędixerat, vbi ait: Hic Deus noſter, & non reputabitur alter ad eum. Inuenit omnem viam diſciplinę, & dedit eam Iacob puero ſuo & Iſraël dilecto ſuo. Poſt hęc in terris viſus eſt, & cum hominibus conuerſatus eſt." Sequitur poſt hęc: ET IN CHRISTVM IESVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM. Ieſus Hebręi vocabuli nomen eſt, quod apud nos ſaluator dicitur. Chriſtus à chriſmate, id eſt, ab vnctione appellatur. Legimus enim in libris Moyſi, quod Auſes Naue filius cum electus eſſet dux populi, commutato nomine Auſe, Ieſus cognominatus ſit. Quo ſcilicet oſtenderetur hoc eſſe nomen quod principibus & ducibus conueniret, iis duntaxat qui ſalutem " ſequentibus ſe populis darent. Itaque & ille Ieſus appellatus eſt, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromiſſionis induxit. Et hic Ieſus dicitur, qui populum de ignorantię tenebris eductum, & de mundi erroribus euocatum introduxit ad regna cœlorum. Chriſtus quoque vel pontificale, vel regium nomen eſt. Nam prius & pontifices vnguento chriſmatis conſecrabantur & reges: ſed illi velut mortales & corruptibiles vnguento materię corruptilis vngebantur: hic vero ſancto Spiritu perunctus, Chriſtus efficitur, ſicut ſcriptura de eo dicit: Quem vnxit pater Spiritu ſancto miſſo de cœlis. Et Eſaias prę ſignauerat, dicens ex perſona filij: Spiritus Domini ſuper me propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus miſit me. Quia ergo oſtendimus quid ſit Ieſus qui populum ſaluet, & quid ſit Chriſtus qui pontifex factus ſit in ęter-

Coloſſ. 1. Heb. 1. Apoc. 4. Baruc. 3. Num. 13. Act. 10. Eſai. 61.

num: nunc ex consequentibus de quo dicantur ista, videamus. " Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum nostrum. Per hoc docet nos, quia Iesus iste, de quo diximus, & Christus de quo exposuimus, vnicus filius sit Dei & noster Dominus. Ne forte putes quòd humana ista vocabula terrenum te aliquid doceant: ideo subiungit vnicum hunc esse filium Dei Dominum nostrum. Vnus enim de vno nascitur: quia & splendor vnus est lucis, & vnum est verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in diuisionem cadit: vbi qui nascitur, nequaquam à generante separatur. Vnicus est, vt menti sensus, vt sapientia sapienti, vt cordi verbum, vt forti virtus. Nam sicut solus sapiens pater ab Apostolo dicitur, ita & solus filius sapientia nominatur. Vnicus ergo filius est: & cùm sit gloria, sempiternitate, virtute, regno, potestate, hoc quod pater est; omnia tamen hæc non sine auctore sicut pater, sed ex patre tanquam filius, sine initio, & æqualis habet; & cum ipse sit omnium caput, " ipsius tamen caput est pater. Sic enim scriptum est: Quia caput Christi Deus ipsius tamen auctor est pater generando sine initio. Quia nec pater præcedit filium, nec filius sequitur patrem in faciendo quasi adoptiuum, sicut nos. Filium sane cum audis, nolo cogitationem carnalis natiuitatis assumas, sed memento hæc de incorporeæ dici substantiæ natura simplici. Si enim, vt suprà iam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens sensum, vel lux ex se parit splendorem: nihil horum requiritur, nec vlla in tali generatione fragilitas cogitatur: quanto purius & sacratius de horum omnium creatore censendum est? Sed fortasse dicas, ista quam memoras, insubstantiua est generatio. Neque enim lux substantiuum profert splendorem, aut cor substantiuum generat verbum. Filius autem Dei substantialiter asseritur generatus. " Ad hoc primo omnium illud dicimus, quod etiam in cæteris rebus, cùm proferuntur exempla, non per omnia similitudinem seruare possunt rei illius, cui præbere putantur exemplum, sed vnius alicuius partis, pro qua videntur assumpta, similitudinem tenent. Verbi gratia, vt cùm in Euangelio dicitur: Simile est regnum cœlorum fermento, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus. Nunquid putabimus regnum cœlorum sic per omnia simile esse fermento, vt & substantia illa palpabilis sit ac fragilis, vt acida fieri possit & corrupta? Sed ad hoc solum exemplum istud videtur assumptum, vt ostenderetur, ex parua prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse coalescere. Similiter & cùm dicitur: Simile est regnum cœlorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit: & in hoc nunquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nobis quibus maculæ nectuntur, regni cœlorum substantia per omnia conferatur? Sed ad hoc solum videtur assumpta comparatio, vt ostenderet, quia sicut rete de profundo maris pisces adducit ad littus, ita de profundo huius sæculi errore, humanæ animæ regni cœlorum prædicatione liberantur. Ex quibus constat, exempla non in omnibus his quorum exempla sunt, esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, iam non exempla dicerentur, sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur. Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator eius. Et ideo sicut sine exemplo est diuina substantia, " ita & sine exemplo est diuina maiestas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. " Si ergo insubstantiua scintilla, quę ignis est, ex se creaturam, quæ ex nihilo facta est, gignit, & conditionem in hoc seruat originis suæ: cur illius æternæ lucis substantia, quę semper fuit, quia insubstantiuum in se nihil habuit, insubstantiuum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo rectè vnicus dicitur filius. Vnicus enim eo solus est, quia natus sit. Nec comparationem aliquam potest habere quod vnicum est. Nec similitudinem substantię " cum facturis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Iesus Christus filius vnius Dei, qui est & Dominus noster vnicus, & ad filium referri & ad Dominum potest. Vnus est filius, vere filius, & vnus verè Dominus Iesus Christus. Cęteri quippe, licet dicantur filij, adoptionis tantùm gratiâ dicuntur, non veritate naturę. Et si dicuntur alij Domini, concessâ non ingenita potestate dicuntur: hic verò solus est vnicus filius, & solus vnicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: Vnus pater Deus, & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia. Igitur posteaquàm propositus ordo fidei ineffabile sacramentum filij de patre natiuitatis exposuit; nunc ad humanę salutis

Marginal notes: Rom. 10. — 1. Cor. 1. — 1. Cor. 11. — Mat. 13. — Ephes. 4.

salutis dignationem dispensationémque descendit. Et hunc quem supra dixit vnicum filium Dei, & Dominum nostrum nunc dicit.

Qvi natvs est de Spiritv Sancto et Maria Virgine. Hęc iam inter homines dispensationis natiuitas est, illa diuinæ substantiæ; hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et iam hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. " Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc à sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta vteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Nouus enim huic sęculo datus est hic partus, nec immerito: qui enim in cælis vnicus filius est, consequenter & in terra vnicus est, quia & vnice nascitur. Nota sunt omnibus & in Euangeliis decantata de hoc scripta Prophetarum qui dicunt, quod virgo concipiet & pariet filium. Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel Propheta ante formauerat; Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam, scilicet, Dominus ingressus est mundum. Dicit ergo hoc modo: Porta autem quæ respicit ad Orientem clausa erit, & non aperietur, & nemo transibit " per eam, quoniam Dominus Deus Israël transibit per eam, & clausa erit. Quid tam euidens dici " de conseruatione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introiuit Dominus Deus Israël, & per ipsam in hunc mundum de vtero virginis processit: & in æternum porta virginis clausa, seruata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis & templi eius creator. Incipe hinc iam intelligere etiam sancti Spiritus maiestatem. Contestatur enim & Euangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti Angelo ad Virginem & dicenti: quia paries filium, & vocabis nomen eius Iesum, hic enim saluum faciet populum suum à peccatis suis: illa respondet: Quo modo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Dixerit ei Angelus Dei: Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Et ideo quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei: " Vide ergo cooperantem sibi inuicem Trinitatē. Spiritus sanctus venire dicitur super virginem & virtus altissimi obumbrate ei. Quæ est autem virtus altissimi? nisi ipse Christus qui est Dei virtus & Dei sapientia? Cuius autem hæc virtus est? Altissimi, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spirius sanctus. Hæc est trinitas vbique latens, vbique apparens, vocabulis personisque discreta, inseparabilis vero substantia deitatis. Quamuis solus filius nascatur ex virgine, adest & altissimus, adest & Spiritus sanctus, vt & conceptus virginis sanctificetur & partus. Verum hæc quia ex scripturis propheticis asseruntur, possunt forte Iudæos quamuis sint infideles & increduli confutare. Sed pagani solent ridere nos cùm audiunt prædicari à nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus respondendum est. Omnis partus, vt opinor, ex tribus constat. Si adultæ ætatis sit fœmina, si virum adeat, si non sit " illius vulua vitio sterilitatis obclusa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, vnum defuit, vir; & hanc partem (quia qui nascebatur, non erat terrenus homo, sed cælestis) per cælestem spiritum dicimus, saluâ virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur si virgo conceperit, cùm Orientis autem, quam phœnicem vocant, in tantum sine coniuge nasci vel renasci constet, vt semper & vna sit, & semper sibi ipsa nascendo vel renascendo succedat? Apes certè nescire coniugiá, nec " fœtus nixibus edere, omnibus palam est. Sed & alia nonnulla deprehenduntur " vti huiuscemodi sorte nascendi. Hoc ergo incredibile videbitur diuina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cuius exempla etiam in animalium natiuitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impossibile videatur, qui credunt Mineruam suam de cerebro Iouis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina est, hic naturæ ordo seruatur, hic conceptus & partus temporibus suis editur. Ibi nusquam femineus sexus, sed vir solus & partus. Qui illa credit, cur ista miretur? Sed & Liberum de femore eius asserunt natum, Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Venetem quoque, quam Aphroditem vocant, de spuma maris, sicut etiam nominis ipsius compositio ostendit, credunt esse progenitam: de ouo natos Castorem Pollucémque confirmant: ex formica Myrmidones: & alia mille sunt,

Esai. 7.

Ezech. 44.

Ezech. 44.

Luc. 1.

D. Cyprian.

eſt vt in aërem ſublimatus, & aëreas ſubiugans poteſtates, victoriam de his ſupernis & cœleſtibus traderet; " expanſa autem manus tota die (ſicut ſanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem, qui eſt in terra, vt incredulos conteſtaretur & inuitaret credentes: ea verò parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret. Etenim vt breuiter aliqua etiam de ſecretioribus perſtringamus, ab initio Deus cùm feciſſet mundum, præfecit ei & præpoſuit quaſdam virtutum cæleſtium poteſtates, quibus regeretur, & diſpenſaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyſes indicat in Deuteronomii cantico, vbi dicit: Cum diuideret excelſus gentes, ſtatuit terminos gentium ſecundum numerum Angelorum Dei; ſed horum nonnulli, ſicut & ipſe qui princeps appellatus eſt mũdi, datam ſibi a Deo poteſtatem non his quibus acceperant, legibus temperarunt, nec humanum genus diuinis obedire præceptis, ſed ſuis parere præuaricationibus docuerunt. Et hinc aduerſum nos peccatorum chirographa ſcripta ſũt, quia, vt Propheta dicit, peccatis noſtris venundati ſumus. Pretium namque animę ſuę vnuſquiſque conſequitur cum concupiſcentiæ ſatis fecerit: Iſtud ergo vnuſquiſque chirographum ab illis rectoribus peſſimis tenebatur, quod Chriſtus detraxit adueniens, & hac eos poteſtate nudauit; idque ſub ingenti myſterio Paulus indicat, cum dicit de eo: Delens quod aduerſum nos erat chirographum, & affigens illud cruci ſuæ, traduxit principatus & poteſtates, triumphans eos in ſemetipſo. Rectore ergo illo-quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam verſi impugnare commiſſos ſibi homines aggreſſi ſunt, & peccati præliis debellare. Sicut Ezechiel Propheta myſticis de ſignat eloquiis cum dicit: In illa die procedent Angeli feſtinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti; " quoniã ecce venit. Rectè ergo eos omnipotentia nudatos Chriſtus dicitur triũphaſſe, ablatámque ab eis poteſtatem hominibus tradidiſſe. Sicut ad diſcipulos ſuos dicit ipſe in Euangelio: Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes & ſcorpiones: & ſuper omnem virtutem inimici. Illos itaque qui accepta poteſtate male abuſi ſunt, ſubiectis quondã ſuis ſubiicit crux Chriſti. Nos verò, hoc eſt, humanum genus edocet primo omnium

Iſai. 65. *Deut. 32.* *Ioan. 12.* *Eſa. 52.* *Coloſſ. 2.* *Luc. 10.*

vſque ad mortem reſiſtere aduerſum peccatum, & libenter interitum pro pietate ſuſcipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, ſicut illis qui aliquando rectores noſtri fuerant, poſuit " contumaciæ pœnas. Audi ergo quo modo Apoſtolus vult per crucem Chriſti obedientiam nos docere: Hoc, inquit, ſentite in vobis quod & in Ieſu Chriſto, qui cum in forma Dei eſſet non rapinam arbitratus ſe eſſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu repertus vt homo, factus eſt obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magiſter eſt qui fecerit & docuerit, " ideo obediẽtiam quæ piis morte etiam ſuſcepta ſeruanda eſt, docuit ipſe prius pro hac moriẽdo ſeruari. Sed fortaſſe terreatur aliquis in huiuſmodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus ſempiternum, ac de eius ſubſtantia eſſe progenitum, quémq; regno ęternitate & maieſtate vnum cum patre eſſe docuimus; nunc de eius morte tractemus. Sed nolo terrearis fidelis auditor, paulo poſt iſtum quem audis mortuum, rurſum videbis immortalem, mors enim ab eo mortem ſpoliarura ſuſcipitur. Nam ſacramentum illud ſuſceptæ carnis, quod ſupra expoſuimus, hanc habet cauſam, " vt diuina filii Dei virtus, velut hamus quidam habitu humanę carnis obtectus, & (ſicut ante Apoſtolus dixit) habitu repertus vt homo, principem mundi inuitare poſſit ad agonem: cui ipſe carnem ſuam " velut eſcam tradidit; vt hamo eum diuinitatis intrinſecus teneret inſertum, & effuſione immaculati ſanguinis, qui peccati maculam neſcit, omnium peccata deleret, eorum duntaxat qui eruore eius " poſtes fidei ſuæ ſignaſſent. Sicuti ergo " hamum eſca conſeptum ſi piſcis rapiat, non ſolum eſcam cum hamo non remouet, ſed & ipſe de profundo eſca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Ieſu, non ſentiens in eo hamum diuinitatis incluſum; ſed vbi deuorauit, hæſit ipſe continuo, & diſruptis inferni clauſtris, velut de profundo extractus traditur, vt eſca cæteris fiat. Quod ita futurum ſub hac eadem figura & Ezechiel dudum ſignauerat dicens: & extraham te in hamo meo, & extendam te ſuper terram, campi implebuntur de te, & con-

Philip. 2. *Matt. 5.* *Ibid.* *Ezec. 32.*

stituã super te omnes volucres cœli, & saturabo ex te omnes bestias terræ. Sed & Propheta Dauid dicit; Tu confregisti capita draconis magni, dedisti eum in escam populi Æthiopũ. Et Iob de eodem mysterio similiter protestatur, ait enim ex persona Dei loquentis ad se: Aut adduces draconem in hamo, & pones capistrum circa nares eius? Non ergo damno aliquo aut iniuria diuinitatis Christus in carne passus est; sed vt per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ diuina natura in mortem per carnem descendit; non vt lege mortalium detineretur à morte, sed vt per se resurrecturus ianuas mortis aperiret. velut si quis rex pergat ad gentem, in qua proprios habeat captiuitatis vinculo alligatos, deuictáque carcerem intret, in quo vincti detinebantur; & ingressus aperiat ianuas, resoluat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris & in vmbra mortis, luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, non tamen ea conditione qua cæteri qui tenebantur inclusi: sed illi quidem vt pœnas soluerent, hic verò vt absolueret pœnas. Cautissimè autem qui Symbolum tradiderunt etiam tempus quo hæc sub Pontio Pilato gesta sunt, designauerunt, ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Sciendum sane est quod in Ecclesiæ Romanæ Symbolo non habetur additum: Descendit ad inferna, sed neque in Orientis Ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga scripturas diuinas amor & studium subiacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis euidentibus scripturę diuinę testimoniis approbari. Quanto enim, maiora sunt quæ credenda sunt; tanto idoneis magis & indubitatis testibus indigere, vera est & consequens propositio. Sed nos tanquam scientibus legem loquentes, testimoniorum syluam breuitatis causa reliquimus, pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur; adhibemus; scientes studiosis quibusque in scripturis diuinis latissimum testimoniorum pelagus patere. Primo ergo omnium sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus, vna eademque est, sed aliud gentibus aliud Iudęis, aliud credentibus sapit, sicut & Apostolus dicit: Nos autem prędicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis verò vocatis Iudæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. Et alibi: Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est, his vero qui salui fiunt virtus Dei est. Iudæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum mansurum, scandalum patiebantur de cruce eius; quia resurrectionem eius recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumptę. Fideles verò qui & natum & passum in carne receperant, & à mortuis resurrexisse, merito virtutem Dei credebant esse, quę vicerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Iudæi quibus Prophetæ hæc prędixerant, non essent credituri, sed illi qui nunquam hęc à Prophetis audierant: audi quo modo prophetico sermone signatur. Quibus non est, inquit, annunciatum de eo videbunt: & qui non audierunt, intelligent. Quod autem his qui meditabantur legem Dei à pueritia vsque ad senectutem non credentibus, ad gentes esset omne mysterium transferendum, Esaias hoc modo prædicit. Et faciet inquit, Dominus Deus Sabaoth omnibus gentibus in monte isto inueniri lętitiam, bibent vinum, vngentur vnguento. Trade hæc omnia gentibus. Hoc enim consilium Dei omnipotentis super omnes gentes. Sed dicent fortasse nobis illi qui se iactant in scientia legis: Blasphematis, qui sic dicitis Dominum corruptioni mortis subiectum & passioni crucis fuisse. Legite ergo quod scriptum habetis in lamentationibus Hieremiæ, vbi dicit: Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est incorruptionibus nostris: in quo diximus, sub vmbra eius viuemus in gentibus. Audis quo modo Propheta dicit Christum dominum comprehensum esse, & pro nobis, id est, pro peccatis nostris corruptioni traditum. In cuius vmbra quoniam populus ille qui permansit incredulus, abiectus est, dicit, quia viuemus non in Israël, sed in gentibus. Quod si operosum non videtur, quam possumus breuiter singula, quæ in Euangeliis referuntur, qualiter in Prophetis prædicta sunt designemus, vt hi qui prima fidei elementa suscipiunt: testimonia hæc habeant in corde descripta, vt nulla eis vnquam de his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat. * Edocemus per Euangelium quòd Iudas vnus de amicis

* edocemur.

&con-

Psal. 71. Iob. 40. 1. Cor. 1. Psal. 40. 37. & 54 Veteranis. Mat. 16. Luc. 22. Zach. 11. Esai. 52. Mat. 27. Esai. 31. Thren. 4. Ibidem. Ibi. 53.

& conuiuis Christi, tradiderit eum: audi quomodo hoc prænuncietur in Psalmis: Qui manducat, inquit, panes meos, ampliabit aduersum me supplantationem. Et alibi: Amici mei, & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt. Et iterum: Molliti sunt sermones eius super oleum, & ipsi * sunt iacula. Vis videre quomodo molliti sunt? Venit, inquit, Iudas ad Iesum, & dixit ei: Aue Rabbi, & osculatus est eum. Per molle ergo osculi blandimentum, execrabile iaculum proditionis infixit. Vnde & Dominus ad eum dixit: Iuda osculo filium hominis tradis? Triginta argenteis audis eum appretiatum esse cupiditate proditoris. Audi & de hoc propheticam vocem. Et dixit, inquit, ad eos: Si bonum egi in conspectu vestro, date mercedem meam aut abnuite" & post hæc: Et accepit, inquit, tringinta argenteos, & misi eos in domum Domini in conflatorium. Nonne hoc est quod in Euangeliis scribitur, quia Iudas pœnitentia ductus reportauit pecuniam, & proiecit eam in templo, & discessit? Bene autem mercedem suam dicit, " velut imputantis & exprobrãtis affectu. Etenim tam multa opera bona apud eos egerat: Cæcos eorum illuminauerat; claudis pedes, paralyticis gressum, mortuis quoque reddiderat vitam. Pro iis ergo omnibus bonis mercedem restituunt ei, mortem triginta argenteorum æstimatione pensatam. Refertur item in Euangeliis quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo propheticus per Esaiam dicens: Vę animę ipsorum quia cogitauerunt cogitationem pessimam aduersum seipsos, dicentes: Alligemus iustum, quia inutilis est nobis. Sed dicet aliquis: Nunquid hęc de Domino intelligenda sunt? nunquid Dominus ab hominibus teneri poterat, & in iudicium protrahi? Et de hoc idem Propheta conuincet, dicit enim his verbis: "Ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus & principibus populi. Iudicatur ergo ipse Dominus secundum Prophetæ testimonium, & non solum iudicatur, sed & flagellis cæditur &, palmis in faciem verberatur & conspuitur, & omnem pro nobis perfert indignitatis iniuriam. Et quia hæc stupenda erant omnibus cum prædicarentur ab Apostolis, iccirco etiam ex persona ipsorum Propheta exclamat & dicit: Domine quis credidit auditui nostro? Incredibile enim est vt Deus Dei filius ista pertulisse dicatur " & prędicetur. Et ideo

Psal. 40. 37. & 54. — ** erant.* — *Mat. 26.* — *Luc. 22.* — *Zach. 11.* — *Mat. 27.* — *Esai. 3.* — *Ibidem.* — *Esai. 53.*

prædicuntur per Prophetas, ne qua credituris dubitatio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona Christus Dominus dicit: Dorsum meum dedi flagellis, & maxillas meas ad palmas, & faciem meum non auerti à confusione sputorum. Scribitur etiam illud inter cæteras passiones eius, quod alligantes eum duxerunt ad Pilatum: præsignauit etiam hoc Propheta vbi dicit: " & alligãtes adduxerunt eum xenium Regi Iarim: nisi si obiiciat aliquis & dicat, sed Pilatus non erat Rex. Audi ergo quid in sequentibus Euangelium refert: Audiens, inquit, Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum ad Herodem, qui erat tunc Rex in Israël. Et bene addidit nomen Iarim, quod est syluester. Non enim erat Herodes de domo Israël, nec de illa vinea Israëlitica, quam eduxerat Dominus de Ægypto, & plantauerat in cornu in loco vberi: sed erat syluester, id est, ex silua alienigenarum. Et ideo siluester appellatur, quasi qui de Israëliticę vitis nequaquam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait Propheta, xenium, & conuenienter aptauit. Tunc enim Herodes & Pilatus (vt Euangelium testatur) ex inimicis in concordiam reuocati sunt. Et velut reconciliationis suę xenium, " vinctum sibi inuicem mittebant Iesum. Quid interest, dummodo Iesus vbique " vt saluator diffidentes reconciliet, pacem reparet, concordiam reddat? Vnde etiam de hoc scriptum est in Iob: Dominus reconciliat corda principũ terrę. Refertur item quod cum Pilatus vellet eum dimittere," omnis populus clamauerit; Crucifige, crucifige eum. Prenunciat hoc Hieremias Propheta dicens ex persona Domini ipsius: Facta est, inquit, hæreditas mea mihi sicut leo in silua. Dedit super me vocem suam, propterea exosus sum eam. Et propter hoc, inquit, dereliqui domum meam. Et iterum alibi dicit: Super quem aperuistis os vestrum, & aduersus quem relaxastis lingas vestras. Cùm iudicaretur, scribitur tacuisse. Multę de hoc scripturę testantur: In Psalmis dicitur: Factus sum sicut homo non audiens, & non habens in ore suo increpationes. Et iterum: Ego autem sicut surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum: & iterum alius Propheta: Sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est. " Imposita ei scribit[ur] corona spinea. Audi de hoc in Canticis Canticorum, super iniquitates

Thren. 3. — *Luc. 23.* — *Ibid.* — *Hier. 12.* — *Esai. 57.* — *Psal. 37.* — *Esa. 53.*

D. Cyprian.

Aaa iij

Hierusalem mirantis de iniuria filij patris vocem, & dicentis: Exite & videte filiæ Hierusalem coronam qua coronauit eum mater sua. Sed de spinis ita alius Propheta commemorat. Et expectaui vt faceret vuam, fecit autem spinas, & non iustitiam, sed clamorem. Veruntamen vt mysterij secreta cognoscas: " oportebat eum, inquam, qui peccata mundi venit auferre, etiam terræ maledicta purgare: quæ protoplasto peccante, sententiam præuaricationis acceperat, dicente Domino: Maledicta terra in operibus tuis, spinas & tribulos producet tibi. Propterea ergo spinis coronatur Iesus vt prima illa condemnationis sententia solueretur. Ad crucem ducitur, & in ligno totius mundi vita suspenditur. Vis & de hoc prophetieis testimoniis confirmari? audi Hieremiam dicentem: Venite, & iniiciamus lignum " in panem eius, & conteramus eum de terra viuentium. Et iterum: Moyses velut deflens eos dicit: Et erit vita tua suspensa ante oculos tuos, & timebis per diem & noctem, & non credes vitæ tuæ. Sed transcurrendum nobis est, iam enim propositæ breuitatis excedimus modum & breuiatũ sermonem longa dissertione distendimus; pauca tamen addemus, ne penitus quod cœpimus, præterisse videamur. Scribitur Iesus in latere percussus, aquam simul & sanguinem profudisse. Hoc quidem mysticũ est, ipse enim dixerat, Quia flumina de ventre eius procedent aquæ viuæ. Sed produxit & sanguinem, quem petierant Iudæi venire super se & filios suos. Produxit ergo aquam, " quæ credentes diluat: produxit & sanguinem, qui condemnet incredulos. Potest tamen etiam intelligi quod duplicem gratiam baptismi figurauerit, vnam quæ datur " per aquæ baptismum: aliam quæ per martyrium profusione sanguinis quæritur, vtrumq; enim baptismum nominatur. Quod si & hoc quæris cur non ex alio membro, sed ex latere potius produxisse dicatur aquam & sanguinem. Videtur mihi in latere per costam mulier indicari, quia fons peccati & mortis de muliere prima " quæ fuit primi Adã costa processit; fons redemptionis ac vitæ de secundi Adam costa, producitur. Scriptum est quod in passione eius ab hora sexta vsque ad horam nonam tenebræ factæ sunt. " Accipe & de hoc prophetæ testimonium dicentis: Occidet sol meridie. Et iterum Zacharias Propheta: In illa, inquit, die non erit lux, sed frigus & pruina erit in vno die; & dies ille notus Deo, & neq; dies neque nox, & ad Vesperam erit lux. Quid iam euidens à Propheta dici potuit? Vt iam tum hæc non tam futura prædici quàm narrari præterita videantur, etiam pruinam & frigus prædixit. Propterea enim Petrus calefaciebat se ad ignem, quia frigus erat, & frigus patiebatur, non solum temporis, sed & fidei. Addidit etiam; Et dies illa nota Domino, neque dies, neque nox. Quid est, neque dies neque nox? nonne aperte de infestis diei tenebris, & reuocata rursum luce disseruit? Non fuit illa dies: neque enim cœpit ab ortu Solis; neque integra nox fuit; non enim peracto diei cursu, " spatia sibi debita vel ab initio suscepit, vel ad vltimum terminata perduxit, sed fugata per impiorum facinus lux reparatur ad Vesperam. Post horam enim Nonam depulsis tenebris Sol redditur mundo. Et iterum alius de hoc ipso testimonium dicit: Obscurabitur super terram in die lux. Docet Euangelij prædicatio quod etiam milites diuiserunt sibi vestimenta Iesu, & supra tunicam eius miserunt sortem. Hoc etiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum vocibus obtestari, cum dicit: Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem. Sed nec de illa quidem veste quam dicuntur milites illudentes induisse eum, id est, de veste coccinea Prophetæ siluerunt. Audi enim quid dicit Esaias: Qui est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum eius " ex Bosor? Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumentum tuum " tanquam à torculari calcato? Vnde & ipse respondit; " Torcular calcaui solus, filiæ Sion. Solus est enim qui peccatum non fecit, & abstulit peccata mundi. Si enim, potuit per vnum hominem mors introire; quanto magis per vnum hominem qui & Deus erat, potuit vita restitui? Refertur etiam quod aceto " potatus sit, vel vino myrrhato, quod est amarius felle. Audi quid de hoc Propheta prædixerit. Et dederunt inquit, in esca mea fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Atque respondens iam tunc Moyses dicebat de populo illo: Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum de Gomorrha. Vua eorum vua fellis, botrus amaritudinis ipsis. Et iterum exprobrans eos dicit: Populus stultus & non sapiens, hæc Domino retribuisti? " Sed & in Canticis Canticorum eadem prænunciantur, vbi etiam hortus

Cant. 3. Esai. 5. Gen. 3. Hier. 11. Deut. 28. Ioan. 7. Amos. 5. Zach. 4. Ioan. 18. Psal. 30. Thren. 3. Is. 9. Gen. 49. Psal. 124. Mat. 27. Psal. 21. Psal. 11. 19. & 58. Esai. 63. Mat. 11. 1. Pet. 3. Psal. 15. Psal. 68. Deut. 32. Cant. 5.

hortus in quo crucifixus est, designatur, dicit ergo: Intraui in hortum meum, soror mea sponsa, & vindemiaui myrrham meam. Vbi euidenter vinum myrrhatum quo potatus est declaratur. Spiritum post hæc scribitur reddidisse. Prænunciatum fuerat & hoc per Prophetam dicentem ex persona filij ad patrem: In manus tuas commendo spiritum meum. Sepultus quoque perhibetur, & lapis magnus positus ad ostium monumenti. Accipe etiam de hoc quid prophericus per Hieremiam sermo prædixerit: Mortificauerunt, inquit, in lacu vitam meam, & posuerunt lapidem super me. Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt; accipe tamen & alia. A conspectu inquit, iniquitatis ablatus est iustus, & erit in pace locus eius. Et alibi: Et dabo malignos in sepultura eius. Item alius; Recubans dormiuit vt leo, & vt catulus leonis: quis suscitabit eum? Sed & quod in infernum descendit, euidenter prænunciatur in Psalmis vbi dicit: Et in puluerem mortis deduxisti me. Et iterum: Quæ vtilitas in sanguine meo dum descendeto in corruptionem? Et iterum: Descendisti in limum profundi, & non est substantia. Sed & Ioannes dicit: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? Vnde & Petrus dixit: Quia Christus mortificatus carne, viuificatus autem spiritu. In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant, descendit spiritibus prædicare, qui increduli fuere in diebus Noë, in quo etiam quid operis egerit in inferno declaratur. Sed & ipse Dominus per Prophetam dicit, tanquam de futuro. Quia non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem: quod rursus prophetice nihilominus ostendit impletum cùm dicit: Domine eduxisti ab inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum. Sequitur post hæc: TERTIA DIE RESVRREXIT A MORTVIS: Resurrectionis quippe gloria in Christo, omne quod infirmum & fragile videbatur, absoluit. Si tibi paulò ante non videbatur esse possibile vsque ad mortem venisse immortalem; aspice nunc quia qui deuicta morte resurrexisse dicitur, non potest esse mortalis: sed bonitatem in hoc intellige creatoris, quia eousque ille miserando descendit, vsquequo tu peccando deiectus es. Nec creatorem omnium Deum impossibilitatis accuses, vt ibi putes opus eius caduco lapsu potuisse concludi, quò ille id reparaturus peruenire non posset: inferna & superna nobis dicuntur, qui certa corporis circumscriptione conclusi, intra præscriptæ nobis legis terminos continemur. Deo autem qui vbique est, & nusquam deest, quod infernum est, aut quod supernum, patet. Veruntamen in assumptione corporis etiam ista compsentur. Resuscitatur caro quæ deposita erat in sepulchro, vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam: Quia non dabis sanctum tuum videre corruptionem. Redijt ergo victor à mortuis, inferni secum spolia trahens: eduxit enim eos qui tenebantur à morte, sicut & ipse prædixerat, vbi ait: Cum exaltatus fuero à terra, omnia ad me traham. Attestatur autem Euangelium de hoc cùm dicit: Quia monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, & apparuerunt multis, & ingressi sunt sanctam ciuitatem illam, de qua Apostolus dicit: Quæ autem sursum est Hierusalem libera est quæ est mater omnium nostrum; Sicut & ad Hebræos dicit: Decebat enim propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam adducentem, auctorem salutis eorum, per passiones consummari. Igitur consummatam passionibus carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam, in dextera sedis Dei altissimi collocauit. Vnde & Apostolus dicit: Qui simul consuscitauit nos, simulque sedere fecit in cœlestibus. Hic enim erat figulus, qui (vt Hieremias docet Propheta) vas de manu sua collapsum & confractum, rursum eleuauit manibus suis, & reformauit, sicut placuit in conspectu eius. Placuit autem ita, vt corpus quod mortale & corruptibile susceperat, de sepulchri petra leuatum, & immortale atque incorruptibile effectum, iam non intertenis, sed in cœlestibus & in patris dextera collocaret. Plenæ sunt de his sacramentis scripturæ veteris testamenti. Nullus super his Propheta, nullus Legislator aut Psalmographus siluit, sed omnis penè sacra de his loquitur pagina: & ideò superfluum videtur immorari nos ad congreganda testimonia: pauca tamen & admodum pauca ponemus, ad ipsos fontes diuinorum voluminum remittentes eos, qui potare abundantius cupiunt. Dicit

Margin notes: Psal. 30. Thren. 3. Isa. 53. Gen. 49. Psal. 21. 29. & 58. Mat. 11. 1. Pet. 3. Psal. 15. Ioan. 12. Mat. 27. Gal. 4. Heb. 2. Ephes. 2. Hier. 18.

Psal. 3. ergo statim in Psalmis: Ego dormiui, & *Psal. 11.* somnum cœpi, & resurrexi, quoniam Dominus suscepit me. Et iterum in alio loco: Propter miseriam inopum & gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut iam superius diximus; *Psal. 29.* Domine, eduxisti de inferno animam *Psal. 84.* meam: saluasti me à descendentibus in lacum. Et in alio. Quoniam conuersus viuificasti me, & de abysso terræ iterum reduxisti me. Euidentissimè autem *Psal. 87.* in octogesimo & septimo Psalmo de eo dicitur: Et factus sum sicut homo sine adiutorio inter mortuos liber. Non dixit homo, sed sicut homo. Sicut homo enim erat, quia etiam descenderat in infernum: sed inter mortuos liber erat, quia à morte teneri non poterat. Et ideò in vno natura humanæ fragilitatis, in alio diuinæ potestas maiestatis ostenditur: Oseæ autem *Osee 6.* Propheta etiam de tertia die manifestissimè prænunciat hoc modo: Sanabit eos, inquit, post biduum: in die autem tertia resurgemus & viuemus in conspectu eius. Hæc autem ex persona eorum dicit, qui cum ipso die tertia resurgentes, de morte reuocantur ad vitam: & ipsi sunt qui dicunt: die tertia resurgemus, & viuemus in conspectu eius. Esaias vero aperte dicit: *Esai. 40.* Qui educit in terra pastorem *Heb. 13.* magnum ouium. Sed & mulieres quod visuræ essent resurrectionem eius, Scribis & Pharisæis & populo non credentibus, etiam hoc prædixit Esaias his verbis: *Esai. 27.* Mulieres quæ venitis ab spectaculo venite: non enim est populus habens intellectum. Sed & de illis quæ post resurrectionem perrexisse ad sepulchrum dicuntur & *Ioan. 20.* quæsisse eum, & non inuenisse: sicut Maria Magdalena refertur venisse ad monumentum ante lucem, & non inuento eo flens dixisse ad Angelos qui aderant: Quia tulerunt Dominum, & nescio vbi posuerunt eum: etiam de hoc ita prædicitur in *Cant. 3.* Canticis Canticorum: In cubili meo quæsiui quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eum, & non inueni eum. De illis quoque quæ inuenerunt eum, & tenuerunt pedes eius, prædicitur in Canticis Canticorum: Teneb eum & non dimittam eum quem dilexerit anima mea. Hæc interim pauca de multis; breuitati enim studentes plura coarceruare non possumus.

ASCENDIT IN CÆLOS, SEDET AD DEXTERAM PATRIS, INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS. Consequenti breuitate in fine sermonis hæc continentur; in quibus quod dicitur quidem palam est, sed requiritur quo sensu intelligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendisse & sedisse, & venturum esse, nisi secundum dignitatem diuinitatis intelligas, aliquid per hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari. Consummatis etenim his quæ in terra gerebantur, & animabus de inferni captiuitate reuocatis, ascendere *Ephes. 4.* memoratur ad cœlos, sicut Propheta prædixerat: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Illa scilicet dona, quæ Petrus in Actis Apostolorum de Spiritu sancto dicebat: *Act. 2.* Exaltatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod vos auditis & videtis. Donum ergo Spiritus sancti hominibus dedit: quia captiuitatem, quam prius diabolus per peccatum deduxerat in infernum, Christus per mortis suæ resurrectionem reuocauit ad cœlum. Ascendit ergo ad cœlos, non vbi verbum Deus ante non fuerat: quippe qui erat semper in cœlis, & manebat in patre; sed vbi verbum caro factum ante non sederat. Denique quia nouus iste ingressus portarum cœli æditius & principibus videbatur, videntes naturam carnis cœlorum secreta penetrantem, dicunt ad inuicem, sicut Dauid plenus Spiritu sancto enunciat: *Psal. 23.* Tollite portas principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio. Quæ vox vtique, non propter diuinitatis potentiam, sed propter nouitatem carnis ascendentis ad dexteram Dei ferebatur. Dicit & alibi idem Dauid: *Psal. 46.* Ascendit Deus in iubilatione, Dominus in voce tubæ. In voce enim tubæ, motis victorum est redire de prælio. *Psal. 103.* De ipso quoque & alias dicitur: *Psal. 17.* Qui ædificat in cœlo ascensum suum. Etiam alibi: Qui ascendit super Cherubim & volauit, volauit super pennas ventorum. Sedere quoque ad dexteram Patris, carnis assumptæ mysterium est: neque enim incorporeæ illi naturæ conuenienter ista absque assumptione carnis aptantur: neque sedis cœlestis profectum diuina natura, sed humana conquirit. *Psal. 92.* Vnde & dicitur de eo: Parata sedes tua Domine ex tunc; à sæculo tu es. Parata ergo à sæculo sedes est, in qua sessurus erat is, in cuius nomine omne genu flectitur, cœlestium, terrestrium & infer- *Philip. 2.* norum

norum. Et omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Iesus Christus in gloria Dei patris est. De quo & Dauid ita refert: *Psal. 109.* Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta Dominus in Euangelio disserens, *Mat. 22.* dicebat ad Pharisæos: Si ergo Dauid in spiritu " Dominum eum vocat, quo modo filius eius est? Per quod se ostendit secundum spiritum Dominum, secundum carnem filium esse Dauid. •Vnde & ipse Dominus iterum dicit: Verumtamen dico vobis amodo videbitis filium hominis *Mat. 26.* sedentem " à dextris virtutis Dei. Et Petrus Apostolus dicit de Christo: " Qui *1. Pet. 3.* est in dextera Dei, sedens in cœlis. Sed & Paulus ad Ephesios scribens: Secundum *Ephes. 3.* operationem, inquit, potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans eum à mortuis, & sedere faciens in dextera sua. Quod autem veniat iudicaturus viuos & mortuos, multis quidem diuinarum scripturarum testimoniis edocetur: sed priusquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud necessario arbitror admonendum, quod ista fidei traditio quotidie nos vult de aduentu *Psal. 111.* iudicis esse sollicitos; vt actus nostros ita præparemus, velut reddituri imminenti iudici rationem. Hoc enim erat quod & Propheta dicebat de viro beato: " quia disponet sermones suos in iudicio. " Quid autem dicitur iudicare viuos & mortuos, nisi quod alij viui, alij mortui ad iudicium veniant? sed animæ simul iudicabuntur & corpora, in quibus viuos animas, corpora mortuos nominauit. Sicut & ipse Dominus in Euangelio dicit: Nolite *Matt. 10.* timere eos qui corpus possunt occidere, animæ autem nihil facere possunt: sed timete potius eum qui potest animam & corpus perdere in gehennam. Nunc iam paucis si videtur etiam per Prophetas hæc prædicta esse doceamus. Plura autem testimonia cùm volueris, ipse tibi de scripturarum latitudine congregabis. Dicit *Malac. 3.* ergò Malachias Propheta: Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem aduentus eius, aut quis sustinebit aspectum eius? quia ipse ingreditur " sicut ignis conflatorij, & sicut spuma lauantium: & sedebit conflans eos, & purgans sicut argentum & sicut aurum. Vt autem euidentius agnoscas quis sit iste Dominus, de quo hæc dicuntur, audi quid & *Dan. 7.* Daniel Propheta prænunciat. " Videbam, inquit in visu noctis, & ecce in nubibus cœli quasi filius hominis veniens, & vsque ad vetustum dierum peruenict, & in conspectu eius oblatus est: & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum: & omnes populi, tribus & linguæ ipsi seruient, & potestas eius potestas æterna, quæ non peribit: & regnum eius non corrumpetur. Ex his ergo edocemur, non solum de aduentu & iudicio: sed & de potestate eius & regno, quia potestas eius æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum; sicut in Euangelio dicitur. Regni *Luc. 1.* eius non erit finis. Vnde valde alienus à fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quòd salutarem hunc Christi aduentum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quosque callida fraude simulare, & pro filio hominis, qui expectatur venturus in maiestate patris sui, filium perditionis in prodigiis & signis mendacibus præparare, vt pro Christo, mundo huic introducat Antichristum. De quo & ipse Dominus *Ioan. 5.* in Euangeliis prædixit Iudæis: Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me: alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis. Et iterum dicit: Cum videbitis abominationem desolationis " *Dan. 9.* stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel Propheta: Qui legit, intelligat. Daniel ergo de aduentu erroris istius plenius & latius in suis visionibus edocet: ex quibus valde operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his pleniùs delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo di- *1. Thes. 2.* cit: Ne quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi discessio venerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur " & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus. Et paulopost: Et tunc reuelabitur, inquit, inimicus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui: & euacuabit illuminatione aduentus sui eum, cuius est aduentus secundum opera Satanæ, & in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus. Et iterum paulopost: Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati. Propterea ergo propheticis & Euangelicis atque Apostolicis vocibus nobis prænunciatur hic error, " ne quis pro aduentu Christi ad- *Mat. 24.*

uentum credat Antichristi. Sed & ipse Dominus dixit: Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere: venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos. Sed quomodo demonstrabitur iudicium veri Christi, videamus: Sicut fulgur, inquit, de Oriente resplendet vsque ad Occidentem: ita erit aduentus filij hominis. Cum enim aduenerit verus Dominus Iesus Christus, sedebit, & iudicium statuet: sicut Euangelium dicit: Et segregabit oues ab hœdis, & iustos ab iniustis. Sicut & Apostolus scribit; Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, vt recipiat vnusquisq; propria operis sui, prout gessit siue bona, siue mala: iudicabimur autem non solum pro gestis sed & pro cogitatis, secundum quod & ipse Apostolus dicit. Inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo iudicabit Deus occulta hominum: sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei.

Mat. 24. Luc. 17. Mat. 25. 2. Cor. 5. Rom. 2.

ET IN SPIRITVM SANCTVM. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis eius mysterium pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius *cooptata, Sancti spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Cæterum si solius diuinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur; Credo in Deum patrem omnipotentem, & post hæc: In Iesum Christum filium eius vnicum Dominum nostrum; ita iungitur: Et in Spiritum sanctum. Illa verò omnia quæ Christo memorantur ad dispensationem carnis, vt diximus spectant: igitur sancti Spiritus memoratione adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim vnus dicitur pater, & alius non est pater: vnus dicitur & vnigenitus filius, & alius vnigenitus non est: ita & Spiritus sanctus vnus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Vt ergo fiat distinctio personarum affectionis vocabula secernuntur; quibus ille pater intelligatur, ex quo omnia & ipse non habeat patrem; filius verò tanquam qui ex patre natus sit; & Spiritus sanctus, tanquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Vt autem vna eadémque in Trinitate diuinitas doceatur; sicut dictum est, in Deum patrem credi adiecta præpositione, IN ita & in Christum filium eius, ita & in Spiritum sanctum memoratur. Sed vt manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem:

* coopta-ta.

SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM, REMISSIONEM PECCATORVM, HVIVS CARNIS RESVRRECTIONEM. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset, IN, præpositionem, vna eadémque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, vbi de diuinitate fides ordinatur; in Deum patrem dicitur, & in Iesum Christum filium eius & in Spiritum Sanctum; in cæteris verò vbi non de diuinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, IN, præpositio non additur, vt dicatur, in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non vt in Deum, sed vt Ecclesiam Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum: & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator à creaturis secernitur, & diuina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri testamento legem & Prophetas, in nouo verò Euangelia & Apostolos inspirauit. Vnde & Apostolus dicit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum. Et ideo quæ sunt noui ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum maiorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & Ecclesiis Christi tradita competens videtur in hoc loco euidenti numero, sicut ex patrum monumentis accepimus, designare. Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leuiticus, Numeri, Deuteronomium: post hos Iesu Naue; Iudicum simul cum Ruth: quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber: & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Hester: Prophetarum verò Esaias, Hieremias, Ezechiel & Daniel: præterea duodecim Prophetarum liber vnus: Iob quoque & Psalmi Dauid singuli sunt libri: Salomonis vero tres Ecclesiis traditi, Prouerbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris testamenti Noui vero quatuor Euangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Ioannis: Actus Apostolorum,

2. Tim. 3.

stolorum, quos descripsit Lucas:[155] Pauli Apostoli Epistolæ quatuordecim: [156] Petri Apostoli Epistolæ duæ: Iacobi fratris Domini & Apostoli vna: Iudæ vna: Ioannis tres: Apocalysis Ioannis. Hæc sunt quæ Patres intra canonem concluserunt, ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt. Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt qui non canonici, sed Ecclesiastici à maioribus appellari sunt: vt est Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filij Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur: quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Eiusdem ordinis est libellus Tobię, & [157] Iudith, & Machabæorum libri. In nouo vero testamento libellus, qui dicitur [158] Pastoris siue Hermatis, [159] qui appellatur duæ viæ, vel iudicium Petri; quæ omnia legi quidem in Ecclesijs voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras verò scripturas apocryphas nominarunt, quas in Ecclesijs legi noluerunt. Hæc nobis à patribus, vt dixi, tradita opportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui prima [160] sibi Ecclesiæ ac fidei elementa suscipiunt, vt sciant ex quibus sibi fontibus verbi Dei haurienda sint pocula. Tenet deinde traditio fidei sanctam Ecclesiam. Causam iam superius diximus, [161] cur non dixerit etiam hic in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam. Hi ergo qui supra in vnum Deum credere docti sunt sub mysterio Trinitatis; credere etiam hoc debent, vnam esse Ecclesiam sanctam; [162] in qua vna est fides, & vnum baptisma, in qua vnus Deus creditur pater, & vnus Dominus Iesus Christus filius eius, & vnus Spiritus sanctus. Ista est ergo sancta Ecclesia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alij Ecclesias congregatunt, vt Marcion, vt Valentinus, vt Hebion, vt Manichæus, [163] vt Arius, & cæteri omnes hæretici. Sed illæ Ecclesiæ non sunt sine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis Propheta: Odiui Ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. De hac autem Ecclesia quæ fidem Christi integram seruat, audi [164] quid dicat Spiritus sanctus in Canticis Canticorum: Vna est columba mea, vna est perfecta genitricis suæ. Qui ergo hanc fidem in Ecclesia susceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis est, quod ait Marcion, qui negat patrem Christi Deum esse creatorem qui per filium suum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Christo credi debere, vt & circumcisio carnis, & obseruatio Sabbati, & sacrificiorum solemnitas cæteræque omnes obseruationes secundum litteram legis teneantur. Concilium est vanitatis quod Manichæus docet. Primum, quod se paracletum nominauit, tum deinde quod mūdum à malo factum dicit; Deum creatorem negat: testamentum vetus repudiat vnam bonam, aliam malam naturam sibi inuicem aduersantes asserit: [165] coæternas Deo animas hominum secundum Pythagoricos in pecudes & animalia & bestias redire per diuersos nascendi circulos adstruit, resurrectionem carnis nostræ negat; passionem Domini & natiuitatem non in veritate carnis, sed in phantasijs fuisse confirmat. Concilium vanitatis est, quod Paulus Samosatenus [166] & post eius successor Photinus asseruit, Christum non fuisse ante sęcula natum ex patre, sed ex Maria cœpisse: & non eum Deum hominem natum, sed ex homine Deum existimat factum. Concilium vanitatis est, quod Arius atque Eunomius docuit, qui filium Dei non ex ipsa patris substantia natum, sed ex nihilo creatum volunt, [167] & filium Dei habere initium, & minorem esse patre: sed & Spiritum sanctum non solum minorem esse, sed & mittendarium asserunt. Concilium vanitatis est & quod illi aiunt, qui filium quidem de substantia patris fatentur, sanctum verò Spiritum separant & secernunt; cum vtique vnam eandémque virtutem & diuinitatem ostenderit Trinitatis saluator in Euangelio, cum dicit: Baptizate gentes in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Et est apertè impium separari ab homine quod diuinitus iungitur. Concilium vanitatis est & hoc, quod olim congregauit pertinax & praua contentio, asserens quidem Christum carnem humanam suscepisse, [168] non tamen & animam rationalem: cum vtique & carni, & animæ & sensui, & menti vna eademque salus à Christo collata sit. Sed & illud concilium vanitatis est: quod Donatus per Africam traditionis Ecclesiam carminando contraxit; [169] & quod Nouatus sollicitauit, lapsis pœnitentiam denegando, & secundas nuptias cum forte inire eas necessitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignātium fuge, sed

Ephes. 5.

Psal. 25.

Cant. 6.

Mat. 28.

& eos ſi qui illi ſunt, qui dicuntur aſſerere quod filius Dei non ita videat, vel nouerit patrem ſicut ipſe noſcitur, & videtur à patre: vel regnum Chriſti eſſe finiendum, vel carnis reſurrectionem non integra naturæ ſuæ ſubſtantia reparandam: futurum Dei iuſtum erga omnes negare iudicium: [170] diabolum debita abſoluere damnatione pœnarum. Ab his, inquam omnibus fidelis declinet auditus: ſanctam verò Eccleſiam teneat; quæ Deum patrem omnipotentem, & vnigenitum filium eius Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, & Spiritum ſanctum concordi & conſona ſubſtantiæ ratione profitetur, filiúmque Dei natum ex virgine, paſſum pro ſalute humana, & reſurrexiſſe à mortuis in eadem carne qua natus eſt credit, eundemque venturum iudicem omnium ſperat, in qua & remiſſio peccatorum, & carnis reſurrectio prędicatur. Verum de remiſſione peccatorum ſufficere deberet ſola credulitas. Quis enim cauſas aut rationem requirat, [171] vbi indulgentia principalis eſt? Et tamen cùm terreni regis liberalitas diſcuſſioni non ſit obnoxia, ab humana temeritate diſcutitur diuina largitio? Solent enim cum irriſione dicere aduerſum nos pagani, quòd ipſi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commiſſa ſunt, verbis poſſe purgari, & aiunt: Numquid poteſt qui homicidium commiſit, homicida non eſſe? aut adulter non videri, qui adulterium perpetrauit? Quo modo huiuſmodi criminum reus; ſanctus vobis [172] effici ſubitò videtur & purus? Sed ad hæc, vt dixi, melius fide quam ratione reſpondeo, Rex enim eſt omnium qui promiſit, terræ cælique Dominus eſt, qui hæc pollicetur. Vis vt ei qui me hominem ex terra fecit, non credam quod ex criminoſo me faciat innocentem? & qui me, cum eſſem cæcus, fecit videre; cum eſſem ſurdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit greſſum, innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipſius naturæ teſtimonium. Occidere hominem non ſemper criminoſum eſt, ſed malitia non legibus occidere, criminoſum eſt. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & rectè fit, ſed animus malè conſulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminoſus effectus eſt, & in quo origo fuit vitij corrigatur; cur tibi non videar poſſe innocens effici, qui prius fueram criminoſus? Si enim, vt ſupra oſtendimus, conſtat quòd non in facto, ſed in voluntate ſit crimen: ſicut mala voluntas, auctore malo dæmone, peccato me & morti fecit obnoxium, ita [173] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis cauſa & in cæteris criminibus. Et hoc modo fides noſtra non inuenitur naturalibus rationibus aduerſari dum remiſſio peccatorum non geſtis quæ mutari non poſſunt, ſed animo quem de malo in bonum verti poſſe certum eſt, deputatur. [174] Sed & vlterius iſte ſermo, qui reſurrectionem carnis prænunciat, ſummam totius perfectionis ſuccincta breuitate concludit. Quamvis etiam de hoc non ſolum à gentibus, ſed etiam ab hæreticis fides impugnetur Eccleſiæ. Nam Valentinus reſurrectionem carnis omnimodo negat, & Manichæus, ſicut ſuperius oſtendimus. Sed & iſti, qui Eſaiam Prophetam dicentem quidem: Reſurgent mortui, & ſuſcitabuntur qui in monumentis ſunt, audire noluerunt; nec Danielem ſapientiſſimum omnium prophetantem: Quia tunc reſurgent qui ſunt in terræ puluere, hi quidem in vitam æternam; hi autem in opprobrium & confuſionem æternam. [175] Inde vel in Euangelijs quæ recipere videntur, diſcere debuerunt à Domino ſaluatore noſtro Sadducæos docente dictum: Quod autem reſurgant mortui; non legiſtis quo modo dicit Moyſes in rubo: Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob? Deus autem non eſt mortuorum ſed viuentium. In quo etiam quæ ſit & quanta reſurrectionis gloria in ſuperioribus memorauit, cùm dixit: In reſurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, ſed erunt ſicut Angeli Dei. Reſurrectionis ergo virtus Angelicum hominibus confert ſtatum, vt qui de terra reſurrexerunt, non iterum in terra cum pecudibus, ſed in cælo cum Angelis viuant, quos tamen ad hoc ratio vitæ prioris admiſerit: illos ſcilicet, [176] qui iam non carni ſeruiunt, ſed animæ ſuæ, carnem caſtis pudicitiæ frenis in obedientia ſancti Spiritus ſubiugauerunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad ſpiritalem gloriam ſanctificationis virtute mutatam, Angelorum quoque meruerunt conſortiis inferre. Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo poteſt caro, quæ putrefacta diſſoluitur, aut in puluerem vertitur, [177] maris etiam interdum profundo ſorbetur, fluctibúſque diſpergitur, recolligi ruſum & redintegrari

dintegrari in vnum, & corpus ex ea hominis reparari. Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: Insipiens tu, quod seminas non viuificabitur nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicuius cœterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quod ergo in seminibus quæ tu in terram iacis, per annos singulos fieri vides, hoc in tua carne, [18] quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis. Cur, quæso te, tam angustus & inualidus diuinæ potentiæ æstimator es, vt dispersum vniuscuiusque carnis puluerem in suam rationem colligi & reparari posse non censeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem; quantum homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cùm auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe disparem, [19] ferríque & plumbi diuersas in terra species terræ latere, mortale deprehendat ingenium diuina virtus inuenire posse ac discernere non putabitur vniuscuiusque carnis proprium sensum, etiam si videatur esse dispersum? Sed adhuc tentemus animas, quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adiuuare. Si quis diuersa semina in vnum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne [2] vniuscuiusque seminis quocumque loci fuerat satio, competenti tempore secundum naturæ suæ speciem germen producit, & culmum suæ formę suíque corporis reparat? Ita ergo & vniuscuiusque carnis substantia quamuis variè & diuersè dispersa sit, ratio tamen ipsa quæ est vnicuique carni immortalis est. Tempore quo seminatis in terram corporibus primum verbum Dei voluntare cùm arriserit, collectum de terra, & attractum substantię suę sensum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissoluerat. Et ita fit vt vnicuique animę non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat reparetur: vt consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua caro vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideò satis cauta & prouida adiectione [2] fidem Symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod à cæteris traditur, carnis resurrectionem, vno addito pro nomine tradit: Huius carnis resurrectionem. Hvivs sine dubio, [3] quam, is qui profitetur, signaculo crucis fronti imposito contingit; quo sciat vnusquisque fidelium, carnem suam si mundam seruauerit à peccato, futuram vas esse honoris; vtile Domino ad omne opus bonum paratum: si verò contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Iam verò de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis pleniùs scire desiderat, omnis pæne diuinis voluminibus inueniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem iniuncti à te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus [5] quod resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est fides nostra. Et paulo post: Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, [4] ita & in Christo omnes viuificabuntur, vnusquisque autem in suo ordine: initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in aduentu eius, deinde finis. Et in consequentibus addit etiam hæc: Ecce mysterium vobis dico: [5] Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens dicit: Nolo autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. [6] Nam si credimus quia Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui viuimus, [7] qui relicti sumus in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Verum ne existimes hæc Pauli solius prædicatione [8] quasi nouel-

1. Cor. 15. 2. Tim. 2. Rom. 9. 1. Cor. 15. 1. Cor. 15. 1. Thess. 4.

la signari: audi quid etiam Ezechiel Propheta olim per Spiritum prælocutus sit: Ecce, inquit, ego aperiam sepulcra vestra, & educam vos de sepulcris vestris. Iob quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quam euidēter resurrectionem prædicet mortuorum: Est, inquit, arbori spes: si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum eius nunquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix eius. Si autem in petra mortuus fuerit truncus eius, ab odore aquę refloreb it, & faciet fruticem quasi nouella. Vir verò si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, vltra iam non erit? Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Ita ne est stultum hominum genus, vt cum videant exscisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere? ipsi nec lignis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Vt autem scias quod velut interrogantis modo, legendum sit quod dixit: Mortalis autem cum ceciderit, non resurget? de consequentibus probat, subiungit namque statim: si autem mortuus fuerit homo, viuet. Et paulo post dicit: Expectabo vsquequo iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui ressuscitaturus est super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit. Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostrę, qua confitemur in Symbolo huius carnis resurrectionem. Quod enim adiunctum est, HVIVS, vide quàm consonum sit omnibus his, quæ de exemplis diuinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Iob, quæ superius exposuimus, cum dicit; qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne apertè huius carnis dicit resurrectionem futuram? huius, inquam, quę tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet. Sed & Apostolus cum dicit. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: nunquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; vt sicut Christus resurgens à mortuis, iam non moritur, neque mors vltra dominabitur: ita qui & in Christo resurgūt, nec corruptionem sentiant vltra, nec mortem; non natura carnis abiecta, sed conditione eius & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget à mortuis incorruptibile & immortale, non solum iustorum, sed etiam peccatorum. Iustorum quidem, vt semper possint permanere cum Christo: peccatorum verò, vt absque internecione sui debitas luant pœnas. Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, iam & in superioribus edocuimus, vbi ostendimus quia Apostolus dicit: Deinde nos qui viuimus, qui relicti sumus, simul rapiemur, cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & ita semper cum Domino erimus. Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, vt in occursum Domini suspensa nubibus & aëre vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: Qui transformabit corpus humilitatis nostrę, conforme corpori fieri claritatis suæ. Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aëra sustoli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de cæteris sui loci, vel meriti addit & dicit. Quia coexitauit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus. Vnde cùm hæc & horum similia quamplurima in repromissionibus habeat resurrectio iustorum: non erit iam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prędixerunt: quod iusti fulgebunt sicut sol, & sicut splendor firmamenti in regno Dei. Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti huius splendore decorandos; quibus vel vita & conuersatio Angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam saluatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus dicit: Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si enim verum est, sicut certè verum est, quod iustos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit diuina dignatio, certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat. Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, quod accipiens Deus limum terræ plasmauit, hominem

Ezech. 37. Iob. 41. Iob. 19. 1. Cor. 15. Rom. 6. 1. Thess. 4. Philip. 3. Ephes. 1. Sap. 3. Matt. 13. 1. Cor. 15. Gen. 2.

hominem credimus, & hęc eſt natura corporis noſtri, vt volũtate Dei terra verteretur in carnem: quid tibi aut abſurdum aut contrariũ videtur, ſi eiſdem rationibus, qui lutum profeciſſe dicitur in corpus animale, rurſum corpus animale in corpus proficere ſpiritale credatur? Hæc quidem atque his ſimilia multa inuenies in ſcripturis diuinis de reſurrectione iuſtorum. Dabitur autem & peccatoribus, vt ſupra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex reſurrectione conditio: vt ſicut Deus iuſtis miniſtrat ad perpetuitatem glorię, ita peccatoribus ad prolixitatem confuſionis miniſtret & pœnę. Sic enim propheticum definit eloquium, cuius & paulo ante meminimus, vbi dicit: Et multi reſurgent de terræ puluere: hi quidem in vitam ęternâm, hi autem in in confuſionem & opprobrium ęternũ. Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens pater dicatur: quove ſacramento Dominus noſter Ieſus Chriſtus vnicus filius eius habeatur, & qua perfectione ſanctus Spiritus eius nominetur, [200] vtque ſancta Trinitas vnũ ſit per ſubſtantiã ſed affectu perſoniſque diſcreta: quid etiam partus virgnis, quid Verbi in carne natiuitas: quid ſacramentum crucis, quę vtilitas diuini ad inferna deſcenſus: quę reſurrectionis gloria, & animarum de infernis reuocata captiuitas, quid etiam aſcenſus ad cœlum: & venturi iudicis expectatio: ſed & ſanctę Eccleſię aduerſum vanitatis congregationes, qualis haberi debeat agnitio: qui ſacrorum voluminum numerus, quęve hęreticorum vitanda conuenticula: [201] vtque in peccatorũ remiſſione diuinæ liberalitati nequaquam ratio naturalis obſiſtat, & vt carnis noſtræ reſurrectionem non ſolum diuinę vocis, ſed & ipſius Domini & ſaluatoris exemplum & conſequentia naturalis rationis aſſignet. Si, inquam, hæc ſecundum traditionis ſupra expoſitę regulam conſequenter aduertimus: deprecemur vt nobis & omnibus qui hęc audiunt concedat Dominus, fide quam ſuſcepimus cuſtodita, curſu conſummato expectare repoſitam coronam iuſtitię, & inueniri inter eos qui reſurgunt in vitam æternam, liberari vero à confuſione & opprobrio ſempiterno: per Chriſtum Dominũ noſtrum, per quem eſt Deo Patri omnipotenti cum ſancto Spiritu gloria & imperium in ſæcula ſæculorum. Amen.

Dan. 12.

2. Tim. 4.

D. Cyprian.

ADNOTATIONES IN expoſitionem Symboli Apoſtolorum.

1 Mihi quidem fideliſſime Papa Laurenti. *Epiſcopus quiſpiam fuit iſte Laurentius, tunc enim (vti Epiſtola 2. diximus) omnes Epiſcopi Papæ nuncupabantur.*

2 cum venia tui dixerim) *Sic prorſus lego cum Morelio & Frobenia editione operum Hieronymi Legebant enim vulg.* vt conueniatis quæ dixerim, *Manut.* vt conueniat iis, &c. *vtrique corruptiſ. ex eadem adiecimus paulopoſt* tua.

3 componam) *Etiam hoc Froben. placet, pro,* componamus, *quia præcedit* me aſtringis.

4 Non enim me latet) *Cum Morelio & Froben. hoc adiecimus:* me, *Viciſſim apud hunc non recte legitur:* petitionis, *pro:* expoſitionis, *legendum eſt etiam ibi:* quæ quidem *pro* ne quidem.

5 Pothinum vero hæreticum) *De hoc vide August. hære. 45 & Epipha. hær. 71. fuit autem multo recentior Cypriano.*

6 rationem dictorum) *Hoc rurſum cum Morelio & Froben. pro* traditionem.

7 ſuper ſingulos quoque Apoſtolos) *Froben.* ſupra.

8 nulla linguæ barbaties inacceſſa videretur & inuia) *Iſtud non modo habet Frobenius ſed & Vet. Hieronym. exe. cod. pro eo quod erat:* nullæ linguæ barbaræ inacceſſæ viderentur & inuiæ, *aut:* in via, *quod peſſime habent excuſ. præter Morel. Viciſſim apud Froben. caſtigandum:* ob, *pro:* ab.

9 ad ſingulas quemq; prouincias.) *Sic illi rurſum, pro:* ſingulas quaſque.

10 prius futuræ) *Hoc quoque ex Froben. hic deſideratum & ex eodem cum Morelio legimus:* inuitabantur *pro:* mutabantur.

11 in vnum coſerendo) *Contra rectius hoc noſtri, quam Froben.* in vno,

vt ſi forte occurrerit quis) *Iterum hoc ex iiſdem Morel. & Froben. pro:* occurreret.

13 neminem hæc ex lectione) *Etiam iſtud. Iuxta quos etiam omiſimus verbum:* ſufficeret, *ſuperfluum.*

14 Sed munimenta) E *contrario caſtigandus ſic Frob. pro:* monimenta.

15 ſons & origo omnium bonorum) *Adiicienda apud eundem vox:* bonorum.

19 CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM) *Ita nos quoque cum Morel. & Froben. quum antea locus eſſet mutilus; præterquam quod Morelius in ablatiuo hæc legat, quomodo & Canchius. Verum quia legunt alii & plures in accuſatiuo certe magis placet vt in accuſatiuo legantur omnia, præſertim quum ſic legant non modo Froben. & Vet. exe. cod. Hier. ſed & vetuſtior adhuc, ex prima editione, quamprimum innotuit ars Typographica, quem vidi in Bibliotheca Tholoſana. Accidit, quod tria illa cætera Symboli Tom. 4. operum Hier. & ipſe Hier. dialog. contra Lucifer. præterquam vno in loco, D. etiam Aug. vbique, in accuſatiuo omnia legant. Et hæc ſemel dicta ſufficiant.*

17 commonendum) *Etiam hoc ex illis, pro:* commendandum. *Iterum & illud:* quod ego propterea eſſe arbitror, quod neque hæreſis vlla illic ſumpſit exordium. *Locus aduertendus pro Eccleſia Rom. fide. Non habet etiam Froben.* apud. *Legunt etiam illi*

rectè: publicè, *pro*, publicn. *Lego etiam cum Frobenio:* adiectionem, *pro:* adiectinne. *Vicissim tamen hunc ille in veteri castigandus est.*

18 eredeterent excludi] *Rursum hoc illius placet:* pra exteris videatur.

19 in aquileienſi Ecelesia.] *Rembold. & vet. Hieron. cod.* Aquilegienſi.

20 CREDO ergo.] *Maiuscula prorsus littera hoc lego cum Morelio.*

21 primo omnium.] *Additio:* omnium, *ex Froben. cum eodem.*

22 quia eſt.] *Prorsus adiicio:* eſt, *primus ego: quia Apostolus id habet*

23 vitam committit. *Froben.* ſeſe, *iterum*, fruges, *vbi nos:* pro frugibus, *minus rectè.*

24 ſegetem multiplicata fruge producat.] *Hoc illius placet, pro eo quod nos:* ſegete multiplicata. frugem

Hoc autem.] *Sic lego ex vet. editione Hiero. pro* hæc, *item;* quia *pro* quæ.

Dan. 12. 26 vis ctedendi] *Idem cod. ac Rembold.* ius.

27 breuiatus hic ſermo] *Hanc germanam lectionem habeo ex Froben. pro eo quod alii:* breuialis, *Manut. verò* breuis. *Alludit ad id quod superius dixit verbum breuiatum.*

28 CREDO (inquit) IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM &c.) *Non modo accusatiuos pro ablatiuis hic eposuimus, sed & locum mutilum ex Frobenio cum Morelio suppleuimus.*

29 in ennmpereotibua lncis.] *Hoc ex solo Froben. pro eo quod cæteri duntaxat:* in lequentibus *reposuimus vero:* repetemus, *cum Morel. & Froben. pro:* repetamus.

30 Deus ſecundum quod opinari poteſt.] *Sic vtraque editio Hieronymi, pro eo quod nostri:* Deus enim quod innpinari, *minus rectè. Neque enim,* innpinari, *Latina vox est.*

31 filii intellige patrem.] *Ista etiam lego cum Froben. & Morelio. Ex illo vero & vet. edit. lego,* qui filius ſupradictæ ſit imago ſubſtantiæ, *pro,* ſupradictur.

32 Quomodo autem] *Placet & hoc illorum: pro:* ſane. *Legunt etiam:* ingeras, *pro:* infetas, *& pro:* in profundi huius arcanom, *habent,* in profundo arcani, *pro quo ego legendum censeo:* in profundum huius arcani.

33 nitendum.] *Illi:* vtendum, *illis autem adiiciendum:* & explana.

34 ad horum ſubliminra veniemus] *Froben.* venies. *Paulopost pro,* educam, *Canchius,* adducam,

35 medium ſe diſeuſſnrem] *ita Morel. & Canchius pro eo quod omnes:* diſcurſorem

36 quia ſapiens, ſapientia, &c.] *Vbique sic Morelius cum illis, pro:* quaſi.

37 Vnum Deum.] *Prorsus hoc adiiciendum cum iisdem, quum prius id habuerit, sed vox,* verum, *omittenda. Castiganda est etiam vtraque Hieronymi editio & legendum, hoc modo intelligendum,* pro hoc non *& numeri, pro:* vnitatis.

1. Tim. 4. 38 Conſtituit autem, &c] *Tota hæc periodus in illis quoque supplenda. Item paulopost illud:* de Seraphin.

39 Sabaoth, qui erat.] *Hoc vicissim nos ex illis recens adiecimus, quia reperitur & in Apocalypsi.*

40 Inuiſibilem & impaſſibilem.] *Etiam istud ex illis, pro eo quod vulg.* inuiſibile & impaſſibile, *ac Morel.* inuiſibili & impaſſibili.

41 Conſtat enim filium non patrem in carne & ex carne natum] *Sic nos ex Canchio, pro eo quod illi:* incarnatum & ex carne natum, *cæteri vero* in carne natum: *duntaxat.*

42. Sequitur poſt hæc: ET IN IESVM CHRISTVM VNICVM FILIVM EIVS DOMINVM NOSTRVM.] *Locum hunc antea mutilum sic suppleuimus ex vtraque Hieron. editione, neque enim etiam Morel. aliud habebat: quàm* & in Chriſto Ieſu. *Patet autem præmittendum nomen Iesu, non Christi, quia prius illud explicat.*

43 ſequentibus ſe populis.] *Ex iisdem & Morelio additio* ſequentibus.

44 Et in vnicum filium eius (inquit) Dominum noſtrum) *Sic quoque illi, in nostris desiderabatur:* inquit, *neque vero maiuscula littera has scribi debent. Vicissim apud illos legendum:* per hoc, *non:* Poſt hoc. *Minus etiam rectè illi:* ſplendor vnius, *quam nos:* vnus. *Illis quoque adiiciendum:* ſine initio & æqualis.

45 Ipſius tamen caput eſt pater. Sic enim ſcriptum eſt: Quia caput Chriſti Deus.) *Hæc ex eisdem recens adiecimus haud dubiè germana. Videtur tamen etiam hoc aut simile quid adiiciendum:* cumque filius ſit omnium auctor, *& Deinde subiungendum:* ipſius tamen auctor eſt pater, &c. *vsque ad illud* filium ſane, *quæ omnia illi non habent.*

46 Ad hoc primo omnium illud dicimus. *Hoc quoque ex illis reposui, pro:* Ad hæc, &c. dicemus.

47 Ita & ſine exemplo eſt diuina maieſtas (*illi* diuinitas.

48 Si ergo in ſubſtantiua ſcintilla, quę ignis eſt, ex ſe creaturam, &c. gignit, & conditionem, &c. cur illius æternę) *Locum hunc antea mutilum sic ex iisdem suppleuimus, & ante nos quoque Morel. præterquam quod legat minus rectè,* ſi ergo in ſubſtantiua ſit illa quę ignis eſt, &c.

49 Cum factutis ſuis.) *Etiam hoc ex illis, pro,* in.

50 Huic enim) *Vicissim illi sic castigandi sunt pro:* hunc.

51 per eam, quoniā dominus Deus Iſrael trāſibit per eam) *Prorsus cum Morelio, ex illis adiecimus, quia est apud Ezechielem & in sequentibus reperitur.*

52 de conſernatione Virginis.) *Etsi, cum nostris legat edit. vet.* de conſecratione, *magis tamen illud Froben. arridet. Placet etiam quod ille paulopost habet:* dixerit, *pro:* dixit.

53 Vide ergo cooperantem ſibi inuicem Trinitatem:) *Corruptissime antea erat:* ſimplicem Trinitatem.

54 illius vulua) *Addimus hoc ex iisdem cum Morelio. Item:* & hanc partem, *pro eo quod erat corrupte:* & hoc patet.

55 fœtus nixibus edere.) *Sic quoque rectè cum illis Gravius & Morel, pro:* ſexibus.

56 vti huiusmodi ſorte naſcendi.) *Hoc restitui ex veteri edit. pro eo quod nostri:* in huiusmodi, *Frobenius verò:* ſub huiuſmodi.

57 vnum eis verbum impoſſibile videtur.) *Non habet vtraque Hieronymi editio:* verbum, *& legunt* ſpirante, *pro,* inſpirante.

58 Sed dicent fortaſſis quia poſſibile quidem fuerit) *Contra rectius sic nostri, quam Froben. cum Morel.* ſed dicunt, quia poſſibile ſi fuerat, *aut. vet. edit.* poſſibile quidem fuerat.

59 ſi in cœni alicuius voraginem demittantur.] *Ita lego ex coniectura Canthri & ex Froben*, *pro*: dimittantur, *quanquam legat iſte omnia hæc in ſingulari numero cum vet. edit.*

60 ſolis ducitur in iniuriam.] *Illud ex iiſdem*, *pro* ducetur iniuriis.

61 ab abſolutione.] *Non habent illi* : ab.

62 à nullo tamen eorum. *Ex iiſdem illud repoſuimus*, *pro*, nullo tamen hoc.

63 Et Sepvltvs.] *Prorſus hoc adiiciendum cum illis patet*, *tum ex eo quod infra dicit*: vis tamen verbi eadem videtur eſſe in eo quod ſepultus dicitur, *tum quia D. Auguſtinus lib. de Fide & Symbolo*, *& rurſum lib. 2. & 3. ad Catech. de Symbolo*, *id legat & exponat.*

64 quæ ſit altitudo.] *Adiicit cum illis Morel.* diuinitatis, *verum neque habet Apoſtolus, neque huic loco conuenit. Rectè tamen illud addunt.* Altitudo ergo & altitudo & profundum, deſcriptio crucis eſt. *Et deinde legunt* : cuius, *pro* : crucis.

65 in dexteram læuamque protenditur.] *Superflua habent illi* : manus. *Contra apud alios locus ille mutilus*: Triumphi enim inſigne, &c.

66 expenſas autem manus, (ſicut ſanctus Propheta dicit) tenderet ad populum incredibilem.] *Ita rectè reſtituit hunc locum Canthrus antea corruptiſſimum: tam in noſtris quam illis edit. Similiter & id quod ſequitur* : ea vero parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubiiceret.

67 quoniam ecce venit] *Addimus* : ecce, *ex Mor. Pro quo illi* : rectitudo, *verum illud habent* 70.

68 contumaciæ pœnas.] *Sic illi cum Mor. pro*: contumeliæ.

69 ideo obedientiam, &c] *Longe aliter Froben. & vet. edit.* ideoque prius etiam ſuſcepta morte ſeruanda docuit, ipſe hæc primus moriendo ſeruauit.

70 vt diuina filii Dei virtus.] *Hunc locum antea corruptiſſimum ex illis reſtituimus, omiſſis vocibus* : erat, ergo, vt, *& legentes* : poſſit : *pro* : poſſet.

71 velut eſcam tradidit, &c.] *Froben.* velut eſcam tradens, hamo eum diuinitatis intrinſecus teneret inſertus, ex profuſione immaculati ſanguinis (ſolus eſt enim qui peccati maculam neſcit) omnium peccata deleuit. *Vet. editio rectius*: velut eſcam tradens hamo diuinitatis intrinſecus teneretur inſertæ, & profuſione immaculati ſanguinis, &c. omniom peccata deleret, *verum noſtra placet.*

72 poſtes fidei ſuæ] *Ex illis adiicio* : ſuæ.

73 hamum eſca conſeptum. *Illi* : contectum, *non male.*

74 Aut adduces] *Illi* : adducis, *&* : ponis. *Sed repugnant* 70.

75 per ſe reſurrecturum.] *Mannt. vitio operarum*: reſurrectionis.

76 & ingreſſus aperiat ianuas.) *Hoc adieci ex illis, quibuſcum etiam & cum Mor. lego* reſoluat cathenas, vincula, ſeras, & clauſtra comminuat.

77 Quanto enim maiora ſunt.) *Hoc cum Morello ex iiſdem, pro* : magna, *adiecimus etiam vocem* : magis.

78 pereuntibus quidem.) *Viciſſim illis adiiciendum*: quidem, *quia id habet Apoſtolus.*

79 propheteo ſermone ſignatur.) *Ex illis hoc repoſui, pro* : ſignantur.

D. Cyprian.

80 ad gentes eſſet omne myſterium transferendum, *Sic etiam ex illis, pro* : tranſlatum.

81 in corde deſcripta.) *Et hoc ex iiſdem, pro* : ſcripta. *Pro* : ſurripiat, *autem, cenſet legendum Canthrus*: ſurrepat.

82 & ipſi ſunt iacula.] *Illi* : ſtant. *Legit etiam Froben.* audire, *pro* : videre, *quod tamen etiam habet vetus editio.*

83 aut abnuite. Et poſt hæc : Accepi (inquit) triginta argenteos & miſi] *Rectè ſic illi cum 70. quos ſecutus Morel. præterquam quod retinuerit* : abitè, *pro* abunire, *non rectè.*

84 velut imputantis & exprobrantis affectu.] *Item & hoc, pro eo quod vulgati codices habebant*: impugnantis, &c. affectum, *Morel verò*, affectus.

85 ipſe Dominus in iudicium veniet. *Illi* : ad.

86 & prædicetur.] *Hoc denuo ex illis adiecimus.*

87 Et alligantes adduxerunt eum xenium Regi Iarim.] *Prorſus ſic legendum cum illis, pro eo quod aiit*: ad xenium Regis. *Non potui autem reperire vnde hoc ſumptum ſit. Eſt haud dubie iuxta* 70.

88 Vinctum ſibi inuicem mittebant. *Contra ſic illi caſtigandi, pro* : vultum.

89 Vt ſaluator. *Ex iiſdem denuo hoc adiicio.*

90 omnis populus clamauerit] *Illi* : ſuccelamauerit. *Et paulopoſt.* ſupra, *ſed neutrum placet.*

91 Impoſita ei *Addidimus ex illis* : ei.

92 oportebat eum] inquam *Sic lego prorſus, pro* : inquit, *neque enim ſcripturam citat.*

93 in panem eius.] *Hoc rurſus ex illis pro* : in pane.

94 quæ credentes diluat.] *Legimus etiam* : quæ, *cum iiſdem, pro* : vt.

95 per aquæ baptiſmum.] *Illi cum Morel.* aquam baptiſmi, *minus rectè. Legendum etiam prorſus apud illos* : martyrium *pro* : myſterium.

96 quæ fuit primi Adam coſta.] *Rectè ſic illi, pro* : prima. *Suppleuit ex iiſdem etiam Morellus, quod hic deerat.*

97 Accipe & de hoc.] *Ex iiſdem adiicio* : &, *Quomodo & paulopoſt* : tum.

98 ſpatia ſibi dedita.) *Etiam voculam* : ſibi. *Et rurſum*, perduxit, *cum Morel.*

99 Ex Boſor, *Illi* : Boſra, *ut illud habent* 70.

100 tanquam a torculari calcato.] *Iidem*, in torculari calcatum. *Verum illud habent 70. & ex Græco, ad verbum Cyprianus ſupra epiſtola 63.* & veſtimenta tua velut a calcatione torcularis pleni & percalcati.

101 torcular calcaui ſolus, filiæ, Syon,] *Quum iſtud non ſit reperire apud 70. ſed in verſione Hieron. præterquam illud*, filiæ Syon, *videtur mihi alludere Ruſinus ad illud Thren. 1.* Torcular calcauit Dominus virginis filiæ Iuda. *Atque adeo non rectè legunt illi* : filii.

102 Potatus ſit.] *Ex illis etiam hoc, pro*, potus.

103 Sed & in Canticis Canticorum] *Non habent illi* : Canticorum.

104 & vindemiaui myrrham meam. [*Prorſus ſic Cum ipſis & Morel. lego, quia Græce eſt* σμυρνάν μου, *pro* : vineam meam, *& alioqui non conueniret exemplum.*

105 Mortificauerunt in lacu.] *Illi*, lacum, *ut prius habent* 70.

106 & dabo malignos in ſepultura.] *Illi*, pro *Morel.* in ſepulturam.

107 Item alias] *Rectius sic illi, quàm nos*: alias.
108 dum descendero in corruptionem.] *Item & istud, pro*: descendo.
109 In ipso (ait) eis qui in carcere inclusi erant descendit spiritibus prædicare, &c.] *Ita hunc locum mutilum, & addita*: &c, *coniunctione obscurum, partim ex illis, & Morel. partim ex coniectura emendauimus, vt*, in ipso, *sit idipsum quod vulgo legitur in Epistola Petri*: in quo, *pro quo tamen longe aliter illi*: qui in ipso habitat.
110 A MORTVIS] *Etiam hoc ex illis cum Morellio item & illud*: quippe.
111 absoluat] *Vtraque illa D. Hieron. editio* clarificauit.
112 eousque ille miserando] *Rectius hoc nos quam illi*, eousque te sequendo.
113 Nec creatorem omnium Deum.] *Recte nos hoc nunc, pro*, de hoc.
114 id reparaturus.] *Illi*, salutem operaturus, *sed minus placet. Contra rectius ille*: certa, *quam* certe.
115 quod inferum est, aut quod supernum patet] *Illi non aliud, quam*: quid inferum est aut quid superum. *Legunt etiam*: reposita, *pro*, deposita.
116 Rediit] Ex *iisdem hoc habeo, pro*, Redit. *Item*: enim, *pro*: etiam, *adiecto quoque paulopost*: &c.
117 Sicut & ad Hebræos.] *Placet vt hoc adiiciatur prius illud*: &, *quàm* iterum.
118 per passiones] *Prorsus hoc cum illis lego tum quia Græcè est*: διὰ παθημάτων; *tum quod sequatur*, passionibus.
119 carnem humanam, quæ in mortem ceciderat per protoplasti lapsum, resurrectionis virtute reparatam] *Item & hoc ex iisdem cum Morel. antea locus erat mutilus.*
120 Vnde & Apostolus] Male *illi*, vt &.
121 Placuit autem ita.] *Adiecit*, ita. *ex iisdem.*
122 Plenæ sunt de his,] *Illi non habent*: de, *Rectius autem nos*: super his, *quàm illi*: super hoc.
123 potare.) *Vetus editio Hieron.* potari. *Vtraque verò*: soporatus sum, *pro*, somnum cœpi.
124 diuinæ potestas maiestatis.] *Adiicio ex illis* potestas, *& lego*: manifestissime, *pro*, manifeste.
125 sanabit nos.] *Vetus edit.* sanauit, *sed supra Cyprianus libr. Testim. 3. cap. 1. item 70. & Hebræi in futuro legunt.*
126 Qui eduxit.] *Illi*, eduxit. *Vtra lectio sit verior nescio, quum neque Esaia 40. quod adnotarunt in margine Manut. & Morel. neque alibi hanc scripturam reperire potuerim; sicut nec illud quod sequitur*: Mulieres quæ venitis, &c. *Nisi forte illud ita translatum fuerit ab Aquila, Symmacho, aut Teodotione, illo loco vbi legitur Esaia 40. Qui educit in numero militum eorum, & hoc Esaia 32. vbi est*: *Mulieres opulentæ, &c.*
127 ad sepulchrum. *Ex illis etiam hoc adieci, &*: Magdalene, *item*: ad monumentum. *Quibus & illud acceptum debeo*: etiam de hoc ita prædicitur, *pro*: etiam hoc dicitur. *Rursum addidi ex iisdem*; quem dilexit anima mea, in noctibus quæsiui eũ. *Quemadmodum & illud, cum illis lego*: breuitati enim studentes, plura coaceruare non possumus.
128 consequenti breuitate, &c. continentur.] *Illorum etiam hæc magis placet lectio quam vulgata* consequentia breuitatis, &c. continet. *Ex quibus etiam lego*: nisi, *pro*: si, *&* per hæc, *pro*, per hoc.
129 ante non sederat.] *etiam hoc rectius illi quam vulgati*, sedebat, *Ex quibus & paulopost adiicimus*, sancto.
130 moris victorum est] *Contra sic illi restituendi.*
131 & alias.] *Illi*: & aliud, *Verum supra de Cardinalibus Christi operibus accipitur etiam*: alias, *pro*: alibi.
132 aptantur.] *Iterum hoc ex illis, pro*: adduntur. Et profectum, *pro*, perfectum.
133 Dominum eum vocat.] *Adieci ex eadem vtraque editione*, eum, *& paulopost*: se.
134 à dextris virtutis Dei.) *Prorsus legendum cum illis*: virtutis Dei, *non*: filii Dei, *quia sic Euangelista, & alioqui absurdus esset sermo.*
135 Qui est in dextra Dei sedens in cælis. *Pessime Froben.* Quod, *atqui posteriores duas voces hodie non habet Epistola Petri.*
136 Quia disponet.) *Et Frobenius & vetus editio*: disponit, *sed illud placet, quia Græcè est*, οἰκονομήσει.
137 Quod autem dicitur, &c. non ideo dicitur, quod alii, &c. sed quod animæ.] *Sic illi pro eo quod nos duntaxat*: Quid autem dicitur, &c. nisi quod alii, &c. sed animæ. *Et videretur illa lectio genuina, nisi teneret communem expositionem de viuis & mortuis.*
138 sicut ignis conflatorii. *Omnino sic legendum cum illis & Morello, non* conflatoriis, *quia Græcè est*: χωνευτηρίου. *Ex quibus etiam adieci vocem*: iste.
139 Videbam (inquit) in visu noctis.] *Cum iisdem & Morello addimus*: noctis, *quia habent 70. Omisimus vero quod habent illi*: liber, *quod 70. non legunt. Legimus tamen cum ipsis & Mor. iuxta 70.* omnes populi, *&* seruient, *pro*: omnis populus, *ac*: seruiunt *Adiicimus etiam cum iisdem paulopost*: &, *vbi contra Chiliastas agit.*
140 stantem in loco sancto.] Ex *Frobenio & veter. edit. Hieron. addimus* stantem, *quod id habeat* Euangelista. *Ex quibus etiam paulopost legimus*: magis, *pro*: magnas.
141 & extollit se.] *Illi*: & extollitur, *perinde est.*
142 nequis, &c. credat.) *idem*: ne qui, &c. credant, vt recipiat vnusquisque propria operis sui. *Legunt illi*: corporis, *quomodo & Græce & Latine Apostolus*: *fortassis alia versione vsus est Rufinus. Confirmant tamen tum iste tum supra Cypr. l. Test 3. c. 22. & Ambr. in comm. lect. vulgatæ nostri interpretis qui videtur legisse*: τὰ ἴδια, *pro eo quod est hodie*: τὰ διά.
143 ET IN SPIRITVM SANCTVM.] *Sic illis, pro eo quod alii legunt*: SPIRITV SANCTO.
144 personæ ipsius coaptata. *Etiam hoc, pro*: cooptata.
145 Credo in Deum Patrem omnipotentem. post hæc: in Iesum Christum filium eius, vnicum Dominum nostrum, ita iungitur: & in Spiritum sanctum. *Rursum hæc cum illis sic lego, quæ prius erant, in ablatiuo.*
146 Sicut enim vnus dicitur Pater.] *Vocem*: vnus *ex iisdem adiecimus.*
147 in Deum Patrem, &c.] *Quam prius vbique illi hæc & similia in accusatiuo legant, non recte hoc loco ablatiuus apud illos reperitur, quare & hoc pacto castigandum duximus, non hic modo, sed & postea vbique.*
148 adiecta præpositione in.) *Prorsus cum illis adiicienda particula*, in.

149 SANCTAM

149. SANCTAM ECCLESIAM CATHOLICAM) Ex iisdem adiecio CATHOLICAM, quamquam mirer non expiscari eam vocem ab auctore. Vicissim autem apud illos adiiciendа prorsus vox. HVIVS.

150 Nunc autem) Recte sic conicit legendum Mannetius, quum ille sic legant.

151 Is ergo) illi: Hic igitur.

152 post hos. Sic lego cum Costerio, pro eo quod illi post hæc, alii post hoc.

153 Regnorum libri) Placet hac illorum & Morellio lectio, pra alia: Regum, quia illa veteribus magis est vsitata. Ex quibus etiam paulopost, & adiecio.

154 Salomonis vero tres Ecclesiis tradidit.) Frobenius apud D. Hieron legit: Salomon vero tres Ecclesiis tradidit, sed illud habet etiam editio illa vetus.

155 Pauli Apostoli Epistolæ.) Etiam hac illorum lectio, vt omnia sequentia in nominatiuo non in accusatiuo legantur, placet magis.

156 Petri Apostoli Epistolæ duæ, &c) Locus diligenter adnotandus quod Epistolam Pauli ad Hebraeos (nam alioqui tredecim tantum essent Epistola Pauli) vtramque Petri, Iacobi vnam, & Iuda vnam, Ioannis tres indubitato inter Canonicas scripturas iam ab atate sua Rufinus numeret, quodque Petro & Iacobo Apostolis inscribat. De quarum adeo auctoritate plura hic statueram adscribere, sed ne sim prolixior, lectorem remitto ad Ioannem Driedonem lib. 1. Ecclesiast. dogma. Melchiorem Canum lib. Locorum Theologicorum 2. & Sixtum Senensem lib. 1. Bibliothecæ sanctæ; quod opus non ita pridem prodiit, dignissimum profecto, quod omnium studiosorum teratur manibus.

157 Iudith) Quam non recte hic sentiat Rufinus de cateris hic commemoratis scriptura libris, supra alicubi suis locis tractauimus. Vt idipsum autem faciamus de hoc libro Iudith: Imprimis non modo cum aliis recensetur in Canone scripturarum locis in argumento citatis, sed & (vel ipso D. Hieron. teste in prologo) Synodus hunc Nicena inter sacras scripturas computauit. Deinde citant tanquam scripturam Canonicam Origenes in cap. vlt. lib. Iudicum, Chrysostom. de variis locis in Matth. ho. 10. Ambros. Offic. lib. 3. cap. 3. epist. 83. de virginis lib. 2. de instit. virgin. cap. 1. ac lib. de Viduis latissime: etiam cum sua expositione dignatus pro non exigua sui parte: Cyrillus in Ioannem lib. 7. cap. 20. Fulgentius epistola de statu viduarum. Ipse denique Hieron. epist. ad Saluinam. Omitto Bellatorem Presbyterum, D. Isidorum Hispalensem, & Rhabanum nostrum, qui in illum commentati sunt. Certe D. Hilarius Prologo in Psalm. etiam libros Iudith & Tobia annumerat dixit Canoni scripturarum, vt 24. libri constituantur veteris Testamenti.

158 Pastoris siue Hermatis] Legunt illi cum Morello: Hermes, Costerius: Hermetis. Sed magis placet illud: quod apud Origenem in epistolam ad Roman. non Hermes sed Hermas nominetur: quum tamen vtrunsque Apostolus Paulus meminerit. Damasus etiam in catalogo Pontificum Herman vocat, & Eusebius lib. 3. Eccles. hist. cap 3. (ipso Rufino interprete) Herma libellum nuncupat. Hic autem etsi apud veteres Clementem Alexandr. Irenaeum, Athanasium, citetur etiam ad dogmatum confirmationem, postea tamen à Prospero nullius auctoritatis iudicatus, & à Gelasio reprobatus est, quippe ex quo cum Cassianus suum errorem, tum Arriani suam hæresin comprobare niterentur.

159 qui appellantur duæ viæ, vel iudicium Petri) An illud qui appellantur duæ viæ, ad librum Pastoris referendum sit, an ad iudicium Petri incertum est. Verisimilius tamen fit, quod ad iudicium Petri: tum ex veteri editione Hieron. vbi duobus punctis distinguitur à praecedentibus, & sequenti istud iungitur, sine vlla interpunctione, vt omissam particulam: vel: tum quod opus illud Hermæ tribus duntaxat libris distinguatur, quorum primus Ecclesia inscribitur, secundus Pastor, & tertius similitudinum. Quod tamen si sequamur, censeo praeponendam: &, particulam, Iudicii autem Petri meminerunt etiam Hieron. & Sophronius in catalogo virorum Illustrium.

160 sibi Ecclesiæ ac) Adiicimus hac ex vtroque D. Hieron. exemplari.

161 Cur non dixerit etiam hic) Ex iisdem adiicimus particulam: hic, non placet autem quod habent: dixerint. quia prius vbique singulari numero loquutus est Auctor.

162 in qua) Ita illis rectius quam alii: in quo. Iterum: aut, pro eo quod alii: ac.

163 Vt Arius) Hoc in illis adiiciendum, legunt vero constanter: &, pro: vt. Item paulopost: odi, pro: odiui. Pulchre autem deducit singulorum istorum hæreses.

164 quid dicat) Ex ipsis hoc reposuimus, pro: dicit.

165 coæternas Deo animas) illis adiicienda vox: Deo, immo hoc modo castigandus vterque, alioqui corruptissime.

166 & post eius successor Photinus) Non male vetus Hieron. editio: & eius post hæc successor: Pro quo corrupte Froben. post hunc. Atqui recte illis Photinus, pro: Fotinus, quia & Epiphanius, hæres. 71. & August. hæres. 45. sic illum cum aliis veteribus nuncupant.

167 & filium Dei habere initium, &c.) Hac in illis desiderantur, atque adeo & supplenda sunt.

168 non tamen & animam) Vicissim ex illis supplemimus particulam: &, paulopost recte nos: traditionis Ecclesiam criminando, pro eo quod illi: traditionem Ecclesiæ. Vrgebant enim Donatistæ traditionem codicum.

169 & quod Nouatus sollicitauit] Recte ita loquitur, nam auctor hæresis fuit Nouatus, assertor Nouatianus. Atqui magis placet illorum lectio: & secundas noptias, cum forte iniri eas necessitas exegerit, condemnando, quam aliorum: & secundas nuptias, iniri eas etiam si necessitas exigit, condemnando, quia alioqui vox iniri, non habet cui respondeat. Quum autem & D. August. hæres. 38. & Epiph. 19. Nouatiani hunc errorem impingant, mirum est nusquam eius meminisse Cyprianum.

170 diabolum debita absoluere damnatione pœnarum) Hic vicissim illi non recte, absolui. Atqui velut digito Origenem (quod mirum est, Auctor notat.

171 vbi indulgentia principalis est.) Froben addit: causa, sed non est necesse, nec illud habet etiam vetus editio: qua tamen legit: principaliter. Vtrique autem adiiciendum vt sensus constet: Et tamen.

172 effici subito videtur) Ex illis adiecio: subito, & iis vicissim adiiciendum: & purus.

173 in bonum voluntas mutata] Iidem hoc rectius cum Morello quam alii: bona voluntas. Sane est autem intelligendum quod dicit: auctor malo dæmone, Ex iisdem adiecimus: &, ac paulopost: est.

174 Sed & vlterius) Sic vetus editio, pro eo quod alii: Sed vltimus. Et videtur illud castigatius, quia

sequitur in Symbolo: ET VITAM ÆTERNAM. Quod tamen, nisi forte tacite, non explicat auctor; Ex vtroque vero adiecimus: carnis, cum Morello. Retinuimus autem: Manichæus, pro eo quod habent illi Manichæi, quia prius etiam sic locutus est.

175 Inde vel] illi Tamen vel, Cum Morello autem ex ipsis adiecimus: sed viuentium.

176 qui iam non carni seruiunt, sed animæ] Vetus editio Hieron. qui iam conseruam animæ, sed non placet. Verum ex eodem reposui: meruerunt consortiis inferre, pro eo quod erat: meruerint consortiis misceri.

177 maris etiam interdum profundo sorbetur.] Illorum hæc lectio placet, pro: soluitur. Ex quibus etiam cum Morello legimus: redintegrari, pro: reintegrari.

178 quæ lege Dei seminatur in terra.] Prorsus ex illis adieci cum Morello: terra. Cum iisdem tribus lego: tam, pro: nunc, & : æstimator, pro: existimator.

179 ferrique) Hoc ex veteri excuse, pro: ferri quoque.

180 vniuscuiusque seminis quocumque loci fuerit satio, &c. illi longe aliter: vniuscuiusque seminis granum quocumque loci iactum fuerit, & cæt. germen producet, vt statum suæ formæ, &c. reparet. Quæ vero sequuntur, tam sunt corrupta vt sine Ms. cod. mederi sit impossibile. Vetus enim editio longe aliter legit, cui consentit Froben. omissa vnica voce: est. Sic nempe: ratio tamen ipsa quæ inest vnicuique carni, est immortalis: quia immortalis animæ caro est, eo tempore, quo seminatis in terram corporibus primum veri Dei voluntati arrisit, collectum, &c. ac reparat illi speciem. Verum non minus & hoc obscurum est.

181 fidem Symboli] Ex illis: fidem, adiecimus, sed vicissim in ipsis adiciendum: cauta & prouisa adiectione.

182 quam is, &c. signaculo crucis fronti imposito contingit.) Prorsus sic lego cum Costerio, pro: contegit. Illi vero neutrum legunt, sed: quam habetis, &c.

183 quod resurgant mortui.] illi: quod resurgat mortalis caro.

184 ita & in Christo omnes viuificabuntur.] Sic ex illis: adiecto, &, pro: viuificantur, quia exemplaria Apostoli & Latina & Græca sic legunt.

185 Omnes quidem exurgemus. Adnotanda est hæc lectio conformis nostro interpreti, præsertim quum præcedentia fere iuxta Græcum Apostoli exemplar loquantur. In cuius confirmationem, latius D. Hieron. Epistola ad Minerium & Alexandrum.

186 Nam si credimus.] Hic erat particula: &, superflua, & paulopost desiderabatur.

187 qui relicti sumus.] Illi vtrobique & rursum postea, qui reliqui sumus. perinde est.

188 quasi nouella.) Ex ipsis adiecimus: quasi.

189 Est (inquit) arbori spes] Hoc quoque ex iisdem pro: arboris, Vicissim autem apud illos & Morel. legendum deficit, non: deficiet quia Græce est ἐκλείπει. Rursum ex iis: ab, adieci & interrogandi notam. Atqui corrupte vetus editio: abierit, pro: abiit, quia Græce est ᾤχετο. Est autem adnotatu dignum, quod hæc dicat interrogantis modo legenda, contra quàm hodie fit in Latinis & Græcis exemplaribus: Mirum est vicissim, quod vtrobique legat, cum ceciderit, quandoquidem Græce sit priori loco: τελευτήσας, & posteriori κοιμηθείς.

170 excisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere] Rursum hoc ex illis, pro eo quod erat dumtaxat: abscissæ arbori vitam redire. Cum iisdem omisimus, qno, vbi pessime legebatur: quo modo.

191 iterum fiam. Et iterum idem dicit: Qui resuscitaturus est super terram pellem meam, quę hęc nunc.] Omnia hæc antea desiderata cum Morello ex illis adiecimus. Vnde & manifestum est, paulopost etiam debere legi: Qui resuscitabit pellem meam, quæ hæc nunc haurit, pro eo quod erat corruptissime: Quia suscitauit, &c. quæ hæc non haurit.

192 & hoc quod nunc mortale est.] Etiam hoc ex illis, pro: Et nunc quod, quemadmodum etiam paulopost: resurgent, pro, resurrexit, & iterum: non, pro, nec; omissa etiam cum illis particula: de, superflua.

193 absque internecione.] Illi: interemptione.

194 Quod autem iusti semper cum Domino Christo permaneant, &c. Et si disertis verbis non explicet vltimum Symboli articulum, satis tamen hic vrget vitam æternam.

195 Nec miteris, si sacrosancta sanctorum corpora, &c. Prorsus etiam ex illis reposuimus; Nec miteris, si, pro; Nec muta, qui aliter etiam legant quod sequitur: caro sanctorum in tantam gloriam, &c. mutabitur. vt &c. aëre vecta rapiatur

196 conforme corpori fieri] Rectius hoc illi cum Morello, quam alii: corporis filij. Græce est enim: εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι. Adiecimus cum iisdem paulopost voculam: &.

197 Quia coexcitauit, &c. simulque fecit] Contra hic non placet aliorum lectio, consuscitabit, & faciet; quia repugnant & Græca & Latina Apostoli exemplaria.

198 Cui enim.] Iterum hoc ex illis, pro: Quid. item: confirmandi, pro: conformandi, & : eorum, pro: sanctorum.

199 nec tibi.] Adiecimus ex iisdem: tibi, & paulopost hæc verba: rursum corpus animale. Item vocem autem. Cumque ipsis legimus: ex, pro: de, Addimus etiam deinde voces: Deus, & minister.

100 vtque sancta Trinitas) Prorsus etiam cum illis sic legimus, pro: atque; item: affectu, pro: affectu, & paulopost his quæ, pro, quid.

101 vt quæ in peccatorum remissione diuinæ libertati nequaquam ratio, &c) Optime sic vet. edit. cui consentit & Froben. præterquam quod legat: & quod: pro eo quod alij corruptissime: atque in peccatorum remissione qui ad libertatem diuinam in ea quæ ratio. Ex vtroque autem paulopost adiecimus: &.

AD VIGILIVM DE IVDAICA incredulitate seu potius Celsi cuiusdam in altercationem Iasonis & Papisci, Pręfatio.

AGVMENTVM.

PRæfatur latius Auctor in Altercationem Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Iudæi Alexandrini, & à se ex Græco trãslatum in Latinum:

num: eamq; Vigilio Episcopo dedicat, Martirium illi prædicens: suique vt meminerit in cœlesti gloria multis verbis rogat. Atqui altercationis ipsius meminit D. Hieronym. in Genesin, & eius argumentum his verbis Origenes lib. 4 contra Celsum indicat: Quod si quis (inquit) æquiore animo Iasonis Papisci scripta perlegerit, profectò comperiet, non irridendum esse librum, in quo Christianus ex Iudaicis scriptionibus cum Iudæo describitur disputans, & plane demostrās, quæ de Christo exstant vaticinia, Iesu ipsi congruere. Solus autem Morelius hunc & sequenté Tractatum edidit.

ETsi plurimos gentilium scio, Vigili Sanctissime, ab ordine atq; ratione veritatis auersos, quo minus Dominū noscant, cæcitate mentis errare: tamen magis Iudaicæ plebis insaniam noui aduersus nomen Domini, pertinaci etiam nunc duritia cordis, ingenita patrū iniquitate, perstare: aduersantis veram salutem, nec inquirentis vitę ęternę datorem, vt qui delictis stirpis antiquę sint pari merito nequitiæ generali obnoxii, saltē vel sero credentes possint conuersi ad Domini timorem satisfactione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus liberari: sed perstat & durat adhuc & sēper adusque progeniem succidaneam innata patrum irreligiosa perfidia; quæ aduersum odium nominis Domini incredulitatis infamia robotata, nec ad noscendam veritatem potest corrigi, nec ad timorem Dei ipsius monitis doceri atq; suaderi. Cum autem doceat Dominus, & ostendat dicens: Ego sum lumen sæculi, qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumē vitæ: quę, malū, ratio est, ostensum diuinitus vitæ lumen omittere, & mentis cęcitate malle tenebras mortis eligere, vt ostendat damnationis suæ propriæ volūtatis liberam & illicitam perditionem, contra Deum etiam illa nolle quę prosūt. Secundum quod & per Domini vocem increpatam Hierusalem quod colligi noluerit, Domino illam volente colligere, loquitur Spiritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat peccatoribus subuenire iugiter velle: Hierusalem Hierusalē, quæ interficis Prophetas & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina colligit pullos suos sub assellas suas, & noluisti? Adeo Dei voce manifesta, perfidi populi contumacia denotatur, vt etiam salutem propriam suam semper aduersus clementem misericordiam Domini spreuisse videatur. Propheta item alius beneuolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans: proclamat & suadet dicens: Reuertimini ad me, & ego reuertar ad vos dicit Dominus. Alias quoque similiter misericordiā suam Deus sempiternam manere demonstrans addidit dicens: Nolo mortem morientis quantum vt reuertatur & viuat, dicit Dominus. Quid est ergo reuerti, quàm in Christum credendo; per eū qui est via veniendi ad patrem, Deo reconciliatum posse saluari? Quomodo autem reuerti ad Deum possunt; qui ei per quem est agnitio & reuersio ad Deum, voluntatem Dei prædicanti credere noluerunt? aut quomodo Deum satisfactione placare potuerunt qui eum qui est satisfactio & placatio pro nobis apud patrem, sacrilega impugnatione persequi maluerunt? Si enim aduocatum Christum habemus apud Deum patrem seruare ea quę nos docuit & monuit, quæque ad patrem locuturus est, sollicito timore facere debem⁹. Igitur nos qui mente in Domini metum prona, mandatorum eius monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis cordis fide credulitatem de eius timore concepimus; quid aliud sequi, quid cupere, quid magis velle ac tenere debemus, quàm, vt omni à nobis mentis antiquæ nocte discussa, & caligine vitæ prioris absterfa, mandatorum Domini salutarium memores, ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad eius monita vertamur, & in ipsius lumine quod ostendit, firmata credulitate gradiamur: vt qui ignari aliquando salutis futuræ, in erroribus implicati vitę prioris, ac tenebris aberrauimus, illuminati nunc eius veri luminis claritate, & ostenso nobis atque patefacto melioris vitæ limite, Domini mandata sequenda & gerenda teneamus. Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum, hoc in reparationem hominis natum, de Dei Patris procuratione ac miseratione, præsidium. Magi primi ab Orientali patte venientes, & stella eorum duce, Iudæorum regem palam præscia prædicatione quærentes, adferentes etiam munera, testificata omnibus inquisitione monstrarunt. Et ne aliquibus, quis ille, esset absconsum; inuentum puerum procidentes genibus adorarunt; sicut testificatur Euangelium dicens: Cùm autem natus esset Iesus in Bethleem Iudæ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente vene-

Ioan. 8.

Mat. 23.

Zach. 1.

Ezech. 18

1. Ioan. 3.

Matt. 2.

runt in Hierosolymam dicentes: Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? Vidimus enim stellam eius in Oriente & venimus adorare eum, testificantes scilicet veritatem de eo, etiam stellam sibi signum atq; indicium natiuitatis ipsius esse monstratam, qua indice natum illum Magis prædicantibus & affirmantibus Hierosolymis, crederent. 4 Simeon quoque iustus qui in cęcitate constitutus, diuino monitu audierat, se non ante moriturum quàm vidisset Christum: cum in templũ omni populo pręsente infantem secum inferret mater, & in spiritu natum esse Christum sensisset, acceptum in manus puerum vidit: & benedicens Deum in conspectu & auditu omnium dixit: Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundũ verbum tuum in pace: quoniam viderunt oculi mei salutare tuum. Simeon quod cæcus audierat, euidenti veritate perfectum est: & veritatem quam accepto lumine viderat, benedicendo palam Deum populo prædicabat. Ad hoc enim viderat vt referret, & reuelatione sua quod Christus natus fuisset, ostẽderet: & perfidi populi initia prima incredulitatis instrueret. Nec hoc solum testimonium de eo scripturarum cœlestium, veritas perhibet verum & per Prophetas ante Spirtus sanctus aduentum eius in hunc mundum futurum, palam mente omnium consciente prædicauit. Nec est obtentus excusationis incredulis, vel ignorasse Dei filiũ Christum, vel nescisse futurum saluatoris aduentum: sicut Dauid manifestat dicens: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam, non sunt sermones nec verba, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exiuit sonus eorum, & trans fines terrę verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum, id est, in manifesto, in luce, palam seipsum venisse monstrauit: & pręedicatione per Prophetas, sui ostentione quodammodo, omnibus suam pręsentiam probauit. Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præsentiam suam clara annunciationis manifestatione monstrauit, prophetat & dicit: Ipse qui loquebar veni, id est, qui per Prophetas ante aduentus mei futuri pręloquens fueram, is propria nunc atque præclara voce præsentiam meam testis mei ipse manifesto. Quid euidentius? quid luce pręclarius? quid verius potest dici? vt oculis quodammodo perspectus esset, ostẽdit venisse ipse qui fuerat venturus, antequam veniret, & incredulitate mentes populi perfidi obstruente, venientem nemo cognouit. Sicut idem Isaias in prima increpatione populo proclamat dicens: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepium domini sui: Israel autem me nescit, & plebs me non intellexit. Palam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & sedentibus in tenebris manifestum vitæ lumen effulsit, & iustitia: 6 perfidorum pectus obsessum, postposita propria ac reiecta salute tenebras potius cęcitate cordis elegit. Frequentatur vbique atque manifestat prophetatio cunctorum, qui sancto Spiritu pręmonente, aduentus Domini metatores esse sortiti sunt: hoc lumen sęculo datum, & diem nobis salutis exortum, viuificandis quoque in eum credentibus destinatum. Docet hoc in Psalmis Spiritus sanctus, & ostendit dicens: Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, & est admirabile in oculis nostris. Iste dies est quẽ fecit Dominus, ambulemus & iucundemur in eo. In hoc die nos ambulare Paulus quoque Apostolus pręcipiens & docens ac pręmonens dicit: Nunc enim propius est nobis salus quam cùm credidimus: nox pręcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum & induamur arma lucis, sic vt in die honestè ambulemus, id est, in Christo & mãdatis eius, cuius lumine ac moniris luminati, & in claritate diei eius inueniri, proximam nobis salutem credulitatis in eum mente conspicimus. Solem quoque esse Christũ cunctis timentibus eum Malachias Propheta testatur & promittit dicens: Vobis autem timentibus nomen meum orietur sol iustitię, & sanitas in alis eius, ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis eius, qua extendens manus cuncta sęculi saluaturus amplexus est. 7 Conuerso ergo ad eum timore credamus, & ad ęternitatem vitę spe futuri regni animemur. Quis enim tam stolidus ac demens? quis sit ab intellectu suę salutis alienus: qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, non aduersus, in meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat: & tenebris vitę quondam mortalis exutus, in lumine pręceptorũ cælestium gradiens, ad diuina monita & domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde,

Luc. 2. Psal. 18. Esa. 1. Psalm. 117. Rom. 13.

tota mentis ac fidei credulitate conuertat: vt quem Prophetæ prædicauerunt, Deum noscat, vt Christum qui se palam mundo venisse monstrauit, intelligat; vt scripturis diuinitus testificantibus, Dei filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ sit vita æterna, manifestat dicens: Hæc est autem, ait, vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum, docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere & oculos cordis in Dominum prona, immo tota pectoris fide deuotæ mentis aperire. Inde iam fit, vt credendo, intelligas, intelligendo quod credis, in sensu Deum illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam antemonet dicens: Si non credideritis, nec intelligetis. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia; vt si quis semel sese in eum toto timore conuerterit, ad cæleste munus admissus: iam eius non nisi ad diuina, mens pateat, & ad cælum ac superna oculos cordis attollens, Christi lumen parte iam salutis aspiciat. Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ Patriarchæ fidei credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad iustitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit. Hoc Deus diligit, hoc appetit, hoc in seruis suis benignus remunerat, & honorat simplicitatem mundi cordis, ' quo quidem eius cernimus timorem dilectionis Domini, quo probamur: credulam fidem mentis, qua iustitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem seruare nos conuenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa diuina, filij Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis: Sic Abraham credidit Deo, & accepto latum est ei ad iustitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. Hoc Iudaicus populus, cui à primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia, & perfidi cordis insania seruare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit: non tamen omnium perfidę gentis, aduersus nomen Domini, quo minus intelligerent veritatem, odio durata mens est. " Etiamque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo Patre, venit vt saluum

Ioan. 17.

Esai. 6.

Gen. 15.

Rom. 4.

faceret quod perierat Israeli: qui maior ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui aduersus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabat, ad notitiam claritatis & glorię suę tam facile conuertit; quàm vt omnes saluos faceret prouidentia suę diuinę misericordię dignatus aduenit. Nam vt duri cordis tunc & impię plebis ad Domini metum ipso Domino euangelizante conuersas mentes sileam; vt Apostolorum eius prędicatione multiplicatum in toto orbe & reuersum credentium populum conticescam; illud pręclatum atque memorabile gloriosúmque " Iasonis Hebręi Christiani, & Papisci Alexandrini Iudęi, disceptationis occurrit: Iudaici cordis obstinatam duritiam, Hebręa monitione ac leni increpatione mollitam; victricem in Papisci corde, Iasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam. Quà Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Domino miserante formatus, & in Iesum Christum filium Dei credidit, & vt signaculum sumeret deprecatus, Iasonem postulauit. Probat hoc scriptura concertationis ipsorum, quę collidentium inter se Papisci aduersantis veritati, & Iasonis asserentis & vindicantis dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cuius translationem, ad intellectum Latinum, animante Dei ope & fidei viuentis firmitate, seruata verborum proprietate intrepidus accessi & his qui ab intellectu Gręcę docilitatis alieni sunt, interpretata, integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disseruí. Cuius laboris probationem tibi charissime, " qui vtriusque linguę instructione fundatus es, impensa petitione committo; vt qui sancti Spiritus veneratione verecundus es, collata vtriusque operis lectione, audacium verecundo temeritatis explores; & examine iudicij tui, quę minus à nobis vel impropriè fortè digesta sunt? auctoritate Spiritus sancti, qui in pectus tuum inundatione gratię cęlestis influxit, comprobes & emendes: Sitque ad te de ista lectione ab humilitate nostra mandata legatio, & insinuandą tibi in nos prima dilectionis petitio; vt paruitatem fidei meę, cum discipulorum tuorum instructione atque eruditione coniungas; & me quem in alia parte

huius prouinciæ constitutum propter visendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec senium ac difficultas fatigati ac fessi iam corporis retardauit, sed animante stimulatu Domini, & vrgente festinata cupiditate properandi, contempta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacunque virium facultate veniendi, sanctimoniæ tuę celebris huc fama perduxit, ad permixtam " dilectionis tuæ charitatem, cum vnanimitate fraternitatis admittas; & amore tuo quem discipulis suis Dominus hæreditatis titulo reliquit, coniungas pariter & adsciscas. Expertum pariter cum fratribus in apertione oris tui splendorem gratiæ luminis Christi sequar; in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus ostendit, quod Christus adueniens æternam vitam esse monstrauit. Certè quàm mihi læta illa, quàm exoptabilis dies est, cùm misericordiæ Domini fauore accersitione dilata, sanctam istam meam profectre contigerit; vt & orationibus sanctorum impensè & iugiter deprecantium Dominum, Christi Martyrem videam, vt coronam iustitiæ quæ tibi penes Dominum deposita est, portare conspiciam. Nec putaueris autem martyrij tibi, secundum præsens votum fidei nostræ, gloriam tribui: tunc inde felicitatis huius collata dignatio est; tunc iudicio suo iusto Dominus elegit destinatum Martyrem, cùm te exemptum de iustorum grege atque adsumptum sibi, inopinato constituit altari sacerdotem. Præclara prorsus & gloriosa vocationis electio, & de Domini dignatione noua atque inaudita & mira felicitas; transmarinæ peregrinationis necessitatibus occupatum, ad destinatum tibi munus, ignatum ac nescium repente venisse: atque ita regressus tui tempus ad hoc esse libratum, vt inspirata celeritate veniendi, intelligeres atque dignosceres honorem sacerdotij cælestis inter ceteros tibi potissimum destinatum; & quod iussione Domini expectatus venires atque occurrers, reseruatus vt Ecclesię suæ Dominus tota miserationis pietate consuleret. " Dimicationis plebis mora, quem potius eligeret Episcopum; re quęrenti populo suo Christus inopinatum repente obtulit, & complacitum sibi cælestis prouidentia, manifestè aduentus tui improuisa occursione monstrauit: documentum repentini ac perennis occursus, procurationem Dei voluntatis ostendit; vt quod difficili expeditione potuisset occurrere: facili celeritate perfectum sit, vrgente Domini iussione; & vt prius te in Ecclesia Dei Episcopum stare conspiceres & stuperes, quam venisse dignosceris. Inde dilectionem iam tecum suam Dominus initiata charitate firmauit; inde amicitiam tecum, quam discipulis suis cum triumpho crucis suę tradidit dedicauitque, dicens: Si feceritis quæ mando vobis, iam non dico vos seruos, sed amicos, " inde martyrium, inde sacerdotij electionem signauit. Amicitia est, per quam ad Christi vultus admitteris, extraordinaria hostia peruenis. Sic eliguntur iusti, sic probantur religiosi, ac simplices in Christum timore electi: vt antè remunerationi fidei destiteris, antè præmio deuotę mentis in Domino dignus habearis, quàm venerit hora decreti, quàm exceperis sententiam Christi, probatam te & paratam hostiam electio cęlestis inueniat. Etenim ille te, qui non mendax Deus, qui Episcopum plebi suę de improuiso constituit, ille plena dilectione suæ voluntatis te coronabit. Tantum tunc vt nostri memineris petimus, & oramus, cùm pudicitia adlectionis Domini probata atque immaculata hostia, ante Christi tribunal adstiteris, cùm gloriam gratię Dei, prẽmio deuotę mentis ac remunerationis exceperis: memorię hęreat, & teneas, vt in sensibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio charitatis: vt orationibus tuis peccata nostra veniam consequantur, vt meritis iustitię tuę, vitę nostrę delicta purgētur. Etenim martyrij instar esse confido, peccatorem iusti Martyris petitione meruisse saluari: " & vt, cum ipse pro te promouere quod precibus tuis minus possis, Martyris meritis libereris. Sic Iob iustus pro amicorũ trium peccatis à Deo rogaturus & impetraturus, ostẽditur, & probatio timoris eius & fidei Domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuę charissime, representare te Christi vultibus cœperis, cùm in æternitatem perpetuitatémque viuendi regnare cum Christo felici sorte successeris: in Domini misericordia, " in mente iam habe puerum tuum Celsum sanctissime.

Ioan. 15.

Iob. 42.

ADNOTATIONES IN altercationem Iasonis & Papisci.

1 Etsi plurimos gentilium scio, Vigili sanctissime] *Optimè quidem quæ de hoc Vigilio postea narrat, conueniunt in D. Vigilium Episcopum Tridentinum & Martyrem,*

Martyrem; sed videtur Auctor iste vetustior, etiamsi Ambrosii ætate vixisse illum dicamus.

a Adeo oei voce manifesta] *Prorsus ex coniectura sic lego, pro eo quod erat* : à Deo, Dei voce : *quod alioqui superflua erat eiusdem repetitio. Sic etiam paulo post* : exhortatione offerens, prædicatione insinuans, *pro eo quod legebatur*: exhortatione, prædicatione offerens, insinuans.

3 vt omni à nobis] *Etiam hoc restitui, pro*: vt omnia nobis.

4 Symeon quoque iustus qui in cæcitate constitutus] *Mirum est quod etiam secundo repetit, Symeonem hunc cæcum fuisse; neque enim id apud quenquam me legisse memini.*

5 mentes populi perfidi obstruente] *Rursum hoc reposui, pro* : mentis.

6 perfidorum pectus obsessum.] *Vox quæpiam hic desiderari videtur.*

7 conuerso ergo ad eum, &c. & spe futuri regni eius animemus. Quis enim] *Prorsus etiam hoc lego, pro eo quod erat* : conuerso ad eum, &c. spe &c. Quia ergo

8 non aduersus in metam fidem] *Locus corruptissimus. Sic etiam paulopost mira est congeminatio* : cordis, pectoris, mentis.

9 quo quidem eius cernimus &c.] *Etiam hic locus obscurus est & corruptus.*

10 Etiámque Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster] *De hac veterum phrasi, qua etiam Christum Spiritum sanctum vocabant, vide supra libros: Quod idola dii non sint. Et, de montibus Sina & Sion. Atque hinc videtur conscripta hæc præfatio ante hæresin Arrianam. Immo ex stylo, iam ætate Cypriani.* conticescam) *Rursum hoc restitui, pro* : contritiscam.

11 Iasonis Hebræi Christiani & Papisci Alexandrini Iudæi] *Vel hinc & ex eo quod sequitur* : ad cuius translationem, &c. *patet, non aliud esse hoc scriptum quam Præfationem, vti latius in argumento diximus. Quanquam etiam iste locus videatur mutilus. Porro* Iason *iste Thessalonicensis fuisse dicitur, cuius Roman. 16. & Actuum 17. fit mentio, quémque Dorotheus Tyrius in Synopsi, postea fuisse scribit Troadis primum Episcopum.*

12 qui vtriusque linguæ instructione fundatus es] *Hæc & sequentia optime in D. Vigil. quadrarent, quippe qui & Athenis studuerit, & inde reuersus statim ad Episcopatum raptus sit, ac postea ad martyrium, qui etiam quosdam tractatus conscripserit: sed sicut iam diximus, vetustior fuisse auctor videtur.*

13 dilectionis tuæ charitatem] *Omnino sic lego pro eo quod erat corruptissime* : dilectus tui. *Non male etiam legas* : dilectioni.

14 Dimicationis plebis suæ mora] *Forte* : Dimicantis.

15 Inde martyrium] *Etiam hoc lege, pro*: martyrem. Tantum tunc vt nostri meminetis, &c.) *Prorsus simile est, sed luculentius Epiphonema, illo Cyprianico de habitu Virginum & de bono pudicitiæ, mire confirmans inuocationem Sanctorum.*

16 & vt cum ipso pro te] *Iterum mutilus aut corruptus est hic locus.*

17 in mente iam habe puerum tuum Celsum] *Hinc patet Auctorem huius translationis, non Cyprianum, sed Celsum quendam; nisi forte velit quis legere* : Cæcilium : *Verum obstat ætas senectutis, in qua transtulisse hæc auctorem constat: neque enim est verisimile Cyprianum in Episcopatu suo hæc scripsisse, vt omittam quod martyrio prohibitus videatur, ne ad senectutem perueniret.*

D. Cyprian.

ADVERSVS IVDÆOS qui insecuti sunt Dominum nostrum Iesum Christum, incerto Auctore.

ARGVMENTVM.

IVdæos Auctor multis scripturis impugnat; quod Dominum Iesum non agnoscerent. Atque Cypriani non esse, stylus satis conuincit. Auctoris tamen vetustatem indicat citatio scripturarum iuxta 70.

ADTENDITE sensum & intelligentiam veram & in Spiritu sancto, vt non tantùm auribus audiatis: sed etiam oculis cernatis diuinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem veram, audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officiũ est, indifferenter pariter vana atq; vtilia perspicere; fidei autem, nisi quæ probauerit, credere. Neque enim quicquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. Similia enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono inuicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum, & miles tubam. Quantò ergo verius spiritales spiritalia intelligunt, cælestes & hæredes patris sui præcepta, & ea quæ testamento patris cauta sunt? Vos ergo cùm sitis Christi hæredes, intelligite testamentum eius. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur: illo duce & magistro facillimè poterit noui Testamenti iura virtutémque cognoscere, quod hæreditas gentibus contributa est, hoc modo. Deus & pater in principio fecit hominem sua manu, eúmque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ legis & testamenti. Ille autem contemptis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam natiuitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitauit genus iustum de semine Adæ, quod semen conseruauit in populum, super filium Noe, & hæredes eius. Ex illo genere inuenit hominem

Gen. 1. & seq. cap.

iuſtum, cui imperauit, vt faceret fabricam in modum machinæ capacitatis certæ menſuratum compagibus; vt illa condiius cum ſuis filijs Noë, ſeruaretur per illud genus: ſed iuſſerat Deus, propter iniuſtitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur poſtea ſaluus factus eſt cum ſuis Noë, cui conſtituit & Deus præcepti ſui teſtificationem dicens: Omnes res cibus vobis, quaſi pabulum olerum, excepta carne in ſanguine viræ: & poſuit huius teſtificationis ſignum in arcu. Poſt hæc rurſus dominus Deus teſtificatus eſt Abrahæ in Iſaac, hoc modo dicens: Tibi dabo hanc terram & ſemini tuo, & faciam te patrem multarum gentium. Et exinde increuit ſemen in multitudinem populi, & diuiſum eſt in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus teſtificationem poſuit in monte Choreb per Moyſen, de quo loco expulſis gentibus, conſtituit illic populum quem accepit & poſſedit promiſſa ſibi hæreditate: quibus etiam pleráque ſigna & miracula oſtendit Deus, quaſi chariſſimo filio; Sed idem populus perceptis tot tantiſque beneficijs, aduerſatus eſt patri & dereliquit Deum viuum: Dereliquit enim Iſrael Dominum, oſtendens ei terga & non faciem: nam faciem ſuam conuertit ad idola; & interficiendo miſſos ad ſe prophetas, qui de Chriſto prædicabant, exinde conſueuit Iſraël perſequi Chriſtum non tantum in corpore aduenientem, ſed etiam cùm à Prophetis adnunciaretur. Vniuerſos etenim vates perſecuti ſunt, ex quibus quoſdam lapidibus inſectati, alios indignè excruciando, peremerunt non tantum ipſos, ſed & per eos Dominum Chriſtum. Quæ enim huius probatio? ſcilicet eo quòd inſimulatos & infidos, & perfidos, & mendaces, & contrarios Chriſti ſuſceperint; viros autem fidei plenos impugnauerint. Moyſen maledicebant, quoniam Chriſtum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Chriſtum non prædicabat. Aaron repudiabant in ſacerdotio, quoniam Chriſti ſimilitudinem præferebat: Abiron conſtituebant, quoniam Chriſto contradicebat. Dauid oderant, quoniam Chriſtum canebat, Saül extollebant, quoniam Chriſtum non loquebatur. Samuelem reſpuebant, quoniam Chriſtum loquebatur; Agag ſeruabant, nihil enim de Chriſto loquebatur: Hieremiam lapidabant, Chriſtum vaticinantem: Ananiam diligebant Chriſto aduerſantem: Iſaiam ſecabant, Chriſtum vociferantem: Manaſſe magnificabant, Chriſtum perſequentem: Ioannem interimebant, Chriſtum demonſtrantem: Zachariam trucidabant, Chriſtum diligentem: Iudam diligebant Chriſtum tradentem. Videris quemadmodum Chriſtum qui diligunt, odiuntur; qui odiunt, amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam perſecutionis dignam vſque ad mortis exterminationē! non enim tantummodo teſtes Domini impugnauerunt, ſed & ipſi Domino perfidi coloni, contumeliam fecerunt patri in filio. Quid igitur digni fuerunt pati ad hoc admiſſum? ſcilicet fugari de regno, abdicari hæreditate: & ita factum eſt; & ita euenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam paſſus in filio, filus perpeſſus in Prophetis tempore quo moriebautur; in ſuo tempore coactus eſt, in indignatione ſcribere nouum teſtamentum, adhibitis teſtibus cœlo & terra, & Angelo de templo aſſiſtentibus Moyſe & Helia. Hos enim teſtes adhibuit, cùm pereretur in Iſrael; hæc ita facta prædixit per Prophetas, his verbis: Audi cælum, & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus eſt: Filios genui & exaltaui; ipſi autem me ſpreuerunt. Has voces effudit Dominus in Iſraël vociferans & dicens: Vos me noluiſtis, alij me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas ſpreuiſtis, alij ibunt qui non ſunt vocati. Vos meum rus & vineam meam colere recuſatis, vnde fructus iuſtitiæ proueniunt, alij colent & fructus capient in Deo. Quæ eſt iſta tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuiſſes regem & ſponſum? propter hoc teſtes ſunt cælum & terra, & quæ in illis ſunt elementa: Inſuper omnis creatura teſtis eſt in mortem Chriſti. O nouam crudelitatem! commota eſt omnis natiuitas in Domini paſſione; populus manſit immobilis ſine trepidatione. Angelus in pœnitentiam conciſo velamine refugit: plebs autem ſine pauore, integra veſte permanſit. Conuerſa ſunt elementa & confuſa; Iſraël ſecurus durauit. O duritia noua, ô audacia ſingularis, ô perfidia cruenta! Pilatus exteræ gentis, iudex ſæcularis, poteſtate temporalis, purificauit manus & abluit ſecus neceſſitatis, dicens: Innocens & immunis ſum ad huius ſanguine: plebs autem nec alienum nec exterum imitata eſt, & inſuper adclamabat, Adfige in cruce, tolle: ſanguis

Gen. 9. Gen. 17. Exod. 3. Hier. 3. Eſa. 1. Mat. 27.

sanguis huius super nos & super filios nostros. Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa, & oculi reclusi, interfecerunt bene merentem suum, nec lacrymas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur: iudicabatur Dominus, & Israël exultabat: patiebatur Christus: & impij exclamabant: sed crucifiabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus; & plebs epulabatur; hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia consignauerunt, delicto crudelitatéque sua. Dic mihi & loquere impie Israël talem hostiam obtulisti patri, immolando suum filium? talia profudisti libamina, sanguinem pignoris acceptissimi Deo? ducebas choreas Hierusalem, cùm interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas cùm diceres: Adfige, suspende. Propter hoc in fame & in ægritudine, Popule Israël (queritur de te Dominus) neomenias, ait, Sabbatum & diem magnum non patior; ferias & ieiunium execratur anima mea, nec immerito Deus odiuit cæremonias vestras, in quibus vnicum & primarium filium eius peremistis. O diem durum, & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & ciuitatem prophanam, & populum Domini nece cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberauerunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus nouum facere Testamentum, consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte: vbi præcepit ne patefieret scripturæ Sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset à mortuis; sed mox vt surrexit Dominus die tertio, aperuit Testamentum nouum, Testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes hæredes mei, Israël enim non obaudiuit: quapropter ite discipuli in vltimam vsque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite vndique patriæ gentium, introite, introite in æternam hæreditatem. Israël enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ nec ætatis: licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet iuuenes, licet pauperes diuites, boni malique, Domini atque serui, æqualiter introite in hæreditatem: & si pedibus captus esset, corpore deformis, etsi maculis turpis, & capite defectus, etsi oculis defectus videatur, vniuersis libere licet discumbere in conuiuio, & epulari nuptias sponsi. Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis: consueuit enim Dominus huiusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundauit, & mortuos suscitauit. Ne timeatis qui peccastis priores ad vitam venite, nec qui homicidium fecerit, paueat, quia fecerat; nec qui furatur aliena, desperet, quia inuolauerat; nec publicanus timeat, quia concusserat: omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abiectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & seruitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes, & diuites, & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper indignissimè peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, inualidus; & prudens stultus; & nobilis & diues, pauperrimus & hæres abdicatus: quoniam quidem Ipsi abdicauerunt regem modestissimum & benignissimum, dicentes. Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster; habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiuerunt. Tunc completa est Prophetiæ vox, quæ prædixit illis: Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter induco vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras. Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus à populo, misit tyrannum quem voluerunt; qui ciuitates eorum diruit, & plebem captiuitate damnauit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit; Nam Dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ fortem gigantem hominem & bellatorem, iudicem prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem adiutorem. Hæc omnia autem auxilia munitionis propugnaculo transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo inhabitauit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnauit. Non est iam regnum Hierusalem, sed in nobis. Hic castra, hic exercitus, hic dux; hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio,

Esai. 1. — Mat. 17. — Ioan. 19. — Esai. 8. — Esai. 3.

hic æternitas; hic est qui ab initio figuratus est, & à Prophetis honoratus; & in visceribus corporatus, & in Iordane tinctus, & à populo contemptus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit nouum, quo gentes "ad possessionem bonorum suorum vocauit: ideóque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus; crucem, quam confessus est Israel Dominus; qui eos placide adloquebatur his verbis. Venite ad me omnes qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam. est enim iugum meum placidum, & onus leuissimum; & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut vacca lasciuiens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cœlesti atque terrestri: nam à cœlestia diecti sunt, consecuti omnia instrumenta quæ possederunt, lychnum septem luminum, & machinam testamenti, & vasa ærea & tubas, & panem de cœlo, & terram sanctam lacte & melle profluentem: hac hæreditate priuatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum adfixisti, & regem suspendisti: propterea exul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, " voce supplicum precem fleuisti dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & aduena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto, miserere deserti & impij & indigne victi. Hæc pœna in Israel est, hæc conditio in Hierusalem: & nisi conuerterint mentes, & dixerint: Viuit Dominus in sæcula, non poterunt intrare in Domini vitam. Viuit etenim, & viuunt hæreditates eius: & viuit quem interfecistis impie in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegauit Dominus, dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo possis pœnitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit: salutem, licet me occideris: hæres esto cum virgine, licet non merearis. Ignosco si te pœnitet. Ergo si fas est, sic capire mentem bonam, vel sero vel tarde intelligire testamentum nouum. Eia vos gentes, absoluite illis scripturas suas, & dicite: Adorate Dominum pro meritis suis, " quod manus eius extenderis, licet exaggeres orationem tuam non exaudir, manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lauamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit Dominus Deus: eluite sanguinem ex vobis, & emundabit corda vestra super niuem, & animas vestras super lac. Accedite huc, scripturis credite, hic est salus de Sion Dei, exiet verbum de Hierusalem, iudicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam. concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Iacob, venite eamus in lumine Domini: remisit enim plebem suam: completa est regio tua pra fagiis alienis, & filij alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & externum factum est genus domini. Venite ergo, intrate, & esto quasi vna gens: " miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles alleuati, fortes debilitati, infirmi confirmati: diuites ad paupertatem redacti, hæreditati dominantes serui, " dominatui subiecti ad regnum vocati: videntes orbati, orbi illuminati: prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conuersi. Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinā scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre venit, intelligit, rogat puerum, aut paruulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Viuere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi nouum testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, quæ acta sunt in Choreb, differe præcepta quæ in Sion, & intellige sine litteris. Differit scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israel sequitur iniecta manu ad lauacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione, & fit mirum spectaculum: & qui Leuitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes adsistunt puero offerenti discum. " Docentur qui olim docebant, & iubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant, &

Mat. 11. Esai. 1. Esai. 2. Esai. 3.

& circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemădmodum vos Christus dilexit.

ADNOTATIONES

1 Attendite sensum & intelligentiam vestram, &c.] *Videtur alludere ad illud Philipp. 4. Pax Dei custodiat sensus & intelligentias vestras, &c.*

2 Cum filiis suis] *Prorsus sic legendum, pro:* fratribus. *Neque enim Noe arcam ingressus est cum fratribus, sed cum filiis. Similiter paulopost:* arcu, *pro:* arca. *Posuit enim testimonium federis Deus in arcu cœli siue iride.*

3 In monte Choreb] *Sicuti alias omnes, sic & hanc scripturam iuxta 70. citat; qui:* Choreb, *legunt, pro:* Oreb.

4 Agag seruabant] *Etiam hunc locum sic restitui, pro eo quod erat* Acham; *neque enim vspiam seruasse Acham leguntur Iudæi, sed 1. Regum 15. refertur pepercisse Saul & populus Agag, regi Amalech.*

5 in indignatione scribere] *Adieci ex coniectura:* in.

6 commota est omnis natiuitas] *Natiuitas pro creatura. Est autem mirum quod dicit:* Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit.

7 Cruciabatur Dominus] *Addidi & vocem* Dominus, *prorsus necessariam.*

8 Consignatum septem spiritibus] *Quum alludere videatur ad librum (de quo Apocal. 5.) signatum signaculis septem, prorsus legendum censeo:* septem signaculis, *nisi quis malit legi:* à septem spiritibus, *quippe quorum etiam Apoc. 1. fiat mentio.*

9 Ad possessionem bonorum suorum] *Ex coniectura sic quoque hunc locum restitui, pro:* ad passionem.

10 Voce supplicum precem fleuisti] *Mira est phrasis, aut certè locus mutilus. Sic & illud nescio quid sibi velit:* hæres esto cum virgine.

11 Quod ad manus eius extenderis] *Legendum censeo:* quum manus tuas extenderis. *Hoc enim legunt 70. Esaia 1. Vnde sumpta sunt sequentia.*

12 miserere errantium] *Rursum videtur hic locus mutilus.*

13 Dominatui subiecti] *Etiam hoc lego, pro:* dominati. *Videtur autem rursum mutilus locus aut certè Solœcismus, vbi legitur paulopost:* interpretare mihi legem quæ acta sunt in Choreb.

14 Docentur qui olim docebant] *Omnino adieci:* Docentur, *antea desideratum: quod alioqui sensus non constaret.*

TRACTATVS DE REVELAtione capitis beati Ioannis Baptistæ, incerto Auctore.

ARGVMENTVM TRACTATVS sequentis.

Tractatus iste late tractat, tum ossium D. Ioannis Baptistæ translationem ex Sebaste Alexandriam, tum capitis eiusdem & reuelationem & translationem in Gallias sub Pipino Aquitanorum rege, II. Ludouici Pij filio. Atque adeo rectè sentit Auctor, non tam Decollationis festum dici debere quod celebratur IIII. Kalend. Septembris, quàm aut Collectionis aut Inuentionis. Quod ipsum asserunt Martyrologia Bedæ, Adonis, & Vsuardi, tum ad dictum diem, tum ad vi. Calend. Martij. Atqui luce meridiana clarius est, Cypriani non esse, quum, vti rectè adnotauit Erasmus, inter Cyprianum & Pipinum immensum sit annorum interuallum. Quisquis autem sit, est Vincentio Bellouacensi vetustior, quippe qui ad verbum ferè hæc transcripserit; & fortassis etiam Segeberto, qui etiam translationis huius capitis meminit.

D. Cyprian.

NARRAT [1] Iosephus vinctum fuisse abductum Ioannem Baptistam in Castellum Macherontą, ibique caput eius truncatum fuisse: [2] narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste ciuitate regionis Palestinæ, quæ quondam Samaria est appellata. [3] Post longum verò tempus monumentum eius pagani inuaserunt, & ossa per campi planitiem dissipauerunt, rursúmque collecta igne concremauerunt, & postea per agros cremata proiecerunt. Postea vèro aduenerunt quidam Monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum eiusdem monumenti, audientes ea quæ Ioanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum alijs viris religiosis Athanasio Alexandriæ Pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt seruata, vsque ad tempus Theophili eiusdem vrbis Episcopi. Qui Theophilus iubente Theodosio principe omnia idolorum fana in illa regione Christo fauente destruxit, & Ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem eiusdem sancti Ioannis Baptistæ consecrauit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem Ecclesia [4] congregatis ibi vicinis Pontificibus ex omni parte cateruatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente Paschali festiuitate, decollatus est Ioannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput eius iussit; & multo post decollationem eius, accedente illo anno quo constructa est Ecclesia in nomine eius, & ossa eius ibidem collocata à

Theophilo Pontifice, iubente Theodosio principe, in honore eius consecrata est quarto Kalendas Septembris. Solemnitas namque eius mirificè est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum adhuc erat in loco, quod illud in absconso vxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam à filia in disco suscepit. Si quis omnia pleniùs voluerit scire, Chronicam Marcellini principis legat, & ibi reperiet duos Monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani Imperatoris. Quibus Monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hìc fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & vbi fumum e terra ascendentem videritis, fodientes ibi, caput Ioannis Baptistæ ineunctanter inuenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportauerunt. Et non multo post à latronibus raptum est: qui mittentes in quendam specum ibidem dimiserunt, donec idem Ioannes, Christo auxiliante, cuidam viro religioso, nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur vt eremita, reuelauit dicens: Accipe caput meum, quod in hoc specu depositum est à latronibus, & defer illud Iuranno Episcopo, qui nunc præest Alexandriæ ciuitati post Theophilū Deo charum, vbi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur solemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & Ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Ioannis Baptistæ ad ciuitatem Alexandriæ à Marcello presbytero, & datum Iuranno Episcopo, quarto Kalendas Septembris. Et Iurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festiuitas collectio beati Ioannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inuentio ac reuelatio capitis eius. Iamque idem vir Domini Iurannus Episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migrauerant. Annis euoluentibus non plurimis cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho Felici nomine, qui orationis gratia ab occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus, & pergens ad ciuitatem Alexandriæ inuenies ibi Ecclesiam in honorem sancti Ioannis Baptistæ consecratam, vbi caput eius cum tribus paruulis Innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ, in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reuerendus senex, gaudio amplissimo repletus; pergens illico vbi iussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properánsque ad locum, thesaurum sibi à Deo destinatum in vnius sportellæ conclusit sinu: Statimque retrò iter arripiens, iunctis sibi socijs septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallánsque clam omnem regionem illam, perueniens ad littora maris inuenit nauem eum remigijs ac gubernaculis à Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretij margaritis. Igitur fratres & socij eius descendentes cum eo in naui, gratias agentes in hymnis, & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora. Cúmque in mare iter agere cœpisset Felix, eleuatis oculis ad cœlum palmas tetendit dicens: Domine Iesu Christe, qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia qui in eis sunt, & profundum abyssi intueris, qui super vndas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti, libera nos it de magnis fluctibus huius pelagi, vt viuentes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cœlis, vt sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida, & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & preciosas margaritas collocandas. Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra nauem, & de medio nubis egressa est columba ad instar niuis candida, & super puppim nauis immobilis perstitit, tam in die quàm in nocte, vsque dum in partibus Aquitaniæ ad littus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe à terra se esse cognouissent, diuerterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de naui ad terram, paulisper requieuerunt. Mouentes autem ex eodem loco, duobus milliariis peractis, inuenerunt eminus corpora mortuorum, ta regem videlicet Vvandalorum cum omni exercitu suo iacentem super faciem

ciem tertæ, vt opinor quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat isdem populus crassa cetuice " de * vagina sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transuexit in partes occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nunciatúmque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Vvandala regnum eius inuaderet. Misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, nec non Angolismæ, sic omnes terminos eorum, vt contra eos pergerent ac dimicarent: quia idem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniensi " super fluuium Vultonæ, in Palatio qui vocatur Engeriacus, inter medios fines Pictauorum ac Xanctonicæ. Denique cum idem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita vt nullus euaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi à Domino auxilium de cælo fuisse præstitum, & vltionem de inimicis, ita vt non minuerentur de exercitu suo, " nisi viginti viri quos præ cæteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum reuocat, pergere cupiens ad propria. Cúmque ab hac cæde quasi quatuor milliaribus disiuncti essent, figere tentoria imperat, pressúsque somno stratum suum parari in papilionibus iubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox diuina oblata est, dicens ad eum: Cur te piget somnus ita pressit? Noueris magni viri Ioannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab oriente cum tribus paruulis Innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter eius meritum in hoc prælio diuinitus victoriam tibi à Domino esse collatam. Respondit ei Rex Pipinus in visione dicens: Si tanta beneficia propter eius meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum inuestigare vel inuenire potero eum. Respondit ei vox diuina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & vnus qui cæteris præesse videtur Felix vocatur. Vade " in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benignè suscipe: adornatásque preciosissimas margaritas, pacificè tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix visa tanta multitudine cæsorum corporum, pauore perterritus, tamen de adiutorio Dei confisus, confortat socios, & vt paulisper iter agerent, admonet. Diuertentesque ex aduerso, paruulum sibi statuerunt habitaculum, vt eadem nocte vsque mane in eodem permanere potuissent. Prædictus autem rex Pipinus à somno euigilans, intra sem & ipsū cogitat et tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet, recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mitténsque concitus accersiri iubet virum prudentem, ac bonis operibus pollentem, nomine Felicem vt de tanta manifesta visione Dominum pulsarent, vt ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inuentum est, vt exutis vestibus & calciamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo diuino admonitus fuerat, obuiam famulis Dei procederent. Cumque se mutuo conspexissent, iacentes, tam ipse quàm omnes qui aderant, proni in terram, tam diu adorauerunt, quoadusque famuli Dei ad locum vbi iacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se inuicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Leuantésque se a terra, lacrymabiliter interrogabant se inuicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens à Deo esse manifestata, retexit historias, quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum suum absconditum diuina misericordia ei reuelauerat. " Et facta oratione cùm omnes respondissent, Amen; eleuatis Felix preciosissimis margaritis, capite scilicet Ioannis Baptistæ & reliquiis sociorum eius, beatorum martyrum Innocentium: cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum. Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi vnus vir ei obuiam processit numero triginta millia virorum. Exequias verò mortuorum qui in prælio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cœlo à Domino per præcursorem suum Ioannem, vt eius reliquiæ deportarentur diuina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, vt quidquid peteretur, sanctus Ioannes Domino annuente tribuere posset. Apprehendentésque sportellam, in qua beati Ioannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox vt tetigit ossa iacentium, vita per

*regione.

mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter ac si à somno essent excitati; & qui à flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Vident autem Rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Ioannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cœlo & in terra. Vir autem Domine Felix & socij eius gaudio repleti, vna cum Rege Pipino & exercitu eius leuantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Ioannis Baptistæ, & beatorum Innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cúmque nulla mora fieret in eundo, peruenerunt [4] ad quandam villam, quæ appellatur Vultronia. Cúmque ibidem paulisper quieuissent, obuius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cúmque de eodem loco eis moueri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem [5] cognomine Matheuallis. Cúmque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, tependo se trahens obuiam eis processit. [6] Qui inuocans meritum beati Ioannis, ita redditus est sanitati, vt firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis. Iámque propinquã tes ád locum quò tendebant, super fluuium Vultonnæ ad Palatium nomine Engetiacum peruenerunt. Audiens autem omnis populus à maximo vsque ad minimum, à viro vsque ad mulierem, omnes simul in vnum conglobati obuiam eis processerunt. Cúmque ibidem ante palatium Regis Pipini peruenissent, in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno feruore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatúsque est vniuersus populus lætitia magna, & celebrauerunt solemnitatem huius diei quatto Kalendas Septembris, & reuersi sunt vnusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socij eius cum venerando rege inter cætera Dominum deprecabantur, vt eis salubre consilium suggereret, quonam in loco sancta membra locarent. Ædificantésque basilicam, & in ea [7] concauum ciborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe à Vultonnæ littore, [8] sed vt arbitror, centum stadiis. In quo cum aromatibus [9] & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Ioannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium innocentium corpora simul in hoc ciborio concluserunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui à duobus fere miliariis per profundissimos terræ meatus ad palatium eius ductus decurreret, & in ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus ciborium per concauam marmoream columnam ebulliret: ibique sacri baptismatis ablutio fieret, sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Conuocans igitur Rex Pipinus, & beatus Felix Pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles, benedicentes Ecclesiam, atque in honore eiusdem Ioannis Baptistæ dedicando mirificè consecrantes, prædiis ac possessionibus suis à progenitoribus sibi dimissis eam nobiliter dotauerunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum seruituros statuerunt, postmodum multa domino mirabilia operante per famulum suum Ioannem Baptistam. Tandem verò metam narrationi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, vt sua potenti dextera suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui viuit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

ADNOTATIONES IN Tractatum de reuelatione Capitis Ioannis Baptistæ.

1 Narrat Iosephus] *Lib. nempe 18. Antiq. 10. seu iuxta nouã versionem 7. Quod ipsum ex illo repetit Euseb. lib. 1. hist. Ecclesiast. cap. 13. seu iuxta Græcum exemplar. 11. & postea Beda in ca. 14. Marci: Vbi quum iisdem verbis vtatur, atque adeo illinc hæc transcripta ad verbum videantur, non sum veritus reponere:* in Castellum Macheronta abductum, *pro eo quod erat duntaxat:* in Castello Macheronta.

2 narrat historia Ecclesiastica sepultum, &c.] *Cum eodem prorsus etiam sic lego: pro eo quod erat:* ac denuo sepultum *Quia nullam huius rei facit mentionem Iosephus, sed historia Ecclesiastica lib. 11. cap. 28. auctore Rufino in sua ad Eusebium appendice.*

3 Post longum verò tempus) *Tempore nempe Apostatæ Iuliani, inquit Beda cum Rufino: qui etiam ambos narrant, adfuisse tunc, quum dispergerentur ossa Baptistæ, Monachos, non postea aduenisse. Ex quibus etiam omnino legendum censeo:* Philippum, *pro* Iosephum : *præsertim consentientibus Petro Trecensi in historia Scholastica, (vt omittam Ms. quendam de hac re tractum) & Adone in Martyrologio ad IIII. Kalend. Septemb. qui cum Rufino missa dicant hæc ossa.*

Athanasio

Athanasio per Iulianam Diaconum.

2 congregatis ibi vicinis Pontificibus] Prorsus etiam hoc lego, sibi, & rursum: collocata, pro: collata.

5 Chronicam Marcellini Principis] Antea mendosè legebatur: Marcelli. Citat enim etiam Beda loco citato Chronica Marcellini Comitis. Is enim ad chronicon Eusebii & Hieron. Appendicem scripsit, & produxit ad tempora usque Iustiniani, quæ excusa est cum fastis Consularibus Onuphrii Panuinii.

6 qui mittentes in quendam specum] Etiam hunc locum sic ex coniectura castigaui, pro eo quod legebatur duntaxat, mittentes in quodam specu. Atqui quod auctor à latronibus, Marcellinus Comes & Simeon Metaphrastes, à figulo quodam raptum dicunt sacrosanctum Baptistæ caput. Atque hinc factum puto, vt maluerit Beda tum loco citato, tum in homilia de Decollatione seu Natali D. Ioannis Baptistæ, non aliud scribere quàm incuriæ culpa deperditam. Quod de verbo ad verbum etiam transscriptum est, in Bedæ & Adonis Martyrologiis ad 6. Kalend. Martii, quem Peritium vocat Metaphrastes. Quibus locis, vti & apud Vsuardum, legendum esse: Emessam seu potius Emesum Phœniciæ ciuitatem, non Edessam, patet tum ex Marcellino, Metaphraste, & Petro Trecensi: tum ex dicta narratione, & Martyrologio D. Donatiani Ms. & ipsius Adonis chronicis.

7 & defer illud Iuranno Episcopo qui nunc præest Alexandriæ] Beda legit: Iulioramo, Petrus Trecensis: Iuliaramo, illud accedit magis ad veram lectionem Metaphrastis, qui cum Ms. cod. legit: Vranio, præsertim quum Marcellinus Comes legat: Iuliuranio. Qui tamen non Alexandrinus sed Emissenus Episcopus fuisse ab illis omnibus perhibetur, atque adeo videtur auctor memoria lapsus, dum Alexandriæ Episcopum facit & successorem Theophili, neque enim inter Alexandrinos Episcopos Vranius recensetur aut Iulioranus.

8 Felici nomine] Ms. liber: Felicio, & postea vbique similiter.

6 ad ciuitatem Alexandriæ] Etiam hic sui oblitus videtur auctor, fortassis ex eo, quod apud Alexandriam (vti prius dixit) ossa D. Baptistæ essent recondita, & in eius honorem ædificata Ecclesia. Nam etiam pro aliis facit quod habet Sigebertus in Chronico ad annum Domini 761. Caput Ioannis Baptistæ ex Edessa (nam sic legendum censeo pro eo quod est: in) ciuitate transfertur. Nam de translatione in Gallias, id intelligi patet ex Vincentio Bellouacensi, Petro Trecensi, & Antonio, item ex Chronico quodam Ms. Guilielmitarum incerti Auctoris.

10 in locum quem tibi ostendero] Sic lego ex Ms. cod. pro: in loco. Addo etiam ex eodem paulopost: & Item: abierant, pro: ibi erant. Adieci etiam: clam, Rursum legit ille: remigiis, pro: remigibus.

11 de magnis flectibus huios pelagi] Ms. cod. de fluctibus huius pelagi magni. Ex quo adieci vocem: sæculorum. Item: candida. Rursum cum illo lego: duobus milliariis peractis, pro: quasi milliaria duo.

12 regem videlicet Vvandalorum, &c.] Intelligendum est istud, aut de strage Chilxingi Aruernensis, & Amingi Pictauiensis, Comitum, quale quid indicat Sigebertus, qui in auxilium venerant duci Aquitaniæ contra Pipinum: aut de ipsa cæde Vvayfarii ducis seu Regis, interfecti apud Petragoricas iuxta Adonem & Aimoinum: vt Vvandalos illos nuncupet, quod à Vvasconibus, atque adeo & Vvandalis orti essent. Aut certe reliquiæ quapiam Vvandalorum rursum Gallias tunc infestarunt, quemadmodum eos fecisse scribit Robertus Gaguinus paulo ante, regnante Carolo Martello Pipini patre.

13 de vagina sua] Vincentius: de regione sua.

14 super fluuium Vultonnæ] Hoc rursum ex Ms. cod. pro: Vultonna, & hic & postea. Ex coniectura vero paulopost, vltionem, pro: vltorem.

15 nisi 15. viri) Vincentius, triginta.

16 in occursum eorum) Iterum hoc ex Ms. cod. pro: in occursu, & ex coniectura, adornatásque preciosissimas margaritas, pro eo quod longe aliter Ms. deprecatisque sanctorum meritis iuxta quem etiam lego, ac bonis operibus pollentem, pro, ac in omnibus operibus. Item, manifestata, paulopost, pro: manifesta, & Hierosolymam adierat, ac, reuelauerat, pro, Hierosolymis iuerit, ac, reuelauerit.

17 & cum omnes respondissent, Amen) Prorsus & hoc lego ex coniectura, pro, tamen, Ms. vero codex legit, Deogratias, Adieci vero ex eodem, de cælo, & legi, redeunt, pro, redirent.

18 ad quandam villam quæ vocatur Vultrooia] Ms. cod. Vultrona.

19 cognomine Matheuallis] Idem coniecturam meam hanc confirmat, pro, cognomen, legit tamen, Mateuallis.

20 Qui inuocans meritum, &c] Ex eodem integram hanc periodum adieci, & paulopost seposui, peruenissent, pro, venissent.

21 concauum ciborium] Adieci ex Ms. cod. concauum.

22 sed vt arbitror centum stadiis] Longe aliter Ms. vt arbitror cubitis centum ratione Geometrica.

23 & plurimis bonis odoribus] Ms. cod. vnguentorum odoribus, & pro, corpora, legit, pignora. Quo recte etiam adieci: bituminéque sigillato munierunt.

DE DVPLICI MARTYRIO ad Fortunatum, auctore Neoterico.

ARGVMENTVM.

Dvplex Martyrij genus multis prosequitur; alterum per quod sanguine Christum confitemur: alterum, quo bonis operibus Christo testimonium reddimus. Atqui Cypriani non esse patet, quod in eo Diocletiani Imperatoris & belli Cæsarei contra Turcas fiat mentio: sed Neoterici cuiusdam esse censeo: & H. Granius ipsius Erasmi esse indicat. Etsi enim subinde quædam schemata & sententiam vnam atque alteram ex Cypriano transcripserit, atque adeo etiã anni 240. à Christo passo, & Africæ meminerit, vt fucum faceret: stylus tamen & alia quædam, de quibus in Adnotationibus latius, auctorem produnt.

MVLTIPHARIAM multisque modis ago gratias. Fortunate mihi in Domino charissime, diuinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitauit ad extimulandum officiũ meum, vt vnico libello commilitionibus nostris materiam subministrarem, vnde sibi gratia spiritus opitulante, munimenta reliquaque fabricarentur aduersus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod vtriusque nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunauit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, vt ex his quoque per Dei gratiam certam victoriam nobis promittere debeamus: eóque libentius obtemperaui posterioribus tuis litteris, quibus orat tua charitas, vt quoniam hoc auspiciis Domini nostri Iesu Christi bene successit, addam volumen alterum de duplici Martyrij genere: quorum vnum exhibetur, cùm sæuit tortorum immanitas: alterum occultius quidem est, sed nihilominus fortem animum postulat, multáque diuinitus armatura communitum. Vtinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitionibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodum enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspicatum, nisi illo prosperante. Sane & vestris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar. Martyr (vt iis quoq; notum est qui Græcè nesciunt) testem sonat. Quanquam autem post exortam Euangelicæ veritatis lucem, Ecclesiastica consuetudo cognominis huius honorem propriè tribuere cœpit iis, qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt in professione nominis Iesu Christi, & Euangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimonium reddit Deo. Non quod ille cuiusquam egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, vt nec vllis hominum honoribus fieri possit honoratior, nec vllis mortalium ignominiis obscurior. Sed tamen ita visum est æterno illius diuinóque consilio, vt suam bonitatem, sapientiam ac potentiam apud homines per homines velit illustrari, sicut mundum gubernari voluit per Angelos, cùm Angelorum ministerio non egeat, multáque hominibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, qui quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quanquam, vt dixi, ad illam ineffabilem maiestatem nulla pertingit ignominia, tamen in scripturis ita loquitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyse expostular, quod apud populum ob laticis penuriam murmurantem in Cades deserti Sin, ad aquas contradictionis non sanctificarit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non est illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis expectatam, sed tantum è montis vertice procul aspicere licuit. Porro quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem: quod ipsum tamen ex aliis scripturarum locis liquere potest, si minus illorum testimonio fidimus, quandoquidem & in Oratione dominica: Sanctificetur nomen tuum, dictum est pro, glorificetur siue clarificetur nomen tuum. Sic & Corinthios exhortatur, vt glorificent ac baiulent Deum in corpore suo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciunt boni: ita è diuerso polluitur & infamatur malefactis eorum qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut serui probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignauia, aut serui nequitia, dedecori est duci aut hero; propterea quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiam si prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis existimatio solet dominorum mores ex seruorum moribus æstimare. Vnde etiam hic videmus diuinam scripturam frequenter iuxta mortalium affectus loquentem, velut in Leuitico de eo qui de semine suo dedisset idolo Moloch, dicit: Quia polluit nomen sanctum meum. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei vero nomen in se semper est gloriosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum. Sic & apud Ezechielem clamat nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israëlitarum. Quin & beatissimus Paulus scribens Romanis ex auctoritate

Deut. 1. Num. 20. Mat. 6. 1. Cor. 6. Leuit. 20. Ezec. 36. Rom. 2.

auctoritate prophetæ dicit, appellans Iudæos legem profitentes, sed ea quæ lex vetat facientes: nomen Dei per vos blasphematur inter gentes. Et in Oratione Dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate redemptoris, oramus vt sanctificetur nomen Dei patris, hoc est, vt inclarescat & illustretur apud homines, vtique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos rectè geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum diuinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. Ergo quanquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum filium eius, nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quàm sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemptæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium diuinæ potentiæ, præsertim apud incredulos; nam his proptiè data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam reuocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: In Beelzebub eiicit dæmonia. Cæterum vbi ventum est ad sanguinem; ibi deiectum est Satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Ioannes Euangelista triplex in terra testimonium; spiritus, aquæ & sanguinis: quod efficacissimum est, postremo recensens loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Iesum videre meruit Ioannes Baptista, an alij viderint incertum. Certè hoc testimonium Ioanni datum est, quo definiret dubitare de Domino Iesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Ioannes Euangelista, nec satis constat, solus ne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lauacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita iustitiæ quam confert sanguis? Quanquam hi tres vnum sunt, vnus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur vnum esse, quoniam vndique sibi constat testimonium, nec vlla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima iungit amicitia, propter summum animorum consensum, vnus animus esse dicuntur. Ac iuxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta, atque etiam instrumenta. Quandiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est? vnde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui viuunt & expirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum anemon vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, à corde vbi fontem habent sparsi per vniuersum corpus, sed præcipuè per arterias commeantes, licet & alijs partibus omnibus mixti: hi si subito euolent, mortem præsentem adferunt: sin ineludantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem (vt arbitror) medici phlegma vocant, sparsus & ipse per vniuersum corpus. Huius vsum nunquam sentimus euidentius quàm in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati iudicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, vt non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quoduis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumpto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quàm extinguitur lucerna consumpto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ: quod tamen non humiliter factum opinor à nobis, vt dilucidius fiat charitati vestræ mysterium, in cuius contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam iuxta naturæ considerationem tunc ista magnam vim habent, cum in viuo corpore sua munia peragunt; at iuxta mysticam Philosophiam, tunc demum plurimum valent, cùm corpus relinquunt. Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem: sed cum in cruce, clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod iuxta naturæ ordinem, & vbi vitalem flatum emisisset, desiit viuere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum de-

2. Cor. 4. — 1. Cor. 14. — Luc. 11. — 1. Ioan. 5. — Mat. 3. — Mat. 27. — Heb. 5.

ponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Cêturio, sic enim narrat beatus Marcus: Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic expirasset, ait: Verè hic homo filius Dei erat. Quid morte abiectius iuxta carnem? sed nihil morte potentius iuxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum, quod è latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, vt absolueretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum vt nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit vt nos ablueremur; quidquid resederat in corde sanguinis, emisit vt nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens, cum sint vnum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id à cibis submouebatur edicto regis: præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quàm spiritus aut aqua. Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in Martyribus, plurimis fuit offendiculo: non iam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cùm dicerent illum in furorem versum: sed mors illius non solum piis, sed impijs etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit, quod Dei virtus in infirmitate perficitur. Ibi fracta est Satanæ tyrannis, ibi deuicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi deiectus orcus, cœlum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: Pater clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te: Quid homine mortuo contemptius? Quis enim vel Cesarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi scissum est à summo vsque ad imû, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, reuixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Nunquam per omnem vitam magis declarauit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis viuum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriem, quæ Deum ab hominum genere separabat, solus potuit vnica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & Satanæ in nos ius vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum, vmbræ erant illa & typi futurorum. Nec vllus hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter vnici illius agni sanguinem, cui Baptista tribuit testimonium dicens: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi. Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non huius aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum vniuersum occuparat: hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit euidens testimonium, melius pro nobis loquens, vt inquit Apostolus, quàm sanguis Abel. Si quidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam à nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatij plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est: Abba pater, testificans quod sumus filij Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata: & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pauitas tyrannum Satanam? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te saluum voluisset Deus, non tradidisset vnigenitum suum in mortem. Nemo maiorem charitatem habet, quàm vt animam suam ponat pro amicis suis. Si non est maius eximiæ beneuolentiæ testimonium, quàm si quis vitam impartiat amico; grauius est dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis fecit amicos ac filios Dei: atque vt consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem: vt per eadem aleremur, per quæ sumus redempti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus testamentum, quemadmodum Hebræis scribens præclarè docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consignatum & corroboratum est nouum testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cuius contagio peccant quicunque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, vt fortasse non oporteat

quendam

Marginalia: Marc. 15. / Ioan. 19. / Leuit. 7. / Deut. 12. / Mar. 3. / 2. Cor. 12. / Ioan. 17. / Mat. 27. / Ephes. 2. / Coloss. 2. / Ioan. 1. / Heb. 12. / Rom. 8. / Ioan. 15. / Heb. 9.

quenquam cæterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset, qui non dedignatus sit discipulos suos vocare amicos, seruulos suos vocare fratres & cohæredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificauit patrem in hoc mundo, atque etiam in cœlis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio Sanctorum, quasi sit vna passio domini & seruorum. Id ne quis existimet parum religiosè dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur, ita scribês Collossens. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia. quis enim nescit, fratres, quàm vberem [illegible] Ecclesiæ seges, Apostolorum ac cæterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis ac magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis à Christo stirpe surgens, & occupans orbem vniuersum, quacunque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone vsque ad Austrum. Ecce, fratres dilectissimi, à Domini redemptoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; iamque huius vitis palmites penè latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas serutantur, narrant adamantem 9 nullæ chalibis duritiei cedentem: hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum cor saxeum cor plus quàm adamantinum, emollit sanguis Christi, & huius Martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat. Hoc argumento summus ille pastor, & vt Petrus ait, princeps pastorum testificatus est se esse pastorem bonum: quia animam suam posuit pro ouibus, nobis exemplum præbens, vt qui pro nostra qualicunque portione " vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarii quàm pastores. Domini verbi congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus: causam adiecit cur ea libenter pateretur: Cuius, inquit, factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis vt impleam verbum Dei. Et alio quodam in loco scribit se repleuisse Euangelium. Sicut ergo mortibus Martyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot Martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Euangelium. Sed interim grauissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo 11 cum adhuc recens ille Christi sanguis feruere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit charitas: atque hoc grauius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui, non solum non opponunt corpora sua aduersus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui, & ambitioni seruientes, adeóque non implent verbum Dei, vt illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent: nec cogitant quod ille pastorum princeps seuerissimo iudicio reposcet singulas oues, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: non melius est vt omissis querelis, nos inuicem ad officium quod Christo debemus, exhortemur. Triplex à Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. 12 Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cœlestem vitam prouocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostráque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum, morte hominum glorificari Deum, audi beatum Ioannem in Euangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, vt vbi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quò nollet, ita loquebatur: significans qua morte esset glorificaturus Deum. Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum, propter iustitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificauerunt Deum. Nam eleemosynas, ieiunia, precationes, aliáque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certò persuasum haberet, nihil aduersi posse

Ioan. 15. Coloss. 1. 1. Pet. 5. Ioan. 10. Coloss. 1. Rom. 15. Ioan. 21.

accidere iis qui persistunt in charitate Dei. Neque tamen statim Martyr est, qui occiditur: occiduntur & sicarij & piratæ: nō supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter consciuisse necem, aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & Martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiunt cruciatus: hoc modo se quidam malefici muniunt aduersus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita vt vel mortem impauidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile, non videmus nisi in Christi Martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quàm de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non aliud spectant, quàm in cælum, vbi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declarauit animum mitem ac placidum, quàm vllum potuisset silentium. Quàm blanda oratione compellat Iudam proditorem? quàm placidè respondit cæsus alapa? quàm nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphę? quàm tranquillè respondit Pilato? Denique cùm Pharisæi veluti victores mouerent capita sua, amarissimis conuicijs in illum debacchantes, ille mitissimus clamat: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Non igitur mori per se, testimonium est, sed sic mori, est testimonium prębere Deo. Stephanus iuuenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicóque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cælum. Illic videre meruit, cuius præsidio superior erat persequentibus. Qui verò timet Deum, non metuit hominum sæuitias. Qui ex animo diligit vitam cœlestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, Viuere Christus est, mori lucrum. An non ingens lucrum est, hanc & breuem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna

Luc. 23.
Esai. 53.
Mat. 26.
Ioan. 19.
Act. 7.
Philip. 1.

felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in cæteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrij, quem aiunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abiecit se in terram, prolixè atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium, ac tristitiam vsque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cùm omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est: omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidijs vincitur naturæ infirmitas? si nos totos humi prosternamus, hoc est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem diuinæ voluntati submittamus, dicamúsque illa ex animo, ex toto corde: Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo, sed sicut tu vis. Noui ego ac fleui quosdam magna animi fortitudine præditos; qui iam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa; Dimouerant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, vngulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquúmque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciantum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt è manibus. Vbi quis ita cogitat: hoc possum, illud perpeti non possum; nunquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit diuinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem, is demum firmus est & inuictus. Hoc autem fieri non potest; nisi adsit vera ac viuida fides, nihil hęsitans, nihil disquirens: ne cogitaris quanta sit tyranni sæuitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis. Ergo vt à digressione reflectamus ad id quod erat constitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quàm vita, ita voluit Martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius

Luc. 22.
Philip. 4.
Luc. 22.

infirmius quàm vinciri, damnari, cędi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc species interdum misericordiam mouet etiam sæuissimis tyrannis. Verùm vbi iam ad monumenta Martyrum pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur Monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola, tum apparet quam sit efficax ac potens Martyrum sanguis. Præsentia infirma, Epistolæ graues: quod ait beatissimus gentium doctor; hoc & ad Martyres rectè accomodabitur; vita infirma & contempta, mors grauis ac potens. Iam non est par omnium Martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in medijs flammis inuenere refrigerium, & septi innocuo elemento, velut in conclaui canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est vsus. Beatus Andreas, vt habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alij diutinis ac varijs cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri Martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Nouit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maximè conducibile sit. Tantum illud assiduè cogitandum est: Siue viuimus, siue morimur, Domini sumus. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat grauem ac diutinam molestiam: tantum fidat ei cui certat, is non patietur quenquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione prouentum. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, vt cognoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegauit Dominum, vt edoctus quàm nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quo modo autem confirmaret? vt sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in Domino. Sed iam tempus est, vt de altero martyrij genere disseramus charitati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune: neque enim semper sæuiunt Nerones, Diocletiani, Decij, ac Maximini: nunquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam: nunquam tamen defutura sunt certamina, nunquam martyria quibus homines pij glorificent Deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc exilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Iesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cœleste theatrum, Angelorum myriades & iustorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem: & charitatem inuictam, quam habent erga Dominum Iesum, integritate & innocentia vitæ testificantur. Nec solùm professione fidei, quæ iuxta Paulum ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in Euangelio: Vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Nec Paulus Apostolus scriberet Galatis. Et in me glorificabant Deum. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur, ac dehonestatur impia vita sui populi; vtique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud nos Astrologorum & philosophorum impia sapientia, qui cum Deum cognouissent; non tamen eum vt Deum glorificauerunt. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viuentes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec iustus esset nec verax: aut quasi non viuus esset, sed mulri: aut quasi saxis esset adsimilis. Id autem euidentius etiam testatur beatissimus Paulus, scribens ad Corinth. Empti, inquit, estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro. Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, vt semel à peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus. Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial, nonne dedecoratur ille cuius insignia gerimus? Contra sicut Imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lauit, quos sanctificauit, quos spiritus donatiuo digna-

Marginal notes: 2. Cor. 10. — D. Cyprian. — Dan. 6. — Dan. 3. 34. — Rom. 14. — 1. Cor. 10. — Mat. 26. — Rom. 10. — Mat. 5. — Galat. 1. — Rom. 1. — 1. Cor. 6. — Philip. 4.

tus est si vitæ sanctimonia declararint. Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: an non Dominus magis glorietur super his pro quibus mortuus est? Iam quod in libro Iob ad hunc modum Satanæ loquitur Dominus: Num animaduertisti seruum meum Iob, quo modo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malitia? nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo vsus est, scribens secundam ad Corinthios Epistolam: Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius est nomen bonum super vnguenta pretiosa. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subiecit Apostolus: in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Quo modo glorificatur Deus in his qui salui fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quo modo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius iustitia. Nunc ipse sermonis cursus nos eò deduxit, vt doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Iesu Naue Achan, qui quoniam contra diuinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta, populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Iosue dixit Achan: Fili mi da gloriam Domino Deo Israel, & confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Confessus, dedit pœnas, & auersus est furor Domini. Ea confessio clarificauit Dei iustitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: iustitiam, quod non sine causa passus esset hostes aduersus Israelem inualescere, quodque leges ipsius nullus hominum impunè violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum vniuerso populo, quantum periculum sit Dei iussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faueret præuaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Iudæus ob vnicum peccatum, quod ipsi leue videbatur, seuerissimas pœnas dedit, lapidatus ab vniuerso populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim iudicat Deus bis in idipsum. Sed quæ pœna manet illos, qui post tantam Euangelij lucem & gratiam, postea quàm semel illuminati sunt, gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt æquè bonum Dei verbum virtutésque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem inuitantem. Eiusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum, qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius? E diuerso, quanta totius Ecclesiæ exultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in Euangelio xv. Lucam loquentem: Ita dico vobis, quod gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta nouem iustis, qui non indigent pœnitentia. Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta nouem ouibus, vnam quæ à grege aberrauerat multo labore quæsitam, ac tandem inuentam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ dragmam perditam inuenerat. Ita dico vobis, gaudium erit coram Angelis Dei super vno peccatore pœnitentiam agente. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & eius angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quàm citra lapsum perseuerare in innocentia: sed scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse peccatorum conuersionem. Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat. Atque interdum piorum hominum lapsus quamuis enormes, diuina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene,

Iob. 1. 2. Cor. 2. Eccl. 7. Iosue. 7. Num. 1. Heb. 6. Luc. 15. Ezech. 18.

dalene, quibus nunc Ecclesia præcipuè gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Præterea non hic loquitur de verè iustis, sed de iustitia Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: Non est opus sanis medico, sed malè habentibus. *Matt. 19.* At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicunque obseruatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum. Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, vt tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, vt nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. *Coloss. 3.* Frustra enim ceruicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant aduersus spiritum, odium, inuidiam, auaritiam, superbiam, libidinem: quibus quicunque seruit, Deum quodammodo abnegauit: & Christum ore profitēs, vita Satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cùm sit verax ac salutaris: *Matt. 6.* quidquid homo quiuis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus seruire dominis: vnus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, & totis viribus diligendus. Quisquis igitur ore dicit, credo in vnum Deum, & seruit auaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat; aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cum vita satanam colat. *Matt. 7.* Efficacius autem est vitæ, quàm linguæ testimonium. Non omnis qui dicit: Domine Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cœlestis. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo *Ioan. 5.* Dominus in Euangelio ꝑ Ioannem ita loquitur: Opera quæ dedit mihi pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: non est Deus, nec est scientia in excelso. *Psal. 13.* Quis non contremiscat, quis non inhorrescat? quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros: cùm quis victus tormentis, iussus abnegare Christum, abnegat, & ad Iouis statuam thus adolet? Quàm trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ suę, ne terra dehiscens nos absorbeat? vt interdum vnius impietas, supplicii consortio multos inuoluat: & sunt scelera tam immania, vt vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniuentes: Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: *Tit. 1.* Profitentur se nosse Deum, factis autem negant. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: *1. Tim. 5.* Si qua autem suorum, maxime domesticorum, curam non habet: fidem negauit, & est infideli deterior. Si fidem negauit; quę negligentius habet suam familiam: quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis vtique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cùm ait: *Philip. 3.* Quorum finis, interitus, quorum Deus venter est. Quos eosdem taxat scribens Romanis: *Rom. 16.* Huiusmodi Christo Domino nō stro non seruiunt, sed suo ventri. Seruire; iuxta scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt eum quem habent pro Deo. Iam de auaritia manifestius etiam pronunciat scribens ad Colossenses. Mortificate, inquit, membra *Coloss. 3.* vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus. Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulachrum, quanto iustius eos execramur qui toto pectore seruiunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si auarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hæreditate obuenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos quid censendum est de his, qui lenocinio, qui fœnore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, pro opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum seruitus non solum inuenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. "Porrò temulentia adeo communis est Africæ nostrę, vt propemodum non habeant pro crimine. An non videmus ad Martyrum memorias Christianum à Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc leuius crimen esse ducimus, quàm hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo grauius, si rem recta ratione velimus expendere. Cùm tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola

Ioui, & esto amicus noster, aut morere: sæpe lingua negat, corde reclamante: & manus adolet thus, cum animus intus adoret Christum: quanquam hoc quoque grauissimum est crimen, tamen aliquam impietatis culpam eleuat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi Satanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiscentiam? Abnega Christum, & esto diues: Sacrifica Mammonæ, & Christo nuncium remittito. Quid est quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam nisi exerceas. Nec dicit morere, sed oblecta oculos; immò potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breue tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hoc sponte submittis genua Satanæ, & abnegato Christo, te totum illi mancipas. Quid autem Christus? Meus esto, & viue in æternum. contemne diuitias temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cœlum. Ac Deus ista pollicens deseritur; & diabolus tam nihil res, eásque falso promittens adoratur. O fœdam defectionem! O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio sollicitauit humani generis primos auctores? Ostendit pomum, & dedit mortem. Mendacio fefellit: Non moriemini, sed eritis sicut dij, scientes bonum & malum. Atque illi delusi, qualem dominum deseruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas semet coniecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps, qui Euæ locutus est per serpentem, nobis loquitur per satellites suos ac ministros, per lenas & leones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, auocantes à sinceritate quæ est in Christo Iesu. Idem ille loquitur nobis per concupiscentias nostras, quæ viuunt in membris nostris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere, nec ostentat carceres, catenas, vncinos, sartagines, aut caminos incensos, non cruces, laqueos aut gladios, sed tantum: contemne Deum, renuncia vitæ cœlestis hæreditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, super omnia verò secreto conscientiæ cruciatu. Hæc est esca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale est? Dicat maiore cum fide beatus Apostolus; Stipendium peccati, mors est. Quæ mors? Corporis, quam solam minitantur & inferre potest tyrannus homo? Non, sed mors gehennæ, quæ finem nescit. Plus potest homo tyrannus, quàm diabolus. Ille quodammodo cogit hominis naturam, hic nihil aliud potest quàm sollicitare. deiicere non potest, nisi assentiaris, contempsisse vicisse est. Maior itaque venia debetur, Christum in tormentis abnegaoti, quam sponte assentienti diabolo; cui credidisse, est Christum abnegasse. Ille mendax est, & omnis mendacij pater, & illius promissa, quantumcunque fronte blandiantur, nihil aliud sunt quàm præstigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque sic sibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, seruio libidini, studeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus sum voluptatibus; sed Christum non abnegaui. At reclamat tibi Paulus: Factis abnegasti; reclamat tibi Dominus ipse: Non potes duos Dominos colere. Et interim horres abominandum thurificati aut libellati cognomen, ipse fortasse thurificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quàm vt hominis natura possit vincere, eo compulit, vt impias voces promat lingua, reclamante conscientia: tu tam vili mercedula sollicitatus, sponte deficis ad eum, à cuius tyrannide te Christus suo sanguine redemit: cuius iam totus es factus, quemadmodum ait Apostolus: Empti estis pretio magno, & iam non estis vestri. Huius militiam professus es ad salutare lauacrum, huic dedisti nomen, huius sacramentis initiatus es, accepisti donatium & pignus spiritus ne quid dubitares de promisso stipendio, simulque diabolo denunciasti perpetuas inimicitias, renunciasti omnibus illius pompis ac voluptatibus, exsufflasti, exsibilasti, iurasti in verba redemptoris: cumque tot vitijs seruias, tibi places quod nondum sis thurificatus aut libellatus. Si quis miles iuratus in verba Cæsaris profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ sciret ingratissima Cæsari; nónne comprehensus ad supplicium, raperetur vt desertor, vt periurus, vt perfuga? Quis autem audiret eum ita se defendentem: non sum desertor, non abnegaui Cæsarem? An non mox audiret, quid refert si lingua tacuit? re ipsa abnegasti, & plusquam abnegasti: qui non solum deserueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hostem imperatoris tui

Gen. 3.

Rom. 6.

Tit. 1.

Mat. 6.

1. Cor. 6.

tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apostatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum est, cum incenso thusculo, aut scripto libello renunciatur professioni nominis Christi; sed vbicunque contemptis Christi legibus, obtemperatur Satanæ. Nec enim refer quid sonet lingua: quæ si sonet Christum, cum animus sit deditus criminibus, non est professio, sed hypocrisis: abnegatura Christum si metus vrgeat, qui premit thurificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ sic inter se pugnant, vt neutra ferat alterius consortium: quotiens hanc amplectimur, illam abdicauimus quotiens vnam reiceimus, alteram agnoscimus. Cuiusmodi sunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial: quemadmodum testatur & beatus Paulus in secunda ad Corinthios: Quæ enim participatio iustitię cum iniquitate, aut quę societas luci ad tenebras? Quę autem conuentio Christi ad Belial? Adhęsisse Belial est abnegasse Christum, vtcunque lingua aut habitu Christum profitearis. De hoc si quis simpliciorum dubitarit, dabo argumentum crassum & euidens. Fingamus tyrannum ita loqui Christiano: Incende thus Ioui: nihil addentem nec exigentem vt Christum abneget: si adoleuerit, nonne cunctis manifestum erit, illum hoc ipso Christum abnegasse, quod Ioui fecerit thymiama, etiam si nihil proferat impium in Christum? Quemadmodum qui magicis artibus vtuntur ("à quo modo nos Domini misericordia liberauit, sicut à cęteris omnibus, quibus iuxta veterem hominem quondam ambulantes tenebamur] tacitè Christum abnegant, dum cum dæmonibus habent fœdus. Iam si 7 Machabæi fratres vna cum matre maluerunt tot cruciatibus exanimari quàm carne suilla vesci, sic existimantes, cum Deum legis auctorem negare, quisquis sciens ac volens legis præcepta violat: quo pacto sibi blanditur, qui in luxu, temulentia, auaritia, rapinis, adulteriis aliisque criminibus consenescunt, quæ gentium etiam leges noluerunt esse impunita? Et cùm tot modis Christum abnegent, cùm toties immolent dæmonibus; pro Christianis haberi postulant? Atque in his sunt, qui palam ista committunt, ac propemodum etiam gloriantur in rebus pessimis; adeo non pudet aut piget admissorum: & tamen audent venire in Ecclesiam sanctorum, audent misceri gregi Dominico. Tales interdum tolerat Ecclesia, ne prouocati magis etiam perturbent populum Dei: sed quid prodest non eiici cætu piorum, si merueris eiici? Nam eiici remedium est; & gradus ad recuperandum sanitatem: eiectionem meruisse, summa malorum est. Ac frustra miscetur cætui sanctorum in templo manufacto, si submotus est à consortio Dei & ab vniuerso corpore mystico Christi: oportet autem & illud considerare, quantopere Christiani abhorrent ab idolothytis, & ab ingressu fanorum, atque ab ipsis etiam simulacris. Cum Beatus Paulus clamet, neque idolum esse aliquid, neque idolothytum; multo minus fanum ex lapidibus constructum, est aliquid: & tamen plurimorum animus ea religione tenetur, vt mortem oppetant citius, quàm gustent idolis immolatum; & inexpiabile piaculum esse ducant, si ingrediantur fanum Iouis aut Apollinis aut Dianæ: seque putent contactu simulacri vehementer contaminari. Equidem probo talium religionem, si sibi constet in omnibus. Nunc, pro dolor, videre est quosdam in his penè superstitiosè trepidos, in aliis, vbi grauior erat metuendi causa, nimium esse securos. Per se non inquinat animam contactus idoli, nec ingressus fani, nec esus idolothyti: sed per se polluit conscientiam amor pecuniæ, incestus, rapina, hypocrisis, & his similia monstra. quàm verò congruit horrere fani ingressum, nec horrere in templo sancto Spiritui consecrato victimas immolare dęmoni? Clamat sanctus Paulus scribens Corinthiis: Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Rursus in eadem Epistola: An nescitis quoniā membra vestra templum sunt sancti Spiritus qui in vobis est, quem habetis à Deo & non estis vestri? Quòd si Christianorum pectora sibi consecrauit Deus, vt in illis inhabitet per spiritum suum; " illic deliciatur & inābular, illic amat sibi offerti victimam puram in omni loco. Et qui in hoc templum Deo sacrum, eiecto sancto Spiritu, inducit abominationes quas in mystica visione conspexit Ezechiel; qui illic sedem facit Mammonę, Veneri, Como, Baccho, aliisque portentis; qui ibi dæmonibus immolat spurcissimas hostias, veretur ingredi fanum gentium, ne contaminetur? " Proinde nemo sibi frustra blandiatur. Deus non irridetur: constet sibi

2. Cor. 6.

Mat. 7.

1. Cor. 7.

1. Cor. 6.

ibidem.

Ezech. 8.

Galat. 6.

nostra religio, nec alios detestemur, ipsi grauioribus obnoxij criminibus: nec alibi simul religiosè timidi, alibi impudenter impij. Sed Christum semel professi, tota vita reddamus illi testimonium, & vndique glorificemus illum, obedientes illius præceptis: vt in hoc cognoscant homines quod verè fidimus illi, quod ex animo diligimus illum, & quòd non simulate ad sacrum lauacrum addiximus nos illius militię. Beatus Apostolus prædixit, nulli piè viuere volenti in Christo Iesu defuturam persecutionem. Si deest tyrannus, si tortor, si spoliator: non deerit concupiscentia, martyrij materiam quotidianam nobis exhibens. Postremo hęc ipsa mala quæ secum defert vita mortalium, quæque piis cum impijs communia sunt, martyrij coronam nobis parabunt: si placidè, si cum gratiarum actione pertulerimus. Neque priuati sunt martyrij gloria quicūque violenta morte consummati non sunt. Quis autem ausit vel Abraham Patriarcham, vel huius filium Isaac, vel beatum Iob eximere è Martyrum numero? Quæ carnificinæ grauius torserunt corpus, quàm Patriarchæ mentem torquebant naturæ affectus: cùm incunctanter ad Dei iussum appararet immolare filium vnicum & vnice charum, in quo tota spes erat illi posteritatis? Quid defuit Isaac martyrio, qui nihil obmurmurans, passus est se colligari & imponi busto? nec expauit in ceruicem vibratam machæram? Cuius autem martyrium audebimus conferre cum his quæ passus est Iob? Quod si quis adhuc diffidit sermoni nostro, certè Beati Pauli verbis non poterit diffidere. Is scribens ad Hebræos orsus ab Abel vsque ad Gedeonem, ingentem sanctorum catalogum recenset, in quo plures sunt qui non defuncti sunt morte violenta: immo pauci sunt qui sic mortui sunt: & tamen de omnibus pronunciat: Et hi testimonio fidei probati inuenti sunt: perspicue declarans etiam vita bona peragi martyrium fidei. Ecclesiæ quidem vsus discernit illos cognominibus. Martyres appellans eos, qui violenta morte decesserunt, Confessores, qui constanter in cruciatibus ac minis mortis professi sunt nomen Domini IESV, parati mortem oppetere, vel potius martyrij supremam coronam ambientes. Apud Deum tamen quicunq; carnem suam cruci fixerunt cum vitijs & concupiscentijs, quicunque Christo vere commortui sunt, eique in baptismo consepulti sunt, vt iam non sibi viuant, neque mundo cui semel mortui sunt, sed ei, qui pro ipsis est mortuus: Martyres sunt, nec Martyrum corona fraudabuntur: in primis autem Monachi, qui verè Monachi sunt, ac virgines quæ verè virgines sunt. Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque ieiunia, neque chameunię Monachum absoluunt: sub his inuolucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod Ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosquam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores iniuriarum, appetentiores vindictę quàm quiuis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quàm animum: cùm beatus Paulus doceat, quod exercitatio corporalis ad modicum vtilis sit, pietas ad omnia valeat. Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & inseruitutem redigunt: sed quod Satanas mille instructus artibus nonnunquam illudit incautis, transfigurans se in Angelum lucis, & ex huiusmodi corporū exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem: cúmque intus madeant spiritalibus vitijs, & sibi, & alijs, habentur pii. Talis erat iustitia Pharisæorum, cui prælata est iudice Christo publicani iniustitia. Ita sunt & virgines fatuæ: quę solidam existimant pietatem, corpus habere viro intactum, cùm animus auaritiâ, superbiâ, inuidiâ & obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falsò viduę, quę dum viuunt in deliciis, Christo mortuę sunt. In summa tamen, quisquis verè Christianus, cuiusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam: quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum. Habet vnusquisque fidelium agones suos, habet aduersarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesię & Angelorum, sed & infidelium: quemadmodum dicit Paulus ad Corinthios: Spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus. Si vincimus, gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesię, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignauia nostra, triumphat Satanas cum Angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumelijs afficiunt, dicentes: Ecce qui iactant se

1. Tim. 3.

Gen. 22.

Iob. 1. & 2.

Heb. 11.

se redemptos à tyrannide satanæ, qui prędicant se mortuos mundo, nihil minus vincuntur à cupiditatibus suis quàm nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis: & indui nouum qui secundum Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cuius arbitrio dicunt se temperati? Cur semper in ore habent Euangelium: cùm tota vita discrepet ab Euangelii præceptis? Quando, creditis, pudore suffunditur Ecclesia, cùm hęc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nònne videmus totum Ecclesiæ cœtum " demittere vultus atque erubescere, quotiens aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex Angelico contubernio defecit ad stuprum, aut coniugium? Quantus mœror occupat omnium nostrûm animos, sed præcipuè pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior renunciauit Imperatori suo? Quantus autem ex aduerso satanæ triumphus? Itaque, fratres dilectissimi, si verè diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum, summo studio advigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, iuxta beati Pauli monita: Viuentea sine querela, vt simplices filii Dei sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo verbum vitę continentes ad gloriam Christi Iesu Regis & agonothetę nostri, qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Fateamur cum illo, vt cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, vt ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis. Cùm, vt inquit beatus Paulus, venerit glorificari in sanctis suis. Nemo coronatur nisi legitime certauerit. Et hi, qui corruptibilem coronam ambiunt, ab omnibus se abstinent, nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere conuenit, vt assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcessibilem in cælis? Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse Martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur iustitiam, vt mortem citius admissurus sit, quàm velit à iustitia deflectere: huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex euentu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrii gloriâ, per quem non stetit quo minus martyrium peregerit? Vt contra, mercedem apostatæ feret; quisquis hoc animo viuit, vt Christum negaturus sit, si iactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ peierat: an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors; " Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quàm Christo renunciare? Immo qui totiens ob breuem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit à Christo; vitam habet vilem pro Christo; Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tyrannum accessit apostata. Vt autem est similis certandi ratio, ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas, quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quę pugnat & superat in Martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu. Orandus igitur assidue Deus, vt fidem in nobis augeat; est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit omnis idololatria, quàm seuerè punita sit à Deo sub lege vetere: quot millia trucidarit Moyses ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifestæ idololatriæ, cùm immolatur simulachris: & occultæ, cùm contempto Deo obeditur per concupiscentiam satanæ. Deinde conferantur inter se Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Ostendatur & inæqualitas contubernij, in altera parte sunt filij Dei, conciues Angelorum, & hæredes beatæ immortalitatis; in altera filij Belial, societas omnium dæmonum, & hæredes gehænnæ. Conferatur & impar malitiæ genus, comparentur diuersa stipendia. Hæc si prius fuerint persuasa, & intimis infixa visceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labijs, cùm in corde aut nulla sit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus? Audi, Dominus Deus tuus, Dominus vnus est? Et: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Qui non quotidie recitat ore: Credo in Deum patrem omnipotentem? At non credit in Deum, qui non in eo solo collocat " totius felicitatis suæ fiduciam? nec vnum habet Deum ac Dominum, qui

Philip. 2.
1. Thess. 1.
2. Tim. 2.
1. Cor. 9.
Exod. 32.
Deut. 6. & 10.

per scortationem, per luxum & auaritiam Satanæ facit imperata, nec illi soli seruit: qui seruit ventri, qui deditus est huic mundo, qui totus in prauo positus est. ethnici putant plures esse Deos, & hoc tibi videris perfectus Christianus, quòd persuasum habes vnum esse Deum? quid magni facis? Idem credunt Iudęi qui quotidie blasphemant filium Dei in Synagogis suis: idē credunt dęmones & contremiscunt. Si verè credis in Deum, crede iustum & veracem: iustum in remunerandis piis, & puniendis impiis: veracem in promissis. Crede non esse spem salutis, nisi per filium eius, quem pro nobis omnibus tradidit in mortem; crede nihil accidere mali posse iis, qui se totos illius voluntati tradiderunt & in illo perseuerant, Hoc est credere in Deum, patrem hoc est credere in filium eius, hoc est credere in Spiritum sanctum, vnum Deum, & Ecclesiam sanctam mysticum Christi corpus; extra quam non est salus, & in qua non est pernicies. Quisquis in tali petra pedes animi fixerit, aduersus omnes tentationum incursus stabit immobilis. Exempli gratia: Lacessitus es conuicio, suggerit tibi caro vindictę cupiditatem; prius quàm respondeas; sic cogita tecum: Hunc maledicum hominem subornauit diabolus, vt me deiiciat, ac deiectum perdat, sed ausculta quid suadeat imperator tuus cui militas: beati, inquir, mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Et: Mea est vindicta, & ego retribuam. Quid suadeat fortissimus ille Christi dux Paulus: Non nosmetipsos vindicantes charissimi, sed date locum iræ. Diabolus dicit: Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit: Vince in bono malum, & noli resistere malo, & accipe cum filio meo possessionem regni cœlestis. Mox dispice, vtri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiscentiam tuam diabolus: Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & esto meus seruus, & cohæres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus: Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conscientiæ, gaudium in hoc sæculo, & vitam æternam in futuro: & expende vtri potius sit auscultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Euam Sathanas: Viue genialiter. Ex aduerso dicit Christus: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. Ad eundem modum de cæteris tentationibus, obiice tentatori clypeum scripturarum, in quibus tibi loquitur Deus, non minore fide, quàm si tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his montibus sume tibi lapides, quibus deiicias superbum Goliath. Habes exemplum à Domino tuo: sic ille prostrauit diabolum: nec deiicias animum si sæpius inuadat, ac subinde maioribus machinis aggrediatur; nihil potest aduersus eum qui tecum est. Dic illud Ioannis: Maior est qui in nobis est, quàm qui in isto mundo. Succurrat illud Domini dictum: Confidite quoniam ego vici mundum. His orationibus si Christi miles fuerit exercitatus ad conflictum: in dies comperiet suum antagonistam debiliorem. Nec tamen remittendæ sunt excubiæ, si quando hostis simulabit tranquillitatem; sed obseruans illius insidias, dicat cum beato Abacuc: Super custodiā meam stabo, & gradum figam super petram, omni custodia seruans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quęrenti, quem deuoret. Tutissimum autem cordis munimentum est sobrietas cum instanti oratione, iugique scripturarum meditatione. Omnis enim scriptura diuinitus inspirata vt illis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Ex hac igitur colligendæ sunt sententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, vt his protinus serpentem caput erigentem deiicias. Nullus est enim animorum morbus, cui non præsens remedium diuina scriptura suppeditaret, Hinc comparanda sua exempla piorum, sed pręcipue Christi, quibus se quisque vel animet vel consoletur. Venio nunc ad illa mala quæ vel ipsam naturam hominis comitantur, vel fortuitu videntur inferri. Hęc quoque pius animus, & ad pugnandum instructus, sibi vertet in materiam coronæ, exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus suis, siue bello, siue naufragio, siue rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus sarciendi quod periit; sed ita secum loquatur: Dominus est qui tentat me, an diligam ipsum ex toto corde. Ipse dedit, ipse abstulit, sit nomen Domini benedictum. Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate: agat gratias quod amiserit ad probationem fidei. Si hęc dixerit eo animo, quo dixit sanctus Iob; cum illo mercedem accipiet. Nec enim dominus æstimat, quantum quis perdat, sed quàm patienter: quemadmodum

Marginalia: Matt. 15. Deut. 32. Rom. 12. Matt. 5. Matt. 4. 1. Ioan 6. Ioan. 17. Abac. 3. 2. Tim. 3. Deut. 6. Iob. 1.

admodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium vnicè charũ, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te charissimis, sponsa, liberis, amicis: ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris: Sit nomen Domini benedictum. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quàm vlla potest inferre tortorum sæuitia [1] veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemas, sed cum beato Dauid & Heli sacerdote dicat: Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius. Ita mala quæ non inferuntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, vt Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget: quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, vt quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque huiusmodi argumentis non desinemus nos inuicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cuius titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in aduersis, verum etiam in prosperis. In aduersis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus charitati qua diligit nos, vt filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æquè gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos vt tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet vt tota vita nostra nihil aliud sit quàm testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei patris, & Filij illius Iesu & Spiritus sancti Amen.

1. Reg. 15. 1. Reg. 3.

ADNOTATIONES.

1 Quod mei Fortunati pium desiderium benefortunauit] *Quanquam hic vt Cypriani esse persuaderet hunc librum, alterius libri ad Fortunatum meminerit, tamen ipse stylus repugnat; neque enim veteres patres vnquam voce fortunare vsi sunt, ne fortunæ viderentur aliquid tribuere.*

2 qui in tormentis vsque ad mortem perdurarunt] *Quam diuersa significatione accipiat* Martyres *Cyprianus, supra abunde diximus; præsertim* Tom 1. *Epistola 9.*

3 Ob laticis penuriam] *Non rectè* Manut. *&* Morel. laricis, *neque vero sic etiam alicubi Cyprianus, cui etiam heri nomen ignotum est.*

4 aut ideo vnum dicuntur esse, &c.] *Nimirum consensit hac expositio Adnotationibus* Erasmi *in hunc epistolæ Ioannis locum: ipse vero Cyprianus longe aliter, de Vnitate Patris, Filii, & Spiritus sancti interpretatur libr. de Vnit. Ecclesiæ, sic etiam alii veteres.*

5 Vita Domini qui summus fuit martyr) *Non existimo, apud Veteres Christum martyrem nuncupari.*

6 & Satanæ in noxiua vindicabant *Negligentia operarum apud* Manut. *erat:* iudicabat.

7 ecce qui tollit peccatum mundi) *Lugdunensis editio &* Manut. *legunt:* peccata, *sed illud habet vtraque Probenii &* Frauii *editio, & genuinum esse constat ex interpretatione Auctoris, quæ eadem est cum illa, quam habet* Erasmus *in Adnotationibus in* Ioannem, *ita vt vel hinc confirmetur coniectura H.* Grau.

8 Anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta.) *Hoc addidit Auctor vt putaretur vetustum opus: sed ipse sibi has periodo contradicit, dum iam ea ætate latius sparsam dicit fidem quam Romanum imperium, neque enim id ante tempora imperatoris Constantini verum fuisse satis constat.*

9 Nullæ calybia duritiei cedentem) *Prorsus sic lego, pro eo quod alii:* nulla calybis duritie, *seu:* duritiei. *Item:* dissilire, *non:* dissiliri, *quod habent quidam.*

10 Vices illius gerimus) *Hoc rursum auctor addidit vt* Episcopus *putaretur.*

11 Cum adhuc recens ille Christi sanguis, &c.) *Etiam hoc ad subornationem pertinet. Neque vero vspiam Cyprianus malos pastores lupos nuncupat, sed solet iuxta scripturam hæreticos.*

12 Rudimenta fideliter tradamus) *Solus* Manut. tractamus, *at non placet.*

13 Non supplicium facit martyrem, sed causa] *Sumpsit quidem hoc ex D. Cypriano: sed quod ille contra hæreticos, iste aduersus eos qui mortem sibi consciscunt, & maleficos in medium adducit.*

14 Non minitantur tyranno) *Non per omnia hoc verum esse, patet vel ex solo Prudentio, vbi & Laurentius & Romanus Martyres contra faciunt, immo & Machabæi Martyres non erunt, si huic auctori credendum sit. Cautè itaque hic locus legendus, ne fauere videatur Pseudomartyribus nostri sæculi.*

15 Iam non est par omnium Martyrum in tormentis alacritas) *Morel. &* Manut. Martyrium, *verum non placet.*

16 Vt habet humana quidem historia] *Hæc quoque phrasis veteribus est incognita, qui non humanas, sed Ecclesiasticas historias nuncupant.*

17 Diocletiani) Morel. *conicit legendum:* Valeriani. *Verum esti id fiat, plura sunt alia quæ Cypriani non esse conuincant. Neque vero vspiam de altero hoc martyrii genere apud illum sermo est.*

18. Nec Paulus Apostolus scribere Galatis) *Rectè sic Manutius, pro:* Corinthiis.

19 Achan) Morel. Achar, *& sic etiam 70. sed versio hæc mixta est ex vulgata editione Hieron. &*

70 Hoc autem mirum, quod pœnitentiam lapsorum martyrium quoddam facere videatur.

20 κτ Lucam) *Manutius quidem & hic & postea reposuit:* secundum, *verum quod illud Cyprianicum sit, puto auctorem sic ex instituto scripsisse. Est autem etiam præter veterum sententiam huius loci expositio.*

21 Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ] *Quod præmisit de Episcopis habet ex libro Cypriani de Lapsis. Hoc vero ex D. August. Epistola ad Auxilium, ut putetur Africanus esse.*

22 carceres, catenas, vncinos] *Omnino sic legendum, cum ea erat:* vncinos, *corruptè.*

23 thurificati aut libellati nomen] *Hoc iterum ex D. Cypriano, qui tamen libellaticos nuncupat.*

24 Ne quid dubitares] *Nimis sæpe inculcat hanc certam in Dei fidem.*

25 Vtcunqoe lingua & habitu Christum profitearis] *Cautè & hoc legendum.*

26 à quo malo nos Dominus liberauit, &c.] *Hoc etiam addidit, ut Cypriani videretur hic liber, quippe quem magicas artes professum fuisse (quanquam perperam) quidam tradunt.*

27 Machabæi] *Rectè sic Manut. pro eo quod erat:* Maccabæi.

28 illic amat sibi offerri victimam poram in omni loco] *Mirè detorquet hanc Malachiæ scripturam auctor.*

29 Proinde nemo sibi frustra blandiatur] *Hoc rursum mutuatus est ad verbum ex libro Cypriani de Lapsis.*

30 Ecclesiæ quidem vsus, &c.] *Non per omnia Cyprianicam esse hanc Martyris & Confessoris differentiam Tomo 1. Epist. 9. satis ostendimus.*

31 Neque enim locus desertus, &c. *Plane sunt hæc Erasmica, atque adeo & caute legendas.*

32 Demittere vultus] *Quidam non rectè:* dimittere.

33 Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit] *Nescio quæ remedia incantatricum intelliget.*

34 Totius felicitatis suæ fiduciam] *Corruptè & hic quidam:* infelicitatis: *qui etiam paulopost omiserat vocem:* es, *est etiam hoc caute legendum.*

35 quoniam ipsi consolationem accipient] *Est etiam hæc Erasmi versio.*

36 veloti pleuritis] *Magis placet hoc Morelli, quam quod habebant primo excusi:* pleoretis, *aut Manutius* pleuresis.

DE DVODECIM ABVSIONIBVS sæculi perperam Cypriano adscriptis.

ARGVMENTVM.

Argumentum ex ipsis initijs capitum satis superque licet deprehendere. Etsi autem & Gratianus & Iuo alicubi, & Ms. Anglicus, Dunensis & Coloniensis codices, D. Cypriano ascribant: stilus tamen, ipso Trithemio teste, & scripturæ citatæ iuxta versionem D. Hieronymi, non iuxta 70. satis arguunt, neque ipsius esse, neque etiam D. August. cui ascribitur Tom. 9. Si quid in re incerta conijcere licet, aut librarij cuiuspiam est, cuius nomen ad marginem apud D. Aug. ascriptum reperio, aut quia Gratiano & Iuone vetustior, Ioannis Climaci. Nam apud D. August. inscribitur iste liber: DE XII. ABVSIONVM GRADIBVS. *Atqui simili titulo librum ille edidit de 30. Gradibus.*

CAPVT I.

PRIMVS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, [1]actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cùm prædicatoris opera à prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Nunquam enim fit efficax constituentis auctoritas, nisi eam affectu operis cordi adfixerit audientis, præsertim cùm & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere paruipendit. Vnde & ipse Dominus in Euangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent, admonebat; dicens: Quod si sal euanuerit, 2 in quo salietur? Hoc est, si doctor errauerit, in quo iterum doctore emendabitur? Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt? *Mat. 5.* Si namque oculus, à videndi officio defecerit: quis à manu, vel à pede, vel à reliquo corpore illud ministeriū exiget? quia propter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subiaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, totius Israeliticæ plebis regni dispersionem 3 solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, maiora perdunt; si non rectè dispensauerint Rectoris sui munera, quæ perceperunt. Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. Et seruus qui Domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus flagellis grauioribúsque vindictis vapulabit. *Luc. 12.*

CAP. II.

Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inueniatur. 4 Cui cùm membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta deseruit. Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet,

quæ

quæ post flores fructus optimos cultori suo non exhibet: sic & in omnibus ipse reprobus est, quem flos iuuentutis deserit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre paruipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat; quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat? Dum oculi caligant, aures grauiter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minuuntur, cutis arescit, flatus non suauiter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat, etiam homo interior, qui non senescit, his omnibus adgrauatur. Et hæc omnia ruituram iamiamque domum corporis citò prænunciant. Quid ergo superest; nisi vt dum huius vitæ defectus adpropiat, nihil aliud quàm cogitare, quomodo futura habitatio prosperè comprehendatur, quisque senex adperat? Iuuenibus enim incertus huius vitæ terminus instat, senibus verò cunctis maturior ex hac luce exitus breuiter concordat. Cauendæ enim sunt hominis duæ particulæ, quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua: quia cor nouas semper cogitationes machinari non desinit, lingua impigrè loquitur, quodcunque machinari cor senserit. Caueat ergo senilis ætas, ne istæ iuuenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis grauitatem ne illudant. Vnicuique enim considerandum est, quid ætate eminente dignum sit; vt hoc agat: quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium vile reddat.

CAP. III.

Tertius abusionis gradus est, si adolescens sine obedientia deprehenditur; quo mundus à recto rationis ordine deprauatur. Qualiter namque in senectute aliis ministerium imperabit, qui in adolescentia sesenioribus obedientem exhibere contemnit? Vnde & in prouerbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui seruitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Iesus in temporibus suæ carnis, dum adhue ad legitimam ætatem doctrinis non perueniret, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum

D. Cyprian.

perfectio requiritur: ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subiectio, & obedientia ritè debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his qui ad homines pertinent, patris & matris honos imperatur: quia quamuis carnalis pater non suppetiuxerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viuenti, paternus honor vsque ad dignam ætatem à filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor enim modis per scripturas diuinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Iacob ad Labã loquitur: Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt tibi. Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad moysen loquebatur: Ego sum, inquiens, Deus patrum tuorum, Deus Abrahám, Deus Isaac, Deus Iacob. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomij loquitur: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, maiores tuos, & dicent tibi. Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit, admonenti tamen seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute adparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcunque etenim homo laborauerit, hoc & metet. Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœroris: postea verò fructum pacatissimũ exercitatis per eam reddet iustitiæ. Sicut ergo fructus non inuenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non adparuerit: sic & in senectute honorem legitimum adsequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicuius exercitatione non laborauerit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest; Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est: quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget, quæ sui normam studij in Christo Domino sumpsit, qui obediens patri vsque ad mortem, mortem autem Crucis, ignominiam libenter sustinuit.

Exod. 20.

Gen. 31.

Exod. 3.

Deut. 32.

Heb. 9.

Philip. 2.

CAP. IIII.

Quartus abusionis gradus est, diues sine eleemosyna: qui superflua vsus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit: per quod efficitur, vt dum in terra

Eee

quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Iesus adolescentem diuitem, qui eum de perfectione interrogauerat, ita respondens inuitauit: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quę habes, & da pauperibus, & veni, sequere me, & habebis thesaurum in cælo. Quem thesaurum nullus vnquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut qui per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in thesauris suis, qui pauperes dormire non sinit. Diues namque etsi multa congregauerit, his frui solus nequaquam poterit; quia vnius hominis natura multis rebus non succurrit. Quid ergo stultius est, quam propter vnius hominis victum & vestitum, totam regni cælestis perdere perennem iocunditatem; & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt. Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deseruiunt; & cùm hinc transierimus, * æternis æterna solatia præstabuntur. Idcirco non debemus diligere ea, quæ non semper habebimus; præsertim cùm expettem rationis auarum diuitem, thesauri & sui agri, & omnia quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat, quæ nunquam se diligunt. Si etenim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit; hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo à ratione longius est? quàm diligere, quod te amare non valet, & negligere illum, qui suæ * ditioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus à Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, quod mundus non potest, vel minimè non posse dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, vt illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo diues cupidus, qui vult æternas habere diuitias, distribuẽdo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Auari namque ideo in iudicio à rectissimo iudice nuncupantur maledicti, quia cùm præteribant eorum habitacula, non dicebant: Benedictio Domini super vos, * benediximus vobis in nomine Domini. Infelices ergo sunt auari diuites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & è contrario: Beati sunt misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed adfectum Deus requirit.

Mat. 19. | 1. Cor. 4. | * dilectioni. | Psal. 128. | Matt. 5.

CAPVT V.

Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis eunctos honestos actus nutrit, & fouet, & custodit pudicitia. Pudicitia nàque castitatem custodit, auaritiã refrænat, lites deuitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciuiam castigat, ebrietatem cauet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quicquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est, nutrit. Impudica namque vita, nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem à Deo expectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis scripturarum meditationibus & eloquiis animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi adfectu interno. Per exteriorem modum, iuxta Apostolum, coram hominibus exempla; per interiorem modum coram Deo, prouidemus opera bona. Pudicitia namque corporis est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam deuitare, ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionémque conuenientem tam capillorum quàm vestium sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; superciliosо intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso

gressu

gressu non incedere; nulli inferior in incœpto bono opere adparere; nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare, bonis non inuidere, senes non irridere, meliori non controuersari; de his quæ ignoras, non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. " Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quàm hominum; omnia bona facere; adpetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini inuidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituere, hæretica prauitate sensum non maculare, Catholicis per omnia consentire: Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre: "omnia cœpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, paruipendere; in terra præter proximos nihil amare, cunctí amoris sui thesaurum in cœlo constituere, & pro omni bono actu mercedem à Deo in cœlestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulchritudo debilium, prosperitas laborantium, solamen mœrentium, augmentum omnis pulchritudinis, decus religionis, defensio criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei amicitia.

CAPVT VI.

Sextus abusionis gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere protestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, " quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, indiget: quam animi interiori fortitudine, bonis moribus exerceri debet: sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur fortitudo, sicut in Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum seueritate iudicij peccantes filios non coërcuit in eorum vindictâ, Dominus, velut consentienti, ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur Dominus pariter & metuatur, ordinatio minimè constare illius potest. Per beneficia ergo & adfabilita-

1. Reg. 2.

tem, procuret vt diligatur: & per iustas vindictas, non propriæ iniuriæ, sed legis Dei, studeat vt metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipse Deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit: qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidauit. Paxillus enim nisi bene forte firmetur, & alicui fortiori adhæreat: omne quod in eo pendet citò labitur, & ipse solutus à rigore suę firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo conditori pertinaciter adhęserit: & ipse, " & omne quod continet, citò deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo adpropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses namque accepto populi ducatu, familiarius Dei locutionibus vtebatur: Saul vero filius Cis, postquam sceptra regni suscepit, per inobedientię superbiam Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui Dauid sedem obtinuit, Deus illum vltra omnes mortales velut ad numerosi populi gubernationem sapientię munere ditauit. E contrario vero Hieroboam seruus Salomonis, postquam regni domus Dauid occupauit partem: ad idolorum culturam, decem tribus Israel, quę erant in parte Samarię, " deuerterat. Per quę exempla euidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad maiorem perfectionem crescere, quosdam vero per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod vtrumque intelligitur: cos qui ad meliora condescendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere: & eos qui ad deteriora deuertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Vnde & Dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationibus, vel aduersitatibus solent laborare. Omnis ergo qui pręest, hoc primus animi tota intentione procuret, vt per omnia de Dei adiutorio omninò non dubitet. Si namque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemptui poterit habere eius dominatum: non enim est potestas nisi à Deo. Ipse enim eleuat de stercore egenum, & sedere facit cum principibus populi sui, & deponit potentes de sede, & exaltat humiles: vt

Exo. 33.
1. Reg. 15.
3. Reg. 3.
3. Reg. 12.
Rom. 13.
Psal. 112.

Luc. 1. 1. Cor. 1. subditus fiat omnis mundus Deo, & egeat omnis gloria Dei.

CAP. VII.

Septimus abusionis gradus est, Christianus contentiosus, qui cum participationem nominis Christi per fidem & baptismum susceperit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur; aut propter propriam eius rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, adpetitur. quemadmodum, verbi gratia, bellum animoso compugnátium conflictu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiose expetuntur. Vnde patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi propter dilectionem; speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacumque causa contendit, perspicue ostendit quod illum diligit. Quo modo ergo mundum diligi per Ioannem Spiritus sancti sermones interdicunt? qui ait: Nolite diligere mundum, neque ea quæ 1. Ioan. 2. in mundo sunt. Mundi enim amor & Dei, pariter in vno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequaquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, " & quis sit ille mundus, quem diligi diuina eloquia verant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulchritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hęc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, hic amari iubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut non mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi verò, velut mansuri regis cohæredes, semetipsos licenter diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet. Ipse mundus non amari præcipitur, proximus autem qui est pars regni cęlestis, in terra & inter ima elementa, à regni cælorum adpetitoribus non incongrue amatur: dum in suprema illa patria in ęternum cohęres habebitur. Propterea verò mundus pręsens non diligi imperatur, ne à Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus, qui hominis Christi similitudinem tenet, morum quoque eius similitudinem habere debet. Christianus enim nemo rectè dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero per Prophetā ita scribitur: Ecce filius meus quem Esa. 42. Mat. 12. elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neq; audiet aliquis in platea vocē eius. Ecce Christus non cōtendit, neque clamauit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne cōtendas, ne " abusiuus in Ecclesia Christianus existas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit: Nolite vocari Rabbi, vnus est enim magister vester, qui Mat. 23. est Christus: & patrem nolite vocare super terram, vnus est enim pater vester, qui in cœlis est. Omnes enim vos fratres estis, quibus ad supplicandum imperauit, cum dicet: Sic autem orabitis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum. " Frustra ergo contendit patrem se habere in Mat. 6. terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cœlo. Cuius patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

CAPVT IV.

Octauus abusionis gradus est, Pauper superbus, qui nihil habēs, in superbiā extollitur: cū ē contratio diuitibus sęculi non superbè sapere per Apostolū Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri: quā 1. Tim. 6. illum, qui per infimā miseriā velut in terram abiectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culmine. Quid ergo velut quasi potens in terra superbi: qui prę omnibus hominibus debuerat humilis adparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid à Deo " recepturi sint, pauperes attendant: ipse enim inquit: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cęlorū. Recta namque dispēsatione misericors iudex cęli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit: vt ipse diues in cæli sede adpa- Mat. 5. reat, qui in terra penitus nihil procurat. Cauendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & necessitatem " terrenum regnum prætereunt, per mentis etiam impuden-

impudentiam cœlorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperunt, in ipsorum arbitrio pendet, vtrum pauperes spiritu sint. Non enim quibuscunque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo in quibus diuitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis pauper spiritu appellatur, qui cùm egenus foris cernitur, nunquam in superbiam eleuatur: quoniam ad adpetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quàm præsentium diuitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene diuitias possessas habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudini paupertatis priuari. De quibus vtrisque sancta scriptura ita loquitur: Est quasi diues nihil habens, & est quasi pauper, cùm in multis diuitiis sit. Quasi pauper ergo in multis diuitiis, est diues humilis spiritu, & nihil habens quasi diues, est pauper superbus mentis adfectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ diuitiæ sunt animorum enormitas. Prouidendum est ergo pauperibus, vt semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi, quod cupiunt, non valent, mentis tumore superbire desinant.

Prou. 13.

CAP. IX.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. Etenim regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semetipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim Regis intellectualiter hoc retinet, vt subiectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere poterit: qui proprios mores, ne iniqui sint, non corrigit? Quoniam in iustitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. Iustitia vero regis est neminem iniustè per potentiam opprimere, si ne personarum acceptione, inter virum & proximum suum iustè iudicare, aduenis & pupillis, & viduis defensorem esse, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & periurantes viuere non sinere, " Ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, iustos super regni negotia constituere, senes, & sapientes & sobrios consiliatios habere, magnorum ariolorũ, pythonissarũmque superstitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & iuste contra aduersarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus animum non eleuare, cuncta aduersa patienter tolerare, fidem Catholicam in Deum habere, filios suos non sinere impiè agere, certis horis orationibus insistere, ante horas congruas cibum non gustare. Væ enim terræ, cuius Rex puer est, & cuius Principes mane comedunt. Hæc regni prosperitatem in præsenti faciunt, & Regem ad cœlestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum aduersitates imperij tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur, terrarum quoque fructus diminuuntur, & seruitia populorum præpediuntur, multi & varij dolores prosperitatem regni inficiunt, charorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus prouincias vndique vastant, bestię armentorum & pecorum greges dilacerat: tempestas aëris & hyemis turbata rerum fœcunditate, maris ministeria prohibent: & aliquando fulminum ictus, segetes & arborum flores, & pampinos quosque exurunt. Super omnia vero Regis iniustitia, non solum pręsentis " imperij faciẽ obfuscat, sed etiam filios suos & nepotes, ne post se regni hæreditatem teneant, obscurat. Propter piaculum enim Salomonis, regnum domus Israel Domi- nus de manibus filiorum eius dispersit. Et propter iustitiam Dauid Regis, lucernam de semine eius semper " in Hierusalem reliquit. Ecce quantum iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicuè patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aëris, serenitas maris, terræ fœcunditas, solatium pauperum, hæreditas filiorum, & sibimetipsi spes futuræ beatitudinis. Attamen sciat Rex, quod sicut in throno hominum primus constitutus est, sic & in pœnis, si iustitiam non fecerit, primatum habiturus est. Omnes namque quoscunque peccatores sub se in præsenti habuit, supra se modo implacabili, in illa pœna futura habebit.

Prou. 16.

Eccles. 10.

3. Reg. 11. & 15.

CAPVT X.

Decimus gradus abusionis est Episco-

pus negligens: qui gradus sui honorem inter homines requirit, sed ministerii sui dignitatem coram Deo, pro quo legatione fungitur, non custodit. Primum namque ab Episcopo, " quid sui nominis dignitas teneat, inquiratur: quoniam cùm Episcopus nomen Græcum sit, speculator interpretatur. Quare verò speculator ponitur, & quid à speculatore requiritur, Dominus ipse denudat, cum sub Ezechielis prophetæ persona, Episcopo officii sui rationem denunciat, ita inquiens: Speculatorem dedi te domui Israël. Audiens ergo ex ore meo sermonem, nunciabis eis ex me. Si autem videris gladium venientem, & tu non annunciaueris vt reuertatur impius à via sua, ipse quidem impius in iniquitate sua morietur, sanguinem autem eius de manu tua requiram. Si autem tu annunciaueris, & ille non fuerit reuersus, ipse quidem in iniquitate sua morietur, sed tu animam tuam liberasti. Decet ergo Episcopum, " qui omnium speculator positus est, peccata diligenter adtendere, & postquam adtenderit, sermone, si potuerit, & actu corrigere, si non potuerit, iuxta Euangelii regulam scelerum operarios declinare. Si enim, inquit, in Euangelio Dominus, peccauerit in te frater tuus, corripe illum inter te & ipsum solum. Si te audierit, " lucratus eris fratrem tuum: si te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos testes, vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum: si illos non audierit, dic Ecclesiæ: si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus. Tali ordine expellendus est, quicunque doctori vel Episcopo adhærere noluerit. Et qui tali ordine expulsus fuerit, ab alio aliquo doctore vel Episcopo non debet recipi. De sacerdote namque scriptum est in lege: Viduam aut repudiatam non accipiat vxorem. Qui ergo illum excommunicatum à Catholico, illo non permittente, sibi iungit: iura sacerdotij sancti, " quod Christianorum genus electum est, excedit. Hac ratione Episcopum, ad eos quibus in speculationem positus est, esse oportet. Cæterum verò, qualis in semetipso esse debeat, Paulus Apostolus exponit: vt ad gradum Episcopi veniens sit sobrius, prudens, castus, sapiens, modestus, hospitalis, filios habens subditos cum omni castitate, testimonium habens bonum ab his qui foris sunt, proferens doctrinæ fidelem sermonem, " antequam Episcopus sit, non plures habens vxores quàm vnam. Non percussor, non bilinguis, non ebriosus, non neophytus, & per hæc ipse ostendat in opere, quod alios docet in sermone doctrinæ. Caueant ergo negligentes Episcopi, quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur, dicens: " Pastores multi demoliti sunt populum meum, & non pascebant gregem meum pastores, sed pascebant semetipsos, sed potius procurent hi, quos constituit Dominus super familiam suam, dare illis cibum in tempore suo mensuram tritici, puram scilicet & probatam doctrinam, quatenus veniente Domino mereantur audire: Euge serue bone & fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui.

Ezech. 3. *Matt. 18.* *Leuit. 21.* *1. Tim. 3.* *Ezech. 34.* *Luc. 12.* *Matt. 25.*

CAPVT XI.

Vndecimus abusionis gradus est, plebs sine disciplina, quæ, cum disciplina exercitationibus non seruit, communi se perditionis laqueo constringit: iram etenim Domini absq; disciplinæ rigore non euadit. Atque idcirco Psalmistæ vocibus, indisciplinatæ plebi prædicatur: Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus. " Disciplina verò morum est ordinata correctio, & maiorum præcedentium regularum obseruatio, de qua disciplina Paulus Apostolus ita loquitur dicens: In disciplina perseuerate, tanquam filiis; vobis offert se Deus. Quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti estis? omnes enim adulteri & non filij estis. Qui ergo adulteri, sine disciplina sunt, & cœlestis regni hæreditatem non capiunt: si filij autem paternæ disciplinæ correctiones ferunt, & hæreditatem quandoque recipere posse non desperent. De qua etiam disciplina Esaias quidem indisciplinatæ plebi prædicat, dicens: Quiescite agere peruersè, discite benefacere. " Et ad eandem Psalmista consona voce compsallit, dicens: Declina à malo, & fac bonum. Infelix ergo est, qui abiicit disciplinam. Audet enim extra milites aliquid qui Dominum crucifigentes, non eius sciderunt tunicam, qui Ecclesiæ Christi scindit disciplinam. Sicut enim tunica totum corpus præter caput tegitur: ita disciplinâ, omnis Ecclesia, præter Christum, qui caput est Ecclesiæ & sub disciplina non est, protegitur & ornatur. Ipsa enim tunica contexta desuper fuerat per totum;

Psalm. 2. *Hebr. 12.* *Esaia 1.* *Psal. 36.* *Ioan. 19.*

tum, quia eadem diſciplina Eccleſiæ à Domino de cœlo tribuitur & integratur. De qua Dominus cùm ad patrem aſcendiſſet, poſtquam reſurrexit à mortuis, ad Apoſtolos ſuos loquebatur, dicens: Vos autem ſedete hic in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. *Luc. 24.* Tunica ergo corporis Chriſti, diſciplina Eccleſiæ eſt: qui autem extra diſciplinam eſt, alienus eſt à corpore Chriſti. Non ſcindamus igitur illam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit, id eſt, non ſoluamus quicquam de mandatis Domini, ſed vnuſquiſque in quo vocatus eſt, in eo permaneat apud Dominum.

CAP. XII.

Duodecimus abuſionis gradus eſt, Populus ſine lege, qui dum Dei dicta & legum ſcita contemnit, per diuerſas errorum vias [18] eundem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis ſub perſona præuaricatoris populi, humanum genus propheta ita deplangit: Nos autem ſicut oues errauimus, vnuſquiſque in viam ſuam declinauit, de quibus viis [19] etiam ſapientia loquitur per Salomonem: Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & nouiſſima earum deducunt ad mortem. *Eſaia. 53. Prou. 14.* Quę vtique multæ perditionis viæ tunc incedũtur, cùm vna regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad ſiniſtram declinat, per negligentiam deſeritur. De qua ſcilicet Dominus Ieſus Chriſtus, qui eſt finis legis ad iuſtitiam omni credenti, denunciat: Ego ſum via, veritas & vita, neque venit ad patrem niſi per me. *Ioan. 14.* Ad quam viam omnes homines communiter inuitat, dicens: Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos. *Mat. 11. Coloſſ. 3.* Quia non eſt perſonarum acceptio apud Deum, vbi non eſt Iudæus, nec Græcus, maſculus & femina, ſeruus & liber, barbarus & Scytha, ſed omnia in omnibus Chriſtus: omnes enim vnum ſunt in Chriſto Ieſu. Dum ergo Chriſtus finis legis eſt, qui ſine lege ſunt, ſine Chriſto fiunt. Igitur populus ſine lege, populus ſine Chriſto eſt. Abuſiuum ergo, in temporibus Euangelij populum ſine lege fieri, quando Apoſtolis in rectas gentes licentia prædicationis data eſt, quando tonitruum Euangelij per cunctas ſæculi partes intonuit, quando gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam, adprehenderunt iuſtitiam: quando qui de longe fuerant, facti ſunt prope in ſanguine Chriſti: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Chri- *Ioan. 11.*

ſto, quando eſt tempus acceptabile & dies ſalutis, & tempora refrigerij in conſpectu altiſſimi, quando vnaquæque gens habet teſtem reſurrectionis, quando ipſe Dominus proteſtatur dicens: Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi. Non itaque ſimus ſine Chriſto in hoc tempore tranſitorio, ne ſiue nobis Chriſtus eſſe incipiat in futuro.

ADNOTATIONES IN librum de duodecim abuſionibus ſæculi falsò Cypriano adſcriptum.

Cap. 1.

1 actibus explere) *Auguſtinus*: compleret.
2 in quo ſalietur). *Ms.* ſolo.
3 ſolius ſui merito.) *Auguſtin.* ſolo ſuo.

Cap. 2.

4 Cui cum membra] *Omiſimus cum Auguſtino & Ms. cod. vocem*: molta, *ex Auguſtino etiam lego*: deſeruit, *pro*: deſerit.
5 quæ in illius carne) *Hic quoque prætermiſimus voculam*: &, *cum Ms.*

Cap. 3.

6 al is miniſterium imperabit] *Auguſt.* ille miniſtrari ſibi ſperabit.
7 Vnde & in prouerbio] *Hoc ex Ms. cod. pro*: in prouerbus.
8 admonenti tamen ſeniori) *Interſerunt Ms. cod. voculam*: aut.

Cap. 4.

9 æternis æterna ſolatia præſtabuntur) *Rurſum hoc ex Ms. cod. pro*: præſtabunt.
10 ſuæ dilectioni) *Auguſtin.* ditioni.
11 benediximus vobis) *Etiam hoc ex Ms. cod. pro* benedicimus. *Illud enim legitur in Pſalmis.*

Cap. 5.

12 Pudicitia namque caſtitatem cuſtodit) *Iſtud ex Auguſtino, pro*: caſtitatem habet. *Cuius etiam iſtud paulopoſt placet*: animam vegetat, *pro eo quod erat*: animom figit.
13 Pudicitia enim) *Auguſt.* vero.
14 omnia cœpta bona opera) *Sic Ms. pro eo quod Auguſtinus*: intercepta, *& Morellus*: accepta. *Sic poſtea, vbi Morellus*: mœrentium, *illi legunt*: mœſtorum.
15 quæ & ipſa) *Hoc ex Ms. pro*: ipſis.

Cap. 6.

16 & omne quod continet) *Rectius ſic Auguſtinus, quam alii*: & omnis qui conſentit vitio.
17 deuerterat) *Auguſt.* diuertit, *& paulopoſt*, diuertuntur, *pro*: deuertuntur. *Verum vtrumque Latine dicitur, & conſentiunt Morel. Ms.*

Cap. 7.

18 & quis ſit ille mundus) *Iterum hoc ex Ms. pro*: quid ſit, *& paulopoſt ex Auguſt.* concomitari, *pro*, comitari.
19 abuſiuus) *Hinc videtur comprobari titulus Cambr. cod.* De XII. abuſiuis Sæculi, *quæ vox a Cypriano, vti & alia pleraque, eſt alieniſſima*: *poſtea tamen denuo reperitur ſub finem*

Cap. 8.

20 fruſtra ergo) *Rectius ſic Ms. quam alii*: enim.
21 recepturi ſint) *Ita Auguſt. pro* t ſunt, *quæ etiam legit*: accepturi.
22 terrenum regnum prætereunt *Auguſtin. in margin.* prāduot. *Ex quo etiam paulopoſt adiecimus particulam*: in.

Cap. 9.

23 Eccleſiam defendere) *Vel hinc patet Cypriani*

ſtolam, Suſanna caſtalinam, Moyſes conchylinam, Abel purpuream, Leui ſparracinam, Thamar colorinam, Azarias carbaſinam, Aaron murrinam, Iudith iacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, Anna perſicinam, Iſaac natiuam, Paulus tharſicam, Petrus operariam, Iacob alethinam, IESVS columbinam. At vbi diuiſit veſtes, Rex reſpiciens eos, ſic ait: Non ante cœnabitis, niſi ſimuli ſingulas vices feceritis: atque ita ſibi præcepta diaconia conſummauerunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, ſuccendit Azarias, lignum porrexit Sara, collegit Iephte, adtulit Iſaac, concidit Ioſeph, puteum aperuit Iacob, hyſſopum porrexit Sepphora, ad lacum ſtabat Daniel, aquam adtulerunt miniſtri, hydram portabat Rebecca, vinum protulit Noe, vtrem portabat Agar, adtulit argentum Iudas, vitulum adduxit Abraham, adligauit Raab, reſticulam porrexit IESVS, pedes copulauit Helias, ferrum tradidit Petrus, eliſit Daniel, occidit Cain, ſupportauit Abacuc, ſuſpendit Abeſſalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit Hermocrates, mediana ſuſpendit Tobias, ſanguinem effudit Herodes, ſtercus proiecit Sem, aquam adiecit Iapheth, elauit Heliſæus, partes fecit Phalech, numerauit Auſes, ſalem miſit Moleſſadon, oleum adiecit Iacob, in focum impoſuit Antiochus, coxit Rebecca, prior guſtauit Eua. Explicitiſque omnibus, omnes locis ſuis reſederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Ieſus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Iacob, ſolus manducauit Eſau, intulit intitam Abacuc, totum comedit Daniel, fabam intulit Amelſad, prior guſtauit Miſael. Sed quoniam Hœdum coctum comederat Iſaac, & piſcem aſſum Tobias, cœpit tumultuari Æglom. Valde eſuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Ioannes: nihil guſtauerat Moyſes, ieiunus fuit Ieſus, micas colligebat Lazarus. Cæteri autem partes ſuas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, Iſaac ceruinam, Abel agninam, Noë arietinam, Sampſon leoninam, Eliſæus vrſinam; maiorem tamen partem tenebat Benjamin. Poſtmodum dedit panes Pharao, omnibus diuiſit Ioſeph, diſcum adtulit Herodes, partes compoſuit Rebecca, intulit Iacob, diſtribuit omnibus Noë. Primus ergo ſuſtulit Ioannes caput, cerebellum Abeſſalon, linguam Aaron, maxillam Sampſon, auriculam Petrus, oculos Lia, ceruicem Holofernes, arterias Zacharias, collum Saül, armora Agar, interanea Ionas, fel piſcis Tobias, cor Pharao, renalia Eſaias, latus Adam, coſtam Eua; ilia Maria, ventrem Sara, vuluam Elizabeth, adipem Abel, fœmora Abraham, caudam Moyſes, crura Loth, pedes Iacob, oſſa collegit Ezechiel. Item Iacobus & Andreas intulerunt piſces: ſuſtulit itaque aſſellum Ieſus, labeonem Moyſes, lupum Benjamin, mugilem Abel, murænam Eua, pelamidem Adam, locuſtam Ioannes, gladium Cain, captionem Abeſſalon, polypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam Thamar, ſcarum Agar, cantaridem Dauid, halecem Ioſeph; ſexatilem Hieremias vmbras Lazarus, ſoleam Iuda, hirundinem Tobias, argentillum Iudas, ſepiam Herodes, carnutam Eſaü, glauculum Ionas; alopidem Iacob, ſalpam Moleſſadon, denticem Eſaias, araneum Tecla, coracinum Noë, rubellionem Rebecca, lacertum Golias, mēnā Maria, & leonem Sampſon. Poſuit & Ionas acetum, Moleſſadon ſalem miſit, prior intinxit Cain. Explicitiſque omnibus, dedit adipem Abel, mel Ioannes, lac Abraham, conſperſit Sara, dulcia fecit Ieſus, omnia perminiſtrauit Paulus. Sed quoniam aliquot genera vini habebant, paſſum bibebat Ieſus, Marſicum Ionas, Surrentinum Pharao, pellinum Adam, Gaditanū Moyſes, Creticum Iſaac, Adrianum Aaron, arbuſtinum Zachæus, arſinum Tecla, albenſe Ioannes, campanum Abel, ſigninum Maria, florentinum Rachel. Saturatione vini ſopitus iacebat Adam ebrius, obdormiuit Noë, ſatis biberat Loth, ſtertebat Holofernes, ſomnus tenebat Ionam, vigilauit prope gallum Petrus, ſuſcitabatur Ieſus, ſurgere quærebat Iacob, prior ſurrexit Laban. Tunc miſcuit ſcyphum Benjamin, intulit Martha, prior bibit Petrus. Sed quoniam vinum ſubduxerat Amelſad, & male miſcuerat Ionas; murmurabat Hermippus, aquam bibebat Ioannes; vinum petebat Maria, non conſentiebat Suſanna, plenam ampullam ferebat Martha, ſitiebat Iſmaël, ire volebat Tobias, alienum calicem bibere volebat Iacobus. Sublatiſque omnibus, aquam ad manus petebat Pilatus, tradidit Iudas, miniſtrabat Martha, effudit Hermocrates, linteum porrexit Martialis, intulit lucernam Eſaias; gratias egit Simeon, benedixit Anna; intulit coronas Rachel, Dauid hyſſopum porrexit, dedit vnguentum Maria, perunxit Martha, po-

ma intulit Adam, fauum porrexit Sampson, cytharam percussit Dauid, tympanum Maria, psalterium duxit Iubal, choros duxit Iudith, cantauit Asael, saltauit Herodias, laudes dedit Azarias, magis lusit Mambres, risum fecit Isaac, osculum porrexit Iudas, vale fecit Lothor. Et cum vellent discedere, respiciens eos rex, sic ait: Nunc, per omnia diem nuptiarum celebrate, & frequentate, & demutate habitus, velut pompas facientes; sic ite in domos vestras. Placuit verò omnibus voluntas Regis:[15] atque ita primus omnium procedit in magistro Iesus, in custode Ioannes, in retiario Petrus, in secutore Pharao, in [16] venatore Nemroth, in delatore Iudas, in hortulano Adam, in exordiario Eua, in Latrone Cain, in Pastore Abel, in cursore Iacob, in sacedore Zacharias, in rege Dauid, in cytharœdo Iubal, in piscatore Iacobus, in coquo Antiochus, in aquario Rebecca, in furnitore Ananias, in bestiario Tecla, in stupido Molchadó, in religioso Salomon, in ministra Martha, in milite Vrias, in insano Herodes, in famulo Cham, in medico Tobias, in ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi Iob, in iudice Daniel, in fabro Ioseph, in prostituta Thamar, in formosa Rachel, in odibili Lia, in domina, Maria; in impio Loth, in aduersario Amalech, in structore Sem, in rusticulo Esau, in forti Golias, in pistore Hieroboam. Sed quoniam contendebat Diana, aquam effundebat Aaron, & nudus erat Ionas; tunc solem petebat Auses vt siccaretur Bersabee.[17]

8 Quo facto iussit eos Rex ad se venire, qui venerunt (altera die) & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Tecla, ouiculam Noe, camelum Rebecca, leonem Sampsō, ceruum Esau, vitulum Iesus, iumentum Iacob, currum Helias, vestem Iudith,[18] crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Ioseph, resinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Leui, capsam Moyses, fauum Petrus, copias Abigea.

9 Sed quoniam ante diem conuiuii, quædam de conuiuio subducta fuerant, iussu regis[19] inquirebantur ab eis. Inuoluerat enim stragulum multicolorium Agar, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Tecla, sciphum bibitorium Beniamin, annulum signatorium Thamar,[20] coopertorium subsericum Iudith, lanceam regiam Dauid, alienam vxorem abduxerat Abimelech. Tunc iussit rex, vt omnes qui fuerāt in conuiuio ducerentur ad tormenta. Quo facto,[21] primus innocens decollatur Ioannes, occiditur Abel, foras proiicitur Adam, timens obmutescit Zacharias, fugit Iacob, quæritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noe,[22] impingitur Loth, suffigitur Iesus, damnatur Daniel, accusatur Susanna, adligatur Ioseph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, bestiis datur Tecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis cōstringitur Sampson, punitur Vrias, flagellatur Paulus, tenditur Esaias, expoliatur Ionas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias; non credebant Moysi, subducitur Abirō, suspenditur Abessalon, confunditur Rebecca, transducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Israel, abducitur Datham,[23] deprimitur Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, conuincitur Amalech, maledicitur Iudas, dehonestatur Mambres, cogitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ofni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Esau, substrīgitur Saul, dolet de facto Iob, interrogatur Eua, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus.

10 Sed quoniam multorum conscientia erat in furto quod[24] erat suspiciens Raab, querebatur Laban, infamabatur Susanna, arguebat Ioannes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, obseruabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat Iob, iurabat Iacob, non credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, pauebat Susanna, erubescebat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inuentum est furtum apud Beniamin, quod erat in conscientia Ioseph.[25] Sed posteaquam probatum est Regi, quod Achar filius Carmi, solus esset reus furti, iussit eū mori, donauitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Iacob, vestem detraxit Tecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit Dauid, virga Aaron, flagello Iesus, medium aperuit Iudas, lancea transfixit Eleazar. Tunc iussit vti qui mortuus esset sepeliretur;[26] & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Ioseph monumentum fecit, & ædificauit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, pretium accepit Iudas; quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sarra. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

ADNOTATIONES.

1 Tunc commendauit Naaman] *Sic reſtitui ex Ms. pro*: Neeman.

2 Ruth ſuper ſtipulam] *Hoc ex eiſdem adieci, & iuxta eoſdem vbique lego*: Abeſſalon *pro*: Abſalon. *forraſsis legendum*: Iudas ſuper loculos, *pro eo quod eſt*: loculum.

3 Recumbentibus illatus eſt] *Etiam hoc ex illis: antea erat corruptiſsimè*: Recumbentes illatus eſt.

4 Oliuas Aaron, vuas Noë, ouum Ioſeph] *Ita etiam prorſus ex Ms. pro eo quod erat*: oliuas Noë, ouum Ioſeph, vuas Aaron.

5 dabo ſingulis ſingulas] *Adiicio ex iiſdem*: ſingulas. *Lego etiam ex illis*: Dauid neruinam, *vbi erat*: prouernicam. *Iidem legunt*: Suſanna caſtilinam, *pro*: caſtalinam, & : Aaron myrrinam, *pro*: murrinam.

6 Iacob alethinam] *Ms.* Ioannes pſeudoallecbinam] *Coniicio legendum*: Ioſeph halecinam, *eo quod poſtea ſequatur*: Ioſeph halecem.

7 ſibi præceptadiaconia compleuerunt] *Ms.* præceptas diaconias.

8 porrexit Sata] *Rurſum hoc ex Ms. adiicio, & lego paulo poſt* clauit Heliſeus, *pro*: lauit, *Habent iidem*: Maleſſadon, *pro*: Moleſſadon, &: Arriochus, *pro*: Antiochus, *tum hic tum poſtea*.

9 fabam intulit Amelſad] Ms. *vnus*. Melſad, *alter*: Melſar.

10 diſcum attulit Hærodes] *Ita lego ex iiſdem: quia, paulo poſt ſequitur, intulit*.

11 fel piſcis Tobias] Ms. Sycotum Tobias. *Legunt etiam paulo poſt*: politum, *pro*: polypum, *ſed non placet. Contra rectius legunt*: ſcarum, *quam alii* ſcaurum.

12 carnutam Eſau; glauculum Ionas] *Ms. legunt*: cornutam, & conchulam. *Item*: Iob, *vbi eſt*: Iacob.

13 Saturatione vini ſopitus] *Priores duas voces adieci etiam ex M. & repoſui paulopoſt*: Laban, *pro*: Lazarus, intulit Martha, *Ms.* Maria.

14 lintheum porrexit Martialis] Ms. Petrus, *at non placet. Rectius vero illi paulopoſt*: choros, *quam alii*: choreas. *Sine autem legas*: cantauit Aſaël, *ſine* Dauid, *perinde eſt*.

15 atque ita primus procedit] *Ms.* prodit.

16 in venatore Nemroth] *Magis hoc placet. Dun. rod. lectio ad margi. & Ms. Tornac. quàm aliorum* Mambres.

17 Quo facto] *Morel. præmittebat*: pro Ms. ſub, *ſed vtrumque ſuperfluum eſt. Non habent autem Ms. illud*, altera die.

18 crines Berſabee] *Addit vterque Ms.* Agar, *ſed deſideratur munus quod obtuliſſe dicatur; ſi legi debeat, forraſsis adiicienda vox*: amphoram.

19 inquirebantur ab eis] *Ms. ſic lego, pro*: inquirebatur. *Item*: Inuoluerat, *ex Ms. Tornac. pro*: Inuolauerat.

20 coopertorium ſubſericum] *Vterque Ms.* ſericum.

21 primus decollatur Ioannes] *omiſimus cum Ms.* omnium.

22 impingitur Loth] *Prorſus ſic etiam lego: cum iiſdem poſtea enim ſit mentio*: Agar, *Legunt iidem*: Maria, *pro*: Martha.

23 Deprimitur Chore] *Etiam hoc reſtitui ex Ms. pro eo quod corruptè erat*: Coreb. *Legunt iidem*: demonſtratur Mambres, *pro*: dehoneſtatur.

24 erat ſuſcipiens Raab] *Item & hoc, pro*: ſuſpiciens.

25 ſed poſteaquam] *Rurſum & hoc, pro*: Et *item*; Acbar, *pro*: Agar. *Legunt iidem*: Eliezer, *pro*: Eleazar, &: vt is, *pro*: vti.

26 & vendidit agrum Laban] *Ms. vterque*, Emmon. *forte legendum*: Ephron.

FINIS TERTII TOMI OPERVM
DIVI CYPRIANI.

Ex commiſſione Reuerendiſſimi Domini Epiſcopi Brugenſis approbata & comperta habere plurimum vtilitatis ac eruditionis.

Ita teſtor Franciſcus vanden Heede,
Canonicus Eccleſiæ Brugenſis.

OPERVM TERTII TOMI INDEX ALPHABETICVS.